EESTI VABARIIGI TARTU ÜLIKOOLI

TOIMETUSED

ACTA ET COMMENTATIONES

UNIVERSITATIS TARTUENSIS

(DORPATENSIS)

B

HUMANIORA

XII

TARTU 1928

EESTI VABARIIGI TARTU ÜLIKOOLI

TOIMETUSED

ACTA ET COMMENTATIONES

UNIVERSITATIS TARTUENSIS

(DORPATENSIS)

B

HUMANIORA

XII

TARTU 1928

Sisukord. — Contenta.

1. **Oskar Loorits.** Liivi rahva usund. II.

Referat: Der Volksglaube der Liven. II.

2. **Julius Mägiste.** *oi̯-*, *ei̯-*deminutiivid läänemeresoome keelis. (Läänemeresoome nominaaltuletus I.)

Referat: Die *oi̯-*, *ei̯*-Deminutiva der ostseefinnischen Sprachen.

LIIVI RAHVA USUND

OSKAR LOORITS

II

MIT EINEM REFERAT:

DER VOLKSGLAUBE DER LIVEN

TARTU 1927

Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse trükikoda, Pikk tän. 2.

SISU

SAATESÕNA VI

LÜHENDUSED VIII

Liivi külad — Eesti maakonnad
Sõnalühendused
Kirjandus ja ainekogud

MÄRGID XII

TEHNILISI ANDMEID XII

ÕIENDUSI JA TÄIENDUSI XIII

IV. SURM JA SURNUD 1

TERMINOLOOGIA . . . . . .

§ 82. Suremise, surma ja surnutega ühenduses olevad nimetused ning kõnekäänud; läti lainsõnade esiletung; „teine ilm".

SURMA PROBLEEM 3

§ 83. Surma põhjustajad (S. 48); käsitus surmast kui eriolevusest, kellesse on suland ka inimesehaldja ja katku mõisted. — § 84. Muistendid surm-olevusest (S. 40, 41, 42, 44 ja 47). — § 85. Igasugu surma-endeid (S. 41, 43, 45 ja 46).

MATUSTE ÜMBER JA HINGEDE AEGU 12

§ 86. Keha ja hing pärast surma (S. 56). — § 87. Surnute vastutulek uuele kaaslasele matuseil (S. 50 ja 70, US. 70). — § 88. Surnu viimne koduskäik ja tema söötmine. — § 89. Surnute nägemine (S. 68, 67 ja 69). — § 90 Hingedeaeg (US. 15); hingede söötmine.

ELU PÄRAST SURMA 22

§ 91. Surnute tegevus teises ilmas; vihmasadu päikese paistes; kõrva ulumine. — § 92. Surnud kirikus ja kalmistul (S. 64 ja 65). — § 93. Surnute massiline liikumine, rännak Egüpti (S. 66 ja 71). — § 94. Surnute esinemine unenägudes (S. 52, 51, 54 ja 53).

RAHURIKKUMISED ELAVATE POOLT 35

§ 95. Raada uhutud laiba riisumine ning surnuluude kaevamine kalmistult (S. 59); majad vanul matuspaikel (S. 63). — § 96. Surnu palak (S. 60); luukere kirikus (S. 61); üliõpilaste nali (S. 62).

ERAKORDSED SURNUD 42

§ 97. Surnute kollitelu; kaitseabinõusid kollitelijate vastu. — § 97. Muistendeid surnute kumm telust (S 49 ja 55). — § 99. Ristimata surnud ja emade kägistet lapsed (S. 58 ja 57).

V. KÜLMKING 52

KÜLMKING LIIVIS 52

§ 100. Külmking pimeduse, metsasumina või arusaamatuse tekitet hirmukujuna; lääneliivi „külmkinga“ vaste idaliivis „kümnekingaline“. — § 101. Märdisanditajad, nõiad, poolinimest-poolloomad külmkingeks. — § 102 Külmkinga identifitseerimine painaja, võlu, puugi, hiilingu ja libahundiga; külmkingaks moondumise võtteid. — § 103. Peninuki, vampiiri ja sissi elemente külmkingas. — § 104. Külmking kummituse, kuradi ja lastehirmutisena. — § 105. Külmking kui erakordse surnu tõlgitseja; kaitseabinõusid külmkingade vastu; külmkingade tantsimine. — § 106. Külmkingade parvekaupa tormamine oma teid ja radu mööda (S. 72 ja 73).

KÜLMKING EESTIS 65

§ 107. Külmkinga puudutav kirjandus; külmkinga esinemisala: saared — § 108. Külmking nõia, tuulispää, lendva, paha vaimu, kummituse ja kuradi tähenduses; huiglamine, äike, maadlus.— § 109. Külmkinga välimus; külmking algupäraselt erakordsete surnute tõlgitsejana; kaitseabinõusid tema vastu. — § 110. Külmking inimeste haigestajana; lillenimetus külmking ehk kuldking; külmkinga teed, jäljed ja vari; külmking äraeksitajana.

KÜLMKING JA HUNDID 82

§ 111. Külmkinga murdmine huntide poolt Eestis. — § 112. Külmkinga suhe karu, hundi ja libahundiga Liivis (S. 77, 74, 75 ja 76). — § 113. Hundi ja kodukäija vahekord Eestis; muistendeid kodukäijate murdmisest huntide poolt. — § 113 A. Sajatamine „hundale!“ — § 114. Surnulugude seginemine kuradilugudega. — § 114 A. „Kuts, säh üks jalg! kuts, säh teine jalg!“

KÜLMKINGA MÕISTE JA SISU KUJUNEMINE 129

§ 115. Erakordsete surnute nimetusi eestis; külmkinga ideoloogia; jalad ja jalatsimed surnute terminoloogias. — § 116. Idaliivi nimetus „kümnekingaline“ kui puhthäälikulise arengu produkt. — § 117. Külmkinga sisuline mitmekesistumine surnust universaalolevuseni Liivis; haigestamismotiiv; külmkingade jäljed ja rajad. — § 118. Germaani mõju ja motiive külmkingas: „surnuking“, tantsimine, hundilugusid, massiline liikumine, saaga metsikust väehulgast või jahist. — § 118 A. Hukatud laste motiiv Eestis; külmking moesõnana.

VI. KURAT 149

KURADI NIMED JA ISIK 149

§ 119. Kuradi liivikeelne nimetus kure ja sellega ühenduses olevad liitsõnad, kõnekäänud, ütlused ja vandumised. — § 120. Kuradi eufemismid ja piltlikud nimetused. — § 121. Kuradite isiklik koosseis; kuradiema. — § 122. Kuradi välimus (S. 81) ja moondumine loomeks (S. 85 ja 84). — § 123. Ebausu arvamisi ühenduses kuradiga (S. 82).

KURADI ESINEMINE 160

§ 124. Kurat igasugu äparduse süüdlaseks (S. 122); abinõusid inimeste hingepüüdmiseks S. 105, US. 52, 55, 120 ja 54, S. 110, 111, 113, 112, 114, 91, Mt. 826', S. 121 ja 120). — § 125. Kuradi käsilasi (S 126, 118 ja 117). — § 126. Kuradi vastalisi (S. 96, 98 ja 101). — § 127. Kaitseabinõusid kuradi vastu (S. 83, 90,

124, 97, 123 ja 95). — § 128. Võõrastütar loomega saunas (S. 103). — § 129. Kuradi lapsevahetamine (S. 109, 108, 106 ja 107). — § 130. Naljandeid kuradist (S. 102, 89, 99 ja 100, US. 127).

KURAT KUMMITUSE JA HALDJA OSAS 189

§ 131. Kurat silmalummutajana (S. 115, 116, 119, 114 ja 93).— § 132. Kurat hangede tuisutajana (S. 39). — § 133. Peetrid kuradiga kimbus (S. 88 + 97); kummaline kiirsõit (S. 114); kurat tahab uputada meest (S. 88). — § 134. Kurat äraeksitajana (S. 87 ja 86); vastuabinõusid eksimise puhul; kurat kui metsahaldjate järeletulija.

HIIU JA PUUGI ELEMENDID KURADIS 209

§ 135. Kurat hiigelasena (S. 93 ja 92); merre silla ehitamine (S. 104). — § 136. Fetiši mõiste seginemine kuradisse; „puuk"; teenistusmotiiv (S. 142 ja 127); kaltsest tehtud varavedajad kaklemas (S. 158); ostetud noorisand (S. 159).

KURADI SISU JA NIMEDE LÄHTEKOHAD LIIVIS JA EESTIS . 224

§ 137. Kurat Baltikumis kui ristiusu import; liivi kure-sõna sisulise koosseisu kokkuvõte. — § 138. Eesti kurat-sõna kohta senini esitet etümoloogiad; häälikulisi raskusi kurja-tüvest tuletamisel. — § 139. Kurat-sõna põlvenemine tüvest kura algupäraselt ebapuhta ja roojase olevuse tähenduses; samalt ideoloogiliselt baasilt võrsund analoogilisi kuradinimetusi läänemeresoome keeltes. — § 140. Kuradinimetusi eesti keeles, päämiselt tõlkelaine; venelased kui esimesed kuradi tutvustajad Baltikumis; kurat-sõna tekkimine lõunaeesti murdealal vene нечистый eeskujul ja levinemine üle kogu eesti keeleala kirikukeele ametliku terminina.

VII. KUMMITUSED 242

KUMMITUSTE TEKKIMISEST 242

§ 141. Hoopis reaalseid asjaolusid kummitelu põhjuseks (S. 79); vigurivändad kummitelijaiks (S. 78). — § 142. Tõsise kummituse kujunemine selle reaalse põhjuse mitteselgumisel (S. 80, 81 C ja D). — § 143. Kummitelevad mütoloogilised olevused.

KUMMITUSTE NIMESID 248

§ 144. Kummituste terminoloogia. — § 145. Spuok, selle sisu ja esinemine.

LASTEHIRMUTISI 252

§ 146. Hirmu psükoloogia; tegelikust elust võetud lastehirmutised.— § 147. Lastehirmutisina esinevad mütoloogilised olevused. — § 148. Spetsiaalsed lastehirmutised bob(a) ja momm (S. 33).

REFERAT: DER VOLKSGLAUBE DER LIVEN 261

LISA 278

KÜLMKING KÄRLAS 278

SAATESÔNA

Kuna LIIVI RAHVA USUNDI I osa piirdub päämiselt muistse haldjateilma kirjeldamisega halvasti säilund killukeste ja vähesisaldavate katkendite varal, siis käesolev II osa püüab eritella liivi surnuteusundit ja ristiusu suurnime kuradit kui ka üldse hirmu või õuduse sugereeritud fantaasiakujusid, mis moodustavad kõik kokku usundilise loomingu sünge ja otsekui õise poole. — Liivi surnuteilm sarnaneb üldjoontes läti omale, nagu see peegeldub selgesti IV päätükis surmast ja surnuist. Sellevastu järgnev päätükk külmkingast esiteleb meile liivlaste võibolla huvitavaimat mütoloogilist olevust, kellesse on suland kokku küll igasugu võõrsilt lainatud kujusid ja motiive, kuid kes tervikuna moodustab siiski haruldase algupärandi ja kes omandab veelgi suurema tähtsuse selleläbi, et ta on ühelhoobil Liivi ja ka Saare usurepertuaari ühine lööknummer, mis aitab valgustada omaltpoolt avaraid kultuurajaloolisi perspektiive, eriti liivi-saare ja germaani maailma suhteid. Sellepärast siis külmking on esitet kogu tema ulatuses nii Liivis kui Eestis ja tema kujunemist on katsutud jälgida üksikasjalikumalt, puudutades ligemalt kõrvalasidki. Kahjatsen ometi tõsiselt, et mul polnud seejuures võimalik käsitella sama põhjalikult ka näit. hundi-probleemi eesti surnuteusundis, vaid ruumipuudusel olin sunnitud jätma avaldamata hulga vastavaid muistendeid, milletõttu §§ 113 ja 114 ei julge pretendeerida mingi tühjendava täielikkuse pääle, arvatud välja vast ainult jalgega õrritamislugu, milline on esitet üheks pisikeseks näiteks meie vanavara materjalirikkusest, mis ootab juba aastakümneid tõsisemat läbitöötamist. — Edasi, mis puutub kuradi-päätükki, siis ei ole siin tõlgitud liivi muistendite läti ja eesti rohkearvuliste variantide täielikule registreerimisele ruumi raisatudki, kuna need muistendid oma enamikus on niivõrd rahvusvahelisi, et nende vastete jälgimisel oleks mõtet ainult laiemais erimonograafiais. Küll aga on puudutet kuradi-probleemi Baltikumis üldiselt ja püütud valgustada lühidalt selle mõiste sisulisi kui ka terminoloogilisi lähtekohti, kusjuures pole saadud mööda muidugi ka eesti kurat-sõna käsitelust. Kuid siingi ruum on luband skitseerida ainult üldkontuure, kuna kuradi iga üksiku detailikeseni tungiv analüüs Baltikumi raames jääb ootama omaette erilist uurimist. — Lõpuks on teadlikult eraldet iseseisvaks

päätükiks kummitused ja hirmukujud, nende hulgas ka lastehirmutised, minnes välja printsipiaalsest seisukohast, et needki mõisted moodustavad massi usundilises teadvuses omaette iseseisva ala ja et neid ei kasuteta kaugeltki mitte alati ainult teiste mõistete (näit. surnute või kuradi) juhuslikuks ja ebamääräsemaks tõlgitsemiseks, nagu meil senini neid üldiselt kujuteldud.

Lisaks I osa saatesõnas juba avaldet lahkete kaastööliste ja nõuandjate pikale nimekirjale on avitand mind käesoleva II osa puhul veel J. Ainelo, prof. J. Mark, prof. L. Masing, prl. M. Leesment ja pr. H. Lukk, eriti just Saaremaalt külmkinga kohta väärtuslikke materjale on saatnud V. Kuuskülll ja A. Lesk Pöidest, mag. Ksenia Kurgvel Kuresaarest ja kirjanik J. Mändmets Kärlast, kelle tähtsad teated külmkingast sain kätte kahjuks alles just enne raamatu ilmumist, nii et pidin paigutama need lisana lõppu; kuradi nimetusi läänemeresoome keeltes on muretsend mulle J. Mägiste, kuna P. Berg ja P. Voolaine on kogund spetsiaalselt setu vastavaid materjale; läti vanavarast üht-teist tarvilikku on hankind Riiast cand. phil. Anna Bērzkalne, — kõigile neile mu soojim ja südamlikuim tänu häätahtliku abi ja wastutuleku eest! Ning nagu enne nii nüüdki on olnud mu suurimaks aitajaks ja õpetajaks leheküljest lehekülge prof. Walter Anderson, kelle vaeva ja hoolt raamatu trükkimisel ma ei suuda väärilselt väljendada soojimastki tulisema tänuga.

Tallinn, 1. III. 1927. **O. L.**

LÜHENDUSED

LIIVI KÜLAD

L = Lūž
Pz = Piza
Ii = Īra
→ lvL = Lääne-liivi murdeala

Uu = Ūžkila
Sr = Sīkrõg
Ir = Ire
Kr = Koštrõg
Pr = Pitrõg
Sn = Sänag
V = Vaid
Kl = Kuolka
M = Mustanum
Dond. = Dondangen (läti)
→ lvI = Ida-liivi murdeala

→ lvÜ = Üldliivi

EESTI MAAKONNAD

Vi = Virumaa
Jä = Järvamaa
Ha = Harjumaa
Lä = Läänemaa
Sa = Saaremaa
Pä = Pärnumaa
Vl = Viljandimaa

Ta = Tartumaa
Võ = Võrumaa
Se = Setumaa
Lu = Lutsi asundus
eP = Põhja-eesti
eL = Lõuna-eesti
eÜ = Üldeesti

SÕNALÜHENDUSED

alam (ärkus)
altnord (isch)
e = eesti (keeli)
evang (eelium)
gen (etiiv)
ibid (em)
infin (itiiv)
jj. = ja järgmised
jne. = ja nõnda edasi
jt. = ja teised
ld = leedu
lhk. = lehekülg
lt = läti
lv = liivi
MA = Mittelalter
ms. = muuseas
Mt. = Märchentypus
murd (eti)

nn. = nii-nimetet
näit(eks)
part(itiiv)
pl(uural)
pt. = päätükk
red(aktsioon)
resp(ective)
S. = Sage
sing(ular)
sm = soome
s. t. = see tähendab
umb(es)
US. = Ursprungssage
var(iant)
vrdl. = võrdle
vt. = vaata

KIRJANDUS JA AINEKOGUD

MÄRKUS I. Ainekogude lühendused on trükitud poolrasvaselt. Tärnikesega lühenduse eel on märgitud ajakirjad, albumid ja muud perioodilised või koguväljaanded, ilma et siinkohal tähendetaks eraldi ära käesolevas teoses tsiteeritud köited ja nende ilmumisaastad. Alles ilmuvad väljaanded märgitakse kriipsukesega esimese köite järel.

MÄRKUS II. Tsiteeritud raamatu päälkirjale järgnev numbrikene rea kohal ülal tähendab raamatu vastavat trükki (näit. DM ^{3} = Deutsche Mythologie, 3. Auflage), kuna numbrikene rea all tähistab ühes köites eripaginatsiooniga esinevate artiklite vastavat järjekordä (näit. Magazin XX_2 tähendab tsiteeritud köite teist artiklit).

* DL = Etnografiskas Ziņas par latviešiem. „Dienas Lapas" pielikums I—IV. Rīgā, 1891—1894.

DM = J. Grimm, Deutsche Mythologie. Göttingen, 1835 (tarvitet päämiselt 3. trükki, Berlin, 1854).

DVA = A. Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. 3. Bearbeitung von E. H. Meyer. Berlin, 1900.

E = Eisen (käsikirjaline kogu eesti vanavara, tsiteeritud lehekülgede järele).

* E. Kirj(andus) = Eesti Kirjandus. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne. Tartu, I (1906) —

* EKl = Eesti keel. Emakeele Seltsi ajakiri. Tartu I (1922) —

* EKmSA = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat I—XVIII. Tartus, 1873—1890.

EKS 4° ja 8° = Eesti Kirjameeste Selts (käsikirjaline kogu eesti vanavara kvart- ja oktaav-formaadis, tsiteeritud köite, leheküIje ja järjekorra numbri järele).

EM = M. J. Eisen, Eesti mütoloogia (I Tartu, 1919. II = Eesti uuem mütoloogia, Tallinna, 1920. III = Esivanemate ohverdamised ^{3}, Tallinnas, 1920. IV = Eesti vana usk, Tartu, 1926/7).

EmS = Emakeele Selts (sedelitekogu eesti murrete sõnavarast).

EWb = F. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage, redigirt von dr. J. Hurt. St.-Petersburg, 1893.

EVR = Eesti Vabariik (käsikirjalised kogud eesti vanavara Tartu Ülikoolis, tsiteeritud kogu ja leheküIje järele).

* EÜSA = Eesti Üliõpilaste Seltsi album I—IX. Tartus, 1889—1915.
* FFC = FF Communications, edited for the Folklore Fellows. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki, 1 (1910) —
* FUF = Finnisch-ugrische Forschungen. Helsingfors, I (1900) —
* GEG = Die Gelehrte Estnische Gesellschaft (selle toimetet Sitzungsberichte d. GEG ja Verhandlungen d. GEG).
GM = E. Mogk, Germanische Mythologie. 2. Auflage. Strassburg, 1898 (Sonderabdruck aus d. zweiten Auflage von Paul's „Grundriss der germanischen Philologie").
H = Hurt (käsikirjaline kogu eesti vanavara, tsiteeritud seeria, köite, lehekülje ja järjekorra numbri järele).
* IMM = Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. Rīgā I (1920) —
* JKr = Jelgavas Latviešu Biedribas Rakstniecibas Nodaļas Rakstu krājums I—VI. Jelgavā, 1890—1901.
Ket = L. Kettunen, Untersuchung über die livische Sprache I. Phonetische Einführung. Sprachproben. Tartu, 1925 (Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B VIII$_1$).
KHM = Brüder Grimm, Kinder- und Hausmärchen.
Kkjad = Kodukäijad. Trükki antud M. J. Eisen'i rahvaluule korjandusest. Narvas, 1897.
KrMr = O. Kallas, Kraasna maarahvas. Helsingis, 1903.
* KsVk = Kalevalaseuran Vuosikirja. Helsinki, I (1921) —
* KV = Kulturas Vēstnesis. Rīgā I (1921) —
L = Loorits (oma kogutud ja kaaslaste hangitud ülestähendusi eesti vanavarast. NB! mitte ära vahetada liivi materjali puhul esineva kohanimega L = Lūž-küla!).
* LAR = Latvijas augstskolas raksti. Rīgā, I (1921) —
LD = Latvju Dainas, Kr. Barona kopojumā. (Chansons nationales latviennes, réunies par Kr. Baron.) I—VI. Rīgā, 1922. (NB! tsiteeritud laulunumbrite, mitte lehekülgede järele).
LdE = F. J. Wiedemann, Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten. St. Petersburg, 1876.
LF = Liivi Folkloor (O. Looritsa käsikirjaline kogu liivi tekste, korraldet järgmisisse osadesse: I. Laulud, lasteread ja mängud; II. Vanasõnad, kõnekäänud, erikeeled, nali ja pilge; III. Mõistatused; IV. Traditsionaalsed jutustused; V. Ebausk ja kombed. — I, III ja IV osa tekstid on korraldet geograafilis-kronoloogiliselt külade kaupa, iga küla erinumeratsiooniga).
LGr = J. A. Sjögren's Livische Grammatik. Bearbeitet von F. J. Wiedemann. St. Petersburg, 1861.
LK = V. Alho, Liivin kansa, sen entisyys ja nykyisyys. Jyväskylässä, 1891.
LM = P. Šmidta Latviešu mitoloģija. Maskavā 1918 (2. trükk 1926, Rīgā).

LMr = O. Kallas, Lutsi maarahvas. Helsingis, 1894.
80 LMrMj = O. Kallas, Kaheksakümmend Lutsi Maarahva muinasjuttu. Jurjevis (Tartus), 1900 (Verh. d. GEG XX).
LP = A. Lerchis-Puškaitis, Latviešu tautas teikas un pasakas I—VII. Jelgavā-Rīgā, 1891—1903.
LRU = O. Loorits, Liivi rahva usund I. Tartu, 1926 (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XI 1).
LRV = T. Zeiferts, Latviešu rakstniecības vēsture I—III. Rīgā, 1922—1925.
LSb = Fr. Bienemann jun., Livländisches Sagenbuch. Reval, 1897.
LUR = Latvijas Univerzitātes Raksti (LAR paralleelnimetus).
LWb = J. A. Sjögren's Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch. Bearbeitet von F. J. Wiedemann. St. Petersburg, 1861.
* Mag(azin) = Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literärischen Gesellschaft I—XX. Mitau-Riga, 1828—1913.
ME = K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. (K. Mühlenbachs Lettisch-deutsches Wörterbuch. Redigiert, ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelin.) Rīgā, I (1923) —
Osil. = J. B. Holzmayer, Osiliana I—II. Dorpat, 1873 (Verhandlungen d. GEG VII).
Очерки = Я. Лаутенбахъ, Очерки изъ исторіи литовско-латышскаго народнаго творчества I—II. Юрьевъ, 1896, 1915.
Renvall = G. Renvall, Suomalainen Sana-Kirja. Aboæ, 1826.
* RKr = Rakstu krājums, izdots no Rigas Latviešu biedrības zinatniskas komisijas I—XVII. Rīgā, 1876—1914.
Saar = Saarimaa (käsikirjaline kogu liivi vanavara, hoiul Soome Kirjanduse Seltsis).
SaHWöR = C. Russwurm, Sagen aus Hapsal, der Wiek, Ösel und Runö. Reval, 1861.
* SDP = Sēta, Daba, Pasaule I—VIII. Rīgā, 1860—1893.
Set = Setälä (käsikirjaline kogu liivi vanavara, hoiul Soome Kirjanduse Seltsis).
SjWied = Sjögren-Wiedemann (vt. LGr ja LWb).
SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (käsikirjalised vanavarakogud).
SML = K. Müllenhoff, Sagen, Märchen und Lieder der Herz. Schleswig, Holstein und Lauenburg (2. trükk, 1921).
SRU = K. Krohn, Suomalaisten runojen uskonto. Helsinki, 1915.
* SUSA = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Helsinki, I (1886) —
* SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Helsinki, I (1890) —
Ulm = C. Chr. Ulmann, Lettisches Wörterbuch I. Riga, 1872.
WhuMm = J. W. L. Luce, Wahrheit und Muthmassung, Beytrag zur ältesten Geschichte der Insel Oesel. Pernau, 1827.

Wied(emann).
* Vir = Virittäjä XVIII (1914), lhk. 90—94: E. A. Saarimaa, Liiviläisten mytologisia uskomuksia.
VK = J. Hurt, Vana kannel I—II. Tartus, 1875—1886.
Vp = M. Varonen, Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla. Helsinki, 1898.

MÄRGID

* Tärnikene liivi teatele järgneva külanimetuse ees tähendab vastava teate juhuslikkust, individuaalset esinemist või kontrolleerimatust.
· Punktikene liivi jutustuse märksõna järel (näit. Pr 275·) tähendab, et liivi tekst on kirjutet üles konspektiivselt.
° Nullikene liivi jutustuse märksõna järel (näit. Pz 8°) tähendab, et liivi teksti originaal on katkendlik, fragmentaarne.
[ ] Nurksulgesse asetet liivi jutustuse nummer (näit. Sr [75]) tähendab, et vastav tekst on kirjutet paberile eesti keeli.
<> Lahtised otsad näitavad terava otsa pool oleva sõna või andme päritolu.
~ Tähendab paralleelset esinemist.
\+ Ühendab ühes jutustuses esinevate eritüüpide numbrid FFC 66 järele (näit. S. 16 + 55).
„ “ Jutumärkesse asetet muistendite päälkirjad on kopeeritud tekstide originaalest, nagu üldse jutumärkesse asetet tekstid vastavad täpselt originaalele.

TEHNILISI ANDMEID

Liivi tekstid esitetakse võimalikult sõnasõnalises tõlkes, kusjuures ometi muistendeis tarvitetakse predikaadis alati ainult mineviku partitsiipi, et hoiduda äärmisest kirjavusest. Ülevaatlikkuse hõlbustamiseks trükitakse muistendid harilikult kompresslaos kokkuvõtliku päälkirjaga, millele klambreis järgneb vastava loo nummer liivi juttude ja muistendite katalogis (FFC 66: LIVISCHE MÄRCHEN- UND SAGENVARIANTEN. Zusammengestellt von Oskar Loorits. Helsinki, 1926). Igale üksikule teatele järgneb klambreis kohanime algtäht, kust külast tekst pärit, ja märksõna, mille abil teksti originaali leida (SjWied, Set, Saar, Ket jne. — vt. lühendusi), kuna ilma sellise märksõnata esinevad tekstid põlvenevad nende ridade kirjutaja oma kogu **LF** vastavaist osadest (vt. lühendusi). Ülestähendusis esinevaile Liivi kohanimedele on lisatud klambreis ligi ka vastava küla algtäht, kus maini-

tud paik leidub, näit. „Sämiž-talu (L) peremees". Mis puutub liivikeelsete sõnade transkriptsiooni, siis tuletagem eraldi veel meelde, et š ja ž on muljeeritud, kuigi neil trükitehnilisil põhjusil ei ole erilist muljeerimismärki.

Tsitaadid eesti vanavarast esitetakse harilikult ortograafiliselt muutmata kujul, arvatud välja ainult kirjamärgid, mida on normeeritud. Seejuures olgu ometi mainitud, et suuremat osa Eiseni kogust põlvenevaid tekste pole trükitud originaalide, vaid nende ametlikkude koopiate järgi, ilma et iga koopiat oleks hakatud originaaliga võrdlema, mispärast võivad esineda vahest ehk ka mõned ortograafilised komistused. Lõpuks tähendetagu veel suure ja väikese algtähe segamini tarvitamise puhul selliseis sõnus nagu Eesti — eesti, Liivi — liivi jne. selgituseks seda, et suur algtäht tõlgitseb ikka vastavat paiganime nomen proprium-ina, kuna väikene algtäht esitab vastavat sõna apellatiivses või adjektiivses tähenduses (eriti keele märkimiseks). Usundilised mõisted kirjutetakse kõik väikese algtähega (näit. surnu, külmking, kurat, jumal jne.), kui tekstide originaales ei esine suurt algtähte, — olgu mainitud, et näit. lätlased kirjutavad harilikult oma mütoloogilisi nimesid suure algtähega (näit. Pikne, Päikene, Kuu, Maa-ema jne.), nõndasama kirjutab ka Setälä liivi tekstes paaril korral suure algtähega Pikne, Kurat, Jumal.

ÕIENDUSI JA TÄIENDUSI

1.	lhk.,	15.	rida	ülevalt	pa-galam
2.	„	19.	„	„	(vt. § 145).
2.	„	21.	„	alt	kergem „nõvõ" (Kr)
2.	„	12.	„	„	Õdõm
3.	„	6.	„	ülevalt	surnuaid
9.	„	14.	„	„	(S. 47 = Mt. (808*))
10.	„	13.	„	„	Surma- ennustavast m o m m - emast vt. § 148.
17.	„	16.	„	alt	(Kr [252] = S. 68, vrdl. sel puhul lhk. 122, Ta 1).
20.	„	1.	„	„	Vähe teisiti määriteleb hingedeaja kestvust Alho (LK 50/1): Aeg mihklipäevast märdipäevani (6 nädalat) on püha aeg. Siis vanarahvas ei teind esmaspäeva õhtuti kunagi mingit tööd. Viimane esmaspäev enne märdipäeva oli „jumalapüha" ehk hingedepäev, ja aega sellest esmaspäevast märdipäevani kutsutakse „hingedeks". — Hiljem Saarimaa (Vir 90) nimetab hingedeajaks aega mihklist märdini ja seletab, et hingedeaeg saand oma nime pahade ja hüvade inglite taplusest (US. 15); hobused on siis märjad ja nõrgad, ei jõua midagi vedada, ja neid on vaja joota (vt. kirjeldusi eelpool).

25. lhk., 18. rida alt lhk. 423); „noogid on surnu vaimud; kui päike paistab ja vihma sajab, siis antakse nookidele pesuvett“ (EVR XXX 169 < Emmaste); „kui päike paistab ja vihma sajab, siis noogid vihtlevad; teine seletus: siis kuninganna naeratab“ (EVR XXX 142 < Emmaste).

25. „ 8. „ „ Saarde). „Kui päev paistab ja vihma sadab, siis teevad nõiad aia taga võid, aga vana pagan vihtleb oma lapsi kivi aia pääl“ (E 16957 < Viljandi) või „siis vanapagana naine vihtleb ennast“ (E 57171 < Tallinn).

25. „ alt 3. ja 2. rea vah. „Kui päike paistab ja vihma sajab, peavad hundid pulme“ (Audru).

29. „ 10. rida ülevalt (Sr 59⁰ = S. 71).

33. „ 18/9. „ „ tõuganuks

39. „ 11. „ „ (S. 63)

39. „ 1. „ alt Surnuaialt ei tohi midagi võtta ega ära tuua; jutustaja ise viind kord klaasiga lilli kalmule ja toond klaasi koju tagasi teed juua, aga sel teel olnud nii halb maik, et eidekene viind • hirmuga klaasi kalmistule tagasi (Pr). Ka palja jalu ei tohi surnuaiale minna (Kr).

44. „ 3. „ „ päätükis (§ 110).

46. „ 23. „ „ Põrgusse lähevad ka laste kägistajad, abielu vahele-tükkijad, ristimata surnud lapsedki ja kõik saksa mõisnikud (Pr).

46. „ 8. „ „ ā'n (vt. § 144).

47. „ 9. „ ülevalt kā'm (vt. § 144)

49. „ 1. „ alt EM II 166); vt. muistendeid lhk. 146/7.

51. „ 1. ja 2. „ „ latsõ är hukaś (L <

53. „ 8. „ ülevalt kūlma-känga

53. „ 19. „ „ käkõd

53. „ 26. „ „ kīlmad-käkõd

56. „ 8. „ alt imevad verd, kui saavad kätte (vrdl. vampiiri, LP VII 130 jj.; vt. ka võlu päätükki, LRU III),

58. „ 7. „ ülevalt (vt. § 148)

62. „ 24. „ alt Sämiž-talu

62. „ 21. „ „ Sämiž

64. „ 10. „ ülevalt Läž-kalda

64. „ 17. „ „ Läž-jõe

77. „ 17. „ alt (3c)). Mustjalas kõneldakse lausa külmkinga-haigusest: „Enne kui sa kusagile maa peale maha istud, sülita kolm korda selle koha peale, siis ei saa külmkinga haigust“ (E 57080).

80. „ 17. „ ülevalt (EVR XXXIX 180 < Kihelkonna)

81. lhk., ül. 13. ja 14. rea vah.

KASSI JÄLJEST ÜLEASTUJA JÄÄB KÜÜRAKAKS

Kui üle külmkinga jälgede minna, siis võib haigeks jääda. — Kuremäe Mihkel olla õhtul välja läinud, ja külmking olla musta kassi näol üle tee jooksnud. Mihkel ei teadnud, et see kass külmking olnud, ja olla üle selle jälgede läinud. Varsi peale selle jäänud Mihkel rängasti haigeks. Omas hädas läinud ta Kihelkonnale kuulsa arsti Liumäe Jaani juure. See olla siis seletanud, et Mihkel üle külmkinga jälgede on läinud ja sellest see haigus ongi tulnud. Ei aidanud sääl mingisugune arstimine, ja Mihkel jäänud eluksajaks vigaseks küürakaks. — E 57084 < Karja.

91. „ 11. rida alt vt. lhk. 94.
96. „ 17. „ „ Setust, Sestniki külast.
96. „ 3. „ „ nimi — vrdl. lhk. 106: 19), vt. Õiendusi ja täiendusi (lhk. XV).
100. „ 21. „ „ § 113 A.
101. „ 1. „ „ Vt. veel Eisen, EM IV 219.
106. „ 19) Üks mees tulnud kord öösel külast koju. Korraga kuulnud ta seljataga suurt kohinat. Mees vaadanud tagasi: kodukäija jookseb nagu suur heinasaad temal järel. Mees hakanud jooksma, kodukäija järel, hüüdes: „Juurikale, Juurikale!“ (mehe kodutalu). Mees hüüdnud vastu: „Hundale, hundale!“ Ise lipsanud tee ääres olevasse heinaküüni ja löönud ukse kõvasti kinni. Kuulnud, kuidas kodukäija küüni kallal ragistanud, nii et seinad värisenud. Mehel juba hirm. Korraga olnud huntide hulumist kuulda, siis purelemist, ja selle pääle olnud kõik vaikne. Mees tulnud alles hommikul küünist välja. Kodukäijast pole midagi näha olnud. — E 59367 < Viljandi kihelkonnast.
113. „ 12. „ ülevalt § 114 A.
117. lhk. 36) Ha 4. — Kord vanal ajal olnud üks heinategija öösel heinamaal heina küünis. Öösel ajanud suur müdin ja huntide hulumine ta ülesse. Hundid ajanud kodukäiat taga. See saanud viimaks hirmuga sinna heina küüni jooksta, kus mees maganud. Hundid tulnud tema kannul ka küüni juure, aga küüni sisse pole saanud. Kodukäia istunud küüni seina peal, kõigutanud seal jalgu ja ütelnud huntidele: „Kuts, säh seda jalga! Kuts, säh teist jalga!“ Mehel olnud heina

hang ka küünis, mees võtnud salaja hangu ja lükkanud hanguga kodukäia küüni seina pealt alla huntide kätte. Need murnud ja söönud ta ära, nii et paljas sinine vee tilk jäänud järele. — E 49886 < Jüri.

125. lhk. 37) Eisen, Eesti imede ilmast 208 (24): Vana-pagana ots (Eiseni enda poolt vabalt kombineeritud jutustus).

132. „ 17. rida ülevalt Kalmulise'

133. „ 10. „ alt Teiselt poolt seletetakse Hiius, kotu käivat kotiga ja viivat sandid (pahad) lapsed kotiga ära, mis juhib selgesti koti-etümoloogiale (vrdl. kotimees!).

138. „ 6. „ „ Kuradi jälgede kohta Liivis vt. lhk. 187, § 130.

143. „ 3. „ ülevalt Vaimude massiline liikumine (laialt tuntud „Totenzug", „Gespensterzug" etc.) on

145. „ 4. „ alt § 118 A.

149. „ 3 „ „ (Mõnikord nimetetakse merekuradi sitaks lihtsalt läbipõlend kivisöe puru ja raua prügi, mis visatakse aurikult merre).

150. „ 6. „ ülevalt Pidalitõvegi asemel öeldakse

154. „ 23. „ „ sääriki

154. „ 24. „ „ üldiselt

155. „ 1. „ alt — Ükskord seletetakse koguni segaselt, et tapelnud kaks inglit — Miikael ja Gaabriel, kuna pärast nad hakand heitlema kuradiga, olnud tugevamad ja visand kuradi taevast maha; kurat teind palju kelmust (V 149 = US. 15).

156. „ 13. „ „ 3)

IV. SURM JA SURNUD

TERMINOLOOGIA

82. Suremist liivlased väljendavad omakeelse sõnaga k o o l - m i n e = kuolõmi (lvÜ), infin. koolda = kuolõ (lvÜ), surija = kuoli(j)i (lvÜ), kiirtempos kuol'i (Sr, Pr, V), (ära) surnu = (jara) kuolõn (L, V), suririided = kuoldõb-õ'rõnd (V); tõenäolikult samast tüvest põlveneb ka eestiski tuttav kooljaluu = kol'l'õlū (lvÜ = lt veļa kauls 'Knochenauswuchs, das Überbein', ME) ja kooljakasvaja = kol'(l'õ)-kaza(j)i (Pr = lt veļa augons 'eine Balggeschwulst', Ulm)[1]).

Ühenduses suremisega on tarvitusel järgmised üldtuttavamad k õ n e k ä ä n u d : haigel tuleb minna ära (Pr), hing läheb välja (V), leil on läind välja (Pr — vt. § 7), nüüd on läind teispoole Jordanit (Pr) jne.,sagedaimini öeldakse aga lihtsalt „otsas" = pagalam (lvÜ < lt). Siis pannakse surnu rohelise mätta alla, las ta sääl magagu[2]) kas maamullas = mõ-mõldõs (ainus jäänus sõnast „muld" liivi keeles! — vrdl. § 47) või maahõlmas = mõõlmas (Pr); üldiseimalt öeldakse „magab kalmus" (lvÜ).

Silmatorkav on asjaolu, et omakeelse surma-terminoloogia on tõrjund tahaplaanile spetsiaalsed l ä t i lainsõnad. — Omakeelse „koolnu" asemel surnukeha ehk laiba tähenduses öeldakse harilikult l ī k (lvÜ = lt līkis 'die Leiche, der Sarg' < kèskalasaksa līk, ME), edasi ka „līk"-küünal ehk „kattuol'"-küünal (= katoliku!), l.-hobune, l.-vanker jne. Teiseltpoolt omakeelse „koolnu" asemel surnud hinge resp. surnu tähenduses öeldakse üldiselt m i r i ń (õ z) < lt mironis 'ein Todter, eine Leiche' (Ulm). See sõna on populaarseim nimetus surnu kohta kogu rannikul ja tähendab surnu vaimu kõrval ka surnu laipa, nagu näit. ütlusis mirińõz pestakse puhtaks, tõstetakse vankrile, lastakse hauda (Sr, Kr, Pr, V) jne., samuti öeldakse miriń-riided, m.-pesuvesi, m.-pesunärts (kõik suured arstimisvahendid!), ja „kooljaluud" arstitakse „miriń-luuga" vajutades (Kr, Pr, V). Teadlikumalt tehakse siiski

[1]) Kooljaluu kõrvalnimena esineb eestis ka samatüübiline t o o n e l u u (näit. H II 8, 69, № 15 < Jõhvi). — Olgu mainitud, et liivis ei esine eestis tuttav k o l l < *koljo, mille kohta vt. FUF XII 170—183 ja Krohn, SRU 41.

[2]) Kohalikud lätlased ütlevat: surnu antakse m a a e m a l e (vrdl. § 47).

terminoloogias kindlam vahe, näit.: pääle „koolnu“ pesemist lüüakse sinna kohta nael, et „miriń“ ei tuleks pärast hirmutama ega näitama unes (L).

Ometi on läti lainsõna miriń(õz) kõrval säilund ka omakeelne termin surnu väljendamiseks ja see on eestiski tuttav h i n g = jeng (V — vt. § 5), pääasjalikult küll ainult ühenduses mõistega hingede aeg = jēngud-ājga (lvL) ~ jēngõd-ājga (lvI); lisaks hing-sõna on kivistund veel termineisse nagu hingekell = jengkiela (lvÜ), hingerist = jeng-rišt (Kr, Pr, V), hingearm = jengarm (L, Kr, Pr, V), hingede tee = jēngõd rjek (V 190 — § 93), hingede meri = jēngõd-me'r (V 191 — § 93), hingede küla = jēngõd kila (Sr — § 93), isegi hingedeema = jēngõd-jema (Sr — § 90) ja hingedeisa = jēngõd-iza (Pr — § 90)[1]). Kuid nagu viimasel ajal üldse sõna jeng vaimu tähenduses on taganemas läti lainsõna g a r a eest (§ 6), nii öeldakse sageli ka surnute puhul jeng asemel gara (L, Kr, Sr, Pr, V), näit. „ärasurnud garad“ (Sr 58). Ja niipea kui surnu hing või vaim muutub eriliseks kolliks, siis öeldakse tema kohta ka kohe s p u o k, millise sõnaga tõlgitsetakse üldse igasugu kummitust (vt. pt. VII).

Edasi on iseloomustav, et abstraktsele mõistele s u r m pole liivi keeles üldse väljendust, vaid selleks on lainatud taas läti sõna nāvõ (lvL) ~ nō'vō (lvI) < lt nāve 'der Tod' (Ulm)[2]). Sel sõnal näivad õige laiad tähenduspiirid. Kõigepäält ta väljendab lihtsalt surmaakti: vrdl. näit. paistetand inimesel olevat kõige raskem „koolmine“ (Sr) kõrval öeldakse imeval lapsel on raskeim „nōvõ“ (Kr), põrmandul olevat kergem „novõ“ (Kr), ta on saand omale „nōvõ“ puu all (V) jne. Igasugu surmaennete puhul öeldakse samuti alati: see või see tähendab „nōvõ pääle“ (lvÜ). Kuid nōvõ on arenend iseseisva olevuse, isiku tähenduseni[3]): ütluses „jumal saadab nōvõ“ (Kr) pole veel päris selge, kas siin on mõeldud eriolevust, see on aga juba selgem ütluses „siis nōvõ tulnud vanamehele järele“ (V 8), ja edasi nōvõ teotseb juba täitsa iseseisva olevusena inimkujul: kõneleb, sõidab jne. (vt. § 83—84). Piltlikumalt surma nimetetakse ka veel l i i v a A a d a m = jõuvgõ Odõm (V) ehk l i i v a P ē t õ r (Pr), p i k k s a n t = pitka sańť (Sr)[4]) jne.

Koht, kuhu maetakse surnu, on h a u d = ōda : oudõ (Kr,

[1]) Just niisama ütlevad kohalikud lätlased gariņi (hingekesed) ja gaŗu laiks (hingede aeg), kuna läti kirjakeeles harilikuim surnute nimetus veļi (veļu laiks, veļu māte etc) Dondangeni pool ei näi kodune.

[2]) Selle sõna germaani paralleele vt. Grimm, DM[3] II 801.

[3]) Vrdl. eestis: surm, kool, äkk, kondiline, mardus jne. (Hurt'i kogudes).

[4]) Teiseltpoolt taas kui naisel „tulevad need päevad pääle“, siis öeldakse kah, et p i k a d s a n d i d saabuvad (= sünnitamine), et nüüd nii ruttu voodist välja enam ei saa (Pr). — Vrdl. eestis Liiva Hannus, Toone Toomas, Mulla Madis (Eisen, EM II 56), lätis sagedaim olevat liiva Aadam.

V), harilikumalt öeldakse k a l m = kālma : kalmõ (lvÜ). Surnuaia üldine nimetus on k a l m u d e t a r a = kālmad-tara (lvÜ), mille kõrval tarvitetakse sageli läti mõjul ka ainult pluraalselt k a l m u d = kālmad (Pr, V — vrdl. lt kapi), näit. pärast matmist rahvas tuleb kalmude päält maha (V)[1]). Igal ranniku vanemal külal on oma surnuaiad kuskil liivakangrul kodu ligidal.

Kuna laip „magab" pärast surma kalmistul oma hauas, siis surnu hing või vaim jatkab oma elu „t e i s e s i l m a s" — see on liivi keeli toi passoul' (lvÜ) < lt viņa (pa)saule 'Jenseits'[2]). Mõnikord öeldakse lihtsalt „s ä ä l", näit. surijat palutakse ikka: kui sa sured ja oled jõudnud s i n n a = sīńõ(z), siis ütle või vii minu sugulasile kah palju tervitusi (Kr, V). Kord nimetetakse surnute asulat armsaks ehk õ n d s a k s m a a k s = mīl'ig-mõ (*Kr 292 = S. 23, vt. § 61 < lt mīligs 'liebreich, freundlich, angenehm', Ulm)[3]). Manala-sõnale liivis pole mingit vastet. Peaaegu unarusse kadumas on vana sõna, mida mäletavad veel harvad: t o o n a =tuońõ (Ii, Pr), mis pidavat tähendama ammuammu olnud aega, nii-ütelda pluskvamperfekti[4]). Niisama ununend ja segase sisuga on sõna m u i n a n e = muinõ (Ir, Kr) ~ muńńõ (V), mis tähendavat 1) muistset, ammuolnut (Kr), 2) mullust (V), 3) surnut (Ir), näit. mu muinõ veli (vrdl. eestis kadunukene).

Olgu mainitud lõpuks, et m a t u s e i d tõlgitsetakse Kuramaa liivis üldiselt sõnaga bē'rõd (lvÜ = lt bēres 'das Leichenbegängnis, das Begräbnis', ME), kuna S a l a t s i s t SjWied (LWb) on noteerind p e i e d = peijed 'Begräbnisschmaus', p. juod 'einen Begräbnisschmaus halten'[5]), milline nimetus osutab kah omaltpoolt teatud sidet ja ühtlust lõuna-eesti ja Salatsi liivi murrete terminoloogias, niisama nagu pikse puhul esitet vanaisa (vt. § 28).

SURMA PROBLEEM

83. Igal inimesel on elada kaks iga: e l u i g a = jeltõb-iga siin maailmas ja p i k k i g a = pitka iga — pärast (Pr)[6]). Siirdumine ühest „east" või elust teise ongi suremine. Eht kristla-

[1]) Just niisama öeldakse pluraalselt Lutsis kal'ma' ~ kal'mi' (Kallas, LMr 137) ~ kaɹmõ (P. Voolaine) ja Kraasnas kalma' (Kallas, KrMr 23); vrdl. idavadjas kaɹmod, läänevadjas aga kaɹmād < *kalman-maat (Kettunen).

[2]) Nõnda öeldakse ka Lutsis: seost ilmast läts t u ḥ u ~ t o o ḥ u i l m a (P. Voolaine).

[3]) Vt. sel puhul Eisen, EM IV 19.

[4]) Vrdl. Varonen, Vp 1—3; Krohn, SRU 42, 60—62.

[5]) Vt. Saareste, Leksikaalseist vahekordadest I 135—136.

[6]) Pärastisel järelepärimisel eidekene õiendas, elada olevat koguni kolm „iga": 1) lühikene iga siin maailmas, 2) magamisiga hauas või teises maailmas ja 3) pikk iga pärast ülestõusu (Pr).

sena tänapäeva liivlane usub muidugi, et surm on jumala teha ja määrata (Sr, Kr, Pr, V), lisab aga nagu kristlane kunagi kohe sinna juurde, et enesetapmine on siiski kuradist (Kr), ja kui teine nõid on sinust tugevam ja kui sina oled pahandand teda kuidagi, siis teine nõid kah võib „viia kalmu", s. t. toota surma (V).

Kogu eluaja inimese man püsib jumala vaim = jumalgara ega lähe temast kunagi ära kuni inimese surmani (V), kuna suremise momendil inimese man on niihästi jumala kui ka kuradi inglid ootamas inimese hinge, et viia seda taevasse või põrgusse (V — vrdl. § 130, S. 100). Teiseltpoolt taas seletetakse, et „jumala-inimese" s. t. hää, õiglase inimese suremisel Jeesus seisvat üksi päetsis, kuna halva inimese suremisel seisvat ainult paha ingel, nagu seda surnu ise nägevat (Pr, vrdl. Sr 124 — vt. § 84). Kellegilt surevalt eidekeselt küsitud, mida ta ka näeb, ja see vastand, tal seisvat päetsis Jeesus Kristus, selline valgus, jah, jumalapoeg või taevataat ise seisvat sääl (Pr). Ja sellepärast tehakse siis valla kõik uksed ja aknad, et surnu vaim = gara koos kõigi inglite või muude talle järeletulnutega pääseks ilusasti toast välja (Kr). — Hoopis teisiti on aga lugu halbade surijatega: kõik nõiad, kadedad ja pahad inimesed kuuluvad pärast surma kuradile, ja juba nende surmgi on kole (S. 143—147; sellest ligemalt nõia päätükis). Üks kubjas surres palund jumalat, et see annaks andeks talle kõik patud, et ta peksnud inimesi jne.; ta ise palund jumalat, kuid jalad olnud juba põrgus; siis üks vanamees öelnud: „Miks sa siis ei palund jumalat, kui sa meid peksid? Siis sa tahtsid meie verd, siis sa lõikasid kepile veel oksad külge, et tuleks pekstes enam verd!" — see kubjas veristand jah töömehi ja saand sellepärast isandalt napsi ja kiita, nüüd aga läind põrgusse (Pr 57 = S. 48).

Jumala määramise kõrval seletetakse surma ka lihtsalt saatuseks: nii on „ära pandud" s. t. otsustet, ja asi sellega (Kr, Pr), ilma et ligemalt teataks, kes siis nii on otsustand.

Kõige üldisem on ettekujutus surmast kui iseseisvast olevusest, keda nimetetakse läti lainsõnaga nōvõ (vt. § 82)[1]). Seda surma mõned näinuvat iseoma silmaga, mõned taas kuulnuvat iseoma kõrvaga (Kr). Tema tulevat vikatiga ja niitvat inimesi maha (Pr), milline kõnekäänd on ju paljude rahvaste „bonum commune", kuid Liivi rannikul surma just vikatiga käimas küll keegi pole näind, olgugi et teda nähtud muidu

[1]) Vrdl. eesti marrast ~ mardust — vt. Eisen, EM I 48—51.

sagedasti ja teatakse isegi täpselt ta riietust ja välimust (vt. § 84), ta mädasid silmi (Pr 195) ja kortsulist hallitand nägu (Pr 52). Kui kuuldakse mingit arusaamatut kolinat, siis öeldakse ikka: „ma kuulsin nüüd surma“ (L) või „nüüd kummiteles — nüüd keegi sureb“ (Kl Saar) või „kuule, kuis surmad ~ varjud = ä'nõd (vt. kummituste päätükki) kohtitelevad“ (Pr). Vanasti kuuldud küll ja küll, kuis öiti hööveldet akna all kui kliuvgõd-kliuvgõd, löödud heledasti vasaraga naela pihta, saetud jne., — siis olnud juba teada, et säält tuleb võtta varsti puusärgi laudu (Pr, V); jutustaja ise kuulnud kord, kuis ranna pool nagu visatud laudu, ja tulnud tuppa ütlema; taat vastand kohe, et säält siis ta rist võetakse, — ning nõnda olnudki (V). Mõnikord tehakse puusärgid tagavaraks valmis ja pannakse pööningule; kui sääl siis kuuldakse mõnikord laudade paiskamist ja müra, on kohe teada, et keegi talus sureb ja et puusärk tuuakse ülalt alla (V). Ja vanasti kui keegi olnud suremisel, siis küsitud aina, kas surma kah on kuuldud; kui keegi pole kuulnud, siis haige ei sure, vaid saab terveks; kui aga on kuuldud, siis haige on surija (V)[1]). Kui mõnikord uks prahvatab nagu iseendast valla, siis öeldakse, et nüüd surm tuleb sisse (L, Sr, V) vaatama, keda võtta (V)[2]). Kui kõrvas otsekui heliseks ja uluks, siis surm minevat mööda (Sr — vt. § 91). Ja seda vanad inimesed pole sallind põrmugi, et lapsed vahivad reite vahelt tagurpidi läbi: siis surm olevat ligidal; kui vahib nõnda keegi poisikene, siis surm viivat ära tüdruku, kui plika vahib, siis poisi (L). Eriti veel ei tohita vaadata läbi reite matusel: siis nähakse surma ennast (Kr)[3]).

[1]) Vrdl. potermanni § 74. — Arusaamatu ja seletamatu kolin, mis ennustab surma või õnnetust, on laialt tuttav kogu Baltikumis. — Lätis tuuleema = vēja māte (LD 27438/9) ja surnuteema = veļu māte (LD 27440) kolisteleb või klopib ukse taga, kus inimene magab, ja kuulutab nõndaviisi surma (Šm, LM 59). — Eestis ennustavad oma kolisteluga surma majavaimud, maa-alused, kodukäijad, pahad vaimud, vana sarvik, ong, mardus jt. (Hurt'i kogud). — Iseloomustav on järgmine seletus: „Kui keegi raskeste haige on, arvatakse seal ligidal ikka palju viirastusi nägema ja ööldakse peale surma ikka: see oli aga tema surm, muud ühti!“ (H II 33, 768 I < Jüri).

[2]) Ka Lätis ukse iseendast lahtiminek ennustab surma: vt. LP VII 416 i 7. Samuti Eestis: „Kui toa uks iseenesest lahti läheb, siis tulevad pahad vaimud (vana sarvik) tuppa, ja siis piab sial majas üks inimene ära surema“. H II 37, 520 (57) < Kose.

[3]) Lätis tagurpidi käies — vt. LP VII 415 g 4.

Iseloomustav on, et selliseid surm-olevusi pole ainult üks kogu ilma jaoks. — Üle ilma üks surm nüüd küll ei saa olla: üks ei jõua ju igalepoole ära joosta, olgugi et ta on vaim, kuid kuida ta ikkagi siis jookseb üksi läbi kõik Venemaa ja Saksamaa?! neid surme on enam; kes on halvem inimene, sellel on ka halvem surm; mitut ja mitut moodi see surm on kindlasti — kord valge mees, kord hall ja kuida kõik (Pr). Vastavalt sellele jutustetakse siis lugusid „valgest" surmast, „hallist" surmast jne. (Pr 52 ja 53 — vt. § 84)[1]). Ja niiviisi on valmind ettekujutus, et igal inimesel on oma eriline surm-olevus nõvõ (Kr, Pr), keda kujutellakse mõnikord inimese enda taolisena: vanal on vana, otsekui paljas luukere, noorel noor „surm" (Kr 180, Pr 53 — vt. § 84). Siit üks samm edasi: surm = nõvõ näib saanuvat lõpuks otsekui inimesehaldjaks, on muutund nagu varjumehe asetäitjaks, milline mõiste Liivi rannal otsekoheselt pole tuttav[2]). Tabavalt illustreerib seda järgmine seletus: surm käib inimesega ühes igalpool; kui inimene joob, siis surm olevat toobis; kui inimene sööb, siis surm olevat kausis; inimese magades surm magavat ta kõrval, inimese käies surm olevat tal kainla all põues, ja kui inimene istub, siis surm istub tal süles (Kr). Teiseltpoolt inimhaldja asemele on astund „jumala vaim" resp. ingel, kes püsib inimese man surmatunnini, nagu mainitud eelpool (V), või seletetakse lihtsalt, et igal inimesel on oma „vaim" = gara (Kr), mis läheb segi inimvaimuga ja igasugu vaimuga üldse (vt. § 6 ja 75).

Nagu surmahaldja ja inimhaldja ligidased piirid on läind segi, niisama surma = nõvõ mõistega on identifitseerund mõnikord ka katk = mē'r (lvÜ < lt mēris, ld máras 'die Pest', Ulm), mis on kergesti arusaadav nende ühise tegevuse tõttu (S. 40)[3]). Neid mõlemaid kujutellakse inimvälimusega, kuna oma olemuselt nad mõlemad on „vaimud" (Kr). Katku olemust seletetakse lihtsalt nii, et jumal tahtvat vähendada inimeste arvu ja saatvat välja ühe vaimu, kes toobki katku (V). Suurest katkuajast Põhjasõja päevil vt. S. 124.

84. Järgnegu üksikuid muistendeid surmast.

[1]) Vrdl. Pr 199', kus surm seisab valge hobuse kujul (Mt. 749).

[2]) Vrdl. Eisen, EM I 71—73.

[3]) Vrdl. Varonen, Vp 17, 36—37, 41—42, 344—345; Eisen, EM I 60—61. Katkust Lätis vt. LP VII 1231—1340.

SURM VÕI KATK SÕITMAS (S. 40)

4 varianti: 1 L 61, 2 L 64, 3 L 118', 4 L [165].

1) Teel kohtamise redaktsioon (1, 4):

I Kord talvel kaks meest, Vil'i ja Pritš (1), või jutustaja enda mees (4) sõitnud mööda teed.

II a Väj-pājka (1) silla kohal tulnud sõites vastu vana mees punase kolesuure hobusega (1) või mees halli habemega kõhnal hobusel (4) ja keernud teelt eest ära metsa (1), pahemat kätt jõe poole (4).

b Küsitud, miks ta pöörab kõrva ega tule otsekohe vastu (1) või kuhu külamees läheb (4).

c Võõras pole vastand sõnakestki (1) või öelnud, ta minevat koju (4).

d Siis kadund järsku kõik ära (4).

e Mindud vaatama: pole olnud midagi, isegi jälgi mitte mingisuguseid (1, 4).

III Aga pärast seda surnud ära palju inimesi (1, 4), — kes see võõras siis muud olnud kui surm = nōvõ (1) või katk = mē'r (4).

2) Tallu sõitmise redaktsioon (2, 3):

Däviń-talus (L) kaks väga vana inimest, mees ja naine, olnud parajasti söömas toas laua man, kui tallu sõitnud keegi võõras valgete hobustega, tulnud tuppa ja palund luba, kas ei võiks võtta hobuseid rakkest lahti. Nad vastand, tehku lahti päälegi ja lasku hobused tara aida. Nad söönd kõhu täis ja läind välja vaatama: kedagi pole olnud. Kuid samal aastal sääl talus surnud kuus või seitse inimest. — Sõitja olnud katk.

SURM KIIGUTAB HÄLLILAST (S. 41)

Didrik Olmań Ota-talus (Pr) umbes sada aastat tagasi, juba ammu enne jutustaja sündimist, tulnud kord õhtul külast koju ja heitnud magama. Sääl ta kuulnud, kuis keegi teind ukse valla. Olnud selline kuuvalge öö, ja ta näind: pisikene ilus tütarlaps tulnud tuppa, valged riided seljas, läind hälli manu, kus magand pisikene lapsukene, Didriku veljepoeg, ja hakand kiigutama seda hälli. Didrikul keegi valanuks nagu tulist vett selga: mis see nüüd on, kes selline on tulnud?! Ta tõmmand teki pää pääle, et mitte näha, aga ometi ta näind seda. Siis ta mõtelnud, et õige see pole, et küllap see mingi vari = ä'nõz (vt. pt. VII) on. Vastu hommikut ta jäänd raasikeseks magama. Muud tõusnud üles, — laps haige, nii et kolme päeva pärast surnud ära. See tütarlaps siis selle poisikese surm olnud. — Pr 216.

SURMAD LÄHEVAD ÜHES PAATI (S. 41)

Oma nelikümmend aastat tagasi Ire-külas kolm meest läind õhtul silguvõrkega merre ja jäänd ööseks merele valvama. Kui nad kolmekesi läind paati, siis keegi vana mees ülal rannakünkal näind, et veel kolm meest astund neile kaasa ja seisnud neil igal paadis seljataga. Vanamees tulnud koju ja jutustand, mis imet ta näind. Siis keegi teine vanamees ütelnud kohe, et seda ei tohtinuks jutustada kohe, mida ta näind, see polevat hästi, vaid alles järgmisel hommikul võinuks nähtust kõnelda, kahekümnenelja tunni järele: kui kohe kõnelevat, siis olevat halvasti, siis olevat uppumist.

Ja nõnda ka olnud: kesköö1 muud kalamehed tulnud randa tagasi, kuid neid kolme pole olnud, need uppund ära. Sellepärast arvatudki, et need paati kaasaminejad olnud nende surmad. — Kr 76.

„VALGE SURM" (S. 41)

1) Nittõl-talus (Pr) olnud üks Saaremaa poiss. Ta tulnud külast — Rūs-talust — pimedas koju ja näind sauna nurga man ühe pika mehe, valge palak ümber. Ta mõtelnud, et peremehe taat tulnud ehmatama teda, ega ole kartnud, vaid läind ligi ja kiskund palaka ümbert ära. Kuid siis ta näind, et olnud nii kole kortsuline ja ärahallitand silmnägu. Poisile kukkund selline hirm selga, et kupatand joostes tuppa, jäänd haigeks ja surnudki ära. — Nähtu olnud siis tema enda surm. — Pr 52.

2) Rūs-talus (Pr) üks poiss läind öösel tüdrukute manu. Värava juures seisnud valge naine, suur rätt või üll ümber. Poiss mõtelnud, et teda tahetakse ehmatada, ja kiskund naisel räti ära, kuid visand kohe tagasi: naise silmad olnud kole mädad, räti all seisnud alasti surm. Sest ajast pääle poiss pole läind enam tüdrukute manu. — Pr 195 [1]).

„HALL SURM" (S. 41)

Keegi poiss Jōkõ-talus (Pr) olnud haige. Siis üks naine näind, et Jōkõ-tallu läind sisse üks võõras poiss, hallid riided seljas, noor inimene olnud ja astund nii kärmelt-kergelt. Ning samal silmapilgul haige poiss surnud ära. See hall olnudki ta surm. — Pr 53.

KERJUSE SURM (S. 42)

Pitrõg-külas üks vana-vana sant s. t. kerjus olnud haige. Pühade aegu ta käind harilikult ikka kerjamas talust tallu. Kuid nüüd, jõulu laupäeva õhtupoole, jutustaja enda naine näind, kuis

[1]) Nähtavasti selle loo jutustaja — noorem ja haritum linnanaine — on unustand surma nägemise paratamatu järelduse: surma enda. — Vrdl. Pr 51 — § 85.

see vanamees läind tarade vahelt Nittõl-talu poolt Dēl'ak-talu (Pr) poole, ja imestand endamisi, et sant pole astund sisse ka nende tallu. Samal ööl see sant surnud ära, polnud käindki kuskil, vaid see käija olnud vaim, olnud ainult tema surm. — Kr 180.

TUND ON TULNUD, TULIJAT EI OLE (S. 44)

Kord neli-viis meest tahund rannas liipreid. Sääl tulnud merest üks noor poiss välja rannale ja öelnud endamisi: „Imelik, kuis ta veel ei tule! Tal oleks ammu juba aeg tulla, kuid veel teda pole!" Ning nii ta tulnud merest kolm korda ja ütelnud endamisi nõnda. Siis ratsutand sinna kahe hobusega üks noor poiss ja läind merre hobuseid ujutama, kukkund hobuse seljast maha ja uppund ära. Merest tulnud poiss olnudki ta surm. — Pr 82 [1]).

SURM NÄITAB PUURAIUJALE SURIJAID (S. 47)

Kaks „metsasaagijat" s. t. puuraiujat tulnud laupäeva õhtul koju. Neile järele sõitnud üks hallide juuste ja hallide hobustega mees ja öelnud, istugu nad reele. Üks puuraiuja istund, teine mitte. Siis hall vanamees ütelnud: „Kuhu mina sõidan, sinna pead sõitma kaasa!" Silmapilk nad jõudnud Ańtš-mõisasse (Anzen). Sääl härra olnud haige. Nad läind sinna sisse vaatama neid jumala ingleid surija man, kuid neid pole olnud, vaid kuradi ingel seisnud härra voodi man, suur puunui käes, millega ta tagund härrale vastu pääd. See hall mees ja puuraiuja olnud sääl vaimena, nii et keegi neid pole näind.

Siis hall mees ütelnud, Kuolka-külas olevat üks laps suremas haige, vast sääl saaks näha jumala ingleid. Silmapilguga nad olnud Kuolkas. Sääl olnud tõesti üks laps haige, ning jumala inglid olnud surija man. Nii siis see mees näind jumala ingleid.

Hall mees viind puuraiuja silmapilguga ka koju, nii et see olnud kodus varem kui ta kaaslane. Ja see hall mees olnud surm. — Sr 124 (vrdl. § 124, S. 112+114, ja § 130, S. 100).

85. Pääle surm-olevuse nägemise teatakse veel küll ja küll muidki endeid ja tundemärke surmatunni ligidusest, mis jäägu siin ligemalt esitamata. Kuid kõigi ennete kiuste ei tea siiski keegi täpselt oma surmatundi — nagu arvatakse — sellepärast, et ei tuntaks ta ette asjatut hirmu (L) [2]). Ometi üks asi olevat

[1]) Vrdl. FFC 25, S. 95. Eestis see motiiv on tuttav teatavasti harilikumalt ühenduses n ä k i g a — vt. Eisen, Näkiraamat [2] 76—78, № 27—30. — Lätis vrdl. LP V 82, № 17[1] (poiss sureb pangist vett juues).

[2]) Vrdl. teiseltpoolt tuttavat sünnilugu: Metuusala teind nõgesevartest endale aida ümber; Jumal läind mööda ja küsind, miks ta sellist aida teeb; ta vastand: „Homme ma pean surema — ma ei taha jätta oma aida muile"; siis Jumal öelnud, ärgu keegi inimene teadku enam oma surmatundi. — V 175 = US. 37.

kindel: punkt kell kaksteist kesköö1 hää inimene ei sure, sest siis olevat „platsis" kõik need pahad vaimud; kui kell üksteist pole surnud, siis sureb vast alles kella ühe paigu; kes sureb kesköö1, see läheb pahavaimu kätte (V). Lisaks teatakse veel, et inimene sureb kaks tundi hiljem sellest kellaajast, mil ta sündind (V).

On huvitav, kuida surma probleem köidab inimest ja kihutab teda igasugu targutusile ja seletuskatseile, aga ka surmaennete otsinguile küll tegelikust elust, küll unenägudest, tekitab sageli jubedaid nägemusi ja hirmupilte ning moodustab massiloomingus üle ilma kõige enam viljeldud ala, millest ongi võrsund välja suurem osa inimkonna usundist.

Esitagem lõpuks paar sellist näidet surma saladuse illustreerimiseks Liivis.

POISS NÄEB SURNUKEHA (S. 41)

Kord üks poiss siinsamas Pitrõg-külas läind tüdrukute manu öösel. Ta läind Rüs-talu ukse ette ja näind sääl surnukeha tõstetud vankrile, ta katsund iseoma käega. Poisil olnud kole hirm, kuid ta saand ikka veel toa pääle tüdruku manu ega ole kõnelnud sellest midagi. Tüdruk ajand poissi koju, ta tahtvat magada, hommikul pidavat minema taas tõhe, ega ole tahtnud põrmugi kõnelda. Siis poiss seletand, tal olevat kole hirm, ta ei julgevat minna koju enne valget. Ja kui jõudnud päevavalgus, siis ta jutustand tüdrukule kah, mida ta näind ukse ees. — Teisel nädalal sestsamast talust viidudki kolm surnukeha, just selsamal kohal seisnud surnuvanker. Eks siis see, mida poiss näind, olnud selline k u m m i t u s, kes teab näidata ette, mis juhtub. — Pr 51.

MEES KUULEB TÄRISTAMIST METSAS

Üks mehike kuulnud öösel Ruotš-metsas (V) sellist täristamist, nagu löödaks kokku kaks rauatükki. Küll mees küsind, kes sääl müravat, las tulgu siia, kuid niipea kui ta küsind, täristaja jäänd vait. Kui mees pole enam pärind ja tahtnud minna edasi, — hakatud taas täristama. Viimaks mees pole enam kuulnud, läind otse Dumbur-talu poole, jõudnud sinna, — sääl surnud just parajasti vanaemakene. — LP VII 38 z 12 < V.

KARJANE KUULEB LAULU JA KELLAHELINAT (S. 43)

Ruotš-metsas (V) üks naine kuulnud loomi karjatades õhtu eel, kuis naabri karjatüdruk laulnud vindaulaste laule. Tüdrukut ennast ta pole näind, kuid tundnud teda häälest, mis kajand väga selgelt. Mõne aja pärast laul vaikind ja siis hakatud helistama

kella surnuaial. Karjane imestand ja ajand loomad koju. Teisel päeval ta kohand tüdruku, kes laulnud, ja küsind: „Mis sa eile karjas neid vindaulaste laule laulsid ja kes sääl metsas surnuaial kella mürgeldas?“ Tüdruk vastand imestanult, ei tema olnuvat eile ei karjas, ei kuulnuvat mingit kella ja vindaulaste laule keegi siin ei mõistvatki. Nüüd karjanaine saand aru, et küllap keegi varsti sureb, ja nõnda juhtundki. — LP VII 38 z 13 < V.

SOLDATID TAPAVAD VANAEMA (S. 45)

Ühel hommikul jutustaja enda vanaema öelnud, ärgu mindagu kodust ära, täna tulevat soldatid ja tapvat ta ära — ta ise kuulnuvat öösel, kui soldatid kõnelnud nõnda toas, et hommikul vaja tulla, tappa see vanaema maha (eks see kõneleja siis s u r m olnud, lisas jutustaja) kõigi ta lastega (aga temal sel ajal oma lapsi polnudki enam!). Ja tõesti vanaema surnud sel päeval. Jutustaja pisikene tütar Elīz olnud sääl toas ja tormand siis joostes muile naistele järgi. Elīz tulnud koju tagasi, tahtnud minna tuppa, — sääl tulnud toast välja ja läind üle pää selline must pallikene nagu klimp või lõngakera, läind üles kaugele ikka nii veereldes-keereldes taevasse, kuna tüdrukul käind külmavärinad läbi liha ja luu. — Kr 174.

EMALE KUULUTETAKSE POJA SURMA (S. 45)

Jutustajal endal olnud kaks poega — Eduard ja Oskar. Viimane uppund merre ainult sellepärast, et vend Eduard pole visand talle laevalt köit ega midagi kohe ruttu kätte. Noh, pärast kord jutustaja istund ühel hommikul toas laua man ja kudand sukka. Sääl keegi hüüdnud: „Nagu Eduard uputas Oskari ära, nii Oskar nüüd viib Eduardi kah ära.“ Jutustaja kõnelnud seda oma tütrele. Tütar vastand: „Sa oled hull, — Eduard läks ju täna metsa heina niitma!“ Aga näed, keskpäeval toodud poiss metsast koju haigena, viidud Riiga, opereeritud, ja sääl ta surnudki ära. — Pr 24.

ROBINSON — SURMA ÄRAVÕITJA (S. 46)

Eland kunagi kuskil Ameerikas kuulus professor Robinson. Ta tahtnud võita ära surma, uurind kogu oma eluaja selle kallal ja uurindki lõpuks välja kuulmatu imeasja, kuis saada surematuks. Ei olevat muud vaja, kui lama aga üheksa kuud teatud olekus ja — oledki surematu, siis tuleb sulle hoopis uus liha ja hing, siis sünnid uuesti ja elad igavesti. Professoril masinad olnud kõik valmis juba ja ta tahtnud teha esimese surmatuseproovi eestkätt enesega. Keegi doktor olnud tal abiks. Professor heitnud puusärki üheksaks kuuks ja palund doktorit, ütelgu see igale, kes tuleb otsima teda, et ta on reisind ära. Ka kirjutand ta igaks juhtumiseks testamendi, et ei süüdistetaks asjata doktorit ta surmas. Nii ta saand puhata mõne aja. Sääl aga sugu-

lased tulnud doktori manu: kus professor? — Sõitnud kuhugi ära. Hää küll, oodatud, oodatud — professorit ei ilmu. Hakatud kahtlustama doktorit tapmises. Asi läind valitsusele kõrvu ja kuue kuu pärast tulnud politsei. Leitud puusärk ja tehtud lahti, hoolimata doktori ahastuslikkest hoiatusist. — Juba professor liigahtelnudki sääl puusärgis, tõusnud isegi üles ja pööritelnud silmi... — siis aga langend jõuetult maha ja surnud jäädavalt enneaegset surma. Nüüd alles saadud aru, kui hirmus halvasti on teind valitsus oma vahelesegamisega. Sellest keeldud isegi kõnelda kõvasti, veel vähem kirjutada. Ja sellepärast ka kõik Robinsoni-raamatud on kiusatud taga veel tänapäevani üle ilma kõigi valitsuste poolt, et rahvas ei saaks kuulda, kui halvad kõik need valitsused on: ei lase saada inimesel isegi surematuks mitte![1]) — L, E. Kirj. XVII (1923), 179—180.

MATUSTE ÜMBER JA HINGEDE AEGU

86. Imelik see ikka küll on, kuis igaüks sureb: üks sureb ära, mõistad, ja ei juhtu midagi, teine aga võtab endaga paljugi kaasa — kas tal läheb nüüd mõni elajas järgi või võrgud või midagi muud, — igatahes toob mõne surm perekonnas ellujääjaile palju kahju, kuna teise oma ei too mingit (Pr). Näed, 1912. aastal Zelliń'i ema surnud ära ja maetud matuseta maa alla, ning Zelliń'il läind siis kaks võrku ära, vasikas hukka ja kalu ta pole saand kah enam midagi, — vaat siis, mida surm tegi (Pr).

Mis puutub eraldi surnusse endasse, siis surnu laip maetakse maha kalmistule hauda ja sääl tema siis „magab" oma puusärgis, kuni jõuab ülestõusmisaeg = ilzõnūztõb-ājga (Kr) ehk nn. viimispäev = pastarpäva (lvÜ < lt pastara diena 'der jüngste Tag', Ulm): siis ka surnukehad tõstetakse haudest uuesti üles (Kr). Kes on pühad, need tõusevad üles küll ka enne viimispäeva, kuna need, kes on teind halba, jäävad magama (Kr).

[1]) Ja ka jutustaja ei lase kirjutada alla sellele loole oma nime kartes, et temagi langeb tagakiusamise alla, olgugi et kinnitan, et meie valitsus ei ole nii paha... — Robinsoni nimi siin loos näib juhuslik, tingitud jutustajast. Surematuks püüu motiiv aga iseendast ei ole kaugeltki juhuslik, vaid on leidnud korduvat käsitelu rahvaluules. Tuttavaim on jutustus nõid Virgiliuse ebaõnnestund elustumiskatsest, mille kohta kirjandust vt. Reinh. Köhler, Kleinere Schriften I 140, 417, 585 ja Comparetti, Virgilio nel medio evo.

Sellevastu surnu h i n g e s t saab vaim = gara (Sr, Kr, Pr, V), kes ei püsi all hauas, — ainult „luu-liha“ magab kalmus, kuna vaim on õhus, väljas maailmas (Sr); surnu hing hauda ei lähe, vaid käib niisama meie man ringi või on taevas (Kr). Surnu vaim püsib surnu keha juures niipikalt, kuni see vaim on veel maa pääl, aga taevasse ta saab hingekella löömise aegu (Kr). Teiseltpoolt teatakse, et surnu olevat maa pääl niipikalt, kuni ta keha pole veel maetud (V), või täpselt nelikümmend päeva pärast surma surnute hinged käivat veel mööda maad ringi „akuraat“ niisama nagu Jeesus (V). Pärast seda nad on surnukehast juba täitsa eraldund ja iseseisvad olevused oma erilise nimega m i r i ń õ d, s. t. surnud.

Siiski väljendub ka mõni muu kord surnu suhe oma maise keha ja selle puhkepaigaga, mille illustreerimiseks esitagem järgmine lugu.

SURNU AJAB HAUAKAEVAJA ÄRA (S. 56)

Umbes kolmekümne aasta eest kaks meest kaevand kord hauda. Üks tõtand heinale, teine jäänd puhastama kalmu ja istund unisena puhkama pingile. Sääl tulnud väheldane mees, hallid riided seljas, ja öelnud: „Mine sa siit ära: mulle endale tulevad sugulased külla.“ Hauakaevaja jäänd veel nagu istuma, ja see mees tulnud teist korda: „Mis sa siin seisad, mine minema!“ Siis hauakaevaja läind värava poole ja silmand kaht naist tulevat, noort ja vana. Ta jäänd vaatama, — naised läindki just selle teatud kalmu manu, kõnelnud ja nutnud sääl. Nüüd hauakaevaja läind naistelt küsima, kes magab sääl kalmus. — Surnu olnud vanale naisele poeg, noorele mees. Kuida riietet? — Hallid riided, valge eeslina, must lips. Kas keskmise kasvuga? — Jah. — „See ajas mind ju kaks korda siit pingilt minema!“

Nõnda juhtund kolmekümne aasta eest siinsamas rannal, nagu kõnelnud jutustajale va Ieviń Mari. — Pr 242·.

87. Iseäranis elavalt kirjeldetakse kogu rannikul surnute osavõttu iga oma uue kaaslase matmisest. — Harilikult surnuaiad on ikka kõrgemal kohal, liivakünkail ja mäekesil, nii et hobuseil on raske vedada surnukeha vastu mäge üles, tuiskliivasel teel mõnikord otse nii väga raske, et ei saa ega saa üles; siis aga mõeldakse ja öeldakse, et need surnute vaimud = garad on tulnud uuele seltsilisele vastu ja istuvad sinna puusärgi pääle, nii et hobused ei jõua vedada (Pr). Arvamine, et s u r n u d t u l e-

vad matusrongile vastu uut surnut „vastu võtma“ ja istuvad puusärgile pääle, on üldine kogu rannikul (L, Sr, Ir Saar Vir 90,Kr, Pr, V); siis hobuseil on raske vedada (L, Kr, Pr, V) või inimesil on raske kanda seda puusärki (L), kuna teiseltpoolt aga teatakse ka seda, et need surnud aitavad isegi kanda puusärki käterättega (V), või öeldakse ainult, et „surnuvaimud“ matuse aegu on õhus ja näevad kõike, mida me teeme (L, Kr). Kui sureb hää vaim (s. t. inimene), siis tulevad talle ka ainult hääd vaimud vastu, pahadele surnuile tulevad vastu pahad vaimud; nad tulevad jalgsi, inimkujul (L). Vastu tulevad kõik surnu sugulased, istuvad puusärgile, hobuse selga, vankrisse, kus aga on ruumi (Kr). Lõpuks väidetakse ka, et kõik surnud, kõik vaimud tulevad vastu, mispärast öeldakse surnuaiale matma minnes ikka: „Tere hommikut teile, surnud, te ootate seda ülestõusmisaega“ (Kr). Neid vastutulijaid olevat nii palju, nii palju — nagu tolmu, öeldavat matuseil aina (Pr). Ja kuna neid on nõnda palju, siis mõne päeva vanuselt surnud lastel olevat kõige raskem elu pääle surma: elavad matuselised tallavat nad üsna ära (Sr, vt. § 89). Surnud hakkavad tulema kalmistult matusrongile vastu siis, kui hakatakse lööma surnuaia kella (liivi surnuaidel on harilikult värava man kellad); nad tulevad ratsa ja jala, mõned istuvad ka vankrile surnu kõrva, ja siis hobusel on korraga palju raskem vedada kui enne (V). Seda olevat pandud tähele mitu ja mitu korda: niipea kui surnuaia kell hakkab helisema, kohe on hobuseil raskem vedada (V). Surnud ise nimetavat kirikukelli koerteks; kui kuulukse nende helinat, siis surnud ütlevat ikka: „Nüüd tuleb meile taas külalisi või sõpru, nüüd kiriku koerad hauguvad“ (Pr)[1]). Mitte ainult matusel, vaid sama asjaolu märgatakse mõnikord ka muul ajal, et hobusel järsku on raske. — Alles 1921. a. surnud keegi mees ja maetud maha; pärast mindud ilustama ta kalmu[2]), kojusõidul aga hobusel olnud tühjalt tulles äkki nii raske vedada, et tuldud vankrilt maha; hobune

[1]) Samuti Lätis: LP VII 51.

[2]) A propos, haudade ehtimist ja ilustamist Liivis peetakse pühaks kohuseks, mida täidetakse suure pieteetlikkusega. Prof. Šmit (LM 55) peab lillede istutamist kalmule Lätis üsna vanaks kombeks, millest kõnelevad ka läti rahvalaulud, mainides haual kord „valget õit“ (LD 27314, 27380), kord mooni (LD 27313), kõige sagedamini aga — nagu Euroopas üldse — roosi (LD 27416, 27633, 13250 jne.), — haual kasvavast roosist kõnelevad ka liivi lätist lainatud laulud.

ees vahus, ei jõua vedada, kuid näha pole kedagi, — mis siis muud kui tõesti surnud olnud pääl (V [114⁰] = S. 50)[1]).

Huvitav on arvamine, et surnu ratsutab muile surnuile vastu just sellel loomal, mis talle endale matuseks on tapetud, — sellepärast peabki tapetama igal matusel mõni loom, sagedaimini tapetakse vasikaid või lambaid, kui aga midagi muud pole, siis kas või kukk, sest kellele pole tapetud kedagi, see peab käima alati jala (V). —

SURNU SÕIDAB SEA SELJAS (S. 70, US. 70)

1) Ühe surnu matusel tapetud siga. Ja nüüd kord viidud jälle üht surnut kalmistule. Kõik surnud ratsutand sellele vastu, igaüks omal loomal ja see üks sea seljas. Aga see siga heitund kuidagi ja joosnud kalmistule tagasi läbi aia — vaat siga on ju hull pugema — ja pilland selle ratsutaja omal seljast aia taha maha, nii et see surnu jäänd igavesti jalameheks. Sellepärast siis sigu matuseil enam ka ei tapeta. — V 76.

2) Sama lugu jutustetakse ka vähe teisiti. Nimelt arvatakse, et surnud ei tule ainult vastu matuselisile, vaid saadavad ka neid surnuaialt koju tagasi väravast saadik (V). — Ühe surnu matusel tapetud siis siga, ja see surnu ratsutand siis sea seljas koos matuselistega veel viimast korda surnuaialt koju tagasi. Värava man ta pöördund ühes teiste surnutega ümber ja hakand sõitma surnuaida tagasi. Sääl aga muude surnute loomad ehmund sellest seast ja pannud jooksma. Noh, siga kah muile järgi ja joosnud otse kalmistu kiviaia otsa. Seal on selline terav kärss, ta pugend kivide vahelt läbi ja tormand ühele ristile kohe selga, rist kukerpalli ja siga joostes edasi, kuna see surnu ise jäänd väljapoole kalmistut ega ole saandki enam surnuaida sisse, vaid

[1]) Lätis surnud matuseil tulevad karjakaupa võtma maetavat vastu (sagaidit): mõni tuleb jala, mõni ratsutab sel loomal, kes on tapetud ta matusel, mõni ronib veetavale puusärgile, mõni istub vankrile; kui sääl pole ruumi, siis ta asetub vehmrile (aisale) või loogale. Sellepärast ka hobusel on väga raske vedada surnuaia manu ja ta higistab märjaks. Selliseid vastutulevaid surnuid nähakse, kui vaadata läbi hobuseraipe silmaaugu, looga, rangide, puusärgi oksaaugu etc. (LP VII 53 f, millele järgneb hulk vastavaid näiteid lhk. 53—60, № 1—21). — Ka Eestis „mõni surnu muutub teel nii raskeks, et hobused surnukirstu ei suuda vedada“ (Eisen, EM II 165), kuid see on nimelt just halb surnu (vt. näit. H III 13, 811 (1)< Karksi), kes iseenda raskusega ajab hobused vahtu (FFC 25, S. 4).

eksib tänini väljaspool. Sellepärast ei tohi tappa matusel kunagi siga: vaat kui ei juhtu jällegi nõnda. — V 33 [1]).

88. Nagu juba mainitud, arvatakse, et surnu tuleb saatma matuselisi veel koduväravani (V). Sellepärast vanasti hoitud surnuaialt koju sõites ikka üks koht tühjana sellel vankril, millel olnud puusärk, et kaasasõitval surnul oleks ruumi; ometi koduvärava mant ta pidavat pöörduma tagasi kalmu (V). Arvatakse ka, et surnu ei pöördu tagasi väravalt, vaid tuleb veel tuppa sisse vaatama viimast korda oma kodu, kuid ei tee sääl küll enam midagi (V). Surnu tulevat tuppa nimelt just ühes esimese sisseastuva matuselisega ja minevat taas ühes sellega ka välja ega tulevat siis enam kunagi koju; see matuseline pidavatki astuma kaunis ruttu jälle toast välja, muidu ta ise surevat kah varsti ära (V)[2]).

Ühenduses surnu viimase koju tagasitulekuga mäletetakse ka veel natukene surnute söötmist. — Matuse aegu, kui on tuldud surnuaialt koju tagasi, igal söögikorral pannakse lauale tühi taldrik ja lusik ka surnu jaoks, et ta saaks süüa koos matuselistega; just rannikul jutustaja ise seda pole enam näind, kuid sisemaal tehtavat veel praegugi nõnda (Pr). See puhas taldrik lusikaga jäetud surnu jaoks tühjaks söögilaua otsa (V) ja nimelt just laua uksepoolsesse otsa (L). Sinna juurde pandavat ka käterätt surnule silmade pühkimiseks (Pr). Sellist surnu söötmist peielauas olevat isegi nähtud paar korda (Pr 48 ja 120 — vt. § 89).

[1]) Uue surija vastuvõtust vanade poolt Lätis vt. JKr IV 32, № 19. Ka lätlasil mingi looma veristamine matuseil on conditio sine qua non: „matuseid ei tohi veeta vereta, vaid peab aina tapetama m'ngi loom — kui mitte muud, siis kas või kukk“ (LD IV 1, lhk. 862), „sest surnule olevat vaja uut verd, ja kui seda talle ei·antavat, siis ta ise oma käega võtvat mõne looma“ (ibid., lhk. 865). Ainult siga ei tapeta matuseil mitte, sest tapetud loomad on surnuile säälilmas ratsudeks, kuna sead ratsutades rõhkivat (ibid., lhk. 865). — Looma tapmisest matuseil Eestis ja Soomes vt. Eisen, EM II 165; Varonen, Vp 76/8; Krohn, SRU 46: tapetud looma luud ja jäänused antakse surnule, ja need muutuvad talle loomaks teises ilmas. Eestis looma-motiiv on seotud surnute kodukäimisega: „Pahad surijad hakavad sellesama elaja näolise seljas kodu käima, sagedamini veel sellesama elaja näol, mis elajas peiete ajaks surnule tapeti, nii ka mõni kodukäija siku näol“ (Eisen, Kkjad 26, vrdl. ibid. 35 ja 44: kodukäija sõidab peietel tapetud looma seljas; vt. ka Eisen, EM I 43).

[2]) „Surnuaialt kõige viimaks tagasi tulnud matuseline toob tihti surnu sealt nägemata viisi tagasi“ (Eisen, EM II 166).

Ka muud surnud tulevat matuseil sööma matusrooga taldrikuilt (V) või aga jällegi ööl enne matust, kui surnut nutetakse, kui laip tuuakse tuppa, siis tulevat ka muud surnud sinna ja söövat niisama laua man, kuid kätega, nende pärast polevat vaja lusikaid panna (L). Sel ööl enne matust, kui surnu magab viimast korda toas oma puusärgis, siis pannakse suppi või muud sööki surnu jaoks sinna akna alla, kus ta magab; samuti pannakse toitu juba enne seda aida ukse manu, kus puusärk sees seisab, — siis surnu tuleb kah sööma, pistab oma sõrmed sisse ja „mekib" seda rooga; siis ta ei lähe laua manu „mekkima", kui akna all on juba tema jaoks ees; jutustaja eidekese vanaema hoiatand ikka, et kui surnuile pole pandud rooga „enda pärast", siis nad minevat laua manu kõigist kaussest „mekkima" (L).

Samuti enne surnuaiale sõitmist, kui puusärk seisnud toa ees väljas, pandud kirstule kausiga putru selle ja muude surnute jaoks, kes tulevat kah matusele, et nad ei läheks siis laua manu sööma (Kr). Olgu mainitud lõpuks, et matuse aegu surnuaiale küll ei võeta mingit rooga surnute jaoks kaasa (L, Kr, Pr, V)[1].

89. Kuna surnud etendavad matuseil sellist suurt rolli, siis muidugi see kõik ei või sündida inimeste nägemata, vaid väga populaarne on matuseil ka s u r n u t e n ä g e m i n e. — Mõistate, kord surnud üks nõid — va Buŕa Juŕi = nõia Jüri Saaremaalt; mindud matma teda kalmistule ja nähtud: tema juba ees! istund rahus surnuaia väravatulbal ja õmmelnud või paigand kingi (Kr [252] = S. 68). Iga inimene surnuid ei näegi, vaid ainult mõned (L). On olemas otse teatud isikuid, kes võivad surnuid näha matuse ajal. Selliseid tuntakse igalpool kogu rannikul.

SURNUTE NÄGIJAD (S. 67 + 69)

1) Ire-külas üks vanatüdruk näind surnuid matusel alati. Kord ta olnud Sańť-talus (Sr) matusel — ta olnud nimelt baptistel lauljaks. Sääl ta näind, kuis selline pisikene mees, hallid riided seljas, tulnud söögiajal laua manu, kuid söönd sõrmedega matuseliste taldrikuilt. See olnud sama surnu, kelle matust peetud, ja see on tõesti sündind lugu. Vanatüdruk mõtelnud ütelda muile matuselisile, et nad kah vaataksid, kes sööb neil selja taga taldrikuilt, kuid see sööja hoiatand teda sõrmega, et ei tohi ütelda. — Pr 48.

[1]) Surnute söötmisest matuseil Lätis vt. Pūrs I 97, LP VII 396/8 o 1/10 jm. Ka Lätis surnud söövad matusrooga sõrmega kõ.kide selja tagant, kui neile pole pandud erinõud (vt. näit. LP VII 51 d 2).

2) Sedasama lugu jutustetakse vähe teisiti. — Sańť-talus (Sr) maetud peremehe isa. Perenaine olnud baptist, ja sellepärast kutsutud baptistide lauljaid matusele. Üks naine neist lauljaist, va Jūl, olnud selline surnutenägija ega ole tahtnud minna sellepärast üldse mitte matuseile, kuid seekord läind siiski. Kui nad tulnud siis kalmistult koju tagasi, antud neile nagu harilikult ikka veel süüa ja pandud vanaisa jaoks kah tühi taldrik suure laua otsale ja käterätt silmade s. t. näo pühkimiseks manu. Kui kõik söönd laua man, sääl Jūl näind, kuis uksest tulnud sisse selline mõõdukas väheldane mees ja hakand kellegi selja taga taldrikult sööma. Jūl mõtelnud siis endamisi, et vaja ütelda sellele inimesele, las ta vaadaku, kes tal sööb sääl selja taga. Kuid niipea kui ta mõelnud ütelda, kohe juba see sööja näidand talle sõrmega, ärgu ta ütelgu. Pärast sööki Jūl hakand küsima perenaiselt: „Milline siis sul see isa ka oli?“ — Perenaine öelnud, et selline pisikene väheldane mees olnud. Ja kuis nad riietand tema? — Hallid riided olnuvat, valge rätt kaelas. — Akuraat selline see sööja olnudki. Ja siis see Jūl jutustand, mida ta nägevat aina kalmistule sõites, kuis surnud tulevat vastu nagu . . ., muu istuvat puusärgile pääle, muu hobusele, muu inimesele kah veel. — Pr 120.

3) Keegi Sīkrõg-küla inimene kah näind surnuid matuse aegu ja jutustand, kuis muud surnud tulevat matusrongile vastu ja kuis matuselised tallavat peaaegu ära need pisikesed surnud, need lapsed, kes on koolnud enne või pärast ristseid kohe. — Sr 48.

4) Lūž-külas surnuid näind üks Ulf. Matuseil surnuaiale minnes see mees käind ikka vinderdi-vänderdi, andes surnuile teed. Muud matuselised küsind, miks ta nii käib, siis ta seletand, et ta näeb neid surnuid, kes tulevat võtma uut vastu, nii suurel hulgal, et ei pääse läbigi. — L 48.

Üldiselt seletetakse, et selliseks surnutenägijaks matusel saab iga inimene, kes on sündind suur-reedel (L, Kr, Pr, V). Üldse suur-reedel sündinul olevat õnnetu elu: ta ei tohtivat minna kuskile, ei pulma ega matusele, — ikka ta nägevat enda ees nii palju surnuid, et ta ei saa astuda sammugi (V). Suur-reedel sündinu ei tohtivat minnagi sellepärast matusele, et ta näeb kõike, mida meie ei näe, ja et ta peab keerma teelt alati kõrva surnute eest (L, V). Selliseid suur-reedel sündinuid ja surnutenägijaid olevat üks baptisti naine Jūl Andševik Ire-külas (Pr, V — vt. Sr 48 ja Pr 120 eelpool), vana Kāp-talu peremees Lūž-külas (L), keegi eit Koštrõg-külas (Kr) ja mitmeid muid. Väidetakse ka, et mitte ainult suur-reedel sündinu ei näe surnuid, vaid üldse iga laps, keda ema imetand kolm aastat järgimööda igal suur-reedel (Pr). Edasi teatakse, et samuti jõulu ööl

enne või pärast kesköödsündinu näeb surnuid (Pr), või tehtavat veel vahetki: kes on sündind suur-reedel, see näeb „vaime“ = garidi, kes on sündind aga lihtsalt p ü h a p ä e v a l (vrdl. Sonntagskind!), see nägevat „kummitusi“ = spuokidi, kuid päris kindel see polevat, sest jutustaja enda poeg Anton Skadin sündinuvat kah pühapäeval just „laada“ s. t. jumalateenistuse aegu punkt kell 11 ega nägevat ometi midagi (Kr). Ent teine naine väidab, et sündinuks Anton punkt kell ½11, siis ta näeks kindlasti vaime, — ja seda jääb jutustajagi uskuma (Kr). Keegi teine jutustaja ei usu siiski mitte, et suur-reedel sündinu näeb kummitusi, sest ta teadvat inimest, kes on siis küll sündind, kuid ei nägevat midagi (V). — Edasi arvatakse, et kui peieleiba küpsetades ei sööda esimest kakku ära, vaid võetakse surnuaiale kaasa ja pannakse kura kainla alla (muud ütlevat, et taskusse), siis nähtavat kah surnuid; sääljuures pidavat lauldama esimest salmi laulust „See usk annab tõtt“ (V)[1]). Veel teistviisi võidakse näha surnuid kalmistul: mindagu suvel udusel ajal enne päikese tõusu surnuaida, heidetagu kõhuli maha, pää ülal ja vaadatagu, kui udu hakkab just tõusma maast üles, — siis udu alt nähtavat selgesti kõiki surnuid haudes „akuraat“ selliseina, nagu nad sääl magavad, noored või vanad, igaüks punkt oma suririideis (Pr). Ja lõpuks olgu mainitud, et surnuid ja kummitusi näevad ka nelisilmlised koerad, kel silmade kohal on veel sellised kollased täpid (Pr — vt. § 94)[2]).

90. Võrdlemisi vähe andmeid on säilund Liivi rannikul tollest hardast sügisajast, mil arvatakse surnuid liikumas ja mida nimetetakse h i n g e d e a j a k s = jēngud-ājga (lvL) ~ jēngõd-ājga (lvI), lt veļu laiks, Dondangeni murdes gariņu laiks (vrdl. § 6 ja 82). — Hingedeaeg algab nädal pääle milhklipäeva sel esmaspäeva õhtul ja kestab kuus nädalat märdipäevani, millist aega jagatakse pooleks, nagu vanasti ikka öeldud: nüüd „pooled hinged“ juba läbi, algavad taas „teised pooled“ (L, Kr, Pr). Teiseltpoolt hingedeaja

[1]) Läti lauluraamatus № 211: Tā ticība dod taisnību.

[2]) Lätis ja Leedus surnuid resp. igasugu vaime näevad kuked, koerad ja hobused, samuti inimesed, kes on sündind Leedus suur-neljapäeval ja Lätis suur-reedel (Šm, LM 58) või täpselt kell 12 suur-reede ööl (Šm, LM 94), kuid nägemise momendil ei tohita kõnelda sellest (vt. näit. LP VII 51 d 2); mõnikord kõneldakse Lätiski suur-neljapäeval sündinust (KV 1921, № 10—12, lhk. 52). — Surnute nägemisest muul viisil Lätis vt. veel LP VII 53 f, JKr IV 32, № 19 jne.

kestvust piiratakse ainult nelja (juhuslikult ka viie — V) oktoobrikuu nädalaga kuni esimese novembrini (L, Pr). Mõned nimetavad „hingedeks" ainult kuut esmaspäeva õhtut mihkli- ja märdipäeva vahel (Pr)[1]). Vana kõnekäänd olevat, et esimesel ja viimasel hingede õhtul pidavat sukatäis hingatama: pannakse sukk suu manu ja siis puhutakse (Kr). Ning hingedeaja tekkimist ennast seletetakse s õ j a g a t a e v a s : kurat tahtnud saada taevas ülemaks kui jumal; siis ingel Miikael visand just mihklipäeval kuradi taevast maha; nad tapelnud selle järele kuus nädalat, kuus nädalat sadand taevast vaime maha otsekui vihma, ja sellepärast nimetetaksegi seda aega hingedeajaks, olgugi et praegu neid enam ei saja (Kr [230·] = US 15; lisateisendeid vt. § 121).

Hingedeaeg annab kogu loodusele oma erilise ilme. — See on aeg, kus olevat kõige raskem „luhvt" (Sr). Millise tuulega hingedeaeg algab, seesama tuul puhub siis kolm nädalat kuni „pooled hinged" läbi; siis tuul keerab uude suunda ja puhub taas „teised pooled" kolm nädalat samas suunas (Kr). Meri sel ajal on harilikult ikka väga tormine ning nõuab endale ohvriks nii mitme ja mitme kaluri elu (L). Mets ja kogu loodus on kolletand ja närtsind, isegi loomad nii metsas kui kodus hingeldavad, lõõtsutavad, otsekui koltuvad ära, ning õhk on nii raske ja sumbund, sest siis hingavad kõik vaimud = garad; pärast hingedeaega tuleb talv ning hoopis värskem ja kergem õhk (L). Iseäranis raske on hingedeaeg hobuseile: need on siis väga väsind ja kõhnad, ei suuda hästi liikudagi ja lõõtsutavad aina (L, Kr, Pr), mida seletetakse sellega, et siis hinged istuvat hobuseil seljas ja hobused ei jõudvat neid vedada (Pr). Sellepärast ka maarahvas pole luband siis kunagi kiiret sõitmist hobustega ega ole andnud oma hobuseid sel ajal võõraste kätte, kartuses, et hinged pigistavad hobused vaese omaks (L). Et hobused püsiksid ikkagi prisked, seks toodud hingedeajal metsast kollaseid lehti talli loomele alla (L).

Hingedeaeg olevat kõige püham aeg aastas: siis hinged lii-

[1]) Juba SjWied (LGr LXXVIII) kirjutab liivi hingedeajast: Die fünf ersten Montagabende nach Michaelis werden als Allergeisterabend gefeiert; da muss man Brei kochen, und Einige sagen, man müsse ihn in die Badstube bringen, da kämen die Geister und ässen davon. Den sechsten Montag feiert man ganz als Allerheiligen- und Allerseelentag (V).

kuvat ringi (L). Ja nagu lätlasil on oma surnuteema [1]), nii ka liivlasil h i n g e d e e m a = jēngōd-jema (Sr) või h i n g e i s a = jeng-iza (Pr), kellel olevat l a p s i g i, sest eks see hingeisa jää ju ajaga vanaks, sureb ära, ja siis taas lapsed jäävad järele (Pr). Hingeisa ise veel öelnud vanasti, et hingedeajal pidavat keedetama igal esmaspäeva õhtul kuus nädalat järgimööda putru, olgu siis kartulaist või tangest, kuis igal on võimalik, et suudetaks hästi hingata; seda putru pidavat pakutama siis temale ja tema hingedelegi; ka ei tohitavat töötada neil õhtuil; ja kes hingeisa käsku pole kuuland, selle hobuseile ta pannud otsekui mingi raskuse pääle, nii et need pole suutnud midagi vedada, vaid olnud läbimärjad higist; kes aga täitnud hingeisa soove, selle hobuseil pole olnud midagi viga; seda ka veel hoomatud, et hobune, kellele hingeisa pannud raskuse selga, pole enam puristand pääle vähkremist, kuna harilikult hobused puristavad ju siis alati; hingeisa koormatud hobuseid saadud küll vist nõiasõnadega parandada, kuid kes siis neid sõnu enam mäletab (Pr).

Pääle eelpool esitetu on veel muidki teateid h i n g e d e s ö ö t m i s e s t nende ajal. — Jutustaja isegi näind noorpõlves, kui „hingedeõhtul" keedetud putru ja pandud ahjule, „las hingeisa kah saagu" (Pr). Vanasti tehtud hingedeajal alati õlut, küpsetet kakku ja hautet piima; õhtuti keegi pole teind tööd, — siis olnud hingede söötmine: perenaine toond lauale kakke, liha, õlut ja piima; kui „hinged" ehk „ärakoolnud rahvas" olnud söönd kõhu täis, siis inimesed saatnud neid taas välja (Sr). Teiselt poolt mäletetakse uduselt, et hingede aegu viidud süüa s a u n a, nimelt putru hingede jaoks; sääljuures öeldud hingedele ka mingi tervitus, mida jutustaja — 95 aastane vana rauk — enam ei mäleta (L). Windau ümbruse lätlased viind samuti hingedele putru sauna, — kord külapoisid söönd selle ära ja kakand asemele; siis usklikud inimesed kartnud, et tulemas on halb aasta (L) [2]). Üksik-

[1]) Veļu māte — vt. Šm, LM 58 ja LAR V 220; Lautenbach, Очерки I 129. Täiesti läti algupära (vist otseteed kooliraamatust tõlgitud) on seletus, et hingedeema olevat kuri ja halb, tapvat vanemail lapsi ja meestel naisi (*Sr). Niisama literaarset läti algupära on hingedeema identifitseerimine m a a e m a g a, kes võtvat „hingedekülas" kõiki ärasurnuid vastu (*Sr; vrdl. § 47 — vt. LRU I 83 alamärkus).

[2]) Eest ärasöömise ja asemele kakamise motiiv on teatavasti eriti omane p u u g i puhul (FFC 25, S. 53).

asjalikumalt hingede söötmist rannikul kirjeldab Lerchis-Puškaitis kellegi liivlase esitet andmeil, mis tõlkigem siin täielikult:

Varemalt siin ohverdeti „vaimele“ (kohalikus murdes eestkätt just surnute tähenduses) jõulu, uueaasta, kolmekuninga ja lihavõtte õhtuti. Ohverdamist toimeteti nõndaviisi: õhtul, kui kõik olid vihelnud juba saunas, söönd õhtust ja heitnud magama, siis peremees säädis söögilauale paremat toitu, paremat jooki vaimele maitsmiseks. Ohvri, nii söögi kui joogi, ta kattis linaga ja süütas kõrva püha küünla, mis põles öö läbi. Kui kõik laual oli korraldet nii, kuis oli vaja, siis ta pühkis veel põrmandu nii puhtaks, et sinna ei jäänd pisematki purukübet. Hommikul peremees läks esimesena vaatama, millised terad olid pillutud laua alla. Nende terade järele peremees tahtis teada, millist vilja sel aastal enam külvata, millist vähem, sest usuti, et vaimud andi maitstes on jätnud need terad peremehele ennustusmärgiks. — LP VII 280 a 1 (< V)[1]).

ELU PÄRAST SURMA

91. Kristlasina kinnitetakse kogu rannikul esimeses õhinas muidugi, et hääd hinged saavad pääle surma taevasse ehk esimesse paradiisi, kuna halvad hinged kurat viib (esimesse) põrgusse (vt. eespool: inglid valvavad surnu man, § 83). Kui hakata aga analüseerima ligemalt seda hauataguse elu probleemi mõne liivlasega, siis selguvad varsti äärjooned uuest maailmast, mille nimi pole ei „paradiis“ ega „põrgu“, vaid lihtsalt „teine maailm“ = toi passoul' (lvÜ)[2]). Nagu eelpool esitet (vt. § 82),

[1]) Liivi andmed hingedeajast vastavad iseendast täiesti läti omadele — vt. Mag IV_1, lhk. 34—35 ja 58 (Schilling); Mag XX_2, lhk. 246 jj. (Lautenbach); DL I 46—49 ja 59; Austrums 1894 I 105; Pūrs I 106; eriti vt. SDP V ja LUR V 61 ja 71 — viimases esitetakse Lentiliuse kirjutus 17. sajandist „Curlandiae quaedam notabilia“, mis sisaldab huvitavaid andmeid hingede söötmisest saunas; LP VII 278—304 ja Šmits, LM 60—61. Hingedeajast ja üldse surnute kultusest Lätis vt. lisaks veel IMM 1925 I 492—500, kus K. Strauberg esitab Hanoviuse 1761. a. ilmund „Philosophemata de Silicerniomaxime veterum Curonum“. — Ülevaate Baltikumi rahvaste hingedeajast annab Varonen, Vp 173—181 (ms. lhk. 178 esitetakse vanade kroonikate teated liivlasist), vt. ka lhk. 122 ja Eisen, EM I 45—47 ja II 167—168; Eisen, Kodukäijad 68—78.

[2]) Väga huvitava ja ilmeka pildi läti eskatoloogiast ja „teisest ilmast“ pakub K. Strauberg oma artiklis „Viņa saule“ (IMM III 604—618), kus ta iseloomustab eraldi veel jumala, päikese ja surnuteema, alias maaema rolli lätlaste hauataguses elus.

liivis erilist Manala terminoloogiat ei ole, vaid surnud käivad ringi niisama mööda maailma (Sr, Kr, Pr, V), liiguvad õhus (L, Sr) ja elavad siinsamas inimeste seas, teavad, näevad ja kuulevad puha, mida meie teeme ja kuida meie käsi käib (Kr); jah, kõik õhk on täis neid pisikesi „vaime", mis olevat sellised pisikesed otsekui inimpääd (L, vrdl. § 93); meie ei näegi neid, aga koer näeb ja hüppab purema neid mõnikord tühja õhku (Pr 158 — vt. § 94). Sagedaimini surnuid kujutellakse kehastet olevusina: nad on kahvatud, silmad pää põhjas, nina terav, seljas valged riided või kuida keegi on riietet puusärgis, enamasti ju ikka valges (Kr). Teiseltpoolt väidetakse, et surnuil, kui neid nähakse, on seljas just need riided, mida nad kandnud elus, mitte suririided, ja et nad üldse on seda nägu, nagu nad olnud elusaltki (V).

Üldiselt näib kindel arvamine, et elu pärast surma on maise elu jatk ja kestab edasi endises suunas (vt. ka § 94)[1]. Nii näit. surnud tegevat pärast surmagi veel seda tööd, mida nad elades eriti harrastand. Vana Gutmań öelnud alati, et kadund Zuokõ-talu (Kr) peremees mõõtvat aga päälegi maad edasi, keegi teine karjatavat sigu jne. (Kr — vrdl. Kr 252 = S. 68)[2]. Teises ilmas surnud abielluvatki omavahel ja tegevat kõiki töid, mida hingedeema (vt. § 90) käskvat (Sr). Kes on olnud siin maailmas „nälg" s. t. ihne inimene ega ole andnud kunagi teisele inimesele midagi ehk nagu harilikult öeldakse, „kes pole saand maa pääl elades kunagi tänu" = paldies (< lt paldievs 'Dank'), sellele ei olevat ka taevas lauanurka, ta ei tohtivat minna kunagi söögilaua manu, sääl polevat kohta tema jaoks, või ta tohib küll minna laua manu, kuid sääl pole midagi tema jaoks süüa, tema laud on tühi, kuna sellevastu inimesel, kes siin ilmas annab alati

[1]) Elu jatkumisest pärast surma vt. šm, LM 55—61; LP VII 12—276; Pūrs I 95—118 jne.; Eisen, Elu pärast surma (1888), Kodukäijad (1897), EM I 39—47 ja 55—59; Varonen, Vp 6—16; Krohn, SRU 43 jj.

[2]) „Peaaegu kõik rahvad usuvad, et surnud teises ilmas jatkavad neidsamu töid, mida nad teind siin ilmas" (šm, LM 55). Sellekõrval antakse neile aga ka uusi ülesandeid. Esitagem tüübiline näide surnute tööskelust Lätis. — Kohe kui inimene pärast surma tuleb taevasse, talle antakse tööd. Ja mida suurem töötaja oli kadunu, seda raskem on ta töö: talvel peab hööveldama jääd, millest tekib lund; suvel peab pesema põrmandut, millest tuleb vihma; mõned peavad puhastama küünlaid, milleläbi tähed helgivad heledamalt. Sureb keegi halb inimene ja tõuseb pärast seda kohe torm, siis öeldakse harilikult: „Vaat nüüd N N tööskeleb!" (LP VII 94 1 2.)

ka teisele, kerjusele jne. midagi, sel olevat teises ilmas kõik see laual, mis ta siin on kinkind, ja sellise kohta öeldakse, et tema laud on kaetud alati (V)[1]). Kindlasti arvatakse, et surnud vajavad süüa ka pärast surma (vrdl. eelpool § 88 ja 90), ja vanasti öeldud ikka, et nad küpsetavat surnuaial liivast omale leiba (L)[2]). Niisama öeldakse suure tuisu puhul, et nüüd surnud jahvatavad lund (Kr — vt. § 33)[3]). Kui sajab vihma ja ühtlasi päikene paistab, siis surnud vihtlevad (Pr, V), või tehakse täpsemalt vahet: kui päikese paistes sajab sellist sooja vihma, siis surnud pesevad, kui sajab aga külma vihma, siis kuradiema peksab oma lapsi, kes teevad ulakust ja tahavad ära putkata (Kr). Kui kõrv ulub, siis surnud tahavad „h i n g e a r m u", et antaks neile hingearmu s. t. mälestetaks neid mainimisega (L, Kr): nimetetakse surnud sugulaste nimesid, kuni trehvatakse selle nimele, kes just tahab seda hingearmu, — siis kõrv jääb vaikseks (Kr); sääljuures öeldakse surnule, olgu tal hingearm — isal, emal, vennal jne. järjest muil sugulasil, olgu hää kerge magamine, ärgu vajutagu miski ta luid ega luukesi, — niipikalt loetakse, kuni trehvab selle surnu nime, kellele on vaja anda hingearmu (L). Mõnikord taas öeldakse kõrva ulumise puhul ka seda, et siis surm minevat mööda (Sr — vt. § 83).

Sellised ebausklikud eel- või õigem „järel"-arvamised on väga huvitavad psükoloogele, sest nad baseeruvad oma ürgeos harilikult ju üsna lihtsail ja lapselikule mõttele omaseil assotsiatsioonel ning pildistavad suurepäraselt neid alateadvuse teid ja sidemeid, mida mööda lapselik massifantaasia on jõudnud samm-sammult ikka kummalisemate tulemusteni. — Kasutagem juhust ja peatugem siin paaril esitet motiivil üksikasjalikumalt, et demonst-

[1]) Täiesti vastav ettekujutus on s e t u d e l: vt. H II 73, 451 (71), kus esitetakse pikem jutt ihnest ja heldest; ihnel pääle surma pole h i n g e l a u d a. See „hingelaud" sunnib setusid aina häätegemisele ja vaeste aitamisele, sest nad pelgavad nälgida pärast surma tühja hingelaua man (ibid. lhk. 459, järelmärkus).

[2]) Lätis surnuteema = veļu māte ise küpsetab kakku (LD 27411, 27533/4, vt. ka Šm, LM 59), aga ka surnud küpsetavad liivast kakku ja keedavad mullast putru matuseiks (LP VII 52/3 e 1—3).

[3]) „Vist küll kõigile lätlasile on tuttav ebausklik arvamine, et surnud pidavat hööveldama jääst lund" (Šm, LM 55). Surnud hööveldavad lund jäämägedes; mida enam sajab, seda vahvamini hööveldetavat (LP VII 94 l 3). Sügisel surnud saevad jääd (LP VI 247, 13. rida alt). Talvel surnud hööveldavad jääd, millest sajab lund (LP VII 94 l 2).

reerida ühtlasi natukesegi just eesti vanavara suurt materjalirikkust, kus avaneb igas pisiasjakeseski nii palju perspektiive, et tundub aina: kui palju oleks siit küll ammutada — ja kui vähe on siit senini veel ammutet!

VIHMASADU PÄIKESE PAISTES

Vanad leedulased arvavad, et vihma päikespaistel sadades surnud (resp. vaimud) peavad pulmapidu (Šm, LM 57). Lätis sama arvamist väljendab laialt tuntud rahvalaul: „päikesega vihma sadas — päikestütred ~ mättaalused (s. t. surnud) pulmi jõid" (LD 27798; vt. ka Zeiferts, LRV I 211, SDP V 33 jt.). Teiseks seletetakse Lätis, et päikespaistelise vihma aegu surevat mõni nõiamoor (LP VII 94 ja 97).

Lutsi eestlased väidavad, et päikesega vihma aegu surnud kuivatavad riideid või et siis kuivatetakse uppunute hingi (P. Voolaine). Eestis üldse teatakse sel puhul palju seletusi, mida jälgigem üksikute motiivide järele. — Kui vihma sajab ja päikene paistab, siis nõiad teevad võid: H I 2, 709 (45) < Tori; H II 55, 618 (3) ja H II 49, 638 (24) < S.-Jaani; H II 26, 1007 (139) < Põltsamaa; E 16957 < Viljandi (teevad võid aia taga); H II 44, 79 (4) < Tartu-Maarja; H II 51, 210 (18) < Nõo. Sedasama öeldakse ka, kui nähakse vihma ajal vikerkaart taevas: H II 26, 559 (16) < S.-Jaani. Teinekord kinnitetakse, et päikesvihma aegu hunt sööb võsas võileiba: Eisen, Rahva-raamat V 32 < Halliste. Sagedaim on vihtlemise motiiv. Nõiad vihtlevad: H II 46, 655 (340) < Kadrina; H II 38, 585 (54) < V.-Maarja; H II 14, 515 (1) < Ambla; H IV 2, 182 (28) < Haapsalu; H II 54, 565 (59) (neljapäeviti) ja H III 18, 561 (5) < Vigala; H II 47, 545 (12) < Tõstamaa; H II 21, 898 (12) < Tori; H II 49, 327 (26) < Viljandi; H I 7, 602 (60) < Palamuse; H GrQu 1, 396 (48) < M.-Magdaleena. Hiiumaal vihtlevad noogid (= tondid) aiateibail (E. Kirjandus 1921, lhk. 423). Saaremaal seletetakse, et virmalised = murueide tütred vihtlevad saunas (EKS 4⁰ 5, 52 (86)) või et kooljad pesevad ennast: EKS 4⁰ 5, 207 (257) < Karja; öeldakse ka: saksa kooljad pesevad (L < Pöide). Suurel maal tuntakse samuti surnute vihtlemist: H II 7, 831 (8) < Jõhvi; H II 26, 1007 (139) < Põltsamaa (vt. ka Eisen, EM IV 19). Edasi kinnitetakse, et „siis mõseb vanapagan katearulise kase otsan lapsi" (H I 2, 124 (24) < Halliste) või vanapagan vihub oma lapsi soos suure kivi otsas (H II 23, 334 (32) < Karksi) või „vana pagan vihtleb oma lapsi kivi aia pääl" (E 16957 < Viljandi; vt. ka H III 28, 230 (74) < Viljandi) või vana kurat peseb oma lapsi suurel kivil (L < Kõpu, Saarde). Väidetakse isegi, et Maarja vihub oma lapsi: H III 19, 811 (236) < Viljandi; H III 21, 462 (4) ja H IV 8, 148 (223) < Tarvastu (Maarja vihub oma lapsi „viimätse mere otsan"). Lõpuks öeldakse ka, et hunt peseb oma lapsi (Eisen, EM IV 19 < Põltsamaa). Tartumaal öeldakse karu metsas kännu otsas vihtlevat, kui päikesepaistel vihma sajab; üldiselt öeldakse siis, nõiad vihtlevat (Eisen, EM IV 218). Edasi järgneb ristimise motiiv: 1) hunt ristib oma poegi (H II 26, 252 (275) < S.-Jaani) ja nimelt sellisel kivil, kus auk sees, mis vihmaga

vett täis (EKS 4⁰ 3, 339 (107) < Helme); 2) see vanamees või vanapagan ristib oma lapsi: L < Halliste; H II 26, 179 (15) ja H II 49, 327 (16) ja H III 7, 317 (34) < Viljandi; teinekord öeldakse, et siis ristitakse kuradi lapsi (EKS 4⁰ 5, 207 (257) < Tõstamaa). Päikese paistel sadavat vihma peetakse vaeslaste silmaveeks: H III 19, 811 (237) < Viljandi; H IV 8, 148 (223) <Tarvastu; H II 24, 178 (13) ja EKS 4⁰ 3, 304 (14)< Helme; H III 21, 760 (30) < Otepää; H I 2, 572 (15) < Rõuge. Need on vaeslaste pisarad (H II 28, 52 (17) < Äksi), „mis Jumala ette tõusnud ja mida Jumal päeva paistega laseb maha sadada" (H II 29, 520 (46) < T.-Maarja). Vaeslaste kõrval öeldakse ka „lesenaiste silmavesi": H GrQu 1, 396 (48) < M.-Magdaleena. Edasi seletetakse veel, et siis „Maarja ikeb": H I 3, 243 (44) < Tarvastu. Kõige viimaks päikesega vihma järele ennustetakse ilma: siis sajab ka järgmisel päeval: L Halliste; H II 42, 439 (35) < Halliste; H III 19, 811 (238) < Viljandi. Päikesega vihm olevat hää seenevihm: H II 24, 178 (14)< Helme[1]).

KÕRVA ULUMINE

Ka Lätis kõrva „tsirisemine" eeldab surnute mälestamist (LP VII 416 i 7) või seletetakse teiseltpoolt: kui kõrv huugab, siis kurat kaebab jumalale patte (JKr II № 326, 364, 396). — „Hingearmu" motiiv iseendast on nähtavasti psükoloogiline ülekanne, mis on tekkind nimelt hingekella analoogial: nagu kirikukellad helisevad surnute mälestuseks, niisama mälestetakse surnuid ka siis, kui isegi kõrvus helisevad otsekui kellad, mis tuletavad meelde paluma kadunuile „hingearmu", ehk nagu eestis öeldakse — hinge ülendust ja patu alandust. Esitagem mõned tüübilised näited Eestist. — „Kui kõrvad pilli ajavad, siis surnud paluvad hingearmu, siis pead surnud sugulaste peale mõtlema" (H II 58, 265 (22) < Jüri). „Kui kõru pilli aa, sis pead oma kige lähembe surnut sugulase henge ülendame. Kui hää kõru pilli aa, sis meesterahvast; kui kura kõru, sis naesterahvast selle sõnage: Jumala päralt olgu velle ehk sõsare hengeke" (H II 55, 510 (57) < Tarvastu). „Veel ööldakse, et kui teine kõrv pilli aab, et siis nõudvad selle inimese isa, ema — ehk kel neid ei ole surnud, lähem sugulane — henge ülendust. Siis panevad kohe käed kokku, vaatavad üles taeva poole ja

[1]) Sakslased seletavad päikespaistelise vihma puhul: die alte Hexe backt Pfannenkuchen, sie haben in der Hölle einen heiligen Tag, der Teufel bleicht seine Grossmutter oder ein Schneider kommt in den Himmel (Müllenhoff, SML² 378, № 556). — Von schnell wechselndem regen und sonnenschein sagt man sprichwörtlich: der teufel bleicht seine grossmutter, in der Schweiz: der teufel schlägt seine mutter. Donnerts, und die sonne scheint dazu: der teufel schlägt seine mutter, dass sie öl gibt; nnl. (=hollandi) 'de duivel slaat zyn wyf' und 'tis kermis in de hel' (nundinae sunt in inferno); französisch: le diable bat sa femme (Grimm, DM⁴ II 842; eelmisele täienduseks öeldakse Grimmi lisavihus III 297: die hexen werden am ende der welt begraben).

paluvad: Issand ülenda-nende vaimo mino pärast! Ja kui nenda ola juba palutud, siis peavad kohe kõrva pilli aeamine järgi jääma“ (EKS 4⁰ 3, 342 (117) < Helme; ibid. 305 (16): „sugulane, isa ehk vend nõuab, et sa tema hinge pead ülendama: Jumala pärast tema hing! ~ Jumal ülendagu tema hinge ja alandagu pattu!“). „Kui kõrvad pilli ajavad, siis nutta kõige ligem surnud sugulane ehk omane. Kõrva-pilli ajamise lõpetamiseks piab ütlema: Jumal rõõmusta hinge taeva riigis!“ (H II 59, 836 (17) < Sangaste). „Kui kõrvad pilli aavad, siis peavad inglid taevas laulma. Inimese kõrvad olema aga nii pattu läbi ära rikutud, et muud ei kuule kui vähe veel kuminad sest ilusast inglite laulust, ja see aama kõrvad pilli aama, — nii tuim olla juba inimese südame tunnistus“ (H II 67, 313 (1933) < Koeru). „Kui kõrva undavõ, sõs umma engli taivan rõõmsa“ (H II 56, 1026 (38) < Rõuge). „Kui kura kõrv undas, sõs um umatsil taivan kurbus. Nii kavva kui hüä kõrv undas, saava umatsõ taivan kõnõlda“ (H II 56, 1026 (39—40) < Rõuge). „...sõs vaese latsõ ikevä“ (H II 56, 988 (16) < Kanepi). „Kelle kõru pilli aanu, sell jäänu vaesid latsi maha. Kes sis laste seast ära ütelnu, kumb pilli aab, see perandanu kõik selle varanduse. Kui ära üteldu, kumb kõru pilli aab, siis jäänu pilli ajamine perra“ (H II 30, 286 (7) < Rannu). — Üldse surnute mälestamise kõrval teine populaarseim motiiv kõrva ulumisel on Eestis see, et „pilli ajava“ kõrva õieti äraarvaja saab asjaomase isiku pärijaks: „kui miul kõru pilli aab ja ku mea siu käest küsin, kummas kõru aab, ja kui sea siss õieti ärä ütled, siss sea pärid miu varanduse“ (L < Kõpu, Saarde, Halliste). Samasugust pärimismotiivi vt. Hurt'i kogudes: H II 46, 776 (43) < Ambla; H II 54, 812 (22) < Harjumaa; H II 42, 872 (24) ja H II 58, 728 (3) Karksi; EKS 4⁰ 3, 337 (97) < Helme; H II 66, 685 (307) < Tarvastu; H II 49, 591 (48) < S.-Jaani; H II 49, 943 (22) < K.-Jaani; H II 49, 763 (214) < Põltsamaa; H II 44, 578 (17) < Otepää. — Kolmandaks parema või pahema kõrva undamine ennustab häid või halbu sõnumeid, õnne või õnnetust, surma või pahandust. Parema kõrva pillimine tähendab häid sõnumeid, pahema aga halbu: H II 45, 409 (9) < Kodavere; H II 51, 142 (15) < Võnnu. Kui parem kõrv pilli ajab, saavat õnne, aga kui pahem, siis õnnetust: L < Saarde; H II 33, 567 (15) < Samara. Pahema kõrva pillimisel räägitakse sinust paha (klatši!), parema — hääd: H II 36, 397 (154) < Vaivara. Pahema kõrva undamine ennustab pahandust, kuna parema — kellegi surma suguvõsas: H II 43, 223 (7 ja 6). Trehvatakse õieti ütlema, kumb kõrv ulub, siis on mõte õige (H II 58, 189 (3) < Jüri) või siis tuleb sõda (EKS 4⁰ 3, 337 (97) < Helme).

92. Laupäeva öiti surnud peavad kirikus oma jumalateenistust ja laulavad; mitu ja mitu korda on kuuldud ka Ire kirikus nende laulu (Pr). Teisal arvatakse, et surnud lähevad kirikusse jumalateenistusele ainult jõuluööl (Kr) või samal ajal kui elavadki inimesed (Kr 153 — vt. § 94). Kui surnud laulnud kirikus ja pidand oma jumalateenistust, siis põlend suured tuled, et inimesed näeksid ja kah rõõmustaksid sel puhul; nad laulnud väga ilusasti;

korra kuuldud neid laulvat „Ah Jeruusalem, saa ärkvele“ (Pr 94⁰ = S. 64)[1]).

MEES KOHTAB SURNUTE JUMALATEENISTUSEL TUTTAVA (S. 64, vrdl. S. 45)

Kord jõuluõhtul üks mees tulnud Dondangenist mõisateolt koju ja näind, et Ire vana kirik olnud tuledest hele ja ilus. Mees rutand vaatama, mis sääl siis on. Lauldud nii selgesti niikui... Mees tõmmand kirikuukse veidi praokili ja näind, kuis igal aknal olnud kuus küünalt. Sääl astund aga talle vastu ta vana peremees: „Mis sa siin otsid? Tuleval aastal kui sa oled juba meie seas, siis sa võid laulda kaasa, nüüd aga tõtta minema!“ — Mees rutandki siis nii, et olnud kahekümne minutiga Ire-külast Pitrõgkülas, viis versta maha joosnud, et väändagu riideist vett aga välja. Sestsamast ta jäänd haigeks ja surnudki kolme nädala pärast. Ise ta seda lugu kodus nii kirjeldand. —Pr 133 (vrdl. FFC 25, S. 1).

JULGE MEES PIIBLIGA SURNUTE JUMALATEENISTUSEL (S. 65)

Riias Kaarli kirikus kuuldud iga jõuluööl k. 12 laulmist ja nähtud tulesid põlemas. Korra keegi vana mees läind jõuluõhtul kirikusse, võtnud piibli kätte ja istund põrmandule lugema. Keskööl uksed paugahtand valla ja hakatud kõvasti laulma. Vanamees aga istund laina ja lugend. Siis ta kuulnud, kuis talle öeldud, mingu ta ära välja. Niipea kui ta saand välja, kohe olnud ka taas pime ja uksed kinni, pole olnud enam midagi. — Kr 249· (vrdl. FFC 25, S. 2).

SURNUD KALMISTUL LAULMAS (S. 64)

Mõnikord surnute laulmist on kuuldud ka s u r n u a i a l. — Kord keegi naine tulnud õhtupimedas hilja Ūžkila'st meie Sīkrõgküla poole. Surnuaia kohal ta näind, kuis selline parv inimesi tulnud talle surnuaia teed mööda risti vastu — nii ilusasti riietet, valged rõõvad seljas. Naisel hakand pimedas kole hirm. Need vaimud jäänd paigale ja naine rutand mööda. Tagasi vaadates ta näind, kuis vaimud liikund taas edasi imeilusasti lauldes. „Ärasurnud vaimud“ need siis olnud. — Sr 58[2]).

93. Üks populaarseimaid surnulugusid kogu rannikul on suure v a i m u d e h u l g a n ä g e m i n e. Eelpool oli juba juttu

[1]) Läti lauluraamatus № 433: Ak Jerūzaleme modies.

[2]) Surnute laulmisest ja esinemisest kalmistul, tulevalges kirikus ja mujal kui ka selle jälgimisest mõne elava inimese poolt Lätis vt. LP VII 68—79 i № 1—34. Eestis Eisen on kirjutand sellest erilise artikli „Kirikuvägi“ (Jõululeht 1916 = J. Ploompuu 28. Rahvaleht, lhk. 3—7, vt. ka Eisen, EM II 166).

surnute nägemisest matuseil, nende eest teelt kõrvalehoidumisest ja kiira-käära käimisest (vt. § 87, 89). Edasi jutustetakse L ä ä n e l i i v i s, kuis keegi Lūž-küla tüdruk olnud korra üksinda toas ja näind siis, kuida surnud saatnud teisteist edastagasi, valged riided seljas (L [70⁰] = S. 66), või kuis Kuolta Līž läind kord surnuaiast mööda ja näind surnuid, kuida need käind mööda kalmistut (L 59⁰ = S. 66). Ilmekamaid ja tüübilisemaid surnute kohtamisi jutustellakse I d a l i i v i s. — Vanale Baža-talu (7 versta rannast Loik-külas) peremehele „vaime" tulnud vastu nagu must pilv, et pedajad kõik huuand; kõigil vaimel olnud tiivad küljes (Sr 59⁰). Oluline Idaliivis on v a i m u d e r ä n d a m i n e „hingedemerre" või veelgi sagedamini reis Egüpti.

SURNUTE RÄNNAK HINGEDEMERRE (S. 71)

Korra Lanks Klouz ja Ousmań Ańdrõks tulnud purjus pääga kõrtsist koju. Üsna kodu ligidal neile tulnud vastu suur hulk p i s i i n i m e s i, et kõik kohad täis. Mehed küsind neilt, kes nad on. — Olevat h i n g e d, suvel nad olevat siin, kuid sügiseti pidavat minema alati talveks oma h i n g e d e m e r r e. Klouz öelnud, see pole tõsi. Üks hing vastand: „Ma olen sinu veli Pētõr. Kui sa ei usu, tule vaatama." Siis hinged kadund taas. See vend Peeter olnud surnud juba enne Klausi sündimist. — V [191].

SURNUD SÕUAVAD EGÜPTI (S. 71)

Korra vana Reffan näind õhtul videviku aegu, kuis sõudnud paaditäis ä r a s u r n u d i n i m e s i. Ta küsind tuttavailt, kuhu nad lähevad, ja saand vastuseks, nad minevat E g ü p t i pühi pidama. Pärast siis vanad mehed koos arutelnud, et küllap need surnud elavad kuskil mujal kui Egüptimaal, kui nad lähevad sinna pühi pidama; teised taas arvand, et just Egüpt ongi see surnutemaa = miriñõd mõ. — Pr [166] [1]).

VANA BAŽA SURNUTEGA HÄDAS (S. 71)

1) Kui kuuldakse õhus sellist müra nagu liiguks mingi parv, siis v a i m u d aelevad. Vana Baža-talu peremees küsind ühelt tuttavalt, kuhu nad lähevad. See vastand, et Egüpti. — Kr 156.

2) Baža-talus olnud pulm. Üks pulmaline — Ire koolmeister Jäkõbson — hakand sõitma koju, kuid sõitnud hobusega seitse korda ümber Baža rehe ega ole pääsnud kuidagi teele, olgugi et ta

[1]) Edasi seletab jutustaja-eideke: nojah, Egüptis ju ongi see surma või surnute meri, millest piibliski on juttu (= Surnud meri?). — Vrdl. Grimm, DM³ 792 (hingede sõudmine surnutesaarele).

virutand küllalt piitsaga märale. — Talle tulnud vastu pisikesi valgeid inimesi, kanasuurused nad olnud, aga inimmoodi, sellised vaimud. Koolmeister küsind, kuhu nad lähevad. — E g ü p t i minevat, nad olevat hinged. Siis koolmeister ärgand nagu taas üles, saand hobuse õigele teele ja sõitnud koju. Ta olnud sattund h i n g e d e t e e l e ette: nendel ju igal sügisel oma kindel reis. — V [190].

3) Vana Baža tulnud vana Raga(v) matuselt kella üheteistkümne paigu õhtul koju. Seda vahet olnud terve verst. Teel tulnud talle vastu niipalju inimesi, et ta pole saand edasi, — neid tulnud mööda õhku, mööda metsa, nii et mets aina kohand. Vana jäänd paigale vaatama. Tulijate hulgas olnud ka ta naisevend va Pētõr Matš, kes olnud surnud juba kaks-kolm aastat. Baža küsind: „Kuhu te lähete?“ — See näidand käega ja ütelnud läti keeli: „Egüpti, Egüpti!“ — Kr Ket 87 (31).

4—5) Kaks varianti: 4 Pr 50, 5 Pr 165.

I Ragav-talus Dūmil'-külas (8 versta rannast) olnud pulm. Pulmas olnud ka kaks peremeest — vana Baža ja vana Riepõlt, viimasel olnud Moosese raamat. Nad läind kahekesi tülli: vana Riepõlt uhkustand, et ta võib kutsuda Moosese raamatuga vaime välja, vana Baža ajand vastu, et ei või (4).

II a Õhtul vana Baža hakand minema koju. Ta jõudnud Kīštalu kohta, kus kasvand sellised peenikesed kased. Sääl hakand tulema talle vastu selline kole hoog otsekui tormituul, nii et vana pidand jääma paigale. — Tulnud vastu niipalju surnuid või vaime, et põõsad kõik aina sumisend või kumisend (4).

b Vastutulijaist vana Baža tundnud mitmeid ära: sääl olnud ka ta kälimees Lantmań Pētõr ja teisi (4, 5).

c Olnud palju selliseid noori poisikesi, kes tahtnuksid nagu tungida talle kallale, teha talle viga, aga see kälimees pole lasknud (4).

d Siis Baža küsind oma kälimehelt: „Kuhu teie lähete?“ Ja see ütelnud vastu: „Egüptimaale, Egüptimaale!“ (4, 5).

c Kõige viimasena tulnud ta enda minija isa, va Pētõr Matš, kelle „luu-liha“ magand veel aidas alles matmata, ja see öelnud: „Noh, nüüd sina, va paljaspää, võid minna rahulikult, nüüd sind keegi ei sega enam, nüüd enam ei tule“ (4, 5).

III a Vana Baža tulnud koju, istund toolile ja nutnud. Sel õhtul ta pole öelnud kellelegi midagi (4), vaid kaua palund ja palvetand endamisi (5).

b Siis ta pidand minema hobuseid söötma, kuid üksi pole julgend, kutsund tüdruku kaasa (4, 5), kuna muidu ta pole läind kunagi teisega hobuseid söötma (4).

IV Noh, eks see Riepõlt kutsundki siis need surnud oma raamatuga välja (vt. S. 148). — Seda lugu jutustaja kuulnud vana Baža enda tüdrukult (4).

Surnutehulga Egüpti rändamise motiivile tuleme veel tagasi k ü l m k i n g a analüüsi puhul (vt. § 106 ja 118).

94. Veel sagedam kui ilmsi on surnute nägemine u n e s [1]). Kõigepäält kui surnul on midagi viga või halvasti sääl teises ilmas, kohe ta tuleb ütlema seda unes [2]). — Keda surnut liiaks leinatavat ja nutetavat, see magavat otsekui vees ja siis ta ilmuvat unes seletama, et tal on vett pääl, et tal on märg magada (V, Kr 153) [3]). Enne matmist surnu pestakse ju harilikult ikka puhtaks, et ta oleks ilus puhas ja kõlbaks minna muude surnute hulka; jääb tal aga kuskil natuke mustaks, pole pestud puha puhtaks, siis ta tuleb kohe ütlema unes, et ta ei võivat minna teiste sekka, tal olevat häbi, sest säält ja säält kohast ta olevat veel hukas (V). Ka muidu kui surnul on midagi viga, ta tuleb ütlema unes, et tal pääalune on sasis või ühel küljel kõveridi; minnakse vaatama — jah tõesti, pääalune on vajund küljele! sukad ei olevat hästi või kindad; vaadatakse järgi, — jah, ei ole tõesti (Kr).

SURNUD PALUVAD TEISI RIIDEID (S. 52)

1) Nõuv-külas maetud keegi tüdruk, kel olnud sinise lõngaga märgitud või tikitud valge palak ümber. Keegi talland palaka otsa mustaks. Ja siis neid tulnud kohe samal ööl unes oma emale kaebama, võetagu see palak ära ja pandagu puhas, valge: tal olevat kaks sinist lõnga palakas ja keegi tallanuvat jalaga palaka veere mustaks. Surnu soov täidetudki. — Pr [240·].

2) Keegi surnud ära ja pandud suririideisse. Siis üks surnu varem surnud sugulasist tulnud unes ütlema, võetagu surnult see nelja niiega koetud toimne palak ära: muud sugulased kaebavat, et neile tulevad halvad ja inetud toimsete palakatega sugulased külla. Siis võetudki surnult see palak ära ja pandud labane, kahe niiega koetud, asemele. — Pr [241·].

[1]) Vrdl. LP VII 18—19 z 1—6: Surnu hing ilmub unes.

[2]) Vrdl. LP VII 116—122 m 1—16: Surnud toovad unes omakseile teateid ja annavad nõu; mitterahuldavalt maetud seletavad, mis neil puudub, või nurisevad riiete ja halva pesemise pärast (vt. ka LP V 52).

[3]) Lätlased väidavad samuti, et pisarad pole surnule kasuks, surnul olevat pisarais paha magada (LD IV$_1$, lhk. 872, šm, LM 54). Vrdl. Eisen, Kodukäijad 28; Grimm, DM [3] II 884 ja KHM № 109.

Teiseks surnud jutustavad unes oma käekäigust säälilmas. — Jutustaja näind kord pisikeselt surnud last unes ja küsind, kuida ta käsi ka käib; see vastand, et hästi (Sr 60⁰ = S. 51). Teine jutustaja näind unes surnud seppa, Taizõl-baptisti, kes tagund sepises, ja läind nagu vaatama teda, istund veemollile ja küsind, kuis sepal ka läheb; see vastand, väga halvasti minevat: ei saavat istuda kuhugi, ei olevat süüa midagi (Sr [29·] = S. 51). Keegi naine Koštrõg-külas näind äsja surnud noormeest ja küsind, kuis tal ka läheb, — väga hästi minevat; naine küsind siis, kuida käib ka meie „suurisanda" s. t. mõisahärra käsi, kes surnud samal ajal kui see poisski; poiss vastand: „Näind mina ei ole, kuid ma kuulsin, kui ta sõitis, siis öeldi, et Dondangeni isand sõitnuvat mööda põrgusse; seda müra ma kuulsin" (Pr [148] = S. 51).

Kolmandaks surnud ennustavad unes sageli elavaile tulevikku, õpetavad neid (vt. ka L 87, kus surnud vanaonu käseb käända ree ööseks kumuli — § 123) või noomivad halva elu ja hooletuse pärast. —

SURNUD TÜTAR ÕPETAB EMA (S. 51)

Jutustaja enda surnud tütar ennustand emale unes „randlaste" s. t. liivlaste kodust väljaajamist[1]), kuid hoiatand, ärgu ema mingu kohe esimesel õhtul; edasi ta kuulutand, et jutustaja saavat näha Antikristust. Tütar jutustand, et nemad, surnud, teadvat puha meie käekäiku. Kui inimesed minevat jumalateenistusele, siis nemad minevat kah kaasa; tema nägevat jutustajat, kuid see teda ei nägevat. Jutustaja käind sageli oma tütre haual nutmas. Tütar aga seletand talle unes, ema pesevat oma pisaratega alatasa ta pääd, nii et ta juuksedki on märjad. Jutustaja katsund unes tütre juukseid, ja need olnud tõesti märjad. — Kr 153.

POJALE ISA NIMI (S. 51)

Ühel Kuolka-küla mehel, Aṅdrõks Rõzõnfelt'il surnud kolm poega järgimööda ära, igaüks kohe pääle sündi. Sündind neljas poeg. Isa olnud päris hädas: ei tea enam, millist nime panna pojale, ei julge panna ühtki nime. Siis ta surnud isa tulnud unes ütlema, pangu ta iseenda nimi Aṅdrõks, siis enam ei sure. Nii ta teind, ja poeg jäändki ellu. — Pr 70.

---

[1]) Ilmasõja aegu liivlased sunniti lahkuma rannaküladest sisemaale.

NELISILMINE KOER PUREB SURNUT (S. 54)[1])

1) Nittõl-talu (Pr) peremees läind öösi hobust söötma ja näind, kuis koer hüpand äkki õhku purema, nagu oleks sääl keegi inimene. Öösel tulnud unes peremehe manu keegi ammu surnud Rūs Kõrli ja pahandand, miks peremees pole keelnud koera. — Pr 158.

2) Ühel naisel kord õhtul nelisilmine koer haukund koledasti väljas ja karand õhku. Naine ässitand veel tagaṅt. Öösel aga tulnud unes samast külast surnu ja pahandand naisega kõvasti selle õrritamise pärast: koer kiskunuvat tema peaaegu puruks, kui tal polnuks väledaid jalgu; kunagi ei tohtivat õrritada koera nõndaviisi, kuigi ise midagi ei nähta, sest koer aga võivat taas näha. — Pr [243·].

SURNUD MEES ANNAB NAISELE KÕRVAKIILU (S. 53)

Üks vana leṣknaine Upmaṅ Līž (nüüd juba isegi surnud) magand võõrsil Sänag-külas ja tulnud hommikul vara koju siia külla (Pr). Olnud külmand maa, vähe jäätand kah, ja selline värske lumi olnud pääl. Korraga keegi nagu viskanuks või tõukanuks teda, nii et ta libisend kukerpalli ja minestund poolenisti ära. Ta toibund ja hakand tulema taas, — juba teist korda nagu keegi viskanuks talle otsa pihta nii raskesti, et ta kukkund jälle selili. Väsinult ta jõudnud koju ja heitnud magama. Siis ilmund unes tema enda surnud mees ja ütelnud: „Mis sa hulgud pühapäeva öösel ringi? pannuksin ma sulle teine kord kah veel sellise kõva hoobi, sa olnuksid surnud, kuid ma lõin teist korda sulle kergemini vastu otsa.“ — Pr 23.

Iseäranis veel surnud e m a d hoolitsevad unes ja ilmsi oma mahajäänd vaeslaste ette. — „Jumalapäeval“ (s. t. surnutepühal, vrdl. lt dievaines) vaeslapsed pidavat minema alati oma ema hauale (Pr), ja sellest haualkäimisest jutustetakse järgmist. Üks ema kutsund unes oma tütart hauale käima ja öelnud, ärgu laps nii palju nutku; jumalapäev olevat jumala poolt otse määratud selleks, et vaeslapsed läheksid surnuaiale; kutsugu tütar muid vaeslapsi kah, surnud emad nägevat oma lapsi küll sääl haual; edasi ema õpetand, võtku tütar see kink omale, mille ta leiab ema ristil; ristilt tütar leidnudki rohelise siidräti; pärast kui ta sidund seda rätti pähe, tundund talle alati, nagu keegi aitaks siduda, kuid näha

[1]) Vrdl. LP VII № 3 I f = koer näeb nõidu ja surnuid. — Kogu Eestiski on tuttav arvamine, et mustal koeral kollased silmakarvad on kui teine paar silmi kurjavaimu nägemiseks — vt. näit. H III 3, 546 (7); H III 22, 320 (1); H I 10, 228 jne. — Vt. ka Grimm, DM[3] 876.

pole olnud midagi (Pr 119 = S. 51). Mõnes jutus arendetakse tütre ja ema suhet nii, et uppund ema meelitab või kutsub õnnetut vaeslast kah uputuma ja viib ta veealuste riiki (Pr 117), millega surnulugu läheb segi veehaldjatega ja siirdub merineitsilugude hulka (vt. § 61), nagu üldse surnute ja veehaldjate piirid lähevad sageli segi (vt. LRU I 122—129).

Surnud ema ja elava vaeslapse sidemest veelgi romantilisem on kahe armastaja suhe, millest jutustetakse kah paar väga literaarse ilmega hallutsionatsioonilist lugu.

VILHELMINE (S. 51, vrdl. Mt. 365)

Peigmehel surnud pruut Vilhelmīn. Peig leinand ja kaevand otsata: „Tulge kokku, kõik sugulased, ligidased ja kauged, veljed ja veljeluud, aidake mul kannatada!" Ta läind surnuaida ja näind, kuis keegi liikund. Ta küsind: „Kas see on mu Vilhelmīn?" — „Jah, see ma olen," kuju vastand naeratelles, „kuid põgene, sest surm su ruttu siit võtab." Peig aga just tahtnud surma ja rõõmustelnud, jätnud jumalaga kõik sõsarad, veljed, lähedased ja kauged, hommikul ta eralduvat neist. Ja sa mõistad, peigmees surnudki ära. — Pr [150] [1]).

ARMUKADEDUSE OHVER (S. 51)

Ühel perenaisel olnud õige vahva tütar, keda keegi perepoeg tahtnud omale naiseks, ja ema sundind tütart ka. Kuid tütar pole tahtnud seda perepoega, vaid oma talu sulast. Kord sulane läind viljaga veskile. Perepoeg teadnud seda kah, läind teele vastu ja löönd sulase kirvega surnuks. See olnud vähe enne jõulu.

Siis see neitsi olnud nii murelik, kuna perepoeg taas rõõmustelnud, et nüüd ta selle saab. Sääl aga öösel see tapetud peigmees tulnud unes ütlema pruudile, ta magavat küll põõsas, kuid siiski ta tulevat kah teiste surnutega käima, tehku pruut neile hääd road. Nüüd see neitsi teadnud kindlasti, nende sõnade põhjal, et ta peigmees on tapetud.

Jõulu õhtul perepoeg tulnud kah sinna ja naernud: „Kellele sa siis nii häid rooge teed? miks sa teed täna nii hääd toitu neile vaimele?" (Jutustaja ei mäleta hästi, kuis neid vaime kutsutud, arvab, et vist ihai). Neid läind kausi ja kannuga välja, aga see poiss, see mõrtsukas pugend kah salaja luurama. Neitsi hõigand: „Ihai, ihai, tulge nüüd kõik jõulu õhtu rooga sööma!"

[1]) Kogu lugu on nähtavasti vaba ümberjutustus Lätis laialt tuntud „Villermīne"-laulust, millest Läti Rahvaluule Arkiivis on väga palju variante:

Ciešat klus ar man jūs miesa sprauli,
nebrēcat jūs brāļu radu kauli,
kad es jūsu mieru trauceju jne. jne.

Ning siis nad tulnudki, tulnud ka ta peigmees, suur k i r v e h a a v p ä ä s, i s e v e e l v e r i n e. Siis see neid hüüdnud perepojale: „Vaat nüüd, mõrtsukas! ütle nüüd, kus kohal ta magab, ja juhata kätte, et saaks m a t t a ta maha.“ N e e d a i n u l t t u l n u d j a k ä i n d k i s ö ö m a s, k e s o l n u d n a g u t a p e t u d v õ i k e d a p o l e m a e t u d v e e l s u r n u a i d a. Tüdruk pole andnud enne armu, kuni see perepoeg läind näidand, kuhu ta vedand sulase põõsasse. Laip toodud koju ja tehtud matus, kuna perepoeg p o o n d enda üles. Ja see neid pole läind mehele kellelegi, vaid jäänd eluajaks neitsiks.

Jutustaja kuulnud seda alles hiljuti läti vanamehelt raudteesõidul. — Pr 157 [1]).

RAHURIKKUMISED ELAVATE POOLT

95. Mis puutub eraldi surnute vahekorda elavatega, siis kõige üldisem on arvamine, et harilikud s. t. normaalsed surnud omal algatusel ei tee elavaile midagi — ei hääd ega halba (L, Kr), mõnikord vast siiski aitavad kah üht-teist: näe, on ju teinekord nii, et sa saad ühe või teise tööga ootamata ruttu valmis, — noh, eks siis need surnud olnud abis (Kr). Näib valitsevat põhimõte: jätad sina minu rahule, siis ka mina ei tee sulle midagi. Niipea aga kui tullakse tülitama või pahandama kuidagi surnuid, siis nad reageerivad samuti aktiivselt ka vastu ega anna enne rahu, kuni kõik tehtud taas hääks [2]).

Elavaks jutuaineks surnute tülitamisest, eriti Idaliivis, on paar tüübilist motiivi, mis iseloomustavad ühtlasi väga ilmekalt ka kohalikke olusid. — Liivi rannikul on harilikuks nähtuseks, et ulgumere suured tormid paiskavad rannale hukkund laevade osi, igasugu laadungit ja isegi terveid laevu, mis mattuvad ajaga ranniku tuiskliiva. Kõik randa uhutud asjad on liivlasele „m e r e v i l i“ = mjervīl'a (lvÜ) s. t. merevara, mis liivlase õigusmõiste järele kuulub leidjale ja muutub eo ipso leidja eraomanduseks.

[1]) Pärastisel järelepärimisel jutustaja hakkas kahtlema, kas ta siiski pole lugend ise kah seda lugu kuskilt raamatust. Läti algupärale viitab ka surnute nimetus vaimeks (= lt gariņi), kuna nimetus ihaì on vististi moonutet Jahve ja põlveneb Lätis, eriti veel Kuramaal, väga populaarseist nõiaraamatuist, mida on uurind K. Strauberg: Burvju grāmatas (LUR XIII 227 — 431, vt. eriti teksti lhk. 274 jj.).

[2]) O. Schrader (Reallexikon 26 jj.) näitab üldse, kuis kogu surnute kultus pole tekkind kaugeltki elavate armastusest surnute vastu, vaid enam küll hirmust ja tarvidusest kaitsta end nende ette.

Nagu asju niisama meri annab kaldale välja mõnikord ka tormis hukkund inimeste surnukehi, aga NB nende man olevad asjad ei kuulu mitte leidjale, vaid on surnu eraomandus, mille röövimine on kole kuritegu, mida surnu ei jäta kunagi karistamata. Läti ajalehes „Dzimtenes Vēstnesis" 1914. a. № 235 kirjutetakse Liivi rannikult kui fakti, kuis 18. aastasaja lõpul või 19. alul meri uhtund randa mehe uute saabastega ja kuis keegi randlane lõigand laibal jala maha ning visand ahjule kuivama, kuni saand sikutada saapa ära. Selle teo tagajärgi rahvamälu kujuteleb meeleldi traagiliselt, nagu illustreerib seda järgmine lugu [1]). —

SURNU SÕRMUS JA SAABAS (S. 59)

Kord Ire-küla kohal meri paisand rannale ühe hukkund laeva. Pärast lained visand kaldale ka meeskonna laibad ja muuseas kapteni naise, kel olnud kuldsõrmus sõrmes. Siis vana Taizõl (Ir), va Freimań Pētõr leidnud selle laiba rannal ja tahtnud tõmmata sõrmuse sõrmest ära, kuid pole saand: sõrm olnud tursund. Siis ta haarand selle sõrme suhu ja sikutand hammastega sõrmuse ühes kõige lihaga ära, nii et ainult luu jäänd järele, ja võtnud selle sõrmuse endale.

Ta läind vähe maad randa mööda edasi ja leidnud jällegi ühe laiba, kel olnud saapad jalas. Ka saabas pole tulnud muidu maha, kui mees kiskund selle kõige jalaga koos ära ja viind koju.

Aga siis ta pole saand enam magada öiti: niipea kui ta jäänd magama, kohe laevamees olnud man nõudmas, andku ta jalg kõige saapaga tagasi, — kuhu ta võib minna ühe jalaga! See Pētõr pole kõnelnud loost kellegile, mida ta teind. Aga kui see randa uhutud mees viidud kalmistule ja maetud maha, siis Pētõr viind ka tema jala saapaga salaja surnuaida ja matnud mehe manu. Alles siis ta saand rahu. — Kr 111 (vt. allpool Pr 49) [2]).

Nagu randa uhutud laipu ei tohita riisuda, vaid peab maetama kristlikult maamulda, samuti ei tohita puudutada neid, kes on juba kord maetud ega tohita rikkuda nende unerahu. — Kogu rannikurahva pieteeditunnet surnute vastu on pööraselt haavand ja äritand hirmsale vihale teaduslikud kaevamised vanul matus-

[1]) 1910. aastal keegi vanamees vedand randa uhutud laibal saapad jalast ära ja peitnud need põõsasse, kuid keegi poisikene näind seda, ja „kreistohtri" nõudel otsitud saapad üles (Pr).

[2]) Vrdl. sel puhul surnu järeletulemist oma asjele ja ehteile Lätis, näit. LP VII 82—83 k 8—10. Samuti Eestis, näit. teade Helmest: kes surnu ehteid varastab, sellele läheb surnu sõrm järele — H II 24, 179 (19). Vt. ka Eisen, Kkjad 29 jne.

paikel. Juba Alho (LK 20) teab kõnelda juhtumisest, kuis mõni aeg tagasi keegi saksa antropoloog hakand kaevama välja surnute pääluid Īra-küla vanal kalmistul ja pidand tänama õnne, et pääsnud veel eluga põgenema vihahoogu sattund liivlaste käest. Ida-Liivis mäletetakse täniseni väga põhjalikult samasugust surnuluude kaevamislugu 1868. a. paigu Ire kalmistul. Kaevamisest võtnud osa ka kohalikke mehi, ms. köster ja Ire saksa soost papp Bernewitz (olnud ametis Irel 1858—1877), kes saand selle eest raskeima karistuse — piinarikka surma, nagu kirjeldetakse alamal. Veel tänapäevani seda sündmust jutustetakse ärevuse ja haavatud enestundega [1]), olgugi et ajaga see ajalooline motiiv on leidnud massifantaasias igasugu lisandusi mujalt ja esimeses joones randa uhutud laiba motiivist, nagu see selgub järgnevaist jutustusist (vrdl. ka hukatud laste lugusid § 99).

SURNULUUD KOLLITELEVAD (S. 59)

1) Kui tehtud seda Ire uut kirikut, mis on praegugi veel olemas, siis tulnud siia ka need luukaevajad ja sorind segi palju haudu. Nad olnud siis kõik ühed „kameraadid" — need papid ja köstrid kah puha ühes nõus kaevajatega. Ire kõrts olnud see luude kokkukandmise koht, nad tassind need surnuteluud sinna kõrtsi sakstetoa laua alla, kus olnud luudekott.

Sääl nad siis ühel õhtul joond ja heitnud magama. Samal ööl magand sääl ahju man ka üks juut Josk ja see kuulnud öösel, kuis keegi kloppind kõrtsi välisuksele. Juudil olnud kole hirm, ja ta mõtelnud: mina küll ei lähe laskma teda sisse. Aga mõtelge, natuke kloppind sääl väljas, juba olnud sisemise ukse taga, kloppind natuke, ja juba uks paugahtand valla, — kummitus toas! Tulnud sisse suur jäme emand, käed laiali, läind hüpates sakstetuppa. Olnud selline müra kui... [2])

Hommikul keegi polnud kuulnud midagi. Vaat siis rahvas arvand, et nad kaevand hauast välja ka selle hukkund kapteniemanda, keda meri uhtund randa (vt. Kr 111 eelpool). Sel olnud kuldsõrmus sõrmes, ja vana Taizõl, see olnud siis see vöörmünder, see pistnud surnu sõrme suhu ja vedand sõrmuse ära. — Pr 49.

2) Vana Lounits Vaid-külast, see olnud ka suur surnuluude kaevaja ja Ire-külast vana Taizõl. Nad kahekesi kaevand surnu-

[1]) Vt. ka E. Kirj. 1923, lhk. 174.

[2]) Paar aastat hiljem sama jutustaja kirjeldas lugu täpsemalt: suur jäme emand läind kätega hõljutelles ja varbail hüpeldes läbi kõrtsitoa sakstetuppa, kust kuuldund röginat ja korinat; hommikul need isandad olnud vait kui sukad, kuna juut tänand õnne, et ta veel eland. — Sõrmuse kohta jutustaja lisas täienduseks, et see olnud hiljem Dembergi emal laulatussõrmuseks.

aiast luid, pannud kasti ja viind kirikumõisasse — papp ju olnud kah nende nõus — viind üles pööningule nende kastega. Sääl need siis seisnud, kuni tulnud võõrad mehed, kes ostnud need ära, — jah, need luud müüdud ära!

Selleks ajaks, kui õnnistet seda uut kirikut sisse, sõitnud kirikumõisasse kokku hulk pappe. Siis ühel ööl vaimud murdnud kõvasti tüdrukutetoa uksi, nii et tüdrukuil olnud kole hirm ja nad läind äratama neid pappe, tõusku need üles, mõni röövel või varas tungivat sisse.

Papp tõusnud üles ja läind vaatama. Kedagi pole olnud — ei inimest, ei murtud ust, ei midagi. Kui aga papp läind ära magama, kohe hakatud taas kolistelema ustel, nii et tüdrukud pole saand magada. Ja veel kõvemini murtud neid uksi. Teist korda tüdrukud läind papile järgi.

Siis see papp läind muude pappide järele, ta ju teadnud, mis õieti viga on, aga ta muile pappele pole öelnud, et surnuteluid on ülal kastes. Siis papid võtnud ja õnnistand neid tube, ja siis jäänd vaikseks, pole murtud enam uksi.

Samal ajal neid luid olnud kastide sees ka Ire kõrtsis, — see kõrtsmik, va Kleinberg, olnud kah nende nõus. Kõrtsis magand pingil ööd üks juut, va Josk. See ehmund kah öösel ära ja karjund „hui hui hui!“ Olnud ilus kuuvalge öö. Sääl tulnud uksest sisse — olnud selgesti näha — üks suur mees ilma pääta, pääd pole olemas![1]) ja läind üle selle kõrtsi põrmandu teise tuppa, sinna, kus olnud need luud, ega ole tulnud enam tagasi, vaid hakand peksma sääl neid kaste...

Juudil olnud selline kole hirm, et ta haarand selga oma pauna ja kupatand jooksma palja pääga ilma kübarata. Ainult ühe saapa ta saand tõmmata jalga, teine jalg jäänd paljaks. Nii ta ailates uksest välja, — sääl vana Lounits vastu. Juut mõtelnud, et nüüd tuleb teine kurat, visand maha ka oma pauna ja putkand külla, jutustand, mis õnnetus tal olnud. Inimesed veel magand hommikul, kui ta kloppind sääl uste taga, lastagu teda sisse. Sääl ta siis kõnelnud, kuis tal olnud kõrtsis.

Hommikul inimesed läind talle kaasa vaatama sinna kõrtsi, kuhu ta paun ja kübar ja üks saabas jäänd. Paun olnud väljas maas, — klaasid, piibud, mis sees olnud, kõik asjad katki. Siis mindud vaatama sinna tuppa, kus öösel pekstud. Muud pole leitud — kastid ainult olnud, kus olnud surnuluid sees. Nõnda siis tulnudki avalikuks kõik see nende kelmustükk.

Pärast papp jäänd haigeks. Ta sõitnud ratsa Gipka-külla jumalateenistust pidama. Hobune pilland ta maha. Papp murd-

[1]) Vrdl. LP VII 84 k 16: Võnnu maakonnas kaevatud vanast kalmistust kaks pääluud välja ja viidud koju, kuid öösel vihased surnud käsknud unes viia kohe pääd tagasi, neile olevat päid endile tarvis.

nud ühe käe ja jala, jäänd haigeks, „magand“ aasta läbi asemel ja surnud ära. — Kr 110.

Nagu surnute laibad ja üksikud hauad sama puutumatu pühadus on ka kogu s u r n u a i d. Vanade kalmistute austamisest oli juttu juba eespool ühenduses ohvri- ja muude pühade paikega (vt. § 19), ka rikkuda, kuidagi viisi teotada ega eksploateerida ei tohita surnuaidu milgi tingimusel, nagu selgub järgmisist lugudest (S. 55), isegi vallatella, lärmitseda ega joobnud pääga taaruda ei lubata surnuaial (L, Kr), vaid sääl peab olema vaikselt, aupaklikult ja puhaste mõtetega (Pr)[1].

MAJAD VANA KALMISTU KOHAL (S. 55)

1) Koštrõg-külas olnud vanasti surnuaid. Tuul puhund liiva ära, ja peenikesi surnuluid olnud näha. Hiljem „isand“ s. t. mõisahärra andnud selle va surnuaia koha Kūkš-talu peremehele, kes teind selle põlluks. Siis üks vanamees, va Pumpõr, võtnud, teind sinna endale toa, lauda ja kuuri ning läind ühel öösel magama oma kuuri. Unes tulnud üks mees, ajand ta üles, mingu ära, mis ta siin magab. Ta ümisend, vedand teki üle pää ja heitnud jällegi magama. Teist korda see mees tulnud, ütelnud: „Mis sa magad, kas sa ei lähe ära!“ — Tema tõusnud üles, vaadand, tõmmand teki pää pääle ja laskund uuesti magama. Nüüd mees tulnud kolmandat korda ja ütelnud: „Kas sa ei tõuse üles ega lähe ära! Kui sa ei lähe ära, siis ma sulle näitan!“ Nüüd vanamees tõusnud üles, sügand pääd ja öelnud: „Noh, kui peab minema, kui pole luba, siis ma lähen ka.“ — Kr Ket 85 (30).

2) Ka Liivimaal üks talu olnud igivana kalmistu kohal, ja sääl kummiteldud öiti alatasa, kolistet, klopitud ja kõneldud. — Pr [95·].

96. Surnud on üldse nii valjud oma puutumatuse suhtes, et nad ei luba elavaile isegi süütut nalja ega julgusega suurustelu oma kulul. — Ka Liivi rannikul jutustetakse laialt tuttavat lugu julgest neiust, kes läheb öösel tooma midagi surnuaialt ja kohtab sääl inimkuju, keda peab viguripärast hirmutajaks, kuid see osutub surnuks.

---

[1]) Suhtumist surnuaia vastu väljendab ms. ka m õ i s t a t u s: suur-suur küla, ei kuule koera haukumas ega kukke kiremas? — see on „kalmudetara“ (LF III V 104).

SURNU PALAK (S. 60)

1) Ire papil olnud kord kolm tüdrukut. Üks neist suurustelnud, et ta on nõnda julge, et võib minna öösel surnuaida, võtta midagi risti mant ja tuua kirikumõisasse näha. Ta läindki ja võtnud ühelt ristilt säärepaela. Koduteel ta näind kiriku man suurt valget meest ja arvand, et teda on tuldud ehmatama. Ta pole kartnud midagi, läind manu, kiskund palaka selle valge mehe ümbert ära ja viind kirikumõisasse. Aga see palak olnud nii jäle ja must, halva lõhnaga...

Ta tulnud tuppa ja näidand tüdrukuile, et ta on toond säärepaela ja palaka. Tüdrukud seletand, et nad pole olnud ehmatamas teda keegi. Tema aga vaielnud vastu, et on olnud, ja nii nad siis kiselnud omavahel toas.

Sääl keegi kloppind akna taga: „Anna tagasi mu palak! anna tagasi mu säärepael!" Muud tüdrukud öelnud, viigu tooja palak ja säärepael tagasi. Tüdruk läind, visand need välja maha ja öelnud: „Säh oma palak ja säärepael!" Kuid see pole võtnud sugugi vastu, vaid visand tüdrukule silmi tagasi. Tüdruk ise aga pole näind mitte üht inimestki. Siis ta läind tuppa koledas hirmus ja värisend niikui...

Taas klopitud akna taga, andku tagasi palak ja säärepael. Nõnda klopitud kolm korda. Tüdruk viind asjad välja, visand maha, kuid need visatud tagasi ja klopitud taas, — vaat, see surnu tahab ju, et viidaks asjad tagasi sinnasamma, kust on võetud.

Siis tüdrukud läind ütlema papile. Papp tulnud, õnnistand tüdrukut ja saatnud viima palaka tagasi sinna kiriku manu, kust tüdruk selle võtnud. Tüdruk läind ja viind ihuüksi, muud pole tohtind minna siis kaasa. Nõnda siis ta läind, läind ja kadundki ära, pole tulnud enam iialgi tagasi. Küll mindud vaatama hommikul kiriku manu, surnuaida, — kuskil pole olnud, neitsi kadund ära niikui vette. — Kr 119.

2) Sedasama lugu kirjeldetakse veidi teisendetult, et kolm tüdrukut kõik olnud öösel surnuaial, kaks kartnud, üks aga olnud julge, näind Ire kiriku man kuju valge palakaga ja haarand palaka koju kaasa. Pärast aga koputet aknale ja nõutud palakat tagasi. Siis alles vaadatud — tjah, olnudki kollane ja hirmsa haisuga surnupalak, kuna tüdruk arvand, et keegi tahtnud ainult hirmutada neid selles palakas. — Kr [10·] [1].

---

[1]) Vrdl. ka Pr 52 = S. 41, vt. § 84. — Vastavaid lugusid Lätis: LP VII 81—82 k 6 a, b; vrdl. ibid. 82—83 k 8—10 jt.; I 77, 179 (177); V 71, № 29; VI 37 (7); JKr V 151 (25). — Eestis vt. FFC 25, S. 16.

Lõpuks sellised surnute tülitamise lood võtavad kergesti ka muinasjutu või anektoodi ilme. —

LUUKERE KIRIKU EES (S. 61)

Ire-külas kirik ja kõrts olnud kõrvu nagu harilikult ikka. Ühel õhtul kõrtsmik joond kahekesi ühe teise mehega ja tõotand sellele palju raha, kui mees on nii julge ja läheb, toob kiriku eest need inimluud siia puhveti pääle, — kiriku ette olnuvat riputet nimelt üles terve inimluukere, kurat riputanuvat, kõik näind seda öösel kui päeval. Kuid see mees pole läind, küll nad kaubelnud tükk aega.

Kõrtsmikul olnud ka teenijatüdruk. See kuulnud nende kauplemist ja arutand endamisi, et ta läheb, toob selle luukere nende ette lauale, — siis ta saab tõotet summa. — Ja tüdruk läind ning toondki luukere sinna. — Kus kõrtsmik ehmund ära! tal olnud nii kole hirm, et surnuluud on sääl laual, ja tõotand teine nii palju raha, viidagu aga luud tagasi. Mees pole viind tagasi kah mitte. Siis kõrtsmik pakkund jällegi tüdrukule seda raha, ja tüdruk mõtelnud, muidugi ta viib tagasi need luud, siis ta saab palju raha.

Tüdruk viind luud kiriku ette. Aga luud pole lasknud teda enam valla, luud püsind tüdrukul seljas, kõnelnud ja ütelnud nii, mingu see neitsi altari ette, sääl on kelder all, ja sääl keldris istub üks must naine laua man, väikene küünal ees, — palugu tüdruk seda naist, et see laseks luukere valla. Neid läind. Sääl olnud niipalju puusärke. Neid palund naist, kuid see pole rääkind sõnagi, raputand vaid pääd. Neid tulnud taas välja kiriku ette. Kirik olnud pime. Sääl luud olnud taas tal kaelas ja kõnelnud, mingu tüdruk palugu veel kord, et see laseks teda valla. Neid läind. Vananaine raputand jällegi pääd ega ole öelnud sõnagi. Neid tulnud kiriku ette, ja luud olnud taas kaelas, öelnud, mingu ta veel kolmandat korda paluma. Tüdruk mõtelnud, et ta hukkub nüüd niikuinii, — mis muud kui läind. Siis ta palund nii väga seda musta naist — oma 38 aastat see naine olnud ja tüdruk olnud 18 aastat vana. Siis neid palund, lasku naine valla need luud ja teda kah, sest ta ei pääsvat neist luist lahti. Esiteks naine pole öelnud sõnagi. Neid aga palund jällegi, ja siis naine öelnud, et ta laseb lahti. Kohe tuli kustund ära, ja neid pole teadnud, kuis saada säält välja. Siis ta ronind mööda puusärke ikka ühest üle ja teisest ning otsind ust, kuni leidnud selle ja pääsnud välja. Niipea kui ta jõudnud kiriku esisesse, kus olnud luud, kohe need d'žvõkst — kukkund maha.

Tüdruk tulnud tagasi kõrtsi. Kõrtsmik kartnud juba, et teda polegi enam elus, sest tüdruk pole tulnud ega tulnud kaua aega. Siis neid saand palju raha, kuid „magand" voodis maas haige kah oma seitse nädalat. Pärast tal olnud pulm, — tal olnud

vaene peigmees, ja sellepärast ta õieti läindki nende luude järele, et saada natukesegi raha. — Sr 88.[1])

ÜLIÕPILASTE NALI (S. 62)

Kõrtsi ligidal olnud surnuaid luukambriga. Kaks „studenti" peatund teekäigul kõrtsis. Kõrtsmikul olnud julge poisikene, kes käind pimedaski luukambris. Kõrtsis tulnud jutt surnuist, ja üliõpilased tõotand rubla julgele mehele, kes toob luukambrist surnupää. Kõrtsmik vastand, ta väike poeg toob rubla eest päid palju vaja. — Üks üliõpilane läind salaja luukambrisse ette, et hirmutada seda poisikest. Poiss võtnud ühe pää, üliõpilane hoiatand: „Ära vii, see minu isa pää!" Poiss visand pää nurka: „Kui see on sinu isa pää, las ta siis olgu." Poiss otsind uue pää. Uksel hääl hoiatand taas: „Ära vii: see minu ema pää." Poiss visand jällegi nurka ja vastand samuti, olgu siis pääle. Kolmas pää. — „Ära vii: see mu velje pää!" Neljas — õe pää. Poisil saand süda täis: „Kõik, kurat, siin sinu pääd, — mis kurat sa siis ise oled, kui kõik need keldri luud kuuluvad sulle?" Nüüd aga hakand üliõpilasel endal hirm: see poisikujuline sääl ongi kurat ise! Ja üliõpilane putkand joostes kõrtsi. Pärast poisikene tulnud järgi ja saand rubla. — Kr [239·] [2]).

ERAKORDSED SURNUD

97. Liivi surnulugude puhul paistab silma asjaolu, et rannarahvas pole võrdlemisi kuigi palju viljelnud surnute kummitele-

[1]) Et saada selgemini aru liivi jutustuses tumedaks jäänd kummalise luukere ideoloogiast, esitagem LP kokkuvõte vastavast läti motiivist. — Hukkamõistetud ja äravannutud hinged kui ka viimsena kalmistule maetud surnud (kuni maetakse taas uus) peavad seisma surnuaia väraval vahiks, et keegi surnuaial ei murraks lillekestki, ei võtaks lindikestki, ei rikuks ristikestki ega tülitaks kuidagi teistviisi surnuid. Teeb keegi seda siiski, siis väravavaht jookseb järele ja maksab kätte. Sageli suurustelejad noored viivad sellise väravavahi oma sekka külaliseks või kõrtsi. Tagasijõudmisel surnu laseb kandjat torgata endasse noaga ja muutub siis ise tuhahunikuks. Teinekord kandja peab paluma üht naisterahvast vabastada surnu valvuri ametist. Sageli sellisele surnule kasvab habe, — aetakse see ära, siis ta saab rahu. Mõnikord selline surnute valvur seisab jõe koldal ja sõidutab hingi surnute asupaika üle jõe. Surnute asukoha ees on kas jõgi või meri, järv, vesi, soo, põhjatu kuristik, allik, pime org (LP VII 80, millele järgneb hulk jutustusi lhk. 80—92, № 1—24, neist eraldi vt. liivi vastet Dondangeni lätis lhk. 86 k 20).

[2]) Eestis taas jutustetakse, kuis julge mees viskab pääluu hüüdja hääle poole ja lööb nõnda surnuks oma sõbra, kes tulnud teda kalmistule hirmutama (FFC 25, S. 14).

mise ega eriti nn. k o d u k ä i m i s e motiivi. Kuna eesti mütoloogias kodukäija ja C° on populaarseimaid kujusid üldse ja ka läti massiloomingus surnud (lt veļi 'die Geister der Verstorbenen', Ulm) mängivad suurt rolli, siis liivis kummiteleva surnu mõiste on tugevasti taganend ristiusu mõjul arenend k u r a d i mõiste eest, nii et tänapäeva liivlase teadvuses kõik kollid, tondid ja üldse igasugu kummitused kuuluvad harilikumalt kuradi ja selle ametivendade kildkonda (vt. pt. VI ja VII). Muidugi ka surnud liiguvad ringi Liivi rannikul, võtavad vastu uusi surnuid, rändavad parvedekaupa oma erilisi teid, näitavad end elavaile unes ja ilmsi, kõnelevad ja teotsevad küll ja küll, nagu esitet eelpool, aga harilikumalt ei kujutelda neid siiski mitte kollena ega kummitusina, kes kollitelevad lihtsalt spordi pärast, vaid kui nad mõnikord ka kollitavad, siis aina sellepärast, et neid on tülitet kuidagiviisi, pahandet, haavatud, et neid otse provotseeritakse kummitelema. Juba terminoloogias see vahe väljendub selgesti. — Üldiselt surnud hingi nimetetakse läti lainsõnaga miriņõd (vt. § 82) või lihtsalt garad s. t. vaimud; niipea aga kui surnu saab kolli, kummituse ilme, siis öeldakse tema kohta kohe ka vastavalt spuok (näit. Pr 49 = S. 59, Pr 95 = S. 55 jne.). Niisama on iseloomustav, et „kodukäija" mõistele sõnasõnalist vastet liivis ei ole, olgugi et mõistest endast saadakse kohe aru, aga jutustada teatakse vähe sellisest kollitelevast surnust, kes tuleb end „näitama" (lvÜ) elavaile hirmutisena.

Ometi surnute kummitelemine pole Liiviski päriselt võõras, ja kuigi siit palju näib siirdund kuradilugudesse, siis natuke on püsind ikkagi puhtal kujul surnulugudena. — Ka Liivi rannikul surnud käivad öiti kollitelemas, nagu selgund juba eelpool esitetust. Ka liivi surnuaidel on nähtud pimedas imelikke asju: mõni on näind kalevirulli, mõnele nagu joosnuks järgi lõngakera, mõni näind inimest kumardumas jne. (L). Ja ka liivlased võtavad selliste kummituste vastu kaitseks tarvitusele teatud e t t e v a a t u s a b i n õ u s i d. — Juba eelpool (§ 82) oli juttu naela löömisest laiba pesemise kohta, kuhu pesuvett kukkund maha, et surnu ei tuleks hirmutama (L, V). Samaks otstarbeks pannakse iga surnu rinnale ka punasest lõngast ristikene (V). Ja kui keegi surnu käib hauast väljas, siis tehakse ja lõigatakse tema hauale riste, et ta ei pääseks välja (V). Võrreldes aga näit. selle haruldase leidlikkusega, millega eesti massifantaasia on otsind sadu ja mitmeid sadu kaitseabinõusid surnu kodukäimise vastu, tundub küll kohe, et liivlasi need abinõud pole huvitand kuigi paljut.

Asugem siis jälgima surnute kollitelu Liivis. — Öiti juhtub sageli nii, et tuled mööda teed pimedas ja tunned, nagu keegi teine tuleks kaasa, vaatad aga ringi ega näe kedagi, — siis surnu on kaasas, ja käijal tekib hirm, siis mõtelgu käija, et see on vast ehk minu taat või mõni muu ligidalt sugulane, kes on surnud, — siis julgus tuleb taas tagasi ega tundu enam hirmu (V). Veel parem on sellist surnut esimest korda nähes lugeda issameiet „jalust pääni" s. t. tagurpidi, — siis ei tunta üldse enam kunagi hirmu surnute vastu (V). Tihti inimene tunneb, nagu läheksid tal läbi keha külmavärinad, siis olevat need ärasurnud pahad vaimud tema juures, nad ainult tulevat manu ja minevat taas ära, ilma et nad teeksid midagi; kui inimene „heidab" risti ette, siis puha kaob kohe ära; kui aga hää surnu tuleb manu, siis inimene ei tunne midagi, ka värinat mitte (Kr). Teiseltpoolt öeldakse, et külmavärinad läbi luude ennustavad haigeks jäämist (Pr)[1]). Kui õlad on sellised rasked, siis litsuvat pääle mingi vaim — ikka selline enestapja või „kuradi vaim", hää vaim juba ei tule (V — vrdl. painajat!).

Aga kuigi surnud kollitelevad mõnikord ja nende vastu tuntakse hirmu, siis see on ikkagi midagi erakordset. Kogu rannikul domineerib arvamine, et harilikud surnud ei kummitele mitte[2]), või nagu öeldakse, kes kooleb omal ajal, see ei kummitele (Kr, V). Kui aga mõni inimene sureb kuidagi ennem, kui jumal talle on määrand, siis ta tuleb kummitelema veel seni, kuni jõuab jumala määratud surmaaeg (V). Hää inimene, kui see sureb, läheb oma kohta magama ja on paigal, aga kes on halb, vaat see küll peab käima mööda ilma, kuni tuleb viimispäev; nendel olevat isegi oma päälik või ülem = virsnika (< lt virsnieks 'der Obere, der Oberste, der Officier', Ulm), ja piibliski ju on öeldud, et kaitsku jumal nende halbade vaimude eest (Pr). Jah, nõnda see on küll, et halvad hinged teevad oma tempe kuni viimispäevani, aga selle-eest neid siis ka pärast keedetakse katlas igavesel tulel (Pr). Pahad vaimud on tulnud haudest välja, neil polevat rahu magada (V). Punkt kell 12 igal kesköö1 surnud tulevad käima mööda

[1]) Eestis kui külm värin käib üle ihu, siis surm mõõdab aset või susi käib jälil — H III 22, 226 (38) < Hargla. Ligemalt vt. külmkinga päätükis.

[2]) Vrdl. LP VII 19 d 1: kes siin elus aus oli, see vaim ka pärast surma teotseb ausalt.

teed — sellepärast kesköod nimetetakse kummituste tunniks [1]); juhtub neile ette r i s t t e e, siis nad pöörduvad tagasi, mõnest muust teelahkmest nad saavad üle, mitte aga ristteest; nad tulevad ehmatelema inimesi, ja enam sellised ikka tulevat, kel pole armu magada, kes on surnud halba surma (V, vrdl. Ir 11 — § 105).

98. Kes on aga siis sellised halvad inimesed, kes ei saa magada pärast surma rahulikult hauas, vaid tulevad välja? Milliseist inimesist arvatakse, et need hakkavad pääle surma kummitelema? — Muidugi kuuluvad siia esimeses joones kõik n õ i a d, kes on andnud oma hinge kuradile ja kelle surmgi on sellepärast väga raske (vt. S. 144—145). Juba enne hauda matmist nõid hakkab kiusama elavaid, nagu jutustab järgmine, vist Saaremaalt pärit, lugu (vrdl. FFC 25, S. 3; läti näidet vt. LP VI 33 II).

SURNU EEST PUU OTSA (S. 49)

Jutustaja isa olnud Saaremaal ja kuulnud sääl vanarahva juttu, kuis üks peremees olnud vastamisi oma poisiga — peremees olnud nimelt suur kuradisell ja poiss tema vastuline. Siis peremees jäänd haigeks ja tundnud, et ta enam ei tõuse. Ta õpetand perenaisele ja muile järelejääjaile, et tema matusel saadetagu see poiss puusärgiga üksi ette surnuaiale minema, kuna matuselisile antagu enne veel süüa, sest ta olnud rikas mees.

Perenaine teindki nõnda, ja poiss sõitnud üksi puusärgiga minema. Natuke sõitnud, poiss kuulnud, kuis puusärk paugahtand, varsti teist korda. Poiss mõelnud, see hääd ei tähenda. Säälsamas tee veeres kasvand kolm kuuske kõrvu, poiss jätnud hobuse teele ja ronind ühe kuuse otsa. Nii kui poiss saand üles, puusärk paugahtand kolmandat korda, säält hüpand välja m u s t p e n i ja nuusutelnud kohe jälgi, kuhu poiss jäänd, kuni saand aru, et on kuuse otsas.

Ja siis peni hakand närima seda puud, hammustama ja kaapima juuri lahti. Poiss ülal hirmul. Kui puu olnud juba peaaegu kukkumisel, kõikund juba ja kiikund, siis poiss katsund ja ronindki oksi mööda teise kuuse otsa. — Niipea kui kuusk kukkund maha, peni tormand ladva manu, nuuskind, nuuskind, kuid poissi pole olnud.

Koer hakand sööma seda teist puud, ja juba seegi löönd kõikuma ning painduma. Poiss saand vaevalt venitada end kolmanda kuuse otsa. Kukkund teine puu, peni nuhkind ladva man, — ei

[1]) LP VII 25 a 5: Arvati, et öiti kell 12 surnuteema käivat kalme mööda ja lubavat ka surnuil jätta sel ajal hauad, mispärast seda aega kutsuti „kummituste tunniks". LP VII 96 l 6-b: öist aega kella 11—1 kutsutakse „tühjaks ajaks" (vrdl. „tühja usku" § 2).

ole! Siis koer näind poissi kolmanda puu otsas ja hakand närima ka seda. Olnud pool juba näritud, poiss nutnud ja karjund, et hukkub . . .

Sääl aga tulnud ratsa üks metsavaht, ja poiss kutsund teda appi. Metsavaht lasknud koera, ent pole saand seda maha. Siis talle tulnud meelde, et tal on veel üks h õ b e k u u l, — vanasti ju neid kuradeid ikka tulnud lasta, siis olnud aina vaja hõbekuule, ja need olnud kaasas. Metsavaht laadind hõbekuuliga püssi, — siis see va e i h ü v a tahtnud joosta puusärki. Niikui mees lasknud, kohe peni olnud pikali säälsamas vankri man maas.

Siis jõudnud matuselised kah järele, aga mis sääl enam matta, nüüd kurat surnud (!), pole lubatud matta enam surnuaida, metsavaht kaivand papile ära. Siis tehtud suur tuleriit ja sellel põletet laip ära. — See peremees peni näol tahtnud hukata poissi ainult viha pärast, oma hing olnuvat tal niikuinii kuradi päralt. — Pr 36 ja Pr [13·].

Muist kurjategijaist pääle nõia teatakse, et kaardimängijad lähevad pärast surma põrgusse, need kurat võtvat enesele (Kr, V), samuti põrgusse lähevad kõik suured joodikud, abielurikkujad, mõrtsukad ja enespoojad (Kr). Kõik enestapjad, tapetud või muud viisi kuidagi enne aega hukkunud peavad käima maa pääl „näidates" s. t. kummitelemas, kuni jõuab nende jumalast määratud surmaaeg (Kr, Pr, V), niisama peavad kummitelema kõik need, kellede surnukehad on jäänd matmata (Pr 157 — vt. § 94). Nõndaviisi lõpuks igasugu erakordsed surnud moodustavad suure rühma kollitelijaid, kelledest jutustellakse mitmeid „hirmu ja õuduse" lugusid. —

SINISES KAMPSUNIS UPPUNU (S. 55 B)

Jutustaja „onkel" käind teise madrusega purjus pääga Windaus vana tuuliku taga jõekaldal. Kaaslane näidand üle jõe: „Vaat, mis see sinises kampsunis mees sääl teeb? mis ta kumardub?" — Onkel pole näind midagi. Nad läind paadiga üle jõe vaatama ega ole näind muud, kui üks käis vedelnud liivas. Nad tõmmand selle üles ja vedand liivast välja terve surnukeha sinises kampsunis. — Vaat selle vari = ä'n (vt. pt. VII) siis näidandki enne ennast. — L 167.

HUKKUND LAEV (S. 55 B)

Siiasamasse meie põllu taha Mustamatš auku on vajund liiva alla terve kolmemastiline laev. Hiljem möödaminejad kuulnud sääl alatasa kummitelemist: madrused nagu vedand ankrut üles, lasknud vette, käind mööda laeva ja karjund nagu „zidõ'st" (= SO!), „nordve·st" (= NW!) jne. — Kr 149.

TAPETUD NAINE (S. 55 C)

Üks mees läind Ruotš-metsa mööda Kuolka-küla poole ja näind soos naist vallali juustega, kes liginend tema poole. Natukese aja pärast ta tundnud, kuis tema õlgele laskund nagu mingi raskus, millest ta pole võind vabaneda kuidagi, vaid pidand seda kandma. Kui ta jõudnud juba peaaegu Kuolka-külani, alles siis õlad muutund taas kergeks, higistamine ja väsimus lõpnud. Kõneldud, et see olnud röövitud ja hukatud naise vaim või hing, see raskus. Selline koll = kā'm (vt. pt. VII) võivat kummitella igasugu kujul. — LP VII 426, 4 < V (LP esitab jutustuse painajalugude sarjas).

MAHALÖÖDUD KERJUS (S. 55 A)

Siinpool Sīkrõg-küla heinamaid on metsas jalgraja sild üle jõe. Selle silla man peaaegu kuni Ūžkila-teeni keegi nagu jooksvat aina kellega. See olevat sest, et sääl surnuvat üks vana sant. Kord jutustaja vanaema, Lōrm-talu vanapērenaine, karjatand sääl lehmi ja kuulnud, nagu sõidaks üks lihunik. Ta läind vaatama, — midagi pole olnud. Siis ta taiband, mis värki lihunik see olnud, — see olnud see ärasurnud või mahalöödud sant. — Sr 98.

ÜLESPOOND SOLDAT (S. 55 D)

Liivimaal kuskil talus kunagi vanasti sõja aegu üks soldat poond enda üles ja kummitelnud siis sääl talus öiti alatasa. — Pr [95·].

PÄÄTA SOLDAT (S. 55 C)

1) Ōst-talu (Loik-külas Kl ja M vahel) perenaine Mari olnud karjas. Ilm olnud õige kuum, ja tema rutand enne lehmi tulla jooma Ǟvȭrt-jõe kaldale. Natuke ta saand juua, kui ta näind, et säälsamas tema juures — põõsas ainult vahel — ilma pääta soldat pesnud oma verist pääd sellessamas jões. Perenaine vaadand mitu korda päris lahti silmega — pesnud ja pesnud tõesti — ja pole julgend liigahtudagi, joosnud siis koju, jäänd haigeks ja magand pikali voodis. — Vanad inimesed teadnud, et vanasti, kui soldatid olnud korteris mööda talusid, siis sääl kohal üks soldat raiund teisel pää ära, mispärast arvatud, et küllap too soldat siis sääl veel kummitelnud. — Pr 210.

2) Kēńigtara-oja kutsutud ka kummituste ojaks. — Kaks jutustajale tuttavat neidu tulnud Ire kirikumõisast, jõudnud ojast üle ja näind siis, kuis pääta soldat tulnud neile järgi piki mereranda hobuste sõiduteed mööda. Neiud joosnud Sīkrõg-küla poole. Sääl, küla paatide juures kadund ära see soldat, kes joosnud kogu aja neile peaaegu kõrval kaasa. — Pr 212.

Esitet lugudes igasugu erakordset surma saanud on püsind massimälus enam-vähem ikkagi veel otsekoheselt surnutena, kuid veelgi sagedamini vahenditu side surnu mõistega tuhmub ikka ähmasemaks ja ebamääräsemaks, kuni see unub ja kaob peaaegu täielikult, nii et veel ainult teadlase silm võib jälgida seda, ja siis surnutelood siirduvad juba iseendast teisale, algupäraste surnute asemele astuvad massiteadvuses kõiksugu kummitused, tondid, kuradid, painajad, rahavaimud, haldjad jne. — ning nõnda ongi võrsund surnuist välja kirju pere erinimelisi fantaasiakujusid. Juba haldjate päätükis (LRU I) tuli viidata mitmel korral ilmsele surnute mõjule (näit. reheema, õitsiisa ja eriti veel merehaldjate puhul — vt. §§ 46, 51, 61, 68, vrdl. ka § 8), — niisama näitavad ka järgmised päätükid, et just erakordsed surnud on suurimaks luulesalveks, kust massifantaasia ammutab aina ja aina jälle uut seemet oma nägemuste nurmele, mil pakateleb üha kummalisemaid muistendite õisi. Usk, et inimhinge eluiga ei lõpe veel ihuliku surmaga, on üldse massiloomingu viljakaim idu, mis on sigitand maailma täis üliloomulikke olevusi.

99. Iseäralise ja eriti silmapaistva koha teiste kollitelijate seas on saand väikesed lapsed ja nimelt need, kes on surnud enne ristimist, teiseks need, keda emad ise on hukand. — Vanasti usutud, et laps, kes sureb ristimata, see jumalale ei võivat kuuluda, ja sellepärast rutatud ikka ristimisega; kui pappi pole saadud, siis köster ristind ruttu ära (V). Surnud aga laps siiski enne ristimist ära, siis ta kuulund kuradile (L, V). Otse selle vastu väidetakse teiseltpoolt, et ristimatult surnud pääsvat „nõndasama" s. t. eo ipso, iseendast taevasse (Pr). Kolmandad seletavad, et ristimatult surnud taevasse küll ei saavat (Pz, Kr, V), vaid nad olevat lihtsalt inglite hulgas (Kr). Enne ristimist surnud lapsi pidavat maetama tingimata surnuaia pühitsetud mulda, sest muidu nad hakkavat kummitelema (Pr). Ja lõpuks arvatakse ka, et ristimatult surnud laps kummiteleb selle ajani, kunas pidanuksid olema ta ristsed, selliste laste nuttu olevat kuuldud küllalt (L).

Samane arvamine on täitsa üldine neist lastest, keda emad ise on kägistand. Need on nn. ärahukatud lapsed = jarazümdõd lapst (lvÜ, lt zümēt 'geliehenes Geld unterschlagen', Ulm). — Tüdrukute poolt hukatud lapsed nutavad ja uluvad öiti (L, Sr). Metsas öösel käies on kuuldud küll ja küll sellist laste

nuttu; jutustaja ema seletand, need olevatki hukatud lapsed (Pr, vt. alamal ka Kr 143). Pääle hukkamist lapsed kummitelevad teatud aja (V) või täpsemalt: nad ei saa enne rahu, kuni keegi leiab nende luud ja matab surnuaida, enne seda nende luud u l u v a d öiti (Sr, vt. ka Kr 143 = S. 58; vrdl. FFC 25, S. 12 = eesti umbluu; vrdl. Lätis näit. LP VI 38 jm.). Matmise kõrval väidetakse teiseltpoolt, et need lapsed kummitelevad kuni selle momendini, kunas peaks olema nende loomulik, jumalast määratud surmatund (V, Kl). Niipea kui ema kägistab oma lapse, kohe kurat tuleb sellele manu ja püsib seni tema man kuni jumala määratud surmatunnini; ka siis kui papp matabki nende luud enne maha, nad käivad ikkagi edasi, kuid küll mitte nii palju kui matmata (V). Lõpuks teatakse sedagi, et hukatud laps muutub painajaks (V — vt. painaja päätükki)[1]).

Ristimata surnud ja hukatud lastest teatakse järgmisi lugusid.

JALAJÄLG KIVIL (S. 58)

Ire Irtnum-niidus on suurel kivil selline pisikene inimese jala jälg pääl. Sinna kivi alla olevat maetud tüdrukute hukatud lapsi, ja säält nad tulevat siis välja kummitelema. — Sr 10.

LAPSELUUD TAMME ÕÕNSUSES (S. 58)

Kaks meest sõitnud orikatega Riiga, et neid müüa. Õhtu tulnud pääle, kõrts olnud kaugel, ja nad jäänd öömajatama ühe tamme alla ühe mõisa ligiduses. Nad heitnud natukeseks koormale tukkuma, kuni hobused söönd. Sääl ilmnud neile unes selline noor poiss ja seletand, ta olevat säälsamas tammes paarkümmend aastat, ema hukanuvat tema ära ja pannuvat luud tamme sisse. Noormees palund teelisi päästa tema säält ära, ta tahtvat saada kah kalmu, rahus puhkama, mingu mehed mõisasse, küsigu saagi ja võtku ta luud välja, tema ema teenivat veel säälsamas mõisas, sääl tehtavat parajasti õlut ja mehed saavat pangi õlut kah veel, kui nad lähevad. Mehed teindki nõnda, saagind puu maha ja leidnud seest pisipisikesed luud. — Jutustaja kuulnud seda lugu ühelt paadimeistrilt. — Sr 3.

---

[1]) Lätis hukatud lapsest saab painaja = lietuvēns, kes elab maailmas ja piinab inimesi seni, kuni ta luud maetakse maha või kuni jõuab aeg, kunas ta pidanuks surema loomulikku surma Laima määramisel (šm, LM 62). — Eestis „rahvaluule laseb ristimata laste, emade poolt hukatud laste ja kristliku matmiseta jäänud isikute hinged maailma minna uitma“ (Eisen, EM II 166).

MUSTA LINDIGA KÄGISTET LAPS (S. 58)

Vaid-külas säälpool Lõkš-silda keegi mees läind metsas mööda teed öösi pimedas, kuulnud lapsenuttu ja näind pedaja man istumas pisikese lapse, must lint kaelas. Mees läind lapse manu ja hakand kõnelema temaga, küsind, kuis ta saand siia ja kes ta olevat selline, kes ei saa kõnelda. Siis laps vastand, ta ei olevat elus laps, vaid hukatud, ta ema hukkanuvat ta ära, pannuvat selle musta lindi kaela ümber, tõmmanuvat kurgu kinni ja lämmatanuvat lapse niiviisi ära ning matnuvat sinna pedaja alla, — tuldagu, kaevatagu ta üles ja maetagu surnuaiale, pühitsegu teda papp, siis ta saavat rahu magada; kui seda ei tehtavat, siis ta pidavat kummitelema ajani, kuni ta ise surnuks ära. — Hommikul mindud kaevama ja leitudki pisikene tüdruk, must lint kaela ümber, nagu ta näidand end mehele öösel. Siis tehtud puusärk, papp pühitsend lapse, ja see maetud surnuaida. — Kr 143.

IRE KÕRTSI KUMMITUSED (S. 58)[1]

1) Ire kõrtsis teenind üks tüdruk ja sellele sündind kaksikud — üks poiss teind talle. Tüdruk kägistand lapsed ära ja visand kõrtsi suure kapi taha. Kord üks vana juut Leibk(e) magand kõrtsis ja kuulnud, kuis tuldud nagu uksest sisse ja tantsitud. Juut hakand otsima tikke. Kuni ta leidnud need ja tõmmand tule, pole olnud enam midagi. Va Leibk imestand ja heitnud magama taas. Nii kui ta jäänd nagu magama, jällegi tantsitud toas. Siis juut tõmmand silmapilk „joonelt" tule ja näind, kuis kaks pisikest tüdrukukest joosnud sinna kapi taha.

Hommikul juut jutustand seda kõrtsmikule. See öelnud: „Mis sa plärad! kust siia võisid sugeda lapsed!" Va Leibk: „Jajah, olid, olid!" Kõrtsmik saand vihaseks ja kihutand juudi välja. Va Leibk läind ütlema urjadnikule. Kordnik tulnud kõrtsmiku manu ja ütelnud, et vaja otsida kapitagune läbi. Ja nad leidnudki säält kapi tagant pisikesi inimluid.

Kõrtsmik imestand, kuis need luud saand sinna. Siis talle karand korraga meelde, et ta teenija tüdruk olnud korra „jäme", et sel nagu pidanuks olema laps, küllap see on visand lapse sinna. Nad pannud luud kotti ja viind surnuaiale. Tulnud papp ja matnud jumalasõnaga maha. Pärast seda Ire kõrtsis pole olnud enam kummitusi. — V 63.

2) Seda kohalikkude olude ja ajamaitse kohaselt stiliseeritud lugu jutustetakse ka vähe vanemal kujul. —

Kuskil kõrtsis teelised pole saand magada kunagi: kui puhutud tuli ära, siis kuuldud, kuis hakatud tantsima põrmandul. Nii juhtund mitme teelisega. Keegi kord mõtelnud: vaja vaadata, mis sääl siis õieti võiks olla. Ta võtnud omale tikud kätte, et tõm-

[1]) Vrdl. FFC 25, S. 9.

mata kohe tuld ja vaadata. Ning ta näind, kuis kaks pisikest tüdrukukest joosnud nurka kapi taha.

Hommikul teekäija jutustand seda kõrtsmikule. Nad tõstnud kapi kohalt ära ja leidnud, et olnud pisikesed luud mähitud riidenärtsude sisse ja pandud kapi taha. Siis kõrtsmik hakand mõtlema, et tema man olnud kord üks tüdruk, kellest ta mõelnud, et sel pidanuks nagu sündima laps, kuid pole ega ole tulnud ja kadundki nagu ära. Nüüd ta uskund, et see tüdruk hukand ise lapsed ja pannud sinna. Siis kõrtsmik võtnud, matnud lapsed surnuaiale, ja pärast seda nad pole enam tantsind sääl kõrtsis. — V 77.

Erakordselt surma saand laste juurde tuleme uuesti tagasi veel järgmises, külmkinga päätükis, kuna siin lõpetagem näitega, kuis kägistetav laps pääseb mõnikord ka eluga mingi kummalise vahejuhtumise tõttu.

MÖLDRITÜDRUK HUKKAB LAST (S. 57)

Üks mees läind läbi metsa ja kuulnud h o i g a m i s t, kuid näind pole midagi. Mees küsind siis: „Mis sa hoigad, mis sul viga?“ — „Miks ma ei peaks hoigama: möldri tüdrukul praegu just sünnib laps, ja ta tahab hukata seda sealauda pääl ülal, kuna minu pääl on need v a l u d, mina võtan need valud enda pääle (vaat kui naine sünnitab, siis tal ju need valud on; küllap see t o n t olnud, kes võtnud need valud endale), — ja sellepärast ma hoigangi.“

Mees rutand siis minna ja küsind möldrilt, kus ta tüdruk on. See küsind: „Mis sa tahad minu tüdrukust?“ Mees öelnud: „No otsi aga ainult üles, kus tüdruk on!“ Hakatud otsima ja leitud sealaudalt. Tüdruk tulnud vastu nii priske ja terve, — mis temast tahetakse? Siis mindud laudale ja otsitud laps üles, — ja ema jäänd järsku haigeks, nii haigeks, et kantud laudalt maha, ise pole saand. Laps saadud veel ellu; selle suu olnud topitud kinni; nii kui tehtud suu valla, kohe ema olnud ka haige.

Hoigaja olnud see m u s t m e e s, kellele tüdruk tahtnud anda selle lapse; võib ju olla, et ta hoigas ka häämeelest. — Sr 4 [1]).

[1]) Jutustaja kaaslased arvasid ometi, et see hoigaja oli vast ikkagi mõni hää vaim, kes tahtis last päästa. — Mis puutub s ü n n i t a m i s v a l u d e s s e, siis seletetakse Setus just niisama: „V a n a h a l v vaugõli silla all, kui tütrek latsõ är hukkas, tütregul es olõ' vallu“ (L < P. Voolaine Toña külast). „Vanapatt oh'k sõõh, ku tütrek latsõ är hukkas“ (Se, Hilana).

V. KÜLMKING

KÜLMKING LIIVIS

100. Kes kõik ei karda õhtust hämarat aega, veel enam pimedat ööd! Siis liiguvad ringi kõik kollid ja kummitused, igasugu paha on teotsemas siis. — Alatasa tundub videvikus, nagu keegi tuleks salakesi-tasakesi tuppa (L). Sageli õhtuti hämaras näha pole õieti küll midagi, aga selgesti on tunda, et mingi paha vaim on ligidal: läbi luude jooksevad sellised külmavärinad (vt. § 97), nagu külmaks kõik keha ja veri kangeks; olgugi et silmad ei näe mitte kui midagi, aga juba õhu sissehingamisega tuntakse siis mingi võõra halva ligiolu (L). Ah, isegi magades tundub tihti läbi une, nagu ligineks keegi (L, vrdl. painajat! vrdl. kummitusi! L 163 = S. 73). Ja veel tänapäevani vanade randlaste seas liigub ringi väga kõva kõne, et mitte kuigi palju aastaid tagasi õhtuti videviku aegu käinuvat küla mööda ümber — külmking (L).

Ning kui pimedus juba majade man külas ja kodus äratab hirmu ja õudust, seda enam veel öises sügavas sumedas laanes. — Kui teie „hingede aegu" või mõnel muul teatud „tähelepandaval" ajal s. t. tähtpäeval olete läind öösel läbi suure metsa, siis olete ka kuulnud, mingi on sääl hoigamine, karjumine ja otsekui lapsenutt (Ir, vrdl. metsahaldjat! vrdl. eksitajat! vrdl. kuradit! vrdl. kummitusi! vrdl. surnuid!). Ja mitte ainult öiti, vaid päevitigi metsas kuuldakse aina sellist müra, huugamist ja huilgeid (Sr). Kuna päevaseid huilgeid peetakse harilikumalt küll halli (vt. S. 193) hääleks, siis öiti aga uluvad, karjuvad ja nutavad metsas — külmkingad (Ir).

Aga mitte üksi öine pimedus ei sugereeri arusaamatuse kõhedust või õudset hirmujudinat, — näe, muidu niisama mõnikord tundub üksi või endamisi olles, nagu hakanuks midagi jalgade manu; lähed aga vaatama ligemalt, — midagi ei ole (L). Teinekord taas külmal ajal, sügisel või talvel, mõni saab kinni sellise

suure jäleda kärbse, jälgi ja lõmase, aga peenpeenikeste jalgega ja palja pääga; kui saadakse see kätte, siis ta alati libiseb käest jällegi välja; lähed uuesti vaatama, — pole kuskilgi enam midagi näha ega võtta (L). Tjah, sa tunned midagi, kuuled midagi, näed, leiad, kahmad midagi, aga ei ole, ei ole ega ole ometigi mitte kui midagi... — see on k ü l m k i n g (L)!

Ainult lääneliivis on tarvitusel nimetus k ü l m k i n g = kūlma-känga vanimal generatsioonil, kuna nooremail üldise häälikumuutuse ü > i järele on kīlma-känga. Kogu idaliivis sama olevust kutsutakse nimega k ü m n e k i n g a l i n e = kim-kängal'i ~ -li) või -i > -ē järele individuaalselt ka kim-kängal'ē (Pr, V), gen. sing. kimkängal'õz ~ -l'iz ~ -liz, part. sing. kimkängal'õst(õ) ~ -l'ist(õ) ~ -list(õ), part. plur. kimkängal'iži ~ -liži, „jääda kümnekingaliseks" = iedõ pa-kimkängal'izõks (Kr, Pr) ja kord juhuslikult suffiksite seginemisel pa-kimkängal'õks (V). Täitsa individuaalset laadi kannab nimetus kīlma(d)-käkõd (Pz), mis on tekkind sellest, et külmkingad on viidud ühendusse „käkiõhtu" = vastlapäeva märdisanditamisega (vt. § 101; kontaminatsioon: kängad + käkad > käkõd)[1]).

101. Kes on siis õieti need külmkingad ja kümnekingalised ning kuida nad on sugend? Millised nad on ja mida nemad teevad? Või ongi nad ainult pimeduse, üksinduse ja lihtsa arusaamatuse loodud h i r m u k u j u s i d, nagu esitet eelpool?

Oh, nad pole muud midagi kui ainult vallatud noored, kes „ehivad" s. t. riietavad end tonteks nń. käkanikad = vastlaõhtul (sellest ka nimi kīlmad-käkõd — vt. § 100) ja nutavad siis uste taga, et käed ja jalad külmetavad (Pz). Ning nõnda üldse muulgi ajal: tüdrukuid-poisse ehib end tantsupeole, nad tulevad öösel koju põhku ja kollitelevad siis (Pz, Ii) — mõnel paberist seelik, valge müts ja kingad (Pz). Need ongi siis need külmkingad: vaat, läbi uduhämara ju ainult kummitusi nähakse, sellepärast kutsutakse ka neid külmeks (Pz)[2]).

Kuid sellise naturalistliku seletusviisiga ei rahuldu kuigi paljud, vaid kihelev massifantaasia otsib külmkingale igasugu põ-

[1]) Sjögren-Wiedemannil see sõna esineb ainult ühes kohas (LGr 456) „kūlma kēngad" kujul (Pz).

[2]) Keegi „asjatundja" teadis seletada isegi seda, et kümnekingaline olevat lihtsalt sellise lollaka inimese, kes ajab igasugu tühist ja sisutut loba, sõimusõna (Kl). Igatahes teatud inimese võrdlemiseks tarvitetakse seda sõna küll: sa oled nagu külmking! (L, Pr, Kl, vrdl. § 100).

nevamat ja saladuslikumat algupära. — Üsna üldiselt oletetakse, et külmkingad on kurjad inimesed (L, V), sellised poolkuradid (Pr) või sellised „kuraditükid“ = kure-kabald (Kl), „kuraditegijad“ = kuŕe-tējid (Pr 58), kes käivad nõidudes ja muile halba tehes ringi (Kl), — ühe sõnaga, külmkingad on pahad inimesed, nõiad, moondund kujul. Arvatakse ka, et nad ei ole mitte omal algatusel sellised, vaid neid on nõiutud ära ja nimelt nii, et neil on kümme jalga, igas jalas king, ja et nad siis selliseina peavad piinama inimesi (V). Või jällegi: sellisena „kümnekingaline“ sündind nüüd küll ei ole, vaid kurat teeb kümnekingaliseks ümber selle inimese, kes teda nii palju orjab; see näib välja nagu harilik inimene, kahe jalaga (aga „kümnekingaline“!), kuid karvane (Pr).

Igatahes pärisinimene kümnekingaline ei ole, vaid ta on ikka selline „poolinimene“ (Pr) või „poolinimest-poollooma“ (vrdl. vaarao lapsi § 68), kes sugenenuvat ahvist (Kr), kes mõistab küll kõnelda (Kr, Pr 33 — vt. § 112), kes liigub ainult öiti (Ir, Kr) ja ainult mööda metsi ega näita „kodude“ man nägugi (Ir); teiste teateil taas liigub siiski ka päeviti (Sr) ning tuleb vahel küladessegi (Ir, Pr). Oma välimuse ja asukoha tõttu külmking muutub tihti otsé metsllooma sarnaseks. Ta on liiati kole tige loom, hullem kui metsaline (Pr). Ta hääd midagi ei tee (L), vaid ainult halba (Ir, Kl), piinab loomi (Ir) ja kisub inimesi mis hirmus (Pr, V), nii et tema eest peab põgenema kuhu iganes võimalik (Pr). Eriti kui olnud kümnekingaliste jooksutunnid, siis nad olnud koledad (Pr), ja just jõulu ning vanaaasta öiti nad ikka liikuvat kõik need kümnekingalised, libahundid, võlud ja teised kuradid (V), nagu üldiselt kõikide pahade olevuste liikumisaeg on eriti just pühade öil.

102. Nagu eelpool esitet, peetakse külmkinga moondund nõiaks. Kuid nõid võib moonduda pääleselle ka veel näit. painajaks, võluks, hiilinguks, libahundiks. Muidugi siis nende mõistete piirid lähevad kergesti segi ja neid identifitseeritakse sageli teisteisega. — Nõnda öeldakse ka külmkinga kohta, et see olevat lihtsalt inimene, kes käivat nii salajas otsekui painaja või võlu (L), ta pigistavat nii inimesi kui loomi, ainult selle vahega, et kui painaja ratsutab, siis loomad on higised ja märjad, kui aga külmking pigistab, siis loomad on otsekui lakutud ja karv on kõik tagurpidi (L).

Samuti öeldakse, kümnekingaline on võlu (vt. vastavat pää-

tükki), kes käib lehmi imemas mööda lautu (Kl). Ka võlude ülemere Saaremaal sõidu loos (tuttav „Hexensabbat", S. 156) nimetetakse neid kord kümnekingalisiks (Pr 58) ja seletetakse täiendavalt: need kümnekingalised ju ajelnud üle mere, kui jää olnud pääl, tulnud Saaremaalt Kuramaale ja läind siit sinna, käind nõndaviisi koos oma „konverentside" pääl; Kuramaal neid olnud siiski vähem kui Saaremaal (Pr — vrdl. „maksamereliste" motiivi Saaremaa vanavaras!). Ja üsna puugi hankimislugudega liitub seletus, kuis Zuonkõ-talu (V) peremees sõitnud Riiga, ostnud viiekopikalise karbikese, milles leidnud tagasisõidul avades kollase päevaussi, millest ta pole saand lahti ja „jäänd" ise kümnekingaliseks (V — vt. § 136). Isegi tuulispää ehk „hiilingu" omadusi on kümnekingalisil: nad mööduvad kui tuule huugamine = tūl-ūgandõks (Ir, Pr, vrdl. Pr 43 — vt. § 106).

Kõige sagedamini külmkinga identifitseeritakse libahundiga. Arvatakse otse, et libahundi nimetus liivi keeles vīlkatõks on läti keele sõna (läti lain see tõeliselt ongi), kuna „kümnekingaline" pidavat olema vastav liivi oma algupärane libahundi nimi (Sr); vahe olevat ainult selles, et kümnekingalised „ajelevat" ainult öiti, kuna libahundid jooksvat päeval kah (Kr). Loomulikult siis mõlemad nimed lähevad segi, ja kõneldakse peremehest, kes kord libahundina, kord kümnekingalisena (Ii 21, V 21) jõuab sulasest varemini töö manu (S. 163). Iseäranis vaheldumisi segi külmkingad ja libahundid esinevad loos laupäeva õhtul saunas tööskelevaist tüdrukuist (S. 162). — Neiud läind sauna istuma ja poisse ootama; sääl tulnud sisse külmkingad, kes olnud täiesti inimmoodi, sellised noormehed, ainult jalgu pole neil olnud, riided olnud ümber; tüdrukud pakkund neile süüa, nad tantsind ja hakand tüdrukuid kiskuma; mõni tüdruk pääsnud siiski eluga (Ii 19). Üldisemalt neid tüdrukutemurdjaid peetakse libahunteks (sellepärast esitetakse see lugu üksikasjalikumalt libahundi päätükis), säälsamas ristitakse neid aga ka külmkingeks ja kirjeldetakse vastavalt nende välimust: nad olevat külmad, neil olevat sees ainult vaim (Ii 19); nad olevat metsalised, kuid inimnägu, saba taga nagu suur luud, kingad olevat neil jalas, härrasriided — jakk ja mantel — seljas, saba mantli alt raasuke väljas, — nii nad heidutelnud ja kiskund inimesi (Ii); nad olnud karvased (Sr), suured kahejalgsed mehed suure savaga, — sellest savast neid tuntudki saunas ära, et need õiged poisid ei ole (Sr). — On arusaadav, et sellise inimkuju vahetalitusel segatakse külmking ja libahunt teis-

teisega kergesti ära, kuna neid mõlemaid arvatakse ju inimlikku algupära olevat. Karvase mehe ja eriti sava allakriipsutamine juhib meid nagu iseendast k u r a d i välimuse manu, — teatavasti Eestis vastavas loos esinebki „vanapoiss“ ise või tondid (FFC 25, S. 29).

Täiesti sarnanevad libahundiks või võluks moondumisele ka k ü l m k i n g a k s m o o n d u m i s e v õ t t e d. — Inimene võib teha või nõiduda end kümnekingaliseks sellise m ä ä r d e g a (lepakoori ja mida kõike pidavat olema sääl vaja), seda ta võiab endale pää ja jalge pääle, siis ta „jääb“ kümnekingaliseks, näib välja nagu hunt või mõni muu metsloom, aga temal on kümme jalga, siis ta võib joosta kõige kiiremini ja ta murrab hobuseid, lehmi või muid loomi; inimeseks tagasi ta võib saada, kui keerab kolm korda kanna pääl ümber nii, et muud jalad ei puutu maha (V). Peaaegu samuti seletetakse, et inimesed teevad end kümnekingaliseks nii: kojas olnud sellised kausid määrdega, millega nad võidnud oma otsa ja jalgu, siis neile „jäänd“ selga selline peninahk (V). See määrdega võidmise motiiv on eriti oluline võlude ülemere-sõidu puhul (S. 156), esineb ent ka libahundistumisel (vt. vastavaid päätükke).

103. Aga veelgi enam sarnastetakse kümnekingalist välimuse poolest hundile resp. koerale: tal on neli (!) jalga nagu koeral ja pikk saba taga, ta on ainult pisem kui libahunt, ja libahunt kisub ning kiusab teda (V, külmkinga ja hundi suhtest vt. allpool eraldi § 112). Siit üks samm edasi: kümnekingaline on täitsa k o e r a moodi (Sr, Kr, V), aga päris peni ta kah ei ole, vaid inimene koeranahas (Kr, V). Ja siis seletetakse üksikasjalikumalt, ta olevat selline poolinimest-poolkoera: tal on inimese nägu ja hääl, aga hambad on tal nagu koeral, sõrmed on sellised kui koerakküüned, jalad nagu inimesel, aga varbad jällegi kui koerakäpad; ja metslase hing on neil sees: nad käivad öiti inimesi ehmatamas ja õgimas, imevad verd, kui saavad kätte, päeviti nad elavat niisama nagu muudki inimesed; kümnekingalisiks kutsutakse neid sellepärast, et nad liiguvad ainult öiti, kuna libahundid käivad päevalgi; ja libahundid murravad ja kisuvad neid sellepärast, et nad olnud vähe ikka inimmoodi kah (Kr). — Ei ole kahtlust, et kümnekingalised on samastund siin Liivis võrdlemisi vähe tuttavate p e n i n u k k i d e ehk koerakoonlasiga (vrdl. S. 232). Ja kui lisada siia veel tüübilised motiivid, et „kümnekingaline edaspidi lä-

heb, aga jälg näitab, nagu ta läinuks tagurpidi" (Sr), või et „nad kängivad viisud tagurpidi jalga ja lähevad siis inimesi püüdma" (Sr), või et „nad on täitsa inimkehaga ja ka ilma savata, ainult jalad on sellised laiad, sellised lestalämbad" (Sr), — siis selgub, et kümnekingalised on identifitseerund lõpuks ka sõjaaegsete s i s s i d e ehk pardiajajatega ja et Liivigi rannikul peninukid ja sissid on läind omavahel omakorda segi nagu teatavasti üldse kogu Baltikumis.

104. Nõndaviisi siis Idaliivis kümnekingaline on võtnud endasse vastu küll nõia, võlu, puugi, painaja, hiilingu, libahundi, metslooma, isegi peninuki ja pardiajaja aineid. Aga kui minna otsekohe küsima jutustajailt, kes need kümnekingalised lõplikult siis on ja kuida nad on sugend, siis ei teata ometigi anda päris kindlat vastust ja kaheldakse kobades ringi, kas need on halvad inimesed või surnud või mingi vanaaja rahvas või metsloomad (Kr). Ja kui muud seletust ei teata leida, siis tembeldetakse nad lihtsalt k u m m i t u s i k s — seda pääasjalikult Lääneliivis — ja antakse neile igalepoole sobivad kummituste nimed (nende lätist põlvenevate nimede ligemat seletust vt. alamal kummituste päätükis): spuokõd (L, Pz, Sr, Ir Saar, Vir 91), kä'mõd (L), dä'nõd (L), blekid (Sr — vrdl. § 2), sõnaga, igasugu kummitused, kollid ja tondid või üldse öised „hirmutajad" = irmtijid (Sr) ja „ehmatajad" = ädagtijid (Sr), kel olevat all kümme jalga, nagu osutab nimigi „kümnekingaline", kes kiskuvat ja piinavat inimesi metsas ja keda saavat lasta maha h õ b e k u u l i g a (Sr), nagu lastakse ju kõiki öisi olevusi puhta ja õilse hõbedaga. Sellisel korral külmkinga kardetakse kui tüübilist öist h i r m u k u j u, millisena teda esiteldigi kõige alul (vt. § 100): kui kuuldakse pimedas midagi kahtlast kahinat või häält, kohe on kartus, et vaat kui ei olegi kümnekingaline (V, vrdl. ka V 20 = Mt. 1360 + US. 22). Ja kui keegi tuleb salaja tasa tuppa nii, et teda ei kuuldagi, siis öeldakse ikka: sa niisama tuled nagu külmking (L). Lääne-Liivis peetaksegi külmkinga harilikult kummituseks, kes armastavat piiluda esiseid mööda või uksepakul (L). Kui välisuksed on valla, siis külmking tulevat aina edisesse, — sellepärast hoiatetakse ja pannakse õhtuti uksed alati kõik kinni (L). Jutustaja ema öelnud aina, et kunagi ei tohtivat jätta ust õhtul valla, sest siis liikuvat kõik need „varjud" = (d)änõd ja kummitused = spuokõd ringi (L). Kuid teha ust ise lahti külmking kah ei saavat ega pääsvat

siis tuppa, vaid püsivat aina edises ja käivat hiilides, kuis saada tuppa (L), — sellepärast hirmutetakse ka lapsi alatasa, ärgu mingu nad pimedas edisesse või välja: vaat kui külmking ei võta kinni ega vii ära! (L, Ii, Sr, Ir). Lastehirmutisena külmking saab vastava välimuse: see on kurat härjajalgade ja savaga (L), see on tont üheainsa suure silmaga (Sr), see on bob või boba (vt. lastehirmutisi) ahju taga, kes tuleb välja, va suur hall tekk ümber (L). Lõpuks tehakse isegi räbalaist ja nartsest valmis olevus lapse hirmutamiseks ja öeldakse, see olevat „räbalaist kurat" või — külmking (L 81 = S..117, vt. § 125). Vt. ka L 163 — § 142.

Külmking võtvat omale „mingi-eimingi" s. t. mistahtesuguse kuju, kuid enamasti ta olevat ikka selline hall, riiderõmm ümber, mõnikord noormehe, vanamehe või eide kujuline, mõnikord teda võivat tunda ainult käe või jalaga, ta liigub nagu vaim, nagu inimese vari (L). Ja sellisena külmking identifitseeritakse lastehirmutise, kolli ja kummituse järele lõpuks täielikult ka ristiusu pailapse kuradi endaga, nagu juba eelpool esitelduski on selgund mitmeid kokkupuutekohti kuradi ja külmkinga vahel (vt. eriti lhk. 54 ja 57), nõnda et väidetakse viimaks lausa: külmking ja kurat olevat üks ja seesama (L, Sr, Kl), ainult kurat on jämedam, külmking peenem nimetus (L), ergo — külmking on lihtsalt kuradi eufemism!

Lõppude lõpuks näeme siis summa summarum, et külmking Liivis on paisund universaalseks mütoloogiliseks mõisteks: see sisaldab puha ja väljendab kõike! Välimuselt ta esineb igasugu kujul, millist massi elav mõttelend aga iganes tahab või mõistab talle anda, samuti sisemuselt, tähenduslikult ta mahutab ja sulatab endasse mitmekesiseimad elemendid, kuni kõlbab viimaks iga paha kalduvusega olevuse paralleelnimeks. — Külmking tõlgitseb kokkuvõttes järgmisi suuri gruppe: 1) vallatelevat märdisanditajat ja lollakat lobasuud; 2) ahvi järeletulijat, poolinimest-poollooma, metsalist, koledat koerataolist elukat; 3) iseäranis sagedasti kuradi käsilast, moondund nõida ja selle eritüüpe — painajat, võlu (ka puugi funktsioonis), libahunti, kaudselt hiilingutki; 4) peninukki (vereimejana ka vampiiri) ja sissi ehk pardiajajat; 5) kõige üldisemalt aga hirmukuju, kummitust, tonti, kolli, lastehirmutist või 6) vana kuradit ennast; 7) isegi haldjaks ja nimelt just teatud olukordel surnu ja kuradiga segineva metsa-

rahva liikmeks tembeldetakse teda mõnikord (Pz 6, Sr — vrdl. § 52).

105. Ainult üht suurt ja tähtsat rühma pole mainitud senini külmkinga äärmiselt kirjavas koosseisus. Aga juba a priori võiks väita suurima tõenäolusega, et kui kõik muu, siis ei saa puududa külmkinga ainestikus ka — s u r n u d. Sest just surnud on ju üle ilma see ürgelement, mis on sigitand õudseid kujusid ja kummalisi olevusi täis kogu inimese ümbruse. Ning nõnda ongi lugu liivi külmkingaga: ka siin on surnud tagapõhjas. — Juba eelpool väljendus mitmeid üksikasju, mis viitavad surnute poole. Tuletagem need meelde ja lisagem juurde uusi täiendusi: külmkingad on inimmoodi, ent ilma lihata v a i m u d (L, Pz, Ii 19, Sr, Kr, Pr), nad on hallid inimv a r j u d (L) ja k ü l m a d kui surnud (L, Pz, Ii 19), nii et tekib elavailgi külmavärinaid nende möödumisel (L — vt. § 97), vaimena nad ei saa avada kinnist ust (L) ja kehatuina nad e i s ö ö kah kunagi (L). Laupäeva õhtuti kui elavad inimesed on juba vihelnud, siis tulevad sauna pesema külmkingadki, mispärast viimased saunast tulijad panevad lavale kapaga vett ja luua, et saaksid vihelda ka maarjaneitsid (vt. § 78) ja külmkingad (sellest kombest ligemalt vt. § 46); keegi ei tohi jääda sauna viimaseks üksinda, sest sel inimesel tuleks pesta siis külmkinga selga (Ii). — Selline seletus surnute vihtlemisest sobib täiesti muude kirjeldusiga surnute tegevusest (vt. § 91), ja nüüd saab meile lisaks veelgi arusaadavamaks saunas vihtlevate külmkingade identifitseerumine sauna tüdrukuid murdma tulevate üliloomulikkude noormeestega, millest oli juttu juba eelpool (vt. § 102).

Aga ka täitsa selgeid ja täpseid mälestisi külmkingade põlvenemisest surnuist on püsind kogu rannikul muu tähendusballasti hulgas. — Külmkingad on lihtsalt igasugu e r a k o r d s e d s u r n u d (vt. § 97—99): „äravannutud" ehk neetud inimesed ja nõiad pääle surma (L), kõik need „hinged", keda pole maetud (Ir) ja veelgi enam just nimelt ristimata surnud (L), tüdrukute hukatud lapsed (Pz, Sr, Ir, Kr), saksa mõisnikkude sohilapsed, keda emad kägistand (Sr)[1], — ergo spetsiaalselt just erakordset surma saand

[1]) Jutustaja naine kahtles, kas kümnekingalised on just nimelt mõisnikkude lapsi, kuid mees vastas veendunult: „Kes muud nad siis on! — ega s' ometi õ i g e inimese last keegi kägistama lähe!" (Sr).

lapsed, kes köidavad üldse massifantaasia tähelepanu eriliselt (vt. § 99), need muutuvad külmkingeks. Sellest siis ka külmkingade pisiduse allakriipsutamine: nad on pisipisikesi poisikesi (L 28, Pz SjWied, LGr 456, Pz 6, Pz 17, Ii Set, Ir 11 — vrdl. hingede rändamist Egüpti, kus kah surnute pisidust rõhutetakse, vt. § 93). Kuna need lapsed, edasi, on hukkund enamasti metsas ja just öösel, siis nad teotsevad samuti esimeses joones nimelt öiti metsas (L, Sr, Ir, Pr), nii et identifitseeruvad mõnikord isegi metsarahva s. t. metsahaldjatega (Pz 6, Sr — vt. § 104). Iseäranis ilmekalt valgustab külmkinga algupära järgmine kirjeldus: öiti metsas hoigavad ja nutavad, „kriuguvad ja räuguvad" kõik need „hinged", kellede „liha" s. t. ihu pole maetud ilusasti kalmistule, nagu seda peaks tehtama korralikult iga ristiinimesega; sääl uluvad need hinged, kellede ihu on kiskund puruks hundid ja karud; sääl nutavad selliste laste hinged, keda emad on hukand ära, — neid kõiki kutsutakse kümnekingalisiks, ning kuna nad puha on tapetud ja hukatud, siis nad ka ühelegi inimesele hääd ei tee, vaid seda aina katsuvad, kuis teha halba, rikkuda või ehmatada mõnd inimest (Ir). — Nii paljastub siingi jälle külmkingade paha loomus ja kalduvus teha halba, nagu see väljendus ka igalpool enne esiteldus. Ning ainult haruharva väidetakse vastupidiselt, et hukkund lastest kujunend kümnekingalised ei tee midagi halba (Sr, Kr).

Ometi paistab silma oluline vahe näit. eesti paha loomuga surnu resp. kodukäija ja liivi külmkinga vahel: kuna Eestis teatakse ja tarvitetakse äärmiselt palju kaitseabinõusid kodukäijate vastu, siis Liivis selliseist abinõudest peaaegu ei kõneldagi, nagu see selgus juba varem surnute analüüsi puhul (vt. § 97). Nähtavasti surnute kodukäimise motiiv pole arenend Liivis ikkagi mitte selliseks domineerivaks, meelivaldavaks keskseks nähtuseks nagu eesti usundilises loomingus, kus sellele on koondund massifantaasia eriline huvi ja kus on otsitud määratul hulgal maagilisi vastuabinõusid enesekaitseks kodukäijate vastu. Liivis tähtsaimaks kaitseabinõuks külmkinga vastu on tüübiline ristiusu maagiline võte — rist. Kui sa „heidad" nüüd ristimärgi endale ise käega ette või lähed üle risttee või jõuad sillale, kus sillapuud on pandud kah juba risti üle tee, — ikka sa oled risti abil pääsnud neist külmnekingalisist (Ir). Näe, külmnekingalised murdnuksid Uost Õna (Ii) peaaegu ära, kui ta poleks jõudnud joosta veel viimsel hetkel üle risttee (Ir 11). Niisama Brõkša Brants (Sr) olnud

Lõnd-soo ligi, kui kümnekingalised hakand jooksma talle järele; Brants olnud ratsa ja tal olnud hüva hobu, kuid kuis ta ka pole kihutand, — ometi kümnekingalised, kes jooksevad nii ruttu nagu tuulehoog, saanuksid ta hoolimata kõigest kätte, kui ta poleks jõudnud õigel ajal sillale; ainult hobuse tagumine pool pole olnud veel sillal, ja selle siis kümnekingalised kiskund puruksjahuks nagu sodi (Ir 11). Külmkinga vastu kaitseb ka kas või rauast ristikene kepi otsa küljes (L 44 — vt. § 106). Risti kõrval päästab teinekord t a e v a i s a nimetamine (L 28 — vt. § 106), nagu kolmainsa nimi on ju üldse kindlaks kaitseks igasugu paha vastu. Teatud mõttes kaitseabinõuks on lõpuks ka veel e u f e m i s m. — Nagu iga paha olevuse õige nimega nimetamine toodab õnnetust, samuti ei tohita mainida kümnekingalisi nimepidi: kuis karud ja hundid on kohe man, kui neid nimepidi hüütakse, nõnda ka kümnekingalised, — sellepärast nimetetagu neid „v e l j e d e k s“ (Ir), mis on ju iseendast väga sobivaks õrnusavalduseks elavate poolt surnuile.

Liivi külmkingade algupära kindlakstegemisel omajagu kaaluvaks asjaoluks on edasi nende alatine t a n t s i m i n e (Ii, Ir, Kr, Pr — vrdl. ka Ii 19 ja Pr 78 = S. 73), mis viitab laialt tuttava surnutetantsu (Totentanz, vrdl. danse macabre) motiivile ja peegeldab kah omaltpoolt külmkingade sugulust surnutega. — Jah, ega kümnekingalised muud ei tegevatki, kui ainult tantsivad ja kepsutelevad, nii et tuba huugab (Kr). Nad on kümnekesi koos ja muudkui keerutavad tantsu (Kr). Kümnekingalised on tüdrukute hukatud lapsi; iga aasta sel ööl, mil ajal igaüks neist on just hukatud, sel ööl nad tulevad sinna tuppa tantsima; kord üks vanamees magand niisuguses toas; läbi une ta kuulnud tantsimist, ja tantsijaid olnud palju, mitte ainult üks; siis mees küsind endamisi, kes see on, kes siin tantsib öösel kingaga, millepääle keegi tantsijaist vastand: „Meie oleme kümnekingalised — sugugi mitte üks inimene, vaid kümme tükki koos kingega!“ — ning nõnda siis see sõna „kümnekingaline“ on tekkindki neist endist (Kr 74 = S. 73). Kümnekingaliste tantsu luuraja haigeks jäämisest vt. § 106.

106. Lõpuks me ei saa enam kaheldagi külmkingade põlvenemises surnuist, kui esitame nende kohta veel rea muistendeid, mis sarnanevad täisi surnulugudele ja mida Liiviski jutustetakse **ühelpool külmkinga, teiselpool otsekohe surnu nime all.** — Tule-

tagem meelde, kuis juba eelpool surnute käsitelu puhul sai rõhutet, et Liivis surnulugude seas võrdlemisi väga populaarseks on kujunend just surnute suure hulga nägemine ja nende massiline liikumine (vt. § 93). Ida-Liivis oli arenend sellejuures — nagu nägime — eriliselt välja surnutehulga rändamine hingedemerre või veelgi sagedamini Egüpti (S. 71), kusjuures muistend lokaliseerudes ja aklimatiseerudes oli saand omale normaalredaktsioonis päätegelaseks ühe teatud isiku ja nimelt vana Baža-talu peremehe, kes harilikult ikka sattus „hingede" või „vaimude" parvega teel kokku ja kohtas oma tuttavaid või sugulasigi teiste savas. Silmatorkav oli sääljuures asjaolu, et see muistend piirdus täielikult ainult Ida-Liivi alaga, kuna Lääne-Liivist ei olnud esitada säälsamas surnute nime all ühtki otsekohest teisendit. Sellevastu aga näeme nüüd, et samalaadilise poisikestehulga liikumine on tuttav Lääne-Liiviski ja nimelt just külmkingade nime all, kusjuures ka Lääne-Liivis kohalikkele oludele vastavalt on kehastund normaalredaktsiooni päätegelaseks üks kindel isik — vana Sämiž-talu (L) peremees. Ja nagu Ida-Liivis vana Baža jääb hätta, sattund surnute teerajale ehk nn. „hingedeteele" (V 190), — just niisama ka vana Sämiž satub külmkingade teele ja peab ootama paar tundi nende möödumist. Seejuures Ida-Liivis loo tagajärjena mainitakse palvetamist, nuttu ja hirmu, kuna Lääne-Liivis tagajärg on veelgi raskem: vaimude kohtaja jääb haigeks.

Juhtind juba ette tähelepanu sellisele tähtsale sarnadusele Ida- ja Lääne-Liivi omaette arenend surnu- ja külmkinga-redaktsioonide vahel, siirdugem siis lõpuks esitama vastavaid külmkingalugusid endid, kusjuures olgu tähendet veel enne ajaloolise pisiasjana, et just siia jututüüpi kuuluvad ka kaks ainsat muistendit, mis kirjutet liivi külmkinga kohta juba eelmisel aastasajal: nimelt Sjögren-Wiedemanni ja Setälä omad. —

KÜLMKINGADE TEE (S. 72)

Vanasti üks mees Dondangenist tulnud Piza-külla oma sugulaste manu jõuluks külla. Sääl pühade õhtul kaetud aknad kinni. Mees küsind, miks seda tehakse. Talle vastatud, et külmkingad ei näeks aknast sisse, nende talust minevat läbi külmkingade tee otse Īra-küla poole. See olnud Jāk-talu. Pärast pühi vanaaasta õhtul see mees hakand minema koju mööda randa. Siis mees näind, et taga tulnud otsekui must tarasaid pisikesi pöialpoisse. Varsti need jõudnud talle järgi, tungind kallale ja hakand pigis-

tama. Mõned külmkingad haarand tal juukseisse ja hakand tassima randa mööda. Siis ta hakand karjuma, päästetagu teda. Mida enam ta karjund, seda enam need pigistand teda. Siis ta hakand paluma vallalaskmist. Siis külmkingad lasknud ta poolhingetuna üheksa sülda merest eemal valla. — SjWied, LGr 456 (8) < Pz.

POISIKESTEHULGA NÄGIJA JÄÄB HAIGEKS (S. 72)

Mees tulnud mööda teed kesköö aegu ja istund puukannule, suitsetand piipu. Sääl tulnud niipalju pisikesi lapsi, niipalju, et ta pole jaksand lugeda neid ära, ja läind risti temal üle tee. Siis tal olnud nii kole hirm, et tagant olnud terve tolli pikkune (julk) väljas. Küll ta siis tänand jumalat, kui ta saand oma koju. Ja siis ta magand haigena terve nädal. See on väga tõsi. — Ii Set.

KALMISTU KOHAL TEE KÜLMKINGI TÄIS (S. 72)

Keegi Īra-küla mees sõitnud Pizast koju. Sääl korraga, vana kalmistu kohal, tulnud talle vastu niipalju pisikesi külmkingi, et kõik tee täis. Mees kupatand koju poole. Pärast nad kadund taas ära. — Pz 17.

RIST PÄÄSTAB KÜLMKINGADE KÄEST (S. 72)

1) Külmkingad söönd inimesi kah, kui aga saand kätte. — Kord üks mees läind vana-aasta ööl Nabal-kõrtsist Rīnda-kõrtsi. Teel tulnud talle selliseid pisikesi külmkingi selga. Kui ta kepil polnuks raudset risti otsas, — ta olnuks ise „otsas", külmkingad murdnuksid tema. — L 44.

2) Nabal Nika tulnud Pat'ik-maalt. Sääl tekkind talle igalepoole ümber niipalju kümnekingalisi, et tema pole saand astuda enam mitte üht sammugi. Ja kui tal poleks tulnud meelde lüüa omale risti ette, siis küll kindlasti ta viimne ots olnukski käes. — Ir 11.

VANA SÕMIŽ KÜLMKINGEGA HÄDAS (S. 72)

1) Ühel laupäeva õhtul vana Sõmiž läind Lūž-külast Rīnda poole. Öösel ta tulnud tagasi ja istund tee veerde maha. Sääl tulnud niipalju pisikesi poisikesi ja läind risti üle tema tee, nõnda et ta pole pääsnud enam edasi neist läbi. Siis ta istund kaks tundi, kuni ta pääsnud läbi. Need olnudki pisikesed külmkingad või metsarahvas veh. Kõnelnud nad pole midagi, läind aga aina üle tee, kaks tundi läind ühtsoodu oma minemist otsekui mingi lambakari. — Pz 6.

2) Mitte kaua aega tagasi olnud pisikesi inimesi metsas. Vana Sõmiž tulnud kord mööda teed. Külmkingi, suuremaid ja

pisemaid, tahtnud petta teda metsa. Tema löönd neid kepiga. Suursoos ta istund maha, popsind piipu ja kutsund siis külmkingi, et läheme's nüüd jälle edasi, — pole ent olnud enam kedagi. See olnud öösel, ja neid külmkingi olnud väga palju. Pisemad, need tükkind ikka enam ligi, suuremad nii lähedale pole tulnud. Niipea kui vanamees läind lööma neid kepiga, kohe jõnglased karand kaugemale. Saanuks ta mõne väikese kätte, siis suuremad tulnuksid sellele kohe appi. — L 43.

3) Vana Sämiž läind kord enne kesköödmetsa oma hobuseid otsima. Sääl Läž-kalda kohal jõe ääres tükkind talle ligi väga palju poisikesi ja tahtnud tallata teda hoopis ära. Siis ta pöördund Suurde-Laande ja istund kannule, suitsetand piipu ja öelnud: „Na, minu lapsed, istuge nüüd teie kah ja suitsetage minu piipu, mille taevaisa mulle andnud!“ — Ja siis need lapsed ajelnud koleda müraga tema mant ära. Kui ta toibund sellest mürast, siis ta leidnud enda teispool Suur-Sood. Kui ta poleks öelnud taevaisa, siis poisikesed sõtkunuksid tema ära. — Muide, sääl Läžjõe kohal kuuldud alatasa kummitusi. Sinna uppund ära üks juut kõige oma hobuse ja vankriga, — see sääl siis neid kolle näitab. — L 28 = S. 72 + S. 55 B.

Juba esitet Lääne-Liivi variantide hulgas oli ka üks Ida-Liivi teisend (Ir 11 — vt. „Rist päästab külmkingade käest“), millele lisaks järgneb alamal veelgi paar lugu Ida-Liivist, kus vaimude „massistseeni“ tegelasiks pole mitte otse surnud nagu üldisemalt (vt. § 93), vaid just kümnekingalised. — Kokkuvõttes saame siis konstateerida, et külmkingade massiline liikumine oma teatud teid või radu mööda on tuttav kogu Liivis, kusjuures Ida-Liivis sellele on seltsind veel surnute rändamise motiiv Egüpti ja jätnud kümnekingalise nime sääl enam tahaplaanile.

KÜMNEKINGALISED AJELEVAD LIPATES JA LÄPATES (S. 72 + 73)

Kuolkas on veel praegugi tuletorni mõisa, kus tüdrukud käind vanasti tööd tegemas, perenaised saatnud neid sinna teole. Ükskord kaks tüdrukut läind säält mõisast Ü'ž-talu sauna laupäeva õhtul, pesnud end saunas puhtaks ja läind siis mõisasse tagasi sinna. Sääl nad näind, kuis mööda aidadevahelist tänavat tulnud otsekui must pilv nii l'ippad ja l'äppad, l'ippad ja l'äppad. Siis üks tüdruk hüüdnud teisele: „Hüppame aida, hüppame aida! mis imeasjad need küll on!“ — Vaevalt tüdrukud saand kükitada aia taha maha, sääl tulnudki kümnekingalised ja läind vuhinal mööda. Neid olnud väga palju — suured olnud ees kui heinasaod, kuna pisikesed tormand järgi. Selgesti tüdrukud kuulnud, kuis pisikesed

läind l'ippata-l'äppata, lämpat-lämpat lämpides neist mööda. Pärast seda tüdrukud tõtand koju. — Pr 43.

KÜMNEKINGALISTE TANTSU LUURAJA JÄÄB HAIGEKS (S. 73)[1]

See olnud, mõistate, soonetsis liivakangrute vahel. Keegi mees sõitnud Dondangenist koju, õhtul pimedas. Tema kuulnud pillimängu ja jäänd kuulatama, mis sääl siis on ja kes mängivad sääl metsas külmal ajal pilli. Ta sidund hobuse puu külge kinni ja pugend ligemale luurama. Ja sääl, mõistate, valsitud, ah valsitud tantsida: mitu ja mitu paari poisse-tüdrukuid keerutelnud valssi. Üks neist öelnud aga nõnda: „Va, kes sääl männi ääres on, see vaja võtta kah hulka!“ — Mees „jalad valla“, kuis aga jõudnud põgeneda, vupsti hobusele ja koju. Jõudnud koju, — olnud selline hirm seljas, et ta magand terve nädala maas haige. Öösel unes öeldud mehele nõnda: „Mul oli sinust kahju. Sa olnuksid otsas, kui mina ei halastanuks sinu pääle. Mida kõrv kuuleb, seda silm ei tohi näha. Sul on palju lapsi; toida sina oma lapsi ja teinekord nõnda sa enam ära tee!“ — Küllap need tantsijad olnud siis ärasurnud inimesi. Kui nad võtnuksid mehe oma hulka, siis meeski surnuks ära. — Pr 78.

KÜLMKING EESTIS

107. Ajalehe toimetaja, kes põllutööst midagi ei teadnud, tahtis korra põllumehigi õpetada. Ta kirjutas oma lehes: Kui põllumehel loomatoidu puudus kätte tuleb, võtku põllumees rohelised prillid ja sidugu neid looma silmade ette. Roheliste prillide läbi vaadates on lojuste silma ees kõik roheline ja loomad söövad ära, mis iganes ette juhtub. — Nii tark õpetus. Paari päeva pärast tuli üks lehe lugija toimetaja juurde. „Mis te ilmaaegu paberit raiskate,“ ütles põllumees toimetajale. „Trükkige oma ajaleht ometi puulehtede peale, puulehed on ju palju odavamad, ei maksa midagi. Peale selle läheb leht siis palju paremaks. Praegu ei taha minu lehmad teie paberi lehti nende suuruse pärast ära süüa, aga kui te oma kirjutused puulehtede peale trükite, küll siis mu lehmad teie lehtedest jagu saavad.“

See ajalehe toimetaja tark õpetus tuli mulle külmkinga peale mõteldes meelde ja pani mu südame värisema. Ma kardan nimelt, et külmkingast kirjutades minu käsi viimaks ajalehe toimetaja viisi käib. Kõige paremini läheksin ma külmkingast vaikides mööda, aga Wiedemann sunnib mind temast kirjutama. Wiedemann, näe, seab kodukäija ja külmkinga täiesti ühe pulga peale, pruugib kodukäija kirjelduses pea kodukäija, pea külmkinga sõna. Kodukäijast kirjutades ei või ma seega muud kui pian ka külmkingast kirjutama, keda ju Wiedemann esimesega ühte sulatab. Mina omalt poolt pian aga tunnistama, et ma külmkinga kohta midagi ei tea.

[1]) Vrdl. FFC 25, S. 1.

Niipalju kui ma ülepea tähele pannud, ei tunne suuremaa rahvas sugugi külmkinga. Kusagilgi suurelt maalt saadud rahvaluule korjandustes ei leia ma külmkinga nime. Külmkinga isamaa on Saaremaa. Saares ainult tuntakse teda. Et ma Saarlane ei ole, on külmking mulle hoopis võeras. Ma tunnen siis külmkinga nii palju kui ma temast raamatutest lugenud ehk Saarlaste suust ta kohta teadust saanud. Raamatutest räägib peale Wiedemanni Holzmayeri „Osiliana" külmkingast. Rahvaluule korjandustes juhtub külmking koguni aru korral silma, sest et Saarlased ju sulge sundida ei taha ega palju rahvaluule korjandusi ette võtta ei armasta.

Nõnda kirjutab 1897. aastal E i s e n oma raamatus „Kodukäijad" (78—79) tervelt paar lehekülge täis, ilma et esitaks midagi asjalikku materjali pääle selle, et ta „külmkinga kohta midagi ei tea". Järgmisel 80. leheküljel Eisen võtab kokku Wiedemanni ja Holzmayeri teated külmkingast ja siis lhk. 81—82 andmed oma kogudest, mis näivad põlvenevat kõik üheltainsalt isikult (J. Anger) Kihelkonnast (E 25528)[1]), — ja see moodustabki siis kõik kokku ainsa „eriuurimuse", mis ilmund senini külmkinga kohta (oma „Eesti Mütoloogias" Eisen läheb külmkingast tõesti „vaikides mööda" ega maini seda nime üldse mitte).

Tegelikult aga sugemeid külmkingast on siiski vähe enam, ja isegi kirjanduses see nimi esineb ka veel mujal pääle Eiseni mainitud H o l z m a y e r i (Osiliana I, 1872. a., lhk. 17—18, № 1—6) ja W i e d e m a n n i (Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten, 1876. a., lhk. 424—426, 449, 457)[2]). — Juba 1827. aastal tähtis Saaremaa vanavara publitseerija L u c e trükib oma raamatus „Wahrheit und Muthmassung, Beytrag zur ältesten Geschichte der Insel Oesel" (lhk. 109) esimese märkuse külmkinga kohta: „Külmking (Kaltschuh) ist die Seele eines Verstorbenen, die sich weder zum Himmel noch zur Hölle qualificirt, also so lange auf der Erde herum irren muss, bis ein Wolf sie aufgefressen hat, und diese sollen sehr lüstern nach solchen Leckerbissen seyn." Edasi 1886. aastal H u r t 'i toimetet „Vana Kannel" I (lhk. 144, № 98 B) sisaldab Põlva kihelkonna rahvalaulude hulgas kah külmkinga nime:

1 Külä naize', külmä' kängä',
Valla naize', vana hata',
Mis tie' meistä mõtelete,
4 Vaezist latsist vaidelete?

[1]) Üksainus oktaav-leheküljekene Eiseni enese üleskirjutet teksti.

[2]) Oma suures eesti-saksa sõnaraamatus Wiedemann tõlgitseb külmkinga: ‚Kobold, Gespenst in Menschengestalt, Geist eines Verstorbenen'.

Ja 1893. aastal soomlane Mustonen avaldab Helsingis oma Saaremaal kogutud rahvalaulude kogukese „Virolaisia Kansanrunoja, Vihukene Eesti Rahvalaulusid", kus (lhk. 27—28, № 31) esineb saarlaste rahvalaul Jaanist, kes röövib küla kaevul karja jootva Anni reele ja sõidutab surmani ehmund neiu teiste neidude sajatusel oma koju:

Kolistes toodi tuase,
Külmankinga kamberisse.
Tooge need tellid tuasse.
Kallis akkas kudumaie,
Külmankinga keavetama,
Kudus pääva, kudus teise,
Kopsis kolmandama maha.
Siis viis äia põlve peale,
Ja viis ämma põlve peale,
„Vata siia, vata sõnna",
Va(s)tasid vanad mõlemad:
See pole koolia kujutud,
Külmankinga keave(ta)tud.
Oh se on kuldani kujutud,
Se on raudise rabatud.

Laulule järgnevas seletuses Mustonen tõlgitseb külmankinga kummituseks, surnu varjukujuks, kolliks. Veel teine soomlane, Varonen oma raamatus „Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla" (1898. a., lhk. 25, 34, 36) mainib külmkinga nime, olgugi küll ainult Wiedemanni järele, kasutamata isegi eelmisel aastal ilmund Eiseni „Kodukäijaid". — Ning lisades lõpuks trükitud materjalile juurde veel andmed meie käsikirjalisist kogudest (H, E, EVR, EmS, L) võime kokkuvõttes piiritella külmkinga praeguse esinemisrajooni Saare-, Muhu- ja osalt vast Hiiumaaga, kusjuures üksikud mälestised lasevad oletada selle mõiste tundmist varemini ka mandril (vt. § 115)[1]). Keeleliselt liitsõna esimene osa „külm" ei näi üldisemalt deklineeruvat, vaid liitub „kingale" nominatiivis, olgugi et kirjutetakse vahel ka „külmad kingad" (H II 47, 275 (6)), „külma kinga" (E 42390 Pöide) jne. Wiedemann oma sõnaraamatus noteerib külmkinga

[1]) H III 25, 253 (5) on kirjutet üles küll Viljandi kihelkonnas, kuid põlveneb suveks „suurele maale" tööle tulnud Valjala meestelt Löune külast ja kuulub sellega Saaremaa vanavara repertuaari.

paralleelkujuna külma king. Kord esineb isegi „Külm-Kink“ (EVR XXI 22 < Pühalepa), mis seletub nähtavasti sõna ebaõige interpretatsiooniga mõistet mittetundva üleskirjutaja poolt. Ja kui soomlase Mustose transkribeeritud „külmanking“ ei seletu samuti lihtsalt soome keele eksitava mõjuga, siis võiks olla siin tegu partitsiibi -nd > -n muutusega Saaremaal, mis on seda tõenäolisem, et sõna esineb sellisel kujul Mustose tekstis järjekindlasti [1]).

108. Kui asuda nüüd analüseerima külmkinga olemust Eestis, siis satume siin niisama nagu Liivis üksteisest tugevasti erinevate kujutelmade rägastikku, sest eestigi külmkinga sisuniidid valguvad väätkasvena laiali ega võimalda vahenditut ligipääsu oma algupärajuurtele. Hakakem siis kohe raiuma mõisteteid ja arenemisradu sesse teaduslikult seni uurimata söötmaasse.

Kõigepäält juba „kinga“ nimetus iseendast juhib meid otsima teatud sidet eestkätt külmkinga ja i n i m e s e vahel. Nõnda Wiedemann (LdE 426) kirjutabki muuseas, et päris elavad inimesed käivad külmkingena hirmutamas ja narritamas teisi; need inimesed leitavat silmapilkselt surnud, niipea kui hundid murdnuvat külmkinga. Selline seletus sobib väga hästi üldinimliku ettekujutusega hinge eraldumisest kehast ja liikumisest iseseisva olevusena, ning külmking oleks nii siis lihtsalt uueks väljendusvormiks tuulispää, libahundi, painaja ja teiste kõrval, kes kõik teatavasti pole ju muud midagi, kui elava inimese ja nimelt just n õ i a moondisi. Ei ole siis ime, et külmking segineb kergesti teiste nõia moondistega ja esineb paha vaimuna ka t u u l i s p ä ä kujul, kes toovat inimesile igasugu haigusi (Osil. I 17, 2 < Sõrve). Ning nõnda nagu hukkub moondund nõid, niipea kui virutetakse terariistaga puruks tuulekeeris või lastakse hõbekuuliga maha libahunt või murtakse katki looma painav õlekõrs, hanguvars etc., — just niisama hukkub siis ka elav nõid, kui hundid murravad ta moondise — külmkinga, nagu märgitud eelpool.

Edasi seletetakse, et külmking pole mitte just elav nõid ise, vaid ainult nõia tehtud:

... võetakse tükk koera liha ja visatakse tuule sisse ülesse; kuhu läheb, seal teeb haigeks. Kellele külmking kõige esite vasta, see haigeks. Õhtul saadetakse, siis mõjub paremini: ei

[1]) Ometi ei ole nende ridade kirjutajal õnnestund leida ühtki muud lisateadet sõnakuju „külmand king“ esinemisest, ja küllap see kahtlaseks jääbki.

saa nii pea rohtu. Nõiad saadavad külmkinga. Neil on seks omad sõnad, mis nad saates pruugivad. — E 25528 < Kihelkonna [1]).

Ühed arvavad, et külmking surnud koera lihast tehakse. Teised rääkivad jälle, et lausujad ehk nõijad õhtuti oma suust õhku tuulde puhuvad ja sääl juures sõnu räägivad: mine ja tee selle ehk selle inimesele seda ehk teist sugu kurja. Ja nõnda kui ma olen kuulnud, et elaja loom kas olgu ta hobu, härg, lammas ehk mis sugune kodu loom tahes, suur või väike, kes külmkingaga vastamisi läheb, see sureb. Aga kui ta jälgedese juhtub, jääb alati raskeste haigeks, ja väga arva on sell juhtumisel surma ette tulnud. Niisamma räägitakse inimeste kohta, aga inimeste üle külmkingal nii suurt voli ei ole, et ta võiks neile surma tuua, aga alati haigust, olgu see missugusel kokku juhtumisel tahes. — E 41177 < Karja.

Ettekujutus külmkingast kui mädanevast koeralihast tehtud ja õhku lastud haiguse ja surma tekitajast (eriti veel loomade man) sarnaneb nõndavõrd l e n d v a ehk rabanduse ehk äkise mõistele, nii et Eisen (Kkjad 81) peabki külmkinga „Saarlaste lendaja, lindva" lokaalseks nimetuseks, jatkab aga säälsamas, et „teiste teadete järele nähikse külmking jälle ometi enam vaim olevat". Ja eks ole ebamäärane „v a i m" üldse alatiseks kergekäeliseks seletuseks igasugu tumedate olevuste defineerimisel. Nii öeldakse ka külmkinga kohta, et see on lihtsalt vaim, kes käib mööda maad (E 25528 < Kihelkonna; L < Pöide) või k u r i v a i m jõenäki, vedaja (= tulihänna) ja teiste kõrval (H IV 2, 275 (3) < Karja) või kuri vaim, kes elab metsas (Osil. I 17, 3 < Muhu) või „Külm-Kink olla m e t s a v a i m, olnud inimese sarnane, kuid must, ilma peata ja hobuse jalgadega" (EVR XXI 22 < Pühalepa). Siit samm edasi, jõuame juba tüübilise metsas asuva hirmutise või k u m m i t u s e mõisteni: Mõned väidavad, et kui õige kaua metsas huilata, hoolimata vastukajast, siis koha-

[1]) Eisen (Kkjad 81) refereerib samu (enda poolt üleskirjutet) ridu üsna vabamalt: „Kuhu külmking siis läheb, seal teeb ta kahju, loomad tapab ära, inimesele saadab haigust. Kõige kangem on külmkinga vägi esimese vastutulijaga kokku puutudes; kaugemale minnes kaob ta tapmise ja haigeks tegemise jõud" jne. — Kuskilt Eisen on saand külmakinga kohta veel järgmise kirjelduse: „Külmking on n õ i d. Teeb haigeks, kui sulle vasta tuleb. Sui sojal ajal tunned kusagil mõne korra külma õhku. See külmking ongi. Kui külmking looma peale tuleb, tapab looma ära, inimese aga teeb haigeks. Külmking käib nagu v a i m tuules. Külmkinga vasta saab abi, kui sinna minnakse, kust haigus saadud, sealt p u r u s i d tuuakse ja neid suitsetakse. Siis tuleb tervis jälle tagasi" (E 15039).

tavat lõpuks koletist, kes peituvat metsas varjul ja olevat külmking; oma välimuselt ta ei olevat inimene, vaid liikuvat aeglaselt ja mahtavasti edasi, nii et maa väriseb; ülespoole ta kuju peenenevat ja näivat välja otsekui viiekümnekoormane heinakuhi (Osil. I 18, 6 < Kaarma). Järgnegu lisaks paar lugu sellise kummitusena kujuteldud külmkinga h u i l g a m i s e s t (vt. veel § 110: „Külmking toodab halli ehk viluhaigust" ja „Taskunuga põigiti pihelga kepi otsa"; vt. ka § 117). —

KÜLMKING TULEB VASTUHUILGAMISE PÄÄLE KARJASTE MANU

Kord olnud karjased metsas tule ääres ja kuulnud kaugelt ilusad õikamist. Karjased eikand vastu ja kuulnud, külaline tulnud ligemale ja mida ligemale tulnd, seda hirmsamaks eikamise heal läind. Viimati läind asi nii hulluks ja hääl hirmsaks, et karjased kõik kartma hakanud, ja võeras ei jäändki tulemata. Ilmunud ka varsi suur valge kogu, istunud karjaste hulka ka tule ääre maha, ja karjased kõik hirmu täis, üksgi ei tohtind ennast liigutagi. Kui natuke aega oli mööda läind, tõusnud külmking maast üles ja läind oma teed. Siis hakkand karjased isekeskes rääkima. Üks ütelnud: „Nägite, missugused hullud silmad tal olid?" Teine rääkind: „Ma nägin paremine kui teie nägite, ta oli peris halasti inimese nägu, lina ääre alt paistis." Kolmas rääkind: „Suured ristati hambad olid suus, sõrmed olid kui koera küined, aga koera omadest hoopis suuremad, ja hobuse jalad olid tal all." Igaüks arvanud, ei tea, mis elukas see oli. Õhtul saanud kodunt igaüks, kui tema olekud oli rääkind, vastuseks oma vanemate käest: „See oli külmking." Peale selle juhtumise ei ole karjased enam iialgi tohtind vastu õigata, kui oli metsas eikamist kuulnud, olnd kõik vaik. — E 41184 < Karja.

„KÜLMKING VEISID JUHATAMAS"

Kord otsind tüdruk karjamaal veisid. Korraga kuulnud ta metsas nii ilusa häälega uitamist, et niisugust pole ta enne kuulnud. Tüdruk hüidnud vastu: „Nägid sa meite vei-sid?" Külmking hüüdnud vastu: „Jah nä-ä-gin." Tüdruk: „Mis nägu need olid?" Külmking: „K-i-r-ju." Korraga näind tüdruk, kuidas suur valge kogu metsast karjamaale tulnd, ja küsind: „Kus need veised olid?" Valge kogu vasta: „Leppikus." Tüdruk läind vaatama ja leingi leppikust veised, aga sedasama ei tea, kus külmking sai. — E 41183 < Karja.

Lehmade kättejuhatamine on haruldasi näiteid külmkinga häätahtlusest ja hädaliste aitamisest, — harilikult teda esitellakse ikka pahana ja halbategijana, keda kiusab taga p i k n e g i : „Kui Taeva Taat hüiab (müristab), ära jookse, ära otsi varju puu alt, ära pia põlle üllal, ära käri kue õlmi üles etc., et külmking kuskile kurro vahele ei saa pelgo peita" (H I 4, 392 (3) < Saaremaa). Um-

bes samuti kirjutab Wiedemann (LdE 457), et äikese aegu ei tohita minna puu alla, hoida taskuid tühjena, tõsta üles põlle ega seelikut, pidada oma man ühtki tühja lähkrit ilma punnita ega tühja noatuppe (kus s a a r l a s e d harilikult ikka kannavad oma nuge) etc., et pikse tagaaetud külmking või kurat ei leiaks varjupaika ega tõmbaks välku enda järele kah sinna. Sellised keelud pikse puhul on tingitud üle Eesti harilikult ikka kõige paha päämehest k u r a d i s t ja selle kompaniist, kuhu hulka asetetakse nähtavasti külmkingki, nagu selgub alamal.

TAARA JA SAATANA INGEL KÜLMKING [1])

Taevast sünnib äkitselt hirmus raksumine: sealt langevad hirmsad pikse nooled maa peale ja pilved sütitavad tuld. Viimaks, kui Taara kõik kurjavaimude voli maa peal valguse läbi tühjaks oli teinud, julgenud üks saadana ingel, nimega Külmking, hiljemini jälle mööda ilma ümber hulkuma ja rahvast eksitama hakata, iseäranis kange vihma saju ajal. Taara märkanud kohe, et selle rahva rahu rikkuja kohta muud ei võinud aidata kui miski looduslik hirmutus. Sellepärast pani ta oma pilvedesse tuld, mis kange vihma sajuga sealt välja lööb ja vana Külmkingale õige palavad kuuma taha teeb. Veel suuremaks nuhtluseks kui välk olla temale pikne ehk kõu (müristamine). Need olla ühed tulised nooled, mis otse kui looduse sunnil Külmkingale pidada müristamise aegas järele kargama, mille eest vana julge ümber hulkuja hirmsa kiirusega ära plagab. Et Külmking sagedasti majade sisse pikse eest peab tahtma varjule pugeda, sellepärast ei usalda inimesed oma majade uksi müristamise ajal lahti jätta, et külmking senna sisse ei peaseks ja seega pikne ja välk nende maja ära ei lõhuks ega põlema ei sütitaks. Pikne olla üksnes kurjade vaimudele ja kurjade inimestele kardetav; hääde külge ta ei puutuda iial. Sellepärast uskuvad rahvas ka praegu veel, et need inimesed, keda välk surmab, et need nii kurjad ja patused olivad, kellele Jumala viha muul kombel surma ei anna. — H, R 3, 391 (5) < Saaremaalt.

KÜLMKING OTSIB VARJU PIKSE AEGU

Üks kord olnud üks naine oma lapsega üksi metsas heina tööl, laps olnud kahe ehk kolme aastane ja olnud korviga puu oksas ripus. Vihma hakand sadama ja müristand ka. Siis üks vana hall kits tulnud sinna puu alla, kus laps oksas oma korviga ripus, ja oidnud ennast umbest lapse korvi alla. Ema käind teda mittu kord ära ajamas, ika läind uuest jälle. Ema hüüdnud esmalt lapsele: „Väätike, väätike, anna pihta!“ Laps pole midagid oskand teha. Ema läind ise jälle ära ajama, saatnud teda eemale, sääl kõu löönd vana kitse maha, kes muud midagi polle olnud kui külmking. — H III 5, 20 (2) < Valjala (vrdl. § 30).

[1]) Ärkamisaja vaimus stiliseeritud ja Taaraga dekoreeritud kirjutis.

Pikse motiivi kõrval veel teiseski tüübilises motiivis esinevad Eestis külmking ja kurat kõrvu: see on nimelt maadlemine kuuvalgel ööl, kusjuures suurel maal väljakutsujaks on üldisemalt kurat (vrdl. FFC 25, S. 35), Muhumaal aga ka külmking järgmises loos. — Mees tulnud õhtul sepalt ja kõlistelnud käes raudu; äkki tekkind teele ette külmking, võtnud põllult äkke ja visand meest; mees pole teind väljagi, läind üha edasi; rauad kõlisend taas, ja siis külmking tormand maadlema; kui mehe „vilu" (s. t. vari) olnud külmkinga pääl, siis ta tuuseldand teda mis kole, olnud aga külmkinga „vilu" mehe pääl, siis see olnud tugevam; mees jäänd pigistamisest haigeks ja surnud poole aasta pärast (L < Muhu Võlla küla; jutustaja kuulnud lugu ühes kõrtsis NB Pärnumaal kodukäija nime all). Niisama õpetab Wiedemann (LdE 426) külmkinga pääletungil inimest nõnda asetuma, et oma vari külmkinga pääle langeks, siis saadavat tast võitu. Ja lõpuks külmkingaga on seotud veelgi tavalisem muinasjutu-motiiv, mis esineb ühenduses igasugu kummituste ja kuraditega: keegi raskejalgne naine tõotand metsas kadund lehma otsides külmkingale selle, mida ta kannab rinde all, tüssand aga pärast külmkinga, andes talle mitte last, vaid põlle (Wied, LdE 426).

109. Alati paistab silma külmkinga kirjeldusis tema kummaline välimus. Juba eelpool (§ 108) oli juttu ta esinemisest tuulehoona, musta inimesena ilma pääta ja hobuse jalgega, viiekümnekoormase heinakuhjana või karjalaste manu tuleva koletisena, keda iga nägija kirjeldab isemoodi. Lisagem siia uusi külmkinga välimuse pildistusi: „Külmking näitab end tee kõrval kui edasi liikuja heina labu või kadaka põõsas" (E 42390 < Pöide); ta näib välja otsekui heinasaad (E 41190 ja 41193 < Karja); „pealt olnud just kui õle vihk ja üks ainus jalg olnud all, sellega hüppanud ta ikka edasi" (H IV 2, 280 (3 c) < Karja). Mõnikord ta esineb musta mehena, kes moondub heinasaoks (E 41189 < Karja), teinekord taas mehena valges palakas, kes hüpleb ühel jalal (Osil I 17, 3 < Muhu). „Kuju on temal inimese nägu, möni kord surma valgetes mähkmetes ja enamiste igapäevastes riietes" (L < Pöide). „Külmking olnud valges riides vaim; teedel ühe jala peal hüpates kohutanud inimesi; jäljed olnud teine inimese, teine koera; nii pidi tal teine inimese, teine koera jalg olema" (L < Pöide). Nad on küll „keha poolest inimeste sarnatsed, aga ühe jalaga ja labajala asemel kannavad tagaspidi

seisavad ani jala moodulist jalga", nii et kaugelt näib, nagu hüpleksid nad ühel jalal (H III 25, 253 (5) < Valjala). Külmkingal olevat teravad jalad, mispärast ta saavat liikuda lumes ainult suuskega, ja mõnikord olevatki näha lumel tema käigu jälgi (Wied, LdE 426). „Külm king ööldi ennast ka mõnda mõõdi muutvad: vahest inimese moodi, vahest ka lojuse moodi" (H III 5, 19 (2) < Valjala). Edasi külmkinga kujuks on poolinimestpoolkassi (Osil. I 18, 5 < Valjala), vana hall kits (H III 5, 20 (2) < Valjala), valge jänes (H III 25, 254 (VI 1) < Valjala), koer, kass, mullikas või mõni metsaloom (H III 25, 253 (5) < Valjala), tükk hobusesõnikut (Osil. I 17, 3 < Muhu) ja sageli lihtsalt suur valge „kogu" (E 41183, 41184 ja 41190 < Karja), suur hall kogu (E 41182 < Karja) või suur must kogu (E 41187 ja 41193 < Karja), kuni lõpuks tehakse vahet isegi mustade ja valgete külmkingade vahel (vt. alamal, vrdl. ka § 113 ja 114).

Kummaline välimus iseendast on oluline küll igasugu hirmukujudele, esinegu need siis kummituse, tondi, kuradi, kodukäija või mistahte muu nime all, kuid ometi olgu juhitud tähelepanu eriliselt iseloomustavale ühel jalal hüplemisele, iseäralikkele jälgele, valgele palakale või valgele linale (E 41184 ja 41197 < Karja) ja üldse valgele „kogule", mis on teatavasti just k o d u k ä i j a t e harilikkeks tunnuseiks, niisama nagu surnud kummitelevad alatasa ka just loomade, heinasaadude ja muude loodusasjade kujul [1]). Teiseltpoolt mainigem ka pikse motiivi kohta, et pikne ei ole kaugeltki ainult ristiusu reklameeritud kuradi, vaid samuti kõigi muude pahade vaimude, surnud nõidade, roimarite ja üldse kurjategijate verivainlane (vt. veel § 111 ja 113). Edasi maadleminegi kuuvalgel ei sünni ainult kuradiga, vaid mõnikord niisama kodukäijatega [2]). — Ja nõnda siis lõppude lõpuks, konsta-

[1]) Vrdl. Eisen, Kkjad 33—37.

[2]) Tüübiline siin on just v a r j u motiiv: koolja või kodukäija varju langemine elava pääle toodab viimasele ikka haigust, ja sellepärast õpetetakse: „Kui kooljaga tee pääl vasta tuldas, sis olevat hää päivä poolt küllest kooljast mööda minna, — sis ei saavat koolja mööda minejat ä r a v a r j a t a" (H II 30, 871 (71) < Rõngu). Seesama maksab ka külmkinga kohta: inimene, kelle üle on läind külmkinga vari, kaotab mõistuse, millele järgneb pikaldane haigus või surm (Wied, LdE 426) — vt. § 110. — Väga piltlik on ms. ka komme, et matjate või hauakaevajate koju tagasitulekul peremees olnud tulega neil vastas vaatamas, kas kõigil on v a r j u; kel ei ole, see olevat sama, keda nad matnud ja kes jõudnud juba enne neid tagasi (H, EKS 4⁰ 5, 326 (307) < Karja).

teerind eesti külmkingal kokkupuutekohti elava nõia moondise, tuulispää, lendva, paha vaimu, metsavaimu ja üldse igasugu kummituse kui ka kuradiga, jõuame nagu harilikult ikka pahade vaimude ja hirmutiste algupära ja ürglähtekoha jälgides aina surnute piirkonda: ka külmkinga juured näivad võrsunuvat samast mullast, kuhu maetakse siit ilmast lahkunu surnukeha ja kust arvatakse tulevat välja tema edasielav hing igasugu kujul ja kombel.

Juba eelpool (§ 107) esitet Luce ja Mustose teated tembeldavad külmkinga selgesti väljendetult surnu varjukujuks, Wiedemann (LdE 424) seletab, et kodukäijad ja külmkingad ehk kaapjalad (Scharrfüsse) on kõik ühetaoliselt lahkunute vaime, kes ilmuvad päälilma nähtaval kujul; edasi Wiedemann teeb siiski vahet kodukäija ja külmkinga vahel, tähendades, et kutsumata vaime püütakse eemaldada või põgenetakse ise nende eest, eriti külmkingade eest, kes NB ei tule küll enam koju tagasi (nagu „kodukäijad"!), kuid liiguvad niisama ringi, tehes kahju ja hirmutades inimesi. Külmkingad ei olevat muud kedagi, kui „sandid inimesed", kes ei mahu pärast surma taevasse, vaid jäävad maa pääle tuule liigutada ja puhuda (L < Anseküla). Nõndasama väidetakse ka Karja kihelkonnas (E 41177) üht tõugu külmkingade kohta, et „need muud kedagi ei ole kui surnud inimeste hinged, kelle üle veel aru pidamata on, kus teda peab pandama, kas hease ehk pahase paika (vrdl. § 113); seda külmkinga nimetab rahvas pool kodu käijaks ehk kodukäija pooleks vennaks; nii palju on ta päris kodukäijatest teist sugu, et ta koju maja juure enam ei lähe, kui ta säält kord on välja viidud; tema on enamiste metsas nenda samma kui külmkingad (=teatud lill — vt. § 110), ja sellepärast kannab ta külmkinga nime; külmking peab ka oma kuju ja näu poolest kahte sugu olema: esimesed ehk paha tegijad külmkingad (need on jutustaja arvates nõia lastud lendvaid — vt § 108) on enamiste mustad ja hallid, aga teised, keda pool kodukäijaks ehk kodukäija pooleks vennaks kutsutakse, olla kõik valged, ja sellepärast arvavadgi rahvas neid surnud hingedeks." Nimetuste „pool-kodukäija" ehk „kodukäija poolvend" kõrval väljendab külmkinga olemust äärmiselt ilmekasti ka Wiedemanni märkus (LdE 425), et vana inimese kõrva maetud lapse kohta öeldakse vana jala-peastja ehk külmkinga poisike selles mõttes, et laps kängib vanal surnul jalgu, kui see

lahkub hauast. Kuid nagu harilikult ikka ligidaselt sarnanevate mõistete vahel piirjooned hajuvad ähmaseiks ja kaovad sageli hoopis, nii seginevad ka kodukäivad ja muidu ümberhulkuvad surnud: Muhus (L < Võlla) külmking esineb juba täitsa kodukäija paralleelnimena ja tuleb ka koju tagasi, samuti Sõrves (L < Anseküla) ja Valjalas (H III 5, 19 (2)) ta vastab täiesti kodukäijale, Jämajas (EmS kogud) ei teata kindlasti, kas külmking on mõni kuri vaim või surnud inimene. Üldisemalt ent määritellakse siiski üsna täpselt, et külmkingeks saavad pärast surma nimelt just halvad või erakordsed surnud, nõiad, enestapjad jne., nagu kirjeldetakse alamal.

Kodukäiaks ehk Külmkingaks kutsutakse kuri inimene, kes pärast surma kodus käib teisi inimesi, kes ta perekonnast elus alles on, vaevamas ja hirmutamas. — E 27619 < Valjala.

Külmking on üks kodu käija inimese vaim, kes on ma peal võlu olnud ja muud kurja teinud; möisniku kodu käijud olla kirikus hulgakesi nähtud öösi kell 12, talu inimesi aga üksinda (L < Pöide).

Külmkingast rääkiti ka mõnda; see pidi vist kodu käia olema, nende inimeste hinged, kes võllud ja kurja kuntsi pidajad pidid olema. — H III 5, 19 (2) < Valjala.

Külmkingadeks saavad pärast surma kõige suuremad nõiad, kes elus inimestele, loomadele palju kurja teind on. — H III 25, 253 (5) < Valjala.

Külmking, kes siin maa peal väga õelaste elab, kas suur nõid, võluja, painaja jne. olnud, siis ei võeta teda pärast surma ei heas ega pahas paikas vastu, ta jääb maa peale kodu käiaks. E 42390 < Pöide.

Võtab keegi omal ise elu, siis peab ta oma õige surmani hulkuma ringi kui tuulehoog või väikene valge mees või külm king („als kalter Schuh", NB mitte Kaltschuh, nagu kirjutavad Luce ja Wiedemann) — Osil. I 17, 1 < Kaarma.

Külmkingad olla nende inimeste vaimud, kes ise enesele elu lühendavad. — H IV 2, 280 (3 c) < Karja.

Täiesti sarnanevad kodukäija omadele ka ettevaatus- ja kaitseabinõud, milledega püütakse vabaneda külmkingast. — Kes külmkinga kardab, kuid hirmu pärast ei saa paigast teda nähes, see lõigaku katki oma pastlapael, siis ta pääseb põgenema (Wied, LdE 426). Ka päästab külmkinga küüsist tema nime nimetamine (E 41177 ja 41197 < Karja, vt. juttu alamal). Ja nagu kõiki pahu vaime nii ka külmkinga võib peletada

püssipauguga ja hukata hõbekuuliga (Wied, LdE 426; E 27619 < Valjala, E 41196 < Karja, vt. juttu alamal). Suurimad ent külmkinga hävitajad on siiski pikne (vt. eelpool ja § 108) ja hundid, millest alamal eraldi (vt. § 111).

„KÜLMKINGA LINA"

Kord läind üks naine metsa marju lapsele noppima ja saand ka vana tutva külmkingaga kokku. Naine nimetand külmkinga — kohe tõusnud sealt kohast hall suits nõnda kui vee aur üles, kus külmking seisnud. Vähe aja pärast olnd suits kadund ja naine leind säält ühe valge lina. Võtnud lina ära, hakand koju poole luusima. Kui oli ühe poole versta ära käind, tulnd külmking järge lina kätte saama. Naine andnud lina pärija kätte ja akand jälle edasi sammuma ja eksind ära ja nii kangeste, et läind tükkis sügavale metsa. Siis pole muud nõu üle jäänd, kui pannud oma riided pahempidi selga, — siis saand jälle õige tee kätte. — E 41197 < Karja (eksimisest vt. § 110, 117 ja 134).

METSAVAHT LASEB KÜLMKINGA LAULATUSSÕRMUSEGA

Üks metsavaht oli mõne aja igapääv külmkingaga kokku juhtund. Metsavaht mõtlend, ei tea, kuidas tast lahti saab. Metsavaht võtnud ühel päääval hõbe laulatus sõrmuse, ajand püssi sisse ja läind metsa ja niisamma kui ennegi saand vana tutva külmkingaga jälle kokku. Metsavaht lasknud laengu külmkinga peale välja. Korraga sündind kange pragin, nõnda et kõik mets olnd praginad täis. Metsavaht läind vaatama, kus külmking. Saand natuke maad edasi minnes näind ta, kuida palju suuri puid olnd juurdega üles kistud ja nende puude vahel hea käänakas koera liha. — E 41196 < Karja.

KÜLMKINGA HAUDA KINNI MANAMINE

Teine juhtumine minu ajal, ka nii peale 40 aasta tagasi. — Elas Pöidel Uudes valdas üks vabadiku maja sees üks küürus seljaga naesterahvas, hüüti Küirakas Leenu. Tema oli elu aja sakste õmbleja olnud, linnas eland ja saksa moodi riides käind ja kübar peas kannud. Leenu oli ära surnud ja Tornimäe õigeusu surnuaeda maha maetud. Tema maja ütt jäi üksi tühjaks.

Pääle selle olivad mõned hilised tee käijad küiraks Leenut tee peal näinud, ja oli ka nähtud, et Leenu maja sees ööseti tuluk põleb. Viimaks võtnud kaks või kolm noort meest julgust ja läinud vaatama, kes sääl sihes on. Aknast sisse vaadates olid nemad näinud, et küirakas Leenu on ise sääl sihes, küinal põleb laua pääl, Leenu ise laua juures ja kammib oma pead. Poisid katsund nii tasa ja nobem kutt enne jooksu.

Pääle selle oli üks noor mees tulnud hobustega karja maalt kojo. Hommiku koidu ajal tulnud temale tee pääl küirakas Leenu vastu. Pois hakanud Leenut söimama. Leenu puhund ja väljanägemine muutnud nii hirmsaks, et pois oli kohkunud ja hobused olid nii hirmsast kohkunud, et

pois oli hobuse seljast maha kukunud, sellest sammast nii haigeks jäänd ja mõne päeva pärast surnud.

Kui neid juttusi nii moodi räägiti, siis tuli minu ema öde minu ema juurde ja vandus vana küirakas Leenut, et see kodu keib ja tema laste haud just vana küiraks Leenu haua kõrvas ja Leenu haua sees olla suur auk, kutsus minu ema seltsi ja läksid Tornimäe surnuaeda. Ja nii oli ka olnud: Leenu haual käind risti juures nii suur auk all sügavasse kutt kssi (kassi?) auk on, ja see auk oli nii moodi kulunud välja näinud, ku oleks sääl üks loom alati keinud, ja sea päri (= vilja seest tuulatud peenikesed haganad) oli kõik see augu ümrus täis olnd. Nemad olid senna kivisi augu sisse pannud ja vasaku jala kannaga pihta löönd ja ise sääl juures üttelnd „hundale! hundale! hundale!" — Pääle selle ei olla enam Leenud nähtud ja ka mitte auku lahti tehtud.

Minu ema on paergus 85 aastad vana ja räägib seda juttu veel nii kui oleks see eile olnd. — L < Pöide (1925. a.).

Viimane muistend esitab meile külmkinga juba läbilõhki kodukäijana selle oluliseimais ja sagedaseimais situatsioones.

110. Külmkinga eriliseks ja alatasa esinevaks omaduseks on see, et teda kohtav inimene jääb haigeks või sureb koguni ära: „külma kinga kardetakse väga... üldse on ta üks surma ette kuulutaja" (E 42390 < Pöide); külmkingad põhjustavad igasugu haigusi inimesile, ütleb Holzmayer (Osil. I 17, 2 < Sõrve); „nad tuua haigust, kui nendega kokku puudutakse", tõendetakse ka Karjas (H IV 2, 280 (3 c)). Juba eelpool oli juttu nõidade saadetavast lendvataolisest külmkingast, kes suretab loomad ja haigestab inimesed (vt. § 108), samuti kõneldi eelpool külmkingaga maadlevast mehest, kes surnud haiguse kätte (vt. § 108), kui ka hobuselt kukkund noormehest, kes haigestund ja surnud mõne päeva pärast (vt § 109: Külmkinga hauda kinni manamine). Jutustetakse veel muidki vastavaid lugusid [1]).

HOBUNE EI JÕUA KÜLMKINGA VEDADA

Ükskord tulnud üks isa oma veikese pojaga õhtu ämariku ajal linnast kodupoole. Tee peal tulnud suur hall kogu vankri otsa peale ja olnud nii raske, et hobu suure vaevaga veel jõudis edasi minna. Isa kohkunud nii ära, et ei ole teadnud enam musta ega valged lausuda, ja kahvatand ära kui surnud. Poiss hakand paluma: „Ole heaks, mine maha! meie hobu ei jõua teid vedada." Külmking pole sest palvest midagi hoolind, kükitand veel tükk aega vankril ja siis läind oma teed. Kodu tulles jäänd isa, poeg ja

[1]) Vt. ka § 111: Külmking ratsa sõitmas ja Külmking õrritab jalgega hunti (4. variant).

hobu kõik mõneks päevaks haigeks. — E 41182 < Karja (koorma raskenemisest vt. § 114).

KÜLMKING TOODAB HALLI EHK VILUHAIGUST

Ühel õhtul õige hilja tulnud mees kõrtsist kodu poole. Natuke maad kõrtsist eemal olnd kõrge kivi aid. Mees hakand üle aia minema, läind aja peale püsti. Korraga näind enese ees nii samma pitka mehe seisva kui ta aja peal püsti oli. Mees tulnd aja pealt maha, — must mees jälle taaga ühe pitkune. Pea peale selle muutnud must mees ennast heina saaduks ja käind mehega tükk maad õige teine teise ligistikus ära, siis läind metsa, nenda et mets mühisend ja põõsas pahisend, ise teind häält „eeoo, eeoo, eeoo." Kolm päeva pääle selle juhtumise jäänd mees nii raskeste halli ehk vilu haiguse, et pole mitmel nädalil voodist kippumagi saand ja kõrtsi minemisest polnd veel rääkidagi. — E 41189 < Karja.

„ÜKS NÄHTUS KÜLMKINGAST"

44 aasta eest oli Laimjala valdas Paju Kurdla külas Kohu talus oli üks Andrus rentnik. See oli Laimjala möisa viina põletaja ja tema tuli säält iga ohtu hilja koduse. Tema oli küll kuulnud, et selle sama küla mees Vana Olli Madis kodu köije, kodu kolistade ja loami (= loomi) lahti laske, aga tema pole sest kartnud midagid.

Üks ohta oli tema Kohu Andrus jälle hilja kell 12 koju tulema hakand. Siis Andrus oli kuulnud, et küla poolt maanteed mööda üks ähkimine tuleb. Andrus jäänud seisma ennem, kutt oleks maandee pääle läind, — siis oli ka Andrusest mööda läind maandeed mööda külast surnuaja poole külm king Vana Olli Madis, valged riided ümber, laseb kiirest ees, kaks hundi moodi halli jäärel. Tük maad, nii poole versta osa Andrusest mööda, oli veel üks kägin ja kiunumine olnd, ja selle pääle köik nii surma vaikses jälle.

Andrus oli nii ära kohkunud, et tema ei teadnud, kui kaua tema sääl püsti seisis. Koju tema pole selle öhta mitte enam julgend tulla, oli viina kööki ööseks jäänud ja säält hommiku koduse tulnud haige, ja selle samma haigusega surnud.

Seda juttu teadvad siit küla inimesed veel köik rääkida. Mina olen paergus Kohu talu Omanik ja olin sell ajal väika laps teises külas. — L < Pöide (1925. a.).

Sageli külmking pole muud midagi, kui ainult külm tuuleõhk, mis tuleb inimesele vahest vastu, ja sellest inimene jääbki haigeks (E 25528 < Kihelkonna > Kkjad 81) [1]. „Kui inimene

[1]) Vrdl. külmavärinaid Liivis § 97 ja 100. — Huvitav on teade Kihelkonnast: „Külmking olevat nõiduse asi, mis tuulest saajakse (vrdl. § 108). Olevat tuule õhk, kord iseäralik külm, või sagedamini soe õhk, kust haigust saab" (EVR XXXIX 35).

külmkinga eemalt näeb, peab kohe külmkinga kas salaja ehk kuuldavalt n i m e t a m a, — siis jääb haigus tulemata; aga nende külmkingade kohta ei või midagi parata, kes nägemata käivad; muud märki neil ei ole kui vilu tuule õhk tuleb vasta, ja siis on haiguse käsk käes, — muud ei ole enam mõteldagi, kui heida voodise ja oota haigust kallale, minu poolest kas mõnda nädalid ehk kuud, kui on käsk antud, siis haigus tulemata ei jää, üks kord ikka tuleb; seda usuvad mõned õige kindlaste; haigused, mis külmking toob, on mõne sugused: esiteks kange pea valu, teiseks luude valu, häkine ehk rabandus, hall ehk vilu haigus ja veel mitmed selle sarnased haigused, mis inimesi vaevavad" (E 41177 < Karja). Kuumast tuuleõhust vt. alamal.

Sellise külmkinga toodetud haiguse arstimisvahendiks on „laiad rohud metsas kasvamas" (E 25528 < Kihelkonna > Kkjad 81) või pikkade kitsaste lehtede ja kollaste õitega lilled (L < Muhu); „rohi aga selle vastu on ja kutsutakse külmkinga rohuks" (H III 25, 253 (5) < Valjala). „Niisuguse haiguse vastu pruugitakse Külmkinga rohtusid, mis metsades kasvavad: tuuakse Külmkinga rohu õilmid, keedetakse ära ja selle veega pestakse haigeid olevaid liikmeid, kas käsa ehk jalgu, millel Külmkinga haigus on, — siis pidada paha tõbi ära kaduma" (E 27619 < Valjala). „Külm kinga rohud on kõige haiguste vastu hääd, olgu kas maast saanud, tuulest tulnud ehk h a l v a j ä l g e d e (vt. alamal) pääle satunud, ka jalgade paistetuse vastu on ta hää, kui seda rohtu keedetakse ja haigele juua antakse" (H III 25, 238 (208) < Valjala). Külmetumisest tekkind palavikku peetakse Muhus „akand aiguseks" (eks külmkingki tule ju külma tuuleõhu näol!), ja sel puhul antakse külmkinga teed või püssirohtu sisse; külmkinga-rohi olevat hää ka viluhaiguse ehk külmtõve vastu (L < Võlla), nagu esitet juba eelpoolgi. — Külmkingaks nimelt kutsutakse Saare-, Muhu- ja Hiiumaal (sinivalget? või) kollaste kingataoliste õitega l i l l e, mis eesti kirjakeeles on tuttav k u l d k i n g a nime all (Cypripedium calceolus L, saksa keeli Frauenschuh), teiste teatel külmking olevat aga kah käokingade perre kuuluv hundihein (Aconitum Lycotomum L). Huvitav, et Luce, põhjalik Saaremaa lillestiku tundja, ei maini ometi mitte külmkinga, vaid tõlgib cypripedium „kuldkingad" (Heilmittel der Ehsten, 1829. a., lhk. 301). Hiiumaal külmkingade paralleelnimeks on ummiskingad (EmS kogud < Rõigi). Olgu tähendet veel, et lillenimena külmking esineb ka mandril (L Lääne-Nigula) ja Wiedemanni sõnaraamatus

kõrvu käokinga, (käo-) ummiskinga, kukukinga, kuldkinga ja linnukingaga [1]).

Iseloomustav külmkinga toodetud haiguse puhul on sageli allakriipsutet üksikasi, et haigeks jääb just see, kes on sattund külmkinga jälgede või radade, resp. külmkingade t e e pääle (vt. eelpool: „halva jälgede pääle", vt. ka § 108 lendva puhul). Juba Holzmayer (Osil. I 17, 3 < Muhu) teatab, et külmkinga jälgele sattunu jääb haigeks, saab halvatuse või langetõve. Wiedemann (LdE 426) tähendab, et inimene, kes läheb risti üle külmkinga tee, jääb haigeks, niisama see, kelle üle on läind külmkinga v a r i, kaotab mõistuse, millele järgneb pikaldane haigus või surm (vrdl. ka § 108: langeb külmkinga „vilu" maadeldes mehe pääle, siis mees jääb haigeks < Muhu). Lisagem uusi andmeid. — „Üks jägu külmkingasi peab veel olema, mis üksnes siis tõbe toovad, kui inimene tema tee peale ette juhtub ja eest ära ei lähe" (E 41177 < Karja). „Kui inimene kogemata juhtub külmkinga jälgedesse astuma, siis jääb ta hingetumaks" (EVR XXXIX 180). „Külmkinga jälgede pääle sattumisest räägitaks, et kui inimene on juhtunud külmkinga jälgede sisse astuma, siis inimene jääb haigeks, väga raskest, ükski rohi ega tohter ei aita; siis peab tooma surnuajast seikse h a u a päält, kes kodu keib, p u r u ja mulda, seda elavate s ü t t e pääle panna ja haigele seda s u i t s u laska, — siis saab kohe terveks" (L < Pöide)[2]). „Olla niisugused külmkinga rajad metsas; kui inimene nende üle juhtub minema, siis jääb ta kohe aigeks, ja siis on jälle tarvis külmkinga rohuga s u i t s e t a ja selle t e e d j u u a, ja see olla väga ea" (L < Pöide). „J õ u l u ja N ä ä r i hommikuti (vrdl. Liiviski § 101) ei tohita mitte nii julgesti välja käima minna, sest külmad kingad olla sel öösel rohkeste käinud, ja kui inimene nende jälgede sisse astub, jäeda ta haigeks" (H II 47, 275 (6) < Saaremaalt). Kaks naist läind kord Sõrve pool õhtul pimedas läbi metsa; korraga üks tundnud: nagu t u l i n e õ h k või kuumuse juga läind temast üle; naine tõtand koju, jäänd ja jäändki haigeks kuni surnud, — eks ta olnud siis külmkinga jälgede pääle sattund (L < Anseküla). On kujunend isegi kõnekäänuline ütlus: „külmkinga jälgede pääle

[1]) Ka soome keeles esinevad lillenimed külmänkukka ja kultakenkä, cypripedium calc. on soomes tikankontti.

[2]) Purudega haige suitsutamisest oli juttu juba ka § 108. alamärkuses.

jäänd või sattund", mida tarvitetavat arusaamatu haigestumise puhul (L < Anseküla). „Kes juhtub üle külmkinga jälgede minema, see jäeb sandi haigusega haigeks, mida ükski arst ega tohter ei paranda" (E 27619 < Valjala). „Kes külmakinga jälje sisse juhtub astuma, peab varsti surema" (E 42390 < Pöide). „Kes nendele jälgedele sattunud, saanud ikka midagi pahad haigust, ehk õigem, kellel midagi haigust olnud, see sattunud külmkinga jälgedele" (L < Pöide). „Juhtub inimene kogemata külmkinga jälgede pääle, siis jääb ta kohe haigeks ja võib ka surma saada, kui aegsasti selle vastu abi ei otsita... saarlased ei usu sellepärast kunagi hommiku vara välja minna, ilma et nad saapa sääri s o o l a täis ei pane, sest sool kaitseda nende usu järele kõige nõiduste vastu" (H III 25, 253 (5) < Valjala).

KUMMALISED JÄLJED EKSITAVAD JA TEEVAD HAIGEKS

Üks Kandla valla mees jutustas, et tema tulnud ühel kuu valgel omast karjamaa metsast läbi. Ta vaatnud, et ta ees läheb jalgrada mööda üks kuju — pealt olnud just kui õle vihk ja üks ainus jalg olnud all, sellega hüppanud ta ikka edasi. Öösel ei ole ta neist jälgedest ära saanud, sellepärast läind tema hommiku valges vaatama, kas ehk sääl iseäralisi jälgi ei ole. Ta näinud, ikka süld maad vahet, liiva peal olnud ikka üks seesugune jälg kui inimese käe ase. Ta läinud selle peale jälle koju ja jäänud väga raskesti haigeks. — H IV 2, 280 (3 C) < Karja.

Äsja esitet lugu lisab külmkinga jälgede kohta veel uue tähtsa üksikasja: „öösel ei ole ta neist jälgedest ära saanud". See tähendab — kes satub külmkinga jälgesse, see ei leia enam oma õiget teed, see e k s i b ä r a ega saa enam muidu metsast välja, kui peab pöörma oma riided „pahem pidi" (E 25528 < Kihelkonna). Holzmayer kirjeldab (Osil. I 17, 3 < Muhu), kuis talupoeg oma enda maalapil, kus ta tööskelnud iga päev ja näind silmsi kodu, pole leidnud korraga enam teed oma maja manu, sest et ta sattund külmkinga jälgede pääle; üldse külmking eksitavat metsas käijaid. Edasi Holzmayer kirjutab (Osil. I 18, 4 < Sõrve), et „kui kegi temma jälgede peale sattunud, on ta keige teädvamal kohhal ärra eksinud"; sellisel korral tulevat pöörda pahupidi kas sukk või midagi muud riiet ja tõmmata jalga, — „siis on varsi arro kätte tulnud, mis paik se olnud". Ka Wiedemanni teatel (LdE 426) mõned arvavat seda külmkinga või tema jälgede süüks, kui eksitakse ära metsas või mujal täisi tuttavas paigas. Abinõudest, kuida päästakse külmkinga küüsist ja jõutakse õigele teele, jutustavad järgmised lood.

TASKUNUGA PÕIGITI PIHELGA KEPI OTSA

Kord tuli Vanaange Laas laadalt ära. Senni polnd viga midagi, aga kui Süitsu metsa jõudis, läks asi kirjuks. Kõige esiteks kuulnud ta eikamist: „Eäi, Laas, tule siit läbi, siit saab ennemine koju!“ Nõnda kuulnd ta paar korda eikamist ja pole sest midagi hoolind. Läind nuhti peale edasi, aga viimati läind asi nii hulluks, et hakand senna poole kiskuma, kust eikamine kuulda olnd, ja viimati eksindgi ära. Kui olnd mehel enne tegemist, kui õige tee jälle kätte sai. Aga mitte muid kui leikas pihelga keppi, pani tasku nua põigiti selle keppi otsa, siis akas minema ja sai õige tee kätte ja sedamoodi jõudis viimati koju. — E 41197 < Karja.

RIIDED PAHUPIDI SELGA

Teiste teadete järele nähikse külmking jälle ometi enam vaim olevat. Ikka aga on ta püüd paha tegemine ja äraeksitamine. Kes külmkinga jälgedesse juhtub, võib kas oma kodu ümber ära eksida, metsast pole räägidagi. Korra juhtunud üks vanamees külmkinga jälgedesse. Eksinud muidugi ära. Viis korda tulnud ühe puu alla väljä. Tunnud puu sest ära, et iga korra nuaga puusse risti lõiganud. Viimaks pöörnud vanamees riided pahempidi, siis peasnud õigele teele. Nimelt aitab äraeksimise ajal külmkinga jälgedes riiete pahempidi pöörmine. Pahempidi pöörmisega lähevad eksija silmad nagu lahti ja ta tunneb endist viisi jälle õige tee ära. — Eisen, Kodukäijad 81—82 [1]) (vrdl. § 109 : „Külmkinga lina“) [2]).

KÜLMKING JA HUNDID

111. Oli juba juttu (§ 109), et külmkingad pole muud kedagi kui sellised surnud, kes ei pääse ei taevasse ega põrgusse, vaid jäävad siia ilma hulkuma ja kummitelema — nagu erakordsed surnud ikka igasuguste rahvaste usundilises loomingus [3]). Külmkinga kohta oluline on ettekujutus, et tema vabaneb hulkumisest ja nii-ütelda „sureb“ õieti alles siis, kui teda hunt murdnud või pikne löönd või hõbekuul taband (vt. § 108 ja 109) — jällegi otse rahvusvaheline motiiv erakordsete surnute puhul. Seda motiivi väljendas juba eelpool (§ 107) tsiteeritud Luce märkus (WhuMm 109), et külmking on surnu hing, kes ei kõlba taevasse ega põrgusse,

[1]) Originaal, mida Eisen nõnda vabalt tõlgitseb, on iseendast väga fragmentaarne: „Üks vanamees eksind ära. Viis korda ühe puu alla. Iga korra nuaga risti puu peale. Viimaks riided pahem pidi. Siis peasnud välja.“ — E 25528 < Kihelkonna.

[2]) Riiete pahupidi pöörmise maagilisest võttest ligemalt vt. Rantasalo (FFC 31, lhk. 133—134) ja Holmbergi (KsVk III 25—27) kirjeldusi.

[3]) Vt. Varonen, Vp 25; Mogk, GM² 36, § 26; Grimm, DM³ II 897; C. S. Burne, The Handbook of Folklore 81—83 jt. jt.

vaid peab eksima mööda maad, kuni hunt ta murrab, ja hundid olevatki väga maiad selliste magusate suutäite pääle. Wiedemann (LdE 449) seletab, et jumal pole loondki hunti selleks, et hukutada karja, vaid selleks, et hävitada külmkingi, keda hunt ajavat siis ka hoolega taga; enestapja ei saavatki enne rahu, kuni ta on käind läbi hundi kere. Teisal (LdE 425) Wiedemann kirjutab, et kodukäijad ja külmkingad saavat alles siis rahu, kui pikne neid on raband kolm korda ja hundid murdnud kolm korda; nad kardavad nii üht kui teist, ja sellepärast võib peletada külmkinga eemale lihtsalt hüüuga „hundale, hundale"; mõned arvavat veel, et hundid, kes ajavad külmkingi väga himukalt taga, polevatki õiged ega loomulikud hundid, vaid nn. „hundisavist" tehtud; teised ütlevat taas, et just sellepärast külmkingad asuvad meelsaimini Muhu saarel, sest sääl ei olevat hunte (vrdl. lisaks Wied., LdE 426: elav inimene sureb otsekohe, kui hunt murrab selle külmkingana hulkuva hinge — vt. § 108). Järgnegu veel muidki sellesisulisi üleskirjutusi. — „Nõiad ei sure mitte üks kord, vaid kolm kord: esimest kord surres surevad nad loomuliku surma, siis saavad neist külm kingad, kes keha poolest inimeste sarnatsed, aga ühejalaga ja labajala asemel tagaspidi seisavad ani jala moodulist jalga kannavad; teine kord kui pikne külmkinga lööb, võib ta oma keha muuta ja mitmel viisil ennast näidata nagu koera, kassi, mullika ja ka mõne metsa looma näol; kolmandamal korral kui hunt ta ära murrab, võib ta alles täieste ära surra; külmking kui ta alles ühe jalaga hüppab, näitab kaugelt, nagu kargaks keegi inimene ühe jala peal" (H III 25, 253 (5) < Valjala). „Niisugune kodukäia ehk külmking ei jätta oma tempusi enne järele, kui kõu ta maha lööb ehk hundid ta ära murdvad või kui kedagi teda hõbe kuulidega laseb" (E 27619 < Valjala). Külmkingeks muutuvad enestapjad ja „alles siis saada nad veel põrgu, kui kõu teda üheksa kord löönud ja hunt üheksa kord hammustanud" (H IV 2, 280 (3 C) < Karja). „Et Hunt ikka kodukäija pääle maias on, siis saab sellest kodukäijast, kes seitse korda on hundi sisikonnast läbi käind (= seitse korda hunt ära murdnud), sest saab külmking" (E 42390 < Pöide). Hundid ajavad külmkinga taga (E 25528 < Kihelkonna). „Hundid olnud Jumalast, neid külmking ei sallinud; kokku saades hävitanud hundid teda sinist suitsu järel jättes" (L < Pöide). „Kui hundid külmkinga kätte saand, siis nad murdnud ära, sest saatik kadund see ära" (H III 5, 19 (2) < Valjala).

Juba Holzmayer (Osiliana I 17, 3) teatab, et hundid murravad külmkingi, nõnda et neist jääb järele ainult veel „nattuke kollast paska“ maha. Edasi Holzmayer jutustab kohe säälsamas, kuis muhulane sõitnud kord kõva külmaga metsa; hundid joosnud järgi; hobune pole jõudnud enam vedada rege, nagu oleks sääl teab mis koorem pääl; sääl mees näind ree jalaste vahel hobusesõnikut ja torgand selle piitsaga ära; kohe hundid tormand purema seda koledasti, regi olnud korraga kerge ja hundid pole tulnud enam järgi; teisel päeval tagasi tulles mees näind ainult veel külmkinga kollast jälge lumel; mõnikord külmking ilmuvat ka teisel kujul (< Muhu — vt. § 112 ja 114). — Järgnegu nüüd muidki lugusid külmkinga ja hundi vahekorra illustreerimiseks. Vt. ka eelpool § 109: „Külmkinga hauda kinni panemine“ (kolmekordse hüüuga „hundale!“) ja § 110: „Üks nähtus külmkingast“ (kaks „hundi moodi halli“ murravad kägina ja kiunumisega külmkinga).

KÜLMKINGAD VESTLEVAD OMAVAHEL

Kord olid kaks külmkinga ühes koos teed käind. Esimene näind eemal halli mäni käntu, hüidnud: „Ui, hunt!“ Teine vastu: „Ei ole hunt, on mäni känt.“ Esimene küsinud: „Kus sa lähed?“ Vastus: „Ma lähe Raugile.“ Teine küsind: „Kus siis sa lähed?“ Vastus: „Ma lähe Mudasile.“ Esimene: „See on hea, siis läheme ühte teed.“ Teine: „Näh, ega me ühte hunti ei karda.“ — Seda ma ei tea, kas said senna, kus tahtsid minna. — E 41195 < Karja (vrdl. § 113: Vaidlemine kaaslasega).

KÜLMKING RATSA SÕITMAS

Kord ühel hommikul õige vara läind mees vainult hobust tooma, võtnud hobuse kinni, ajand päised hobusele pähe ja hakand kodu poole kõmpima. Va külmking tulnd varsi mehe järele, võtnud hobuse mehe käest, astund hobuse selga ja ka mõni kümmend sülda sörk sõitu edasi minna. Korraga tulnd hundid ja õgind külmkinga nahka. Nõnda sai mees hobuse hõlpsaste külmkinga käest kätte, läks koju, jäi mitte väga raskeste haigeks, aga hobu suri ära. Sest ajast saadik ei tohtind mees enam iialgi nii vara kodund välja minna, kartes jälle külmkingaga kokku juhtumist. — E 41191 < Karja.

VALGE JÄNES JOOKSEB TARRE

Üks kord näinud rehepapp, kuidas valge jänes tulnud kangesti jookstes rehe poole, hunt järel. Rehepapp teinud rutu tare uks lahti ja lasknud jänese tarre jooksta, rabanud siis ukse rutu kinni panna, et hunt järele ei saa. Hunt jäänud ka välla, ja rehepapp hakanud jänest rehes taga otsima, aga jänest ei kuskil. Saanud siis aru kül, et see kellegi õige jänes pole olnud, vaid külmking. — H III 25, 254 (VI 1) < Valjala (vt. § 114).

KÜPSETAMISPAHLA NÕUDEV KÜLMKING POEB RATTARUMMU

Kord küpsetanud puuraiuja metsas oma kartuhlid ja kalu. Sääl tulnud üks võeras mees tema juure ja ütelnud: „Sul on tuli ülal, raiu mulle üks kala pahl, ma tahan omal ka ühe kala küpsetada." Mees raiunud pahla ja annud tõise kätte. See ütelnud: „See pahl ei kõlba jo sitikad küpsetada, — raiu suurem!" Mees raiunud hea rataste korma veer kali ja toonud selle. Selle võeras ütelnud: „See on veel väike, — raiu suurem!" Nüüd raiunud mees ühe tugeva korma selgpuu ja annud selle võera kätte. Selle peale ütelnud võeras: „See kõlbab. Raiu sellel ots teravaks..."

Aga äkitselt võeras ütelnud: „Kuula, hundid tulevad! Oota, ma lään seia ratta rummu sisse, aga ära näita, et ma siin olen!" Hundid tulnud sinna, nuusutanud kord ümber tule seia ja sinna. Viimaks näidanud mees ratta rummu sisse. Siis ütelnud see ratta rummu seest: „Ei oleks sa mind mitte üles annud, siis oleksin mina sind ennast ära küpsetanud." Siis pannud mees ratta rummu seest putkama, ja hundid kõik tema järele. — H IV 2, 280 (3 C) < Karja (vt. § 114).

„HUNDID TULEVAD!"

Kord ühel ilusal kevadisel õhtul olnud tüdruk metsas lillesi noppimas. Korraga kuulnud ta enese lähedal kanged kohinad, vaatand senna poole, kust ta kohinad kuulnud, näind suurt valged kogu nagu heina saadu ja tunnud kohe ära, et see külmking olnd. Tüdruk hüidnud: „Hundid tulevad!" — Külmking pannud kohe metsa plagama, nõnda mis karge tükkid keersid jalge alt üles. — E 41190 < Karja (vrdl. § 113).

„HUNDALE! HUNDALE!"

Teist kord näind jälle üks inimene, kui külm king kivi aida mööda ellü (s. t. elumaja) poole oli tulnud, teine haga olnud teis pöas (s. t. peos) ja hoidnud huntisi kallalt ära, sest huntisi olnud ka teine liin teelepul haida teda püüdmas. Inimene hüüdnud eemalt: „H u n d a l e! hundale! hundale! hundale!" Külm king hüüdnud vasta: „Issi kuratile!" Sääl veerend kivi jalla alt, ja kukund aja päält maha, kus huntid teda ka varsi ära söönud. — H III 5, 20 (2) < Valjala (vrdl. § 113).

HUNDID KISUVAD KÜLMKINGA SEITSMEKS

Kord maganud mees küines (s. t. küünis). Häkitselt kuulnud ta metsas hoigamist „ai, ai, ai, ai, ai, ai!" ja peale selle kanged puu okste praginad, nõnda kui oleks kange tuul väljas. Selle peale läind mees küini aampalgi peale vaatama, näind: suur must kogu läind puude vahelt läbi, viis hunti järges. Säält veel natuke maad edasi minna tulnd veel metsast külmkingale kaks hunti vastu ja jagand va musta seitsmeks jauks, iga hundile oma jägu. Hommikul läind mees senna kohta, kus hundid külmkinga ära murdsid, ja sääl polnd muud näha kui natuke rohelist vahtu. — E 41187 < Karja.

KÜLMKING ÕRRITAB JALGEGA HUNTI

1) Sa 4[1]). In Wolde lebte vor 50—60 Jahren im Koksi'schen Dorfe ein gewisser Tüdi Jaak, ein grosser Jäger. Dieser ging an einem mondhellen Winterabend, um den Wölfen aufzulauern, zu seiner Heuscheune, bei welcher er in einer Entfernung von 50 Schritt ein todtes Pferd als Köder hingeworfen hatte. Während er im Heu lag, hörte er auf einmal hinter sich einen grossen Lärm und bemerkte, wie er sich umdrehte, dass ein halbes Dutzend Wölfe einem Külmking nachsetzte, der halb Mensch und halb Katze war und sich eiligst auf den Hahnenbalken (pennid) flüchtete, wo die Heugeräthe aufbewahrt werden. Von hier aus neckte der Külmking die Wölfe, indem er bald den einen, bald den andern Fuss zu den Wölfen hinabstreckte und dabei die Worte sagte: „Irr kuits, ärr kuits, kuits ep sa kumbagid jalga!“ (Irr Hündchen, ärr Hündchen, Hündchen bekommt keinen von den beiden Füssen!). Die Wölfe machten Luftsprünge und schnalzten mit den Zungen nach ihm, wie nach einem Leckerbissen, konnten ihn aber nicht erreichen. Tüdi Jaak erfasst eine Heugabel und schickt sich an, den Külmking herunterzustossen, und die Wölfe, welche seine Absicht verstehen, wedeln mit den Schwänzen und geben ihm durch ein pfeifendes Knurren ihren Beifall zu erkennen. Der bedrohte Geist aber ruft dem Jaak drohend zu: „Kippo kassi, kaela murran!“ (Rühre das Kätzchen nur an, das Genick breche ich dir). Jaak stösst ihn aber doch herunter, und die Wölfe fallen über ihr Opfer her. Dieses lässt noch einen quikenden Ton vernehmen, und nach einem Augenblick ist von dem Külmking nichts mehr zu sehen als ein wenig gelben Koth. — Holzmayer, Osiliana I 18 (5) < Valjala.

2) Sa 5. Üks kord üks mees olnud üksi metsas heinaküünis heina virna pääl. Siis külmking läinud ka senna, hunti kari olnud järges. Külmking saand üles küüni paari pääle ja narind säält huntisi, ööldes: „Hirr, kutsu, härr, kutsu! Hirr, kutsu, härr, kutsu! — saa kumbagid jalga mitte!“ Ise pöörnud vahel mehe poole ja ütlend: „Kui kora nöke (?), siis kaala kääna!“ Mehel olnud heina ang kõrvas, saand selle kätte ja lükand häkist ülalt maha. Külmking ütlend veel: „Oleks ma sest enne teadnud, ma oleks sind amu ära söönud!“ Siis olnud natuke raginad kuulda, ja külmkinga pole kuskil enam olnud, — nattuke valged vahtu jäänud veel maha, ja hundid läinud oma teed metsa tagasi. — H III 5, 19 (2) < Valjala.

3) Sa 6. Ükskord pillutud kellegil talumehel iga öösi heinad küünist välja. Pannud mees kül igal hommikul heinad küüni tagasi, aga teisel päeval seesama vana laul. Võtnud siis kätte ja lähnud üks öösi asja järele vaatama ja heina pilujat kimbutama. Mees võtnud heina angu kätte ja jäänud küüni valvama. Korraga hakanud hundid väljas huluma ja keegi tulnud jookstes küüni ja karganud üles penni pääle. Hundid ka küüni järele. Mees saanud nüüd aru, et tal külmkingaga tegemist on ja et keegi teine heinu iga öösi küünist välja ei pillu kui see. Sääl silmanud ka külmking

[1]) Vt. selle muistendi variantide järjekorda § 114.

mehe ära ja ütelnud: „K i p u, k i p u, k a e l a k ä ä n a!“ Mees pole aga külmkinga ähwardusest kedagi hoolinud, vaid sorganud ta nanguga penni päält maha hunte kätte, kus need ta silmapilk nahka pannud. Pole siis pääle selle mehel kordagi enam heinu küünist välja pillutud. — H III 25, 255 (VI 2) < Valjala.

4) Sa 3. Kord ühel mehel aetud heinad küinist välja. Mees pannud pääva heinad küini — öösi aetud jälle välja. Nõnda moodi aetud heinad mittu kord küinist välja. Ühel ööl läind mees vahti pidama, et näha saaks, kes see paha tegija on. Mees pugenud heina virna sisse. Vähe aja pärast kuulnud: üks tulnd krabinal küini aampalgi peale. Mees vaatand: suur must kogu nõnda kui heina saad võtab sülega heinu, viskab maha. Mees tõusnud istu. Külmking kuulnud mehe krabistamist ja hüidnud: „H i i r i, h i i r i, k õ p u, k õ p u, v õ t a n k i n n i, k a e l a m u r r a, m u r d e p i s t a!“ Mees võtnud tubli kaika, tõukand külmkinga maha otse huntide kätte. Sest aeast ei ole keegi enam heinu küinist välja ajand, ja mehel pole ka muud viga olnud, kui tunnud teise pääva vähe p e a v a l u. — E 41193 < Karja.

5) Sa 2. Korra läinud mees metsa. Jäenud küüne magama. Korraga kuulnud: üks joosnud küüne, hundid järele. Varsti ütelnud keegi ülevelt aampalgi pealt: „K a t s u k i p p u, k a e l a m u r r a n.“ Mees saanud aru, et see külmking olnud. Võtnud hangu, lükanud külmkinga ülevelt maha. Hundid kohe külmkinga kallale. Murdnud külmkinga ära, läinud oma teed. Homiku vaadanud mees: seal kohal, kus külmking huntide kätte sattunud, natuke kasetohtu veel maas. — Eisen, Kkjad 82 < E 25528 < Kihelkonna.

112. Just niisama nagu Eestis nõnda ka Liivis hundid kiusavad ja murravad kümnekingalisi (Pr). Juba Saarimaa kirjutab (Vir 1914, 91), et kümnekingalised olnud õieti inimesi; kui hundid saand neid kätte, siis nad rebind neid tükkeks (Ir). Üldisemalt väidetakse Liivis ometi, et mitte just otsekohe pärishundid, vaid nimelt l i b a h u n d i d on kümnekingaliste verivainlasi: libahundid kisuvad ja söövad kümnekingalisi (Kr, Pr, V), sest et need olnud raas inimmoodu kah (Kr); muud vahet libahundi ja kümnekingalise vahel ei olevatki, kui et kümnekingaline on pisem kui libahunt ja et libahunt kisub ja murrab teda (V). Teatakse isegi, et ka k a r u d murravad kümnekingalisi (Sr). Sellevastu aga jutustetakse teiseltpoolt, kuis just kümnekingalised ise kiusand taga karupoegi: ühel karul olnud tammeõõnsuses pojad; kümnekingalised tahtnud saada kätte neid pisikesi poegi; karu teadnud seda ja valvand; siis karuema võtnud sellise pika puu, mis mahtund õõnsusse sisse, ja virutand sellega kümnekingalisile õõnsusse selga, nii et hukand kümnekingalised kui ka oma enda lapsed (Sr 37 = S. 77).

Laskem järgneda nüüd liivi muistendeid (liba-)hundist ja

kümnekingalisest, kusjuures olgu veel tähendet, et selliseid muistendeid tuntakse päämiselt ainult Ida-Liivis, kuna Lääne-Liivis külmkinga ja hundi vahekorrast jutustetakse ainult järgmist lugu.

KÜLMKING POEB REELE (S. 74)

Keegi sõitnud talvel reega, hunt tulnud tagant järgi. Siis külmking pugend reele, kuid hunt joosnud järgi ja kiskund selle külmkinga puruks, — külmking niikuinii kiskunuks ka selle inimese puruks. — Ii 20.

KÜMNEKINGALINE ÕRRITAB JALGEGA LIBAHUNTI (S 75)

6 varianti (lvI): 1 Sr 84 — 2 Kr 125, 3 Kr 213 — 4 PŠ [15·], 5 Pr 33 — 6 V 13.

I A a Asi olnud nii. — Üks peremees niitnud metsas heina. Õhtu tulnud kätte, ja mees mõtelnud, mis ta läheb nüüd koju magama, parem ta jääb magama siiasamma teise heinaküüni (1).

b Ta pugend küüni pääle üles. Sinna olnud pandud ka üks kannipuu, mees heitnud selle kõrva (1).

B aa Keegi mees läind õhtul metsa hobuste õitsile ja ronind küüni pääle magama (2).

ab Kui jutustaja olnud veel poisijõmpsikas, siis ta läind koos teistega õitsile ja ronind küüni pääle magama (3).

ac Pisike Mikiľ läind kolme hobusega — sinise, musta ja kõrviga — ööseks metsa õitsile ja pugend küüni pääle magama (4, 5).

b Siis olnud metsas veel palju libahunte ja susi (3).

C Kord üks mees läind mööda teed ja jäänd väsinuks. Jõudnud õhtu. Säälsamas tee veeres olnud heinaküün. Mees pugend sinna küüni magama (6).

II A a Ta olnud veel ärkvel (4, 5) ja oodand teisi õitsilisi tulema (5).

b Sääl korraga ta kuulnud all hirmsat müra ja kära (1, 6) ning mõtelnud endamisi, mis see võiks küll olla (1).

c Keegi tulnud joostes (2, 6) ~ tšuľkata-tšuľkata läbi jõe (5), ja hobused norsand (5).

d Siis äkki keegi karand üles küüni pääle (2, 4, 5) otse heinaluugile (1, 6), et mees pole julgend vaadatagi (6).

ea See olnud üks suur mees, kahe jalaga, suur saba taga ja terve kari hunte all (1).

eb Üleshüppaja olnud kümnekingaline, keda ajand taga libahundid (2) ~ üks hunt (4) ~ üks libahunt, kes jäänd alla (5, 6).

B Jutustaja manu ronind üles küüni veerele üks libahunt, kiristand hambaid mis kole ja tahtnud süüa teda peaaegu ära (3).

III a Ta istund küüni palgil, jalad rippund välja (2), ja ta õrritand jalgega hunte (1) või neid libahunte (2):
aa ikka ühe jalaga „kutš ärr!“ ja teise jalaga „kutš ärr!“ (1).
ab „Ikši jalgi, toini jalgi, kutš ärr!“ (2)[1]).
ac „Ärr kuťa, ikšne jālga, ärr kuťa, toine jālga!“ (5)[1]).
ad „Vaata isanda üht jalga, vaata isanda teist jalga!“ — nii ta tõstnud ise neid jalgu ja narritelnud all olevat libahunti (6).

IV a Peremehel olnud hirm, et nüüd ta otsas on (1, 5), ja mõtelnud, mis teha (6), — see kümnekingaline sööb tema ära (2, 6), kui saab aru, et mees on ülal (6).
b Säälsamas tema kõrval olnud kannipuu (1, 3, 5).
ca Siis see mees tasa-tasa võtnud selle kannipuu (1, 5), ja nii kui see kümnekingaline tõstnud taas jalga (5), sääl mees virutand talle kannipuuga (5) selga (1) ~ rindu (3), nii et see kukkund kohe alla (1, 3, 5) tagurpidi (3).
cb Mees pugend tasa-tasa kümnekingalisele manu (2, 6), virutand talle rusikaga üle selja (6) ja tõugand ta alla (2, 4, 6) hundile kurku (4).
d Siis see kukkudes karjund veel: „Teadnuksin seda, et sina oled sääl küüni pääl, siis sa küll valmis olnuksid!“ (1).

V a Kohe hundid (1) ~ libahundid (2) karand talle kallale (1) ja kiskund ta puruks (1, 2, 4, 5, 6) nagu kasetohu tšärrks, tšärrks, tšärrks (1) ~ söönd tema ära (2), — mees ülal kuulnud aina veel, kuis all läind ikka ńärr-ńärr-ńärr (6).
b Kuid hobuseid libahunt pole sugugi puudutand (5).

VI A Ah sa ilmatu küll, kuipalju jutustaja lugend siis paatreid, las jumal päästku. Ta magand sääl hommikuni välja (3).
B a Siis poiss ajuga küüni päält maha, hobused kokku ja ratsa koju kui tuul (4, 5).
b Nõndaviisi poiss olnud õige vara kodus, et peremehel hää meel, ja ta saand võileiba päälegi. Muud läind reht peksma, Mikiľ pannud magama (5).

VII A a Hommikul jutustaja ronind küünilt maha ja vaadand, — sääl, kuhu see libahunt kukkund, olnud vaid tohuhunik (3).
b Jutustaja läind otsima hobust. Hunt olnud peletand selle kaugele ära. Hobune seisnud, tagumik keerdud vastu suurt puurahnu, kuna kahes kohas maas olnud verd, kuid hobune ise olnud terve, — küllap ta virutand kabjaga hundilt selle vere (3).

[1]) Kümnekingalise sõnu moonutetakse nimelt ja antakse mõista, nagu ei kõneleks ta liivi, vaid mingit muud keelt, kusjuures imiteeritakse „saarlaste“ s. t. eesti keelt: üks jalg, teine jalg, kuts ärr!

c Siis jutustaja ratsutand koju. Ja kogu see lugu olevat tõesti tõsi — kes tahab uskuda, see uskugu! (3).

B a Hommikul küüni ukse all maas pole olnud muud kui kasetohuhunik (6).

b Siis mees läind rahuga oma teed (6).

VIII A Ning nõndaviisi on teada, et libahundid kardavad hunte. Jutustaja arvates libahunt ja kümnekingaline olevat üks ja seesama (1).

B Nõnda see mees jäänd ellu (2).

KÜMNEKINGALISED PEAVAD PULMA (S. 76)

Kümnekingalised teind oma tütrele pulma. Pruut olnud Vaidkülast, peigmees Sīkrõg-külast. Kuid nad pole teadnud õieti, kus kohal just pidada seda pulma, sest neil olnud hirm libahuntide ette. Siis nad otsustand lõpuks minna Pitrõg-külla īvõrt-kangrule (see on üks selline suur kangur sääl).

Nad läind siis ühel ööl kokku ja kaevand valmis selliseid suuri auke, kus nad võiksid pidada pulma. Koopad saand ka üsna ilusad, ja kümnekingalised olnud lustil rõõmsad. Kui toad olnud kõik valmis, siis nad hakand otsima pruutpaarivankrit, leidnud hobuse ribiluid ja teind siis neist vankri. Hobuseiks nad saand jänese ja rebase.

Nii olnud kõik valmis, ja nad sõitnud Ire-külla papi manu. Papp olnud ka juba kokkuräägitud kohas — kuskil kangrutevahelises lohus — ja papil olnud kaasas veel mõni kolm-neli kümnekingalist lauljaiks. Papp ise olnud säältsamast keegi Ire-küla mees ja ta nimi olnud Indrõk.

Kuid libahundid saand kah haisu ninna, et neil kümnekingalisil tulevad sellised „pühad" (s. t. pidu). Kui need kümnekingalised olnud nüüd kõik koos papi man, siis pruut peigmehega joosnud kolm korda vastu päeva ümber põõsaste, — ja sellega nad olnud laulatet. Sääl aga see papp tulnud joostes risti üle kangruvaheliste soonikute ja hüüdnud, et libahundid tulevad neile järgi. Kui nad kuulnud seda, et libahundid tulevad, siis üks tõmmand jänese, teine vankri, kolmas rebase ja joosnud kuis aga igaüks suutnud oma tubade manu, mis nad kaevand, pugend puha sinna sisse ja teind kõik augud kinni, et keegi neid ei võiks leida.

Vaevalt nad saand kõik oma augud kinni, sääl olnud ka libahundid juures, käind ümberringi ja ütelnud aina, et nagu oleks kümnekingaliste lõhna — nagu ei oleks kah, nagu oleks kümnekingaliste lõhna — nagu ei oleks kah. Siis libahundid kõnelnud kokku, et nad lähevad eemale ja jätavad kaks tükki luurama. Kümnekingalised aga olnud sees nii vait, nii vait, et pole julgend teha raasugi müra. Jänese ja rebase nad söönd pulmaroaks ära.

Jõudnud hommik ja kõigil olnuks aeg minna koju. Siis need kümnekingalised kaevand augu lahti ja üks ronind välja vaatama, kas kedagi pole näha. Pole olnud kedagi, ja juba nad olnud üli-

rõõmsad, et igaüks saab oma koju tagasi. Aga niipea kui nad kõik olnud väljas, kohe olnud ka libahundid seljas. Ja siis nad hakand taplema — ükski pole tahtnud jääda alla. Nad tapelnud nii, et nahad läind läbi õhu ja selline müra olnud, et kajand kogu mets.

Kuid kümnekingalised pole olnud nii tugevad kui libahundid. Libahundid kiskund puruks kõik kümnekingalised, mitte ühtki teist pole jäänd neist ellu, kui ainult vana Indrõk'u naine, kes tulnud selle tapluse teatega, — see putkand läbi soonikute koju. Libahunte aga surnud ainult üks — see olnud Ire-külast va Kõrkil' Ans (vt. S. 175), kes pole olnud nii painduv kui teised. — V 200[1]).

113. Külmkinga tagakiusamine huntide poolt on viimaseks otsustavaks tõenduseks, et külmkingad pole algupäraselt muud kui erakordsete surnute hingi, kes hulguvad mööda ilma. Hunt on ju üldse igasugu kurja vaimu verivainlane, ja kõige enam jutustetakse meil praegu küll ristiusu pailapse kuradi tagakiusamisest huntide poolt[2]), kuid küllalt on meil kaaluvaid andmeid samuti ka kodukäijate ja üldse igasugu halbade surnute murdmisest, millele lisaks tuleb pidada muidugi veel alatasa meeles, et paljud surnutelood aja ja moe mõjul on siirdund kuradilugudesse, nõnda et kuraditki võime hinnata sageli lihtsalt paha surnu uue nimena.

Esitand eelpool kõik andmed eesti-liivi külmkinga ja hundi vahekorrast, puudutagem siis alamal ka hundi ja kodukäija suhet, — ja meie näeme, et sisuliselt ei ole siin vahet olemaski, kuna kogu erinevus avaldub ainult terminoloogias: saarlaste „külmkinga" asendab suurel maal „kodukäija". — „Hundid vih-

[1]) Esitet lugu on mõjutand tugevasti nn. võludepeo motiiv (Hexensabbat — vt. S. 156, vrdl. Eestiski FFC 25, S. 106): pidutsevad nõiad satuvad huntide kimpu. — Vrdl. ka Tööri-tääri ja Ööri-ääri võitlemist huntega, vt. § 113.

[2]) Vt. Eisen, Kkjad 55. — Tuttavaim on hundiloomislugu, kus kuradi tehtud hunt elustub hüüust „hunt, söö kurat ära!" (FFC 25, US. 39). Otse stereotüüpne on väide üle Eesti, et „kurjavaimu kiusavad iseäranis pikne ja hundid" (H II 15, 99 (21) < Kuusalu). Väga iseloomustav on ka arvamine, et jaanipäeva paigu hundil suu on kinni, nii et ta ei saa murda karja, ja et siis vanapagan tarvitand hunte oma sõiduhobuseiks, lasknud ratsa kas või otse karjast läbi, ilma et hundid tohtinuksid midagi murda, kuna muul ajal aasta ringi hunt on kuradi suurimaks vainlaseks (H II 51, 471 jj. < Rõuge). — Vanapagana kõrval veelgi sagedamini kujutellakse hunti Püha Jüri ratsuna, millest vt. alamal.

kavad kodukäijat veel rohkem kui Olevik Postimeest," ütleb juba Eisen (Kkjad 55) ja jatkab säälsamas, et huntide küüsist päästab kodukäijaid ainult haud või „nii kõrge koht, kuhu hundid kallale ei ulatanud; niisugune peastmine oli ometi silmakirjaks: hundid ei taganenud paigast, kuhu kodukäija nende eest põgenes, ennem kui kodukäija edasi pidi minema... hundid kodukäijaga nalja ei mõistnud; niipea kui kodukäija nende küüsi puutus, kiskusid nad teise lõhki, nii et ainult natukene sinist suitsu järele jäi; vahel andsivad riide tükid ära murtud kodukäijast tunnistust."

Nagu külmkingade, nii väidetakse ka kodukäijate kohta, et „niisugused surnud olid nii patused, et neid põrgu ka vastu ei võetud, muidu kui hunt pidi neid pärast surma üheksa korda sööma"[1]). Eriti just näit. enestapja kohta öeldakse, et see „ei saa enne oma paika, kui veel läbi püha Jüri koera kere pole käind"[2]). Tehakse isegi vahet hundi ja hundi vahel ning eritellakse kolme liiki hunte: 1) harilikud „m e t s a h u n d i d", 2) hunteks moondund inimesed ehk „l i b a h u n d i d" ja 3) „t o o n e h u n d i d", ning need viimast liiki „toone hundid õlid valged; nee ei ole inimestele kahju tehnud; nee õlla kanged õld kodu käijaid tagaajama ja neid vähendand"[3]). Teisal seletetakse, et „kõikide pahade inimeste hinged pidada peale surma ilma ruumi sisse hulkuma saadetama, kus nad elavatele lõpmata tüli ja pahandust sünnitada; nende kautamiseks olla P ü h a J ü r i oma kutsikatega või v a e m u h u n t i d e g a seatud, kes neid ilma armuta taga kiusab ja hädalisile appi tõttab"[4]). Ainult kuradi tehtud hundid murdvat lambaid, kuna kurji vaime ja kodukäijaid murdvad hundid lambaid ei puudutavatki, vaid neid toitvat Püha Jüri ja sellepärast kutsutavat neid Püha Jüri kutsikaiks[5]). Mis puutub eraldi Pühasse Jürisse, siis tähendab juba Eisen (Kkjad 56), et see motiiv meile venelasilt on lainatud ja „selgesti uuema aja jälgi" osutab[6]).

---

[1]) EVR XXIV 15—16 Pühalepa.
[2]) H I 4, 401 (4) < Saaremaa.
[3]) H III 27, 6 (3) < Lüganuse.
[4]) H II 40, 651 (2) Kuusalu.
[5]) H II 39. 124 (235) < Koeru.
[6]) P ü h a J ü r i probleemi jätame siin ligemalt puudutamata, sest see viiks liiaks kaugele: sisaldab ju näit. Aarne katalogki üksi tervelt 87 varianti kuradi põgenemisest kas või lihtsalt Püha Jüri kutsikate nimetamise või loetelemise puhul, millega kaval Ants hirmutab vanapaganat (FFC 25, Mt. 1150). — Püha Jüri motiivi eod põlvenevad V ä i k e - A a s i a a r i a a n-

Nagu hunt murrab külmkinga, nii et sellest ei jää järele midagi muud kui ainult natukene kollast paska, rohelist või valget vahtu, kasetohtu (vt. § 111), nõndasama ka „kui hunt kodukäija kätte saab, siis sööb ta selle kohe ära, ja ei jää muud järele, kui sinine vesi“ [1]) (vrdl. Eiseni kirjeldust eelpool: sinist suitsu või riidetükke; vt. ka alamal: siniseid väga sitkeid nahatükke, üksikuid riideosasid, rätte ja räbalaid, müts, viht, sinist suitsu, auru või vett, kollast vedelikku või vahtu; vt. ka § 114) [2]). „Hunta kodukäija kardab kui tuld; juhtuvad need kodukäija jälgede peale, siis sel armu ei ole: hunt ajab taga, nii et enda tihti isegi surnuks jookseb“ [3]). Hundid olevat loodudki selleks, et kääpaid murda [4]).

Asugem nüüd sellejärele jälgima ka üksikuid muistendeid, mis kujutavad kodukäija koledat traagikat hundiga kokkupuutumisel. —

KOLIMINE UUDE KOHTA JA SÕNUMISAATMINE NAISELE [5])

1) Vaisjala Kivital (küla ja pere nimi) käind joo ammu aega kodukäijad kolissdamas ja tqindid toa pial tempusi tegemas, nõnna et pere rahvas põle änam magada soand. Toidud, mis õhhda järele jäätud,

laste usulahust ja on rännand meile läbi Balkani ja Venemaa. — Vt. ka Eisen, EM II 14—20 ja Šmits, LM 122—126. — Huvitav on nentida, et Liivis Püha Jüri motiivi pole viljeldud, kuigi see Lätis on hästi tuttav. Tüübiline sellevastu on liivlaste ettekujutus õitsiisast, kelleks on saand huntide murtud poisikene ja kes tapleb ise alatasa huntega (S. 14 C — vt. § 51, LRU I 94—95). Ja kuna Eestis-Lätis P. Jüri karjatab „metsakoeri“, siis Liivis taas metsapoiss karjatab öiti metsarahva lehmi (S. 22 — vt. § 53, LRU I 102).

[1]) H II 46, 644 (195) < Kadrina.

[2]) Vrdl. üldtuttavaid kõnekäände „kusi püksis“, „vats valla“, „kõht koliseb“, „püksid täis“ jne., mis kirjeldavad inimese füüsilist seisukorda pöörase hirmuafekti või ehmumise mõjul. Vt. Liiviski lhk. 63 ja 179.

[3]) H III 23, 513 < Türi.

[4]) H I 1, 432 (14) < Risti.

[5]) Mõlemad motiivid esinevad ka iseseisvalt ja lahus hundimotiivist või jällegi muis kombinatsioones, kuid nende ligem jälgimine ei mahu käesolevasse analüüsi. Väga huvitavaid lisateisendeid uude kohta kolimisest vt. näit. E 27301 < Viljandi (tont paneb pastlad taariastjasse likku), E 49858 < Jüri (kodukäija paneb kikid s. t. kingad kaljaastjasse) jne. Mõnikord kolijaks on vanapagan („Mats Mutikas“), kes paneb pastlad taariastjasse ligunema ja asetseb kolimisel koormal, nii et hobused ei jaksa vedada, kuid sääl jookseb kaks hunti, haaravad mehikese koormalt ja murravad, nii et sinist suitsu ainult järel (Eisen, Teised Vanapagana jutud 33, № 16 < Tõstamaa). — Sõnumisaatmisest kaaslasile vt. § 114, lhk. 127.

old ommiku kõik meda põrandad laiali loobitud (visatud) või muidu ä'ä soilgitud ja lieme paead ümber lükatud. Pimedal a'al põle kiegi enam r e i a l e (rehealla, mis elutuaga ühes) tohhdind minna, siis visatud ikka ülevalt mõne aisjaga pähe ja irmutatud iga moodi. Mõnel, kes vahel oma julgust tahhd näidata ja neid pimedas reiale osatama läind, kissgund p i k a d k o i n d i s e d j a k a r v a s e d k ä ä d p i k a k ü i n t e g a silmad lõhhgi. Küll oidsitud kõik ohud ja rohud ää, mis ilmas kiegi targem õpetada tiand, et kodukäijaid ä'ä irmutada, aga nie põle kõssantgi. (Kõige vähemalgi mõedul hirmu tund.) Viimaks läind peremies kõige suurema t a r g a juure abi oitsima. Tark õpetand: „Tie m a e a t e i s e k o h h d a ja vii kõik oma aisjad vanast maeast p ü h a p ä ä e n n e l õ u n a t uude maeasse, siis naad ei ossga enam järel tulla."

Peremies teintgi uue maea ja kolind pühapää enne lõunat vanast maeast ä'ä, nõnna nagu tark õpetand. Aga ena, eks k a i l j a a i s s d i ole unussduse pähe maha jäänd! Ohhda, kui peremies kailja tahhd lassda, tuld taal alles unussdus miele ja läind salamahhdi aistjad ä'ä tooma, mõteldes et kodukäijad seda tähele ei pane. Saand ugse ette (kotta), kuuld, üks k o l i s s d a n d toas. Küsind, kissi on sial? „Mina," vassdand üks jämeda ialega toast. — „Mis sa tied sial?" — „Oidsin kailja aistjad." — „Mis sellega akkad tegema?" — „P a n e n k i n g a d s i s s e l i k k u." — „Kus siis akkad minema?" — „Tahan Kivita uude tuppa elama minna, naesed labsed soatsin joo ommiku sinna." — „Kust sa tied tiatsid?" — „Meda perenaese j ä i l g i." — „Kust sa ise tuled?" — „Meda peremehe jälgi." — „Jäägu kailja aistja kus sie ja teine!' mõeld peremies ja pand tuhat tulist leikama, ikka r i s s d i j a r ä i s s d i siit kaudu ja sialt kaudu, et jäilgi ä'ä segada, aga kodukäija lipand pailja jalu järele ja karjund ikka: „pia kinni!" ja „pia kinni! ma ei ossga järele tulla!" Eks ole sie kord õnneks u i n t i d e j o o s u a e g old ja suur kari uinta tuld vassda, kes kohe kodukäija kraadi (kuklasse) kinni karand. Sie old isegi kua kõva mies ja akand vassda, üind ise peremehele järele: „Soad koeo, ütle kärmessde Ööri-äärile (naese nimi), et Tööri-tääri (kodukäija nimi) tie pial tõmmatakse!"

Peremies soand ing-puhul (kiirest jooksust lõõtsutades) koeo ja riakind, mis ta vanas toas näind ja kuuld ja mis kodukäija tie pial untide kääs ööld. Eks Ööri-ääri ole kuuld, tõmmand seina siest oampailgi väilja ja joost sellega Tööri-täärile appi, — löönd küll ulga uinta maha, aga viimaks old uindid ikka üle ja kissgund mõlemad lõhhgi. Sest soadik põle Kivital änam kodukäijaid kuuldud ega nähhdud. — H II 33, 945 (18 a) < Jüri.

2) Nüüd oli ka peremehel aru käes, et tont neid nälga ja vaeseks tahab jätta [1]). Peremees nägi ette ärä, et nad seal talus enam elada ei või. Seepärast hakkas t e i s e t a l u s e e l a m a asuma, mis sest talust mõni verst eemal oli ja tee otse üle soo viis, sest et talve aeg oli. Kui peremees parajaste oma varandust vanast talust ära hakas viima, kuulis häkkiste toas kolinad. Ta küsis: „Kes seal toas kolistab ja mis sa seal teed?" — „Ma panen p a s t l u l i k k u," oli vastus. „Kuhu sa nendega lähed?" — „Sa-

[1]) Alguses kirjeldetakse pikemalt, kuis tont limpsab herneleeme vaagnalt mitu korda ära ja hakkab pererahvast näljutama.

luse" (nõnda oli selle uue talu nimi). Nüid oli peremehel aru käes, et tont ka nendega uude kohta elama tuleb. Aga mis võis ta parata, pidi siiski minema. Sai juba pool teed käidud ja juba keskel sood, kui korraga koorm nenda raskeks läks, et hobune ära väsis, sest tont oli teadmata koorma peale läinud ja koorma nii raskeks teinud. Mees hakanud aga paluma, peaks hundid tulema. Ei saanudki veel neid sõnu õieti välja ütelda, kui juba undid seal olnud. Hunta nähes pannud tont plagama, aga undid kohe järele. Peagi saanud hundid tondi kätte ja murdnud ära. Sinine suits jäenud veel järele.

Mees hakanud jälle minema ja koorm olnud kergem. Jõudnud uude talusse ja rääkind seal, kuidas hundid soo peal tondi ära murdnud. Seda kuuldes karganud tondi naene parsilt maha ja hüidnud: „Siis see oli mo mees!" Tõmbanud parre selga ja jooksnud soo peale hundide kallale, aga hundid murdnud tondi naese ka ära. Pars aga jäenud soo peale püsti ja seista seal praegu alles. — Nii saanud vanaste Salu Juhan tondist lahti. — E 16722 < Tõstamaa.

VAIDLEMINE KAASLASEGA JA PÕGENEMINE HALUPINULE

Ühel sügisesel päval pääle lõunat olnud vana Lausa Mart õuues tööl, kus tema ühte juttu uminad kuulnud, ilma et kedagi näha oleks olnud. Ilma mingid paha aimamata teinud vana mees tööd edasi. Juttu umin läinud valjumaks. Ta vatand uueste ja kuulnud ühte teisega väidelevad: „Ih, Irile!" — „Ah, Ansule!" [1]) Nõnda väideldes tulnud se umin ika ligemale kuni Lause pere jures olleva mää alla, mida Kalmu mägi kutsutakse. Sääl karjatanud teine tassasest: „Uhi un!" Teine vastu: „Palle un! an Mäni Känn!" [2]) — ja ise tulnud ikka ligemale.

Kui naad üsna ligidale olid jõudnud, karganud kaks hundi kraavist välja. Kodu käjad karjunud nõnda, et hirmus olnud kuulda. Teine tulnud Lausa tallu õue, tahtnud sea lauta pääle karata, kus aga hund talle sabase kini saanud ja maha tõmanud. Õnetuseks aga saanud hund kamistama, mile jures kodu käia mahti saanud ära põgeneda, hunt aga ka järele. Kahe „Nagelase" mägi, sääl jõe ääres sanud hund kodu käja kätte — kus hirmus kissa olnud. (Teisel päeval Lausa Mart leidnud säält linased riide närud.)

Teine (s. t. kodukäija) aga läinud ülles pinu pääle, kuhu aga hund järele ei saanud. Kodu käja pilunud halgusid hundile ühte lugu kaela, ni et hundi silmad päris sorinal vett jooksnud. Õneks aga varisenud hallu pinu (riit) ümber ja ühtlase ka kodu käja, keda hund sääl samas ära kägistanud. Sest aiast saadik ei olle enam sääl pool kodu käjad näha olnud, kuna enemine neid ühte lugu sääl ümber on hulgunud. — EKS 4° 5, 7 (1) < Karja.

---

[1]) Küllap kodukäijad arutavad omavahel, kuhu minna, ja ütlevad vastavaid kohanimesid.

[2]) Nähtavasti imiteeritakse siin nimelt võõrapärast kodukäija keelemurrakut: üks hüüab: „uh, hunt!", kuna teine vastab: „pole hunt — on männi känd!"

„JUREKALE, JUREKALE, MOO, MOO!“

Kord surnud maja peremees ära. Pärast surma hakanud aga kodukäima! Iga kord kui ta tulnud, karjunud ta: „Jurekale[1]), jurekale, moo, moo! jurekale, jurekale, moo, moo!“ Maja rahvas olnud õige hirmus. Kodukäija kohutanud et hirmus! Kord tulnud teise pere mees kesk ööse senna. Saanud ta aga aja nuka, seal kuulnud ta kodukäijat tulevad, na et maa põrunud, ise laulnud: „Jurekale, jurekale, moo, moo!“ Mees jäänud aja nuka seisma, kuulanud, mis nüüd tuleb. Saanud kodukäija värava taha võsadesse, seal karganud hunt välja, kahmanud korra — ja kodukäija olnud kadunud. Ainult sinine suits jäenud järele! Nõnda saanud pere rahvas kohutavast kodukäijast lahti. — E 17408 < Tõstamaa.

HAUAST TÕUSJA SILMAB TOONEHUNTI

Üks kõrd sõitand üks mees kodu poole. Kõige tee joost üks toone hunt vankri järele. Surnu aiast mööda sõitès näeb mees, et ühest hauast keegi tõstab pääd ja vahib kahele poole. Vähe aja järele tõuseb poole kehani hauast ja vahib kahele poole. Kõige viimaks hüppab hoopis hauast lagedalle ja hakkab kõhe mehe poole tulema ja hakkab hobuse nenast kinni. Ninda pea aga kui toone hunti silmas, kes vankri järel jooks, põikas ta kõhe üle tee metsa poole, toone hunt aga virutand järele. — H III 27, 7 (1) < Lüganuse.

KOOLJA TÜKIB MAADLEMA

Lõpoli küla mees läks kabelist mööda. Hunt tuli nagu koer järele. Mehel hirm. Näeb: kääpa kohal kargleb püsti valgeis riideis koolja, kes sõneleb: „Kuu alla kõõlja korgõhõ!“ Hunt aga jooksis, ajas koolja pakku. — L < P. Voolaine Setust, Onda külast.

HUNT PUUKOORMAL KODUKÄIJAT LUURAMAS

Kord lõpenud jälle nimetatud teutegijal[2]) põletis puud kodust ära ja et neid osta jõudu ei olnud, läinud ta neid mõisa mõtsast ööajal vanahõbeda eest lunastama. Kõik näitanud väga ilusaste korda minema. Juba olnud tubli puukoorem pääl ja hobuse pää kodupoole tulema pöörtud. Korraga näeb mees hunti puukoorma takast ka metsast välja tulemas. Esite mõtleb mees hunti hurjutada; kui aga näeb, et see vaga ja miskit eksidust ei teinud, jätnud mees ka selle nõu järele. Ikka torkinud hunt puukoorma taga, vahest kõrval, vahest ka eel, külapoole. Juba olnud küla nähtaval, aga teutegija imestamiseks ei lahkunud hunt mitte temast ära, vaid tulnud veel tema tagumise puukoorma otsa pääle ja olnud vakka. Juba tulnud mehele hirm hundist pääle, aga pea näinud ta jälle, kudas üks valge kogu tema eel küla tänavas luusinud. Kui mees puukoormaga vastatside

---

[1]) Arvatavasti kodutalu moonutet nimi.

[2]) Eelpool kirjeldetakse pikemalt mehe maadlust kodukäijaga kuuvalgel.

saanud, tõusnud jälle tüli, aga hunt karanud teisel silmapilgul ja murdnud valge vaimu (mis muud ei olnud kui kodukäija) ära, nii et sinine suits taga järele üles tõusnud.

Pärastpoole ei nähtud ei mõisateel ega küla teel ega küla hoonete sees valged vaimu inimesi hirmutavad, sest hunt oli puukoormaga salaja niiligidale saanud, et vaimu elu lõpetada võis. — E 10860 Põlva.

NELI KÄÄBAST REE JÄREL

Vanasti kui viina kortel veel pool kopikat maksis, tulnud jutustaja isa isa Nigu Jõululauba õhtul Valgeristi kõrtsust. Valgeristi käänu peal tulnud talle neli kääbast (kääpad on meesterahva moodi olevused, valgeis riideis), kaks kummagi pool rege, ja tahtnud Nigu ära murda. Ta hakanud paluma: „Issa pojuke, Püha vaimuke, aita mind.“ — Püha Jüri tulnud oma koertega (hundid) ja kiskunud kääpad lõhki. Kääbas teinud veel korra „keaksti“. Nigu pääsenud eluga kodu. — E 51359 < L.-Nigula.

LODJAMEES SÕIDUTAB KÄÄPA ÜLE JÕE

See lugu on sündind Vigalas praeguse Vatti silla kohal. — Kord va lodjamees Ants kuulnud, kuis hilja õhtul (vist südaööl) keegi teinepool jõge hüüdnud kähiseva häälega: „Ants, too lotta! Ants, too lotta!“ — Ants võtnud siis lodja lahti ja sõitnud teisele poole. Süld maad kaldast veel eemal, hüpand keegi lodjale ja käskind Antsu tagasi sõita. Ants sõitnud, kuid must kogu olla ka lodjalt maale hüpand enne kalda vastu jõudmist ning jooksnud sealt kohe võsastikku suure raginaga. Mees sidund siis sellepeale lodja kinni ja hakand maja poole minema. Korraga kuulnud jõe pool kanget pahinat. Lähenedes jõele näind — hunt ujund üle jõe. Kaldale jõudes hunt tormand kah võsastikku, millejärele olnud võsas raginat ja müdinat kuulda. Hommikul valges vaatama minnes pole aga muud leitud kui vähe valget vahtu. — L < M. Leesment Märjamaalt.

KODUKÄIJA AJAB RAHA VALVATES HEINAD KÜÜNIST VÄLJA

Enne surma oli keegi isa oma raha posti alla ära peitnud. Poeg, kes järele jäi, ei teadnud midagi sellest varanduse peidupaigast; isa ei olnud enne surma rääkinud, kuhu ta oma varanduse peidab. Pärast seda juhtus aga, et pojal heinad alati küünist välja aeti, eriti just ööseti. Pojal ei aidanud muu nõu, kui läinud targa käest abi paluma ja nõu küsima. Tark ei teadnud midagi iseäralikku nõu anda ja soovitas mehel öösiti vahti pidada. Viimati läinud poeg ühel öösel vahti pidama, ja kodukäija tulnudki jälle heinu välja ajama. Hoolega kraapinud kodukäija ukse posti ümbruse vabaks ja ajanud heinu küünist välja ja vaadanud hoolega posti all asuvat kotikest. Poeg olnud agar ja lükand kodukäija sedamaid huntidele ohvriks. Pärast oli poeg aru saanud, et kodukäija keegi muu ei olnud kui ta oma isa, kes küüni posti all öösiti oma raha vaatamas käinud ja selleks otstarbeks heinad küünist välja ajanud. — EVR XXXVII 33 < Muhu.

KODUKÄIJA KÕRTSILISTE KOORMAID ÜMBER LÜKKAMAS

Ennevanast juhtunud Paide kihelkonnas, Anna kabeli lähedal kõrtsis olevatele öömajalistele see õnnetus, et nende koormad, mis nad õuue jätnud, ümber lükatud. Talvisel ja suvisel ajal pole sellest just suurt lugu olnud, kuid sügise ja kevade porisese ajaga rikkunud mõnegi mehe koormad ära. Viimaks pole kõrtsimees enam tahtnud kedagi omale öömajale võtta.

Kord tulnud hulk tartlasi soola vooriga Tallinnast ja läinud Tartusse. Nad võtnud nõuuks kõrtsi öömajale jääda. Küll jutustanud kõrtsimees neile selle loo, et seal koormad ümberlükatakse, kuid mehed pole sellest midagi hoolinud, lubanud ise endi koormate eest muretseda. Nad rakendanud hobused lahti, pannud sööma ja läinud ise kõrtsi. Kaks kavalat meest jäänud aga õuue koormate varju ootama, mis tuleb. Jõudnud juba kella üheteistkümne aeg. Korraga näinud valvajad metsast ühe narus riides mehe tulevat. Kui see veel ligemale tulnud, näinud valvajad, et see tõeste üle loomulik olnud. Ta astunud arvamata pikad sammud, silmad põlenud tulesüside sarnatselt. Ta tulnud koormate juure ning lükanud ühe koorma, millel küll hulk soola pääl olnud, üsna hõlpsast ümber, nagu oleks see tühi vanker olnud. Nüüd tulnud koletu mees ka seda vankert ümber lükama, mille varjus varitsejad peidus olnud. Niipea kui ta senna vankri juure astunud, sasinud valvajad temal teine teisest poolt kuuest kinni, lugenud siis ise korra Issameie ära. Küll rabelenud mees lahti, kuid pole saanud. Hambad olnud, nagu valvajad nüüd näinud, temal nagu rehapulgad suus. Mehed vedanud koorma ümber lükkaja kõrtsi. Seal hakkanud temalt küsima, kes tema on ja miks ta niisuguseid tükka teeb. Esteks pole mees sõnagi lausunud, pärast hakkanud aga rääkima, ostnud meestele viina ja palunud, et teda lahti lastaks — olla niisama teekäija nagu nemadgi. Keegi kaval teinud ukse ja iga nelja seina pääle kriidiga ristid, nii pole meest enam tarvis olnud kinni hoidagi. Siis läinud üks nupuga mees teekäjate hulgast ja vilistanud hundid välja. Nüüd tehtud kõrtsi uks lahti — kodukäija läinud kui tuul metsa poole. Korraga tulnud aga hundid. Kodukäija karjatanud veel korra ja olnudgi hundidest puruks kistud. Hommiku läinud mehed seda paika vaatama: pole seal muud olnud kui paar riide kaltsu ja natukene sinist vett. Sest saadik pole seal kõrtsi juures enam koormaid ümberlükatud. — E 16388 < Koeru.

KODUKÄIJA JÄTAB EHMUGA KÄISED PUU OTSA

Porkuni vallas on Naraka küla. Seal külas surnd korra üks vanainimene ära; teda hüütud Sorgu Malleks. Olnd elu ajal ka üks viristiniristi ja sedaviisi... Hakand pärast surma kodu käima. Hakand ja käind ja käindgi. Käind mitu aega kodu. Külarahvas teab temast palju veidraid lugusi rääkida.

Vahest käind ööseti külas ja lasknud loomad laudast lahti; pererahvas lähvad homikul õuue — ei loomi enam laudas ühti, loomad ui-ai välja mööda laiali. Kes tegi? Kes muud kui va Sorgu Mall!

Mõnikord hulkund ööseti mööda küla peresid ja hooneid; vahest määgind lamba moodi, vahest mekitand kitse moodi, vahest laulnd kuke moodi ja teind sada imet. Põle mindud enam vaatamagi: mis tast vaadata, eks seda tea, kes neesukesi tempusi teeb, — kes muu kui Sorgu Mall!

Sedasi tembutand ikka, jah, hulga aega. Aga mehikese päevad saand ka korra loetud: hundid pist teise pintslisse. See olnud sedasi. —

Mall olnud jälle külas oma tempusid tegemas. Ena va kriimsilma isandad saanuvad korra teise jälile. Hakand Malle taga ajama. Ei Mallel enam kaht nalja: teind putked kuda aga jäksand! Mall ikka ees tuhat nelja, hundid järele. Saand metsa, jätt' va Mall suure ehmuga käiksed puu oksa maha. Mall joost ühe männi juure ja tahand sinna otsa huntide eest varjule ronida, no põle mehike jõund: hundid olnd jüst kannul, kiskund teise männi all lõhki, enne kui veel rõnima saand hakata. — Männi alla jäänd nagu paja põhi Malle märgiks maha. Hundid läind oma teed.

Sest ajast saadik pole keegi Malle enam näind ega kuulnd. Need käiksed aga, mis Mall suure ehmuga puu otsa jättis, need seist seal mitu aastat; keegi põle julend neisse puutuda; igaüks teand, et need Malle käiksed on; kartnuvad, et ei tea, mis siis veel tuleb, kui Malle käikseid hakka puutuma. Ei tea, kuhu nad viimaks sealt saand. — E 40794 < Rakvere.

SURNU SILMARÄTT ÕUES MAAS

Kord on rannas üks naine ära surnud ja maha maetud. See on elades nõid ning arst olnud nõiduse vasta. Peale surma hakanud kodukäima, iga ööse kolistanud hoonetes ja kõndinud õues, ühest hoonest teise. Kord on minija näinud, et on õues kõndinud ja lehma lauta läinud, lehm hakanud laudas inisema ja ammuma. Siis tulnud üks karihunta õue. Kui kodukäija laudast välja tulnud, karanud hundid kodukäija kallale. Kodukäija kiljatanud korra, ja hundid murnud kodukäija ära. See rätik, mis surnu silmade peale pantud, olnud õue peal maas. Minija öölnud: „Põrgu kutsikad kargasid eide kallale ja murdsid eide ära". Sest ajast saadik ei ole enam kodukäijad olnud. — E 21224 < Kadrina.

RÄTIK JA LÕHKIKISTUD NAISE MÜTS LUMEL

Kuusalu Sigula küla Vanahalli perenaene olnud vanal ajal suur kodukäija. Enamisti iga ööse tulnud ta ja kolanud kõik kohad läbi. Ükski abi ei mõjunud kodukäija vastu.

Korra tulnud üks Järvamaa mees Vanahallilt Kapaku kõrtsi. Kõrtsi minnes kuulnud mees Vanahalli poolt hirmust kisa. Rääkinud lugu kõrtsirahvale. Kõrtsi perenaene läinud kuulama. Tulnud tagasi ja ütelnud: „Las' olla! See on hirmus kisa! Küll homiku vaatame järele, mis seal on!"

Homiku läinud kõrtsi sulane vaatama. Seal ei ole muud olnud kui Vanahalli rätik ja lõhki kistud naese müts. Lumi olnud sülla laiuselt sinine ja jäljed lume peal tunnistanud, nagu oleks seal inimene huntidega heidelnud.

Sest saadik kadunud kodukäija Vanahallilt ära. Püha Jüri oma kutsikatega oli kodukäija teel kätte saanud ja ära murdnud. — Eisen, Kodukäijad 111 (23) < E 3382 < Kuusalu.

NELISILMINE KOER AJAB SURNU HUNTIDE KÄTTE [1])

Üks kord eland üks tige mees, kes vana õelusega läbi käind. Kord on ka see aeg kätte tulnud, et tema ära surnud nii kui teisedgi surelised. Siis pest naene tema iluste puhtaks, pand puusärki ja viind puusärgiga reie alla ja puusärgi kaane jätt pealt ära ja reie aluse ukse jätt lahti, et siis oleks parem olema surnu järele valvata, sest vanaste said ikka surnud valvatud. Naene ise istund ahju otsa peale oma kolme lapsega ja hakand piibelt lugema, ja nende must koer nelja silmaga, see magand redeli all nurkas. Kui naene lugend, siis näind tema, et mehe pahem käsi kukund rinde pealt ära kõrva. Siis läind naene ja pand käe jälle rinde peale tagasi. Old vähe aega vahet, jälle kukund käsi rinde pealt ära. Naene läind ja pand jälle tagasi, aga juba vähe aja pärast kukund käsi jälle rinde pealt kõrva. Siis ei ole naene enam läind teda tagasi panema ja lugend piibelt edasi. Aga nüüd tõust mees puusärgist ülesse ja taht redelid mööda ahju peale naise kallale minna, aga koer, kes redeli all magand, haarand mehe otsast kinni ja viind õue. Ja enne ei ole koer tagasi tulnd kui üheksa pääva pärast — siis tulnd kodu ja siis olnd koeral käpad kõik ära kulund, aga mees jäändki kadunuks, ei ole enam tagasi tulnud. Naine arvand, et koer viis tema metsa huntide kätte, ja hundid tõmmasid tema vist lõhki. Sest hundid peavad väga kodukäijate peale maiad olema. — E 30352 < Kose.

Kodukäija hirm hundi vastu on isegi niivõrd suur, et juba paljas hüüd „hundid tulevad!“ või tema äravandumine „hundale, hundale!“ või tema siunamine „hundi söömaajaks“ peletab kohe kodukäija plehku [2]) — just niisama nagu külmkingagi (vt. § 111). Küll katsub kodukäija veel otsekui paralüseerida enda äralubamist

[1]) Nelisilmise koera motiivi vt. § 94, lhk. 33. — Olgu mainitud, et ka mõni muu kord kodukäija murdmine on kantud hundilt üle koerale, nagu näitab järgmine lugu.

KOERAD KISUVAD KODUKÄIJA LÕHKI

Kodukäia käinud peres tihti kolistamas. Ta olnud enne „tuusia“ (nõid). Pole hullust kudagi lahti saanud muidu, kui kaevanud hauast välja ja pannud kummuli puusärki. — Surnud sealsamas külas üks vanamees ära. Kartnud matjad, et see vanamees ka hakkab kodu käima. Sellepärast sõitnud teised surnuga ümber teeääres oleva kivi vasta pääva kolm korda ringi. Küll tulnud vanamees hauast välja ja tahtnud koju minna, kuid hakkanud ümber kivi käima, kuni kuke lauluni, siis aga putkanud hauda tagasi. Viimaks kiskunud koerad teda kivi juures lõhki. Pole muud maha jäänud kui verised kaltsud ja natuke sinist vett. — E 25903 < Kadrina.

[2]) Eisen, Kkjad 56 ja EM I 56. Vt. ka H III 3, 292 (6) < Tallinna: „undale, undale!“

hundile sellega, et ta siunab hüüdjale vastu „ise hundile!“, kuid säälsamas ongi juba hundid platsis teda murdmas. Kuna edasi kodukäijaid murdvaid hunte peetakse püha Jüri kutsikaiks, nagu eelpool mainitud, siis on kergesti võimalik ülekanne, et kaitseabinõuna kodukäija vastu mõjub juba ka hüüd „Püha Jüri, Püha Jüri!“: „selle hüüdmise peale jooksivad hundid kohe platsi, kui kaugel nad ka kodukäijast muidu olivad“ (Eisen, Kkjad 56). Ning nagu hundiga teel kokku puutudes palutakse teed pooleks, nõnda päästab lõpuks ka öösi vastutuleva kodukäija küüsist ütlus: „Külamees, tee pooleks!“ — siis kodukäija läheb kõrva [1]).

SAJATAMINE „HUNDALE!“

1) Ennemuiste elanud üks noormees. Ena sel tulnud liisu aeg ligidale. Ei mehike ole tahand nalil-taval soldatiks hakata. Sellepärast siis teinud putked Soome. Läind Soome liisu hirmu pärast ja võtnud seal Soome naese; naese nimi olnud Liisu. See naene olnud ennemalt nõid. Mees saanud Soomes naesega kolm poegagi. Poegade nimed olnud: Mikker, Makker ja Kreps. Nüüd mees mõtlema, et „vaja vahest ka kodumaa poole minna,“ et „kes mind nüüd enam soldatiks paneb.“ Võtnud naese ja pojad ja tulndki kodumaale tagasi. Jäänud Kadrina kihelkonda Udriki ligidale ühe peremehe juure vabadikuks. Meest hakatud Koll-Andreseks hüüdma.

No ena Soome Liisu surnud siin mail ära. Tehtud matused ja Liisu viidud Kadrinasse matta. Aga küll on see va Liisu ränk olnud: hobused vedanud teist nii et vahtus; Udriki mõisa kohas jäänud hobused väsimuse pärast kohe seisma. Heakene küll, saadud ikke Kadrinasse ja maetud see va Liisu sinna maha. Muidu asi küps, aga eks va pergli Liisu ole hakanud kodu käima! Udriki väljal olnud üks Vene mees mõisa loomadega õitsis; see näind, kuda Liisu süda öösel ikka koju poole läind — ikka ihkahkadi, ihkahkadi, nii et valged surnu riided aina hilpunud seljas, ise naernud ühtelugu koledaste.

See peremees, kelle juures Liisu mees vabadikus oli, hakanud parajaste linna minema. Kas nalitu maa Udrikist linna! vaja ju süda öösel minema hakata. Olnud hobune ju rakkes õues, mees ise läinud veel toast kindaid tooma. Tuleb õuue tagasi ja oh seda veidrat lugu: hobune vankri ees tagurpidi! Kelle tegu? Kelle muu kui Liisu. Haganikus audunud ani poegi; see rippunud nokka pidi. Lakas kuulunud kolinat. Peremees hakanud järele vaatama, kes kolistab. Va Liisu olnud parajaste haganikus ja pistnud sõrmed seina vahelt välja. Peremees seda nähes hüüdma, et: „Hun'dale, hun'dale!“ Liisu vasta, et: „Sa ise hun'dale.“

Mis head nüüd ette võtta? — Seal lähidal elanud üks nõid. Peremees läinud selle järele. See tulnud ja loopinud ree peale linaseemneid; neid kodukäija ei salli. Leenu hakanud Kadrinasse tagasi minema;

[1]) H III 19, 783 (80) < Viljandi.

leidnud tee pealt linaseemneid. Hakanud neid üles korjama ja ära lugema. Saand need ülesse ja läind oma teed. Pole sest ajast saadik enam kodu nägu näidanud. — E 41017 < Rakvere.

2) Vana ema surnud ära, hakanud aga pärast surma varsti kodu-käima. Päeva mänginud ta k a s s i näol laste hulgas, aga ööse teinud ta tükka. Teinud müra ja kära, et teised tuas enam pole magada saanud. Talve, külmal ajal avanud ööse tua ukse, nii et külm tuppa tulnud; sui palava ajaga pannud jälle ukse kinni. Kui tuli tuas põlenud, ei teinud kodukäija midagi.

Toodud k u k k ja pandud ööseks redeli pulgale magama. Selle peale ei tulnud kodukäija enam mitmel ööl. Ühel kangesti külmal ööl ilmunud ta aga uuesti.

Tuas olijad maganud rahulikult pimedas tuas. Kodukäija tulnud tuppa, jätnud ukse lahti ja hakanud ise redelit mööda ahju peale ronima. Kukk näinud kodukäijat kuuvalgel. Teinud kurrrr! Kohe kukunud kodukäija poolest redelist tagasi. Hakanud uuesti ülesse ronime. Jälle seesama palk. Nüüd aga võtnud kodukäija kuke kõrist kinni, et enam kuristada ei saaks, ja roninud siis ahju peale.

Ahju peal võtnud kodukäija k e r i s e k i v i ja visanud sellega oma õde. Õde maganud nurgas. Pimedas ei trehvanud kodukäija ometi. Kivi mürtsatas vastu seina. Magaja härganud kohe ülesse. Saanud sedamaid aru, kust kivi tulnud. Panud tule põlema, läinud ahju peale, koputanud pahema jala kannaga kolm korda vasta ahju lage ja ütelnud: „H u n d i l e, h u n d i l e, v a h ä b e m a t a!“

Kodukäija visanud hundile lubaja ahju pealt maha. Ise aga tormanud nagu aur uksest välja. Jooksnud väljale, kust varsti huntide hulgumist kuuldud.

Selle peale ei nähtud enam kodukäijat. — Eisen, Kolmas Rahva-raamat 38 (14) < E 7968 < Tapa.

3) Paar klm. Saue vallamajast, Kaaga endise kõrtsi lähedal on Pärnu maanteel Linnumägi (vanem ja algupärasem nimi Kaaga mägi). — K o d u k ä i j a tulnud Linnumäest alla teekäijale vastu. V a l g e l i n a olnud ümber. Teekäija ütlend: „U n t a l e!“ (hundile). Kohe karand hundid metsast välja, kodukäija kallale. See kähisend veel: „Isi, isi!“ P ü k s i j a v e s t i t ü k i d olnud kaua aega veel maas Linnumäe all. — EVR XXXVII 12 < Keila.

4) Teine kord tulnud üks mees jõulu laubäva õhtul Nõva mõisa kõrtsust kodu. Kõrtsi perenaene keelanud teda küll, aga tema ei ole sest kuulanud vaid ütelnud: „Olgu küll k ä ä p a i d nii palju kui tahab, sest mina küll ei kuula!“ — Sell ajal oli veel igas külas kõrts, 7 tüki oli neid aga valdas, mis päris kõrtsid olid, ise veel küla peretes müüdi viina. Sest ka meie julge mees looti, et kui natuke maad läin, tuleb jälle kõrts, sealt võtan jälle julgust. Aga kahju, esimine jaam oli pitk tee, kuus versta vahet ennekui verke kõrtsi sai. Selle vahe peal on aga kõik üks suur ja higav m e t s a t e e, kus ka kuultsad kääpad sees elustasivad. Sealt metsast läbi tulles akas mees kartma. Koraga tundis tema, et temale visati otsekui üks n a e l u m a l a i d s e l g a kohinal. Ikka suuremaks läks mihe kaem: igati moodi näitas t o n t

ennast. Viimaks suure vaevaga sai tema üle rootsi r i s t t e e. Siis ütles tema: „hundale, hundale!“ Korraga olid h u n d i d seal ja sõivad kääpa ära. — Aga enne ei tohi mitte seda sõnu ütelda, kui üle rist tee saad, muidu söövad kääpad elusalt või viivad ära; aga üle rist tee ei saada kääpad mitte. — H I 1, 432 (14) < Risti.

5) Ükskord õhtu videviku ajal läinud üks mees teolt kodu. Järsku näeb mees, et tema ees, valge linade sisse mähitud, kodukäija tuliselt ühe talu poole lippab. Mees hõiskab kohe kõvasti: „H u n d a l e, h u n d a l e!“ Kodukäija hakkab tulisamine edasi lipama ja sätsistab peenikese häälega: „Itsi hundale, itsi (ise) hundale!“

Kuid korraga sahisenud lähedal olev leppik ja mitu hunti karganud hirmsa kiirusega sealt välja kodukäija kallale. Kodukäija huiskanud korra veel heledaste ja langenud nagu näru huntide teravate hammaste vahel kokku.

Kui mees hommiku teole läinud, astunud ta teelt natuke kõrvale, sinna kohta, kus hundid kodukäija õhtul nahka pannud. Mees ei ole sealt enam muud leidnud, kui h u l k s i n i s e i d — v ä g a s i k e i d — n a h a t ü k k a. — E 29156 < Kullamaa.

6) Kord sõitnud üks peremees kevadisel ööl rannast räime koormaga kodu poole. Metsa vahelt läbi sõites ilmunud mäe rinnakult üks v a l g e s r i i d e s i n i m e s e k o g u mehe poole ja viimaks nii vankre ligidale tulnud, et ta oma k o n d i l i s e k ä e g a vankre redeli puust kinni hakanud. — Hirmuga näinud peremees, et see k ä ä b a s just tema kahe aasta eest ära surnud n a e s e nägu ja mooduline olnud. Kääbas jooksnud hüpates ja tantsides vankre kõrval, kuna ise seal juures laulnud: „S i l k u, s o o l a, s i l k u s o o l a m a.“ Mees aga sosistanud hirmu pärast lõgisevail hammastel: „H u n d a l e, hundale!“ Järsku karganud ka metsast suur hunt välja ja murdnud kääpa ära, millest muud ei ole üle jäenud kui natuke s i n i s t a u u r u. Nüüd sõitnud mees julgeste kodu. — E 29198 < Kullamaa.

7) Ühe mehe kuri naene surnud ära, aga surmaga ei lõpenud ta meest piinamast. Iga ööse käinud ta kodu ja teinud praginad ja visanud maja asju siia ja senna. Iseäranis visanud ta toa pealt rihale loomade peale asja kolakud. Üks kord läinud mees jälle rihale loomadele appi, häkiste põrkanud ta ühe v a l g e i n i m e s e vastu. Selle üle ehmatades jooksnud mees naabride juure ja rääkinud oma asja lugu. Naabri naene olnud ometi nii tark ja ütelnud: „Kui ta jälle tuleb, siis hüüa: h u n d a l e, hundale!“ Teine kord hüüdnud ka mees nõnda. Kohe tulnud hunt ja tarinud kodukäia peast kinni ja söönud ära, nii et natuke s i n i s t s u i t s u jäänud aga järel. — E 24620 < L.-Nigula.

8) Bei Piersal (= Piirsalu) sah ein Knabe eine w e i s s e G e s t a l t auf dem Wege daher schweben, hüpfend wie eine Elster. Er verbarg sich im Gebüsch und rief: „H u n d a l! (dem Wolfe!)“. Die Gestalt antwortete: „Gehe selbst zum Wolfe (Minne issi hundal)!“ — Gleich nachher kamen zwei Wölfe gerannt, eilten dem Gespenste nach und erhaschten es an einem Hügel.

Am andern Morgen fand man an der Stelle einige Lumpen und etwas gelben Schleim. — Russwurm, Sagen aus Hapsal, Wiek, Oesel und Runö 122 (125 B) < Vormsi eestlasilt.

9) Suuremaal käinud mees kodu. Naine kaebanud teisile. Teised õpetand, et saada mõni mees metsa puu otsa. Üks mees läinud. Kodukäija tulnud ja ise ütelnud: „Otlepa, votlepa, otlepa, votlepa, otlepa, votlepa.“ Mees hüüdnud: „Hundal, hundal, vanake!“ Kodukäija vastu puu otsas olijale: „Idi, idi hundas!“ Nii ütelnud mees kolm korda ja kodukäija vastanud talle ikka samuti. Viimane kord pole kodukäija enam midagi öelda saanud. Hundid tulnud ja murdnud kodukäija kohe ära, ja naine saanud niiviisi kodukäijast lahti. — EVR XXIV 17 < Pühalepa.

10) Ühel sügisel õhtul hilja läinud mees kiriku kõrtsist koju poole. Surnuaiast mööda minnes näinud valge inimese kogu enese ees. Ligemale minnes saanud aru, et see hiljuti surnud kõrtsinaene olnud.

Mehel käinud hirmu värin üle keha, ei teadnud, kas edasi minna või ümber pöörda. Viimaks astunud edasi. Ei kogu liigu paigastki. Mees võtnud aia seest teiva ja ütelnud: „Kui sa hundi söömaaeg eest ära ei lähe, löön ma sind maha!“

Mees astunud ligemale. Korraga karanud kogu mehele kaela, pigistanud meest mis hirmus ja ütelnud ise: „See sulle selle eest, et sa oma kõrtsi rehnungi ära ei maksnud ja mind pealegi haua põhja kirusid. Nüüd maksan sulle rehnungi eest, teine kord aga kirumise eest!“

Mees oli õhtul rehnungi peale võtnud ja ütelnud: „Endine kõrtsinaene kurivaim ei annud tilkagi muidu kui talle joonelt ära ei maksnud. Ma ei soovi talle hauaski rahu!“

Mehel kippunud hing kinni ju jäema. Viimaks lasknud kodukäija ometi mehe lahti ja ütelnud surnuaia poole minnes: „Teine kord teen paremini, kui sa mind veel korra kirud!“

Mees saanud õnnega koju. Läinud aga teisel õhtul jälle kõrtsi. Räägkinud kõrtsis eilist juhtumist ja ütelnud: „Kui ta korra veel mu ette juhtub, murran ma ta kaela, niisama nagu ta minul eile õhtu murdis!“

Kõrtsi uksed pandud kinni. Igaüks hakanud koju poole minema. Mees läinud üksipäini koju poole, võtnud aga kõrtsi eest tubli kaika piosse. Juba kodukäija vana koha peal.

Mees ei julgenud enam sammugi edasi minna. Eilne õhtune pigistamine tulnud meelde.

Kodukäija tulnud kange mühinaga mehe selja taha, tõmmanud mehe käest kaika, murdnud katki, ütelnud: „Nüüd teen sinuga niisama nagu kaikaga!“ ja karanud mehe õlade peale. Mehele tulnud viimne kitsas kätte.

Suures valus ütelnud mees viimati: „Hoidku Jumal niisuguse pigistamise eest, ära võtab hinge!“ kohe karanud kodukäija seljast maha ja läinud eemale.

Mees seda nähes ütlema: „Oh sa hundi söömaaeg, küll pigistas kõvasti!“

Kodukäija ütelnud seda kuuldes: „Ise oled hundi söömaaeg!“ ja läinud metsa poole.

Mees vaadanud tagasi. Näinud, et kodukäija õige viledasti metsa joosnud, kodukäija järel aga h a l l k o e r (vist hunt).

Mees ei tohtinud sell õhtul enam koju minna. Läinud kõrtsi juurde tagasi. Teisel hommikul koju minnes vaadanud mees seda kohta, kus ta kodukäija küüsis olnud. S e e k o h t o l n u d t ü k a t i n a g u t u l e s t ä r a k õ r v e t a t u d.

Sest saadik jätnud mees kõrtsikäimise järele. Ei näinud ka enam iialgi kodukäijat. — Eisen, Kodukäijad 101 (12) < P.-Jaagupi.

11) Audru ja Võllu tee arudel olnud väike maja, mille peremees Põldotsa Toomas pärast surma hakanud ümber hulkuma. Veernud mööda kraavi nagu suur vilja kott, mõnikord kõndinud kui inimene, aga kedagi pole ligi lasknud. Mehed näind teda ja hüüdnud: „H u n d a l e, h u n d a l e!“ Kodukäija karjund küll vastu, et: „Isi, isi!“ Kuid juba olnud hundid sääl ja murdnud kodukäija ära. — EVR V 25 < P.-Jaagupi.

12) Ennemuiste käinud üks mees veskil. Ta jäänud väga pimedaks, jõudnud metsa vahele. Temale tulnud s u u r m e e s vankrile, et hobune e i o l e j õ u d n u d v e d a d a. Ennemuiste v a i m u d kartnud hunti, peremees hüüdnud „h u n d a l e, hundale!“ ja mees teinud hirmust h ä ä l t ja jooksnud metsa. Teinepäev on peremees käinud seal kohal vaatamas, — seal maas olnud s i n i v e s i ja h u n d i j ä l j e d. — E 55272 < Vändra, Käru.

13) Enne murdnud hundid kodukäijaid. Kui neid „h u n t a d e l e“ ajada, siis ütlevad vahest vastu: „I s e h u n t a l e, ise huntale“. Kuid hundid tulid ja murdsid ta ikkagi ära.

Kord murdnud hundid ära kodukäijad jõe peal. Jääle jäänud ainult s i n i s t v e t t ja üks r i i d e t ü k k.

Kord jällegi Kalmaru pool, kus vana matmise koht, näinud keegi mees ööse, et sealt keegi mees üles tõusnud ja tema ees „k a p a t i - k a p a t i“ nagu tuul minema jooksnud. Mees hüüdnud: „H u n t a l e, huntale!“ Ja hundid murdnud kodukäija ära.

Seal samas kohas nähtud ajuti s ä ä r e l u i d otsast verist vahtu välja ajama. — EVR XIV 38 < Vändra.

14) Kord hakkanud üks vana peremees kodu käima. Ta käinud iga ööse kodus, müranud ja kolanud, nii et ükski ei julgenud majas elada.

Kord jäänud üks selle talu mees õhtu veel hildaks kodust ära. Kui ta kodu tulnud, tulnud temale kodukäija tee peal vastu, vana v i h t k a e n l a s ja nohisenud hirmsaste. Tükkinud ikka mehele ligemale. Mees aga hoidnud ennast k u u p o o l e. Korraga ütelnud mees: „H u n d i l e!“ Kodukäija vastu: „I t i h u n d i l e!“ Selle peale tulnud kaks hunti metsast välja ja kiskunud kodukäija lõhki. Mees vaadanud pärast — ainult v i h t olnud veel järele jäänud. Sest saadik olnud see maja kodukäijast prii. — E 12746 < Pärnu

15) Loobra külas on ühe vana tüdrukul ja v a n a p i i b e l olnud ja

ka teistel palju kurja teind ja sajajalgsid selga pand ja lehma piima rikkund ja rabandust teind ja palju ändasi käia lasknud [1]).

Kui tüdruk küll kurja teind ja vahel hundiks käind, surnud vana tüdruk ära ja hakkand kodu käima. Ta käind tuas ja kolistand ja näund, ja kui küsind: kessi on? ütlend: Ann. Sest Ann olnud ta nimi. Ta käind ka Lebavere külas Loobra mõisast läbi. Karja tüdrukud aetud alti kella 11-ne aeg põhku toomas rehe juurest. Aga Ann käind ilpates mööda, ja tütrukud ei julge enam minna ja kaebavad valitsejale. See olnud jälle kaval mees ja tulnud vaatama ühes, kas tüdrukud tõtt räägivad, ja luband tüdrukuid peksa, kui vale olema. Ootand, jo kell löönd 11 ära — ei tule, ja valitseja saand juba kurjaks. Kui järsku läinud Lebavere poole. Valitseja küsind: „Noh, Ann, kus sa siis lähed?“ — „Edasi, ikka edasi,“ ütlend Ann. Kui ju metsa ääre jõudnud, õigand valitseja: „Hundale!“ Vana Ann kilgand kord ja hundid tõmmand ta lõhki ja praegu õigatakse see tükk metsa Anne kaasikuks. — E 13800 < Pilistvere, Kõo.

16) Palal Linnumetsan eläs nõid. Kui ära suri, siis tuli peris ilmsi kodu. Tuli põlenud ees ja punane vasik joosnud läbi tule. Kodu lasnud elajad lahti ja lambad aedikust vällä. Mintud targale. Tark ütelnud: „Öelge talle: undale, undale! siis kaub ära.“ Tullud jälle tõõnekõrd, istunud aiateibas. Tõõsed õiganud: „Undale, undale!“ Kodukäija ütelnud vastu: „Isi, isi!“ — EVR XXXIV 194 < Kursi.

17) Jutustanud vanaema näind, kui kodukäija närinud sigade künade kallal. Valged riided olnuvad sellas. Akkatud urjutama: undale, undale! Siis läind ära. Kord istunud surnu tee ääres kivi ots ja nutnud: „Uuu... uuuu... tütrele tahass.“ Suur vesi oli ees. Ei saand üle minna. — EVR XXXIV 235 < Kursi.

18) Hundid süüa kättesaamise korral vaimu ära, nii et järgi jääda ainult vähe vahtu, vahel ka paska. Kui inimesed kohtavad kääbuseid jne., hõigatakse „hundale, hundale!“ selleks, et hunti kutsuda ja see vaimu ära sööks.

Kord mees tulnud õhtul kõrtsist. Metsa vahel seltsinud temaga imelik vari. Mees karjund, lüües vastu rinda: „Olen ristitud, olen ristitud! käi põrgusse! hundale, hundale!“ Jumalat paludes kogu tee jõudnud viimati tervelt koju. — L < M. Leesment Märjamaalt.

„PÜHA JÜRI, TULE APPI!“

Harju-Jaani Uue kõrtsi peremees surnud vanal ajal ära ja hakanud pärast surma iga ööse kodu käima. Laps maganud pärast isa surma isa asemel emaga ühes koos. Kodukäija aga tõstnud iga ööse lapse ema juurest ära oma asemele ja heitnud ise sinna, ilma et naene oleks näinud. Laps ometi näinud kodukäijat selgesti. Keegi õpetanud lapsele: „Kui isa jälle tuleb, hüüa „Püha Jürid“ appi!“ Järgmisel ööl tulnud kodukäija jälle last

[1]) Järgneb lugu, kuis sulane söönd pisuhänna pudru ja asemele kakand (FFC 25, S. 53).

sängist võtma. Laps kohe karjuma: „Püha Jüri, tule appi! Püha Jüri, tule appi!“ Selle peale kuuldud tua nurgas nagu kukumist ja peale selle natukene kabinat ukse ees. Sest saadik kadunud kodukäija ära. Püha Jüri oma huntidega oli teise vist ära murdnud. — Eisen, Kodukäijad 111 (24) < Kuusalu.

114. Eelpool (lhk. 91) üteldi juba, et paljusid surnutelugudest tuntakse praegu harilikumalt k u r a d i l u g u d e n a, — kurat on võtnud üle surnute motiive. Isegi terved mõisted, mis on lähtund algupäraselt küll surnuist, nagu näit. tont, koll jt., on siirdund ajaga ikka enam ja enam kuradi piirkonda ja soodustand sellega veelgi rohkem sisulist seginemist. Samasugust surnu ja kuradi mõistete segiajamist näeme ka hundilugude puhul. — Saaremaal jookseb küll külmking valge jänese kujul hundi eest tarre (vt. § 111), kuid üle Eesti teame väga palju vastavaid muistendeid just kuradi samasugusest pakkupõgenemisest igasugu looma kujul, kusjuures tagaajajaks on harilikumalt pikne (vt. Liiviski § 30, LRU I 53). Niisama külmking põgeneb kord huntide eest rattarummu ja mees näitab huntele tema peiduurgast (vt. § 111), — üldisemalt aga mees näitab vastavalt just kuradi redupaika. Nagu külmkinga ja kodukäijat siunatakse „hundale!“, niisama peletetakse kuradit püha Jüri kutsikatega, millest on Eestis väga palju teateid (FFC 25, Mt. 1150 — vt. § 113). Isegi kalaküpsetamisora nõutamine on omistet külmkingale (vt. § 111), kuna see ometi on üldtuttavaid kuradi motiive (vt. ka Liivis § 124). — Pildistagem sellist seginemist paari lookesega, kus ei figureeri täpselt ei kurat ega surnu, vaid ainult mingisugune ebamäärane „võõras mees“ või „vaim“, milline ebateadlikkus defineerimisel võimaldabki hõlpsaimini kalduda kord ühe, kord teise mõiste poole [1]).

VARI LÄHEB LÄBI LAMBAKARJA, KAKS HUNTI JÄREL[2])

Jutustaja ema isa olnud lammaste juures. Seal näinud ta üht varju lamma karja poole tulevad, taga järgi kaks hunti. Vari läinud lammaste seast läbi, lammad jooksnud kahele poole laiali, hundid pole lammastesse mitte puutunud, vaid ajanud aga varju taga. — H II 2, 682 (5) < Märjamaa.

[1]) Spetsiaalselt hundi ja k u r a d i vahekorda valgustavad muistendid jäävad ruumipuudusel kahjuks üksikasjalikumalt käsitelemata, kuna alamal esitetakse neist ainult tüübilisemaid näiteid paralleeliks hundi ja s u r n u t e vahekorrale.

[2]) Just niisama hunt läheb läbi karja ka v a n a p a g a n a t taga ajades — vt. Eisen, Vanapagana jutud I 60 (21).

„METSAS HUIKAJA“ [1])

Kord olnud poisid metsas hobustega õitsel. Teinud suure tule maha ja ajanud head juttu. Korraga kuulevad, et keegi kaugemal metsas huikab. Poisid arvavad, et see mõni õitseline on, ja hakkavad vastu huikama. Nii huikavad poisid ja metsas huikaja hulk aega vastastikku, kuni vasta huikaja hääl üsna õitseliste lähedale jõudnud, vaikinud vastu huikaja hääl. Järsku nagu visatud metsa alune hunta täis, kes kangeste hulgudes õitseliste poole jooksnud. Õitselised hobuste selga ja kodu poole ajama, hundid aga järgi. Kodu lähedal olnud üks suur hiie kivi. Kui õitselised selle kivi kohta saanud, kukkunud poiste tagant hobuste seljast nagu imelikud mütsakad maha, millede kallale hundid kihinal kokku karganud, ja muud pole kuulda olnud kui paljas hammaste lagin. Nüüd ei ole hundid enam järgi tulnud. — E 29158 < Kullamaa.

KALAKÜPSETAMISORK JA PARIM HÄRG

Vanal aial on üks mees ranast kala kormaga tulnud, siis on ta tee ääre metsa öseks jänud, ja kui tuli oli ülese tehtud, akas ta kala küpsetama. Siis tuli tema jure üks mees, tema tule jure ja palus ka öö maia, mis teine lahkeste lubas. Kui võeras kala küpsetamist nägi, ütles ta: „se on väga väike ork; mine too jämedam“. Mees läks ja tõi härja vitsa jämeduse. — „Ei se aita“, ütleb teine, „too jämetam.“ Mees toob vankre juhe vitsa suguse. Seda nähes ütleb teine: „se on veel pinike“ ja lähab toob isse vankre aisa jämetuse. Seda nähes akas mees kartma ja Jumalat paluma, ja sele peale tuleb püha Jüri oma kutsikatega. Kül võeras mees tahtis ära josta, aga ei sanud; kuitsikad tõmbasid teda lõhki, nõnda et sinine suits taga oli. Siis ütles püha Jüri: „Kui ma ei oleks tulnud, siis oleks ta sind ära küpsetanud ja ära söönud, mis tarvis ta ni sure orki tõi; sest se oli kurivaim. Ja mis sa lubad mule mino päästmise eest?“ Mees ütles: „Ma luban oma keige parema härja sinu kuitsikatele“, kelega püha Jüri ka väga rahul oli. — H III 4, 393 (3) < Märjamaa.

KOORMA ALLA PAKKU PÜHA JÜRI KOERTE EEST

Kord läinud kiegi mies metsast heinu tooma. Koormat tehes mõelnud ta: „Kahju, et ei saand kodunt abi tuua, kes oleks aidand koormat valmis teha.“ Kohe tõusnud sial kiegi koorma otsa ja hakkanud koormat tegema. Korraga jõudnud viel mees koorma otsast koorma alla pugeda ja mehele ütelda, et sie ei ütleks, et tema siin koorma all on, kui jällegi Jüri koertega tulnud ja miehele ütelnud: „Kui sa ei ütle, kuhu sie mies läks, kes seia tuli, ma lasen hundid sind ära süüa.“ Mies kartnud

---

[1]) Huilgamismotiivi surnute puhul vt. § 99, 100, 105, 108 ja kuradi puhul § 134. Eestiski huilgajat nimetetakse sageli selgesti kuradiks — vt. näit. E 31166.

ähvardust, näidanud näpuga, et koorma all. Jüri saadab koerad otsima ja nied tulevad varsti mihega koorma alt välja ja siis lähevad nad jällegi metsa, kust välja tulivadgi. — H II 38, 78 (10) < Haljala.

Äsja esitet lugudes üliloomuliku olevuse isik jääb kindlaks määramata. Kuid harilikult antakse sellele ikka mingi nimi, olgu siis näit. külmking, nagu s a m a d e muistendite varem (§ 111) käsiteldud teisendeis, või aga nimetetakse teda kuradiks, nagu s a m a d e muistendite järgnevais teisendeis. Ning et eriliselt demonstreerida nimede kirjavust ja lokaalset erinevust selliseis (iseendast kaunis stereotüüpseis ja paljudele rahvaile tuttavais) saagades, lisagem lõppu veel teisend, kus sellesama küpsetamisorgi tellijaina esinevad hoopis kääbused ehk kääpad, nagu kutsutakse kodukäijaid Läänemaal.

„VANAPAGAN KUUE SAVA ALL"

Üks mees läinud üksi metsast h e i n u tooma. Läinud heina kuhja otsa ja pannud täie suuga kurja: „Kurat! kes mulle heinad koormasse paneb? Kui lähen koorma otsa, ei ole, kes kuhja otsast maha ajab." Korraga tuleb ta juure ü k s m e e s. Küsib: „Mis viga?" Mees vasta: „Mis kurat viga? Olen kuhja otsas, kes heinad koormasse paneb? Olen koorma otsas, kes siis heinu kuhja otsast maha ajab?" — „Kas tahad, ma tulen appi?" küsinud võeras. „Miks ma ei taha!" vastanud mees. Võeras läinud kuhja otsa. Ütelnud: „Ma tahan ikka k õ r g e m a l olla!" Mees vasta: „Siis tule vankrile! Kuhi alaneb, koorem kerkib." — „Ei, ma tahan aga nüid kõrgemal olla!" Ütelnud ja hakkanud heinu kuhja otsast maha ajama. Ajanud ju hirmus palju. Mees keelama: „Ää nii palju aja, need ei mahu ju koormasse." Võeras vasta: „Küll mahuvad. Arvad, et ma seda tööd sulle muidu teen? Ma saan selle ette ometi hea s u u t ä i e." Mehel tulnud seda kuuldes hirm südamesse, et mis suutäiest võeras räägib? Asi selge, et võeras v a n a p a g a n on. Mees teeb aga siiski hirmuga tööd edasi. Koorem tõusnud ju kuhjast kõrgemalle. Võeras hüppanud kuhja otsast koorma otsa ja üelnud: „Sa olid ju kõrgemal, kui mina!"

Võeras tahtnud üsna mehe kallale kippuda. Mehel süda hirmu täis. Palub hirmuga p ü h a J ü r i t o m a k u t s i k a t e g a appi. Need tulevadki. Kui võeras neid näinud, vapustanud ta aga meest ja käinud peale, et anna aga temale varjupaika. Mees käskinud teda oma k u u e s a v a a l l a minna. Kohe pugenud võeras sinna. Püha Jüri kutsikad tulnud mehe juure. Mees lükkanud kuue sava võera pealt ära. Silmapilk söönud püha Jüri kutsikad võera mehe ära. Selle peale ütelnud püha Jüri: „See suutäis, mis see võeras nimetas, olid sina. Oleksid sa veel paar minutit viibinud, et sa mind ei oleks hakkanud meele tuletama, siis sa oleksid ta suutäis olnud. Nüidki oli see meeletuletamine ju üsna hilja poole. Kippus aina su kallale ju!" — E 34053 < Kadrina.

„KUIDAS MEES SILGUVARDAID TEGI"

Üks külamees tulnud räimerannast. Et kodu kaugel, jäänud mees ühe metsa tukka juure öömajale. Võtnud hobuse lahti, pannud sööma. Tei-

nud siis tule ülesse, et õhtu kostiks ka omale räimi küpsetada. Olnud sellega just tegevuses, kui järsku nagu maa seest võeras kole mees tule juure tekkinud. Võeras käskinud meest ka oma silgu varrast teha. Mees ei ole ka vastu tohtinud panna ja läinud silgu varrast lõikama. Kui varda võerale kätte annud, ei ole see sellega rahul olnud, vaid käskinud tugevamad tuua. Mees täitnud jällegi käsku ja toonud hea tugeva. Ka nüüdgi ei ole silgu varras võerale paras olnud, vaid viimen käskinud ikka tugevamad tuua. Mees hakkanud aimama, et see küll kellegi inimene ei ole, vaid vanatont. Mõtelnud, nagu näha olnud, et tahab küll mind ära küpsetada, aga mis parata, läinud ka nüüdgi varrast otsima, mis juures ta ise kangeste Jumalad palunud, et see oma Püha Jüri kutsikad saadaks. Tule ääres istujale jäänud varrast oodates aeg igavaks, hakkanud see pärast mehega tõrelema: „Mis sa sääl metsas nõnda kaua teed, kas varras vahest valmis ei saa?“ Mees kostnud metsast vasta, et veel ei saavad, ja viivitanud aega nimelt püha Jüri kutsikaid oodates pikkale. Natukese aja pärast kärgatanud vanapoiss jälle: „Mis sa laisk vorst sääl teed, kas ei saa vahest?“ Nüüd tulnud ka mees suure jämeda puuga tagasi, küsides, kas sellest saab. Küsitav olnud sellega rahul. Mees hakkanud nüüd alles varrast laasima ja teritama.

Vaheajal olnud kaugelt kange müdin kuulda. Vanapoiss paha aimates küsinud: „Kas ma ei saa kusgile peitu pugeda?“ — „Tükki vankri alla ragasgi sisse,“ käskinud mees. Mida vanapoiss ka silmapilk täitnud. Lühikese aja pärast olnud ka Püha Jüri oma kutsikatega, kes kangest jooksust valges vahus olnud, sääl: „Kus see on, mispärast sa meid kutsusid?“ küsinud Püha Jüri, kes teistest tugevam olnud, kohalt mehelt. „Mee olime kuuskümmend versta kaugel, kui sa meid palusid, ja tulime nii ruttu, et mu kutsikad jooksust lõhki tahtsivad minna,“ ütelnud veel Püha Jüri. Mees ei ole tahtnud esmalt näidata, kus vanapoiss on. „Kui sa ei näita, siis teeme sinuga seda, mis me sellega oleksime teinud, mis pärast me tullime,“ ütelnud Püha Jüri. Nüüd näidanud mees näpuga vankre alla ragaski pääle. Silmapilk olnud ka Püha Jüri kutsikad vanapoisi kallal, nii et tast mõne minuti pärast muud ei ole olnud kui paar räbalast. Nüüd pidanud mees rahulikult öömaja, kust ta siis hommikul kodu poole edasi läinud. — E 30739 < Helme.

„NÕVA MEES KÄÄBUSTE KÄES KIMBUS“

Enne olnud Nõva meestel viisiks enne pühi nõukoormatega mööda küla käia. Kord ühel iõulude eelsel ajal juhtund Nõva mees metsast läbi minema. Olnud juba pime ja öö käes. Hobune olnud päisest käigust väsinud ja mees ka. Mees otsustanud siin vähe puhata, teinud tule ülesse ja hakanud õhtu söögiks silku küpsetama. Saanud just parajaste seda tööd tegema hakata, sääl tulnud metsast kolm valges riides neidu välja ja läinud mehe juure. Üks ütelnud mehele: „Mine too mulle metsast kalaküpsetamise ora.“ Ei mees pole julgenud minna, mõtelnud: „Ei tea, mis viimaks minu ja mu hobusega ära teevad.“ Kuid läinud siiski viimaks ja toonud kalaküpsetamiseks peenikse vitsa rao. See valge neiu, kes teda esmalt käskind, ütelnud: „See on väga peenike, mine too jämedam.“ Nüüd läinud mees uueste

metsa ja toonud õige tubli r o i k a. Kui ta teist korda tagasi tulnud, öelnud k ä ä b u s: „See on väga jäme, mine too peenem.“ Mees läinud, toonud nüüd kõige esimese tagasi. Kui ta metsast välja tulnud, ütelnud üks kääbus teisele: „Asi ei ole korras: vististi luurab meid siin lähedal P ü h a J ü r i k u t s i k a s.“ Pöörnud siis mehe poole ja ütelnud: „Tõsta see t õ r r e ä ä r ülesse, me poeme siia alla; kui keegi tuleb, ära sa siis juhata, kus meie oleme.“ Mees tõstnud tõrre ülesse ja kääbused (kodukäijad) pugenud tõrre alla.

Natukese aja järele tulnud h u n t tormates vahuste lõugadega, jooksnud kohe tõrre juure, kaapinud käppadega ja urisenud nagu koera kutsikas. Mees pole esitti hundist väljagi teinud, aga kui hunt mehele hambaid näitama hakanud, tõstnud mees tõrre ääre ülesse, mis pääle hunt alla pugenud ja kääbused ära murdnud, nii mis k ä g i n kohe taga.

Selle pääle olla mehele ü k s h ä ä l ütelnud: „See hunt on saadetud päästma sind viieteistme versta takka, sest muidu oleks kääbused sinu ja su hobuse ära murdnud.“ — E 53566 < Haapsalu.

Iseäranis sagedasti jäädakse igasugu kollitelijate kimpu teekäigul. Eelpool jutusteti juba, kuis külmking poeb h u n t i d e e e s t r e e l e nii Eestis kui Liivis (vt. § 111 ja 112). Eisen esitab edasi ka kodukäijate kohta samasuguse loo, mille avaldame alamal täielikult. Holzmayer teab pajatada külmkingast lisaks veel seda, et tema reele asumise järele k o o r e m m u u t u b n i i r a s k e k s, et hobune ei jõua enam liigutadagi (§ 111; vt. ka § 110: „Hobune ei jõua külmkinga vedada“), — ning sellega oleme jõudnud jälle surnute- ja kuradilugude seginemiseni, sest näit. Liivis arvatakse, et koorma teeb raskeks just oinaks moondund kurat (S. 85 — vt. § 122), Eestis aga — kuri surnu (vt. FFC 25, S. 4) või surnu mõiste piirkonnast kuradite kilda siirdund t o n t. Surnute koormaraskendamisest Liivis vt. § 87 (lhk. 14) ja § 90 (lhk. 20).

HUNT KAHMAB KOORMALT MIDAGI SUHU

Hoopis viiskümmend aastat tagasi elas Rapla kihelkonnas Pihatu vallas üks kaunis kuri eit. Eit oli eluajal ka lausumis ja mõnda muud see sugust tarkust teadnud, siiski suri ta ära ja maeti maha kui kõik muud inimesed. Ühel õhtul näinud surnu aja waht eite hauast välja tulevad ja koju poole minevat. Kodu sell samal õhtul läinud poeg hoostele h e i n u viskama, eit hüüdnud aga laudilt vastu: „Ära tule, ma viskan ise.“ Ja visanud ka tõesti süle täie heinu maha. Sellest ajast saadik olnud eit iga õhtu kodu. Kolm nädalat peale eide surma tulnud P. mõisa teumehed Tallinnast viina voorist, saanud ühe metsa vahele, seal tulnud neile häkiste k a r i h u n t i s i järele. Üks hunt hüpanud kõige tagumise mehe r e e p e a l e, tõmmanud v i i n a v a a d i o t s a p e a l t m i d a g i s u h u ja läinud tagasi maha. Huntide seas olnud kiunumist kuulda. Teisel päeval

olnud selle koha peal nagu sinine suits maas. Sest ajast kadunud eide kodukäimine ära. — E 19671 < Vigala > Eisen, Kodukäijad 114 (28).

HOBUNE EI JAKSA ENAM VEDADA

1) Põesa vahi Ants tuld talvel Vask-Narvast üksipäine obusega kodu puole. Saand jo Sirtsi suo peale, siis näind selge kuu valgel, et üks naiste rahvas läheb tema ees. Tema naiste-rahvast peale kutsuma: „Eks tule istu ka obuse peale jalgu puhkama!“ Naisterahvas kadund tema eest ära, — ja mis sa nüüd tahad tiha, ei obune jaksa enam rege vidada. Ants old kuhe päris ädas; küll peksand uost taga, aga see ei ole kedagi aitand. Ants läind pealt maha ja vaatand eest obuse pahemalt puolt rangide vahelt. Siis näind, et üks kogu istund tema rees just kui eina saad, ja suur kari unta tormab üsna ligidal tema järele. Siis istund jälle peale, kohendand ennast east istuma, võttand ohjad kätte, löönd uost taga, tõmmand tondile küünarnukiga külle kontide vahele ja ööld ise: „Mene ikke taka puole, mene! Mis sa minu peale täidad!“ Tont kukkund pealt maha ja obune pistand kui tuul jooksu. Taga old küll viel eledat äda kisa kuulda, aga Ants ei ole tohtind tagasi vaadata, enne kui kõrtsi saand, siis pole enam aga kedagi näha old. Ants pole enam ööse tohtind edasi menna, vaid jäend kõrtsi ööseks. — H II 53, 158 (3) < Haljala [1]).

2) Kord tullu mies Pärnust voori päält. Obene ei ole jõudnud sugugi vedada. Kaits unti tullu mõtsast vällä ja kõndin tõine tõispuol vangert. Obene vedänu õige äste. Mies nännu, et rata rummu sihest tullu nigu kass vällä ja lännu mõtsa. Mies saanu kohe aru, et kassi muodu luom tont ollu, kes miest tahtan kimbute, undi aga irmuten ta mineme. — H III 6, 57 (4) < Helme.

SAKSA POISIKENE TALUMEHE REELEENIL

Mies sõitan obesege läbi mõtsa. Nakanu undikari perän juoksma. Mies saanu aru, ega enämb õige asi ei ole. Visanu kurakäe kinda maha; undi võttan selle ja tennu purus kui tsädse. Mies lasken viel tõise kinda maha, sellel siesama palk. Nüid juosken mies obese rinna ette ja vaaten vahelt obese looga ja taoste oma resla pääle; sääl ollu vähike saksa poisike leeni pääl istmen ja vahtin hirmunu näoge „võsa Villemi“ karja pääle. Mies istun jällegi pääle, müksäten kurakäe küünäspääga sinna kottale, kon paha vilbust enne istvat nännu ja kuulu nüid, kuida undi kui üits varin külgi karanu ja sõs äräde mõtsa minnu. — H II 29, 65 (19)[2]).

VALGE NAINE HAUGUTAB KOORMA OTSAST HUNTE

Mees tulnud õhtu pimedas heina koormaga metsest kodu poole. Äkitselt tahtnud hobune koormaga lõhkuma hakata. Mees vaadanud tagasi. Üks

[1]) Selle muistendi registreerib ka Aarne — vt. FFC 25, S. 4.

[2]) Muistend on pärit Tarvastust ja kannab päälkirja „Tondi surm“.

valge naesterahvas jooksnud temale järgi ja kaks hunti järel. Kui ta ligi saanud, karanud koorma otsa ülesse; teine hunt asunud teise poole koorma kõrva. Naesterahvas hakanud koorma otses hunta augutama: „Ku(o)ts, säh see lall (jalg), ku(o)ts, säh teine lall, aga kuts ei saa kummagit lalli.“ Hobune hakanud väsima, ei ole jõudnud enam koormad vedada, siis märganud mees, et see kodukäija on, käändund küllaku pääle koorma ümber, siis olnud hundi hammaste lõgin korra veel ja hundid läinud ära, naeste rahvas olnud kadunud. Mees ei ole koormad üksinda ülesse saanud, tõmmanud hobese eest lahti ja kihutanud ratsa kodu. Hommiku kui järele läinud, siis näinud, et lumi koorma äärest sinine olnud. — H II 26, 177 (5) Viljandi[1]).

Viimane lugu juhib meid nagu iseendast jällegi külmkinga jalgega hundi õrritamise motiivile, mis on — nagu eelpool nägime — väga armastet nii Liivis kui Saares (vt. § 111 ja 112). See rahvusvaheliselt tuttav muistend on üsna populaarne aga ka kogu Eestis[2]) ja sobib meile suurepäraseks näiteks, kuis sellised internatsionaalsed, rahvalt rahvale rändavad saagad ja üksikud motiivid omapärastuvad alatasa teatud kohas, ajas ja oludes ning tekitavad sageli väga huvitavaid kultuur-ajaloolisi, usundilisi või mis tahte muid lokaalseid kombinatsioone, kusjuures tüübiline on ka suur vahelduvus jututegelaste nimedes, mis osutab, et erimõisted massiteadvuses ei püsi pedantselt üksteisest isoleeritud piires, vaid valguvad laiali ja sulavad sageli äratundmatuseni kirjavaks seguks. Selle demonstreerimiseks esitagem lõpetuseks kõnesolev muistend üksikasjalikult teisend teisendi järele. —

„KUTS, SÄH ÜKS JALG! KUTS, SÄH TEINE JALG!“

1) Vi 1. — Minu kadund suurisa mälestas oma poisikese põlvest veel mõnda Kaarepere vana herrast rääkida, kes kui kuulus kodukäijate küt ial öö ajal muidu teedekäiki ette ei võtnud, kui hõbe kuulidega laetud püs kaasas. Kaarepere ümberkaudu leiti viimaks kõik öösesed hulgused ärahävitatud, et neist kuskil enam nähtavalt inimeste silma ei usaldanud tulla, aga teistes paikades leiti neid sagedast. Nõnda oli ükskord Haljala kirikuõpetaja kadund vana herrat endale appi palunud, sest et tema kiriku aia ligidal elades palju ial öö rahu ei leidnud. Kui vana härra sinna läinud, olla temal esimestel öödel väga palju tegemist, enne kui kiriku aiale rahu jõudis saata. Neli ja viis püssi pauku kuuldi enamist igal kuuvalgsel ööl, kunni viimaks linnud kütti silma eest lõpesivad. Siiski pilkas teda tük aega üks pik naisterahva kuju, mis iga õhtul esimese kuke laulul kesk kiriku aeda ühe haua peale tõusis, herra laskmise järgil kui udu tema silma eest ära-

[1]) Registreeritud ka Aarnel — vt. FFC 25, S. 4.
[2]) Puudub ent ometi Aarne registris FFC 25.

kadus, aga paar silmapilku hiljemine jälle vana paiga peal seisis. Herra oli juba paar tosinat nõbe kuulisi tema peale ärakulutanud, ei siiski vaenlasest jagu saanud. Seal tulnud ühel päeval üks vana taadike Toolse rannast ja kiitnud herrale nõuks hõbe kuulisi kartmata naisterahvast huntide ette kihutada, kus tema vistist otsa leiab. „Mul on“ — ütles rannamees üks nõiarohtudega suitsetud koer, mis teda siit jooksu saab kihutama, siiski peame ootama, kunni küünla kuuni, kus huntidel jooksu aeg tuleb ja neid palju koos on.“ — Et herral vaenlase vastu paremat nõu ei olnud, võttis ta rannamehe abi tänuga vastu, lubas nimetatut ajani oodata ja siis kahekeste suitsetud koeraga kodukäija jahile minna.

Ühel kuuvalgel küünla kuu ööl mindi asja tallitama. Kirikust paari versta kaugusel seisis lagedal üks heinaküün, heintega täidetud. Sinna pani rannamees ühe tutava julge südamega mehe kolme arulise raudhargiga vahiks, et kui jooksik huntide eest põgenetes küüni peaseks varjupaika otsima, vaht teda sealt ärahirmutaks. Rohkest tund aega enne keskööd läks herra rannamehega kiriku aeda, kus tutav kuju juba nende ees haua peal seisis. Herra tahtis esiteks veel korra püssi õnne katsuda, mispärast ta püssi tugevast laengis ja kolm hõbe kuuli sisse pani; tema sihtis tük aega osavalt, põrutas siis pauku — kus kuju ärakadus, aga ligemal silmapilgul jälle nende ees seisis. Nüüd ässitati koer tema peale, kes valget kuju sedamaid kiriku ajalt ära peletas, otsekohe soo poole. Kuju lippas ees, koer haukudes tema kannul. Ei kuigi kaugel sealt tuli karjake huntisi, ümbervaates rohkem kümme tükki; koer käänas teelt tagasi, hundid kõik kodukäija jälgil. Aga valgel kujul nähti jalad al kui linnu tiivad, et hundid pooleltki tema järgi ei jõudnud. Sammu kolm neli küünist eemal hüppas ta kui orav ühe raksuga pealmisest ukse haugust küüni, istus ukse lävele maha ja riputas jalad üle ukse välja. Natukese aja pärast jõudsid hundid sinna, vahtisivad põlevil silmil ülesse, kus kodukäija istus, aga ei võinud mööda seina ülesse minna. Kodukäija sealt neid ärritama! Tema sirutas korda mööda parema, siis jälle pahema jala huntide poole, kus juures ta igakord hüüdis: „K u t s ! v õ t a s e j a l g ! k u t s ! v õ t a t e i n e j a l g ! E i a n n a k u m b a g i : m õ l e m a d m u l o m a j a l a d !“ — Vaht tema selja taga vaatas natuke aega seda mängi, sasis siis mõlemate kättega hargivarrest kinni ja tõukas teda ühe tugeva vopsuga huntide ette üle pea maha. Silmapilgul murdsid hundid teda ära, et pisemat riismet üle ei jäänud.

Teisel hommikul läksid herra ja rannamees kohta vaatama, kus hundid öösel kodukäijale otsa olid teinud, aga leidnud nemad sealt suuremat märki maast, kui ühe k ä m b l a l a i u s e p e e n i k e s e l i n a s e r i i d e t ü k i j a k u l d s õ r m u k s e. Kui herra sõrmukse seest nime hakkas vaavama, kahvatas tal silmnägu lumevalgeks, sest sõrmukse sees oli ühe naabri mõisa proua nimi ülespandud. Tema sõitis sedamaid sinna ja kuulis mõisa rahva suust, et saksu sel korral kedagi kodu ei olla. — Mõne pääva pärast tulnud herra leinariides üksi tagasi ja rääkinud, kuda proua mõne pääva eest Tallinnas äkitselt ärasurnud. Kevade müünud ta mõisa ära ja läinud võõrale maale elama, kust ta enam tagasi ei tahtnud tulla.

Pärast härra lahkumist peasid rahva keelepaelad vangist lahti; seal räägiti siis esiotsalt salamahti, pärast avalikult, kuda prouaga õiget lugu

ei võinud olla, sest kõik mõisa rahvas teadis selgest, kuda tema ühte ööd kodu ei olnud maganud, vaid kui herra õhtul magama uinunud, suitsetanud tema, ei tea mis rohtu, herra nina alla ja läinud valges ööriides oma teed, kust ta vast hommikut vastu tagasi tulnud. Teised rääkinud jälle, kuda kadund proua ial ei toidu raasukest ega keelekastet oma suhu ei olla võtnud, vaid otsegu tuulest elanud, kui ta mitte öösesel salakäigil kuskil võõrsil paigal oma kõhtu ei olnud täitnud. — Kreutzwald, Eestirahva Ennemuistesed jutud 1 357—359.

2) Vi 2. — Mees maganud heinamaal küünis. Häkkitselt jooksnud kodukäija küüni, sest libahundid ajanud teda karjaga taga. Kodukäija palunud: „Aitta mind nüüd — ma juhatan sulle kaks raha auku." Ja juhatanudki. Mees ütlenud: „Ma ei või sind muud moodi aidata, kui mine küüni kattuksele." Kodukäija läinud. Hundid asunud küüni ümber. Kodukäija tantsinud heal meelel küüni kattuksel ja laulnud: „Limpa keelt ja lampa keelt — ei saa kumpa katsudagi!" Hundid aga hulunud küüni ümber edasi.

Mees liigutanud ennast küünis, heinad kahisenud. Kodukäija ütlenud mehele: „Kahi, kahi heinu — ehk tule küüni, käge ära!" Mees vastanud südame täiega: „Sooh, või sina kägistad õige nüüd minu ära. Küll ma tahan sulle näitada!" Võtnud heina hangu, urrutanud kodukäijad läbi kattukse. Kodukäija käinud kolinal maha ja hundid kiskunud ta silmapilk lõhki. Mees aga saanud õige rikkaks. — E 24344 < Narva.

3) Vi 3. — Kora tulnud kodukäija Leedi valda ühte taluse, läinud redeli pulga peale. Koer näinud ja hakanud houkuma. Kodukäja pakunud koerale üht jalga ja teist, ise öölnud: „Kuts, säh see jalg!" Pakkunud teist jalga ning öölnud: „Kuts, säh see jalg!" Tõmanud siis koera eest mõlemad jalad kõrgemale ja öölnud: „Ei anna kutsule kumbagi!" — E 41097 < Narva.

4) Vi 4. — Kord istunud tont aampalgil, hundid vahivad all: ei saa tonti kätte. Tont sirutab korda mööda kord ühe, kord teise jala huntide poole, kus juures ta iga kord ise „kuts, säh sie jala, kuts, säh sie jala" kordab . No saanud üks hunt jalast kinni haarata, tõmmanud teise aampalgilt maha, ehk küll tont kisendanud, läinud nad siiski taga menema. — H II 38, 79 (11) < Haljala.

5) Vi 5. — Korra jäenud üks mees heina tegemise ajal suvel heina lattu ööseks väsimust vällja puhkama ja et ta väsinud olnud, siis uinunud ta ka kohe magama. Korraga süda öö ajal kuulnud mees kanged kohinat ja müdinat ja võtnud hirmu pärast raud hangu kätte, et kui keegi ehk peaks kallale tulema, siis ennast hanguga kaitsta.

Selle järele olnud lau katusel suur müts kuulda ja üks heal hakanud rääkima: „Kuits, säh see jalg! kuits, säh teine jalg! — ei anna kumbagi!" Mehel kohe sellest aru käes, et see üks kodukäija on, ja pistnud hanguga läbi katukse sealt kohast, kust healt kuulnud rääkima. Kodukäija kohe ähvardama: „Kiti, kati, kaela murran!" sest ta

arvanud, et kass teda läbi katukse kriibib. Selle peale hakanud aga ise jälle ütlema: „Kuits, säh see jalg, kuits, säh teine jalg, — ei anna kumbagi!“

Mees torganud aga jälle hanguga läbi katukse, kus juures kodukäija kohe jälle sõnuma hakanud: „Kiti, kati, kaela, kaela murran!“ — „Kas ma suu tee äärise kass olen?“ mõtelnud mees ja torkanud kolmandama korra kõigest jõust hanguga läbi katukse kodukäijale sisse. Kodukäija kukkunud karvupsti lau katuselt maha, ja selle peale olnud kole lärm ja kiskumine kuulda. Hundid, kes kodukäijat taga ajasivad, söönud ta ka silmapilk nahka. Tast pole muud järele jäenud kui lühike saba ots. — E 35250 < Kadrina.

6) Vi 6. — Korra olnud hulk noort rahvast ühes peres videvikku pidamas. Vanapagan näinud seda. Mehel mõnus mõte pääs: ehk juhtub säält kedagi oma küüsi saama. Läinud teine talusse sisse, teretanud ja palunud öömaja. Majaperemees lubanud. Vanapagan palunud süüa. Seda toodud talle lauale. Vanatõhk kohe õgima: pala ja kala, pala ja kala. Peremees pannud mehe suurt söögiisu imeks. Pole aga sest suuremat midagi välja teinud, sest kes teab, kaugelt tulnud, kõht kangesti tühi. Seni kaasitanud poisid ja tüdrukud kangesti. Pääle söömist vanakoll kohe küsima: „Miks need tüdrukud täna nii ilusti laulavad ja keda nad naeravad?“ Selle pääle vastnud Hans (väike Hans): „Nad naeravad, et vana härg täna vasika toob!“ „Mis? Kuidas nii?“ küsinud vanakoll. „Kui elame eks näeme!“ vastanud Hans mokke muigutades. „Kuhu te mind magama panete?“ küsinud vanapagan natukese aja pärast. „Küll ikka ahju servale!“ vastanud Hans naeratades. Kõik heitnud magama. Tuli kustutati ära.

Kui Hans vanapagana kuulnud kõvasti norisevat, kutsunud ta kõik inimesed toast välja rehe alla, läinud ise õue ja vilistanud. Vile pääle kuuldud eemalt hulgumist ja siis niu, näu hääli. Korraga toas hirmus ähkimine ja nagu huntide hulgumine. Keegi ütelnud toas: „Kuule kriimu, metsa villu! Ära oma peremest puudu! Ära ta jalgu rebi! Säh, katsu seda jalga! Säh, katsu teist jalga! Ei anna, ei anna! Omad jalad mõlemad!“

Hans kuulnud seda. Pugenud ruttu läbi suitsu augu tuppa. Hundid jooksnud mööda toa põrandat, keeled suust väljas, vahtinud parte poole. Partel istunud vanakoll ja kõlgutanud oma pikki koivi. Hans kõmmutanud vanapaganale kõmmu kuklasse. Vanapagan lennanud nagu tuhakott partelt alla huntide kätte. Hans aga hüüdnud: „Vana härg, su vasikad on nüüd siin!“ — Hundid pannud vanapagana nahka. — M. J. Eisen, Hans ja vanapagan 94 < Simuna.

7) Jä 1. — Vanapagan istund küüni ääre peal. Hundid piirand all, vahtind ülesse ja püüdnud vanapagana jalgu. Vanapagan narrind hunte: „Kuts säh see lall! Kuts säh see lall! Ei anna kumbagit.“ Eks mees olnud ka küünis. See lükand hanguga vanapagana alla huntide kätte. Hundid söönd v. p. ära, ainult pisut sinist suitsu jäänd järele. Vanapaganaid ju palju. — EVR XXXVII 108 < Paide.

8) Ha 1. — Kord maganud kaks heinalist ühes küünis. Ööse jooksnud kaks kurjavaimu suure hundi karja eest ära ja roninud lau (küüni) viilu peale, hundid jäenud alla hulgudes vootama. Siis hakanud

kurjadvaimud hunta kiusama, narrima: naad sirutand jalad pikale ja öelnud: „Kuts, säh see jalg — ei anna mitte! Kuts, säh teine jalg — ei anna mitte! — omad jalad mõlemad!“ Kui naad nõnda ju hulk aega olnud hunta ärritanud, lükanud üks heinaline heina hanguga teise neist huntide kätte. Hundid karanud sellele kohe külge. Surres hüüdnud see veel teisele: „Vii Jeeruteerule teada, et metsa kütsid sõid kõlbi ää!“ — H II 15, 101 (5) < Kuusalu.

9) Ha 2. — Kord maganud üks mees heinaküünes. Sealt tulnud üks rootsi kääbas huntidega ja saanud küüne augu peal üles karata ja ise tänan oma head jalgu rootsi keele „takvere tatasvoor“, ja veel mittu korda ütelnud tema neid sõnu. Mees kohkunud esmalt ära, aga pärast võtnud tema südant ja saanud heina angu kätte, virutanud sellega kääpale taka selga, — see läinud kui tuhakott huntide kätte maha, ja hundid söönd teda kohe ära. — H I 1, 432 (14) < Risti.

10) Ha 3. — Peremees olnud heinamaal küünis kuulnud: õrr, õrr, õrr. Vaadand: kaks unti all ja keegi kükitab katusel. Pakkund ikka: „Kuts, säh teist jalga, kuts säh teist jalga! Ei anna kumbagit.“ Mees saand aru: kodukäija. Lükand teise argu varrega katuselt alla huntide kätte. Karjund kui kits huntide käe kuni ära söödud. — EVR XXXVII 13 < Keila.

11) Lä 1. — Jutustaja isa maganud kord üksi metsas heina küünes, kui kaks hunti sisse tulnud ja seina mööda üles tikkunud. Tal akanud hirm, vaadanud üles ja näinud penni peal alli kulli, lükanud vikatiga maha, ning hundid murdnud ja käänustanud selle ära ja läinud oma teed. — H II 2, 682 (4) < Märjamaa.

12) Lä 2. — Ükskord maganud üks mees küinis heinde sees. Korraga kuuleb ta läbi une kanget huntide hulgumist, sest huntisid olnud küini luugi alune murruna täis, kes ikka ülesse luugi poole hüpanud ja ise hulgunud. Mees vaatanud siis luugi kohal oleva penni poole, mis sääl näha on. Penni pääl istunud kaapkübaraga veikene hallis riides poisikene, kes jalgu kõigutades huntide poole kõnelenud: „Kuts, säh seda jalga! Kuts, säh teist jalga!“ — Oota, sa kurjavaimu hing, mõtlend mees oma kõrvalt riha võttes ja virutanud tubli hoobi halli poisikese selja pihta, kes järsust löögist nagu kera penni päält maha huntide kätte kukkunud. Hundid karganud suure kiirusega hunikusse kokku ja nüüd pole muud enam kuulda olnud kui kigin ja kägin. Hundid läinud ära ja kõik olnud vaikne. — E 29157 < Kullamaa.

13) Lä 3. — Ükskord tahtis üks voorimees õhtu eel ühest suurest metsast läbi sõita. Sõitnud juba tükk maad ära, aga tee mis tahad — metsast välja ei saa. Andnud hobusele hästi pihta, aga see oli juba nii väsinud, et enam sammugi edasi ei saanud. Tema hobune oli üks tubli hall ruun, kes vahel halva teega suuri koormaid oli vedanud, aga ilmaski ei olnud nii ära väsinud kui nüüd. See pani mehe väga imestama, ka koo-

rem ei olnud seekord ka mitte raske ja tee olnud hea, tunni poolteise eest lasknud ta teda kõrtsi ees puhata ja süia. Ta hakkas järele vaatama, miks pärast hobune oli nii ära väsinud. Ta vaatab vankri ümber ringi läbi ja ei näinud midagi iseäralikku, siis katsub vankri nurka tõsta, et alt järele vaadata, kas vankril midagi viga on, aga ei jõua, see teeb ta tähele panemise veel suuremaks. Ta läheb metsa ja raiub poomi, katsub poomiga vankrit tõsta. Ta ajab hobust, aga see ei jõudnud vankrid liigutadagi. Nüüd sai ta aru, et see õige asi ei ole, ja temal tulid mitmed tondi jutud meelde, mis sest metsast räägiti. Nüüd kahetses ta väga, et ta kõrtsimehe juttu ei ole kuulnud ja öömajale jäänud. Nüüd tuleb talle ka meelde, et kõrtsimees talle ütles, et väga kole ja kardetav olla pärast päeva looded sest metsast läbi minna, sest et sealt enam keegi pole tagasi tulnud. Mitmed julged mehed olid seda naeruks pannud ja õhtul metsa läinud üteldes: „Saab siis näha, mis mul seal õige tehakse.“ Aga need jäänud kõik kadunuks. Ja viimasel ajal ei olegi keegi julgenud siia metsa minna. Ilm hakkas juba hämarikuks minema ja mehel tuli õige hirm peale, ta nutab hoost, aga see ei liikunudki. Siis andis ta hobusele heina ette ja ise heitis vankri peale pikali, et mõnda abinõu välja mõtelda, aga ta uinus pea magama.

Kui ta üles ärkas, oli juba üsna pimedaks läinud. Esiotsa ei teadnud, kus ta oli, aga aega mööda tuli temal kõik meelde ja hirmu värinad käisid üle keha. Ta vaatas ringi ja nägi ühe puu all kolm meest istuvad. Ühte kuulis ta rääkivad: „Mull oli täna hea õnn, ma läksin kõrtsi juure, sääl nägin ma ühe mehe siia metsa poole sõitvad, ma jooksin talle järele ja istusin vankri peale ning sõitsin temaga ühes. Metsas eksitasin ma ta ära ja hobune väsis ka ära. Teie teate, et mull kaunis hästi raskust on. Kui ma tund aega ühe hobusega sõidan, siis on ta nii väsind, et enam sammugi ei saa. Viimaks andis ta hobusele heinad ette ja heitis ise vankri peale pikali, ma leidsin mõned unerohud, panin talle nina alla ja ta jäi magama. Nüüd ta muidu üles ei ärka, kui ma unerohud ta nina alt ära võtan ja ta ülesse äratan.“ Teine rääkis: „Mull läks täna ka kaunis hästi. Ma läksin külasse ja aeasin mehe ja naise riidu. Mees oli joobnud ja minu ässitamise läbi sai ta vihaseks, et ta naist peksma hakas; ta peksis teda peris veriseks. Ma tantsisin rõõmu päarst ühe jala pealt teise peale. Nad kisklesid tükk aega, viimaks jooksis naine välja ja mees heitis magama. Siis panin mina tulema.“ Kolmas rääkis: „Mul oli halb õnn: ma läksin külasse, seal nägin ma meest ja naist lastega sööma. Pärast söömist tänasid nad Jumalad. Siis hakas naine toitu laualt ära kraamima, kui ta toidu nõudega minust parajaste mööda läks, pannin talle jala ette ja tema kukkus, aga nii halvaste, et toidu nõud kõik terveks jäid. Ta tõusis maast ülesse ja hakkas Jumalad tänama. Sellepeale panin mina ka putket mängima.“ Siis ütlesivad kaks viimast esimesele: „Meie võime täna su juure õhtu söögile jääda, sest sellest mehest saaks meile kolmele küllalt, aga meie võime veel õnne katsuma minna ja kui meie kedagi ei saa, siis tuleme su juure tagasi.“ Ja mehed lahkusivad ühest.

See tont, kes kõige esite rääkis, tuli vankri juure ja näis vankris oleja pea juurest midagu otsivad. Ta tegi, kui magaks ta. Tont võttis mehe pea otsast mõned rohud ära ja pani puu pilu vahele. Siis tuli ta mehe

juure ja ütles: „Tõuse üles.“ Mees tegi, kui magaks ta õige raskesti. Tont raputas teda õige tugevaste ja käratas: „Tõuse üles.“ Siis hakas mees silmi pühkima ja küsis: „Mis sa tahad?“ Tont ütles: „T õ u s e ü l e s, t e e t u l i ü l e s s e.“ Mees mõtles: „Kui ma ta vastu panen, siis ehk kägistab ta mind ära.“ Mees läks värisedes metsa. Metsas tuli tal häkiste meelde, et h u n d i d tonta murda, ja ta ütles tasa: „Peaks nüüd hundid tulema.“ Ta mõtles ära jooksta, aga ei, ütles ta, siis tuleb tont mind tagaajama ja kui ta mind kätte saab, siis kägistab ta mind kohe ära. Viimaks võttis ta nõuks natukene rohkem aega viita ja viimaks toorid puid viia. Siis raius ta ühe suure kase maha, raius küljest mõned tükid ja viis tondi juure. Kui tont nägi, et mees toorid puid tõi, käratas ta: „Mine too k u i v i p u i d.“ Mees läks ja tõi kuivi puid. Siis tegid nad tule üles. Kui tuli juba ilusaste põles, ütles tont: „Mine too metsast üks puu ja tee v a r r a s, kellega ma sind ära küpsetan!“ Mehel käisid hirmu värinad üle keha ja lootused elu peale kadusid. Aga varsti tuli tal jälle lootus elu peale; ta läks metsa ja tõi ühe pisukese kuuse o r g i välja. Kui tont seda nägi, kähvatas ta: „Mis sa sellega tahad teha, see on ju päris silgu küpsetamise ork, mine too parem, na oma käevarre jämedune.“ Mees läks jälle ja tõi oma käe varre jämeduse m ä d a n d p u u. Tont võttis puu mehe käest, et katsu, kas ta kõva küll on. Aga kui ta puud tahtis natukene painutada, murdis see katki. Nüüd ütles ta mehele: „Mine too üks toores kuuse oks, ja kui sa hääd ei too, siis kägistan ma su silmapilk ära.“ Mees läks suure hirmuga metsa, palus Jumalad, et ta huntisi saadaks, kes tondid ära murraksivad. Siis raius ta ühe kuuse maha ja viis tondi juure. Tont ütles: „Vaata niisugune on paras, sa oleks võinud esimese korraga niisuguse tuua. Tee nüüd varras valmis, varsti hakkab k u k k laulma, siis ei ole mul enam aega.“ Mees katsus küll pitkamisi teha, aga ta sai siiski viimaks valmis, ta tegi teda veel libedaks. Tont ütles: „Hea küll, too ta siia!“ ja tahtis varda mehe käest ära võtta. Aga sellsamal silmapilgul haarasid k o l m h u n t i teda igast küljest kinni, veel enne kui tont eest ära sai põgeneda, ja kiskusid ta lõhki.

Hobune hunta nähes pani jooksma ja mees järele. Hobune jooksis ühe h e i n a k ü ü n i juure ja jäi sinna seisatama. Mees läks küüni sisse, et vaadata, kas sinna on võimalik ööseks jääda, sest ilm oli väga pime ja edasi saamine vaevaline. Ta andis hobusele heinad ette ja ronis ise küüni, et pisut hingata kunni valgeni. Küünis olles kuulis ta häkiste müdinad, ja sellepeale jookseb üks imelik loom kõini ja ronib ruttu kui kass p e n n i peale; tema järgi jooksevad k o l m h u n t i. Mees vaatas õige teravaste ja pea tundis ta ära, et see üks tont oli, keda ta metsas puu all oli näinud. Tema hoidis ennast hirmu pärast õige nurka ja vaatas, mis nüüd sünnib. Tont penni peal näitab huntidele teist jalga ja teist jalga üteldes: „K u t s n ä e t e i s t l a l l a, k u t s n ä e t e i s t l a l l a.“ Hundid vaatavad alt ülesse, aga ei saa kedagi teha. Mehe juures nurkas oli üks h a n g u vars. Mees võttis hangu varre, ja kui tont parajaste jalga näitas, tõukas ta hangu varrega maha. Tont tahtis haampalgist kinni hakkata, aga haampalk murdus ja läks katki. Taramti kukkus ta huntide ette ja hundid sõid ta ära, veregi lakkusid nad ära. Nüüd ei tahtnud mees enam sinna jääda, läks küünist välja, istus vankri ja kihutas minema. Varsti sai ta ligidalle külasse ja jäi sinna öömajale. Ka küla rahvale rääkis ta seda juhtumist. Teisel päeval

läks ta mõne teise mehega seda kohta vaatama. Nemad leidsid seal tule aseme ja ka need rohud puu pilu vahelt leitsivad nemad üles. Ja nende rohude eest sai tema head hinda. Pärast seda ei juhtunud reisijatele seal metsas enam midagi õnnetust. — E 26079 < Vigala.

14) Lä 4. — Kodukäija tulnud kottu käimast ja pöörnud maanteelt metsa. Olnud talvine aeg ja hundid liikumas. Hunt näinud, et kodukäija tuleb, jäänud varitsema. Kodukäija saanud haisu ninasse, et hundid ligidal, mõtelnud, kuhu võiks pakku pugeda, leidnud heina küüni, pugenud sinna sisse, hunt jäänud alla vahtima. Kodukäija kõlgutanud jalgu ja narrinud hunti öeldes: „Hunt, säh see lall, hunt, säh see lall, — ei anna kumbagi: omad lallid mõlemad!“ Eks kütt jäll olnud küünis rebast varitsemas, lükanud kodukäija püssi päraga maha. Hundid kiskunud tondi nirtsa-närtsa lõhki. Hommikul leidnud kütt ainult sõrmuse maast. — E 53558 < Haapsalu.

15) Lä 5. — Tont põgenend hundi eest lakka, kus mees magand. Hunt lõgistand hambaid all ja rääkind: „Oota, oota! luu murran, liha söön!“ Mees mõtlend, mis teha, kas lükata tont maha või mitte. Tont meest paluma, luband ratta rummu täie kulda tuua, ise aga õrritand seda hunti, näitand üht jalga ja teist ja räägib: „Tahad seda kläbrast? tahad teist kläbrast?“ Hunt: „Luu murran, liha söön!“ Mees lükkand tondi hangiga maha, — olnud ainult üks hammaste kärin, kui hunt tondi nahka pannud. — EVR XXI 33 (3) Pühalepa.

16) Lä 6. — Korra maganud mees küünis heinte sees. Küüni ees olnud hunt. Tont olnud üleval laua ääre pääl ja näidanud hundile jalgu öeldes: „Hirri, härri, halli koera, tahad sa seda kläbrast (jalga)? tahad sa teist kläbrast?“ Ise näidanud kordamööda jalgu. Magaja mehe kohta öelnud tont: „Kabitse, kabitse, kaela murran, liha söön!“ Mees võtnud hangu, löönud tondile sisse ja taht-nud alla hundile visata. Tont palunud, et jäta veel, annan ratta rummu täie kulda. Mees pole hoolinud, visanud tondi alla hundi kätte. Siis pole muud kuulda olnud kui rägin ja hundi härrin. Hunt oli ta hoopis ära söönd. Mees vaadanud pärast rummu, sääl pole muud olnud kui haavalehed. — EVR XXIV 16 < Pühalepa.

17) Sa 1. — Ühe korra kaks kodokäjad tulnud ikiite mäal. Huint olnud te ääres. Üks mees mängund torupilli küüni pääl, kuulud, teine ütlenud: „Oi, on, uin“. Teine ütlenud: „Ei, mäjn käin!“ Läinud ika edasi, kui huint murdnud teise kodokäja ära. Teine tulnud, hüpanud sääi ümber küüni.

Se mees, mis sääl torupilli mängund on, se läinud üles küüni penni pääle. Kodokäja tulnud küüni pääle, ja huint tulnud ka senna küüne juure. Kodokäja olnud ka sääl küüni pääl, ise ütlenud selle mehele: „Kui sa kiput, nenda kaila käänan!“ — Mees mõtlenud: mis ma nüüd teen? — Näinud, üks heina hang olnud küüni pääl. Võtnud selle heina-hangu, kui viskanud kodokäja sääl ülalt küüni päält maha hundi käte. Huint

murdnud teise senna ära. Kodokäja saanud üttelda: „Oleks ma sest inimeni tadnud, so pask oleks võidnud ennemine maas olla, kui nüüd minul on.“

Siis huint tulnud mehe juure senna küüni juure. Mees mõtlenud, mis ma nüüd sulle annan, — viskanud natukse heinu ülalt. Huint harinud need suhe, läinud metsa. — H, R 3, 215 (3).

18—22) Sa 2—6. — Vt. § 111: Külmking õrritab jalgega hunti.

23) Pä 1. — Korra ajanud hunt vanapaganat taga. Vanapagan jooksnud hundi eest talu laudile, hakanud seal hunti naerma ja ütelnud: „Kuits säh, võta puna lalli! Kuits säh, võta sini lalli! Ei anna aga kummagitki!“

Sulane maganud laudil ja kuulnud ja näinud kõik, mis vanapagan teinud. Sulane krabistanud heinte sees. Vanapagan mõtelnud kassi olevat ja ütelnud: „Kõtts! Ma tulen ja murran su kaela!“

Sulane kuulatanud veel vähe aega, siis võtnud heina hangu ja virutanud sellega vanapaganale selga. Vanapagan kukunud laudi august maha otse hundi lõugade vahele. Hunt lõhkunud vanapagana reied üsna puruks. Vanapagan saanud ometi veel põgenema ja pääsnud see kord eluga hundi küüsist. — M. J. Eisen, Vanapagana jutud I 60 (22) E 4499 Tõstamaa.

24) Pä 2. — Ühe mehe noor naine surnud ära, kuid hakanud kodus käima. Kord maganud mees heinal olles küünis, naine tulnud ja istunud ukse pakule. Hunt aga vahtinud alt, sest need on kodukäijate pääle väga vihased. Naine olnud aga kõrgel ja õrritanud hunti: „Kuitse see jalg, kuitse[1]) see jalg!“ Mees ärkinud üles, tõuganud naise alla. Kohe hunt tõmmanud ta kinni ja murdnud ära, ainult sinine suits ja tükk riiet jäänud järele. (Jutustuse päälkirjaks „Kodukäija“). — EVR V 25 (3) P.-Elisabeti.

25) Vl 1. — Kui Jumal ilma loomi täis oli loonud, tuli kuradil ka himu peale niisamasugune meister olla. Ta võttis tüki sitket savi, käkerdas neljajalgse pitka sabaga koera kujulise looma valmis, ja puhus talle küll eest küll tagast otsast hinge sisse, aga kõik asjata, loom jäi ikka üksnes savi tükiks. Ta läks Jumala juure nõu küsima. „Ma tegin ühe ilusa, kasuliku looma, aga ei saa talle hinge sisse, küll puhun ühest, küll teisest otsast, aga kõik asjata; õpeta mind, kuidas loomale hinge sisse panna ja elama ajada!“ Jumal ütles: „Mine koju ja ütle: „Savi tõll, tõuse üles, söö kurat ära“, küll ta siis elama hakkab.“ Kurat läheb koju, arvab, et kui Jumal mulle niisugust rähka mõtleb, ma teen talle seda tagasi, ja ütleb: „Savi tõll, tõuse üles, söö Jumal ära!“ Aga ei ühtigi. Ta läheb uuesti nõuu küsima ning ütleb: „ei aja need sõnad kedagi elama! Anna paremat nõuu!“ Jumal ütleb: „Küll ajavad, ütle nad aga täielikult välja!“ Kurat läks ning ütles: „Savi tõll, tõuse üles, söö ära!“ aga ka see ei mõju midagi. Läheb kolmat korda häda kaebama. Ei saa targemat nõuu ühtigi. Mõtleb: „Mis

[1]) Üleskirjutaja asetab kuitse järgi küsimismärgi, sest ta pole saand nähtavasti aru, et siin on tegu kahe sõnaga „kuits, se(h)“.

ma pian nüüd tegema? — Oota ma lähen puu otsa," ja ütlehb siis: „Savi tõll, tõuse üles, söö kura- ära!" Oh sa paraku! nüüd oli savi tõll maast ülevel ja tahtis otse puusse joosta, aga oksad olivad väga kõrges, ei saanud üles.

Vanapoiss istus nüüd puu oksa peal, sirutas ikka ühte ja teist jalga välja: „Kuts, seh seda jalga! Kuts, seh teist jalga! Kuts ei saa kummagitki kätte!" Nõnda mängis ta, kuni nälg hundi toitu muretsema ajas ja mees seda viisi kodu valama peasis. Et hundid nii kuradit taga kiusavad, selle pärast nimetatakse teda Püha Jüri kutsikaks. — EKmSA XVII (1889), lhk. 29 (31).

26) Vl 2. — (Algus samane, mis eelmiseski teisendis).

„Kuts seh seda jalga, kuts seh teist jalga! Kuts ei saa kummagitki kätte!" Aga aeg läks vanal mehel igavaks, ei teadnud, kuidas hädast peaseda. Viimaks juhtus üks naine soost mööda minema. Seda hakkas ta paluma: „Kuule, kulla naise nartsak, p.... partsak, vii pulma talusse teada, et tõo lindu tõmmatakse keset sood ja Kõpu teed!" Pulma rahvas ei teadnud midagi, et vanapaganad parsil on. Kui naine oma juttu lõpetas, pühkisivad kõik vanapaganad „tõo linnule" appi, igal ühel parss seljas. — EKmSA XVII (1889), 30 (32).

27) Ta 1. — Kursi kihelkonnas, Puurmanni vallas, Tõrve külas elanud Siku ja Kellamäe taludes väga ahned perenaised. Korra läinud nad nõia juurde paluma, et see nende võihulka suurendaks müüa. Tark täitnud nende soovi, nõudnud aga nimetissõrmest kolm tilka verd. Või hulk suurenenud silmanähtavalt, aga igakord kui rist võile peale tõmmatud, jooksnud risti jälgedest sirinal verd.

Peale surma pole kuri nende hingedele rahu andnud, vaid saatnud neid inimesi kiusama ja kurja tegema. Siku perenaise kohta vaikib rahvasuu. Selle vastu räägitakse aga Kellamäe perenaisest järgmiseid lugusid.

Õhtul peale surma viidud surnu kirstuga rehetuppa ja jäetud surnu neljaaastane poeg vahiks. Varsti märganud laps, kuidas ema istukile tõusnud ja hoolega ringi vaadanud, nähes aga last, heitnud uuesti pikali. Öösel olnud surnu puusärgis küll paigal, aga sahvris lõhutud kõik söögiriistad ära.

Maetud surnu maha. Suur olnud aga matjade imestus, kui koju tulles leidnud perenaise aia ääres kivi otsas tantsimast. Tihti käinud ta pärast seda veel seal ajast ja inimestest hoolimata.

Hiljem tahtnud ta oma tütart ära kägistada. Tütar maganud alati sulastega ühes kambris, kes talle parajal ajal appi tulnud ja kodukäija eemale ajanud.

Ka käinud ta teistes peredes paha tegemas. Korra kiskunud ta ühes peres elusa põrsa pooleks ja viinud teise verise poole üle aedse ukse taha. Üks pere leidunud siiski, kuhu ta sisse pole saanud, — seal on väga usulik rahvas olnud, seal peres laulnud kodukäija ukse taga: „Siia sisse ei pääse — siin on raamat lahti alati." Raamatu all mõelnud piiblit.

Küll olla rahvas katsunud teda hävitada, aga miski pole aidanud. Seal tulnud saatus rahvale appi. — Kord külla tulles sattunud ta huntide

küüsi. Jooksnud siis suure rutuga aida laele (katusele). Aida lakas maganud üks mees ja kuulnud, kui kodukäija laulnud: „Kuts säh see jalg, kuts säh teine jalg — ei anna kutsile kumbagitki!“ Mees haaranud hangu pihku ja lükanud kodukäija huntide kätte, seal saanudki otsa. — E 54744 < Kursi.

28) Ta 2. — Hundid on kõige kurjemad kodukäijate vaenlased. Ükskord jooksis kodukäija heinaküüni, suur kari hunta järel. Et ennast huntide küüsist peasta, kargas kodukäija näpupealt talapalgi peale ja hakkas seal hunta narrima, kes hambad irevel all seisid ja ülesse vahtisid. Kodukäija pingutas alla poole, huntide poole küll üht jalga, küll teist jalga ning hirvitades hüüdis: „Kuts säh see jalg, kuts säh teine jalg; ei anna kutsile kumbagit jalga.“ — Küüni nurgas põrandal magas Peep. Mürast üles ärkades ning kodukäijat ja hunta nähes, mõtles ta: Ma võtan heina hangu ning lükkan kodukäija talapalgi pealt alla, huntide hammaste vahele. Kodukäija, kes inimese mõtted teab, karjub: „Peep, Peep, Peep! ära puudu, Peep!“ — Viimaks tüdines Peep vaatamast, võttis hangu ja tõukas kodukäija talapalgi pealt maha. Näpupealt tõmbasid hundid kodukäija puruks. Natuke sinist märjukest jäi maha. — E 54896 < Laiuse.

29) Ta 3. — Kord heinaajal jäenud mees üksinda metsa heina küüni ööseks. Mees pole saanud veel magamagi jäeda, kui korraga mürinat kuulnud. Vaadanud välja, näinud: valges riides inimene, kirjud säärsukad jalas, jookseb küüni poole, kaks hunti järel. Küüni juurde jõudes jooksnud valges riides inimene, kes keegi muu ei olnud kui kodukäija, küüni katusele. Hundid jäenud põlevate silmadega ülesse poole vahtima. Küüni katus olnud harja pealt lagunenud, ja mees näinud läbi roovi lattide: kodukäija istub katuse harja peal. Mees võtnud heina hangu ja tahtnud kodukäijat katuselt alla torgata. Kodukäija aga urisenud üleval: „Kõtu, kõtu, kaela murrad!“ Mees löönud kartma ja tõmbanud hangu tagasi. Pärast võtnud julgust ja sirutanud hanguga uuesti kodukäija poole. Kodukäija urisenud jälle: „Kõtu, kõtu, kaela murrad!“ Mees pole seekord aga mitte kuulanud, vaid lükanud teise katuselt alla huntide kätte. Kui välk karanud hundid kodukäija kallale ja söönud teise nõnda ära, et muud ei ole järele jäenud kui mõned riide räbalad ja säärsukade tükid. — E 40358 < Laiuse.

30) Ta 4. — Kord jooksnud kodukäija hundi eest Nigula karjamõisa rehe seina peale. Unt jäänud seina taha vahtima. Kodukäija sealt unti irritama, sirutanud ikka üht ja teist jalga undi poole, isi üttelnud: „Kuts, säh sii jalg! Kuts, säh teine jalg! Kuts, seh teine jalg! — ei anna aga kutsile kumbagi jalga!“ — Rehepapp vahtinud seda lugu pimedast nukast pealt. Viimaks võtnud heina angu ja annud sellega kodokäijale hää plahkami mööda turja, — nii olnud see seina pealt maas ja undil suus. Mõne silmapilgu pärast ei olla muud kui paar sinist vee piiska maas olnud. — H II 28, 53 (25) < Äksi.

31) Võ 1. — Põlva kihelkonnas Himaste külas olnud vanaste tühi rehemaja, kus kedagi sees pole olnud. Ühel õhtul saadud Himaste külas salamahti teada, et sell öösel soldati püüdjad tulevad. Kohe noored mehed pakku põgenema, üks siia, teine tänna.

Üks noormees läinud tühja rehte; roninud rehe tare peale ja jäenud sinna õle kubude vahele varjule. Tükk aega seisnud poiss nõnda peidus, kui korraga valju jooksmist rehe all kuulnud. Krõbin ja krabin läinud rehe all õige suureks, vahel sekka kuuldud ka kiunumist.

Korraga kuulnud noormees, et keegi krabinal ülesse tulnud. Noore mehe süda hakanud hirmu pärast värisema. Varsti tulnud keegi nooremehe poole küsinud: „K e s s i i n o n ? N ü ü d p o l e m u l l a e g a, a g a k ü l l m a s i n d p ä r a s t v a a t a m a t u l e n !“

Küsija polnud keegi muu kui vanapagan ise.

Vanapagan läinud nüüd ja istunud tare lae otsa peale. Ajanud jalad üle rehe otsa alla, vibutanud jalgu ja ütelnud: „H u n t, s ä h s e e j a l g ! V õ t a j a m u r r a n ü ü d ! H u n t, s ä h s e e j a l g ! M u r r a n ü ü d !“

Hundid karanud seina mööda püsti, et vanapaganat tare pealt maha tõmmata, aga ei ulatanud.

Noormees võtnud heina hangu, läinud sellega vanapagana selja taha ja tõuganud karvups! vanapagana ülevelt maha! Selle peale kuuldud all suurt matsutamist ja lõhkumist. Sinist tuld aga tulnud nähtavale ja siis jäänud kõik jälle vaikseks. Hundid läinud sedamaid oma teed. — Eisen, Teised Vanapagana jutud 27 (13) < Põlva.

32) Se 1. — Kord v a n a h a l v joosnud parsile soe karja eest. Istund parsil ja torkind susi: „H õ r r, k u t ś a, ü t ś j a l g ! h õ r r, k u t ś a, t õ õ n õ j a l g !“ Niikaua õrritand, kuni soed tõmmand ta ülevalt alla. — L < P. Berg Koselka külast.

33) Se 2. — Soldat põgenend „sõa lõõst“ rehe pääle, v a n a h a l v ~ v a n a s i t t taas huntide eest rehe alla ja säält üles rehe pääle, kust ässitand: „N a h, ü t s n a g a (= vene noga)! n a h, t õ n e n a g a ! k õ t ́ t, k õ t ́ t !“ Soldat tõugand vanasita maha, susi söönd selle ära. — L < P Voolaine Sestniki külast.

34) Se 3. — „H r r ! k l õ k - k l õ k ! k u t ́ ś a n a h ü t s k ä p p, n a t õ õ n õ !“ Tõmmas är, ol soe suuh, mõtsalise perseh. — L < P. Voolaine Hilana külast (kuulsa „laulumä“ Taarka käest, kes enamat pole mäletand, kuid olevat mingit sellist juttu kuulnud küll vanasti).

35) Lu 1. — Põgenes mees soldatihirmust, põgenes ära rehe pääle; istus ta sääl; tuli sinna s a r v i l i n e g i, hundid taga järel; hüppas üles õrre pääle, ise huntisid narrima: „H ü p p a, k u i h ü p p a d, k a k k a, k u i k a k k a d, J ü r i k u t s i g a’ v õ t n u - u s k i n n i !“

Sarviline pistab huntidele kord ühe jala, kord tõise, ise ütleb: „S u z i, s ä ä ü t s j a l g, s u z i, s ä ä t õ n e j a l g.“

Hundid nuutsuvad, vinguvad, ei saa sarvilist kätte. Mees näeb, mis sarvik tembutab, kui võtab pika ridva ja lükkab vana õrre päält maha. Hundid silmapilk vana kallale ja söövad ära.

Tuli hommik, sai valge, mees näeb: kaks kotti kuldraha maas, sarviliselt järele jäänud. Mees võtab kotid, läheb tagasi nekrutikohtu, paneb kuldraha hammaste vahele. Tuleb tohter, vaatab mehe läbi, leiab raha: „Hm! ei see mees soldatiks kõlba, hambad suus mädanenud puhas!" Mees saab lahti, läheb koju, raha elamiseks küllalt käes. — O. Kallas, 80 Lutsi maarahva muinasjuttu 384 (69).

Esitand üksteise järele eesti teisendid geograafilises järjekorras, märkigem nüüd ülevaatena lõppu ka loo üksikute tegelaste ja tegevusmotiivide varieerumised. —

I K e e g i m e e s m a g a b k ü ü n i s (Vi 2, 5, Ha 2, Lä 2, 3, 6, Sa 2, 5, Pä 2, Ta 2, 3) ~ lakas (Lä 5, Ta 1) või küünis magab kaks heinalist (Ha 1) ~ jutustaja enda isa (Lä 1) ~ torupillimängija (Sa 1). Mõnikord kõneldakse lihtsalt mehe küünis viibimisest (Jä 1, Ha 3) või öeldakse, et ta sääl l u u r a b (Vi 1): see on nimelt rebast varitsev kütt (Lä 4) ~ hundikütt Tüüdi Jaak (Sa 4) ~ talumees, kelle heinad paisatud öiti küünist välja (Sa 3, 6). Teinekord esineb tegelasena kaval Hans toas (Vi 6) ~ laudil magav sulane (Pä 1) ~ rehepapp (Ta 4) ~ rehte peitu pagend liisupoiss (Võ 1, Lu 1) või soldat (Se 2). Mõnikord inimest ei esinegi (Vi 3, 4, Vl 1, Se 1) või kõneldakse ainult möödaminevast naisest (Vl 2).

II S i n n a j o o k s e b k o r r a g a k o d u k ä i j a (Vi 2, 3, 5, Ha 3, Lä 4, Pä 2, Ta 1—4) ~ kaks kodukäijat (Sa 1) ~ k ü l m k i n g (Sa 2—6) ~ rootsi k ä ä b a s (Ha 2) ~ kaapkübaraga väikene hallis riides poisikene (Lä 2) ~ „all k u l l", mis tähendab vist halli kolli (Lä 1) ~ t o n t (Vi 4, Lä 3—6) ~ kaks kurjavaimu (Ha 1) ~ v a n a p a g a n (Vi 6, Jä 1, Pä 1, VI 2, Võ 1) ~ vanahalv (Se 1, 2) ~ vanasitt (Se 2) ~ vanatõhk või vanakoll (Vi 6) ~ kurat (Vl 1, 2) ~ sarviline (Lu 1). Kord see on e l a v m õ i s a p r o u a, kes käib öiti kollitelemas (Vi 1).

III T e d a a j a v a d t a g a h u n d i d (Vi 4, 5, 6, Jä 1, Ha 2, Lä 2, 4, Sa 2, 3, 6, Ta 1, Võ 1, Se 1, 2, Lu 1) ~ kari hunte (Ha 1, Sa 5, Ta 2) ~ üle kümne hundi (Vi 1) ~ pooltosinat hunti (Sa 4) ~ kolm hunti (Lä 3) ~ kaks hunti (Ha 3, Lä 1, Ta 3) ~ ü k s h u n t (Lä 5, 6, Sa 1, Pä 1, 2, Vl 1, 2, Ta 4). Kord esinevad l i b a h u n d i d (Vi 2), kord k o e r (Vi 3).

IV P õ g e n e j a h ü p p a b k ü ü n i ukse kohal olevale (Vi 1) augule (Vi 1, Ha 2) ~ pennile (Lä 1, 2, 3, Sa 4, 6) luugi kohal (Lä 2) ~ paari pääle (Sa 5) ~ laua ääre pääle (Lä 6) ~ lao (küüni) ääre (Jä 1) või viilu pääle (Ha 1) ~ talapalgile (Ta 2) ~ aampalgile (Sa 2, 3) ~ ukse pakule (Pä 2) ~ katusele (Vi 2, 5, Ha 3, Ta 3) ~ küüni pääle

(Sa 1) ~ küüni (Lä 4). Mõnikord tegevuspaigaks pole küün, vaid põgeneja hüppab parsile (Vi 6, Se 1) ~ lakka (Lä 5) ~ talu laudile (Pä 1) ~ tare lae otsale (Võ 1) ~ aida laele (Ta 1) ~ rehe õrrele (Lu 1) ~ rehe seinale (Ta 4) ~ rehe pääle (Se 2) ~ aampalgile (Vi 4) ~ redelipulgale (Vi 3) ~ puu oksale (Vl 1, 2).

V Ülevalt põgeneja õrritab jalgega hunte (Vi 1—6, Jä 1, Ha 1, 3, Lä 2—6, Sa 4, 5, Pä 1, 2, Vl 1, 2, Ta 1, 2, 4, Võ 1, Se 1—3, Lu 1 — vt. vastavate teisendite tekste!) või tänab oma häid jalgu rootsi keeli „takvere tatasvoor" (Ha 2). Mõnikord õrritamisest ei ole juttugi (Lä 1, Sa 1, 2, 3, 6, Ta 3).

VI Kuuldes sahistamist, kummitus peab seda kassiks (Vi 5, Sa 4, Pä 1) või hiireks (Sa 3) ja ähvardab murda selle kaela (vt. teisendite tekste!). Teinekord kummitus hoiatab nõndasama otsekohe meest ennast (Vi 2, Lä 6, Sa 1, 2, 5, 6, Ta 2, 3 — vt. tekste!). Kord ähvardussõnad on pandud hundi suhu, kes lõgistab all hambaid: „luu murran, liha söön" (Lä 5). Kord vanapagan küsib juba kohe tulles, kes sääl on, nüüd polevat tal aega, aga küll ta pärast poissi vaatama tulevat (Võ 1).

VII Mees lükkab kummituse alla huntide murda (Pä 2, Se 2) — kolmeharalise raudhargiga (Vi 1) ~ heinahanguga (Vi 2, 5, Jä 1, Ha 1—3, Lä 3, 5, 6, Sa 1, 2, 4, 5, 6, Pä 1, Ta 1—4, Võ 1) läbi katuse (Vi 5, Ta 3) ~ vikatiga (Lä 1) ~ rehaga (Lä 2) ~ püssipäraga (Lä 4) ~ kaikaga (Sa 3) ~ pika ridvaga (Lu 1). Kord Hans kõmmutab vanapaganale võmmu kuklasse (Vi 6), kord hunt ise saab tondil jalast kinni (Vi 4) või hundid tõmbavad vanahalva alla (Se 1). Paar korda ei kõneldagi allatõukamisest ega kummituse murdmisest huntide poolt (Vi 3, Vl 1, 2).

VIII Suure kisa (Vi 4) ja lärmiga (Vi 5) kolinal (Vi 2) nagu tuhakott (Vi 6, Ha 2) või kera (Lä 2) alla kukkudes kummitus hüüab veel mehele, teadnuks ta seda, ta söönuks mehe juba enne (Sa 1, 5 — vt. teksti!)[1]). Kord ta haarab veel aampalgist kinni, aga seegi murdub (Lä 3). Huntide käes ta karjub kui kits, kuni süüakse (Ha 3).

IX Huntide murtud kummitusest ei jää järele muud kui lühikene saba ots (Vi 5) ~ mõned riideräbalad ja säärsukkade tükid (Ta 3) ~ sinine suits ja tükk riiet (Pä 2) ~ pisut sinist suitsu (Jä 1) ~ natuke sinist

[1]) Vrdl. § 111: Külmking poeb rattarummu ja § 112: Kümnekingaline õrritab jalgega libahunti. — Eestis „teadnuksin seda enne" hüüd esineb harilikumalt kodukäija kavalusega hauda kinnipaneku lugudes.

märjukest (Ta 2) ~ paar sinist veepiiska (Ta 4) ~ natuke valget vahtu (Sa 5) ~ natuke kollast paska (Sa 4). Mõnikord mees leiab hommikul säält kohalt kämblalaiuse peenikese linase riidetüki ja kuldsõrmuse (Vi 1) ~ sõrmuse maas (Lä 4) ~ natuke kasetohtu (Sa 2)[1]). Kord mees saab päävalu (Sa 3)[2]).

X Lisamotiivena seltsivad veel siia:

1) Kahe rahaaugu juhatamine mehele, nii et see saab pärast väga rikkaks (Vi 2)[3]), või tõotus anda rattarummutäis kulda (Lä 5, 6), kusjuures mees ei leia rummust muud kui haavalehti (Lä 6). Kord liisupoiss leiab hommikul samalt kohalt kaks kotti kuldraha ja pääseb kroonuteenistusest (Lu 1).
2) Igasugu muid kodukäija tempe (eriti Ta 1).
3) Kodukäijate vestlus omavahel: „Oi, oi, hunt!" — „Ei! männi känd!" (Sa 1)[4]).
4) Kaarepere mõisahärra kodukäijate küttimise ja naabermõisa proua öiti hulkumise lugu (Vi 1).
5) Hundi loomislugu (Vl 1, 2 — vt. FFC 25, US. 39).
6) Sõnumisaatmine kaaslasile (Ha 1, Vl 2): kord üks kurivaim käseb teist Jeeruteerule teatada, et metsakutsid sõid kõlbi ää (Ha 1), teinekord puu otsas püsiv vanapagan käseb möödaminevat naist pulmamajasse teada viia, et tõo-lindu tõmmatakse, mispääle pulmamajas partel olevad vanapaganad tormavad partega kaaslasele appi (VI 2)[5]).

[1]) Vrdl. § 113, lhk. 93.

[2]) Vrdl. § 110.

[3]) Vrdl. sel puhul Eisen, Teised Vanapagana jutud 38 (19) < Narva: vanapagan põgeneb huntide eest puu otsa ja ähvardab meest: „Kui sa raiud, siis ma su nahka panen!" Pärast palub uuesti: „Küla tänava esimese käänaka peal värava posti all on suur raudkast kuldrahaga. Võta see enesele, aga ära raiu puud maha!" Mees raiub puu ometi ja saab raha kah omale.

[4]) Vrdl. § 113: Kodukäija vaidlemine kaaslasega ja põgenemine halupinule ja § 111: Külmkingad vestlevad omavahel.

[5]) Vt. ka § 113. Lisateisendeid vanapagana kaaslasile sõnumisaatmisest vt. Eisen, Teised Vanapagana jutud 34, № 17 < Paistu („Ema kahe pojaga keset metsa kuuse otsas, kolm püha Jüri kutsikat vahivad all!") ja ibid. 36, № 18 < Paistu („ütle villhännale, et tõllhännad tahavad mind ära süüa!"), E 15231 < Narva („Tõmmu lehma tõmmatakse Häliste soo peal, Pikaste mäe peal, suure pikka männa otsas!"), E 50884 < Tõstamaa („Mees, mees! vii sõna koju Töörile-Nöörile: Jaak söödi Rauba mäele!" Riiast soolaga koju jõudnud, mees jutustand lugu. Sääl tulnud vanapagana naine ahju tagant välja, lapse häll õrrega seljas, palju-palju lapsi järel, ja ütelnud:

7) Kavala Antsu motiiv (Vi 6).
8) Nekrutipoiste pakkupõgenemine püüdjate eest (Võ 1, Se 2, Lu 1).
9) Tüübiline motiivide segu on lõpuks Lä 3. teisend, kuhu on kuhjatud kokku küll nõiutud metsa, äraeksimise, koorma raskenemise ja küpsetamisvarda motiive, küll isegi tontide kõnelus oma tegudest ja võtteist kuni unerohuni.

Nagu mainitud juba eelpool, jalgega õrritamislugu kuulub rahvusvahelisse juturepertuaari, kuid tema kaugemate vastete jälgimine ei mahu käesoleva töö raamesse. Olgu esitet võrdluseks ainult mõned näited meie kõige ligemailt naabreilt. —

NÄITED EESTI ROOTSLASILT

1) Ein Geist kam aus dem Grabe und wollte sich in sein früheres Haus begeben, da wurde er von einigen Wölfen verfolgt und genötigt, auf das Dach einer Heuscheune zu flüchten, in welcher ein Bauer mit seiner Frau sein Nachtquartier aufgeschlagen hatte. Da die Wölfe noch unten standen, zeigte der Geist ihnen sein Bein, um sie zu necken, und sagte: „Kutsik jalg (Wolfsfuss?)!"

Der Bauer ergriff die Heugabel, stach durch das Dach hindurch ihm ins Bein und warf ihn den Wölfen hin die ihn auch augenblicklich verzehrten. Am andern Morgen sah man an der Stelle des Kampfes nur ein Paar Blutstropfen. — Russwurm, Eibofolke II 264, § 388, 6 Vormsi.

2) Ein anderer Wiedergänger wurde von Wölfen verfolgt und rettete sich in das Loch einer Heuscheune. Von hier aus neckte er die Wölfe und rief: „Fass den rechten (Fuss, fass den) linken Fuss!" Im Heu lag ein Mann verborgen und als dieser sich bewegte, rief Jener: „Versuch, versuch dich zu rühren! So werde ich dir den Kopf abbrechen!" Der Mann stiess ihn mit der Heugabel, so dass er hinunter fiel; da rief er: „Mann, hilf dem Mann! Der Mann wird wieder dem Manne helfen!" Aber die Wölfe frassen ihn auf. — Russwurm, Eibofolke II 264,, § 388, 7 (> Sagen aus Hapsal, Wiek, Oesel, Runö 122, № 125 C) < Noarootsi [1]).

„Oh Pilatus, Pilatus! läks Riiga lapse pudru poti järele ja laskis enda ära süüa. Siit peab nüüd ära minema!") jne. jne. — Sõnumisaatmise motiivi 16 varianti registreerib ka Aarne ja just kuradilugude hulgas (FFC 25, S. 45).

[1]) Russwurm juhatab ka sama loo vasteile Saksas: vt. Müllenhoff, SML² 349 (515); säälsamas järelmärkeis lhk. 546 registreeritakse veel muidki saksa variante. — Poola teisendit vt. Wójcicki, Klechdy, starożytne podania i powieści ludowe.

NÄIDE SOOMEST

Üks mees kui magas talli lakas, siis kurivaim (h i t t o) istus sääl talli luugil ja siputeles oma jalgu. Sääl olidki hundid maas, ning kurat sõnas: „K a s s ö ö k s s u s i s u k a l u i d, k a s t a t a h a k s k a n n a p ä i d ?“ Tema võttis heinahangu — see mees — ja tõukas seda kuradit tagapoolt. Siis see läkski nende kurku, ja hundid sõid ta ära. — SKS, E IV 16 < Suistamo (vt. Krohn, Luettelo № 157).

NÄIDE LÄTIST

Keegi mees seespool hoones ronind üles magama ja imestand, et k o e r a d koledasti haukund. Ronind välja — ah, nüüd saand aru: ače! nõiamoor (r a g a n a) seisnud luugil ja õrritand koeri: „S ä h, k u t s i, ü k s j a l g ! s ä h, k u t s i, t e i n e j a l g !“ Mees tasakesi haarand hargi, virutand nõiamoorile selga ja lükand selle luugilt maha, naerdes: „S ä h, k u t s i, p a r e m t e r v e t ü k k !“ Koerad murdnud nõiamoori puruks. — LP V 1, № 1 I < Salatsi.

KÜLMKINGA MÔISTE JA SISU KUJUNEMINE

115. H a r i l i k, igapäevane ei torka silma ega ärata erilist tähelepanu. Harilik inimene sünnib, elab, sureb — ning ununeb. Samuti pärast surma harilik kadunukene „hingab rahus“ maamullas või ilutseb paradiisiaias või jatkab oma endist igapäevast elu „teises ilmas“, ilma et sellest palju kõneldaks pääle „hingeülenduse“ ja „patualanduse“ või traditsioonilise leina ja surnute mälestamise teatud tähtaegel. Aga aina on põnevuse tõmbenumbriks kõik e r a k o r d n e, nagu see väljendub tüübiliselt surnutegi mütoloogias: erakordseile surnuile kiindub massifantaasia huvi, hukkunu või hukatu köidab tähelepanu, vabasurm, vägivaldne või õnnetu surm erutab meeli, olgu see siis tapmine, uppumine, poomine, sündinu kägistamine või mis tahte muud erakordset, nagu näit. ristimata suremine, jumalasõnata matmine või hoopis matmata jäämine jne. Kõigi selliste erakordsete surmajuhuste puhul tekib ikka palju kuuldusi ja kõmu ning neid ümbritseb ajaga igasugu hirmu ja õuduse juttude loor. Teiseltpoolt jällegi üldinimlik tung kujutella teatud vastavuse suhet kas sarnaduse või kontrasti suunas elu vahel siin ja sääl ilmas on juhtind massipsükoloogia ettekujutusele, et mitte ainult erakordne surm, vaid ka erakordne elu siin ilmas põhjustab erilised järeldused „sääl“: kõik nõiad, kadedad ja julmad, kurjategijad ja

roimarid (samuti ent ka targad, prohvetid ja kangelased!) püsivad veel surnutenagi massimälus erakordseina ning saavad kummaliste lugude ja muistendite üliloomulikkeks tegelasiks. — Nõndaviisi usundiline massilooming on lähtund üle ilma surnute probleemi lahendamisel õieti kõige harilikumast assotsiatsioonist: erakordse surnu saatus on ka pärast surma — erakordne.

Tüübiliselt see massipsükoloogia väljendub juba vastavas terminoloogiaski: harilik surnu jääb lihtsalt „surnuks", kuna erakordsed surnud saavad isegi keelelise loomingu pailasteks, kelledele antakse palju erilisi nimesid vastavalt nende tekkimisele, iseloomule, tegevusele, välimusele jne., nii et võrsub kogu jõuk erinimelisi kujusid, kes kaotavad massiteadvuses sageli isegi sideme oma algupärase lähtekoha = surnuga, seginevad üha enam muude mõistete ja motiivega ning paisuvad lõpuks tihti äärmiselt laialivalguvate piirjoontega iseseisvaiks olevusiks. Vaadelgem kas või vastavat eestigi terminoloogiat [1]). — Igasugu surnud, kes ei leia rahu pärast surma, kel jäänd maine elu pooleli, kel arveid õiendamata veel siinse ilmaga, kõik need hakkavad siis hulkuma ja kummitelema mööda ilma, hirmutama elavaid ja tülitama neid pahatahtlikult ning kodukäima elamute manu. Viimasest motiivist põlvenebki üle Eesti üldiseim ja populaarseim erakordse surnu nimi kodukäija, mis on koondand oma sildi alla pääle spetsiaalse „kodukäimise" veel väga palju muidki surnute motiive. Kodukäija kõrval teame aga küllalt ka teisi erinimesid erakordsete surnute kohta: sääl on painaja, sääl on näkk, sääl on kummaline umbluu, kelle laibaga asjad ei ole kõik korras, kõnelemata siis kollist, tondist ja igasugu ebamääraseist „vaimest", „viirastusist" jne., kes vast põlvenevad surnuist (jah, isegi kogu haldjate maailma tahetakse tuletada ju surnuist — vt. § 8). Mitmed erakordsete surnute nimed piirduvad ainult teatud murdealaga: nii näit. Virumaal kodukäija paralleelnimeks on kummitus, kellest väidetakse, et „see, kelle juure ta tuleb, sureb kah ära" (H II 1, 674 (27) Vaivara); Mulgimaal võrgutaja ehk „võrgitaja, kes inimesi õigelt teelt ära eksitab, olla nende tüdrukide laste hing, kes enne aega ära tappetud, aga seni pidada maa pääl käima, kui inimese iga otsa saab, aga nägemata kombel" (H II 25, 361 (5)

[1]) Vt. saksas Grimm, DM [3] 865 jj.

< Tarvastu); Läänemaal „surnute hinged, kes tagasi tulevad, nim. k ä ä p a d“ (H, Gr Qu 1, 242 (73) < Noarootsi) jne.

Üks selliseid erakordsete surnute lokaalseid nimesid on ka k ü l m k i n g. Selle ideoloogilise lähtekoha mõistmiseks tuletagem enne kõike meelde põlist rahvusvahelikku ebausku, et kurja õige nimega nimetamine toob õnnetust, mispärast kõiki pahu olevusi kaldutakse väljendama e u f e m i s t l i k u l t, s. t. poolpehmendavate, poolmeelitavate piltlikkude nimetustega. „Kodukäijagi“ ei ole algupäraselt muud midagi kui teatud tüüpi surnu eufemism, — niisama piltlik-kirjeldav „varjunimi“ üht tüüpi surnu kohta on ka külmking, millise mõiste kujunemist jälgigem üksikasjalikumalt. — Niipea kui inimene sureb, keha muutub külmaks; see k ü l m u s on surnu esimeseks tunnuseks ning tekitab ellujäänuis omakorda jubeduse ja külma värinaid, mispärast toonitetaksegi aina surnu külmust ja võrreldakse otse kõnekäänuliselt isegi elavate keha külmust surnuga, näit. „varbad külmad nagu surnul“, vrdl. ka ütlusi: „seal tuli k ü l m a k ä p a m e e s s u r m ja päris peene peiukese“ (E 7968 < Tapa); „võrgutaja käsi oli külm kui jäätükk“ (EKS 8° 3, 503 A < Helme); painajal ehk tallajal „peab nõnna külm käsi olema, ja nende naeru peab olema kuuldud, kes tallamas käivad“ (H I 1, 377 (6) < Risti); kodukäija valge kogu näol tulnud tüdrukule järele, ja „külm hinge õhk“ käind tüdruku pääle (Eisen, Kkjad 99, 10 < Kadrina) jne. Kuid külmus iseendast on ju üldse iga surnu esimeseks tunnuseks; sellele seltsib teiseks eriti just erakordsete surnute oluliseima tunnusena see asjaolu, et nad jäävad liikuma ja hulkuma, NB kõndima ja käima (vrdl. ka kodu-„käijat“), ning see k ä i m i s e motiiv juhib loomulikult erilise tähelepanu nende jalgele ja jälatsimeile ning annab alateadliku tõuke selliste surnute piltlikuks nimetamiseks neile iseloomustava omaduse sõnastamisega. Selliselt ideoloogiliselt baasilt on võrsund mitmeid analoogilisi nimesid: k ä ä p j a l g, k ö ö p j a l g [1]), k a a p j a l g [2]),

[1]) Eisen, EM I 57: „Kääpjalg, kööpjalg näikse Rootsi kõbeliga lähedas suguluses seisvat. Sõna lõpu -bel on rahva etümoloogia jalaks moondanud.“ — Tõenäolikumalt küll kääpjalg on ühendetav sõnaga kääbas: kääpa, mille etümoloogiaid vt. Suomi V 2, lhk. 372—374. NB kääpjalg esineb just Läänemaal ja Hiius. Vt. veel E. Kirjandus 1922, lhk. 111.

[2]) Wied, LdE 424: külm-kingad oder kaap-jalad (Scharrfüsse).

k r a a p j a l g [1]), aga ka NB k ü l m j a l g, milline nimi esineb isegi rahvalaules:

Ei või tõusta, tütar noori
— — — — — — — —
Kes on seda enne näinud,
enne näinud, muiste kuulnud,
et need kooljad kodu käivad,
k ü l m a j a l a d kamberisse.
Eisen, Eesti rahvalaulud 47: Eide haual.

Ei või tõusta, ei tõota!
Kes on seda enne näenud,
Enne näenud, mueste kuulnud,
Et on kuolija kodussa,
K ü l m ä j a l g a kamberissa.
Hurt, VK II 197 (287 A): Meie kaksi vaesta lasta.

Setu „lauluimäd" tunnevad lisaks veel k o o l u k ä n g a :

Kalmulise sünnü-üi käümä,
K o o l u k ä n g ä' kargama.
P. Voolaine < Hilana.

Ning külmjala ja koolukinga järele k ü l m k i n g lükib juba nagu iseendast uue lisalülina meie rahvakeele omapäraste surnunimetuste helmestikku. Tuletagem veel täienduseks meelde külmkingade ja kodukäijate ühel jalal lipat-läpat hüplemist ja nende kummalisi jalgu ning jälgi (vt. näit. § 109: „jäljed olnud teine inimese, teine koera" ja § 110: jälg kui inimese käe ase jne.), — eks kujutelda viimaseidki erakordseina [2]). Aga mitte ainult jalad ise ega nende jäljed ole erakordsed, vaid isegi jalgade kängimise viis: „Enne käind kodu käia üks jalg old kinni, teine lahti, siis käind ike ühe jalaga tus, teise jalaga pats" (H II 54, 171 (48) < Türi). Tähelepandav on edasi huvi, mida tuntakse üldse surnu jalanõude vastu: iga harilikugi surnu pesemise ja riietamise kõr-

[1]) „Kraapjalg ehk kodukäija on ühe kurja inimese ihust lahkunud hing" — H III 28, 885 (2) < Jamburi.

[2]) Vt. ka lhk. 93: Kolimine uude kohta, kus kodukäija paneb oma k i n g a d kaljaastjasse likku ja' jookseb siis peremehele rutuga p a l j a j a l u järele. — Vrdl. lisaks Eisen, Kkjad 33—37, näit. lhk. 37: „Muidu kuuleme kodukäija kohta veel, et tall üks külg valge, teine must olla, mõne korra koguni üks jalg sinine, teine punane. Kodukäija jälgede kohta teatakse Järvamaal, et need nagu kepi jäljed olla, Viljandi ja Saaremaal aga nagu hobuse jäljed, Kihelkonnas Saaremaal aga nagu lamba ja hane jäljed."

val hoolitsetakse väga tõsiselt ka tema korraliku kängimise ette, mille põhjusi illustreerib tabavalt järgmine lugu. —

PALJASJALGNE HING

Kord surnud ühes peres tütarlaps Mari ära ja vanemad pannud teda paljaste jalgadega puusärki ja matnud maha. Tulnud h i n g e d e a e g kätte. Ilm olnud hästi külm ja maa kõvaste külmanud. Perenaine kuulnud ühel neljapäeva õhtul õuues olles, kuidas kaks nägemata vaimu rääkinud: „Ootame siit pere Mann kah järele, tema ei saa oma paljaste jalgadega nõnda ruttu tulla kui meie.“ Tõine kostnud: „Ootame jah. Küll on vilets, kui enam jalgegi varju ei ole saanud ilmast ära lahkudes: praegu on maa külmanud ja ta vaenelaps sõtkub kõik oma jalad puruks.“ Perenaine kohkunud seda kuuldes väga ära ja kahetsenud kuni surma tunnini, et ta oma lapsele jalgu kinni ei pannud. — E 14306 < Tarvastu > Eisen, Kkjad 121.

Muidugi ei jää siis massifantaasial kahe silma vahele ka erakordsete surnute jalanõud, vaid kodukäijat ennast lastakse juba laulda:

Küll hüppan ja kargan,
Pikk tee üle Päinurme,
Üks k a p u k a s jalas.

Eisen, Kkjad 41.

Kord rehepapp kuulnud, „kuidas üks rehealt p a s t a l d e g a tsihva-tsahva uksest sisse tulnud“ (E 27306 < Pärnu). Lastehirmutisena esinev v i i s u m e e s (L < Tallinn) osutab omakorda jalanõu nimetuse abil kummituste tõlgitsemist. Ja väga võimalik isegi, et ka erakordsest surnust põlveneva kummituse peioratiivne nimi k o t u ~ k o t u m e e s[1]) on ühenduses kot(t)a(de)ga, mis tal jalas (?). Ja miks ei peaks siis lõppude lõpuks muude surnu jalatsimete hulgas leidma oma väljendust ka k i n g, mis esineb muidu mujalgi piltlikus kõnes, nagu näit.

[1]) E. Kirjandus 1922, lhk. 111 < Hiiu. — Ka Saaremaal esineb k o t u : „see on sihuke kuri asi või loom“; lapsi hirmutetakse hüüuga „kotu tuleb!“ (L < Anseküla). Setus on lastehirmutis k o t a s (P. Berg), Mulgimaal nimetetakse kuradit k o t u s e k s, vt. näit. Eisen, Vanapagana jutud I 48 (15): „seal alles tulnud vana kotus ree pealt maha.“ — Võimalik, et siis on tegu ka mõne muu etümoloogiaga (vrdl. näit. „kodu-kotus“). Haljalas öeldakse kuradi kohta k u a t u s ja seletetakse sel puhul: „Kuatus tähendab rahva seas koletat ja kondist, vist üleüldse seda, mis saksa keele Schkelett ehk kondikogu; mõnes vallas öölda ka k u i a t u s kondist ja koletat“ (H II 9, 541 (8)). — Vrdl. sel puhul ka surma nimetust „kondiline“.

ütluses „tütar käib ema kingas“ (’die Tochter tritt in die Fusstapfen der Mutter’ — Wied, EWb), vrdl. ka kinga hellitussõnana rahvalaulus:

Tüterina, kuldakäng,
Tüterina, hõbehelme.
Kallas, Lutsi Maarahvas 122, № 153.

Mis puutub kingasse eraldi surnute puhul, siis Wiedemann oma sõnaraamatus tähendabki, et rauga kõrva maetud poisikese kohta öeldakse kingapoiss, vanamehe kingapoiss või NB külma kingapoiss — vrdl. eelpool (§ 109) esitet ütlust „vana jalapäästja, külmkinga poisike“, mis põhjenevat arvamisel, et poisikene peab kängima jalgu hauast lahkuval „vanamehel“ või „külmal“. Ning nõnda ongi valmind ja fikseerund erakordse surnu uus ja püsiv termin: külmking.

116. Külmkinga praeguseks alaks Eestis on pääasjalikult Saare- ja Muhumaa. Kuid külmkinga ja külmjala esinemine rahvalaules kui ka analoogiliste nimetuste kääpjalg, k(r)aapjalg jt. esinemine mandril (külmkingagi tuntakse mandril lillenimena) lubavad oletada kaudselt, et varemini see sõna või vähemalt vastav ideoloogiline baas on olnud tuttavam ka mandril, jäänd ent nähtavasti laiemalt viljeldamata domineerivaks tungiva „kodukäija“ kõrval. Olgu mainitud sellejuures, et külmkinga kõrval saarlased tunnevad väga hästi ka „kodukäija“ nime ja tarvitavad neid termineid kõrvu [1]). Teiseltpoolt külmking esineb ka veel Liivis ja omab nõndaviisi kaugelt tähtsama minevikuperspektiivi kui ainult mõni kitsal murdealal moodustund lokaalne termin. Liivis külmking on liiati üks neid haruldasi mütoloogilisi nimesid, millel pole mingit otsekohest sõnavastet Lätis [2]), vaid ta kuulub üleni ja otsani Liivi-Saare ühisesse repertuaari. Raske

[1]) Vt. näit. Luce, WhuMm 68; Holzmayer, Osil. I 81 jne.

[2]) Prof. Šmit ise olevat küll kuulnud lapsepõlves nimetust sajajalgne = simt-kājis, millega hirmutet juhuslikult ka lapsi, kuid sellel pole külmkingaga mingit tõsisemat sidet, — heidutab ju eestigi lapsi sajajalgne putukas nagu läti simtu-kāja ’ein Insect mit vielen Füssen’ (Ulm). Ainus teade mingist kümnekingalise nimevastest lätis oleks Latgale üliõpilase Liepiņ’i udune mälestus mingisugusest olevusest, kellest vanaema jutustanuvat ja nimetanuvat seda kümnejalgseks = desmit-kājainis (Rezekne), kuid siingi on tegu lihtsalt muinasjuttes nii sageli esineva mitmejalgse koletise juhusliku nimega.

on leppida siin oletusega, et külmking Liivis oleks ainult hiline lain Saarest: liiaks erinevalt ja iseseisvalt see mõiste näib arenenuvat nii siin kui sääl küll sisult, küll isegi vormilt. — Tuletagem meelde kas või konsekventset vahetegemist terminoloogias kahel liivi üksteisest tugevasti isoleeritud ja omaette elaval r urdealakesel: „külmking" esineb järjekindlasti ju ainult kultuuriliselt ja majanduslikult mahajäänd Lääne-Liivis, kus läbikäimine Saaremaaga on olnud võrdlemisi palju pisem, kuna sellevastu Ida-Liivis, kus Saaremaaga on käidud just väga elavalt läbi, esineb hoopis iseseisev ja täiesti kindlakujuliseks fikseerund nimetus „k ü m n e k i n g a l i n e" ning seda ühtlaselt ja stereotüüpselt igalpool ilma selliste kobavate vankumisteta, mis on tüübilisi näit. noora-termini man (vt. § 64) ja paljastavad selle alles hiljutist ja keelde veel kohandamata lainamist võõrsilt. Sõnakuju kümnekingaline ei saa olla mingi otsene lain Saarest, vaid on tekkind Ida-Liivis iseseisvalt keelelise arenemise tulemusena, mida on soodustand üldine keelepsükoloogiline kalduvus hääldada erakordse sisuga sõnu väliseltki erakordsemalt: kīlma-kānga kilmkānga > kim-kānga(l'i) — vrdl. tulnud, olnud partitsiipe liivis tund, vond; vrdl. kolm-sõna setus kol' (ka Lutsis ja Kraasnas), samuti vadjas kõm jne. Et kīlma > kim (külma > kümne) arenemine on ainult puhthäälikuline, osutub lisaks veel sellest, et sisuliselt kümne-motiivil Ida-Liivis ei ole mingit rolli: nimepidi külmking on sääl küll kümnekingaline, aga teda kirjeldetakse ometi kahe- või neljajalgse olevusena (vt. § 102 ja 103). Side kümnega on siin täitsa juhuslik ja kannab läbilõhki rahvaetümoloogilist iseloomu: et seda kümne-arvu kuidagi põhjendada, siis püütakse seletada, kümnekingalised olevat igaüks küll inimmoodi, kuid alati kümme tükki koos ja tantsivat, nii et tuba huugab (Kr), või väidetakse veelgi abitumalt, muidu olevat kümnekingalisel küll kaks jalga (näit. kui ta nendega hunti õrritab küünis ülal pennil — vt. § 112), aga tantsides tal olevat ikkagi kümme jalga all, ja siis põrmand podisevat aina (Pr). Jah, ja kui juba kord on valmind selline ebamäärane mõiste „kümnekingaline", — kui kerge on siis arendada edasi seda fantastilist olevust kas või libahundi, peninuki, vampiiri või mis tahte koletise tähenduseni! Ei saa aga sellise arengu man hästi enam juttu olla liivi külmkinga ainult hiljutisest lainamisest Saarest, vaid pigem küll kaunis vanast lainust (või koguni ühispärandusest?), mis arenend ajaga mõlemal pool omaette tugevasti erinevaid tähendus-

radu, säilitades seejuures ometi nii siin kui sääl veel selgesti jälgitava sideme oma ürglähtekoha — erakordse surnuga. Ning olgu rõhutet veel kord kokkuvõttena iseloomustav asjaolu, et Lääne-Liivis, kus keeleliselt on püsind algupärasem sõnakuju külmking, ühtlasi on püsind selgemal kujul ja algupärasemalt ka sisuline side surnute maailmaga, kuna see on valgund väga ebamääraseks ja palju raskemini jälgitavaks just Ida-Liivis, kus sideme kadumist on soodustand omaltpoolt sõna keelelinegi moondumine kümnekingaliseks.

117. Katsugem märkida nüüd mõningad tähised ka külmkinga sisulises arenemises ja mitmekesistumises erakordsest surnust peaaegu universaalolevuseni Liivis. — Esiteks juba erakordse surnu põhifoon iseendast pakub ainete ja kujude kuhjumiseks äärmiselt soodsaid võimalusi, sest samal foonil seisavad ka ju igasugu vaimud, kummitused, hirmukujud, arvatud kaasa osalt isegi kurat, kelle firma ja sildi alla on siirdund surnute foonilt palju motiive alles kiriku ja uueaja moe mõjul, — sellepärast ei tundu põrmugi võõristavana leida ka külmkinga man kuradi, kummituse ja kas või lastehirmutisegi jooni (§ 104 ja 108). Teiseks surnu ebamäärane välimus ja muutlik kuju on ligindand külmkinga fantastiliste elukate ja koletiste ettekujutusele (poolinimest-poollooma; vt. § 101 ja 109). Liivis seda on soodustand eraldi veel rahvaetümologiseerimine „kümnekingalise" nime ümber, mis on viind otsaga kuni seginemiseni vampiiri, peninuki ja isegi sissi mõistega (§ 103), kõnelemata enam individuaalsest rahvaetümoloogiast, mis on toond külmkinga ühendusse vastlaehk „käki"-õhtu märdisanditajatega (§ 100). Kolmandaks ja kõige huvitavamaks ideoloogiliseks momendiks on külmkinga mõiste ülekandumine erakordselt surnult erakordsele elavale — nõiale ja selle moondisile. Huvitav see on ekstra sellepärast, et siin eesti ja liivi areng on valgund erinevasse suunda. Liivlased kalduvad üldistama külmkinga mistahtesugu nõia moondise — painaja, võlu, libahundi, hiilingu — nimeks (§ 102), ja saarlasedki kujutelevad külmkinga nõia rändava hingena, kusjuures selle murdmine huntide poolt toodab nõiale ka kehaliku surma (§ 108). Edasi kujutelevad saarlasedki külmkinga tuulispääna, milline ülekandumine on väga arusaadav, sest surnuid arvatakse ju sageli tuulehoona või lihtsalt õhujoana mööduvat (§ 110). Sellekõrval aga külmking on muutund saarlaste teadvuses ka ai-

nult nõia saadetavaks lendvaks, mis toodab haigust ja surma (§ 108). — Peatugem külmkinga haigestamismotiivil üksikasjalikumalt.

Teatavasti surnud üldse on pea kõigi rahvaste usundilises ürgteadvuses haiguste tekitajaiks [1]), ja see tendents väljendub väga silmapaistvalt külmkingagi man Saares: inimene haigestub ainuüksi juba sellest, kui külmking tuleb talle vastu otsekui külm või kuum õhujuga (§ 110). Satub nüüd aga mõni loom sellise õhujoa kätte, siis jääb muidugi ka loom haigeks, — ja siit edasi on kerge juba üleminek samuti õhujoana nooliva lendva, rabanduse ehk äkise (Hexenschuss) mõistele, mida nõiad saadavad loomade hävitamiseks. Külmkinga sarnastumist lendvale hõlbustab lisaks veel paar nende mõlemaga liituvat assotsiatsiooni: 1) metsavaht laseb hõbedaga külmkinga maha ja leiab ainult käänaka koeraliha (§ 109), koeralihast tehakse aga ka just lendva (§ 108) ja 2) kõu hävitab kuradeid ja külmkingi piksekiviga (§ 108), piksekiviga aga arstitakse üldiselt ka just lendvat, mis noolib samuti läbi õhu nagu piksekivi [2]), — no eks kaldutagi siis otsima koeralihas ja piksekivis teatud sisemist sidet külmkinga ja lendva vahel [3]).

Külmkingast johtuva haigestumise eriliseks tingimuseks osutub sageli veel just see asjaolu, et satutakse külmkinga jälgede või radade pääle. Liivis kõneldakse seejuures ainult lääne murde alal külmkingast ja nende massilisest liikumisest oma teed mööda (§ 106), kuna Ida-Liivis kohatakse Egüpti rändavaid surnuid (§ 93). Saares lisandub haigestumisele veel äraeksimine kas või tuttavaimassegi paika, niipea kui aga satutakse külmkinga jälgede pääle (§ 110). Ka Liivis kõneldakse äraeksimisest, kui juhtutakse „eihüva“ s. t. kuradi radade = äbjõva takad (L, Pr, V) pääle (vt. § 134). Niisama on tuttav

[1]) Vt. näit. Varonen, Vp 16—20; Manninen, FFC 45, lhk. 13—43 jt. jt. Surnuist tingitud haigestumist Liivis vt. § 92 (lhk. 28), § 95 (lhk. 39), § 96 (lhk. 41) ja § 98 (lhk. 47).

[2]) Vt. Wiedemann, LdE 457. — A propos, külmkinga toodetud haiguste hulgas loetellakse ka nimelt just lendvat ehk äkist (vt. § 110)!

[3]) Külmkinga — tuulispää — lendva seginemist hõlbustab lõpuks ka veel teatud vankuvus neis termineis endis Saaremaal, kus identifitseeritakse näit. lendva ka tuulispääga: „Kui inimene tuulis pasaks või lendavaks käib, siis on ta keha hingetumas olekus maas“, millejärele jutustetakse tuttavat lugu keha ümberpöörmisest (FFC 25, S. 99) — vt. E 42390 (21) < Pöide.

kogu Eestis arvamine, et eksib ära see, kes satub kuradi jälgede, vanapagana tee, vanaõeluse jälgede, vanakurja tee, vanahalva tee, halva jälgede (või halbade jälgede?), tondi teede, eksitaja jälgede, võrgitajate radade, vaimude tee, „Jiede" s. t. hiidede tee, metshaldja jälgede jne.[1]) pääle. Kuna äraeksimismotiivi tuleb puudutada meil edaspidi kuradi päätükis niikuinii ligemalt (vt. § 134), siis piirdugem siin esialgu ainult haigestumise momendiga. Küsigem aga enne kõike: kust põlveneb üldse see käsitus kummalisist jälgest, radadest ja teist mööda metsi ja lagendikke? — Soome teadlane Holmberg oma suurepärases analüüsis „Metsän peitossa" [2]) näitab veenvalt, kuis üsna reaalsed sipelgate rajakesed, mida looduslaps imetelles jälgib enda ümber igapäev, on osalt juhtind tema fantaasiat ettekujutusele vaimudegi erilisist teist ja jälgest[3]), millele seltsib sageli lisaks veel ettekujutus maa-aluste asulaist ja elukohtest; satub nüüd inimene kogemata tallama sellist erakordset kohta, siis teeb ta sellega vaimele muidugi halba ja peab vastutasuks kannatama ise kah kas eksimise või haigestumise karistust. Kuna mujal Eestis eksitavad ära kuradid, tondid, vaimud, haldjad jne., siis teeb seda Saaremaal ms. ka külmking, kusjuures tema kui algupäraselt surnu jälgede pääle sattumine juhib massifantaasiat kergesti just haiguse järeldamisele.

Aga oma mainitud analüüsis [4]) Holmberg viitab ka vastavaile arvamisile muudegi rahvaste man. Pääle eestlaste ja soomlaste usuvad samuti meie slaavi ja germaani naabrid, et haldjail on oma teid ja radu ning et neile sattund inimene eksib ära ja läheb arustki segaseks või jääb haigeks. Eriti just rootslased kujutelevad lisaks, et seda juhtub inimesega, kes satub elva-nimeliste vaimude (= saksa Elbe) tantsuteele (sellest haigusegi nimetus älvblåst). Ja juba 1741. aastal kirjutab kuulus rootsi loodusteadlane Linné [5]), et selliseid elvade tantsupaiku (elfdansar) moodustab tegelikult Cynosurus bracteis integris, s. t. mingi sinileheline rohi, mis keerutab oma vääte ratasringi; kui see rohi

[1]) Ruumipuudusel jäävad näited ise tsiteerimata. — Teiseltpoolt jääb Eestiski see haigeks, kes satub „vanapatu jälge" või „näide teeraja" (Se) jne. pääle.

[2]) KsVk III 16—60.

[3]) Vrdl. lhk. 144 Grimmi märkust, et samale ettekujutusele on juhtind teiseltpoolt ka taevas nähtav linnutee.

[4]) KsVk III 17, 49.

[5]) Linné, Öländska och Gothländska resa, 66.

kasvab lahjal niidul, siis näib moodustuvat siniseid rõngaid, mis lihtsameelse rahva arvamise järele tekkivatki elvade tantsimisest.

118. Vaimude tantsimine Rootsis tuletab meelde külmkingade tantsimist ka Liivis ning juhib meid otsima sidet germaani ja meie hõimu ühtlase ettekujutusteaheliku vahel. Sellega nihkub ent päevakorda külmkinga üksikute motiivide ja üldse selle mõiste tekkimislähtekohtade suur ja raske küsimus. Eelpool oleme teind kindlaks küll külmkinga mõiste ja selle sisu — ta tähendab algupäraselt erakordset surnut, — kui aga hakkame nüüd vaatama vähekese ümber ning otsima külmkingale vasteid ka meie naabrite mütoloogilises loomingus, siis satume siin varsti avarale perspektiivile, mis on valgustand ennegi alatasa meie usundilist maailma ja juhib meid ka seekord tähtsale kultuurajaloolisele järeldusele: jälle korraks me puutume kokku g e r m a a n i m õ j u g a.

Juba külmkinga nimetusegi tekkimise ja selle ideoloogilise baasi selgitamiseks on väga oluline juhtida tähelepanu germaanlaste kombele panna surnule kaasa sõiduraha ja laev allima sõitmiseks, aga ka s u r n u k i n g (der Totenschuh, altnord. helskó), mis kängitakse surnule jalga, et see suudaks ära käia pika teekonna teise ilma [1]); sääljuures germaanlased arvavad veel, et surm ise võiab sisse surnu kingad enne selle pikka reisi [2]). Nõnda näeme siis, kuis germaanlastegi surnute usundis kingad mängivad omajagu rolli. Mainigem lisaks, et sääl nimetetakse surma ennast sageli ka selliste iseloomustavate nimedega nagu näit. Streckefuss ~ -bein (16. sajandil väga populaarne), Dürrbein, Klapperbein jne.[3]).

Erilist tähelepanu just jalgele ja kingele juhib omaltpoolt muidugi ka nimelt t a n t s i m i s e motiiv, millest oli äsja juttu rootsi elvade puhul. Surnute tantsimine on tuttav Eestiski [4]) ja

[1]) Grimm, DM [3] 795. Vt. säälsamas: „Im Hennebergischen ... nennt man noch jetzt die dem verstorbnen erwiesne letzte ehre den t o d t e n s c h u h."

[2]) Grimm, DM [3] 803.

[3]) Grimm, DM [3] 812.

[4]) Täiesti vastav liivlaste kirjeldusile on näit. seletus, et t o n t e ja k o d u k ä i j a i d olnud vanasti palju ning eriti j õ u l u ja v a n a - a a s t a öiti nad liikund ikka ringi; siis k a e t u d k õ i k a k n a d k i n n i, „sest sääl kohas, kos tule valge paistis, sääl ööldi k u r j a d v a i m u d t a n t s i v a d"; mõned paigad olnud otse „kurja vaimude kolteri (=korteri?) kuhad", kust mööda minnes nähtud neid aina (H II 18, 541 ~ Valjala).

juba Eisen (Kkjad 65) kirjutab, et „see tants tuletab meile aga elavalt Sakslaste surnute tantsu meelde, kellest 14. aastasajast peale Sakslaste seas palju räägiti ja kirjutati“ [1]). Esitagem siinkohal näitena surnutetantsust Eestis ainult üks iselaadiline muistend, kus surnud ei tantsi küll mitte omavahel, vaid elavatega, kuid mis on tähtis meile sellepärast, et see sobib paralleeliks liivi vastavale loole külmkingest, kes tulevad sauna tantsitama ja murdma tüdrukuid (vt. § 102)[2]).

KALMUPOISID TANTSITAVAD TÜDRUKUID

Vanast olnud mooduks noorematel kõrtsi tantsima minna. Nii läinud siis ka ühel pimedal sügisisel pühapäeva õhtul hea trobikond küla tüdrukuid paari versta kaugusel olevasse kõrtsi. Nende tee läinud ka ühest vanast katku aegsest kalmust mööda, mida aga tüdrukud sugugi pole kartnud, vaid hõiskanud veel: „K a l m u p o i s i d, t u l g e m e i e g a k õ r t s i t a n t s i m a !“

Jõudnud siis ilma mingi suguse äparduseta kõrtsi juure, kus poisid arvanud eest leida, aga mitte ühte poissi pole olnud. Poisid olnud kaugemale kõrtsi juure läinud. Tüdrukud mõtlenud natuke aega kõrtsis istuda ja siis jälle kodu minna.

Korraga aga läinud kõrtsi uks kärinal lahti ja sisse astunud hulk isanda moodu riides olevaid poissa. Ka olnud üks torupilliga. Poisid hakkanud tüdrukudega mahedaste juttu puhuma ja neid tantsima paluma. Mida tüdrukud suures tantsu himus rõõmuga vastu võtnud. Nüüd pole enam muud olnud, kui torupill töinama ja tantsu tulnud kui pipart. Tüdrukud olnud puru väsinud viimaks, aga poisid pole väsimust veel sugugi tundnud, vaid tahtnud vahet pidamata tüdrukuid tantsitades neid surnuks tantsitada.

Viimaks olnud tüdrukud nii väsinud, et jalgu pole enam oma korra järele jõudnud tõsta. Sellepärast läinud neil poiste jalgadega tihti jalad kokku ja nüüd tunnud tüdrukud, et p o i s t e l v ä g a p e h m e d j a k ü l m a d j a l a d o l n u d. Ühele tüdrukule astunud pois ka kogemata jala pääle, see astumine olnud aga nii kerge ja pehme, nagu oleks kana poeg jala pääl. — Tüdrukud löönud kõik kiuh kauh laiali ja kalmupoisid — sest nemad nad olid — pistnud uksest mürinal ja kolinal välja. — Tüdrukud ei ole enne hommikud enam julgenud kõrtsist kodu minna. — E 29159 L.-Nigula.

Eelpool pikalt ja laialt käsiteldud h u n d i l u g u d e s

---

[1]) Grimm, DM[3] 807: Unsere dichter des 13 jh. reden indessen noch nie vom todtentanz, der seit dem 15. 16 zu den popularsten vorstellungen gehört.

[2]) Muistend iseendast kuulub rahvusvahelisse juturepertuaari. Eestis tantsitajaina figureerivad harilikult kuradid või tondid (FFC 25, S. 29), Liivis — libahundid (S. 162).

(§ 111—114) viitavad kah mõned üksikasjad just germaani mõju piirkonda, olgugi et sääl esines küll ka palju üsna rahvusvahelisi motiive, mis on rännand meile osalt vast ida pooltki (nagu väidetakse Püha Jüri motiivi puhul — vt. § 113), suurem osa aga arvatavasti siiski läänest saksa-rootsi vahetalitusel. Igatahes on germaani mütoloogiale omane pahade vaimude, resp. surnute ja ristiusu mõjul ka kuradi murdmine huntide poolt[1]). — Paralleelide otsingul ei tarvitse minnagi esialgu kaugemale kui tsiteerida Russwurmi, kes kirjeldab samasugust pahade vaimude tagakiusamist huntide poolt Eesti rootslaste man ja juhatab järelmärkuses vasteile muinasgermaani mütoloogias: „Offenbar ist der Wolf eine dunkle Erinnerung an den Fenriswolf, Bruder der Hel oder des Todes, der die Seelen verschlingt, oder an die Wölfe Odins“[2]). Säälsamas Russwurm esitab ka rootsi vanasõna: „Wore icke wargar till, sa wore werlden af trollen full“ (= ohne die Wölfe wäre die Welt voller Trolle)[3]). Isegi külmkinga või kodukäija sajatamine „hundale!“ põlveneb vist rootslaste hüüust „fara te ylwen!“ (= fahre zum Wolfe)[4]). Lisaks juhtigem tähelepanu huvitavale keeleliselegi paralleelile: germaani maailmas nimetetakse hunti piltlikult Odini koeraks = Odins Hund[5]), ja eks kutsuta ju meilgi hunti Püha Jüri kutsikaks, teiseltpoolt aga — eks eesti „hunt“ olegi otsekohene vaste just sellele saksa-rootsi

[1]) Vastupidiselt kujutellakse germaani ja slaavi maailmas küll kuradit ennastki sageli hundina (Grimm, DM[3] II 948), — just niisama aga ka Eestis: vt. Eisen, EM IV 220, EKl IV 36 (Stahli andmeid), muistendeid kuradist hundina vt. näit. E 31174, 44910 jne. Setus seletetakse, et susi ei murragi kuradit, sest „vanasitt ezi tei soe, vanasitt om soega veline“ (P. Berg Radaja külast). Isegi kodukäijate murdmist ei omisteta mõnikord hundile, vaid koerale: „Nainõ kooli nulgavoodi, naksi kodo käümä. Pini hauk. Kodokäüjä tull akna mano. Pini tull mano, aie ärr, — nigu must varõs läts, pini perräh. Suzi putu-ui kodokäüjäd.“ — L < Setu Koselka külast (P. Berg). Vt. ka lhk. 100.

[2]) Eibofolke II 264, § 388.

[3]) Afzelius, Svenska Folkets Sago-Häfder III 193, 101.

[4]) Russwurm, Eibofolke II 264, § 388: Die Redensart „Fara te ylwen i mynnen! d. i. Geh zum Teufel!“ kommt noch jetzt bei den Schweden in Kertell und Worms vor. — Vt. ka Russwurm, SaHWÖR 122 (125).

[5]) Dem siegsgott werden zwei wölfe und zwei raben beigelegt, die als streitlustige, tapfere thiere dem kampfe folgen und sich auf die gefallenen leichen stürzen. die wölfe heissen Geri und Freki, und noch ein schwank bei H. Sachs weiss, dass sich gott der herr die wölfe zu jagdhunden erwählt hatte, dass sie sein gethier sind (Grimm, DM[3] I 134).

„Hund"-sõnale, kusjuures eestis tähenduslik siirdumine koeralt soele seletub vist sõna tarvitamisega algupäraselt eufemismina: „soe" asemel öeldi meelitavalt „metsakoer", alias „metsahunt", kuid ajaga selle ütluse piltlik eufemismi värving tuhmus, kuni fikseeruski Põhja-Eestis normaalseks „hunt" praeguses tähenduses [1]).

Aga edasi: eks ole ju meiega kokkupuutund rahvaste hulgas eriti just germaani maailmas äärmiselt levinend igasugu ettekujutused surnute rännakust surnutemäele (Walhalla), hingedeniidule (Seelenwiese), surnutesaarele (Toteninsel) jne.[2]), kusjuures neid motiive on populariseerind eriti veel just vikingite aja luule[3]), NB selle aja luule, kus meie saared ja Liivi rannik olid väga elavas läbikäimises germaanlasiga ja seisid nende tugeva kultuurilise mõjutuse all. Surnute rännak iseendast on tuttav küll väga paljude muudegi rahvaste man[4]), ja muuseas ka liivi ligemad naabrid lätlased saadavad oma surnuid Saksamaale, kusjuures Saksamaa lätikeelne nimi Vāczeme näib tähendavat üldse sakste, ülimuste õndsat maad, mitte just geograafilist Saksamaad[5]), kuna taas liivlaste Egüpt samas õndsatemaa tähenduses seletub vist lihtsalt piibli mõjuga. Kuid liivi surnute ja külmkingade rännaku ligemal analüüsil kohtame siin ometi ka ilmseid germaani jooni. — Nagu Liivis nii kõneldakse

[1]) Vrdl. Saareste, Leksikaalseist vahekordadest 62—64.

[2]) Grimm, DM [3] 789—792; Mogk, GM [2] 27—29.

[3]) Mogk, GM [2] 29, § 21.

[4]) Ebamääraselt see esineb Eestiski, nagu näit. järgmises muistendis, mis tuletab väga elavalt meelde vastavat liivi surnute- ja külmkingade massilist liikumist (vt. § 93 ja 106).

LAPS KOHTAB SURNUTEPARVE

Latsõkõnõ ol'l mängnü'. Suur parк inemizi tul'l. Latsõkõzõ surnu' vanaezä ol'l ka olnu' pargih. Latsõkõnõ küsknü: „Koh mii Piitre (= küsija äsjasurnud vend) om?" Vanaezä ütle-es midä'. (Sellepärast Peetrit polevat ses partiis olnud, et „latsõ omma' tõõzõh paigah"). — P. Berg < Setu, Radaja.

[5]) šm, LM 83—84 ja LM [2] 85. — Vt. sel puhul ka LP VI 185 (VI): kari väikesi lapsi kisub metsas meest riideist, nii et see ei saa liikuda paigalt edasi kuni kukelauluni; ei aita issameie ega ristide ettetegemine. — Eks tuleta see elavalt meelde vastavaid liivi lugusid Baža- ja Sāmiž-peremehest (§ 93 ja 106).

germaanigi maailmas surnuteteest (Totenstrasse) ja hingedeparve liikumisest seda mööda, millele seltsib iseäranis keskajal äärmiselt populaarne surnutetantsu motiiv [1]). Vaimude massiline liikumine on üldse üks germaani mütoloogia armastetumaid motiive, kust on võrsund välja kogu seeria mütoloogilisi mõisteid [2]), muuseas Saksas eriti laialilagunend saaga metsikust väehulgast või jahist (das wütende ~ wilde Heer, die wilde ~ wütende Jagd), mille eod ulatuvad kaugele minevikku ja näivad sugulised ettekujutusega Wuotani sõjaväest [3]). Germaani maailmas väga arenend on selle vaimudehulga juhi mõiste, kusjuures Saksas haruldaselt levinend on käsitus metsikust kütist (der wilde Jäger) või naisest (Frau Holda ~ Holle ja Perchte); ometi on tehtud kindlaks, et see spetsiaalselt küti motiiv põlveneb hilisemast kristlikust ajast [4]) (NB Liivis juhti ei olegi!) [5]). Kes moodustavad aga selle vaimude hulga enda ehk massi germaanlaste teadvuses? — Need on erakordsed surnud ja esimeses joones just kägistet või ristimata surnud lapsed, kes tormavad parvedekaupa nuttes ja koleda huugamisega läbi metsa ja õhu [6]), kuna viimasena läheb sageli lapsukene pisaratekruusiga [7]); nad nõuavad omale kindlasti teed ja nende möödumine vältab kaua aega [8]); ainult

[1]) Grimm, DM [3] 803—807; Mogk, GM [2] 30, § 23. Grimm (lhk. 803) kirjutab: „Dem Tod wird eine wol geebnete und in bau erhaltne strasse zugeschrieben, auf der die todten mit ihm wandern." Edasi Grimm tsiteerib vanu fraase: „des Tôdes pfat wart gebenet" jne.

[2]) Mogk, GM [2] 25, § 20.

[3]) „Weitverbreitete sage von dem wütenden heer, der wütenden jagd, welche in hohes alterthum hinaufreicht" (Grimm, DM [3] 870). Sellest ligemalt vt. Grimm, DM [3] 870 jj. (kokkuvõte lhk. 899); Mogk, GM [2] 26, § 20 ja 49, § 35; Wuttke, DVA [3] 17—20, § 16—18. Muistendeid vt. näit. Müllenhoff, SML [2] 379—391, № 501—577.

[4]) Mogk, GM [2] 50; Grimm, DM [3] 900.

[5]) Eestis midagi sellesarnast oleks vast ehk Püha Jüri, kes ajab oma kutsikatega taga kodukäijaid just niisama nagu saksa metsik kütt oma koertega kiusab maa-aluseid, kes on teatavasti pisipisikesi kääbuseid ja põlvenevad surnuist nagu külmkingadki.

[6]) Grimm, DM [3] 870 ja 872.

[7]) Mogk, GM [2] 26.

[8]) Tüübiline on järgnev alatasa esinev seletus: „Wie lange es gedauert hat, bis die letzten Gestalten des Zuges im Dunkel der Nacht verschwunden waren, wusste der Müllergeselle nachher nicht anzugeben, er hat aber das Gefühl gehabt, als wenn es mehrere Stunden gedauert hat" (Haas, Rügensche Sagen 4, № 8: Der Gespensterzug).

see, kes jääb seisma keset teed, sellele valju jahimees ei tee oma hulgaga viga, ja sellepärast ta hüüabki aina „keskele teed!“ [1]) (vrdl. Eestis: „külamees, tee pooleks!“, vt. § 113); kuid selliste vaimude puudutamine ja ainult nende hingeõhkki võib toota nii inimesile kui loomele haigust ja surma, milline motiiv eriti silmatorkav on veel maa-aluste kääbuste man [2]); samuti need vaimudehulgad eksitavad inimesi ära [3]). Et ümardada kogumuljet germaani metsiku väehulga motiivi arengust, esitagem lõpuks veel üldpilt, mille on maalind tabavais värves juba aastakümnete eest Jacob Grimm. —

Überschauen wir nun die gesammte reihe der deutschen und nordischen sagen vom wütenden heer, so drängen sich folgende betrachtungen hervor. der mythus zeigt uns götter und göttinnen des heidenthums. — — — Diese gottheiten stellen sich auf doppelte weise dar. entweder, menschlichen augen sichtbar, zu heiliger jahrszeit, in das land einziehend, heil und segen mit sich führend, gaben und opfer des entgegen strömenden volks in empfang nehmend. oder unsichtig durch die lüfte schwebend, in wolkengebilden, im gebraus und heulen des windes vernehmbar, krieg oder jagd, die hauptgeschäfte der alten helden treibend: ein aufzug der weniger an bestimmte zeit gebunden mehr die naturerscheinung erklärt. Beide züge halte ich, ihrer idee nach für gleich alt, und sie greifen bei dem mythus von dem wilden heer manigfach in einander. die vorstellungen von der milchstrasse haben uns gezeigt, wie wagen und wege der götter sowol am himmel als auf der erde gehn.

Seit dem christenthum muste eine verwandlung der fabel eintreten. statt des götterzugs erschien nunmehr ein grausenhaftes gespensterheer mit finstern, teuflischen zuthaten entstellt. Vermutlich hatten schon die Heiden angenommen, dass in dem zuge der gottheiten die geister seeliger helden mitfahren; die Christen versetzten jetzt in das heer ungetaufte kinder, trunkenbolde, selbstmörder, die in grässlicher zerstümmelung auftreten. — Grimm, DM [3] II 898—900.

Mis on see siis aga lõppude lõpuks? Eks ole ju liivigi külmkingad pisipisikeste poisikeste hulk, kes tormavad oma teid ja radu või tantsivad metsikut tantsu (§ 106, vrdl. § 110)? eks pea

[1]) Grimm, DM [3] II 876.
[2]) Grimm, DM [3] I 429 j.
[3]) Mogk, GM [2] 25, § 20.

liivigi külmkingi kohtav inimene ootama tundide kaupa nende möödumist ja eks silma ka vana Baža hingedeparve lõpus üht tuttavat surnut (§ 106 ja 93)? eks haigestu külmkingadegi teele või jälgele sattunu ja eks need enamasti metsa hukatud ja nüüd ümberhulkuvad hinged, kes ekslevad ise mööda ilma, eks eksita need inimesigi siis metsa (§ 106 ja 110)? ja eks väideta ju lõpuks Liiviski otse lausa, et külmkingad pole muud midagi kui ristimata surnud või tüdrukute kägistet lapsi (§ 105)? — Selleltideoloogiliselt baasilt on võrsund meie külmking! See „kodukäija poolvend" ja „vana surnu jalapäästja, külmkingapoisikene" pole oma ürgeos vist muud midagi kui erakordset surma saand väike väeti lapsukene.

Erakordseid surnuid üldse võime klassifitseerida ju harilikult ikka kahte suurde rühma [1]): pahad surnud ja õnnetud surnud. Ühelpool seisavad surnud, kes on eland halba elu nõidena või kurjategijaina, teiselpool ent need, kes on surnud halba surma mingi õnnetuse või kuritöö ohvrina. Kuid massilooming ei suuda ju kunagi säilitada printsipiaalseid detaile pedantliku klassifikatsiooni raames, vaid segab aina erirühmi üksteisega ja ajab sageli sassi kõige kindlapiirdelisemadki mõisted. Nõnda siis ka need kaks erakordsete surnute eritüüpi ei ole suutnud püstitada eestis enda mälestuseks kaht iseseisvat erinime, vaid on seginend üksteisega ja suland kokku üheks kompromiss-kujuks, kelle nimeks on suurel maal päämiselt kodukäija, saartel aga külmking. Eelpool esitet materjali põhjal võime ometi vast oletada lõppotsusena, et külmking näib tõlgitsenuvat algupärasemalt vist küll eriti just õnnetute surnute rühma ja näib kujunenuvat suure germaani mõju all, mille tähtsamad momendid osutavad katolikuaja ilmet (vrdl. Grimmi seletust eelpool). Siiski ei saa seda mõjutamise aja komplitseeritud küsimust lõplikult lahendada üksi külmkinga puhul omaette eraldi, vaid see moodustab ainult ühe lülikese suures eesti-liivi ja rootsi-saksa mütoloogiliste suhete probleemis, mille ajalooline foon veel mitmest küljest kaunis tume.

119. Liivis ja Saares — neis meie kõige enam germaani mõju aluseis maakondes juba paganusaja päevist pääle — külm-

[1]) Kui jätta kõrva kolmanda — õilsete surnute — rühma, mis meid siinkohal ei huvita.

king on paisund ajaga laiapiirdeliseks olevuseks, kellesse on suland palju muidki eelpool käsiteldud aineid, kuna mujal Eestis ta on jäänd varju domineerivaks tungind „kodukäija“ kõrval. Muidugi ei ole aga ka suurel maal õnnetu surnu ja eraldi just ristimata surnud või kägistet lapse motiiv iseendast sugugi võõras, ainult siin see pole suutnud fikseeruda niivõrd üldiseks ja kindlaks terminiks (vrdl. „võrgutajat“, § 115; vrdl. „umbluud“, FFC 25, S. 12 jne.). Esitagem paar iseloomustavat näidet.

Kui kennigi käien ära essas, sis om ta nende tütruku laste jalge (? jälge ?) pääle astun, keda tütruku ilma kellegi teedmade ära om hukanu, nende laste vaimu ulguve ilma mööda ümmer. Sis ei sa enne õigele teele, kui kuk ära laul, siis lääve silma vallale. — H II 55, 498 (36) Tarvastu[1]).

HUKATUD LAPS HUNTIDE PEREMEHEKS

Mõtsavaht käve mõtsah ni essü är, ni sai õdag pääle, jäi tõnõ mõtsa üäses, ni tekk tulõ ütte tieraakõsõ pääle üles, ni jäi esi tulõ kõrvalõ suikma. Ni kuuld äkki krõbinat, ni kai üles, tieratta pitteh sõit susi, mies säläh, tull tälle mano, teret ni üttel: Peläguui midägi, ega mu kutsiko sinno puttuui! Mies jäi ka rahulõ, ni susi lamõs tulõ vierde maha, a sõitja läts jäll mõtsa tagasi. A ku sõs naas pallo sussõ kokko tulõma, ni kõik lamõsi tule mano maha.

Nii peräkõrd tull ka jäll innine mies soe säläh, ni naas kõnõlama, ni küsümä, kuis eletäs, kuis käsi käü ti-pual rahval, miä mul uno tege? Kütt üttel: A kiä so sõs ett, et so nii nõvvatõlõt? Tuo üttel: A vett, ma olõ mõisä Mari poig, tuo om teile tädi. Minno vei imä peräh sündümist mõtsa, ni pand kattõ harolitsõ kõo vaihälõ, lubas soelõ ärr, ni sõs kasvatõti minno sih üles, ni panto soe peremehes, ni ma piä nikavva seoh amõtih olõma, ku imä ärr koolõs, sõs saa timä mu asõmõlõ. A mõtsavaht tahaas usku, sõs üttel võõras: A mine kae, sääl kõo vaihel umma parhilla viel mähkme. Ni jutu aijeh oll mõtsavaht magama jäänü, ni ku üles heräsi, olõõs kedägi inäb nättä. Läts tõnõ sõs kodo minneh kõost müädõ, ni löüse kah sääl mähkme olõvat.

Läts sõs Mari mano, ni kõnõli toolõ, a midä, tuo salas kõ ärr, et timä tiijääi midagi. Üttel sõs mõtsavaht, et mähkme umma viel sääl, ni lätsi kattõkeske mähkmit otsma, a lövvääs inäb midägi, olli ärki kaonu. Sõs naas Mari väega kahitsõma ni tunist üles, kuis timä latsõ mõtsa veenü, et kiäki tiijosii tuost, a nu oll väega hallõ, et poig oll sussõ peremehes pant, ni et esi ka peräh kuolmist pandas, ni tahtsõ küllä päsemist, a patu peräst

[1]) Vrdl. E. Kirjandus 1909, lhk. 25: Nimelt peetakse tüdrukute ärahukatud laste hingesid äraeksitajateks (< S.-Jaani).

saaki is timä inäb hinge rahu, ni timä väega halohõhõ kuali. (Seo lugu üldäs ilda aigu ollõv sündünü!) — H II 3, 109 (7) < Vastseliina[1]).

„METSA VAIM"

Kord läinud üks metsavaht metsa kõndima ja eksinud ära. Öö tulnud pääle, ja et ka külm oli, siis teinud ta tule ülesse ja heitnud sinna magama. Olnud arvata poole öö aeg, kui üks mees mõtsast magaja juure tuli ja temaga kangeste tülli hakas selle pärast, et ta tule tema tee peale oli teinud. Viimaks ütles see võeras mees, et „kui sa mitte minu onu ei oleks, siis tappaksin ma sind just ära, aga et sa minu lihalik onu oled, siis pane tähele, mis ma sulle ütlen: kui sinu õde noorem oli, siis tegi ta hoora tööd ja tappis selle süita lapse ära, mis temast oli sündinud. Ja kui sa nüüd kodu lääd, siis mine koplisse ja kaeva kolmanda kase juurte alt — säält leiad sa need lapse luud. Võta need ja vii õpetaja juure ja lase ilusast maha matta, siis saan mina ka hingama, nüüd pean ma ilma ruumis ümber rändama."

Metsavaht läks kohe koju ja kaevas kolmanda kase juurte alt; säält leidis ta need luud ja viis kohe kirikherra juure, kus ta talle oma juhtumise otsast otsani ära rääkis. Nüüd luges õpetaja matmise sõnad ära ja nüüd mattis ta need luud maha ja läks kodu. Teel leidis ta koti täie raha ja ta läks nüüd kodu, kus ta rikkaks meheks sai. — E 16322 < Võnnu[2]).

Külmkinga semasioloogilise arenemise tajumiseks õnnetust surnust universaalkujuni puudutagem lõpuks veel puhtpsükoloogilist momenti usundiliste mõistete levinemises, mida võiksime nimetada lihtsalt moeks. — Nagu riietuses, ehitusis ja kogu meie välises elus domineerib mood, nagu kunstis, poliitikas ja üldse meie vaimlikuski elus teatud ajal ja oludes lähevad niiöelda moodi erivoolud ning tõmbavad endaga kaasa ebateadlikke hulki, — nõndasama lähevad teatud tingimusis moodi ka erilised usundilised mõisted, saavad erandlikult populaarseiks, levinevad määratu hooga laiali massis ja muganevad igasugu kombinatsioones. Nagu igapäevases elus hakkavad sageli otsekui epideemiliselt kõigile suhu mõned sõnad ja ütlused (näit. meil Vabadussõja atmosfeerist võrsund „soomuse tegemine", „onupoja-poliitika", „mainitud suhtes", „võmm" jne.), — nõnda ka mõned

[1]) See muistend on esitet nimelt just sellepärast, et ta sobib eesti paralleeliks vastavaile liivi lugudele (vt. § 99) ja teiseks sellepärast, et see näitab kägistet lapsi metsakoerte peremehe rollis ka Eestis, nagu oli sest eelpool juttu germaani metsiku küti puhul. Huvitav on lisaks veel, et muistend põlveneb Setust, kus oodanuks ennem küll Püha Jüri nime. — Vrdl. õitsiisa Liivis § 51.

[2]) Iseloomustav on siin loo päälkiri, mis esitab hukatud last „metsavaimuna", kelle tee pääle ei tohi tuld teha (vrdl. § 110).

mütoloogilised nimed saavad nagu moesõnadeks ja vallutavad omale hegemoonia võõrastegi mõistete üle. Eks ole näit. paljudes keeltes selliseks moesõnaks nõia nimi, mida tarvitatakse igal sobival ja mittesobivalgi juhul (vene вѣдьма, läti ragana, saksa Hexe, vrdl. rootsis taas troll)? Eks ole kiriku aastasadadepikkuse propaganda ja reklaami tagajärjel ka kurat mitmes keeles äärmiselt populaarne ja otse moesõna, mis pudeneb suust ilma mõtlematagi? Uuemaaja saksa mütoloogias armastet moesõnaks on imeline Schwanenjungfrau, kellest kubisevad aina jutundid[1]). Ja kui otsida näiteid omagi kodust, siis leiame muidugi ka siin selliseid nimesid mõnegi, mille haruldane populaarsus tuleb kirjutada lihtsalt moe arvele. Tuletagem meelde kas või kaht rootsist lainatud mõistet, mis — nagu võõrad asjad kunagi — on saand erilise tähelepanu aluseiks, lagunend kulutulena üle kogu Eesti ja kasvand kaugele välja oma algupäraseist kitsaist piirest: need on näkk ja veelgi enam tont, mis on paisund Eestis tõesti juba peaaegu kõikesisaldavaks universaalmütoloogiliseks kujuks... — jah, just niisama nagu Liivis külmking.

Esitand nõndaviisi eesti-liivi külmkinga kogu ta ulatuses, eritelnud ta olemust ja sisu, uurind ta kujunemist ja lähtekohti ning jälgind ta arenemist igasse suunda, — lõpetagem siis oma juurdlus nendesamade ridadega, milledega lõpetas ka meie suur vanavara koguja ja tutvustaja Eisen aasta kolmekümne eest oma analüüsi külmkinga kohta (Kkjad 82), olgugi et nüüd lõppresultaadina tuleb tõrjuda tagasi Eiseni väide, „et külmkingal kodukäijaga vähä tegemist". —

Seega olen siia üles pannud, nii palju kui ma külmkinga kohta teateid saanud. Nii väga kui need teated ühest teisest ka lahku lähevad, näitavad nad ometi seda tunnistavat, et külmkingal kodukäijaga vähä tegemist. Kasinate ainete põhjusel ei julge ma külmkinga kohta lõpu otsust anda. See võiks alles siis sündida, kui külmkinga loomu paremini uuritud. Puuduvad ka Saares mehed, kes külmkinga loomu järele uurivad, — ehk härkab neid ometi aastate pärast, kui üleüldine edenemine Saares ikka enam maad saab võtnud. Või panevad need riad ju ometi olevikus mõne sule liikuma? Eks näeme!

[1]) Mogk, GM[2] 55, § 37.

VI. KURAT

KURADI NIMED JA ISIK

119. Nagu eesti nii liivigi keele populaarseimaid sõnu on k u r a t, mis on saand otse alatiseks sõimu- ja vandesõnaks, nii et on kaotand sageli isegi kogu oma usundilise tähendusvarjundi ja esineb pahatihti lihtsalt veel ainult — noh, kõnet kõvendava „artiklina", nagu Eestis ikka öeldakse. Kuradi liivikeelseks vasteks on üldiselt k u r e (lvÜ). Juba SjWied (LWb) kirjutab: kure, pl. kurēd, ka kurē, kurie ja S a l a t s i liiviski kure; samuti esineb SjWied aegseis Matteuse evangeeliumi tõlkeis kure; Setälä noteerib isegi katkehääliku kurè' (Pz, Ir). Peaaegu sagedaminigi veel kui kure esineb tänapäeva liivis sellekõrval muljeeritud sõnakuju kuŕe (lvÜ), mis olevat „pehmem ja peenem kui kare ja kõva kure" (Pr). Sõna deklineeritakse üldiselt kaht viisi: 1) osastav k u r r õ (SjWied, LWb sub Teufel; SjWied, LGr 423, 32; Matteuse evangeelium VII 22 jm.; Ir, Kr, Pr) või muljeeritult k u ŕ ŕ õ (L, Ii, Sr, Kr, Pr) ja 2) osastav *-nen suffiksi analoogial k u r e s t (Kr, Pr, V), kurē'st (Kl Set) või muljeeritult kuŕest (Sr, Ir, Kr, Pr, V, Kl); kolmandaks esineb osastavas ka veel k u r e t (L, Ii, Ir) ~ kuŕet (Kr 65). Ometi *-nen suffiksi mõju kaugemale ainsuse osastavat ei ulatu, ja mitmuses esineb üldiselt kured ~ kuŕed (lvÜ), mitm. osastavas kuredi ~ kuŕedi (lvÜ).

Kure-sõnaga tõlgitsetakse Liivis ka pärgelpaska ehk juudasitta (asa foetida), mida nimetetakse liivi keeli k u r a d i s i t a k s = kuŕe-sita (lvÜ = lt velna sūds); SjWied (LWb) noteerib selle asemel drīsdrek, drīvsdrek, drīveldrek 'Teufelsdreck' (= lt drīveldreķis)[1]). Kuradisita kõrval kõneldakse veel m e r e k u r a d i s i t a s t = mjer-kuŕe sita (V), ilma et selle tähendus oleks selge.

[1]) Ka Lutsis öeldakse läti mõjul pergele sita ehk juudi sita kõrval mõnikord drevendreik (P. Voolaine) ja Eestiski esineb „triivistükk" (EVR XXXVII 23, 47, 68).

Edasi nimetetakse langetõbe hariliku termini saddõltõb-te'b (lvÜ — ühendetav tüvega „sadama") kõrval ka kuraditõveks = kuŕe-te'b (Pr), sest arvatakse, et langetõve hoogude aegu kurat võtab inimese oma kätte, nagu piibliski olevat kirjutet (Pr). Piiblist põlveneb ka termin kuradist vaevatud = kurest võjastõd, millest vt. alamal. Pidalitõvegi kohta öeldakse mõnikord kuradikärn = kure-krama (Ii, Ir).

Kõige sagedamini kurat esineb tänapäev vandesõnana igasugu ühendeis: las kurat (sind) võtku = laz kure (sīnda) võtag (lvÜ) ja kurat alles ära = kure alž jara (lvÜ) on ju liivlaste harilikke hüüde. Juba SjWied (LWb) märgib mõningad selliseist sõimusõnust: kuradile antav = kurēn antõb ja kuradipraad = kure tsepīd 'Höllenbrand, Teufelsbraten'. Edasi öeldakse: kuradipiits = kuŕe põtõg (Pr), ah sa kuradisuutäis = ak sa kuŕe sū-täuvž (L, Kr, Pr), kuraditükk = kurekabal (Pr, Kl), ah sa kuradihing = ak sa kuŕe-gara (Ir, Kr), kuradi poiss = kuŕe pois (Pz, Sr Ket = Mt. 325), kuradi sulane = kure su'lli (L, Pz, Pr), kuradi ori = kure kalp (Kr, Pr), kuradi teenija = kuŕe dēńiji (Kr), kuradi palgaline = kure pālkali (SjWied, LWb). — Selliste sajatustega siunatakse Liivis üldse igasugu vastalist, eriti veel kadedat ja nõida, aga ka ulakaid ja vallatuid lapsi, kellede kohta öeldakse kuradi laps = kuŕe läpš (L, Kr, Pr) või näit. „see on valmis kuradipiits" (Pr). Igasugu vargad ja petised on kuradi apostlid = kuŕe apustul'd' (Pr — vrdl. Eestiski mulgi murdeis poostel < apoostel kirumissõnana)[1]).

Eriti huvitav on termin kuraditegija = kuŕe-tēji (Pz, Kr, Pr), mis tuletab meelde eestis tarvitetavat sõimusõna kurjategija ja juhib meid kuradilt kurja tähendusele. Sinnapoole viitab ka varguse eest karistetavale lapsele loetav salm:

Perenaine kõutsi (isast kassi) peksis,
mis see kõuts „kuŕŕõ" (kas „kuradit" või
„kurja"?!) tegi ~ on teind?
— Kõuts sõtkus vana kassi,
saba ligunes koores, —
sellepärast ta kurat peksta sai.
LF I L 138.

SjWied (LWb) ühendabki nähtavasti kure kurja-tüvega ja annab sellele sõnale järgmised tähendused: 'böse, arg, übel, schändlich, Teufel, Satan', tuletab edasi isegi komparatiivi

[1]) Vrdl. Grimm, DM[4] III 300/1: Wer sich mit dem teufel einlässt, ihm verbündet, heisst teufels gesell, genoss, kerl, vâlantes man, bote, knabe, teufelskind. Grimm, DM[3] II 957: Wer den alten göttern anhieng, ihnen heimlich opferte, hiess teufelsdiener.

kurēm ja adverbi kurēst [1]). — Ometi tekib kahtlus, kas siin sõna tähenduste tõlgitsemisel pole tegu eesti keele segava mõjuga: juba häälikuliselt kure-sõnakuju ei sobi hästi kurja-tüvele, ja kuigi oletada häälikusäädusliku sõnakuju taganemist analoogilise eest, siis jääb ikkagi küsitavaks sõna sisuline külg. Tõsi jah, praeguseski liivis esineb komparatiiv „jo kure", kuid mitte „kurjema", vaid „kuradima" tähenduses, näit. „sa oled veelgi kuradim kui päris nõid" (L, Sr, Kr, Pr — vrdl. eestis samasuguseid substantiivide komparatiive nagu sitem, tõpram, solgem jne.). Üldiselt ei saa omistada kure-sõnale praeguses liivis kurja tähendust; liivlased ise väidavad, et see sõna kurja tähenduses on ainult saarlaste s. t. eesti keeles (L, Sr, Kr, Pr), kuna „rannakeeli" kure näib tähendavat ainult kuradit. Isegi sellises ütluses nagu „kuŕŕõ täuvž" (Pr), mida tarvitetakse nõia iseloomustamiseks, ei ole liivlaste teadvuses tegu kurjaga, vaid see tähendab „k u r a d i t t ä i s" (vrdl. lt sātāns iekšā = saatan sees). Samuti on lugu piiblist tuttava ütlusega kurest võjastõd (SjWied, LWb; Sr, Kr, Pr) = k u r a d i s t (mitte kurjast!) v a e v a t u d (vt. näit. Matteuse evang. XII 22, 42—45); S a l a t s i liivist SjWied noteerib vastavalt kurest jära pandeds (LWb ja LGr 358) = kuradist ära pandud 'vom Teufel besessen' [2]). Lisagem veelgi paar iseloomustavat ütlust: vanasti seda kuŕŕõ s. t. kuradit (mitte kurja!) ju palju oli (Sr 40); see teine naine oli väga kurat (L 1 — ilmsesti a d j e k t i i v s e s tähenduses, ja ometi on jutustaja teadvuses selgesti kurat!); sa lähed sellisele kuradile mehele (Ii 50); kuradi rätsep ei läind ära (Kr 44) jne. jne. — Lühidalt, p r a e g u s e s l i i v i s k u r e t õ l g i t s e b a i n u l t k u r a d i t, ja kui tõesti k u r j a tähendus on kunagi liitund kure-sõnaga, siis see on tänapäev unund või püsind ainult eesti keele tundmise tõttu.

Lõpuks mainigem, et rahvaetümoloogia on ühendand kure-sõnaga ka Kuramaa nimetuse Kur(g)mō ~ Kure-mō (Pr), sest seda peetakse kuradi loodud või õigem jumala tagant varastet maaks (Pr 263 = US. 1 B + S. 275, vt. LRU I 81, § 47).

120. Kuna praegusaja kasimata suuga nooremad pilluvad kure nime häbemata palju üle huulte, siis varemalt asi olnud hoopis teisiti: seda sõna öeldud väga ja väga harva (Pr), kuradi ni-

[1]) SjWied (LWb) esitab isegi abstraktset kurjust tähendava sõna k u r e u s 'Bosheit', kuid see on ilmsesti ainult tolleaegsete liivi koolmeistrite kunstlikult loodud sõna ja paljastab omaltpooltki, kuis kure-sõnale on omistet piibli tõlkimise otstarbel ja eesti keele eeskujul ka kurja või kurjuse tähendus.

[2]) Selle kujutelma eod ulatuvad õieti paganusse; Jener krankhafte, blödsinnige zustand der menschen, von denen es heisst, die e l b e haben es ihnen angethan, ist unverkennbar analog dem besessenwerden von teufeln (Grimm, DM [3] II 967).

metamist peetud otse patuks (Sr) ega ole lubatudki võtta teda lausa suhu (L, Kr), vaid ainult mõistu, teiste sõnadega nagu näit. eihüva (L), mustmees (Kr) jne. Liivis tuntaksegi rida kuradi „pehmemaid" nimesid ja eufemisme, millede vaatlusele nüüd asugem.

Populaarseimaks kuradi asenimeks on tema iseloomustavaimat omadust tõlgitsev adjektiivne eihüva = äbjuva (lvL) ~ äbjõva (lvI), esineb ka Setäläl (Ir — Mt. 1137). Vanarahvas pole üldse tahtnudki, et majas või toas öeldaks kuŕe, sest kui kuradit (kuŕŕõ) hüütakse, siis on ta kohe ise ka juures, vaid sees võidud öelda ainult eihüva (L). Kuradi rollis see sõna esineb alatasa, näit.: kõik paha on eihüvast (L, Kr, V), see on eihüvast vahetet laps (Pr 138), eihüva laps (Pr 65), hõbedaga ju seda eihüva lastakse (Sn 10); vallatut last noomitakse: sa oled akuraat eihüva ise, ei jõua sind ära valitseda (L). Lõpuks eihüva on saand otse vandesõnaks: eihüva sind (ära alles) kiskugu (L) jne. Kuradi tähenduse kõrval eihüva tarvitetakse ka ebamääraste kummituste tõlgitsemiseks: eihüvad vaimud = äbjõvad (~ slikt'id) garad (lvÜ — vt. § 143), öeldakse ka kuŕe garad (näit. Kr 66 — vrdl. § 119); teinekord taas seletetakse, et raha hoiab eihüva jõud = äbjõva jo'ud (Ir 19); eihüva(dest) (jalg)radadest metsas vt. § 134.

Nimetus „eihüva" valgustab osalt üldist eufemismi psükoloogiat: negatiivse omaduse tõlgitsemiseks on ju küll omad erilised adjektiivid igas keeles (nagu näit. paha, halb, kuri jne.), kuid need jäetakse nimelt kõrva ja võetakse vastupidi — just positiivset omadust tõlgitsev „hää" ja lisatakse sellele ainult pisikene negatsiooni partikkel ette, millega püütakse nagu maskeerida või hoomamatuks varjata nimetuse tõelist negatiivsust. Nii esineb kuradi eufemismina saksas Unhold [1]), venes недобрый, нехорошій, неладный (vrdl. ka недругъ) ja on tungind nende eeskujul kogu Baltikumisse tõlkelainuna: läti nelabais, liivi äbjõva ja eestigi Lutsi asunduse murde eihüä. — Ebahääduse printsiibile seltsib sageli ebapuhtuse printsiip, mida tõlgitsetakse sama ideoloogiaga: vist vene нечистый otsekoheseks väljenduseks on läti nešķīstais gars (Dondangeni murdes näškis gars 'der unreine Geist') [2]), milline ütlus on saand tuttavaks liivlasilegi = neškist gara (Pr), olgugi, et seda peetakse üldiselt ikkagi läti sõnaks, mida tõlgitsetakse „rannakeelde" NB just vastega „eihüva" (L).

[1]) Nimetus Unhold ulatub paganusse paha vaimu tähenduses — vt. Grimm, DM [3] II 956/7.

[2]) Küllap sama sõnaga on ühendetav ka juba Lange sõnaraamatus atesteeritud nīkšķis — vt. Šmits, LM 63. Muidu lätis tõlgitseb puhast harilikult adjektiiv tīrs ja ebapuhast netīrs.

Juhusel kui kuradi negatiivset omadust ei taheta just maskeerida ega pehmendada, siis väljendetakse see ka otsekoheselt vastava adjektiiviga: nagu eestis „k u r i vaim", niisama öeldakse lätis ļaunais gars, venes злой духъ, saksas der Böse, Bösewicht ja liiviski vastavalt t i g e (vrdl. eesti kirikukeelset ütlust „see on tigedast" ja setu-võru tikõ't) = ti'g (SjWied, LWb; Matteuse evang. VII 22, 23; Ii, Sr, Kr, Pr V)[1]: ti'g olevat saatan ise (Ii); mingi halb asi manatavat või põhatavat tigedale (V) jne. Enamasti ti'g esineb tänapäev siiski ainult vandesõnana ja sedagi päämiselt Ida-Liivis: tige las võtku (Sr, Kr, V), las tige alles ära teda võtku (Pr), oot, sa tige, sa alles ära, sitta sulle persesse (Pr). Ka inimese kohta öeldakse ti'g ~ selline nagu ti'g (Ii), vrdl. „minul oli tema pääle nii tige (~ hapu) meel" (Pr), — viimases ütluses ti'g esineb juba ilmsesti omadussõnana, olgugi et teda harilikus kõnekeeles adjektiivina ei tarviteta, vaid sellena esineb suffiksi abil tuletet ti'gli (Ir), mis tähendavat läbi-läbi haiget, põdurat, tõbist, kuna substantiiv ti'g ise tähendavat ka epideemiat ehk tõbe üldse (*Ir)[2], millekõrval sõna t õ b i = te'b tarvitetavat teatud erihaiguse eraldi tõlgitsemiseks (*Ir); üldisemalt seletetakse küll vastupidi, et just palju haigusi üheskoos saab ühiseks nimeks te'b (Kr, Pr), vrdl. tõbine aeg = te'blimi äjga (Sr, Kr, Pr). — Igatahes seisame siin ideoloogiliselt väga huvitava s e g i m i n e k u e e s k u r a d i j a h a i g u s e mõistete vahel, — SjWied (LWb) märgibki otsekohe kuradi eufemistliku nimena r u j a s. t. haige, mis on praegu tarvitusel harilikult küll enam nõia ja nõiduse tõlgitsemiseks (vt. LRU III); isegi te'b esineb nõia nimetusena (Pr 29). Samalaadilist arengut võime jälgida ka germaani maailmas, kus katku või tõbe tähendav drôs on saand kuradi eufemismiks ja vandesõnaks: „dat di de drôs slâ" (s. t. et sind dr. rabaks)[3] — vrdl. liivi kirumisi „ruja sind las võtku" (Pr) ja „otsi ruja" (lvÜ)[4].

Õige sagedaseks kuradi eufemismiks on edasi m u s t = musta (näit. L 117, Kr 108 jne.), „va must ise" (Kr, Pr, V), must kurat (Kr 147 = S. 156), m u s t - p e r s e (Kr 108 = S. 3,

[1]) Eesti tige: tigeda adjektiivi vaste liivis peaks olema õieti ti'gdõ, kuna ti'g vastab eesti tigu : teole. Mõlema sõna ühisest algupärast oli meil juttu juba nati puhul (§ 73, vt. LRU I 201); vt. ka § 139.

[2]) Esineb isegi verb ti'ggõ : jära ti'ggõn rišting tähendab väsind, musta, ületöötand inimest (L).

[3]) Grimm, DM 3 II 955.

[4]) Olgu mainitud, et kuradit peetakse ka haiguse tekitajaks: nii näit. ta saadab h a l l t õ v e oma vastalisele selga (L 123 = S. 190, vt. LRU III). — Just niisama kurat põhjustab haigusi ja eriti just halli ka venes (vt. Собраніе сочиненій Максимова XVIII 25—26). — Haiguse poole viitavad lõpuks mõned sõimusõnad Lutsiski: tõbi-alunõ, haller (s. t. koleera); lempo-sõnast vt. § 139. Vt. ka § 137 (side surnutega).

vt. § 30, LRU I 54) ja iseäranis mustmees = musta-miez (lvÜ; ka SjWied, LWb, sub Teufel). Vanasti kure polevat öeldud kunagi, vaid ikka mustmees (Kr), näit.: ta on mustmehega ühes nõus või teeb mm. tööd (Kr); nüüd sa joo aga ainult, mängi kaarte, varasta, — küll mustmees su viib ära kõige kaardipuntraga (L); vaat mustmees sind siis kisub ~ kiskugu (V) jne. Mustmees esineb üldse sõimusõnana (L) ja tõlgitseb piltlikult ka kirikõpetajat, pappi (L, V), sest „papid ju need kuradid ep ongi" (L)[1]; iseäranis veel lastele öeldud õpetaja kohta „must saks" (L). Mustmees on lõpuks ka Juudas, „sest ta ju kurat oli" (Kr)[2]. — Must kuradi eufemismina on tuttav igalpool liivlaste naabreilgi: eestis must (mees)[3], lätis melnais (vīrs), venes черная сила, черный (vrdl. ka rahvaetümologiseerimist чортъ- sõna arvel), saksas der Schwarze[4] jne.

Mustale seltsib liivis veel üks nimetus värvi järele: hall mees = õ'gi miez (Pr), vrdl. läti vecs pelekais s. t. „vana hall" (L < Dondangeni), saksa Graumann, Graumännlein[5]; eestis taas öeldakse kohati „oh sa täpiline kurat" (näit. Koerus) või kirivane (näit. Kuusalus), vrdl. hüüdu „kirivase päralt!"

Musta värvi kõrval teiseks kirikliku kuradi oluliseks välimuse tunnuseks on sarved, millepõhjal on tuletet eestis nimetused sarvik, sarviline, venes рогатый (vrdl. хохликъ), niisama ka lääne-liivis sǎŕiki (L), ida-liiviski öeldakse kord juhuslikult sarvemees = sõra-miez (Ir 1 = Mt. 301 B), kuid üldselt sarviku mõiste näib liivis kodunemata[6]. Saarlasilt kuuldud ja omandet on nimetus tont = toń' (L, Sr, Pr, V), mille noteerib juba SjWied (LWb): toń' 'Kobold, böser Geist' — vt. § 144 ja 147. Sellevastu liivlased ei tarvita kunagi paganat kuradi väljendamiseks, nagu see esineb alatasa eestis, vaid liivis paganõz tõlgitseb mittekristlast, harvem sõimusõna. Lätlasilt kuuldud on bobo·tš (L), mis esineb küll harilikumalt lastehirmutisena (vt. § 148)[7]. Kord öeldakse kuradi kohta juhuslikult ka va vana

[1]) Vrdl. Liivis eriti populaarset papi esinemist libahundilugudes (LRU III).

[2]) Vrdl. ka Thomsen, Beröringer 175.

[3]) Vrdl. kummituse nimetust mustu (Eisen, EM I 164; Wiedemann, LdE 431), mis esineb ka kuradi tähenduses.

[4]) Grimm, DM[3] II 945.

[5]) Grimm, DM[3] II 945.

[6]) Võib-olla on mõjund siin segavalt ka läti ragana mitte kuradi, vaid nõiamoori tähenduses (vt. LRU III võlu pt.).

[7]) Olgu mainitud, et lätis kuradi tähenduses esinev jupis (vt. Šmits, LM 4, 63 ja ME) on tuttav liivis ainult kirumissõnana: ah sa jup (põ) sind! (Ir. Pr). — ME tuletab lt jupis eL sõnast jupe (~ jube), kuid see etümoloogia jääb sisuliselt kaunis kahtlaseks.

karu = okš (Pr 72 = Mt. 592 + 1045 + 1130), mis vastab häälikuliselt eesti ott-sõnale [1]). Nimetusist eksitaja = vjedikšiji (Sr, Kr, Pr, V), metsaline = mõtsali (Pr) ja metsamees = mõtsa-miez (L, Pr) vt. ligemalt § 134.

Lõpuks veel täiesti süütu eufemism on vanamees = vana-miez (L 140, Pr — vrdl. läti vecs tēvs, Dondangen) ja sageli lihtsalt vana (L, Kr, Pr), „vana ise" (L, Pr)[2]). Eriti sagedasti vana, tihti lühendet kujul va, esineb muude nimetuste ees nagu eestiski: vana kure (Kr, Pr, V), va vana kuŕe (Pr 129), va kure (Pr), vana tont ise (Pr), va sarvik (L), va must ise (Pr), va mustmees (L, Pz, Kr, Pr), „mustmees kah on seesama vana" (L) jne. Tülitsejad vihas ähvardavad teineteist: kui vana või vanamees tuleb, siis ta „hakkab sul pähe" (s. t. haarab pääst kinni) ja paneb vastu seina, nii et hambad suust välja pīrpirpirr (L). — Vanale vastandlikult esineb mõnikord ka noorisand = nuoŕ-izand (Kr, V), eriti kui on tegemist puugi moodi hangitava kuradiga (vt. § 136).

121. Piibli prilli läbi vanausku halvakspanev liivlane peab kõige kurja, halva ja musta autoriks aina kuradit, nii et on tekkind otse kõnekäänd „kõik halb on kuradist" (L, Kr, V). Seda kuradit kujutellaksegi enne kõike vastavalt piibli ja kiriku kolmainsa jumala monismi printsiibile kah ühesainsas isikus, kes elanuvat omalajal koos jumalaga ülal taevas nii kui kaks venda (Kr). Kuid kurat tahtnud olla veelgi suurem kui jumal (Kr, V). Siis tekkind taevas suur sõda jumalat ja kuradit pooldavate inglite vahel, mis kestnud kuus nädalat, kuni lõpuks mihklipäeval pääingel Miikael või jumal ise visand kuradi taevast alla põrgusse (Kr [230·] = US. 15, vt. ka § 90); see lugu seisvat kirjas seitsmendas Moosese raamatus (Kr)[3]). — Nii on saand endisest inglist, kelle nimi taevas olnud Lutsivār, mis tähendavat val-

[1]) Vt. sel puhul Beiträge XIV 38. — Vrdl. ka kuradi nimetust Lutsis: mõtsa-elläj (Kallas, LMr 73).

[2]) Samuti öeldakse Lutsis ja Setus vanamees, kogu Eestis on tuttav vanapoiss, vanapagan jt., Võru-Setumaal lisaks veel äi(o), mispuhul tuletagem meelde, et veneski esineb kuradite ja igasugu pahatahtlikkude haldjate eufemismina sageli just дѣдъ, дѣдушка jt. — Vt. ka Grimm, DM[3] II 957: alt hatten die riesen schon geheissen, um so eher konnte es der teufel.

[3]) Vt. Grimm, DM[3] II 937. — Esitagem huvitavaks võrdluseks ka teine jutustus samast sõjast taevas. — Inglid hakand omavahel sõdima. Ja siis see, kes olnud süüdlane, see visatud taevast maha ja nimetet Miikaeliks. Sellepärast kutsutakse ka seda viskamispäeva mihklipäevaks (L 147 = US. 15). — Nii siis, loo ununedes, viskajast on saand visatav!

gusetoojat (V), sellest on saand siis põrguisand[1]) = el'izand (Kl Set = Mt. 327 B) ehk harilikuma nimega saatan = sõtõn(z) (Ii, Sr, Kr). Kuid veel siiamaani ta ei tahtvat, et teda nimetetakse kuradiks, vaid tahtvat ikka veel nime valgusetooja = sjeldõm-tuoji (V).

Ühes kuradiga põrgusse pekstud on ka teda pooldavad kuradi inglid = kure engõld (Kr, Pr), kuid ingleiks neid kutsutakse harva ja ainult vastandiks jumala ingleile. Harilikult kõneldakse lihtsalt kuradeist mitmuses, — ühe kuradi asemele on saand neid arvamatu hulk. Paljundet kuradeile antakse üks kuningas = kẽńig (Kr, Pr, V) ehk kuradikuningas = kuŕe-kẽńig (näit. Kr 37, V 57, V 59 jne.)[2]), isegi kuradi-keiser = kuŕe-kẽzar (Kr 37), või taas öeldakse käskija = pavẽl'nika (Sr 96), ülem = virsnika (Pr) ehk päälik = pẽl'i (Pr). Edasi kõneldakse kuradiisast = kuŕe-iza (Kr, Pr). Väga sagedane on kuradiema = kure-jema (L, Sr, Ir, Kr, V) ~ -äma (Ii, Pr, V), harvem ka kuradiemand = kure-jemand (Kr)[3]). Kuradiema on alatasa esinev nimi muinasjuttes[4]) ja on saand üldse igasugu halva eide ja nõiamoori nimetuseks (L, Sr, Kr, Pr, V — vt. näit. Sr. 90 = Mt. 749 + 518)[5]), lõpuks lihtsalt sõimusõnaks, mida tarvitetakse alatasa: „see va kuradiema ise!" (lvÜ). Isa ja ema kõrval mainitakse ka kuradilapsi = kure-lapst (L, Kr, Pr), kuid seegi nimi on harilikumalt lihtsalt sõimusõnaks halbade laste kohta (vt. § 119). Enam-vähem juhuslikud on ni-

[1]) Keskaja saksas on harilikuks kuradi eufemismiks Höllenwirt, vrdl. eestiski vaimulikkude põrguvürsti, lätis elles kungs, venes князь тьмы, царь тьмы, царь ада, царь преисподней.

[2]) Setälä kirjutab veel kuŕe kõńig (Ir = Mt. 515).

[2]) Setälä kirjutab kure' jemã ~ kurẽ' jemand (Ir = Mt. 301 B). Kuradiemandat mainitakse ka muistendis „Ahv-sepp põrgus pulmas" (Kr 37 = S. 101, vt. § 126).

[4]) Ii 5 = Mt. 327 A + 832*; Ir 1 = Mt. 301 B; Kr 28 = Mt. 327 A + 1120 + 1132; Kr 141 = Mt. 303; Kr 159 = Mt. 709; Kr 162 = Mt. 1135; V 24 = Mt. 300 B'; V 91 = Mt. 461; V 134 = Mt. 300 B'; V 207 = Mt. 327 A. Vt. ka § 124: Võrk inimeste püüdmiseks (Kr 106 = S. 105).

Küllap Liivis kuradiema on saand tuttavaks ühes Saksast tulnud jutundite ja muistenditega. Saksa teufels mutter, teufels grossmutter od. schwester näib põlvenevat omakorda germaani jumalataridest (Grimm, DM[3] II 958/61, lhk. 958: Das judenthum kennt nur teufel, keine teufelinnen). — Vrdl. setu venemaigulist äiätäri.

[5]) Küllap läti raganu māte eeskujul, vrdl. ka vene баба-яга.

metused: kuradi poisid ja tüdrukud (Pr 163 — vt. § 136), kuradi tüdruk (L 175⁰ = US. 79), kuradi tütred (Kr 206 = Mt. 1035), kelledest ühe nimi on Gotlantiń (vt. § 135: Last hällitav hiiglanaine). Üldiselt aga peab nentima, et perekonna printsiip kuradite liigitelus ei mängi kaugeltki sellist domineerivat rolli nagu haldjate juures. Iseloomustav on seegi asjaolu, et kuradite puhul ei öelda kunagi kuradirahvas, nagu näit. metsarahvas ja mererahvas, vaid kure-rouž (L, Kr, Pr — vt. Kr 147 = S. 156) tähendab hoopis kuradi käsilasi, surnud nõidu ja võlusid.

Lõpuks tehakse vahet isegi kuradi erisortide või tõugude vahel, mida olnuvat vanasti väga palju (Pz, vrdl. Sr 40: „Vanasti ju seda kuradit väga palju oli"): üks olevat varastajakurat, teine petja-kurat, kolmas rahakurat, neljas ilusaid naisi tahtev kurat, viies tapja-kurat jne. (Pz). Siin kurat on ilmsesti ainult ristiusu käsu- ja keelusõnades mainitud pattude piltlikuks kehastajaks. Kuid siiski näit. rahakurat = rõ'-kuŕe pole ainult patu sümbol, vaid esineb ka rahavaimuna (Kr 120, Kr 121, Kr 122 — vt. § 133 ja LRU III), niisama esineb kummitusena veekurat = vjed-kuŕe (Pr) ehk merekurat = mjer-kuŕe (Kr — vt. § 141). Sageli öeldakse, et kuradeid on üheksa (Ii, Kr, V), sellest ka kõnekäänuline hüüd: „las üheksa kuradit sind kiskugu!" (Ii).

122. Kuna vanasti kuradit sageli nähtud (Sr), siis teatakse kirjeldada täpselt ka ta välimust[1]). — Ta on üldse karvane (lvÜ) ja must (lvÜ — vt. § 120) või punane (Sr). Jalad olnud tal otsekui hobuse kabjad (Pr), üks jalg nagu hobusel, teine nagu härjal (Kr), üks jalg hobuse, teine inimese (Kr 38), jalad on sellised karvased nagu lehmal (L 27) või härjal (L 81, Kr 107), tal on must jalg (Kr — vt. § 128). Tal on suur kõver nina (Kr), saba taga (L, Sr, Kr, Pr, V) nagu koeral (Kr), vaksapikkused küüned (L 81) ja kolesuured kihvad (Sr Ket 45 (11)). Samuti on kuradiemal pikk nina ja hirmus pikad hambad (Kr 106 — vt. § 124). Oluliseim kuradi juures on siiski ta sarved pääs (lvÜ), harilikult kaks, kord kolm (L 27), millest on tingitud ta nimetaminegi sarvikuks (vt. § 120). Veel aastal 1922 nähtud sellist punast sarvikut, kes joosnud ühest

[1]) Alamal kirjeldet välimuse kujunemist vt. Grimm, DM ³ II 944 jj. — Mitmepäisest kuradist vt. § 147.

aknast sisse ja teisest ruttu taas välja; käsi olnud karvane must, punased riided olnud seljas (Sr). Jah, ärge te arvake, et kurat praegusel ajal on kadund, — vaat alles tänavu talvel (1925/6) va Mats Jūl (Kr) olnud talve otsa haige maas ja palund teisi baptiste end vaatama; olnud üks baptisti naine, va Märtriń Liīž, kes pidand end nii pühaks, et pole läind üldse teiste sekka, kuid seegi läind vaatama, ja sa mõistad, säälsamas talu taga liivaküngaste vahel puutund talle vastu kurat — sarved pääs ja habe nagu sikul, suur karvane ja jalad nagu kabjad, vaadand kõõrdi naise pääle (Pr 224· = S. 81 A).

JUTUSTAJA ENDA NÄHTUD KURAT (S. 81 B)

Oma nelikümmend aastat tagasi jutustaja ise näind kuradit. — Nad läind otsima preisi salapiiritust teise tallu üle jõe. Nad arvand, et piiritus on peidetud sauna. Kahekesi nad olnud, neil olnud selline raudora ka kaasas, et maasse sorgata. Jutustaja torkind siis ja kuulnud müra ning siis tulnudki sõites kurat. Kaarikul ta istund, selline nagu vanasti voorimeestel olnud, läikiv must viltkübar pääs, suur hall habe ees. Kaarikut vedand inimesed, suured meesterahvad, kõigil sellised kiivrid või torukübarad pääs. Tagant lükand niisamasugused mehed, suur rodu, kes jäänd järjest lühikesemaks, — terve kari inimesi, oma viiskümmend tükki. Viimased olnud taga nii lühikesed, et vaevalt jala pikkused, need pole lükandki enam, kuid kõigil olnud kübarad pääs, läind üheskoos, kadund jõkke ära. Jah, kurat sõitnud jõkke kõige vankri ja inimestega. Jutustaja kaaslane seda pole näind, vaid kuulnud ainult müra. — Ii 23.

Harilikult kurat ei ilmu oma õigel näol, vaid enamasti ikka moondund kujul tundmatuna. Küll ja küll teatakse lugusid, nagu alamal selgub, kuis kurat esineb kord kui suur must mees (§ 124, 130), kord kui suure habemega vanamees (§ 127), eriti sagedasti veel kui tore noormees, ratsanik või uhke isand tõllas kutsari ja täkkega (§ 124, 126, 131, 133, 136). Kord ta tuleb naise järele selle surnud mehe kujul (L 81 = § 125). Nõia surma puhul kurat tuleb hinge järele suure halli mehe, musta ratsaniku, musta koera, musta kassi ja suure tuule näol (S. 144 ja 145 — vt. LRU III). Kurat moondub ka meeleldi loomaks[1]) ja mängib siis inimesile vingerpussi või lummutab nende silmad (vt. § 131).

[1]) Nii näit. pikse eest kurat põgeneb kord kollase (Kr 291), kord punase (Pr 172) koera kujul (§ 30 — vt. LRU I 53).

HOBUNE EI JÕUA VEDADA OINAST (S. 85)

Tagapool Dondangenit kaks juuti sõitnud õhtul pimedas ühest surnuaiast mööda. Suur must oinas magand tee veeres. Noh, nagu juut on — kust võtta on, säält võtab — tõstnud oina vankrile ja sõitnud edasi. Ainult mõni verst olnud veel sõita, kuid koorem jääänd nii raskeks, et hobune pole suutnud vedada. Juudid tahtnud tõsta oinast maha, pole ent jõudnud liigutadagi seda. Küll juut siis peksnud oinast ja karjund: „Buts, buts välja! see on kuradist!" Oinas aga pole kõssandki, olgugi et juut lugend läbi kõik palved. Lõpuks oinas ise hüpand päält maha ja juut kupatand koju, et tee põrund, rõõmus päälegi, et saand kuradist lahti, ega ole läind enam kunagi vargile. — Kr [240·] [1]).

KARU VALVAB ÕUNAAIDA (S. 84)

Kord olnud kaks peremeest — ühel olnud õunaaid ja teisel mitte. Ühel õhtul teise peremehe poisid — kaks neid olnud — arutand, et vaja minna täna õunte kallale. Üks ütelnud: „Sinna kunagi ei saa sisse. Ma olen katsund minna, kuid iga kord on väraval ees suur karu ja kõlistab kette." Teine poiss vastand: „Aga noh, siis ta ju on seotud kinni, kui kõlistab kette. Lähme vaatama, mis karu see on!"

Nad läindki, võtnud peremehe poja kah kaasa kolmandaks. Läind õunaaia värava manu, — mitte midagi pole näind. Aga niipea kui pannud käe värava külge, hakand mõmisema. Kus peremehe poeg pistnud kohe joostes koju tagasi, kuna need kaks, kui suuremad, jäänd veel sinna vaatama, et mis siis tuleb, võtnud malaka ja katsund lüüa seda karu — tal ju kett kaelas. Sääl tulnud karul suust nagu tuld ja tõrva aina välja, suitsu ja tuld, ise möirand, nii et poisid punund plehku, kuulnud veel enne, et peremees hakand kah tulema juba toast välja. Ja siis poistele tulnud järgi küll pisikesi, küll suuri karusid, — õnn veel, et see peremehe poeg joosnud enne minema ja jätnud toa ukse lahti: vaevalt poisid saand ukse enda taga kinni, kui karu kõigi lastega olnud järel. — Siis kõneldud ikka, et see naaberperemees olnud selline... eihüvaga käsikäes, et vana ise olnudki see vaht. Ning keegi pole läind enam pärast ostma sellelt peremehelt õunu. — Pr 258 [2]).

[1]) Vrdl. Ii 47 — vt. nõia päätükki (LRU III). — Koorma raskenemisest oli meil juttu juba külmkinga puhul (§ 110 ja 114). Vrdl. ka § 87 ja 90: surnud teevad koorma raskeks, aga ainult matuseil ja hingedeajal. — Läti vasteid vt. LP III № 65, JKr IV № 14, 30 jne.

[2]) Jutustaja jäi kahtlema, kas just vana kurat see vaht oli: võibolla oli peremees ise sääl karuna valvamas.

123. Kuradiga ühendusse viiakse palju ebausu kombeid ja arvamisi, milledest esitagem siin olulisemad [1]).

Kui sääsk imeb verd, siis ta viib selle vere kuradile (L).

Kui haige minestunult ulub ja hoigab, siis kurat peksvat teda (Kl Saar).

Kui istudes niisama kõigutetakse jalgu, siis kiigutetavat sellega vana kuradi lapsi (Pr).

Süües jalgu liigutades kiigutetakse vana kuradiema enda manu (V).

Kui pääle söömist ringutetakse käsi ja keha, siis see tähendavat tänu ütlemist kuradile (Pr).

Haigutades halb vaim minevat suust inimese sisse, iseäranis veel lastele enne ristimist (L, Kr, Pr — vt. ka § 129). Haigutamisel kurat viivat ühe sületäie jumalausust inimeselt ära (V). Eriti jumalateenistusel ja raamatu (alias piibli) lugemisel peab hoiduma haigutamisest, kuna küll kurat tahaks seda siis kõige enam (Kr), sest kurat viib haigutaval lugejal kõik selle tarkuse käest ära (V). Samal põhjusel ei tohi jätta raamatut lahti pääle lugemist, vaid peab ikka kinni käändama, sest muidu kurat loeb kõik tarkuse välja, raamatusse ei jää midagi (V).

Iseäranis pühalt ja järjekindlasti on jälgitud kommet, et enne kodunt kuhugi äraminekut istutud veel toolile või pingile ja öeldud: „Nüüd vaja veel enne istuda, et teekäik õnnestuks hästi ja kõik pahad vaimud jääksid maha“ (Kr).

Teekäigult tagasi tulles pidi taas pöördama regi küljele, et kuradid ei saaks sõita sellega öösel (L). — Üks mees polnud uskund, et regi vaja käända ööseks küljele, ega ole käännud; kuid siis ta öösel kuulnud, kuis sõidetud maja ümber ringi, nii et hobuserauad aina kajand; mees läind vaatama: regi olnud omal kohal; kuid siis ta vanaisa surnud vend tulnud ütlema talle unes, ärgu ta jätku rege nii, vaid käängu küljele; mees teindki hiljem nõnda ega ole kuulnud kunagi enam öiti sõitmist (L 87 = S. 82).

Kõrts on va kuradi pühakoda; kes läheb sageli kõrtsi, see käib tihti kuradi jumalateenistusel, ja kes tihti kuradi jumalateenistusel käib, selle ta peab enda käes (Ir).

Kurat kõike teab, kuid seda ei tea, kus naised ihuvad nuga: mööda uksekünnist, kausi veert või pliiti (V).

KURADI ESINEMINE

124. Selle musta mehe tegevus on äärmiselt laiaulatuslik. Alati peab olema ta vastu valvel (Kr), sest kurat teotseb

[1]) Vt. ka § 91: sajab päikese paistel külma vihma, siis kuradiema peksab oma lapsi (Kr). Vilistamisest vt. nõia päätükis (LRU III).

kõikjal ja alatasa; kunagi sa ei või teada, kunas ja kuida ta tuleb juba jälle segama või eksitama sind (Sr). Isegi nii sagedaseks on läind eihüva esinemine siin ilmas, et arvatakse juba a priori: kus aga iganes midagi halba juhtub, sääl on kurat platsis (Kr), olgugi see väide sageli põhjendamata, nagu selgub järgnevast loost [1]).

KURAT IGASUGU ÄPARDUSE SÜÜDLASEKS (S. 122)

Kord vanasti, kui meie kurat olnud veel poisike, ta joosnud ühel laupäeva õhtul kuhugi metsaveerde ja istund kuuse alla, jooksust koledasti väsind. Tulnud üks mees naisega. Sääl olnud a i d maas. Mees öelnud: „Kurat taas siin aia maha kiskund!" Kurat mõelnud: „Vot õnnetust! Tuul viskab aia ümber, aga kurat on süüdi, ja mina pean vaat veel neile aidu tegema!"

Kurat joosnud hädaga ära ühele niidule. Sääl olnud v a r s a l u u d maas. Peremees tulnud, näind luid ja öelnud: „Kurat taas varsa ära söönd!" — Ja nõnda kuradil olnud häda igalpool, kuhu ta aga läind: kui aga midagi olnud rikkes, siis alati kuradil süü!

Tee pääl kurat saand kätte ühe n e i u ja tahtnud seda metsa viia ja „välja pigistada" neiu käest, kuid neid „heitnud" r i s t i ette ja öelnud: „See on kuradi süü, kui neidel on lapsed." Kui kurat näind risti, siis lasknud neiu valla ja tormand kiunudes töinates põrgusse. — Kr 54 [2]).

Kuna ruumiliselt kuradi tegevust harilikult ei piirata (vt. siiski ristteid § 127), siis ajaliselt see piirdub teatud olukordes ainult ö ö g a (L, Ii, Sr, Kr, V), olgugi et teiseltpoolt jutustetakse ka küllalt juhtumusi kuradi esinemisest p ä e v a l (vt. järgnevaid §§). Aga kui kurat näit. teeb või ehitab midagi, siis see küll peab olema valmis ühe ööga, teiseks ööks ta tööd ei tohi jätta (Ii). Õhtupoolse osa ööst ta saab teha, mida tahab; kui kell lööb kaksteist, siis ta ei tohi enam töötada: siis jõuab k u k e a e g kätte, ja kui kukk laulab, siis kurat ei tohi enam käia vabalt mööda maad (Ii; ligemalt vt. sillaehitusloo puhul § 135).

Sisuliselt kuradi tegevus on sihitud muidugi halva poole, kuigi selle teostamine tal sageli ei õnnestu kas omaenda ruma-

[1]) Vrdl. ka § 127: „Kurat ei puhu läbi oherdiaugu", kus tõelikult muidugi tuul lõhub paadid, aga süüdlaseks peetakse ikkagi kuradit.

[2]) Esitet lugu on ainult katkend pikemast naljandist, kuis noor kurat satub kogemata suguaktitama omaenda emaga (Mt. 1720'). — Vrdl. ka FFC 25, S. 32 ja 49.

luse, vägevama vastase või maagiliselt mõjuvate vastuabinõude tõttu. Pääeesmärgiks on tal saada endale võimalikult enam inimhingi (L, Sr, Kr, Pr, V — kuradi sissekukkumisest hingepüügil vt. § 130). Selleks ta on mõelnud välja igasugu võtteid, milledest tähtsamaid kirjeldetakse järgnevais muistendeis.

VÕRK INIMESTE PÜÜDMISEKS (S. 105+US. 52+55)

Va pikkade hammaste ja pika ninaga kuradiema kudand võrku, millega poeg võiks püüda inimesi. Poeg taas arutelnud endamisi, millega meelitada inimesi võrku. Tuhat aastat poeg mõtelnud oma toas, siis ta tulnud toast välja ja ütelnud emale, ta olevat „studeerind" välja, kuis saab inimesi kätte: viina juua, kaarte mängida, siis saab neid kaklema, kuna ta ise laua alt torgib üht ja teist ning ässitab. Ema vastand: „Mitte nõnda, poeg! Jumal-isand on näidand, et nii ei saa: inimene ei usu ega tea." Poiss seletand, see aeg, tuhat aastat mõtlemist „hakkavat" talle kontide kallale, kuid pooleli ta ka ei jätvat, ja luband mõtelda veel.

Jälle poeg läind oma tuppa ja mõelnud teine tuhat aastat, kuna ema kudand üha võrku. Siis poeg tulnud välja ja hüüdnud emale, nüüd olevat mõeldud välja kindlasti: „Ma annan inimesele teise meele, teise loomuse, nii et ta armastab iseennast, — siis võin vedada tend võrku!" Ema öelnud, see on õige nõu, see on hästi, selle vastu ei saavat jumal ka midagi. Ema kudand võrgu valmis ja hammustand suure pika hambaga lõnga katki, siis andnud võrgu pojale, las see püüdku. Ja sellega see kurat püüab tänapäevani. — Kr 106.

TUBAKA JA ALKOHOLI SÜND (US. 52)

Kui kuradile pole surnud enam nõnda palju inimesi, siis ta mõelnud välja viina, piirituse, õlle ja tubaka[1]). Enne kui neid pole olnud, inimesed eland kauem, kuid nüüd surevad palju rutem, sest inimesed tormavad nende kallale nagu kärbsed seenele. Suitsetamisega olevat küll nii, et kui sääljuures ei süljata, siis polevat viga midagi. — V 56.

ÕLLETEGU HUMALAIST (US. 55+120)[2])

Esialgu kurat teind õlut ainult odrast. Inimesed joond, kuid püsind kained ega ole hakand taplema. Siis kurat arutel-

[1]) Tubaka tekkimisest vt. § 130: Kurat taob oma ema tubakaks.

[2]) Vrdl. ka L 93 = US. 53: Jumal külvand otri, teind õlut ja kutsund 900 aastase kuradi jooma, kes jäänd purju ja tantsind nagu poisikene; pärast kurat korjand kõrsi, keetnud neist omakorda õlut ja kutsund jumala jooma, kuid see visand kapatäie kuradile näkku, nii et kurat kukkund selili tõrde, tõusnud üles, puristand ja öelnud, kui see segu on juba nii vägev, mis siis õlu ise veel ei tee!

nud, et nii ei lähe, vaja leida midagi odrale juurde, ja mõtelnud välja humalad, pannud neid lisaks. Nüüd inimesed joond ja läind hulluks, hakand kaklema ja taplema, kuna kuradil olnud kole hää meel, sest ta saand niipalju hingi, kuipalju aga tahtnud: need humalad teindki selle õlle nii kangeks. — V 169.

KURAT ÕPETAB VAEST PEREMEEST VIINA AJAMA (US. 54)

Üks väga vaene peremees läind tööle, kaasas ainult kuiva leiba. Ta pannud oma leivakoti põõsasse ja hakand töötama. Lõuna ajal ta läind põõsa manu võtma oma leivakotti, kuid seda pole olnud enam sääl. Pisikene kurat tantselnud põõsa taga ja oodand, et peremees hakkab vanduma, et ta leivakott on varastet. Kuid peremees öelnud, küllap keegi on võtnud, kes tahtis süüa, ja läind tühja kõhuga töö juurde tagasi.

Pisikene kurat ajelnud oma käskija, saatana, manu ja kaevand: „Peremeest ma ei saand kätte, ta oli väga aus.“ Saatan hüüdnud: „Kui sa ei saa teda kolme aasta jooksul kätte, siis ma uputan su pühha vette ära!“ Ja ajand pisikese kuradi minema.

Pisikene kurat mõelnud, kuis saada peremeest kätte. Pärast tal tulnud meelde. Ta läind peremehe manu sulaseks. Sel aastal olnud „tuline“ suvi, ja poiss õpetand, las peremees külvaku vili sohu. Peremees teind nõnda ja saand sügisel niipalju vilja, et hüüdnud, kuhu panna see vili, et aidas pole niipalju ruumi. Pisikene kurat öelnud: „Küll sul tuleb puudugi sest viljast, ma õpetan sind tarvitama seda!“ Siis ta teind ja õpetand peremeest piiritust ajama. Ja see läind ka korda.

Kord tulnud peremehe manu küla vanim. Peremees kärgatand vihaselt naisele: „Too ruttu see pudel!“ Seda nähes pisikene kurat tormand saatana juurde ja hüüdnud: „Peremees on käes! peremees on käes!“ Nüüd tulnud saatan kah vaatama, mis nad sääl teevad. Sääl ta näind, et peremees joond külavanimaga. Saatan patsutand pisikese kuradi õlale ja öelnud: „Oled küll malats (= vene молодецъ), et sa seda võisid!“ Siis saatan riputand talle pudeli rinnale, ja nõnda nad käivad veel praegugi — saatan pisikese kuradiga ees ja kogu põrgu nende taga. Nad otsivad, kuis saada aga jällegi kedagi endale nagu seda peremeest. — Sr 96 [1]).

KURAT ÄSSITAB TÜLLI (S. 110)

1) Kr 118 = S. 159, vt. § 136.

2) Olnud rahulik ja tülinorija mees. Kurat teadnud, kuis ajada rahulikku tülli. Ta õpetand tülinorijat astuma sellele

[1]) Vt. Eestis FFC 25, US. 22. Lätis vt. näit. LP V 146 (XXXI), DL II 112.

pulmas kontsa pääle ja sülgama siis talle silmi, kui ta pöördub ümber, nõnda tehku mitu korda. — Mees talland ja talland kaaslast. See küsind, miks ta tallab, ja saand vastuseks sülga. Lõpuks mehed läindki tülli. — Kr [234·].

3) V 171 — vt. alamal: Kaardimäng ja härjatapp.

MUST MEES KIHUTAB ENESETAPMISELE (S. 111)

Kord Ire-külas üks tüdruk tapnud enda ära, lõigand kurgu katki. — Teised läind kirikusse ja tema jäänd koju, arutelnud endamisi, et enne ta annab veel sigadele süüa ja lehmele juua ning siis ta läheb end tapma. Kogu aja käind temale kaasa must mees ja kiirustand ikka teda: „Rutta, rutta, rutta!“ Siis tüdruk läind lauta, võtnud habemenoa ja tõmmand kaks korda üle kaela, kuid pole veel lõigand. Kolmandal korral, siis ta ise selgesti näind, kuis see must mees pannud käe noa külge ja lõigand kurgu läbi... Kui teised tulnud kirikust koju, siis tüdruk olnud veel elus ja jutustand seda. — Kr 173.

KAARDIMÄNG JA HÄRJATAPP [1])

1) Papp vedand kihla üliõpilasega, et ta algab jutluse kaardimängu motiiviga ja võitnud tuhat rubla (Mt. 1839 B'). — Samal ööl papp ratsutand oma suure musta täkuga läbi õhu Jälgab-linna (= Mitausse), kus üks kaardimängija poiss tapnud teise. Papp olnud kuradi ori ja sõitnud tapetu hinge järele. Teel hobune löönd kabjarauaga vastu Dondangeni kiriku torni. — V 41 = S. 113 (vrdl. S. 114)[2]).

2) Kuskil linnas jõulu või vana-aasta ööl üks mees kohand noorisanda, kes seletand, tal olevat kole kiire, et kuskil tapetavat üks suur härg ja pärast kaks vasikat ning need ta saavat omale. Mees läind salaja noorisanda järele luurama, kuhu see ruttab. — Ühes majas mängitud sees kaarte, hakatud kaklema ja löödud üks mängija maha. Ja see olnud see suur härg, kelle kurat saand endale, kuna kaks vasikat olnud need kaks last, mis keegi neid sel ööl hukand. — V 79 = S. 112 [3]).

[1]) Härjatapust vt. veel S. 141 (nõia päätükis, LRU III). Kaardimängu motiivi kujunemist vt. Grimm, DM [3] II 958.

[2]) Muistend kaardimängija hukkumisest pühal jõuluööl kuradi „härjana“ on sulatand endasse ligidaste assotsiatsioonide tõttu anektoodi kirikuõpetaja kihlveost, et jutlustab kaardimängu teemil (Mt. 1839 B'), ja selletõttu papp on nihkund isegi jutukangelaseks algupärasema kuradi asemele.

[3]) Lapsekägistamist vt. veel § 131: Hobuseiks moondund parunid (S. 116).

3) Jõuluõhtul kaks meest mängind raha pääle kaarte ja läind kõvasti tülli, sest üks võitnud, kuna teine kaotand. Samal õhtul üks kutsar pidand ruttama sõnumiga jala ühe teise isanda manu ja öelnud: kui tuleks kas või kurat ise, et saaks rutem! öö otsa peab käima! — Äkki olnudki sääl üks ratsanik ja kutsund teda kah selga. Siis nad sõitnud kui tuul selle maja manu, kus teisel korral mängitud kaarte. Siis kurat öelnud sellele kutsarile või sulasele, tema pidavat minema natukeseks sinna üles, ta pidavat saama säält ühe härja. Kutsar jäänd hobusega akna alla, astund püsti hobuse selga, et näha, mida kurat sääl üleval teeb, ja näind, kuis kurat näidand sõrmega ühele ja teisele kaardimängijale, kuni üks vihas tapnud teise ära ja kurat võtnud selle südame omale. Kurat tulnud taas välja ja nad ratsutand nagu tuul edasi. Kuid hommikul sulane pole olnud kuskil mujal kui säälsamas oma mõisa man, kus ta teenind. Talle ainult silme ees paistnud nii olevat. — V 171 = S. 114 + 112 + 110.

PRAEORA HÄRJA KÜPSETAMISEKS (S. 91)[1])

1) Üks mees magand metsas tule veeres, kuna teine mees tahtnud tappa tend maha ja luurand metsas. Sääl tulnud magaja manu hulk mehi, kõik olnud sellised karvased, jalad otsekui lehmal. Kõige ees tulnud üks väga suur mees, kolm sarve pääs, ja see kolmesarveline küsind mehelt praeora, ta tahtvat küpsetada üht suurt härga, kes magavat teinepool mäge.

Mehel, kes metsas valvand, hakand kole hirm ja ta pannud jooksma, kuid kukkund maha oma pussi otsa ja surnud. Siis kuradid kadund suure müraga ära, saand kätte selle, mida nad tahtnud, — enesetapja. Tule veeres magaja olnud püha, see neile ei oleks kõlvand, kui teine ta tapnuks, — sellepärast nad tulnudki küsima ora. — L 27.

2) Keegi mees öömajatand metsas tule ääres. Tema manu tulnud võõraid pisikesi inimesi — need olnud metsarahvas, ja lasknud mehel ora tuua. Mees toond. Võõrad küsind, kas sellise pisikesega saavat inimest küpsetada, toogu suurem. — L 42[0].

HAMMASTEGA HÄRJANAHA VENITAMINE (Mt. 826' + S. 184)[2])

6 varianti (lvÜ): 1 L 18 — 2 Ii 34[0] — 3 Kr 116, 4 Kr 215 — 5 V 57, 6 V 98.
Päälkirjad: Kurat kirikus (1) ~ Sest kuradi härjanahast (3).

[1]) Samast motiivist oli juba juttu külmkinga puhul — vt. § 111 ja 114.

[2]) Eestis see keskaja Lääne-Euroopa legend on liitund harilikult painaja-nooriku looga (FFC 25, S. 59), kuna Lätis ta esineb iseseisvalt (näit.

1) Pagana redaktsioon (1—4).

I A Pühade aegu, kui on palju inimesi pühakojas, ka kurat läind kirikusse püüdma endale hingi (1).

B a Keegi misjonär, kes käind õpetades ümberringi, läind paganate maale ja näind tee veeres meest, kes tantsind aina ümber puu (3).

b Misjonär küsind, miks mees nii tantsib, ja pagan seletand, tal olevat häämeel tollest, kes on kasvatand selle puu üles (3).

c Misjonär vastand, see olevat jumal, tulgu pagan temaga kaasa sinna, kus kuuleb jumalasõna (3).

d See pagan, kes olnud küllalt püha, läind misjonäriga koos kirikusse (3).

C Olnud mees, kes pole käind kunagi jumalateenistusel. Kord ta juhtumisi läind pühakotta sisse (4).

II Kui papp lugend kirikus jumalasõna (3), siis paljud jäänd tukkuma (1, 4), magama (4), teised taas naernud (3), tüdrukud vaadand ilusaid poisse ja poisid tüdrukuid (4).

III A Kurat olnud ülal orelil või altaril, tal olnud kaasas suur härjanahk ja ta kirjutand selle nimesid täis (1).

B Siis see püha pagan näind, kuis suur sarvega kurat olnud altaril üleval, suur härjanahk ees, tõrvapang kõrval, kastnud aina pangi ja kirjutand nahale üles kõik tukkujad, magajad ja naerjad (3).

C Kui rahvas laulnud, siis see mees näind ühes nurgas kuradi istumas, kes kirjutand härjanahale rahva patte (4).

IV a See härjanahk olnud kirjutet kõik täis (1, 3), kuid ruumist tulnud puudu (1), vaja olnud kirjutada veel (3), ent nahk olnud liig väike (4).

b Siis kurat pannud ühe nahakandi omale jala alla, teise võtnud suhu (1) ja venitand hammastega nahka (1—4).

c Kuid nahk libisend hammaste vahelt välja ja kurat löönd pää vastu seina (4).

DL IV 31, JKr II 27 ja LP V 215 (98), VII 64/7). Eestiski ta esineb mõnikord lahus painaja motiivist: „Naane läts keŕkohe õndza, üle mere kuiva jalaga. Kerigoh näk: vana' halva' vinnüdi hobõzõ nahka, hambih tõzõl ku tõzõl, sattõ' vasta saina. Naane naard kolahhuist. Na'as kodo tulõma üle mere, — õs saaki! Är iks sai, vaivaline oll minek — patatsõs sai, kodo minneh hämmäśś är' jala'" (L < P. Voolaine Setust). — Esitet teisend on väga huvitav liivi seisukohalt, sest sellele võime kõrvutada Liivis tuttava legendi karjasest, kes pole teadnud midagi jumalast ja joosnud otse üle järve kellega möödasõitva papi manu küsima, kuis võiks saada jumala juurde; papp vastand, tal polevat enam midagi vaja, ta olevat juba küllalt püha, kui ta võib käia mööda vett; kuid lehmade juurde tagasi minnes karjane vajund siis põlvest saadik vette (Pz Set = Mt. 827').

d Siis see nägija naernud, ja kurat kirjutand tema kah selle naermise pärast naha pääle üles (3, 4).

V A Kuid kuradil tulnud ikka veel ruumist puudu ja ta läind seekord ära, kuid tulnud teinekord taas ja tuleb veel tänini pühakotta kirjutama tukkujaid üles (1).

B Siis kurat astund jalgega nahale ja kirjutand edasi (2).

C a Nad tulnud pühakojast välja, ja misjonär küsind, mida pagan näind (3).

b See seletand, et tedagi kirjutet nahale üles, ega ole läind enam kunagi kirikusse (3).

D Nõndaviisi olnukski parem, kui see mees polnuks läind kunagi pühakotta (4).

2) Painaja redaktsioon (5, 6) = S. 184 (vt. painaja päätükki — LRU III).

Mõnikord kuradi ilmumine on üsna juhuslik ja tingitud inimeste eneste ebasündsast või halvakspandavast tegumoest. Sellisel korral muistendid kannavad harilikust veelgi läbipaistvamat pedagoogilist ilmet ja on otsekui määratud hoiatuseks, et nii enam kunagi ei tehtaks.

REITE VAHELT PEIU VAATAMINE PEEGLIST
(S. 121, vrdl. Mt. 737*)

Jõulu öiti tüdrukud panevad ikka peegli ahju ja küünlatule juurde, vaatavad siis tagurpidi paljaste reite vahelt peeglisse, et kes vaatab säält vastu, see on peigmees. Aga, sa mõistad, ühel neiul vaadand vastu vana (kurat) ise. — Pr [123].

KOLMAINUS NII LIGI, ET ÜHEL VEEL RUUMI (S. 120)

Kord üks tüdruk heitnud magama, teind omale risti ette ja öelnud: „Jumalaisa, jumalapoeg ja jumalavaim, seisa sa mu juures, ei ligidal, ei kaugel — nii et ühele veel ruumi jääb!“ Öösel tulnud tüdruku manu üks suur must karvane mees ja öelnud: „Vaat, nüüd ma olen siin!“ See olnudki kurat. Tüdruk ehmund nii, et jäänd haigeks. — Kr 18.

125. „Teenijaid“, „sulaseid“, „orji“, „apostleid“ jne. (vt. § 119) — sõnaga, käsilasi kurat soetab endale igal viisil, päämiselt maise elu hõlbustamisega materiaalsete soodustuste abil. Enne kõike kuuluvad kuradi käsilaste hulka muidugi halvad nõiad, kuid kuradi ja nõia vahekorral peatume üksikasjalikumalt nõia päätükis (LRU III), kus käsitellakse ms. kuradiga kokkusaamist vile jm. abil, lepingu sõlmimist verega, kuradi kä-

silase tegevust siin ilmas ja ta koledat surma, mis lõpeb hinge andmisega või mõnikord ka kuradi tüssamisega ja õnneliku pääsuga põrgupiinast (poond nõiamoori pulmast vt. § 131). Kuid pääle nõidade on kuradil küllalt tegemist igasugu muudegi halbade inimestega, kelle elu ja teod pole õige ristiinimese omad (Pr). Iseäranis meeleldi mainitakse p a p p e kuradi käsilasina (L, Kr, Pr, V 41; vt. sellevastu § 126), kusjuures Liivi rannikul eriti populaarsed on lisaks pappide libahundistumislood (S. 169—171). Teadagi kuuluvad kuradi käsilaste hulka vihatud p a r u n i d ja mõisahärrad (Kr, V — vt. § 94, 126 ja 131) kui ka nende abimehed, eriti k u p j a d (Kr, Pr — vt. § 83 ja 126). Vanarahvas uskund, et s e p a d k i töötavad käsikäes eihüvadega (Sr, Kr — vt. sellevastu § 126). Edasi kurat saab omale kõigi kurjategijate, mõrtsukate ja enestapjate, abielurikkujate, kaardimängijate ja joomarite hinged (vt. § 83 ja 98). — Illustreerigu seda mõned muistendid (vt. ka § 124).

SEPP TAOB TREPI KÄSIPUID (S. 126)

Nürmoizõd-kihelkonnas Talseni linna taga on mõisa, mida kutsutakse Udgarten. Sääl olnud üks s e p p selline, kes päeval pole tagund, vaid ainult öösel, ja mis ta tagund, selle ta tagund väga ruttu ja ilusasti. Nüüd see isand, see parun tahtnud, et sepp taoks ta lossi treppele raudsed „leenid", kuid nõnda, et ei või tunda, kus nad on valatud kokku. Sepp kohustund aastaga sooritama töö ja lasknud isandat rauda tuua. Isand toond rauda ja sepp raiund või tagund selle tükkeks — mõni pisem, mõni suurem — ja visand sepise nurka.

Isand läind ükskord vaatama, — pool sepist olnud rauatükke täis. Ta öelnud: „Kunas sa hakkad taguma?" Sepp vastand: „Kui aeg käes, küll ma siis taon." — Möödund üle poole aasta. Isand saatnud sulase vaatama, kas sepp on hakand ka taguma, kuid midagi pole olnud veel taotud. Olnud veel üks kuu aega. Isand saatnud taas sulase vaatama, — veel seisnud niisama. Siis isand öelnud: „Nüüd ta peab maksma mulle puha dopelt tagasi ja ma viskan ta sepisest välja." — Kaks päeva olnud veel aega. Isand saatnud sulase taas vaatama, — raud seisnud niisama.

Sääl aga, vana-aasta õhtul pimedas kuuldud sepises hirmsat tagumist, et muud pole olnud kui valge tuli aina. Nüüd see isand saatnud taas sulase vaatama, mis ta pühal õhtul taob, uue aasta ööl. Sulane läind salaja sepise taha ja vaadand, — s e p i s o l n u d s e p p i t ä i s, mõned viilind, mõned tagund, mõned painutand — otsekui vabrikus. Kõik olnud sellised võõrad mehed

hirmsa näoga. Sulane joosnud koju ära hirmund, öelnud isandale, et sääl sepises on imet näha, kuid ärgu keegi mingu vaatama, sest see pole hääst, see on eihüvast.

Pärast kesköödtagumine jäänd rahule. Ja hommikul kui isand tõusnud üles, siis olnud suure trepi ümber need raudsed käsipuud tehtud nii hästi valmis, et isand pole võind saada aru, kuis nad on pandud kokku, kus olnud algus ja kus olnud lõpp. Nüüd tulnud ka sepp isanda manu ja tahtnud, et isand peab maksma, mis ta tõotand. (Need käsipuud on veel praegugi näha sääl mõisas). Nad kõnelnud nimelt isandaga nii kokku, et kui ta võib nii teha, siis isand annab oma pää, ja kui mitte, siis sepp peab andma oma pää. Kuid isand ütelnud sepale: „Selle pää sa võid saada, aga ennem mitte, kui ma suren; siis võta pää kõige kehaga. Seda pole kokku lepitud, kuis ja mis ajal ma pean ta andma!" — Nõnda sepp saand petta: kui isand sureb, siis ta saab ainult surnupää. — Kr 73 [1]).

TÕESTI SÜDAMEST KURADILE PÕHATUD KUBJAS (S. 118)

Uoñiz- ehk Jär-mõisas olnud orjaajal väga kuri kubjas. Ühel hommikul ta läind töörahvast vaatama, kes töötand kaugel mõisast eemal. Teel tekkind talle kõrva veel üks teine (see olnud kurat) ja küsind, kuhu kubjas läheb. — Ta minevat töörahvast vaatama. Ühtlasi ka kubjas küsind: „Aga kes sa ise selline oled ja kuhu sa lähed?" — „Ma olen kurat, lähen sulle kaasa." Siis kubjas vaadand: jah tõesti, jalad olnud kui härjal. Kupjal hakand hirm.

Nad käind tüki maad. Üks pisikene laps karjund kuskil ja ema hüüdnud pahaselt: „Selle võiks kurat võtta, et ta niipalju nutab!" Kubjas öelnud kuradile: „Võta nüüd, nüüd sinul on üks!" Kuid kurat vastand: „Ah, ema südamest seda ei soovind: kui ma võtan lapse, siis ta nutab, ja seda ma ei taha."

Nad läind edasi ja jõudnud pruukosti aegu töörahva juurde. Üks teomees seisnud paigal ja suitsetand piipu. Ta näind, et kubjas tuleb, ja kartnud, et nüüd ta saab seismise eest peksta. Siis ta süljand ja öelnud: „Seda kubjast võiks kurat võtta!" — Nüüd kurat öelnud kupjale: „Kuule nüüd, vaat see nüüd ütleb südamest, et ma sinu võtaksin." Ja kurat võtnudki säälsamas kupja, läind minema, ja tänini jääb teadmatuks, kuhu kubjas kadund. — Kr 107 [2]).

[1]) Jutustaja ei mäleta põhjust, miks õieti sepp tahtis mõisahärra pääd: küllap selleks, et anda see omaenda pää asemel kuradile (vt. nõia päätükki).

[2]) Vt. Lätis: LP V 78 (X) ja Mūsu tautas pasakas III № 15: Vagars un velns. — Olgu mainitud, et viimane juturaamatute seeria, mille avaldas omalajal Fr. Brīvzemnieks-Treuland, on mitmes trükis levinend üle Läti ja hästi tuttav Liivigi rannikul. — Vrdl. ka LP VII 271.

KURAT NAISE SURNUD MEHE NÄOL (S. 117)

Eland meest-naist ilma lasteta. Siis nad võtnud kaheaastase k a s u l a p s e, kuid naine hakand last vihkama. Mees surnud ja noomind veel surres naist, et see ei teeks lapsele ülekohut. Ometi naine peksnud ja hirmutand last alatasa; kui laps vähegi liigahtelnud, kohe naine hirmutand teda kuradi ja k ü l m k i n g a g a[1]), kes tulevat ja viivat lapse ära. Ta teind isegi riideräbalaist sellise kuradi, sidund vasikasava talle taha ja säädnud selle kuradi või külmkinga sinnasamasse tuppa nurka.

Ühel õhtul naine läind külla ja jätnud läbipekstud lapse üksi koju, kes nutnud koledasti hirmu pärast, kuni uinund voodis magama. Naine tulnud koju ja pannud selle tehtud kuradi sinna voodisse tüdrukukese kõrva. Tüdrukukene ärgand üles, ehmund nii koledasti, et joosnud karjudes minema teise tuppa...

Enne kesköödaga tulnud keegi ukse taha ja kõnelnud naisega mehe hääli, lasku naine teda sisse. Naine lasknud sisse, arvand, et ta mees on tõusnud üles. Ta pole pannud tähelegi, et mehel olnud härjajalad ja saba taga, vaid tahtnud anda mehele süüa. Mees aga pole söönd midagi, vaid öelnud, et „ma sinu enda tahan süüa ära." Naine läind mehe mant ligidalt mööda ja silmand härjajalgu, katsund siis salaja astuda neile pääle oma jalaga, — jah, mehe jalad olnud külmad. Siis naisel hakand hirm ja ta põgenend teise tuppa, lukustand ukse. Mees järgi. Uks olnud kinni, siis ta närind seina katki — nii hirmsad hambad olnud temal.

Naine näind, et ta ei või päästa enam mehest. Ta joosnud siis aknast välja sinna tuppa sisse, kus magand see pisikene tütarlaps, ja visand lapse mehele silmi. Kuid mees pole teind lapsele midagi, vaid läind toa ukse manu, kus naine olnud sees, ja hakand närima ka seda ust... Auk olnud juba nõnda suur, et mees pistnud oma pää läbi. Siis naine hakand paluma, ärgu kiskugu teda lõhki, mida ta siis teinuvat mehele enne surma nii halba. Kuid see vastand: „Sa ju kutsud mind igal õhtul, nüüd ma siis tulin ükskord. Ma pole sinu mees, vaid külmking, kurat." Naine ajand vastu, ta polevat kutsund sellist kunagi. Mees seletand: „Mind sa küll ei kutsund, kuid sa tahtsid anda mulle selle lapse. Lapse hinge ma ei või saada, kuid sinu hinge võin küll."

Nii kõneldes ta närind augu juba nõnda suureks, et saand haarata käega naisest peaaegu kinni. Tal olnud hiiglapikad küüned — vaksapikkused (ei tea, kui pikk see küll võib olla, „vaksapikkune"!). Kuid naine hirmuga pole palund põrmugi jumalat, vaid hakand vanduma oma surnud meest, et see toond selle lapse

[1]) Küllap külmkinga nimi on kistud siia ühendusse täitsa juhuslikult, vist lihtsalt meelehääks muistendi üleskirjutajale, kes kogus parajasti teateid külmkingast.

talle kaela. Siis kurat või külmking haarand ta oma pikkade küüntega kinni ja kiskund lõhki, ütelnud veel ise, keegi inimene ärgu kutsugu videviku ajal kuradit või külmkinga. — L 81.

126. Kuigi kuradil on palju käsilasi, kes orjavad teda ja kelle hinge ta pärib, siis on tal ka küllalt v a s t a l i s i, kellest ei saa jagu tematoolinegi mees. Kõnelemata jumalast ja jumalapojast (neist ja p i k s e s t vt. veel § 127), on mainegi jumalasõna kuulutaja, p a p p, kuradile väljakannatamatu oma jutlustega, mis peksavad kuradit otsekui sepa vasarahoobid. Samuti kujutellakse päris tõelikkugi s e p p a kuradist vägevamana. — Nõnda näeme siis, et papid ja sepad esinevad kahes otse vastakas rollis: kord nad on ise kuradi jüngrid (vt. § 125), teinekord ent selle kardetavad vastased.

JUMALAPOEG AJAB KURADI KIRIKUTORNILT (S. 96)

Vanasti kurat tööskelnud kord pühakoja torni otsas. Ja jumalapoeg läind kah, tahtnud nagu keelda kuradil minna sellisesse kohta, kus jumalasõna jutlustetakse. Kurat öelnud jumalapojale nii: „Mis sa ka oled! Tule seisa kah nii, nagu mina seisan pühakoja torni otsas väljas ühe jala pääl! Tule katsu sa ka seista!“ Siis jumalapoeg öelnud, taganegu temast saatan. Ja siis ta saatnudki minema jumalasõna abil selle kuradi. — Sr 35.

KURAT KEELAB KALU „SEPALE“ VIIA (S. 98)

1) Kord tuulisel pühapäeva õhtul, kui keegi kalur pole võind minna merre, siis üks joobnud kalamees suurustelnud rannal: „Kui nüüd kurat ise tuleks, siis ma tahaksin minna sellega merele!“ Kui ilm läind vähe hämaramaks, siis kurat tulnudki ja öelnud: „Kui sa nüüd oled mees, siis tule mulle kaasa.“ Ja kalamees läind. Kuna neil pole olnud ei laeva ega võrku, siis kurat kiskund luitest välja vana laevatüki paadiks ja võtnud võrkude asemel kaasa vana räätsa. Merel kurat läind räätsaga põhja ja toond kalu, keelnud aga neid kalu sepale andmast. Mees korjand kõik paremad kalad välja ja saatnud papile. Kohe kui kalad olnud saadetud, kurat tulnud uuesti mehe manu ja öelnud: „Miks sa saatsid neid kalu sepale?“ — Mees vastu: „Ma ju ei saatnud sepale, vaid papile.“ — „Nu, seesama ju minul see sepp on. Kas sa siis pole kuulnud, mida ta teeb minuga iga pühapäev: taob mul nahka, et nahk huugab veel mitu päeva tagant järgi.“ — Pz, SjWied, LGr 456 (6).

2) Nädal aega kalastand üks vana mees ja ta pole püüdnud niigi palju, et süüa. Siis p ü h a p ä e v a õ h t u l ta sidund võrgud paati. Päikene olnud loojenemas. Kalamees pole rutand

ka midagi. Saand ta need võrgud kinni sidund, sääl tulnud üks noor mees piki randa ja läind mööda. Vana kalur palund seda noormeest, aidaku see lükata tal paat vette. See aidand ja öelnud vanale, et ta ka läheb ühes. Vanamees öelnud, las tulgu, tal vastumeelt pole. Nii nad astund paati ja sõudnud sügavale merre. Nad saand jada maha, heitnud oma võrgud sisse ja magand ise „üle öö" juures.

Hommikul enne päikese tõusu olnud vaja saada randa ja nad jõudnudki rannale. Ja see noormees öelnud, et kuna niipalju on kalu, siis vaja anda kogu külale, ainult sellele va sepale mitte. Noormees läind ära ja vana kalur läind kaladega koju. Ta jagandki siis kogu külale, ainult sellele va vaesele sepale mitte.

Esmaspäeva õhtul va mees läind jälle randa ja hakand siduma võrke, et minna merre. Ja jällegi tulnud see noormees ning öelnud: „Mispärast sa andsid sellele sepale? Ma ju ütlesin, et ei tohi talle anda." Vana kinnitand jumalakeeli, et ta pole andnud. Noormees öelnud: „Kuis sa siis ei andnud sepale! Sa andsid ju sellele sepale, kes igal pühapäeval pühakojas taob rusikatega mu pää pääl, ja sellele sepale, kes taob rauda, sa pidanuksid andma, ent sellele sa ei andnud, ja sellepärast olgu sul homme hommikul tühjad võrgud!"

Ning nõnda ka olnud. Ja see noormees olnud kurat. Ning sellepärast nad pidand jõudma enne päikese tõusu randa. — V 30 [1]).

AHV-SEPP PÕRGUS PULMAS (S. 101, US. 57)

Sõna-külas eland üks vana sepp. Ta ise olnud nõrk ja vana, ühtki last tal pole olnud. Ükskord ta näind ühel ümberkäival juudil pisikest ahvi ja palund õhtul jumalat, et temalgi oleks selline poeg kui see pisikene ahv. Hommikul kui ta tõusnud üles, väikene ahv tulnud ahju tagant välja ja öelnud: „Ma olen see poeg, keda sa palusid eile õhtul jumala käest." Vana sepp olnud nii rõõmus, et hüpand ühel jalal aina. Aga see poeg olnud vahva. Ta läind kohe vanale kaasa sepisesse ja hakand õppima sepa ametit. Ta olnud nii tugev, et see suur vasar, mida mees kahe käega võib vaevalt tõsta, tema aga tagund ühe käega mis tümisend.

Vana sepp surnud ära, ja ta jäänd üksinda. Ta kodus pole püsind, vaid ööd-päeva tagund sepises. — Ükskord, kui ta tagund laupäeva öösel kella kaheteistkümne aegu, ta kuulnud sellist müra, nagu sõidaks palju vankreid. Ta läind uksele vaatama ja mõelnud: „Kes siis nii hilja veel sõidab, kõik inimesed magavad." Ta näind, kuis tulnud sõites üle silla tõld, kaks musta hobust ees. Sõitnud sepise manu, kutsar peatand hobused,

[1]) Vt. Lätis LP VI 166 (XXII).

tõllast astund välja suur pikk must isand ja küsind tema käest, kas ta on see ahv-sepp, kes ööl ja päeval taob ja mitte kuradile ei anna armu magada. Tema vastand: „Olen küll, kuid kuradist ma midagi ei tea, ma veel kuradit pole näind.“ Must isand öelnud: „Vaata minu pääle — mina olen see kuradikuning. Ma praegu tulen võtma sind kinni, sellepärast et täna öösel minu pojal on pulm, ja sina ei anna niigi palju armu, et nad saaksid ära laulatet: just kui papp hakkab laulatama neid, säälsamas sa oma vasara müraga segad ära kõik sõnad!“ Sepp ütelnud: „See on imeasi: siis kuradit kah laulatab papp! Ja või siis minu vasar teeb sellist müra, et kuratki kuuleb?“ Kurat öelnud: „Poiss, ära niipalju suud liiguta! Sa tead, mis sul ees seisab?“ — „Mis siis sääl seisab: niisamasugune asi nagu kõigil meestel!“ Kurat pole võind enam välja kannatada — niikui võtnud sepa kaelast kinni, visand tõlda kõige vasaraga, et puha nurgad tõrisend üha, ise ka hüpand tõlda ja röögatand kutsarile: „Sõida otsekohe põrgu. Ma tahan saada täna õhtul pulmas värsket liha, — sepp on selleks küllalt hüva.“

Sepp mõtelnud: „Nüüd mul tõesti ots on käes!“ Ta mõtelnud, kuis saada kuradist valla. Pole saand mõtelda veel midagi, kui kurat juba karjund: „Astu välja, nüüd me oleme põrgus. Täna õhtul ma panen su katlasse ja keedan sinust pulmasuppi!“ Sepp öelnud: „Kui sa tõesti oled kuradikeiser, siis luba mul veel kord suudelda oma vasarat ja suitsetada oma piipu.“ Kurat öelnud: „Tee, aga ruttu: muud laua man juba ootavad.“ Sepp mõtelnud, vaja vaadata ukse vahelt, mis sääl laua juures õige on kah, kas mõnd tuttavatki pole. Ta näind: viis kubjast olnud, kolm mõisahärrat, neli isandat ja viis pappi. Ühel olnud selline must kübar, suur sulg küljes, — see olnud kuradi poeg. Saand ta nüüd nii vaadand, sääl tulnud kurat, karand talle õlast kinni ja visand katlasse sisse. Kuid see olnud see õnn, et tuld pole olnud veel all. Sepp hakand taguma oma vasaraga mööda katla külgi. Olnud selline müra, et vana kurat ise kukkund maha, pojal lõhkend kõrva trumminahk, kuradiemand olnud parajasti raskejalgne, sellel paugatand magu katki.

Kui vana kurat näind kõike seda, siis ta palund seppa, ärgu see tehku enam nõnda, ta laseb ta lahti ja annab matitäie kulda ühes. Sepp ütelnud: „Annaksid sa mulle ka kas või poole põrgut, ma sind siiski ei jäta(ks) praegu ellu!“ Kurat andnud kõik oma raha ja selle katla, kus sepp olnud sees, need viis pappi ja need mustad hobused, millistega ta toond sepa põrgusse. Siis sepp olnud rahul kah ja sõitnud üles maa pääle. Ise ta sõitnud tõllas, need viis pappi kandnud katelt rahaga.

Kui ta jõudnud sepise manu, siis sellest katlast ta teind ääsi, viis pappi ta tapnud maha ja nende nahast ta õmmelnud lõõtsa. Kui kurat saand seda kuulda, siis ta jäänd sepa pääle

nii vihaseks, et tahtnud kiskuda ta tükkeks, kuid pole julgend, sest sepal olnud suur vasar ja tema katel: kuradil olnud hirm, et vaata kui sepp ei tee jälle müra ega paugata taas tema emanda magu lõhki. Ja sellepärast kurat on veel praegu sepa pääle vihane. — Kr 37 [1]).

127. Kaitseks kuradi vastu teatakse mitmeid maagilisi võtteid ja abinõusid, kuida vabaneda temast, samuti ka tingimusi, mis peletavad tema niikuinii. Üheks selliseks tingimuseks on juba eelpool (§ 124) mainitud kukelaul, mis mängib eriti silmapaistvat osa nn. sillaehitamisloos (vt. § 135). Huvitav on sellekõrval konstateerida, et ühenduses kuradiga ei esine Liivis põrmugi hundid, kes Eestis ja Lätis kiusavad seda vanameest nii koledasti. Küll lastakse aga Liiviski kuradit näit. hõbekuuliga (Sr, Sn 10) ja pekstakse pihelgavitstega (vt. § 129, 130 ja 136); tema vastu kaitseb kas või oherdiauk (vt. alamal) ja teda murrab inimene, kel on kahekordsed hambad suus (vt. § 133). Isegi oma nime nimetamist pelgab kurat ja põgeneb kohe (vt. alamal), eriti kui tal on veel mingi salanimi (vt. § 135); vrdl. ka kuradi hobuse nime mõistatamist ja „võõra vanamehe" abi sääljuures (vt. alamal). Aga kõige enam kurat kardab jumala või Jeesuse ja pikse nime — just pikne näib olevatki Liivis kuradi suurim verivainlane (S. 1—3, vt. § 30; S. 88, vt. § 133; S. 93, vt. § 135; S. 95 ja 97, vt. alamal; S. 114, vt. § 133; S. 123, vt. alamal; S. 206 ja 207, vt. raha ja vara päätükki). Lõpuks hõlpsaim ja harilikuim kaitseabinõu kuradi vastu on lihtsalt ristimärk: tee või „heida" aga omale kolm risti ette (L, Sr, Kr, Pr, V) — ja oledki kuradist lahti. Isegi ristteest kurat ei minevat kunagi üle, vaid pöörduvat tagasi, kui ta ajab kedagi taga (V — vrdl. surnuid ja külmkingi § 97 ja 105); vanasti säetud ristteile ikka ristid üles, et eihüva ei saaks ehmatada (Sr). Ja sellepärast kurat ei kiskuvat kunagi ka võrke ega muid kalamehe asju, mis tuletavad meelde risti, nagu ristamisi koetud võrk või muud asjad — ankur, võrgumärk, paadipulgad ristamisi jne. (V). Juhtub aga teinekord sedagi, et kuradi vastu ei kaitse ei rist ega kolmainsus, kui seda ebasündsalt palutakse, ja kurat tuleb kiuste manu (vt. § 124).

[1]) Küllap loetud vastavast läti rahvaraamatukesest „Velns un kalejs".

KURAT EI PUHU LÄBI OHERDIAUGU (S. 83)

Kord Užkila Matša-talu peremees teind omale uue kalapüügipaadi ja viind selle randa, kuid tuul haarand paadi lendu ja peksnud puruks. Teisel kevadel peremees teind uue paadi, kuid sellegi tuul peksnud nädalaga puruks. Siis peremees saand aru, et kurat see hävitaja on. Ta kaevand tammise tulba sinna kohta maasse, kus pekstud paadid puruks, puurind oherdiga augu tulbasse ja öelnud ise, las see kurat puhugu nüüd läbi oherdiaugu, siis ta ei suuda puhuda paati ümber. Ja kurat pole ka tulnud enam puhuma. — Sr 57.

KURAT PELGAB OMA NIME (S. 90)

Lūž-järves käind kalamees ja magand tule veeres. Siis tulnud üks suur mees, öelnud, las tõusku üles. Ta tõusnud üles ja vaadand selle mehe pääle, missugune ta on, — väga suur habe olnud. Kalamees öelnud: „Sa oled kurat!“ Nii kui öelnud, sa oled kurat, kohe see langend üle tule, jõllitand veel kalameest ja joosnud järve tagasi — selline müra olnud otsekui kohiseks meri. See vana habemega mees olnud vana tont ise. — — Ii 64.

VÕÕRAS VANAMEES ÜTLEB KURADI HOBUSE NIME (S. 124)

Mees külvand seemne maha, kuid vili kasvand halb, nii et mees siunand: „Võtku kurat selline vili!“ Läind paari nädala pärast vaatama: vili olnud hää. Kuid kurat pole lasknud siis enam niita seda vilja, mis temale lubatud. Mehe palumisel ta luband lõpuks siiski, aga ainult selle tingimusega, et mees peab ütlema ta hobuse nime. Nüüd mees olnud hädas. Sääl tulnud üks võõras vanamees, noomind meest, et see nii sõimand, ja käsknud öelda kuradile: „Vaat kus kurat tuleb ratsa lõukoeraga!“ — Mees saandki vilja omale tagasi. — Pz Set [1]).

KURAT EI MAADLE KOLMEGA (S. 97)

1) Kord kurat tükkind vägisi ühele noorele poisile tee pääl kallale ja kutsund teda maadlema, jõudu katsuma. Siis poiss hädas heitnud omale risti ette ja öelnud: „Jeesus Kristus, tule mulle appi!“ Sellepääle kurat vastand pahaselt: „Ah, teid on kolm, ma olen aga üksi!“ ja kadund ära. Nii kadund ära,

[1]) Vrdl. LP V 136 (XVII): mees saab kuradile siunatud vilja tagasi, näidates sellele oma alasti, käpakili ja tagurpidi naist, keda kurat ei tunne ära. Just samasugust lugu Eestis vt. Eisen, Teised Vanapagana jutud 84 (40). — Salanime mõistatamist vt. § 135; vrdl. ka Mt. 812.

et aina huuand, ja metsa puud paindund nii et lõhkend. — Kr 133.

2) Sr Ket 45 (11) — vt. § 133: Peetrid kuradi kimbus [1]).

KURAT TULEB ALATISE KUTSE PÄÄLE (S. 123)[2])

1) Üks mees vilistelnud igal õhtul ja hüüdnud ikka „oh kurat, oh kurat!" Sääl tulnudki tema manu üks vana mees ja ütelnud: „Mis sa mind kutsud? tule kaasa!" Tal olnud suur hagu taga ja ta käsknud meest pääle istuda, sinna tema savale. Nüüd mees hirmuga hüüdnud: „Voi Jēz! ma ei taha!" Nii kui ta nimetand Jeesu nime, kohe kurat kadund ära, kuid mees pole vilistand enam kunagi. — Kr 253.

2) Üks mees tulnud mööda teed ja sõimand väsimuse käes „oh kurat, oh kurat!" Sääl tulnudki kurat juurde ja viind mehe kuuse latva üles (see kuusk olnuvat siinsamas Koštrõg-küla tee veeres, kuid raiutud nüüd hiljuti maha). Latv hakand kõikuma ja paindund maha. Mees hirmuga hüüatand „voi Jēz!" Kohe tal silmad läind lahti ja ta näind end kuuse ladvas, ronind maha ja raiund risti kuusele. Kui ta ei nimetanuks Jeesu nime, siis ta kukkunuks surnuks ja kurat saanuks ta hinge. — Kr 254.

PIKSE MAHARABATUD KURAT (S. 95, Mt. 822*)

Jutustaja ise sõitnud viinavooris Libausse (Liepajasse). Olnud kuuvalge öö. Ta jäänd muist maha väsind hobuseid söötma ja vilistelnud sääljuures. Kohe olnud juures kurat: mis tahad? — Raha. — Palju? — Neli tuhat. — Tood akuraat ühe aasta pärast siia tagasi! — Jutustaja saandki raha ja sõitnud edasi, hobused olnud korraga tugevad. Aasta pärast ta läind viima raha tagasi ja vilistand. Sääl tulnud aga võõras mees ja seletand: „Võid hoida raha endal. Selle andja rabas Bōldar Jōń (= pikne, vt. § 28, LRU I 50) maha." — Kr Set [3]).

[1]) Lätis näit. JKr II 25, IV № 60 jne.; Eestis tuttavam on kuu poole hoidumise motiiv maadlemisel (FFC 25, S. 35, vt. ka § 108 ja 109).

[2]) Vt. § 120: kuradi nime mainimisel ta tuleb kohe. Kuradi ilmumisest vt. veel § 124: Kaardimäng ja härjatapp (V 171: kutsar soovib, kui tuleks kas või kurat ise, et saaks rutem); § 126: Kurat keelab kalu „sepale" viia (SjWied: kalur suurusteleb, kui nüüd kurat ise tuleks, siis ta läheks koos merele); § 127: Võõras vanamees ütleb kuradi hobuse nime (mees siunab, võtku kurat selline vili); § 131: Kuradi hobuse lummutus. Vt. lhk. 170.

[3]) Eesti näiteile (FFC 25, Mt. 822*) lisaks vt. Kunder, Eesti muinasjutud [2] 126: „Ilp-Hans ei ela enam, juba mineva sui lõi Pikker vaesekese maha. Olen ta poeg. Võta raha omale, anna aga vanamehele hinge-armu."

128. VÕÕRASTÜTAR LOOMEGA SAUNAS (S. 103)[1])

6 varianti (lvÜ): 1 L 140 — 2 Kr 247, 3 Kr 250, 4 Kr [269] — 5 vrdl. Pr 185 — 6 Kl Set.

1) Riietamise redaktsioon (1).

Ühel mehel naine surnud ära, ja ta kosind teise naise; nii neil olnud „kahekordsed" lapsed. Võõrasema saatnud võõrastütre sauna, et eihüva kisuks sèlle sääl puruks. Võõrastütar palund kaasa vett, leiba ja kuke, kana, kassi, koera. Saunas ta istund, söönd leiba ja andnud loomele kah.

Sääl tulnud üks mees ja kutsund teda endaga tantsima. Vaeslaps küsind loomelt: „Kukk, kana, kass, koer, kas tohib minna?" Loomad vastand: „Las ta toogu sulle enne uued kingad, — sul ju jalad päris paljad!"

Mees läind ära ja tulnud kingega tagasi, kutsund jällegi tantsima. Neid küsind loomelt uuesti: „Kukk, kana, kass, koer, kas tohib minna?" — „Sul pole uut kleitigi; las ta toogu sulle ka uus kleit, siis võid minna."

Mees toond kleidi, kuid siis kukk, kana, kass, koer öelnud taas, toogu ta neiule veel uus rätt.

Siis aga kuni ta läind räti järele, seni kell saand kaksteist. Siis kukeaeg olnud käes, ja see hakand kirema, kana kaagutama, koer haukuma, kass näuguma, nii et vanamees pidand putkama minema, kuida vaid saand.

Nii võõrastütar jäänd ellu ja olnud ilusasti riietet veel kah.

Nüüd hakand ematütrel kahju, ja see läind teisel õhtul ise sauna, võtnud kah kaasa kuke, kana, kassi, koera, kuid pole võtnud sugugi vett, leiba, vaid otse piima ja saia ühes, söönd ja joond saunas, loomele ent pole andnud mitte kui tilkagi.

Sääl vana mees tulnud taas ja kutsnud tantsima. Tütar küsind kah kukelt, kanalt, kassilt, koeralt, mis teha. Need vastand: „Ise sa sõid, ise sa jõid, ise sa tee, mida tahad!"

Tütar ütelnud siis vanamehele korraga: „Mul pole uusi kingi, uut kleiti ega uut rätti, ma ei saa minna tantsima."

Vanamees läind ja toond kõik ühe korraga. Kuid kell pole olnud veel kaksteist, ja kõik loomad olnud vagusi.

Neid läind siis vanamehega tantsima, aga see peksnud teda vastu sauna ahju, kuni ematütar olnud valmis (s. t. surnud).

Hommikul ema läind vaatama, — tütar „otsas".

2) Häälitsemise redaktsioon (2, 3).

I A a Ühel perenaisel olnud kaks tütart: oma tütar ja kasutütar; oma tütart ta hoidnud hästi, teist ajand igalepoole (2).

[1]) Väga armastet muistend kogu Baltikumis: Eestis vt. FFC 25, S. 31; Lätis vt. LP I 77 (45), 159 (138), V. 295 (130 II); DL II 47; JKr V 73 (43) jne.

b Kord see kasutütar läind sauna, istund lavale ja kudand sukka (2).

B Kolm vabadiku neidu läind kord saunalavale sukka kudama (3).

II a Vaeslaps (2) ~ need neiud (3) võtnud kaasa võileiba (3) ja kuke (2, 3), kana (2), kassi (2, 3), koera (2, 3)
b ja andnud saunas kaasavõetud leiba ka loomele süüa (2, 3).

III a Kell kaksteist kesköö l sirutet sauna tossumulgust (2) ~ ahjust (3) välja must jalg (2, 3), — vaat sauna pääl ju neid kummitusi on (2) ~ kurat tahtnud näha, kas saunas on ka kedagi (3).
b Kohe kõik loomad hakand häälitsema — kukk kirend (2, 3), kana kaagutand (2), koer haukund (2, 3) ja kass näugund (2, 3).
c Mustmees (2) ~ kurat (3) selle hirmuga pistnud silmapilk plagama (2, 3).

IV A Nõnda need tüdrukud kudand sääl kolm ööd sukka (3).

B a Hommikul vaeslaps olnud nii ilus, et kõik imestand, kuis ta saand nii ilusaks (2).
b Võõrasema küsimise pääle ta seletand öist lugu ja ütelnud, saatku võõrasema oma tütar kah, siis see muutub kah ilusaks (2).

V a Nüüd perenaine saatnud sauna ühes loomega ka oma tütre (2) ~ oma kolm tütart (3).
b Tütar söönd oma perse täis, kuid loomele pole andnud raasukestki (2).

VI A a Kell kaksteist must mees pistnud taas tossumulgust jala läbi, kuid mitte keegi loomest pole laulnud ega häälitsend (2).
b Mees tulnud sauna ja lõigand tütrel pää otsast (2).
c Hommikul ema oodand asjata tütart ja läind sauna vaatama, — tütre pää olnud laval; kurat võtnud, lõigand ema pää ka maha ja pannud tütre pää kõrva lavale; teisel hommikul tulnud isa, — kurat lõigand ka selle pää (2).
d Kuked, kanad, kassid keegi pole häälitsend sellepärast, et rikka mehe tütar pole andnud neile süüa; vaeslaps oma hää südamega elab aga veel tänini (2).

B a Kurat pistnud jala, tulnud siis kõige kehaga, hammustand kõigil kolmel pääd ära ja pannud saunaakna ruutesse, kuid kõik kolm südant võtnud välja, pannud nahkkotti ja viind metsa kõige pikema puu latva ja läind siis unes ütlema isale-emale, mingu need oma tütarde järele, need olevat metsas (3).
b Vanemad läind ja näind suure pika koti, kolm südant sees, toond sauna, kuid siis need südamed ja pääd kadund ära (3).

c Vanemad pahandand, et vabadiku tütred tapnud nende tütred maha; need palund põlvili maas ja seletand, et see on kuradi töö, sest et tütred pole söötnud koera, kassi, kukke (3).

3) Kosilase redaktsioon (4, 6).

I Perenaine saatnud kolm vaeslast sauna, kus aina kummiteldud (4).

II Vaeslapsed (4) ~ vaeslaps (6) palund ja võtnud kaasa kuke (4, 6), kana (6), kassi (4, 6), koera (4, 6), hiire (6) ning söötnud oma kaasavõetud võileivad loomele (4).

III a Enne kesköödkummitused (4) ~ kuradid (6) tulnud akna taha, tahtnud sisse (4, 6).

b Kukk kirend, ärgu lasku sisse; kass näugund, kui laseb sisse, siis nad surevad kui rotid; koer haukund, läheme ukse taha, ärme laseme sisse; ja nõnda nad pole lasknudki kedagi sisse (4, 6).

IV a Kell kaksteist tulnud taas keegi ukse taha; kukk laulnud, see on aus mees, seda võib lasta; teised loomad luband ka (4, 6).

ba Tulnud sisse vanamees ja kinkind riideid, leiba, raha (4).

bb Tulnud ilus noormees, toond sõrmuse ja kosind hommikul vaeslapse (6).

V a Perenaine saatnud teisel õhtul ka oma tütred sauna toreda kostiga (4).

b Lapsed söönd, et suu vahutand, loomele pole andnud aga midagi, need vaadand ja oodand asjata (4).

VI a Kell kaksteist kurat tulnud kloppima (4).

b Neiud küsind loomelt nõu; need vastand: „Ise sõite, ise pidasite nõu, ise tehke, mida tahate!“ (4).

c Neiud lasknud sisse, — kurat murdnud tütred puruks, et „sitarada aina järel“ (4).

VII Hommikul perenaine leidnud ainult natuke vedelat suppi põrmandul (4)[1]).

4) Segaredaktsioon (5) — vt. libahundi päätükki (LRU III), S. 162.

129. Rahvusvaheline on arvamine, et kurat varastab vastsündind lapsi ja vahetab oma laste vastu ümber[2]). Sellepärast nõutakse emadelt ja ammedelt erilist hoolt

[1]) Vt. lhk. 93 ja 126.

[2]) Kuradi lapsevahetamisest on kogu Baltikumis väga palju muistendeid ja kirjeldusi. Eestis vt. FFC 25, S. 19—23; Lätis LP VII 158 jj., JKr VI 33 jj.; olgu mainitud, et Lätis lapsevargaina esinevad ka pühad neitsid, Laima, „maanaised“. „maa-inimesed“ s. t. maa-alused ja mitmed

ja tähelepanu pisikeste vastu, et kurat ei pääseks lastele ligi, kui ka teatud kaitseabinõude täpset täitmist. Eriti enne ristimist tuleb karta kuradit, kes võib vahetada lapsed ja anda õige asemele oma; kurja kaitseks hoitakse öiti küünlatuli hälli juures lauakesel ja tehakse hällile rist pääle (Kr). Pisikese pää alla hälli pannakse „raamat" s. t. piibel, et kurat ei saaks ära vahetada ega midagi halba teha (Pr). Surnuküünalt (~ „katolikuküünalt"), juudasitta ja väävlit pannakse segamini riidehilbusse ja suitsutetakse ristamisi hälli all, — siis eihüva ei pääse ligi (L). Kui laps „kuues nädalas" haigutab, siis tehtagu talle kohe sõrmega rist suu pääle ja öeldagu „Kristus Jees!", et paha vaim ei saaks lapse sisse (Kr). Iga kord „kuue nädalani", kui pestakse laps puhtaks ja tõmmatakse särk selga või mõni muu riie, siis tehakse rist särgile, öeldakse „Kristus Jees, Kristus Jees!" ja süljatakse kolm korda — kõik eihüva vastu kaitseks (Kr). Lapse mähkmeid enne kuut nädalat välja mitte keegi ei vii, ei päeva, ei tuule kätte, vaid ainult toas ahju juures kuivatetakse neid; väljas pole hää: väljas õhus mõni paha vaim võib lasta mõne häda pääle — seda nad ju otsivadki (Kr). Isegi akent ei hoita pisikese juures lahti (Kr), ja „vanaema" s. t. ämmamoor ei tohi istuda lapsega akna juurde: siis kurat pika õlekõrrega pistab läbi akna titale ninna, et sel tuleks aevastus; kui ämmamoor ei raba nüüd võtta seda aevastust endale, üteldes „jumal appi", siis kurat võtab aevastuse omale niisama rõõmus, nagu hoidja öelnuks „aitäh aevastuse eest!" — ja siis see laps saab kuradile (L); sellepärast amm peab võtma lapse aevastuse enne ristimist alati vastu (L, Pr). Ühel lapsel amm pole võtnud aevastust vastu, ja kurat saand lapse omale; siis see nutnud väga palju ja kasvand hirmus suureks suurte silmega ja olnud kole inetu; siis viidud laps värava taha risuhunikule ja pekstud teda pihelgavitstega, nii et kurat süljand ja joosnud lapse mant minema; siis laps saand terveks (L 7 = S. 109). Sellist lapsearstimist kirjeldetakse ka täpse-

muud nimed, mis viitavad ilmse germaani mõju poole: „Heidnisch ist es, dass elbe den menschen kinder stehlen und ihre wechselbälge an deren stelle tragen, unheidnisch aber, dass der teufel in dem wechselbalg steckt" (Grimm, DM 3 II 967/8). Germaani eeskujul esinevad Eestiski lapsevargaina maa-alused ja kääbused (die Unterirdischen, Zwerge, Wichtelmänner etc.). Ka Baltikumis igalpool üldiselt tuttavad kaitseabinõud lapsevahetamise vastu põlvenevad pääjoontes Saksast.

malt: kui üks pisikene laps on „ära vannutud", siis ema käib rohtu küsimas, ja siis külanaised õpetavad; mõni ütleb, pidavat sauna mindama ja last pekstama, mõni taas õpetab, last pidavat margapuuga kaalutama, kaaluja pidavat olema lesknaine ja sugulane; siis ema ise pidavat jooksma ümber sauna (saun ju see arstimiskoht on!) ja küsima: mis te sääl peksate? — meie peksame eihüva, meie peksame eihüva ja kihutame üle üheksa kuninga mere! siis ema küsib taas: mida te sääl kaalute? — koeri, kasse, koeri, kasse! vastatakse saunast; nii tuleb küsida kolm neljapäeva õhtut, — siis laps saab terveks (L).

Jälgigem nüüd ka Liivis tuttavaid muistendeid lapse vahetamisest.

KURAT TEEB LUUAST LAST (S. 108)

Vanasti olnud ühel emal laps. See ema unustand panna lauluraamatu lapse manu enne ristimist. Ta jäänd ise magama. Sääl keegi tulnud aknast sisse, luud kainlas. Üks vana mees taas magand ahjupingil ja näind seda, kuis kurat läind ahju juurde, kükitand maha ja pillutand aina seda luuda, üteldes „teki luu-liha, teki luu-liha!" Kurat tahtnud teha sellest luuast teise lapse, et vahetada siis need lapsed ära. Kuid va mees karand ahju kõrvalt üles ja teind lapsele risti ette. Siis kurat põgenend minema, nii et kõik tuba kräksund. — L 6.

KURAT VAHETAB LAPSE (S. 106)

4 varianti (lvI): 1 Ir 23· — 2 Pr 65, 3 Pr 134· — 4 V 97.

1) Kuradilaps ei söö kassi (1—3).

I Vanasti vana kurat vahetand ikka ristimata lapsi ära (1, 3).

II A a Kord ühel naisel sündind ilus terve laps, kuid pääle kahtkolme päeva pole suudetud anda lapsele enam niipalju süüa, kuipalju see tahtnud (2).

b Hakatud panema salaja tähele ja kuuldud: niipea kui ema läheb toast välja, kohe laps hällist üles ja süüa otsima — kapi manu, ahjule, kuhu aga saab, — ja ise alles mõni kolm-neli päeva vana! (2).

B Pisikene laps söönd salajas ära kõik liha (1, 3).

III a Muud naised tulnud kah siis puha kokku ja hakand arutama, et õige see küll ei ole; olnud üks vana naine selline tark; see ütelnud, ta kuulnuvat, et tapetagu kass, keedetagu ära ja pandagu ahjule just sinna kohta, kuhu see laps käib ikka söömas, et kassiliha kurat ei söövat (2).

b Siis tapetudki kass maha ja keedetud ära (1—3), pandud taldrikutäis liha ahjule (3) ja luuratud, mida see laps nüüd teeb (2), — keegi vana naine magand voodis, see luurand (3).

IV a Laps läind sinna ahju pääle ja öelnud (2, 3):

aa „Nända ka iń t š e ända!“ (1)[1]).

ab „Aa, see nüüd on k i t š[2]) liha, see nüüd on kitš liha!“ (2).

ac „Ahaa, see on s k u t s[2]) liha, seda ma küll ei söö!“ (3).

V a Nüüd ema nutnud hirmsasti (3), ja siis see vana naine õpetand, viidagu laps r e o m ä e l e ja pekstagu teda vitsaga (2, 3).

b Laps viidudki välja puruhunikule ja teda pekstud vitsaga (1—3) — võind hirmsasti ka nutta see kurivaim (2, 3).

VI A a Sääl tulnud joostes vana k u r a t (2) ~ k u r a d i e m a (3) äravarastet inimlapsega ja hüüdnud:

aa „Metsaline, säh oma laps! Kui palju mina sinu lapse pärast olen korjand kokku kõik su p i i m a t i l g a d — ja sina taas peksad minu last nii koledasti!“ (2).

ab „Ah sa nii halvasti käid ümber mu lapsega?! Kuis ma sinu lapse ette hoolitsen!“ ja seletand, ta korjavat kokku kõik need külmad tilgad piima, mis emad pigistavad rinnast maha, ja seda kõike selle lapse pärast, kuna naine tema last taas peksab nii palju ega taha anda midagi, peksab päälegi veel sellises halvas kohas, karistab reomäel! (3).

b Siis saadud taas õige laps kätte (2, 3).

B Siis kurat öösel toond õige lapse tagasi (1).

VI Vaat see on ju ikka nii, et naised imetamisel pigistavad esimesed tilgad põrmandule, et lapsel need poleks külmad. Kuid vanakurat taas korjab need lastele, keda ta vahetab siis, kui ema pole toas (2).

2) K u r a d i l a p s e i t u n n e k a s s i (4).

Kord ühel naisel sündind t o n t, aga akuraat niisamasugune nagu pisikene laps: kui ema tulnud tuppa, siis ta nutnud hällis nagu titt kunagi, kui ent ema läind välja, siis ta käind tuba mööda ringi ja söönd puha ära, mis aga kapis olnud.

Ema mõtelnud, mis teha, vaja oleks näha, kes see sööja õige on, — kedagi pääle lapse tuppa ei jää. Ta puurind lakke augu, et vaadata, ja näind, et laps olnudki see sööja, olnud siis

[1]) Siin on aimatud nähtavasti järele e e s t i keelt: nõnda kui intsu händ.

[2]) Kassi salakeelelisi nimetusi.

palju suurem ja käind mööda põrmandut; kui aga ema läind tuppa, kohe laps olnud taas pisikene titt hällis.

Nüüd ema pannud kassi katlasse, keetnud ära kõigi karvega, viind katla tuppa ja laotand riide pääle, kuna ise läind toa pääle august vaatama. — Laps läind, võtnud riide ära, tõstnud katlast kassi välja ja imestand, mis loom see on: kaks kõrva, neli jalga ja suur pikk toru-loru (= saba) taga! Ema tulnud tuppa, — kohe laps taas hällis. Kuradist see laps olnud ja kurat teda lasknud nii käia.

Siis laps viidud kolm vanakuu neljapäeva õhtut reomäele ja teda pekstud pihelga vitsaga, — siis ta muutund inimlapseks.

LAPSEVAHETUS VÕLUGA (S. 107) [1].

2 varianti (lvl): 1 V 127, 2 V 164.

I a Kord olnud metsas kadakapõõsas varjul üks võlu (1).
b Siis üks rikas peremees oma naise ja pisikese mähkmeisse mähitud pojaga ratsutand (1) või sõitnud (2) läbi selle metsatuka sugulaste poole külla (2).
c Hobused ehmund sellest võlust (1) ja hakand lõhkuma (1, 2), nii et perenaine lapsega kukkund vankrilt maha (2).
d Perenaine hakand nutma, sest ta laps kadund mähkmeist ära (1,2).
e Nad läind otsima seda last (1, 2) ja otsind kogu päeva (2).
II a Sääl nad silmand teeveeres põõsais sellise valge kogu ja leidnud ühe lapse (1, 2) suurte küünte ja kole inetu välimusega (1) nagu kuradilaps (2).
b Mees visand lapse tagasi maha (1) ega ole tahtnud teda võtta (2), kuid naine olnud nii õnnelik jälleleitud lapsest (2), karjund ja hädaldand, et mees visand lapse maha, joosnud ise ja tõstnud lapse sülle, kinnitand, see olevat tema laps, ja mähkind ta riideisse, astund sadulasse ja ratsutand lapsega koju, hoolimata mehe vastuseismisest (1).
III a Kodus perenaine andnud lapsele süüa igasugu maiustusi (1), kuid laps pole söönd midagi (1, 2).
b Perenaine käind läbi kõik targad ja arstid, kuid keegi pole mõistnud arstida (1). Siis üks vana naine õpetand, katsugu perenaine sööta lapsele konni ja kärnkonni (1) ~ kärnkonni ja hiiri (2).
c Ja tõesti, neid laps söönd (1, 2) ja kasvand niikui... (2).
IV a Peremees pole kannatand seda last silma otsas ja tülitsend sellepärast alati perenaisega (2).

[1]) Võlu kohta ligemalt vastavas päätükis (LRU III).

b Ta kõnelnud sulaseile, et need tapaksid lapse, kuid perenaine saand asjast aimu ja läind seks päevaks kodunt metsa, tulnud alles õhtul tagasi (2).

c Peremees pole rääkind sõnagi ja olnud nii paar nädalat (2).

V a Kord talu hakand põlema (1), — see võlupoiss või see kuradipoiss süüdand maja põlema (2), kõik inimesed kõnelnud, et võlu süüdand (1).

b Südametäiega peremees võtnud ja visand selle lapse tulle, kuid perenaine joosnud lapsele tullegi järgi ja päästnud tema (1, 2), kuna maja põlend maha ja nad ise jäänd vaeseks (2).

VI a Siis peremees tahtnud minna kord „turule" (s. t. laadale) ja kutsund naistki kaasa (1, 2).

b Perenaine imestand, kuis mees muutund ta vastu nii lahkeks (2), kuid peremees mõtelnud, et laseb kedagi kodus hukata lapse sel ajal, kui nad ise on laadal (1).

c Nad läind natukene maad ära, sääl perenaine joosnud koju tagasi (2) ja võtnud lapse kah kaasa (1, 2), kuna peremees sõimand teda lolliks, et veab last igalepoole ühes (2).

d Perenaine kandnud last ise, kuid väsind lõpuks ja andnud peremehe päälekäimisel lapse selle sülle (1, 2).

e Tee läind mööda jõekallast (1). Peremees kandnud natuke last ja visand selle siis jõkke (1) ~ ühte suurde auku (2).

f Perenaine pistnud nuttes ja karjudes lapsele järgi ja toond selle veest välja (1, 2).

g Nad läind tülli ja pöördund koju tagasi poolelt teelt (1, 2), kuna peremees olnud hirmus vihane, et tal polnud õnnestund kunagi hukata last (1).

VII a Lõpuks peremees jätnud naise jumalaga ja läind kodunt hoopis minema (1, 2).

b Teel (1) ~ metsas (2) joosnud talle vastu kollapäine (2) poisikene, ja peremees küsind, kelle laps ta on (1, 2).

c Poisikene pannud teda mõistatama (1 — ligemalt ei mäletata) ja seletand, et olevat selle poeg, kel kodus olevat kuradilaps, — nüüd isa tundnud oma poja ära (1, 2).

d Isa küsitelnud siis poega, kuis tal käsi käind (1) ~ miks tal on selline otsekui kõrbund pää (2).

e Poisikene seletand, ta olnud v õ l u juures ja temal läind samuti kui võlulapsel nende juures (1): kui nemad andnud võlulapsele maiustusi, siis võlu andnud talle konni ja kärnkonni; kui nemad andnud konni ja kärnkonni, siis tema saand maiustusi (1); kui nemad visand võlulapse (1) ~ kuradilapse (2) tulle, siis see visand ka

tema tulle, ja kui nemad võtnud lapse tulest välja, siis võetud tema kah (1, 2); kui nemad visand lapse jõkke, siis visatud temagi (1).

VIII a Peremees läind õnnelikuna koju; samal ajal olnud kadund ka see võõras võlulaps (1) ~ kuradilaps (2).

b Peremees olnud rõõmus oma naise pärast, kes päästnud lapse tulest, kutsund kokku kõik sugulased suurele rõõmuballile poja leidmise puhul (2) ja eland naise, pojaga „häid päevi" kuni surmani (1).

130. Nagu selgund juba eelpoolgi esitet muistendeist, on kuradilood enamasti üsna lõbusasisulised ja muutuvad sageli otse anekdoodilisiks, kirjeldades kuradi rumalust ja alatisi sissekukkumisi kui ka tema tüssamist ja igasugu viguritega ninapidi vedamist, mis tuletavad mõnikord meelde isegi naljandeid kilplasist[1]), kõnelemata igalpool tuttavaist vanapagana ja kavala Antsu lugudest, mida jutustetakse Liivigi rannikul suure mõnulemisega, kuid mis jäävad siin üksikasjalikumalt esitamata.

KURADEILE TUNDMATA IMELOOM (S. 102)

2 varianti: 1 Pr [173] — 2 Kl 1.

I Kaks töömeest läind ühelt peremehelt tööd küsima, töötand ära ühe päeva ja tahtnud minna õhtul rehte magama (2).

II a Peremees hoiatand, sääl olevat kuradid, kuid julged mehed läind siiski (1, 2), võtnud kaasa ühe tühja koti ja lõigand kaks pihelgavitsa (2).

b Nad lõigand kotil põhja ära ja pugend sinna sisse, jalad kotis ja pääd mõlemast otsast väljas (2), või ümberpöördult — nad ajand suured jalad nagu härjal kotist välja (1) ja jäänd kuradeid ootama (2).

c Kesköösl (2) tulnud kuradid ning hakand rehes tantsima ja pillerkaaritama, näind maas imelooma ega ole tundnud sellist (1, 2), keegi polnud näind enne sellist looma (2).

III A a Tulnud manu vana tont ise, imetelnud ka ja öelnud: „Oi, lapsed, seda ei tea, mis loom see on! Tooge kodust mu suured tangid, katsun järele uurida." (1).

b Niipea kui teised joosnud koju, kohe mehed hüpand pimedas kotist välja ja hakand peksma vana tonti; kus see ehmund ja pannud plagama (1).

---

[1]) Vrdl. Eestis lisaks veel: „... kuratid Eestirahva juttudes alati tõlbi keelega ja tõlplaseks nimetakse" — H II 16, 480 < Rapla.

c Teel teised tulnud tangega vastu. Vana seletand: „Oi, oi, sinna rehte ei tohi enam minna: sääl on veel koledam elukas kui meie ise!“ (1).

B a Nad joosnud koju ühe oma vanavana kuradi järele ja toond selle sinna, kuid see pole võind näha (2).

b Siis üks pisikene noor kurat võtnud rehe nurgast ühe hangu ja tõstnud sellega kuradil ripsmekarvad üles (2).

c Kuid ka vana kurat tunnistand-tunnistand ja öelnud, ta on küll vanaks eland, on küll „mingeid-ei-mingeid“ s. t. igasugu asju näind, kuid sellist metsalist ta veel pole näind, kel mõlemas otsas on pää, — „nüüd, lapsed, peame põgenema: see metsaline võib kiskuda meid puruks!“ (2).

d Kõik joosnud minema, ainult vana ise jäänd veel sinna. Siis mehed pugend kotist välja ja löönd vana pihelgavitsaga maha (2).

VI Sest ajast ükski kurat ei tule enam rehte (2)[1]).

JUTT, MIS POLE TÕSI (S. 89)

Jutustaja läind vendega õitsile. Neil pole olnud tuld, kuid kusagilt tõusnud suitsu ja vanim vend läind vaatama, jäänd kauaks, keskmine läind järgi, jäänd kauaks, lõpuks jutustaja — noorim vend — läind ise.

Ta leidnud tule man s u u r e m u s t a m e h e, kuna vennad rippund pedaja ladvas. Must mees ütelnud, et ta riputab jutustajagi sinna, kui see ei oska kõnelda talle hästi „tühja“. Jutustaja küsind, kas mees ütleb iga sõna pääle „see on tõsi!“ Mees luband.

Jutustaja kõnelnud siis: „Kui meie olime kodus oma isa juures, siis me läksime kord metsa jahile ja lasksime väga palju loomi maha — jäneseid, rebaseid, põtru ja väga palju muid, ja mis meie maha lasksime, need jäid metsa, aga mida meie ei lasknud maha, need tõime koju.“ Must mees öelnud: „See on tõsi. Aga mis sa veel tead?“

Edasi jutustaja seletand, kuis ta linnujahil lasknud laadimiskepiga kahelteistkümnel kurel kaelast läbi, riputand linnud niinega omale keha ümber, linnud elustund ja lennutand ta taevasse; sääl ta näind ingleid, jumalat ja surnuid, ka oma vanemaid. — „Nu, kas sa nägid minu isa ka?“ — „Ohoh, nägin küll: ta oli põrgus. Kui minu isa tahtis välja sitale, siis ta tuli joostes, minu isa astus talle selga ja ratsutas nii siis välja sitale.“ — „Ah sa kaabakas, nüüd sa petad, see pole tõsi!“

[1]) Lätis vt. JKr V 84 (50), LP I 147 (120), VII 255—263, VI 164 (XIX) jne.; Eestis näit. E 18136 (Rõngu); vt. ka O. Kallas, 80 LMrMj 383 (67) jt.

Ja siis kurat põgenend ära. Sest päevast jutustaja pole näind kuradit enam kui aga vast ainult mõnikord ta jälgi. — Pz, SjWied, LGr 447 (2)[1]).

KURADID JUMALAGA HÄDAS (S. 99 + Mt. 804* + 1274' + US. 51)

Kui jumal käind maa pääl, siis ta läind kord ühest kalmust mööda. Kuradid joosnud talle sääl kalmul vastu ja hüüdnud: „Oo, sa oled tulnud piinama meid jälle siia!" Siis nad pidand nõu, need kuradid, kuis saaks otsa pääle teha jumalale. Nad arutand, et vaja teha paat ja tirida ta sinna paati, viia merre ja uputada ära.

Ja nad hakandki tegema paati — läind metsa, raiund puid ja hakand tegema: ühe otsa lauda löönd ühe pedaja juurde kinni, teise lauaotsa taas teise männi juurde kinni, mis veel kasvand. Aga need pole olnudki õieti lauad, vaid niisamasugused puud, palgid. Kui need olnud löödud nüüd niiviisi kinni, siis nad raiund ka need männid maha. Aga vot — põhja pole olnud paadil all ja paat ise olnud nii kitsas, et inimene pole saand sisse (mis see puu siis on, see pole ju lai). Noh, mis sellisega teha, sellisega ei saa ju merele minna, kui põhja pole all.

Nüüd tulnud see meister, olnud kah üks kurat, ja öelnud: „Kas ma nii lasksin teid teha? Laudu on vaja, vaja saagida laudu!" Noh, olnud vaja teha siis pukid, kuhu pannakse palk üles, et saaks saagida. Nad tõstnud ka palgi üles, teind pukid ja puha. Aga kust saada nüüd saagi? vaja teha puust. Meister näidand, et sellised hambad vaja raiuda sisse. Kuid kui nad hakand saagima, siis töö pole edenend: hambad läind puha välja, mitte ühtki pole jäänd. Nüüd meister öelnud, temal olevat see Koljati mõõk, ta toovat selle, sellega katsuks saagida. — Kuid kah pole läind edasi. Meister öelnud, vaja raiuda hambad sisse ja katsuda siis. Ning nad saagind — ja siis läind edasi.

Jumal näind, et asi nii, ja saatnud oma ingli, võtku see kiil ja ajagu see sellə laua otsa sisse, mida nad saevad. Ingel läind ja hakand ajama kiili taha. Kurat vaadand tagasi, et kes sääl otsas töötab, ja hüüdnud: „See on seesama, kes tuleb piinama meid!" Ja kohe mõlemad palgi päält maha ja minema. Palk jäändki sinnasamma üles.

Nad arutand nüüd, kuis saaks talle (s. t. jumalale) otsa. Sääl põrgus olnud Saalomon papp, sel kuradil. See mõõtnud seda tuba, kus ta olnud sees, mõõdupuuga. Kurat küsind, mida ta mõõdab. — Ta tahtvat pühakoda teha. Kurat karjund „välja!", ajand välja. Siis Saalomon palund, vast kurat

[1]) Lätis vt. DL IV 160, JKr V 35, LP V 341 (147) jne.; Eestis vrdl. FFC 25, S. 27.

jätaks ta veel sinna tuppa sisse. Kurat ütelnud: „Nojah, kui sa võid teha sellise t o o l i, et kui tema (s. t. jumal) tuleb põrgusse siia ja istub toolile, siis ta jääb selle külge kinni.“ — Jah, Saalomon luband teha. Ta teind tooli valmis. Kurat tulnud, katsund istuda pääle, proovind ära — pole jäänd kinni, olnud liig kerge, las tehku uus. Teind teise.

Ja hommikul, kui ta tõusnud üles, see jumal (see olnud esmaspäeva hommikul), ta olnud juba sääl. Kurat näind, et tuleb juba, ja rutand istuda toolile katsuma, kas jääb tõesti kinni. Niipea kui kurat istund maha, kohe ka jumal sisse ja lukustand ta tooli külge kinni [1]). Nõnda kurat ei pääsegi enam valla. Ja sellest ajast tekkind siis ka see puusaagimine: vaja panna kiil taha, siis on kergem. Aga kurat on veel praegugi kinni. — Kr 84.

KURAT JA INGEL INIMESE HINGE PÜÜDMAS (S. 100 = US. 38, vrdl. Mt. 808*)

2 varianti (lvl): 1 Kr 82 — 2 V 52.

I A a Üks kuradiori „magand“ kaks aastat oma asemel haige. Viimasel aastal kurat tulnud tema manu hinge järele (1).
b Siis haige hakand paluma jumalat, ja see saatnud oma ingli kah sinna hinge järele (1).
c Ingel hakand ajama kuradit ära, kuid see palund luba jääda jalutsisse (1).
B a Olnud kord selline mees, kes teind tööd jumalale ja kuradile: kuradile ta mängind kaarte, jumalale ta lugend piiblit (2).
b Ta jäänd haigeks. Siis kurat seisnud päetsis ja jumal jalutsis (2).
c Mees peeretand kord, ja kurat hakand kohe kauplema jumalaga, lasku see teda jalutsisse (hingele ligemale!). Jumal lasknud kah (2).

II a Nii nad oodand sääl mõlemad surija hinge, ja siis see haige peeretand (1, 2) teist korda (2).
b Kurat kahmand selle suhu (1, 2) ja hakand minema põrgu poole, kuna jumal jäänd sinna (2).
c Teine küsind „noh, kas said?“ ja kurat vastand „hmmh“: ta pole saand teha suud enam valla (1, 2).

III a Siis mees lasknud hinge suust välja (2) ja jumal (2) ~ ingel (1) saand selle omale (1, 2), läind taevasse (2).
b Nõndaviisi ongi sugend sõna „mh“ (2) [2]).

KURAT TAOB OMA EMA TUBAKAKS (US. 127, vrdl. Mt. 753)

Kord kurat käind ametit õppimas. Mitte üks amet talle pole meeldind, aga s e p a amet, see meeldind. Õppind selle ameti

[1]) Vrdl. FFC 25, Mt. 803 *.

[2]) Vt. Eisen, Neljas Rahva-raamat 124 < E 5795 (Tapa). Vrdl. Grimm DM [3] II 796.

ära, teind omale sepise ja hakand taguma, kuid abiliseta läind raskeks. Siis ta võtnud omale s e l l i, kes aidand tal taguda.

Kord tulnud üks v a n a m e e s kirvest taguma. Sell olnud õppind toredasti taguma ja teind vanamehele nii ilusa kirve, et see öelnud: „Kui sa selline suur sepp oled, siis tao mind kah uueks!“ Kuradi sell vastand: „Jah, seda ma võin.“ Kuradit ennast pole sel ajal sepises olnud, kuid ta kuulatand ukse taga, kui vanamees selliga jutelnud. Kurat vaadand, kas siis sell tõesti taob vanamehe uueks. — Natukese aja pärast s e l l o l n u d t a g u n d v a n a m e h e k a h e k s a t e i s t k ü m n e a a s t a s e k s n o o r m e h e k s.

Kurat mõtelnud, et kui nii vana meest võib taguda nooreks, siis ta võib taguda uuesti ka oma e m a, kes olnud palju priskem kui see vanamees. Ta toond oma ema ja hakand taguma. Kõige enne ta pannud j a l a d ääsi tulle, kui aga võtnud välja, siis jalad olnud ära põlend. Kuid ta pole teind sest väljagi, vaid pannud taas p ä ä tulle ja see põlend kah ära. Nüüd kuradil süda saand täis ja ta visand kehagi tulle. Nõndaviisi kuradi ema põlend tervelt ära.

Siis kurat võtnud selle tuha ja visand sinnasamasse sepise nurka. Sääl hakand kasvama kollaseid ja punaseid õisi suurte laiade lehtega, ja kurat nimetand need lilled t u b a k a k s. Ta tagund endale raudpiibu, ja igale, kes tulnud aga tema juurde taguma, ta andnud oma piipu suitsetada. — Nõnda on tekkind see kihvtine tubak, mida inimesed praegu suitsetavad ja rikuvad oma tervist. — Sr 101.

KURAT KUMMITUSE JA HALDJA OSAS

131. Juba eelpool esitet lugudes näeme kaht erisuunda sihtivat kuradi esinemist: enamasti ta on päris reaalne isik ja esineb otsekui meie vana hää tuttav, kelle välimust ja olemust, tujusid ja tegusid teame väga hästi ja täpselt juba a priori; mõnikord ta aga ilmub kui tundmata võõras, ebamäärane „must mees“, karvane „habemik“ või tore „noorisand“, kellest alles hiljem saame aru a posteriori, et see ongi kurat ise. Teiseltpoolt pangem tähele, et harilikult kuradi ilmumine oleneb ikka teatud tingimusist või põhjusist ja et isikud, kes puutuvad kuradiga kokku, on selles ise ikka kuidagiviisi süüdi, on nii-öelda ise provotseerind selle erakorralise rendez-vous vana pahusega; mõnikord aga sootu selle vastu, sa ei või aimatagi, kuidas satud kuradiga äkki kokku — ootamata ja täitsa juhuslikult. Sa sammud näit. „hämaras“ endamisi oma teed, võib-olla natuke „väsind“, natuke „unine“,

vast isegi natuke „nokastund", sääl seltsib sulle kõrva keegi teine ja teeb juttu, või sõidab isand, kutsub tõlda, — kõik läbiläbi igapäevaseid ja harilikke asju, mis ei köidagi eriliselt tähelepanu, kuni korraga su silmad on lummutet otsekui ära või leiad enda järsku hoopis uues maailmas, täis kummalisi nägemusi, aga ennem veel kui saad päriselt koduneda uues olukorras, juba ühel momendil katkeb taas äkki see nii-öelda läbielatud kinofilm, ja sa ärkad otsekui unest, kusjuures hoomad veel mingi reaalse üllatuse või mälestise või vähemalt mingi rabava kontrasti, mis oma sisemise loogika läbi seob nägemuse ja tõeluse üksteisega ja mis sunnib uskuma, et üleelatu ei olnud siiski ainult uni. Ning siis jääd sa muidugi arutelema, et mis see s' nüüd õieti oli — kas oli see „viirastus" või „lummutus" või „silmamoonutus" või... või — viimaks tõesti? — vana „kurat" ise. Selliseist nii-öelda alateadvuse nägemusist on saandki oma sõnastuse palju massiloomingu võluvaid fantaasialugusid, mis pakuvad suurt huvi analüüsiks küll massipsükoloogile, küll loomisprotsessi jälgijale ja muile, aga ka otsekohest naudingut igale kuuljale-lugejale. —

POOND NÕIAMOORI PULM (S. 115)[1])

4 varianti (lvl): 1 Kr 293 (< Pr) — 2 Pr 39, 3 Pr [184] — 4 V 172.
Päälkirjad: Kuradi pulm (1) ~ Perenaine kuradi küüsis (2) ~ Kuis kurat perenaisel pulma pidas (4).

1) Pillimehe redaktsioon (1, 2).

I Üks vana mees tulnud õhtul mõisateolt koju. Ta olnud ka moosekant (1, 2).

II a Teel (2), metsast läbi minekul (1) sõitnud talle vastu suur isand uhke tõllaga (1, 2), suured mustad hobused ees, sulased kõik ühes (2), ja kutsund teda oma manu mängima öösel pulmas (1, 2), tõotand hästi maksta (1).
b Mees ajand küll vastu, et tal pole mänguriista kaasas, kuid isand luband hoolitseda selle ette juba ise (1, 2).
c Mees mõtelnud, et raha on ikka vaja (1), istund siis päle tõlda ja sõitnud minema (1, 2) nagu tuul (2).

III a Natukese aja pärast nad jõudnud ühte mõisasse (2) ~ suure tuledest särava lossi manu (1).

[1]) Eestis vt. näit. Eisen, Vanapagana jutud I 11 (4); Lätis LP I 125, V 74, 75, 134, VII 61—62 (1, 3, 4) jne.

b Nad läind sisse; olnud päratu palju uhkeid k ü l a l i s i, oodand kõik muusikameest ja pruuti (1). Lauad olnud kaetud ja kuipalju olnud sääl küll süüa ning juua! (1, 2).

c Mehele antud pill kätte ja lastud mängida (1, 2). Olnud väga h ä ä p i l l — helisend, et kogu loss kajand, ja mees mängind siis poloneesi, kuna piduvõõrad katsund, kas on ka jala järele (1).

d Ja pillimehele visatud mängu eest suur kuhi k u l d a (1) ~ raha (2), pink ja taskud kõik täis (1, 2).

IV a Sääl joosnud keegi teatega, et p r u u t tuleb, ja mees mängind siis ka kõige hooga oma poloneesi (1, 2).

b Pruut tulnud sisse, kroon pääs, „leier" (s. t. mõrsjaloor) üle (2), ja vihtund kah tantsida — ikka vippat-voppat, vippat-voppat (1), et põlved aina välkund (2).

c Siis see pillimees hakand vaatama ja imestand, et pruut olnud „küüne pääl" (s. t. karva päält) niisamasugune nagu p e r e n a i n e t a l k o d u t a l u s (1, 2), mees vaadand ja vaadand — perenaine mis perenaine (1).

d Nad läind laua manu sööma; pillimees astund pruudi manu ja k ü s i n d: „Sina jäid ju ometi koju, meie perenaine, — kuis said sa siia?" (2).

V a Niipea kui mees mõtelnud seda (1) ~ niipea kui ta küsind (2), kohe — mõtelge — k u s t u n d kõik tuled ja kadund korraga loss ning mõisa kõige rahvaga (1, 2).

b Mees hakand kobama pimedas, — ta olnud sessamas r e h e s, milles ta töötand (1, 2), katsund taskuid, — need olnud tõepoolest k u l d r a h a täis (1).

c Suure kobamise pääle ta saand rehest välja (2). Olnud juba hommik, päike tõusnud (1). Mees läind k o j u (1, 2) ja mõtelnud ise, mis pagan see küll oli, et ta on mängind kuradi pulmas, katsund uuesti taskuid — raha mis raha — ja olnud õnnelik, et nüüd saab osta lastele leiba ja jääb järelegi (1).

VI a Mees jõudnud koju; sääl kõik rahvas olnud nii murelik, nutnud; mees küsind naiselt põhjust ja kuulnud, et nende hää p e r e n a i n e p o o n d e n d a ö ö s e l ü l e s (1, 2) ja laip viidud äsja aita (1).

ba Nüüd mehel silmad läind lahti, ja ta jutustand koduseile oma öise juhtumise (1).

bb Mees ajand vastu, see pole tõsi, perenaisel olnud täna öösel pulm kellegi suure isandaga, tema ise mängind sääl pulmas (2).

c Naine pahandand mehega, et see nõnda lobab, — nad ise viind ju surnukeha aita; mees aga tõmmand taskust raha välja — mitu tuhat kohe; mindud uuesti vaatama aita — tjah, perenaine olnud surnud (2).

d Siis peremees ütelnud, ta polnuvat küll uskund enne, et

tema hää naine saab kuradile, kuid nüüd pidavat uskuma (2).

VII Kuid kuradi antud raha mees raisand ja pilland ära (1).

2) Isamehe redaktsioon (4).

Keegi poiss läind isamehega kosja. Nad läind ja läind, kuid pole jõudnud kunagi pärale.

Sääl tekkind korraga ette üks talu, ja nad läind sisse teed küsima. Kuid talus vastatud, polevat praegu aega minna teed näitama, istugu nad natukeseks, just praegu toodavat neil pruut koju.

Säälsamas pruut tulnudki sisse, ja isamees tundnud selles oma talu perenaise ning müksand poisile külge, et see ju on nende perenaine.

Neile antud sääl siis süüa kah, ja isamees pannud saia taskusse ka naise jaoks.

Nad söönd kõhu täis, sääl tuba kadund ära, ja nad istund kõrvu kahel kannul, pole olnud mingit tooli. Hommik olnud juba käes, ja nad pole saand kosja ega kuhugi enam, vaid läind koju tagasi.

Naine kodus seletand isamehele: „Sa olid täna öösi ära, aga kui kole hirm oli meil kodus: perenaine poos enda üles!“ Mees vastand: „Mina aga jõin (s. t. pidasin) ta pulma ja tõin sullegi saia mekkida.“

Mees võtnud taskust välja — vaat ühte taskusse ta pannud saia — see olnud kuiv hobusesõnik, teise taskusse ta pannud hapuleiba — see olnud kuiv lehmasõnik, — selline siis olnud see pulmaleib.

Vaat niisuguse pulma see kurat siis teind.

3) Ööhulkuri redaktsioon (3)[1]).

Ire- ja Sīkrõg-külade vahel olnud vanasti üks talu. Selle peremees läind kord öösel purjus pääga Ire-küla neidude manu. Teel ta kuulnud, kuis mets aina huuand, ja säälsamas tekkind ta ette suur must tõld mustade hobuste ja musta kutsariga, kes kutsund meest astuma kohe tõlda.

Nad tõusnud puha äkki üles ja läind üle puulatvade kaugele võõrsile, kus mees näind palju ilusaid kohti, kuni nad jõudnud lõpuks kuhugi pulma. Pruuti pole olnud näha. Kui see tulnud viimaks välja, siis mees märgand, et pruut olnud talle tuttav. Ta tahtnud kutsuda pruuti nimepidi, kuid kohe must kutsar olnud tal juures, — nad pidavat sõitma ära, mehe oma pruut ootavat.

[1]) Seda segaredaktsiooni on mõjutand tugevasti kuradi õhus sõidutamislugu kuni pikse või jumala nimetamiseni (vt. § 133), nii et see redaktsioon moodustab õieti kahe muistendi kontaminatsiooni: S. 115 + 114.

Nad sõitnud taas üle küngaste ja puude, ning kutsar pragand aina mehega, et see tahtnud hüüda pruuti nimepidi. Lõpuks mees läbipõrunult lastud maha samasse kohta, kust ta võetud, ja must kutsar keelnud teda sest kellelegi kõnelda.

Mees vaadand kella, — olnud juba hommik. Ta tõtand hirmul koju ega ole läind enam kunagi öiti tüdrukute manu. Aga see tuttav pruut, eks see olnud siis üks nõiamoor, üks võlu.

HOBUSEIKS MOONDUND PARUNID (S. 116)

Orjaajal Dondangenis olnud kaks isandat: Riktõr ja Frei. Mõlemad olnud koledad inimesed, peksnud orji, et hirmus näha, ja poond neid üles.

Pärast nende surma mõni kuu hiljem üks vana „kalamees" (s. t. liivlane) tulnud ühel laupäeva õhtul Dondangenist koju, väsind teel ära ja jäänd istuma. Kesköö paigu ta kuulnud sõitmist, tõusnud üles ja näind, kuis üks suur jäme isand sõitnud tõllas, kutsar pukis, kaks suurt musta hobust ees, ja kutsar virutand üha piitsaga, nii et hobused aina hoiand. Isand kutsund vanameest ka pääle. See tahtnud istuda kutsari kõrva, kuid isand kutsund tema oma juurde. Suurisand sõidutand mehe nii Ire mõisani ja küsind siis: „Kas sa tead ka, kes need kaks musta hobust on? See üks on teie suur vaevaja Riktõr ja teine on Frei."

Edasi isand seletand, ta sõitvat Ire mõisasse, sääl olevat müüa üks vasik, ta tahtvat osta selle ära. Vanamees astund tõllast välja ja teind risti ette — kes teab, mis see võib olla. Samal hetkel kõik kadund ka ära ja muud pole enam olnud kui ainult kuuseoks, millel vanamees istund. Isand olnud vana kurat ise. Sääl mõisas sündind ühel tüdrukul laps, ja see poond lapse üles. — Kr Ket 77 (25) = Kr 4 [1]).

KURADI HOBUSE LUMMUTUS (S. 119 ja 114)

1) Vanasti keegi mees läind metsa, hulk lapsi kaasas. Ta läind oma hobust otsima ega ole leidnud ja öelnud: „O kuradipraad, et hobust ei ole! leiaksin oma hobuse, annaksin kas või kõik oma lapsed ära!" — Kohe tekkindki sinnasamasse ilus must hobu. Mees käsknud lastel astuda hobuse selga ja lasknud ratsutada üle jõe. Kui hobune olnud poolest jõge, mees öelnud: „O kuradipraad, kui ilusasti see hobune

[1]) Lätis halva surnu hobusestumine ja selle hobuse piinamine kuradi poolt on õige populaarne — vt. LP VII 103—115 l 16—22, eriti lhk. 107, № 18, mis vastab täisi liivi muistendile, ja lhk. 108—111, № 19—21, kus kõneldakse hobusestund surnuil sõitmisest. Vt. ka LP V 137 (XVIII). — Eesti vasteid vt. FFC 25, S. 25.

ujub!“ — Silmapilk hobune vajund ära ja lapsed uppund jõkke [1]).

Siis mees kurvastuses pöördund ümber — ta oma hobu seisnudki säälsamas selja taga. See teine olnud siis see kuradi hobune. Nii kui mees andnud lapsed ära va halvale, kohe ta leidnudki oma hobuse. — L 22 = S. 119.

2) Üks peremees vanasti saatnud oma poisi öösel metsa hobuseid otsima. Poiss käind läbi kõik metsa, kuid mitte kuskilt pole võind hobuseid leida. Südametäiega ta öelnud, kui võiks aga leida millise tahte hobuse, olgu see kuradi või jumala — ükskõik! siis ta ratsutaks otsima oma hobuseid sellega.

Säälsamas ta näind ühe ilusa musta hobuse niidul söömas. Poiss astund sellele selga, ja hobune joosnud nii kiirelt, et poisil olnud hirm, et ta surm on käes, ja ta hüüdnud, kui taevad või pikne teda ei päästa, siis ta on otsas. — Kohe hobune kadund ära, ja poiss olnud ratsuli ühe kuuse või pedaja kannu seljas, mis olnud otse jõekaldal, nii et poiss pole saand liigahtudagi: vaat et ei kuku jõkke.

See siis olnudki see kuradi mära, kes ratsutand teda. Kui poiss polnuks nimetand pikset, ta uppunuks jõkke. — L 80 = S. 114 [2]).

KURADI TUBAKATOOS (S. 93) [3])

Vanasti Lüž-külas olnud ainult kaks peremeest. Liha-võtte hommikul üks neist viind hobust metsa niidule ja Sürsoo teetammil puutund talle vastu üks inimene. Nad hakand kõnelema, ja kui nad lõpetand jutu, siis võõras pakkund talle ninatubakat nuusata. Tal olnud väga ilus tubakatoos, ja mees öelnud: „O püha pikne, kui ilus toos sinul on!“ — Kohe see võõras joosnud ära, nii et kõik puud paindund looka, ja mehele jäänd kätte ainult kuusekäbi, mis olnudki see ilus toos. — Siis mees kohe teadnud, et see olnud kurat. — L 88 [4]).

132. Esitet muistendeis on üliloomuliku olevuse isikus veel selgesti tunda kurat oma tüübilisis funktsioones ja asendeis: ta sõidab musta isandana hobusestund paruneil, peab pulmapidu poond nõiamoori hinge saabumisel ja lummutab silmad hobust otsival mehel, kui see vannub midagi kuradile. Aga siit veel üks samm edasi kobamegi juba ebamäärases kahtluses, kus meie ei ole

[1]) Vrdl. hobusekujulise nati (näki) laste uputamist — vt. § 73 (LRU I 198, S. 30).

[2]) Vt. LP V 157 (XLV).

[3]) Vrdl. § 135: Õmbleja suure nõelaga.

[4]) Vt. LP V 160 (XLIX).

enam kindlad niihästi üliloomuliku olevuse nimes kui ka kogu loo enda reaalsuses, — meie ei tea enam isegi, kas juhtus see ilmsi või unes, kas oli see tõesti ikka kurat või siiski ainult viirastus. Nõnda kurat läheb hoomamatult segi kummitusega, kelle tõelist olemasolu peetakse ometi küsitavaks ja kellega teiseltpoolt — nagu alamal näeme (§ 143) — on segatud küllalt ka surnuid ja lugusid nendest (kuradi seginemisest surnute ja kummitustega vt. ligemalt pt. VII). Niiviisi jõuame siis siingi samuti kui külmkinga puhul massiloomingu hariliku laialivalguvuseni erimõistete kujutelus ja mitmekesiseimate ainete sulamiseni ebamääraseks seguks, mis ajab sassi ka vastava terminoloogia, nõnda et sageli ei tea jutustaja isegi enam, kellega on loos lõppude lõpuks tegu. Esitagem kohe tüübiline näide.

HANGEDE TUISUTAJA (S. 39 + 149 D)

Vana Dūk sisemaal olnud hää jooja ja sõitnud kord Dondangenist purjus pääga koju. Taradevaheline tanum olnud täis tuisand, ja tema pidanuks sõitma tee kõrvalt mööda nurme, kuid tema pannud otse piki tanumat, et temal on tubli hobu, küll see viib ta läbi. Ning nüüd siis see hobune hüpelnud lumehanges, tema aga peksnud veel piitsaga, las saagu läbi. Sääl keegi hakand peksma teda ennast, seda vana Dūk'i: „Ah sina satikas, või sina tahad minust vägevam olla! Mina olen teind päeva jooksul teed enda jaoks, ja sina tahad lõhkuda selle ära!“ — ja peksnud, nii et vana Dūk pole võind enam kannatada. Ning siis see öelnud: „Aga ometi sa läbi ei saa ilma päästmata!“ Vana karjund, kuna teine peksnud ja kui peksnud, siis ka peksnud. Ja siis vana näind, et olnud suur pikk mees, must mantel seljas; küüned olnud, et kuhu ta külge hakand, sääl olnud vanal sinine mitu nädalat see koht. Ise ta aina hüüdnud: „Lõhu veel minu teed! lõhu veel minu teed!“

Noh, nüüd hobu olnud ära väsind, ise kah pole suutnud ja siis ta karjund. Poisid läind süüa andma hobuseile, kuulnud karjumist ja päästnud ta ära. Vaat nõnda käind tema käsi sääl hange sees, ja ta olnud haige kolm-neli nädalat. — **Pr 219.**

Kellega on siin siis õieti tegu? — Tjah, jutustaja ei teadnud seda isegi mitte, vaid arvas kummalist meest küll kuradiks, küll tuulispääks või pūjk-olevuseks (vt. § 136), küll lihtsalt „hangede tuisutajaks“, seletades, et küllap siis vast hangelgi on mingi selline pūjk (Pr). Viimane seletus on eriti tähelepandav, sest see juhib meid tahtmata haldja mõistele, nagu ka üldse kogu loo toon ja ilme tuletab meile elavalt

meelde vastavaid haldjalugusid näit. külmataadist (LRU I 65, § 39: Kummaline puuraiuja) või pikaküünelisest metsaemast (LRU I 99, § 53: Metsa Lott oma lastega karjatamas) jne., vrdl. lisaparalleeliks „hangede tuisutaja" kõrval selliseid haldjanimesid nagu näit. „jõgede kaevaja", „linade kasvataja" jne. Iseendast selline kobav kõikuvus ja vankuvus jututegelase nimes on üsna loomulik praegusel ajal, kus usk haldjaisse on muutumas juba arkaismiks, kuna usk kuradisse on veel päris modern, — eks nihkugi siis k u r a t hoomamatult hangesid tuisutava h a l d j a u u e k s n i m e k s, liiati kui sellist interpretatsiooni soodustab loo hämar kummituslik sisu [1]).

133. Hangede tuisutaja kõrval on meil muid veel palju harilikumaidki näiteid sellest, kuida kurat on võtnud aja ja uue elukäsituse mõjul enda kätte endise haldjate rolli ning saand tasapisi uueks, ristiinimesele sobivamaks ja usutavamaks seletüseks või põhjuseks igasugu näiliselt mõistatuslikkele nähtusile. — Alakem kõigepäält jällegi selliste näidetega, kus kurat esineb oma täitsa stereotüüpseis ja otse rahvusvahelisis situatsioones ning kus ei ole esialgu vähimatki kahtlust tema isikus.

PEETRID KURADI KIMBUS (S. 88 + 97 + 266 + US. 59)

Kaks tuttavat saand kokku ühes k õ r t s i s ja olnud väga rõõmsad. Nad pole seda märgandki, kui kell löönd, ja kui nad nüüd ükskord kuulnud, et kell lööb, siis see löönd üksteist. Sel ühel olnud Peeter nimeks, teisel Jaan. Siis Peeter öelnud Jaanile: „Nüüd me peame minema; sinul on kodu lähemal, minul on kaugel." Nad hakandki minema koos ja läind teelahkmeni, siis Peeter jätnud Jaani jumalaga.

Peeter saand natuke ü k s i n d a minna, kui kuulnud, et tema taga tulnud üks inimene, nii ruttu. Ta vaadand ümber: tal olnud juures üks n o o r m e e s. See öelnud Peetrile: „Va sugumees, kuhu sa nüüd lähed?" Peeter vastand: „Mis, sa kutsud mind s u g u l a s e k s, — mina sind ei tunne!" — „Kuidas sa mind ei tunne! me oleme ligidased sugulased, isa veljelapsed. T u l e m i n u m a n u, maga üle öö, minul on kodus õlut-viina, annan sinule kah juua." Peeter öelnud vastu: „Ma pole mingi jooja poiss, ma ei joo õlut-viina."

Nüüd Peeter läind temaga koos kaua. Peeter kuulnud, kuis k u k k laulnud, ja öelnud: „Voi j u m a l, kukk juba laulab! see

[1]) Kuradi seginemisest tuule ja tormi („Donnerwetter"!) mõistega g e r m a a n i maailmas vt. Grimm DM [3] II 965/6: paganuse Donar ja hiiud on suland osalt kristlikku kuradisse.

öösi ei saa magada mitte raasu.“ Nüüd see teine öelnud Peetrile vastu: „Me kaks isandat oleme, sa ju kutsud kolmandat isandat!“ Nüüd Peetril kukkund udu silmade eest ära: veel sammu kui ta astunuks, olnuks järves sees. Nüüd Peeter näind, et olnud petetud kuradist: ta läind juba ära kaugele kahe järve vahele.

Siis kurat raiund oma suured kihvad talle selga ja siis nad sääl tõmmelnud ja kiselnud. Sääl olnud üks õitsipoiss. Aovalgel ta võtnud oma hobused ja ratsutand kodu poole. Kurat teadnud, et õitsiline tuleb, ja pannud endale suured sarved pähe, las õitsilisel olgu hirm, ärgu julgegu ratsutada säält mööda. Õitsiline läind ja näind kaht meest — ühel selline pää nagu suur puujuurikas. Ta saand ligi ja öelnud: „Ristiisa, kuis sa siia kuradi kätte oled saand?“ Ristiisa vastand: „Ristipoeg, tule mulle appi, kurat pettis mu ära.“ Ristipoeg ütelnud: „Kui ma lähen, mina kuradi võidan: mul on kahekordsed hambad suus.“ Niikui ta läind, hakand kuradil selga ja visand maha. Kuradil paugatand ühest küljest suur kuul (leht??) välja ja see kuul lõhkend katki ja tükid joosnud kogu ilma. Sellepärast hüütaksegi siis suurt järve Suur-Peeterjärveks ja väikest Pisi-Peeterjärveks. Ning neid kuulitükke on apteegis: veel praegu saame osta neid, ja seda rohtu kutsutakse kuradisitaks (vt. § 119). — Sr Ket 45 (11).

KUMMALINE KIIRSÕIT (S. 114)[1])

Kirikutorni puudutamise redaktsioon.

1) Keegi mees läind mööda teed. Kurat ratsutand hobusega ja võtnud mehe pääle. Kuolka-küla kohal nad tõusnud õhku ja hakand sõitma Saksamaale. Teel hobune komistund kuhugi pihta. Ratsanik küsind mehelt, kas see teab ka, mis koht see on, — see olevat Īrlov või Nūrmoizõd kirikų torn, see olevat kõige pikem torn. Mees ehmund ja hüüdnud „voi Jēz! (= oi Jeesus)“ — kohe puha kadund ära. — Kr 132.

[1]) Esitamata rohkearvulisi ja väga mitmekesise ilmega teisendeid Lätist ja Eestist, viidakem ainult Grimm, DM[3] II 980-le, kus rõhutetakse selle motiivi haruldast populaarsust kogu keskaja luules, kuna tema ürgeod ulatuvad tagasi paganusse ja juhivad germaani maailmas nimelt Wuotanile, kelle asemele on astund kristlikul ajal kurat. Vt. ka Grimm, DM[3] II 964/5 (vastavaid kõnekäände). — Vene kuradit samas rollis esitab väga tabavalt Maksimoff (Собраніе сочиненій Максимова XVIII 18—19): ta eksitab eriti just joodikuid koduteel, tuleb saatma kaaslaseks isamehe või kaimuna, viib näiliselt täitsa tuttavaid kohti mööda, kuni jätab joobnu hukatuse äärel, kui see taipab risti ette lüüa; vrdl. ka kõnekäände „пить до чертиковъ“, „чортъ ~нелегкая носитъ“, „пьянымъ море по колѣно“ etc.

2) Vrdl. V [41] — vt. § 124: Kaardimäng ja härjatapp. Puukannul ratsutamise redaktsioon[1]).

3) Vrdl. L 80 — vt. § 131: Kuradi hobuse lummutus.

4) Vana Rēberg Ūdsud-talust (= lt Jaunvilk-talu Gipkõ-külas) tulnud ühel pühapäeva õhtul kõrtsist purjus pääga koju ja kuulnud taga suure müraga sõitmist, pöördund ümber ja jäänd vaatama, kes selline sõitja on. — Olnud üks suur isand, viis hobust tõlla ees, tuled aina helkind tõllast. Vanamees astund teelt kõrva, et isand saaks sõita, ja võtnud kübaragi maha... Tema kohal isand peatund ja hõigand: „Tere õhtut, vana Rēberg, kuhu sa lähed nii hilja?“ See vastand hirmunult, et koju. — „Noh, nüüd halva teega, tule istu pääle, mu sulase kõrva!“ — Ah, kuis nad siis sõitnud, kuis sõitnud, nii et aina tuul silmade ees.

Nad sõitnud juba kaua aega, ja vanamees mõelnud: „Kuhu ta nüüd minu viib? Kõrtsist Uuesoe-taluni on ainult paarsada sammu, aga nüüd sõidab juba nii kaua ja ruttu, et pigista silmad kinni!“ Hirmuga tal päägi läind kaineks ja ta hakand mõtlema, et see hästi ei ole. Ta näind nüüd ka, et tõlla ees pole olnud sugugi viit musta hobust, vaid kuldid suurte munadega. Ta hakand paluma jumalat, — kohe kadund isand kõige tõlla ja kultega ning kõik olnud ümber pime. Kui ta hakand aru saama, siis ta näind, et olnud teispool Zuonstiń-küla laanes, istund ratsuli suurel ümberkukkund kuusel.

Seda lugu ta ise on kinnitand tõekeeli, et nii see puha olnud; poleks ta nimetand jumalat, ta oleks viidud põrgusse. — Kr 294 (< Pr).

5) Gipka-külast üks vana rätsep (nüüd ammu juba surnud) õmmelnud jutustaja mehele riideid ja kõnelnud, kuis ta läind kord koju laupäeva õhtul kella kaheksa paigu kevadel lumemineku aegu ja talle sõitnud järgi isand tõllas, tuled kõrval, seitse kulti ees, kutsar ja sulased kah. Isand kutsund tema tõlda (ta olnud vähe nokastund kah, aga mitte palju) enda kõrva ja sõidutand üle latvade Lõńtš- või Duoŕ-laande lumelõgasse, — ta istund uimast ärgates kuuse rahnul või kannul. — Pr 225·.

6) Folmań Jõń Vaid-külas olnud viiuldaja ja suur joodik. Kord ta mängind Kuolkas ristseil ja hakand teisel päeval vastu õhtut purjus pääga koju minema mööda Vīz-kangrut. Ta väsind ära ja heitnud tee veerde kannu ligi natukeseks magama. Korraga ta kuulnud, kuis keegi sõitnud kellega, peatund tema kohal ja öelnud: „Mees, mis sa magad! tule istu minu kõrva, sõidan kah sinna poole.“ Kolm musta täkku olnud tõlla ees.

Pillimees istund tõlda, ja nad sõitnud edasi nii hirmsa ajuga, et tuul visand tal kübara maha. Oma kodutee käänakul

[1]) Vrdl. veel § 131: Hobuseiks moondund parunid.

ta palund seda kutsarit või isandat peatada hobused, sest siit tal tulevat koju minna. Kuid isand pole peatand kinni, vaid sõitnud aga edasi. Lõpuks ta peatund ja käsknud mehel astuda välja. Mees näind enda suure h o o n e ees ega ole teadnud, kus ta on, kuna isand kadund ära kõigi hobustega. Noh, mees jäänd siis sinna välja tõlda magama.

Hommikul ärgates ta näind, et istund suurel k a n n u l Irekõrtsi hooviukse ees. Inimesi tulnud kõrtsist välja ja kutsund teda sisse. Ta läind ka, ja kõrtsmik tõotand talle korteni viina, kui ta mängib. Ta joond viina ja jutustand siis, kuis ta saand siia. Kõrtsmik imestand ja näidand kandu, et sellega siis ta sõitnud, sest muud midagi pole olnud. Kurat see sõidutaja olnud, kes tema kõrtsi manu viind kui suure joodiku. — Kl 16.

S a m a s k o h a s v i i b i m i s e r e d a k t s i o o n.

7) Pr 184 — vt. § 131: Poond nõiamoori pulm.

8) V 171 — vt. § 124: Kaardimäng ja härjatapp.

KURAT TAHAB UPUTADA MEEST (S. 88)

K õ r t s i s t t u l i j a r e d a k t s i o o n.

1) Didrõk ja Nika olnud kaks sellist külameest, kes käind alalugu kõrtsis. Igakord nad koos pole läind, täna õhtul aga juhtund kokku. Kõrtsis viinaklaasi juures aeg läind ruttu, ja mehed pole pannud tähelegi, et nende kõrtsist lahkudes olnud juba k e s k ö ö.

Ēl'a-mäe (Ir) all tekkind nende kahe manu veel kolmas. Joobnud pääga Didrõk ja Nika pole mõtelnudki selle üle, kust ta tekkind, vaid näind ainult, et üks n o o r i s a n d tulnud neile kaasa ja kõnelnud nendega. Ning k u i s t a m õ i s t n u d k õ n e l d a ! Kõik, mis ta öelnud, olnud mõlemale külamehele nii meelepärast, et nad sugugi pole saand jätta teda kuulatelemast. Noorisand aina jutustelnud ja ta juttel pole olnud lõppu.

Nad pidanuksid olema juba ammugi külas, kuid küla pole olnud. Siis meestel tekkind selline kõhe tundmus, kuid ütelnud nad polnud midagi. Läind veel tüki maad, siis Didrõk pole saand enam püsida vaiki ja hüüdnud: „Pit'ki-zēvil' (= p i k n e - v ä ä - v e l, vt. LRU I 51, § 29), nüüd ei ole enam õieti!" Kohe kukkund meestel nagu k a t e s i l m e l t maha, ja nad näind, et nad pole olnud enam sugugi tee pääl, vaid läind mööda m e t s a. Nüüd nad pole enam teadnud, kuhu poole minna, ja kuna öö olnud pime, siis nad istund sinnasamasse maha ja jäänd m a g a m a.

Hommikul ärgates mehed näind, et nad magand otse P e e t e r j ä r v e k a l d a l. Astunuksid nad öösel veel mõned sammud, nad kukkunuksid järve. Mehed imestand, kuis nad võind pöörda teelt kõrva ja käia nii kaugele mööda metsa. Nüüd neil sähvand meelde, et noorisand, kes tulnud neile kaasa, pole võind

olla mitte muu keegi kui va kurat ise. Kurat tahtnud saada nende h i n g i ja katsund viia neid järve, aga kurat kardab sõnu „pikne-väävel“, ja sellepärast noorisand kadundki kohe ära, kui Didrõk nii hüüdnud. — Ir 18.

2) Vanasti olnud kalameestel selline komme, et iga jõulupüha õhtul olnud Ire kõrtsis tantsupidu. Siis sõitnud kõigist küladest vanu ja noori Irele tantsu pääle. Ja ühel jõuluõhtul Ire vana köster (praeguse köstri isa isa isa, neljandast põlvest) jäänd kah kõrtsi jooma oma tuttavatega klaas õlut.

Nüüd kella kümne aegu vana köster tulnud koju. Köstritalu on kõrtsi mant pool versta. Kui ta nüüd tulnud kõrtsist välja hooviuksest, tulnud üks v õ õ r a s m e e s temaga ühes, hakand rääkima ja öelnud: „Lähme, sõber, ühes.“ Nad läind hää tüki maad.

Vana köster öelnud: „O p i k n e, o väävel, kuhu me läheme! Nüüd peaks ju minu talu ammugi olema, aga veel ei näegi veel ühti!“ Kohe kadund tema teine teemees ära. Ta jäänd üksi ja olnud metsas. Hakand vaatama: pole olnud enam kaugel P e e t e r j ä r v e äärest. Ta tulnud koju tagasi üksi. — Kr Ket 76 (24).

3) Va Pisike Lass, üks sepp, tulnud kord Irelt koju Pitrõgküla. Ta olnud suur l ü ü l a r ja suur j o o d i k. Päp-kangru (Kr) kohal tulnud talle vastu ü k s m e e s ja kutsund oma manu p i l l i m ä n g i m a, tõotand õlut-viina ja hää tasu, haarand tal käest kinni ja viind ruttu-ruttu suminal B r õ s k a - j ä r v e sisse. Siis Lass hüüdnud: „V o i m ī n d a J ē (= oi mind Jeesus), kus sa mind viid!“ — Kohe võõras kadund, ja Lass pääsnud veel eluga. Kurat tahtnud uputada teda. — Pr 226.

T u k k u j a l e r a h a p a k k u m i s e r e d a k t s i o o n (S 88 + 207)[1]).

4) Jutustaja ema isa, vana Klouz Irel valvand kord öösel hobust Karnõd-mäe all taras. Siis talle tulnud juurde üks mees ja öelnud: „Kui sa tahad raha, siis tule kaasa!“ Nõnda ta mõni k o l m korda talle öelnud. Ning siis ta tõusnudki üles ja läind talle kaasa. Kui ta hakand minema, siis olnud selline ä i k e, välgatand ja müristand aina, et valge tuli olnud üha silmade ees. Võõras mees hoiatand veel, et ainult kõnelda mitte ü h t s õ n a ei tohi. Aga kui nüüd nii koledasti löönd välku, siis ta karjatand: „Ah sa j u m a l !“ Kohe ka mees kadund ära.

[1]) Kõik järgnevad teisendid kõnelevad nähtavasti ühest ja samast vanamehest Ire-külast ning on eriti huvitavad sellepärast, et illustreerivad suurepäraselt, kuis üks ja seesama sündmus massimälus saab juba lühikese aja jooksul kummaliselt kirjava käsitelu, segineb muude motiivega ja hargneb peagi erivarjundilisiks lugudeks, millede ühine algupära muutub varsti juba peaaegu äratundmatuks.

Kuid nüüd ta olnud sellises võõras kohas, et pole teadnud isegi, kus olnud. Ainult kõikjal, kuhu ta läind, igalpool olnud v e s i. Siis ta istund puu veerde maha ja oodand. Kui hakand koitma, siis ta tõusnud üles ja kuulnud, et koer haukund, ja siis ta läind välja Kalnõ-talu pääle kohe. — See mees olnuvat r a h a m e e s. — Sr 6.

5) Samalt jutustajalt Kettunen on kirjutand üles sama loo järgmisel kujul. —

Jutustaja vanaisa hoidnud hobuseid Irel jõetaras ja heitnud putka alla magama. Sääl tulnud k u r a t talle juurde ja küsind, kas ta ei taha temaga ühes minna ja raha saada. Tema öelnud, et tahab raha. Siis kurat ütelnud, tõusku üles ja mingu talle kaasa.

Aga väga vihmane ilm olnud. P i k n e mürisend ja löönd välku, nii et üha olnud valge tuli. Siis kurat öelnud, ärgu ta r ä ä k i g u. Tema vastand, ta ei rääkivat. Aga nii palju löönd välku ja müristand, et ikka valge tuli, ja siis ta öelnud: „Ah sa j u m a l!“ Niipea kui ta öelnud need sõnad, kadund kurat ära. Kuhu ta aga läind, sääl olnud v e s i ja aina vesi ees, et ta pole saand kuskile. Siis ta istund pedaja äärde maha ja oodand hommikuvalget. Kui päevavalgus tulnud, siis ta kuulnud koera haukumist. Ta läind selle peni haukumise järele ja jõudnud Tsälmõd-tee pääle välja. — Sr Ket 37 (7).

6) Üks vana mees magand sügisel oma rannapõllul Ire-jõe ääres Karnõd-mäe all. Nii kella üheteistkümne aegu öösel tulnud üks mees tema juurde põllule ja öelnud talle: „Mis sa siin magad ja hoiad seda hobust — kas sa ei taha raha? siis tule minuga ühes!“ Vanamees ütelnud: „Kes siis raha põlgab! kui ainult saada võib!“ — „Nii siis, tule ainult minuga ühes!“

Nad läind kahekesi kõneldes kõrvuti, ja olnud nii ilus k u u v a l g e ja tähed veel nii nagu päeval. Nad läind juba nii kaugele, et vanamees hakand väsima ja mõelnud: nüüd ei ole õige, see on vist mingi p a h a v a i m, kes mind veab. Ta hakand küsima mehe käest, kui kaugele veel tuleb minna. Mees öelnud: „Tule ainult kaasa!“ Vanamees vaadand kõrva ja öelnud: „Ah j u m a l, päästa mind sest r a h a k u r a d i s t.“ — Kohe kadund see mees, ja nüüd olnud nii p i m e ö ö, et vanamees pole mõistnud enam kuskile minna. Ta langend põlvili ja lugend paatreid ja oodand hommikut. — Hommikul kui sugend päevavalgus, tema olnud P e e t e r j ä r v e ääres soos. — Kr Ket 75 (23).

7—8) Irel olnud üks vana mees ja temal olnud tarapõld Ire-jõe taga. Sügisel ta võtnud kartulaid oma põllul ja magand siis öösi põllul putkas. Vihma sadand sel ööl. Siis tulnud k e e g i, teind putka ukse valla ja küsind: „Kas sa tahad raha, vanamees?“ See vastand: „Ma tahan.“ Siis see öelnud, tulgu talle kaasa.

Vanamees läind. Nii kaugele läind mööda soid sumades, et vanamees olnud äraväsind. Siis ta hakand j u m a l a t paluma

ja otsekui ärgand üles, vaadand, kus ta on, — olnud suure k u u s e l a d v a s. — Kr Ket 104 (40) = Kr 15.

Muidugi peetakse iseendastmõistetavaks, et esitet lugudes äparduste süüdlaseks on kurat [1]). Ja eks juhtu ju ometi tegelikus elus alatasa, et mõni mees jääb kõrtsi pisut kauemaks kui vaja, läheb siis üksi, pimedas ja NB purjus pääga kodu poole, eksib aga teelt kõrva ja jääb kuhugi tukkuma. Eks ilmu siis mehele a l k o h o l i u i m a s t ja p o o l u n e v i i r a s t u s i s t kummalisi nägemusi sellest, kuis kihutab ta (ise kah ju „auru all") tuulekiirul (nagu kohab viingi enda kõrvus) läbi laotuse... — kuni ärkab kuskil kannul või rahnul. Ning kui tuletame veel lisaks meelde, kuis kuse põies pakitsedes näeme sagedasti unes vett ja u p p u m i s t, siis saab ka kuradi uputamiskatse omale puhtfüsioloogilise põhjenduse. Nõnda näeme lõpuks, et esitet lood pakuvad suurepärast tõendusmaterjali nendele, kes otsivad massiloomingu motiives üldse võimalikult palju „füsioloogilisi" aluseid.

Teiseltpoolt pole samuti mingi ime, et loosse on põimund r a h a p a k k u m i s e motiiv, kuna praegusaja massipsüüke on imbund läbi ja läbi aina rahaahnusest ja rikastumisihast, mis kajastub vastavalt massiloominguski, kus rahamotiivid esinevad alatasa igasugu kombinatsioones, nõnda et käesoleval juhul on loodud isegi tüübilised nimetused kuradile: r a h a m e e s = rõmiez (Sr 6) ja r a h a k u r a t = rõ'-kuŕe (Kr Ket 75 (23)), mis representeerivad kuradit otse erilise rahavaimuna, kellel ligemalt peatume vastavas raha ja vara päätükis (LRU III).

134. Kuid jäägu nüüd kõrva alkoholi uima, poolune viirastuste, kusehäda ja rahaahnuse eritelu, — meid huvitab siin teine silmatorkav oluline motiiv, mis õieti on põhjustandki kõik need käsiteldavad lood: kõigis lugudes on ju lõppude lõpuks tegu lihtsalt ä r a e k s i m i s e g a ja vaat, seks eksitajaks on k u r a t. Ning tõepoolest, eks assotsieerugi ju otse iseendast ettekujutusele ristiusu „kiusajast" ja „võrgutajast", kes eksitab inimesi eetiliselt sügavasse patulaande, — eks assotsieeru siia kohe ettekujutus ka kuradist, kes eksitab inimese tegelikultki teelt metsa! Nõndaviisi on tekkind isegi kuradi spetsiaalne nimetus

[1]) Aga ometi on kummalise kiirsõidu põhjustajaks teinekord ka hoopis s u r m — vt. § 84: Surm näitab puuraiujale surijaid (S. 47).

eksitaja = vjedikšiji (Sr, Kr, Pr, V), mis esitab kuradit otsekui iseolevust, kelle erialaks on nimelt just äraeksitamine. Niisama esineb lätis vadatajs ja rida teisi [1]), Lutsis täpselt liivi sõnatüvele vastav videlejä [2]) ning eestiski eksitaja [3]), teejätkajad [4]), teekäubija [5]), Setus laanõvittä [6]) jt.

Ometi ei jõuta seejuures kaugeltki mitte alati täiele selgusele eksitaja õiges isikus ja veel vähem identifitseeritakse see alati kuradiga. — Juba külmkinga puhul (§ 115) oli näit. juttu Mulgimaal tuttavast võrgutajast ehk võrgitajast, kelleks peetakse aga surnut (ja nimelt tüdruku hukatud last), olgugi et tal teinekord näib olevat osalt ka ilmseid kuradi jooni [7]), kuna Wiedemann (LdE 418) nimetab võrgutajaks hoopis veel halltõbe (vrdl. alamal huilgamismotiivi). Niisama seletetakse mõnikord eksitajagi kohta ligemalt, et see on „haldjas ehk halljakas“ [8]) või koguni häälitsev surnu sääreluu ehk nn. umbluu [9]). Nõnda näeme eksitajaina teotsemas õige mitmesisulisi olevusi. Ja lõpuks peetakse eksimist lihtsalt silmalummutuseks, mida kirjeldetakse ometi otse elava „elukana“:

Kui mõtsa ära eksitakse, siis on seda silmalumb toimetanud. See olevat niisugune elukas (vaim), kes sinu ümbruse hoopis teise näuliseks muutvat, nii et sel viisil inimene kergesti eksitusesse langeb. Aga avalikult ei tulevat tema mitte, vaid ikka pettuse viisil. Kui inimene vaist uikuvat, et sell viisil välimised inimesed tema häält kuuldes temale vastu teeksivad, siis tegevat silmalumb seda, et teised inimesed eksija häält ei kuule, tema aga ise tegevat sügavamal mõtsas häält nii vastu, et inimene ikka sügavamasse mõtsa eksivat ja vast enam iialgi välja ei pääse, kui ta nälja ehk ka kiskja mõtsa loomade ohvriks langeda. Vast juhtuvat aga

[1]) DL I 88, II 159, IV 8, 24; LP VI 183—185 ja VII 938—992. — Vrdl. vene водитель, vrdl. keskülasaksa vâlant jt. (Grimm, DM [3] II 944: fâlant müste entw. aussagen was das adj. irri, iratus, infensus, oder irrend, verleitend, seducens).

[2]) P. Voolaine. — Teise eide teatel olevat „vidõлazõ' pini nõnnuga“, — nähtavasti on siin segavalt mõjund kontaminatsioon vadilanõsõnaga.

[3]) Näit. H II 56, 325 (62) < Palamuse.

[4]) Verhandlungen der GEG II 2, lhk. 67.

[5]) H II 6, 269 < Hiiu.

[6]) P. Berg Kosselka külast.

[7]) EKS 8[0] 3, 499—519 < Helme.

[8]) H IV 2, 131 (2) < L.-Nigula.

[9]) H I 2, 203 (2) < Põltsamaa.

mõtsavana seal ligidal olema ja see juhatavat eksija mõne veikese tingimisega jälle õigele teele. — H I 7, 430 (3) < Paistu.

Siirdugem nüüd eesti näiteilt liivi omadele ja jälgigem, kuis siingi eksitaja isik jääb sageli ebamääraseks või saab omale mitmeid lisanimesid.

HELIN VÕI HUILGAMINE EKSITAB ÄRA (S. 87)

1) Kord keegi naine viind oma hobust Ruotš-metsa (V), et lasta muude hobuste manu. Viind metsa ja kuulatelnud, kas ei kosta hobuste kaelakellukesi. Mitte kaugel põõsais kajandki kell. Ta viind siis hobuse sinna — otse üle soo ligemale kangrule. Kuid viind, viind — kelluke kandund järjest kaugemale. Vaadand siis liivasel kangrul hobuste jälgi — neid kah pole näind mitte kuskil. Siis ta saand aru, et eksitaja teda segab, jätnud sellepärast hobuse sinnasamasse ja tulnud tagasi koju. — V, LP VII 947 (1).

2) Kord kaks meest Ruotš-metsas (V) kuulnud huilgamist ja hakand huilgajat otsima, kuid mitte kuidagi viisi pole saand teda kätte: huilgaja läind alatasa huilates nende eel ja nemad hääle järele tale järgi. Nõnda nad ajelnud — Kuolka poolt tulles — jonnakalt kuni Ruotš-teeni, kuid sääl äkki huilgajat pole olnud enam ees, vaid hoopis selja taga. Otsijad pöördund ümber ja joosnud kiirelt jälle sinnapoole, kuid, küllalt jooselnud, jäänd siiski lolleks, väsind ja roidund: jõudnud õhtu, ja nad pidand jätma nõndasama, pole püüdnud mitte kui midagi kinni. — V, LP VII 947 (2).

3) Ükskord üks poisijõmpsikas otsind hobuseid, muid otsijaid olnud kah. Nüüd vaata, see poisikene huiland, et kus need muud on. — Mõistate, üks huiland säälsamas tema ees. Ta nüüd läind huilates sellele järgi, ja see viind tema laande sisse, sinnasamasse Uoñdžõb-laande. Õhtu jõudnud kätte — ei saa enam laanest välja. Videvikus siis poiss kuulnud naermist: „Ehhehhehh, huilga veel metsas, huilga veel metsas!“

Poiss saand siis sel ööl niipalju külmetada ja tühi kõht ja hirm olnud kah veel. Siis tal tulnud meelde, et vaja vaadata üht oja, et vanad inimesed ikka kõnelnud, et vesi jookseb alati ranna poole. Siis ta vaadand oja voolu, hommikul, kui läind valgeks, hakand tulema piki seda oja ja saand laanest välja. — Huilgaja olnud siis selline kummitus, metsamees, eihüva. — Pr 131.

4) Üks mees sõitnud Windaust kahe hobusega koju. Pimedas tee kadund ära. Ta sidund hobused puu külge ja läind otsima teed, pole leidnud ent enam hobuseidki üles, käies mööda metsa. Sääl ta siis kõndind ja kõndind, väsind ära, istund maha

ja läind jälle. Korraga kuulnud oma ees nagu huilgamist, inimkõnet, hääli. Läind järgi, kuid pole leidnud kedagi.

Lõpuks ta silmand tuld. Olnud maja. Astund sisse — tuttavad ees: mees käind ära kümme penikoormat ja jõudnud kella neljaks hommikul järvevahi manu. See olnud tark vanamees, see järvevaht, ja öelnud peremehele: „Sa oled eland vähe uhkelt, nüüd sa saad natuke häbi!“ Peremees riietund lahti — olnud higist läbimärg — ja söönd einet. Siis järvevaht sõidutand ta koju — kõigil koduseilgi olnud häbi. Nädal otsa otsitud hobuseid, ent pole leitud. Alles hiljem keegi võõras mees leidnud metsast vaevalt elus hobused vankri ees. — Pr [220·].

Tegelikult ongi ju nii, et sügavas laanes kumiseb ja kajab alatasa kummalisi häälitsusi, eriti just lindude huilgeid, tagumist ja laulu, mis sarnaneb kord helinale, kord naerule, kord kohutavale kisale ja mis jätab õige salapärase ja mõistatusliku mulje, kuna tõeline häälitsuse põhjustaja jääb ju harilikult ikka teadmatuks. Siis massifantaasia kaldubki otsima üliloomulikku seletust ja annab häälitsejale igasugu nimesid vastavalt ajale ja oludele [1]). Nõnda ka Liivis. — Juba SjWied (LGr 423, 30) kirjutab, et kui öösi kuuldakse kaugel mingit nuttu, siis polevat vaja kosta vastu ega minna ligidale juurde, sest see olevat kurat, kes tahtvat petta ja rikkuda tobusid, ja kui kostetavat vastu sellisele teadmatule häälele, siis jäädavat kurdiks (Pz). Kuid teinekord seletetakse juba ebamäärasemalt, tema ise, see eihüva vaim või kummitus minevat vilistelles ja huilates ees, inimene minevat järgi, aga kätte ei saavat (Pr). Ja juba surnute (§ 99) kui ka külmkinga puhul (§ 100 ja 105) nägime, et häälitsejaks ei tarvitse olla alati ainult kurat, vaid samuti „kriuguvad ja räuguvad“ metsiti ka matmata või hukatud lapsed, mõnikord seletamatu tärin metsas või karjase laul ja kellahelin ennustab surma (vt. § 85, lhk. 10), ning mis puutub eriti huilgamisse, siis on sagedaimaks huilgajaks rannikul hoopis hall ehk külmtõbi (vt. vastavat päätükki, LRU III), kes tuleb vastuhuilgajale selga. Muidugi võivad siis mõnikord ka halli ja külmkinga hääled eksitada inimesi (vt. külmkinga huilgamist ja eksitamist Eestis — § 108 ja 110, vrdl. ka § 114: „Metsas huikaja“).

[1]) Venes on kujunend väga huvitav nimetus sellisele huilgajale: Во Владимирской губ., гдѣ лѣшихъ называютъ „гаркунами“, прямо увѣрены въ томъ, что они произошли отъ связи женщинъ съ нечистой силой и отличаются только тѣмъ, что не имѣютъ тѣни (Собраніе сочиненій Максимова XVIII 82).

Ja isegi niikaugele võib minna asi, et eksitajaks peetakse lihtsalt kas või halba inimest, kes kadedusest või tigedusest on lummutand eksinu silmad („ära teind"), nagu selgub järgnevast loost. Lugu ise on seda tähelepandavam, et paar aastat varem seesama jutustaja kõneles sedasama sündmust, nimetades siis aga eksitajaks tuule- või metsaisa! Vt. sel puhul ka metsaema ja metsainimese huilgamist § 53 (LRU I 98).

RIIDED PAHUPIDI SELGA (S. 86)

1) Jutustaja ema kõnelnud, kuis nad olnud kord kahekesi niinel, pärnaniisi kiskumas, ja eksind ära — käind ümber ühe niidu kolm korda ringi, pole saand säält ära. Siis vaja võtta ja keerda kõigil riideil pahupool pääle. Nõnda nad pääsnud säält ära. Ning sääl olnud siis üks vana mees, must kübar pääs, selline pikk viltkübar, see sääl niidul töötand — eks ta siis olnud see va tuuleisa, metsaisa, metsamees. Ta sääl niidul ikka nagu käind, ja sellepärast need naised eksindki ära. — Pr 77.

2) Jutustaja enda ema olnud ühe vana naisega niinel. Ja nüüd, mõistate, nüüd nad sääl kiskund ja läind üha kaugemale teisele poole, läind hulk aega mööda metsa — ja vana Bigiń'i niitu jällegi tagasi! Hakand uuesti minema, ise veel naernud, et nad nii käind, ja pannud taas sügavasse metsa, kus vaat need pärnad kasvavad, ja läind, läind — ja, näed, vana Bigiń'i niitu uuesti tagasi, teist korda. Siis nad vedand särgi maha — nõnda pidavat siis tegema — ja keernud pahupoole särgil pääle, tõmmand uuesti selga ja siis kui nad läind, siis nad ka võtnud õige tee ja jõudnud pärale. Nõnda nad siis ise naernud, et see vana Bigiń töötand oma niidul, et see siis nii „ära teind". — Pr. 155.

Esitet teisendid on meile väga õpetlikud. — Eksinud näevad metsas üht meest, peavad seda esimese hooga teab milliseks metsaisaks või tuuleisaks, kuid selgub, et see pole keegi muu kui üks tuttav vanamees. Aga tjah, väga harva ju selgub tegelikult selline isik (niisama nagu harva selguvad ka tegelikud huilgajad ja häälitsejad!), vaid enamasti see jääb teadmatuks ja püsibki mingi kummalise „metsamehena", kellest valmib siis üliloomulik eksitaja, tihti õige juhuslikkude nimedega, nagu äsja käsiteldud loos.

Ära ei eksita mitte ainult huilgamise või kuradi isikliku ilmumise puhul, vaid juba ka siis, kui satutakse kas või kuradi jälgede pääle. Kuradil olevat otse omad erilised rajad või teed,

nn. eihüva rajad = äbjõva takad (Pr, V) ehk eihüva teed = äbjõva rekid (V — vt. ka § 132) või adjektiivselt eihüvad rajad = äbjõvad takad (L, Pr). Neid pidavat veel praegugi olema (Pr). Kes selliseile radadele astub, sel läheb päris halvasti (Pr): ta eksib ära (L, Pr, V); silmade ees on siis kõik teisiti, otsekui tagurpidi, nagu oleksid silmad pahupidi keerdud (V). Tihti juhtub, et lähed mööda metsa — nii tuttav koht, et seotud silmi võiks minna, äkki aga ei tunne kohta enam äragi, kus oled, — eks oledki siis sattund eihüva rajale (Pr). Jutustaja ise korjand kord kumarkili marju, tõstnud pää üles — pole tundnud enam kohtagi, silmade ees virvendelnud kõiksugu suured küünid ja niidud ning kõrge lai tee, siis sõitnud säält keegi mööda, ja ta küsind sellelt, — kohe nagu mingi suur kott sadanuks silmade eest ära (Pr). — Selliseist vaimude jälgest ja radadest oli meil juttu juba eelpool külmkinga puhul (§ 106, 110 ja 117), kusjuures nägime, et vaimude nimed võivad olla väga erinevad (Eestis näit. kuradile seltsivad päämiselt surnud ja metsahaldjad — vt. § 117). Liivis kristlik arusaam on asetand siiagi jälle kuradi, selle kõige kurja juure, kusjuures täienduseks seletetakse veel teinekord, eihüvad (NB adjektiivselt!) rajad olevat need, mida mööda jooksevad üldse kõik kuradi käsilased — nõiad ja nõia moondisedki (Pr).

Esitelnud eksimismotiivi Liivis, kirjeldagem lõpuks siis ka neid maagilisi võtteid, mis päästavad taas eksinu eksitaja küüsist ja aitavad ta õigele teele [1]).

VASTUABINÕUSID EKSIMISE PUHUL

Kui inimene on eksind ära (see on eihüvast taas), siis vaja vedada riideil pahupool pääle, — siis jõutakse õigele teele (Pr — vt. ka eelpool S. 86: Riided pahupidi selga, kas kõik riided või aga ainult särk). Vana Tšiekõr keernud riided ja sukad pahupidi, kui ta olnud ära eksind (L). Jalad vaja kängida lahti ja vahetada ära pastlad, viisud või muud jalatsimed (L). Kura jalg vaja kängida valla, — siis tuleb meelde, kus tee on (L). Kura jala nimetu varba vahelt vaja nuusata higihaisu, kui on eksitud (L). Eksinu istugu maha, tõusku siis üles — ja näebki teed (V). Istutakse maha ja loetakse issameiet, — siis silmad lähevad valla (Kr). Eksinu peab laskuma põlvili ja lugema issameiet kinnisilmi (L). Palu aga jumalat, — ja silmad lähevad lahti, näed, et

[1]) Sageli aitavad eksinuid õigele teele ka haldjad (vt. LRU I) ja nimelt metsaema (§ 53), lehtedeema (§ 55) või sooema (§ 58).

polegi teab kuhu kaugele eksind (Sn). Kuid mõnikord ei aita miski asi: üks naine kerind terve kera l õ n g a ümber nelja kuuse ja ise pole teadnudki, et on säälsamas ühel kohal (L).

Eksimislood peegeldavad selgesti vana tõde, et h i r m on loond esimesed jumalad, et mütoloogilised olevused kujunevad t u n d e a f e k t i s, nagu näidand seda Wundt jt. — Hirmu produkt on ka see olevus, kes eksitab inimesi kord ühe, kord teise nime all, kusjuures algupärasemaiks eksitajaiks meie esivanemate teadvuses on olnud metsa hukkund s u r n u d ja m e t s a h a l d j a d, kellede asemele alles ristiinimese teadvuses on nihkund (elus üldse valeteile eksitav) k u r a t. Liivis kurat on saand eksitajana juba niivõrd domineerivaks, et ainult veel analüüsi ja eritelu abil võime jälgida ta sidet surnute ja haldjatega. Ristiusukultuuriga kaasatulnud elukäsituse ja mitmesuguste jutumotiivide taga võime vaevalt veel aimata algupärast käsitust metsahaldjast, kes lummutab silmad tuttavaimaski kohas, hüüab ja huilgab ning eksitab inimese viimaks kes teab kuhu ära. Eestis ja Soomes (kõnelemata kaugemaist hõimest) on püsind siiski selgemaid ja kindlamaid andmeid metsahaldjaist äraeksitaja osas, kuid nende jälgimine ei mahu enam käesoleva töö raamesse[1]).

Kaaluvaks tõenduseks praeguse kuradi esinemisest endise metshaldja rollis on ka silmatungiv asjaolu meie kuradi terminoloogias: laialt meie sugukeeltes kuradi nimetused on seotud metsaga, mis ei tähenda ju lõppude lõpuks muud midagi kui seda, et r i s t i u s u m õ j u l m e t s a h a l d j a o n m u u t u n d k u r a d i k s või suland sellesse, nagu üldse ristiusk on püüdnud omistada paganuse usundile halva, kuratliku ilme (vrdl. § 21). Esitagem näiteid ainult läänemeresoome keelte ulatuses[2]): v e p s a s on kuradi nimedeks ms. näit. korbhīńe, metsamez, metsk; k a r j a l a s metšähińe, metšäläińe, hiidoлańi, hiiz(i), hitto ja mitmeid sellesama sõna moondisi; s o o m e s metsähinen, hiisi, hitto, (hitsi, hiitto, hiikko, hotto jm. moondisi), hittolainen, hiitolainen (vrdl. eesti hiidlane); v a d j a s hitto, hittoлaine (mõlemad, tõsi küll, lainatud soomest); e e s t i s metsaline (sagedamini lihtsalt sõimu-

[1]) Üksikuid näiteid Eestist vt. E 32900 < Narva; E 52480 < Kuusalu; H II 33, 766 (3) < Jüri; H II 13, 155 (1) < Koeru; H II 13, 556 (2) < Peetri; E 51166 < L.-Nigula jne. — Soome andmeid vt. KsVk III 16—60: Metsän peitossa (U. Holmberg).

[2]) Andmed saadud J. Mägistelt.

sõna), mõtsapoiss ja mõtsasaks (Lutsis), eriti veel Setus mõtsalinõ, mõtsik, puusta-mõtsa-päälne (vrdl. ka sõimusõna laań); liivis mõtsa-miez (L, Pr), juhuslikult ka mõtsali (Pr — üldiselt küll „metsaline" esineb liiviski enam sõimusõnana)[1]).

Mainigem võrdluseks, et näit. venelasil on sarnanend kuradile iseäranis sagedasti jällegi just veehaldja водяной, niisama nagu ka vene mõju all seisnud Setus, Lutsis ja Kraasnas esinevad veekuradid ja -„saksad"[2]). — Nõndaviisi kajastub siis kui ka tihti mitte enam elavas ettekujutuses, siis vähemalt kas või ainult veel surnuks tardund terminoloogiaski natukene seda hämarat haldjate maailma, mille asemele on tungind ajajooksul uued ristiusu importeeritud mõisted ja nende seas iseäranis võidukalt just kurat.

HIIU JA PUUGI ELEMENDID KURADIS

135. Nagu meie hõimude metsahaldjad on tihti suland ristiusu importeeritud kuradisse, nõndasama kurat on sulatand endasse veel muidki paganuse mütoloogilisi olevusi ja motiive. Juba Jacob Grimm, analüseerides kuradit germaani mütoloogias, jõuab tulemusele, et germaanlasilegi alles ristiusukultuuriga kaasatoodud kurat on sulatand sääl sagedasti endasse paganusest põlveneva hiiglase mõiste: „Nirgends aber stellt sich der teufel heidnischer dar als wo er an die stelle der alten riesen getreten ist"[3]). Germaani mõjul kurat esineb rumala hiiuna Soomes ja Baltikumiski. Eriti huvitav on germaani hiiu kujunemine Eestis üheltpoolt „tugevaks poisiks", Kalevipojaks, Suur-Tõlluks jne., teiseltpoolt aga „vanapaganaks", kes on identifitseerund lõppude lõpuks kuradiga[4]). Liivigi väheldased andme-

[1]) Vt. ka § 124: Praeora härja küpsetamiseks, kus kõneldakse kord kuradist (L 27), teinekord taas metsarahvast (L 42).

[2]) O. Kallas, 80 LMrMj 224 ja 229 (meresaks), 230 (järvesaks ja järve-elläj). — Olgu mainitud, et aga näit. Petseri venelased tarvitavad kuradi nimetusena tihti ka just лѣшій-sõna, ergo, metsahaldjat (P. Berg), niisama kujutellakse kuradit metsahaldjana ka mujal Venes (Собраніе сочиненій С. В. Максимова XVIII 4).

[3]) Grimm, DM[3] II 972.

[4]) Iseendast aga juba „pagana" nimigi viitab enam rumala hiiu kui kuradi poole (NB seejuures sõna pagan ise ei ole lainatud sugugi germaanist, vaid venest!). Huvitav ongi paralleeliks, et soomes pakana ja ka näit.

kesed osutavad samalaadilist arengut kahes suunas. Kuna liivi hiiglasil, Tõllul ja kirikuidehitaval Olvõr'il (kui ka kirikuehitamist takistaval kuradil) peatume edaspidi eraldi (LRU III: Varia), siis jälgigem siinkohal ainult kuradi esinemist hiiglase rollis [1]).

ÕMBLEJA SUURE NÕELAGA (S. 93)

1) Vanasti Lüž-külas olnud kaks peremeest. Suur-neljapäeva hommikul üks neist viind hobust metsa niidule ja näind, kuis keegi paigand kuhjal pükse, ja nõel olnud nii suur, et mehel hakand hirm, ja ta öelnud: „O püha pikne, kui suur nõel on!" — Niipea kui õmbleja kuulnud seda, kohe ta karand kuhjalt maha ja joosnud ära, nii et kõik puud paindund [2]). Mees toond nõela koju, ja sepp tagund sellest mõlemale peremehele adra künnirauad. See püksipaikaja olnud kurat. — L Ket 119 (45) = L 8.

2) Kord olnud üks vana reheahjukütja. Ühel päeval kurat tulnud rehte pükse paikama. Kukk laulnud, ja kurat läind ära põrgusse tagasi, kuid unustand oma püksid rehte. Siis sel vaesel ahjukütjal olnud suur õnn, et saand kuradi püksid ja nõela: püksid olnud nii suured, et ta õmmelnud viis neljavakast kotti ja nõelast tagnud kaks adra künnirauda. — V 19.

---

liivis pagan(õz) ei ole omandandki endale spetsiaalselt kuradi tähendust, vaid tõlgitseb esimeses joones mittekristlast ja esineb edasi lihtsalt sõimusõnana (muidugi kiriku mõjul!). — Pagan-sõna puhul vrdl. ka sõna *hiitolainen tähenduslikku arenemist Eestis: algupäraselt see on olnud põlismetsa elanik (NB ka metsahaldja — vt. § 134), millest on võrsund 1) tugeva ja suure mehe mõiste > hiiglane, hiid ja 2) vaimlikult mahajäänd rumala kolkaelaniku mõiste > hiidlane. — Pangem tähele, et Liiviski rumala hiiuna esinev kurat on seotud sageli just metsaga (vt. järgnevaid muistendeid).

[1]) Kuradi hiiglasuurust vt. veel § 124 (Praeora härja küpsetamiseks) ja § 130 (Jutt, mis pole tõsi). Vrdl. ka § 127: Pikse maharabatud kurat (resp. hiiglane?), — germaani maailmas pikne hävitab oma vasaraga algupäraselt just hiiglasi.

[2]) Puude paindumisest kuradi põgenemisel vt. veel § 127 (Kurat ei maadle kolmega) ja § 131 (Kuradi tubakatoos). Vrdl. ka § 127: Kurat pelgab oma nime, kus ta põgeneb sellise müraga kui merekoha. — Esitagem lisaks tüüpiline näide puude paindumisest ka Eestis (E 24312 < Võnnu): „Aga varsti tulnud üks peris koll metsast, nii et keskmised kuused maani loogas käinud, nagu üks salm ütleb:

kuused maani kumardasid,
vahtrad veidi võnkusida,
männad natuke nõtkusid."

LAST HÄLLITAV HIIGLANAINE (S. 92)

Üks pere teind metsas kuhja. Õhtul kõik läind koju magama, kuid kuhjategija ülal kuhja otsas jäänd sinnasamasse üles magama.

Öösel ta kuulnud müra ja näind, kuis niitu tulnud sellised hirmus suured inimesed — mees ja naine, naisel laps seljas; see olnud va kuradiema. Nad tulnud otse kuhja alla ja peatund sääl. Mees läind ära, kuid naine jäänd lapsega sinna, hällitand last ja paigand oma mehe pükse — kole suured püksid olnud.

Laps hakand nutma, ja siis ema kiigutand teda: „eia-eia (=äiu-äiu), Gotlantiń“ (see olnud vana kuradi tütre nimi, nagu seletand jutustajale ta enda ema) ja „žūžu-žūžu (= kussu-kussu), Gotlantiń, rīte kāniņš atves jounu kundziń'“ (= kohalikus läti murdes, s. t. hommel Kāniņš toob noore isandakese)[1]).

Siis see mees ülal kuhja otsas mõtelnud, et ta hukkub, et ei tea, mis teha. Säälsamas kuhjal olnud suur raudhang, ja mees virutand selle alla naisele pähe. Naine haarand lapse ja pannud jooksma, arvates, et see on visatud taevast.

Hommikul teised tulnud metsa, ja nad saand pükstest kaks koormat ja nõelast üksi terve koorma. Arvatud, et see olnud kurat. — 1 Pr 61, 2 Pr 164.

MERRE SILLA EHITAMINE (S. 104 + 273)[2])

11 varianti (lvÜ): 1 Alho, LK 20 — 2 L [158⁰] — 3 Ii 30 — 4 Sr Saar — 5 Ir Set, 6 Ir 2 [3]) — 7 Kr 19 — 8 Pr 265⁰ — 9 V Dzimtenes Vēstnesis 1914, № 299, 10 V 43, 11 V 119⁰.

[1]) Küsimise pääle, keda mõista selle „noore isanda“ all, kelle toob isa homme lapsele, vastas jutustaja, et küllap see noorisand on siis selline pūjk (vt. § 136), kes hangib inimesi ja kes saab igalepoole. — Selline seletus johtub vist lihtsalt loo unustamisest ja fragmentaarsusest Liivis. Tõenäolikult siin on tegu germaani maailmas kuulsa lapse vaigistamise motiiviga, kus vaigistaja avaldab salanime, mida juhtumisi päältkuulev jutukangelane just vajab, et lapse isast võitu saada, — vt. Grimm, DM [3] I 515 (laialt tuttavas Olevi kirikuehitamisloos: „Ziss, ziss! morgen kommt Wind und Wetter dein vater heim und bringt mit sich sonne und mond, oder den heil. Olaf selbst!“), II 977 (Die sage von der Kallundborg-kirche: „Still, still, mein kind, morgen kommt dein vater Fin und bringt dir Esbern Snares augen und herz zum spielzeug!“), [4] III 302 (muud kirjandust). — Vrdl. sel puhul veel § 127: Võõras vanamees ütleb kuradi hobuse nime (lõukoer). Olevi loo Liivis esitame edaspidi (LRU III).

[2]) Vastavaid lugusid Eestis vt. FFC 25, S. 48 ja Eisen, EM IV 76; Lätis LP VII 1308—1321, V 383 ja 416, RKr III 90 jne.; vt. ka Bienemann, LSb № 12, 13, 24, 28, 107, 110, 111.

[3]) Liivlase enda kirjutet ja ilustet teisend.

I A a Vanad „kalamehed“ (s. t. liivlased) tulnud meritse siia randa elama, aga kūrõd = kurelased hakand neid kimbutama ja tahtnud ajada neid vägisi merre (1, 5).

ba Siis vana kurat ise palve pääle luband hädalisile oma abi ja kohustund saatma neid üle mere Saaremaale (1).

bb Siis vana Jak Mikil' olnud selline „kuraditegija“, läind Suur-kangrule ja vilistand kolm korda; tulnud kurat, ja Jak palund teda teha tee üle mere (5).

B a Palju sadu aastaid tagasi võõrad sõjamehed sundind liivi rahva alluma. Võidelnud küll kaua ülivõimule vastu, suurim osa liivlasi alistund lõpuks ometi võõraile. Ainult üks ülem oma inimestega katsund varjata end suurtesse Kuramaa metstesse sügavate soode taha. Kuid ka sinna võõrad tulnud samm-sammult järele ja ajand liivlased viimaks mererannani välja. Liivlasil pole olnud paate, ja sellepärast nad pole teadnud, kuis saada üle mere. Murelikult ülem käind mööda randa, mõteldes vaid seda, kuis päästa oma rahvast võõraste käest ja viia üle mere (6).

b Sääl, korraga, ei tea kust — kas võõrastega kaasa tulnud? — astund ülema ette kurat ja tõotand teha liivi rahvale silla üle mere, kui ülem annab talle oma hinge. Ülem olnud valmis kõigeks ja tõotand kuradile oma hinge, kui see teeb silla valmis (6).

C Ühel õhtul olnud selline ilus pehme ilm. Kuradil pole olnud midagi teha ja ta mõelnud minna kiusu tegema aurikuile merel, nii et need ei pääseks enam „suurest merest“ „pisikesse merde“ (s. t. Riialahte). Selleks ta tahtnud teha Kuolka-ninalt tee Ruhnu saarele (10).

D a Kuradiema tahtnud matta mere risti kinni (3) ~ kurat tahtnud teha mere Saaremaa ja Kuramaa vahel kinni (7) ~ kurat teind silda Kuramaalt Saaremaale (8)

b ja hakand kandma liiva enne poolööd (7).

II A Kuolka maanina kohal pole olnud enne midagi. Kord kurat tahtnud minna kuhugi, pole saand üle mere ja võtnud kübaraga maad, see kübaratäis kukkund aga maha — ja sellest tekkindki siis Kuolka maanina (2).

B aa Kurat läind kaugele metsa ja võtnud säält sületäie maad ehitusmaterjaliks. Paika, kust ta kaevand oma koorma, kutsutakse veel praegugi „Tüjabri auguks“. Kuolka maanina kohta kurat visand oma kandami maha, ja sellest tekkindki merre see pikk liivalaid (1).

ab Kurat võtnud Tijabõr-mäest (= lt Stiebru kalns) ühe sületäie liiva, viind randa ja valand sületäie merre silla ehitamiseks, — ning sellest on sugendki Kuolka nina terav ots (9, 10).

ac Ühe sületäie maad kurat viind ära Tiabr-kraavist, ja sellest sugend Kuolka nina (7, 11).

ba Siis ta läind ja toond teise sületäie liiva, millega ta jõudnud viis versta merre ja teind sinna liivalaiu (10).
bb Sest kahest liivakandamist, mis kurat Tüjabõr-mäest toond ja ehtind aegsasti visata merre, sugend Kuolka nina (5, 6).

III A a Aga kukelaul katkestand kuradi töö (9):
aa Kuradiema saand viia merre kolm sületäit ja teha laiu valmis, kui kukk laulnud (3).
ab Kui kurat läind kolmanda liivakandamiga, siis kukk parajasti just laulnud (5, 6).
ac Kui kurat tõmmand parajasti oma kätega teist korda liiva Tiabõr-kraavist sülle, siis äkki kukk laulnud (7).
ad Kui kurat tahtnud minna selle kolmanda sületäie järele, siis kukk laulnud (10).
ba Kuna kuradil on jõudu öösel ainult esimese kukelauluni (6), siis kohe kukelauluga see kolmas kandam kukkund tal sülest maha Irai-küla ligidal, kus praegugi on künkaid (6) ~ Jõń-mägi (5).
bb Kohe kukelauluga liiv kukkund kuradil sülest maha, ja sellest sugendki need Tiabõr-mäed ja orud. Niiviisi kuradi nõu läind luhta: ta pole saand teha merd kinni (7).
bc Nõnda siis kuradil pole olnud aega enamat tuua, ja töö jäänd pooleli (10).

B Šlītõr-nimelisel kohal sületäis kukkund kuradil maha, millest tekkindki säälsed mäed (8).

IV A Ometi siis kuradi töö ei õnnestund Kuolkas enam kui Īra-külas, kus tema samuti katsund silda ehitada, ja nõndaviisi liivi kalamehed jäändki oma rannale asuma (1)

B Saanuks kurat viia merre ka veel selle kolmanda sületäie, siis liivlased võinuksid minna kuiva jalu üle mere (6) ~ siis olnuks tee üle mere Ruhnule valmis (10).

V Kurat tahtnud kivegi viia, kuid telg murdund ja kivihunik kukkund maha kahe Brōskõ-talu (Kr) vahel, kuna teine suur kivistik on Žviedõr-talu (= Ruotš, V) maa põllul (5).

DER TEUFELSDAMM BEI DONDANGEN

Bei Dondangen in Kurland liegt der Blauberg oder Sliterberg, ein Teil der längs der Meeresküste fortlaufenden Hügelkette. Hier findet sich im Sande des Bergabhanges nach der Küste zu ein Steinhaufen von ungeheurem Umfang. Der ist so entstanden: Der Teufel wollte einst den Rigischen Meerbusen von der Ostsee durch einen grossen Damm trennen. Er bat um die Erlaubnis dazu und erhielt sie auch unter der Bedingung, dass er die Arbeit in einer Nacht vollende. Nun trug er Steine zusammen; doch der arme Teufel ward vom Morgen überrascht; der Hahn krähte und die

Steine fielen ihm aus der Hand. — Bienemann, LSb 63, № 69 < Schlippenbach, Mitausche wöchentliche Unterhaltungen II (1805) 346[1]).

136. Kuna läti ja eesti rahvaloomingus mängib otse kolossaalset rolli raha ja igasugu vara hankiv p u u k[2]), siis on eriti silmatorkav, et liivis sellevastu puugile pole kujunend isegi kindlaks fikseerund erinimetust mitte. Küll on liiviski tuttav puuksõna vaste p ū j k (Kr, Pr, V), aga see ei esine siin varandusi tassiva fetiši, vaid muinasjuttude koletise (drakooni) tähenduses ja sedagi õige harva (Kr 50 = Mt. 300; Kr [267] = Mt. 749, $_2$'; Pr 61 = S. 92, vt. § 135; V 145 = Mt. 763' + S. 199). Tähendust segavalt on mõjund lisaks lätist lainatud suurt tuult ja mõnikord juhuslikult ka hiilingut ehk tuulispääd tõlgitsev samakõlaline p ū k (< lt pūka ~ pūta, inglise puff), milletõttu pūjk, see ähkiv ja puhkiv drakoon, millisena teda kirjeldetakse, näib siirdunuvat isegi t u u l i s p ä ä paralleelnimeks (Pr 219 — vt. § 132: Hangede tuisutaja). Nõnda juba SjWied (LWb) noteerib: pūik, pl. pūikõd (pūg, pūk) 'Windstoss, Windhose[3]); Schimpfwort für einen unersättlichen Menschen[4]); Drache, der allerlei ins Haus bringen soll, z. B. v ī l' a p ū i k 'der Korn bringt'; ibid. sub D r a c h e 'pūik, der allerlei Güter ins Haus bringen soll'.

Kuid olgugi, et puudub sobiv terminus technicus, ei tähenda see kaugeltki veel mõiste enda puudumist Liivis. Puugimotiivid on ka siin populaarsed, need ei esine ent iseseisvalt, vaid seginenult teiste motiivega ja maskeeritult muude nimede taha. Üldiselt p u u k L i i v i s o n s e g i n e n d j a s u l a n d k o l m e suurde üksteisest tugevasti erinevasse g r u p p i: 1) h a l d-

[1]) Sama teksti vt. veel Schlippenbach, Malerische Wanderungen durch Kurland (Leipzig, 1809) ja selle lätikeelset tõlget vt. LP VII 1320 II.

[2]) Siin tarvitetakse teadlikult lõunaeestis esinevat ja saksa keelest lainatud puuk-sõna (ning mitte põhjaeestis tuttavat rootsist lainatud kratti), sest ka lätis esineb pūķis (vrdl. liivi pūjk), ja nõndaviisi on meil võimalus ühtlustada siinkohal selle Baltikumi rahvaile ühise pailapse terminoloogiat. — Läti puugist pika ülevaate on avaldand pastor R. Auning: Über den lettischen Drachen-Mythus (Magazin XIX$_1$), vt. ka LP VII 713—848 ja Šmits, LM^2 63. Eesti puugi kohta seni ilmund kirjandusest tähtsaim uurimus oleks L. Schroeder'i „Germanische Elben und Götter beim Estenvolke" (Sitzungsberichte d. phil.-hist. Klasse d. Wiener Akademie d. Wissenschaften 153 (1906) I), lhk. 7 jj.

[3]) Sõnakuju p ū g oleks võimalik ühendada ka verbiga puhuda = pū'gõ (lvÜ), mis tuulispää tähendusele hästi sobib.

[4]) Samas tähenduses esineb eestiski puuk ja verb puukima.

jaisse, eriti rehe (resp. maja) ja põllu kaitsevaimesse, nagu seda käsiteldud juba eelpool (LRU I, § 44, 45 ja 48), 2) piima imevasse ja öiti tulejoana lendlevasse võlu-nimelisse nõiamoorisse, kellel peatume edaspidi (LRU III), ja 3) kuradisse, millist kombinatsiooni jälgigem siinsamas.

Kui keegi müüb oma hinge kuradile ja hakkab selle käsilaseks, siis peetakse iseendastmõistetavaks ka teatud vastutasu ehk „kompensatsioonide" saamist kuradilt, kes aitab siis üht või teist viisi oma käsilast, kas sooritades selle töid (S. 126 — vt. § 125) või muretsedes sellele tarvilisi andmeid (S. 141) või harilikuimalt hankides talle vara ja rikkust (L, Sr, Kr, Pr, V — vt. ka S. 125). Viimane motiiv ligindab kuradi nagu iseendast samuti varandusi hankivale puugile ja soodustab nende ühtesulamist mingiks kuradi ja fetiši mõistete kompromissiks, mis esinebki üsna sagedasti nii Baltikumis kui ka mujal [1]). Iseäranis hõlpsasti juhib nende seginemisele veel teenistusmotiiv: mõnikord kurat ei aita oma käsilast mitte ainult kuidas juhtub, vaid on teatud aja otse selle teenistuses, — just niisama aga on ju puukki oma peremehe pärisori ja hangitakse teatud ajaks. Esitagem kõigepäält paar muistendit, mis näitavad meile kuradit sellises teenija rollis (vrdl. ka § 122: Karu valvab õunaaida).

KAKSTEIST KURADIT PERENAISE TEENISTUSES (S. 142)

Talseni linna ligidal olnud kuulus nõid, va Laipmež-talu peremees, kelle poeg praegugi veel andvat rohte ja arstivat haigeid, kuna tal endal on studeeritud lapsed. Noh, selle vana peremehe juurde sõitnud varemalt hädalisi isegi Liivi rannikult.

Kord kaks naist olnud tema juurest koduteel, söönd teel kuskil talus õhtust ja rutand vastu ööd edasi kodu poole: lapsed olnud ühel suremas haiged. Perenaine aga hoiatand, ärgu nad sõitku edasi, temal olevat kaksteist kuradit teenistuses ja täna

[1]) A propos, Saksas eelpool mainitud drakoon (Drache) just esinebki pahatihti puuk-kuradi rollis (vt. Grimm, DM [3] II 971), kuna Baltikumi keeltes „drakoon" on ainult kirjanduslik lainsõna, rahvakeelele võõras. Eestis illustreerib mõistete ühtesulamist iseäranis tüübiliselt rootsist lainatud tont, mis algupärasest majavaimust on saand kord kuradiks, kord fetišiks (NB „tondi tegemine"!), kõnelemata muist tähendusist. Iseloomustav läti kohta on, et prof. Šmits ei eraldagi puuki kuradist, vaid käsiteleb neid ühes päätükis (LM [2] 62—64). Vene puuk-kuradiks on „tulimadu" (огненный змѣй): vt. Собраніе сочиненій С. В. Максимова XVIII 23/5, 148, 229—232.

ta pidavat laskma kuradid välja[1]). Naised pole uskund sellist juttu ja sõitnud edasi.

Teel nad jõudnud ühe pisikese järve manu. Sääl äkki tulnud õhus järgi kole tuulekeeris (vrdl. lhk. 214) ja ajand neid suure müraga ümber järve hommikuni, nii et naised olnud hirmu täis ja kinnitand, nad ei minevat enam kunagi nõidade manu rohtude järgi, surgu kas või kõik lapsed ära. — Pr [264·].

ÖISED TÖÖLISED PÕLLUL (S. 127)

Kaks peremeest eland kõrvuti, nii nagu jutustaja ema seda seletand, need olnuksid nagu Dēl'ak ja Nittõl siinsamas Pitrõgkülas. Ühel peremehel olnud palju inimesi ja teisel vähe. Kuid kel olnud vähe töölisi, see saand oma tööga ennem valmis kui teine, kel inimesi olnud palju. Tema küll imestand: mõistate, tema töötab ja töötab ning pere töötab, aga tema ei saa nii ruttu valmis kui teine!

Temal olnud selline noor hobune ja ta pannud selle köide (ta sõitnud nii nagu linnast koju õhtul hilja) ja siis ta võtnud läind vaatama seda hobust, et noor hobune, vaata kui ei vääna end kuidagi ära. Noh, hobu olnud hästi ja ta tulnud tagasi, kuid jäänd siis nii nagu kusele või asjale. Sääl keegi vilistand kõvasti selle peremehe rehe juures, kel neid inimesi olnud vähe, aga töö läind kole kärmesti. Vilistand teist korda. Nüüd ta jäänd vaatama, et mis sääl siis õieti on, et nii vilistetakse, et mis sääl õige tuleb. Ja sääl hakand tulema rehest välja inimesi. Kui kolmandat korda vilistet, siis tulnud välja niipalju inimesi et... Ning olnud sääl poisse ja tüdrukuid, vikateid ja rehasid. Nad niitnud ja riisund, kuhjand ja kandnud, nii et puha otsad aina paindund. Kui puha olnud valmis, nurm niidetud ja riisutud ja ära kantud, siis nad tulnud kõik „tükkis" rehte sisse. Perenaine olnud keetnud valmis suure katlatäie rokka (suppi) ja nad viind nüüd selle peremehega rehe manu, ja sääl siis hakatud sööma. Tema aga, vaene mees, see naaber, muudkui vaadand sääl aia ääres. Pärast nad sääl läind magama, kuna perenaine peremehega viind tühja katla tuppa.

Hommikul see vaene peremees mõelnud, mis küll teha: tema tõuseb üles — teisel peremehel põld kuhilaid täis! Ta mõtelnud, et mis muud teha, vaja tõega minna naabri manu paluma, et see annaks oma pere temale kah: tal oleks vaja rukist niita, aga ise on haige, poiss on haige. Ja siis ta läindki teise peremehe manu kurtma. See vastand: „Oleksid sa mul hää sõber, siis ma oma pere saadaksin sulle kah..." Noh, siis ta luband olla kaaslaseks ja muile mitte kõnelda. — „Jah nii, iga aasta sa pead tapma siis härja, mis nad söövad, ja iga aasta pead andma üheksa vakka vilja — kolm rukkeid, kolm otri, kolm

[1]) Just niisama puugid peavad pääsma kindlal ajal välja.

nisu.“ Seda kõike ta luband. Nüüd vaesel mehel rukiš vaja samuti niita maha. Nad leppind veel kokku, et kellegile ei tohi kõnelda, ja teine veel õpetand: „Sina ise ära liigahtugi, sina aina maga ja ära mine välja vaatama kah mitte. Nõndasama magagu su naine, ja hommikul ta võib lasta lahti oma tüdrukud ja poisid: neid pole talle enam vaja.“

No jah, nii nad siis magand. Kuid temal pole tulnud und — vanamehele see uni ei tule ju kah mitte. Siis ta läind natuke vaatama akna manu, et näha, kas see peremees pole narrind teda, kas sääl nurmel on siis ka tõesti midagi. — Läind vaatama, — ah sa taevas, kus töötand inimesed, poisid niitnud, niitnud nii et, naisterahvad, kes sääl olnud, sidund ja. Ning keset nurme sääl istund üks suur karvane isand. Sel olnud sellised silmad, ja ta vilistelnud üha, ning kui ta vilistand, siis nad töötand nii virgasti nii et. Aga temal hakand hirm, sel peremehel, selle karvase isanda pärast. Ta olnud ka selline, kes ikka jumalat veel kartnud, see peremees, ja ta läind siis naiselegi ütlema, et nüüd pole joones, et nüüd nad on eihüvaga koos. Nad läind siis tuppa ja palund jumalat, „et nad astund nii halba vankrisse“, ja seda rokka nad kah pole keetnud neile, vaid heitnud magama. Sääl tulnud see teine peremees akna taha küsima, kas „söömaaeg“ on valmis. Vanamees vastand: „Sina käskisid ju meil magada.“ — „Nu jah, siis seekord mina teen selle söögi, kuid teinekord, kui nad on töö juures, siis pead sina ise tegema.“

Siis need peremeest-perenaist nutnud ja hulund, et mis nüüd küll teha, et nüüd eihüva käes nad on kindlasti. Päev otsa nad nutnud ja palund jumalat ja lugend piiblit. Siis vastu õhtut tulnud üks vana mees ja küsind öömaja. Peremees seletand, et neil selline häda, et peaaegu ei tahaks andagi, aga kuis siis teekäija saavat, et pidavat ikka andma. — Nojah, mis häda tal siis on selline? Siis peremees jutustand, kuida neil olnud. Võõras vastand, et selgesti võivat näha, et nad nüüd eihüva käes on, ja küsind: „Kuid teie ju ometi usute jumalasse?“ — „Jah, siiamaani oleme uskund, aga nüüd oleme petetud sest teisest peremehest.“ — „See on hästi. Kas sa oma verega alla ka kirjutasid?“ — Peremees vastand, et ei olevat. — „Siis on hästi, siis on hästi.“ (See olnud jumal.) Ja siis see vanamees öelnud: „Noh, nüüd võta sa ise, peremees, ja pista tuli külge sellele viljale, mille nad niitsid.“ Peremees nutnud, kust nad siis leiba saavat, see olevat kogu ta rukis. — „Sina nutad! kust leiba saad? Sina oled ometi lugend piiblist, kus on kirjutet, et vaadake lindude pääle, kel midagi pole külvatud ja kellel on küllalt.“

Siis ta läind, läind ja pistnudki tule külge. Sääljuures ta pidand ütlema need sõnad: „Mis eihüvad on teind, see peab kaduma ära!“ Kus teine peremees joosnud, kui tuli põlend, ja karjund, kes on teind, kes on teind. Kuid see võõras mees õpetand, ärgu ta öelgu kellelegi, kust see tuli on tekkind. Naaber näind aknast, kuis tuli põletand ära kõik rukkikuhilad, nii et

kõik nurm olnud valge, ja joosnud karjudes välja. Teine aga seletand, tema kah ei teadvat, kuis tuli on hakand. Noh, nüüd vaja minna kustutama, ja läindki puha. Sääl aga tuli võtnud ja läind ka teise peremehe nurmele, kes olnud kuradi kaltsus, ning kõik vili põlend tema nurmel ära, niidetud ja niitmata, ja hooned põlend ära ja varandus ära ja loomad ära. Ja siis vilisend nii et alles vilisend; vana kurat öelnud: „Meie peame põgenema: siin on üks jumalamees, kes selle on teind!" Ning kuradid hulund nutta, et neil vaja põgeneda. Siis see peremees jäänd vaeseks kui sant ja teine, kes jumalat kartnud, läind rikkaks.

See võõras vanamees andnud peremehele ka pisikese karbi, et kui tal tuleb vaja raha, siis tehku karp valla ja võtku, see kunagi tühjaks ei jäävat, aga sinna, kus pole vaja, sellise halva asja jaoks ärgu võtku. Veel õpetand see võõras: kui naaber on käind kerjamas ringi, see va kuradi apostel, siis võtku peremees ja andku talle süüa kogu aasta, aga nõnda, et temagi tuleks jumala juurde ja hakkaks palvetama (vanasti ju ikka paatreid peetud). — Naaber käindki ringi ega ole saand enam kuhugi. Siis peremees halastand tema pääle ja võtnud ta enda manu. Kui siis esimest korda hakatud paatreid pidama ja laulma, siis vana kurat hüüdnud akna taga: „Sina ei ole jumala, sina oled minu! sina ei ole jumala, maksa mu võlad!" Kolm ööd ta nõndaviisi käind sääl akna taga ega ole lasknud magada kah peremehel. Küll nad siis palund jumalat ja lugend piiblit, ja siis tulnud ka veel üks suur pikne (äike), — siis kadund ära. Pärast hakatud niitma, mis veel olnud, neid otri, nisu, kaeru, ja sel peremehel viljapääd olnud kaksteist korda suuremad kui varemail aastail.

See võõras vanamees öelnud peremehele veel: „Ela sa siis nii nagu olen õpetand. Ja jõulu õhtul, siis ma tulen taas teie juurde külla. (Nemad pole ju veel teadnud, et see olnud jumal ise.) Jõulu õhtul, kui teil on söök laual, siis ma olen sääl juures." — Perenaine pannudki parajasti rooga lauale — olnud küpsetet peent leiba ja liha ja puha nagu rikkal perel kunagi, et midagi pole puudund, mis ilma pääl on. Ema ja tüdrukud säädnud lauale, ema pannud taldrikuid, ja siis see pisikene poeg küsind: „Ema, meid ei ole ju niipalju, kuis sa paned ühe taldriku enam?" Ema ütelnud: „Meil tuleb ju täna jõulu külaline." — „Kunas see isand siis tuleb?" Ema arvand, et see on mingi jumala saadetu, et jumal ise see küll ei ole, kuid mingi jumala saadetu. Kõik olnud valmis ja nad oodand. Sääl, mõistate, tulnud üks vana kerjus. Emale nagu keegi ütelnuks, see ongi teie suur sugulane. Nad asetand kerjuse laua manu. See pole tahtnud küll minna, kuid nad pole jätnud järgi. Nad söönd ära, tehtud ilus ase ja kerjus pandud magama patjesse. Pisikene poisipõnn jällegi ütelnud: „See ju ei ole meie sugu!" Ema vastu, et on. Siis öösel unes

ta tulnud ütlema emale: „Sa oled hästi teind ja saad õnnistet, sinu lapsedki elavad rikast elu.“ Ning nõnda ka olnud.

Need öised töötajad sääl põllul olnud kurat oma lastega, oma poiste ja tüdrukutega, olnud viljaneitsidpoisid. — Pr 163.

Viimane (lõpuosas täitsa legendiilmeline) muistend tuletab meile alguosas elavalt meelde neid saladuslikke abilisi ja töölisi rehes, kelledest oli juttu juba rehehaldjate puhul (§ 45, vt. LRU I 74—77), ainult diametraalselt vastakas värvingus: sääl need olid häätahtlikud haldjad või õnneisa suvatsetud kaitsevaimud, siin aga hingeõnnistusele kardetavad kuradid, kelledest õige inimene tahab vabaneda iga hinna eest. Aga nii siin kui sääl nad on ometi hangitavad, neid söödetakse ja nad põhjustavad nii või teisiti tulekahjusid, millised motiivid osutavadki vast puugi kaudset mõju nende vaimude kujunemisel. Ja kui ka selliste muistendite puhul võib kõnelda siiski ainult veel kaudsest mõjutusest ja üksikute motiivide ülevõtmisest, siis järgnev muistend sellevastu esitab meile fetišit juba tema puhtaimal kujul ega lase enam kaheldagi oma ehtsuses.

KALTSEST TEHTUD VARAVEDAJAD KAKLEMAS (S. 158)

Jutustaja kuulnud Ire-koolis kaasõpilaselt, mida kõnelnud sellele kord vana saarlane Mařť. Ja see Mařť kuulnuvat omakorda Saaremaal kõneldavat, kuis keegi soldat läind kord ühel laupäeval ühte tallu ja küsind öömaja. Saun olnud köetud ja soldat palund peremehelt luba minna väheks ka sauna pesema, ta polevat olnud enam kaua saunas. Peremees vastand: „Noh, kui sa seda sauna just nii ihkad, siis mine päle.“

Soldat läindki sauna poole ja kuulnud sääl sees kaht naise häälega omavahel kõnelevat. Soldat pole tihand astuda sisse ja kuulatand säälsamas väljas, kuis naised jutelnud: nad öelnud „selliseid-tolleseid“ sõnu mitu-setu korda, ikka ja ikka üht ja sedasama. Noh, soldat pidand siis need sõnad meeles. Ta luurand ka läbi pisikese augu ja näind, kuis naised üteldes sõnu väännud ise selliseid riideräbalaid kokku. Ja nad ütelnud ise sääljuures nimelt seda, et las need kaltsud mingu „kuhu-ei-kuhu“ (s. t. igasugu kohta), aina siia ja sinna igalepoole, „milliste-ei-milliste“ (s. t. igasuguste) nende ja nende isandate (= mõisahärrade) juurde ja võtku seda ja toda igasugu sööki säält ja toogu neile.

Pärast naised tulnud välja ja soldat läind sauna. Soldat „palju-vähe“ (s. t. enam-vähem) pidand need sõnad meeles ja mõtelnud, saaks tema omale kah sellise räbalaist või kaltsest

lapse, ta oleks siis rikas. Ta arutand endamisi, kust saada selliseid nartse, ja taiband kohe, et võiks võtta oma vana särgi. Soldat mässindki särki kokku ja öelnud ise sõnu manu. Kuid üht sõna pole tulnud meelde, ja see laps saand tal lombak.

Kord soldat vaadand aknast ja näind, et need naiste lapsed tapelnud tema lapsega tee pääl ja tahtnud võtta tema lapselt selle „rikkuse" (s. t. vara) ära, ütelnud ise veel, et mehe tehtu peaks olema küll tugevam kui naise tehtu, kuid tema olevat sant, ei olevat tugevam. Ometi nad jätnud lõpuks soldati lapse rahu, vaevand teda juba küllalt.

Kord toas, kus eland need naised, tekkind tulekahju. Naised joosnud toast välja ja karjund, hädaldand ise, et nende lapsed jäänd tulle ja hukkuvad nüüd. Äkki naised näind, et ülemise toa aknale olnud pandud rattarumm, lapsed hüpand läbi selle rummu välja õue ja jäänd nõnda ellu. Keegi muu neid polevat näind, sellised „hinged" (s. t. vaimud) nad olnud, ainult omanik võind näha. Kui selline läheb võtma hääd kosti mõisahärra laualt, siis keegi ei näe teda, kuis ta võtab nina eest ära söögi või ka raha. — Nii jutustand koolipoiss Vaid-külast, kes kuulnuvat seda oma ema isalt, vana Mart'ilt. — Sr 73 [1]).

On iseloomustav Liivile, et esitet lugu, kus fetiši mõiste avaldub oma puhtal kujul, põlveneb Saaremaalt ja on saarlasilt kuuldud. Meelde on jäänd isegi saarlaste lokaalne puuginimetus varavedaja [2]) = vīl'a-vjedaji (Sr — sõnasõnaliselt õieti „viljavedaja", kuid „vili" tõlgitseb liivis ka varandust üldse), olgugi et see pole fikseerund rannikul mingiks terminus technicus'eks (vrdl. ka samuti juhuslikke „viljaneitseid-poisse" eelmises muistendis, Pr 163) . Ligemal järelepärimisel, kes need viljavedajad või „lapsed" õieti olnud, seletetigi, et eks need siis ikka mõned kuradid või kuradivaimud = kure-garad olnud, — näeme siis jällegi liivlaste kalduvust tõlgitseda puuki nimelt just kuradi nimega. Ranniku populaarseimaid puuk-kuradi lugusid ongi karbikeses ostetud noorisand (!), kes teeb puha, mida kästakse, ja kellest vabanetakse sellise töö juhatamisel, mida ta ei suuda sooritada, — ergo, täitsa rahvusvahelisi kuradi motiive (Mt. 1170—1199), seotud puugiga ainult oma sissejuhatusena kirjeldet hankimisviisi tõttu [3]).

[1]) Vt. lhk. 214 mainitud Schroederi teost lhk. 18—21.
[2]) Vt. Eisen, EM I 144—146.
[3]) Vt. lhk. 214 mainitud Schroederi teost lhk. 16.

OSTETUD NOORISAND (S. 159)

6 varianti (lvI): 1 Sr, LP VII 794 (16), 2 Sr 40 — 3 Kr 117, 4 Kr 118[1]), 5 Kr 191 — 6 V 87.

K u r a d i o s t m i n e.

I A Siin jutustetakse sedamoodi. — Kǫrd Zuonkõ (vana Zuonkõ-talu peremehe isa isa) olnud Riias kartulatega. Müünd puha ära, läind mööda Riiga hulkuma ja ostma. Sääl, Toome turul, tulnud talle vastu üks mees ilusa k a s t i k e s e g a käes: kas ei tahaks k u r a d i t osta? — ilus kastike ka — ostku vaid! Zuonkõ ostnud siis kah — kallis pole olnud (1).

B Vana Zuonkõ-talu peremees ostnud omale Riiast k u r a d i, andnud kura käe nimetissõrmest v e r d (2).

C Vana Zuonkõ-talu peremees olnud paadiga Riias ja läind ostma õ n n e, et päästa koju. Keegi müünd talle pisikese k a r b i k e s e ja seletand, kui ta selle pistab merel omale taskusse, siis tuleb hää tuul (3).

D Riias keegi pakkund turul h o b u s e õ n n e viiekopikalises k a r b i k e s e s. Vana Zuonkõ mõelnud, see s' mõne raha, ja ostnud (5).

II A Zuonkõ läind laevale, teind kastikese valla, vaadand: üks l e h m a k õ r v olnud sees. Vihastund — visand selle merre. Nüüd sõitnud koju. Olnud vaikne ilm — teised pole saand kuidagi edasi, Zuonkõl aga paat läind nagu aurik (1).

B a Nagu müüja öelnud, nõnda ka olnud: muud paadid seisnud ühel kohal, tuult pole olnud, kuid vana Zuonkõ paat aina läind (3).

b Siis ta arutelnud endamisi, et vaja vaadata, mis kast see õige on, ja avand karbi. — Pisikene must karvane u s s i k e n e olnud karbis. Vana Zuonkõ visand karbi merre, sõitnud raas edasi — kast tekkind talle jällegi taskusse. Vana visand selle uuesti merre, paat tulnud, et paremini pole vaja, aga kast taskus taas! Vana visand kolmandat korda, — siis pole tulnud tagasi, paat aga tulnud mis mühin (3).

III A Jõudnud koju, Zuonkõ tulnud randa — roheline n o o r i s a n d vastas, küsind, millist t ö ö d tema andvat... (1).

B Vana jõudnud oma koduranda. Sääl patseerind mööda randa üks n o o r i s a n d ja oodand vana Zuonkõt. Niipea kui vana jõudnud randa, noorisand küsind aga kohe omale t ö ö d. — Ja nõnda vana Zuonkõ saand endale selle „noorisanda“ töötegijaks ja see olnud k u r a t (3).

---

[1]) Eelmise (Kr 117) loo otsekohene jatk.

Kuradi sooritetavad tööd (Mt. 1175 + 1178' + 1180 + 1183').

IV A Nad läind kalastama. Noorisand püüdnud kalu vahvasti. Aga kui kaua sa ikka püüad — vaja tulla randa kah. Tulnud randa — noorisand küsind jällegi tööd; kui tööd ei anna, tahab Zuonkõl otsa pääle teha (1).

B Vana Zuonkõl olnud kümme hobust. Ta pannud need talvel kõik regede ette ja läind üksi kümne reega puid tooma metsast, ise istund esimesel reel, teised tantsind tühjalt järgi. Ta jõudnud metsa. Sääl see kurat olnud ka kohe platsis ja ladund koormad pääle, kuna vana Zuonkõ ise vaadand päält. Siis ta istund taas esimesele koormale ja sõitnud koju. Sääl kurat taas juures, ladund koormad maha ja nõudnud jällegi uut tööd — vana pidand andma aina uut tööd kuradile. Ja Zuonkõ mõelnud, mis pagana tööd talle jälle anda, midagi enam pole teha (2).

C a Kord vana Zuonkõ sõitnud oma noorisandaga Dondangenisse ja pöördund õhtul koju. Ti(j)abõr-mäe kohal noorisand ütelnud vanale, sõitku rutem, ta pidavat jõudma Kuolka-külla. Vana ajand siis ka hobuseid, nii et need olnud läbimärjad. — Nad jõudnud Kuolka kõrtsi manu ja astund sisse. Noorisand istund puhvetile ja ainult vana Zuonkõ näind teda, teised pole näind. Kaks meest läind kõrtsis taplema, ja see noorisand õrritand neid tülli[1]: torgand ühele nina alla ja torgand teisele. Siis vana Zuonkõ virutand talle üle kõrva ja öelnud: „Ah sellepärast ma pidingi ajama oma hobused nõnda ära?“ (4).

b Vana Zuonkõ sõitnud koju, pole võtnud enam noorisandat vankrile. Noorisand joosnud järgi ja tahtnud lükata vana merre ja uputada. Vana Zuonkõ pole saand sõita mööda kuiva randa, vaid sõitnud siis vett mööda Zuonkõ taluni ja keernud sääl üles talu poole[2]). Kuid noorisand olnud kah järel ja küsind aina tööd (4).

c Vana Zuonkõ öelnud: „Mis tööd mul sulle anda on! too sõnikut!“ — Kurat öösel toond sõnikut täis kõik toa ukseesise, et ei pääse enam väljagi, ja küsind aga uuesti tööd (4).

V aa Siis Zuonkõ lasknud harutada teda teistel meestel köiekeermeid, palju aina jõuab (1).

ab Siis ta lasknud harutada lahti ühe vana kiluvõrgu

[1]) S. 110 — vt. § 124.

[2]) Vrdl. S. 212 — vt. raha ja vara päätükki (LRU III).

(2, 4, 5) sõlmest sõlme (4), nii et lõng ei lähe kordagi katki (5).

ba Aga kuipalju mehed suutnud vaid keerutada kokku, niipalju see saatan lahutand valla (1).

bb Kurat harutand võrgu lahti ja küsind aina uut tööd (2, 5).

bc Aga seda tööd kurat pole suutnud teha ja lahkund vana Zuonkõ mant, jätnud ta maha (4).

VI a Siis lastud kuradit kanda merest s õ e l a g a v e t t, kuid kurat joosnud nii ruttu, et suutnud tilgakaupa kanda natuke kah, ja küsind aga aina uut tööd (5).

b Vana Zuonkõ tahtnud saada kuradist lahti ja viind ta merele kaheteistkümne sülla sügavusele, et u p u t a d a teda sinna. Kuid vaevalt ta jõudnud rannale tagasi, juba kurat olnud sääl ja küsind tööd (5).

VII A Siis vana Zuonkõ läind merele silguvõrkega. Enne ta lõigand üheksa p i h e l g a v i t s a ühelt kannult, kus need võsud kasvand kõik koos, võtnud need kaasa ja peksnud nendega kuradit. — Siis lõpuks ometi kurat jätnud ta maha ega ole saand vana Zuonkõ hinge omale, vaid vana jäänd siiski ellu (2).

B Lõpuks vana Zuonkõ ja vana Lanks võtnud üheksa p i h e l g a v i t s a : iga vitsa nad lugend puu küljest altpoolt ülespoole tagurpidi üheksanda vitsa, lõigand ära ja läind siis merele. Vana Zuonkõ sõudnud kõigest jõust, kuipalju aga suutnud, kuna vana Lanks peksnud pihelgatega kuradit, peksnud puruksjahuks kõik vitsad... — kuid kurat tulnud ikka jälle tagasi ja küsind aina, mis nüüd siis läseb teha (5).

C Vana Zuonkõ Ants ja vana Lanks koos lõigand p i h e l g a i d ja valmistund merre minema, sidund rannal võrke... sääl vana Zuonkõ hüüdnud: „Juba tuleb, vaata, juba noorisand tuleb Kuolka poolt ratsa suure musta hobusega!“ See tulnud Zuonkõ hinge järele[1]). — Nad rutand, ajand paadi merre ja sõudnud üheksa sülla sügavusele. Sääl nad siis hakand peksma kuradit pihelgavitstega ja uputand tema ära (6).

VIII A a Nüüd vana Zuonkõ lasknud kuradit teha oma j u u k s e k a r v a sirgeks, — ja kurat teind sirgeks (5).

ba Siis vana Zuonkõ võtnud oma enda „m u n a k a r v a“ ja lasknud teha õigeks seda, kuid vaat seda kurat pole saand (5).

bb Zuonkõ käsknud kuradil venitada sirgeks „n a i s e k a r v a“, nii et naine ei tunne valu. — Päev otsa kurat hammastega „eland“ s. t. töötand sääl karva kallal, kuid mitte pole saand: nõnda kui lasknud karva lahti hammaste vahelt, kohe see läind rulli ja rõngasse tagasi kui

[1]) Vrdl. S. 144—145 — vt. nõia päätükki (LRU III).

kärts. Ja naine „pissind ja pasandand" kuradil silmad ja suu kah veel kõik täis. — Siis kurat jätnud vana Zuonkõ rahule (5).

B Siis Zuonkõ andnud talle veel muidki töid, kuid millise töö aga andnud, — noorisand kohe puha teind. (Pärast Zuonkõl surnud naine; kassid söönd selle laibal aidas kõik silmad ära.) Tööst hakand juba peaaegu puudu tulema. Lõpuks noorisand tahtnud minna iga peremehe manu üht vasikat võtma. Zuonkõl selge häda — ei suuda teda kuidagi valitseda. Aga Zuonkõl olnud vana isa veel elus. See olnud nii tark, et võind ütelda ära, palju sünnib igal peremehel vasikaid. See nüüd näind, et pojal enam hästi ei lähe, kutsund selle oma manu ja õpetand: „Mu poeg, sa pead võtma villase keti ja siduma tema (kuradi) kinni, teisiti tast lahti ei või saada." Poeg teindki nii — ja siis kurat kadund ära (1).

KURADI SISU JA NIMEDE LÄHTEKOHAD LIIVIS JA EESTIS

137. Soomesugu rahvaste ürgusund ei tunne hää ja kurja dualistlikku printsiipi. Meie esivanemate haldjad on — niisama nagu neid loond inimesed isegi — vaheldumisi kord hääd, kord pahad, vastavalt silmapilgu meeleoludele ja tingimusile. Haldjate häädus või kurjus inimeste vastu oleneb enne kõike inimeste eneste hääst või halvast suhtumisest neisse, kuna printsipiaalselt ainult hääd või ainult halba tegevad olevused on importeeritud meile võõrsilt. Ka kurat on toodud meile alles ristiusuga ja näikse üldiselt populaarseimaid mütoloogilisi kujusid, mis kristlus pärandand [1]). Kurat on ärritand massifantaasiat loomingule kaugelt enam kui tema vastand jumal, kes on tardund kuradist tugevamini piibli raamesse ja kelle viljelust kirik on püüdnud osalt aheldada respektist tema vastu, kuna kuradi suhtes sellevastu kirik ise on otse ässitand loomingule.

[1]) Kuradi mõiste iseendast on ristiusust küll kaugelt vanem: Nach Schwenk (Semiten 161) ist der teufel persische erfindung (Grimm, DM [4] III 291, vt. ka [3] II 938). Muidugi ei piirdu kuradi ala ainuüksi ristiusuga, kuid väljaspool ristiusu maailma esineva kuradi jälgimine ei kuulu siia. — Olgu mainitud veel möödaminnes, et ka kõik meie ligemad naabrid — nii baltlased, slaavlased kui germaanlasedki — on omandand kuradi samuti alles kristluselt.

Aga ajaga kurat, see kiriku ja vaimulikkude kasulaps, on kasvand üle oma kasuvanemate pää, seedides ära palju sellistki, millel pole ristiusuga midagi ühist, ja paisudes nõnda äärmiselt kirjava sisu ja koosseisuga olevuseks. — Ristiusu kuradi ala piirdub halva ja kurjuse kehastamisega. Vastukaaluks temale on jumal, Jeesus ja ristimärk (jah, kuid nende kõrval ka juba paganusest pärit „püha pikne", hundid jne.). Ning nagu pimedus taganeb valguse eest, nii kuri taganeb hää ja kurat oma taevaste vastaste eest. Vastavalt sellele põlisele jutlustamismotiivile kujutellakse siis kuradit ikka nõrgemana. Ta on küll kole ja kardetav, kuid hää ja õige inimene pääseb tema käest siiski, ainult halvad langevad ta ohvriks. Sellest on tingitud sageli üleolev toon ja parastav suhtumine kuradi vastu: k u r j u s e kehastajast saab ühtlasi r u m a l u s e kehastaja, mis väljendub ilmekaimalt väga populaarseis kavala Antsu lugudes, kus kristlik elukäsitus on asetand Antsu vastaseks rumala hiiu asemele just nimelt kuradi ehk nn. „vanapagana". Kord enam kuri, kord enam rumal kurat on tungind üldse rahvusvaheliste m u i n a s j u t t u d e üliloomuliku tegelase nimeks, kes on küll jutundi kangelase päävastaseks, kuid kellest saadakse lõpuks ikkagi jagu, ja selle vastastikuse võitluse kirjeldus moodustabki paljude jutundite tuuma. — Nõndaviisi kiriku, legendide, muistendite, sünnilugude ja muinasjuttude kaudu rahvalt rahvale ränanand kurat on paisund ajajooksul üheks i n t e r n a t s i o n a a l s e i m a k s massiloomingu kujuks, kellele kohalikud tingimused ja eeldused annavad küll igalpool oma erilise värvingu, kuid kelle rahvusvaheline põhiolemus tungib siiski kõikjal esile. Ja mis puutub kuradi k o h a l i k k e s s e e r i v u s i s s e, siis need olenevad päämiselt sellest, et temasse on suland siin nii, sääl teisiti ka palju muid, tihti üsna omapäraseid ja tihti juba p a g a n u s e l t põlvenevaid motiive, mis ligindavad kuradi näit. haldja, surnu, hiiu, fetiši jm. mõistetega. Selliseil kordel on tegu õieti ainult suure t e r m i n o l o o g i l i s e ü m b e r p a i g u t u s e g a, mille on tingind aeg ja olud, mood ja muutund elukäsitus: paljudele üksteisest sisuliselt hästigi erinevaile ja luulerikkaile paganuse kujudele erirahvaste man ristiusk on trükkind üheainsa ühise ja sääljuures veel halvakspaneva nimekaardi — kurat. Tabavalt karakteriseerib sellist kuradi kujunemist näit. germaani maailmas juba Jacob Grimm (DM [8] II 938): „der teufel ist jüdisch, christlich, heidnisch, abgöttisch, elbisch, riesenhaft, gespenstig, alles zusammen" ja teisal (lhk. 982): „Auf solche viel-

fache weise hat sich ein, in seiner allgemeinheit, den Heiden unbekanntes wesen an die stelle ihrer gottheiten, geister und riesen eingedrungen und eine menge ähnlicher oder widerstrebender eigenschaften in sich vereinigt", kirjeldades edasi kuradit näit. Wuotani rollis, kes on „graumann und gemantelter wilder jäger, der durch die lüfte fährt und trägt", „zwietracht aussäend, würfelspielend" [1]) jne. jne. jne.

Mis puutub nüüd Baltikumisse, siis ei ole kahtlust, et kurat on istutet idanema siia ühes ristiusuga, nagu juba öeldud. Ja nagu ristiusk ise on tulnud meile päämiselt läänest germaanlaste vahetalitusel ja läbiimbund germaani usundilisest kultuurist, nii ka kurat kannab siin üldjoontes lääne pitsatit ja sarnaneb sisuliselt enam-vähem germaanlaste kuradile. — Kokkuvõttena võiksime märkidagi eraldi just liivi kuradi kohta järgmist.

LIIVI KURE SISULINE KOOSSEIS

1) Ristiusu ametlik kurjuse kehastus, nagu kirjeldavad teda piibel, kirik ja igasugu jutlustused nii suulised kui kirjalikud.

2) Päämiselt katolikuajal levinend legendide ja saagade, mitmekesist algupära etioloogiliste sünni- ja tekkimislugude kui ka üldse kogu nõiduse ja maagia kurat (§ 121—129)[2]).

3) Internatsionaalne muinasjuttude drakoon ehk koletis, jutukangelase üliloomulik vastane ja kavala Antsu rumal peremees, naljandite vanapagan, isegi kilplaste mõistega seginev (§ 130)[3]).

4) Germaani maailmast ülevõetud hiid (§ 135).

5) Fetiši mõistega seginenult teenistusse hangitava või kaltsest tehtava puugi tõlgitseja (§ 136).

6) Raha valvav vaim, põlvenev osalt surnuist (vt. LRU III).

---

[1]) Vrdl. vastavaid motiive Liivis!

[2]) Suurem osa legende ja sünnilugusid, kus figureerib tegelasena ms. ka kurat, on jäänd käesolevas teoses esitamata, kuna nad liivi seisukohalt ei paku midagi erilist, vaid on tähtsad alles vastavate motiivide rahvusvahelise uurimise ulatuses. Nende sisu lühikesi kokkuvõtteid vt. FFC 66. Sünnilugudest vt. veel eriti US. 16 (inimese loomine), US. 56 (seep kuradi munast) ja US. 126 (tubak kuradi süljest).

[3]) Muinasjuttude kuradit pole käesolevas teoses puudutetki, kuna see kuulub üleni ja otsani rahvusvahelises ulatuses sooritetavale uurimusele. Liivis tuttavaid kuradiga seotud muinasjutte vt. FFC 66.

7) Lummutuste, kummituste ja nende läbi kaudselt ka surnute [1]) asetäitja (§ 131, 133 ja 143).
8) Haldjate, eriti metsahaldjate järeletulija (§ 132, 134).
9) Lihtsalt kirumise, sõimu- ja vandesõna (§ 119).

138. Liivi kuradi mõiste sisulise kujunemise ja lähtekohtade kindlakstegemisest võib-olla raskemgi veel on kure-sõna enda algupära küsimus. Sest liivi kure-le peame kõrvutama ka eesti nimetuse k u r a t, millele on otsitud küll juba õige mitmeid seletusi, ilma et ometi oleks jõutud täie selguseni. — Nõnda siis, enne veel kui liivi kure juurde asudagi, peame puudutama eesti kurat-sõna keerulist probleemi.

Alakem enne kõike eesti kuradi kohta senini esitet etümoloogiate vaatlemisega. — Kõnelemata omal ajal „Valguses" ilmund seletusest, sõna kurat tekkinuvat mõisahopmanite saksakeelsest sajatusest K u h r a d (nagu siunatud halba sõnikuveovankrit), tuleb tõrjuda tagasi teiseks ka Eiseni seletus (Isamaa kalender 1887, lhk. 32), et kurat põlveneb rootsi sõnast s k r a t t (vrdl. Kristus > Kõrstus, skrat > kurat), sest juba häälikuliselt see ühendus on vähe usutav, sisuliselt veelgi vähem ja kõige vähem kronoloogiliselt. Nimetet rootsi sõnast põlveneb küll põhjaeestis tuntud k r a t t, kuid see ei vasta kaugeltki veel ristiusu kuradi mõistele, vaid on püsind sisuliselt kindlasti fetiši raames. Niisama ebaõnnestund on Eiseni (EM I 149—150) uuem kuradi seletamiskatse ladinakeelsest katoliku (alles teise vaimuliku hooldamise ehk ülevaatuse all seisva) hingekarjase nimetusest c u r a t u s (verb curare 'hoolitseda'), ent sellise ühenduse häälikuliseks kui ka sisuliseks põhjenduseks Eisen ei too muud kaaluvamat ette, kui et „E. Virgo tõendab, temagi saanud Itaalias elades selle kindla mulje, et meie sõna kurat laen katoliiklastelt", —

[1]) Liivis surnute sulamine kuradisse pole nõnda silmatorkav nagu lätis ja eestis, kus seda paljastab juba terminoloogiagi: läti velns 'kurat' põlveneb otsekohe samast tüvest kust ka velis 'surnu' ja näikse tähendanuvat algselt mingit surnute jumalust (prof. Endzelin), kuna eestis surnute poole viitavad sellised kuradinimetused nagu koll, konn, tont, kotus j. t., vt. ka külmkinga ja kodukäija seginemist kuradiga (§ 104, 108, 113, 114, 117). Sidet surnutega paljastavad lõpuks veel kuradi nimetused, mis tõlgitsevad haigust või tõbe (vt. § 119 ja lhk. 231), sest haiguste tekitajaiks peeti ürgselt just surnuid.

ja ka meil ei ole selle lainu kaitseks midagi muud kaaluvamat ette tuua [1]).

Tõsiselt arvestada tuleb õieti ainult kahe senini antud kuradi-etümoloogiaga. — Esiteks Ahrens, Hurt ja Reiman tuletavad kuradi tüvest k u r a pahema ehk vasaku käe tähenduses. Ilmekalt väljendab seda näit. Reimani seletus (EÜSA V 89): „Tüvi kura, juur kur-, tähendab esialgu kohta, paika, poolt, mida meie praegu pahemaks pooleks nimetame. See pool, kura pool, on inimese loomus kehvem, nõdrem pool. .... Edasi sündis sellest arvamine, et üleüldse see, mis kural pool on, paha, õnnetu, kuri ôn." Ja siis Reiman jatkab, et samast juurest kur- on tuletet ka kur-ja, mis „ei tähenda enam paika, vaid üht iseäralist omadust", ja kura-t, mille suffiks -t „tähendab hingelist ehk looma, kes seda enese juures ilmutab, ehk enese sees varjab, ehk seda toimetab, mis sõna tüvi tähendab."

Sellevastu Kettunen ja Saareste (E. Kirj. XIII 242/5) kalduvad oletama algupärast sõnakuju *kurjatti, mis põlveneks k u r j a - tüvest ja sobiks nii siis tähenduslikult väga hästi kurjust kehastava olevuse nimeks. Tõepoolest ongi ju nii, et k u r i - sõna ise esineb eestis pahatihti kuradi nimetusena: eriti kirikukeeles ja ühenduses piksega kõneldakse palju „kurja" peitupõgenemisest või hukkumisest; niisama öeldakse näit., et kits on „kurja" loom, rehes olevat palju „vanu kurji" jne.[2]). Veelgi harilikum kuradi ja selle kompanii tõlgitseja on kogu eesti keelealal

[1]) Alatasa kuulukse veel arvamist, et eesti kurat ~ korat põlveneb vene sõnast чортъ. Ometi vastab vene чортъ häälikuliselt meie (leedust laenatud) verbivormile „kirutud", ja vene kuradi algupärane tähendus ongi 'der Verwünschte' (vt. Mikkola artiklit, Wörter und Sachen II 217/8), milline termin on loodud venes ilmsesti alles ristiusu mõjul. — Küll aga põlveneb vene чортъ-sõnast Virumaal esinev s o r t, ja võmalik isegi, et alles ärkamisajal virumaalase Kreutzwaldi kaudu laiemalt tuttavaks saand s o r t s pole õieti muud midagi kui sama sõna moonutet kuju, olgugi et seda on püütud tembeldada teiseltpool lainuks ladinakeelsest sõnast sortiarius 'nõid' (Eisen, EM I 22).

[2]) Sellekõrval nimetetakse mõnikord kà t u u l i s p a s k a „t u u l e k u r j a k s" (H II 19, 549 (1) < Tõstamaa) või antakse l e n d v a l e ehk rabandusele paralleelnimeks „k u r i", näit.: „Rahvas ütleb, kes korra on õppind kurrja ehk rabadust tegema, see ei saa parata, vaid peab ikka tegema" (H II 9, 581 (10) < Haljala). Teatavasti on ka pidalitõve või siifilise sagedaseks „salanimeks" just k u r i t õ b i (vrdl. „kurjast vaevatud" langetõbiseid — vt. ka § 119). Edasi esineb p u u g i g i paralleelnimena v a n a k u r i (H II 32, 635 (5) < Räpina), tingtud puugi ja kuradi ühtesulamisest. Lutsis tähedab „tulekuri" tulekahju ja „kurandus" kuritööd.

esinev liitsõna kurivaim (deklineeritakse üldiselt ikka „kurjad vaimud"). Lutsis öeldakse lisaks kuriméés, kuŕabaaba (kuradiema tähenduses < vene баба) ja (vana) kuŕatekij. Vrdl. lisaks selliseid alatasa esinevaid vandumissõnu (mis võrduvad ju sageli just kuradi nimetamisele), nagu näit. kurjategija, kuriloom, kuripatt, kurimait, kurikont, kurivõrk, setus kuŕasarvik jne. — Kõike kokkuvõttes ei ole siis vähematki kahtlust kurja-tüve tarvitamises eestis kuradi tõlgitsemiseks, mis on semantiliselt kah täitsa arusaadav ega vajagi erilist selgitust.

Ometi ei ole sellega veel õigustet just kurat-sõna tuletamine kurja-tüvest, sest häälikuliselt ootaks siis kurjat: kurjati, kuna millegiga pole põhjendet arenemine kurat: kuradiks, millisel kujul see sõna esineb väga ühtlaselt kogu eesti keelealal [1]). Kõige võõristavam seejuures on asjaolu, et just lõunaeestis, kus järjekindlasti läbiviidud häälikusääduse rj > ŕ põhjal peaks esinema loomulikult kuŕat (ehk kuŕät ~ kurät), et just säälgi esineb ometi muljeerimata sõnakuju kurat, mis on seda tähelepandavam, et säälsamas kõrvu esineb iseseisvalt ka kuradi teine nimetus „kuri", ilma et neid segataks ära, vaid keelelises teadvuses eraldetakse mõlemad terminid selgesti üksteisest: 1) kuri: kuŕa (ŕ alati muljeeritud või mõjutand järgneva a > ä muutuse: kurä) ja 2) kuraŕ : kuradi (r alati muljeerimata niisama nagu sõnas „kura" vasaku tähenduses). Ainult paaris murdesopis on leitud juhuslikult ka muljeeritud sõnakuju kuŕat (Kodavere, Kraasna), koŕät (Petseri), mis võiksid kinnitada arengut kurjatti > kuŕat > kurat [2]). Kuid Kodaveres ja Petseriski harilik ja üldine on ikkagi muljeerimata sõnakuju kurat, kuna juhuslikult esinev ŕ ei tõesta veel mingit ülemaalist arengut, vaid seletub pigemini eufemismi psükoloogiaga: nii koledat ja kardetavat nime püütakse isegi hääldada pehmemalt ja „peenemalt" (vrdl. liivi eidekese seletust lhk. 149: kuŕe on pehmem ja peenem kui kare ja kõva kure). Just niisama öeldakse ju eufemistlikumalt

[1]) Kurat-sõna esinemisest vanemas eesti kirjakeeles vt. E. Kirj. XIII 243.

[2]) Saareste (E. Kirj. XIII 243) tahab tõendada sama arengut ainult Kihnu sõnakujuga kurät, kuid tegelikult pole siin mingit tegu rj > ŕ > r häälikumuutusega, vaid juba Saareste enda esitet paralleelnäited uäk < haakki, puäŕ < paatti jne. osutavad selgesti a > ä muutust järgmise silbi i mõjul (= nn. Umlaut-nähtus, vrdl. liivis *lapsi > läpš), nii et Kihnu kurät ei tuletu kuidagi sõnakujust *kurjatti, vaid just nimelt < *kuratti.

ka korat, kurrat, korrat jne. (vrdl. tola ~ tol'a, kolu ~ kol'u, nošu, puša jne.), kuna sõna normaalkujuks kogu eestis jääb siiski ainult kurat [1]).

Veelgi kahtlasem on tuletada kurja-tüvest kogu eesti keelealal tuttavat kuradi paralleelkuju kuramus: kuramuse (ka kuram: kurama, kuramas, koramas jne.) ja Tartu-Võru-Setumaal tuttavat tuletist kurask: kuraski [2]), millekõrval esineb õige laialt ka purask, kus p- seletub arvatavasti lihtsalt häälikuliseks eufemismiks [3]). Ja kui tuletame lõpuks meelde, et isegi juba kreevineil esineb kurat, kurrat, kurrät 'Teufel' [4]), soome murdeis taas kortto kaehtuse tähenduses ja lapist lainatud sõimusõna koran(n)us, kuna Inari lapis on koradas 'ilkeys, kortto, paha silmäys' [5]), s. t. kah kaehtuse tähenduses, — siis muutub järjest küsitavamaks kuradi tuletamine kurja-tüvest, vaid tuleb eelistada tüve kura, millest on võimalikum tuletada suffiksite abil kõiki loeteldud nimetusi [6]). Kogu küsimuse raskuspunkt

[1]) Iseäranis rabavaid näiteid sellisest nii-ütelda häälikulisest eufemismist võiks tuua soome murdeist, kus hariliku nimetuse helvetti (vrdl. Hiiumaal tuttavat sõnakuju hõlvet) kõrval esinevad „pehmemad ja peenemad" sõnamoonutused hennetti, hemmetti, helkatti, helkutti jne. jne., kuni lõpuks öeldakse kuradi kohta isegi helsinki! Niisama öeldakse perkele kõrval parkele, penkele, pentele jne. Vrdl. lhk. 208: hiisi, hitto, hotto, hitsi, hiikko. Rohkearvulisi lisanäiteid vt. J. Mägiste artiklis „Kuradi nimetusist läänemeresoome keelis" (EKI VI).

[2]) Iseloomustav on seletus: kurask olnud enam naiste sõna, tüdrukud ja teenijad öelnud nii, kuna mehed ja sulased öelnud ikka kuramus ja harvem, eriti raske kaaluga sõnana, kurat (J. Ainelo, Räpina).

[3]) Kes ei tahtvat ütelda otsekohe kurat, see ütlevat siis pehmemalt ja viisakamalt purask (Paistu). — Teiseltpool purask tähendab veel peitlit või puuri, niisama nagu kurask tõlgitseb nuga (vt. Saareste, Leksikaalseist vahekordadest I 211), nii et siin on tegu kahe erineva etümoloogiaga.

[4]) Wiedemann, Über die Sprache und Nationalität der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland 93.

[5]) Itkonen, Lappalais-suomalaisia sanavertailuja (SUSA XXXII 3, 13, № 98 ja eriti lhk. 141).

[6]) Võimalik, et siia rühma kuulub isegi soome kurk(k)o (paha kurki), mida on peetud senini lainuks leedust (Setälä, FUF XII 194 jj.; vt. ka Krohn, SRU 26, 42, 249), kuid häälikuliselt pole takistusi selle tuletamiseks ka omakeelsest tüvest kura, kui esineb näit. karitsa kõrval karko, ori kõrval orkko jne.; küll aga jääb omajagu küsitavaks vastava sõna curcho ~ curche esinemine ja hääldamine kui ka tähendus just muinaspreisi keeles endas. Vt. sel puhul J. Mägiste ülalmainitud artiklit.

koondubki nüüd õieti sellesse: mida tähendab siis algselt sõna kura ja kuida on semantiliselt seletetav tema arenemine kuradi ja kaehtuseni?

139. Juba Ahrens oma grammatikas (I [2] 155) ühendab eesti kuradi soome sõnaga kuratti 'Durchfall, Unflath, Scheusal' ja võrdleb: kura käsi — kurad, pahem käsi — paharet, lempukäe — lämpi [1]). Hiljem ilmub aastal 1879 N. Andersoni „Studien" [2]), mis sisaldab üldse huvitavaimaid ja väärtuslikuimaid andmeid muude kuradit selgitavate kirjutiste hulgas. Anderson ühendab (lhk. 360) ühte perre 1) soome k u r a 'unflath, schlamm, koth, dreck', k u r a i n e n 'schlammig, kothig', k u r a t a 'schmutzen, besudeln, knastern, prasseln', k u r a t t i 'diarrhoea (s. t. „pasandus", „läbijooks" — ergo, lihtsalt kõhu lahtiolek), durchfall, schmutzbartel', eesti k u r a 'bodensatz', kurat 'der Teufel' ja 2) soome-eesti-liivi-lapi k u r a pahema ehk vasaku tähenduses [3]). Edasi (lhk. 362) Anderson tsiteerib O. Donnerit, et paljudes soomeugri keeltes valitseb „anschauung vom b ö s e n als identisch mit l i n k e n", esitab vastavaid näiteid ja jatkab siis: „Dass in mehreren indoeuropäischen sprachen ähnliche vorstellungen herrschen, ist bekannt. Die eigentliche bedeutung von kura link dürfte demnach zunächst schlecht, dann aber garstig, schmutzig gewesen sein, denn so wie in der regel das gute ursprünglich für identisch galt mit dem hellen, glänzenden, schönen, so hängen andrerseits in den meisten indoeuropäischen und finnisch-ugrischen sprachen die bezeichnungen der begriffe s c h l e c h t,

[1]) Lempukäe (kurakäelise inimese tähenduses) esitab juba A. Thor Helle oma sõnaraamatus, ja see tuletab tõepoolest meelde soome-karjala-aunuse kuradinimetust l e m p o, mida tuntakse ka vepsas ja mille Äimä (Virittäjä 1919, lhk. 12—16) on ühendand lapi pahavaimu nimetusega lešme ja eesti haigusenimetusega lämm~klemm 'Krampf, Flage (Kinderkrämpfe)'. — Surnuist põlvenevate haiguse- ja tõvehaldjate sulamisest kuradisse oli meil juttu juba varem (vt. lhk. 153 ja 227). Lempo-sõna esinemisest ligemalt vt. J. Mägiste eelpool mainitud artiklis.

[2]) Studien zur vergleichung der indogermanischen und finnisch-ugrischen sprachen von Nicolai Anderson, Verhandlungen der GEG IX (kuradi puhul vt. lhk. 360—364).

[3]) Keelemeeste otsustada jäägu, kuivõrd paikapidav on Andersoni väide, et kolmandaks samast tüvest kura on tuletet suffiksi -ja abil ka k u r j a (vrdl. Reimanigi seletust eelpool). — Olgu mainitud, et setus esineb veel k u r a k a s suure südamega inimese tähenduses (NB mitte kurakas!).

böse und schmutzig, schwarz etc. aufs engste mit einander zusammen. Im estnischen z. b. heisst paha erstens excremente, koth, dann aber auch schlecht, übel, böse, arg, paha reti böser geist, teufel und pahem käzi bedeutet... die linke hand" [1]).

Esitet sõnade ühendised demonstreerivad õieti üldist nähtust inimkonna keelelises loomingus: eetilised mõisted on võrsund sagedasti füüsilisist — füüsilist ebapuhtust, mustust või roojust väljendav sõna on saand ka eetilise paha ja roojuse tõlgitsejaks. Tüübilise näitena Andersoni eelpool esitet „paha" kõrval võiks lisada ka eesti sitt-sõna, mida tarvitetakse alatasa ilmsesti omadussõnana paha ehk halva tähenduses [2]) näit. sitt poiss (just niisama öeldakse soomes paska poika), sitt tuju, sitt elu, maja on sita koha pääl jne., vrdl. ka adverbi „temal läheb sitasti" ja selliseid rahvapäraseid ütlusi nagu: ah, sitta kah! es saa sittagi, mis sa sitaga ikka teed jne.; küllalt iseloomustavad on lisaks sõimu- ja vandesõnad sitavares, sitavanka, sitanäru, sitaratas, sitalatak, sittnokk, pasknäär, pasalatik jm., — eks peegelda need näited kõik füüsilise roojuse piltlikku ülekandmist eetilisele pinnale. — Just nõndasama näib tõlgitsenuvat algupäraselt füüsilist ebapuhtust ja pori ka sõna kura, nagu ta esineb praegugi veel soomes muda, roojuse, sita ja eestis põhjapära, soga tähenduses. Siit edasi kurasõna tähenduslik arenemine üheltpoolt vasaku [3]) ja teiseltpoolt kaehtuse või kuradi suunas on üsna selge. — Igivana on ebausklik käsitus, et inimese üks pool on õige, tugev, hää, puhas, kuna teine pool on „kõver", „paha" või „ebapuhas", — viimasest kujutelmast ongi tingitud vasaku nimetamine kuraks meie sugukeeltes [4]). Puhtuse ja ebapuhtuse printsiip mängib soomesugu rahvaste usundis üldse põhjapanevat rolli, ja ettekujutus vasakust ehk „pahast" (eesti murdeis isegi „kurjast") poolest kui

[1]) Edasi Anderson esitab paha vasteid soomes ja lapis ning ühendab paha paska-tüvega, mis jääb ometi enam kui küsitavaks.

[2]) Adjektiivset tarvitamist osutab ka komparatiiv sitem.

[3]) Vt. sel puhul J. Mägiste artiklit (Virittäjä, 1925, lhk. 91). — Vrdl. ka H. Ojansuu seletust „pahapoolest" (Virittäjä 1920, lhk. 85).

[4]) Vt. Saareste, Leksikaalseist vahekordadest I 251—252. — Olgu mainitud, et näit. läti kreiss ja vene лѣвый (ladina laevus) tähendavad algselt kõverat, kuna saksa link tähendab laiska ja jõuetut. Lisanäiteid vt. Andersoni kirjutises lhk. 361/2.

ebapuhtast ehk roojasest harmoneerub täiesti meie esivanemate üldise elukäsitusega [1]). Niisama peetakse kaehtustki, s. t. kurja, kadedat pilku, mis toodab õnnetust, sellist pilku peetakse muidugi kah ebapuhtaks (soome kortto, lapi koradas)[2]). Jah, meie esivanemate hingeelule täiesti omane ja nende usundilisele arusaamale veelgi vastuvõetavam oli siis muidugi ka risitiusu misjonäride tutvustet kuradi kujutelemine enne kõike just nimelt m i t t e p u h t a olevusena ja tema tõlgitsemine keeleliseltki roojaseks peioratiivsete suffiksite *-tti, *-ski jt. abil, kuna eetilise k u r j u s e printsiip selles roojases olevuses selgus meie esivanemate teadvuses olles ajajooksul kiriku lõpmata jutluste järele (tuletagem lisaks meelde, et meie paganuse usund ei tundnud ju üldse mingit dualistlikku hääduse ega kurjuse printsiipi — vt. § 137).

Et pildistada ilmekalt kuradi semantilist kujunemist, esitagem rida paralleelnäiteid eestist ja sugukeeltest, mis selgesti demonstreerivad meie esivanemate üldist käsitust pahadest olevusist kui just nimelt roojaseist ja ebapuhtaist [3]). — Enne kõike mainigem, et soomes eelpool puudutet kõhu lahtisust tõlgitsev nimetus kuratti (keeleliselt eesti kuradi täpne vaste!) kõrval öeldakse säälsamas murdeis ka nimelt p a s k a t t i. Teiseltpoolt öeldakse soomes painajagi kohta p a s k a [4]), mispuhul võrrelgem eesti nimetust tuulis-p a s k. Niisama iseloomustav on, et setudel esineb surma ehk „koolu“ paralleelnimena just ä k k [5]), kuna see vastab ühtlasi ka lastekeele kaka mõistele. Aga setud ütlevad ju kuradigi kohta alatasa v a n a s i t t, näit. „vanasitt om

[1]) Vt. sel puhul U. Holmbergi tabavaid näiteid: KsVk I 85—93 (loodust ja haldjaid peetakse puhtaiks, surnuid ja neist tingitud haigusi aga roojaseiks), III 27 (kura pool on isegi haldjate nõrgemaks küljeks, vt. sääl ka eelmisi lhk.) ja Jumalauskon alkuperä 8—12. — Tüübiline on setu seletus: „Inemizel om kuŕa poolõ pääl kuri vaim, hää poolõ pääl hää vaim“ (Voolaine Mikitamäelt), — kristlus on andnud nähtavasti nüüd muistsele puhtuse printsiibile hää-kurja eetilise värvingu.

[2]) Lutsis öeldaksegi „kurja silma“ kõrval lausa s i t t s i l m (P. Voolaine).

[3]) Andmeid sugukeeltest saadud J. Mägistelt, kelle sulest on ilmumas pikem ülevaade „Kuradi nimetusist läänemeresoome keelis“ (EKl VI).

[4]) Näit. FFC 45, lhk. 177.

[5]) Näit. H II 3, 550 < Vastseliina.

vanapaganaga üte vääru pääl“ [1]), „vanast oll vanasittu inemistega poolõst“ [2]). Karjala-aunuses esineb sõimusõnana ja kuradi nimetusena gounалaine ~ gounалańi (< *-lainen) ja g o u n a, mis ei ole muud midagi kui otsekohe vene sõna говно. Olgu mainitud, lisaks, et ka vene sõna поганый, millest põlveneb meie (vana)p a g a n (vt. lhk. 209—210 ja 239), pole tähendand algupäraselt muud midagi kui just nimelt roojast.

Väljaheite ja sõniku mõistete kõrval kasutetakse edasi jäänuse, raipe, risu, saasta, sopa ja pori mõisteid kuradi tõlgitsemiseks: eestis õige sagedaseks kuradi nimetuseks on (vana) j ä t i s > jäts (ka va jätis > vajäts [3])) ja m a i t (vanamait, kurimait jne.); Tveri karjalas esineb kuradi nimena p a d i n a < vene падина, nagu eestiski (vana) r a i b e, r a i s k, raisakops, roisk, rojusk, roju, rajak ja muid kuradi nimetusi, mis juhivad jäänuse mõistele (üldisemalt küll lihtsalt sõimusõnadena tarvitusel — vrdl. lisaks veel üldtuttavaid kirumissõnu ligund, mädand, lõuna-eestis ligonu', mädänü' ~ määnü'); soome murdeis kutsutakse kuradit s a a s t a n e (vrdl. eesti „saast“), karjala-aunuses h a š k a л a i n e ~ haiškaлańi (hašku 'raibe'), r e d u s i l m ä (redu 'pori'), vepsas л o g a h ī ń e (vrdl. soome loka 'pori') ja m u d a h ī ń e. Siia seltsivad kuradinimetused soomes r i j o (vrdl. rivo 'sopp'), eestis (vana) r i s u, r i h u, r e o ja r e d u [4]), ning küllap ideoloogiliselt samasse rühma kuulub lõpuks ka tuntud r e t t ~ rätt (paharett, kõhnrett jne.), mida Eisen on püüdnud lainata küll rootsist [5]), kuid Virumaal vanad inimesed mäletavad reti kõrval veel paralleelkuju r e t a s, mis tähenda-

[1]) P. Voolaine Mikitamäelt.

[2]) P. Berg Kosselka külast.

[3]) Vt. Eisen, Eesti muistsed jumalad ja vägimehed 102 (3): „Vanapagana poiss Vajäts arvas korra...“

[4]) Ka redusilm, rähksilm. — Väga tabav on kummitusena esineva r e d u kirjeldus: „Toas oli nii hea peitust või kodukäijat mängida, kellele nimeks pandi r e d u. Redu võis kõik, teadis kõik, oskas kõik. Tema päris asupaik oli lakas, kuski ulu all, kaugel heinte ja kõlgaste või õlekubude taga, eriti aga tahmases toalakas ja tema taga pimedas ja madalal kambrilael, kus tema ettevaatlikku hiilivat sammu vahetevahel võis kuulda“ (Tammsaare, Tõde ja õigus 330).

[5]) „Rootsi sõnast skrett tuletud; krett = kratt; kuri vaim siin seega kratiks tehtud“ (Eisen, EM I 148).

nuvat kuradit, paha vaimu, kurja [1]) ja mis näikse vastavat soome sõnale rietas kõlvatu, roojase tähenduses, nõnda et lainamine rootsi kratist ei tarvitse tullagi kõne alla. — Iseäranis huvitav on veel p a t t-sõna arenemine: algselt see pole tähendand vist muud midagi kui pori, mustust (patane tähendab setus praegugi porist, hukas, määrdunut)[2]); ristiusu mõjul füüsilisele mustusele on seltsind hingemustuse mõiste (patt praeguses tähenduses 'die Sünde')[3]), kuna teiseltpoolt (vana)patt on saand setude ja lutsilaste teadvuses ka musta ja roojase kuradi piltlikuks tõlgitsejaks, näit. „hall on vanapatt (kuri) ise" (Vastseliina), „vanapatt iks vidi tee päält mõtsa" (Setu), „jummal' toogaś taivast patatsõ' maale — kui vihma kol sutkat (s. t. kolm ööd-päeva) tulli'" (Lutsi — vrdl. lhk. 155).

Aga veelgi enam: kuradi väljendamiseks ei kasuteta mitte ainult sõniku, jätise, risu ja pori mõisteid, vaid isegi selliste o l e v u s t e nimesid, keda ebausk roojaseiks või ilgeiks peab. — Juba varem (lhk. 153 ja LRU I 201) on viidatud sellele, et nimelt just ilane t i g u on saand kuradi „varjunimeks": liivlasil ti'g, lutsilasil tigo, setudel päätigo, vepslasil ed'inõ (vrdl. soome etana 'tigu'); küllap samast tüvest on tuletet ka t i k õ (Se, Võ, Lu), tikõveline (Se) ja tigõlanõ (Se). Edasi nimetetakse kuradit m a o k s (vrdl. kuradit drakoonina!), mida osutab setu kaat ~ gaat (< vene гадъ), üldse e l a j a k s (harilik vandesõna eestis!) ja juhuslikult isegi päkaseeneks: t a t i k (Se). Igivana on teatavasti ettekujutus ka n a i s e s t kui ebapuhtast ja roojasest olevusest [4]), mispärast eriti huvitav on naisegi nimetuste tarvitamine kuradi tähenduses meie sugukeeltes: soomes em(m)ū (moodustund vastava verbi kaudu e m a-sõnast), emulaêne(n), emäläine(n); karjala-aunuses emū, emähenki, emäs < emäsi (s. t. s i n u ema), tekkind kindlasti vene tuttava ütluse „... твою мать" eeskujul — vrdl. vepsas otsekohe venekeelseid fraase jedri tvoju maŕ (< vene мать) ~ job maŕ sindä jeťī ~ maŕ foju

[1]) Nutvale lapsele öeldud näit.: mis sul viga? kas retas sind kiusab? (M. Sander, Narva).

[2]) Vrdl. Kraasnas: „Noorik oli veel puhas, noorik ole es veel patane" (Kallas, KrMr 100).

[3]) Lutsis „patal käimine" tähendab taas pihtimas käimist, s. t. puhastumist mustusest (P. Voolaine).

[4]) Väga iseloomustav on setude seletus, et h o o r-sõna ei tohi suhugi võtta, sest see on hullem kui kõige hirmsam vandumise sõna (P. Voolaine).

sinda jeti [1]) jne., vrdl. lisaks karjala-aunuse tuttavat kirumissõna emäškoiñie < emänsä (s. t. o m a ema) koinija. Kuradiema vt. lhk. 156.

Mis puutub eraldi liivikeelsesse kuradi vastesse k u r e, siis ei saa anda lõpuotsust siin enne, kui põhjalikumalt on selgitet liivi järgsilpide vokalism, mille arenemine on mitmeti veel üsna mõistatuslik. Igatahes ei ole aga võimatu, et liivi kure on tuletet tüvest kura mingi -i lõpulise deminutiivsuffiksi abil [2]), millises tüübis oleks võimalik ka r osaline peenenemine (kure ~ kuŕe — vt. § 119), kuid kui just väga tahetaks, võidaks muljeeritud ŕ põhjal oletada ka seginemist kurja-sõnaga või selle kaudset rahvaetümoloogilist mõju liivlaste keelelises teadvuses, olgugi et praeguses liivis kurja tähendus tundub võõras (vt. § 119). Sõna k u r a esineb praeguses liivis ainult vasaku ja pahupoole tähenduses, osastavas on kurrõ (lvÜ) kõrval ka muljeeritud kuŕŕõ (L); samast tüvest on tuletet lätlaste halvakspanev nimetus maakuralane = mõ-kurali (lvÜ) [3]) ja adverb kuriti = kuŕtõz (lvÜ — näit. mine kurapoole = li kuŕtõz). Tuletagem lõpuks meelde, et kure esineb ka Salatsi liivis ja on nõnda siis arvatavasti juba nende murrete ühisaja sõna.

140. Vaevalt ühelegi teisele mütoloogilisele olevusele ristiusu rahvad on ristind niipalju eufemistlikke nimesid kui kiriku pailapsele kuradile. K i r i k ise on loondki suure osa neist piltlikkest nimedest seks otstarbeks, et muuta kuradit massile reljeeflikumaks ja teha igakülgselt tajutavamaks tema koledust, kuna üks osa nimesid põlveneb juba ka p a g a n u s e s t, mida kirik pole sallind silmaotsas, vaid kiusand taga (ja sulatand samal

[1]) Kettunen, Näytteitä etelävepsästä II 33, 59, 102. — Kettunen tõlgib neid fraase soome keelde: h i t t o (s. t. kurat) vie ~ hitto sinut vieköön.

[2]) Kura-kure häälikulise arenemise ainsaiks valgustajaiks liivis võivad olla vast kohanimed Ire ja Īra: īra < * hirvi (G r o s s - Irben) kõrval esineb deminutiivne ire (ka muljeeritud ŕ!) < *hirvei (K l e i n-Irben).

[3]) Kas vasakul pool asuv või ebapuhas? — Rahvad nimetavad ju sageli end valgeiks või puhtaiks ja oma naabreid, kellega vahekord halb, musteks või roojaseiks (näit. junnlane). Vrdl. lhk. 238 rahvaste nimetusi kuradi tähenduses.

ajal palju endassegi!), kujutelles paganust aina halvas valguses ja niivõrd kuratlikuna, et isegi pagan-sõna on tehtud samaväärseks kuradile[1]). — L i i v i mitmesuguseid kuradinimesid ja nende vasteid naaberkeeltes jälgisime juba eelpool (§ 119 jj). Nõndasama on kujunend ka e e s t i s ajaga jõuk kuradi piltlikke nimetusi, milledega tahetakse kriipsutada eriti silmatorkavalt alla kas tema hukatuslikku t e g e v u s t (kiusaja, võrgutaja, eksitaja, meelitaja, pääots, vainlane, vihamees[2]), setude essütäjä, laanõvitäj, patuvitäj, hingeneelahtaja, pää-inimesevõtja jne.) ja tema negatiivseid o m a d u s i (eihüä, halv, paha, pahus, õel, õelus, tige, tihkand, kuri, kavval, kõvver, kõhn, tühi, tühüs, jõle, sõkõ, pümme, ülekohus, hull, jne., jne.) või püütakse manada teda otsekui elusalt silmade ette, kirjeldades tema füüsilist v ä l i m u s t (sarvik, sarviline, puujalgne, karvane, must, mustakane, kirju, kiriväne, täpiline, sinine, kõrv, punane, tuline, virmalinõ, elajas, kuriloom, päätigo, gaat jne.) · ning tema a s u p a i k a (põrguvürst, põrguline, põrglane, perkläne, põrgutükk, hõlvet, metsaline, mõtsik, puustamõtsapäälne, lutsilaste mõtsasaks, meresaks, järvesaks, sooragań jne.)[3]), kõnelemata paljudest muist leidliku massifantaasia süütumaist kuradi varjunimedest (vana, vanapoiss, maailma hulgus, nulgamees, prohvus, sinder, särinas,

---

[1]) Vt. ka Grimm, DM[3] II 937: germaani paganuse jumalad on kuradistund ristiusu mõjul. Mõnikord muistsed jumalused on säilund veel a'nult sõimu- ja vandesõnadena! Nii näit. seletetakse eesti põrgel ~ pergel ~pärgel-sõnagi (soome perkele) algselt piksejumalaks (vrdl. „ä:kest" ja setude kuradinimetust „äio"!). Pahatihti praegu tundeafektis hüütavad kirumised tõlgitsevad õieti muistsete jumaluste nimesid, keda vanasti hardalt abiks ja kaitseks hüütud, kuid keda ristiusu paganust mustaks värviv prill moonutand kuradeiks.

[2]) Setus ka (pää)vaimlanõ, vaimlazõ kihä, vaidlanõ (<vadilane + va'nlane kontaminatsioon?). Vrdl. vene врагъ (>karjala-aunuse bragatšu), вражья сила, недругъ, ненавистникъ рода человѣческаго, супротивникъ, супостатъ; враг-sõna semantilise arenemise puhul vt. Mikkola artiklit Wörter und Sachen II 218). Vrdl. ka saksa Feind jt. (Grimm, DM[3] II 941). Soomeski vihollinen esineb kuradi tähenduses.

[3]) Samuti ka germaani maailmas kuradi nimetused klassifitseeruvad päämiselt kolme suurde rühma, vastavalt sellele, kas rõhutetakse kuradi karakterit, välist kuju või asupaika. Neile seltsib aga lisaks veel hulk paganusest põlvenevaid või hoopis tumedat algupära nimetusi (Grimm, DM[3] II 939). — Vene kuradinimetusi vt. Максимовъ, Нечистая сила 4 (Собраніе сочиненій С. В. Максимова XVIII).

vanapõmm, poger, häbärik, timä [1]) jne.), kohalikkude olude ja kultuurajaloolise atmosfeeri tingitud võrdkujudest (kul'latakanõ, vana saarlanõ, vadilanõ, saks ~ säks, mustlane, juut jne.)[2]), kuradisse suland muude mütoloogiliste olevuste nimedest (koll, konn, tont, kotus, päänäks, vrdl. ka pikse nimedele sarnanevaid nimetusi vanamees, vanataat, äi, äio, eio, vrdl. edasi tõlplast ja võibolla hiiu algupära poole viitavaid nimesid suurmees, kõhusk, volask ja kääbusest põlvenevat nimetust verkane [3])) või lausa piiblist ja kirikult lainatud võõrsõnust (saatan, saadlane, saagel, seedam, pääkaitan, peltsepul, lutsivar, pääjüngre, poostel, juudas, juudaline [4]) jne.) . . . — eks moodusta see kõik lõppude lõpuks otsekui rohkearvulise ja värviderikka piltide galerii, kus iga nimi esiteleb de facto üha uutes ja erinevais varjundeis seda suuruste suurust, kelle nii-ütelda de jure pärisnimeks on koguni veel Kurat.

Kuradi tegevusest, omadusist, välimusest või asupaigast tingitud nimed oma enamikus on kaunis r a h v u s v a h e l i s t laadi ja on rännand meile Baltikumisse lihtsalt t õ l k e l a i n e n a neist keeltest ja neilt rahvusilt, kellelt oleme omandand ristiusugi. Juba liivi kuradinimetuste puhul nägime (§ 120), kuis nemad sarnanesid harilikult ikka saksa ja vene (samuti ka läti ja eesti) nime-

[1]) Setus jutustetakse, kuis „timä“ esineb inimese näol; jaanipäeval tulevat „n i m ä'“ kah kirikusse; „kui saat n ä i d e tëëraa pääle, essüt är'“ (P. Voolaine); „ah, t i m ä ol'l s i i h“ (P. Berg). Samuti esineb soome-karjala-aunuses se, ńetšu jne. Eeskujuks on olnud siin vene kuradinimetused онъ, тотъ.

[2]) Setu kul'latakanõ pole vist muud midagi kui Kul'la-küla tagune, vrdl. kuradi nimetust Savos ja Karjalas jeäskeläńi, tekkind kihelkonnanimest Jääski. Üldse kuradit nimetetakse meeleldi võõraks, teisalt pärit olevaks: vrdl. soomes toistalopoika, peräkylän-mies, venes не-нашъ jne. — Ka naabritega ei olda ju harilikult hääs vahekorras, ja sellepärast muutuvad naabrite ja naaberrahvaste nimedki sageli kuradinimetusiks või sõimusõnuks. Lutsi s a k s ei tähenda ometi niipalju sakslast kui üldse ülimust ja on saand kuradi tähenduse arvatavasti poola-vene pan-sõna mõjul („болотные паны“ jm.).

[3]) Kuusalus, vrdl. soome verkanen (~ turkanen) — etümoloogiliselt sama algupära mis saksa Zwerg.

[4]) Juudast on tahetud tembeldada küll lainuks leedu keelest algselt musta tähenduses (vrdl. lt jods), kuid vähemalt rahvaetümoloogia on toond selle sõna kindlasti ühendusse Kristuse äraandjaga. Sellekõrval esineb setus kuradi nimena veel omapärane s u u a n n i k, mis ideoloogiliselt näikse sihtivat Juuda Kristusele suuandmise motiivile.

tusile või vähemalt vastavale ideoloogilisele alusele. Nüüd aga ligineme huvitavale probleemile: kunas, kus ja kelle kaudu oleme teind siis õieti oma kõige esimese tutvuse kuradiga ja kust oleme saand esimesi eeskujusid tema omakeelseks tõlgitsemiseks? — Ajalooliselt teame ju küll, et oleme omandand ristiusu ühes kõigi ta kuraditega päämiselt läänest ja just nimelt germaani kultuuri vahetalitusel ja värvingus, millist ilmet ta sisuliselt kannab ka veel tänapäevani, kuid samuti teame, et esimesed ristiusu kuulutajad tulid meile ometigi idast ja olid venelased, kelledelt pärandasime isegi ristiusu põhjapaneva terminoloogia: sellised sõnad nagu rist, raamat (alias piibel!), papp, pagan jt. on lainatud meil vene keelest juba enne sakslaste Baltikumisse tungimist, ja neid sõnu pole suutnud enam tõrjuda keelest välja ega asendada vastavate oma lainsõnadega sakslus kõige oma hiiglamõjuga aastasadade jooksul, mil lainati me keelde küll sadu ja tuhandeid muid saksa sõnu; isegi kristliku kalendri (nädal-sõna, nädalapäevade ja mitme tähtpäeva nimetused) oleme omandand juba muinasvenelasilt, niisama on tõlgitud venest Kristusegi rahvapärane nimi Päästja etc. Ei ole edasi kahtlust, et juba kõige esimesed ristiusu kuulutajad tutvustasid meid muidugi kohe ka kuradi auväärt isikuga, ja nüüd tekib põnev küsimus: kuida tõlgitsesid siis vene esimesed misjonärid kuradit meie paganlikkele esiisadele nende emakeeles?

Eelpool (§ 139) tegime kindlaks kurat-sõna algse tähenduse kui ebapuhta olevuse peioratiivse nime ja nägime meie sugukeeltes erilist kalduvust väljendada kuradit roojust tähendavate sõnadega, mis sobis iseendast väga hästi meie hõimude üldise usundilise käsitusega. Kuid eriti just kristliku pahavaimu tõlgitsemine ebapuhtaks muutub meile nüüd veelgi arusaadavamaks, kui tuletame meelde, et ka venes kuradi populaarseimaid nimetusi on нечистый, нечисть, нечистикъ, нечистый духъ või üldse нечистая сила, edasi некошный, немытый, немытикъ, isegi говно (= setu „vanasitt"), грѣхъ (= setu „vanapatt", aunuse riähkä) jne. (vrdl. ka § 120: liivi-läti nešķīstais < vene нечистый), — jah, küllap vene eeskujul on loodud ka eesti kurat ja liivi kure just nimelt ebapuhta olevuse tähenduses [1]); võimalik isegi, et sõna kura pole tähendand

[1]) Küll kujutellakse kuradit germaanigi maailmas roojase olevusena, kuid sääl see omadus ei ole kivistund ometi nii silmapaistvalt terminoloo-

muud mitte midagi kui lihtsalt puhta vastandit, niisama nagu näit. hüva on paha ja õige on kõvera kontrastiks [1]).

Arvatavasti termin kurat on moodustet esialgu lõuna-eesti murdealal, kus vene mõju oli hoomatavam, ja on levinend lõunast ka põhja üle kogu eesti keeleala. Lõunamurrete mõjule viitab veel praegugi t astmevaheldus järgsilbis (kurat: kuradi, vrdl. eL raamat: raamado), mis esineb järjekindlasti kogu eestis, olgugi et põhja murdeis häälikusääduslik oleks astmevaheldusetu sõnakuju kurati [2]). Millega oleks ent seletetav selline ühe üksiku sõna erakordselt suur levinemisjõud üle kõigi omaette isoleeritult eland murdealade? — Põhjus on lihtne: levitajaks on olnud kirik oma ühtlase kirikliku terminoloogiaga. Saksa misjonärid puutusid kah ju enne kõike liivlaste ja lõunaeestlastega kokku, kelledel vene eeskujul moodustet kurat eksisteeris keeles juba arvatavasti niisama kindla terminina nagu näit. rist ja raamat, — eks sakslased võtnudki siis üle kõik need valmisterminid ja sanktsioneerind ms. ka kurat-sõna nii-ütelda ametlikuks nimetuseks kirikukeeles. Sellega seletub vist ühtlasi, miks sakslaste eneste ametlik kuradi nimetus teufel (mis põlveneb omakorda ladinakeelsest sõnast diabolus) ei ole leidnud Baltikumis mingit püsivamat tõlgitsust [3]). Teiseltpoolt vaadelgem võrdluseks kuradi paralleelnimetust pees: see on lainatud otsekohe vene keelest (бѣсъ) ja näikse olevat juba vana lainsõna [4]), kuid see termin pole saand kirikule ametlikuks kuradi

---

giasse. Vt. näit. Grimm, DM [4] III 300: Wie die götter wolgeruch verbreiten, legt die sage des MA. und die heutige dem teufel gern zur last, dass er verunreinige und sachen in koth oder dreck verwandle.

[1]) „Ja tuosama võhl olõk jäi tälle hinge sisse ka sis, ku timä kurast ihostgi arr lahkus“ (H II 73, 677 (1) < Vastseliina). — Kuigi oleks siin tegu vast ehk „kuŕa ihoga“, siis väljendab see sisuliselt ometi selgesti just ebapuhast ja roojast (mitte „kurja“) ihu.

[2]) Vt. sel puhul ka E. Kirj. XIII 243—244, kus Saareste seletab seda erandlikku astmevaheldust erakordse sõna erandliku muist sõnadest „ettejõudmisega“ häälikulises arengus, milline seletus on kah omajagu õigustet.

[3]) Ainult lutsilasil esineb uuema lainuna venest djaavol; niisama venest lainatud on karjala-aunuse (d)juavoli. Sellevastu aga esineb Hämes jeeveli, mis näikse põlvenevat rootsist ja osutab soome kuradi-terminoloogias germaani mõju tugevamust.

[4]) Vrdl. soome piessa, pisa, pisä, karjala-aunuse biessalańi, viessahinen, vepsa bes.

nimeks ja NB sellepärast ta pole suutnud ka levineda üle kogu eesti keeleala, vaid piirdub ainult idapoolsete murretega (Vi, Ta, Võ, Se). Kiriku suurest rollist usundiliste terminite levitamises annab meile võib-olla veelgi ilmekama pildi kuradi rinnastamine mõne muu mütoloogilise olevusega, keda kirik mitte pole propageerind ega levitand. Võtame näit. kas või fetiši mõiste, — eks see ole kogu Eestis äärmiselt populaarne ja viljeldud haruldase küllusega ja eks keelelinegi looming ole leidnud sellele palju mitmekesiseid väljendusi, aga ometi see pole suutnud omandada ühtki üldeestilist terminit, vaid kõik tema nimed piirduvad teatud murdealadega (põhjemal kratt, päär, tont, lendav, vedaja, tulihänd jt., saartel tulik, varavedaja, tulutooja, hännamees jt., lõunamal puuk, pisuhänd, empli jne.). — Nõndasama on kuradilgi eestis palju teatud murdealaga piirduvaid lokaalseid nimesid, kuid nende kõrval üldeestiliseks nimetuseks on fikseerund kurat — jah, just selle tõttu, et kirik on võtnud selle sõna oma ametlikuks nimeks ja üldistand igalepoole [1]). Samuti kirikukeel on teind üldeestilisiks kuradi kõrval näit. veel (arvatavasti kah lõuna murdeist pärit) issanda ja patu või vaim-sõna nende praegusis tähendusis, milliseist sõnust oli meil juttu juba varem (lhk. 235 ja LRU I 15—16).

Nii siis võime lõpetada oma analüüsi väitega, et ristiusu suurnimi kurat on importeeritud Baltikumisse kõige enne idast, vene misjonäride poolt, nagu see kajastub kurat-sõna kui ebapuhast olevust tõlgitseva mõiste ideoloogias, kuid hiljem läänest tulnud ja ainuvalitsema pääsnud katolitsism ja edasi saksapäraseks reformeeritud luterlus kui ka üldse kogu saksa kultuuriline mõjutus on andnud Baltikumi kuradile sisuliselt küll siiski kõige enam just germaani ilme, kusjuures Maarjamaa olud ja õhkkond on olnud veel eriti soodsad kuradi viljeluseks massiloomingus. Ja õigusega Tuglas ütleb oma hullumeelse jutukangelase suu läbi: „Jumalast on eemal püsind rahva loov vaim, ja Jumal on eemal püsind rahvast. Kõik meie rahva usulisloovad instinktid on pöördund Kuradi olevuse poole. Ja siin on nad ka midagi korda saatnud“ (Poeet ja idioot 23).

[1]) Setus aga on valitsend kogu aja teine kirik — ja kuradilgi on setus eesti omast märgatavalt erinev terminoloogia!

VII. KUMMITUSED

KUMMITUSTE TEKKIMISEST

141. Iga arusaamatu asi või nähtus erutab, ärritab, ehmatab — mõnikord põrutab isegi niivõrd, et organismis tekib füüsilisi korratusi („kusi püksis", suguline ärritus, närvinõrkemisi jne.), silmade ees läheb kõik kirjuks, ilmuks otsekui nägemusi või viirastusi („hirmul suured silmad"), mis ajavad segi kaine mõistuse, et ei teata, mida teha, või tehakse meeletusigi, kaotand normaalse vahekorra enda ja välisilma vahel. Kui ümber on veel pime öö või õudne üksindus või põline mets täis saladuslikku häälitsust ja sahinat igalpool või lõpuks öö, üksindus ja mets puha korraga koos, siis tekib iseäranis kergesti igasugu hirmu ja lihtsa arusaamatuse sugereeritud kujusid, viirastusi, silmalummutusi ja — kummitusigi. Kui hakatakse asja või nähtust ligemalt uurima, juhtub küll sageli, et kogu see kummitus saab lõpuks väga lihtsa ja loomuliku seletuse, nagu igaüks oma elus võind tähele panna. Päris klassiliseks näiteks sobib liivlase jutustus, kuis ta tulnud pimedas piki randa, näind kaldal kõvera kuju kumardumas ja tormand ülepääkaela koju, et kummitused on mererannas; hommikuvalgel mindud vaatama, — pole olnud ent muud midagi, kui meri uhtund randa suure kõvera kannu, mis liikund vee loksudes, nagu kumarduks keegi (Sr 2 = S. 79). Esitagem muidki liivi kirjeldusi, kus kummituste tõelised põhjused baseeruvad täitsa reaalseil asjaoludel.

VIINAVAAT „MEREKURADIKS" (S. 79)

Jutustaja ise poisikesepõlves läind ühel sügisõhtul hilja randa muda vaatama ja kuulnud, kuis keegi naine karjund hirmsasti Jeesust. Poiss arvand, et soldatid vast kisuvad mõnd naist, läind hääle järele ligi ja näind omaenda talust Kērsti't üksinda rannal käsi laotamas, hüplemas ja kisendamas. Poisikest silmates ta põgenend koju, poisikene ise aga märgand meres ühe sellise

suure kogu tõusmas. Kogu vajund vee alla ja tõusnud natukese aja pärast jälle. Siis poiss virutand talle peosoleva neljaharalise hanguga, mis läind kolksti vastu raudvitsa. Meres olnud lihtsalt suur viinavaat. Naine aga olnud kodus pikali voodis, nii ärahirmund, et vaja sõita tohtri järele, käsknud veel poisikese isa minna poega päästma. Naine arvand, et vees olnud kurat või merekurat. — Kr Ket 79 (26) > Liivi lugemik II 14.

HÄRG KUMMITELEVAKS „VALGEKS NAISEKS" (S. 79)

Jutustaja tulnud kord pimedas külast koju. Teinepool Sīpõltalu, metsavahi põllu veerel ta näind midagi valendamas. Tal „raband" silmapilk meelde, et seda teekäänakut peetud selliseks kohaks, kus nähtavat kummitusi, ja ta arvand kohe, et see muud midagi ei või olla kui see valge naine, kellest ta kuulnud niipalju kõneldavat. See seisnud põllu ääres ja kumardund korra. Siis jutustajal hakand hirm, ta peatund ja tahtnud põgeneda juba küla poole tagasi, kui valge kummitus korraga mööknd, — see olnudki lihtsalt Tuom-talu valge härg. — Ir 17.

RATTAVITS JUUTI PEKSVAKS KURADIKS (S. 79)

Kaks juuti sõitnud pimedas Dondangenisse. Äkki üks saand hoobi selga, ehmund hirmsasti ja arvand, et see on kummitus või kurat, kihutand hobust sõitma, seda enam aga sadand hoope. Hobune väsind ja peatund — kohe lakand ka hoobid. Juut ajand hobuse käima — jälle uued paugud. Lõpuks selgund, et rattavits olnud lahti ja peksnud juuti. — Kr [199·].

AHJUROOP REHEPAPI KURADIKS (S. 79)

Üks rehepapp läind ühel õhtul rehte vaatama, kuis ahi põleb. Nii kui ta astund üle künnise, keegi pannud talle ka kaikaga üle otsa. Rehepapp hüüdnud: „Kui sa oled mees, siis pane teist korda veel!" Ta pole kartnud kuraditki ja läind vaatama, mis sääl on, saand aga uue hoobi mööda otsa. Kuid rehepapp pole veelgi kartma löönd, vaid otsind, kus see kurat on, ja näind, et ta astund oma ahjuroobile pääle. Kui tal olnuks hirmu, siis see olnukski kurat valmis! — Kr 236.

VASIKAD KUMMITUSTE PÄHE SURNUKS (S. 79)[1]

Üht vana rehepappi hoiatet ja heidutet alatasa, et rehes on kummitusi, kuid rehepapp pole neid kartnud. Kord ta läind tuppa õhtust sööma. Selle aja sees ta heidutajad lasknud rehte

[1]) Vt. ka Mt. 1690': 1 Kr [41·] — 2 V 25.

kaks vasikat valla. Vanamees läind rehte magama ja kuulnud krabinat ja käimist kräpt-kräpt. Vanamees arvand, et nüüd kummitused on, ja virutand mõlemad vasikad roobiga surnuks. — Pr 180.

KÜLAPOISID ÜLILOOMULIKKEKS „LOTUKÜBARAIKS" (S. 78 = Mt. 1498')

Kord heinaajal üks tüdruk magand üksi Baža-talu küünis vankril. Külapoisid mustaks määritud nägudega hiilind öösel sinna, sidund salaja köie vankri külge ja vidand vankri kõige tüdrukuga hirmsa ajuga pimedasse metsa. Tüdruk ehmund poolsurnuks ja arvand, et lottkübarad (vt. § 146) söövad ta ära. Kuid „lotud" teind ta ainult raskejalgseks. Ja veel pärastki tüdruk seletand papile selle küsimise pääle, kust ta lapse saand, et lottkübarad kinkinuvat. — V 209.

VANA ZUONKÕ VINGERPUSSID (S. 78)[1])

1—2) Vana Zuonkõ-talu peremees olnud igavene vigurivänt, kes ehmatelnud alatasa oma teenijaidki. — Kord ta saatnud tüdrukut-poissi hobustega metsa õitsile ja läind ise salajas luurama (1) ~ Jaaniööl ta sõitnud saaniga Ire kirikusse (2). — Noh, ja siis tüdruk ning poiss magand mõlemad kustuva tule man, kuna hobused olnud rukkis. Peremees teind ruttu omale tule keskele aseme liivasse ja heitnud alasti sinna magama (1) ~ seisnud valge palakaga keset tuld (2). Ärgates poissi-tüdrukut ehmund hirmsasti ja lugend paatreid — poiss, see sundind ikka tüdrukut enam lugema (see vist mõistnud enam), et kurat või tont neist lahkuks. Kuid kurat pole kõssandki. Siis nad tormand hobustega koju. Peremees joosnud alasti järele, läind otse läbi Loztalu, kus keegi olnud parajasti väljas kusel, — see ehmund pikali alasti kuradist ja joosnud tuppa. Peremees jõudnud varem koju, sõimand hooletuid teenijaid ja ajand nad metsa tagasi. — 1 V 89 — 2 Kl [34·].

3) Sama lugu jutustetakse veelgi suuremate liialdustega. — Vana Zuonkõ saatnud tüdrukud õitsile ja läind ise valges palakas neid ehmatama. Tüdrukud näind valget meest pedaja juures ja hakand kiunuma ja karjuma, et surm = nõvõ (vt. § 82—84) on metsas. Vana Zuonkõ ise kartnud alati kangesti surma, tema ehmund kah ära, unustand, et ta ise ongi see surm, ja põgenend ühes tüdrukutega kodu voodisse ja hädaldand aina, et surm on seljas. Sest pääle ta jätnud teiste hirmutamise. — Kr 182.

142. Eelpool esitet lood illustreerivad iseloomustavamaid juhuseid, kus igasugu oletetavad kummitused osutuvad täiesti

[1]) Vrdl. H I 1, 438 < Risti.

reaalseiks asjeks või olevusiks, on mõnikord isegi lihtsalt teiste inimeste vingerpusse. Kui kummituse tõeline põhjus selgund, kaob kohe ka tõsine kummituse-mulje ja jääb järele sageli vaid koomiline tunne. Ent põhjused selguvad ju harva, sagedamini need jäävad selgitamata, ja NB siis jääb tõsiselt püsima ka hirmutunne, kummitusest saab otsekui reaalne olevus, kellele tihti ei teata anda küll mingit nimegi mitte, kuid kelle olemasolu usutakse siiski tõsiselt ilma igasugu naljata. Praegusaja inimene, kes teab puha, mis sünnib maailmas, ja mõistab seletada kõike, see ei suuda hästi kujutellagi endisaja inimese hingeelu põlises laanes või kaugel rannal üksinduses, pimeduses ja teadmatuses. Meil on raske isegi jälgida seda hiiglasuurt mõju, mida on avaldand varemalt inimese mõttekäigu ja fantaasia pääle lihtsalt hirmutunne. Hirm teadmatu ees ja tung seletada arusaamatut või põhjendada seda kuidagiviisi on kihutandki massifantaasiat kas või üliloomulikkude põhjuste otsinguile ja juhtind teda looma luulekujusid, kes põhjustavad kõik sellise, mida loomulikul teel selgitada ei saada või ei osata. Aga ega olevikuski inimese tundeelu oma olemuselt pole paljut muutund — muutuvad aja ja moega ainult väljendusvormid ja võtted. Püsind on ka mõistatusliku ees hirmutunne ja selle loodud kujutelmad — ainult nende tõlgitsemine varieerub nii või teisiti, olenedes küll aja, küll olude, küll muutuva elukäsituse mõjust. — Näete, alles Ilmasõja aegu jutustaja ise magand koos teistega soldatibarakis ja tundnud, kuis keegi kiskund tekki tema päält ära, kiskund korra, kiskund teist korda; siis jutustaja karand üles ja karjund: „Kes sa oled? kas sa oled hää hing või paha hing?“ sellest karjumisest kõik virgund unest ja kõnelnud, et nemad tundnud kah niisamasugust kiskumist, kuid püsind vagusi, ja siis nad omavahel arutelnud, et see olnud ikka mõni paha hing: ega siis hää hing poleks tulnud nii kiskuma (L 102 = S. 80). Lisagem veel selliseid jutustusi.

UNERAHU RIKKUJAD (S. 80)[1])

1) Oma kolmkümmend aastat tagasi Däviń-talu (L) peremees magand kord suvel videviku aegu ülal toa pääl heintes. Ta olnud veel ärkvel, kui kuulnud järsku rasket krabistamist heintes,

[1]) Vt. umbes samasisulisi jutustusi surnute ja kuradi puhul § 95 (lhk. 39) ja § 133 (lhk. 200). — Vrdl. painajalugusid (LRU III).

mis liginend temale. Samas ta näind lähenevat nagu üht s u u r t j ä m e d a t t u m e d a t k u j u, mõtelnud olevat selle oma laulatet naise ja teind julgesti naise jaoks ruumi, pöördund ühele küljele. Ligitulnud m u s t k o g u tahtnud nagu heita talle kõrva, ja tema sirutand ka käed vastu, kuid märgand äkki v ä g a s u u r t k ü l m a l ö m a s t ü m a r g u s t p a l j a s t p ä ä d pea-aegu ilma juusteta — ainult mõni seitse-kaheksa juuksetuttu olnud pääs, ja nii s u u r e d j ä m e d a d l ö m a s e d s õ r m e d olnud sel. Mehel hakand kole hirm, ja ta tormand kohe ülevalt maha tuppa sisse, — ta naine olnud toas. Siis mees võtnud tule ja rutand toa pääle vaatama, kes see on selline. Kuid ta pole leidnud enam mingit jurakat. Siis ta pidand seda k ü l m k i n g a k s või külmkinga lähedaseks sugulaseks — p a i n a j a k s või v õ l u k s. — L 163 [1]).

2) Kord kadund Spruoig magand märdipäeva aegu võrguputkas. Sääl tulnud nagu keegi tema juurde ja öelnud: „Kas sa saad sest nurgast välja või!“ Tema mõtelnud, mis see on — kas uni või midagi muud. Heitnud uuesti magama. Mees tulnud ajama teda teist korda, kuid tema jäänd siiski oma nurka. Siis mees tulnud kolmandat korda, haarand tal õlekoti nukast kinni ja visand ta putka teise nurka, nii et ta pole saand enam oma kübarat, ei midagi, „heitnud“ k o l m r i s t i ette ja pannud palja jalu koju. — Sr Ket 38 (8).

3) Jutustaja ise kuulnud kord öösel, kuis k u r a t tulnud kuulmata tuppa ta päetsi taha, et teda vaevata, aga ta saand lugeda veel ruttu i s s a m e i e ära, — siis kurat kadund tinatuhka. — Kr [59].

SOLDAT TULEB LEHMI RÖÖVIMA (S. 81 C)

Lüž-külast Piza pool, idamal oja, on selline koht, Kurtõkspäjka kutsutakse. Sääl ya Nabal-talu perenaine karjatand lehmi, ja üks soldat tulnud võtma neid lehmi ära. Perenaine palund: „Adaite, ne pugaite!“ [2]). Isel joosnud koju. Tuldud vaatama — ei soldatit, ei midagi. — L 58.

„KUMMITUSTE KÜÜN“ (S. 81 D)

Varemalt K'elk-talu (Sr) Päpmäg-niidus olnud palju pisem küün kui praegu ja teises kohas. Selles küünis pole võind mitte üks õitsiline magada: niipea kui heitnud magama, kohe härg möirand ja lõhkund küüni katust. — Sr 102.

[1]) Kummitus on nimetet siin külmkingaks küllap vist ainult meelehääks nende ridade kirjutajale, kes kogus parajasti andmeid külmkinga kohta. — Vt. siiski § 100.

[2]) Vene soldatile naine öelnud vene keeli: отдайте, не пугайте!

143. Keda õieti peavad siis liivlased kummitelijaiks ja milliste nimetusiga nad tõlgitsevad neid? — Kõige üldisem vastus kogu rannikul on praegu see, et kummiteleb k u r a t (lvÜ), nagu selgus juba eelpoolgi esitet lugudest (§ 141, vt. lisaks kuradi päätükki, eriti § 122, 131—135 ja 137), või seletetakse vähe ebamäärasemalt, kummitelijaks on mingi p a h a v a i m = äbjõva ~ slikt' gara (L, Ii, Sr, Ir, Kr, Pr, V) ehk paha hing (L — vt. § 142). Kogu õhk olevat täis neid pahu vaime, mispärast pidavat jumalat paluma, et need inimest kaasa ei viiks ega kiusaks; neil pahul vaimel olevat ka oma päälikud ja ülemad ja puha (Pr). Juba siis, kui inimene kukub järsku „joonelt" maha, juba siis on teada, et sääl oli mingi eihüva või kuradi vaim, kes virutas inimesele otsa või rindu (Pr).

Kuigi kurat on saand Liivis praegu igasugu kummituste harilikuimaks sildiks, ometi ta kõige oma pahade vaimude kompaniiga on alles ristiusu kaup, kuna kummituste põliseks ja päämiseks lähtekohaks on ikkagi s u r n u d, eriti veel erakordsed surnud (vt. vastavaid §§). Isegi eriolevusena kujuteldud s u r m = nõvõ kummiteleb alatasa (vt. § 83—85, vt. ka § 141: Vana Zuonkõ vingerpussid). Surnute poole viitab ka eelpool mainitud „valge naine" (§ 141) ja lehmi rööviv soldat (§ 142). Surnuist on võrsund edasi kummitelev k ü l m k i n g, keda käsiteldi pikalt ja laialt (pt. V), samuti p a i n a j a ja isegi r a h a v a i m u d oma enamikus, kelledel peatume edaspidi (LRU III). Surnute poole juhivad lõpuks veel mõned kummituste spetsiaalsed nimetused, nagu alamal näeme (§ 144).

Kõigest sellest hoolimata oleks vist ometi liialdus väita, mida küll ja küll siiski tehtud, et kummituste ürglähtekohaks on olnud alati ja ainult surnud, vaid k u m m i t u s n ä i k s e o l e v a t i k k a g i i s e s e i s e v m ü t o l o o g i l i n e m õ i s t e massi usundilises teadvuses, mingi hirmu ja arusaamatuse loodud käsitus või kujutelm, kellele ei assotsieeru algselt kaugeltki mitte alati kohe ka surnu mõiste, — alles pärastine primäärsele hirmuafektile järgnev mõistusega arutelu on juhtind massi mõttekäigu enamasti just surnu, uuemal ajal taas kuradi mõistele ja ristind kummitusele siis uued täpsemad nimed, aga need on juba sekundäärsed ehk nii-öelda eesnimed, kuna üldiseks priinimeks neile kõigile jääb ikkagi omaette iseseisvalt eksisteeriv k u m m i t u s. Eriti ilmekalt peegeldab sellist ideoloogiat kummituse üks nimetus eestis — v i i r a s t u s, tüübilised on ka

mulgi murdeis esinevad nimetused s'ilmalumb, lummutus ja näitsed (< näidised?): need on nii siis kujud, mis ainult viirastuvad lumbund silmale, need „näikse" ainult olevat. Ja kui hakatakse analüseerima ligemalt sellise „viirastuse" sisu ja olemust, kes ta õieti on, siis satutakse ikka ummikusse: igasugu üliloomulik olevus võib olla ju lõppude lõpuks kah ainult viirastus ja kõlbab järelikult selle nimeks. Esitagem kohe tüübiline näide Eestist kobava ebateadlikkuse pildistamiseks kummituste defineerimisel.

VIIRASTUSE OLEMUSEST

Viirastust usutakse väga tihti ja mitmesugusel kujul nähtama — küll elusa, küll eluta, küll ingli, kül kurati kujul, kaugelt rohkem siiski kurati kujul, ja on tema üleüldine tähendus siis kaugelt tõine ja laialisem kui hallijal. Suurem jagu viirastusi on ikka kurjast ja hirmutavad. Viirastus näib ka mitte üksi Hallijaga, vaid ka mitme teiste vaimudega sugulane olevat, nagu katk, kodukäijad, koll, kratt, näkk, tont, osalt ka luupaenaja ja maa-alused, ja on vahest nende üleüldine nimetus. Näituseks nimetab rahvas iga arusaamata nägemist esite viirastuseks ja arvab siis pärast, mis ta oli, kas kodukäija, kratt, näkk, surm)( )(. Kui keegi raskeste haige on, arvatakse seal ligidal ikka palju viirastusi nägema ja ööldakse peale surma ikka: see oli aga tema surm, muud ühti! Viirastuse tähendus on seega kogoni laialine, võib olla aga, et mõni teravam uurija või tähelepanija selle kohta ühisemat otsust leiab. — H II 33, 768 I < Jüri.

KUMMITUSTE NIMESID

144. Kummitelu mõistet liivlased väljendavad harilikuimalt verbiga spuokõ (vt. § 145), millekõrval öeldakse ka näidata = nä'gt'õ (lvÜ) ja märkida = merkõ (Sr, Kr, Pr, V), näit.: kurat käib näidates (L), vanasti see raha ikka märkind (Kr), see siis sääl nii märkind (Pr) jne.; ununemas on verb mängelda = mengõl't'õ (Pr), näit.: sellised mahatapetud mänglevad aina (Pr); substantiivist budil' (vt. alamal) on tuletet verb budil't'õ 'kummitella' (Pr); hämarat algupära on verb kä'mõ (Pr).

Kummituse kohta öeldakse mõnikord lihtsalt ehmataja = ädagtiji (L, Ii, Sr, Kr, V) või hirmutaja = irmtiji (Ii, Sr, Pr), kuid kumbki sõna pole küll mingi kindel terminus technicus mütoloogilise olevuse tõlgitsemiseks. Niisama esineb ainult juhuslikult kummituse tähenduses ka hirmutis = īrmatõks (lvÜ — ka īrmandõks, īrbandõks jm. kujul), kuna selle spet-

siaalseks tähenduseks on hernehirmutis; irm + ärm (vt. alamal) tüvede kontaminatsioon on andnud nimetuse ǟ r m a t õ k s (Ir, V). Peaaegu täiesti ununend on omakeelne e h m a t i s = ǟ'matõks (Pr, Sn). Huvitav moodustis on v ȭ l a t õ k s (Sr, Kr), mis tähendab üheltpoolt virvendelevat kummitust ja näikse põlvenevat verbist h õ l j u m a = vȭlastõ (lvÜ) ~ vȭl'ast (SjWied, LWb), milline verb tõlgitseb ka kummitelemist, näit. käib kummitelles = kǟb vȭlastõs (Sr); teiseltpoolt aga vȭlatõks tähendab ka nõiatempu (vt. näit. Kr 279) ja juhib nimetusele v õ l u = vȭ'l (lvÜ), millest ligemalt vastavas päätükis (LRU III); võimalik isegi, et verb vȭlastõ on otsekohe ühendetav Saaremaal esineva verbiga v õ l a m a (vȭluma) 'hexen, zaubern', vȭlaja 'Hexe, Zauberer', ära vȭlama 'behexen, verhexen, verzaubern' (Wied, EWb).

Küllap saarlasilt on kuuldud ja lainatud t o n t = tońť (lvÜ, ka SjWied, LWb — kõrvalkujust ońť vt. § 147)[1]: see on kurat saarlaste keeli (L, Kr, V, Kl). Liivis tont näikse esinevat päämiselt kuradi eufemismina (vt. § 120) või „peenema" nimetusena (kuradi vahetet lastki nimetetakse tondilapseks — V 97, vt. § 129), aga tont tähendab ka lastehirmutist (L, Sr, Pr, V — vt. § 147), mingit ebamäärast vaimu, kes hoigab metsas lapse hukkamisel (Sr 4 — vt. § 99), üldse igasugu kummitust (Sr, Ir, Pr, V), juhuslikult isegi nõiamoori (V. 105 = Mt. 451), ja merel kõneldavas salakeeles ta tõlgitseb hunti (Pz, Ii), lõpuks tont on saand lihtsalt sõimusõnaks (V). Tühi, lagunev ja mahajäetud hoone on Liiviski t o n d i l o s s = tońť-nīn (Ir, Pr) ~ spuok-je'l (Kr, Pr, V): sääl elavat tont sees, mispärast lapsi hoiatetakse sinna minemast (Ir); neis hooneis ehk „eludes" tööskellakse öiti, höövelditakse, kedratakse niikui..., minnakse aga vaatama, — pole kedagi (Pr).

Tumedat algupära on üsna sagedane kummituse nimetus k ǟ' m (õ z) (Sr, Ir, Kr, Pr, V — vt. näit. Sr 65 = S. 214, Kr 38 = Mt. 330 B)[2] — vrdl. lt ķēms 'das Gespenst, ein Sonderling'

[1] Vt. lhk. 214 mainitud Schroederi teost lhk. 10—12. Tondist Liivis vt. veel lhk. 175 (Ii 64) ja lhk. 185 (Kl 1). Juhuslikult tońť esineb ühes liivi laste ratsutamislaulukese variandiski (LF I Sn 11: tiń'-toń'), sattund häälikuliselt ühte harilikkude upatamissõnadega tiń-toń ja doľ-doľ (vrdl. eestis upp-upp, kuuka-kuuka jne.).

[2] SjWied (LWb) kirjutab ka kämms: pl. kämsõd, kuid s on siin ainult lätikeelne nominatiivi lõpp ega sobi kuidagi muisse käändeisse.

(ME), kuid senini on veel selgitamata, kumb kummalt on lainand selle sõna, kas liivi keel lätist või ümberpöördult.

Kindlasti lätist on lainatud surnu mõiste poole viitav kummituse nimi v a r i = ǟ'n (õz) (L, Kr, Pr, V) < lt ēna 'der Schatten, das Schattenbild, das Gespenst', ka ēns (ME)[1]), näit.: seda nähtavat alatasa, kuis need varjud või surmad = nõvõd ringi käivad (Pr), surnute kohta öeldakse aina, et halvad surnud käivad end näitamas, et ma nägin varju täna õhtul (Pr — vt. lisaks L 167 — § 98, Pr 180 — § 141, Pr 216 — § 84, Pr 217 — § 39). Sõnakuju ǟ'nõd kõrval öeldakse pluraalselt veel d ǟ' n õ d (L), dǟńõd ~ d ē ń õ d (Ii), millised moodustised on senini veel selgitamata; võib olla, et need ongi lihtsalt hääldamiskomistusi ja muud mitte midagi.

Lätist lainatud on edasi juhuslik kummituse nimi ō'm(õz) ~ ō m õ k õ l (Pr) < lt āmeglis 'das Gespenst, der Alp; Possenreisser; eine Erbsenscheuche' (ME). Juhuslikult öeldakse mõnikord kummituse kohta ka b u d i' (Ir, Pr), mida keegi liivi „asjatundja" ühendas Buddha nimega[2]), kuid mis näikse vastavat tegelikult läti sõnale budēlis 'der Büttel, Scharfrichter; einer der zur Faschingszeit mit Ruten in Verkleidung umhergeht; ein Popanz, Schreckwort für Kinder' < keskalasaksa boddel (ME).

Huvitava etümoloogiaga on kummituse nimetus ä r m : pl. ärmõd (Sr, Pr, Kl), näit.: kui nähakse mingit surma või varju või kummitust, siis öeldakse, ma nägin ärmõ täna õhtul külast koju tulles (Pr), — vrdl. lt erms 'ein Affe, eine wunderliche Erscheinung, ein Possenreisser' ... so geht dies Wort mittelbar wohl auf arimos zurück, wie nach Strabo die Tusker den Affen nannten (ME). Nii siis, mööda maad leierkastitajate vigurivänt a h v on muutund massimälus üldse igasugu kummituse nimeks[3])!

145. Kõige üldisemaks ja harilikumaks kummituste nimeks liivis on lõppude lõpuks s p u o k (lvÜ). Ei ole ühtki teist mütoloogilist terminit liivis pääle kuradi, mis oleks kah niipalju tarvitetav ja niipalju üldistet nagu spuok. Kus aga iganes juhtub

[1]) Vt. Śmits, LM 12 ja Eisen, EM I 71—73. Vt. ka § 83.

[2]) Just niisama öeldud Lutsis tuntud Buddha preestri „paljasjalgse" Tõnissoni kohta pudiņa ~ budiņa papp, kellega olevat häda kõnelda, sest ta olevat selline „täksa-mäksa" (P. Voolaine). — SjWied (LWb) noteerib budīl' 'wunderlich, pedantisch'.

[3]) Vrdl. ka § 126: Ahv-sepp põrgus pulmas.

midagi salapärast, mõistatuslikku või lihtsalt esialgu selgitamatut ja arusaamatut, sääl on kohe esimeseks kiireks seletuseks ja nähtuse põhjuseks — spuok. See on tüübiline uueaja inimese suhtumine mütoloogilisse olevusse, mis kajastub seletuses, et „spuok on ja ei ole jälle kah“ (Pr), — ta on selline ebamäärane, niiütelda „olemata olevus“, kellesse sulavad tänapäeva liivlase teadvuses ikka enam ja enam kokku igasugu teised üliloomulikud olevused. Kuna usk üliloomulikkesse olevusisse üldse on löönd massis juba kõikuma, siis ühendetaksegi spuok nime alla meeleldi kokku puha, mida nii nagu ainult pooleldi usutakse: „muid nimesid häbenetakse praegu öelda ja neid peetakse ainult vananaiste tuuletaevaks (vt. § 2),. aga spuok-sõna kõlbab ikka igaühel ütelda“ (V).

Milline on siis õieti selle „poolmütoloogilise“ olevuse s p u o k praegune „keemiline koosseis“, kunas ja milliseis tähendusis tarvitetakse seda sõna? — Juba kui üks inimene ehmatab kaaslast, siis on ta kaaslasele sel momendil spuok (lvÜ). Niisama iga juhuslik asi, mis paneb heituma, on ehmujale spuok (lvÜ). Mütoloogilisist olevusist paralleelnime spuok saab sagedaimini k u r a t (lvÜ), nii et praeguses liivis spuok ja kure vahel pole enam selget piirigi mitte, igal sammul need nimed sulavad ühte. Teiseks esinevad spuok nime all alatasa s u r n u d (lvÜ), ka k ü l m k i n g on spuok (L, Pz, Sr, Ir, Pr — vrdl. ka Pr 43 — § 125 ja L 163 — § 142), r a h a v a i m u d on spuokõd (L, Ii, Sr, Kr, Pr, V) — vt. LRU III) ja isegi h a l d j a d on paigutet mõnikord spuok firma alla: nimelt metsahaldjad on seginend metsas esinevate kummitustega (vt. § 52) ja laevahaldjale pottermannile on antud nimeks spuok (Sr —vt. § 74); ometi olgu rõhutet kohe, et teadlikumalt tehakse siiski kindel vahe: haldjad on vaimud = garad, mitte spuokõd. Küll aga võib kummitella teinekord isegi elav n õ i d ja saab siis nimeks spuok (L, Sr). Ka p a i n a j a kohta öeldakse mõnikord spuok (L 110, V 106), kuna halli sellevastu ei nimeteta kunagi kummituseks; niisama ei öelda kunagi spuok libahundi ega tuulispää puhul. Olgu mainitud lõpuks, et käesolevas teoses (LRU I—III) igalpool, kus liivi tekstide tõlkeis esineb termin „kummitus“, sääl on liivi originaalis alati spuok, kui tõlkes pole esitet kohe mõnd teist liivikeelset sõna.

Spuok-olevust nähakse „iseoma silmaga“ ja kuuldakse „iseoma kõrvaga“ ta müra (lvÜ). Ta esineb „igasugu“ kujul ja kombel ning igasugu kohas (L, Sr, Kr, Pr, V). Juba Saarimaa (Vir

92) kirjutab, et spuok võib olla must või valge ja et ta on seesama, mis eesti keeli viirastus (Sr). Mõni spuok on nagu inimene, mõni nagu loom, kuid ega ta ei ela, teda õieti pole olemaski (Pr). Mõnikord spuok olevat ilma pääta inimene, teinekord ilma jalgeta; mõnikord ta jookseb, teinekord seisab ühel kohal ja kumardeleb; sagedaimini ta esineb metsas, surnuaia läheduses või mõnes muus sellises iseäralikus kohas (Ir). Kogu rannikul teataksegi küllalt selliseid paiku, kus spuok meeleldi esineb või kus alatasa kummitellakse (vt. näit. Pr 212 — § 98, Sr 102 — § 142 jne.; vt. eriti raha ja vara päätükki — LRU III; vt. ka tondilosse — § 144). Suur-reedel sündind inimene on otse õnnetu sellepärast, et ta näeb aina neid spuok-kummitusi (V — vt. § 89); vanasti neid nähtud oi taevas kui palju, kuid nüüd meie ajal ei olevat enam suurt näha ega kuulda neist midagi (Pr). Kesköö nimetamisest kummituste = spuokõd tunniks vt. § 97.

Sõna spuok ise vastab lätikeelsele spoks, ja nad mõlemad põlvenevad keskalasaksa sõnast spōk. Huvitav on üksikasi, et läti usundis termin spoks polegi nii väga laialt tarvitetav ja on murdesõna, mis alles uuemal ajal kirjanduse kaudu üldtuttavaks levinend [1]), kuna liivis sellevastu spuok on saand niisama nagu varem käsiteldud külmking otsekui moesõnaks, mida armastetakse tarvitada igal sobival ja mittesobivalgi juhul.

Lõpuks olgu mainitud, et esineb ka verb kummitella = spuokõ (lvÜ) ~ spuožińťõ (Pr, V). Nii öeldakse näit. peidetud raha kohta alatasa, et see ise kummiteleb (L, Sr, Pr, V); hukkund laeva kohta, mis randa uhutud, öeldakse kohe, et see laev ise kummiteleb, kõnelemata meeskonnast (Kr, Pr); kui kuuldakse arusaamatut kolinat, siis öeldakse: kuulete, nüüd kummiteles, küllap nüüd keegi sureb (Kl Saar — vt. § 83).

LASTEHIRMUTISI

146. Kes neid lapsi sunnikuid suudab ära valvata ja valitseda, kui nad hakkavad hullama ja vallatelema! ja tükivad nad kah igalepoole ja teevad, mida ei tohi, et päris tegu nendega ikka kohe, liiati kui neid veel rohkem koos (Pr). — See on kõigi vanemate häda: laps tahab igalepoole minna ja tahab kõike teha,

[1]) Prof. Endzelini teatel.

kuna vaevalt suudavad teda taltsutada abstraktsed ja ilmetud mõistuse keelud „ära mine“ või „ära tee“, — need vaat äritavad veel enam lapse kihelevat uudishimu. Keeld saab lapse teadvusele mõjuvamaks alles siis, kui see sihitakse tundeilma, kui see elustetakse piltlikumaks, manades otsekui silmade ette nähtavaiks neid kohutavaid tagajärgi, mis keelust üleastujaid ootamas. Just hirmu ja kartuse äratamiseks lapse hinges ongi mõeldud ja mõeldakse veel üha uusi piltlikke väljendusi ja on omistet paljudele olevusile ja kujudele spetsiaalselt päris lastehirmutise tähendus. Nende ideoloogia on lihtne: last hirmutab kõik võõras, tundmatu ja teadmatu, kuri ja kole, ebaharilik ja iseäralik, üliloomulik ja õudne. Sellelt psükoloogialt on võrsund ilmatu hulk nimetusi igalpool, on neid liivlasilgi õige mitmeid, millede vaatlemisele nüüd asugem.

Juba iga võõras inimene võib peletada last, ja sellepärast ongi otse rahvusvaheline lastehirmutise nimi lihtsalt küla = kila (L, Kr, Pr, V), näit.: lapsed olge nüüd tasa, muidu küla s. t. külaline, külamees, võõras võtab teid ära (L); öeldakse ka külaline = kilali (Pr), külaema = kila-äma (Pr, V) või külataat = kila-tōťi (Pr). Sageli sellisele võõrale külainimesele antakse veel mingi pärisnimi, et muuta tend elavamaks: nii öeldakse Liivis küla Jaak = kila Jōkõ (Kr) või küla Mats = kila Matša (Pr), — olgu tähendet kohe, et Matša Liivis on juba vananend ja moestläind nimi, mida tegelikult enam kellegil ei ole ja mis mõjub seda õudustäratavamalt laste pääle. Sageli muutub lastehirmutiseks ka mõni päris reaalne isik, kes on mingipärast ebaharilik, anormaalne või kuidagi muud viisi hirmuäratav: nii kartnud 1890. aastais ranniku lapsed koledasti lollaka kerjusnaise vaese Mari = Nabag Maŕi nime ja põgenend tema enda eest uludes ja kiunudes peitu otsekui mingi nõiamoori või vana kuradi eest (Pr — vt. ka § 53, LRU I 99)[1]). Kultuurajalooliselt väga iseloomustav on, et varemal ajal saadud lapsi kergeimini sõnakuulelikkeks mõisakupja nimega: kui ema ainult hüüd-

[1]) Nii näit. oli 1900. aastais Mulgimaal väga populaarseks „lastehirmutiseks“ — kaltsukaupmees „helde Mari poeg“, kellele ähvardeti anda halbu lapsi; Kõpus näit. hirmutas „vana Sańnu“ — lollakas kerjus, „kis olli Karistest ühes Mulgi Lohu ja Tõrva Sarjaga (= taluperemehed) Kõppu tulnd ja nõnna kerjates käis.“ Nini Sańnu on tuletetav sõnast sann (s. t. saun). — Saardes hirmutet talulapsi harilikult ikka saunas ja rehes elavate tööinimestega: „sauna vana“, „sauna Madis“, „sauna Jaak“ jne.

nud, et k u b j a s = vagaŕ tuleb, siis lapsed ronind kõik laudade, pinkide ja kas või voodi alla peitu (V)[1]). Mingi reministsents igivanast kujutelmast on laste hirmutamine k a s t r a t s i o o n i g a : „poisid, rahu! muidu munad maha!“ (L, Ii, Ir, Kr), „lapsed, rahu! — m u n a d e l õ i k a j a = munad-iediji tuleb“ (Pr)[2]).

Kuid paljalt reaalse olevusega ei suudeta last ohjeldada kaua ja korduvalt: laps näeb seda olevust, tutvuneb ja kaotab peagi nii-öelda „hirmurespekti“ ta vastu, — vaja on mõjuda lapse fantaasialennule ja kütkestada seda mõne ebamäärase ja saladusliku mõistega, mida laps ise võiks arendada järjest õudsemaks ja hirmutavamaks. Üks väga vana sellist laadi „lastehirmutamissõna“ = lapst irmtõb-sõna (Pr) ~ ädagtõb-sõna (L, Kr, Pr, V) liivis olevat l o t u k ü b a r = loťa-kibar (L, Kr, V) ~ lotša-kibar (Uu, Ir, Kr, Pr, Sn, Kl), kellest oli juttu juba kummitustegi puhul (vt. § 141). Tema olevat vana must mees, lottkübar pääs (Pr); ta olevat rukkis või metsas (V); ta tulevat põõsast ja „etskuskilt“ s. t. kust tahte ning viivat lapse lipsti ära (Pr). Lotukübar esineb isegi lastelaulukeses, mis Ida-Liivis väga populaarne:

P i s i k e n e p o i s s, k u s s a l ä h e d (4),
~ kus sa lähed, pisikene poiss (5)
~ Kus sa lähed lotša-kübar (1, 2, 3)
~ lotša-kübar, kus sa lähed (6)
loťa-kübar (4) ~ lotša-kübar (5) pääs,
sinised püksid jalas (3)?
— M a l ä h e n k õ r t s i õ l u t j o o m a (1—6),
pisikeste (1, 3, 4, 6) ~ ilusate (5) neidega tantsima,
suurte neidega magama (6).
Kus sa lähed, pisikene neid (2)?
— Ma lähen kõrtsi tantsima (2).
— LF I: Uu Ket — 2 Ir Set — 3 Kr 17, 4 Kr 48
— 5 Sn 6 — 6 Kl 4.

Lotukübara kõrval öeldakse veel t i p p e r m ü t s = tippõrmitš (Pr)[3]) ja p u n a p ü k s = pu'nni bikšaz (Pr, V): sellel puna-

[1]) Kupjast lapsehirmutisena Liivis kõneleb juba V. V. (= Wallin-Voionmaa): vt. Hämeen Sanomat № 5, 5. II. 1889. — Tallinnas hirmutetakse lapsi hüüuga „v õ m m tuleb!“, ja nõndaviisi siis isegi modern konstaabel on muutumas lastemütoloogiliseks olevuseks!

[2]) Eestiski esineb kohitseja (ungur, munusk) lastehirmutisena. — Vt. sel puhul J. Semper, Kalevipoja rahvaluule-motiivide analüüs 23.

[3]) Küllap sama sõna mis saksa Zipfelmütze.

püksil olevatki tippermüts pääs — selline sirmita lotu; kui laps tükib kuhugi, siis öeldakse kohe: no mine sa, mine — küll tuleb vastu punapüks, vaat siis! (Pr); punapüks olevatki selleks, et ulakaid lapsi püüda ja ära viia (V).

Mitte ainult inimesed, vaid loomad ja muudki olevused kõlbavad lastehirmutisiks, kui nendega osatakse sugereerida lapses hädaohu või kartuse tunnet. Nii hoiatetakse last lihtsalt: m e t s a l i n e = mõtsali kisub su lõhki, kui sa lähed soonetsisse või võssa (Pr). Juba Saarimaa kirjutab, kuis hirmutet lapsi: ära mine taluõuest välja, u s s = üška tormab sulle järgi, hammustab, ja siis sa oled valmis (Sr). Efekti tõstmiseks kirjeldetakse edasi, kuida uss rõngana jookseb, saba suus, sisiseb ja viuhti jalga hüppab (Sr), või antakse salapärasuse tõstmiseks ussile eufemistlik nimi p i k k - p u t u k = pitka-kukki (L, Pr): ärgu mingu lapsed metsa ega võssa, sääl on igas põõsas pikk-putukad (L). Suurema mõju saavutamiseks kasutetakse isegi naaberkeeltest võetud sõnu, sest omakeelsed on igapäevased ja kulunumad: nii näit. on liivis h u n d i harilikuks nimetuseks susi = su'iž, kuid lastehirmutisena hüütakse tend saarlasilt kuuldud sõnaga uńť (Kr).

Edasi kaldutakse loomadegi kirjeldamises fantastikasse: ärgu mingu lapsed metsa ega jõekaldale, sest jõest tuleb välja, võtab ja viib lapse ära va s a r v e d e g a k a r u = sõradõks okš (Sr); ärgu mingu lapsed mereranda: merest tuleb ja tallab lapsed surnuks kole ja kuri m e r e h o b u = mjer-i'bbi (L, Ii, Pr — vt. ligemalt § 67, LRU I 178) või selline suur kuldne h i i l g a v k a l a = spuoži(ji)-kala (Pr, V), kes hakkab lapsel ǰala küljest kinni ja viib ta ära, kui laps läheb supeldes liig sügavale ja kaugele rannast ära (Pr). — Juba varemalt oli meil juttu, kuis teo, hülge ja näki mõistete kontaminatsioon n a t t = nať on kujunend Liivis populaarseimaks lastehirmutiseks vees (vt. § 73, LRU I 197—202), kelle kõrval esineb ka veel s u u r - h a l l = sūr-al' (vt. § 72, LRU I 195).

Iselaadi lastehirmutis on l õ n g a k e r a = länga-kjera (L): vîdeviku aegu lapsed ei tohi hullata mööda tuba; kui nad siiski ajelevad ringi ja müüravad, siis vanad ütelnud, et vaat, kus lõngakerad tulevad ahju tagant või voodi alt; lastel on nende ette nii hirm, et panevad kohe ahjupingile üles kõige nelja jalaga ja on vagusi kui lutikad; nõnda vanad ütlevad kavaluse pärast: kui

ütelda kohe, et kurat on ahju taga, siis lapsed ehmuksid liiaks, ja sellepärast öeldaksegi lõngakerad (L)[1]).

Üldse on teatud kohad lastele eriti kardetavad: väljas näit. kaev, rand, mets, soonetsid jne., hooneist pelgavad lapsed kõige enam musta ja pimedat reht (vt. § 45, LRU I 73), aga isegi toas on lastel hirmuäratavaid paiku — voodialune, pime nurk ja iseäranis veel ahjutagune, kuhu asetetaksegi siis vallatute laste taltsutamiseks päris kummalisi olevusi, eriti talvel, kus lapsed ei pääse niipalju välja ja peavad veetma pikad pimedad õhtud umbses ja kitsas kambris. Siis seletet lastele ikka, et ahju taga elavat isemoodi rahvas, a h j u t a g u s e d m e h e d = õj-taggist mied, ärgu lapsed tükkigu sinna neid tülitama (Kr). Vanasti ahjutagused olnud ju õige suured ja täiskasvand magand sääl, kuna lapsi peletet säält eemale: vaťõ, kus üks s a r v e d e g a tuleb (Pr). Niisama s a r v i l i n e m e e s = sarlimi miez veab lapse kaevu, kui see tükib rakkele vahtima (Sr). — Selline ebamäärane „sarviline" juhatab meid aga juba üsna selgesti vana sarviku enda s. t. kuradi mõistele.

Ning nõnda olemegi hoomamatult jõudnud lastehirmutisi jälgides ning päris reaalse külainimese ja ussiga alates kaudu ebamäärasemate lotukübarate, lõngakerade jt. kuni täitsa üliloomulikkude olevusteni, mis õigustavad lastehirmutistegi käsitelu muude mütoloogiliste mõistete hulgas.

147. Lastehirmutised väärivad erilist tähelepanu aga veel teisegi asjaolu pärast. — Nagu muinasjutud täiskasvanute repertuaarist on siirdund enam-vähem laste kätte, nii muutuvad muistsel ajal täiskasvanute loodud ja tõsiselt käsiteldud mütoloogilised olevusedki meie ajal ikka enam ja enam ainult lastele seeditavaiks. Ainult lapsed võtavad neid veel tõsiselt või — nagu liivi eidekene kurtis — lapsed usuvad ja kardavad ikka veel külmkinga ja lotukübaratki, kuna vanad inimesed ei usu ega karda nüüdsel ajal enam ei kuradit, ei jumalat, mitte kedagi enam (L). Nõndaviisi olevus, kes omalajal äratand hirmu või austust vanade eneste man, muutub ajaga vaid lastehirmutiseks ja tema nimi

[1]) Üldse kummitust kirjeldetakse meeleldi ümarguse, keerleva ja veerleva kerataolise olevusena. Vt. näit. Eestiski: n ä k k i ehk t o n t i nähtud Puurmanni mõisa all jões — lõngakera joosnud vees (H I 2, 488 (10) < Kursi). Vrdl. ka ö ö e m a (LRU I 40).

on säilund meile mõnikord ainult veel sellisena, kuna teadmatuks jääb nende massi usundilise loomingu nimede hulk, kes pole säilund isegi enam lastehirmutistena mitte.

Huvitav on sellepärast jälgida ka Liivis neid mütoloogilisi olevusi, keda kaldutakse viima üle nii-öelda laste usurepertuaari. — Muidugi hirmutavad nii vanu endid kui ka lapsi enne kõike igasugu k u m m i t u s e d (vt. § 144), iseäranis sageli tarvitet lastehirmutis on eriti veel s p u o k (vt. § 145). Väga iseloomustav on seletus, et lastele näidatakse naljapärast lihtsalt v a r j u ja nimetetakse seda kummituseks: vaat, vaat, näed sääl, vari = ä'n, vaat kui tuleb sulle kallale (L — vt. vastavat kummituse nimetust § 144). Sageli hirmutet lapsi t o n d i nimega: oot, oot, küll tont su võtab ära (Pr); kui lapsed küsivad, milline see tont õige on, siis vastatakse: kaks sarve pääs (Sr); tont asuvat ahju taga (Kr). Tondi kõrval öeldavat lastele ka moonutet sõnakuju o ń t' (Kr): 'ońt' tuleb ahju tagant, sööb teid ära, kui teie kohe rahu ei jää (Kr).

Kummitusile seltsib kergesti k u r a t, kes lastehirmutisena omandab mingi mitmepäise koletise välimuse: ärge jumala eest, lapsed, randa minge, — vaat kui tuleb merest kurat kolme pääga ja viib teid ära Saaremaale (L); samuti metsas ja soonetsis asub üheksapäine kurat ja sööb lapsi (Pr), lõpuks kurat elab isegi toas ahju taga ja tuleb, viib üleannetud lapsed sinna, kisub lõhki (V). Ainult naljaasjana eksisteerib nn. m ä r d i p ä e v a - k u r a t — kasetohumaskine ja kasukakarvane koletis, keda pisikesed lapsed väga kartnud (Alho, LK 51).

Surnute suurest perest kasutetakse lastehirmutisena päämiselt k ü l m k i n g a (vt. § 104): külmking on ahju taga, tuleb välja, va suur hall tekk ümber (L), tal on üksainus suur silm (Sr), härjajalad ja saba (L), — ärgu mingu lapsed sellepärast pimedas edisesse või välja (L, Ii, Sr, Ir — vt. veel § 125). Väga palju kõneldud vanasti ka kummitelevast v a l g e s t n a i s e s t (välda nai), kes esinend igasugu „viisi pääl" ja heidutand isegi vanu inimesi (Ir — vt. § 141). Kui videviku aegu lapsed liiaks vallatelnud ja hulland, siis öeldud, et v a l g e n o o r i k = välda jumprouv (Ii) tulevat voodi alt välja; ka vanemad inimesed ise näinuvat, kuis ta tulnud välja ja käind toas hämarikus; teind ta pole midagi, ainult käind, selline hirmutaja (Ii). — Valge naise motiiv juhib meid jällegi ilmsesti kolliteleva surnu juurde tagasi;

ka lätis valge emake = balta mātite on lastehirmutisena kaunis populaarne (vrdl. sel puhul S. 253, LRU III).

Mõnikord kasutetakse laste ohjeldamiseks p i k s e nime, kuna äikene ju loomulikult lastes õudust äratab: ärge jooske, lapsed, kodunt kaugele, — vaat kui pikne ei tõuse ja teid podiksnarmaks ei raba (L, V). Mitme h a l d j a puhul oli meil juba varem juttu, kuis need esinevad mõnikord lastehirmutisegi rollis, nagu näit. k ü l m a P r a n t s ja Jaan (vt. § 39, LRU I 66), r e h e t a a t (§ 45, LRU I 73), m e t s a e m a (§ 53, LRU I 99), l e h t e d e e m a (§ 55, LRU I 104), Lääne-Liivis isegi m a a r j a i s a, kes asub ahju taga, ja näkile võrduv m a a r j a n e i t s i, kes kisub lapsed vee alla oma kodu (vt. § 78, LRU I 220—221). Peaaegu ainuüksi veel lastehirmutisina eksisteerivad p õ õ s a e m a (vt. § 54, LRU I 104), k a e v u e m a ja j õ e m e e s (vt. § 62, LRU I 130). — Ning nõndaviisi siis muistne esivanemate usund muutub ajaga ikka enam ja enam ainult lastemütoloogiaks (vt. sel puhul § 80, LRU I 235).

148. Eelpool käsiteldud mütoloogilised nimed on saand alles ajaga lastehirmutisiks, kuid lastehirmutised iseendast on eksisteerind ju ka siis, kui need nimed olid veel vanadele endile tõsise austuse või kartuse objekteks. Selliste nimede kõrval ongi päris s p e t s i a a l s e i d l a s t e h i r m u t i s i, kes on kuulund arvatavasti alati üleni ja otsani ainult lastemütoloogiasse. Isegi keeleliselt nad põlvenevad tihti just l a s t e k e e l e s t ja on midagi lallitussõnade taolist, kergesti hääldetavad tibutillukesilegi. Meeleldi neid lainatakse ka naaberkeeltest, sest võõras sõna iseendast juba mõjub enam. Nõnda mitmed sellised nimetused on levinend väga laiali ja muutund üsna rahvusvahelisiks. Sisuliselt nad on ikka kaunis ebamäärased: neid võib kujutella ja kirjeldada kuis tahte, vastavalt tarvidusele ja oludele igasugu situatsioones erijuhuseil.

Liivis selliseid spetsiaalseid lastehirmutisi on enne kõike b o b a (L, Kr) ~ b o b i (Pr, V) ~ b o b (L) ~ b o b o · t š (L), kuna SjWied (LWb) noteerib veel lõnakuju b o b ī ļ ' Popanz ' [1]). See asub ahju taga (L, Pr) või voodi all (V) ja

[1]) SjWied (LWb) kirjutab ka bōb~ bāb 'altes Weib, puošid b. 'Coquette' < vene баба?

on oma kujult va suur must (Pr) või hall (L, Pr) mees. Ka läti lapsi hirmutab sama bubis ~ bubulis ~ bobulis 'Popanz, Knecht Ruprecht der Kinder' (ME), kuna Setus taas öeldakse pabo ~ papo. Kuid see lastehirmutis ei esine mitte ainult Baltikumis, vaid vastavaid sõnakujusid leidub veel paljudes slaavi ja soome-ugri keeltes igasugu kombinatsioones ja väga huvitavais tähendusvarjundeis, mille kohta vt. ligemalt J. Kalina artiklit SUST LII 86 jj.

Teiseks spetsiaalseks lastehirmutiseks liivis on mom (SjWied, LWb; L, Ii, Kr, Pr), ka „emaks" hüütud = momäma (Pr) ja selleläbi osalt isegi haldjaemadele sarnanev, nagu selgub alljärgnevast muistendist. Momm olevat väga vana sõna (L), kuid näikse tänapäev juba ununemas. Vanasti hoiatet lapsi aina, kui need tükkind välja: momm tuleb (L, Ii, Pr). Ta olevat selline kummitus või kurat (Ii), elutseb pimedas kohas, on selline vana must naine, vanad mustad riided seljas, tal on suur kõver nina, pikad hambad ja sellised pikad küüned nagu kullil (Pr)[1]. Momm öeldavat lisaks tühma taipamatu inimese kohta (Kr). Ka lätis esineb mūma 'ein dummer, schweigsamer Mensch, der Tölpel, Trödler' ja mūmelis 'der Maulaffe' (ME); Dondangeni lätlased tunnevad lastehirmutist mommel(i)s ~ mummel(i)s. Eestis on Mulgimaa murdeis lastehirmutis mumm[2]. — Arvatavasti on siin tegu lainuga saksast, kus alasaksa mōme = ülasaksa Muhme, Mummel jne. tõlgitseb lastekeeles algselt lihtsalt ema, kuid on saand ka kolli, eriti maja- või veevaimu, tähenduse[3]. Liiviski momm esineb mingisuguse hää emakese või abivaimuna järgmises loos.

---

[1]) Välimuse kirjeldus vastab täielikult kuradiema (vt. § 121 ja 122) omale ja tuletab elavalt meelde баба-яга ja Hexe kirjeldusi; ka lätis ragana 'Hexe' esineb ühtlasi lastehirmutisena. Nentigem veel, et pikad hambad ja küüned on omistet Liivis sagedasti ka haldjaile ja nimelt karjaemale (vt. § 50, LRU I 93), metsaemale (§ 53, LRU I 99 ja 100), lehtedeemale (§ 55, LRU I 104) ja järvevaht Suur-Antsule (§ 62, LRU I 131). Vt. ka nati kirjeldusi § 72 (LRU I 198).

[2]) Eisen, EM I 160; E. Kirj. X (1915) 7. Huvitav on nentida, et mumm ei esine sugugi Saaremaal, kuna harilikult liivi terminoloogial leidub ikka vasteid Saarest, kui pole tegu läti lainega.

[3]) Vt. Grimm, DM[3] I 457 ja 473; Meyer, Germanische Mythologie 130.

MOMM-EMA KINGITUSED (S. 33)

Kord lapsed mängind liivas, suuri inimesi suvel pole olnud kodus. Lapsed läind tülli, ja sääl korraga tulnud künkast välja selline vana must naine kõvera nina ja pikkade küüntega. Suuremad lapsed joosnud ära ja üksainus pisikene jäänd sinna, kukkund liivasse maha, suu liiva täis, et ei saa nutta kah enam. Siis see vana naine urgitsend oma küüntega liiva suust välja, võtnud lapse sülle, andnud talle kaks sellist h õ b e r u b l a, kus olnud veel aasad küljes (jutustaja ise polevat näindki selliseid) ja pannud h e l m e i d talle kaela. (Jutustaja ema näind veel neid helmeid, olgugi et sellest loost on mööda juba mitu inimpõlve: üks helmes olnud valge, teine selline punane, iga helmes traadi sees, sõlm vahel.) Ja see vana naine õelnud lapsele: „Ära sina mind karda kunagi! Mina olen mom-äma. Kui sa mind näed, siis tule aga juurde."

Teisel nädalal kord see laps istund sääl künkal hoopis üksi. Sääl tulnud mom-jema, toond kaks k ü ü n l a j a l g a ja ütelnud, et neid tuleb vaja lapse vanema venna puusärgi pääle. Laps viind need koju, ja mõtelge, teisel nädalal vend surnudki ära. — Pr 121.

REFERAT[1])

DER VOLKSGLAUBE DER LIVEN

IV. DER TOD UND DIE TOTEN

TERMINOLOGIE (p. 1)

82. Die sich auf das Sterben, den Tod und die Toten beziehende Terminologie. Schon die vielen hier erwähnten sprachlichen Entlehnungen aus dem Lettischen weisen darauf hin, dass der livische Totenglaube unter starkem lettischem Einfluss steht.

DAS PROBLEM DES TODES (p. 3)

83. Die christlichen Vorstellungen vom Sterben: Gott oder der Teufel erhält die Seele (S. 48). Allgemein verbreitet ist die Vorstellung vom Tode als von einem selbständigen Wesen nõvõ < let. nāve), welches durch ein unerklärbares Geräusch den Tod eines Menschen vorherverkündet. Mit der Vorstellung vom Tode ist einerseits die Vorstellung vom Menschendämon, anderseits diejenige vom Pestdämon verschmolzen.

84. Sagen über den Tod: S. 40, 41, 42, 44, 47.

85. Sagen über beobachtete Todesvorzeichen: S. 41[2], 43, 45, 46.

TOTENBESTATTUNG UND „SEELENZEIT" (p. 12)

86. Der Leib des Toten ruht bis zur Auferstehung im Grabe, doch die Seele geht während des Läutens der Totenglocke

[1]) Von den Sagen sind hier nur diejenigen etwas näher referiert, deren Inhalt in den „Livischen Märchen- und Sagenvarianten" (FFC 66) nicht speziell wiedergegeben ist; sonst wird hier nur auf die Typennummern dieses Verzeichnisses verwiesen.

in den Himmel ein oder wandert in der Welt herum, und zwar bis zur Bestattung des Leibes, oder 40 Tage lang, oder noch länger, wobei sie zu einem selbständigen Wesen wird, miriń (< let. mironis) genannt (56).

87. Die früher Verstorbenen kommen jedem Neubeerdigten entgegen und setzen sich manchmal auf den Sarg, welcher dadurch sehr schwer wird. Der Entgegenkommenden gibt es soviel wie Staub, und die Lebenden treten sie oft, insbesondere die im Alter von wenigen Tagen verstorbenen Kinder. Die Toten reiten dem Leichenzuge auf dem Tiere entgegen, welches bei der Beerdigung eines jeden geschlachtet worden ist (S. 70 + US. 70).

88. Der Tote begleitet die Teilnehmer des Leichenzuges bis zum Haustore zurück oder tritt auch mit dem ersten Eintretenden ins Zimmer hinein. Während der Leichenfeier legt man zu jeder Mahlzeit auf das zur Tür gerichtete Ende des Speisetisches für den Toten ein Handtuch, einen leeren Teller und einen Löffel. Auch speist man den Toten schon vor der Beerdigung, während die Leiche sich noch im Hause befindet, doch auf den Friedhof werden Speisen nicht mitgenommen.

89. Sehr populär ist das Motiv des sichtbaren Erscheinens der Toten während der Beerdigung (S. 67—69). Die Toten werden von den am Karfreitag oder in der Christnacht Geborenen gesehen, sowie auch von denen, die an drei Karfreitagen von ihrer Mutter gesäugt worden sind; sogar der am Sonntage während des Gottesdienstes Geborene kann Gespenster sehen. Wenn man von dem für die Leichenfeier gebackenen Brote den ersten Laib auf den Friedhof mitnimmt und ihn unter dem linken Arm hält oder in die Tasche steckt, so sieht man Tote. Wenn man im Sommer auf dem Friedhofe an einem nebligen Morgen vor Sonnenaufgang auf dem Bauche liegt, so sieht man unter dem aufsteigenden Nebel die Toten in den Gräbern genau so, wie sie beerdigt worden sind. Auch die „vieräugigen" Hunde (d. h. diejenigen, die über den Augen gelbe Flecken haben) sehen Tote.

90. Die Zeit von Michaelis bis Martini wird die Seelenzeit genannt (US. 15 [2]). Während dieser Zeit ist das Meer stürmisch, die Luft schwer, die Natur welk, die Tiere matt und müde, besonders die Pferde, die die Wagen nicht ziehen können, denn die Seelen sitzen oben drauf. Wie die Letten ihre velu māte haben, so

besitzen auch die Liven ihre Seelenmutter und ihren Seelenvater, die auch Kinder haben. Während der Seelenzeit hat man in früheren Jahren die Toten jeden Montag Abend mit Brei, Brot, Bier und Milch gespeist. Man erinnert sich auch der Speisung der Toten in der Badstube; s. auch LP VII 280 (1).

DAS LEBEN NACH DEM TODE (p. 22)

91. Die Toten leben im „Jenseits" (< let. viņa saule) oder unter uns und wissen, sehen, hören alles, was wir treiben. Das Leben nach dem Tode ist die Fortsetzung des irdischen Lebens. Wer in dieser Welt geizig ist, hat im Jenseits keinen Speisetisch. Die Toten backen sich auf dem Friedhofe aus Sand Brot; wenn es stark stürmt, mahlen die Toten Schnee; wenn es beim Sonnenschein regnet, quästen sich die Toten oder die Teufelsmutter prügelt ihre Kinder; wenn es in den Ohren saust, so wollen die Toten, dass man sich ihrer erinnere.

92. In der Christnacht oder Samstagsnacht halten die Toten in der erleuchteten Kirche Gottesdienst mit Gesang (S. 64, 65).

93. Die Ostliven erzählen auch von endlosen Totenzügen und davon, dass die Toten auf einem besonderen Wege nach Ägypten oder „ins Totenmeer" wandern, wobei der einer solchen Schar in den Weg Geratene lange auf ihr Vorbeiziehen warten muss und dabei bekannten Toten begegnet (S. 71).

94. Besonders oft erscheinen die Toten den Lebenden im Traume (S. 51—54). Wenn der Tote allzusehr beweint wird, erklärt er im Traume, dass sein Grab nass sei; ist sein Lager oder Kleidung nicht in Ordnung, so bittet er dem abzuhelfen. Weiter erzählen die Toten im Traume, wie es ihnen geht, weissagen den Lebenden die Zukunft und raten ihnen, zur Nacht den Schlitten umzukehren oder dem Neugeborenen den Namen seines Vaters zu geben. Die toten Mütter laden im Traume ihre Kinder zum Totenfeste auf den Friedhof und lassen für sie auf dem Grabe Geschenke zurück. Ein eifersüchtiger Jüngling ermordet seinen Rivalen, dieser lässt seine Geliebte zum Weihnachtsabend ein gutes Essen bereiten und erscheint mit anderen Toten zum Abendessen, eine blutige Wunde am Kopfe; jetzt wird der Mord ruchbar und der Mörder erhängt sich.

FRIEDENSSTÖRUNGEN VON SEITEN DER LEBENDEN (p. 35)

95. Wenn der Toten Ruhe gestört wird, so reagieren sie darauf aktiv, bis alles wieder gutgemacht ist (S. 59, 63). Wer dem an den Strand gespülten Leichnam Ring oder Stiefel raubt, muss z. B. den abgeschnittenen Fuss samt dem Stiefel auf den Kirchhof tragen und dort begraben. Die Ausgrabungen alter Grabstätten durch Anthropologen und Archäologen haben die Liven in Zorn und Aufregung versetzt, und es wird erzählt, dass die ausgegrabenen und im Klein-Irbenschen Kruge in Kasten untergebrachten Gebeine in der Nacht gespukt haben, so dass ein jüdischer Hausierer vor Angst aus dem Kruge davongelaufen ist.

96. Sagen Nr. 60—62.

AUSSERGEWÖHNLICHE TOTE (p. 42)

97. Bei den Liven ist das Motiv des Spukens und „Heimgehens" der Toten nicht so stark entwickelt wie z. B. bei den Esten. Die Toten als Spuk sind bei den Liven durch den Teufel verdrängt worden. Auch Schutzmittel gegen das Spuken sind sehr wenig bekannt: während des Waschens der Leiche wird an der Stelle, wohin das Wasser gespritzt ist, ein Nagel in den Fussboden geschlagen; auf die Brust der Leiche legt man ein kleines aus rotem Faden gemachtes Kreuz; auch aufs Grab schneidet oder legt man Kreuze, falls der Tote umzugehen anfängt. Wenn es nachts jemandem vorkommt, als ob ihn jemand begleite, so denkt man an seine toten Verwandten oder betet das Vaterunser rückwärts; wenn man am Körper Frösteln spürt, so ist ein Toter in der Nähe und man schlägt ein Kreuz; fühlt man in den Schultern Druck, so drückt einen ein Selbstmörder oder sonst ein „Teufelsgeist". Die bösen Toten, welche spuken, haben auch ihren Oberen. Um Mitternacht erscheinen die Toten auf dem Wege, daher wird auch die Mitternacht die Spukstunde genannt; am Kreuzwege kehren die Toten wieder um.

98. Nach dem Tode spuken die Zauberer (S. 49); Selbstmörder, Ermordete oder sonst vorzeitig Umgekommene wandern herum bis zu der ihnen von Gott bestimmten Todesstunde, die Unbeerdigten — bis sie beerdigt sind (S. 55).

99. Es spuken auch ungetaufte Tote oder von ihren Müttern umgebrachte uneheliche Kinder, die nachts im Walde weinen und heulen, bis man sie beerdigt hat oder bis zu der ihnen von Gott bestimmten Todesstunde (S. 57, 58).

V. DER KALTSCHUH

DER KALTSCHUH BEI DEN LIVEN (p. 52)

100. Wenn man in der Dunkelheit etwas Befremdendes, Böses oder Kaltes in der Nähe fühlt, wenn man im Walde Stöhnen, Schreien oder Kindergeweine hört, wenn in der Einsamkeit etwas Unerklärliches passiert, so sagt man bei den Liven, das habe der Kaltschuh verursacht. „Kaltschuh" (kīlma-känga) sagt man nur im Westlivischen, während das betreffende Wort im Ostlivischen infolge einer rein sprachlichen Entwicklung zu „Zehnschuhigen" (kim-kängal'i) geworden ist.

101. Kaltschuhe werden manchmal die Maskierten genannt, die Unarten treiben und andere Leute erschrecken. Weiter behauptet man, Kaltschuhe seien böse Leute, Zauberer oder Verzauberte, Halbmenschen-Halbtiere, die von den Affen abstammen, oder auch grässliche, böse wilde Tiere. Besonders in der Christnacht und in der Silvesternacht lieben sie umherzuschwärmen.

102. Da man den Kaltschuh für einen Zauberer hält, so wird er auch mit anderen Arten von Zauberern identifiziert und man sagt, er sei dasselbe wie der Alp, „võ'l", der Wirbelwind und (besonders häufig) der Werwolf (s. S. 162). Der Mensch kann sich in einen Kaltschuh verwandeln, indem er sich mit einer gewissen Salbe den Kopf und die Füsse einreibt (vgl. S. 156).

103. Die Vorstellung vom Kaltschuh verschmilzt manchmal sogar mit den Vorstellungen von den „Hundeschnauzen" (d. h. Hundsköpfen), von den Vampiren und den Parteigängern.

104. Endlich ist der Kaltschuh zur Benennung von allerlei Spuk, Schreckgestalten und Wauwaus geworden, sogar mit dem Teufel selbst wird er identifiziert. Summa summarum: der Kaltschuh hat sich bei den Liven zu einem universalen mythologischen Begriff erweitert, der alles mögliche enthält und alles mögliche

bedeutet. Man identifiziert ihn manchmal noch mit dem Walddämon.

105. Ursprünglich scheinen jedoch die Kaltschuhe die Toten zu sein: sie sind fleischlose Geister, graue Menschenschatten und kalt, so dass bei ihrem Vorbeigehen den Lebenden ein Frösteln überläuft; als Geister können sie die Türen nicht öffnen und als Körperlose essen sie nicht. Weiter erklärt man direkt, die Kaltschuhe seien allerlei aussergewöhnliche Tote: verfluchte Menschen und Zauberer, unbeerdigt und ungetauft Verstorbene oder von ihren Müttern erwürgte uneheliche Kinder, die im Walde heulen und seufzen. Dazu, dass es Kinder sind, passt auch der Umstand, dass häufig ihre Kleinheit betont wird. Schutzmittel gegen die Kaltschuhe sind das Kreuz, der Kreuzweg und überhaupt Sachen, die irgendwie Kreuzgestalt haben, wie auch die Anrufung des Himmelsvaters. So verfolgen einmal die Kaltschuhe einen Reiter, der sich auf eine Brücke rettet (deren Balken Kreuze bilden), der hintere Teil des Pferdes wird aber von den Kaltschuhen zerrissen (S. 73[3]). Dass die Kaltschuhe ursprünglich Tote gewesen sind, geht auch aus ihrem Tanzen hervor, das dem bekannten Totentanze entspricht.

106. Wie die Toten bei den Ostliven auf dem „Seelenwege" nach Ägypten wandern, so laufen auch bei den Westliven die Kaltschuhe als unabsehbare Knabenschar auf ihrem eigenen Wege einher, wollen einen ihnen in den Weg geratenen Mann zertreten, dieser muss zwei Stunden auf ihr Vorüberziehen warten und erkrankt nachher (S. 72). Einst merken zwei Mädchen ihr Nahen und können noch rechtzeitig vom Wege hinter einen Zaun springen (S. 73[5]). Ein andres Mal belauscht ein Mann den Tanz der Kaltschuhe, bis einer von den Tanzenden ruft, man könne den Mann auch mitnehmen; der Mann läuft davon und erkrankt (S. 73[6]).

DER KALTSCHUH BEI DEN ESTEN (p. 65)

107. Bei den Esten ist der Kaltschuh auf den Inseln bekannt. Er ist bisher erwähnt worden von Luce, Holzmayer, Wiedemann, Hurt, Mustonen, Eisen und Varonen.

108. Auch in Eesti wird der Kaltschuh für einen lebenden Zauberer gehalten, den man aber tot findet, nachdem die Wölfe den Kaltschuh zerrissen haben. Weiter wird der Kaltschuh mit

dem Wirbelwinde und dem Hexenschuss identifiziert. Manchmal nennt man den Kaltschuh auch einfach Geist, böser Geist oder Waldgeist; er ähnelt dem Spuke, der im Walde jodelt, er kommt den ihm antwortenden Hirten entgegen und weist ihnen den Weg zum verlaufenen Vieh. Er wird von dem Blitz verfolgt. Weiter wird der Kaltschuh auch für einen Satansengel oder sogar für den Teufel selbst gehalten. Er ringt mit einem Manne, welcher dann erkrankt und stirbt. Selbst das Jephthamotiv wird mit dem Kaltschuh in Verbindung gesetzt.

109. Das Aussehen und das Auftreten des Kaltschuhs wird sehr verschieden beschrieben, wobei folgende Züge besonders auffallen: das auf einem Beine Hüpfen, die sonderbaren Spuren, das weisse Laken und überhaupt die weisse Gestalt. Diese Züge erinnern stark an den estnischen „Heimgänger" (Wiedergänger), und ursprünglich scheint der Kaltschuh auf den Inseln einfach eine lokale Benennung des Heimgängers gewesen zu sein. Zu Kaltschuhen werden nach dem Tode böse Menschen, Zauberer, Selbstmörder, die weder von der Hölle noch vom Himmel aufgenommen werden und daher auf dieser Welt umherwandern müssen. Als Schutzmittel gegen sie dient das Nennen des Kaltschuhs mit seinem Namen, eine silberne Kugel oder das Zerschneiden des Schuhriemens. Wie der Heimgänger, so wird auch der Kaltschuh manchmal ins Grab gebannt.

110. Allgemein verbreitet ist die Meinung, dass der mit dem Kaltschuh zusammengetroffene Mensch erkrankt und manchmal sogar stirbt. Von den von ihm verursachten Krankheiten werden erwähnt Kopfweh, Knochenschmerzen, Schlag und Wechselfieber. Dem Kranken gibt man Tee von Frauenschuhblüten — diese Blume heisst auf den Inseln geradezu Kaltschuh. Es erkrankt gewöhnlich auch derjenige, der auf den Weg oder die Spuren eines Kaltschuhs geraten ist, oder auf den des Kaltschuhs Schatten gefallen ist, oder den der heisse oder kalte Luftstrom getroffen hat, der vom Kaltschuh ausgeht. Ausserdem verirrt sich der auf den Weg oder die Spuren des Kaltschuhs Geratene selbst in der ihm bekanntesten Gegend.

DER KALTSCHUH UND DIE WÖLFE (p. 82)

111. Der estnische Kaltschuh wird erlöst, wenn ihn der Blitz oder eine silberne Kugel trifft oder der Wolf ihn auffrisst,

und zwar ein-, drei- oder neunmal. Der Kaltschuh fürchtet sich dermassen vor dem Wolfe, dass ihn selbst der Ruf „Wölfe kommen!" oder die Verwünschung: „Dem Wolfe!" zum Fliehen bringen. Bekannt ist die Sage von der Flucht des Kaltschuhs in die Scheune auf den Hahnenbalken, wo er oben sitzend die Wölfe mit seinen Füssen neckt, bis ihn der im Heu liegende Mann hinunterstösst.

112. Auch bei den Liven werden die Kaltschuhe von Wölfen überfallen, häufiger aber von Werwölfen (S. 74—76).

113. Das Verfolgen der Kaltschuhe durch die Wölfe ist ein endgültiges Beweis dafür, dass die Kaltschuhe ursprünglich nur aussergewöhnliche Tote gewesen sind. Genau ebensolche Sagen gibt es in ganz Eesti über das Verhältnis der Heimgänger zu den Wölfen, wobei folgende Motive vorkommen: das Übersiedeln an einen anderen Wohnort und das Benachrichtigen der Frau des Heimgängers, die Unterhaltung der Heimgänger untereinander und die Flucht auf den Holzstapel, das Besuchen des eigenen Hauses, das dem Pferde des am Friedhofe vorbeifahrenden Mannes an die Nase Springen, das Ringen mit einem dem Heimgänger begegnenden Manne, das auf die Fuhre Klettern, das im Fährboot über den Fluss Rudern, das Hinauswerfen des Heus aus der Scheune (beim Bewachen des vergrabenen Schatzes), das Umwerfen der Wagen der im Kruge übernachtenden Reisenden etc. — Von dem von den Wölfen zerrissenen Heimgänger bleiben oft nur einige Kleidungsstücke zurück. Bisweilen treten in der Rolle der Wölfe Hunde auf. In ganz Eesti bekannt ist die Verwünschung, den Heimgänger solle der Wolf holen, welches Motiv in 18 Aufzeichnungen angeführt wird. Manchmal wird statt des Wolfes der heilige Georg zu Hilfe gerufen.

114. In verschiedenen Sagen treten bald Heimgänger, bald Teufel in ein und derselben Rolle auf. In solchen Sagen wird oft auch einfach ein unbestimmter „Geist", „Schatten" oder „Jemand" erwähnt, was die Verwechslung natürlich besonders leicht macht. Um dies zu illustrieren, werden ein paar Beispiele angeführt, wo der Teufel oder der Tote sich vor den Wölfen auf die Fuhre flüchtet, wodurch letztere sehr schwer wird, oder er versteckt sich irgendwo, oder er lässt sich im Walde beim Feuer von einem

Manne einen Bratspiess schneiden (um ihn selbst damit zu braten). Zum Schluss wird in 35 Varianten die Sage über das mit den Füssen Necken abgedruckt, von welcher die Normalform in Eesti folgendermassen lautet: irgendein Mann schläft oder lauert in der Scheune, wohin sich der Tote oder der Teufel vor den Wölfen flüchtet; der Flüchtling neckt von oben die Wölfe, indem er ihnen bald das eine, bald das andere Bein hinhält und dazu ruft: „Ärr, Hündchen, ein Bein, ärr, Hündchen, das andere Bein, ich gebe dem Hündchen keins von den Beinen — beide Beine sind meine eigenen!". Im Heu hört er ein Rascheln, meint, es sei eine Katze oder eine Maus, und droht ihr das Genick zu brechen (oft droht er dem Mann selbst so); der Mann stösst den Spuk mit der Heugabel hinunter zu den Wölfen; beim Fallen ruft der Spuk, hätte er das vorher gewusst, so hätte er den Mann schon früher gefressen; vom Spuke bleiben nachher nur noch Kleiderfetzen, blauer Rauch, ein paar Tropfen Wasser, weisser Schaum oder Dreck übrig. In dieser Sage treten oft noch verschiedene Nebenmotive auf.

DIE ENTSTEHUNG DES BEGRIFFES „KALTSCHUH" UND SEINES INHALTS (p. 129)

115. Das Schicksal eines Menschen, der ein ungewöhnliches Leben geführt hat oder eines aussergewöhnlichen Todes gestorben ist, wird auch nach dem Tode als ungewöhnlich geschildert. Von dieser ideologischen Basis aus hat sich eine Menge übernatürlicher Wesen entwickelt. In Eesti kennt man mehrere lokale dialektische Benennungen für aussergewöhnliche Tote neben dem allgemeinestnischen „Heimgänger". Eine solche lokale Benennung, die auf den Inseln gebräuchlich ist, ist auch der Kaltschuh. Diese Bezeichnung erklärt sich durch den Vergleich mit in den anderen Dialekten vorkommenden Ausdrücken wie Grabfuss, Scharrfuss, Kaltfuss, Totenschuh etc.

116. Die Benennung „Zehnschuhiger" im Ostlivischen ist das Resultat eines rein lautlichen Vorgangs, der auch inhaltlich verschiedene volksetymologische Erklärungen hervorgerufen hat.

117. Inhaltlich hat sich der Kaltschuh aus dem Toten zum Teufel und Spuk entwickelt, bei den Liven sogar zu einem Wau-

wau. Andererseits hat das veränderliche Aussehen des Toten den Kaltschuh verschiedenen phantastischen Ungeheuern genähert, was bei den Liven besonders noch durch den obenerwähnten lautlichen Vorgang (Kaltschuh > Zehnschuhiger) erleichtert worden ist. Ein drittes interessantes ideologisches Moment ist die Übertragung des Begriffs Kaltschuh von dem Toten auf den Lebenden — als Bezeichnung des Zauberers und seiner Verwandlungen, wobei der Kaltschuh in Eesti sogar die Bedeutung „Hexenschuss" erhalten hat. Die Vorstellung von den Pfaden und Spuren des Kaltschuhs, wie auch vom Erkranken oder Verirren der Menschen, die darauf geraten sind, ähnelt den entsprechenden germanischen und slavischen Vorstellungen.

118. Verschiedene mit dem Kaltschuh verknüpfte Motive bei den Liven und Esten lassen einen starken germanischen Einfluss vermuten: in der germanischen Totenmythologie spielen die Schuhe eine gewisse Rolle („Totenschuh", anord. helskó); das Tanzen der Kaltschuhe wie auch überhaupt der Toten im Baltikum stammt sicher aus der germanischen Überlieferung; die Wolfssagen erinnern an den germanischen Fenriswolf, der die Seelen verschlingt, und an die Wölfe (resp. Hunde) Odins (vgl. auch das schwedische Sprichwort „ohne die Wölfe wäre die Welt voller Trolle" und den Fluch „fahre zum Wolfe!"). Einen besonders deutlichen germanischen Charakter tragen die massenhaften Wanderungen der Toten und Kaltschuhe bei den Liven, was bis in gewisse Einzelheiten dem germanischen wütenden oder wilden Heere und dem Totenzuge entspricht. Scheinbar hat der Kaltschuh ursprünglich einen unglücklich Umgekommenen (besonders ein Kind) bezeichnet und hat sich unter starkem germanischem Einfluss entwickelt, wobei die Hauptmomente den Charakter der katholischen Zeit aufweisen.

119. Auf dem estnischen Festlande ist der Ausdruck „Kaltschuh" vor der dominierenden Bezeichnung „Heimgänger" zurückgetreten, obwohl die entsprechenden Motive auch auf dem Festlande bekannt sind. Bei den Liven aber ist die Benennung „Kaltschuh", alias „Zehnschuhiger", sehr gebräuchlich und sozusagen zu einem „Modeworte" geworden, wobei die Vorstellung „Kaltschuh" verschiedene andere Vorstellungen in sich aufgenommen und sich zu einem Universalbegriff erweitert hat.

VI. DER TEUFEL

DIE BENENNUNGEN DES TEUFELS UND SEINE PERSON (p. 149)

119. Die livische Benennung kure und die damit in Verbindung stehenden Wortzusammensetzungen, Redewendungen und Schimpfwörter.

120. Die Euphemismen und bildlichen Benennungen des Teufels im Livischen: äbjõva 'Unhold', neškist gara 'der unreine Geist', ti'g 'der Böse', ruja 'der Kranke', musta (miez) 'der Schwarze (Mann)', o'gi miez 'der graue Mann', sårĺiki 'der Gehörnte', tońť 'der Kobold', bobo·tš 'der Wauwau', okš 'der Bär', vjedikšiji 'der Irreführer', mõtsali 'der Wilde', mõtsa-miez 'der Waldmann', vana (miez) 'der Alte (Mann)', nuoŕ-izand 'der junge Herr'.

121. Der Sturz des Teufels vom Himmel (US. 15). Der Teufel als Luzifer, Satan, Höllenwirt. Die Teufel haben einen König, Kaiser, Befehlshaber, Oberen oder Häuptling, man erzählt sogar vom Teufelsvater und der Teufelsmutter, welche letztere wohl aus der Märchenüberlieferung stammt. Man kennt auch Teufelskinder, -knaben und -mädchen oder -töchter. Endlich unterscheidet man sogar besondere Teufelskategorien, z. B. Geldteufel, Wasser- oder Meerteufel usw.

122. Der Teufel ist im allgemeinen behaart und schwarz, zuweilen auch rot. Er hat Tierbeine, Pferdehufe, eine krumme Nase, lange Nägel, grässliche Hauer, Hörner, einen Schwanz und einen Ziegenbart (S. 81). Er kann sich in jedes beliebige Wesen verwandeln. Gewöhnlich erscheint er als Mensch, zuweilen aber auch als Windstoss, Hund, Katze, Widder, Bär etc. (S. 85, 84).

123. Mit dem Teufel in Zusammenhang stehender Aberglaube, Sitten und Meinungen (S. 82).

DAS AUFTRETEN DES TEUFELS (p. 160)

124. Die boshafte Tätigkeit des Teufels ist so umfangreich, dass man ihn schon a priori eines jeden Unfalls beschuldigt (S. 122). Die Hauptwirkungszeit des Teufels ist die Nacht bis zum Hahnenschrei. Sein Hauptziel ist die Erbeutung von Menschen-

seelen, wozu er sich verschiedene Hilfsmittel ausgedacht hat (S. 105, US. 52, 55, 120, 54, S. 110, 111, 113, 112, 114, 91, Mt. 826', S. 121, 120).

125. Als Handlanger des Teufels treten hauptsächlich die Zauberer auf, aber auch Pfarrer, Barone, Fronvögte und Schmiede (S. 126, 118, 117).

126. Doch auch als Gegner des Teufels kommen oft Pfarrer und Schmiede vor (S. 96, 98, 101).

127. Magische Schutzmittel und Kunstgriffe gegen den Teufel: Hahnenschrei, silberne Kugel, Ebereschenzweige, Bohrloch, doppelte Zahnreihen im Munde, das Nennen des Teufels beim Namen, die Anrufung Gottes, Jesu oder des Blitzes und das Zeichen des Kreuzes (S. 83, 90, 124, 97, 123, 95).

128. Die Sage von der Stieftochter mit den Tieren in der Badstube und ihre drei Redaktionen: Ankleide-, Tiergeschrei- und Freierredaktion (S. 128).

129. Der Teufel stiehlt die Neugeborenen und tauscht sie gegen seine eigenen Kinder aus. Schutzmittel dagegen: das Zeichen des Kreuzes, Kerzenlicht, eine Bibel nachts in der Wiege des Kindes, Beräuchern. Die Windeln des Kindes dürfen während der ersten sechs Wochen nicht hinausgebracht werden; selbst das Fenster wird in Anwesenheit des Kindes nicht geöffnet. Auf das Niesen des Kindes soll man mit einem „Hilf Gott!" antworten (S. 109). Ist das Kind „verwünscht" (d. h. ein Wechselbalg), so muss es mit Ebereschenruten geprügelt und in der Badstube an drei Donnerstagsabenden gewogen werden. Der Teufel macht ein Kind aus einem Besen (S. 108). Der Teufel vertauscht das Kind: das Teufelskind isst nicht oder kennt die Katze nicht (S. 106). Kindervertauschung durch die võ'l, d. h. Hexe (S. 107).

130. Viele Teufelssagen tragen einen lustigen Schwankcharakter und der Teufel erinnert darin manchmal sogar an die Schildbürger (S. 102, 89, S. 99 + Mt. 804* + 1274' + US. 51, S. 100, US. 127).

DER TEUFEL IN DER RŌLLE DES SPUKS UND DER DÄMONEN (p. 189)

131. Oft tritt der Teufel als ein Unbekannter auf und man trifft ihn ganz zufällig — in solchem Falle nähert sich die Vor-

stellung vom Teufel derjenigen vom Spuk. Die Sage von der Hochzeit der erhängten Hexe und ihre drei Redaktionen: die Spielmanns-, Brautwerber- und Vagabundenredaktion (S. 115). Die in Pferde verwandelten Barone (S. 116). Das Trugbild des Teufelspferdes (S. 119 und 114). Die Tabaksdose des Teufels (S. 93).

132. Der spukende Teufel wird als „Schneestöberer" sogar mit den Dämonen verwechselt: der betrunkene Mann versucht auf dem schneeverwehten Wege zu fahren und wird dafür von einem fremden Manne durchgeprügelt, welcher sich darüber ärgert, dass der Mann ihm seinen Weg verdorben hat (S. 39³).

133. Zwei Peter werden durch den Teufel genarrt und geplagt (S. 88 + 97 + 266 + US. 59). Die Sage von der unheimlich raschen Fahrt und ihre drei Redaktionen: das Berühren des Kirchturms, das Reiten auf dem Baumstumpf und das unerklärliche Verbleiben am selben Ort (S. 114). Die Sage davon, wie der Teufel einen Mann ertränken will, und ihre beiden Redaktionen: einem Schlummernden wird Geld angeboten oder ein Mann geht aus dem Kruge nach Hause (S. 88).

134. Auch in der Rolle des Irreführers tritt der Teufel auf; dementsprechend trägt der Teufel im Livischen manchmal sogar den Namen vjedikšiji 'Irreführer'. Oft wird man durch ein rätselhaftes Geklingel oder Jodeln im Walde irregeführt (S. 87). Die Verirrten kleiden sich um, indem sie ihre Kleidung oder ihr Hemd umwenden und so anziehen (S. 86). Auch derjenige verirrt sich, der auf die Pfade oder den Weg des Teufels gerät. Beim Verirren sind verschiedene magische Kunstgriffe gebräuchlich. — Das Motiv des Verirrens zeigt deutlich, dass unter dem Einfluss des Christentums die Walddämonen zu Teufeln geworden sind, wie dies sich auch in der Teufelsterminologie der ostseefinnischen Sprachen wiederspiegelt.

RIESEN- UND FETISCHELEMENTE IM TEUFEL (p. 209)

135. Nach germanischem Beispiel hat auch der livische Teufel viele Züge dem Riesen entlehnt (S. 93, 92, 104 + 273).

136. Für die Vorstellung vom Fetisch (worunter ich hier einen in Dienst genommenen oder aus wertlosem Material angefertigten und dann belebten schätzebringenden Kobold verstehe)

existiert im Livischen kein selbständiger terminus technicus, sondern diese Vorstellung ist bei den Liven mit denjenigen von den Haus-, Riegen- und Felddämonen (s. § 44, 45 und 48, LRU I), von der milchsaugenden und nachts als Feuerstreifen herumfliegenden Hexe (võ'l genannt) und von dem Teufel verschmolzen. Eine Kompromissgestalt von Fetisch und Teufel erscheint in S. 142 und 127, während die von Ösel stammende reinere Gestalt des Fetischs in S. 158 vorkommt. Sehr verbreitet ist die Sage vom Kaufen des Teufels in einem Kästchen (S. 159 + Mt. 1175 + 1178' + 1180 + 1183').

DIE QUELLEN DES TEUFELSBEGRIFFS UND DER TEUFELSNAMEN BEI DEN LIVEN UND ESTEN (p. 224)

137. Der Teufel ist erst mit dem Christentum ins Baltikum importiert worden und trägt einen stark ausgeprägten germanischen Charakter. Der Begriffsinhalt des livischen Wortes kure ist im allgemeinen folgender: 1) die offiziell-christliche Verkörperung des Bösen, wie sie von der Bibel, der Kirche und allen möglichen Predigten sowohl mündlich als schriftlich geschildert wird; 2) der Teufel der hauptsächlich in katholischer Zeit entstandenen Legenden und Sagen, der aus verschiedenen Quellen entsprungenen Ursprungssagen und überhaupt des Zaubers und der Magie; 3) der Drache der internationalen Märchen, der übernatürliche Gegner des Märchenhelden, der dumme Herr des schlauen Hans, der Teufel der Schwänke, der sogar an die Schildbürger erinnert; 4) der aus der germanischen Welt entlehnte Riese; 5) der in Dienst genommene oder aus Fetzen angefertigte „Teufel" (vgl. § 136); 6) der geldhütende Geist, der sonst ursprünglich nicht selten ein Toter ist; 7) das Substitut von Trugbildern, Gespenstern, Spuk und dadurch mittelbar auch von Toten; 8) der Nachkomme der Dämonen, besonders der Walddämonen; 9) einfach ein Schelt-, Schimpf- und Verwünschungswort.

138. Etymologisch ist das livische kure mit dem estnischen kurat zu verbinden, welchem man viele unkritische Erklärungen gegeben hat (< Kuhrad oder skratt oder curatus oder чортъ etc.), wobei man nur zwei Etymologien ernster nehmen kann: kurat komme vom Stamme kura 'link' (Ahrens, Hurt, Reiman) oder kurja 'böse' (Kettunen, Saareste). Die letztere Hypothese erscheint jedoch in lautlicher Hinsicht schwer glaublich, obgleich

sie inhaltlich sehr gut passt und obgleich der Stamm kurja im Estnischen verschiedentlich zur Bezeichnung des Teufels verwendet wird. Trotzdem führt uns das unpalatalisierte r im Worte kurat und die Parallelformen kurask, kuramus wie auch die entsprechenden Wörter im Kreewingischen, Finnischen und Lappischen zu dem Stamme kura.

139. Schon N. Anderson [1]) vereinigt zu einer Wortfamilie 1) finn. kura 'Unflath, Koth, Schlamm, Dreck', estn. kura 'Bodensatz' und 2) finn.-estn.-liv.-lapp. kura 'link'. — Diese Zusammenstellung ist wahrscheinlich sowohl lautlich als auch inhaltlich richtig. Von hier aus ist auch die Entstehung der Benennung kurat erklärlich: das physische Unreinheit oder Schmutz bezeichnende Wort ist auch auf ethischen Schmutz oder Unreinheit übertragen worden. Das Prinzip des Reinen und Unreinen spielt im Volksglauben der finnischen Stämme eine grosse Rolle, so dass man auch den Teufel vor allem als ein schmutziges, unreines Wesen bezeichnet hat. Zur Illustration derselben Ideologie werden aus den ostseefinnischen Sprachen viele Beispiele angeführt.

140. In Eesti hat keine mythologische Gestalt so viele Benennungen wie der Teufel; durch diese verschiedenen Namen sollen seine verderbliche Tätigkeit, seine negativen Eigenschaften, sein Äusseres oder sein Aufenthaltsort ausgedrückt werden — ganz abgesehen von den vielen anderen der Volksphantasie entsprungenen euphemistischen Pseudonymen des Teufels, von den durch die örtlichen Verhältnisse und die kulturgeschichtliche Atmosphäre bedingten Metaphern, von den Namen der anderen mit dem Teufel verschmolzenen mythologischen Wesen und von den direkt der Bibel und der Kirche entlehnten Fremdwörtern. Die Mehrzahl der Benennungen des Teufels ist ziemlich internationaler Natur und ist ins Baltikum eingewandert einfach als Übersetzungslehnwörter aus den Sprachen jener Völker, von denen wir das Christentum empfangen haben. Die ersten Verkündiger des Christentums im Baltikum sind bekanntlich die Russen gewesen, und scheinbar ist das estnische kurat und das livische kure einfach dem russischen нечистый, некошный etc. nachgebildet worden, gerade im Sinne von „unreines Wesen". Das Wort kurat ist wahrscheinlich im südestnischen Dialektgebiet entstanden und hat

[1]) Studien zur vergleichung der indogermanischen und finnisch-ugrischen sprachen von Nicolai Anderson, Verhandlungen der GEG IX 360—364.

sich dann als Ausdruck der offiziellen Kirchensprache über ganz Eesti verbreitet.

VII. SPUK

DAS ENTSTEHEN VON SPUK (p. 242)

141. Ein jedes unerklärliche Ding oder Erscheinung erschreckt oder erregt, die Angst schafft Gespenster, die oftmals auf ganz natürlichen Ursachen beruhen: im ersten Schreck hält man das Schnapsfass für den „Meerteufel", den Ochsen für die spukende „weisse Frau", die Radreifen und die Ofenkrücke für den Teufel oder man erschlägt die Kälber, weil man sie für Gespenster hält (S. 79). Oft täuscht man den anderen Menschen zum blossen Spass Gespenster vor (S. 78).

142. In der Praxis aber bleiben die realen Ursachen der Gespenster meistenteils unerklärbar, und dann bleibt auch im Ernst der Eindruck eines Spuks zurück (S. 80, 81 C und D).

143. Bei den heutigen Liven hält man das spukende Gespenst gewöhnlich für den Teufel oder sonst für einen bösen Geist, oft auch für einen Toten oder einen Kaltschuh, manchmal für einen Alp oder Geldgeist. Daneben gibt es aber auch einen selbständigen Begriff „Spuk", der durch verschiedene Bezeichnungen ausgedrückt wird.

DIE BENENNUNGEN DER GESPENSTER (p. 248)

144. Die Verba, die das Spuken bezeichnen. Die Benennungen der Gespenster: irmtiji 'Erschrecker', ädagtiji 'Ängstiger', īrmatõks 'Scheuche'; aus dem Estnischen entlehnt ist das Wort toñť (<schwed. tomte), ungewissen Ursprungs ist kām, aus dem Lettischen stammen ā'nõz < let. ēna 'der Schatten', õ'mõz ~ õmõkõl < let. āmeglis 'das Gespenst' und budiľ < let. budēlis ' ein Popanz '. Interessant ist die Benennung ärm, let. erms, die etymologisch auf arimos (also „Affe") zurückgeht.

145. Der gewöhnlichste und allgemeinste Ausdruck für „Gespenst" ist spuok = let. spoks< mnd. spōk. Mit diesem Wort bezeichnet man oft auch den Teufel, Tote, Kaltschuhe, Geldgeister, sogar Dämonen und Zauberer, manchmal auch den Alp. Spuok tritt in allen möglichen Gestalten an allen möglichen Orten auf. Der spuok ist schwarz oder weiss, manchmal wie ein Mensch gestaltet, manchmal wie ein Tier, einmal ohne Kopf, ein anderes Mal

ohne Fuss; am häufigsten tritt er in Wäldern auf, in der Nähe des Kirchhofs oder an sonstigen besonderen Orten.

WAUWAUGESTALTEN (p. 252)

146. Um die Kinder zurückzuhalten, versucht man die abstrakten Verbote „geh nicht hin" und „tu es nicht" bildlicher und lebendiger zu machen, indem man ihnen von Wesen erzählt, die im Kinde ein Angstgefühl erregen. Das Kind wird durch alles Fremde und Unbekannte, Böse und Schreckliche, Ungewöhnliche und Sonderbare, Übernatürliche und Unheimliche in Angst versetzt. Auf der Grundlage dieser Psychologie ist eine Menge Wauwaugestalten entstanden, von denen bei den Liven folgende vorkommen: kila(li) 'Gast(mensch)', kila-ämä 'Gastmutter', kilatõťi 'Gastvater', kila Jõkõ 'Gastjakob', kila Matš 'Gastmatthias', Nabag Mańi 'die arme Marie' (= eine dummerhafte Bettlerin), vagaŕ 'der Vogt', munad-iediji 'der Eierschneider' (also Kastrierer), loť(š)a-kibar 'der Schlapphut', tippõr-mitš 'die Zipfelmütze', punni-bikšaz 'der Rothose'. Die Kinder werden mit folgenden Tieren geschreckt: mit dem „Wilden", der Schlange (euphemistisch auch „Langwurm" genannt), dem Wolfe (wobei der Wolf mit dem estnischen Worte uńť bezeichnet wird), mit dem Bären, dem Seepferde und dem goldenen „Glanzfisch". Über nať und sūr-aľ s. § 72 und 73 (LRU I). In der Dämmerstunde kommen hinter dem Ofen und unter dem Bette Garnknäuel hervor, auch „Ofenmänner" oder ein Mann mit Hörnern, dessen Benennung auf den Teufel hindeutet.

147. Die Kinder werden auch mit folgenden mythologischen Wesen geschreckt: Gespenster (besonders spuok, dän, tońť (~ońť), Teufel, Kaltschuhe, „weisse Frau" oder „weisse Jungfrau" (wahrscheinlich als Tote gedacht), Donner, Frostfranz oder -johann, Riegenvater, Waldmutter, Laubmutter, Glücksmutter und selbst Marienvater und Marienjungfrauen. Nur noch als Wauwaugestalten existieren heutzutage der Flussmann, die Brunnenmutter und die Buschmutter.

148. Speziell in der Rolle des Wauwaus treten noch zwei Wesen auf: bobi ~ bob(a) ~ bobo'tš (vgl. let. bubulis) und momm (vgl. Muhme, Mummel, mnd. mōme, estn. mumm). Die letztere ist eine alte schwarze Frau mit krummer Nase und langen Nägeln (S. 33).

LISA

KÜLMKING KÄRLAS

Kirjanik J. Mändmetsa mälestusi külmkingast Saaremaal, Kärla vallas Pai külas umbes 1880. aastate ümber

Kujult: Kindlat kuju külmkingal ei olnud. Küll aga nähti teda veereva kera kujuliselt, aga missuguse värviga, selle kohta puudusid teadmised. Kõneldi mustast, kõneldi ka hallist kerast. Üldse esines ta kujult väiksena, mitte iseäraliselt hirmutavana, sellepärast siis ei tuntud tema vastu ka mitte erilist kartust. Küll aga tunti (mitte nähti) teda ka mõne teise kujulisena. Kord võttis ta mingi pika nagu angerja kuju. See sai teatavaks, kui ta ööseti jooksis üle kellegi keha. Üldse esines ta mingisuguse tombu, roomaja näol, kellel aga edasiliikumine oli võimalik. See ei olnud mitte külmking, keda nähti heinasao kujul.

Iseloomult: Külmking oli kaunis arg. Ta ei annud end mitte sageli inimestele näha. Kui ta juhtus üle jooksma, õigem veerema, kusagilt lagendikult, siis teda nähti. Ta ei olnud ka mitte tige. Ei ole kuulnud, et ta oleks kusagil olnud eriti inimestele vaenuline. Ainult hea ei olnud astuda paljaste jalgega ta värsketele jälgedele, sellest võis saada mõnesugust häda. Aga ka selle läbi saadud häda oli õige tõsine, sest seda oli raske, vahest võimatu ära arstida. Ka tuli seda ette, et ta peale päikese loodet metsas hõikas. Ja kui siis keegi talle vastu hõikas, siis võis selle suu viltu minna ja nii ka jäädagi. Aga harjunud inimesed tundsid ära külmkinga hääle ja ei vastanud ta häälitsemise peale. Päevaajal ta häält ei teinud, päevavalgust näis ta pelgavat. Ta armsamaks liikumise ajaks oli õhtu hilja ja isegi öö. Kui tõusis paks pikse pilv ja ilm muutus nagu ämaraks, siis oli ta sunnitud välja tulema oma peidukohast.

Asupaigalt: Lagedail mail külmking vist ei elanud. Ta asumiskohad olid küll metsamaad, eraldi suured männimetsad. Ei ole kuulnud, et niitudel ja puhtlehtmetsades teda oleks ette tulnud. (Aga selles asjas võin ehk eksida.) Ka hoonete ümbrusse ilmus ta, aga minu arvates tuli ta sinna pikse ajal varju otsima. Isegi inimeste hulka püüdis pugeda. Lagedaid kohti näis ta nagu pelgavat, sest ta jooksis, veeres neist ruttu üle.

Vaenlased: Ta peavaenlane oli pikne. Tema eest püüdis külmking leida peidupaika, olgu hoonetesse, olgu suurte puude või kivide alla. Aga pikne otsis ta üles ja tabas teda oma noolega lüües puusse, hoonesse või kivisse. Inimestel polnud aga mitte iseäraline hea meel, kui pikne külmkinga tabas. Tundus, nagu oleks neil hinges tema vastu teatud mõõdul kaastundmust.

Peale pikset oli ta vaenlane püha Jüri kutsikas. Kõneldi küll, et hundid ajavad külmkinga taga, aga ometi polnud need kaugeltki igapäevased harilikud pruuni karvaga hundid. Need olid palju suuremad, halli karvaga ja pika lakaga. Need hundid said taevast leiba ja karja nad ei puutunud. Loomad neid ei kartnudki, nagu seda mitu ustavat inimest nii sageli olid näinud. Kui need hundid nüüd külmkinga kätte said ja teda murdsid, kas lõppes külmking ka täielikult, või jäi ta edasi elama, selle üle puuduvad mul praegu teated ja oma mälestuste järele ei tea ka ühte ega teist kinnitada. Seesama maksab ka pikselöögi kohta.

KERA VEEREB PIKSE EEST MÄNNI ALLA

See oli umbes 1880. aasta paiku, kui ühel õhtupoolikul Pai küla karjased Kalmulageda ääres liivavallil mängisid. Lambad sõid rahulikult lagendikul (lagel), mida ühelt poolt piiras põld ja teistest külgedest paks mets. Oli palav kesksuve õhtu. Juba päeval oli sadanud piksevihma, aga nüüd õhtupoolikul ajas üles uus pilv. Heitis välku ja müristas tugevasti.

Seal nägid karjased äkitselt, kuidas üsna nende lähedalt, võib olla kümmekond sülda eemalt, küla metsa poolt tuli üle lageda muru veerev kera. Ta veeris lamba- ja loomakarja vahelt läbi, aga need teda ei kartnud. Kera veeres üsna kiiresti ja kadus kroonu metsa. Varsti selle järele lõi välku, käis pikse kärgatus. Pärast leiti, et õige aia läheduses oli pikne puruks teinud tugeva männi. Nii kaugele oli külmking jõudnud, kui ta tõttas männi alt varju otsima.

NAGU ANGERJAS VENIB PIKSE EEST HOONESSE

Kusagil olid töömehed majaehitamisel. (Koha nimi meelest läinud.) Õhtu eel ajas üles piksepilv. Mehed heitsid põrandale õlgede peale magama. Kõneldi isekeskis. Pikse pilv tuli lähemale, sest sageli valgustas hele välk pimedat ruumi.

Seal tundis Johan M. äkitselt, et midagi libedat tema üle venib. See oli nagu angerjas. Pea tundsid seda ka teised. Mehed said peagi aru, et külmking on pikse eest tuppa peitu tulnud. Kohe tõusid nad oma asemetelt üles ja hakkasid teda välja ajama. Kes võttis lauatüki, mõni jälle püksirihma. Vahete vahel tunti teda. Viimaks saadi ta välja (nagu mäletan, näinud keegi, kuidas ta üle ukseläve veninud). Pea selle järele käinud kärgatus, ja pikne löönud hoone lähedal pilbasteks suure kuuse.

VARI KAOB ÄRKAJA SELJAST PÕÕSASSE

Mihkel J. olnud ühe teise külamehega Karu järvel õngel. Kalad hakkanud õhtul õige vaevaselt. Aga nad pole koju tulnud, lootes hommikul vara paremat saaki, jäänud Toosioja metsa ööseks. Teinud metsa puude alla tule ja heitnud selle ääre magama. Juba tükk ööd möödudes ärganud Mihkel unest. Ilm olnud lausa pilves ja müristanud õige tugevasti. Ta korjanud kuivi puid tulele ja heitnud uuesti magama.

Kas oli nüüd tulnud une räämestus peale või ei, aga seal tunnud ta, et keegi teda seljast lükkab. Ta ärganud üles ja näinud, nagu mingi vari kadunud kuuse ääres olevasse sarapuu põõsasse.

Kohe äratanud ta üles teise mehe. Nad saanud küllalt aru, et see on külmking. Visanud tuletukkidega põõsa, toonud veel peale puid ja teinud suure tule, nii et leek ulatanud kuuse oksadesse. Pilv ajanud üles ja pikne löönud sülda sada neist eemal suure männa ladva pooleks. Pikse nool jooksnud mööda puu külge ja pöörnud kogu juurte aluse pahempidi. Mõistagi, et ta tabas sedasama külmkinga, mis nad oma juurest eemale peletasid.

KOHMAK PIKSE AEGU HOBUSE SÕIMES

Heinaajal läinud Joest K. Rannaheinamaale, kus talle külameeste poolt väike tükk heinamaad oli antud. Sõita oli versta viisteist. Päeval olnud kange palav, ja ta hakkanud hilja peale minema. Jõudes läbi Paadla küla vahelt, ajanud üles paks must pilv. Heitnud välku ja kuuldud müristamist. „Mis tühja ma nüüd sinna heinamaale pühapäeva õhtul lähen," mõtelnud Joest. „Tükk halba teed minna, ei tea, kas jõuangi vihma eest küüni. Ja mis sa seal tühjas küünis koonutad." Ta tõmmanud hobuse Häbandi heinamaavahi õue, võtnud looma eest, toonud reiale ja visanud sületäie heinu sõime. Ise heitnud lakka värsketele heintele magama. Öösel müristanud tugevasti, aga pilv olnud eemal. Häbandi kohal ei sadanud.

Äkitselt kuulnud ta läbi une, et hobune rahutult noorskanud. Loom teinud seda mitu korda ja püüdnud ennast lahti tõmmata. Joest tulnud lakast maha vaatama, mis loomal viga. Seal näinud, kuidas hobune ennast sõime juurest eemale kiskunud. Joest vaadanud sõime, katsunud kätega ja tunnud, et seal sees on mingi kohmak. Ta pidanud seda esmalt kassiks ja visanud põrandale. Reiealuse väravad olnud lahti ja pilvede vahelt paistnud kuu. Nüüd näinud ta, kuidas see kohmak nagu kera väravast välja veerenud. Selsamal öösel löönud pikne Häbandi põlluaia ääres kasvava elupõlise kuuse puruks.

KÜLMKINGA VÄRSKED JÄLJED TOODAVAD MUHKE

Liisu R. tuli kord peale päevaloodet läbi Saatu kroonu metsa. Kohe järgmisel päeval ajasid üles ta jalgade külge muhud. Need olid kuivad, kõvad käsna taolised, aga lõid vahest ka katki. Ta katsus küll ära kõik rohud, käis läbi ümbruskonnas kõik arstid, aga terveks need ei saanud. Ta oli juhtunud külmkinga värsketele jälgedele ja sellest need muhud ka üles ajasid.

KÜLMKINGALE VASTUHUILGAJA SUU TÕMBUB VILTU

Leenu M. tuli ühel õhtul ära karjamaalt. Oli juba üsna pime. Ta ei tahtnud tulla ringi mööda teed, vaid tuli otse läbi Lageliiva männiku. Seal kuulnud ta, kuidas keegi heleda häälega uitanud. See olnud päris naisterahva hääl. Ta pidanud uitajat kellegiks küla tüdrukuks ja uitanud vastu. Aga seal tunnud ta äkitselt, kuidas nagu külm tuul käinud ta suust mööda. Ja ta suu vedanud viltu ja nii ka jäänudki. Keegi ei suutnud seda ära arstida. See tuli sellest, et ta vastas külmkinga uitamisele.

oi̯-, ei̯-DEMINUTIIVID LÄÄNEMERESOOME KEELIS

LÄÄNEMERESOOME NOMINAALTULETUS I

JULIUS MÄGISTE

MIT EINEM REFERAT:

DIE *oi̯, ei̯*-DEMINUTIVA DER OSTSEE-FINNISCHEN SPRACHEN

TARTU 1928

Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XII.$_2$

K.-Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus 1928

Sisukord.

	Lhk.
Saatesõnaks	V—VII
Trükivigu ja õiendisi	IX—X
Transskriptsiooni ja märkide puhul	X
I. Liivi keel	1—3
oi̯-, ei̯-sõnade üldloetelu § 1	1
" " " (tuletusosa) häälikuline analüüs, etümoloogilisi märkeid, üldloetelule lisandisi § 2	1—3
oi̯-suffiksit asendav lätipärane (?) *a*-suffiks liivis § 3	3
II. Eesti keel	4—48
oi̯-, ei̯-sõnade üldloetelu § 4	4—19
" " " etümoloogiline analüüs § 5	19—32
" " " (tuletusosa) häälikuline analüüs §§ 6—13	38—43
" " " semasioloogiline rühmitumine, üldloetelule lisandisi §§ 14—16	43—48
III. Vadja keel	49—57
oi̯-, ei̯-sõnade üldloetelu § 17	49—51
" " " etümoloogiline analüüs § 18	51—53
" " " (tuletusosa) häälikuline analüüs § 19	53—55
" " " semasioloogiline rühmitumine, üldioetelule lisandisi § 20	55—57
IV. Soome keel	58—131
oi̯-, ei̯-sõnade üldloetelu § 20-a	58—83
" " " etümoloogiline analüüs § 21	83—113
" " " (tuletusosa) häälikuline analüüs §§ 22—26	113—123
" " " semasioloogiline rühmitumine, üldloetelule lisandisi §§ 27—28	123—131
V. Karjala-aunuse-lüüdi keelerühm	132—172
oi̯-, ei̯-sõnade üldloetelu § 29	132—146
" " " etümoloogiline analüüs § 30	146—161
" " " (tuletusosa) häälikuline analüüs §§ 31—33	161—167
" " " semasioloogiline rühmitumine, üldloetelule lisandisi §§ 34—35	167—172
VI. Vepsa keel	173—186
oi̯-, ei̯-sõnade üldloetelu § 36	173—176
" " " etümoloogiline analüüs § 37	176—180
" " " (tuletusosa) häälikuline analüüs § 38	180—182
" " " semasioloogiline rühmitumine, üldloetelule lisandisi §§ 39—40	182—186

Lhk.

VII. Ülevaateid, kokkuvõtteid, lõpptulemusi 187–246

Valimik algsm-sse ulatuvaid *oi̯-*, *ei̯*-sõnu (tüübi algsoomelisuse rõhutamiseks) § 41 . . . . . 187—197

oi̯-, *ei̯*-suffiksi tüvele liitumine. Primaar- ja sekundaartuletus, suffiksi edasituletuslikud laiendised § 43 . . . . . 197—204

Algsm. *oi̯* ~ *ei̯* häälikuliselt. Quasi-*oi̯-*, *ei̯*-lised *i-*, *u-(ü)* tuletised ja *a-*, *ä*-tüvede pluuralitüveüldistised § 43 204–216

Vokaalharmoonia ja *oi̯-*, *ei̯*-suffiks § 44 . . . . . 216—220

oi̯-, *ei̯*-suffiksi funktsioon: deminutiivsubstantiivsus, adjektiivsus, adverbsus § 45 . . . . . 220—225

oi̯-, *ei̯*-deminutiivsed mõisterühmad § 46 . . . . . 225—227

oi̯-, *ei̯*-lised isikunimed § 47 . . . . . 227—233

oi̯-, *ei̯*-lised deskriptiivsed (häälsümboolsed) noomenid. Reduplikatsioon § 48 233–237

oi̯-, *ei̯*-deskriptiivgrammatikaline käsitelu, (teadusliku) tõlgitsemise ajalugu, sm.-ugri tagapõhi § 49 . . . . . 237—246

Referat. Die *oi̯-*, *ei̯*-deminutiva der ostseefinnischen sprachen . . 247—259

Sõnaregister. Wortregister . . . . . 260—288

Kirjanduse, ainekogude ja murdepaikade lühendised 289–295

Keelte, terminuste jm. lühendisi 296

Saatesõnaks.

Käesolev vähenõudlikult kitsapiiriline uurimus on välja kasvand autori poolt aastate kestul, alates 1923. a. sügispoolega, Tartus ja Helsingis kogutud läänemeresoome keelkonna kogu nominaaltuletust käsitava ainestiku põhjal. On kasutatud kõigepäält kõik kättesaadavad trükitud läänemeresm. keelte lähtekirjandus (vaata kirjanduslühendisi lhk. 289 järgmm., pääle nende hulk harveminitarvitatud teoseid tekstis lühendamatult). Kuna viimasaegne publitseeriv ainekogumis- ja uurimustöö käsiteldavate keelte alal on koondund (eriti 1890-ndaist aastaist pääle, alates Setälä' teosega Yhteissuomalainen äännehistoria) ühekülgselt häälikuloole, pakub vastav trükitud ainestik — kui mitte arvestada sõnastikke, mis aga jälle (nii just eriti Lönnrot'i soome ja osalt ka Wiedemann'i eesti sõnaraamatud — sellepärast neid polegi päris süstemaatselt arvestatud) sageli ei anna modernsele uurimusele nii tähtsaid murde-koha ja -kuju täpseid andmeid — liig vähe morfoloogiliseks uurimuseks. Selle tõttu on tulnud ohtrasti lisa otsida käsikirjalisist ainestikest (vt. lühendisi), millise sihiga eesti keele kohta on välja valitud Akadeemilise Emakeele Seltsi murdekogust Tartus edustavaimaid murdealu, milledest (päämiselt) 1925. a. suvel ja varasügisel oli andmeid, soome keele kohta taas vastavalt Soome Kirjanduse Seltsi (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) ja Sanakirjasäätiö kogudest on läbi võetud rida tüübilisi sõnalehesüsteemilisi murdesõnastikke ja kõik käsikirjalised murdeuurimused sama Soome Kirj. S-i ja Helsingi Ülikooli Keeleteadusliku Seminari (Kielitieteellinen Laitos) arhiives. Ebakirjakeelsete sugukeelte — liivi, vadja, karj.-aunuse- lüüdi ja vepsa — kohta on läbi vaadatud kõik Tartus ja Helsingis ligipääsetavad kirjalikudki allikad (teksti-, sõnakogud [1]), nii et võiks nende esitamist võimalikkuseni tühjendavaks väita. Erandlikult ainult Viena-Karjala ja Ingeri rahvaluule (sarjas Suomen kansan vanhat runot) on arvestamata jäetud sellepärast et neis esinevad tuletustendentsid (eriti just *oi*-deminutiivide suhtes) on küllalt reljeefselt iseloomustatud juba Genetz'i (TVKK ja TAK) ning Porkka' (ID) uurimusiski ja, mis eriti karjalasse puutub, siis Ahtia' kogutud Suojärve karj. hiiglasõnakogus juba on vääriliselt arvestatud ka rahvaluulekeel. Muidu on rahvaluulekeele sugemeid iseäranis rohkelt kasutatud autorile lähimal seisva eesti k. alalt (Neus'i, Veske', Mustonen'i ja Hurda trükitud kogudest), selle ots-

1) Ainult karjala JyvK ja aunuse Aun kogud (vt. lühendisi lhk. 289, 291) on kasutatud osaliselt. Käsikirjalise materjali ulatuse iseloomustamiseks mainitagu, et üksi sõnalehti on läbi vaadatud eestist umbes 40000, soome murdeist 60000, karjalast 65000.

tarbega on läbi vaadatud ka soome kohta Hämeen Runot (seerias Suomen kansan vanhat runot, lühendatud HR). Samuti ka vana kirjakeele allikate tõendusmaterjali on kõige enam tarvitatud eestist, kasutades selleks tähtsaimad originaalmälestised G. Müller'i jutlustest A. Thor-Helle grammatika ja sõnaraamatuni, kuna soome vana kirjakeele mälestisi on jälgitud ainult neid käsitavate (häälikulooliste j. m.) spetsiaaluurimuste vahendusel.

Kogunend ainestiku suure ulatuse tõttu tekkis kavatsus loobuda esialgselt plaanitsetud paljast linnulennulisest läänemeresoome nominaaltuletuse ülevaatest ja asuda ülesande juurde detailsema uurimusvõttega. Nii mõlkus autoril tükk aega meeles ühe teosega kokkuvõetud esitis lmsm. deminutiivtuletusest, ühest huvitavaimaid päätükke nominaaltuletuse alal. Selle sihiga saigi süstematiseerimise ja ligema läbitöötamise osaliseks *-ut-(üt-), -nt-, -kk-, -inen-* aineseline deminutiividekogu. Kui aga järg jõudis *-oi̯-, -ei̯*-liste deminutiivide kätte, jäid muud esialgselt kõrvale. Selgus nimelt, et ju see kõikjal enam-vähem ebaproduktiivistund deminutiivideliik üksinda on väärt etümoloogilis-derivatsiooniõpilist spetsiaaluurimust. Seda isegi sellest hoolimata, et tema häälikulist külge — päämiselt küll ainult soome murrete seisukohalt ja häälikuloolise meetodiga — Rapola oma Diftg.-teoses (vt. lühendisi!) on riivand põhjapanevalt. Uurimuse paisumisele aitas suuresti kaasa kahetsemisväärne ainestiku alfabeetlik-ülevaatliku esitamise tarve (iga keele all eraldi „üldloetelu", milles kõigepäält [eesti, soome] vana kirjakeel, siis rahvaluule ja viimaks elavad murded teatud võimaluse piirideni kindlas geograafilises järjekorras), kuna oluline osa tsiteeritavast materjalist on käsikirjaline ja selle tõttu võimata läbi saada paljaste kirjandusviibetega. Teiselt poolt on jällegi palju ruumi nõudnud käsiteldavat sõnamaterjali puutuvad etümoloogilised märkused, mis tingitud ebaproduktiivistund *-oi̯-, -ei̯*-deminutiivide tüveisoleerumisest ja sellega kaasaskäivast etümoloogilisest läbipaistmatusest. Viimaste märkuste ülevaatlikkusele oleks kahtlemata kasuks, kui kõikide lmsm. keelte ainestik mitu vastavat keelt läbistavate etümoloogiate puhul esineks koostatult ega mitte eri keelte all eraldi. Kuid suffiksiuurimuse seisukohalt (ja see on sel korral mõõduandvam!) on kahjuks osutund paratamatult tarviliseks, et iga lmsm. keele suffiksiainestik eraldi oleks killustamatult silme ees.

Käesoleva teose käsikiri oli trükivalmis ja võeti vastu trükkimiseks detsembrikuu algpäevil 1926. Ainult viimane (VII) päätükk, sel ajal veel mustandiline, on saand oma lõppkuju 1927 a. esimesel poolel. Trükkimine algas 1927. a. märtsi alul, kuid katkestus juba esimesel poognal, kuna autoril tuli käsikirjas ümber redigeerida uuendatud keelekujud Õigekirjutuse Sõnaraamatu normidele vastavalt. Sama aasta juunil uuesti alustatud, läheneb ta sel 1928 a. hetkel oma kauaoodatud lõpule. Selle töö sisuline valmistumine on kannatand muude paralleelsete tööde segava ja killustava mõju all, samuti ta tehniline trükisõnastaminegi. Vabandagu see häätahtliku lugeja silmis selle teose (autorilegi märgatavaid) konarlusi.

Teem ise päälegi veeretab enda käsitelule sageli peaaegu ületamatuid raskusi sellega, et siin on tegu puhtmeelituslikkude, sagedasti spetsiaalselt lastekeelsetegi või häälikmetafoorsete sõnadega, millede taoteldav häälikulisetümoloogiline jälgimine on täis häälikarengu meelevaldsuse karisid.

Lõppeks on mul meeldivaks kohuseks tänuga nimetada vanemaid ja nooremaid kaasuurijaid ning sõpru, kes mulle tunnustusväärselt lahket abi on andnud käesoleva teose ainestiku kogumisel ja käsitlemisel või muu abiga on soodustand selle töö edenemist: üliõpilane A. Angerja, üliõp. P. Ariste, mag. phil. L. Hakulinen (Helsingi), mag. phil. N. Kärki (Porvoo), üliõp. M. Lepik, üliõp. J. Saarissoo (†), dr. phil. O. Loorits, hra Eerik Männik, mag. phil. A. Oras, prof. A. Stender-Petersen, dr. phil. Y. H. Toivonen, üliõp. D. Tsvetkov, dr. phil. E. A. Tunkelo, lektor Joh. V. Veski, prof. W. Wiget, hra P. Voolaine. Eriliselt sügavat tänu võlgnen oma õpetajast-sõbrule prof. Lauri Kettunen'ile, kes minu läänemeresoome keelte uurimismaile juhtijana pole mulle lukustand midagi oma rikkalikest ainekogudest ega uurijakogemusist, on eemaltki minu tööd sooja osavõtuga jälgind ning viimaks oma võõrastelahkes kodus suulise arvustuse teel minu käsikirjale lasknud osaks saada palju kasulikke näpunäiteid, ja prof. Julius Margile, kes oma suuliste nõuannetega pole kunagi tüdind toetamast mu tööd, kes esialgselt tutvudes käsikirjaga on hoolitsend selle trükkipääsemise eest, lugend esimeste trükipoognate korrektuure ning avand mulle tarvitamiseks oma raamatukogu. Vanemana kaasuurijana ka prof. Albert Saareste olgu soojalt tänatud oma setumurde sõnakogu tarvitamise lahke võimaldamise ning eesti murdeid puutuvate väärtuslikkude nõuannete eest. On tõsiselt kahju, et sama lugupeetud nimi on nii ligidases ühenduses minu teose ülemalmainitud keelelise ümberredigeerimissunniga, millega hoolimatult on maha surutud minu vaetud õigekeelsuslikud veended oma emakeele suhtes. Sõber Mihkel Tooms on koostand teose sõnaregistri ja abiks olnud lühendistenimestiku kokkusäädmisel, mille eest talle suur aitäh.

Tartu Ülikool on autori tänu kõige otsekohesemalt teeniva materjaalse aluse loond selle teose olemasolule, jättes autori enda teaduslikuks stipendiaadiks ning võimaldades sel tööl trükivalgust näha oma Toimetistes. Tartu Ülikooli Toimetiste toimetaja prof. W. Anderson'ile võlgneb autor palju tänu korrektuuride lugemisel ja saksakeelse referaadi redigeerimisel nähtud vaevade ning lugematute trükitehniliste juhatuste eest.

Viimane tänusõna selle vaevarikka trükitöö teostamise eest kaikugu „Postimehe“ trükikoja juhatusele eesotsas hra E. Klaas'i ja V. Mann'iga ja härradele trükiladujaile, eriti hra J. Thomson'ile ja V. Pertels'ile.

Julius Mägiste.

Tartu, veebruar 1928.

Trükivigu ja õiendisi.

Trükitud — 2. lhk. 11. rida ülalt § 48 pro § 43; 2. lhk. viimane r. alamärkuses käsitlemi pro käsitlemist; 14. lhk. 4. r. ü. *põ|l* pro *põ|l̄*; 21. lhk. 6. r. ü. dissimilatsion- pro dissimilatsioon-; 24. lhk. 16. r. ü. *lilli* pro *liĭlì*; 25. lhk. 9. r. alt Ahlqu, 5. r. a. Ahlquist pro Ahlqv, Ahlqvist (see eksikirjutus läbistab teose üldiselt kunni lhk. 176); 27. lhk. 10. r. ü. schar pro scharf; 29. lhk. 29. r. ü. vastastikkusest pro vastastikusest; 30. lhk. 9. r. ü. *orav* aga pro *orav*-aga, 15. r. ü. sn rühma pro sn-rühma; 31. lhk. 12. r. ü. *uttu, uttun* pro *uttu, utun*; 32. lhk. 19. r. a. **75.** *paŋg* viia üle reale 15. a. (**66.** *neĭi̯ù*, **75.** *paŋg*, **84.** *pul̄)*; 35. lhk. 4. r. ü. *(= tiĭtù)* pro *(= tiĭtò)*; 36. lhk. 17.—18. r. a. konstateeritud. Eesti kohanimedes pro konstateeritud Eesti kohanimedes; 40. lhk. 7. r. ü. (vt. punkt f ülemal) pro [vt. punkt f ülemal]; 41. lhk. 19. r. a. *tiĭtà* < pro *tiĭtà (<*; 18. r. a. Pangevitsa pro Pankjavitsa; 43. lhk. 4. r. ü käsiteldud *tarretama ~ tarduma* vaevalt läheb tagasi *oi̯ ~ ei̯* vaheldusele, sest *tarretama* on võrdlemisi hiline germ. laen, võrreldud saks. verbiga *erstarren* juba W. Schlüter'i poolt Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1909 lhk. 15 (samuti hiljem Saareste LVK I 280); 45. lhk. 18. r. ü. (a. 1207—1500 pro (a. 1207—1500); 47. lhk. 9. r. ü. neistki mõnd ju § 14 mainitud pro (neistki . . . mainitud); 48. lhk. 1. r. ü. näib pro näikse; 49. lhk. 7. r. a. Jp vJ pro Jp, vI; 50. lhk. 20. r. a. Ip *pulppu* pro Jp *puĭppu*, 14. r. a. vJ pro vI; 51. lhk. 19. r. a. lhk. 43 pro lhk. 53; 52. lhk. 17. r. ü. vadj. *pojo, poi̯o* pro **poi̯go* e. laen (Kettunen'i [1] tähendus); 53. lhk. 8. r. a. **18.** *luikko* viia üle reale 11. a. (**14.** *tšako, tšäko,* **18.** *luikko,* **19.** *paŋkõ . . .*), 6. r. a. (§ 13, lhk.) pro (§ 13, lhk. 42); 58. lhk. 2. r. ü. § 21. **1.** pro § 21. Üldloetelu; 59. lhk. 6. r. a. HR 31 pro HR 1 31;

1) Prof. Kettunen on teose esimese trükitud poole kohta autori palvel tänuväärse lahkusega saatnud kogu muidki arvustavaid märkusi, mida kahjuks ruumipuudus siin ei luba avaldada. Ms. juhib tähelepanu oma kirjutisele Vir. 1927 14—28 Säännöllisyyden puutteesta kielen elämässä, milles avaldatud põhimõtted (trükis ilmund küll alles pääle minu seisukohtade kirjapanekut) lastekeelis-deskriptiivsete ja onomatopoeetsete sõnade häälikarengu suhtes on valgustavad ka käesoleva teose vastava sõnamaterjali käsitlemisel.

61. lhk. 2. r. ü. RS 57 pro RSk 57; 62. lhk. 8. r. ü. 1924 146 pro Vir. 1924 146, 18. r. a. 55 EP II pro EP II 55; 64. lhk. 13. r. ü. LMAHK pro LMAHK; 71. lhk. 12. r. a. *(Musto* pro *Musto*; 72. lhk. 4. r. a. **noloį* pro **nolγoį*; 73. lhk. 14. r. a. *⁺peįloį* pro *⁺peγloį*; 75. lhk. 7. r. ü. **pätoį* pro *⁺pätoį*; 89. lhk. 10. r. ü. *-pp-* ~ XV 76. *-p-* pro *-pp-* ~ *-p-*; 90. lhk. 9. r. ü. *kirįoį* § 40 kustutada; 92. lhk. 16. r. a. *kur(a)-kkoį* pro **kur(a)-kkoį*; 94. lhk. 15. r. a. eP pro EP; 96. lhk. 9. r. ü. vt. § ...) pro vt. § 25); 101. lhk. 20. r. a. *poll(8)-ęį* pro **poll(8)-ęį*; 120. lhk. 4. r. a. lhk. 169 pro lhk. 170; 126. lhk. 12. ü. reast alates *(i-*tüvelisena igatahes...) kunni lhk. 127. r. 4. ü. inklusiivselt viia leheküljele 123. 16. rea ette alt (§ 26. lõppu); 137. lhk. 7. r. a. vet set pro vetiset; 139. lhk. 7. r. a. *meţšoį* pro *meˌţšoį*; 142. lhk. 16. r. a. *rįeppo* pro *rięppo*; 155. lhk. 10. r. a. aun est pro aun-est; 165. lhk. 22. r. a. *-ḱī* pro *-ḱī*; 188. lhk. 8. r. ü. e. 8. pro E. 8.; 239. lhk. 18 r. a. näillä pro näillä; 273. lhk. *māšȯ* pro *māšȯ*; 290. lhk. 2. veerg 1. r. ü. Ylivet = üleviia lhk. 295. viimasesse lõppu.

Teose paragrahvideks jaotamisel on õiendada segav eksitus: lhk. 58 algav § 21 (tegeliku järjekorra järgi 20-a) tsiteeritakse üldiselt tekstis § 20 ja lhk. 83 § 20 (tegelikult § 21) tsiteeritakse kui § 21.

Transskriptsiooni ja märkide puhul

selle teoses tähendatagu ainult järgmist. Transskriptsioon on üldiselt sm.-ugri keeleteaduses omaksvõetu (eestikeelseist teoseist viimase kohta vt. Saareste, LVK I lhkk. XXVI—XXVII), sellele vastavalt on ka vananend transskriptsioonimärgid modernsetega asendatud (põhimõtteist vt. Margi Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen lhk. X). Valitseva transskriptsioonisüsteemi (täpsest kunni vabamani) piirides on allikate kirjavus alles jäetud, niivõrt kui see tsitaatide mõistmist ei sega (näit. *į́ ~ į́* silbi alul jm.). Kahetseda on sellejuures, et algsm. rekonstruktsioonides tavalise järgsilpide *ę* kõrval paiguti (trükipoognati) esineb *ę*. Märgid on samuti tavalised kirjanduses tarvitatud (seletusi näit. LVK I lhk. XXV: ~, >, < jm.). Rõhutatagu ainult * ja ⁺ märkide vahet: esimesega on (pääle muu) rekonstrueeritud kindlama tüvekäsitelu teel tuletunud *oį́-* resp. *ęį́*-sõnad (kindlasti algsoomeaegsed või teoreetiliselt algsm.-aegsetena kujuteldavad), teisega viimaste analoogial moodustund (viimastega liitund, deminutiviseerund, vt. lhk. 198, 202—3) hilisemad vastavad moodustised. Sellejuures sõna-artiklite päälkirjus (näit. lhk. 187 **emoį, *armoį*) *-märk esineb nende päälkirjade esiletõstmiseks vastu tavalist pruuki ka faktiliselt olemasolevate sõnakujude ees. *ȣ* ja *ȣ̈* tähistavad ligemalt määritlematut tüve taga- ja esivokaali.

I. LIIVI KEEL.

§ 1. Üldloetelu. Järgnevad sõnad tulevad lmsm. *oi̯*-deminutiivide jälgimisel lv. keelest arvesse.

1. **armoi̯*: SjWied *Arm* 'Liebe, Mitleid, Barmherzigkeit, Gnade, Gefälligkeit; Ruhe', *armâ and* 'barmherzig sein; Ruhe geben', *arm lēba* 'Gnadenbrot'.

2. **hepoi̯-*: SjWied *üpkaka* 'Steinsauger (ein Fisch), *Blennius L.*', lvKett *i'pkaǩ* 'kivikala'.

3. *+hätoi̯*: SjWied *Ädu* 'Hedwig', lvKett *ädù* id., p. sg. *-stâ, ändab ädùn* 'annab Ädule (Mg.)'.

4. **kikkoi̯*: SjWied *Kik, -id* 'Hahn', (Sal.) *kikud àig* 'um die Zeit des Hahnenschreis', lvKett *ki|ǩ*: (n. pl., lvl) *-ǩkùD,* (lvL) *-ǩkìD* 'kukk', 'veeroos'.

5. **lau̯kkoi̯*: SjWied *Laik,* (n. pl.) *l-âd* 'ein Stück Vieh mit grosser Blässe', IT O. Loorits *lai̯ǩ* : *lài̯ǩkâD* (lvl).

6. **lui̯kkoi̯*: SjWied *Klūk,* (n. pl.) *klūkâd* (~ Sal. *guĺb* < lt.) 'Schwan', lvKett *klūǩkâz, klūǩ* 'luik'.

7. *+mommoi̯*: SjWied *Momm,* (n. pl.) *mommâd* 'Popanz', lvKett *mo|m̄,* (p. pl.) *-m̀midi* 'koll'.

8. **tättoi̯*: SjWied *Tōt, tōt|i*: (n. pl.) *-id, tāt, tāti* 'Papa, Vater', lvKett (lvl) *tǭťť|i ~ tǭťť|ė* : (n. pl. *-ist ~*) *-âD,* (lvL) *tāťťi* 'isa, taat'.

9. **taloi̯*: SjWied *Tal,* (n. pl.) *talùd* 'Bauer', *t. mies* id., *t. rouž* 'Bauern, Bauernvolk', lvKett *ta'l* : *talùD* 'talupoeg, -mees'.

§ 2. Järgsilpide vokalismi häälikuline arenemine on liivi keeles andnud teatavasti (vt. V. Thomsen, BFB 50—1, L. Kettuneni loengud 1920 II—1922 I sem.) *i̯*-diftongides *-i-* (: *ibiz* 'hobuse' < ⩽**hepoi̯sẹn, sìtti* < **sittai̯nẹn* jne.). Äsjaesitatud *oi̯*-deminutiivides aga leiame teistsuguse häälikedustuse, nimelt just niisuguse, kui oleksid need algselt *o*-tüvelised sõnad. Nagu *o* > *u* ~ (teatud juhuseil lvl) *â* (*vagùD* 'vaod' <| **vaγot, ālguD* ~ *ālgâD* 'halud'), samuti siingi: **3.** *ädùn,* **4.** *kiǩkùD,* **5.** *laikâd,* **6.** *klūkâd,* **7.** *mommâd,* **8.** *tǭťťâd* (vrd. siiski vähe alamal!), **9.** *talùD* — muidugi kui *o* (> *u*) mitte pole üldisile

lõppkaoreegleile vastavalt kadund nõnda kui **1.** *Arm,* **2.** *i'pkaḵ,* **4.** *kiḵ,* **5.** *Laik,* **6.** *Klūk,* **7.** *moṁ,* **9.** *ta'l* lahtises lõppsilbis. Viimasest on erandiks **3.** *Ädu, ädù,* mis osutab kas „vokatiivgenetiivi" üldistamist liivigi kutsenimede nominatiivina (vrd. e., § 8) või on meelitusnimeline eesti laen.

Ilmsesti säärane *oi̯*-tüvede segunemine *o*-listega on vana ja see seletub kas lihtsalt nende ühise pluurali vahendusega (vt. näit. M. Rapola, Diftg. 54—5) või sellega, et teatud seisukohil — nõnda kõigepäält nimelt rõhutus lahtises silbis, eriti veel absoluutses sõnalõpus — *i̯*-diftongolluse kadu on juba algsoomeaegne (vrd. alamal § 48) ja säält see üldistus kõnesolevasse primaarse *oi̯*-rühma kogu paradigmi.

8. *Tōt* : *tǭťťə̂D* erineb muist sellega, et on siirdund *i*-tüveliste kategooriasse (vrd. § 12, 41), selle kõrval veel *-nen*-i abil edasigi tuletudes (*tǭťť|i* < **tättoi̯nęn*: *-ist* n. pl.).

Muude sugukeelte põhjal liiviski *oi̯*-deminutiivide rudimendeks osutuvaist esitatud sõnust pole ühelgi enam algupärast tähenduslikku deminutiivvärvingut. Eraldi liivi seisukohalt neist etümoloogilist huvi pakuks ainult (**3.** *Ädu, ädù* ? < e. *Hedu, Hedo, Edu* 'Hedvig' naisenimest) **7.** *Momm, moṁ.* Häälikuliselt küll hilise moodustisena käsiteldud (n. pl. *moṁmə̂d* pro *mùǫmə̂D*!), võib see siiski olla ka ealdasa vanem, kui sellega ühte kuuluvad e. *mumm* [1]) g. *mummu* 'Hummel (*Bombus L.*)', '(kd) Kartoffel, Rübe, Rundes überhaupt', sm. LammL 76 *Mommokukkai(n)* '*trollius europaeus*', Lnr *mommonen* 'kotte; gran- l. tallkotte' (=käbi). Sõnasarja deskriptiivset iseloomu arvestades ei teeks semasioloogilised varieerumised nende ühendamisele raskusi. Aga sellevastu õige tõsiselt tuleb võtta lv. sn. germ. algupära võimalus (vrd. saks. *Muhme*), vt. O. Loorits, LRU II 259. Muude etümoloogiaid vt.: **1.** *Arm,* **2.** *üp-, i'p-,* **5.** *Laik, laiḵ,* **6.** *Klūk, klūḵ,* **8.** *Tōt,* **9.** *Tal, ta'l* — § 41, **4.** *Kik, kiḵ* — § 5.

Täielikkuse saavutamiseks mainitagu siinsamas veel tarvitadaolnud ainestikust märgatud isikunimed, mis nende e. vasteid arvestades (vt. § 15) võiksid kuuluda siia: IT O. Loorits *aṅ(t)s* (*~aṅťśi* lvJ), SjWied *Jāk* 'Jakob' (lvL, ~ *Jākəb*), IT O. Loorits *i̯ā́ḵ(ə̂), i̯ǭḵ(ə̂)*, SjWied *Līž* (Sal. *Līse, Lībe*) 'Elisabeth', IT O. Loorits *līź, pēťś* (< *pēťťər*), IT O. Loorits *sīm(ə̂)* (kohanm.), SjWied *Tī, Tīə̂* (*Dārte*) 'Doro-

[1] Selle sn. on E. N. Setälä, Suomen suku I, 150 aga viind tagasi koguni sm.-permi ühisaega, võrreldes teda votjaki *mumy* sõnaga, oletades neis peituvat põlist haldjanime. Igatahes see asjaolu õigustab veel enam kõnesoleva sn. siin käsitlemi.

thea; Hedwig', SjWied, IT O. Loorits *Trīn, trīn* 'Katharine'. Hääli-kuliselt võiksid need olla ka puht-liivi algupära, kuid nende täpne sarnasus eesti vasteile (*Ants, Jaak, Liis, Peets, Siim, Tiiu, Triin[u]*) lubaks neid pidada ka eesti laenudeks, mis liivlaste ja eesti saarlaste elava läbikäimise juures tõenäolik.

§ 3. Selle deminutiivfunktsiooni väljendamiseks, milleks lähim sugukeel eesti, nagu näeme pea, § 8, tarvitab *oi̯*-deminutiivide „vokatiivgenetiivi", muidu laiaulatuslikult lv. keeles teenib hiline *a*-tuletis. Nõnda meelituspropriumides (enamasti hilise *ťš*-ainega liitudes): IT O. Loorits *trīnťša* (< *trīn*), *gāťša* (< *gādâ* [1]), *kērššа* (< *kērsti*), *īlďža* 'Ilse', *klōťša* (< *kloi̯uz* 'Klaus'), *diďžà* (< *didrik*), (*aīn(t)s* >) *āńťša*, lvKett *tiį̀à* (naisenm., e. *Tiiu*). Sama esineb ka paaris silmapuutund elajanimes: lvKett *i̯uťťà* 'valge jutiga loom, plekiline l.', *gogà* (härjanm.); mõnes oma tuletumistüve hämaralt aimata laskvas meelitussõnas: lvKett *nèi̯ťša* = *nei̯ťški* 'neitsikene', IT O. Loorits *nēťša* id., lvKett *pōťša* (lk.) = *pùo̯ga* 'poeg', *sušš̀à* ~ *sušš̀à* (lk.) 'sõsar, õde' (vrd. *sęzàr, süzàr* id.); suures hulgas hiliseid deskriptiivsõnu: lvKett *bľogà* 'pläraja' (vrd. v. *bľo'ggâ*), *bužà* 'putukas', *pi̯ppà* 'väike laps, titeke', *pľäppà* 'tühja pläraja', *tšibà* 'linnuke, linnupojake' (~ *tšip* interj. kanu kutsudes) jne. Kuna lt. keelele vastav *a*-line moodustis näikse omane olevat sellegi järgi otsustades, et paljud eel-esitatuistki otse tõendatavasti põlvenevad säält (vrd. lt. *buža* 'die Laus in der Kindersprache', *ziba* 'ein Huhn in der Kindersprache', eriti nimedest Ilſcha, Klahka, Anka, Tihja 'Dorothea'), on tõenäoline kogu selle tüübi lätist päritolu.

[1] Sellel on vaste e. saarte murdeis: Rg *kâD* : *kādù* (naisenm.), vrd. lt. *Ge(h)da* 'Gertrude'.

II. EESTI KEEL.

§ 4. Üldloetelu. E. *oi̯-, ei̯*-sõnade käsitlemise aluseks on järgnev sõnamaterjal.

1. *+āt|oi̯, +-ei̯*: Helle 304 Adᵒ 'Adam'; Vaiv. *âDo̯* (mehenm.), Kuus, Jäm (: *-u, -uD* p. sg.) *âD|u*, Halj *Aadu*, Rg (hv.), Valj, IT J. Saarissoo (Tori), MMg, Pu, Tarv (: *-ù, -ùD* [p. sg.], *-uDe, -usiᵗ*) *āD|ù*, KodVok 33 *'Uo̯Dè*, IT P. Voolaine (Räp.) *āDò*.

2. *+ann|ei̯, +-oi̯:* Helle 304 An 'Anna'; NeusVL 19 An 'Anne', VK II 101 *Anne* (n. sg.), MustVKR 26 *An: Anne*, SL II 450 *Annēpäivă* (setu), 452 *Anne* (Räp.); Kuus *Aⁿ ~ Aⁿne* (naisenm., van.), Halj *Ann*, Jäm, Valj, IT J. Saarissoo (Tori), MMg, Tarv, Vastl *aⁿ : aⁿnè* 'Ann', Ki *aⁿ : aⁿnôD*, Rg *aⁿnè o̯uGùD* (allikanm.), Pu *aⁿnè* : (p. sg.) *aⁿne*, IT P. Voolaine (Räp.) *aⁿ : aⁿnę̀*, KraasnaK 42 *Annõ Kiriljevna*, LutsiK 34 *Ann, -e*, KodD 164 *Aⁿnoⁿkke* (Anna), Rg *aⁿnumă* (kohanm.), *aⁿnù* (mägi).

3. *+an|oi̯, +-ei̯*: Helle 304 Anno 'Anna'; MustVKR 78 (M.) *Anu*; Vaiv *Anò* (naisenm.), Halj *Anu*, Kuus (van.), Ki (van.), IT J. Saarissoo (Tori), KodD 119 (: *AnuDa* p. sg.), MMg (van.), IT P. Berg (Kursi), Pu (van.), Tarv (: *-ù, -ùD* p. sg. 'Anu') *Anù*, Vastl *A|nò, -nò, -ⁿnò*, IT P. Voolaine (Räp.) *anè*, LutsiK 34 *Anõ*.

4. *+anttoi̯*: EK III 190 H. P(ürko)-p (vakuraamat eP 1435—1507) Hanto, Hanno[1] (< *Andreas*); Kuus *aⁿnDù* (mehenm., dem. *Andres*), Valj *antt|u, -u*, Ki *aⁿnDù* (~ *anDrei̯*).

5. *+antsoi̯*: VK II 191 *Hantsudelle*; Halj, IT J. Saarissoo (Tori), Vastl (: *AnDzù*) *Ants*, Rg *anDsù* (talunm.), Valj *an|ȶs, -tsù* Ki *anȶsu* (p. sg.) : *ansùD*, KodD 96, MMg *An|ȶs* : *-sù* (< *Hans*), Pu *Ansù* (talunm.), WerroE 5 *Ants* : *Andzu*, IT P. Voolaine (Räp.) *an|ȶs* : *-Dsù*, LutsiK 87 *Andzu naⁿe*.

6. **armoi̯*: Stahl 86 Liebe / Arm / armuſt, Gös 29 Arm die Liebe / armuſt / armo; Halj *arm, -u* 'arm, halastus', Kuus *aⁿrmù aⁿnDama*, Rg, Jäm, MMg, IT P. Voolaine (Räp.) *aⁿrm* : *armù*.

[1] Sellega võrrelda ka 2. Rg *aⁿnù?*

7. *+ellei̯*: Helle 304 **Ell** (~ **Elts**) 'Elisabeth'; VK II 99 *Ell*: (ak. sg.) *Ellu*; Halj *Ellu* (n., g. sg.), Kuus *ellu* (naisenm.), Pu *Ĕllù* (van.), Tarv *el̄* : *ĕllù* (hv.).

8. **em(m)ei̯*: Helle 399 *emme* 'die Mutter' (mesilasel); MustVKR 50 *emmelta* (abl. sg.), *em, me* 'emo, äiti' (Sl.); EK IV 133 J. Jõgever (Saare-Jaani) *vanaDe emmeDele,* Kihlk, LVK I 121 (eP lääneosas) *em̄* : *ĕmmè.*

9. **enoi̯*: Gutsl Groſz-Vater **Vnnu Iſſa**, Mutterbruder **Vnno**, Gös 302 Gros Mutter / **wanna unnu Emma**, Helle **onno** 'der Vater- oder Mutter-Bruder'; VK II 17 *onopoegadelle,* SL II 53 *Unopoja* (Räp. Veriora), 53 (Räp.), 48 (Vastl.) *Onopojalt,* 98 (Vastl.) *Unolõ*; Vaiv *enò* 'onu', Halj *onu* 'emavend', Kuus, To, MMg, VoolS (AS) *onù,* KodD 169 *onò* 'onkel', JMad (all. sg.) *onule,* Ki *onì,* Vastl *u|nò, -nò, -ĭnnò,*EK III 171 H. Jänes (Põlva), KodVok 178 (setu), SetuS (Pn.), VoolS (Pn.) *unò,* (Räp.) *onò,* KraasnaK 101, alam. 1. *ono* (*jimä veli*), VoolS (M.), LutsiK 35, 143 *unu* 'onu, emavend'.

10. **hakoi̯*: Gutsl Morgenröthe **Haggo Päiwa Haggo,** Gös 300 morgen-Röthe / **haggo / pehwa haggo**; / VK I 12 *Inne ako,* 198 *Ago* 'die Himmelsröthe', SL II 32 (Kolov.), 177 (Räp.) *Ago*: 154 *ao* (g. sg.); KodVok 178 (setu) *agò* (= morgendämmerung), KraasnaK 97 *illoz agu,* VoolS *agù* 'koit': *aǫ̑-valgęл,* (Räp.) *AGÒ,* (Taheva) *haGù,* LVK I 6—7 (eL) *AGù, AGÒ* jm., (Hiiu Pühalepa, van.) *humiGu haò valGel.*

11. **hari̯oi̯*: NeusVL 20 **Harjo tantſi** 'Harriens Tanz', SL II 192 (Kolov.) *Haŕomaalt;* Halj. *aiju* (-maa).

12. *+hennoi̯, +hinnoi̯* : EK III 190 A. Saareste (vakuraamat eP a. 1435—1507) **Henno** (< *Hinrik*), Helle 394 **Hinno** 'Heinrich' Ki *ii̯|n̄* : *-ĭnnù* (van. ‚=*eĭtaĭkkim* [< *Евдокиm*], *eĭnDrìk*), IT P. Berg (Kursi), Pu *Eĭnnù* (talunm.), Tarv *en̄* : *eĭnnù* 'Enn' (van.), IT P. Voolaine (Räp. dem. nimele *hiĭnDrek*) *hiĭnnò.*

13. **hepoi̯*: Stahl 108 Schley **ubbokalla,** Ross 103 **mötzhobbo, ſeſt mötzhobbuſt, need hobboſet,** Gutsl **Hobbo** *Equa* **Hoo** / R. **Hobbu** *Equae* **Hou** / G. **Hobbuſt** *Equae* **Houſt,** Bleyer / **Habbakalla** /, Strense **Hobbo,** Gös 29, 321 **Hobbo** Mutterpferd / **hobbuſt,** 371 Staubschwamm / (Pferdefist) **hoo tuß,** Helle **hobbo räästas** 'ein Drossel, Krams-Vogel', **hobbut-wars** 'die Junge Stute'; NeusVL 76 **hobbo** 'die Mähre', VK I 200 *hobo* 'Ross': *huo kaupa huulitsal,* VK II 247 *hobo hiiruhalli,* MustVKR 13 *obu,* 81 *õbu umbrauaga,* SL II 45 (Soelaane) *Huo kaup,* 52 (Räp.), 344 (Vastl.) *hobo*; Rg, Jäm, Kihlk *oB|ù*: Jäm, Kihlk *-use, -ust, -uste, -ušsi* 'hobu', EKirj.1909 (IV), 394 J. Jõgever *obu* (hobune,

Saare-Jaani), ToriP *sõiDù oBù*, Ki *oB|ò, -osõl* (ad. sg.), *-osõD* (n. pl.): *õšt* (p. sg.), SetuS *hû* (van. Pets., Ob. *~märà* uus), (Pn.) *hobù* 'mära', VoolS *obù* : *uọ̀* : *oppù* id., (N., Pn.) *hobù* id., (M.) *hoBù*, LutsiK 23, 136 *hobu* : *hůů* ~ *huu* (n. sg.) id.

14. *+hętseį*: EKVM I 24 (alam., Turu käsikiri) **hödde**, Stahl 112 Schwester **ödde** / **öddeſt**, Gös 420 Vaters Schwester / (*amita*) **ȝödſi** / **Sſſa ödde**, Horn 49 **Ödde** 'eine Schwester', Helle **ödde** id.; NeusVL 8 **õdde** 'die Schwester', MustVKR 52 *õõd* (n. pl., Sl.) : *õde*; Vaiv *oDeDA* (p. sg.), Halj *isa ote*, Rg. *öDè* (n., p. sg.) : *ô*, Ki *õDô* : *õę̀D*, Ri, ToriJ, Tarv (hv., uus) *õDè* : *ôę̀*, JMad *õDè* (n., g., p. sg.), EK III 22 M. Sakson (Torma-Av.), KodD 106, MMg *õDèD* 'die Schwestern des Vaters', To (Av., van.) *õD|è, -è, -eDa, -eDe, -esiD*, '„sõsar", isa õde', LVK I 125—6 (eP) lisaks *õtè, öDè*, (Ida-Hiiumaa) *höDè*.

15. **hīroį*: NeusVL 128 **Hiro** 'mausfarb Ross', VK I 60 *hiiro* 'Falbe', VK II 247 *hobo hiiruhalli*, MustVKR *liriallid neitsikesed* (H.), SL II 76 (Vastl.) *hiiroga*, 78 (Teaste) *hiiro*, 22 (Räp.) *hiiro sälgä*; Rg *īrù* 'haljas; valkjas hall', Jäm *îr* : *īrù* 'hall', Tarv *īrù oBene*, Vastl *hîr* : *hīrù* 'hiir, halliks minev, must-valge segu', VoolS *îr* 'weisslich' : *eį̆rù* : *eįru* (p. sg.), LutsiK 100 *ezä hiiru*' (rhvl. = hiirud hobused, Mg.), 62 *hiirust* 'hiiruks (Mg.)'.

16. **hilloį*: Kuus *illu* ~ *il*: (g. sg.) *illu* 'pehme, hästi küps murakas'.

18. **isoį*: Rg *is|ù, -ù, -ùD* 'äike'.

17. **hīttoį*: Rg *itt|ù, -ù, -ùD* (p. sg.) 'ebanormaalne, idioot'.

19. *+i̯ākkoį*: Helle 304 **Ȝoak** 'Jacobus', VK II 191 *Jaakudelle*; Vaiv *i̯āk* 'Jaak' (mehenm.), Halj *Jaak*, Kuus *i̯ākku* 'väike Jaagup', IT P. Berg (Kursi, *Juą̆gù* g. sg. ~), P. Voolaine (Räp.) *Jā|k̆* : *-gù*, Ki *i̯oą̆|k̆* : *-gùD*, EKirj. 1921 13 J. Jõgever (Jaani-Põide) *Joą̆k̆*, IT J. Saarissoo (Tori), Rg, Jäm, Valj, Tarv, Vastl *i̯ą̆k̆*, *i̯âk̆* : *i̯ągù*, KodVok 22 *Juą̆k̆*, Pu *Jągù* (talunm.).

20. *+i̯ānoį*: Kuus *nânu* 'väike Jaan', IT P. Voolaine (Räp.) *i̯ąńò* id., LutsiK 34 *Jaano*.

21. *+i̯ukkoį*: Halj *Ju|kku* : *-ku*, Kuus *i̯uhku* 'väike Juhan', Valj *i̯uk̆kù*, IT J. Saarissoo (Tori), MMg, Pu *Ju|k̆kù* (~ Pu *Juhkù*), Tarv *vanà i̯uk̆* 'Jukk' ~ *i̯uk̆kù* (dem. nimele *Juhan*), IT P. Voolaine (Räp.) *i̯uk̆kò*.

22. **kākkoį*, **kakkoį I*: Gutsl Eule **Kaĉk** / **o**, Gös 181 id. / [*noctua*] **hihre kaĉk** / **kull**; Ki *kāk̆-kuĺ* (üks kullilliik), EK II 55 H. Kasvandik (Põlva) *üükakk* 'öökull', SetuS (Pn.) *ka|k̄* : *-k̆ku* id.

23. **kākkoį*, **kakkoį II*: Helle 306 **idda kak** 'Ost-Süd-Ost', **kakko tuul**, **kakkuſt** 'Süd-Ost'; Halj *kakk*, VirN *kakù* 'SO'.

24. *+kārl|oi̯, +-ei̯*: IT P. Berg (Tallinna) *kaĺlė*, Halj *Kaalu*, Rg *Kālù* (mehenm.), KodD 119 *Kaeluda*: *Kaelù*, Tarv *kālù* 'Kaelu (dem. nimele *Karla*)'.

25. *+kai̯i̯ei̯*: Helle 304 **Kai** 'Katharina'; NeusVL 19 **Kai** 'Kaie', VK II 78 *Kaie* (n. sg.), MustVKR 96 *Kadaka Kaie*; Vaiv *kai̯i̯e*, Halj *Kai*: *Kaie*, Vaiv, IT J. Saarissoo (Tori, : *kai̯i̯ed* n. pl.), Vastl *kai̯*.

26. **kapoi̯*: VK I 286, 24 (n., g. sg.), SL II 206 (Monika), 85 (Vastl.) *kabo* 'neitsi, tüdruk (Mg.)', VK II 12 *Kabu* (~ *tüdruk*), SL II 7 *Kaabu kandsõni kavala*; Halj *kapu*: *kau* 'noor tüdruk'.

27. *+kerttoi̯*: Helle 304 **Kert** 'Gerdruta': 5 **Kerdud** (n. pl.), VK II 238 *Kärdu* (g. sg.): *Kärt*; IT P. Voolaine (Räp., mehe kutsenm.) *kärdò rūdò*.

28. **kẹsoi̯*: MMg, Pu *kośù* (*kui̯vanu kośuk̆ke*[*ne*], Pu), WerroE 23 *kõzu* (Hülse), Vastl *kõzù* 'kõsu, vana' (*um kui̯ vanà k.* — 'vana pudenev vili'), SetuS (Pets.) *vanà kosò* 'seest ära mädanenud, õõnes asi, kest, tohl'.

29. **kettoi̯*: EK II 137 A. Saareste (Wackenbuch von Goldenbeck) **Bártoll kettopoÿck**; Valj *ke|t̄*: *-t̆tù* 'ussi kest', KodVok 173 *kèt̆tòd* (suom. dial. *ketoit*) 'die aufspringen der haut'.

30. **ketsoi̯*: SL II 168 *ket̄rä̆*, *ketsõ* (Heĺbi), 168 *ketso* (Tsilli k.), 177 (Kolov.) *Umma ketsot keeräteh* ~ 78 *ket̄so* (p. sg.), 167 (Laosina) *ketsokẽnẽ* (~ *vokikẽnẽ*), KraasnaK 113 (rhvl.) *Prääde ma kümme kedzokaist* 'ketrasin ma kümme värtnakest (Mg.)', KiS 23 [1] *ki̯i̯|t̄s*, *-tsù* 'väikene umbne puuratas, ketas', (Tõstamaa) *ok̆kì ke|t̄s*, *-tsì*.

31. **kikkoi̯*: VK I 74 *Kiko kirge viizi kõrd*, SL II 80 (Mieksi) *kiko* 'kuked (Mg.)', 123 (Räp. Veriora) *kiko viisi*; IT P. Voolaine (Räp. *kiḱkàs* ~ dem.) *kiḱkoḱkẹnẹ* 'kukeke'.

32. **kiloi̯ I*: Halj *kilu*, VirN (*kilù-silaùt*), Rg, Kihlk, Jäm, Valj *kilù* (n., g. sg.) 'kilu'.

33. **kil|oi̯ II*, **-ei̯*: NeusVL 404 **Kits**, **kile** 'Kitzlein, Geiss', MustVKR 76 *Kits kiilu karja* ~ *kile* (vohla, kili).

34. **kiri̯oi̯*: Helle **kirjo** 'bund'; NeusVL 68 **kirjud lehma** 'die fleck'ge Kuh', VK II 296 *kirju härjä*, SL II 457 *Kiŕo lihha* (Vastl., kirju härja); Halj *ki|rju*, *-rju*, Kuus (van.), Rg (~ *kiri̯|ù*), Kihlk, Jäm, Valj (: g. sg. *kiri̯ù*) *kirì* 'kirju', 'kirju lehma ehk härja nm.', Vig 19 *kiri̯ŏ*, (Kullamaa, Mihkli) *kiŕi̯ò*, KodD 196, alam. 3. *kiri̯ò* (< **kiri̯oi̯*) 'bunt', MMg, Pu *kiri̯|ù*, *-ù*, (MMg p. sg.) *-ùd* ~ (Pu) *-ùt*, IT P. Voolaine (Räp.), Vastl *ki|ŕò*, *-ŕò*, *-ř̆rò* (härjanm.).

---

[1] Säälsamas on esitatud *ket̄*' Pootsist siiakuuluvas tähenduses, mis aga hääliku-liselt juba on kaugemale nihkund.

35. **kissoi̯*: VK I 62 *tiize* 'des Mieschens', 228 *tiidole* 'dem Kätzlein', MustVKR 77 *Siis tuli kissu kiillusilma* (M., ~ *kaśśi*); Vaiv, VirN (n., g. sg.) *kîsu* 'kass' (lk.), Halj *kiisu*, Rg, Jäm *kīsù* id. (ml.), Kihlk *kī|s̀* : *-sù*, Ki *kī|s̀* : *-sìD*, MMg *tīššù*, PuO *kīDsù* ~ *tīDsù*.

36. **kiu̯ttoi̯*: Gös 314 Ochs der einen weissen Strich übern Rücken hat / **Kuiht Hergt**, Helle **küüt** id.; NeusVL 403 **küdo härja** 'hellrrück'gen Fanen', VK I 254 *Kiudu sarve* 'der Blässe . . .', VK II 218 *Küüdu sarved* (härja), SL II 213 (Töganitsa) *Kiudu sita*; Vaiv *kirì kiu̯tto* 'lõokene', Kuus *kūt̀* (härja ehk lehma nm.: *punase k., musta k.*), Rg, Pu *kü̯|t̀* : *-Dù* 'pikitriibuline (Rg), küüt (Pu)', Ki *ki̯u̯|t̀* : *-DùD* (*mustà k., punase k.* — lehm, selg valge)', Kihlk (*k. kûB*), Valj ('küüduline'), Jäm, Vastl *kiu̯t̀*: *ki̯ü̯Dù* (Jäm lehm: *ruškek., mustàk.*, Vastl 'härja nm., haabjal härjal'), KodD 73 *kü̯t̀* (< *kütto*) 'gestreift (vom Vieh)'.

37. **kol(l)oi̯*: Horn 6 **kol** / ein Popanz, Helle id. 'der Popans'; Vaiv *kòlli* (n., g. sg.) 'koll', Kuus *kol̄* 'hunt, susi', Halj *ko|ll, -llid* '*koll tule* (lapse hirmut.); *ko|lli, -llid* (täid' lapse peas)', Kihlk *ko|l̆*: *-l̆lì* (hirmuks) ~ *ko|n̄* : *-n̆nì* 'täi', Ki *ko|n̄* : *-n̆nìD, kolò, kolòmaĭs* 'koll', Jäm *koñnù* 'täi' (lk.), MMg *ko|l̆*: *-l̆lìD* (*k. tuleB! kol̆lìD piàs* [lk.]).

38. **koloi̯*: Gös 300 die Kaste über den mühlstein / **Kollo,,** Horn 46 id. / der Trichter in der Mühle, Helle id. 'der Trichter in der Mühle, das Kästgen darin der Stein im Ringe sitzt'; SL II 174 *kolo mano* (kangal, Hel'bi k.); Vaiv (veski-) *kolò*, Halj *veski kolu, piibu k.*, Kuus, MMg (veski-) *kolù*, Jäm *kolù* 'õõnes koht', EK I 47 A. Saareste (Mihkli) *kolò*, KodVok 108 (*terà-*)*kolò* 'mühlentrichter', Vastl. *ko|lò, -l̆lò* (p. sg.), *-tlo* (ill. sg.), *kaŋ̄Ga k.* 'soaraam'.

39. **kotoi̯*: EKVM I 25 (Turu käsikiri) **menema keit kodon**, Müll 108 **Koddo** (ess. sg.), Ross 88 **om koddo**, Horn 48 **Koddo** / Heimat / . . . **Koddo** / zu Hauſze / **Kojo** *vel* **Koo** nach Hauſze, **Koddunt** / von H., Helle **koddo** 'zu Hauſſe', **koddunt** 'von Hauſe'; NeusVL 21 **Koddo käinud** 'Zu dir kämen', VK I 18 *Tule kodo, kotoh* (in. sg.), VK II 5 *kodoje, kodo jäänd*, MustVKR 15 *kodunta*, SLII 73 (Räp.) *kotoh*, 63 (Seretsova, ess. sg.) *koton*; Vaiv *lähèn koDò, koDònt̀*, EKirj. 1921 (XV) 252 A. Saareste (Lüganuse) *koDo, koDomajas*, Ri *koDò̯pai̯k*, Vig 19 *kot̆tò* 'kodunt', EK I 46 A. Saareste (Mihkli, ess. sg.) *kodo*, (lat.) *koeo*, KodD 106 *koDòs* 'vom hause', KodVok 109 *koDò* 'zu hause', Halj *kotu* : *kua* (lat.) 'koju', Vaiv, Kuus (: *kuo̯* lat.), Rg (: *ku̯ü̯* lat.), Valj, KodD 181 ('haus'), MMg, Pu *koDù*, Jäm *koD|ùnt̀*, *-ù* (ess. sg.), *ku̯ü̯* (lat.), EKirj. 1909 (IV) 392 J. Jõgever (Saare-Jaani) *koo* (= koju): 394 *kodu* (n. sg.), EK IV 133 J. Jõgever ibid. *kô*, Vastl *ko|Dò, -Dò, -t̆tò* (p. sg.),

KodVok 178 (setu) *kodò* 'zu Hause', SetuS (Pets., Ob., ill. sg.) *koDò* ~ (Pn.) *kodò*, (Pn., Pets., in. sg.) *koťtOh*, KraasnaK 67 *kodojezä* 'kodujumal (Mg.)', IlsWied 662 *kū* 'nach Hause', LutsiK 69 *kotohn* : 28 *kodu*, 112 *kodo* (n. sg.).

40. **kou̯k|oi̯*, I **-ei̯*: Gös 420 Vater / (*pater*) . . . / . . . / Kouw Groſz Vatter / . . . / **wanna kouw**; Vaiv *kou̯ve vihma* 'kõu', Jäm *ko|u̯* : *-ŭ̯uė* 'kõu' (*kou̯ŭ̯uė ilm*), Valj *köŭ̯uėilm*, Ri *kõǫ* 'kõueilm' (hl., üldisem nimetus), ToriJ *kõ|u̯* : *-ŭ̯uė* 'kõue', LVK I 5 (kaardil, lääne-e.) *köu̯*, *kou̯è*, *kõu̯è*, *köu̯è*, *kõvè*, *kõu̯eḱke* id.

41. *+(k)ronoi̯*: Halj *kronu* (hobune), KodD 164, Pu (sõim., hobusele jm. loomale), Vastl (*vanà hoвęzę kŗi̯ńò* ~) *krońò* 'schlechtes Pferd (KodD)', 'kronu (Vastl.)', MMg *krońù* id., Ki *oвosõ ronì*.

42. **kui̯kkoi̯*: Rg *kui̯|ḱ*: *-gù* (rändlind), Ki id. = *anǒ poi̯àD* (~ *kui̯|gas* : *-kka* miski suur hall lind).

43. **kukk|oi̯* I, **-ei̯*: EK II 139 A. Saareste (Wackenbuch von Goldenbeck) **Kucki moller, Kuckhe, Kucke** (g. sg., kohanm.), Müll 209 **Kuck** : 336 **Kucku** (g. sg.), Stahl 69 Han / **Kuck** / **kuckeſt**, Gös 224 Hahn / (*gallus*) **Kuck**. Hannen geschrey / (*gallicinium*) **Kucko laul** ~ 45 **Kucka laulul** / im Hahnenkräht, Horn 32 **Kuk** G. **Kukke** / & **Kukko** / ein Hahn, Helle **kuk** 'der Hahn', e; NeusVL 232 **kirjo kukke** 'Hahn, der rothe', VK I 74 *Kukke lauli* . . ., VK II 172 *Kirgas kukke* . . ., MustVKR 30 *Kuke* (g. sg., M.), SL II 451 (Räp.) *kuke suust, kukke kuusi lauli*; Vaiv *kuk̀ke* (n., g. sg.), Halj, EK III 36, L. Pärt (Kuus.Tapurla, : *kuGù* g. sg.), Ri, Rg, Jäm, Valj, ToriP, JMad, To, KodD 57, 196, MMg, Pu *ku|ḱ* 'hahn (KodD)' : Rg, Jäm, EK IV 133, J. Jõgever (Saare-Jaani), Tori, JMad, To, MMg, Pu, Tarv *-ǩkè* (g. sg.), Halj *-ked* (van., n. pl.)~ *-ǩkèD* (n. pl.), Rg, JMad, KodD 190, MMg, Pu *-ǩke* 'den hahn (KodD)' (p. sg.).

44. **kukkoi̯* II: PuP, Vastl *ku|ḱ*: *-ǩkù* 'käbi' (*kullèrkuǩ* 'kullerkupp', *linà k.* Vastl.), IT P. Voolaine (Räp., n. pl.) *kūsę̀ kuǩku'*, LutsiK 138 *kukk* '(kuuse-, männi-) käbi'.

45. **kukkoi̯* III: MMg, Pu *kuǩkù* 'kuku, armas' (*k. lai̯ts* Pu, *k. lai̯ps* MMg), IT P. Voolaine (Räp.), Vastl *kuǩk|ù*, *-uǩkęnę* 'hää' (ml. *k. laĩs*), LutsiK 138 *kukumam* 'sodi, pudi', 97 *Miku kuku*.

46. *+kustoi̯*: Vaiv *kuśto* 'Gustav', Halj. *Kustu* (talunm.), Jäm *kušt|ù*, *-ù*, *-ùD* (mehenm.), IT P. Voolaine (Räp.) *kuśtò*.

47. **käkoi̯*: Stahl 67 Guckganck / **kegko** / **kegkuſt**, Gös 222 Guckuck / **Kegko**, Horn 49 **käggo** / ein Kukuk / g. **Käo**, Helle **käggi** 'der Kukkuk'; NeusVL 187 **Käggo**, VK I 14, 194, SL II 143 (*Hiǹdza k.*) *Kägo*, VK II 5 *käo keeli*: *3 Kägu*, MustVKR 33 *Käu kulla kukkumine* (H.); Vaiv *käGò*, Halj *kä|ku*: (n. pl.) *-ud*, VirN

käkù (n., g. sg.), Kuus (*käG|l, -l ~*) *käu̯ sulane* (lind), Ri *käGòl* (ad. sg.), Rg, Jäm *käG|ù, -ù, -ùD* 'kägu', EKirj. 1909 (IV) J. Jõgever 395 *käo* (g. sg., hv., ~hl. *kukulind* Saare-Jaani), KodD 181 (~ *käGò*), MMg, Pu *käGù*: KodD 101 *käo̯D* 'die kuckucke', EK III 22 M. Sakson (Avinurme, p. sg.) *käGuDa*, Vastl *kä|Gò, -o̯, -ǩkò*, KodVok 178 (setu) *kägò*, SetuS (Pn.) *kiagò*, LutsiK 93 *kägu*, VoolS *kä|gù, -o̯, -ǩkù* (p. sg.), (Räp.) *käGò*.

48. **lau̯kkoi̯*: Helle lauk, (g. sg.) laugo 'die Blesse an der Pferde Stirnen'; NeusVL 11 Täḫḫe lauko 'Sternleins Schecken', VK II 125 *laugu talle*: 30 *lauku lehmä* (n. sg.), SL II 213 *Laugi sita*; Vaiv, VirN *lau̯kku* (n. sg.), Halj *lau|k*: *-gid* '(lehm), (täpp)', Ki *lau̯|k̀*: *-GùD* adj., MMg *lau̯|k̀*: *-Gù* (märk), *-Gì* (hobusenm.), Vastl *lau̯|ḱ*: *-Gì* (hobune; pullinm.); VoolS *lau̯|k*: *-gà* 'weisser Fleck an der Stirn der Tiere', (N.) *lau̯gì otsaga*', LutsiK 88 *Lauk härg*.

49. *+lēnoi̯*: Helle 305 Leno 'Helena'; NeusVL 19 Leno libbedikenne, VK II 105 *Leenu*; Vaiv. *lêno* (naisenm.), Halj *Lien ~ Lienu* (~ *Liena*), Kuus *liẹnu* (~ *liẹna*), Ki *lienù*, Jäm *lên*: *lēnù*, IT J. Saarissoo (Tori), MMg (van.), Vastl *lēnù* (n., g. sg.).

50. **leį̄v|oi̯, *-ei̯*: Gutsl Lerch Lõiw/o, Helle leoke 'die Lerche'; VK I 144 *lõivo paska* 'Lerchendreck', VK II 184 *Lõo kaela . . .*, SL II 68 (Teaste) *lõivo lõõri*, 450 *Lõivŏ* (Kolov.); Ki, Ri *lõo̯* 'lõoke', MMg *lõõǩke*, KodVok 111 *leẹvoǩke* 'lerchen', EKSA A. Markus (Tartu-Maarja Koosa) *lõevuke*, Vastl *lõi̯v*: *lõi̯vẹ* 'lõoke', dem. *lõi̯veǩkẹnẹ* SetuS *lõi̯v*, (Pn.) *ʌõi̯vaǩkẹnẹ*.

51. **lell|oi̯, *-ei̯*: MustVKR 73 *Pane pisi lille silmad kinni* (= lapse, Mg.); Vaiv (Puhk.) *läl̀leD* 'lilled', Halj *lill, -e*, VirN *lil̀le* (n., g. sg.), Jäm, MMg *li|l̄, -l̀lè*,KodD 151 *läl̀lo* 'die Blume': *läl̀lòs* (el. sg.), MMg *lä|l̄, -llè* (miski põldhein, toiduks kõlbmatute õitega).

52. **lelleį̄*: Gutsl Vaterbruder Lella, Gös 315 Ohm / (*avunculus*) lella; SL II 98 (Vastl.) *lelläle*; Vaiv *lelle* = *isà veñDa* (n. sg.), Halj *lell: lelle*, Kuus, To (Av.), MMg, Pu *lel̄* 'isa vend (Kuus, To, MMg)', VirN *lel̀le* (n., g. sg.), Kuus *lellepoi̯G*, To, MMg, Pu *lel̀lè* (g. sg.), KodVok 176 *lèl̀lè* 'des Onkels', SetuS (Pn.) *leл̄* 'isa-vend', Vastl *le|l̄, -l̀là*, KraasnaK 101 (alam. 1. *jezä veli* ~), LutsiK 35 *lell*: LutsiK 94 *lella* (g. sg.), 105 *lellekene*.

53. **lęmp|oi̯, *-ei̯*: IT O. Loorits (Kõpu) *lõm̆mù-*, MMg *lõm̆mèlehèD* (taim vees), SetuS *l̥õm̆ma* (p. pl., Koss.), VoolS *leṁ̆mà-lehe'* = *leṁ̆mà-kuṗpa'* 'Teichrose', LutsiK 37 *lõmmu lihe*.

54. **leppoi̯*: Gös 142 blut und Eyter durch einander / Leppo also wenn ein Leichnam fleust sagen sie / ḫaiab palio leppo, 163

durchlauff / . . . / leppo többi; MustVKR 23 *Anna minu lepule rüübatleda* (*lep, -u* 'puni'); Jäm *le|p̄, -ppù, -p̀pu* 'punakas' (*ов̀ù*).

55. *+līsoi̯*: Helle 305 Liſo 'Elisabeth'; NeusVL 253 Liſo 'Lise', VK II 241 *Liizu pestud, Anne haritud,* SL II 452 (Räp.) *Liiso;* Vaiv *lîso* (naisenm.), Halj *Liis|u ~ -i,* Ki *lîs*: *līsù*, EK I 48 A. Saareste (Mihkli) *Liiso*, IT J. Saarissoo (Tori), P. Berg (Kursi), MMg *līsù* (n., g. sg., van.), Pu *Līs|ù ~ -ò ~ Lîs*, IT P. Voolaine (Räp.) *sûŕ līsò.*

56. **luiki̯k|oi̯, *-ei̯*: Stahl 111 schwan / luick / luickeſt, Gutsl Schwan *Olor,* Luick, Helle luik id., ta aiab luike (p. sg.) 'er blässt aufm Horn kurtz abgestoſſen'; NeusVL 164 Luige 'Schwan', VK II 172 *Teezest luike* (n. sg.) *taeva alla,* SL II 75 (Räp.) *luiga luista,* 141 (Pel'zi k., n. pl.) *Luigẽ'*, 189 (Hel'bi k.) *Luigẽ pudzajit* 'luige sulgi' (Mg.); Halj *lui|ke*: *-ked* (n. pl.), VirN *luiki̯kke* (n., g. sg.), Kuus *luį|ges, -kke, -gest* 'luik', Rg *luį|gù* (talunm.), Jäm, Kihlk *luį|k̀*: *-gù* (lind), Ki *luį|k̀*: *-gõd*, KodD 178 *luį̆k* 'schwan': *loęgele* (all. sg.), To *Luęgè įõgì* (kohanm.), MMg *lu|i̯k -ęge*, Pu, Vastl *luį|k*: *-gà*, WerroE 8 *luik* (Schwan): (g. sg.) *luiga*, SetuS *lùį̆k* (lind, Pn.).

57. **lutsoi̯*: Stahl 98 Quappe / Lutz / lutzuſt, Gutsl Quappe Lutz / a, Gös 328 id. lutz / u, Helle luts, o id.; Rg, Jäm, MMg, Pu, Vastl *lu|ts, -tsù* 'luts' (kala), Halj, VoolS *luts, -u.*

58. *+maii̯ei̯*: Helle 305 Mai 'Maria'; NeusVL 52 Maie 'Maie', VK II 370 *Miku Maiega*; Halj *Mai*: *maiekene,* IT J. Saarissoo (Tori), Vastl *ma|i̯*: *-i̯ie* 'Mai'.

59. **maim|oi̯, *-ei̯*: VK I 224 *katś (sai) maime* 'zwei Elritzen'; Halj *maim*: *maimusi* (p. pl.), *maimukene,* VirN *maimu* (n., g. sg.), MMg *maimèd*, Vastl *ma|i̯m, -imę̀* 'maim'.

60. *+malleį*: Horn 32 Mal / G. Malle / *Nomen proprium,* Helle 305 Mal (~ Madle) 'Magdalena'; MustVKR 30 *Pidin Pillele minema, Mallele . . .*; Vaiv *malle* (naisenm., van.), Halj *Ma|ll*: *-lle*, Ki *ma|l̄*: *-l̆lõ, -l̀lõ*, Pu *Mal̄.*

61. *+mats|oi̯, +-ei̯*: Helle 305, 387 Mats: (g. sg.) Matſo 'Matthias'; Rg *madsè* (talunm.).

62. *+memm|ei̯, +-oi̯*: NeusVL 123 Seäl on memmed, ſeäl on mammed 'dort sind Plintzen, dort sind Plätzchen', VK I 228 *Memm* (n. sg.) 'Mutter', *memme takah,* VK II 33 (p. sg.), 103 (g. sg.), 165 (n. sg.) *memme*, SL II 62 (Räp.) *memmele*; Halj *memm ~ mämm* 'vanaema, ema', *memmekene* dem., Kuus *me|m̄*: *-m̀me* 'naine, (hv.) ema' ~ *meĕmmù* 'naine' (hv., van.), Ri *mäm̄* 'ema' (van.), Jäm *meĕmmèl* (ad. sg.), ToriJ, MMg (van.), Pu *me|m̄, -m̆mè* 'ema (MMg, Pu)', 'vanaema, vanaeit (Tori)', IT P. Voolaine (Räp.), Vastl *lumę̀*

me|ī̆n, -m̆mè 'lumememm', LutsiK Märchen 341 *Mõmmõ* (interj. emale).

63. *+mikkoi̯*: Horn 32 Mik / G. Mikko / *N. proprium*, Helle 305 Mik (~ Mihkel) Michael; VK II 370 *Miku Maiega*, MustVKR 78 *Mikult* (abl. sg.), SL II 37 *Miko, -l* (ad. sg.), Halj (rhvl.) *Mina Mikku Malle poiga*; Vaiv *mi̯kk|o: -o, -oda* Miku (väikese poisi nm., Puhk.) ~ *mi|k̆*: *-k̆ku, -k̆kuda*'Mikk', Halj *Mikk* (< *Mihkel*), VirN *mi̯kku* (n., g. sg.), Kuus *Mi̯kku* 'Miku', Ki (*mi̯tta* ~), Kihlk (poisikese nm.), IT J. Saarisoo (Tori) *mi̯kkù*, IT P. Berg (Kursi), P. Voolaine (Räp.) *mi|k̆*: *-k̆kù*, EK I 48 A. Saareste (Mihkli) *Miko*, MMg *mi̯kkura* (talunm., < *mi̯kkù- rahva*), Pu *Mi̯kkùpēdù* (talunm.), LutsiK 97 *Miku kuku* (vok.) ~ *Mikk*.

64. *+moloi̯*: Vaiv *möl|ȍ, -ȍ, -ȍd* '„mölu", rumal' (Utria, halv.) ~ *molȍ sû*, Jäm *molù, -ù* (van.), Tori *molù* 'huuled, suu', MMg *mo̯lù*, suu (halv.); tobu' ~ *mö̯lù* id., Ki (~ *mo̯lȍ*), KodD 164 *mo̯lopiąn* 'dummkopf', *mo̯lȍ* 'mund', Vastl id. 'molu, rumal' (sõim.), *mo̯l̆lȍ* (*pi̯t̆tè*) 'suud'.

65. **mustoi̯*: VK II 290 *Seäl ma murtsin mustu sarved*, SL II 40 *Mušto-lehmä*'; Kihlk *mustù* 'tumeda nahaga hüljes', IT O. Loorits (rhvl. Ansekülast) *mustu* 'hüljes', To *Must|ù, -ù, -uda* (musta härja nm.), Vastl *mušt|ȍ, -ȍ, -ȍt* (härjanm.).

66. **nei̯toi̯*: VK I *neiosa* (=neiuks, Mg.), VK II 14 *Ilus neidu...*, VeskeERL I 14 *Ära selle neiu tiuti*, MustVKR 8 *neiu* (g. sg.), SL II 79 *Neiu* (g. sg., Vastl.) ~ 143 (Hińdza) *Näio*, 148 *neio*; Halj *neiu*, Kuus, Ri *ne|i̯i̯ù*: Ri *-i̯i̯u* (g. sg.), *-i̯i̯ude* (g. pl.), *-i̯i̯usi* (p. pl.), *-i̯i̯od* (n. pl.), Jäm *ne|i̯d*: *-i̯i̯ù*, Ki *ne i̯i̯ùd* (n. pl., uus), KodVok 74 *nèi̯i̯ù* 'fräulein', Vastl *näi̯i̯|ȍ, -ȍ, -ȍt*, 'neiu' (uus, hv.), WerroE 10 *neid* (Jungfrau): *neio*, LutsiK 104 *Neïdu nuudzu i...*

67. **nępoi̯*: Ki *nõbùd* (n. pl.), KodVok 28 *nębù* 'vetter' (lääne-e.), Vig 34 *nõbù* 'onupoeg (-tütar), tädipoeg (-tütar)', A. Saaberk (-Saareste), Murdesõnad Põhja-Eestist 38 *Nõbu*, mitm. *nõod* 'õeste-vennaste lapsed' (Lõuna-Läänem., Põhja-Pärnum.).

68. *+nikoi̯*: Ri *nigù* (mehenm., van.), Rg, IT M. Tooms (Ansekülа) *nigù* (talunm.).

69. *+nosoi̯*: Ri *pībù nosȍ* (~ *nosi*) 'vilets piip', Jäm *p. nosù* id., MMg *nośù* (inimene, piip), IT P. Voolaine (Räp., sõim.) *nosȍperse*', *pībȍ nosȍ*.

70. *+notsoi̯*: Kuus *noi̯su* 'siga', Halj *noi̯su*, Ri *no|i̯sȍ, -i̯so, -i̯sȍt*, Kihlk *notsù* (põrsa kutse) 'notsu, põrsas' (ml.), To, MMg *noi̯s|ù, -ù* id., Ki, KodD 164 *noi̯sȍd* 'die kleinen ferkel', Vastl *noi̯šȍ* (~ *ńoǩkȍ* põrsa kutse).

71. **nukk|oi̯*, **-ei̯*: Gös 159 Docke / **titto** / **nuck** . . . / **nuckoken**, Horn 34 **Nuk** / G. **Nukko** / ein zierlicher Mensch, Helle **nukko nurrinad** 'Zänckerey'; VeskeERL I 84 *Tee nukke jalad teravad*, VK I 256 (*Anna noorik*) *nuku alt* 'aus dem Schmucke', 48 *nuku all* 'in der Puppe', VK II 121 *Siis oled neidu kui sie nukku*, 256 *Nukku kutsuti külässe*; Vaiv *nu|kku*, *-kù* 'nukk, pupe' (hl., Utr.), Halj *nu|kke* (~*piiga*), *-ked*, To *nuk̆k|ù*, *-ù*, *-UDA* 'nukk, pupe' (hv.), Jäm, Kihlk, IT P. Voolaine (Räp.) *nu|k̆* : *-k̆kù* id., (Räp.) *nuk̆kù alà* 'mehele, „tanu alla"' (van.), LutsiK 139 *nukk*, gen. *nuku* (naeste pääkate).

72. **nāl|oi̯*, **-ei̯*: VirN *nāl*, *-e* 'naisevend', KodVok 35 *niq̇l* (*-mîs*) 'schwager' : *niq̇lòD* (n. pl.), A. Saaberk(-Saareste), Murdesõnad Põhja-Eestist 38 *Nääl*, om. *näälu* 'naise õde' (Virum.).

73. **oi̯s(s)oi̯*: VK II 360 *Oizo härgä* (~*Kalevi pulli*); Ri, MMg *oš̆s|ù*, *-ù*, *-ùD* ('ossu' hv.), *oš̆sù-oš̆sù* (oina kutsumisel), Kihlk *oi̯|ṡ* : *-sù* 'jäärastall', *oi̯sù* (oina kutse), Jäm *oi̯sùt̀ tal̄* 'isane tall', Ki *oi̯šò* id. (lk.), IT P. Voolaine (oinale, Räp.) *ušš̆ò pok̄st* id. (lk.), Pu *oi̯sù* ~ *oe̯sù* ~ *oš̆sù* (häälits. väikesi sõnne), SetuS (Pets.) *oi̯šò* 'isane tall'.

74. **pāppoi̯*: IT P. Voolaine (Räp.), Vastl *pāp* : *pāBù* 'Paap'.

75. **paŋkei̯*: Gutsl Eimer **Pan̮** / **e**; NeusVL 38 **panged** 'Eimer', VK I 132 *pangi* (n. sg.), VK II 78 *pangedelle* (all. pl.), SL II 146 (setu, n. pl.) *pangi*; KodD 196 *paŋG* 'eimer' : *paŋGeGa* (< **paŋkei̯-*) 'mit dem Eimer', To, MMg *pa|ŋG*, *-ŋGè*, *-ŋGe*, Vastl *pa|ŋ́G*, *-ŋGì*, KraasnaK 128 *pangi* (ak. sg.), *pangelda* (abess. sg.), VoolS *pa|ŋ́G*, *-ŋgi*, LutsiK 101 *pangele*, (n. pl.) *pangi*; LVK I 239, 240 (kaart, eP ida- ja lõunaosades) samad.

76. **pēpp|ei̯*, **-oi̯*: H. P[ürko]-p EK III 190 (eP vakuraamat a. 1435—1507) **Pepe**, **Pepo** (< *Peter*), MMg *pēBù* (talunm.), IT P. Voolaine (Räp.) *pēp̀* : *pēBù*, LutsiK 87 *Peebu nańe* (rhvl.).

77. **pēttoi̯*: Helle 305 **Peet** 'Petrus'; Jäm *pēDù pölD*, Rg, MMg, Pu *pēDù* (talunm.), Ki *pie̯|ì* (~ *pie̯Dù*) : *-DìD* ~ *-DùD*, IT J. Saarissoo (Tori) *pē|t̀* : *-Dù*, Vastl, IT P. Voolaine (Räp.) *pēDò* 'Peedu'.

78. **pei̯koi̯*: NeusVL 21 **peio** (**hooſta**) 'des Bräut'gams', VK I 30 (p. sg.) *peigo*, VK II 3 *peigu* id., MustVKR 7 *Tere sa peigu...*, SL II 167 *Peijo käzi*; Halj *peigu* : *peiud* (n. pl.), *peigmies* ~ *peiu* : *peiu*, Kuus *pe|i̯G*, *-i̯i̯u* 'peig', *pei̯tmie̯s*, Ri *pei̯i̯ò poi̯š̆*, To *pei̯i̯|ù*, *-ù*, *-UDA* (hv., Kivijärve), Jäm, Kihlk, KodD 177 *pe|i̯G* : *-i̯i̯ù* (g. sg.) 'bräutigam', MMg *pei̯Dmis*, *pei̯i̯ùpoi̯š̆*, WerroE 8 *pe̯io*, Vastl, *pei̯i̯ò*, *p-poi̯s̀* 'peigmehe poolt saatja laulatusel', *pei̯Gmîs*.

79. **pekkoi̯*: Halj *Pekku* (nm.), SetuS *ṕeǩkù i̯umàла paллe̯ia* (Pets.) ~ *Peǩkò-i̯umàлaт̀* (Pn.).

80. **pelleį*: Stahl 110 schurtz / **Pol / polliſt**, Gutsl **Pöll/e**, Horn 32 **Pöl** / g. **Pölle** / ein Schürtze, Helle **pöl** id.; MustVKR 87 *põlleta* (abess. sg.); Vaiv *poĺle* (n. sg.); Halj *po|ll* : *-lled* (n. pl.), Ki *pô|l* : *-ĺlôD* (n. pl.), Kihlk, Rg *pö|l̄* : *-ĺlė*, KodVok 176, MMg *pęĺlėD* : *pęl̄*, IT P. Voolaine (Räp., Lutsi) *pô|l̄* : *-ĺlę̀*.

81. **peroį*: Helle **pörro** 'städtisch (Pferd)'; Halj, Kuus, Kihlk, Jäm, To, MMg *perù* 'peru, lõhkuja, pillutaja (To, MMg)', Ri *per|ų̀, -ų̀, -ų̀D* (hobune), Ki *pi̯ärù OBÒ*, Vastl, VoolS (Räp., Pn.) *però*, (AS) *pe|rù, -rù, -rùt̀* ~ *-ŕrù* (p. sg., ka N.).

82. **pilkk|oį*, **-ęį*: EKirj. 1918/19 (XIII) 280 Alb. Saaberk (-Saareste, Vigala) *pirgeni, pirdeni täis,* (Kirbla) *piirdeni,* 279 (Väike-Maarja) *pilgeni,* MMg *pilguni,* Vastl. *pilgęni täų̆ś,* SetuS (Pets., Ob.) *pilgẹ̀ni' täų̆ś* 'piire', (Kolov.) *pi̯agẹ̀ńi'*.

83. *+pis(k)oį*: Ross 78 **üt̬ ſuhr werref piſſohand**, 177 **piſſohanna kahn**, Gös 160 Drach / [auffm Rohr] **püſſihand**; VK I 48 *Tule pizo,* SL II 185 (Krantsova) *Kui vere pisu piimä pääl,* 234 (setu) *Pizo oĺgi peon,* 368 (Kolov.) *kulla pizo,* 63 *Tulõ piso*; Vastl *piz|ù, -ù,* (p. sg.) *pišsù* 'piisk; vähe', *sõlanę kuį pizù* 'väga soolane' (vrd. MMg *sõlane kuį tuĺì* ~ *pisù*), SetuS (Pets.) *ʌumę̀ pisù,* (p. pl.) *pi̯ssa,* IT P. Voolaine (Lutsi) *pizuk̆kęnę* (*vîna, veĺ* jne.) 'natuke'.

84. **pulloį*: Halj *pu|ll, -llud* '1. (*vihma ajal vie pääl*); 2. (*vergu p.* — kase tohust)', To *pu|l̄, -ĺlù* (Jõemetsa) 'veemull, vull; *pullùD* kalapüünisel', KodVok 110 *vẹ̀rgù pùĽlòD* 'brettchen am netz', IT P. Voolaine (Räp.) *poį̀skęsę-pu|l̄* : *-ĺlà* 'väike poisipõnn', *võrgù pulla'* (n. pl.).

85. **punoį*: EK I 73 A. Saareste (Mihkli, härjanm.) *puno,* Ki *punù* (härg), KodD 164 *puńò* 'kleiner ochs', MMg *puńù* (hv.: *mê s ų̀uskù p.* 'mees tugev kui härg').

86. *+päįtsoį*: NeusVL 232 **päitſo lehma** 'stolze Stärke', SL II 458 *Päitso pääpuol* (Vastl.); Halj *päits lehm,* EK I 73 A. Saareste (Mihkli, härjanm.) *päits* : *pätso,* Ki *päį̀ts* : *pätsůD,* Jäm, To *päį|̀ts, -tsù* (valge lehma nm. To), MMg *pä|į̀ts* : *-ẹ̀tsù* 'valgetähnilise otsaga'.

87. **päskoį*: NeusVL 351 **Päſo peä** 'Schwälbchens Kopf', VK I 232 *pääzo* 'die Schwalbe', VK II 235 *Siia pääzu peäle tulla,* SL II 149 (Kolov.) *pääzo pääväkene;* 54 *Päskŏ* (n. sg.), 4 (Laosina, g. sg.) *päsko;* Vastl. *päzosilmäk̆kezẹ'* (lilled).

88. *+reįnoį*: Helle 305 **Rein** 'Reinhold'; Halj *Rein* : *Reinu,* Kihlk *reį̀n* : *reį̀nù* (hl.), To *Reį̀nù* (talunm.), MMg *reį̀n* : *rēńù* (van.), Vastl. *re|į̀n* : *-į̀nù,* WerroE 8 *Reįno,* IT P. Voolaine (Räp., g. sg.) *rēnò.*

89. **repoi̯*: Gös 182 Eyerdotter / **Munna tail** / **Rebbo**; VK I 228 *rebole* 'dem Fuchs', SL II 400 (Räp.) *Rebo mullõ raika*; To, MMg *reвù* 'munakollane', LVK I 114 id. (suurem osa Virumaad, Harju-, Järva-, Põhja-Viljandi-, Pärnu-, Põhja-Tartu-maa) *~reвò* id. (suurem osa Läänemaad, paiguti Lõuna-Viljandi- ja Lõuna-Tartumaal, KodVok 5), Rg *reв|ù, -ù* 'hall', Jäm *reвù kanà* 'hall kana' Kihlk *reвù* 'hallikirju, segahall', KodVok 178 (setu) *ŕebò* (= fuchs), SetuS *rebò-rai̯k* (teatav metstaim, Pn.), VoolS (Pn., Räp.) *reborai̯kkę̀* (SA *rebaze rai̯k* 'Kolbenmoos'), *rebù rai̯gà* (N.?).

90. **ropei̯*: Gös 2 **Robbe** 'ein Heller'.

91. **ruskoi̯*: Gös 314 Fahl / **ruſck** / (härg).

92. **silmoi̯*: Stahl 94 Negenaug / **Silm** / **ſilmuſt**, Gutsl Neunaug **Silm/a**, Gös 309 neun Aug / **ſilm** /, Helle **ſilmuв** 'Neunaugen'; Kuus. *silm, -u* (teat. kala).

93. *+suksoi̯*: Kuus *suksu* 'hobune' (lk.), Kihlk *süksù*, Halj *suksu*, Tori *suksù*, *suksù* (interj.), To, MMg *suks|ù, -ù*, To *-uDa* (p. sg.), IT P. Voolaine (Räp.) *sukśò*(hobuse ml.).

94. **tātteį*: Gös 420 Vater / (*pater*) **Iſſa** / **Taat** / **Kouw**, Horn 29 **Taet** / **Tadi** / ... / **ein Vater**; NeusVL 324 (Kadrina) **tade** 'des Vaters' ~418 **Tadi** id., VK II 165 *Taati* (p. sg.); Halj *taa|t, -did*, (van.) *suurtaat* 'vanaisa', Kuus *tāt* 'isa' (van., hv.), Ri, Jäm *taęt* 'vanaisa', Rg *elDa|t, -Di, -DiD* (p. sg.) 'vana-vanaisa' (van.), EKirj 1909 (IV) 392 J. Jõgever (Saare-Jaani) *toet* : *toadi* : *toati* (taat), Vig 20 *tât* 'taat', ToriJ *tā|t, -Di* 'vanamees', JMad *toą|t, -Di* id. (hl.), *KodD* 162 *tuąt* (≤ **tātti*) 'grossvater' : KodVok 33 *tuą̆tti* (p. sg.), MMg *tā|t, -Di* (van. hv.), VoolS *tāt* : *tādi* : *tātti* 'isa'.

95. **talleį*: Stahl 84 Lamb / **Tal** / **talleſt**, Gös 272 id. *[agnus]* **tall** / **eſt**, Horn 32 **Tal** / G. **Talle** / ein Lamm, Helle **tal** id.; NeusVL 418 **Krimo talle** 'fleckig Lamm', VK II 125 *laugu talle* (ak. sg.), MustVKR 81 *tal, -le* 'karitsa' (M.); Halj *ta|ll* : *-lled*, Vaiv, VirN, Rg, Kihlk, Tori, Jäm, ToriP, JMad, To, MMg *ta|l̄* : VirN, Rg, Jäm, ToriP, JMad, To, MMg *-l̆lê* (g. sg.), JMad, To, KodD 151 *-ìle* 'das lämmchen (KodD)' (p. sg.), Ki *ta|l̄* : *-l̆l̂ôD*.

96. **taloi̯*: Stahl 39 Bawrsman / **Talopoick**, Gutsl Bawr **Talomêhs** / Bawrgehöffte **Tallo** /, Gös 125 Baur / (...) **Tallo mees**; VK I 30 *talo maid*, VK II 47 *talusse* (ill. sg.); Halj *talu*, VirN, JMad, Vig 34, To, MMg *tal|ù*, KodD 74 *-ùs* (el. sg.), To *-uDa* (p. sg.), VoolS (Pn., Räp.), Vastl *talò*, KodVok 178 (setu), SetuS (Pn., L.) *ta.ıò*, KraasnaK 114 *talotarrõ*, VoolS *ta|.ıù, -.ıù, -Ă.ıù* (p. sg.), *-Ă.ıę̀* (g. pl.), LutsiK 102 *tere tare, tere talu* (rhvl.).

97. **taroi̯*: VK I 178 *tarro* 'in ... Stock', SL II 96 *Tarolavva* (~ *Mezipuu*); SetuS *mehiläne oṁ tarOh* (Pn., L.) 'taru', KraasnaK 25 *taro*, VoolS (Pn., Räp.) *tarò*, (SA) *ta|rù, -rù, -řrù* 'Bienenstock', LutsiK 128 *taru pääl.*

98. *+tīoi̯*: Helle 304 **Tio** 'Dorothea'; VK II 290 *Lepä Tiiu*, MustVKR 96 *lepatiiu*; Kuus *tiu̯u* 'Tiiu', IT M. Tooms *tiu̯iù* (Anseküla), Ki (*tau̯iā-na* ~), IT J. Saarissoo (Tori), P. Berg (Kursi), JMad *tiu̯ù* (naisenm., hv.), Halj, LutsiK 34 *Tiiu*, IT P. Voolaine (Räp.) *tiu̯ò*.

99. *+tīttoi̯*: Helle 305 **Tiit** 'Titus'; Kuus (: *tîDu* g. sg.), IT J. Saarissoo (Tori, van.), JMad (mehenm., van.), MMg (van.) *ti|t*: JMad, MMg, IT P. Berg (Kursi), ToriJ (talunm.), Vastl (järvenm.) *-DÙ*, To *tīDùrēnù* (talunm.), IT P. Voolaine (Lutsi) *piĭĭi tīdò*.

100. **till|oi̯, *-e̯i̯*: Gös (Lisandus pag. 5) Bachsteltz / **Weſterick/u** / **Tillo** / **Tillut**, Helle **tilloke** klein; VK I 138 *tilĭo täkokeze*, VK II 58 *tillu tütrekene*, SL II 346 (Räp.) *Tillo rehäkene*, 463 (Setu ehk Võru) *ma tie tilĭe tulẽkẽzẽ*, 421 (Hel'bi) *tilĭo*; Kuus *tillu* 'väike' (lk.), VirN *tilĭukkene* id., EK I 50 A. Saareste (Mihkli) *tillo* 'väike lambatall', EK III 31 A. Saareste *tirr*, g. *tirru* 'tallekene', Kihlk *ti|r̄*: *-řrù* 'tall' (ml.), *ti|l̄*: *-ĭlù* 'poisikese penis', Ki *tiu̯ĭlùD* (linnud), MMg *tilĭù* (lk.), *tilĭukke* 'väike', Pu *tilĭè* (väike lammas), WerroE 6 *tilĭo*, Vastl *tilĭò tirinitsakkẹnẹ* 'väike sõrm', SetuS *tsilĭi -sõřm* 'väike sõrm' (Pn., L.), *tsilĭtokkẹnẹ* 'tilluke' (Pn.), *tsilè-utti* 'emane tall' (Pets., Kos.), LutsiK 121 *tsilo rätikene*, IT P. Voolaine (Räp.) *tilĭo(kkẹnẹ)* ~ *tilĭi sõřṁ*, (Lutsi) *tsilĭokkẹnẹ*, LVK I 253 (eriliselt eL-s) *tilĭukke, tilĭikke* jne.

101. **tipoi̯*: EKVM 3 (XVI as., Liivi talurahva õiguse katke) **tuß tibbo Wert** 'kuus tibu väärt (Mg.)'; NeusVL 371 **Jga tibus oli tihane** 'Auf jeder Spross . . .', VK I 250 *mino tipu* 'mein Vöglein', Halj *tipud* 'väikesed kanad' (*tipu! tipu! tipu!* kutse kanadele), Kuus, JMad, Tori (ka '1/4 kop.') *tiBù* '(väike) kanake', (~*tiBi-tiBi* Kuus kutse), IT P. Voolaine (Räp.), Kihlk, MMg *tiBù* 'kana' (ml.), Ki *tiBiD* id. (n. pl.), VoolS *ti|bù, -bù, -ppù* 'kana', *ô-tibù* = *vaĭlan* (lind).

102. **titt|oi̯, *-e̯i̯*: Gös 159 Docke / **titto** / **nuck** / **tittoken**, Helle **tittike** 'Pupgen'; MustVKR 73 (H.) *Täna tuli titega*; Halj. *ti|tt, -ted* '1. Puppe; 2. laps enne ristimist', Kihlk *tittù* 'väike laps', VirN (~ *tittukkene*), To, MMg *ti|t̄*: *-ttè* 'titt, pupe, väike laps', MMg, IT P. Voolaine (Räp.) *tittà*.

103. *+tokoi̯*: Halj *vana toku!* (sõim.), VirN *tokù* 'rumal', JMad, Tori, MMg *toG|ù, -ù, -uDe* (g. pl.) 'vähese arusaamisega'.

104. *+tonoi̯*: Helle 305 (**Tönnis** ~) **Tönno** 'Antonius; Kuus *Tenù*, ToriJ, MMg (van.) *tõnù*.

105. **topoi̯*: Kuus (~ *toʙà*), MMg, IT P. Voolaine (Räp.) *toʙù* 'loll, tossike', VoolS *tobù* 'loll'.

106. **tortoi̯*: SL II 54 (Räp.) *taar tie tõrdohe;* WerroE 29 *tõrdu* (Kufe), SetuS (Pn.) *tõrdo* 'tõrs', KraasnaK 26 *taari tõrdu.*

107. *+tosoi̯*: Halj *vana tosu* (~ *nosu*), JMad *tosù* 'tasane, vaikne' (aga ka *ilm on tosùs* 'udune ja hämune'), MMg *tośù* id.

108. *+trīnoi̯*: Helle 305 Trino 'Catharina'; Halj *Triinu,* Kihlk *rîn* : *rīnù* 'Sõrve naine' (halv.), Jäm *trîn*: *trīnù* (naisenm.), Ki (van.), IT J. Saarissoo (Tori, halv. nm., g. sg.) *rīnù*, ToriJ *leppà-(t)rīnù,* IT P. Berg (Kursi), MMg (n., g. sg., van.) *trīnù.*

109. *+trāttoi̯*: Helle 305 Truto 'Gerdruta'; NeusVL 253 Truto 'Trude'; Halj *Truutu* (nm.).

110. **tummoi̯*: Gös 313 Hergk / . . . / tömmo, Helle tömmo 'ein braunrother Schweifz-Fuchs'; SL II 309 *Tõmmu-lehmä* (Räp.); Halj *tommu lehm,* Kihlk *tõ|m̄* : *-m̆mù* 'tume (värv)', Tori, To, MMg *tõm̆m|ù, -ù* 'tumepruun, punakasmust' (ka härjanm. MMg).

111. **(t)se̯(t)se̯i̯*: Gutsl Vaterschwester Zödſi, Gös 420 Vaters Schwester / (*amita*) zödſi; VK I 46 *tsõdze mies,* VK II 129 *sõdsedelle* 'õdedele', MustVKR 26 *Sõssel on kodu kolme sõlge,* SL II 224 (Mehikoorma *sõsare* ~) *tsidso,* 76 (Vastl.) *tsõdsilõ,* 98 *tsõdsõlõ*; Vaiv *sos|è, -è* 'isa õde, sõtse' (Utr. van.), EK IV 133 J. Jõgever (Saare-Jaani) (*veĕnàD i̯a*) *sõššèD,* Tarv *sõ|t̄s, -tsì* 'sõts' (ml. sõsarast), KraasnaK 101, alam. 1. *tsõdzõ* (*jezä sõzar*), LutsiK 35 *tsõdze,* LVK I 126 *sõt̄s* (Saa, Hall, Kark, Tarv), (Hel) *tsõDzè,* (Võ) *sõDzè,* (Äk) *sõtsè,* (Lüg, Jõh) *sõsè.*

112. **ukkoi̯*: NeusVL 175 Uñe-ukkub 'Traumeselfen', EKSArm 1886/1887 4 M. Weske (rhvl. Hallistest) *Metsa ukku, metsa akko;* Halj *anne ukkud* (*ruhed kollase oiledega*); Tori *uk̆k|ù, -ù* (*u. oĭ̆lì eĕnneste sûr i̯umàl,* van. hv.).

113. *+uppoi̯*: Vastl *upp̆ò* 'õun' (lk.), IT P. Voolaine (Räp. lk.) id. 'kartul'.

114. *+usoi̯*: VK I 28 *uśo* 'des Widders' (g. sg.), 178 id. 'das Lämmlein' (n. sg.), 228 *uśole* 'dem Schäflein', SL II 401 (Urvaste) *uśo aňď villa.*

115. **utt|oi̯, *-e̯i̯*: Helle utto-tal 'ein Müttergen'; NeusVL 417 eide utte 'der Mutter Lämmer' (p. sg.), VK II 334 *hoian . . . ute,* Halj *utte,* (n. pl.) *-d* (~ *ututama* lambaid), SL II 152 (Põrste, p. sg.) *imä utte,* 400 (Räp., n.) *uťe;* Kuus *uDù* 'lammas', Jäm *uťťèl taĭ̄* 'emane tall', JMad *uťt|è, -è, -èl* 'ute' ~*uťtù* - *uťtù* (kutse), Kihlk, Hm, Tori (~kutseks *uťtù, uťtù!*), To *uĭ̄* : *uťtè*, 'utt (Tori)' 'emane lammas (To, Kihlk)', 'lammas (Hm)', ToriJ *uťtù* - *uťtù* ~ *uĭ̄* - *uĭ̄* interj., MMg *u|ĭ̄*: *-ťtè*

'emane lammas' (*uŏtè - uŏtè* kutse), *põlė uŏtuŏke* 'pole naline, pehmeloomuline mees', Tarv *uDė - uDė* 'utu - utu', *uŏtù, uŏtuŏke, uŏtutaŏleŏke,* WerroE 29 *utje ~ ute* (Lämmchen), Vastl *uŏtè ~ uŏtì* (kutse), SetuS *uŏti.*

116. **velio̯i̯*: VK I 150 *mie' veljo* 'Brüder sind uns', 180 *väiko veljo* 'ein kleiner Bruder', SL II 8 (Lazareva), (Räp.) *veľo*, 111 (Räp. Tammistu) *veljo veereh,* KraasnaK 89 *vana velju,* LutsiK 114 *veľo* (vok.).

117. *+vīo̯i̯*: Halj *Vīu,* Kihlk, Jäm *vi̯i̯ù* (naisenm.), JMad *Vīo ~ Vīu* (van.), Ki, IT J. Saarissoo (Tori) Vastl *vī̯i̯ù,* Hm *vi̯ù,* Tarv (: *-ù, -ùD, -usit*) *vī̯i̯|ù,* IT P. Voolaine (Räp.) *vī̯i̯ò.*

118. *+vīttoi̯*: Kihlk, MMg *vīDù* (kohanm.), IT P. Berg (Torma, mehenm. *vīDà ~*) id., Hm *vi|t̀* : *-Dù* (koeranm.), IT P. Voolaine (Räp.), Vastl *vīD|ò, -ò, -òt̀* (mehenm.).

119. *+vill|oi̯, +-e̯i̯*: NeusVL (registreerimatu lhk.) **Wille lammas-poiſekenne** 'Wilm...'; ToriJ, IT P. Berg (Kursi *viľlèm ~* dem.), Hm, Tarv *viľlù* (mehenm.).

120. **viroi̯*: EK II 8 M. J. Eisen (1582. a. dokum. Rasinas nm.) *Andrys Viro;* Neus VL (registreerimatu lhk.) **Wirro tantſi** 'Wieriens Tanz', VK I 54 *Viroh* 'in Wierland', VK II 14 *Viru viinaköögi,* MustVKR 30 *Viru jõõle* (M.), SL II 76 (Vastl.) *Viromaalõ,* 164 (Laosina) *Viro kirjä*; Halj *Viru maa,* ToriJ *läks na vaľlu ku virù.*

121. **värpo̯i̯*: EK II 9 M. J. Eisen (1582. a. dokum. Põhja-Tartumaal nm.) *Jund Vervo;* NeusVL 351 **Kutſus wärbo** 'lud den Spatz', **Wärb** 'Spätzchen'; VirN *värvu* (n., g. sg.) 'värb', EK II 107 H. Oras (Viru-Jaagupi) *vä|rB* 'varblane' : *-rùD* (n. pl.), Halj (*värblaine ~*) *värb,* To, MMg *vä|rB* : *-rvù,* To, KodD 80 *värv* 'sperling (KodD)'.

122. **äi̯i̯o̯i̯*: Gutsl Teuffel **Kurrat** *Item* **Hei**; VK I 128 *Käzi Äiol ärä kanda* (*~ Suurel Juudal*), SL II 205 (*Tikẽ ~*) *Äio külvnü' ädälät* 'kurat külvand ädalat (Mg.)', 195 *Äestänü Äiu jala,* 307 (Räp.) *Imä iks hoie Äijo hobesit,* SetuS *äi̯i̯ò murẹ̀h* '...kahju on, pahameel on' (Pets.), IT P. Voolaine *e̯i̯i̯ò* 'kurat' (põhja-setu).

123. **äi̯te̯i̯*: Gös 302 des Weibes Mutter **Eyt**, Horn 27 **Eit** / *acc. pl.* **Eiteſid** / eine Mutter, Helle **eit, eideke** 'Mütterchen', **wanna eit** 'die Gross-Mutter'; NeusVL 34 **äidekenne** 'süfze Mutter', 12 **Küllaeided** 'Mütter ...des Dorfes'; Halj (rhvl.) *Tuomas on eide tuodud puega, ämma eit* 'pruudi ema', VirN *e̯i̯ŏte* 'vanaema, emaema', Jäm *vanà-e̯i̯|t̀, -Dè, -tte* 'vanaema', Kuus, Ri (van.), Rg, ToriJ, JMad, To, MMg (van.), Tarv (hv.) *e̯i̯ì* 'ema (Kuus, Ri)', 'vanaeit (Tori)', 'vanem naisterahvas (JMad)', 'vana naene (To)'; Rg *e̯i̯Dì* (g. sg., : *e̯i̯tti* p. sg.), ToriJ, KodD 196 *ēDè* 'der muhme',

JMad, Tarv *e̯i̯Dè*, To, MMg *e̯e̯Dè*, JMad, To, MMg *e̯itte* (p. sg.), KraasnaK 101 (alam. 1., *jimä* ~) *ääđe* ~ *aadõ*, LutsiK Märchen 351 *vana äidekene*, LutsiK 89 *vana äđe* (g. sg.): *äđi* 'eit (Mg.)'.

124. **ämmo̯i̯*: Rg *ämù* (kuivatamiseks kokku riisutud heinad, mitte saad), *-D* (p. sg.), To id. 'väike heina või vilja hunik', KodVok 109 *äm̆mok̆kene* 'Schober', LVK I 148 (Vaiv., Türi) *ämù*, (Äksi, Põltsamaa) *äm̄*: (n. pl., Äksi) *äm̆mùD*.

§ 5. Järgnevas tuleb vaatlusele äsjaesitatud tuletuslikult kivinend e. sõnamaterjali etümoloogiline külg.

8. *em̄* < **em*([*m*]*ä*)-*e̯i̯* 'on alguselt vist eelmisest (scil. *emà*, Mg.) sõnast lastekeelne kujundus' Saareste' LVK I 121 järgi. Lastekeelseis e. moodustisis mängib geminatsioon üldse suurt osa (*oś* ~ *osa*, vrd. lvKett *vo̯zà* 'liha', vadj. (Mustonen) *osa* id., Jäm *kal̆* lk. ~ *kalà*, *mun̄* 'penis' ~ *munà*, Gös 302 Mutterbruder / (*avunculus*) önn / önni [= *õn̄* : *õn̆ni*, vrd. e. **9.** *onù*] jm.), sellepärast pole selle seletuse vastu midagi öelda, eriti veel kui siia lisada tuletusaineltki puhtlastekeelsed Kuus *em̆mi* (lk.), Rg *em̆mì* 'ema'. Kuid arvestades e. muidugi sageda *m* ~ *mm* vahelduse (vt. näit. Kettunen, KodVok 150, vrd. ka e. **124.** *ämù* ~ *äm̄*) võiks meil siin tegu olla § 41 käsiteldava algsm. *emo̯i̯* sn. *e̯i̯*-lise teisendi **eme̯i̯* ootuspärase e. edustajaga, mille lühida-*m*-line vaste on arvatud (Rapola, Diftg. 51) peituvat setu rhvl. *ime* sõnakujus (näit. SL II 65 [Pn.] *Ime esega magasi*). eP kohanm. *Emumägi* (< **emo̯i̯*-) siiakuuluvusest ('pidetty ikäänkuin muiden emona') vt. J. Tilk, Vir. 1910 86, kuna teise kohta lausub M. J. Eisen, Eesti Mütoloogia I 103: „Vee-emaga seisab vist ... *Emujärv* lähedas ühenduses'.

10. *aɢù* jm. < ? **hak*(*a*)-*o̯i̯*. eL-s tavaline, eP-st (pääle Hiiumaa) kadund *aɢù* sn., e. kirjakeelde uuesti toodud keeleuuendusega (Joh. Aavik, USS[2] *agu* [*ao*]), on vana kkl. tõenduste ja Pühalepa sn-kuju (*haò*) järgi otsustades siiski hoolimata eL *h*-tusest (Taheva *haɢù* omaltpoolt ei tõenda midagi, 'sest sel alal on *h*- ja vokaal-alulised sõnad täiesti segunend) algselt *h*-aluline. *h*- > *0* eL *h*-esinemise aladel võiks seletuda tendentsiga teda eraldada e. *hagu* 'Reisig' homonüümist. Kuna ka sugukeeled kõnesoleva sn. seletamiseks ei paku (vt. Saareste, LVK I 6, kus ka täielik ülevaade ta eestis esinemisest) võimalusi veel vähem tema otseseid vasteid, tuleb teda pidada spetsiaaleesti moodustiseks. Parema liituvuse puudusel kõrvutatagu ta suurte kahtlustega *o̯i̯*-deminutiivina tüvisõnale e. Wied *haga* (SW) = *hagu* 'Reisig', Tarv *aɢà* : *â* id., kusjuures erilist tähelepanu väärib Wied *tūle-h.* 'Windbaum (Wolkenstreichen, welche bezeichnen, von woher der Wind wehen wird)', W. Grünthal, EKirj. 1910 (V)

280 (Edela-Saarem.) *tuule aga* 'kiuline pilv'. Tüvi võib kahtlemata olla balti algupära, vt. Thomsen, BFB 244, kus e. *hagu* jm. lmsm. *o*-lised vasted võrreldud lt. sõnaga *fchagas* pl. fem. 'loses Laub, belaubte Ruthen, Wipfel eines Laubbaumes', kuna just esitatud e. *a*-lised kujud võiksid primaarsemalt viimasega ühte kuuluda. Nagu pilveviirgu, -kiudu on saadud piltlikult nimetada 'haaks', samuti on loodeneva või tõusva päikese valguseviirustik ('agu üksinda tähendab teatavasti üldse „taevapuna"', Saareste, l. c.) võind sama piltliku nimetuse 'haakene' osaliseks saada. Huvita pole selle juures võrrelda kas või homeerilist võrdluspilti ῥοδοδάκτυλος ἠώς 'punasõrmne koit', milles valguseviir on pildistatud 'sõrmeks'.

Kui see suuresti kahtlane ühendus peaks pidama paika, tühistuks *aɑù* sn. (eL *ago, agu* < **akoi̯*, vt. Heikki Ojansuu, SPNT 15—16) tuletamiskatse ainult kohanimedes (Soome *Akaa,* e. *Agaste*) esinevaks oletatud problemaatsest *aka*-tüvest ja tema ühtekuuluvuse võimalus A. V. Forsman'i (Koskimies) PN 153 esitatud e. *Agevalke* (< **akei̯*-? Mg.), *Ago,* sm. *Ako* nimedega.

11. Harjo, Wied *Harju-mā* 'Harrien (ein Kreis in Ehstland)' < **hari̯*(*a*) *-oi̯* [1]), vrd. e. *hari* g. *harja* ms. : *mäe-h.* 'Berggipfel', *mā-h.* 'Landrücken, Grenze' tüvisn., mille balti algupärast vt. Thomsen, BFB 222. Viimase esinemisest Soome kohanimestikus näiteid Ojansuu'l SPNT 64 (*Harjola, Harjovalta* — vägivaldne oleks neid O. kombel tuletada *hara* tüvest). Läti Hendrikul veel (vt. A. Hansen, Origines Livoniae XV. 8) *Harria* maakond, ent (XXI. 2) selle elanikud *Harrionenses.*

14. *õDè* jm. <? **hętsei̯*. Selle eP sn. senniste seletuste referaate — nimelt on ta Ojansuu' järgi *hõde* < * *situ* (*setu*) ja Setälä' poolt kunni ungarini (*öcs* 'jüngerer Bruder') ulatuvaks tembeldatud — vt. Saareste'l LVK I 125, vrd. ka Szinnyei, NyH[6] 135. Asjatuid arutlusi tema puhul E. Muugilt, EK III 183—5. O. seletuskatses ei rahulda *s-* (*z-*) > *h* - oletus, millise muutuse hääliksäädus tema autori poolt Vir. 1909 54 esitatud nõrkade tõenduste varal (näit. e. *sarnane* ja *hõrn* kõrvu säetud !) vist küll ei suuda püsti seista ja see päälegi jätab tähtsa sõna lõpu *-e* lahendamata. S. seletus taas ei näi andvat ruumi e. *h*-le sõna alul, milleks siiski e. omas ainestikus (ms. Wied-ilgi *hõde* kuju) on piisavalt tõendus materjali, ja ootuspärane pole ka, et kõnesolev igapäevase kultuurmõiste nimi põlvenedes sm.-ugri ühisajast oleks

[1]) Teine võimalus < *? hari̯n,* vrd. sm. *harju* 'dorsum collis, regio jugosa', mille üle vt. Y. H. Toivonen, FUF XV 80.

võind kõigis lmsm. keelis pääle e. kaduma minna. Sellepärast peaks võima arvata *(h)õdè* sn. spetsiaaleestiliseks moodustiseks, ja viimasel korral võiks ehk kõnesse tulla areng *hõde* < *⁺hętsei̯* < *⁺sętsei̯* < **sęsei̯*. Mitmed eL näited nimelt viitavad sinnapoole, et selle murde alal teatud piires on olnud hääliksäänduseks *s-* > *h-* muutus mingi dissimilatsion-nähtena kui järgsilbis esineb *ts*. Sellega seletuksid viimaks-tsiteeritud kohas O. poolt esitatud vaheldused sm. *sitkain,* eP *süzi* ~ eL *hidza, hüdzi,* samuti Saareste' LVK I 112 aruteldud eP *sȭts* ~ eL *hȭts*(*ɪ̀k*), edasi vrd. eL Wied. *hõrgats* 'Gelenk über dem Huf, Kniegelenk', *lahits* 'Hermelin; Hausmarder', *luhits* = *luzikas* 'Löffel' ~ eP *sõrg, lazits, *luzits,* kindlasti sedasama tähistavad (Saareste' esitatud LVK I 257) eL *vasnę* : *vahtsę, vastan* : *vahtsę* (< **vahtatsę* < **vastaitsęn*) suhted. Põhimõtteliselt ligidasena sibilandidissimilatsioonina vrd. vadj. *kahtši* < **kasti* < *kaski* 'koivu', *lehtši* < **lesti* < *leski* jm., Setälä ÄH 17. Oma leviku järgi (Tartu-Võru-Setumaa) võiks see hääliknähe olla ealt ühislõunaeestiline. *⁺hętsei̯* < *⁺sętsei̯* < **sęsei̯* arengut käesoleval juhul eP sõnas oletades tuleb aga *s-* > *h-* dissimilatsioon tunnistada eP murdelegi omaseks, kuigi sellest pole osutatud rohkem näiteid, sest ka sõnaseesmine lastekeelisdeskriptiivne (*-s-* >) *-ts-*, mille loomulikuks edustajaks eP-s on peetud (*-t-* >) *-d*-d (vrd. eP *kidisema* ~ eL [Ojansuu, KAÄH 54] *ki̯dzizemä,* eP [Wied] *pudu* ~ eL *pudzu* jm.), on eP-s kahtlemata võind olla palju harvem kui eL-s. Või aga, kui *-ts-* eP-s peaks olema üldse võimatu, siis säälset *hõde* sõna tuleks pidada algselt kuskil eL murde äärmail tekkinuks, laenuna põhjemale levinenuks, kuna eL ala vallutas tema **sętsei̯* > *⁺tsętsei̯* teisest murdekeskusest alguse saand teisend, mille kohta vt. edasi e. **111.**, lhk. 30—1.

26. *kabo* jm., Wied *kabo* g. *kao, kabo* (*d*) 'Frauenzimmer, Mädchen', *kabu* g. *kabu, kau* '1. verschnittenes Thier...', '2. (kd) Rind, Kuh', '3. Mannweib' < **kap*(*ęhę*)-*oi̯*. Etümoloogiliselt vt. Setälä, Bibl. Verz., kus hüljatakse Ojansuu' germ. etümoloogia oletus sellele tüvele (*kaveh* < alggerm. *kabisiô,* Vir. 1910 143) ja ilmsesti asutakse (arvestades nähtavasti Jalo Kalima' arutlused Vir. 1911 32—33) Joos. J. Mikkola' FUF II 73 avaldatud seisukohale, mille järgi käsiteldav e. sn. oleks sm.-ugri algupära ja temaga rinnastuvad sm. rhvl. *kave* 'weib, mutter' ning viimase (kõnesolevaga identsed) deminutiivkujud *kapo, kaponen* 'weib, mädchen', lisaks Renv *kavet, kapo, kaveh* mitmesuguseis eri tähendusvarjundeis. Kõik need nii e. kui sm-s läheksid tagasi Setälä' l. c. oletatud algtähendusele 'geschöpf', nagu ka võimalik indoeuroopa keeltega ühine algsugulustüvi **skab-* 'luua', vt. seesama, Suomen suku I 122.

28. *kośù* jm., Wied *kozo* g. *kozo* (d) 'Haut (von Schlangen, Früchten etc.)', *kozu* ~ *kõzu* 'leere Hülse oder Schote, inwendig hohler, fauler Baum, fig. ganz abgelebter Mensch' < *?*kes(i)-oi̯*, millise tuletise põhitüvi ilmneb sõnaperes e. *kezi* g. *kee* 'leere Hülse, Schote', sm. *kesi, keden* 'cuticula corporis exterior, epidermis, G. Oberhaut', kaugemaist sugukeelist obs. mrd. (Paasonen'i järgi, Mordw. Chrest. 75) *ked', käd'* 'haut, fell, balg, leder; schale (an früchten)'. Paasonen, Beitr. 261 on e. *kõzu* ühendand sm. *kezu*-tüvega (sõnus *kesuin, kesyin* 'etwas altes od. uraltes; abgetragenes od. zerrissenes od. abgenutztes od. dünnes Kleid; zerrissenes Kleidstück; Lumpen'), mis siin oletatavat e. tuletusvõimalust ei tühista, vaid näitab ootamatu *kesi*-nominatiivtüvest pro *kete*-sõnatüvest tuletumise jälgi (*kesuin* < ?**kes[i]-ui̯n*) ulatuvat tagasi vähemalt e.-läänesm. ühisaega. Tüvivokaali *o* ~ *õ* ~ *e* vahelduse kohta eestis vt. paralleele Ojansuu'l, Vir. 1909 57, kuigi selle nähte astmevaheldusest seletamisega on raske ühineda.

29. *ket̄, kèt̆tòD* (n. pl.), ketto- (= *ket̆tò-*), millise sõnaperega Saareste EKII 137, alam. 3, on ühendand ka e. Wied. *kätt* g. *kätu* 'das Schelfern, Aufspringen der Haut', Kettunen'i järgi <**kettoi̯* (<**ket[te]-oi̯*, Mg.). Täpseks deminutiiv-vasteks on sm. *ketto, ton* id. ac *kesi,* vrd. eelm. **28.** *-tt-* pro *-t-* võiks seletuda mingi juba algsm. kõikuvusega selles tüves (*kette-* ~ *kete-*), nagu neid paarkond tagasi ulatub isegi kunni sm.-ugri algkeelde (e. *kuus,* sm. *kuusi* < **kūti* ~ mrdv. *koło,* vt. J. Szinnyei, Sprw. [1] 33, [2] 30) või koguni sellega, et *ket-t-* oleks lisandund mingi senni konstateerimatu *t*-lise tuletusainega (vrd. sm. *huono* ~ veps. *hond* < *hõnto* 'halb', sm. *vieno* ~ *vento* [vt. s. v. § 21], *hieno* ~ *hento*), või aga (? ?) *oi̯*-sõnade algse konsonanditüüpsusega, millest vt. § 25.

31. eL *kiĭkko-* jm., Wied *kiko* g. *kiko* (d) *Dimin.* von *kikas* 'Hahn (auch an der Flinte)' < **kikk(a[hę])-oi̯*, millisele tuletisele täpne vaste lv. **4.** *kīk.* Kuna tema aluseks olnud *kikas* tüvisõnast Wied-il esineb veel *kukas* teisend ja muidugi salapäraselt eL, lv. *i* ~ eP *u* vaheldub 1. silbis (e. Wd. *kistuma* [d] = *kustuma,* lvSal SjWied *ḱistand* 'löschen',? **110.** lhk. 30 eL *timm* ~ sm. *tumma*), võidaks kõnesolevat *i*-list tüve teatud ettevaatusega identifitseerida üldlmsm. *u*-lisega (eP **43.** *kuk* jne., vt. § 41), millest märku on andnud ju Kettunen, KodVok 16, alam. 1.

32. *kilù* <?**kil(8)-oi̯*, sm-st siiakuuluvaks on ju Thomsen BFB 261 osutand *kilo* 'Fischbrut', *kilo-haiĭi* 'Spratte'.

35. *kissu, kīDsù* ~ *tīDsù, tīze* jne., Wied *kīzu* g. *kīzu* (kd) 'Katze, Mieschen', 'Lockruf für Katzen', *tīz* g. *tīzu, tīzo* (d),

tīž g. *tīzi* (kd) 'Katze' lk-st seletuva *k* ~ (*ḱ* >) *t* vaheldusega ning ootamatu pika-*ī*-lisusega 1. silbis <| **kiss(a)-oi̯*, millise deminutiivi põhitüve võimalikult osutab sm. *kissa, an* 'felis catus, Katze' (muidu läänemeresm. keelis: lv. *kaš*, Sal *kaśś*, e. *kass*, karj. *kazi*, aun. *kaži* vepsL [< aun.] id. — hoopis eritüvelised), mis oma korda võib olla germ. poolt laenatud, nagu suuliselt on tähendand Kettunen, vrd. roots. *kisse* 'Mieze, Kätzchen'.

42. *kuu̯ǩ*, Wied. *kuik* g. *kuigu* (D) 'Schwan' < **kuu̯ikk(a)-oi̯*. Deminutiivtuletise aluseks olnud *a*-tüvi peegeldub sõnakujudes e. Ki *kuu̯gàs* (*-s*-tuletuslõpp lääne-eestis analoogiliselt õige tavaline muidugi, vrd. *tiivas* pro *tiib* jm.), sm. *kuikka, -kan* 'scolopax arquata, Schnepfenart', 'colymbus arcticus, Tauchente', karj. *kuikka*, aun. *guikku* (tüvi *guikka-*) id. Täpseks deminutiiv-vasteks osutub sm. Renv teisend *kuiko, on* (< **kuu̯ǩkoi̯*), lisaks vt. sm. **98.** *Kuikko*. Muide vrd. e. *kuikama*, sm. *kuikuttaa* deskriptiiv-verbe, milledest võib järeldada, et kõnesoleva linnunimetusegi tüvi on algselt hääle-deskriptiivne.

44. *kuk̄* ja **45.** *kuǩkù*, e. Wied *kukk* g. *kuku* (d) 'Fruchtknoten, Zapfen, Knospe', *pedäjä-k., kūze-k., kuke* g. *kukke* (A) 'Blüthe', *kuku, kukune* g. *kukutse* (d kd) 'süss, lieb', *kuku laps* = *pai l.* 'liebes Kind' < **kukk(a)-oi̯*, (*kuke* <) **-ei̯* deminutiivsn. *a*-line põhitüvi tuleb esile sõnaperes vadj. Jp *kuk̄* 'lill', sm. *kukka, -kan* 'flos, Blume', karj. *kukka* 'kukka; lelu', aun. (Seäm.) *kukas* 'kukka', *kukkaine* 'lelu'. Lv. **4.** *kik̄* 'veeroos' siiakuuluvuse võimalusest (*u* ~ *i*) vrd. äsja **31.** puhul, sm. täpne vaste § 20 **100.** *(Liisko)kukko*. Semasioloogilise siirdumise kohta e. 'lill' > 'käbi' jm. vt. Ojansuu, Vir. 1903 118, Saareste, LVK I 39 (viimasel uurijal ms. samast tüvest edasituletunuiks esitatud lv. *kuǩkâr* 'Samenkapsel', e. *kuɢura* ~ *kuk̄ra* ~ *kupraD* 'Samenkapsel vom Flachs'). Teispoolt taas 'lill' > 'pai, armas' meelitus-sõnaks värvumine lk-s on kergestimõistetav seda enam, et karj. § 29 **66.** *kukki* sõnas on olemas sellele tähendusarengule vaste.

50. *lõivo, leẹ̄vo(ǩke), lõi̯v, lõǫ̀*, Wied *lõiv* g. *lõivu, lõive, lõivo* (d, SO) 'Lerche' < **leẹ̄i̯v(ə̑)-oi̯, -ei̯*. Tüvi laenatud germ. allikaist, < **laiwa(-rikôn)*, vt. Bibl. Verz., eriti obs. Toivo Kaukoranta' kirjutist FUF XIII 64—73, kus lhk. 65—6, 71 on esitatud sm. kkl. vasted sellele sõnale vana kkl. lähteist Lnr-ini ja tema läänesm. murretes leiduvad *(lēvo[ne], lēvone* 'alauda arvensis', *leẹ̄i̯vone[n]* Edela-Soome, Satakunta) vasted ning lhk. 70 säält rahvaluule ränNu kaudu koguni karj. rahvalaulesse tungind moondund *lievo* kuju; etümoloogilist vt. ka Ernst Lewy'l FUF XVI 101—2. Kaukoranta l. c. lhk. 73 on katsund seletada e. *lõuke* kuju arengu teel

< *leįuke* < *leįvuke*, kuid tõenäolisem paistab arengukäik *lõo(ǩke)* < **lõvoǩke* < **lõįvoǩke*, nagu näikse ka Ojansuu mõtlevat, Vir. 1909 59 — nõnda siis *õį* > *õ* (lääne-eesti nõrgas vältes sagedane nähe: *leib : leva* < *leiva*, *tõotama* < *tõvotama*, vrd. sm. *toivottaa* jm.), kuigi siin vaevalt võiks tegu olla mingi O. oletatud algsm. diftongi astmevahelduse jälgedega.

51. *lil̄*, *läl̄*, Wied veel lisaks *liľľ*, *lell*, *läll* (tuletiselt lisandund *lelles*, *liľts* 'Blume') < **lell(ä)-ęį*, **-oį*, ? **lill(a)-ęį*. 1. sb. *ä* ~ *e* ~ *i* vaheldu se kohta e. vt. Kettunen, KodVok 5, 14, vrd. ka eespool lhk. 22 *kèľtòD* ~ *kätt*, e. **52.** *leľ* ~ *läll*, e. **60.** *mem̄* ~ *mäm̄* jm. Siia kuulub vadj. **16.** *лелло*, sm. Lnr *lelu* ~ *lilu* 'leksak, barnleksak', ingRos. *lilla* 'mängukann', viimane koguni *a*-list võimalikku põhitüve sisaldades. *-l-* ~ *-ll-* e. seisukohalt mõistetav, vt. Kettunen, VKÄH 58, vrd. ka lhk. 22 arutlusi e. **8.** *em̄* puhul. Semasioloogiline vaheldumine 'lill' ~ 'mängukann' näikse omane olevat paiguti e. murdeilegi (vrd. MMg *lillì* 'lapse mänguasi', samas tähenduses vist ka Saareste, LVK I 122 [Anseküla] *aňnaв lapsele lilli)* ja saab eriti usutavaks paralleelidega sugukeelist: vt. eelm. lhk. **44.**—**45.** *kuk̄* puhul esitatud karj.-aun. *kukka(ine)* samas kahes tähendusvarjundis, samuti aun. *boba* 'kukka' ~ karj. **8.** *bobo*, *bobońe* 'lelu'. Säälsamas aruteldud 'lill' > mängukann' > 'kuku, armas' tähendusarengu kajastisena võiks viimaks siia kuuluda sm. Myn *lil|u,-u(n)* : *meįįäm piąn lilu* 'kultu, kulu' (lapsele ml., hv.), Jlom *lilu,-u* ~ *lillu* (hv.) 'hellu, kulta, ystävä armas'.

52. *leľ*, Wied. ka *läll* 'Vaterbruder' < **lell*(ő)-*ęi* on võrrelda vahest sm. deskriptiivsõnaperega *lellu, un* 'palus aquis supernatans mobilis, zitternder Sumpf; inde molle quid e. c. bacca matura, etw. Weiches', *lellu-ihminen* 'homo mollis, effeminatus', edasi deskriptiiv-verbe *lellua, lellyä* jm., Lnr-il lisaks koguni vormilt täpne deminutiiv-vastegi *lello* 'klemadt barn; sõtunge; mälle (lelli)' (<**lelloį*). Nii puhtdeskriptiivne, kui kõnesolev sõnatüvi ei näigi, peitub temas põline vähemalt lmsm.-volgasm. ühisaega tagasiulatuv sugulusnimetus (ent äsjaste sm. sõnade siiakuuluvus semasioloogiliselt?), nagu on osutand Paasonen, Väh. Kirjelm. XXIV 19, Mordw. Chrest. 89, esitades tema vasted mordvast *ľeľe, ľeľa, ľaľa* '(älterer) bruder; jüngerer vaterbruder'.

54. *le|p̄* : *-ppù*, Wied *lepp* g. *lepu* (SW, A) 'Fuchs, rothes Pferd', < **lepp(ä)-oį* tähenduses 'veri, verivesi' ja 'punane, verekarva' lääne-eestis ning selle murdeala edustajal e. vanas kkl-es Göseken'il. Semasioloogilisena paralleelina vrd. Saareste' LVK I 266 esitatud e. *verì* ~ *verèv* 'punane' suhet, kuna ju tuletise aluseks olnud *lepp* g. *lepa* Wied-ilgi tähendab ka 'Blut (ausgeflossenes bes. von

Thieren), Blutwasser', sm. *leppä, pän* '1. betula alnus, Erle', '2. Sav. Carl. cruor, sanguis max. animalium, Blut (*läppä*)', millist tähendusvarjundit juba Ahlquist'ist pääle (SKR 83) on peetud algupäraseks, kuigi ka puunimena kõnesolev sn. ulatub mordvani *ľepď, ľepe* 'erle' kujul, vt. Paasonen, Mordv. Chrest. 89.

57. *luĭs* jm., Wied *luts* g. *lutsu* 'Quappe' < **lutsoi̯* (*? lutsu*) on ilmsesti deskriptiivne deminutiivsn., vrd. SuojK *luť šoi̯* 'väike kalapoeg', Sun *kiviлu̯ďžu* '*kividen aл eľäu̯* (pieni kala)', *kaлaa̯ лu̯ďžu* = *hie̯noi̯ńe mai̯mai̯ńe* . . . (väike pime sama aasta kalamaim), obs. sõna häälik-kirjeldavuse reetvat karjTv *ľi̯ďžu* 'pieni kalanpoika'.

59. *mai̯m,* Wied *maim* g. *maimu, maime* (d) '1. kleiner Fisch, Fischbrut, spec. die kleinen Cyprinusarten', '2. Grünspecht (Gecinus viridis L.)' < **mai̯m*(*a*)*-oi̯, -*ei̯*. Paasonen, Beitr. 6 ja Ojansuu, KAÄH 61 on esitand muist lmsm. keelist e. tuletise aluseks olnud *a*-tüvelisi vasteid: sm. *maiva* 'salmo albula, G. Stintenart' ~ *maima,* karjP *mai̯ma* 'onkisyöttö (kalanen t. mato)', ning seletand neis esineva *m* ~ *v* vahelduse, kuna Ralf Saxén juba varemini, FUF XII 110 (vt. ka Bibl. Verz.), on fikseerind selle sõnatüve germ. (< *mai̯va-*) laenupäritolu.

60. *mem̄, mäm̄* < **memm*|*ei̯, *-oi̯,* liitund oma meelituslikule sisule vastavalt deminutiivide kilda, muidu hiliseks germ. laenuks osutatud Saareste' poolt LVK I 122.

65. *mustu,* Wied *mustu* g. *mustu* 'schwarzer Ochs' <**must*(*a*)*-oi̯,* tuletund üldlmsm. adjektiivist lv. *muštà,* e. *'must,* sm. *musta* jne. *mustu* 'hüljes' semasioloogiast vt. Loorits, LRU I 194.

67. *ne̯вù,* Wied *nõbu* g. *nõu* (SW) 'Geschwisterkind, Vetter, Base' < **ne̯p*(*aδa*)*-oi̯,* millise tuletise põhisn. balti algupära on kinnistand ja muud lmsm. vasted esitand Thomsen, BFB 203, vrd. ka Setälä, ÄH 66. *oi̯*-line deminutiiv-vaste ka sm. Lnr-il *neppo* kujul *a*-tüvelise *nevas, nepaa, nepas, nepain, neva* kõrval.

72. *nāl,* Wied *nāl* g. *nāla, nālu* 'Schwager (Weibesbruder, Schwestermann)' < **nāl*(*ä*)*-oi̯,* **-ei̯,* millise tuletise *ä*- tüvelist põhisn. vrd. e. g. *nāla,* vadj. Ahlqv 139 *nālä* 'hustrus bror', sm. *näälä, län* 'frater uxoris, affinis, Frauenbruder, Schwager' ~ *näälämies* (*kyty*), karj. *ńeälä* 'vaimon veli, lanko', aun. *ńeälü* (< *nālä*) id.

78. *pei̯g* jm., Wied *peig* (*põig*) g. *peiu, peio* (d) 'Bräutigam', *p.-mēs* (*peid-m.*) id. < **pei̯k*(*kš*)*-oi̯.* Juba Ahlquist, Kulturwörter 208 (kuigi edasi *poeg* ja *peig* sõnade identifitseerimine sääl muidugi on põhjendamatu!), on sugukeelist siiakuuluvaks osutand lv. 'das genuine *peikilmies,* worin das besagte (scil. *peig,* Mg.) estnische Wort als erstes Glied vorzukommen scheint' (sn. esineb

lvSal-s SjWied järgi tähenduses 'Bräutigam'), kus *-il* on läti laensõnadega (vt. Thomsen, BFB 106 lv. *-iĺ* < lt. *-elis* jm., nagu *āmbiĺ* 'lille Øxe' = lt. *ambelis*; *-elis* peioratiivtuletise kohta lätis vt. J. Endzelin, Lettische Grammatik 251) kodunend lv. deminutiivsuffiks. Lv. sõnakuju *-k-* tuleneb ilmsesti *-kk-*st (vrd. näit. lvSal SjWied *peigil* 'Daumen' < *-k-*, sm. *peukalo* jne.), nõnda et e. *-g-* < *-k-* üksikklusiili võiks vahest sekundaarseks pidada. Viimasel puhul saaks kõnesoleva e.-lv. sõnaperega ühendamisele tulla tugevasti küsimusmärgistatult sm. **169.** *peikko* pere. Semasioloogiline areng 'peik' > 'peigmees', mida tuleks oletada, oleks küll võõristav, kuid siiski usutav e. põliste naimisviiside (obs. naiseröövimine, -„tõmbamine", mida näit. puudutand T. I. Itkonen, Suomensukuiset kansat 74) seisukohalt.

80. *pȭl* jm., Wied *põll, põĺĺ* g. *põĺĺi* (d) 'Schürze' < **pęll(a)-ęį*. Sellega võiks ehk ühendada sm. *pellava, pellain* jne. 'lein' ning selle lmsm. ning kaugemate sugukeelte vasted (tähendusarenguga 'nõges' > 'lina'), mis on esitand Paasonen, SUSA XXX, $_{22}$, 1—7, ja mis Rapola' poolt Diftg. 222—224 sm. keele alalt esitatud materjaliga täiendatult ulatuvad tõendama lmsm. **pęlla* (<**pęlna*) põhitüve olemasolu. Tähendusliku arengu 'lina' (> 'linane riie') > 'põll' paralleelina vrd. sm. *esi-vaatet* l. *-liina* 'praecinctorium', kkl. *esiliina* id. ~ sm. *liina, an* '1. Abol. linum crescens l. nondum netum (*pellava*), nec non textum linteum, Flachs, Leinwand', '2. Sav. cannabis, Hanf'.

81. *perù,* Wied *peru* (d *pero*) 'Dämlichkeit, Rausch, Starrköpfigkeit' = *põru* 'verwirrt, dämlich, zerstreut, scheu, stätisch, starrköpfig' < **per(ä)-oį*, edasi vrd. § 30 karj. **120.**

82. *pilɢuni, pilɢeni* jm. < **pilkk(a)-oį*, **-ęį* (**pilǩkoįnnik, *pilǩkęįnnik*). Saareste' seletus sellele sõnaperele EKirj. 1918/1919 (XIII) 279—281 lähtub Läänemaa *piirdeni* kujust, mille lauserõhutuses moondumisest oleks saadud kõik muud. Selle kitsa-alalise sõnakuju põhjal teisi laiemalt muu e. keele ala käsitavaid vorme (*r* ~ *l* vahelduse illustreerimiseks aga küllalt häid paralleele Saareste'l l. c. lhk. 281) anormaalselt kulunuiks pidada tundub kohatuna, kuna viimastega ennast hästi annab võrrelda e. Wied *pilkane* g. *pilkase, pilkatse* (*pilkne, piĺgine*) 'mit geschlossenen Augen, dunkel', *pilkane pime* 'stockfinster, stockblind' ~ *pilka pimme* (d). Et Wied tõlge üksikult mittetarvitatavale adjektiivile käesoleval juhusel on kunstlik, selgub juba tema sm. vasteistki *pilkkoinen* ~ *pilkoinen, isen* 'merus, haud mixtus e. c. aqua, lauter', *pilkkoinen pimiä* 'tenebrae spissae', Lnr-il lisaks veel *pilkko pimiä* 'alldeles mörk, stickmörk', *p. vesi* 'rena vattnet' (<**pilkkoį*). Vahest pole

liigjulge edasi võrrelda nendega sm. *pilkku, kun*, (Savo) *pilkka, kan, pilkko, kon* (<-**oi̯*) 'macula minor, Fleck, Klecks', karj. *pilkka* 'pilkka (hevosella otsassa . . .)' sõnaperega, mis Bibl. Verz. järgi ise võiks olla germ. laen ja millest *a*-tüvelised on võind olla kõnesoleva *oi̯*-deminutiivi tuletumise aluseks. Nõnda siis vahest *pilguni täis* = '(viimase) täpini täis, punktipäält täis'. Semasioloogiliselt vrd. vn. точно 'täiesti, punktipäält' ja точка 'punkt', saksa *pünktlich* ~ *Punkt* sn. vahekorda.

83. *pisù* jm., Wied *pizo* g. *pizo* (d) 'Funke', *pizo-hand* 'Drache', *p.-sõlane, sõlane kui p.* 'brandsalzig, sehr schar salzig', *pisk* g. *pizu, pizo* (d) 'Funke', *pisk-häna, pizu-h.* 'Drache' < +*pis(a)-oi̯*. Vrd. edasi e. *pizar* 'Tropfen', sm. *pisara, pisaret, pisar* 'gutta aquae, lacrymae, Tropfen', *pisa, pisama* 'pustula, papula, in cute, lentigo, impetigo, Hautflecken l. Bläschen', v. *pisoan, sota* ~ *pisaan, sata*' stillare l. rorare incipio, zu tröpfeln anfangen', sm. Laih 119 *pisko* (<* *pis-k-oi̯*) 'pisara'. Nendest ilmneb mitmeti edasituletund, kõnesoleva e. *oi̯*-deminutiivigi aluseks olnud algsm. *pisa* nominaaltüve olemasolu. Kaugemalt see on verbaaltüvena Paasonen'i poolt Mordw. Chrest. 110 tõestatud mrd. verbis *pižems, pižəms* 'regnen'. Igatahes juba Ahlquist SKR 36 on sm. *pisara* sn. tuletumise põhitüveks pidand e. *pisk* (selles muide *k* hilisanaloogiline Setälä, ÄH 118 seletatud viisil või vrd. eelmist Laihia kuju) sõna. eL-s tuleb oletada tähendusnihkumist 'pisar, tilk' > 'väheke, natuke' > 'tulesäde, -kübe'; vrd. eP *tiba* 'Tropfen, Regentropfen' ~ eL *tsipakene* (d) 'ein kleines Wenig, Bischen' ühelt ja e. *kübe* sn. kaksiktähendust (= 'tulesäde', vrd. sm. *kipuna*, ja 'raas, iva') teiselt poolt.

85. *punò* jm., Wied *punu* 'rother Ochs' <* *pun(a)-oi̯*, millise tuletise aluseks olnud *puna* tüvisn. vasteid sugukeelis kunni mordvani vt. Saareste'l, LVK I 266, ugri keelteni (ung. *fan* 'pubes' jne.) Szinnyei, NyH^6 139.

86. *päi̯ts* jm., Wied *päits* g. *päitse* (? < +*päi̯tsei̯n*), (*päitsu*) 'Blässe, weisser Vorderkopf (des Rindviehes), so gezeichnetes Pferd' <**päi̯ts(e)-oi̯*, ?**-ei̯* ootuspäraselt tuletund e. *-päine*, sm. *-päinen* jne. adjektiivist, mille tüve *-ts-* hääliksäämduslikkusest vt. Setälä, ÄH 184—6.

92. Silm jm., Wied *silm* g. *silmu* 'Neunauge, *Petromyzon fluviatilis L.*' <**silm(ä)-oi̯* tähendusarenguga 'silmake' > 'silmakala' (vt. § 45), selle tuletise põhisn. sm. *silmä* jm. vasted sugukeelis kunni samojedini leiduvad Paasonen'i Beitr. 212.

94. *tarò* jm., Wied *taro* Bienenstock' < ? **tar(ə)-oi̯*, vahest deminutiiv-vaste sõnale Wied *tare* g. *tare* (bes. S, pt und d) 'Wohnhaus,

Stube, Saal, Halle, Kirchenchor', SetuS (Pn.) *tarę* 'tuba', KraasnaK 26 *tare* id., *tarõ alune* 'esimene kord majal (Mg.)'. I. Manninen'i EK V 18 antud semasioloogiliselt igati vastuvõetav kõnesoleva eL sn. seletus lt. laensõnaks (< *dravu*) kohtab häälikulisi raskusi, sest selle juures peab eeldama ebatavalist metateesi *travu* > *tarvu* ning viimasel korralgi oleks just eL-s, vähemalt paiguti, siin oodata *v* püsimist (obs. Wied *arv* g. *arvu* ~ eP *aru*, [*taru* ~] *tarv* g. *tarvu* 'ein Ochsenname' jm.). Sellepärast peaks lubatud olema üles võtta tema *tare*-sõnast tuletumise küsimus, seda enam et viimase esinemisala *tare* 'Stube' kujul (vt. vadj. Ahlqv ja Ahlquist, Kulturwörter 105) ulatub koguni eestist kaugemalegi, vadjasse. Muidugi ei pea paika Ahlquist'i viimaksmainitud kohas tehtud *tare* ja e. *tara*, sm. *tarha* sõnapere rinnastus, pigemini võiks juba kõne alla tulla M. J. Eisen'i suuline (Kettunen'i suulise tunnustuse saand) oletus, et e. *tare* < saks. *Darre* 'kuivatusahi; rehi', kuid kõige võimalikum, et siin peitub miski lmsm. keelte põline, etümoloogiliselt senni tume elamunimetus. Kui Ahlquist'i vadj. andmeidki mitte usaldada, siis Kettunen'i ülestähendatud vdjl *tarę* 'sauna' (? **tarę̯* ~, ? või ehk ka esitatud e. *e-*, *ę-*, *õ*-lised kujud lähevad tagasi *-ę̯* diftongile) omapärase mainitud saksa allikast vaevalt seletuva tähendusega kindlasti viitab sinnapoole. Aga isegi soomest on esitatud siiakuuluvaiks (kuigi õige küsimusmärgilisi) vasteid, nimelt hämar *-taro* kohanimedes *Alastaro, Hakostaro, Ylistaro* ja van. nm. *Taro* läänesm-s, vt. Kustavi Grotenfelt albumis Historiallisia tutkimuksia J. R. Danielson-Kalmarin täyttäessä 60 vuotta lhk. 208, 216—7.

95. eP *taĪ* jm., Wied *tall* g. *talle* 'Lamm' < **tall*(*ə*)-*ę̯* deminutiivsõnaga on õigusega Saareste' poolt LVK I 58 rinnastatud sm. *tallo* 'einjähriges Schwein' (tema lisaesinemisi murdeis vt. sm. **238**.), lugedes mõlemaid neid ühiselt 's.-ugri deminutiivse *i*- suffiksiga tuletatud sõnade hulka'. Lisatagu ainult veel varemini Wichmann'i poolt FUF XI 264 (säälsamas juba kõrvutatud ka esmakordselt e. ja sm. sõnapered) küsimismärgiga siiakuuluvaks märgitud kaugemate sugukeelte andmed: sürj. *ďźuĺe̯i, ďźuĺ ęš* 'stier, bulle', *ďźuĺe̯i porś, ďźuĺ porś* 'unverschnittener Eber', mis viivad kõnesoleva tüve tagasi lmsm.-permi ühisaega.

100. *tĭllù* jm., Wied. lisaks *tiĺĺ* g. *tiĺĺi* '1. *mere-tiĺĺid* (NW) kleine Eisschollen', '2. = *tilder* Pfuhlschnepfe (*Totanus glottis L., T. ochropus L.*)', '3. (d) Blase, Schwimmblase (der Fische)', '4. (~ *till* g. *tillu*) männliches Glied', *kuhja-t., koka-t.* (verächtlich) 'kleiner Schober', *till* g. *tillu* (*tille*), *tillo* (d) (*tilu*) 'klein', *tille* g. *tille*, *sūŕ t.* (D) Mittelfinger', *tiĺĺo* (d) 'kleines Kind, Puppe', *tiĺĺu* (P) 'weibliches

Lamm, Mutterlamm', *tillu, tillut* g. *tillu, tilluti* 'Bachstelze', *tilu* 'Penis kleiner Knaben', *tsiľe* (d kd) 'Lamm, Lämmchen', *tsiľe tsiľe* (Lockruf für Lämmer) kõik <**till(ə)-oi̯, *-ęi̯*. Häälikulisest küljest pole takistusi kõigi esitatute rinnastamisele: *-l-~-ll-* kohta vt. lhk. 24 **51.** *lil̄* puhul, *ts-* eL ~ *t-* eP vastastikkusest kattuvusest vt. Ojansuu, KAÄH 45—7, *-e* (eL) ~ *-o*, *-u* vaheldus reedab selle sõnapere *-oi̯-* ~ *-ęi̯-* sõnade liiki kuuluvuse. Isegi Saareste' avaldatud (milliselt alalt?) *tirr,* Kihlk *tir̄* kuju siia arvamine peaks olema lubatav sõna deskriptiivset meelitusilmet silmas pidades. Semasioloogiliselt aga on käesolev sõnapere haruldaselt kirju: '1. väike (asi)'; '2. (mingi) väikese linnu nm.'; '3. (väikese) sõrme nimetus'; '4. tall, väike lammas'; '5. rakk, põis'; '6. penis' (vrd. veel ka Wied *tiľs*, MMg *tilʹs* 'pueruli penis'). Kõiki neid varjundeid oleks võimalik tuletada esimesest deskriptiivliitsn. kaudu nagu *linnutill* [1]), *lambatill* jm. >abstraheerund *till.* Teispoolt on aga Wichmann FUF XI 265 katsund kunni permi keelteni hoida lahus e. *till* 'klein', sm. *tillukka* 'kurzes, dickes und rundes Kind', (lisaks vrd. Maan *tilli* 'viinapikari', *tillukka* 'pikku lapsi': *tytönt.*), sürj. *ďźoľa, ďźęľa* 'klein, kurz, klein gewachsen' ja (vt. ka FUF XV 21) e. *tsiľe, tillu* 'lambatalle' tähenduses, vrd. sm. *tilli* 'zicklein (weibchen)', sürjP *ďźęľ,* (dem.) *ďźęľka* 'lamm, lämmchen' ning kolmandaks FUF XI 254—5 isegi eL *tsilʹli*: *t.-sõŕm* 'kleiner finger', sürj. *ťśaľ, ťśeľi̯* id. jm., millisele viimasele rinnastusele küll Paasonen, Beitr. 211 ei osuta poolehoidu. Ent linnunimenagi (*tillo, ti̯i̯l̄*) sellel sõnal näikse tüve-vasteid olevat väljaspool e. keeleala: ?lvSal *teľki* 'Bachstelze, Motacilla alba und flava L.' (<? *tillikkai̯nęn*), ingRos (A. Angerja järgi) *till|u, -un* 'nepp (vn. кулик)'.

101. *tiвù,* Wied *tibi* (kd) 'Hühnchen', *tibo* (d), *tibu, tsibine* g. *tsibize* (d) id., *tibi, (tsibe-)häniläne* (d) 'Bachstelze' rühmas *o-, u-, e*-lised sn-kujud <**tip(a)-oi̯, *-ęi̯*. Ojansuu KAÄH 42 on nendega ühendand sm. *sipi* 'tringae species, Kybitzart', aun. *ťśibi* 'tiisti, sipi', millele lisaks vrd. veel kindlamini siiakuuluvat sm. *tipo ~ tipu* 'vox vocandi gallinas, Wort Hühner zu locken', HalT 16 *tipu* 'lint. imarrenimi' jm., sm. **242.** (säälne Häme *tipa* võiks koguni osutuda deminutiivtuletise põhitüveks), vepsEN II 46 *i tši-pūď* 'poikiakin' (kanal, p. pl.; siin aga võimalik ju vn. *цыпленок* kanapoeg' sn. mõjustus). Neus'i rhvl. 'Sproſz' tähendusvarjundi puhul vrd. Wied *paju-tibu* 'Weidenkätzchen', mille (pro oksa) otsas luulekeeles juba küll võib istuda tihane. Kolmandale semasioloogilisele varjun-

[1]) Ka vastava linnu häälitsuse kirjeldamine on muidugi kaasteguriks olnud selle sõna juures. Ki-s öeldaksegi : *ti̯i̯l̄* häälitsevat *tilʹ-tilʹ.*

dile, rahanimetusnüansile (lääne-e.: Göseken'ilt ja Torist noteeritud) on ka Wied-il vaste *tibu* g. *tibu* 'Ferding, Timpf, Weisser', mida häälikuliselt küll kuidagi ei sobi pidada laenuks saksa keelest (vastav *Timpf* sõna sääl ongi andnud ootuspäraselt e. *timp* g. *timbu*). Selle juures ei puudu huvitav võimalus lähtuda 'kana(poeg)' tähendusest, nimelt on võidud(?) viimast teatud maksusuhteis võtta arvamisaluseks (näit. papimaksude puhul?), nõnda et ta kitsamal alal võis üle kanduda vastavakaliibrilise rahaüksuse nimeks, nagu see näit. on juhtund *orav* aga sugukeelis (prof. Margi lp. keele loengute järgi Tartus 1927 I sem.): Koola-lp. *vi̯ęrrev* 'orav; kopik', tšer. *ur* id.

102. *tīt,* Wied *titt* g. *tita, tite, tiťť* g. *titi* '1. Puppe, fig. kleines Kind', '2. Penis (bes. von Knaben)', *tita, tiťa* (d) 'Püppchen, kleines Kindchen (tadelnd auch von Erwachsenen)', *titi* 'Hodensack, Scrotum' sn rühma *o-, u-, e*-lised kujud < **titt(a)-oi̯, *-ęi̯.* Sõna võiks olla slaavi laen, vrd. vn. *дитя, дитё* 'младенецъ, ребенокъ,...' (Dal'), nagu on arvand ju M. Veske, СФКО 211, kuid *oi̯-, ęi̯-* deminutiivesse muganend, laenuoriginaalilt päritud tähendusega, mis hiljem eufemistlikuks nimetuseks on võind saada penisele. Huvitavalt just viimane sekundaarne tähendusvarjund näikse levinemisvõimeline, obs. sm. Lnr *titti, titin* 'leksak (*lelu, peikko*), = *tiitti*' (*tiitti* 'manslem'). Kui see laensn. peaks olema algsm-aegne (esineb pääle e. ja sm. veel vadj. Jp-s *tiťi* 'titt; nukk' kujul), oleks sm. *ī*-line snkuju algupärasemal häälikastmel (vt. Mikkola, BWS 56—57), e. ja vadj. *i*-lised sellevastu sekundaarsel.

110. *tõm̆mù,* Wied *tõmm* g. *tõmmu* (d), *tõmmu, tõmu* '1. (dunkel) rothbraun, Schweissfuchs', '2. eine Art Seehunde (= *mere-noťť*)', *timm* g. *timmu* (d) id. < **tumm(a)-oi̯.? *tęmm(a)-oi̯.* Vrd. samatüvelisi e. *tume,* sm. *tumma,* millised kõik ühiselt põlvenevad balti *tum-* (*tim-*?) tüvest Thomsen'i järgi, BFB 227, kuna *u ~ õ* vaheldus e. 1. silbis on kohalikku laadi, vt. Kettunen, KodVok 9—10. F. Äimä' poolt esitatud TytÄ 33 *tomu* 'käyt. tumman ruskean lehmän nimenä, hallavan musta' < e. rannamurdest laenuna, vt. Ojansuu, SKTT 191.

111. eL *tsõdze,* eP *sõššèd, sosè, sõse* jm. < **(t)sę(t̨)s(arę)-ęi̯,* deminutiiv-vaste sõnale *sõsar,* mille sugukeelevasteid vt. Saareste'l, LVK I 126. Affrikaatne kõrvalkuju *+tsęt̨sa-* (Ojansuu, Vir. 1910 142 *ťśi̯ďžakęnę* 'sisko') eL-s on meelitus-sõnas ootuspärane, võimalikult ju algsm-st pärit ja mujalgi vasteid omav (vrd. karj. **161.**, aun. *tšidžoi,* veps. **52.** *tšitškoi-*), nagu arvab Ojansuu, l. c. 141, või aga mitmel pool lmsm. keelis eraldi tekkind, nagu see oleks mõistetav

Kettunen'i LVHA I 70—71 antud affrikaatide tõlgitsuse järgi. Viimasel korral aga sõnaseesmine e. -ʦs- siiski vist on olnud ju ühiseestiaegne (vrd. eespool lhk. 20—1 **14.** *ȭdè* puhul!), mis eP-s andis hääliksäädusliku -t-(> -d-), eL-s, vähemalt osalt, selles sõnas *s* — *ʦs* > *ts* — *ʦs*, mis ei dissimileerund edasi > *h* — *ʦs*. Nõnda saadud *+tseʦs*-kujust oleksidki alguse saand kõik eL (*t*)*s*-lised oodatavate *h*-liste asemel esinevad sõnavasted.

113. *uppò*, Wied *upo* g. *upo* (d, kd) Dimin. von *upin* 'Apfel', < *+uppoi̯*, hilisgeminatsioonilisest *uppin* < *upina* põhisõnast.

115. *uī*, *uī̆* jne., Wied *ute* g. *utte*, *uťe* (d), *utt* g. *ute* (*uta*), *utu* (D, W) 'Mutterschaf', *utu utu!* (Lockruf für Schafe) < **utt(s)-oi̯*, **-ei̯*, milline tüvi konstateeritav ka sm-*s* *uttu*, *uttun* 'agna femina ovis, weibliches Lamm', Lnr *uitti* id., *uti uti*, interj. 'tillrop för att locka får', Mets *utti* 'emälammas' (hl.), selle vasteid kaugemaist sugukeelist esitand Setälä, FUF II 223. Eestist on huvitav siiakuuluvaks märkida pääle äsjanähtute veel Saareste' poolt LVK I 60 hämaraks tunnustatud Muhu ja Põhja-Läänemaa *uī̆* : *uťťi* 'Verrat, Eber', kus sündind semasioloogilise arengu 'lamba(talle)nimetus' > '(mingit liiki) seanimetus' paralleelina võrreldagu lhk. 28 sm. *tallo* (siga) ~ e. *taī̆*.

122. *Äio*, Wd *äi* g. *äio* (d) = *äiätär* = *kuradi emä*, *jūda tütär*, (*äiole!*.. zum Henker; *äio kaih*, *äio mure!* thut nicht, schadet nichts, *äi tedä tēd* weiss der Teufel) < **äi̯i̯(ä)-oi̯*, mille põhisn. *äi* (< *äi̯i̯ä*) semasioloogilise arengu ja sugukeelevastete kohta vt. Saareste, LVK I 119. Samatuletuslik derivaat sm-ski Lnr *äijö* = = *äijä* 'farfar, morfar,...'. Krohn, Suomalaisten runojen uskonto 254 konstateerib järgmiselt tähendusarengut: „Kaakkois-Virossa on myös ukkosen nimitys *Äi* saanut paholaisen merkityksen" ja rinnastab siia sm. rhvl. samafunktsioonilise (s. o. kuradinime) *Äijä*, *Äijö* sn. Muidu vt. Mg., EK VI 67—69. Nõndaviisi pole kahtlust, et Gutsl *Hei* = *äi̯*, s. o. pole mitte *h*-alguline, ega kõnesolev eL moodustis või kuidagi kuuluda ühte sm. sõnaga *häijy* 'malus, pravus, malignus, moribus iniquus..., untauglich, schlecht, boshaftig', milline assotsiatsioon võiks tekkida esitatud *h*-lise sõnakuju puhul. *-ei̯* > *-e*-gi lisaks tõestatud: Wied *äi* g. (*äia* ~) *äie* 'Schwiegervater, auch Grossvater', Saareste l. c. 4 *äi̯i̯è* (*vihm*) 'müristamise', lhk.3 *äi̯i̯ekkene* 'Donner' (ilmsesti Alutaguselt Kettunen'i suulisil andmeil).

124. *ämù*, *ämn̄* < **ämm(ä)-oi̯*, millise tuletise põhisn. e. Wied *ämm* 'Schwiegermutter, auch: Grossmutter, Hebamme, Bademutter', lv. SjWied *ämm* pl. *ämmôd* 'Amme', *armas āma* 'liebes Mütterchen', sm. *ämmä*, *än* 'anus vetula, inde Caj. avia, avita, al. uxor,

altes Weib, Grossmutter, Eheweib'. Sml ja karjP *oi̯*-lise tuletusvaste kohta vt. § 21 sub voce *ämmö*. Sõna laia, ilmsesti taganemistendentsilist e. levimisala silmas pidades on tõenäoline tema põlisus eestis, võib-olla koguni kunagine üldeestilisus. Seda raskelt-usutavamaks saab tema ühendamine (S a a r e s t e' poolt, LVK I 148) sm. *hämö* 'frühreifendes Saatkorn...' sõnaga, kuna viimane on kahtlemata juhuslikku algupära, kesteab puhtdeskriptiivne moodustis (obs. tema häälikkirjelduslik paralleel *hömö!*) või ehk miski lastekeelisdeskriptiivne suge sõnast sm. *härmä, än* 'pruina ex vaporibus congelatis, Reif'. Siinse seletuse juures eeldatav kirjeldav tähendusnihkumine 'ämmake, eideke' > '(eidetaoline) saad' peaks mõistetav olema eriti, kui arvestada sama eseme nimetamist 'nukuks' (S a a r e s t e, l. c. 146, 148 *nu/k̄*: *-k̄kù*, mida vist küll ei tule seletada 'vorstehende Ende' tähendusvarjundist — viimane oleks ju *a*-tüveline —, vaid tähendusest 'Puppe') eestis, 'härjakeseks' (*härkäne*) ja seakeseks (*sikai̯nE*) ingRos-s (vrd. ka § 21 sm. *nokko*), eriti aga et kogu põhjapoolsel Venemaal (D a l''i järgi) viljahakki nimetatakse бабка 'eideke, ämmake'. Või koguni *ämù* jm. eestis slaavi tõlkelaen?

Muude e. üldloetelus § 4 esinevate *oi̯-*, *ei̯-* sõnade etümoloogilist arutelu vt.: nr. nr. **87.** *pääzo*, **116.** *veljo*, **121.** *värb* — vadj. § 17; nr. nr. **15.** *īrù, hîr*, **16.** *īl*, **17.** *ittù*, **22.** *kāk̀-, kak̄*, **23.** *kakk, kakù*, **33.** *kilè*, **34.** *kiri̯ù*, **40.** *koụ̀, kõụ̀*, **71.** *nukke, nukku*, **75.** *paŋ̄G*, **90.** Robbe (= *roBè*), **91.** ruſck, **123.** *ei̯t* — sm. § 21; nr. nr. **30.** *ket̄sŏ*, **106.** *tõrdu* — karj. § 30; nr. nr. **6.** *arm*, **9.** *onù*, **13.** *oBù, hoBù*, **18.** *isù*, **36.** *küi̯t*, **37.** *koĺ*, **38.** *kolù*, **39.** *koDù*, **43.** *kuk̄*, **47.** *käGù*, **48.** *lauk̀*, **53.** *lõmmè-* (g. sg.), **56.** *lui̯k̀*, **66.** *neĭi̯ù*, **84.** *pul̄*, **89.** *ŕebò, reBù*, **94.** *tāt̀*, **96.** *talù*, **112.** *ukku*, **120.** *Viru, virù* — § 41. Isikunimede tuletumisest, mis esinevad numbrite **1.**, **2.**, **3.**, **4.**, **5.**, **7.**, **12.**, **19.**, **20.**, **21.**, **24.**, **25.**, **26.**, **46.**, **49.**, **55.**, **58.**, **60.**, **61.**, **63.**, **68.**, **74.**, **76.**, **77.**, **79.**, **88.**, **98.**, **99.**, **104.**, **108.**, **109.**, **117.**, **118.** ja **119.** all vt. § 15. Üldloetellu võetud hiliste deskriptiivsõnade — nimelt nr. nr. **41.** *kronu*, **64.** *mölò, moĺù*, **69.** *nosù*, **70.** *noĺsù*, **73.** *oi̯s̀, oššù*, **93.** *suksù*, **103.** *toGù*, **105.** *toBù*, **107.** *tosù*, **114.** *uśo* — vt. § 48.

§ 6. E. *oi̯-* *ei̯*-sõnade h ä ä l i k u l i s e k ü l j e a r e n g u t § 4 esitatud materjali põhjal vaatlusele võttes paistab silma kõigepäält, et suurel hulgal juhtusid sg. n. absoluutses lõpus e. keelele omase lõppkao tõttu pole kummastki suffiksiteisendist jäänd jälgegi.

Nõnda *-oi̯ > 0*: **2.** *An(n), añ*, **5.** *Ants*, **6.** Arm, *arm*, **7.** *Ell, el̄*, **12.** *i̯i̯n̄, eñ*, **15.** (Jäm.) *îr*, (Vastl.) *hîr*, **16.** *il̄*, **19.** *i̯āk̀, i̯oak̀* jne., **21.** *i̯uk̄*, **22.** Kack, kack (= *kak̄*, vana kkl.), *kāk̀-, kak̄*, **23.** kack, katt, **27.** Kert, *Kärt*, **29.** *ket̄*, **30.** *ki̯i̯ts*, **34.** (Saarem.) *kirì*, **35.** *kīs̀*,

36. Kuiɣt (= *?küi̯t, ?kiu̯t* vana kkl.), *küt, küi̯t, kiɨu̯t, kiu̯t, küi̯t,* **37.** kol, *kol̄, kol̄,* **42.** *kui̯k,* **43.** (Müll) Kuck, (Horn) Kuk, (Kuus) *kuk,* **44.** *kuk̄, kukk,* **48.** *lauk, lau̯k, Lauk,* **49.** (Halj) *Lien,* (Jäm) *lên,* **50.** Lõiw, **54.** *lep, lep̄,* **55.** (Ki) *lis,* (Pu) *Lîs,* **56.** (Jäm, Kihlk) *lui̯k,* **57.** Luʒ, luʒ, *luts, luts,* **59.** (Halj) *maim,* **61.** Mats, **63.** Mik, *mik̄, Mik̄, Mikk,* **66.** *nei̯D,* (WerroE) *neid,* **71.** nuck (= *nuk̄*), Nuk, *nuk̄, nukk,* **72.** (KoḍVok) *niȧl-,* (Virum.) *Nääl,* **74.** *pä̆p,* **76.** *pêp,* **77.** *Peet, pie̯t, pêt,* **78.** *pei̯G, pei̯D-, pei̯t-,* **84.** *pull, pul̄,* **86.** *päits, päi̯ts,* **88.** *Rein, rei̯n,* **91.** ruſck (= *rusk*), **92.** Silm, ſilm, *silm,* **99.** Tiit, *tit,* **100.** (Ki) *tiɨl̄, tir̄, til̄,* **108.** *trîn,* **110.** *tõm,* **118.** *vit,* **121.** Wärb, *värB, värv,* **122.** (vana kkl. *äi̯* =) Hei, **124.** *äm̄.*

Samuti ka *-ei̯* > *0* juhuseil: **8.** *em, em̄,* **25.** *Kai, kai̯,* **40.** *koi̯, kõo̯,* (pro **koi̯G* etc. *G*-tu kuju nominatiivi üldistatud oblikvakäändeist nagu g. sg. *koŭu̯è* jm.), **43.** Kuck, Kuk, kuk (vana kkl., = *kuk̄*), *kuk,* **50.** *lõi̯v,* **51.** *lill, lil̄, läl̄,* **52.** *lell, lel̄,* **56.** luick, Luick, luik, *lui̯k,* **58.** *Mai, mai̯,* **59.** *mai̯m,* **60.** Mal, *Mall, mal̄,* **62.** *Memm, mem̄, mäm̄,* **72.** *näl,* **75.** Panj, *paŋ́ȧ, paŋG,* **80.** Pol, Pöll, Pöl, pöl (= *põl̄,* vana kkl.), *pol̄, pöl̄, põl̄, põl̄,* **94.** Taat, Taet, *tät, tae̯t, tät, elDat, toa̯t, tua̯t,* **95.** Tal, *tall, tal, tal̄,* **102.** *titt, tit̄,* **111.** *sõts,* **115.** *ut̄, ut̄,* **123.** Eyt, Eit, eit, (*-ei̯t,* vana kkl.), *ei̯t.*

Diftongi järelkomponendi *i̯* kadu (kõigil esitatud juhuseil päälegi rõhutus silbis) on olnud õige varane, mõningais tingimusis võibolla ju algsm. ajajärgu lõpupoole nähteid (vrd. § 43). Nõnda siis *-o, -e* (resp. *-u, -e*) sn. lõpul, nagu iga lahtise silbi vokaal sn. teises silbis esimese pika olles, allus hääliksäästuslikule lõppkaole, vt. Kettunen KodD 187, VKÄH 86, 88, 98. Loomulikult see häälikseis valitseb ju vanimaist keele mälestusmärgest pääle: Müll Kuck, Stahl Luʒ, luick, Gutsl Kack, Lõiw, Gös[1] nuck, Horn Nuk, Mal, Mik, Helle An, Mai, Mats jne., läbistab e. elavad murded äärmisest põhjast (Kuus *An̄, il̄, kuk̄, tit̄, tät̄;* vrd. ka EK III 36 järgg. Linda Pärdi esitatud ainestikus alati lõppkadu: ess. sg. *laṗsen, köṷs, löṷl, velG, teṙv* jm.) kaugeimate lõunapunktideni (Vastl *hîr,* SetuS *le.n̄, lõi̯v, lùi̯k,* LutsiK *lell,* SA *luts,* jm.) ja läänepoolseimalt Läänemere rannikuilt (Jäm *îr, lên,* Rg *kirì, kuk̄,* jm.) Peipsini idas (Kod *lui̯k, kuk̄, pel̄*).

§ 7. Ainult soomepärase Kirde-Eesti rannamurrakud näitavad enda iseloomule omast lõppvokaali püsimust, nõnda näit. Halj *kirju, kukke, nukke, peigu* (~ *peigmies*), *Pekku, Tiiu, Triinu, Truuttu, utte, Viiu,* VirN *lau̯kku, lille, lui̯kke, mai̯mu, mikku, ei̯tte,* veel kindlamini aga Vaiv rannamurrak: *kai̯ie, kiu̯tto, koḷḷi, kîsu,*

[1] Gös Leppo on ilmne lausenäitest abstraheeritud sg. partitiivikuju.

laụkku, mi̇kko, nu̇kku, pȯlle. Sellega kõrvuti, aga nähtavasti sisemaa poolt tehtud ülestähendusis (niisugused näikse olevat N. Odra andmed Vaiv-st) või aga säält poolt rannikukeelele avaldund mõjust tingitult tihti võib kohata lõppkaolisigi vorme: Halj *Ants, arm, kukk, lauk, memm, Tiit, taat, tall, poll, pull, Rein,* VirN *nāl, talˉ,* Vaiv *mikˉ, talˉ* jne. Lõppvokaali püsimuse kõikuvuse kohta üldse kõnesoleval murdealal lisanäiteks vrd. J. Margi ülestähendusist Halj. *kallaspuolikku, kandu, kappa, kaun(a), karikka, kasvu, keppi, kuitsikka, kulmu ~ kanerik, kuld, nahk, rapin* jne.; A. Vaigla, EK V 19—30 Vaiv.: *kȯkka* 'konks', *uọ̇no* 'paha, kõhn, lahja', *ur̀sti,* 'voodilina' *~kur̀dik* 'tapp', *por̀mur* 'raasuke, kooruke' jne.

Selle kõrval täiesti ootuspärane on ka lõppvokaali püsimine värsivormiga kaitstud (sellest juba Veske, ERL I lhk. X) arhailises rahvaluulekeeles, kus lõppkaolistega kõrvuti tulevad ette nominatiivid sg. nagu *keĭsŏ, kissu, kukke,* lauĭo ~ *lauku, luike, Maie, memme, neidu, nukke ~ nukku, pangi, peigu, Päskŏ, päitso, talle, ukku.*

§ 8. Kuid samal ajal esineb lõppvokaal veel suures hulgas e. üldloetelu sõnu ka lõppkao alal, väljaspool e. kirdemurdeid ja rahvaluulekeelt, kuigi juba erilisis tingimusis — kinnise silbi tüve vältes, populaarselt väljendudes nominatiiv genetiivkujulisena. Nõnda Kuusalus, kus puudub muidu üldeestiline puhtkvantitatiivne vältevaheldus (vt. L. Pärt, EK III 36—7: *ämmaD, le̊hma* [g. sg.], *hîreD* jm.), leiame vastavalt: *Ȧnne, e̊llu, i̊llu, i̯ākku, nânu, tî̯u* (sellega paralleelselt *aňDù, ařmù* [p. sg.] — sisemaalt pääletungiva vaheldusedustuse jälgi?). Siin — või ehk ka eelm. § Halj. ja Vaiv. nähted kuuluvad osalt siia? — pole väliselt märgata muud kui ainult ootusvastast lõppkao puudumist, mis peaks olema üldistund millestki kinnisest, kunagi konsonantainesega lõppend silbist.

Mujal e. keele alal igalpool kõnesolev iseäralik nominatiiviliik paistab silma oma genetiivitaolise vältenõrgemusega, mis ulatub läbi kogu paradigmi lahtis-silpsegi tüve: **1.** *ādò,* **ādù, 4. Hanto,** *Hanno, aňDù,* **7.** *Ĕl̆lù,* **8. emme** (Helle, = ? *eḿmè*), **11. Harjo,** *arju,* **12. Henno, Hinno,** *hiĭ̈nò,* **15. Hiro** (= *hīrò*), *īrù,* **17.** *i̯t̆tù,* **20.** *Jaano, i̯aňò,* **21.** *Ju̯k̆kù, i̯u̯k̆kù, i̯u̯k̆kò,* **24.** *kallè, Kālù, Ka̯e̯lù, kāl̆ù,* **34. Kirjo,** *kiri̯ù, kiri̯ò, kiřò,* **35.** *kīsù, tīs̆sù,* **40.** *ko̯u̯è, kȫu̯è, kõu̯è, kõvè,* **45.** *ku̯k̆kù, kuku,* **46.** *kuštù, kuśtò,* **49. Leno** (= *lēnò*), *Leenu, lienù, lēnù,* **55. Liso** (= *līsò*), *Liiso, līsò, līsù, Līsù,* **56. Luige** (n. sg.), **62.** *Mõmmõ, me̊mmù,* **63.** *Miku, mi̯k̆kù, Miko,* **65.** *Muśtò-, mustu, Mustù, muštò,* **66.** *neiu, nè i̯i̯ù, ne i̯i̯ù, nä i̯i̯ò,* **70.** *noťsò, noťsù, notsù, noťśò,* **71.** *nu̯k̆kù,* **73.** *Oizo, oŝsù, oi̯sù, oẹsù, uŝśò, oi̯śò,* **76. Pepe, Pepo** (= ? *pēBè, pēBò*), **77.** *pi̯ẹDù, pēDò,* **78.** *pe i̯i̯ù,*

peiu, peio, **79.** *pe̮ĕkkù, Pe̮ĕkkò-,* **87.** *pääzo, pääzu,* **93.** *süksù, suksu, suksù, sukśò,* **98.** Tio (= *tĭò*), *Tiiu, -tiiu, tĭi̯ù, tĭi̯ò,* **99.** *tĭdò,* **100.** Tillo (= *tillò*), *tiĭlo, tillo, tiĭlù, tiĭlè, tśiĭlli-, tiĭlĭ, tśilè-, tsilo,* **102.** titto (= *tiĭttù*), *tiĭttù,* **108.** Trino (= *trĭnò*), *Triinu, rĭnù, trĭnù,* **109.** Truto (= *trūĭtò*), *Truutu* (Halj., vrd. § 7), **110.** tömmo (= *tõmmò*), *tommu* (vrd. § 7), *Tõmmu-, tõm̆mù,* **111.** Зöбſi (= *tsõDsi̯*), *tsõdzõ, tsõdze, tsõDzè, sõtsè,* **112.** *ukkù,* **113.** *uppò,* **115.** utto = (= *uĭtò*), *uĭtè, uĭtù, uĭttù, utje, uťe, uĭtè,* **116.** *veljo, velju, veľo,* **117.** *Vīu, vi̯ù, Vīo, vĭi̯ù, vi̯ù,* **118.** *vĭDò,* **119.** Wille (= *vi̯llè*), *vi̯llù,* **121.** *Vervo* (= *värvò*), *värvu* (vrd. § 7), **122.** *Äio* (rhvl., = *ä̮i̯ò*), *e̮i̯i̯ò,* **123.** *ääďe, aadõ, äďi,* **124.** *ämù* (< *ämmù*). Nõnda siis ootuspäraste **âD, *anì, *it̄, *i̯ân* jne. asemel ja samasuguste *Ell, em̄, hîr, kirì* jm. kõrval esineb nominatiivina nende genetiivne kuju *ādù* jne., *Ei̯llù, kiri̯ù* jm. Oma näiteist selguva üldeestilisuse tõttu see lõppkao puudumisnähe vaevalt võiks seletuda hilise võõra mõjuga nagu ta vaste vepsas (vt. Kettunen, LVHA II 55, on tõlgitsend hiliste vn. laenude nagu *vańka, kuźma* jm. analoogial sündinuiks veps. enamasti vokatiivselt tarvitatavad lõppkao erandid *häblä, muţšu* jm.), kuigi kõnesolevate *oi̯*-sõnade kõrval ka eestis just hiliseil (vn.) laenudel on lõppvok. säilitamise tendentsi (murd. *kreslà, pitskà, Lēnà, Aňnà* jm., vt. Kettunen, KodD 187). Pole aga taaski põhjust nende vanust ülihinnata, siin mingisugust algsm. *-i̯* silpisulgevat konsonandiomadust leides, mis oleks 1. ja 2. sb. vahelise konsonantainese pannud astmevaheldusliku nõrgenema, nagu näikse mõtlevat Setälä, ÄH 53 (lähedase juhu *näljane* < < **näl'ä̮i̯nen* oletamisel), ja Kettunen, KodD 196, eriti alam. 3, kus *kiri̯ò* < **kiri̯oi̯* otse rekonstrueeritakse. Sellega jõutaks välja kaheteralisele hääliksäädusele, millega peaks olema hääliksäädusliк ühelt poolt *hīr* < **hīroi̯* tüüp, teiselt poolt aga ka tüüp *hīrù* põlisvana, nõnda siis ühel ja samal juhusel *i̯* oleks võind (eri murdeis?) silpi sulgeda ja sulgemata olla, ja edasi koguni *i̯*-järelkomponendi kadu üheaegselt olla vokaali lõppkaost vanem (*hîr*) kui ka noorem (*hīrù*)! Eestis on aga ju muidugi küllalt kinnis-silpsete oblikvakäänete tüve üldistusi (nominatiivis) nagu (vt. Kettunen, VKÄH 88) *kehva, lahja, valju* jm. Samuti kui sisekaolisile *kuldne, hiline* (< **hili̯n-* < **hili̯an-* < **hili̯a̯inen*), *lepne, nahkne, naline* on raske leida analoogiaseletust, kergem aga paistab leida tüveanaloogia alust tüübile *kullane, lepane* sg. genetiivist (vrd. genetiivi hilismoodustusis *ilmalik, korralik*!), nagu on näidand juba J. Hurt, Die estnischen nomina auf ne purum 109, nõndasama on raske analoogiliseks pidada (seda siiski ka võimalikuks arvand *vak̄ : vakkà* tüübi põhjal Kettunen, l. c. 86) *kuk̄* lõppkaolist tüüpi. Seda

tundub kergem olevat teha tüübiga *kuk̆kù, kirj̨ù,* mille juures analoogia aluseks andub jällegi eestis äsjanähtu põhjal muidugi üldistuma kalduv genetiivtüvi. Käesolevas suurelt osalt meelitusnimedest ja -sõnust koosnevas *oj̨*-rühmas sel teel näikse kujunend nagu miski genetiivne vokatiivkääne, 'vokatiiv-genetiiv'. Sama lugu ilmneb näit. e. kkl-ski igapäevaseiks meelitlevaiks kõnetelusõnuks saand genetiivseis *kulla, poja (ole nõnda kulla! pai poja!).* Võibolla tohiks ehk nendetaoliste seletamisel süntaksit appi võtta järgmiselt. Mõeldav võiks olla siin süntaktiline ellips, näit. *kulla mees* > *kulla,* milline genetiiv oleks atributiivne *genetivus qualitatis* ehk, nagu teda E. A. Tunkelo teoses Alkusuomen genitiivi absoluuttisen nimen apuglossana 122 ligemalt süntaktiliselt määritleb, *status accidentiae* (vrd. sm. *tarmon mies, kunnon ihminen* jne. = *tarmokas, kunnollinen*). Samuti *poja naaskel, p. nööp, p. pamp* jne. > on võind anda elliptiliselt *poja,* vrd. Tunkelo' l. c. lhk. 100 sm. *status interferentiae* näiteid: *tütön typykät, varsaŋ⌣kutjana* jm. Nõnda ka genetiivsest *kuku* ('lille') *laps, k. poiss* jne. konstruktsioonist on abstraheeritud ehk adjektiivne *kuku*; edasi *värvu lind, pääsu lind* > *värvu, pääsu, ute lammas* > *ute, notsu siga* > > *notsu, velju poiss* > *velju, ämmu saad* > *ä(m)mu* jne. Propriumnimedes (vt. l. c. lhk. 90 tüüpi *Bachmanni isand)* see näite on eriti mõistetav: *Leenu tütar, L. naine* jne. (= *Leenune t., n.*) > > *Leenu, Aadu poeg, A. mees* jne. > *Aadu,* kuna paralleel temale, elliptiline genetiivkuju (morfoloogiline), on olemasolevaks konstateeritud. Eesti kohanimedes (*Tartu linn* > *Tartu, Eesti maa* > *Eesti* jne., e. üldloetelust kuulub otseselt siia *arju* < *Harjumaa*) Aarni Penttilä' poolt Vir. 1924 70–74. Eesti rohke genetiivse liitumise tarvitamine liitsõnus (selle hindamist ja seletust vt. Tunkelo'l l. c. 118—9) omab kõnesolevas juhus ühe oma väljendumisvormi.

§ 9. Pääle § 6 käsiteldud lõppkaojuhuste on e. *-oj̨, -ęj̨* tuletuslõpu vokaalareng jälgitav. Nimelt 1. *-oj̨* > *-o* ≡ mitmel juhul, kõigepäält a) ju vanas kkl-ski: XV sajandi vakurm. Henno, Hinno, Hanno, Hanto, Kullamaa vakurm. kettopoyck, Turu käsikirjas kodon (= ? *koDōn,* soomepärane illatiiv tekstimõtte järgi), Stahl'il ubbokalla (= *uBò-kalà*), kegko (= *käGò*), Rossihnius'el piſſohand (= *pisò-hañD*), Gutslaff'il Vnno (= *unò*), Hobbo (= *hoBò*), Göseken'il armo (= *ārmo*), Kucko (= *kuk̆kò*), Hobbo, titto (= *tit̆tò*), Hornung'il Kukko (= *kuk̆kò*), Koddo (= *koDò*), käggo (= *käGò*), Thor-Helle'l Ado (= *āDò*), Anno (= *anò*), kakko (= *kak̆kò*), kirjo, Kollo (= *kolò*), onno (= *onò*) jne.. *o* vaheldub siin kinnises silbis (Gutslaff'il siiski eri tingimusil) *u*-ga: Stahl'i kegkuſt (= *käGùst*), lutzuſt (= *lutsùst*), Ros-

sihnius'e **mötzhobbuſt** (= *mȭts-hoʙùst*), Gutsl-i **Hobbuſt** (= *hoʙùst*), Göseken'i **armuſt**, Hornung'i **Koddunt** =(*koᴅùnt̀*), Helle' **hobbutwarв** (= *hoʙùt̀-*). See vaheldus aga pole sugugi eranditult järjekindel, märgitagu vaid näit. G. Müller'i **Kucku** (= *kuk̆kù*), Gutsl-i **Vnnu** (= *unù*), Göseken'i **unnu** (= *unù*). Säärast *o* ja *u* eraldamist (eP-murdelises) vanas kkl-es on pidand kunstlikuks Ahrens, EGr.[2] 22, 23, sellevastu Wiedemann, EGr. 47, ja prof. A. Saareste (suuliselt) arvab selles peegelduvat vana kkl. häälikseisu põhjaks olnud mingi algselt vana vokaalseisu jälgi. Vana (eP) kkl. arendajate hulgas on tähtsal määral (obs. eriti Göseken) loode-eesti murde edustajaid, pole ka siis ime, et järgsilpide (*oi̯* >) *o* on võind esineda sääl mingis praeguse e. loodemurrete *o*-arengu (sellest vt. järgnevas punkt c all) taolises seisukorras, mida tolleaegne saamatu kirjaviis vahest ei suutnud paberil küllalt reljeefselt kinnistada. XVIII sajandil ja XIX s. esimesel poolel jatkus sama (W. Hupel'i Sprl.[2] a. 1818 näit. veel reeglistatud) kirjaviisi E. Ahrens'i algatatud ortograafiareformini, mis e. kkl-es pani maksma kesk- ja kirde-e. järgsilpide *o*-edustuse (> *u*)normid.

Igatahes aga ka vana kkl. ortograafia, mitte oma pärit-oluala kirde-e. murrete, seisukohalt tuleb hinnata Neus'i rhvl. (NeusVL) põimingute nagu **Harjo, päitſo** ~ **llñe-ukkuв** jm. äsjastüüpset vaheldust.

b) *-oi̯* > *-o* = elavais e. murdeis, ligikaudu samal määral kui vahetuis ingRos sm. naabrusmurdeis (vt. Mg., RMP 78), ainult äärmises kirderannamurdes, nõnda üldloetelus Vaivara *âᴅo̯, anò, enò, kolò, kiu̯tto, koᴅò (koᴅònt), kuѕ̀to, kägò* jm. Esimene esitatud näiteist aga juba näitab *o* kõrgenemist, milline nähtus *o* püsimise kõrval A. Vaigla poolt EK V 19—30 avaldatud materjali järgi otsustades (*kohlo̯s* ~ *tohlu̯s, kuŕᴅiguga*[1] [*kuŕᴅik* 'tapp'], *pläsò* jm., isegi *kaѕ̀suma* [~ sm. *katsomaan*]!) näib omavat kindlad juured.

Teine c) (ka diftongist saabund) *o* esinemise ala on eP loodeosas, keskkohaga Läänemaal, kust esinevad näited *koᴅò-, nigu̯, käg̀ol, perù, noѕ̀o, pe̯i̯ò* (Ri, märkimises taoteldud mingit *u*-le liginevat *o*-d; vrd. lisaks ibid. *teᴅrè koi̯ò, oi̯ᴅo : o̯i̯ò* ~ *pīlu̯-pīlu̯* [parte kütsudes], *taŋgu̯ᴅ* ~ isegi *ne̯i̯iù* [: *ne̯i̯iоᴅ*], *oѕ̌sù*), *kodo : koeo, kolo, päetso* (Mihkli), *kiŕi̯ŏ, koťťò* (Vigala), *kiŕi̯ò* (Kullamaa, Mihkli). Selle edustusviisi Põhja-Läänemaalt mainib juba Veske, EKSArm. 1878 (VI) 33: 'Mõnes Läänemaa kohas, nagu Nigula ja Martna kihelkonnas, on enndine „*o*“ teiſe ſilbiſe jäänud ehk enndine „*u*“ „*o*“-ks muutnud, näit.: „*lugod*“, „*wehod*“, „*kogome*“, „*kogodus*“,

[1] Trükitud vigaselt: *kuŕᴅiguga.*

„kokko“, „obofe“, „fino“, „roho“, „wago“. Siin on algupärased *o* ja *u* suhted segunend (obs. *fino*, sm. *sinun — neĭi̯ù*, sm. *neito*[*nen*]), nagu ka selgub Saaberk(-Saareste) Vig 34 näiteist *talù, nõBù ~ mīsȯD* 'vurrud, mokahabe', *aĭkkȯ* 'agu'. Tõenäoliselt meil seekord on tegu arenguga (*oi̯* >) *o* > *u* > *o*, *u̯*, *ȯ*, *o̯*, mitte algsm. *o* säilimisedustusega, nagu veel kindlamini

d) Põhja-Viljandimaal, millise murde pärasuses ei tarvitse kahelda VK II Kolga-Jaani rhvl. *ono-, kodo* tüübi puhul. Kuna muidu valitseb *o* > *u* (*Ellu, Kirju, Liizu* jne.), on kõnesolevail juhuseil ilmne (*o* >) *u* > *o* hiline assimilatsioon 1. silbis *o* esinedes, vrd. lisaks VK II 57 *kopotamas,* 80 *saani koljo,* 135 *Lopotid,* 164 *kobrolehed* jne. Täitsa sarnaselt seletub Ki *o* juhtudel nagu *oBȯ, kolȯmaĭs, oi̯sȯ* kõrvuti muidu üldhääliksäädusliku *u*-ga: *i̯i̯ŋnù, ki̯u̯DùD, ti̯i̯llùD* jne. Sama *u* > *o* M. Tooms'i teateil koguni Juuruski: *koi̯ȯ* 'koju'.

eP murdeist esineb § 4 *oi̯*-ainestiku järgi e) järgsilpide *o* veel Kodaveres, aga säälgi tõendatavasti (vt. Kettunen, KodVok 109 112, KodD 182) hilise *u* > *o* muutuse kaudu, eelneva silbi vokalismi iseloomust olenedes: *koDȯ, käGȯ, värvoĭkkene, kèĭtȯD, onȯ, kroŋȯ, moĭȯ, piäsoĭkkene, pùĭlȯD*, ja Kettunen'i KodVok 132 konstateeringu järgi koguni Alutaguselgi Jõhvis ning eriti Lüganusel, mida tõendavad ka hilisemad ülestähendused (Saareste, EKirj. 1921 [XIV], 251—253 Lüganuselt: *oBone,* partits. *lõegato* [vrd. sm. *leikattu*], *nähto, anneto ~ tütriku* [sm. murd. *tütterikko*], *ämarikul*) säältsamast: *koDo.*

-o (ka < *-oi̯*) f) pääala eestis on aga eL murde kaguosa. Esitatud ainestiku põhjal leidub teda Põlvas: *neio, Reino* (Wiedemann'i WerroE järgi), *hiiro, Kiko, pizo, tarro, veljo* (Hurda VK I järgi, millise rhvl. murde-ehtsuses pole põhjust kahelda), *unò* (H. Jänes'el, EK III 171—174, lisanäiteiks vrd. säälsamas *karBȯ* 'inimese kohta, kes midagi ei leia', *palȯ, alostaś*), edasi lõunemal Räpinas: *āDȯ, aGȯ, hiŋnȯ, i̯āŋȯ, i̯uĭkkȯ, kiĭkkoĭkkęnę, kärDȯ, rūDȯ, käGȯ, līsȯ, sukśȯ;* Vastseliinas: *Anȯ, unȯ, kolȯ, koDȯ, kri̯ŋȯ, muštȯ, nää̯i̯ȯ*; Setumaal: *agȯ, unȯ, kägȯ, kiagȯ, kodȯ, koĭtOh, oi̯śȯ, Peĭkkȯ, ŕebȯ, tarȯ.* Viimaksmainitud murdealu (Räp., Vastl., setu) pääasjalikult edustavad ka Hurda SL II pea-aegu üldiselt sama *o*-edustust konstateerivad näited: *ketso, kiko, Kiŕo, Ono-, unolõ, Haŕo-, hiiro, Päitso, hobo, pizo ~ piso* jm. Järgsilpide *o* esinemine tõestatav ka Kraasnas: *ono, kedzokaist, taro,* ja mõnel korral isegi Lutsis: *Jaano, kotoh, veĺo.*

Selle üldedustuse kõrval astub samul aladel esile aga ka (*-oi̯* >) *-o* > *-u*, nii Põlvas *Andzu* (Wiedemann'i WerroE järgi), *tipu* (Hurdal VK I), Räpinas *anDsù, armù, i̯āGù,* Vastseliinas *hīrù, kiu̯Dù, kuĭkkù, lutsù, pizù, reĭnù,* Setumaal *hobù, kaĭkkU, peĭkkù,*

pisù, Kraasnas *velju*, Lutsis näikse *u*-edustus olevat enamuseski: *Andzu, unu, hīru', hobù, kodu, Neīdu, taru, Tiiu*, Seltini-Aluliinas aga koguni ainuvalitsev: *onù, obù, ei̯ru, perù, rebù, tarù*.

Kettunen KodVok 132 tõestab niisuguse „scheinbar sekundär entwickeltes Schwanken zwischen *o* und *u*" edustuse eL põhjapoolses osas kunni Võnnuni, O. Parmas EK II 52 konstateerib Vastseliina murde kohta ebamääraselt: „Paljuis sõnus esineb *o* kaugemal esimest silpi: *kubo, kägo, talo, vido, ago, aro*". Igatahes ei saa sõnasõnalt võtta väiteid nagu Wiedemann'il EGr. 47 „Im Dörptehstnischen verhält sich die Sache wie im Finnischen" (scil. algsm. [*oi̯*>] *o* =, Mg.) või Kettunen'il KodVok 178 setu murde kohta lausutu „*oi̯* ist nämlich in der Regel [1] durch *o* vertreten", sest nagu eelesitatud *oi̯*-sõnade ainestiku põhjal võib järeldada, on kogu eL kagumurdeile omane miski spetsiaaluurimuse puudumise tõttu senni ebamäärane sekundaarne *o* ~ *u* kõikumine.

g) *-oi̯* > *-o* > *-u* on järjekindlaks hääliksääduseks (vt. Kettunen, KodD 181—2, VKÄH 83) kogu muul näidetega edustatud põhja-, kesk- ja edela-eesti murdealal, nõnda Haljala: *kapu, kolu, kotu, käku, toku*, Viru-Nigula: *kakù, värvu*, Viru-Jaagupi: *värùD*, Kuusalu: *i̯ākku, kakù, kolù, tū̆u*, Rõigi: *isù, ittù, kilù, kägù, trù, kiri̯ù, küi̯Dù, kui̯Gù, reBù*, Kihlk.: *kīsù* jm., Jämaja: *oBù, lēnù, kiŭ̆Dù, koDùnt, leppù*, Valj. *antsù, ketTù, kilù, kiri̯ù*, Ida-Saaremaa (Mustonen'i ehtmurdeste rahvalaulude järgi): *Anu, õbu*, Saare-Jaani: *obu*, Järva-Madise: *onule, talù, tosù*, Tori: *oBù, tõnù, tīDù, vū̆ù*, Häädemeeste: *viù, vīDù*, Torma: *pä̆i̯tsù, MustuDa*, Maarja-Magdaleena: *kroñù, molĭù, käGù, pēDù, toBù*, Puhja: *Anù, Ellù, Eñnù, koDù, lutsù, oi̯sù*, Tarvastu: *eñnù, trù, i̯uk̆kù, vilĭlù*. Punkt d) all käsiteldud hilist assimilatsiooni aga võib ka kõnesolevais paigus ilmsesti mõnikord kohata, nõnda Maarja-Magd. (*oi̯*-näited küll kahjuks puuduvad) maksab van. *ohu* > *oho* hääliksäädus: *nohò, rohòD, tohòst* jne., obs. ka Puhja (kui siin pole tegu mingi algupärasema, põhjapoolsest mõjust tõrjutud eL edustuse jälgedega,? vrd. punkt f all) mõningaid *o*-lisi sõnakujusid (H. Osmani järgi, ESA) *koi̯ò* 'kuju', *kroñò, līsò* (~ *līsù*).

Selle sirgejoonelise eP häälik-edustuse iseloomustavaks piirdeks on aga teatavasti, et *u* avaneb *o*-ks (resp. *ȯ* -ks), kui eelkäiva konsonantaine kao tõttu satub kõrvu (diftongi moodustades? — seda põhjusega kahelnud Saareste, LVK I lhk. XIV) mingi vo-

[1] Suuliselt K. teatabki selle väljendise soomekeelses redaktsioonis olnuvat 'tavallisemmin', mitte 'säännöllisesti', nagu saksakeelne tõlge eeldaks.

kaaliga eelkäivast silbist: *Käo, käo, käǫD* (:*kägù*), *Lõo, lõǫ̀, lõǒkke.* Raske on uskuda sel korral mingi põlise *o* püsimist, mida näikse mõtlevat Kettunen[1] KodVok 102—3, VKÄH 83, — on ju ka algseis *u*-sõnus samasuguses *magù* : *maˌòl* vahekorras (vrd. sm. *maku* : *maun*) *o* salgamatult hilise arengu tulemus. Nähe ise pole ju lõppeks ka üldpõhjaeestiline (rääkimatagi eL murdeist, kus täisi ootuspärane (vt. punkt f ülemal) on suhe *aǫ̀ : agò* ja ainult Seltini-Aluliinast esineb *agù* : *aǫ̀-* suhe), nagu selgub näit. Haljala edustusviisist (*kapu:*) *kaud, käud*; sama *u*-lisust Kuusalu kohta konstateerib L. Pärt EK III 37.

Ki *pätsùD* sn. puhul esilekerkiva *-oį* > *-o* >> *-ü* muutuses väljenduvast vokaalharmoniast vt. § 44.

§ 10. 2. a) *-ęį* > *-ę, -õ* (*-ę*) = hääliksääduslikult (vt. Kettunen, KodVok 116, VKÄH 83) kagueesti (võru-setu) murdes, mis peegeldubki vastavalt e. üldloetelus: võru-setu (J. Hurda SL II järgi) *Annẽ-* (= *-õ*, vt. Hurt, SL I 7), *Luigẽ', tsõdsõlõ,* Räpina *aňnę, põľlę,* Vastseliina (säälse *ę*-edustuse kohta spetsiaalsemalt vt. O. Parmas, EK II 52) *lõį-vęǩkęnę, maįmę, pilgęni,* setu *pilgẹ̀ni', piɹgẹ́ni'*, Kraasna *Annõ, tsõdzõ, aadõ,* Lutsi *Anõ, Mõmmõ.* Kõrvuti sellega aga leidub samult aladelt põiminguis ka mõningaid *ę* (*ę*) > *e* juhuseid: Põlva (Wiedemann'i WerroE järgi) *utje,* (Hurda VK I järgi) *tiize* (lhk. 8 trükivigaselt *tiize*), *tsõdze,* Vastl. *maįįè,* Räp. ja Vastl. *meňmè,* võru-setu (SL II Hurda järgi) *memmele, tiľle,* setu *ćsilè,* Kraasna *ääde, pangelda,* Lutsi *lellekene, pangele, tsõdze.* Need on kas esimese silbi esivokaalsusega esilekutsutud progressiivse palataalattraktsiooni tulemusi (*meňmè, ääde, lellekene*) või eelkäiva konsonantainese (meelituslikust) palatalisatsioonist tingitud häälikmuutuse tagajärg (*utje* = *uťťè, tsõdze* = *tsõˌdźè, ćsilè* = *? ćsiľè* jm.), kuigi palatalisatsioon ise on mõnikord võind hiljem kaduma minna (näit. Räpina *anè* < *? aňe* < **aneį*, Vastl. *uťťè,* Hurda SL II *utte* [siiski ka ~ *uťe*] < *uťťe*).

Huvitavalt *õ* esinemist osutab ka eP alal muist eraldunult Kihnu murre: *aňnǒD, õDǒ* (: *õę̀D*), *luįgǒD, maľlǒ, põľlǒD, taľlǒD, uťtǒD,* millist edustust Saareste' suulise arvamisavalduse järgi võiks pidada eL omaga üheväärseks, ühtekuuluvaks, nii siis ühiselt algsoomest pärandunuks.

Muidu aga on eP-s ja selle naabruses eL-s, äsjakäsiteldud murdealad välja arvatud, üldiselt — hääliksääduse kohta vt. Kettunen, KodVok 116, KodD 181, VKÄH 83 — b) *-ęį* < *-ę* > *-e*: **1.** *Uąde,* **2.** *Aňne,*

[1] Suuliselt ta edasi püsib sel arvamisel, viidates ms. juhule nagu *koos* < *ko-os* < **koγossa* pro **kous.*

Anne, aňnè, 8. **emme** (= *eḿmè*), *emmelta, emmedele, eḿmè,* 14. **ḫödde** (=*hõDè*), **ödde**: **öddeſt** (=*õDè* : *õDèst*), **Ödde**, *õDè, õDèD,* 24. *kaľlè,* 25. *Kaie, kaı̯ie, kaı̯ièD,* 33. *kile,* 40. *koo̯ve, koo̯u̯è, kõo̯u̯è,* 43. **Kuckhe, Kucke, Kuckeſt** (= *kuk̆kè, kuk̆kèst*), *kukke, kuke, ku/kke*: *-k̆kèD,* 51. *lille, läl̆leD, liľlè, läľlè,* 52. *leľle, lelle, leľlè,* 53. *lõḿmè-,* 56. **luicḱeſt** (= *luı̯Gèst*), **Luige**, *luike, loe̯Gele, luė̯Gè,* 58. **Maie**, *Maiega, maiekene,* 61. *MaDsè* (< *⁺matse̯in* või? < *maDise*), 62. **memmeb**, *memme, meḿme, meḿmèl, meḿmè,* 71. *nukke,* 72. *näl, -e,* 75. **pangeb**, *paŋGeGa, paŋGè,* 76. **Pepe** (= *?pēBè*), 80. [1] **Pöll/e** (= *põl̄,-e*), *põlleta, poľle, pöľlè, polled, pe̯ľlèD.* 82. *pirgeni, pilgeni,* 90. **Robbe** (= *roBè*), 94. **tabe** (= *tāDè*), 95. **talleſt**, **Talle**, *talle, taľlè, talled,* 100. (Puhja) *tiľlè,* 102. *titega, ti/ted, -t̆tè,* 111. (Kolga-Jaani, Hurda VK II järgi) *sõdsedelle, sosè, söššèD,* 115. *uťtè, uťtè,* 119. **Wille**, 123. **Eiteſid**, **eideke**, **äideke** (= *äi̯Deḱkene*, Virumaalt Neus'i rhvl. järgi), *e̯i̯Dè, ēDè.*

§ 11. 3) Silmatorkava järjekindlusega leidub kogu eL murdealal jälgi *-o̯i̯, -e̯i̯* edustumisest (*o, u, ę, e* kõrval) *a-, ä*-ga juba vana kirjakl. tõendusist pääle, nagu näitavad Gutslaff'i **Lella** (= *leľlà*) **Lutz/a, Silm/a**, Göseken'i (kelle ainestikust teatavasti osa pärit eL-st, arvatavasti eelmise autori kaudu) **lella, Kucka** (= *kuk̆kà* eL?), mitte vähem aga ka nüüdismurdeis esinevaid: Räpina *puľla', tiťtà* < ? *дитя*-st *a*-tüvelisena, vrd. lhk. 30), Seltini-Aluliina *lau̯gà* (? laenatud *a*-tüvesena, vt. § 41), *leḿmà-lehe'*, setu Pangevitsa *lõi̯vak̆ke̯nę*, eriti obs. aga õige laiult eL alult noteeritud **52.** *lelläle, leľlå, lella,* **56.** *luiga, luı̯Gà, luiga.* Kuna liht-*o*-tüvede juures pole senni konstateeritud säärast järjekindlat *a-, ä*-tüveliste liiki üleminekut ja kõnesolevaid juhtusid *o̯i̯-, e̯i̯*-deminutiivide *a-, ä*-lisiks põhitüvedeks pidada pole enamasti alust, võiks neis peituda rudimente mingist *o̯i̯-, e̯i̯*-diftongi hääliksääduslikust edustusest, mille tumedaid senniseletamatuid jälgi (vt. KodVok 199—200, 208, KodD 191, VÄH 159, kus Kettunen on eL, Kodavere murde ja vadja kl. *a-, ä*-list pluuralit pidand algselt vaid *o̯i̯*-tüvedele kuulunuks) on vadja-Kodavere kõrval arvatud leiduvat just veel ka eL-s.

§ 12. 4) Mitmes *o̯i̯-, e̯i̯*-sõnas laialipaisatult kogu **e.** keele alalt see suffiksaine on edustatud *i*-ga: vana kkl. (Läänemaa? *kuk̆kì*=) **tucki, tittike** (=*tiťtik̆ke*), Kuus. (**101.**) *tiBi-tiBi*, Risti (**69.**) *nosi*, Rõigi (**123.**) *e̯i̯Di, e̯itti,* Hiium. (Mustonen'i rhvl. järgi) *liri*(*allid*), Kihnu (**9.**) *oni*, (**35.**) *kīsiD*, (**41.**) *roni*, (**77.**) *pi̯eDiD*, (**101.**) *tiBiD*, Tõstamaa (**30.**) *ketsi*, Räpina (**100.**) *tiľli*, (ka setu, **80.**) *põl̄*, Vastseliina (**115.**) *uťti*, setu *tsiľli-* (vrd. ka eP *tiľlik̆ke*), *uťti*, eriti obs. e. laiema-alalisi **37.** *kolli,*

[1] Stahl'i **polliſt** tuleks vist küll ka lugeda **polleſt** = *põľlèst.*

koĺliD, koĺli, **48.** *Laugi, laugid, laugi, laugi,* **75.** *pangi, paŋgi,* (viimased kaks ju? etümoloogiliselt *i*-tüvesed, vt. § 41) ja juba vanast kkl-st pääle *i*-line eP **94.** Tadi (= *tādi*), *taadid, toadi, toaḑi, tādi, tāḑi.* Kuna need piirduvad pea ainuliselt meelituslik-lastekeelsete sõnadega ega arvesta esmasilbi vokaalikvaliteeti (*o, u, ę* esimeses silbis esinedes ainult võiksid nad viidata mingile algsm. *-ęi* >> *-i* hääliksääduslikule edustusele, vt. näit. Kettunen, LVHA II 70—73), tuleks neid vist küll pidada põliseist *oi-, ęi-* deminutiivest koguni lahus hoitavaiks *i*-moodustisiks, vt. ligemalt § 43.

§ 13. Häälikulisest küljest võetuina *oi*-sõnul eestis polegi, nagu vast nägime, mingit kindlat kriteeriumi, millega nad eralduksid algupäraseist *o*-lisist sõnust. Määravaks teguriks nende kahe sõnatüübi eraldamisel on muude lmsm. keelte (eriti mõne sm. murde, karjlng., aun.-ld. ja vepsa k.) algsele diftonglikkusele viitav häälikseis *oi*-sõnus (vt. § 43), deminutiivse nominaaltuletumise ilmsus mõne põhitüve leidudes (näit.: **ämmoi ~ ämmä, piso ~ pisa-*, vt. lhk. 27) või *o* (resp. *u*) vaheldumine *e*-ga (resp. *ę*-ga, *?a*-[*ä*-]ga eL-s) ühes ja samas sõnatuletises eri murdealadel. Semasioloogiliselt ja häälikuliselt muidu kõigiti ühtekuuluvaid, paljalt mainitud häälikvaheldusega erinevaid paralleeltüüpe *kuǩkù ~ kuǩkè, läĺlò ~ läĺlè* on loomulik olnud pidada algupäraselt ka tuletusaine poolest identseiks, nagu seda on teindki näit. Kettunen VÄH 157, LVHA II 64, Rapola Diftg. 51—52, oletades selle vormilise differentseerumise põhjuseks erinevusi eelneva silbi vokaalioludes: eelkäiva sb. *u, o, ę* puhul pidi esinema *-ęi* (**kukkęi*) järgnevas silbis, muidu (**lelloi*) *-oi*.

Ojansuu aga Soome Teadusakadeemia ülevaateis Esitelmät ja pöytäkirjat 1919 85 on riivand kõnesolevat häälikvaheldust teiselt seisukohalt, millest ka siinkohal võimata on mööda minna. Otsides seletust enese poolt algupäraseks oletatud sm. *tahtoa* : e. *tahetud* suhteis peegelduvale *o ~ e* vaheldusele jõuab ta välja teooriale, mille järgi e. *armetu* : *armu, rammetu* : sm. *ramo, puduma* : *poetama* < **pudettaman* (!), e. Seltini-Aluliinast tema poolt noteeritud *kodò* : *kodębuлę* 'kotiin, kotipuoleen' (vastaks oodatavale sm. *koto* : **koden* vahekorrale) suhted otse jatkavad algsm. vaheldust *o* lahtises : *e* (scil. *ę*) kinnises silbis. Esitatud sm. tõestusmaterjalis aga (vaheldusjuhud *ajos* : *ajettua, kasvo* : *kasvettuma*) seletuksid *e*-lised sn-kujud palju loomulikumalt kas analoogilisiks (näit. murdelisest *homettua* tüübist irdund *-ettu*-aines võiks siin kõne alla tulla) või samaga, millega kahtlemata seletuvad äsjased e. *e*-lised sn-kujud ja milleks O. ise l. c. lhk. 87 annab võtme — *oi* : *ęi* samuti silbilahtisusest või -kinnisusest oleneva vaheldusega. Pole raske säälsamas lhk. 88 rekonstrueeritud

e. *kahju* < *kaiho*: *kahetsema* < **kaiheitseman* (scil. **kai̯hęi̯tsęmahęn*, Mg.) tõenäolise hääliksuhte kombel tuletada ka *poetama* < **puδęi̯tta-*, *pelgu*(*paik*) : *peletama* < **pelγęi̯tta-*, *nõrkeda* < |**nęrk̆kęi̯t̆tak*, vrd. § 21 sm. **157.** *nerk*[*k*]*o* < *-oi̯*, *tarduma* < ?**tartoi̯-* : *tarretada* < **tarδęi̯tta-* jne.

Samuti *ahvettua* ~ *ahvoittua*, *heikontaa* ~ *heikkenen* seletades (vt. O., l. c.) algsm. *oi* : *ei* (scil. *oi̯* : *ęi̯*, Mg.) vaheldusega peaks järjekindlalt rekonstrueerida võidama ka sm. *ajettua* < **ai̯ęi̯ttu-*, e. *armetu* < *armęi̯t̆toi̯n*, *rammetu* < **ram(m)ęi̯t̆toi̯n* ja hulk viimase tüübi edustisi (pluuralitüvelisi karitiivadjektüve) nagu *võimetu* < **voi̯męi̯t̆toi̯n*, *oimu* : *oimetu* < **oi̯męi̯t̆toi̯n*, *jõuetu* < **jou̯δęi̯t̆toi̯n* jne., ka *kodę-* <| **koδęi̯n* (vrd. e. **39.** lhk. 8—9; et see SA keelend pole juhuslik, osutab LutsiK 111 rhvl. vaste temale: *Ḱae mina kode půůlde)*, ?sm. *avento*[1] 'jääauk' < **avęi̯nto* (vrd. sm. **12.** *avoi*, § 20), *?navetta* 'laut' < **nau̯δęi̯tta* (vrd. *nauta* 'kariloom'). Kõik Ojansuugi esitatud oletatavat algsm. *o* ~ *e* (scil. *ę*) vaheldust illustreerivad näited on võimalik samuti tagasi viia *oi̯* ~ *ęi̯* algsm. vaheldusele. Ja häälikfüsioloogiliselt usutav igatahes on *oi̯* > *ęi̯* diftongi (nõnda siis ehk kinnises sb.) assimilatsioonmuutus, nagu seda kinnitab ka selle täpne paralleel vepsP-s, vt. § 38.

§ 14. Kõnesoleva e. tuletisliigi semasioloogilise külje vaatlemisel kõigepäält paistab silma temas kindlate mõisterühmade järjekindel esinemine. Need on: 1) sugulusnimed ja nende lähedad mõistenaabrid — **8.** *em̄*, **9.** *onù*, **14.** *õDe̮*, **18.** *isù* (algselt 'isake'), **26.** *kabo*, *kapu*, **40.** *Ꝛoum*, *kõu̯*, **52.** *leĪ*, **62.** *mem̄*, **66.** *nei̯u̯*, **67.** *nęBù*, **72.** *nāl*, **78.** *pei̯G*, **94.** *tāt̀*, **102.** *tiĪ*, **111.** *tsõdzõ*, **112.** *ukku*, **116.** *veljo*, **122.** *Äio* (algselt 'isake, äiake'), **123.** *ei̯t̀*, **124.** *ämù* (algselt 'ämmake'); 2) linnunimed — **22.** *kāk̀-*, *kak̄*, **31.** *kiko*, **42.** *kui̯k̀*, **43.** *kuk̄*, **47.** *käGù*, **50.** *lõo̯*, **56.** *lui̯k̀*, **87.** *pääzo*, **100.** *tillo*, *ti̯i̯Ī*, **101.** *tiBù*, **121.** *vārB*; 3) kalanimed — **32.** *kilù*, **57.** *luīs*, **59.** *mai̯m*, **92.** *sil̀m*; 4) muid (väikese või meelitatud) looma nimetusi — **13.** *hoBù*, **33.** *kile*, **35.** *kissu*, *kīsù*, **70.** *noĺsu*, *noťsù*, **73.** *Oizo*, *ošsù*, **89.** *reBù*, *ŕebò*, **93.** *suksù*, **95.** *taĪ*, 100. *tiŕ*, *tiĹlè*, **114.** *uśo*, **115.** *utto-*, *utte*. Mõne üksiku erandiga, mis on puhtmeelitussõnadeks jäädes säilitand teatud deminutiivsusvärvingu (*veljo*, *tiBù*, *kīsù*, *noťsù*, *ošsù*, *suksù*, *uśo*, osalt *utte*), kõik äsjaesitatud on tähenduslikult neutraliseerund, deminutiivsisu kaotand. Sama maksab nende 5) rohkete *oi̯*-sõnade kohta, mis pole spetsiaalsemalt rühmitatavad nende semasioloogilise kirevuse tõttu:

[1] *avento* ja *navetta* sn. levimisala kohta sm. murdeis vt. Rapola, KollRap 140.

6. *ārm,* **10.** *Saggo, agò,* **11.** *Sarjo, Harǫ-,* **16.** *il,* **17.** *ittù,* **23.** *kaᵵ, kakù,* **28.** *kośù, kosò,* **29.** *keᵵ, kèᵵtòD* (n. pl.), **30.** *keᵵso,* **37.** *koᵵ, koᵵ,* **38.** *kolù,* **39.** *koDù,* **44.** *kuᵵ,* **45.** *kuᵵkù,* **51.** *liᵵ, läᵵ,* **53.** *lõmmè-,* **54.** *Seppo* (p. sg.), **71.** *nuᵵ,* **75.** *paŋG,* **80.** *peᵵ,* **81.** *perù,* **82.** *pirgeni, pilgeni, pilGuni,* **83.** *pisù,* **84.** *puᵵ,* **90.** *Robbe (= roBè),* **96.** *talù,* **97.** *tarò,* **100.** *tiᵵlù* ('väike' jm.), **106.** *tõrdu,* **113.** *uppò,* **120.** *Viru, virù.* Ka viimaste hulgast vaid paaril affektiiv-varjundiga sõnal (*kośù, kuᵵkkù, tiᵵlù, uppò*) on sisuline deminutiivsus veel märgata.

Loomanimetuste *oi*-deminutiividesse kuuluades on ootuspärane 6) loomade (hobuse, karilooma) propriumnimedegi *oi*-lisus: **15.** *īrù,* **34.** *kiriù,* **36.** *küiᵵt,* **48.** *lauᵵk,* **54.** *lep,* **65.** *mustu,* **85.** *punù,* **86.** *päiᵵts,* **91.** *ruʃᵵt,* **110.** *tõmmù,* ilma et neilgi enam deminutiivvärvingut ilmneks. Ent eriti just nende, vähem muude semasioloogiakategooriate puhul, esilekerkivast *oi*-, *ei*-suffiksi adjektiivsusest vt. § 45.

§ 15. Silmapaistva rühma e. *oi*-, *ei*-noomeneis moodustavad 7) isikunimed: **1.** *āDù,* Wd *Ādu,* (d) *Ādo,* (vrd. *Adam, Adolf*), **2.** *aū,* Wd *Ann* g. *Anne, Anne* g. *Anne* ja **3.** *anù,* Wd *Anu,* (d) *Ane,* (vrd. *Johanna, Anna*), **4.** *aūDù,* Wd *Aṅdo* (d), (vrd. *Andreas,* ? *Johann*[*es*]), **5.** *anᵵs,* Wd *Hants* g. *Hantsu,* (d) *Ants* g. *Antsu,* (vrd. *Hans*[< *Johannes*]), **7.** *elᵵ,* Wd (d) *Hell* g. *Hello,* (vrd. *Elisabeth*), **12.** *eū,* Wd *Heṅṅ* g. *Henni* (*Eṅṅ*), *Eṅṅi, Henno* g. *Henno* (d), (vrd. *Heinrich, Henrik*), **19.** *iāᵵk,* Wd *Jāk* g. *Jāgu, vana J.* 'der Teufel', (vrd. *Jakob*), **20.** *nânu, iāṅò,* Wd (Hupel'i järgi, van.) *nān, lodja n.* 'Floss?' (vrd. *Johannes,* lt. *Jahnis*), **21.** *iuᵵkkù,* Wd *Jukk* g. *Juku, Juko* (d), *Jukku g. Jukku,* (vrd. *Johann*[*es*], *? Joachim*), **24.** *kaᵵlè, Kālù,* Wd *Kāl'u, Kāli,* (vrd. *Karl*), **25.** *kaᵢ, kaᵢie,* Wd *Kai* g. *Kaie,* (vrd. *Catherine, Kaie*), **27.** *Kärt,* Wd *Kert* g. *Kerdu, Kärt* g. *Kärdu,* (vrd. *Gert*[*rud*]), **46.** *kuštù,* Wd *Kustu,* (vrd. *Gustav*), **49.** *lên, lēnù,* Wd *Lēnu,* (vrd. *Helena, Magdalena*), **55.** *lîs, līsù,* Wd *Līz* g. *Līzu,* (vrd. *Elisabeth*), **58.** *maᵢ,* Wd *Mai* g. *Maie,* (vrd. *Maria, Maie*), **60.** *malᵵ,* Wd *Mall* g. *Malle,* (vrd. *Magdalena*), **61.** *Matś,* Wd id., g. *Matsu, Matś* g. *Matśi,* (vrd. *Mathias*), **63.** *mikᵵ,* Wd *Mike* (d), *Miki, Miku, Mikk* g. *Miku,* (vrd. *Michael*), **68.** *niGù* (vrd. *Nikolaus*), **74.** *pāᵵp,* Wd *Pāp* g. *Pābu* (d, S), (vrd. *Paul*[*us*]), **76.** *pēBù,* Wd *Pēp* g. *Pēbu* ja **77.** *pēᵵt, pēDù,* Wd *Pēt* g. *Pēdu, Pēt* g. *Pēdi,* (vrd. *Peter*), **79.** *Pekku, peᵵkkù,* (vrd. *Peter*), **88.** *reiᵵn,* Wd *Rein* g. *Reinu,* (d) *Reino,* (vrd. *Reinhold*), **98.** *tīiù,* Wd *Tīu* g. *Tīu, pizukene T.* (D) 'der kleine Finger', (vrd. *Dorothea*), **99.** *tītᵵ,* Wd *Tīt* g. *Tīdu* (vrd. *Dietrich*), **104.** *tõnù,* Wd *Tõnu, Tõno* (d), (vrd. *Antonius*), **108.** *trîn, trīnù,* Wd *Trīnu, Rīnu,* (vrd. *Catherine*), **109.** *Truutu,* Wd *Trūtu,* (vrd. *Gertrud, Trude*), **117.** *viᵢù,* Wd *Vīu,*

Vīo (d), (vrd. *Sophie*), **118.** *vīɒù, vīt̀*, Wd *Vīdo* (d) (~*Vītin* g. *Vītina* mehenm.), (vrd.? *Friedrich*), **119.** *vil̆lù*, Wd *Villu*, (vrd. *Wilhelm, Willem*).

Ka neil on haihtund (meelitav-halvutava) deminutiivtähenduse varjund, välja arvatud päämiselt ainult juhused, milledele seltsib veel lastekeelne (vt. Mg., EK III, 6—7) palatalisatsioon: *aŋ̀ɒù, i̯ā̀ŋ̀ò* jm. Muidu on nad nendega sulgudes rinnastatud (*ādù* < *Adam, Adolf*, jne.) kristlikkude, balti sakslasil (osalt ka vn. naabreil) tarvitatud (enamasti rahvusvaheliste) nimede hiliseestilise deminutiviseerimise tulemuseks.

On harilikult selle juures kasutatud ainult laen-nime esimene ja osalt teine (*Jaak* < *Jakob*) või esimene rõhuline (*vīi̯ù* < *Sophi·e*) silp ja sellest moodustatud *o-, e-* (< *oi̯-, ei̯-*)tüveline sn. Säärane talitusviis ilmneb selgesti juba vanus allikais leiduvaist e. nimeriismeist. Läti Hendriku kroonika napis eesti(-lv.) nimestikus muidugi kõnesolevad kristlikud nimed veel pole oodatavadki, andmete piiratuse ja juhuslikkuse tõttu neid ei leidu ka läbivaadatud H. Bruiningk'i asjakirjavälja-andeis Livländische Güterurkunden I (a. 1207—1500, II (1501 kunni 1545) ega G. v. Bunge'l, Liv-, Esth-, u. Curländisches Urkundenbuch I, 11. Kuid selgeid illustreerivaid näiteid esineb juba loetelus § 4 H. Pürkop'i esitatud 1435—1507 aastaist põlveneva Tallinna vakuraamatu ainestikus: **4.** Hanno, Hanto, **12.** Henno, **76.** Pepe, Pepo, lisaks vt. allika originaalis (Tallinna linna arhiivi väljaanded. IV. järg. 2. Vanem Tallinna Jaani haigemaja vakuraamat. Toimetanud Paul Johansen) Hinto, Jan ~ Jano (= *i̯ānò*), Nan (= *nân*). Siiakuuluvaid nimesid sisaldab ka P. Johansen'i Keila kiriku arveraamat 1472—1553, nimelt *Malle* (lhk. 42, ~ *Lene* ~ *Maddelene*, Keila kõrtsinaine), *Nane* (lhk. 18) ~ *Nan Syp* (lhk. 27) ~ *Nano Syp* (lhk. 30), *Pepe van Kuck* (lhk. 27) ~ *Pep Koppelmanne* (lhk. 45), *Micke van Vchter* (lhk. 21) ~ *Mycko van Ochter* (lhk. 34), *Tyto* (lhk. 30), *Han Teckena* (lhk. 36). Veel enam aga nad astuvad esile XVI sajandi esimeselt poolelt põlvenevate Läänemaa nimede hulgas, mis sama autori järgi on ilmund EK II 102—4, 136—40 nn. „Kullamaa vakuraamatust" ja millede hulgas õige ohtralt esineb niihästi § 4 loetelus esitatute vasteid: (lhk. 102 l. c.:) **4.** Han, Hannu(poyk), **12.** Hen (avaldaja Saareste ibid. võrdluseks esitand Ansek. *Inn*, g. *Innu*, Ambla *Innu*, Kihnu *Jõnn*, eL *Henn*, sugunm. *Enno* [„lühendused nimest Hindrek, Henrik?"], Hintu, Hint, **19.** Jacho (= *Jaagu*) ~ Jaco (~ Jakob), **63.** Micko, Micku, **77.** Peto (= *Peedu*), (lhk. 104:) **99.** Tito ~ Tyto (= *Tiido*, S. võrrelnud Ansek. van. *Tiit*, alam. 5 ibid. kohanimedega Vastl.,

Torma *Tiidu*, Vigala *Tidubre* << *Tiiduvere*, oletades mingit *Dietrich* nime alasaksa kuju aluseks), kuid ka mõningaid muid: (lhk. 103) Luto = *Luudo, Luudu* (võrreldud nimega *Ludyck* < alasaks. *Luedike* [*Ludwig*]), (lhk. 102) Simo = *Siim(u)*. Samasugust nimedetarvitust eL murdealal, nimelt praegusel Tartu- ja Võrumaal, Poola ajal XVI sajandi lõppveerandil näeme EK II 5—9 M. J. Eisen'i poolt avaldatud 1582 a. maksunimestiku andmeist: (enamasti avaldaja ümbertransskribeeritud, lhk. 5) **12.** *Henn, Hinn*, **19.** *Jaak*, **61.** *Mats* (~ *Madis*), **63.** *Mikk*, **74.** *Paap*, **76.** *Peep* (*Pip*), **77.** *Peedu, Peet*, **88.** *Rein*, **99.** *Tiit*, **104.** *Tõnu* (*? Thyn, Dino*), (lhk. 6) **57.** *Maiepoik*, vrd. samu transskribeerimatult (lhk. 6) *Hano Pertepoi, Pepo* (*poik*), *Pipovicz, Piepovicz, Jakopoik, Pap, Mik, Hin, Jak*, (lhk. 7) *Mikopoik, Pedo, Han*. Senninähtuile uudislisaks säälsamas veel (lhk. 5) *Matt, Ryko* (E. võrrelnud *Richard* nimega), (lhk. 6, ? vrd. *Theodora* ~) *Toropoick*, (lhk. 8 vrd. *Markus* ~) *Marko Sarabu*. Rääkimatagi hilisemaist tõendusist, nagu J. Hornung'i ja A. Thor-Helle' grammatikate ülemal loetelus arvestatud nimeandmed, on selge, et säärase laiaulatusliku, juurtega mitu sajandit tagasi ulatuva võõrnimede omapärastamise aluspõhjaks pidi olema kunagine keele oma rikkalik vastava (*-oi̯-* > *-o-*, *-ei̯-* > *-e-*) tuletuslõpuline nimepere. Selle võimalikkudest jälgedest e. ja muis lmsm. keelis vt. § 47.

Praegusis e. murdeis aga ei piirdu nende ajalooliselt kõvastijuurdund deminutiivnimede esinemine kaugeltki mitte ainult § 4 loetelus leiduvatega. Eriti lk-s on ta 'vokatiiv-genetiivina' (vt. § 8) igalpool produktiivne (seda muidugi mitte stabiilse tuletumise [vt. § 42] mõttes, vaid sellepoolest, et pea iga isikunm. saab endale mingi kõnesoleva-tüübilise vaste), kuid et just nimedel on eriline kalduvus saada lk-st üldise keeletarvituse varaks, siis tuhmuvad siin nende kahe keeleliigi rajad. E. murrete deminutiivnimeküllast nii siis lõpuks veel kinnitavaid lisanäiteid: Vaiv *pâvo* (talunm., vrd. *Paavel* = *Paul*), Halj *Iedu* (*Eduard*), Kuus *eškù* (mehenm., vrd. *Eskil*, <? sm. **16.** *esko* § 20, vrd. e. sugunm. *Eskusson*), *eDù* (? *Hedwig*, vrd. Tarv *ēDù*, Vastl *heDù*, lhk. 2 lv. *äDù*), *iṅDu* (väike *Hindrik*), IT P. Berg-Ariste (Tallinna) *aĭ̯lù* (*Albert*), *poṷlù* (*Paul*), Jäm, Ki *rē|ṫ: -Dù* (*Grete*), JMad *ròǫBù* (van. mehenm., vrd. *Robert*), IT P. Berg-Ariste (Torma) *ēDù*, *rūDù* (Rudolf), KodD 165 („die deminutiva von personennamen“:) *Alò* (*AleksanDer*), *Lüĭ̯ò* (*Jüri*), *Ị̈ošsò* (*Ị̈ōsėp*), *Maĭ̯tò* (*Maĭ̯s*), Pu *Maĭ̯tù, Ị̈ašsù* (*? Jakob*, vn. *Яшa*), Tarv *ị̈aňnù* (*? Jaan*), IT P. Voolaine (Räp.) *lūńò* (sõimunm. *Lüütmann'ile*), *prīńò* (*Friedrich*), *oššò* (*Oskar*), *miňňò* (*Minna, Wilhelmine*), Vastl *ị̈aĭ̯kò* (*Jakob*), *taňnò* (*Daniel*), *marGė* (*Mark*[*us*]), IT P. Voo-

laine (setu) *kuľľò* (*Akulina*), *teppò* (*Stepan, Stephanus*), *tiṁmò* (*Timofei*), (Lutsi) *kaźò* (*Kasimir*, ~ LutsiK 54 *Kaźu*), *praṅďźò* (*Franz*), (*s*)*teppù*, KraasnaK 43 *Kaṅńu* (vn. *Карнишъ, Карнелій*), *Matťo* (*Матрена*), *Peťo* (*Петръ*), *Praho* (*Прокофій*), *Taťjo* (*Татьяна*), *Varu* (*Варвара*).

§ 16. Suure, lähemate sugukeelte võrdlusainete põhjal (vt. § 48) *oi̯*-(*ei̯*-)-sõnade liiki kuuluva e. 8) deskriptiivse, enamais murdeis palataliseerund sisekonsonandiga affektiivsete või lk-sete meelitus- ja halvutussõnade rühma kohta on § 4-nda üldloetellu võetud ainult mõningaid neistki mõnd ju § 14 mainitud näiteid: **41.** *kroṅù* **64.** *moľù*, **69.** *nośù*, **70.** *noťsù*, **73.** *oššù, oi̯sù, oi̯sò*, **93.** *suksù, süksù*, **103.** *toGù*, **107.** *tośù*, **113.** *uppò* (vt. ka lhk. 31), **114.** *uśo*. Juba nende sõnade levimist vaadeldes võib teha järelduse, et nad ealdasa ei saa olla eilispäevsed, vaid tähtsal määral peaksid pärinema (niipalju kui nad pole võind ühisel põhjal ühiste tuletusvõimalustega rööbiti kujuneda) ühiseesti ajast. See saab veel tõenäolisemaks, kui silmitseda neid mõningaid jälgi, mis kõnesoleval korral võiksid tagasi viidata koguni algsm. sõnavarra (? **41.** *kroṅù*, **105.** *toвù* jm., vt. § 48). Neil juhtudel on tegu jaolt täielise, jaolt osalise keele ürgloominguga (Urschöpfung, vt. näit. H. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte[4] 174—182), kus miski aluseksvõetud sn. on keeleorganite kirjeldavate väljendusliigutuste (Ausdrucksbewegungen) varal tundekohaselt moondund. Viimasel (s. o. osalise ürgloomingu) korral on võimalik põhisn. tunda esimesest sõnasilbist: *noťsù* vrd. ?*noku* (vt. § 21 s. v. *nokko*), *oi̯sù* vrd. *oinas* 'Widder', *uśo* vrd. *uī* jne., *uppò* vrd. *upin*. Niisugusel teel saadud lk. sõnust on küllalt näiteid kõigi e. murrete alalt: Jäm *köťťù* 'kõht', *kuťtù, küťtù* (koera vaigistamiseks, — vrd. *kuts*[*ik*]), *koṅnà ošsùD* 'konnaosjad', KodD 164 *oŕò* 'ein kleiner eber' (vgl. *oriḱ*), *uóò* 'des feinen haares' (~ *uóeme*), IT P. Berg-Ariste (Torma) *kaťlù* 'kartul', *käťtù* 'käsi', *suťtù* 'suu', MMg *põšù* (~*poi̯ś*), *tüóù* (~*tüDriḱ*), *kuńù* (~*kuńiŋG*), *końDù* (~*końť*), *maťsù* 'magus; mesi' (vrd.? *maGùs*), Vastl *puľò* 'väike härg' (vrd. *pull*), SetuS *ľežò* 'virus', setus (vt. I. Manninen, EK V 19) *leźo* (< vn. *лежанка*) jm. Eraldi tähelepanu väärib *-ik-*, *-es*-tuletuslõpuliste lehmanimede (vt. ka Ojansuu, KSN 22—23, vrd. § 14 punkt 6-nda rühma lhk. 44) rohke vastav deminutiviseerimine eL-s: IT P. Voolaine (Räp.) *māšò* 'Maasik', *muśťò* dem. nm-le *mustjḱ*, Vastl *māźò* (~*māzjḱ*), *lehò* (~ *lehjḱ*), SL II (setu-Räp.) 401 *Tääholehmä* 'Tähikud', 381 *kuľľo*' ?Kulles', 400 *Päävo* 'Pääves'. Sellest siiski näikse jälgi ka eP alal: MMg *ēšù* (~*ēsiḱ* lehmanm.), *māšù* — teadmata aga, kui laiadel aladel ja missuguses ulatuses.

Teine osa deskriptiivseid meelitus- resp. halvutus-sõnu näib tekkinuvat iseseisvamalt (näiteis *moľù, nośù, suksù, tośù*), ilma mingit konkreetset keelendit aluseks võtmata (mingisuguseid assotsiatsioone tärkab tihti nendegi puhul: *nośù* vrd. *nosisema*, vn. *нос* 'nina', *tośù* vrd. *tos̄* 'Dampf' [vt. Saareste, LVK I 22—3], kuid tuleb vist küll möönda nende juhuslikkust), puhta ürgloomingu teed. Arusaadavalt sääraste esinemismäär murdeis on piiramatu (nende iseloomustamiseks jatkub mõningast lisanäitest: Vaiv *mömò* 'tasane, ülivagane inimene', *masò* 'kõht', *ösò* 'lollakas inim.', Pu *loɒù* 'kes mustavalget ei lausu', IT P. Voolaine [Räp. sõimunm.] *puśò*, Vastl *hoi̯ò* 'vedel, laisk' [*käi̯ù ku vanà h.*], SetuS id., *-ǩkę̆nę̆* 'lollakas' [Pets., Ob.]), ja nende kaugem jälgimine siin nõnda siis mõttetu.

III. VADJA KEEL.

§ 17. Üldloetelu. *oi̯-*, *ęi̯-* deminutiivide esinemisest vadja keeleallikais annab pea tühjendava ülevaate järgnev loetelu.

1. **ai̯nęi̯*: Al 47 *ainõ velvyeni* 'mu ainuke vennake'.

2. **emoi̯*: Ahlqu 82 ('mor'), Al 47 (rhvl., Jarvikoistšülä, *issuzi imoni* [1]) ~ *emo*.

3. **ennęi̯*: Al 10 *enne* 'emo, (oma) äiti', Jp *enn|E*, (n. pl.) *-eD* id.

4. **ęnoi̯*: Ahlqu 141 ('morbroor'), VÄH 152 ('setä') *ono*, Jp *eno* 'onu'.

5. **hępoi̯*: Kreev 93 *obu* 'Stute' [*obo*] [2].

6. **kākkoi̯*: Must 170 *kaakko* 'pöllö', 175 *malʹlokaakko* 'kissapöllö'.

7. **kāsęi̯*: Ahlqu 100 *kaase* 'brudfräma'.

8. **kaksoi̯*: Ahlqu 127 *kakšo* 'tvilling', vl (M.) *kakšuD* 'kaksoiset', VÄH 33, Jp *kakšoD* id.

9. **kimoi̯*: Ahlqu 132 ('vildt bi'), VÄH 152 ('mehiläinen', **kimoi̯>*), vl *tši|mo*, vl *-m̆mō* (g. sg.), *-m̆moą* (p. sg.) 'mehiläinen (M.)', 'itikka (Kos.)', VÄH 70 *-mō sari̯aD* 'mesisarjat'.

10. **koloi̯*: Jp *колo* (*лamppiz*, = ?).

11. **kotkoi̯*: Must 172 *kotko* 'kotko, kokka', Jp *ko|tkO*: *-dgò* 'kotkas-kull'.

12. **kotoi̯*: Kreev 88 *maja, kodo, kotto* 'Haus' (~ *kuotta* 'Bauerhaus') [. . . *kodo, kõda*], Ahlqu (*koti* 'hem, hus, hushåll'; *kõta* 'stuga, kokrum'), VT 5 ('maja'), Jp vl (M, Kos.) *koto*: vl *kō* (g. sg., M.), *kŏttoą* (p. sg., M.), Must 147 *kotopoolõ*, 150 *kottoo* (ill. sg.), VTS 1 *kot|onna* 'kodus', *-ō* 'koju', Al 10 *koto|osõõ* 'koju', *-nna* (ess. sg.).

13. **kukk|ęi̯*, **-oi̯*: Kreev 87 *kuk, kuka, kukke* 'Hahn' [*kukk, kukke*], Ahlqu 96 (*k. kulta-arja* rhvl.), VTS 4, VÄH 118, 152 (153 *-ęD* n. pl.:), VT 5, vl *kuk|kę*, Must 145 *kuk|kõ*, Al 43 (el. sg., Jarvikoistš.) *-õssa*, Jp *kukò* (g. sg.): *kukkO*.

---

[1] *i-* muidugi siin rahvaluulepäraselt alliteratiivne.

[2] Kreev nurksulgudega tsitaadiosa tähendab keelekuju Wiedemann'i transskribeeritult.

14. **käkoi̯*: Ahlqu 82 *tšäko* 'gök', VÄH 117, 152 *tša|ko* 'käki' (vadjLn): 48 *-gō* 'käön', Jp *tša|ko*: *-gȯ*, *-kkoą* id.

15. **lehtoi̯*: Kreev 85 *lähud* 'Blätter' [pl. *lehot*], Ahlqu 10, 82 (p. pl. *-taja*:), ÄH 277, VÄH 25, vl (M.,: Kos. *-oD* n. pl.,) *leh|to* 'blad (Ahlqu)', 'lehti, ÄH, VÄH (vl)', Must 181 *ruumulehto* 'lumpeenlehti (Nuphar)', Jp *leh|od* (n. pl.): *lehtO*, *kęrv(a)-leh|tO* 'kõrvaleht', VT 5 *lehō* (ak. sg.).

16. **lelloi̯*: Ahlqu 135 *lello* 'leksak. F. lelu', Jp *лелл|O*, *-ȯ*, *-oą* 'mängukann'.

17. **lolloi̯*: Jp *лоллO* 'molu, loll'.

18. **luį̆kkoi̯*: Ahlqu 136 *luikko* 'svan', VÄH 152 *luį̆kko* 'joutsen', Jp *luį̆kkO* id.

19. **paŋkęi̯*: Ahlqu 10, 143 *paŋ|kõ* ~ *-kõi* 'ämbarę', 110 (rhvl.) *-get vēbi* 'panged viib', Al 41 *paŋk|õa* (p. sg.), 56 (rhvl., p. pl. Jarvikoistš.) *-õja*, VÄH 155 *paŋ|kę*: 51 *-gęлла* (ad. sg.), Jp *paŋ|kJ*: *-gi̯*, *-kią* 'pang'.

20. **peį̆koi̯*: Ahlqu 144 *peiko* 'tumme', VÄH 48 *peį̆goD* 'peukalot', vl *peį̆|ko*: *-gō*, *-koą* id.

21. **pęį̆pp|ęi̯*, **-oi̯*: Kreev 88 *pūipud* (pl.), *puipe* 'Huhn' [*puipa*...], 89 *puipa* 'Küchel' [*puipa*...], Ahlqu 10 *põipp|o* 'kyckling', *-ailta* (abl. pl.), vl (Kos.) *pęį̆ppo* ~ vl (M. *peį̆|pē*, *-ppęą*:), VÄH 125 *peį̆vpę* 'kananpoika', Ip *pulppū*, *puį̆ppu* id.

22. **poį̆koi̯*: Kreev 95 *kasa-poiko*, *kasa poika* 'Zicklein' [*kaza-poį̆ga*], Ahlqu 10, 115 ('gosse'), Al 9 *poj|o*: Al 9 *-oo kaa* (kom. sg.), *-aita* (p. pl.) 'nuori mies', Must 158 (Luuž., all. sg.) *-olõ*, ÄH 90 *poį̆oį̆ę̄* 'poikien', VT 9 *poį̆|oD* (n. pl.), *-aį̆* (p. pl.), Jp *poą̆o* 'poisike'.

23. **pompoi̯*: Ahlqu 191 *sitta-bombo* 'torudyfvel', Must 167 *bombo* 'turilas (?)', vJ *šittabombo* 'lörpöttelijä'.

24. **päskoi̯*: Ahlqu 82, VÄH 24 *päsko* 'svala (Ahlqu)', 'pääskynen (VÄH)', Must 178 *päązgo* ~ *pääsko* 'pääsky', Al 50 (Katt., ad. sg.) *päązgol*, Jp *pä̆|skO*: (n. pl.) *-zgoD*.

25. **repoi̯*: Kreev 86 *reppa* 'Fuchs' [*reba*], Ahlqu 148 ('räf'), VÄH 152 ('kettu', 59 *revō* 'ketun':), VT 9, Jp (*revȯ*:) *repo*, vl (M.) *ŕe|po*: *-v̆vō*, *-p̆poą* 'kettu'.

26. **rākkoi̯*: Must 159 (*rüis*)*brääkko* 'ruisrääkkä', ÄH 5 *bŕäkko* id., VÄH 19 *bŕakko* id. , Jp *rüį̆zbräkkJ*.

27. **sęsęi̯*, **sisoi̯*: Must 182 *siso* 'sisar, sisko' (~ 183 *sõsa* id.), vl (M.) id., Al 16 *sõsõ* 'vanhempi sisar', VÄH 155 *sęsę* 'sisar' (lk.), Jp id. ~ *siso* 'cousine'.

28. **silmoi̯*: Ahlqu 151 *silmo* 'nejonöga', Jp *silмu* id.

29. **sokkoi̯*: Jp *sok|kO*: *-ȯ* 'peidumäng'.

30. **tättoi̯*: Kreev 85 *vana täte* 'Donner' [*vana täti*], 94 *täta, täte* . . . 'Vater' [. . . *täti*], Must 148 *meďje taatto* 'taattomme' (Jp.).

31. **taloi̯*: Must 146 *pulmatalloa* 'häätaloa', VÄH 152, vl (*-ă̆lō* [g. sg.], *-ă̆loą* [p. sg.]:) *ta|lo* 'talo'.

32. **tüttoi̯*: VÄH 17 *tśüttö* 'tüttö' (Kukk.), Al 28 *tytöd* (n. pl.), Jp *tüttÖ* 'tüdruk'.

33. **ukkoi̯*: Kreev 85 *ukku, ukke* 'Donner' [*ukko* . . .], Must 159 *metsäukko*, ÄH 325, VÄH 77 (Mati) *hukko* 'ukko', Jp *uk|kO* : *-oD* id.

34. **velioi̯*: Al 46 (rhvl., Pummola) *vilľo'oni velvyeni*, (rhvl., Katt.) *yhsi vihta vilľo vihta* 'üks viht vennakese (?) viht', Jp *rissi-velʌO* 'ristiusuvend', *velʌ|O, -ò* 'vend'.

35. *+ve(v)veį̯*: Must 187 ('veljyt'), Al 16 ('vanhempi veli'), VÄH 155 ('veli', lk.) *vevve*, vl *vevv|e, -ē, -eą̈tä* (~ *velįi* M.), Jp *vevv|E*, (n. pl.) *-eD* 'veli' (hl.).

36. **värpoi̯*: Ahlqu 160 *värpo* 'sparf. F. varpunen. R. воробей', VÄH 60 *vär|voD* 'varpuset', vl (M.) *-pu* : *-vū, -puą* (p. sg.), Jp *-pO* : (n. pl.) *-voD* id.

37. **västoi̯*: Ahlqu 135 *lina-vässo* 'ärla', Must 187 *vässo, lina-v.* 'västi, västäräkki'.

§ 18. Tuletuslikult on ka vadj. *-oi̯, -ei̯* (vrd. § 1—2 lv., § 5 lhk. 19 e.) ebaproduktiivne, esineb ainult kivinenult üksiksõnus, mis sellepärast tulevad ükshaaval (puuduvate järjekorranumbrite kohta vt. § lõppu lhk. 43) etümoloogiliselt eraldi käsitada.

1. *ainõ* < **ai̯n(a)-ei̯*, deminutiiv-vaste sõnale VÄH 61 *ai̯nago* 'ainoa', Jp *ai̯negO* id. Täpselt sama tuletis kirde-e. rahvaluules (Virumaalt, vadj. naabrusalalt ootuspäraselt): NeusVL 57 **aine kannel** 'des Einz'gen Harfe', 142 **Aine-kelil pallumaie** 'mit der Liebe Laut zu flehen', M. Veske, VGEG VIII 4 23 *ainedani* 'meinen Einzigen', VeskeERL I 11 *Ahi nuttis, et oli aine,* II 40 *Karva ainelta kautab.* Tuletuslik. vaste (*-oi̯* > *-o*) sm. Lnr *aino* = *ai̯noa* 'ende, ensam, . . .', karj. *aino* adj. indecl. id., võimalikult koguni e. van. kkl. EKVM I 1 **ayno poian**, 18 **aino Poik** (või = ? *ai̯no* < **ai̯noγa-*). *ai̯na*-tüvi < germ., vt. Bibl. Verz.

3. *enne* < **enn(ä)-ei̯*, millele vasted e. rhvl-s ja (Y. Wichmann'i järgi) lapis on esitand Saareste, LVK I 123, samuti ka Wd-il esineva *enn* g. *enna* kuju, milles võiks peituda käsiteldava tuletise *-ä*-line põhitüvi.

8. *kakšo, kakšuD* < **kaks(i)-oi̯* (alus *kaksi*-tüvest pro *kahte-* < **kaγte-* üldistund, vrd. lhk. 22 e. *kośu*), deminutiivderivaat arvsõnast *kahsi*, sm. *kaksi*, e. *kaks* jne. (muid sm.-ugri vasteid vt. Setälä ÄH 200). Vrd. sellest kaugemale tuletund sm. *kaksoinen,*

isen 'unus binorum, geminus l. gemellus, didymus, Zwilling', karj. *kakšońe* id.. *-kš-* pro *-hs-* vadj. sõnas reedab selle karjlng-pärasuse, vt. Kettunen VÄH 33, ka V. Porkka ID 34 *-š-* esinemisest karjlng-is.

9. *tšimo* <**kim(a)-oi̯,* vrd. Jp *tšimoлai̯n,* e. Wd *kimalane* (S, d), *kimeline, kimulane* 'Hummel, wilde Biene' (täheldada **kimei̯-* ~ **kimoi̯-* viimaseis!). *kima-*tüvi laenuna saabund „mingist indogerm. keelest" Mikkola' järgi, BWS 21, 178 või? eelslaavi laen, vt. Setälä, Suomen suku I 160.

15. *lehto, lehtO* <**leht(e)-oi̯,* deminutiivderivaat sõnaperest sm. *lehti,* e. *leht* jne., mille sugukeelevasteid kunni tšer. keeleni vt. Setälä, ÄH 277. Tuletuselt identne § 20 sm. *lehto,* vrd. ka § 45.

20. *pei̯ko* <**pei̯k(ä[lä])-oi̯,* täpne vaste aun. (vt. § 29 karj. **117.** Seäm., Nk.) *peigoi, pei̯goi̯.* Muidu lmsm. keelis vrd. lv. *pēgal, peigal,* e. Wd *peial* g. *peigla,* sm. *peukalo* 'pollex manus l. rar. pedis, hallus, Daumen, grosse Zehe', karj.-aun. *peigalo,* LnrV, AV *peigol* 'tumme', vepsL *pei̯gō* (:*pei̯gлod*) 'pöial'.

22. *poiko* (kreevineil, =? *poi̯ko,* ? *poi̯ka*), *pojo, poi̯o* <**poi̯k(a)-oi̯,* „vokatiivgenetiivina" (vt. e. § 8, § 43) **poi̯γoi̯[n]*-tüvest üldistund deminutiiv tüvisn-st *poi̯ka,* mille sm.-ugri etümoloogia esineb Szinnyei'l, Sprw.[2] 31. Täpseks vasteks on e. Wd *poju* Dimin. von *poeg,* MMg *poi̯ù,* mida tarvitab ju Ross (noteerimata lhk., el. sg.): **pojoſt.**

23. *bombo* <? **pomp(ä)-oi̯,* hääledeskriptiivne hilisem moodustis, vrd. ingRos *sit-bömböräi̯ne, -pömpöräi̯ne* 'sitikas', sm. Lnr *pompottaa* 'åstadkomma oklara smällande l. dunkande läten'.

24. *päsko* <**päsk(e)-oi̯,* mille tuletuslikeks vasteiks on lv. *pešliŋki, pežlińki* (<? **päskoi̯-lindukkai̯nẹn*) 'Schwalbe', e. Wd *päzu, päzo* jm. (vt. § 4 e. **87.**), tavalisem edasituletund *pääsuke(ne),* aun. *peäl'šköi̯* (vt. § 29 karj. **128.**), vepsL *pästkō* (vt. veps. **37.** § 37, 38). Teisiti sm. *pääsky, pääski* g. *pääsken* 'hirundo, Schwalbe', karj. *peätšküläńi, peäšküńi,* kaugemalt vt. lp. vasteid (Norra-lp. *beškuš, učа* 'hirundo' jm.) T. I. Itkonen'il SUSA XXXII, 3 32, mrd-s (*pi̯žgun, pe̯žgun* jm. id.) Margil FUF XVIII 160.

26. *brääkko, bŕakko* (viimast Kettunen VÄH 19 võrrelnud vn. *бpякать* deskriptiiv-verbiga) <**räkk(ä) -oi̯,* millele liitub vastuvaidlematult e. Wd *räk* g. *rägu* 'Schnarrwachtel (*Crex pratensis Bechst.*)', võib-olla ka lv. *krēk* pl. *krēkad* ~ *kriek,* lvSal *kreik* 'Wachtelkönig, Schnarrwachtel, Ralle, *Rallus Crex L.*'. Teispoolt põhitüve näikse osutavat sm. *rääkkä, kän* 'rallus crex, al. corvus glandarius, Wachtelkönig, Holzheher', kuigi kogu see sõnapere on selgelt-onomatopoeetse ilmega ja selle tõttu häälikuliselt igasuguseile hiliseile väändlusile aldis. Sellepärast võivad vaevalt muule kui paralleelsele eralditekki-

misele viidata need indogerm. poolsed näilised sugulased, mis näit. võib leida Berneker'il EtWb. I 609 s. v. *krek-*: sloveeni *kréka* 'Schwarzspecht', *krę̑klja* 'Wachtelkönig', leedu *krakis* 'Schwarzspecht' jne., ega tarvitse nende puhul mingisuguseist laenuvahekordadest kõnet teha, veel vähem sugulussuhteist, nagu N. Anderson, VGEG IX lhk. 341.

34. *vello, велло* < **veli̯*(*e*)*-oi̯*, deminutiiv-vaste tüvisn-le vl *veli̯i*, e.-sm. *veli* jne., mille sugukeelevasteid kogutult Saareste'l LVK I 124. Täpselt identne tuletis eL § 4 **116.** *veljo*, karjlng (vt. Porkka, ID 120) *velloi* 'Bruder', ingRos (hl.) *vello* id.

35. *vevve* < **vev*(*ə̈*)*-ei̯*, äsjakäsiteldud tüvest moodustund reduplikatiivne, esimese tüvesilbi kordamise teel saabund deminutiivmeelitus-sn., vt. Mg., EK V 189.

36. *värpo* < **värp*(*ə̈*)*-oi̯*, nagu samutituletund e. § 4 **121.** *вя̄рв* jm., Wd *värb* g. *värvu* (*värblane* = *varblane*) 'Sperling'. Sn-tüvi Ojansuu' arvates, Väh. Kirjelm. XLIX 44—5, balti laen (< *zwirb-*) ja niisugusena 'mukautunut meikäläisiin tyyppeihin'. Sm. *varpunen*, e. *varblane a*-lise tüübi seletus O-l l. c. 45, säälsamas ka lv. sn-vastete *verbliņķi*, *vermliņķi* 'Sperling' kohta otsus, need olevat 'tietysti myöhäinen laina lätistä', mis aga kuidagi pole usutav: lt. hiline laen on lvSal *zvirbil*, kuna need siin häälikuliselt julgesti on rinnastatavad äsjakäsiteldud e.-vadj. sn-kujudega **värpoi̯-* (**verpoi̯-*?) *lindukkaįnęn* algkujus. O. kirjutis ei lükka küllalt veenvalt ümber kõnesoleva tüve nii *ä-* kui *a*-lise variandi slaavi päritolu, millest varemini Mikkola, BWS 34, 104.

37. *vässo* < **väst*(*ä*[*rä*?])*-oi̯*, millise linnunime tuletumise kohta e. *väster* 'Stecheisen' sn. tüvest ja ta sugukeelevasteid (e. *västrik*, sm. *västäräkki*) vt. Ojansuu' kirjutises Vir. 1909 24.

Muude § 17 loetelus leiduvate vadj. *oi̯-*, *ei̯*-deminutiivide etümoloogiaid vt.: **2.** *emo*, **4.** *eno*, *ono*, **5.** *obu*, **10.** *коло*, **12.** *koto*, **13.** *kukkę*, *kukkO*, **14.** *tšako*, *tšäko*, **19.** *paŋkõ*, *paŋkę*, *paŋkɹ*, **25.** *reppa*, *repo*, *ŕepo*, **30.** *tāta*, *taatto*, **31.** *тало*, **32.** *tśüttö*, *tüttÖ*, **33.** *ukkO* — § 41; **16.** *lello*, **28.** *silmo* — *e.* § 5; **6.** *kaakko*, **7.** *kaase*, **11.** *kotko*, **17.** *лоллО*, **18.** *luikko*, **21.** *puipa*, *põippo*, *pei̯ppo*, *pei̯ppę* **27.** (vrd. ka lhk. 30—1 e. *sosė*, *sõse*) *siso*, **28.** *sokkO* — sm. § 21.

§ 19. Vadjas nagu eestiski äsjanähtud viisil (§ 13, lhk.) *-oi̯* ~ *-ei̯* on esinend ühe ja sama funktsioonilise deminutiivsuffiksina kõrvuti, tihti ühest-samast tüvestki. Lõpp- ega sisekaosäädus sääl ei maksa (vt. Kettunen, VÄH 135—6), välja arvatud esimesele lähedane (*-o* > *O*, *-u* > *-ʊ*, *-i* > *-ɹ*: *лоллО*, *paŋkɹ* jne.) helireduktsioon Jõepäras ja mõningad lõppkaole viitavad jäljed (*kuk* = *kuk̄*) andmete ebatäpsuse

tõttu kriitiliselt võetavas kreevinite keeles. Nõnda on algsm. *-oi̯*, *-ei̯* edustus vadjas võrdselt nähtaval nii (alg-)kinnises kui ka lahtises silbis. Rõhutute järgsilpide algsm. diftongi järelkomponendi *-i̯* > 0 hääliksääduse (vt. Kettunen l. c. 152—153, kreevinite kohta lhk. 156 sama konstateeritud, nõnda hääliknähtus ju vadja-kreevini ühisaegne) tõttu *i̯*- kadu ootuspäraselt, sellepärast praegune vadj. häälikseis kõnesoleva sn-rühmas kujuneb järgmiseks.

1-a) *-oi̯* > *-o* (*-O*): **2.** *emo*, **4.** *ono*, *eno*, **6.** *kaakko*, **8.** *kakšo*, **9.** *tši|mo*, *-mō*, *-m̆mō*, **10.** *коло*, **11.** *kotko*, *ko|tkO* : *-dgò*, **12.** *koto* : *kō*, *koťtoą*, **13.** *kukkO*, **14.** *tšäko*, *tša|ko* : *-gō*, **15.** *leh|to* : *-OD*, **16.** *lello*, *ле.л|О* : *-ò* : *-oą*, **17.** *лоллО*, **18.** *luikko*, *лuiкkO*, **20.** *peiko*, *pei̯|ko* : *-gō*, *-koą*, **21.** *põippo*, *pei̯ppo*, **22.** *poiko (?)*, *pojo*, *poi̯OD*, **23.** *-bombo*, *bombo*, **24.** *pä̆sko*, *pääzgo* ~ *pääsko*, **25.** *repo*, *ŕe|po* : *-v̆vō*, **26.** *-brääkko*, *bŕäkko*, *bŕakko*, **27.** *siso*, **28.** *silmo*, **29.** *sokkO*, **30.** *taatto*, **31.** *-talloa*, *тало*, **32.** *ťšüttö*, *tytöd*, *tüttÖ*, **33.** *-ukko*, *hukko*, *ukkO*, **34.** *вело*, *viĺĺo*, **36.** *vär|po* : *-voD*, *värpO*, **37.** *-vässo*, *vässo*. Sn. **32.**, kus ootust vastu (vt. Kettunen l. c. lhk. 132) leidub *-ö*, *-Ö*, on laen Ingeri sm. naabrusmurdeist eriliselt viimase mõjualusesse vadjLn-sse.

b) *-oi̯* > *-o* osutab > *-u*-ks edasiarengut: **5.** *obu* [*obo*], **15.** *lähud* [*lehot*], **33.** *ukku* [*ukko* . . .], **21.** *pūipud* [*puipa* . . .], *puĺppU*, *pui̯ppU*. Sellele vaatamata, et Wiedemann need kreevini k. näited on *o*-lisiks ümber transskribeerind, võib nendes tõenäoliseks pidada läti häälik-süsteemist mõjutatud *o* > *u* muutust (vrd. § 9 lhk. 39 e. Selt.-Aluliina ja ehk osalt ka Lutsi *o* > *u* muutust). Jõepära lk-st pärit *puĺppU*, *pui̯ppU* (vt. ka Kettunen VÄH 114 *puĺppu* Luuž. 'kananpoika') edustus ei tõmbaks endale tähelepanu, kui selle kõrval säälsamas ei esineks **28.** *siлmu* ja isegi vl **8.** *kakšuD*, **36.** *värpu*. *u* seletub arvatavasti neis juhuseis hääliksääduslikust (*o-a* > *oą* > *uą* : *värpuą*; vt. Kettunen l. c. 132, 144) partitiivist ülekantuks.

2-a) *-ei̯* > *-ę*, *-ō* samuti hääliksääduslik (*ę* järgsilbes vadj. =, Kettunen l. c. 130): **1.** *ainõ*, **13.** *kuk|kę* : *-ęD*, *kuk|kõ* : *-õssa*, **19.** *paŋkõ*, *paŋk|õa*, *-õja*, *paŋ|kę* : *-gęлла*, **21.** *pęippę*, **27.** *sõsõ*, *sęsę*. Ahlquist'i *paŋkõi* kuju võib olla ainult kas eksimus või mingist karjlng. [= *paŋkei̯*?] murdest pärit, nagu Kettunen'i l. c. 156 järgi 1500 a. paigult Vene dokumendes esinevad *i̯*-lised isikunimedki (*Кавгуй*, *Иллуй*, *Ренуй*, *Лембей*, *Каллей* jm.).

b) *-ei̯* > *-ę* edasiarengut > *-e*-ks peegeldab Ahlquist'il **7.** *kaase*, (rhvl.), **19.** *paŋget*, mis jällegi tõenäolisimalt — kui pole *lapsus calami*, nagu mõni muugi A. ülestähendus (*ę* > *e* muutus esineb ju, vt. VÄH 131, ainult soomepärases Kukkosi murdes, aga A. ainestik on Kattilast) — on pärit sm. naabrusmurdeist, ja puhtmeelituslikes

3. *enne* (Alava), 35. *vevve, vevv|ɛ : -eD* (üldiselt), mis — kui taas pole naabrusest laenatud — oma erandliku asendi tõttu keeles võivad kõrvale põigata hääliksäädusist või seletuvad progressiivse palataalattraktsiooniga. Kreevinite 13. *kukke,* 21. *puipe,* 30. *tāte,* (Wiedemann'i transskribeerimisviis *puipa, tāti* näikse juhuslik) võivad, kui vähegi kirjaviisi usaldada, sisaldada järgsb. *-ę > -e* muutuse jälgi selle murdekillukese alal.

c) *-ei̯* edustumisel *-i(-ɹ)*-ga Jp 19. *paŋkɹ : -gi,* 26. *rüi̯zbräkkɹ* sõnus ei ole paljutähenduslikkust vadj. kogu ala kohta, sest esimene on ilmne (vrd. § 41 s. v. **paŋkei̯*) sm. laen, ja teine neist päälegi tugevasti onomatopoeetse varjundiga. Mõlemate hilisuse vadjas reedab *k| > tš i* järgnemisest hoolimata.

3) Viimaks ei saa paljaks ortograafiliseks oiguks vist pidada ka kreevinite keelejäänuste *a*-d *oi̯-, ei̯*-diftongi edustajana (kindlamini välja arvatud ainult vist 12. *kuotta* = ? *kõta*): 13. *kuka,* 21. *puipa* (Wiedemann'ilgi *puipa* transskribeeritud), 25. *reppa* (= ? *repa*), 30. *tāta.* Kui arvestada praegune vadj. pluuralimoodustus *oi̯-, ei̯*-tüvedes (vt. VÄH 159), milles on ootuspäraselt põlisvanad *a*-sisalduslikud (vrd. § 11 e. kohta) vormid nagu 15. *lehtaja,* 21. *põippailta,* 22. *poi̯ai̯, pojaita,* Al *talaisõõ* (ill. pl.) jm., siis pole ime, et väljasurev kreev. murre on *a* singularigi tüvve üldistand või vähemalt keeleoskamatu ülestähendaja on seda teind. Igatahes samasugusest nähtest näikse harvu jälgi mujalgi vadjas,? vrd. Mustonen'i järgi vadjLn *sõsa,* Al 56 (rhvl. Järvikoistšyläst*: Tšüläänaizõd peitäb*) *paŋgad* 'panged'.

§ 20. § 17 üldloetelus esinevate *oi̯-, ei̯*-sõnade semasioloogiliste mõistekategooriate silmitsemisel tulevad ilmsiks nagu eespool § 14 eestiski deminutiivsusele altid rühmad: 1) sugulusnimetused — 2. *emo,* 3. *enne,* 4. *ono,* 7. (neile ligidased) *kaase* ja 8. *kakšo,* 22. *poiko, pojo,* 27. *sęsę,* 30. *taatto,* 32. *tüttÖ,* 33. *ukkO,* 34. *veллO,* 35. *vevve;* 2) linnunimetused — 6. *kaakko,* 11. *kotko,* 13. *kukkę,* 14. *tšäko,* 18. *luikko,* 21. *pęippę,* 24. *päsko,* 26. *-brääkko,* 36. *värpo,* 37. *vässo;* 3) kala jm. (algselt väikese) looma nimetused — 5. *obu,* 9. (putukad) *tšimo* ja 23. *bombo,* 25. *repo,* 28. *silmo,* 29. *sokkO.* Aga sisulist deminutiivsust — meelitus-, halvutus- või muidu vähendus-varjundit — pole üldiselt neil märgata, välja arvatud vahest lk-le ligidalseisvad 3. *enne* ja 35. *vevve* oma teatava meelituslikkusega. Muud 4) — 1. *ai̯nõ,* 10. *koлo,* 12. *koto,* 15. *lehto,* 16. *lello,* 17. *лoллo,* 19. *paŋkę,* 20. *pei̯ko,* 31. *taлo* — on sisuliselt indifferentsed, ligemalt liigitamatud. Täielikkuse saavutamiseks lisatagu eelmisile siin veel paar võima-

likku samasuunalist vadj. deminutiivi, millede esinemis-ala ega siiakuuluvus pole küllalt kindel, et neid üldloetellu asetada: Must 184 *tiiro, nahkat.* 'yölipakko' (< **tīr[a]-oi̯*, vrd. e. *tīr* g. *tīru* 'Meerschwalbe', sm. *tiiru ~ tiiro ~ tiirö* 'sterna hirundo, Seeschwalbe', KemiC 38 *Tiiro* 'tiira', Lnr *tiira* 'tärna [sterna]'), 177 *nõito* 'noita' (< ?**noit[a]-oi̯*), Al 46 (rhvl.), 168 *liblo* 'helve' (< ?**liploi̯*, vrd. e. *libl, lible* g. *liblu, lible* [< **liplei̯*?], ? sm. *liula* 'liten bit' Itkonen'il SUSA XXXII, 3 15).

Eelneva kategooriaiksjagunemise põhjal arusaadavalt deminutiivide liiki kuuluvate 5) loomanimede kohta on olnud ainekogus nii vähe ja ühekülgseid (ainult soomepärasest Jp-st Mustonen'i ja Tsvetkov'i järgi) teateid, et pole maksnud neid üldloetellu (§ 17) võttagi: Jp *kiri̯|O : -ò* 'kirju lehma nm.', Must 174 *laukko* 'laukki', Jp *лаu̯k|kO : -ò* 'laugu lehma nm.', *ru|skO : -zgò* 'punase lehma nm.', Must 187 *virkkõ* 'virkku' (< **virkkei̯* < **virkk[a]-ei̯*). Esimene neist on kindlasti (obs. *ki-|>tši-*!), muud, välja arvatud *virkkõ*, võimalikult Ingeri sm. laenud, vrd. § 27 punkt 5 sm-s. Hilisena vn. laenuna on siia liitund Must (*bieľo ~*), Jp *beľo* 'valge lehma nm.' (vrd. vn. *белый* 'valge'). Samal põhjusel üldloetelus esitamata jäetud 6) isiku (meelitus- ja halvutus)nimedest, millede sisulinegi deminutiivsus on vastavalt tunduv, on Alava'l Vatjalaisia häätapoja 34 *Madŕo ~ Madrõ* (vn. *Матрёна,* < **matrei̯*), 56 *Okśe* (naisenm. Kattilast, ?vn. *Аксенья*), *Paŕo* (mehenm. Katt., *Парфёй*), eriti ohtralt aga Tsvetkov'il Jp-st: *feko* (*Фёкла*), *feťo ~ feťi̯o* (meelituskuju nimele *füder* < *Феодор*), *gaľo ~ gaŕo* (*Герасим*), *i̯eťo* (? *Евдоким*), *kiko* (*Григорий*), *koño* (*Кондратий,* ka tähend. 'lollakas', sõimunm.), *kuťi̯o* (*Кузьма*), *maŕo* (*Мария*), *miťi̯o* (*Митя, Димитрий*), *oľo* (*Александр*), *peťi̯o* (*Петя, Петр*), *vaño* (*Ваня, Иван*) jne. Kõik lastekeelsed meelituslik-halvutava (võimalikult vn. keelest pärit, vrd. *Ваня = vaña* > **vañ[a]-oi̯*) palatalisatsiooniga võõraste ristinimede hilised häälikkohandused, millede juures asjata oleks otsida stabiilset tuletusprintsiipi. Sel moel omal alal see meelitusnimeliik on produtseerivgi. Üksikud nii sündind vastavaist nimedest näikse siirdunuvat üldkeelde ilma mingit deminutiiv-värvingut omamata: *ivo* (*Иван*), *i̯āk|kO : -ò* (*Яков*), *miko* (*Михайл*), *pavo* (*~ Pāvil* < *Павел*), *pek|kO : -ò* (*~ pädrj* < *Петр*), *timo* (*Тимофей*). Need on kahtlemata ealt vanemad (kui mitte osalt Ingeri sm. murdeist laenatud, vrd. sm. § 27 punkt 6-nda all) ja moodustavad selle vahelüli, mis võimalikult algsm. *oi̯-, ei̯*-nimehulgast (vt. § 47) on vahendand kõnesoleva deminutiivitüübi äsjakäsiteldud hilisdeminutiviseerund vadj. nimedeni.

Viimaks registreeritagu veel 7) mingil viisil deskriptiivse, vabama häälikkäsitlusega (vrd. § 16, e.) kui § 18 käsiteldud mingist tajutavast (omast või laen-)põhisõnast moodustund hilisemaid siiakuuluvaid vähendus-sõnu: vI, Ip *babo* (vrd. vn. *баба = bāba 'замужняя женщина нижнихъ сословій'* [D a l'], 'vanaeit'), vI *batio̯* 'vanataat' (vrd. vn. *батюшка,* [D a l'] *батя* 'родитель, отецъ'), Jp *jäńo* 'jänese' (lk. palatalisatsioon, vrd. siiski ka § 30 **44.** *jäńö* karj.), Must 174 *lemmo* 'lehmä' (lk.), vI, Jp *mamo* 'emake' (vn. *мама = māma* 'матушка, родительница' [D a l']), Jp *pośo* 'seake' (lk., ingRos id. vrd. *pe̯rzaz* 'põrsas', § 20 sm. *posso*), 'poisiklunn' (~ *pośu* id., vrd. e. *poiss, poisu*). Nendega piirdubki vadj. allikaist noteeritud vastav ainestik. Võimalik, et selles tugeva vn. mõju aluses keeles käsiteldav omapärane meelitussn-liik ongi vähe edustatud, nagu seda näeme ka vepsas, vt. § 40.

Samuti väike on põimitud hiliste spetsiaalvadja puhtdeskriptiivsete võimalikkude *oi̯-* (*ei̯-*) sõnade rühm, milliste hulka (?) võiksid pääle eelkäsiteldud 23. *bombo* kuuluda: Jp *börö* 'sitikas' (vt. § 29 karj. **132.** *pöröi̯*), *толо ~ доло* 'kõliski', *tuto* 'mustlane' *(mus̄ niku t.* 'must nagu mustlane', ingRos id. ? mustlase isikunm. või ? vrd. § 21 sm. *totto*), VÄH 82 *vohmo* 'vetelys' (< ? **vohm[a] -oi̯,* ingRos *voh̆mA* 'lollakas'). Nõnda siis needki keele kõike omapärast surmava võõra mõju all kidunedes ei avalda ekspansiivsust.

IV. SOOME KEEL.

§ 21. **1.** *oi̯-, ei̯*-deminutiividest soomes annab ülevaate järgnev sõnamaterjal.

1. +*āpoi̯*: LammL 58 *Aapo* (~*Aapel*), KoillisSatSet 13 (R.) *Aaponkiń*, KemiC 20 *Aapon* (: vrtlo *Aapo*), EP II 59 *āpō* (Krtn., Yst., Krk.) ~ *āppō*, Nurm 18, Jyv 33 *Oapo* : *-n*, JuvaT 84 *Uo̯ap|po* : *-o(n)*.

2. +*āproi̯*: Vir. 1924 146 Väinö Pajari (Parikk.) *Aapro* ~ *Oapro* ~ van. *Apro*, Sk *'àpro* 'Aapron'.

3. +*āroi̯*: LammL 59 *Aaro* 'Aron', KuopioW *Uaro* id.

4. +*ātoi*: JuvaT *Uo̯at|ō* ~ *-ova* ~ *-oi̯a* (p. sg.) : 89 *Uo̯at|o* : *-on*, ingRos *ātO* (van. mehenm.).

5. **ahmoi̯*: Elim 118, IiJ *ahm|o, -on*, IiJ *-ō* (p. sg.) 'ahne henkilö, joka ahneesti ja suurella kiireellä syö'.

6. **ai̯moi̯*: IsojArho 33, Laih 118 *aimoo* 'rehellinen, aika (mies) (Isoj.)' EP II 55 *ai̯mō*.

7. **anoi̯ppei̯*: LMÄH 190 (Agr., g. sg.) *anoipein;* LuotSatLatv 30, EP I 23, TytÄ 56 *anop|pi* : TytÄ *-in* (g. sg.).

8. +*antsoi̯*: TohmP 49 *Antso*, Parikk 25 *Antšo*, Vir. 1924 146 V. Pajari (Parikk. *Anťťi* ~ halv.) *Ańtśo*.

9. **appei̯*: UrjK 50 *appevai̯nā, appevāri, ap|pi* : *-en*, Tuul 145 *appe* ~ *appi*, Saarij *appiuk|ko* : *-on*, KuhmJ 54 *ap|pe* : *-en, -pii* (p. sg.).

10. **armoi̯*: Kiel I 1 20 A. Ahlquist (Agr.), JSuomalL 60 *armoi*, MarttiAir 55 *armo|ia, -ns*, 56 *armoa*, AgrOj 89 *furen armois*, 90 *armoia* (p. sg. ~ *Armoo*), *armoijas* ~ AgrOj 90, JSuomalL 60 *armo*, SorolP 31 *armosta* (el. sg.); LMÄH 190, Uukirk 38 *armo*, Vir. 1916 69 E. A. Saarimaa (A. Kivi, Nurmijärvi) *tulee armo* = = tulee sääli.

11. +*au̯n|ei̯*, -+*oi̯*: KallioLehm (Uskela), Orim 87, SkN (Agnes) *Aune*, Vir. 1924 148 V. Pajari (Parikk.) id. (uus) ~ dem. *Auno* (van.), EP I 115, II 61 *au̯nē* (naisenm., 'tyhmä' Lp.) ~ (savo naabruses) *au̯ne*.

12. **avoi̯*: AgrOj 89, SorolP 34 *avoi*, EP II 55 *avō* (vesi) (Isoj.), ingRos *avosū* 'molkus, ammulisuuga inim.'.

13. **ēroi̯:* UrjK 49, Tuul 125, JuvaT 19, SuursP 63 *Ēro,* KallioLehm (härjanm. Uskela, Halikko), LammL 59, Jyv 10 *Eero,* PHGr 361 *Iero,* MetsKeft 81 *Ēroi.*

14. **emoi̯:* Mets (õ. hv.), MuolJ 14 (van.), MuolT, SkN *emo*: Mets, RSk 53 (rhvl.) *emmoo* (p. sg.), EP II 55 *emō* 'emä', Maan *emoś* 'sinu ema', *emo̯sa* '(tema) oma ema', Leppävr 10 *emojaan* (p. sg.), Parikk 55 *Emo* (rhvl.), Äkr 39 *miun emmōin* (rhvl.), Rapola Diftg. 40 (Vihti) *emoi* 'emäsika'.

15. **enoi̯:* AgrOj 89 *Enoins,* MarttiAir 55, KollRap 162 *Enoi*; Mets, UrjK 49, EHäm 76, Ik, Orihv 155, Tuul 132, Elim 66, Orim 87, Kesäl 13, Kang, JuvaT 73, JKLaus 112, Uukirk 11, 29, Vehkal 39, ingRos *eno* 'äidin veli (Mets., Ik.)', AlaSat 222, ToM 164 *enò*, Ik *en|on* (g. sg.), *-oo* (p. sg.), Krtn 70, EP II 55 *enō*: EP I 98 *enoi̯a* (p. sg.), EHäm 50 *enovesiä* (U., 'jääsulamise tulvavesi'), Muonion *enovesi* = kymi, emä joki, Vir. 1907 17 Pentti Eskola (Enontekiö) *eno* = = pääväylä, virta (*Lätäeno, Poroeno* jne. käytetään kaikista isoista joista puhuttaissa), Kang *eñnō ~ enoᵛa* (p. sg.), PHGr 334 *enoᵉ*, JuvaJor 21 *enoi* (Joroinen.), Sk *enoi̯annA* 'enoamme'.

16. **eskoi̯:* SaarelHev *Esko*, EP I 30 *eskō* (= valelik mees) *puhū, älä usko eskoi̯a,* Saarij *esk|o*: *-o(n), -ova ~ -oą* 'esko, reen tai kelkan jalaspuuhun, etupäässään sisäpuolelle tehty 2 tuuman syvyinen kolo', Ilom id. 'tyhmä ihminen, perso ja epäsiisti mies', Vir. 1924 146 V. Pajari (Parikk. *Eskil ~*) *Esko* (van.?).

17. **halloi̯*: Nakk 67 (*Hallava ~*) *Hallo,* EP II 55, 58 *hallō* 'hallava' (ka lehmanm.).

18. **harmoi̯*: SaarelHev (*Harmaa ~*), Nakk 68 (*harmi* hobusenm. ~) *Harmo,* TytÄ 38 *harmu* (lehmanm.).

19. **hau̯hoi̯*: EP II 55 *hau̯hō* 'tyhmä, houkka ihminen'.

20. **hau̯kkoi̯*: LammL 36 *Henkhaukko* 'laiha, voimaton ihminen'.

21. **he̯i̯kkoi̯, *he̯i̯kkoi̯*: UrjK 64, Orihv 54, EP I 23 *he̯i̯ko*: EP, UrjK *-n* (g. sg.) ~ EP *he̯i̯on*, EHäm 6 (K.) *heikoo* (p. sg.), Ik *hei|ko*: *-kon, -kkoo* 'heikko' (hl.), KemiC 15 *heikko*, ToM 28 (Pohja-Jällivaara) *he̯i̯ku,* Jääsk 142 *heikoss* (in. sg.).

22. **hilpoi̯, *helpe̯i̯:* KallioLehm (Halikko) *Helpee,* SaarelHev (härjanm.) *Hilpo.*

23. **he̯poi̯*: HR 31 (Iitti) *Onhan sulla kolme hevoa,* 157 *Hepo kuorsui, lähde läikyi* (Etelä-Häme); Myn (hv.), Loppi 16 (vanasn.), Sk (rhvl.), MuolT *hep|o*: Myn *-n, -tA,* Loppi 16 *Hepolammi* (kohanm.), *hepohormu* (= horsma), IsojArho 116 *Hepoviita* (kohanm.), *hevonhera 'rumex domesticus'*, Ulv 118, Saarij, Ilom *he|po*: Saarij, Ilom *-vo(n),* Ilom *-poo* (p. sg.) 'hevonen; tamma (Saarij.: *Hai̯sta hevov*

‿*vittū*)', 'hevonen; leikillinen haukkumasana (Ilom.)', Kang *Haęstah‿hevovittū!* MetsKett 26 *Hepoimmäk* (kohanm.), Sk *he|p(o)*: *-vo(n)*, *-ppᵘò* 'A: n muotoisesta telineestä ja sen päälle viistoon kohotetusta seipäästä muodostettu verkkojen kuivuuvehje', JaalR *hepo|suova*, ingRos *-kala* 'linask'.

24. **hīloi̯*: KallioLehm (Halikko), SaarelHev (härjanm.) *Hiilo.*

25. **hīroi̯*: IsojArho 117 *Hiiroo ~ Hiiro* (hobusenm.), EP II 55 *hīro*[1] 'hiirakko', Rapola Diftg. 71 (Sodankylä) *hīru* 'hiirakko'.

26. **hīttoi̯*: SaarelHev *Hitto*, Saarij *hi|tto*: *-ton, -ttoą* (*h. tięs; mitäs hītolla ku*... 'hitolla') ~ Mets (uus, hv.), Saarij, Maan *hit|to*: *-on* 'hitto' (~ *hīsi* 'paholainen' Maan.), Ilom *hot|to*: *-on, -toja* (p. sg.) 'hitto' (kaunistellen), Parikk 56 *hitto* (rhvl.).

27. *+hilkoi̯*: IsojArho 33 *hilikoo*, EP II 55 *hilʲkō* 'hilpeä, hilkari'.

28. **hilloi̯*: Mets (uus), Ik, Saarij, Orihv 180, Kang, JaalR (*vattu-h.* jne.), IiJ *hill|o* '(marja)hillo', Kang, IiJ, JaalR *-o(n)*, Ik, IiJ, JaalR *-ō* (p. sg.), Sk *hill|(o)*, *-o(n)*, *-ᵘò* (yleensä mikä on sotkettu puuromaiseksi).

29. **hirvoi̯*: UrjK 49, SaarelHev *Hirvo* (härjanm.).

30. *+hohkoi̯*: Vir. 1916 70 Saarimaa (A. Kivi, Nurmijärvi) *hohko* 'tyhmä, pöllöpää', UrjK 60 *hohōn* (: n. *hohko* 'tyhmä'), EHäm 88 (K.) *Hohkoo* (tuhmaa) *plikkaa.*

31. *+hoi̯l|oi̯*, *+-ęi̯*: IsojArho 116 *hoilee ~ hoile* 'pitkä nainen', EP II 60 (et. ma.) *hoi̯lē* 'pitkä holjana', 55 *hoi̯lō ~ hai̯lō* 'pitkä ja hoikka ihminen' (Ilmaj.), Nakk *hoelo* 'hoilo'.

32. *+hol|oi̯*, *+-ęi̯*: Ulv 120 *honga holost*, LammL 5 *koivuh‿holo*, Mets, *ho|lo, -lon, -lloo* (puun, hampaan), EHäm 91 *muuri(n) holoo(n)* (L.), Maan *holo* 'avo, horo': *holoturpa* (~ *horo* 'väljä'), IsojArho 116 *hole* 'reikä, kolo' (v. *holehtia*).

33. **hūppoi̯*, **hüppoi̯*: Ylivet 18 (Ylistaro) *huuppoo* 'pöllö', EP II 55, 96 *hūppō ~ hüppö* 'hupsu', 'hassu'.

34. *+höhloi̯*: FrimP ('möhlö, törö, pöllö'), Jyv 52 ('hupsu'), Haapas 64 ('hölmö, tyhmä') *höhlö.*

35. **hölmoi̯*: Mets (hv.), UrjK 13, TytÄ 12 *hölmö*, PSavoBr 9, Ilom *hölᵊmö* 'tuhma (Ilom.)', Leppävr 8 *hölömö*, Jääsk 12 (: 120 *hölmö*[*n*] *sekane*), RSk 6 *hölmöö* 'hölmöä', MuolT *hölmöä* (p. sg.).

36. *+höloi̯*: KallioUsk ('lobask'), Mets ('ihminen, joka puhuu liikoja', : *höllöö* p. sg.), Ilom ('hölmö, veltto, tuhma ihminen', *-n, -ö*) *hölö.*

---

[1] Ilmne trükiviga pro *hīrō*.

37. *+hö(n)ttoi̯*: PP Rant 28 *höttöllöülü* 'hupakko', JuvaT 127, Jääsk 125, JKLaus 28 (J.), MuolT, RS 57 *hönttö* 'hupsu (ihminen) (JuvaT)', 'hassu, hupsu (RSk.)'.

38. *+höploi̯*: EP I 19 *höplõ* 'höply' ~ *höplö* ~ *höplü* (~ *höplä*), II 55 id. 'hölppö ihminen'.

39. *+höpsoi̯, +hopsoi̯*: LammL 36 *Höpsö* 'löyhämielinen, hupsu, hullu', AlaSat 37 (~ *hopso*), Mets (: *-n, -ö*), SuursP 38 (: *-n*) *höpsö*, EP II 55 *hopsõ* ~ *höpsõ* 'hupsu'.

40. *+hössoi̯*: Maan *hössö, -n, -i̯ä* (~ *hössü*) 'hössy'.

41. *+īvoi̯*: Mäntyh 54 *livo*.

42. **illoi̯*: Saarij *ill|o, -o(n), -oo̯* adj. 'õieli otsasolev (kirves, hang jne.)', (*kuo̯kan, kirvēn*) *illo* 'liian vähä kiperyys', IsojArho 121 *illo'* astia, joka on suusta leveämpi kuin pohjasta', In *tillolhan* 'õieli otsas (kirves)', Ilom *illo* adj. 'kirves on *i.* jos se on liian vähän kumarassa varren suhteen), Maan *ill|o, -on, -õ* 'huonosti varteen pantu työkalu'.

43. **inehmoi̯*: HR 2 20 (Kivijärvi) *inehmoille ikitupia* (all. sg. ?).

44. *+ippoi̯*: Ilom *Ip|po*: *-on, -poo* (mehenm.).

45. **isoi̯*: Kiel I 1 20 Ahlquist (Agr.), AgrOj 89 *isoi*, AgrOj 172 *isoinilma* (merk. ukkonen, Hämeessä *isänen*), 1642 R 72 *isoin meren*, KollRap 170 (Pacchalenius) *isoi Walkia*, HalT 96, Myn, LMÄHK 122, 190, Ulv 134, UrjK 49, KoillisSatSet 8, Ylivet 16, EHäm 5, Tuul 132, Saarij, ToSal 295 (Karunka), Ilom ('suuri, kookas'), Maan, JuvaT 73, Kang, Savonl § 26, Parikk 48, Sk (hv.), Jääsk 146, MuolJ, Elim 96, IiJ, TytÄ (hv.), 38 *iso* 'suur', Pori 43 *Isopiru*, Isoj 118 *Isoosjoies* (kohanm.), IsojArho 33 *isoo*, Krtn 84 *isõ ai̯ka*, EP II 55 *isõ* ~ 60 (Isoj.) *iso*, EP I XXX (Virrat, kohanm.) *isoniemi*, 93 *isoi̯a* (p. pl.), 49 *isoi̯a* (p. sg.), AlaSat 191, ToM 208 *isò*, Loppi 8, *isoks* (trsl. sg.), KeskiPohj 71 *isot* (n. pl.), KemiC 77 *ishon* (ill. sg.), PPRant 67 *isol‿* (g. sg.), KuusN, Nurm 64 *iso Matti*, Myn *isostas* 'isosti, paljo', UrjK 40, PSavoL 32 *isompi*, LMÄHK 118 *isomp* (komp.), TytÄ 52 *isompki*, LuotSatLatv 10 (P.) *is|ot* (n. pl.), *-oo* (p. sg.), Ilom *isoo* (p. sg.), PSavoL 24 *issoon* (ill. sg.), MetsKett 12 *üsöks* (trsl. sg.), Saarij *išsoo̯*, Kang *išsõ*, Maan *isoi̯a* (p. sg.), EHäm 6 (U.), Jyv 69 *isom‿* (ak. sg.), IiJ, JaalR *is|on* (g. sg.), *-õ* (p. sg.), OrimS 10 *isostuvas*, TytÄ 38 *isupaatti* (merk. vanhaan aikaan käytetty suurehko alus, jossa oli raakaseili), ingRos *iso* 'õige suur'.

46. *+itkoi̯*: EP II 55 *itkõ* (lapsi) 'kova itkemään'.

47. *+iākkoi̯*: LMÄH 157, ToM 87 (*-n*:) *i̯āko*, Myn *lai̯ski̯āko*: *-n, -t*, HalT 14 (*Jaakola*:), KallioLehm (Halikko, härjanm.), Nakk 66, SatakA 64 (*-n*:) *Jaako*, Mets *sarvijaako* (putukas), Ulv 122

(g. sg.), KemiC 20 (: vrtlo *Jaako*) *Jaakon*, LuotSatLatv 8 (S.) *Jaako riavulta* 'Jaagunärakalt', JalasjB 305 *Jaakoo*, IsojArho 33, Laih 107 (*-oon* :) *Jaak|koo*, EP II 59 *i̯ākkō*, KalvM (hobusenm.), KallioLehm (Sauvo, härjanm.), Vir. 1924 146 V. Pajari (Parikk.), Jääsk 46 (p. sg. *Jaakkoi* Rj.:), SkN *Jaakko*, Saarij *i̯āk|ko* : *-o(n)* 'Jaakonpäivä', ingRos *i̯āk|kO* : *-on*, KuopioW *Juakko* (< *Jaakob*), Maan *i̯uą̄kov_vällillä* 'Jakobipäeva paigu', Kang *i̯uą̄kompäę̄vä*, JuvaT 18, 115 *Ju̯ą̄kko*, 1924 146 (Parikk.) *Joakko*, MetsKett 81 *Ju̯ą̄kkoi*.

48. *+i̯aŋkkoi̯*: JaalR *i̯aŋ|ko* : *-ŋon*, *-kō* 'maan pintakerroksen olla oleva hedelmätön pintakerros', Ilom *jank|ko* : *-on* 'kova maa, savinen pohja maa, lujaperusteinen maa'.

49. *+i̯anne̯i̯*: LammL 60 (~ *Hanne* 'Johan'), Nakk 66, IsojArho 122 ('Johannes'), KuopioW *Janne* : LuotSatLatv 23 (g. sg.) *Jannen*, MetsKett 82 *Ju̯annei*, Rapola Diftg. 73 (Vihti) *Jannei*.

50. *+i̯ete̯i̯*: Maan *i̯et|e* : *-en*, *-e̯i̯ä* (p. sg.; *a̯ę̄ka i̯.* — pienestä pojasta).

51. **i̯ōnoi̯*: Ilom *juon|o*, *-on*, *-oo* 'eläimen selässä kulkeva erivärinen kaitainen piirto l. vyöhyt', TohmP 26 *juono* 'jono'.

52. **i̯ōppoi̯*: Mets *kaffejjuappo* : AlaSat 39 *i̯ua̯ppo(n)* (g. sg.), Ik *juap|po* : *-on*, *-poo* 'juomari' (hl.), Orihv 231 *i̯ua̯ppo*, KoillisSatSet 24 *juopon* (M.), LammL 75, Kesäl 13, Jääsk 29 *juoppo*, Saarij *i̯uo̯|ppo* : *-po(n)* 'juoppo, juomari', KemiC 25, Jääsk 27 *juoppo*, Ilom *juop|po* : *-on*, *-poo* ~ *-poja*, IiJ *i̯uo̯p|po* : *-on*, *-pō* 'juoppo' (*i̯uo̯pot mi̯ehet*), 55 EP II *i̯uo̯ppō* ~ *i̯ua̯ppō*.

53. *+i̯ōsoi̯*, *+i̯ūs|oi̯*, *+-e̯i̯*: ToM 211 (1677 a. dokumendes) *Jusoin* (g. sg.); LammL 59, KuopioW (< *Joosef*), Vir. 1924 146 V. Pajari (Parikk.) *Juoso*, KoillisSatSet 117 (K.), IsojArho 123 *Juuse* (*Jooseppi*), Tuul 125 *Jōso*, KuopioW *Juuso*, ingRos *i̯uo̯sO* (van.), EP II 59 *i̯ūsō*, 61 *i̯ūsē* ~ *i̯ōsē*.

54. *+i̯ōttoi̯*: Mets, Nakk 25 *juato* : *-n* (vasikka, karitsa ym., Mets.), AlaSat 291 *i̯ua̯to* (juottovasikka), Orihv 189 *i̯ua̯to* (tottelematon poika), Saarij *i̯uo̯|to* : *-vo(n)*, (?) *-toa̯* 'roisto, ilkiö', EP II 55 *i̯uo̯ttō* 'juotettava (vasikka t. muu eläin)', IiJ *i̯uo̯tto* 'juoppo', Rapola Diftg. 73 (Vihti) *juateivaska*.

55. *+i̯uhoi̯*: LammL 69, Ylivet 17, Vir. 1924 146 V. Pajari (Parikk., *Juhana* ~) *Juho*, Maan *i̯uholle* (all. sg.), EP II 59 *i̯uhō*, KontLip 40 *Juhó* (= ? *i̯uho̯*, Mg.), VermlA 206 *Juho*^{i}, MetsKett 81 *Ju̯ho*^{i}.

56. *+i̯unnoi̯*: Ylivet 17, Vir. 1924 146 V. Pajari (Parikk., dem., *Juska* ~) *Junno*, Saarij *i̯unno* 'Jussi'.

57. *+i̯ūmmoi̯*: Ilom *juumm|o* : *-on*, *-oo* ~ *-oja* (p. sg.) 'juupeli, juutas, paholainen'.

58. **i̯änoi̯*: Parikk 56 *jänö* (n. sg. rhvl.), Sk *i̯änö* (g. sg.), MuolT *jännöö* (p. sg., rhvl.), Äkr 39 *Jätti kuj jänöi pojjān* (rhvl.).

59. *+i̯öroi̯, +i̯oroi̯*: Orihv 189, EP I 203, JuvaT 17 *i̯örö*, Mets, Ilom *iörö, -n* 'jörö, harvapuheinen, janha, hidas (Ilom.)', Saarij *i̯o|ro, -ro(n)*,, *-řroą* 'joro, jörö', *i̯örökölli* 'jörökölli' (halv.), Maan *i̯öröi̯utka* 'harvasanainen', ingRos *i̯oro(mie̯s)* 'kangekaelne; julge'.

60. **kākkoi̯* I: HalT 89, LMÄH 190, KallioUsk *kako* 'tyhmyri (Hal.)', '(merk. a: ilmasuunta = *kākko*; b: pikkuhullu, hourupää, kouho, LMÄH)', 'pöllö (Usk.)', SaarelHev *Kaakko*, Saarij *rapakoąk|ko: -o(n), -koą* 'kakko '(joku vesilintu, hl.), MetsKett 58 *kuąkkoi* (= kaakkuri).

61. **kākkoi̯* II: Tyrv 120, Ulv 121 *kako* 'kaakkoilmaa (Tyrv.)', EHäm 9 (K.) *Kaakonko*, Mets *kako: -n, ~ kaakko* id. (noor.), *kaakkoo* (p. sg.) 'kaakko (ilmansuunta)', AlaSat 291 *kakò*, EP I 24, 57 *kakō* (Hm., Krk., Lp., Khv., AlaH), II 55 id. ~ 59 *kako* (Irv., Lh., VK, Krj., Isoj.) ~ *kākko* (Khj.), Jyv 70 *koakko* 'kagukaar', TytÄ 73 *kakko*, Haapas 73, SuursP 133 *itäkakko* 'idän ja kaakon keskivälillä oleva ilmansuunta (Suurs.)', ingRos *kak|kO: -o(n)* 'kagu'.

62. *+kāp(r)oi̯, +-ei̯*: KallioLehm (Hal., härjanm.), LammL (noteerimatu lhk.) *Kaapo* 'Gabriel', KoillisSatSet 139 (M., g. sg.) *Kaapon*, JalasjB 305 *Kaappoo* (Gabriel), *Kaappoomäki* (kohanm.); EP II 59 *kāppō*, KuopioW *Kuapro*, Vir. 1924 146 V. Pajari (Parikk.) *Kaapro*, JuvaT 89, SuursP 45 *Kaap|e: -e(n)*, TytÄ 35 *mōskāpe* (Gabriel Mooseksen poika).

63. *+kārlei̯, +ka(a)llei̯*: KollRap 163 *Carlei* : *-n ~ Carllen*, LammL 58 ('Karl'), Nakk 66, UrjK 50, Tuul 145, Ylivet 17, KuopioW (*Kallu~*), JuvaT 27, Jyv 27, Orim 87, Vehkal 39, Vir. 1924 146 V. Pajari (Parikk., van. *Kallu ~*), TytÄ 38 *Kalle*, Jääsk 20 *Kalle'*, Laih 116 *Kallee*, EP II 61 *kāllē, kārlē*.

64. **kās|ei̯, *-oi̯*: Rapola Diftg. 73 (Florinuse sõnarm.) *Caasei* 'Pronuba', Jusl Caaſe, -en id., HR 1 1585 (Somero) *Ylkä anto kaaselle, kaase pani kiven rakkoon*, 3 281 (Humppila) *Kaasen silmiä . . .*, Myn, UrjK 50, Mets, Ik *kaas|e* 'kaaso, morsiamen vaatettaja (Ik.)', Mets, Ik *-en, -ee* (p. sg.), Sk *kąås|e, -e(n)*, Laih 122 *Maijakaasee luhta* (kohanm.), EP II 60 *kāsē* 'kaaso' (Isoj., Krj.), 'laiha ja huano' (Lh., *maiiakāsē*), Kang *kuąs|o, -o(n)* 'entisaikainen morsiamen hääapulainen . . .', Rapola Diftg. 75 (Asku, Muh) *kāsi* (= kaaso), Ilom *kuas|o, -on, -oo* morsiamen valmistaja häissä', Jääsk 127 *kaaso* 'mõrsja saatenaine'.

65. *+kalloi̯*: AgrOj 99 *Pä calloin paicka* 'pääluu ase (Mg.)'; Myn *pāka|l(lO), -llo(n), -llo* 'pääkallo', Mets (hl.), Muonion, Ilom

kall|o 'pääkkö (vuodassa, taljassa, Muonion.)', 'pääkoppa (Ilom.)', Ilom *-on, -oo* (p. sg.), Tuul 180 *päkallo,* ToM 163 *-n* (g. sg.), Maan *peäkalloluu.*

66. *+kalpe̮i̯*: Rapola Diftg. 73 (Schroderuse sõnarm., 'der junge Ochse'), (1642 a. piibel, p. sg. *calpeja*:) *calpei,* (Jusleniuse sõnarm.) *Calpe, -en*; Myn, Mets, UrjK *kal|pe* 'leikattu mullivasikka (Myn.)', 'nuori härkä (Mets.)': Myn, Mets *-pen* ~ UrjK *-ven,* Mets *-pee* (p. sg.), Rapola Diftg. 75 (Karjalohja) *kalppi* (= nuori härkä).

67. **karo̮i̯*: JalasjB 272 *karo* 'gumse', IsojArho 125 *karoo ~ karo* 'pässi', Laih 107 *kar|oo,* EP I 80 *-o̮i̯a* (p. sg.): II 55 *-ō* 'pässi'.

68. **karso̮i̯*: IsojArho 125 *karsoo ~ karso,* EP II 55 *karsō* 'karsaasti katsova'.

69. *+kasvatte̮i̯*: LMÄH 203, LMAHK 1, UrjK 50, AlaSat 291 (Vam—Kok) *kasvate,* EHäm 52 (V.) *kasvatepplikallensa,* EP II 39 *kasvatēhi(n)* (ill. sg.), IsojArho 22 *kasvatee,* Rapola Diftg. 73 (Vihti) *kasvatei.*

70. **kau̯no̮i̯*: KallioLehm (Angelniemi, Perniö), KalvP (lehmanm.) *Kauno,* Sk *kau̯|n(o)* (~ *-n̮ikki* lehmanm.).

71. **kēkko̮i̯, ?*kēhko̮i̯*: AlaSat 291 *kia̯ko,* Mets *kiak|o: -on, -oo* 'kiekko' (hl.), EP I 57 *kie̮ko ~ kia̯ko, kia̯kko* (Alavus, < savost): *kiiōt* (et. ma., Sj., As), *kia̯o̮t* (länt. ja pohj. ma.), *kia̯vot* (Krtn.), 59 *kiiōt* (Hj., Karv., Park.), *kia̯vot* (Ts.).

72. **kēlo̮i̯*: EP II 56 *kie̮lō* 'kielevä ihminen' ~ *kia̯lō,* BrandtL *Kialoo* (sõimusn.).

73. **kep(p)o̮i̯*: Maan *kep|po: -on, -po̮ia* 'viekas, ovela'.

74. **kero̮i̯*: In *kero* 'vuoren laki' (Sodankylä).

75. *+kerppo̮i̯, +kerp̆po̮i̯*: KoillisSatSet 30 (Keuru, p. sg.) *lehtikerpoo,* Mets, Ik *ker|po: -von* 'oksakimp (lehis, lk.)', Mets *-poo* (p. sg.), *-popari* (hl.), PPRant 58 *kerppo ~ kerppu.*

76. **ke̮rso̮i̯*: MetsKett 81, 141 *kerso̮i (kersa)* '(avioton) lapsi'.

77. **kil|o̮i̯, -*e̮i̯*: SaarelHev *Kile,* KoillisSatSet 146 *Kilot* (K., laudaloomad, = kitsed?), Kang *kile, (-n), -(i̯)ä, -löi̯i̯en* etc. 'naaraspuolinen vuohi', Sk *kil|e, -e(n), -lie* 'sarvellinen lammas'.

78. *+kim(p)o̮i̯*: KallioLehm (Sauvo hobusenm.), SaarelHev, FrimP, LaihEL (hobusenm.) *Kimo,* LammL 71 (*kimppo* 'hobune' lk. ~), Mets ('sekavärinen, harmaa; kimo hevonen'), Ik (adj. 'kimo'), Orihv 155 *kimo,* SaarelHev (lehmanm.) *Kimmo,* Loppi 11 *kimpo* ('skimmel').

79. **kino̮i̯*: Sk *kino* 'kina, lima (esim. kalan)', Jääsk 16, ingRos ('ämblikuvõrk') *hämähäkin kino,* vrt. *kina.*

80. *+kiplo̮i̯*: Ilom *kipl|o, -on, -oo* (*k.* on semmonen hevonen, joka alituiseen juoksee), JääskKOud *Kiplo* 'päistärikkö (hev.)'.

81. **kippoi̯*: Saarij *kippopoe̯ka* 'vuohenpoika', MetsKett 81, 141 *kippoi̯* 'pikku vuohi'.

82. **kirio̯i̯*: Juslen **kirju**, **-jun** 'taurus versicolor. brokot oxe'; Nakk 67, KallioLehm (Kisko), SaarelHev (lehmanm.), Ylivet 5, PaulKann *Kirjo*, TytÄ 38 *kirʲju*, Kesäl 13 *kirjo*, Jääsk 46 *kirj|o:* (Rj. p. sg.) *-oi*, MetsKett 81 *kirio̯i̯(-sīp)*.

83. **klopoi̯, *kle̯poi̯*: Juslen **Clopoi** (~ **cloppari**, **-in**) 'nummus æreus semuncialis'; KallioUsk *klopopäissi* 'puupäisi, rumalaid', Myn (:*-o[n]*, *-ot* 'suuri [vaski]raha', [*ruplankl.*, van.]), SatakA 67 ('kopparslant'), Vir. 1916 72 Saarimaa (A. Kivi, Nurmijärvi, 'kolikko'), Ik (*-on, -oo* 'iso, paksu nappi t. muu pikku esine':) *klop|o*, Mets *kle|po*: *-pon, -ppoo* (*kuparikl.*).

84. **kokkoi̯* I: KiskoSal 132 *koko* 'kuhila, kyäs, pystö, nakkinen', Lestij 16 *kokkon* (g. sg., = ?), MetsKett 56 *kokkoi̯*, JaalR, Ilom *ko|kko*: *-kon* 'juhannustuli (JaalR)', 'suuri tulirovio (Ilom.)', JaalR *-kkō* (p. sg.), Sk *kok|kʷò* 'juhannuskokkoa', *-olla* (ad. sg.).

85. **kokkoi̯* II: Juslen **cockolinðu**, **-innun** 'milvus. glada'; UrjK 51 (vn. dokumendes a. 1506—7) *koyckoy*, (1506—9) *kockoy* = nüüd *Kokko*, (1507) *kokola;* UrjK 49 *Kokko*, Ilom, Savonl § 26 *kokko* 'kotka (Ilom.)', KeskiPohj 89 *kok|ko: -olle* (all. sg.), MetsKett 13 *kokko|i̯* (vrt. *kotka*), JuvaT 44 *-i̯a* (p. sg.).

86. **kokkoi̯* III: Juslen **Cocko**, **-ocon** 'structura quævis pyramidalis . wårdkase : kummel'; Tyrv 121 *Kokko* 'ullakko', AlaSat 39 *kokko* 'ulkosalle rakennetun uunin suojaksi tehty suippopäinen katos; (Loi) eräänlainen linnunpyydys', EP I 24 *kokkō* (= ?).

87. **kokkoi̯* IV: Ilom *kok|ko: -on* 'toukoleipä, sulkkavo', Pälkj 9 *Kokko* 'toukoleipä'.

88. **kolloi̯*: EP II 59 (Isoj., Ilm.) *kollō* 'tyhmä, joka ei osaa käyttäytyä', EP II 59, Ilom (*-n, -o* 'tuhma, pöllö':) *kollo*, Maan *koll|o, -on, -oi̯a* ~ *-ō* 'kollo' (*hūtā koht kolloi̯ān* 'täyttä kulkkua'), *emä kollo* 'tuhma' (sõimusn.).

89. **koloi̯*: Mets, Orihv, EP I 197, Elim 10, Ilom *kol|o* 'puussa oleva kolo; koro (EP)': Ilom *-on, -oo* (p. sg.), KollisSatSet 211 *vuorenkolossa* (Länsi-Keuru), JalasjB 269 *hongan kolosta*, Orihv 80 *vanhassa kolossani*, KontLip 144 *kiveŋ⌒kolossa*, JKLaus 44 *kolot* (n. pl.), Hamin 6 *kolo* 'laatikko', PHGr 365 *kolo*^{e} 'kolo'.

90. **kōhoi̯*: KollRap 162 *cuohoi*, UrjK 49 *kuaho* 'isona kuohittu härkä'.

91. **koroi̯*: Juslen **Coroi**, **-on** 'cossus, xylophæus . träknarr'; Myn *koro:* (*-n*) 'kärki (= tikka), varsinkin palokärki', EP I 197 (AH) *koro* 'palokärki', Sk *kor(o)*: (*-n*), ingRos *koro*: *-n* (van., lind).

92. *+korstoi̯*: EP I 136, Orihv 130 *korsto* 'suuri (julma) mies', Maan *korst|o*:*-on, -oi̯a* 'pitkä mies' (*mi̯eheŋ̯k.*, ~ Kuopio *korsta*).

93. **korv|oi̯*, **-e̯i̯*: Juslen corwo, =on 'urna aurita . såf'; JalasjB 302 *korve'* 'så', Ylivet 17, IsojArho 22 *korvee,* Isoj 109 *korvee* 'korvo', EP II 60 *korvē*, EP I 110 *korv|e̯i̯re'* (g. pl., Töysä), 9 *-e̯i̯a* (p. sg., pl.), II 39 *-ēhi(n)* (ill. sg.), PohjSavoL 30 *vesikorveelle* (all. sg.), Saarij *taikinaŋkorvo*: (*-n*) 'korvilla varustettu taikinatiinu' (hl.), PPRant 61, Ilom, Pälkj 10, Maan *korv|o*: Ilom, Maan *-on, -oja, -oi̯a* (p. sg.), PHGr 334 *korvoja* (p. sg.), Nurm 9 *korvoe'* ~ ~*korvoo'* ~ *'korvoki'* 'toobergi', VermlA 206 *korvoi*, MetsKett 81 *korv|oi*:83 *-oi̯a* (p. sg.).

94. **kotoi̯*: AgrOj 172 *koto,* SorolP 37 *kotona* (ess. sg.), MarttiAir 61 *kotuans,* Vir. 1907 50 Ojansuu (Schroderus'e sõnarm.) *Coto Jumalat* 'penaatit'; HR 3 13 *kottoo* (ill. sg. Tammela); LammL 5, Ulv 114, LuotSatLatv 21 (A.), Ik, Orihv 27, IiJ *koto,* LammL 75 *kotokaupungis,* LuotSatLatv 35 *kototaloon* (M., ~7 *kotiin* [ill. sg.], 63 *kotins* [g. sg. + poss. suff.]), Tuul 183 *kotopu̯alēns,* EHäm 80 (K.) *kotoperää,* EP I 189 *muŋ̯kotoni, suŋ̯ ̯kotos*: Ik, IiJ *kolon* (g. sg.), Muonion *koon-olija* 'kotimies', LMÄHK 125 (Hal. ümbruses) *kottontan* 'kotoani', LuotSatLatv 20 (P.) *kotoo,* KoillisSatSet 61 (R.), MuolJ 62 (*kottoont* ~) *kottoo* 'kotoa', Ik, Tuul 183 *kotō* (p. sg.), ToSal 283 (Kar.) *kauvas . . . kotoa,* KuhmJ 10 *kotuu* (p. sg.), Jääsk 11 *kottuu* 'kotoa', Nakk 142 *kottoo* (ill. sg.), JaalR *kotō,* KoillisSatSet 31 *kottoonsa* (R.), AlaSat 29 *kotònakà(n)* 'koduski', LammK 210, UrjK 80, KoillisSatSet 117 (Keuru), Saarij, EP II 52 (Isok.), KeskiPohj 70, KemiC 82, KuusN 93, VermlA 214, Parikk 55 *kotona* (ess. sg.), Jääsk 5, JKLaus 34 *kotonkaa,* MuolT, RSk 39 (*kotihee* ill. sg. ~), Hamin 3 *koton,* TytÄ 10 *kotonna,* Kaakkois-KarjJ (336 *kotťii* p., ill. sg. R. ~) 344 *kotonta* 'kotoo' (P.).

95. *+ko̯uhoi̯*: Myn, LMÄH 59 *kōh|o* 'hupsu, höperö (Myn.)', 'pikku hullu, höpsö (LMÄH)', Myn *-o(n)* (g. sg.), *-ot* (p. sg.), EP II 56 *ko̯uhō* 'kouhottava ihminen'.

96. **ko̯uk|oi̯*, **-e̯i̯*: Juslen Coucoi, =won ~ =ucon 'fera lanians: spectrum. rifvande diur: spöke'; Myn *ko̯uk|o*:*-on, -ot* (p. sg.) 'susi' (. . . kai jonkunlainen suden lempinimitys; Ik., hv. van.), AlaSat 95 *ko̯uk|o*: *-o(n), -oi̯a* (p. sg.) 'päätäi' ~ *ko̯uk|i, -e̯i̯a* (p. sg.) id. (Ala–Ori), SKSA Kaarlo Grönblad (Saarij.) *ko̯u|ko*:*-von* (karhusta käytetty sana, van. hl.), Saarij, Tuul 120, IT Eva Kärki (Erajärvi) *ko̯uko* 'täi': Tuul *kouwo'* (n. pl.).

97. *+krönoi̯*: HalT 12 *krönö* (vir. *kroni*) 'laiha ja luinen'.

98. **ku̯ikkoi̯*: LammL 75 *Kuikko* 'colymbus arcticus'.

99. **kukkoi̯ 1*: Tuul 132 (E. Axelsson'i kohtuprotokolles a. 1468, 70, 87, nm.:) *Kuckoi,* Kiel I 1 20 A. Ahlquist (Agr.), AgrOj 89, Suomi II 18 189 K. E. Petander (1642 a. piibl.) *cuckoi* ~ AgrOj 90 *cucko,* SorolP 34 *cucoi* = kukko, KollRap 170 (Ikalensis) *Cuckoi,* ToM 210 (van. dokumendes a. 1557) *Kvckoÿla,* (1764) *Kuckoila,* (1568) *Kuckola,* (1780) *kucko,* Juslen Cuckoi, -con 'gallus. tup, hane'; HalT 13, 24 (:*kuko*[*n*] g. sg.: *kukko* ~ *kukot* p. sg.), LMÄH 202, Myn, Nakk 38 (*kukon* g. sg.:) *kuko* (n. sg.), AlaSat 291 *kukò* (n. sg. Kau—Kok) : 25 *kukòstā* (el. sg.), 39 *kukko*(*n*) (g. sg., Loi – Kau), LMÄH 202 (*kuko* ~), Mets, Loppi 10, EHäm 54 (Kylmäkoski), UrjK 49, KoillisSatSet 149 (Kuru), Orihv 56, Tuul 132, EP II 69 (Isoj.), IsojArho 30, KeskiPohj 71, PPRant 18, ToSal 9, KuusN 26, Ilom (lintu; liha-, kala-, ryyni-), JuvaT 73, Parikk 59 (rhvl.), Hein 33, Elim 98, Orim 47, IiJ, TytÄ 43, Jääsk 124 (*kukol* ad. sg.:), MuolT, Uukirk 38, ingRos (*kukkO* ~) *kukko* 'kukko (lind); kukko (supp)' : LammK 211, Loppi 10, KoillisSatSet 75 (R.), PPRant 18, Ilom, Parikk 59 (rhvl.), IiJ, OrimS 54 *kukon* (g. sg.), Ulv 21 *kuko* (g. sg.), Mets *kukk|on,* (ad. sg.) *-olla,* JalasjB271 *kukon kuusi* 'en art fräken', IiJ, Uukirk 47 *kukk|ō* (p. sg.), Mets, Ilom *-oo* id., LammL 43 *kukkoha(l)ˌ* 'kukk ju', Sk *siu̯ kukkoheis* 'kukkoosi', IsojArho 64 *kuk|koo* : *-oon, -kkua* ~ *-kkoja* (p. sg.), Isoj 64 *kuk|koₒ* : *-on, -koa* ~ *-kkoja,* EP I 24, II 56 *kukk|ō,* I 93 *-oi̯a* (p. sg.), II 39 *-ōhin* (ill. sg.), Maan *savikuk|ko* : *-on, -koi̯a* ~ *-kō* (hv.) 'piilupill', KontLip 115 *kuk|kó* (=? *-o̯,* Mg.) : 73 *-oń* (g. sg.), PuustKiihtel 9 *kuk|ko* : *-oń, -olĭa* (ad. sg.), TohmP 19 *kukk|o*(*i*), 20 *-oja* (p. sg.), MetsKett 56, JuvaJor 21 (Joroinen, van.) *kukk|oi̯, MetsKett* 29 *-oi̯a* (p. sg.), VermlA 211 *kuk|koi̯* : *-oi̯n, -koja, -koloita* (p. pl.), PHGr 334 *kukkoja* (p. sg.).

100. **kukkoi̯ II*: ToSal 282 *Liiskokukko* 'valkoinen apilas'.

101. **kukkoi̯* III: Sk *kukkopeå* 'kukkurapää, -päinen', EHäm 189 (K.) *kukkonojaat.*

102. **kurk*(*k*)*oi̯*: Ik *kur|ko* : *-roon* 'täi päässä' (lk. hl.), Rapola Diftg. 43 (Ristn I), *kur|ko* : *-oŋ kau̯nis* : *kurkova* 'kurat'.

103. **kurmoi̯*: MetsKett 81, 141 *kurmoi* 'vuoden vanha vuohi'.

104. *+kustoi̯, +-ei̯*: JalasjB 305 *Kustee* (~ *Gustav*), EP II 61 *kustē,* ingRos *kusto* (mehenm., hv.).

105. **kūr*(*δ*)*oi̯*: AgrOj 89 *Curoi,* SorolP 34 *cwroi, cwroixi* 'kurdiks', KollRap 170 (Ikalensis) *cuuroin,* (Pacchalenius) *cuuroi,* Juslen Cuuroi, -on 'surdus. döf'; UrjK 49 *kūro,* IsojArho 33 *kuuroo,* EP II 56 *kūrō,* Kesäl 13 *kuuro.*

106. **käkoi̯*: KuhmJ 25 *kä|kö* : *-vön,* ingRos *kä|kö* : *-o̯n* 'kägu'.

107. *+kölhoi̯, +kolhoi̯*: Myn *isom‿prūniŋ‿kolho* 'karheatekoinen' (kõrb hobune), LammL 5 *kölhö* ~ 30 *Kolho* 'suuri ihminen' (pilg.), EP I 148 *kolho* ~ *koh°lo* (*isō mi̯eheŋ‿k.*), Maan *kölöh|ö, -ön, -öi̯ä* 'iso mies' (hv.).

108. *+ke̯ühkoi̯*: Maan *köyhkö* : *-n, -i̯ä* 'höhlö, vihamielinen'.

109. **lai̯noi̯*: Muonion *laino* 'tuulen perästä käyvä hölkkälaine'.

110. **laitoi̯*: JaalR *lai̯|to* : *-lon, -tō* 'kovasti viettävä (ranta), lievä (ranta)'.

111. **lalloi̯:* EP II 56 *lallō* 'kirves' (Isok.), ingRos *LallO* (sugunm.).

112. **lau̯kkoi̯*: Nakk 67 (lehmanm.), SaarelHev (härjanm.) *Lauko,* Vir. 1915 122 Aulis V. A. Könönen (Pälkjärvi, laupäeval sünd. lehma nm.), PaulKann *Laukko,* Sk *lau̯k|k(o)* : *-o(n)* (lehmanm.), Jääsk 17 *laukko* 'piirtopää lehmä' (~ *laukki* 'laukkipää hevonen'), ingRos *лau̯kkO* id.

113. **lavoi̯*: Rapola Diftg. 38 (Schroderus'e sõnarm.) *Lavoi* (=saunan lavo), (Florinus'e sõnarm.) *Leickilavoi* 'Theatrum'; Juslen **Lawo, -on** 'pegma, tabulatum. lafva; LMÄHK 174 *lao* < *lavo* (saunan lauteet) ~ (Turust idapoole, Masku) *lauvo,* Myn *la|o̯, -o̯n, -o̯t* (p. sg.) id., Mets *la|o, -on, -vvoo (saunan lao,* hl.), Vir. 1916 73 Saarimaa (A. Kivi, Nurmijärvi), UrjK 49, Mets, PPRant 58 (*lavo̯* ~) *lavo* 'lauteet (saunassa, A. Kivi)', EHäm 301 (K.) *lavon* (g. sg.), KoillisSatSet 19 (R.) *lavolta* (abl. sg.), Rapola Diftg. 40 (Vihti) *(saunal‿)lavoi* : *lavoin.*

114. *+lē̯hoi̯*: IsojArho 33 *liehoo,* EP II 56 *lie̯hō* 'liehakko'.

115. **lē̯roi̯*: Ilom *lier|o, -on, -oo* 'liero, sättä' (hv.), Sk *oŋk‿lie̯ro* 'onkiliero'.

116. **lehtoi̯*: Mets (hv.) ,Ilom, Jääsk 140, MuolT, JaalR *leh|to,* 'lehto, metsä, etenkin semmonen, jossa kasvaa lehtipuita (Ilom.)', 'lehtmets (Muol.)', 'nuori kaadettu lehtipuu tai semmoisen oksa (Jaal.)' (näit. saaduveohagu): Mets *-ron,* Ilom *-on, -too* (p. sg.), JaalR *-lon,* Jääsk 140 *-oss* (in. sg.), Muonion *lehtolapsi* = *äpäräl.,* Maan *lehtomo̯a* (vastand *kaŋŋasmo̯a*).

117. **le̯mpoi̯*: Rapola Diftg. 39 (van. kkl. 1658) *Lemboinneula* 'Scarabæus', ToM 211 (van. dokumendes a. 1677) *lempoi,* Juslen **lembo, -on** 'dæmon . satan'; KoillisSatSet 114 (R.: *L. niitä muisti*), Ylivet 18 (Hämeenkyrö, Ylivet.), Ik, Saarij, Ilom, PSavoL 21, Maan, Sk (:*poi̯s l. leнmästäi̯* nõidusloos) *lem|po* 'hiisi, lempo (Ilom.)': Orihv 70, Ik, Ilom, Maan, Mäntyh 79 *-mon* (g. sg.), Ilom *poo* (p. sg.), Saarij *mitäs -poi̯a* (p. sg.) *ne oi̯kā',* Maan *-poi̯a* (p. sg.), PHGr 334 *lemmo°t* (n. pl.), Parikk 57 *Lehmät lempoi tekköö* (nalj.).

118. **leppoi̯*: Ilom *lep|po* : *-on, -poi̯a* ~ *-poo* 'leveäteräinen kirves havunhakkuuseen sopiva'.

119. **lippoi̯*: Myn *lip|o* : *-o(n), -ot* 'haavi, jolla pyydetään rapuja, joskus myös kalahaavi', AlaSat 39 *lippot (lippo* = haavi, Kau), Muonion *lippo* = liippi.

120. **lohkoi̯*: Juslen Lohco, -on 'pars vasis fictilis, item rapae scissae'; HalT 17 *lohvo* ~ *lohko* 'lohkon', Rapola Diftg. 43 (Säkk I) *hapanlohkot*, (Joh I, JääKir I, Taip I) *lohk|o*, 42 (Lip III, p. sg.) *-ō* ~ *-oja*, (Jaak II) *hapalohkoi*, TytÄ 61 *loh|ko* : *-on* (g. sg.), ingRos *лohkO* 'kild', MetsKett 81 *lohkoi*.

121. *+loi̯|kkoi̯*, *-+ǩkoi̯*: KallioLehm (Sauvo) *Loiko*, SaarelHev *Loikko*, RSk *loikko* 'joutava'.

122. *+loi̯r|oi̯*, *+-ei̯*: Myn *loer|o*, *-on*, *-ot* 'loiro, lörpöttelijä, tyhjänpuhuja', Nakk 14 *loero* 'loiro', Maan *loe̯lo* 'notko, loiro, lotma' ~ *loe̯ro* id., EP II 56 *(pai̯ta)loi̯rō* ~ *-lui̯rō*, 60 *-loi̯rē* 'paitasillaan oleksija'.

123. **lolloi̯*: AlaSat 248 *loi̯māl̆ lollot* (loimaalaisten leik. nimitys naapuripitäjissä), FrimP *lollo* 'paha (suuri)' (lk.), MuolJ 21 *lollot* (= suuret tissit), EP II 60 (*lihava*) *lollē* (~ *lellē*).

124. *+lopoi̯*, *+löpoi̯*: Ilom *lö|pö* : *-vön, -pöi̯ä* ~ *-pöö* 'eräs sieni', IiJ *lo|po* : *-von, -pō* ~ *lö|pö* : *-vön, -pō* 'suupaltto . . .'.

125. *+loroi̯*, *+löroi̯*: KallioUsk *lörö* (sõimusn.), Ilom *lör|ö, -ön, -öjä* ~ *-öö* '1. veltto, huolimaton; 2. (miski jook: kohvi + suhkur + viin, piiritus, konjak)', TarkJv *se on nyt vasta toron loroja* (halvast joogist, ? p. sg.), ingRos *лorokellJ* 'kusur'.

126. *+losoi̯*: SUST XXXI III,3 74 Y. H. Toivonen *Loso* 'dal' (Kemi), Ilom *loso, -n*, (p. sg.) *-ja, -loihen, -loita* 'notko, vesiperäinen maa, lätäkkö', Pälkj 13 *loso*.

127. *+lo(n)ttoi̯*: Myn *lottolas* (= riippuvat), *lottokorv* 'luppakorva', IsojArho 134 *lotto* 'veltto, alasriippuva', EP I 23 *lotto- ~ lonttoposki*, ingRos *лottOkorvA* 'lontkõrv'.

128. **luhoi̯*: MetsKett 81, 142 *luhoi* 'veltto, vetelys', Sk *lai̯ska luho* (laiskasta hevosesta).

129. **lui̯|kkoi̯*, *-*ǩkoi̯*: KallioLehm (Sauvo), SaarelHev (härjanm.) *Luiko*, Myn *lui̯k|o*: *-o(n), -ot* 'valkoinen härkä (hv., van.?), hyvin valkosen kirjava tai kokonaan valkonen lehmä t. mulli (hv.)', KallioULint *luikko* (Uskela, van.), EP II 14 *lui̯ko* (= ?[1]), Ilom *luikko* (~ *luikku*) 'luikko' (kevadtaim), ingRos *лui̯k|kO* : *-o(n)*.

[1] Vrd. ? IsojArho 134 *luiko* 'hyvä keli, hyvä kuorenlähtö'.

130. *+lūkkoi̯:* Vir. 1907 48 Ojansuu (Schroderus'e sõnarm.) *Luuckoi* 'piispan hiippa, verho', BrandtL (Laihia, sõimusn.) *Luukkoo.*

131. *+läpoi̯:* Jääsk 31 *läpö* 'reikä' ~ *-ne.*

132. *+läppoi̯:* Myn *läpö:* (*-n*), *-t* 'lääppö, saamaton, veltto' (hl., halv.).

133. *+lörppoi̯:* In *lörpö:* *-n, -vä* 'lörppö, lörpöttelija, kielevä' (*l. akka*), Ilom (*lörppä* ~) *lörpp|ö,* (p. sg.) *-öö* ~ *-öjä* 'huolimaton, liian hyväntahtoinen'.

134. *+löt(t)oi̯:* Ilom *lö|ttö: -tön, -ttöö* ~ *ttöjä* 'tuohesta tehty... kenkä', Sk *löttö* 'kypsä muurain', *löttövirsu* 'leveistä tuohinauhoista tehty tuohisandaali', SuursP (noteerimatu lhk.) *lö|tö: -i̯ön* (huolimaton).

135. *+mām(m)oi̯:* Ilom *muam|o, -on, -oo* ~ *-oja* (p. sg.), *-oloihen, -oloita* 'äiti', SkN (Vuoksela) *maammo.*

136. *+mansoi̯:* KalvM *Manso,* EP II 58 *maṇsō* (lehmanm.).

137. *+markei̯:* SaarelHev *Marke,* IsojArho 135 *Markee* 'Margaretha', EP II 61 *Markē.*

138. *+matsoi̯:* Parikk 25 *Matšo,* V. Pajari Vir. 1924 146 (Parikk., *Mafti* ~ halv.) *Maťso,* TohmP 49 *Maťso.*

139. **mękkoi̯:* HalT 16 *mekko* (g. sg.), Myn *mekk|(o): -o(n), -o* 'mekko' (võõrast algupära: < Häme 'takusest riidest tehtud särk, muude riiete pääl'), AlaSat 221, Mets, Vir. 1916 74 Saarimaa (A. Kivi, Nurmijärvi), Ik, Saarij, Ilom, IiJ *me|kko* 'rohtiminen, avara paidan tapainen päällysvaate... (Nurmij.)', '(mekot ovat paidan kaltaisia, Ik.)', 'kuub käimahakkaval lapsel (Saarij.)', 'nuttu, lyhyt västi, lasten kolttu (Ilom.)', 'karkea pellavakangas...; mekkotakki (IiJ)', ingRos *mekkO* 'päälisjakk' : AlaSat 39 *-kkot* (n. pl.), Mets *-kkon* (g. sg.), Ik, Ilom, IiJ *-kon,* Saarij *-ko(n), -kkoa* (p. sg.), Ilom *-kkoo* ~ *-kkoja,* KoillisSatSet 200 *hurstimekossa* (Ä.), Isoj 109 *mekk|oo*: 110 *-oi̯a,* IsojArho 33 *mek|koo :* 35 *-koon* (g. sg.), EP II 56 *mekkō.*

140. **melloi̯:* UrjK 51 *Mellola* (dokumendes a. 1509) ~ *Melloila* (a. 1571); IsojArho 135 *mello* 'isovatsainen' ~ EP II 56 *mehlō* id., 58 *mellō* (sukun. ja torppa Krk.).

141. **męttoi̯:* Rapola Diftg. 38 (Schroderus'e sõnarm.) *Metzoi*; Myn (uus), Mets (hv , ~ hl. *mettäs*), TytÄ 17 *metso,* Sk *ukkometso* 'urosmetso', JalasjB 274, Orihv 117 *met|to* 'tjäder hane (Jalasj.)': Orihv 117 *-on,* KemiC 116 *Metto,* Saarij, Ilom, Kesäl 13, KuhmJ, Jyv 41 *me|hto,* ingRos *metsO* 'mõtus': KuusN 60, KuhmJ, Jyv 41 (*meton* ~) *-hon* (g. sg.), Saarij, Ilom *-to(n)* (g. sg.), Ilom *-htoo* (p. sg.), JuvaJor 16, 17 (Juva) *-htova* ~ (Joroinen) *-htoo,* KuhmJ *-htuu* (p. sg.), Jääsk 36 *naarasmesso,* IsojArho 33 (n. sg. *mettoo,* EP I 123 *met|tō*: *-ō(n)* ~

~ (hv., et. ma.) *-tō*, VermlA 206 *mehtoi*, MetsKett 35 *meht|oi̯a* (p. sg.): : *-oit* (n. pl.).

142. *+mikkoi̯*: ToM 210 (1620 a. dokumendis) *Michoilasari ~ Micholasari*; HalT 14 (: *Mikola*), Nakk 32 (: *-n*), SatakA 65 (Kokemäki, Huittinen) *Miko*, Myn *mikompäv* 'mihklipäev', LammK 206 *Mikonpäivän*, EP II 59 *mikō* (Lh., Tva), KallioLehm (Perniö, härjanm.), SatakA 65 (Ulv., *Mikkola*:), LammL 60 (*Mikael ~*), Ylivet 17, KalvP (kassinm.), EHäm 92 (U.), Tuul 158 (*Miko*' n. pl.:), PSavoL 5, Parikk 47, Vir. 1924 147 V. Pajari (Parikk. *Mikkeľ ~*), Jääsk 46 (Rj. p. sg. *Mikkoi*:), SkN *Mik|ko* : KoillisSatSet 39 (R., n. pl.) *-ot*, Lestij 16 (all. sg.) *-kolle*', JKLaus 59 (ad. sg.) *-oll*, Orim *-on* (g. sg.), JaalR *-ompäi̯vä*, ingRos *miko* (n. sg.), *mikom‿pāvo*, Tyrv 114 *mikkoo*[1], MetsKett 81 *Mikkoi*.

143. *+moŋkoi̯*: UrjK 51 (1516 a. dokumendis kohanm., nüüdne *Monko*:) *mongoy*; Myn *moŋ|ko* : *-ŋo(n)*, *-ŋot* (*-ɢot*?) 'jankkari, jahnaaja, vastaan väittäjä', Vir. 1909 61 Saarimaa (Myn.) *monko* id.

144. *+mukkei̯*: Iin 59, In *muk|ke*: *-en* 'eukko, muija (nalj., hv. In.)'.

145. *+mummoi̯*: EHäm 116 *mummun ansiot* (K.), Ilom, Maan *mumm|o*: Ilom *-oⁿ*, *-oo* (p. sg.) 'mummo, vanha akka; isoäiti (hv.)', *-oľa* 'mummon koti, ämmän talo', KontLip 140 *mummoń* (ak. sg.), PHGr 362 *tummo*[2] 'vanha nainen, vanha naissukulainen, isän tai äidin äiti', Pälkj 15, JuvaT 118 *Mummo*, Savonl § 44 *mummokii*, JKLaus 45 *arentmummo* (g. sg.), Sk *koťmumm|(o)*, *-o(n)* 'kotiämmä, isänäiti'.

146. **mustoi̯*: KallioLehm (Angelniemi), SaarelHev (*Musto* (~ *Musti*), EP II 58 (lehmanm.) *'mustō*.

147. **mätoi̯*: In *mä|tö*: *-ᵛön*, *-töᵛä* 'lahonnut, laho' (*m. puu*; *mätö puiʇa*).

148. *+möhkoi̯*: Saarij *möhkö* 'möhkö, möhkäle'.

149. *+möhoi̯*: Mets *möh|ö*, *-ön*, *-höö* 'maha', BrandtL *Möhömaha* (sõim.), Saarij *möhö* 'suurimahainen ihminen', Ilom id. (: *-n*, *-ö* p. sg.) 'suurimahainen, lihava ja laiska ihminen'.

150. *+mökoi̯*: Myn *mök|ö* : *-ö(n)*, *-öt* 'puhumaton, yksipäinen, jolta ei saa vastausta, joka vain katsoo töllistelee' (hl.) ~ *mölkö* id. (hv.), Sk *sū mökölläˑä*, (*sillo‿o ihmine pahal tūlellA*), SuursP 30 *mököi* 'pieniä syöpäläisiä' (p. pl.).

---

[1] Erakordne vokaalipikendus seletatakse säälsamas vokatiivsusega.

[2] *tummo* ? trükiviga pro *mummo*. Vrd. siiski ka Lnr *tummu* 'gumma, gubbe', Ylivet 19 (Veteli, Kälviä) id.

151. *+möloi̯, +moloi̯*: Mets *mö|lö, -lön, -llöö* (hl.), Saarij *mo|lo, -lo(n), -lloa̯* 'se, joka molottaa', Ilom *möl|ö, -ön, -öö* 'tyhmä, pöllö' (*mammam‿m-poika*), Sk *mölö* '1. nauriin kirnakkeita; 2. hölmö, tolvana', ingRos *mo.ıo* (hv.) ~ *mölö* 'lollakas'.

152. *+mörkoi̯*: AlaSat 221, Ik, EP II 59 (et. ja länt. ma., Ksj.), Ilom, MuolJ 22, Uukirk 30 *mör|kö* 'spöke (AlaSat.)', '1. karhu, pelottava metsän otus; 2. kyynel (Ilom.)', 'mörkö (= koll, lastel; Ik.)': Ik *-öön* (g. sg.), AlaSat 104 *-kö(n)* (g. sg.), MuolJ 22 *-ön,* TarkJv (sõim.) *aika Mörkövä* (p. sg.), Pielav 4 *-köö* (p. sg.), Ilom *-ö(n), -köö ~ -köjä* (p. sg.), ingRos *mörkÖ* 'koll' (hv. ~ hl. *pörkÖ*), EP II 59 (Ilm., Krk., Sj., No., Yst., Isok.) *mörkō.*

153. *+mössoi̯*: MetsKett 142 *mössöi* 'vuohenjuusto'.

154. *+nakei̯*: RSk 60 *nake* 'porsas'.

155. *+nallei̯*: SaarelHev *Nalle,* Ilom *nall|e, -en, -ee* 'uroskarhu, myös koirannimi'.

156. **neitoi̯*: Juslen **Neito** 'virgo. jungfru, mö'; LammL 52, 75, Mets (hv., ~ hl. *neitto, neitti,* hv. *neiti*), KallioLehm (Kiikala) *Neitto,* Lestij 18, Ilom (uus *neiti*: *-n* ~), MetsKett 131, KuhmJ 27, Hein 34, Uukirk 19, SuursP 18 *neito, neito* 'immyt, naimaton ja siveä tyttö (Ilom.)': Ilom, KuhmJ 27 *neijon,* Mäntyh 91 *neion nisuista* (rhvl.), Vir 1924 40 Lauri Hakulinen (Sk., g. sg.) *neiio,* KoillisSatSet 215 (Länsi-Keuru), Ilom *neitoo* (p. sg.), Parikk 32 *nenähytti neitohein* (ill. sg., rhvl.).

157. **ner|kkoi̯, *-ǩkoi̯*: JalasjB 303, Ik, IsojArho 138, Saarij *nerk|o* 'voimaton (Isoj.)', 'pieni ja vähävoimainen, huono (ihminen, hv., Ik.)', 'dålig, eländig, skral (Jalasj.)', 'heikko, huonovointinen (Saarij.)': : Saarij *-o(n), -oa̯* (p. sg.).

158. *+nihvoi̯*: MetsKett 142 *nihvoi* 'nahkasäkki'.

159. **nirkkoi̯*: Myn *nirk|o*: *-o(n), -ot(A)* 'kärki' (*veiti n., neola n.*), Ik *nirk|ko* : *-on* 'kärki, pää' (hl., näit. säärikul, pussil, nõelal), Maan *luṁnirkko* (loom).

160. **nokkoi̯, +nökkoi̯*: LuotSatSet 87 *vesinokko* ('tilk') *nenänpääs,* Ik *nok|ko: -on* 'tippa, pisara' (hl.), Muonion *nokko* 'lallo, pieni ruko', Ilom *ńoko, ńoko* (sikaa kutsuessa), Sk *ńök|ö*: *-ö(n)* 'sianporsas' (hv.), *nökkösorm* 'etusormi', Maan *pīpun‿nüo̯kkö, tütön‿n. ~ pīpunnüo̯skö, -n, -iä ~ nök|kö*: *-ön, -köiä* 'nyöskö', TarkJv *kirvesnökkö* (tylsä teräskalu), *sikanöskö.*

161. **noloi̯*: JalasjB 303, Ylivet 24 (Ylistaro) *noloo* 'nollig, tafatt, dum (Jalasj.)', EP I 175 *nolō,* Ylivet 24 (Kälviä, Hämeenkyrö), PPRant 55 (*nulo* ~), Sk *nolo.*

162. *+nōkkoi̯*: EP II 56 *nuo̯kkō* 'nuokkuja' ~ *nuo̯kkō* id.

163. **nukkei̯*: KalvM (lehmanm.) *Nukke,* UrjK 50, Tuul 145 *nukke.*

164. **oinoi̯*: HalT 99 *lihava oino* (~ *oinas seljäs*) 'lihav oinas'.

165. **orpoi̯*: Kiel I 1 20 Ahlquist (Agr.), AgrOj 44 (*oruolastein,* all. sg.~) *oruoille, oruoi,* JSuomalL 39 *orvolasten,* KollRap 170 (Ikalensis) *orvoilasten ~ orvot,* (Pacchalenius) *Orpoi ~ Orvoilapset,* Suomi II 18 189 K. E. Petander (1642 a. piibl.) *orvoi,* Juslen **orpo ~ orwoi, -won** 'orbus parentibus. faderlös, moderlös'; LMÄHK 40, Myn, AlaSat 291, Mets, SatakA 70 *orvo* 'orpo', Mets, UrjK 49, Orihv 31, Tuul 132, SKSA E. Linko (Saarij.), EP I 6, PPRant 25, KuusN 26, JuvaT 73, Orim 87, Elim 96 *or|po,* ingRos *orpO*: Myn, E. Linko (Saarij.) *-vo(n),* Mets, KuusN 50 *-von,* Tuul 69 *-volt* (abl. sg.), Mets *(-voo ~),* EHäm 27 (A.) *-poo* (p. sg.), In *orpovasa* (põhjapõdral), PSavoL 85 *orpopoekiin,* EP II 56 *or|pō* (n. sg.): *-vōn,* Krtn 70 *orpō.*

166. *+pāvoi̯*: KalvM (härjanm.), SaarelHev, LammL 58 (*Paaval[i]* ~), KuusN 14, SkN, JKLaus 54 *Paavo,* KuusN 14, Vir. 1924 147 V. Pajari (Parikk.) *Poavo,* Maan *poa̯vo,* Uukirk 38 *Pāvo,* ing Ros *pāv(O),* MetsKett 81 *Pua̯vo|i̯* : 83 (p. sg.) *-i̯a.*

167. **paŋkei̯*: Kesäl 28, TytÄ 40 *paŋki,* Jääsk 28 *panki* 'sanko'.

168. **paskoi̯*: Ik *pasko, -n* 'silmätauti, jolloin silmät kovasti ajavat rääppää ja punottavat', EP II 56 *paskō* 'silmäpasko'.

169. **pei̯|kkoi̯, *-ǩkoi̯*: Myn *pei̯k|o* : *-o(n), -ot* '1. peikko; 2. susi : *pei̯ko u̯ei̯* (Ik., van.)', Mets *pei|kko* : *-kon, -kkoo* (hv.), KoillisSatSet 146 (R., p. sg.) *peikkoo,* 160 (Keuru) *vuorenpeikko,* Saarij *mehtäpei̯kko* 'metsäpeikko', EP II 56 *pei̯kō(nen)* (Isj., Khj., Krj.) ~ *pei̯kkō(nen)* (Ilm., Krk., Psj., VK, Lh., Irv., Tva) ~ 59 *peu̯kko* 'peikko' (Isok.).

170. *+pei̯loi̯*: KalvM *Peilo* (lehmanm.), EP II 56, 58 *pei̯lō* 'kirjava (lehmä)'.

171. **pei̯|ppoi̯, *-p̌poi̯*: KallioLehm (Kisko) *Peipo,* MetsKett 84 *pei̯ppu.*

172. *+pekkoi̯*: UrjK 51 (1507 a. dokumendis, kohanm.) *pekoyla* = nüüdne *Pekola*; LammL 59 (*Pietari ~ Pekka* ~), Vir. 1924 147 V. Pajari (Parikk. *-a* ~), JKLaus 27, Jääsk 46 (: p. sg. *Pekkoi* ~ 69 Rj. *Pekkoo),* MuolT *Pekk|o,* Sk *pek|k(o)* : *-o(n),* MuolJ 34 *vorapekko,* ingRos *pekkO* 'Peeter'.

173. **perhoi̯:* SaarelHev, PaulKann (lehmanm.) *Perho,* KemiC 38 *Pörhö* 'perho', PHGr 334 *perho^{e},* (nm.) *Perho^{e},* Maan *perho.*

174. *+peri̯|oi̯, +-ei̯:* PaulKann, Vir. 1915 122 Könönen (Pälkjärvi, reedel sündind lehma nm. *Perjakka* ~) *Perjo,* Sk *peri̯o* (lehmanm.), Vir. 1913 67 V. A. K(oskimie)s (Ingeri) *Perje* < **Perjei.*

175. **persoi̯:* Juslen Perſo, -on 'avidus. snål'; Myn, Mets (hl.), EHäm 304 (Lemp.), Ik, Orihv 124 *pers|o* adj. 'perso, ahne, puokko ... (Ik.)': Myn, Ik *-o(n)*, Ik *-oo* (p. sg.), Saarij *mai̯̯ompers|o, -o(n), -oa̯* 'maidonperso', IsojArho 33 *persoo,* EP II 56 *persō.*

176. *+petsoi̯:* TohmP 49 *Peťso.*

177. *+peu̯h(k)oi̯:* EP II 56 *pehkō ~ peu̯hkō* 'peuhkana' *~ peu̯hō,* 57 *pöü̯hö ~* 59 *peu̯hko* (No.).

178. **pikkoi̯:* JuvaT 26 *pikko lampaeta, pikko pî* (lamba kutse), Maan *pikko* id., Pälkj 20 *Piikko, Pikko* 'pieni lammas', Sk *piko-piko-piko* (*~ uti-uti-uti* kutse).

179. **pilǩkoi̯:* UrjK 49, 64 *Pilko* (härjanm.).

180. **pil|3oi̯:* JalasjB 302 *pilvo* 'spån'.

181. *+piri̯|oi̯, +-ei̯:* KalvM (härjänm.) *Pirje,* KalvP (kassinm.), SaarelHev *Pirjo.*

182. *+plosoi̯, +plösoi̯:* LMÄH 18 (Koski) *plosoposki,* UrjK 12 *plösöposki.*

183. **pollei̯:* KalvP, KalvM, FrimP (hobusenm.) *Polle,* LaihEl *Polli* id.

184. **poroi̯:* Vir. 1916 75 Saarimaa (A. Kivi, Nurmijärvi) *poro* '(rapakko)loka', SatakA 83 *po|ro* 'grums': *-rroo* (p. sg., Ulvila), *-roa* (Kokemäki, Huittinen), IiJ *por|o, -on, -ō* 'rikka, rikkaruoho', JKLaus 74, ingRos *poro* 'põrm, tolm'.

185. *+possoi̯:* HR 1 426 (Ypäjä) *posso mulle harjakset,* 427 (Jokioin) *hyvä possu, kaunis possu;* Mets (*possu* [sian nimenä, varsinkin porsaan] ~), JaalR, RSk 62 ('porsas'), TytÄ 31 (merk. porsas) *poss|o:* JaalR *-on, -ō* 'possu, porsas' (... ei mikään hyväilymuoto), ingRos *pośo* (sea meelitusnm.), *possomputkı* 'heinputk' (taim).

186. **pulloi̯:* Vir. 1916 75 Saarimaa (A. Kivi, Nurmijärvi) *pullo* 'kaarna', EHäm 5 *pulloo* (p. sg., K.), Sk *pull|(o), -o(n)* '1. kalan ilmarakko; 2. puteli (uus)'.

187 **punoi̯:* Nakk 68 (hobusenm.), KallioLehm (Usk.) *Puno,* EP II 58 *punō* (lehmanm.).

188. **pū|kkoi̯, *-ǩkoi̯*: Juslen puucko, -ucon 'culter fabrilis. täljeknif'; LMÄH 156 *pūko* (n. sg.), Myn *lahtarpūk|o, -o(n), -ot* 'teurastuspuukko' (hl.), HalT 24 *puukkon* 'minu puss', LMÄH 156, Mets *pūkk|o:* AlaSat 35, HalT 12, Mets, Lestij 16 *-on* (g. sg.), AlaSat 39 *-o(n),* Laih 105 *puukkota* (abess. sg.), Saarij, EP I lhk. XXX (Virrat), ToM 208, KuusN 26, JuvaT 73, JuvaJor 21 (Juva), Elim 96, TytÄ 56, 43 *pū|kko,* Ylivet 7 (*puukon:*), PSavoL 11, Jääsk 58, JKLaus 74, MuolJ 9 *puu|kko,* Pori 61 *puu|kkohyllyll* (all. sg.), : Ik, TytÄ 56

-*kon*, Saarij, Maan -*ko(n)*, JKLaus 30 -*ko* (g., ak. sg.), KoillisSatSet 30 (ad. sg. *puukolla*:); Saarij -*kkoa̯* (p. sg.), In -*kkova*, Ik -*kkoo*, Uukirk 47 -*kkō* (p. sg.), Pälkj 3 *Henkpuukko* 'henkikirjuri', Isoj 169 *puukkoo* 'puukko', IsojArho 33 *puukkoo* (n. sg.), KuhmJ 10 *puukk|o(i)*: -*oja* (p. sg., Kuhmoinen) ~ -*uu* (Jämsä), MetsKett 81, JuvaJor (Joroinen) *pūk|koi̯* : MetsKett -*oin* (g. sg.), Sk *pūkkoi̯ȧsᴇ* (p. sg.).

189. **pätoi̯*: TohmP 81 *pätö mies* (~ *eto m.*, = noin halpa, noin l. niin mitätön), Pälkj 24 *Pätö* (taipumaton halveksiva adj. ~ *eto*).

190. +*pöhkoi̯*: Myn, AlaSat 210, Mets (hl.), Loppi 7, Pori 25 (n., g. sg.), EP I 63 (: -*öt* n. pl.), EP II 60 ('typerä') *pöhk|ö*: Myn -*ö(n)*, -*öt(Ä)* 'pöllöpää' (halv.), Loppi 7 *pöhööst* (el. sg., < +*pöh-γoi̯sta*), EP I 63, II 56, II 4 *pöhkō*: (n. pl.) *pöhōt* 'tyhmä ihminen' (~ *pöhkiiö* id.).

191. +*pökoi̯*: Myn *pök|ö*, -*ö(n)*, -*öt(Ä)* 'tyhmä, typerä' (halv., hl.), LammL 5 *pökö*, *p-piä*, EP II 56 *pökō* 'tyhmä'.

192. **pölloi̯*: Rapola Diftg. 38 (Schroderus'e sõnarm.) *Tarha pöllöi*; Myn *pöll|(ö)*, -*ö(n)*, -*ö* ~ -*öt(Ä)* 'pöllö', SaarelHev, LaihEl (lehmanm.) *Pöllö*, Rauma 2 *pöllÖ*, Mets, EHäm 168 (*puali p.*, A.), Ylivet 18, Orihv 180, Maan (= *paksupäi̯nen imme̯nen*), SuursP 23 *pöllö*, LammL 75 *Tarhapöllö* 'syrnium punereum', JalasjB 274 *tarha-pöllö* 'nattugla', Saarij *mehtäpöll|ö*, -*öa̯* (p. sg.) 'metsäpöllö' (= *pie̯n pöllöhau̯kka*), Loppi 6, Leppävr 13 *pöllöö* (p. sg.), Ylivet 18 (Ylistaro, pliiatsimärkuse järgi Helsingi Ülikooli Rmtk. eksemplaril), IsojArho 33, Laih 119 *pöllöö* 'hupakko', EP II 88 *pöllöi̯ä* (p. sg.), Isoj 127 (*Minäkip‿*) *pöllöo* 'puupää', Sk *kissapöll(ö)*, -*ö(n)* 'kissapöllö' (hl.), ingRos *kissᴀpöllÖ* (van.).

193. +*pömoi̯*: Ilom *pöm|ö*, -*ön*, -*öö* ~ -*öjä* 'maha, vatsa' (lk.), Sk *pömp|pö*: -*ö(n)* 'möhömaha'.

194. +*pönttoi̯*: UrjK 70 (merk. pulkko), Tuul 173, EP II 60, Orim 115 *pönttö*, JalasjB 303 *Pönttö* (~ Satakunta *punttu*), IiJ *mai̯to-pönt|tö*: -*ön* 'maitopönttö', Maan *tel*ᵉ*käm‿pöntön* (g. sg.), SuursP 68 *pönttō* (p. sg.), EP II 60 (Lh., Lp., Krtn., Khv., AH, Ilm., n. sg.) *pönttō*, VermlA 86 *pönttöi*.

195. +*pöpoi̯*: Maan *pöp|ö*, -*öi̯ä* (p. sg.) 'pöpö (lasten pelotussana)', TarkJv *pöpö* 'porho, mahtimies'.

196. +*pöroi̯*: Myn *pör|ö*, -*ö(n)*, -*öt(Ä)* 'mörkö' (= koll, tont), Sk *sittapör|(ö)*, -*ö(n)* 'sittasonnikkainen'.

197. +*pös(s)oi̯*: Maan *pös|ö*, -*ön*, -*öi̯ä* 'lihava, hyvinvoiva mies, eritt. isäntämies' (*kannom‿ p.*, *mi̯ehem‿ p.*), EP II 57 *pösō* 'tyhmä' ~ *pössō* id. ~ II 60 *pössö* id. (~ Krtn. *pössä*), BrandtL *Pössöö* (sõimusn.).

198. *+pötsoi̯*: Pälkj 23 *Pötsö* 'mahalaukku', TohmP 44 *pötsö*.

199. **pöroi̯*: Laih 119 *Pyöröö* 'kummitus'.

200. **rahkoi̯*: Juslen Rahco, -on 'morbilli, vari, papulæ. koppor, mäßling', UrjK 51 (1507 a. dokumendes) *rackoyla* = nyk. *Rahkola*, LMÄHK 32 *Rahgo* (van. talunm. Raumal 1728, 1736 a. dokumendes) ~ *Rahgoi* (1721 a. dokum.); KallioMurr *iso rahko* 'iso rokko'.

201. **rakkoi̯*: AlaSat 39 *rakko(n)* (g. sg., Ala).

202. *+rattoi̯*: MetsKett 81 *rattoi* 'meelelahutus' (Kettunen'i suuline tõlge), JKLaus 98 *Ratto* (koeranm.).

203. **repoi̯* I: EP II 57 *repō* 'repaleinen', 'pitkäkarvainen (koira)' ~ *retō* 'repaleinen (ihminen)'.

204. **repoi̯* II: Juslen Repo, -ewon 'vulpes. räf'; JuvaT 76 (1561 a. dokumendes, Juva) *Repoi mäkj*; Ilom, JuvaJor 21 (Juva), Parikk 50 (talunm. *Kallii-Repo* ~), Kesäl 28, Savonl § 30, KaakkoisKarjJ 358, MuolT, Vir. 1924 39 Hakulinen (Sk.), Uukirk 11, ingRos *re|po* : Ilom, Savonl § 30 *-von* (g. sg.), Kesäl 25 *revonrauvvat*, MetsKett 29 *revontulet*, MuolT *revol* (ad. sg.), ToM 28 *revuntuli* (Põhja-Jällivaara Moski), Ilom *repoo* (p. sg.), Jääsk 12 (K., rhvl.) *reporukka*: 65 *revost* (el. sg.), Pälkj 29 *Repo* 'kettu', *-illisesti* 'reten', KontLip 143 *repoi*, *repo ǰiletteł*, 37 *Repoła* ~ 115 *Repoila*, MetsKett 81, 143 ('loitsuluku'), JuvaJor 21 (Joroinen, van.) *re|poi* : KontLip 143 *-voń* (g. sg.), Parikk 50 *-voľľe* (all. sg.), KaakkoisKarjJ 346 *-ppuu* (p. sg., R.).

205. *+rẹuhoi̯*: Myn *reọh|o, -o(n), -ot(A)* 'elamöitsijä' (~ *rẹọhak̀[ka]* adj.).

206. **rīhoi̯*: Tyrv 122 *Riiho* 'jyvät vihneinensä riihessä', Ik *riih|o, -on, -oo* 'se mikä riihessä lattialle jää, kun oljet pihalle viedään, puhdistamaton vilja' (hl.).

207. *+ristoi̯*: KalvM (härjanm.), LammL 60 ('Kristian'), KuopioW, Hein 38, Vir 1924 146 V. Pajari (Parikk., dem., ~ *Ristiioań*) *Risto*, SuursP 116 (ad. sg.) *Ristol*.

208. *+rokẹi̯*: Maan *rok|e, -en, -eia* 'tukkilainen'.

209. *+rolloi̯*, *+röll|oi̯*, *+-ẹi̯*: EP II 57 *rollō* 'isoääninen rollottaja' ~ *röllō* 'se joka itkeä röllöttää', ~ 60 *röllē (poika röllē* t. *rölli* 'röllöttäjä').

210. *+romoi̯*: LMÄH 20 *skromo* 'suuri vanha esine, esim. laiva', Nakk 31 *krompo* : *-n*, Mets *krómo* (esim. elukka, joka syö paljon) ~ Mets (*s*uuri, ~ v. *romottaa*), Orihv 155 *romo* (suuri ja vanha, kuten *lehmäromo, honkaromo*).

211. *+rōkkoi̯*: IsojArho 331 *ruokkoo*, EP II 57 *ruọkkō* 'ruokoton', 'ruokittavana oleva'.

212. **ropoi̯*: LMÄH 190 (Agr.), AgrOj 89, KollRap 162 *ropoi*, Juslen **Ropo, -on** 'minimus numus : minimum assis'; Nakk 32 *ropo : -n*, Pielav 4 *roppoo* 'ropoa' (p. sg.).

213. *+rotoi̯, rötoi̯*: Myn *prot|o : -o(n), -ot(A)* 'lörpöttelijä' ~ *rot|o, -o(n), -ot(A) (. . . kuŋ‿ kai̯kki paskoi̯ puhele)*, BrandtL *Rovoo* (sõim., Lh.), Orim 25 *rötöi* (n. sg.).

214. **runoi̯*: Vir 1907 48 Ojansuu (Schroderus'e sõnarm.) *Runoi* = runomitta, KemiC 57 *runovaain* 'vaadin, joka ei ole kantanut', PHGr 334 *runoe*, MetsKett 81, 143 *runoi* 'taikamies', TytÄ 43 *runo* (merk. valhe).

215. **ruskoi̯ I*: KalvM (hobusenm.), Nakk 67 (lehma-, hobusenm.), KallioLehm (Perniö, Kiikala, Kisko, Usk.), SaarelHev, FrimP, PaulKann (lehmanm.) *Rusko*, Sk *rusk|(o) : -o(n)* '1. taivaan punotus; (2. lehmanm.)', ingRos *rusko* 'helepunane (lehmanm.)'.

216. **ruskoi̯ II*: SorolP 31 *huomenrusco* 'aamurusko', Juslen **ruſco, -on** 'fuscus color ex sole. solbränna'; Ulv 119 *aamu-, kevärusko*, Mets *ehtoorusko*, Saarij *iltarusko : (-n)*, Sk *ɑ̯àmrusk(o)*, SuursP 124 *āmurusko*.

217. *+rā|ppoi̯, -+ppoi̯*: Myn *rāpö : -n, -t* 'saamaton, heikko, voimaton', Ik *räp|pö : -ön* 'pieni ja huono' (hl.), IsojArho 146 *Rääppöö (~ ryyppöö)* 'huono karitsa', EP II 57 *räppõ* (jokap., *lammasräppõ, se oŋ‿sellāne huono räppõ* et. ma., *~ rüppõ)*.

218. **saŋkoi̯*: IsojArho 33, Ylivet 17 (Ylistaro) *sankoo* : IsojArho 35 *sangoon* (g. sg.), Isoj 109 *sanko$_o$* 'sanko', Laih 107 *saŋkoo : saŋŋoon*, EP I 36 *hau̯retsaŋkō* (Ilm.), II 57 *sāŋkō*, Krtn 42 *saŋŋōn‿kripa* : 70 *saŋkō*, JalasjB 302 ('ämbare'), PPRant 61 *sanko*, KuusN 126, EP II 59 (Isoj.) *saŋko*, Nurm 21 *Sankko* 'sanko', Pälkj 40 (*ämpär ~*) *sankko*.

219. **saβroi̯*: EP II 57 *sau̯rō* 'saukon sukuinen eläin'.

220. **sau̯|kkoi̯, *-ǩkoi*: SaarelHev *Saukko*, LMÄH 156, 202, HalT 14 *sauko* 'saukko (Hal.)', Mets *saukko* 'saukko' : Mets *saukon* (g. sg.), *saukkoo* (p. sg.), AlaSat 291 *sau̯kō*, EP II 57 *sau̯kkō, sau̯kō*, IsojArho 33 *saukkoo*, ToM 235, In *sau̯kko* : ToM 235 *sau̯kkoi̯a* (p. pl.?), MetsKett 81 *sau̯kkoi*.

221. **savoi̯*: LMÄHK 174 *sao* (kihelkonnanm.), *saoi̯ärvi* (< **savoi̯-*, kohanm.), UrjK 49, Orim 87 *Savo*, ToM 185 *sau̯vvo* (Alat., Kurt.), *sau̯vvommā* (Pello), *sau̯u̯o* (Muonio), 28 (Põhja-Jällivaara) *savvõlai̯nen*, EP II 59 *savō, savōmmā* ~ 60 *savolāne(n)*, MetsKett 84 *Savu, savulai̯nen*, PHGr 334 *Savoeks* (trsl. sg.), PSavoL 21 *Sav|oja* (p. sg.) : 78 *-on* (g. sg.), JuvaT 59 *Sav|oĭlinna* (hv.) ~ *Sav|ollinna*, Savonl § 31, Parikk 25 *-oĭlinna*.

222. **sip(p)oi̯*: EP II 57 (Krk., Khj., Irv.) *rantasippō* (lind).

223. **siloi̯*: Vir 1909 62 Saarimaa (Myn.) *silo talv* 'lumeton, jäinen talvi', *silo tila* (kelistä), PHGr 334 *Silo*^{e} (kohanm. Viitasaarel), MetsKett 144 *silotalv* 'leuto talvi'.

224. *+simoi̯*: JalasjB 305 *Simoòla,* LammL 58 ('Simo'), KalvM (härjanm.), Nakk 69, SkN *Simo,* ingRos *sìmo* (mehenm., hl.).

225. *+siproi̯*: TarkJv *sipro* 'täplä', Vir. 1925 147 V. Pajari (Parikk., *Sipretti* = *Sigfrid* ~), SkN *Sipro.*

226. **sisoi̯*: MuolT *siso* (rhvl.), ingRos id. 'õde'.

227. *+sohi̯oi̯*: Tuul 37 *Sohi̯o,* Orihv 147 *sohi̯ō* (= sulavaa lunta).

228. **sokkoi̯*: Orihv 66 *sokko* (pimesikumängus), PHGr 334 *sokkoja* (p. sg.), EP I 24 *sokkō,* II 57 id. 'sokea'.

229. *+suhoi̯*: Maan *suh|o, -on, -oi̯a* 'pilalle mennyt työ, „susi"' (*suhoikśpa mäń käs'tüǭ*).

230. **sulhoi̯*: KoillisSatSet 191 (Virr.) *sulhoni,* Parikk 52 (rhvl.), Sk (rhvl.) *sulho* 'peigmees'.

231. **suloi̯*: KuhmJ 10 *Sulo(ⁱ)*: *suloja* (p. sg.).

232. *+sus(s)oi̯*: JalasjB 306 *Sussoò* (~ *Susanna*), IsojArho 147 *Su|ssoo* ~ *-soo* 'Soffiia' (sõim.), EP II 59 *sussō* (et. ma., Tva, Sj., As.), Vir. 1924 148 V. Pajari (Parikk., *Susanna* ~ dem.) *Suso.*

233. **sõppoi̯*: EP II 57 *süǭppõ* 'syömäri' ~ *süǭppõ.*

234. *+söttoi̯*: EP II 57 *süǭttõ* 'syötettävä, syöttiläs'.

235. **tättoi̯*: HalT 14 *taat* 'taatto', Ilom (kreeka-katoliiklasil) *tuatto* 'isä', SkN *taatto,* Sk *tạ̀tto* 'isoisä' (hv.).

236. *+täv|oi̯, +-ẹi̯*: ToM 211 (1677 a. dokumendis) *Tavoi* (= ? *tävoi̯,* Mg.); LammL 58, Nakk 67 *Taave,* EP II 61 *tävē.*

237. *+tahvoi̯*: MetsKett 81 *Tahvoi,* Vir. 1924 147 V. Pajari (Parikk. *Tahvana* ~ dem.), RSk *Tahvo,* Sk *tahvo* (mehe-, hobusenm.).

238. **tall|oi̯, *-ẹi̯*: AlaSat 257, UrjK 50 *talle* (toisella vuodella oleva sika, Vam, Hui, Kau AlaSat.), Mets, AlaSat 257 (Loi, Mets, Mel) *tallo* 'toisella vuodella oleva porsas'.

239. **taloi̯*: UrjK 51 (van. dokumendes 1506—9) *taloyla* = = nüüdne *Talola,* AgrOj 91 *Taloixi* (trsl. sg.) ~ 90 *taloons* (ill. sg.), MarttiAir 55 *Taloin* ~ 56 *Talonpoica,* KollRap 162 *tal|oi,* (p. sg.) *-oja,* (n. pl.) *-oit* ~ *-on* (g. sg.), LjungoTMal 12, 14, JSuomalL 60 *taloin* ~ *talon* (g. sg.), 1642R *taloinpojat*; HalT 22 ('talu'), Kallio-Murr, Myn, LMÄH 202 (: LMÄHK 119 *talotte* g. pl.), Nakk 79, Pori 41, KuhmJ 53, EP I XXX (Virrat), XXXII (Lappaj.), XXXIII (Alaj.), Iin 18, PPRant 18, KemiC 56 (: *tal|on* : *-ua* p. sg.), KuusN 26, 89, Ilom, Kesäl 13, JuvaT 30, Mäntyh 57, Hein 32 (: *taluo* ill. sg.), Savonl § 51 (: *talo*[*n*] g. sg.), Orim 87, JaalR('maatila, tilus'), RSk 2, Sk,

Uukirk 38, TytÄ 43 (alam. 2), SuursP (noteerimatu lhk.), ingRos ('talu; maja') *talo*, AlaSat 17, ToM 208 *talȯ*, Vehkal 32 *tal|u*, 31 *-ū* (p.sg.), 88 *-ojā* (p. sg. + poss. suff.), KemiC 3 (Inare laplasil, alam. 1) *talu*, LMÄHK 6 (: 49 *talot* p. sg. Rauma, Taivassalo), Nakk 79, Saarij, KuhmJ 35 (~ *talom‿mies*), JaalR, MuolT *talon* (g. sg.), Lestij 15 *talor‿* id., Nurm 13 *talompoeka*, KaakkoisKarjJ 337 *talo* (g. sg.), LammK 206 *talonpojan*, LammL 40 *talo(m) miehet*, LuotSatLatv (S.) *talons*, KoillisSatSet 4 (Keuru, Ätsäri, p. sg.) *talaa*, (Ätsäri) *talonkin*, Tyrv 119 *taloks*, Elim 38 *talosthan*, Orihv 132 *talosta*, Hein 32, SuursP (noteerimatu lhk.) *talost*, Nurm 67, PSavoL 19, JuvaT 116, Savonl § 51 *talossa* (in. sg.), EHäm 2 (U.), JKLaus 24 *taloss* id., OrimS 7 *talos* id., Nakk 79, MuolT *talloo* (p. sg.), Tuul 132, Orim 84 (*talo^{v}a* ~) *talō* id., Iin 67 *talȯa*, ToM 161 *ei taloakh*, Parikk 32 (: *talooń* g. pl.), Jääsk 6 *talloi* (p. pl.), Isoj 119 *tal|oo* : *-oon*, *-oą* ~ *-oja*, IsojArho 33 *tal|ȯo*, Laih 116 *-oohin* (ill. sg.), Krtn 58 *-ōhi* id., EP I XXVIII 93 *tal|ō* (n. sg.), (p. sg.) *-oi̯a* ~ *-ō* ~ *-lō* (Virrat) ~ *-oa* (Tva) ~ *-ua* (Karv.) ~ *-o^{v}a* (savo), EP II 39 *-ōhin* (ill. sg.), PHGr 319, 337 *talȯ|^{e}*, *-^{e}n*, *-ja*, *-loeta* (p. pl.), Ilom *talośsa* (in. sg.), KontLip 42 *tal|o^{i}*, *-lȯ^{i}(n)* (ill. sg.), *-ośsa* (in. sg.), PuustKiihtel 55 *-ośśa* id., PSavoBr 13 *tal|oja* ~ *-loo*, *-olla* (ad. sg.), *-ońa* (ess. sg.), Maan *talo|śśa* ~ *-ǫ|issa* (in. sg.), *-i̯a* (p. sg.), JuvaT 44 *tal|oi̯a* ~ *-ova* ~ *-lō*, JuvaJor 21 (Joroinen, van.), MetsKett 81 (hv.) *taloi*, TohmP 63 *talo(i)*, *-o(i)n*, *-oja*, Sipp *talojaa* (p. sg. + poss. suff.).

240. *+teppoi̯*: SaarelHev, Tyrv 123 ('hyvänmakuinen keitto'), LammL 74 (koeranm.), MuolT ('hobune' [mõistatuses]) *Teppo*, Maan *tep|po* : *-on*, *-poi̯a* 'reki' (mõistatuses), Sk *tep|p(o)* : *-o(n)* (mehe-, hobusenm.), EP II 59 *teppō* (mehenm.).

241. *+tīstoi̯*: PaulKann, Vir 1915 122 Könönen (Pälkj. *Tiistikki* ~) *Tiisto*, Saarij *tīst|o*, *-o(n)*, *-oą* (teisipäeval sündind lehma nm.), EP II 58 *tīstō* id.

242. **tipoi̯*: EHäm 443 *Tipa oli kuallu sauhuun* (= kana, Hattula), Sk *tipo-tipo-tipo* (kanojen „vedätys"-sana), Vir. 1913 19 V. T[arkainen] (Juva lk.) *tipo ~ tipu* (= kana), IT Kettunen (savo) *tipu* id.

243. *+tolloi̯*, *+tölloi̯*: Mets (joskus ihmisestä; vaate- ym. *tollo*), Orihv 187 ('tyhmä tai jokin kääritty reiän tukko'), Iin 18, Sk ('tyhmyri', *miehe‿tollikka* ~) *tollo*, Maan *tollonökkö*, *pīpuntollo* (~ *tollikko* 'tyhmyri') ~ *töll|ö*, *-ön*, *-öi̯ä* 'pompale, kimpale; pöllö' (*pil^{i}vent.*), EP II 60 *tollō* (Isj., Krj., Isoj.).

244. **tȯpoi̯*, ?*+töp(p)oi̯*: Vir. 1916 78 Saarimaa (A. Kivi, Nurmijärvi) *töpö* ~ *töppö* 'tomppeli, taitamaton', Nakk 32 *töp|ö* : *-ön*,

KallioMurr *topo miäs* 'tyhmänlainen', *topopää,* IsojArho 33, 156 *topoo ~ topo* (~ *tonnoo ~ tonno*) 'hupsu', EP II 57 *topō* 'tyhmä' ~ *töpō* id.

245. *+top|(p)oi̯, +-e̯i̯*: EP II 61 *topē* (mehenm.), MetsKett 81 *Toppoi̯* (~ *Kristoffer*).

246. *+tottoi̯, +töttoi̯*: AgrOj 172 *savutoto* '?korsten', Petander Suomi II 18 189 (1642 a. piibl.) *totoi,* Rapola Diftg. 38 (1642 a. piibel, g. sg.) *totoin*: *totoi,* Juslen **totto**, =**ton** 'focus. eldstad, spijs'; HalT 12 *kastepann totto* (ill. sg.): *totos* (in. sg.) *tuhva joukos*; SKSA A. V. Koskimies (Merimasku), Vir. 1916 78 Saarimaa (A. Kivi) *toto* 'takka (Merim.)', 'avoin takka (Kivi)', Mets *to|to*: *-ton, -ttoo* '„pakarin" tulisija' (hl.), AlaSat 39 *tottoks* (trsl. sg., *totto* = liesi, Loi), Rapola Diftg. 43 (Kaukola) *töttö* 'savupiippu' : *tötön, töttüö,* EHäm 261 (U.) *ailastotto* '?aiaroigas, -ritv', MuolJ 29 *töttö* 'torni huoneen päällä', IiJ *to|tto* : *-ton, -ttoo* 'tulisija vanhanaikaisessa muurissa', JaalR id. 'avonainen liesi, takka', Sk *pai̯metott(o)* 'totto, paimentorvi'.

247. **tupp|oi̯, *-e̯i̯, *tuppoi̯*: Maan *tu|po* : *-pon* ~ *-von, -poi̯a* 'tuppo' (*tuponpisto* [jõuluaegses mängus] : rukki õlepääde [=tuppede] seotud kimp), KuhmJ 11 *tuppe|(i), -ja* (p. sg.) = ?, ID 20 (Äyr., Sav., NL) *tuppe* (tüvi, ~ n. sg. *-pi*), ingRos (pussi) *tup|pi* : *-en,* IT L. Kettunen id. (Joroinen), *tup|pe* : *-en* (Skandinaavia metsasoomlasil).

248. **tüttoi̯*: LammK 210, Mets, AlaSat 37, Ylivet 19 (Yliveteli, Kälviä, Hämeenkyrö), PPRant 20, PSavoL 25, Puust-Kiihtel 16, KuhmJ 123, Jyv 7, Savonl § 51, JKLaus 24 (J.), Sk, MuolJ 2, MuolT, Uukirk 30, Sipp 60 *tyttö, tüttö,* Parikk 48 *Tyttö,* OrimS 54 *palvelustüttö,* Saarij *ma̯etotüttö* 'maitotyttö', ingRos *tüttÖ*: Loppi 10, Mets, EHäm 304 (Lemp.), Ilom, Maan, Savonl § 51 (: p. sg. *tüttöö*), KuhmJ 123, OrimS 10 *tytön, tütön* (g. sg.), LuotSatLatv 69 (M.), Mäntyh 71 *tytöt* (n. pl.), Iin 44 *tütök* id., JuvaT 14 *tütöt,* KuusN 90 *tütölle* (all. sg.), KontLip 34 *tüttölöitä* (p. pl.), Mets *tüttöö,* Sipp 29 *tyttöö* (p. sg.), KoillisSatSet 4 *tyttää* id., JuvaT 6 *tütt|ö* ~ *-övä* ~ *-öi̯ä* id., Krtn (noteerimatu lhk.) *tütöt* (n. pl.), PSavoBr 13 *tüt|öllä* (ad. sg.), *-töö* ~ *-töjä,* PuustKiihtel 16 *tyt|tö* : *-öh, -töö* ~ *-töjä, -öiksi* (trsl. sg.), KuhmJ 11 *tüttö|i*, (p. sg.) *-jä,* TohmP 21 *tüttö|(i)*, (p. sg.) *-jä,* MetsKett 29, 81, 83, *tüt|töi, -tölöi̯lle* (all. pl.), *-töi̯ä* (p. sg.), *-öillä* (ad. sg.).

249. **tätoi̯*: MuolT *tätö* (rhvl.) 'tädike'.

250. *+tökoi̯*: Vir. 1909 61 Saarimaa (Myn.) *tökö* 'hiukan tyhmä ja saamaton', KallioMurr *tököpää* 'lollpää'.

251. *töloi̯*: EP II 57 *tölō* 'töykeä' ~ 60 (AH), TarkJv ('tylsä'), JääskKOud ('typeränläinen') *tölö*.

252. *töp(p)oi̯*: KoillisSatSet 222 *töpöhäntiä* (Länsi-Keuru), JiJ *töppöhäntä* 'lyhythäntä', Jääsk 142 *töppöjalkaa* (kassil, mõistatuses).

253. *töroi̯*: KallioUsk *töröjölli* 'molu, ammulisuuga molkus', SatakA 83, Mets *tö|rö*, (p. sg.) *-rröö* ~ SatakA *töröä* 'kallsinnig', LammL 5 *törö, -suu,* TarkJv *Töröturpa* (sõimunm.), Pälkj 34 *Törö-turkki* (sõimusn.), IiJ *törölakki* 'silkkitörttö'.

254. **ui̯oi̯ I*: LMÄH 202 *ui̯o* (Kustavi *ui̯ovätte* 'vihkivaatteet').

255. **ui̯oi̯ II*: Juslen ujo, =on 'verecundus. blyg, blygsam'; IsojArho 33 *ujoo* (n. sg.), EP II 57 *ui̯ō* ~ 60 *ui̯o* (Ilm., Irv., VK).

256. **ukkoi̯*: AgrOj 90 *Wkoi*, Rapola Diftg. 37—41 (mujal van. kkl-s) *Wckå, Vcko, Ucko*, Juslen Ucko, =con 'senex: proavus. gammal man, gubbe: farfarsfader'; LMÄHK 1, AlaSat 37, KoillisSatSet 207 (Pihl.), Mets, Nakk 139, Saarij, EP I 23, PPRant 69, Nurm 66, Maan, JuvaT 116, Jyv 71, Parikk 58 (rhvl.: *Viron u. virsiseppä*), Orim 39, Hein 20, KaakkoisKarjJ 345 (R.), 351 (P.), MuolT, MuolJ 4, 14 ('vanhahko mies'), Jääsk 70 ('vanamees'), Uukirk 10, 38, TytÄ 92, SuursP 20 *ukko, Ukko,* Ilom *ukko* 'isoisä', *appuk|ko* (: *-on, -koo*) 'äiapapa', JääskKOud *koft-ukko* 'isänisä', Jääsk 36 *ukkotetri* 'isateder', ToSal 285 *vuoren ukkokin* (Karunka), ToM 28 (Põhja-Jällivaara) *vanh ukku,* KontLip 141 *ukkopiru*, Vir 1924 40 Hakulinen (Sk.) *ukkoraiskʌ*, Sk *hariauk|k(o)* 'rihkamankaupustelija': LMÄHK 1 *ukkol* (ad. sg.), AlaSat 39 *ukkot* (n. pl.), EHäm 72 (U.), Saarij *ukō(n),* Mets *uk(k)on* (g. g.), LuotSatLatv 61 (A.), KemiC 79, Hein 20, KaakkoisKarjJ 350 *ukon*, Jääsk 22, MuolJ 2 *uko* (g. sg.), EP I 118 *ukovvaviia* (et. länt. ma.) ~ *ukovvāia* (Ksj., AH, YH, Yst., As, Krj., Isoj.) ~ *ukovˌvāia* (Lehtimäki jm.), JalasjB 272 *ukon-nauris* 'åker-senap', KemiC 116 *Ukontäi,* KoillisSatSet 34 (P.), KontLip 141, PSavoL 34 *ukolta* (abl. sg.), JuvaT 115 *ukola* (ad. sg.), VermlA 194 (põhja-savo) *ukoillen,* 196 (Paltamo) *ukolle* 'ukoille', Äkr 37 *uGole* (all. sg.), OrimS 56 *ukolle*, Mets *ukkoo* (p. sg.), KuusN 86, Hein 20 *ukkoa*, Saarij *ukkoa*, Maan *ukkō*, Vehkal 88 *ukkojas* (p. sg. + poss. suff.), KaakkoisKarjJ 334 *ukkuo* (P.), MetsKett 56, 94 *ukkoi*: 81 *ukoilla* (ad. sg.) '1. *taivānˌu.*; 2. = ukonilma', EP II 60 (Ilm.) *ukkō akkōneⁿsa* ... 'taat oma eidega'.

257. **ūkk|oi̯, *-ei̯, ? *ūhk|oi̯, -ei̯*: SKSA A. V. Koskimies (Merimasku) *uuke* 'uuhinen vuona', LammK 193 *uukke* 'uukki, uuhi', Ik *uuk|ko*: *-on* (hl.) 'emälammas'.

258. **valkoi̯*: KallioLehm (Hal. lehmanm.), FrimP, Nakk 68 (hobusenm.) *Valko*, Nakk 67 *Valkopää* (lehmanm.), UrjK 61 *Valkon*

(g. sg.), In *rüssävval^{a}k|ko* : *-on, -kova* 'vaaleankarvainen, hieman rusakka, luostokylkinen (= valgelapiline) poro', Sk *valk|k(o)* : *-o(n)* 'valkea hevonen', TytA 38 *valkku.*

259. **veikkoi̯*: KallioLehm (Sauvo), KalvM (hobusenm.), LammL 71 (hobusenm.) *Veikko,* JalasjB 303, IsojArho 33 *veikkoo* 'vend' (n. sg.), Hein 36 *veikkoin* 'mu vend, vennake', JKLaus 98 *veikkoi* 'mu vend' : Jääsk 77 *veikolta* (abl. sg.), JääskKOud *veikko* 'veli'.

260. **ventoi̯*: SaarelHev *Vento* (hobusenm.), Maan *vento* 'hetepaikka suossa (joka vähän kestää, mutta sitten pettää); pehmeä', *-i̯a* (p. sg.).

261. **vikl|oi̯, -*ei̯*: SUST XXXIII$_3$ 79 Toivonen[1] (põhjasm.?, karj.) *Viklo,* Sk *vikl|(e), -e(n), -iė* (eräs lintu, joka *„viklettää"*).

262. *+vilh|oi̯, -ei̯*: Orihv 218 *vilhe vai̯nā,* LammL 59, Vir. 1924 147 V. Pajari (Parikk., uus) *Vilho,* PSavoBr 9, Maan (*-lle* all. sg.:) *Vil^{i}ho,* KuopioW, Leppävr 9 *Vil^{e}ho.*

263. *+villei̯*: LammL 59, Nakk 66, KuopioW, Vir 1924 147 V. Pajari (Parikk. dem.), MuolT *Ville,* Orihv (noteerimatu lhk.) *ville,* Jääsk 20 *Ville',* EP II 61 *villē,* MetsKett 82 *Ville|i* : *-i̯ä* (p. sg.).

264. **viroi̯*: KollRap 162 *Wiroinmaa, Wiroisa* (in. sg.) ~ *Wirohin* (ill. sg.), Rapola Diftg. 39 (Florinus'e sõnarm.) *Wiroin maa,* 40 (Juslenius'e sõnarm.) *Wiro,* Jääsk 139 *viro(n) uitti* (lambatõug), Sk *viro suǫmɹ* 'viron kieli', TytÄ 92 *virrō* (ill. sg.), *viro r̥* (g. sg.) 'Eesti' (= Viru), 54 *viro̥satamai̯ta* (niidunm.), EP II 59 *virō, virōmmā* ~ 60 *virolāne(n).*

265. **äi̯tei̯, *äi̯δei̯*: AgrOj 90 *Eitei* : *Eiten* (g. sg.), *Eiteni,* (p. sg.) *eitees* ~ (g. sg.) *Eijtin,* (n. pl.) *äitit,* JSuomalL 60 *äiti* : *äitistäns* (el. sg. + poss. suff.), MarttiAir 57 *äit|in* ~ *-ei, -ein, -eins,* KollRap 163 *äiti,* 170 (Ikalensis) *äite|i, -ns* ~ *äit|i, -in,* SorolP 7 *Eitillens* (all. sg.), 10, LjungoTMal 8 *äitin* (g. sg.), LMÄH 204 (Sorolainen) *äiti* ~ *äitei,* (Herra Martti) *äitei*: *-n* ~ *äiti*: *-n,* (Maskun Heminki) *Äiti* ~ *äitei*; LMAH 63, LammL 75, LammK 193, Ik (: *äilen* : *äitee*), UrjK 50 (Suonpää), Elim 119 (*äilin* g. sg.:), IiJ, Orim 88, Tuul 145 *äite*: Tyrv 111 *äiten* (g. sg.), IiJ *äi̯|len, -tee* (p. sg.), KollRap 163 (Karkku) *äi̯te,* LMÄH 63 (Rauma ümbrus) *äete*: *-n,* LuotSatLatv 39 *äitii* (p. sg., S.), 56 *äiδille* (all. sg., M.), EHäm 60 *äilet* (n. pl., U.), 36 *äirellekkil* (K.), IsojArho 33, Laih 107 *äitee,* Krtn 70, EP II 60 *äi̯tē* : EP I 93 *äi̯teiä* (p. sg., pl.) ~ (Savo) *äi̯tiiä,* II 39 *äi̯tēhin* (ill. sg.), II 60 (n. sg. van. Isoj., Irv.) *äi̯rē,* ToSal 268 *äitiä* (p. sg.),

---

[1] Säälsamas, alam. 2, on küsimusmärgiga oletatud seda sn. trükiveaks pro *Vihlo,* mis poleks tarvilik, kui ta on teatud linnunm.

LMAH 203 (*äit~*), LuotSatLatv 16 (S.), Tyrv 111, EHäm 35 (UT), UrjK 50 (alam. 1, Suonpää, Tammela), EP I XXXII (Lpj., Khj.), ToM 211, ToSal 268, KuusN 50, PuustKiihtel 17, JKLaus 9 (J.), Elim 129, TytÄ 40 *äiti, äi̯ti* : HalT 16 *äiti* 'äidin', ToSal 268, KemiC 20, KuusN 50, PuustKiihtel 17 *äitin* (g. sg.), KoillisSatSet 74 *äiti(n)sä* (g. sg., R.), 94 *äilelle* (all. sg.), 110 *äitee* (p. sg.) ~ 87, Orihv 170 *äitensä*, JuvaT 74 *äe̯ti* (hv.), KemiC 27 *äitipuoli*.

266. **ämmoi̯*: Ilom *ämmö* 'isoäiti'.

267. *+öttoi̯*: Maan *üö|ttö* : *-tön, -ttõ* ~ *-ttöi̯ä* '1. lihava ihminen; 2. herjaten vaativaista henkilöä; 3. yöjalkainen; 4. hyvin pieni ongenkoukku'.

§ 20. Sm. *oi̯-, ei̯*-sõnade tuletusliku ebaproduktiivsuse (vt. § 42) pärast on möödapääsematu iga (järjekorras vahelejäetute kohta vt. selle § lõppu lhk. 113) eelnevas §-is niisugusena esitatud sn. võtta etümoloogilisest küljest üksikult analüüsi alla.

6. *aimoo, ai̯mõ*, Renv *aimo, on* 'perbonus, laudabilis, egregius, excellens . . ., tüchtig, vortrefflich' < **ai̯m(a)-oi̯* (? **ai̯v[a]-oi̯*), põhitüveks peetud germ. (? või aaria) laenupärast *a*-tüve, vrd. sm. *aiva* 'bloss, lauter', *aivina* 'reiner flachs od. hanf' jm. Bibl. Verz-is ja sääl juhatatud kirjandust.

7. *anoipein, anoppi*, Renv *anoppi, pin* 'socrus, mater uxoris l. mariti, Schwiegermutter' < **anoi̯pp(ə)-ei̯*, millise sugulusnime muud lmsm. vasted: karj. *ano|ppe* ~ *-ppi* (tüvi), (n. sg.) *-ppi* 'anoppi', aun. *anoppi* id., vepsL *anop* 'ämm' (van., < ? aun-est laenatud, pro oodatav **anõp*, vt. § 38 *-oi̯*, > *-õ*), vepsTk *anop, -id* 'anoppi, miniän äiti'. Sn. on peetud liit-tüveliseks, oletatud tulenenuks **anə* 'ema' + **appə* (vt. otse järgnevat sn.!) tüvede liitumisest, vt. Ahlquist'i Kulturwörter 210, Budenz'i MuSz 745, missuguse seisukoha paikapidavuse (?) korral oma suffiksaineselt ta on identne järgneva sõnaga —

9. *appe(-), appi*, Renv *appi, pin* 'socer, Schwiegervater' < **app(ə)-ei̯*. Põhitüve lõppaines tume, muidu tüvi ise sm.-ugriline, muis lmsm. keelis ta vasted karj. *appe* ~ *appi* (tüvi), (n. sg.) *appi* ~ (karjP, < ? sm.) *appe* 'appi', MattTver 21 *anoppie* 'ämma' (p. sg.), aun. *appi* id., vepsL *ap* g. *apin* 'äi', vepsTk *apõ* : *apid* 'appi', kaugemais sm.-ugri keelis (ung. *ip[a]* 'schwiegervater' jne.) vt. Wichmann'il FUF VII 46.

12. *avoi, avõ, avo-*, Renv *avoi* (= *auki*)' aperte, haud clausus, offen' (*ovi on avoi, avoi-kita* 'rictus apertus l. diductus', *avoipäin* 'capite non velato'), Lnr *avo* 'öppen, bar' ~ *avoi, oń* id. < **av(a)-oi̯* (~ ? *-*ei̯*, vt. lhk. 43 edasituletund *avento* puhul, samuti vepsTk *avosõ* 'joka suu auki kuuntelee ja katselee', (põhitüvena vrd. sm. *ava, an* 'va-

stus, spatiosus, ... amplus, ... capax, sehr weit, geräumig, offen, flach', edasituletund *avara* id., e. *ava* 'offen, offenbar' (*a. töö peal* 'auf offener That') jm., mille sm.-ugri etümoloogiat vt. B u d e n z'il MuSz 723—4.

17. *Hallo, hallō* loomanm., Lnr *hallo* (= *halli*, härjanm.) < **hall(a)-oi̯*, vrd. sm. *hallava, van* 'fuscus, fusco albicans, colore haud vividus nec nitidus, dunkelbraun, nicht hell', e. *hall* g. *halli* 'grau' jm. lmsm. samatüvelisi moodustisi, kuna *a*-põhitüve enda (sm. *halla, llan* 'gelu l. frigus nocturnum tempore aestivo, Nachtfrost', e. *hall*, g. *halla* 'Reif [auf der Erde]' jne.) balti laenupärasus fikseeritud T h o m s e n'il BFB 220—1.

18. *Harmo, harmu,* Lnr *harmo* 'grå häst', karj. **23.** *harmoi̯* aun. dem-vaste (vt. § 29) < **harm(a[γa])-oi̯*, tuletund balti laentüvest (sm. *harma[j]a,* karj. *harmoa* jm. lmsm. vasted, vrd. leedu *szìrmas* 'grau, blaugrau, ...', lt. *sirms* 'grau, silbergrau') T h o m s e n'i l. c. 223 järgi.

20. *(Henk)haukko,* (üldloetelule lisaks) ingRos *heŋkɹhau̯kkO* 'hingevaakuv, -vaakuja' võiks oma peioratiivtähendusele vastavalt kuuluda deminutiviseerund verbaalnoomenite (teonm. > tegijanm., vt. lhk. 86 **54.** *juato* puhul; teonimena registreeritudki Lnr-il *haukko, haukon* 'gapets l. munnens öppnande, gäspning, gäsp') hulka, vrd. v. *haukkaan, kata* 'dentibus arripio l. mordeo, morsu frustulum effringo ..., mit ausgesperrtem Maul einbeissen, abbeissen', ingRos *hau̯kkī* (< *-*iδak*) 'vaakuda (hinge)', e. *haukama, -kan, -gata* 'beissen, abbeissen'. Karj. **22.** *haikko, hai̯koi̯* võimalikust dem-vastavusest vt. § 30.

21. *hei̯ko, heikko,* Lnr *heikko, heikon* 'svag, kraft- l. maktlös, matt, slapp, klen, späd, bräcklig, krasslig, dålig' < **hei̯kk(δ)-oi̯*, spetsiaalsm. deminutiivtuletis tundmatust tüvest, laenatud vadjassegi *hei̯kko* kujul Ingeri sm. murdeist (vt. S e t ä l ä ÄH 325, A h l q u i s t'il siiski vadj. ka *h*-tu *eikko* 'mager'). Sn. *oi̯*-(? *ei̯*-)lisust võimalik põhjendada temas vaheldustega *-k- ~ -kk-* (vt. § 25) tüves ja *-o- ~ -e-* tuletusosas (*heikkenen ~ heikkonen,* vt. § 13 lhk. 43, kui verbaalne *-enen* mitte pole saabund suffiksilaienemise teel juhuseist nagu *suurene-, laajene-* jm. [vrd. *suurempi, laajempi* komp.]).

22. *Helpee, Hilpo* loomanm. < **helpδ-ei̯, *hilpδ-oi̯*, vrd. sm. samatüvelist adj. *helpiä* 'levis factu, velox in motibus, leicht, lebhaft' *~ hilpiä, än* (Botn.) 'celer, velox, alacer ..., strenuus, schnell, hurtig, gelenksam', kkl. *hilpeä.*

25. *Hiiro(o), hīro, hīru,* Lnr *hiiro* 'musblack häst' (*hiirakko, hiirikko, hiirukka*), täpne vaste e. **15.** lhk. 6 *hiiro, īrù, îr, hîr,* < **hīr(e)-oi̯*, tuletis tüvisn-st sm. *hiiri, ren* 'mus musculus, Maus', mille sm.-ugri etümoloogiat (mrd. *šejâr, ťšejeŕ,* ung. *egēr* 'Maus' jne.) vt. S z i n n y e i'l

Sprw.[2] 22. Tähendusareng 'hiireke' > 'hiire karva' või **hīroi̯* adjektiivne, vt. § 45.

26. *Hitto, hītto,* (deskriptiivse vokaalivarjundusega, vt. Mg. EK VI 73) *hotto,* Renv *hiitto, ton* 'domicilium mythol. τον hiisi, inde hodie fig. locus malorum geniorum, dæmonum, Wohnung des Hiisi, Aufenthaltsort der bösen Geister' (= *hiitola*), *hitto, ton* 'genius mythol. malitiosus et astutus, mythol. Geist' < **hīt([t]e)-oi̯,* vrd. tuletise alust *hiisi, hiiden* 'gigas l. genius mythol. robustus et maleficus, . . . unde hodie genius malus, diabolus', mille etümoloogiat (germ. laen semasioloogilise arenguga 'wald' > 'waldgeist' > 'böser geist' või? sm.-ugri sn.) vt. Bibl. Verz. Täpsed tuletusvasted: e. **17.** lhk. 6? *ittù* sõimusn. (Hiius, vrd. lisaks Wd *hitt* g. *hitu* ibid. 'runde Männermütze', kuigi e. semasioloogiline areng raskestimõistetav [? < algtähendusest 'Hiie elanik, hiidlane']), vadj. VÄH 77 *hitto* 'piru', Jp *hittO* id. (< sm., vt. Kettunen VÄH), karj. **27.** *hīi̯om‿* (g. sg., Suoj.).

27. *hilikō,* Lnr *hilkko, hilkon* 'yster, yr, ostyrig; hönsbär (ruohokanukka *cornus svecica*)' < **hilkk(a)-oi̯,* vrd. Lnr-il onomatopoeetset *hilkka, hilkan* 'fin klang af sammanstötande metaller' (hv.), 'lätt rörelse', v. *hilkata, hilkkaan* 'klinga, ljuda (såsom metallerna vid sammanstötning)', Renv *hilkku, hilkun* 'celer, velox e. c. homo, schnell, flink'.

28. *hillo,* Renv *hillo, on* 'puls baccarum, Beermus', (Abol., Nyl.) 'frustum glaciei l. glacies confracta, tempore vernali in fluviis profluens, Eisscholle' < **hill(a)-oi̯,* vrd. põhitüvena sm. *hilla, an* (Botn.) 'rubus chamæmorus, maturus et mollis, reife Moltebeere' ~ = *hillo.* Deminutiiv-vasteiks on e. **16.** lhk. 6 *illu ~ il* (< sm-st laenatud ilmsesti), karj. **28.** § 29 *hillo, hилло, hilloi̯,* vepsTk *hi|l,* *-лod,* (p. pl.) *-лi̯i̯d* 'hienonnettu leipä liemeen pantuna'.

29. *Hirvo* < **hirv(e)-oi̯* (? *hirv[a]-oi̯*), vrd. põhisn. *hirvi, ven* 'cervus alces, Hirsch', *hirvas, aan* 'rangifer mas, männliches Rennthier', e. *hirv* g. *hirve* 'Reh', lv. *īrva ~ īra* lmsm-s —? balti k. laen (vrd. muinaspreisi *sirwis* 'Reh'), vt. Thomsen'il BFB 224—5.

33. *huuppoo, hüppõ,* Renv *huuppo, pon* (~ *hauppo*) 'Strix bubo, Bergeule', 'homo stupidus, Dummkopf' < **hüpp(ä)-oi̯,* ?**hūpp(a)-oi̯, ä(a-)*-lisest põhitüvest, vrd. sm. *hyyppä, pän ~ hyypi|ä ~ -ö ~ hyyppiä* 'strix bubo al. ulula, Eule', ingRos *hüpè* (< **hüpi̯ä-*) id., vadj. Must 169 *üüpiäine* 'huuhkaja', aun. Suist. *hüübie* id., karjP *hüümishaukka*' joku haukkalaji', Jyvöälahti *hümiẹšhau̯kka* < **hümiäi̯s-* 'eräs haukkalaji' ~ *hüpiẹ-hau̯kka* id. (viimased kaks Ojansuu'l KAÄH 63, säälsamas vt. *m ~ p* vahelduse paralleele), e. *hüp* g. *hübi* 'Rohrdommel

(*Botaurus stellaris*)', (S) 'Bussard (*Buteo vulgaris*)' vahest koguni ka *oi̯*-deminutiiv (: < **hüppü* << ? **hüppoi̯*, vt. § 44), vepsL *hübö* 'öökütl', ? vepsP *h'üńgei̯* id. siiakuuluvusest vt. veps. **11**. §§ 36, 37.

35. *hölmö, hölömö,* Lnr *hölmö* 'dumhufvud, stolle, våp, tölp, fjolla . . . '< **hölm*(*ä*)-*oi̯* samuti nagu ta täpne vaste karj. **32**. *hölmö, h'öl'mö, hölmöi̯* § 29, tuletund *ä*-tüvest, vrd. sm. Lnr *hölmä* 'förvirring, sinnesoreda ; dum (*hölmö*)' või puhtdeskriptiivsn., vrd. § 27 punkt g all.

42. *illo,* Lnr id. 'trubbig, icke spetsig (t. ex. vinkel)' (*i. kirves*) < ? *ill*(*ä*)-*oi̯*, ? vrd. e. *ille* g. *ille* (< **illei̯*) 'schwach, zart, sanft', kusjuures sm. tähendusareng võiks olla spetsia liseerund: 'nõrk' > 'nõrgalt, lõdvalt, õieli varre otsas olev'.

46. *itkō,* peioratiivsena tegijanimena deminutiviseerund (vt. kohe järgnevat **54**.) *o*-line teonm. verbist *itken, eä* 'fleo l. ploro, lacrimo, weinen, thränen', vrd. teonimena püsind *u*-list *itku, un* 'fletus l. ploratus, das Weinen'.

48. *i̯aŋko,* Renv *jankko* 'terra solida et compacta sub humo l. sub terra ferraci, Grunderde' < ? +*i̯aŋkk*(*ä*)-*oi̯*, võiks olla *oi̯*-dem. *-k- ~ -kk-* vaheldust silmas pidades (vt. § 25), kuigi tal vasted sugukeelis puuduvad ja ta sellepärast võib olla spetsiaalsm., võimalikult deskriptiivne (vt. § 27 punkt g all), moodustis.

52. *juappo, i̯uǫppo, i̯uǫppō,* Lnr *juopo, juovon* (*juopa*) 'drinkare, fyllhund, suput' ~ *juoppo* 'drinkare, drickare, supare, suput,...' < **i̯ōp*([*p*]*a*)-*oi̯*, tuletumise aluseks võimalikult olnud kahekordislõpuline *juoda* 'juua' verbi *-ppa*-partitsiip (selle kohta vrd. karj.-aun. prees. 1. pers. *-ppi,* ka tüüpi *ružappa* 'punakka' Ojansuu'l KAÄH 34) või lihtsalt *-pa*-line, *-p- ~ -pp-* vahelduse seletudes § 25 käsiteldud suff. *-i̯* konsonantsusega.

54. *juato, i̯uǫto, i̯uǫtt|ō, -o, juatei-,* Lnr *juoto, juodon* 'som födes med dricka; drinkare (*juoppo*)' ~ *juotto* id. < +*i̯ōtt*(*a*)-*oi̯*, +*-ei̯*, milline verbaaltuletis, *o*-line teonm. (vt. Ahlquist'i SKR 22 § 40, Setälä' SKO[11] 123 § 159) faktiiv-verbitüvest (?või passiivitüvest) *i̯ōtta-* on halvutus-sõnana spetsiaalsoomeliselt segunend (vrd. § 24) *oi̯-, ei̯*-dem-idega või liitund nendega. Teonime üleminek (just halvutavaks) tegijanimeks on lmsm. keelis muidugi sagedane, vrd. näit. sm. *-mus-, -mys*-sõnu *kysymys, pyrkimys, luottamus* jne. (teonm., vt. SKR 29 § 45) ~ *pillomus, huorimus* (halv. tegijanimed, vt. ibid. 11 § 13), ligemalt aga veel e. *tulek, minek* teonm. ~ samatuletuslikke *joodik, söödik* tegijanimesid. Niisuguse lihtsama seletusvõimaluse juures -+*ttoi̯-*, -+*ttei̯*-sõnul võiks ehk kõrvale jääda Rapola' Diftg. 78 keeruline *kasvatettava* —> * *kasvattei* (vt. alamal **69**.) arengu oletus.

57. *juummo* < ? + *i̯ūm*([*m*]*a*)-*oi̯*, hiline vahest sm. vandesn. *juudas, juutas* 'homo malignus et versutus, genius malus, diabolus, böser Mensch l. Geist' põhjal tekkind moodustis (vt. Mg., EK VI 70), ? vrd. ka Lnr *juumakka* 'trög, lat' (hidas, laiska liikunnoltaan), *juumoa* 'värka, smärta, ila uti'.

60. *kako, -koakko, kuo̯kkoi̯*, Renv *kaakko, kon* (al. *kaakkuri, in*) 'colymbus arcticus, Tauchente', Lnr-il lisaks *kako* 'ugla (strix), . . .; dum menniska, fåne, dummerjöns' < **kākk*(*ə*)-, ? **kakk*(*ə*)-*oi̯*, kaugemale jälgimatu (võimalikult häälejäljenduslik-reduplikatiivse, vt. § 48) tüve dem-tuletis täpse vastega eestis **22.** Kack, *kak, kāk-* (kui viimane *ā*-line kuju pole < *kai̯ak-*, nagu on tähendand Saareste suuliselt) lhk. 6, Wd *kakk* g. *kaku* 'Eule', *hire-k.* 'eine kleine Eulenart', ja vadjas **6.** *kaakko* (< ? Ingeri sm-st laenatud) lhk. 49. Igatahes on onomatopoeetseks seda tüve pidand (*kaakkuri* linnunm. päritolu arutades) juba H. Suolahti Vir. 1906 140. EP I 198 *kakkori* 'kaakkuri' võib olla kontaminatiivne: < *kakko* + *ka*(*a*)*kkuri*. Sm. tähendusarengu 'öökull' > 'lollpää, tola' puhul vrd. lhk. 103 sm. **192.** *pöllö* paralleeli.

61. *kako, kaakko, kakō, koakko, kakko*, Lnr *kaakko ~ kakko ~ kako* 'sydost, sydostvind' < **ka*(*a*)*kk*(*ə*)-*oi̯*, täpne vaste e. **23.** kak, *kakk, kakù*, Wd *kakk* g. *kaku* 'Südost', ÕS *kagu* id., muidu veel ainult lp. keeles märgata olnud (*guovso* g. *guksu* 'diluculum, crepusculum' kujul, vt. Wiklund'i Vir. 1921 12, kes käsiteldava sm. sn-pere ja selle lp. vaste kohta tähendab: „molemmat ovat vanhoja *oi̯*-vartaloita") *oi̯*-tuletis.

64. *Caasei*, Caaſe, *kaase, kāsē, kuo̯so*, Renv *kaase, sen ~ kaaso, son* 'pronuba, Brautputzerinn', 'socia sponsæ in dotibus congerendis, Brautbegleiterinn' < **kās*(*ə*)-*oi̯*, **-ei̯*, vrd. e. *kāzik g. kāzike, kāziko* (d) 'Hochzeitsängerin', vadj. Jp *kāzikkᵋ* 'iludus, ilus inimene', kuna ainuke tuletuslikult kattuv vaste mujal lmsm-s, vadj. **7.** *kaase* (lhk. 49), võiks olla laen sm. poolt. Tuletise põhitüvi tume, kuigi ju Lönnrot'il sõnarm-us võrreldud ta e. *kaasa* 'ledsagarinna' sõnaga ja Ojansuu poolt SKTT 143 (säälsamas toodud — märgitagu see lisaks ülemal lhk. 63 andmeile — Tytärsaarest *kāso on morsiammeŋkā pöüvvās, kun häiss ollā* ja etümoloogiliseks võrdluseks esitatud e. rhvl. refrään *kāsike*, Lutsi *kāśkė*, oletades e. laenuandjat kuju *kāse* << **kāsei̯*) peetud e. (*kans-* > *kās-*) laenuks, mis kahtlane sõna suure leviku tõttu sm-s. Ojansuu'le nõjub Rapola Diftg. 81—2.

65. *calloin* (g. sg.), *kallo*, Renv *kallo, on* 'calva l. calvaria, Schädel' < + *kall*(*ə*)-*oi̯*, deminutiviseerund germ. laensn., vt. Bibl. Verz., Rapola Diftg. 53; vasteks karj. (< ? sm.) **45.** *-kallo, калло*.

66. *calpei, Calpe, kalpe,* Renv *kalpi, ven ~ kalpe ~ kalpei* (~ *kalvet* — *-ẹh-, -ẹk*-lõpuliste noomenitega segunend) 'taurus junior max. castratus, juvencus, junger Stier' < ⁺*kalp*(*ə*)-*ẹi̯*, hiline roots. laen (vt. Setälä FUF XII 272—5, Bibl. Verz.), kõnesolevasse dem-tüüpi muganend (vt. Rapola Diftg. 81).

67. *karo, karō,* Renv *karo, on* 'ovis mas l. aries, Schafsbock' < **kar*(*ə*)-*oi̯*, dem-tuletis (*-i*-lisest?) tüvest, mille alla kuulub sm. *karitsa, an ~ kari, in* 'agnus, Lamm', karj. *karittša* 'menneentai toisenvuotinen lammas' (Ojansuu Vir. 1909 58 on tüve ühendand sm. *karja,* e. *kari* sn-perega, oletades *karitsa* < *kari̯itsa,* mis ettevaatusega tuleks võtta).

68. *karso, karsō,* Renv *karso ~ karsoi, on* 'strabo, Schieler' < **kars*(*a*)-*oi̯*, *oi̯*-derivaat sõnaperest, millesse kuulub sm. *karsas, saan ~ karsa, an* (tüvisn.) ~ *karsia, an* ~ (-*oi̯* >) *karso, on* 'obliquus, distortus, curvus, inde limis spectans oculis, schief, verbogen, schel, neidisch' ja millise e. vasteid (*kartsàs* 'redel' jm.) ning muud etümoloogilist vt. Saareste'l LVK I 202.

69. *kasvatei, kasvate, kasvatee* < ⁺*kasvatt*(*ə*)-*ẹi̯*, deminutiivseks passiivtüveliseks tegijanimeks deminutiviseerund teonm., vrd. sm. *kasvatti, tin* (~ *kasvates, tteen*) 'alumnus, filius adoptivus, Pflegekind', ligemat põhjendust vt. ülemal **54.** *juato* puhul.

70. *Kauno, kau̯n*(*o*), Renv *kauno, on* (~ *kaunokas, kkaan*) 'idem (= *kaunoinen,* dem. sn-le *kaunis,* Mg.), max. bene vestitus, ornatus, hübsch gekleidet' < **kau̯n*(*ihẹ*)-*oi̯*, vaste karj. **47.** *kauno, kaunoi* § 29. Tüvisn. *kaunis* germ. algupära, vt. Bibl. Verz.

72. *kiẹlō, kiạlō,* Renv *kielo ~ kieloi, on* (= *kielevä, kielas, kieläs*) 'dicax, loquax, multiloquus, garrulus, blatero, gesprächig, geschwätzig, plauderhaft' < **kēl*(*e*)-*oi̯*, tuletund põhisn-st *kieli* 'lingua, Zunge', mille vastete kohta muis sm.-ugri keelis (mrd. *ke̮ľ* jm.), võimalikult koguni samojedis, vt. Paasonen'i Beitr. 194. Saadud tuletise võimalikust adjektiivsusest vt. § 45, kindlasti deminutiivne aga on sm. taimenm. *kielo 'convallaria majalis'* (< 'keeleke' algtähendusest), vrd. Lnr-i id. 'liten, tunga; konvalje (convallaria)'.

73. *keppo,* Lnr id. ~ *kepo, kepon ~ kevon* 'nätt och lätt, liten och qvick; skälmsk, bakslug, förslagen' < **kep*(*ə̈*)-*oi̯*, samatüveline deminutiiv ÄH 156—7 Setälä' poolt sugukl-vastete suhtes valgustatud sm. adj-iga *kepiä, keviä, kepeä* 'levis, haud gravis, facilis motu l. portatu, . . . leicht, schnell'. *-p- ~ -pp*-vahelduse seletuseks vt. § 25, tähenduslik nihkumine 'kerge' < 'kergeltleidlik, kaval' hästimõistetav, sm. kkl. *kepponen* 'vemp, riugas' -(*i̯*)*nen* abil seda edasi tuletades saadud.

74. *kero,* lisaks Vir. 1907 17 Pentti Eskola (Enontekiö) id. 'paljas, tasainen laki', < ?**ker(ä)-oi̯,* vrd. põhisn. *kerä* 'glomus fili, Knaul', tuntud kunni mrd-ni, kus (Paasonen, Mordw. Chrest. 78) *kiŕe* 'knäuel'. Semasioloogiline areng 'kerake' > 'ümarik (keratao-line) mäetipp' pole võimatu, kuigi pea-aegu usutavam näib käsitel-dava Soome Peräpohjola sn. lapist laenamine, mille kohta (Wik-lund'i järgi) Kalima Vir. 1912 117.

75. *kerpo, kerppo, kerppu,* Renv *kerpo, von ~ kerpu, vun ~ kerppu, pun* 'fasciculus foliorum, manipulus frondis l. arundinis, Laubbündel' võimalikult < germ. **kerbo,* vt. Bibl. Verz., *-pp-* ~ XV 76. *-p-* vahelduse järgi (vt. § 25) otsustades ehk liitund (< **kerp*[*8*]*-oi̯*) *oi̯*-sõnade liiki.

76. *kersoi̯* < **ker̨s(a)-oi̯,* vrd. põhisn. MetsKett *kersa,* Renv *kersa, an* 'infans nothus l. spurius, Hurenkind', 'infans supposititius, untergeschobenes Kind'. Tuletuslik vaste? e. (d) *kõrźo* 'kleines Herbstlamm', eri tuletuslõpuga kujunend samatüveline sn. e. (SO) *kõŕsik* g. *kõŕsiku* 'Herbstlamm; halberwachsenes Schwein', vaevalt neid tarvitseks siduda Ojansuu' viisil (SKTT 148) *kõŕs* 'Halm', sm. *korsi* sõnaga. Oletatud tähendusvahelduse 'miski väike loom' ~ 'laps' (halv.) illustreerimiseks vrd. e. *äbarik* 'Spätling (von Lämmern)' ~ 'zu früh geborenes Kind' (nalj.).

77. *Kile, kilot* (n. pl.), Renv *kilo, on* (Sav.) 'capra, Ziege' (~ *kili, -in* 'hædus, capella, Zicke'), Lnr-il lisaks (*killi* ~) *kilu* 'kid' < **kil*(*8*)*-oi̯, *-ei̯,* germ. algupärast (vt. Bibl. Verz., vrd. muinas-skand. *kidling*) hoolimata liitund (meelitlevana) loomanimetusena loomulikult dem-ide kilda.

78. *Kimo,* (lk.) *kimppo, kimo, Kimmo, kimpo,* Lnr *kimmo* 'konamn (förenar begreppet om hoppande, yster, lätt); skimmel (~ *kimo*)' (lehmanimena ilmsesti nõjund, nagu Lnr-i seletusest selgub, sn-le *kimmo* 'elasticität, spänstighet, fjäderkraft, sprittning, hopp', vrd. v. *kimm|ahtaa, -ota* 'põrgata, vetrudes karata') ~ *kimpo* id., *kimo* adj. 'röd- och hvit-, stickelhårig' < germ. allikast laenatud (Bibl. Verz.: „kurzname zu nschw. skymmel < mndd. schim-mel") tüvena omapäraselt deminutiviseerund kui loomanm. (vrd. § 27 punkt e).

79. *kino,* Renv *kino, on* (= *kina*) 'tela aranei, araneum, Spinn-webe', 'spuma, pituita, Geifer, Schaum' < **kin*(*a*)*-oi̯,* deminutiiv-tuletis temaga kõrvuti esinevast semasioloogiliselt identsest *a*-lisest tüvisn-st, mille sugukeelevasteid vt. Budenz'il MuSz 57.

80. *kiplo, Kiplo,* Lnr id. 'stickelhårig, ljusrödt gråaktig (häst), skymmel' < germ. allikast (vt. Bibl. Verz., säälsamas muid sm.

vasteid), loomanimena ootuspäraselt jällegi (< +*kipl*[*8*]-*oi̯*) *oi̯*-deminutiividesse liitund.

81. *kippo-, kippoi̯* < ?**kipp*(*a*)-*oi̯*, võimalikult ehk lastekeelsena meelitusnimena sugenend deminutiiv-vaste Lnr-il esinevale deskriptiivset laadi tüvisn-le *kippa, kipan* 'språng, skutt; trippare, lättfotad yrhättä,' adj. 'lättrörlig' (vrd. e. *kippuma* v. 'streben, sich sehnen, verlangen nach etw., . . .', vepsTk *kipak, -od* 'äkkipikainen, tulinen') ~ ~ dem. (-*oi̯* >) *kippo* id.
kiri̯oi̯ § 40.

82. **tirju**, *Kirjo, kiri̯u, kirjo, kiri̯oi̯* - < **kiri̯*(*a*)-*oi̯* dem-(? adjektiiv-, vi. § 45)tuletis põhisõnast *kirja, an* 'orig. variegatum l. striatum quid, etwas Buntes', 'litteris exaratum quid liber, litteræ, epistola, diploma, Schrift, Buch, Brief', e. *kiri* g. *kirja*, (d) *kirä* 'Buntwerk, Zeichnung, Spitzen, bunte Farbung . . .', jm. lmsm-s. Täpsed lmsm. *oi̯*-vasted e. **34.** lhk. 7 **tirjo**, *kiri̯ù, kirò*, vadj. Jp. *kiri̯O* (lhk. 56, < sm.), karj.-aun.-ld. **54.** *kirjo, kiri̯oi̯* jm. § 29, vepsL *kiri̯ō* § 40.

84. *I koko, kokko, kokkoi̯*, Renv *kokko, kon* 'strues coniformis, kegelförmiger Stapel l. Hütte' (*ruiskokko* 'acervus minor segetis messae'), 'strues lignea in montibus adventante hoste indicii gratia incendenda, als Signal anzuzündender Holzstapel auf Bergen', (Sav.) 'strues lignea quaque æstate media noctu incendi solita, Johannisfeuer' <**kokk*(*a* ?)-*oi̯*. Mõlemad esinevad tähendusnüansid, niihästi 'tuliriit' kui ka 'viljakuhelik' võiksid tagasi minna ühisele lähtekohale 'hunnik'. Vasteks on e. Hiiu *koǩ* : *koǩkà* 'saad', Saareste' poolt LVK I 147 germ. laenuks osutatud (: „on kahtlemata skand. laen, vrd. norr.-taani *kok* 'Haufen, kleiner Heuschober'"), milline väide nähtavasti tuleks laiendada ka käsiteldavate sm. sõnadeni.

85. II *ko*(*y*)*ckoy* (= *kokkoi̯*), *kokko, kokkoi̯*, Renv *kokko, kon* (Botn. Sav.) 'aquila, falco chrysaëtos l. milvus, Falkenart, Adler' (~ *kotka*) < **kokk*(*8*)-*oi̯*, (vt. Ojansuu KAÄH 52, Kettunen LVHA I 72) ? < **kotk*(*a*)-*oi̯*. Viimase seletusvariandi puhul on oletatud selles sõnas oma tavaliselt alalt (vt. *-tk*-püsimusedustusest soomes näit. Laurosela EP I 22, M. Airila ToM 69—70) ootamatult kaugele levind *-tk-* > *-kk-* häälikmuutust, mis isegi sm-st laenuna (vt. O. l. c.) karj.-aun.-ld-sse tungind, vt. § 29 **56.** karj. *kokko*, aun.-ld. *kokoi̯* jm. Viimase pika laenamistee väheusutavuse tõttu peaks ehk siiski *-tk*-lised sn-kujud (deminutiividena kuuluksid siia § 17 lhk. 49 vadj. **11.** Jp *kotkO*, § 29 **56.** aun.-ld. *kotkoi̯*, vrd. ka Luuga-äärse Ingeri külanm. *Kotko* = vn. *Орлы*, muidu sugukeelevasteid kunni permi keelteni Wichmann'il SUST XXX, 6 22—3) lahus hoida *-kk*-lisist. Vii-

mased on võimalikult sündind hääledeskriptiivse silbireduplikatsiooni teed, vt. § 48.

86. III *Kokko, kokko*, (?)*kokkō*, Lnr *kokko, kon* 'kägelformig upphöjning, konisk stapel, rågskyl, vårdkase, kummel, den uppstående pyramidformiga öfra delen af hus, vind (*ullakko, ylinen*), skjul öfver fågelsnara' < ? *kokk(a)-oi̯*, võimalikult dem-derivaat põhisn-st sm. Lnr-il *kokka, kokan* 'någonting uppstående, ngn uppstående spets . . .', karj. *kokka* 'kokka, keula; kolkka, kulma' (*pilven k.*), vepsL *kok* 'penis', kaugemaid sm.-ugri vasteid (tšer. *kopka* 'pflug' jne.) vt. Toivonen'il FUF XV 76.

87. IV *kokko* sml, samuti nagu ta täpsed vasted aun.-ld-s § 29 **55**. *kokoi, kokoi̯* (kui viimaks sml pole aunusest laenand oma sn.) < **kokk(ō)-oi̯*. Levimisala järgi otsustades võiks käsiteldavat sn-tüve kahtlustada vn. laenupäritolus, ja nii leiamegi Dal'il vn. *кокýра, кокýрка* 'булочка съ яйцомъ (или безъ)...', *кокóра*, dem. *кокорька* 'лепешка' (Pihkva), *кокóрка* 'ржаная лепешка' (Novgorod) jne., mille etümoloogia kohta vt. E. Berneker'i EtWb. s. v. *кока*, ja mis on säält võind laenatud saada lmsm. poole. Vastupidist laenusuunda peab võimalikuks Kalima SUST XLIV 122—3, identifitseerides *kokoi̯* sn. aun. *kukoi̯*, sm. *kukko* jne. 'hahn; kuchen' sn-perega (vt. § 41 s. v. **kukkoi̯*), mida häälikuliselt, osalt isegi semasioloogiliselt, raske põhjendada.

90. *cuohoi* (selle Kollanius'e sn-kuju kohta vt. ka Rapola Vir. 1926 118), *kuaho*, Lnr *kuoho* 'kastreradt får l. annat hemdjur (bock, oxe, svin)', deminutiviseerund verbaalnoomen (vrd. lhk. 86 **54**.), vrd. verbi Renv *kuohitsen, ita* 'castro, exseco, verschneiden, entmannen', e. *kohitsema, kohima* jne. 'verschneiden, castriren'.

93. *korve', korvē, kȯrvō, korvoi̯* jne., Renv *korvo ~ korvoi, -on*, (~ *korvet, -een*) 'vas binis ansis instructum, situla, potorium, mit zwei Handgriffen versehenes Gefäss, Zuber' < **korv(a)-oi̯*, **-ei̯*, täpne vaste § 29 karj. **62.** *korvo*, aun.-ld. *korvoi̯* jm., tuletund põhisn-st *korva*, e. *kõrv* jne., vt. Setälä FUF XII 189 alam. 1, Rapola Diftg. 85, tuletise võimalikust algsest adjektiivsusest § 45.

95. *kōho, kou̯hō*, Renv *kouho, on* (~ *kouhu, un ~ kohu*) ~ *koho* (*on kohollansa* 'est tumidus') 'homo stolidus, Tölpel' < **kou̯h(ō)-oi̯*, vrd. adj. *kouhkia* (~ Lnr *kouhkea, kuohkea*) 'solutus, haud compactus e. c. lana, nix, ager, locker, los, ungepackt', aun. *kuohakko* (Kid.) 'kuohkea (maa)'.

96. *kou̯ko, koù̯ko*, lisaks MetsKett 20 *kou̯|koi*: (n. pl.) *-voit* millel ainuke lmsm. vastavus e. **40.** **Kouw**, *kòu, kō|ù̯*: *-ŭ̯ù̯* (selle esinemisaladest ja -ajaloost ja tema semasioloogiliste varjundite

kohta vt. Saareste' LVK I 3—5) lhk. 9, <*koųk8-oį, *-ęį. Tüvi balti resp. veel vanemat indoeur. laenualgupära (vrd. leedu *kaũkas* 'ein unterirdisch Männchen, jne.'; muinaspreisi *cawx* [= *kauks*] 'teufel' jm.), nagu näidand, semasioloogiat üksikasjaliselt põhjendades, Setälä FUF XII 190—4 ja „hätte sich dann an die finnischen *į*-stämme angeschlossen".

101. III *kukko-* < **kukk(a)-oį*, arvatavasti dem-moodustis samast tüvest, millesse kuulub sm. *kukku, kun* 'cumulus l. apex mensuræ, Uebermass, Ueberfüllung des Masses', *kukkelo* (< **?kukkęį-*), *kukku|la, -ra, an* id., *vuoren kukkula* 'cumulus l. cacumen montis, Gipfel', e. *kukal* g. *kukla* 'Nacken, Hinterkopf, fig. Hügel', aun. (Kid.) *kai on silmät kukkarolleh, puhalduksis* 'silmät l. kasvot ovat aivan pussillaan, turvoksissa' ja ms. algupäraselt on võind üldisemalt tähendada millegi 'kõrgemat punkti, tippu' (e. päätipp = *kukal*).

102. *kurko,* Lnr *kurko* 'ond ande, den onde, hin' (*hiisi, lempo*) ~ *kurkko* id. (muidu sn. esinemisest sm. keele alal ülevaade Setälä'l FUF XII 194—6, lisandus [Kollanius'e *Curckomesso* = *kurko-, kurkumessu* 'juoppous'] Rapola'l Vir. 1926 165—7, vrd. edasituletuslikku EP II 33 *kurkõne*' 'kovakuoriainen') <**kurk[k](8)-oį*, mille põhitüvi Setälä' l. c. arvates algtähendusega 'geist des verstorbenen' on laenatud balti keelist, vrd. muinaspreisi *Curche, Curcho* 'der erntegott der heidnischen preussen'. Kuna aga selle sn. esinemisala piirdub paljalt väheste sm. murretega ja aluseksvõetav balti laenuallikaski on õige problemaatne ja kitsa-alaline, tohiks ehk lubatud olla mainida ka tema teine seletamiskatse Mg. poolt EK VI 77—8 < ? ? *kur(a)-kkoį* vandesõnana-kuradinimetusena tüvisn-st *kura* 'pori' (vrd. e. *kurat, kuramus,* ? lv. *kurė* jne.). Viimase võimaluse korral vahest kuuluks siia koguni § 29 **68.** karj. *kurkko,* aun. *kurkoį* 'klõmakas, tükk' algtähendusega ?'poriklõmakas, -tükk'.

103. *kurmoi*, Renv *kurmo, on* ~ *kurmu, un* adj. 'avidus cibi l. potus, vix satiabilis, cibo non contentus, gierig, fressig', *kurmulehmä* 'vacca alias cornibus feriens', *kurmu, un* s. (Nyl.) 'capra annua, einjährige Ziege', eP I 199 *kurmu* 'lehmä'. Sõna algtähendus võikski olla 'lehm', millest tuntud loomanimetuste ülekandumise kerguse juures (vt. näit. lhk. 28 e. *tall* ~ sm. *tallo* [siga]) kergesti saadi 'kits' ja piltlikus keeletarvituses 'ahne', ta võiks laenatud olla balti keelist, vrd. muinaspreisi *curwis*, ak. sg. *kurwan* 'Ochse', millega indoeur. pool suguluses vn. *корова* jm., vt. Berneker'i EtWb. s. v. *korva. -m-* ~ *-v-* vahelduse paralleele sm. vt. näit. Ojansuu'l KAÄH 60—64, teise silbi vokalismi suhtes on oodatagi, et laensõna oma tähenduskategooriale (loomanimetus) vastavalt liitus *-oį*-demi-

nutiivide kilda: < *kurm(ə)-, *kurv[ə]-oi̯. Võimalik vaste § 29 karj. 69. (SuojK) *kurmoi̯.

105. *Curoi, cwroi* (=*kūroi̯*), *kūro, kūrō, kuuro,* Renv *kuuro ~ kuuroi, -on* adj. 'surdus, taub' sõnas on deminutiviseerund balti laen, vrd. leedu *kurtus, kùrczas [*kurti̯a-]* jm. Thomsen'i BFB 192, Setälä' ÄH 310—11, Kalima't FUF XVI 163—169, kus viimases kirjutises eriti on puudutatud muude lmsm. keelte vasted. Kalima näikse oletavat mingit **kūrnoi̯* algkuju, mida siis hääliksäänduslikult edustaks Thomsen'i l. c. esitatud sm. *kuurno* (muidu küll ainult Lnr Lisävihko's tõestatud) kuju ja oleks nõndaviisi ootuspärane (< **kūrn[ei̯hei̯]-oi̯*) deminutiiv-vaste sn-kujudele sm. *kuurne*, karj. *kuurneh*, aun. *kūrńis*. Teiselt poolt *n*-itud kujud *kūro* jm. seletuksid *-rn*-ühendi eri astmevahelduslikku astmega nagu ka Kalima' esitatud aun. *kūriš, kūrič* 'taub'. Kuid kuna selle astmevaheldusnähte toeks on olnud tuua nõrku näiteid (pääle kõnesoleva sõna veel e. *saaŕ* ~ sm. *saarni* sääl) ja *-rt(t)*-le tagasiminevad snvasted sugukeelis (e. *kuŕt*, vadj. *kurre*, veps. *kurdi̯ž*) on enamuses ning laenu-originaaligi seisukohalt oodatavamad, vahest pole liigjulge ka *kūro* rekonstrueerida ? < * *kūrro* < **kūrδoi̯* kujul edelasm. murdes (niisuguse hääliksäänduslikkusest, *-rr-* > *-r-*, vt. Ojansuu' LMÄHK 38). Säält see edelasoomelise kkl. toetusel on levind mujale, sml alal kokku sattudes oma kaksikuga, mis aun. *-rn-* >> *-r-* hääliksäädusest (vt. Kalima l. c. 168) moodustununa laenu teel oli vahest lääne poole tungind.

108. *köyhkö* < *+keu̯hk(ä)-oi̯*, vrd. Renv *köyhkiä, än* = *kouhkia* (vrd. lhk. 91 95.) 'solutus, haud compactus e. c. lana, nix, ager, locker, los, ungepackt'.

109. *laino,* Lnr id. 'sväljning' < **lai̯n(ei̯hei̯)-oi̯*, deminutiivmoodustis sn-perest Renv *lainet, een ~ lainnet, nteen* 'unda, fluctus, Welle, Woge', Lnr *laine,* lv. *lain, e. laine,* KarjP *lainneh,* vepsL *ʌai̯ńiž* id.

110. *lai̯to,* Lnr *laito* adj. 'låggrund, icke djup', s. 'växande strandfoder' < **lai̯t(ə)-oi̯*, millisele moodustisele aluseks olnud Lnr *laita, laidan* s. 'sida, brädd, kant, skeppsbord', vrd. ? e. *laid* g. *laia* 'Zeugbreite, Art, Gattung' (— ? balti laensn., vt. Thomsen'i BFB 193). Tuletusparalleelidena võrreldagu e. *veer — veerik, kallas — kallak,* tuletumise võimaliku adjektiivsuse kohta vt. § 45.

111. *lallō,* Renv *lallo, on* (Torn.) 'acervus fœni minor coniformis, kleiner Heuschober', *lalli, in* 'Finno famosus, Episc. Henrici interfector', *juoppo-lalli* 'homo bibax l. ebriosus, Saufhals'. Väh. Kirjelm. XLVII 57—9 on Ojansuu esitand sm. siiakuuluva

koha- ja sugunimestiku (*Lalle* [*-e̮i, Mg.], *Lalli, Lallo, Lallu*), vasted Lnr-il (ms. veel *lallokki* 'liten höstack l. hårtott, epit. för björn', *lalla, lallu*), e. kohanimesid (*Lallij*) ja üldnime *lall, i* 'kleines Thier oder Kind mit grossem Bauch'. Aruteldav sõna O. järgi on eelristiusuaegne isikunm., mis 'on merkinnyt mittaansa nähden paksua henkilöä... on ollut haukkumanimen luontoinen...', loomulikult nii siis deminutiivne, vahest < **lall(a)-oi̯,* mille põhisn. võiks peituda veel Lnr *lalla* 'eftergifven l. slapp l. veklig person, mes, strunt'. Eestist siiakuuluvaid kohanimesid on hulgaliselt avaldand Eisen, E. Kirj. XII (1917) 20—3 (*Lalli, Lalle, Lallu, Lallo*), tema ka selle nime algsm. päritolus veendund; muidu vt. ka Forsman PN 245.

Pärisnimelt semasioloogiline üleminek üldnimele 'kirves', 'heinasaad' (viimane kahtlemata vanemat algupära, sest esineb § 29 **76.** *lallot* [n. pl.] karjP-ski) on kergesti kujuteldav nende paralleelide nõjal, mis leida on Forsman'il PN 8—9.

113. *Lavoi, lao, lauvo, la̮o, lavo, lavoi,* Renv *lavo, on* (= *lava, an*) 'tabulatum ex assibus, cui quid incubat e. c. tabulatum sub acervis fœni, lectus sine sponda, tabulatum in balneis, nec non rogus, erhöheter Boden zur Unterlage, Bettboden, Schwitzbank, Scheiterhaufen' < *lav(a)* + *oi̯.* Tuletumise aluseks olnud sm. *lava* vasteid lmsm. keelis (e. *lava* jne.) ja slaavi algupära. vt. Mikkola'l BWS 134. — Kuid siin sõnas vormideminutiivsus võib olla ka näilik, sest tüve *oi̯*-lisus võib — mis seda tõenäolisem, et sõna on omane smLn murdeile, kus muidu deminutiivsus harvem — abstraheerund olla sagedasti tarvituseletulnud pluuralist nagu näit. *e. lautsi* n. sg. < *lautsil, lautsile, lautsilt* < **lau̯ta̮isilla* jne., vt. § 43.

114. eP *liehoo, li̮ehō,* Lnr *lieho* (= *liehu*) 'svaining, fladder, äflan; fladdrande, fjesk, fjeskande; rörlighet; = *liehuja*' < + *lē̮h(a)-oi̯,* põhitüve vrd. sm. Lnr *lieha* = *liehakka* adj. 'lättsinnig, ostadig'. Võimalik aga ka, et siin on tegu deminutiividesse segunend verbaalnoomeniga (Lnr-i tähendusvarjundid pea kõik osutavadki võib-olla veel deminutiviseerumatut teonm.) **lē̮ho,* vrd. sm. v. *liehaan, ata* (= *liehdon*) 'folle afflo l. ignem cieo, afflando flammam excito, mit dem Blasbalge anblasen (*lietson*)', vrd. e. *lõõtsuma* — MMg *lȭtsi̯k* (sõimusn.) ja arutlusi ülemal lhk. 86 **54.** puhul.

115. *liero, -li̮ero,* Renv *liero, on* 'vermis l. serpens sese volvens e. c. lumbricus, natrix, sich krümmender Wurm' < **lē̮r(a)-oi̯*; vrd. Lnr *liera* (= *liero*), IT Kettunen (savo) *li̮era* id., MarttVK (karjP) *liera* 'onkimato', mis *a*-tüvena dem-tuletisele aluseks olnud. E. vasteid (*lõri̯k* jm.) ning etümoloogilisi märkmeid nende puhul vt. Saareste'l LVK I 76–7.

118. *leppo* < **lepp(ä)-oi̯* tähendusega (sn. adjektiivsusvõimalusest § 45) 'lepa(= haoraiumis-)-kirves' < ? 'lepake(ne)', põhisn-st lv. *lepā*, e. *lepp*, sm., vadj., karj. *leppä*, aun. *leppü*, vepsL *lep*, muidu vt. lhk. 24—5 e. tuletusvaste *le|p̄*, *-ppù* puhul.

119. *lipo*, (n. pl.) *lippot*, *lippo*, Renv *lippo*, *pon* 'funda piscatoria, Fischhamen', 'funda pecuniaria l. sacculus stipi colligendæ in templis, Klingbeutel', germ. laen (vt. Bibl. Verz.), kuid liitund *oi̯*-liste deminutiivide tüübiga, nagu Niilo Ikola AlaSat 39 on näidand ja seda selgeimalt osutab § 29 **81.** karj. *lipoi̯*, täpne dem-vaste.

121. *Loiko*, *Loikko*, Lnr *loikko* (= *loikkaaja* epit. för vargen) < **loi̯kk(a)-oi̯*, vrd. Lnr *loikka*, *loikan* adj. 'längsluttande, luttande, sluttande', kuid kõnesolev loomanm. on pigemini (vrd. eelm. lhk. **114.**) deminutiviseerund verbaalnoomeneid, < *loi̯kko* verbist Lnr *loikkaa* ~ *loikata* 'skutta, spola; göra språng'.

123. *lollot* (n. pl.), *lollo*, *lollē*, Lnr *lollo* 'bortklemad människa, klemer; oduglig, lolla, lat människa, tölp, lymmel; lurfvigt, oordnat tillstånd; ullflaga efter första kardningen' (~ *lolli* id.) < < **loll(a)-oi̯*, *-*ei̯*, vrd. Lnr *lollakka* s. 'det som är mjuk och utmärkt stort i sitt slag, mjuk klump' (*mansikka-lollakoita*). Hoolimata selle sõna deskriptiivsest laadist (vt. § 48) on ta juured kahtlemata kauges minevikus, sest temaga ühte kuulub vahest ka e. *loll'* g. *lolli* 'träge, unthätig; einfältig, blödsinnig, betäubt' (täheldada, et nagu soomeski tarvitusel naabrite sõimunimena: *läne-loll'* [spitzname der Wiekischen bei ihren Nachbarn], vrd. e. *mulk* [< lt.] = = *loll*) ~ *lolu* id., ? vadj. **17.** *лоллО* lhk. 50, viimane suffiksaineltki täpne *oi̯*-vaste.

130. *Luuckoi*, *Luukkoo*, Renv *luukko*, *kon* 'galeri species ex panno l. pelle, Mützenart' < **lūkk(a)-oi̯* (? **lūhk[a]-oi̯*), vrd. Lnr *luuhkana* 'sämre mössa, lufva', *hattu l.*, mis edasi võiksid (vt. lhk. 94 *lie̯hō* puhul) ühte kuuluda deskriptiivsõnaperega sm. *luuhatella* 'strepens incedo, lärmend umherlaufen', savo (Kettunen'i IT) *luuhka*, *luuhottaa*. Semasioloogiliselt paralleelset peioratiivsn. üleminekut mütsinimetuseks vrd. sm. *reuhka*, *an* 'pilei species frigori arcendo, Wintermütze' (läkiläki, Lnr *reuhkana id.*) ~ *reuhon*, *oa* 'voce strepo, vociferor, lärmen, schreien', Lnr *reuhka* 'trasig, lurfvig, bullersam, rasande', v. *reuhkaa*, *reuhata*, *reuhkata* 'väsnas, larma, bullra, vara utsväfvande', millele tähelepanu on juhtind (suuliselt) Kettunen.

131. *läpö*, Lnr edasituletund *läpönen* s. dem. 'litet hål, fingerhål på flöjt eller annat blåsinstrument' < **läp(e)-oi̯*, vrd. sm. *läpi*, *läven* 'foramen perforatum, Loch', lvKett *lä'в* 'aken', e. *läbi*

g. *läve* (d) 'Oeffnung, „Luft" (Fenster oder Thür)', *läve* (S), *lävi* g. *läve* 'Schwelle, Eingang', kõnesolevale deminutiivile aluseks-olnud *e*-line tüvisn.

139. *mekko, mekkō*, Renv *mekko, kon* (Tav.) 'toga lintea, indusii habens formam, Ueberrock der Arbeiter', 'toga viatica, Reisemantel', Lnr id. 'öfverskjorta (*ryöpö, viitta*); öfverrock, resrock, paletå; jacka' sn., mille deminutiivsus näib tõestatud vormiliselt mitmel pool sm. murdeis esitatud näidete (EP *-ō* < *-oi̯*, smLn *-kk-* tüves vaheldumatult, vt. § . . .) põhjal, kuigi selle jälgimine käepärast olevate andmete nõjal pole võimalik (<**mekk*[*ə*]-*oi̯*) kaugemale kui karj. **93.** (Salmi) *mekko,* mis aga päälegi oma ootamatu *-i̯* (vt. § 25) puudumisega osutub sm. laenuks.

140. *mello, mellō* ~ (sn. deskriptiivsuse reetev hiline *-hl-*line paralleel) *mehlō* < **mell*(*ä*)-*oi̯* (**me̯ll*[*a*]- ?, vrd. Lnr *mella* 'backe, brink', P. Eskola Vir. 1907 17 *mella* 'hiekkaharju, kunnas', Lnr *mellevä* adj. 'stolt, ståtlig, präktig' *(julkinen, muhkea, uljas).* E. mehenm. *Mäll* g. *Mällu* võimalikult (*e* ~ *ä* vahelduse paralleele vt. Kettunen'il KodVok 5—6) on selle deminutiivderivaadi täpne vaste, *e*-line tüveteisend sellele näit. Ahja (Mäksa) kohanm-s *Melliste.* Et ka (Lääne-)Soomes on esinend vastav isikunm., selle tõendiseks on kohanm. *Mellola* (— **mello̯*-nimelise isiku asukoht).

144. *mukke,* ilmsesti põhjasm. sõna, on J. Laherma lin 59 seletand *mui̯i̯a* (Lnr *muija* 'gumma, gammal qvinna; hustru') + *nukke* (vt. **163.** lhk. 99) kontaminatsioonkujuks. Kuid kas ei võiks vahest olla selle moodustise aluseks sama **muk*(*k*)*ə*- tüvi, millest on saadud sm. *mukula, an* 'tuber, Knollen', ~ Lnr *muk*(*k*)*ura* 'knöl, kula, knut', kaugemate sugukeelte vasteid vt. Budenz'il MuSz 597?

145. *mummun* (g. sg.), *mummo, tummo* (= ? *m*-), *-mumm(o)*, Renv *mummu, un* 'anus vetula, materfamilias senex l. avia, alte Frau l. Wirthinn, Grossmutter' on hiline germ. laen (roots. *mormor* sõnaga rinnastand juba Renvall; Ahlquist Kulturwörter 109—10: „Am allgemeinsten wird Grossmutter im Finnischen *mummo* genannt, welches offenbar eine Verdrehung des schw. *mormor* ist"), meelitusnimena deminutiividega liitund, smI-st tungind karj. naabrussegi, nimelt SuojK *mummo* 'vanhattava naisihminen' (uus).

147. *mätö* < **mät*(*ä*)-*oi̯*, vrd. Renv *ä*-list põhitüve *mätä, dän* 'putridus, putris, faul, morsch', e. *mäda* jm. võimalikke vasteid sugukeelis vt. Budenz'il MuSz 476.

154. *nake* < ? +*nak*([*k*]*a*)-*e̯i̯*, vrd. sm. *nakka, kan* 'malleus minor, kleiner Hammer' (*kirveen n.*), deskriptiivset algupära hiline põrsa nimetus. Kuna sn. on pärit just smI Karjala Kannaselt, võiks ehk teise

võimalusena temas peituda laen venest, kus (*Dal'i* järgi) *на, на́ка* 'вотъ тебѣ, бери, возьми' (> karj. *na* 'seh!', pl. *nakkoa* 'sehkää, sekää', e. *nah, nahke*). Semasioloogilise arengu paralleeliks viimasel puhul sobiks smLn loomameelitus-nm. *sile* (O j a n s u u' järgi) < *se lehmä* 'võta (lehm)'. Hj. B a s i l i e r SUSA VIII 74 alam. 1 näitab, kuidas sama (vn.) sn. (tõlgitud *ńakku* 'tuolla') on võetud Isajeva vepslaste keele (ka rahvuse?) nimetamisel tarvitusele: „Samoin kuin Suomen kielessä *tuota, näet* y. m. sanoja käytetään puheenjatkoa miettiessä, samoin Vepsäläiset hyvin usein käyttävät ja turhaan käyttävät *ńakku*-sanaa. Luultavaa on, että Suomalaiset ja Livvitkin Aunuksessa tämän kummallisen *ńakku*-sanan johdosta ovat ruvenneet pilkalla kutsumaan Vepsän kieltä *Nakun* kieleksi". Sel põhjal on arusaadav ka karj. . . . *nakko* tähenduses 'venelane' siia kohta kuuluvus, kuna säälne SuojK *nakoi̯* aga lähedase karj. *nagris* 'naeris' sn-ga assotsieerudes on saand vastava tähendus-sisu.

155. *Nalle, nalle,* Renv *nalli, in* 'ursus max. junior, junger Bär'. Kuna sn. Lnr-il esineb ka tähendus 'liten ung man' ja murdeis on tarvitusel ms. hobusenimenagi, kesteab siin peitub mõni vana üldnimestund mehenm., võimalikult tüveldasa germ. algupära (Bibl. Verz.: *Nalli* 'ein riesenname' < aisl. *Nali* 'ein zwergname').

157. *nerko,* Renv *nerkko, kon ~ nerko, rvon* 'debilis, gracilis et infirmus, exilis, schmächtig, schwach', täpsed vasted e. Horn 30 Nörk g. Nörgo (& Nörga) 'nõrk' (vt. *nõrke-* <? *-ei̯-*, lhk. 43) karj(P,? < sm.) § 29 **106**. *nerkko* < **neɪkk(a)-oi̯,* millise dem-tuletise aluseks olnud *a*-line tüvi leidub veel e. *nõrk* g. *nõrga* (*niŕk*) 'schwach, matt', sm. Lnr (< e.) *norkka* 'knapp, dålig, skral'. Kaugemaist vasteist vrd. lv. verbi *nôrkt* 'schwächen', mrd. *ńuŕ'ќɛ'ńɛ, nuŕќińe* 'kurz' P a a s o n e n' i l Mordw. Chrest. 100.

159. *nirko, nirkko,* Renv *nirkko, kon* 'cuspis e. c. cultri, aculeus, Spitze' < **nirkk(a)-oi̯,* vrd. sm. *nirkka, kan* adj. 'acutus e. c. cuspis, inde asper, iracundus, spitzig, scharf' (*~ nirppa, pan* id.), 'mustela nivalis, Schneewiesel'. Täpne *oi̯*-vaste vadj. Ahlqu 140 *nirko ~ nilko* 'dryne' (kärss). Sm.-vadj. sn-pere uurali etümoloogia (vrd. lp. *nierra* 'genæ', sürj. *ni̯r* 'Nase, Schnauze, Schnabel; Vordertheil, Spitze, Vorderstes' jne.) esineb P a a s o n e n'il Beitr. 51. Kuid ligemaltki on kõnesolevale sm. sõnale veel vasteid, nimelt e. *niŕk* g. *niŕgi* 'Wiesel (Mustela vulgaris L.)' *~ nüŕk* g. *nüŕgi* (H u p e l' i sõnarm.) id., tähendus-siirdumisega (nagu äsjasel sm. *nirkka* 'terav' *~* 'nirk', täheldada ka sml *-nirkko* loomanimetus, millel vasteks aun. Suist. *lumi-nirkku* 'lummiko [Fœtorius nivalis]') 'terav' > 'terav loom', vrd. *orav* < **ora-βa* 'orataoline, terav'; vadj. VÄH 41 *nirttši (sõmä)*

'niuha (syömään)', 84 *n.* 'vähäruokainen' („terava ninaga", toitunoliv). Häälikuliselt *nirk* (viimasetaolisest palataliseeritud kujust on ilmsesti laenatud lv. [praeguses keeles O. Looritsa teatel puuduv] *nirt* pl. *nirtid* 'Wiesel', *k* > *t*) << ?**nirkkü* < **nirkkoi* (vrd. *väeti* << **väγeĕtoin*, vt. § 44 vokaalharmoniast), *nürk* < **nürkkü* (*i*—*ü* > *ü*—*ü* assimilatoorselt) < **nirkkü*. Viimase *ü*-lise sn-kuju kaudu on käsiteldavatega ühendatav LutsiK 139 *nürk* g. *nürgü* 'teras' ja *n*—*r* > *m*—*r* dissimilatsiooniga seletuvad Saareste' LVK I 25—6 (vrd. ka Kettunen'i EK III 119) esitatud eL kujud *mürk* g. *mürgü* 'Stahl', *müŕk* g. *müŕgi*, *müŕk* g. *mürgi* jm. Semasioloogilise suhte puhul 'terav (ots)' ~ 'teras' vrd. e. *tera(v)* 'Spitze, spitzig' ~ *teras* 'Stahl' tähenduslikku vahekorda.

160. *nokko, ńoko, ńökö, nökkö, nüǫ̈kkö,* (hiliselt *-sk*-lisest deminutiiv-suffiksist — vt. Ahlquist'i SKR 37 § 59 — mõjustatud) *-nüǫ̈skö, -nöskö,* Renv *nokko, kon* 'gutta e. c. aquæ, Tropfen', Lnr-il lisaks 'liten hösåte, som samlas strax efter slaget', Renv *noko* (Abol. in compos.) *noko-nokka* 'rostrum longum, Langschnabel' < **nokk(a)-oi̯*, deminutiiv-vaste sn-perele sm. *nokka, kan* 'rostrum avium, Schnabel, nasus, pars anterior prominens, Nase, Spitze, Vordertheil', e. *nokk* g. *noka, noki* 'Schnabel, Insectenrüssel, fig. überhaupt Spitzes, Vorragendes, Knauf', vadj. Must 177 v. *nokkaa-* 'nokkaise-', karj. *ńokka* (vt. Ojansuu' KAÄH 81), aun. *ńokku* 'keula', vepsL *ńok*, dem. *ńokāńe* 'nokk, nokake'. Tuleb oletada tähendus-siirdumisi 'nokake' > > '(nokataoline) tilk' ~ > (looma meelitusnimeks, tema iseloomustavaima kehaosa, kärsa, järgi) 'põrsas', millisest viimasest varjundist on saabund (vrd. lhk. 31—2 e. *ämù, ämī*) deskriptiivne 'väike (põrsataoline) saad'. Igal juhusel sõnale omane deskriptiivsus seletab vokaalivaheldused *o* ~ *ö* ~ *ō* esimeses silbis. Täpne dem-vaste on § 29 karj. **106**. *ńokko* jm., millele lisaks vt. äsjatsiteeritud kohas Ojansuu' esitatud andmeid samast keelest, aga ka põrsameelitusnm. e. *ńöko* g. *ńöko* (d) 'Ferkel; Lockruf für Ferkel', MMg *noǩkù-noǩkù* (kutse), Vastl *ńoǩkò* (põrsa kutse) peab ülalöeldu põhjal kuuluma siiasamma, näidates ühtlasi, et tähendusvarjund 'põrsas' polegi nii eilispäevne, vaid võimalikult ju sm.-e. ühisvara (kui mitte paralleelselt kummalgi pool tekkind).

162. *nuǫ̈kkō,* vrd. Lnr *nuokkokarhiainen* 'sloktistel (*carduus nutans*)' < **nōkk(a)-oi̯*. Nominaaltuletuse põhitüveks sobiks pidada sm. *nuokka, kan* 'nutus capitis, max. somno obrepente, Nicken', kuid ühtlasi ka vastavate verbide *nuokkaan, kata* 'nuto capite . . , nicken', *nuokkaelen, nuokin* jm. esinedes on kõnesolevas sõnas

võimalik pigemini (*nōkko > +nōkkoi̯) deminutiviseerund verbaalnoomen, vrd. lhk. 94 **114**. *liẹhō*.

163. *Nukke, nukke,* Lnr *nukke, nuken* 'docka' (~ *nukki, nuken, -ẹh-, -ẹk*-sõnadega segunend *nuke, nukkeen,* Renv *nuket, kkeen ~nukki, kin* 'pupa lusoria puellarum ex panniculis, Puppe') samuti nagu ta täpne tuletusvaste e. **71**. nuck, Nuk, *nukke, nukku, nuk̄, nuk̆kù* < **nuk-k(8)-ei̯,* e. ka **-oi̯,* dem-tuletis senni osutamatust põhitüvest. Teatavate kahtlustega võiks ehk selleks pidada *a*-list sm. *nukka, kan* ms. ühenduses 'panniculus insutus, centunculus l. floccus in vestibus, Flocke, Lappen' (edasi vrd. *nukkeri* 'cento vestis panniculosa, flockiges Zeug', v. *nukin, kkia* 'panniculos pendentes insuo, floccos intexo, centones conficio, Flocken einweben' jm.), nii et käsiteldav *oi̯-, ei̯*-sn. on võind algsemalt tähendada lihtsalt 'riidelappi, -tükki', millega just eL 'pääkate, tanu' tähendusvarjund hästi liitub, edasi spetsialiseerund > 'lappidest mängutitt'.

164. *oino,* Renv id. (= *oinas*) 'aries castratus, vervex, Hammel', 'cervus alces masculus, männliches Elendthier' < **oin(ahẹ)-oi̯,* dem-derivaat sn-st *oinas,* mille vasteid lmsm. keelis ja balti (vrd. leedu *ávinas* jm.) algupära vt. Thomsen'il BFB 160.

168. *pasko, paskō,* Renv *pasko, on* (= *paskuri*) 'ophthalmalia catarrhalis, eine Art Augenkrankheit', Lnr lisaks *paske,* < **pask(a)-oi̯, *-ei̯*(**-ẹk* ?), millise tuletumise aluseks olnud tüvisn. *paska, kan* 'excrementum ventris, stercus, cœnum, merda, Scheisse, Dreck', '(Abol.) sordes, inquinamentum, Schmutz'; sugukeeltevasteid vt. Budenz'il MuSz 536.

169. *peiki̯o, peikko, peiki̯ō(nen), peiki̯kō(nen),* Renv *peiko ~ peikko, kon* 'cacodæmon mythol., mythol. böser Geist', 'homo malitiosus, violentus nec non fera rapax terribilis, boshafter Mensch, Raubthier' < **peiki̯k([k]ä)-oi̯,* ? **pei̯[k]ka-,* vrd. sm. *peijas* 'inferiæ', *peijainen* 'böser geist', millise tüve germ. (< **faiǥ[i̯]laz,* või < ? balti k.) laenupärasust vt. Bibl. Verz. Sugukeelist võiks ehk *oi̯*-sõnana siia kuuluda tähenduslikest raskusist hoolimata e. **78**. lhk. 25—6 *pei̯ɢ,* eeldades tähendusarengut 'koolja, maa-alune' > 'kuri vaim, kuri inimene, röövel' (mis soomeski Renv-i poolt konstateeritud) > ? ?' naiseröövel, peig(mees)'.

170. *Peilo, pei̯lō* — lehmanm. < *+peɣl(i)-oi̯,* dem-tuletis germ. algupära (vt. Bibl. Verz., vrd. roots. *spegel*) tüvest *peili, in* 'speculum vitreum, Spiegel'.

171. *Peipo, pei̯ppu,* Renv *peipo, pon ~ peippo, pon* 'fringilla cælebs, Buchfink' *~pepo* id. sn-perega on Setälä FUF 189 õigustatult rinnastand vadj. (vt. § 17) **21**. *pei̯ppẹ,* edasi kuulub siia

ka ingRos *puịppu* 'kanapoeg' *ę u*-ga substitueerind (sellest substitutsioonist slaavi laenudes vt. Mikkola'l BWS 55, muidu ka Mg. RMP 72, alam. 2) vadja laenuna ja kreev. *puip-* jm. vadj. *uị*-lised kujud (vrd. lhk. 50) ehk vahest Ingeri sm. murdeist vadjasse varakult tagasirännand sn-vormidena. **pẹịppẹị* võiks olla omal põhjal (vt. § 48) moodustund reduplikatiivne häälejäljendusnimi (deskriptiivsõnaks teda peab ka Frans Äimä Vir. 1904 123) kuid ka deminutiviseerund balti laensn., vrd. (J. Endzelin'i Lettische Grammatik 192) lt. *paîpala* 'Wachtel' (sellest hiline laen lv. *paipâl*, vt. Thomsen'i BFB 100), leedu *pìepala*. Balti ja lmsm. häälikute kattuvusest selles laenujuhus vt. Thomsen l. c. 101—2, 74. Tuletuslikult identse karj. § 29 **118**. *peịboị, peiboṅe* vaste üksik-klusiilsuse (< **pẹịpoị*) kohta vrd. e. *malk* < *malkka* ~ sm. *malka* Thomsen'il l. c. 75, samuti *-p*-line ka e. (Virumaalt põlvenev, lektor J. V. Veski teateil) siiakuuluv ÕS *peibelane* (< *-ẹị-*) 'Baumpieper (Anthus trivialis)', e. järvenm. *Peipsi* < *?*pẹịp[p]ẹịs-*.

173. *Perho, Pörhö, perho*^{e}, Renv *perho, on* (~*perhoinen, isen* s. dem.) 'papilio, Schmetterling' (~*pörhöinen*) sn. deminutiivsus Itkonen'i järele SUSA XXXII,3 31—2 ulatub lp. keeleni, mille vasted *p̓ëära,* Kld. *pëära* jm. „ovat . . . alkuaan olleet nähtävästi deminutiiveja", *-rh*-ühend pole algupärane, vaid metateesi teel saadud nagu *venho* ~ *venhe* < *veneh,* vrd. ka lhk. 108 *sulho*.

174. *Perjo, perịo, Perje* < *+perị|oị, -+ẹị,* hiline dem-moodustis päevanimest sm. *perjantai* 'dies veneris, Freitag', mille germ. algupära kohta vt. Bibl. Verz.

175. *perso, persō,* Renv *perso, on* adj. 'avidus cibi, cupes, gierig nach Speise' < **pers(eγe)-oị,* tuletis tüvisõnast *perset, een* 'natis, podex, der Hintere', Lnr *perse,* mille vasteid sugukeelis vt. Setälä' ÄH 63. Tähendusarengule 'perseke' (? 'persekas', vt. võimalikust adjektiivsusest § 45) > 'maias' on täpne paralleel (millele suuliselt tähelepanu on juhtind Hakulinen) sm. *puo* 'podex, der Hintere' (vepsTk, vepsL *po* 'vulva') ~ *makia-puo* 'cupes', IsojArho 33 *puokkoo* id.

177. *peụhkō, peụhō, peụhko,* Lnr *peuhko* 'stolle, fjosker', *peuho* 'odjur (företrädesvis björn)' võiks olla (vrd. lhk. 94 **114**.) peioratiivsõnana deminutiviseerund verbaalnoomen (**pẹụh[k]o* > *+-oị*), vrd. v. Lnr *peuhata* 'väsnas, lärma, dåna, bullra, flasa, yra, rasa, husera'.

178. SmI *pikko, Piikko, piko-,* Lnr (isikunm.) *Piko* < **pikk(a)-oị,* samuti nagu selle tuletuslik vaste § 29 karj. **122**. *pikoi, pikkoi.* Tähendus-siirdumise 'väike' > 'tall' s-ms puhul vrd. lhk. 29 e. *tillo, tille.* Siin tuletumisel aluseks olnud *a*-tüvest jälgi: sm. Lnr *pikkainen* (=*pikkuinen*), *pikkarainen* 'mycket liten, helt liten', aun. *pikka-*

raine 'pikkarainen', karj. *pikkaraiṅe* id., aun. *pika* g. *pikan* 'pikku varsa'. Selle kõrval sm. *pikku(i)nen* 'väike' vahest <<| **pikkuδinen*, millest abstraheeritud *pikku, kun* 'liten, lille', vrd. § 22 lhk. 114. Võimatu pole ka, et eestis on kõnesoleva deminutiivsn. jälgi, nimelt linnunimes *õpik* g. *õpiku* 'Nachtigall', MMg *õppik*, sn. levinemisest ja e. murdekujudest vt. Saareste' LVK I 89—90 (säälsamas tema järgosa identifitseeritud küll e. *pikk, pitk,* sm. *pitkä* 'lang' sõnaga või peetud onomatopoeetseks). Tähelepanu väärib aga Ahrens'i EGr.[2] 100 antud seletus „*ööpik* Nachtigall von *öö* Nacht und F. *pikku* klein (bei Vogelnamen gebräuchlich)", nõnda et eelöeldust välja minnes **ö-pikkoi̯* algkujuna on vägagi mõeldav (Saareste'l ms. Vaiv. *üõpikko, -o*-line, vrd. lhk. 37); semasioloogiliselt vrd. jällegi lhk. 29 e. *tillu* 'väike' ~ *till* linnunimena.

179. *Pilko* härjanm. <**pilkkoi̯* <**pilkk(a)-oi̯,* (sama tüve vrd. lhk. 26 e. *pilgeni* jne. puhul) põhitüvest Renv (savo) *pilkka, kan* 'macula minor, Fleck, Klecks', ilmsesti 'tähiku, tähniku' looma nimetamiseks.

180. *pilvo,* Lnr *pilvo* 'spån' <**pilβoi̯* <**pilp(a)-oi̯,* dem-tuletis sõnast Lnr *pilpa, pilvan* 'fröhus på humla m. fl. växter, flarnflisa, fjäll, afskräde' (vrd. *pilpa-re* 'liten bit af ngt, näfverflisa'), e. (analoogilise *-s*-ga) *pilbas* g. *pilpa* 'Splitter; hölzerner Stift, Stäbchen (beim Lesenlehren); dünnes Brettchen, Schindel'.

183. *Polle, Polli* loomanm. <?*poll(δ)-ei̯,* arvatavasti vana mehenm., vrd. sm. 1600 a. dokumendes (vt. ÄH 148) *Saguna* (pro *Saugna*) *Poll,* e. (Põhja-Tartumaal 1582 a. Poola maksunimestikus Eisen'i järgi, EK II 9) nimesid *Jan Pol, Jan Polian* (E. sääl need vist küll ekslikult seletand *Pool, Pooljaan*), *Polli* sugu- ja talunimesid M.-Magdaleenas, Helmes jm. Eestis.

184. *poro,* Renv id. 'cinis calidus, heisse Asche' (*poro-kakku* 'panis in cinere coctus', *tuhvan poro* 'spodium', *juoman poro* 'fæx cerevisiæ sidens', *lastun poro* 'rudus', *raukeepi poroksi* 'in pulverem redigitur') <?**por(δ)-oi̯.* Kui kõik esitatud sm. sõnad peaksid kuuluma ühte oma tähendusvarjundite erivusest hoolimata, tuleb oletada semasioloogilist arengkäiku 'põrm, tolm, tuhk, (põhja-) paks' > 'põhjapaksune vedelik, „põrmuvesi" (=pori); tuhkvesi, leeline' ühelt ja > 'praht, prahtrohi = umbrohi' (vrd. sm. *rikka, kan* 'minutum quid rejectaneum, floccus, naucus, purgamentum, etwas kleines, Stäubchen, Kehricht', *rikka-ruoho* 'herba inutilis, segeti noxia' tähendusparalleeli) teiselt poolt. Nii 'pori' kui ka 'leeline' (obs. vepsTk *poro* 'keitetty tuhka', Sun id. 'live') tähendus oleksid selle juures kaunis vanad, sest esimesele leidub vaste eestiski: *pori* (*põri*) 'dünner Koth, Dreck' (häälikuliselt vrd. sm. *kero,*

aun. *keroi̯* ~ e. *kõri* § 30), mille vanem tähendus arvatavasti peitub ütluses *poriks* (= põrmuks) *minema* 'ganz verfaulen', edasi *p.-kärblane, sita-pori-k.* 'Schmeissfliege', ja äsjase ühenduslüli kaudu ehk koguni vadjaski, Jp *porotšärpen* id. (kui siin pole tegu viimaks deskriptiiv-verbi e. *porisema* 'brodeln . . ., summen, rasseln' sugukonnaga, vrd. ? § 29 karj.-aun. **132**. *-pörö, -böröi̯* 'sitikas'). Nõnda vahest osutub tarbetuks e. *pori* sn. seletada lt. (*pohris, púrvis* 'der Morast, Sumpf') laenuks, nagu on teind Saareste LVK I 17, kuna e. ja lt. sõnade häälikuline ja semasioloogiline suhe oleks raske põhjendada. Budenz MuSz 443—4 kõnesoleva sn. vasteid kaugemais sugukeelis jälgides on ilmsesti põhjuseta hälbind rinnastama siia *pure-* 'beissen, nagen, kauen', *puru* jm. häälikuliselt kindlasti lahus hoitavaid tüvesid. Tüve uurali etümoloogiat (vrd. ung. *por* 'staub' jne.) vt. Paasonen'i Beitr. 51.

185. *posso, possu,* Lnr samule lisaks *potto, potsi, potso* 'gris' <**por(sahę)-oi̯,* hiline lastekeelne meelitusdeminutiiv sõnast *porsas* 'porcus, porcellus, Ferkel (selle etümoloogiat [aaria laen sm.-ugri keelis] ja sugukeelevasteid vt. Thomsen'il BFB 206 ja Paasonen'il Väh. Kirjelm. XXIV 25), kusjuures *-ts*-lised sml sn-kujud Lnr-il nähtavasti pärinevad karj.-aun-est, kus esineb ootuspäraselt (vt. Ojansuu, Vir. 1904 18) : TVKK, TAK *pottši* 'sika (TVKK : *potšin poigu* 'porsas')', 'porsas (TAK)', Kett 427 (Nk., K.) *poťši, poťšei̯* (~ *siga*). e. *põśś* g. *põśśi* 'kleines Geschöpf, Thier', MMg *põššù, põššà* (põrsa meelituskutse) muidugi on võind tekkida täisi omaette, paralleelselt eelmisile.

188. *-pūko, pūkko, puukko, puukkoo, puukko(i), pūkkoi,* Renv *puukko, kon* 'culter fabrilis, grosses Messer' < **pūkk(ō)-oi̯,* sm. murrete kõigi väliste tunnuste järele (vt. § 24, 25) *oi̯*-deminutiiv, on a põhitüvelt tume (kui viimaks tõeiva ei sisalda Ahlquist'i Kulturwörter 75 avaldatud arvamine, et ta „wahrscheinlich seinen Ursprung im Worte *puu* hat", mis vahest algselt oli seda terariista iseloomustava puupää nimi?) ja on ajalooliselt seda raskemini jälgitav, et nähtavasti sugukeelis tal vasted puuduvad.

189. *pätö, Pätö,* Lnr id. adj., s. 'duglig, dugtig; duglighet, förmåga; (*iron.*) uselhet' võib kuuluda deminutiviseerund (vt. näit. **114**. lhk. 94, obs. algselt kiitev-meelitav, pärast iroonilis-halvutav tähendusvarjund!) verbaalnoomenite hulka, vrd. v. Lnr *pädetä, päteä, pätöä* 'duga, gå an, gälla, förmå', karj.-aun. *päde-* 'kelvata, sopia'. Tuletusliku paralleelina võrreldagu sm. *kelvata — kelpo, mainita — mainio* jm. (vt. Mg., EK IV 87). Aun. vaste TAK *pädö* 'kelpo'

(: *pädön marjoi süöttö-i* 'kylläpä kelpo marjoja syöttekin' [Kid.]) ei ole aga deminutiivide liiki muganend, sellepärast peaks ka ettevaatuse pärast jääma kahtlevale seisukohale (**päto* > ?+*pätoi̯*) temaga maa-alaliselt ühtekuuluva kõnesoleva sml sn. deminutiivsuses.

192. *pöll(ö), pöllÖ, pöllö, pöllöö,* Renv *pöllö, ön* 'strix bubo al. ulula, Eulenart', 'homo stupidus, Dummkopf' on linnunimena (tähendus 'totar' on kahtlemata piltlik-sekundaarne, vrd. ülemal lhk. 87 **60**. *kako*) loomulikult moodustund deminutiiviks, kuigi tuletumise põhitüve otsinguiks pole väljavaateid ega vist tarvetki, kuna sn. on ilmselt deskriptiivset (vt. § 48) laadi ja esinebki samakujulisena pääle sm. keele ala ainult säält laenatuna SuojK-s *pöllö* näol, vt. § 29 karj. **130**. Kuid lõppeks ei saa mainimata jätta ka kirde-e. (lektor Veski teatel) *pä|l̆* : *-l̆lù* 'öökull (Eule)', mille siiakuuluvus l. silbi vokalismi erivuse juures oleks mõeldav ainult kõnesoleva sn. deskriptiivsust arvestades, ning viimasega võimalikult (printsipiaalselt looma- ja linnunimede isikunimestumisest vt. Forsman'i PN 249—50) identset e. mehenime (van.) *Päll g. Pällu* (vrd. siiski ka ?sm. Lnr *päll̆ätä* 'göra raskt; äta glupskt', *?pällerö* 'rund klots [sten l. annat]'.). Esimese silbi häälik-kirjeldavale vaheldusele *ö ~ ä* seltsib aga veel *~ u* : vepsL *puлo* 'öökull' on Kettunen LVHA II 23 pidand usutaval viisil sm. *pöllö* vasteks, kuigi see analoogia teel (vt. § 38 punkt e all) on siirdund *o*-tüveliseks (pro **puлō*).

199. *pyöröö,* Renv *pyörö, ön* adj. 'sese volvens, inde vertigine capitis laborans e. c. homo, ovis, sich wirbelnd', Lnr-il lisaks id. s. 'cirkel, krets; svindelsjuka'. Adjektiivse ja vist ka 'kummitus' ning 'pööritustõbi' (vrd. ka lvKett [lambad] *i̯ębât pi̯ęrâ* 'saavad pöörituse', sõnasõnalt: 'jäävad pööra') tähendusega need sn-kujud võiksid olla deminutiviseerund verbaalnoomenid (vrd. ülemal **114**., **189**.) verbist Lnr *pyöriä* 'gå l. löpa omkring, rulla, rotera . . .', substantiivtuletisetähenduseline 'ring, piir' on aga otsene < **pȫr(ä)-oi̯* deminutiivi järeltulija *pyörä* 'rotundum quid volvendum, rota, trochlea, discus, orbis, Rad, Wirbel, Rolle' (edasisi vasteid ja tuletisi sm. ja sugukeelis vt. MuSz 533—4) tüvisõnast samuti nagu ka § 29 karj. **134**. *püöröi, pyörö, püȫröi̯,* § 36 vepsL **39**. *pörö.*

200. *rackoyla* (= ?*rahkoi̯la*), *Rahgo(i), rahko,* Renv id. 'exanthema variolarum, Pocken l. Masernausschlag', *Rahkoi, in* 'genius mythol. eclipsin lunæ creans, mythol. Mondfinsterer' < **rahk(a)-oi̯,* etymoloogiat vt. Kettunen'i LVHA II 60, alam. 2: *rahkoi̯* (vrd. Agr. [vt. Krohn, Suomalaisten runojen uskonto 247] *Rahkoi* 'paha haldja', Soome laplasil [< sm. ?] *Mano-Rakko* 'kuun Rahko') algtähen-

dus olevat 'kärna ja paisete sünnitaja', ja võrreldakse teda sm. *rahka* 'kärn', *rahkasuo* 'mäda soo' sn-ga, e. *haavad on rahas* 'die Wunden sind eiterig'. Sm.-e. *a*-liste tüvisn-de (< **raška*,? *rakša*) sm.-ugrilisus on tõestatud Toivonen'i poolt Vir. 1918 70 esitatud votj. (*raχt, rakta* 'koth, schlamm', '[weisser] lehm') vastetega. Täpne *oi̯*-tuletusvaste on Kettunen'i l. c. järgi (vt. § 36 **40.**) vepsL *päʒši-rahkō* 'ahjuhaldjas'.

201. *rakkO,* (g. sg.) *rakko(n),* Renv *rakko, kon* 'vesica e. c. urinæ, bulla aquæ, pustula major, Blase' sn. on Ikola AlaSat 39 häälikulisil põhjusil (*-kk*-vaheldumatult tüves, vt. § 25) viind *oi̯*-liste hulka, ja algselt deskriptiiv-varjundilisena (vrd. § 29 karj. **143.** *rökkö, ŧökkö* oma l. silbi häälikdeskriptsiooniga!) ta siia kuulubki, kuigi pole näidata põhitüve (<**rakk*[*a*]-*oi̯*?). Tuletuslikeks sugukeelevasteiks on e. *rakk* g. *raku* 'Blase, Bläschen, Zelle, Blatter[1]; kleines Gefäss, kleiner Eimer, ein Strömlingsmaass' (isegi ? *-e̯i̯* ~ *-oi̯* vaheldus denominaalverbis *rakkema* ~ *rakkuma* 'Blasen bekommen' ilmneks eestis; viimane tähendusnüanss on ilmsesti hilispiltlik nagu ka sellega rinnastatav) lv. *rak* pl. *rakūd* 'hölzerne Kanne, Trinkgefäss, Schöpfgelte' (algtähendus vahest säilind veel verbis *rakānd* pr. *rakāndi̯b* 'Fische ausnehmen, reinigen' = sisikonna*rakke* välja võtta), vadj. Must 181 *rakko, särjer.* 'särjenmoukku', karj. *rakko* 'rakko'.

202. *rattoi̯, Ratto* kuulub nähtavasti ühte sm. Lnr sõnaga *ratto, ton* 'munterhet, glädje, nöje, rolighet, tidsfördrif', mis sml sõnana (puudub Renv-il, vrd. ka ingRos (van.) *rattosa* 'lõbus, hubane') pigemini siiski on vn. laen (Mikkola BWS 156 võrrelnud vn. *padъ* 'bereit, willig; froh, erfreut' sn-perega) kui tuleneb rootsi *skratt* 'gelächter' sõnast (nagu Setälä Bibl. Verz-is Mikkola' teise arvamisega ühinedes oletab), ja niisugusena sisukohaselt deminutiviseerund.

203. *repō* (~ *retō,* mis oma siseklusiilivahetusega osutab juba deskriptiivsn-de kategooriasse siirdumist) <**rep*(*ä*)-*oi̯,* on nii siis tuletund samast tüvest, millest sm. *repana, repalet* 'lacinia pendens vestis laceræ, Lumpen' ~ *räpälet, räpälä, räpylä* (vt. Ahlquist'i SKR 36 § 57), e. *räbal, räbalas* 'Fetzen, Lumpen, Bagatelle', ingRos *räpäkkö* id., jm., ning mis esineb veel sm. sõnas *räpä, pän* 'vestis trita l. lacera, zerlumptes Kleid'. Tüve vasteist kaugemais sugukeelis — kui see kuulub ühte sm. *revin, piä* 'vi discerpo l. lacero,

[1] Sellest? semasioloogiline edasiarenemine 'suur, alaline, mitteärakuivav veeloik', vt. Saareste' LVK I 16, ka alam. 1.

zerreissen', e. *rebima* id. verbi tüvega — vt. Budenz'il MuSz 655—6, Paasonen'il Beitr. 101. Täpne tuletuslik vaste kõnesolevale sm. *oi̯*-deminutiivile on konstateerida vaid ehk eestis: *räbu* g. *räbu, räbo* (d) 'Weggeworfenes, Unbrauchbares'.

205. *reo̯ho* < ?+*reu̯hoi̯* < **reu̯ho* deminutiviseerund (vrd. **114.** lhk. 94) verbaalnoomenina, vrd. Lnr v. *reuhata* 'väsna, larma, bullra, vara utsväfvande' ~ *reuhkata* id.. Kuid arvestades adjektiivi *reo̯hak*(*ka*), Lnr *reuhka* adj. 'trasig, lurfvig; bullersam, rusande', s. 'bullerbas,' võimalduks ka *reo̯ho* < **reu̯h*([*k*]*a*)-*oi̯* tuletamine *a*-lisest nominaal-põhitüvest.

206. *Riiho, riiho,* Lnr id. 'i rian varande otröskad säd, ärter m. m., allt som skall tröskas, äfvensom tröskad och rensad säd (före magasineringen); boss efter tröskningen i rian' <**rīh*(*e*)-*oi̯*, vrd. põhisn. sm. *riihi, hen* 'domus l. hypocaustum in quo seges trituranda calore siccatur, Dörrhaus des Getreides, Dreschhaus', mille vasteid lmsm. keelis ja sm.-ugri etümoloogia jälgimiseks kirjandusviiteid vt. Kalima'l SUST XLIV 199—200.

209. *rollō, röllō, röllē,* Lnr *röllö* 'skräflare' *(röllötäjä)* — deminutiviseerund (vrd. **114.**) verbaalnoomen, vrd. deskriptiiv-v. Lnr *rollata* 'kurra, bullra', *rollailla, röllöttää* 'skräfla, prata, skråla' või ürgloominguline (vt. § 48) iseseisev deskriptiivmoodustis.

211. *ruokkoo, ruo̯kkō,* tegijanimena deminutiividega liitund (vrd. ülemal **114.** all) noomen v. *ruokkia* '(das Vieh) füttern' tüvest, mille germ. allikast päritolu kohta vt. Bibl. Verz. Vrd. teonm. funktsioonis deminutiviseerumatuna püsind sm. *ruokko* 'cura e. c. corporis, curatio e. c. infantulorum, pecudum, cura e. c. agri, Wartung, Pflege, Anbau, Putz'.

212. *ropoi,* Ropo, *ropo,* Renv id. 'numus minimus, kleinste Geldmünze' < **rop*(*ś*)-*oi̯*, kuna -*ei̯*-line deminutiivteisend on konstateeritav e. van. kkl-s lhk. 15 **90.** Robbe (= *робѣ*), põhitüvelt tume.

214. *Runoi, runo, runoe, runoi* on hoolimata oma germ. laenupärasusest (vt. Bibl. Verz., eriti aga K. Krohn, FUF IV 79—90 sn. tähendusarengust — milline arutlus küll jätab puudutamata *runovaain,* 'nõiamees' ja 'vale' murdelised semasioloogilised nüansid — ja 86—8 tema esinemisest sm. vanas kkl-s) liitund deminutiividega seda ootuspärasemalt, et Krohn'i järgi ta algselt on esinend (halvutavana, vrd. äsjaseid **114.**, **211.** jm.) tegijanimena. Väljaspool sm. keele piirkonda teda leidub ainult karj. rahvaluules (vrd. Krohn l. c.) ja SuojK (*runo* kujul) soomest laenatuna.

215. ja **216.** -*rusko, Rusko, rusk*(*o*), *rusko,* Renv *rusko, on* (~*ruska*) 'color rubicundus l. fuscus e. c. faciei ex sole, rubedo,

Röthe, Bräune', (*-ruskio*) 'taurus fuscus l. rubidus, rother Ochs', *aamu-rusko* (l. *-ruska*) 'aurora' sn-pere mõlemas oma tähenduses, niihästi 'eha-, koidu-puna' kui ka 'punane värv; punane lehm' (viimane osalt otse eelmisega identne? — vrd. ka lehmanimena *Koitto* SaarelHev) tuleneb samuti nagu tema täpne vaste e. **91.** ruʃd, lhk. 15, härjanm.), karj. § 29 **140.** ja **141.** *ruško*, vepsTk *ruskeį, -d* 'tuhkarokko' (vrd. karj. *ruškittša*, aun. *ruskittšu* id., tõve enda punetuse järgi nimetund nagu ka vn. [D a l'] *красну́ха, -ну́шка* 'сыпь похожая на скарлатину, либо она самая') algkujust < **rusk*(*a*)-*oį*. Selle *a*-line põhitüvigi esineb sm-s, vrd. äsjast Renv *ruska* ja Ulv 119 *aamu-, keväruska* 'hommiku-, kevadekoit'.

217. *räpö, räppö, räppǭ* (*-rüppõ*, milline ootamatu esimese silbi vokaalivaheldus taas viitab sõna deskriptiivsele iseloomule) <**rääpp*(*ä*)-*oį*, obs. *ä*-lise põhitüvena veel sm. *rääppä, pän* (= *rääpys*) 'homo tardus, qui nil efficere valet, unthätiger Mensch', milline sõimusn. võimalikult ehk (?) on mingis ühenduses sn-ga *rääpälet, een-rääpälä* 'lacinia vestis trita,... Lumpen' (vrd. ülemal **203.**). Kuid arvestades v. *rääpin, ppiä* 'moleste repo l. vado, tarde incedo, mühsam waten l. fortschreiten' olemasolu, võiks kõnesolevas juhuses samuti näha (vrd. **114.** lhk. 94) deminutiviseerund verbaalnoomenit.

218. *sankoo, saŋkō, sanko, saŋko, sankko,* Renv *sanko, ngon* 'vas portatile ansatum, max. situla minor, mit Handgriff versehener Eimer' <**saŋk*(*a*)-*oį*, vt. R a p o l a Diftg. 85 (sääl oletatud **saŋkoį*- < < **saŋkoį-astia*, mille adjektiivsusvõimalusest vt. § 45). Vaste veel vaid eestis: Wd *sang* g. *sangu* (NW) 'Milcheimer'. Deminutiiv(?)-tuletise aluseks olnud *a*-tüvi sm. *sanka, ngan* 'ansa semicircularis vasorum e. c. ollæ, circulæ, bogenförmiger Handgriff', SuursP 35 *saŋ|ka*: *-ŋan*, e. *sang* g. *sanga* 'Bügel, Henkel,...'.

219. *saų̆rō* < **saβr*(*δ*)-*oį* (?**saγr*[8]-*oį*), mille tüvevasteid eestis (edasituletunult küll: *soa̯rm, saʙa̯rm* jne.) jm. lmsm. keelis vt. S a a r e s t e' LVK I 65—6. *a*-lisena põhisn-na ? vrd. sm. *saura* ms. 'indefessus, impiger, assiduus, emsig' (?tähendusarenguga 'saarma' > 'usin'), vahest ka taimenimes Lnr *saurakeltano* 'en art hökblomster (*hieracium crocatum*)', *saurama ~ sauramo* 'färgkullor, åkerkullor; ringblomma'.

220. *Saukko, sauko, sa̯u̯ko, sâu̯kkō, sa̯u̯kkoi,* Renv *saukko, kon* 'lutra vulgaris, Fischotter' <**sa̯u̯kk*(*δ*)-*oį* sm. tuletise tüve kaugemaks jälgimiseks pole andmeid. Kas see siiski viimaks pole sekundaarne, teistuletuslik, ? <**saβukkoį* (sm. *-β-* > *-v-* > 0 üksikute juhuste kohta vt. R a p o l a' KollRap 108) ja nõnda siis põhiaineselt eelmisega identne, suffiksaineldasa *kkoį*-sõnade hulka kuuluv ?

221. *sao, Savo, sauvvo, sauuo, savō, Savu,* Renv *savo ~ sauvo* 'nomen provinciæ Savolax in Finlandia orientali', 'nomen parœciæ Sagu haud procul ab Aboa' < *?sav(ę)-oi̯* kohanimena on peetud tuletunuks (vt. Itkonen Vir. 1926 35: „Savon oletetaan saaneen nimensä vanhasta *Savilax, Sawlax* l. *Stor-Savolax* nimisestä seurakunnasta, mutta sanan lappalainen alkuperä ei liene mahdoton" [viimasel korral oleks laenatud < lp. *savo, savvon* 'suvanto']) tüvisn-st *savi, ven* 'argilla, luthum, Thon, Lehm' (selle sm.-ugri etümoloogiat — mrd. *śovoń, śouń,* votj. *śuj, śüj,* vog. *śuľ, śoľ* jne. 'thon, lehm' — vt. Paasonen'il SUST XLI 41). Tuletis ? adjektiivne, vt. § 45.

222. *-sippō,* Lnr *rantasiippo, -siipon* 'beckasin, snäppa; strandpipare' <**sip*([*p*]*8*)*-oi̯,* dem-vaste linnunimele sm. *ranta-sipi* 'charadrius hiaticula', 'tringa hypoleucos', kkl. *(ranta)sipi* 'Aegialites', ? vrd. eL *tsibine* 'kanapoeg', *tsibe-häniläne* 'Bachstelze', aun. *ťšibi,* 'tiisti, sipi' (vähemalt sm. ja aun. sõnade ühtekuuluvus lhk. 29 käsiteldud e. *tiвù,* sm. *tipo ~ tipu* sn-perega on Ojansuu' arvamisest hoolimata väga kahtlane). *-ii*-line Lnr-i sn-kuju ilmsesti seletub rahvaetümoloogilise toetumisega *siipi* 'tiib' sõnale.

223. *silo, Siloe, silo-,* Renv *silo, on* 'læve l. planum quid, locus planus et lubricus, etwas Glattes l. Ebenes l. Schlüpfriges' < **sil*(*ə*)*-oi̯,* dem-(? adjektiiv-, vt. § 45) moodustis tüvest, millesse kuulub üldläänemeresoomeline adj. sm. *siliä* 'lævis, planus, glatt, eben', kkl. *sileä,* e. *sile* jm. sugukeelis vähemalt kunni lapini (*šallad,* vt. Itkonen'i SUSA XXXII,3 48).

226. *siso* < *sis*(*arę*)*-oi̯,* deminutiiv-vaste sml-s sõnale sm. *sisar, ren* ~ (Sav.) *sisär, ren* 'soror, Schwester', mille balti laenupärasuse oletust ja sugukeelevasteid vt. Thomsen'il BFB 217, päritolu võimalikult mõnest muust indoeur. allikast ja vasteid kaugemais sugukeelis Paasonen'il SUST XLI 27. Täpsed *oi̯-, ei̯*-vasted lhk. 30—1 e. *sosė, sõse,* 50 vadj. *sęsę,* (*sm.* >) *siso.* Palju tavalisem näikse sm. (laenatud ka SuojK-sse *sisko* kujul) kõnesolevast sõnast sekundaartuletuslik *(k)koi̯*-deminutiiv : SaarelHev *Sisko,* JalajsB 303 *Siskoo* [1] 'sisar', Ylivet 20 (Ylistaro) *siskoo,* EP II 57 *siskō,* Parikk 55 (rhvl.), JääskKOud, ingRos *sisk|o* 'sisar (JääskK)', JKLaus 56 *-oll* (ad. sg.), MuolJ *-oo* (p. sg.). Selle lastekeelis-affrikaadilisi vasteid vt. lhk. 30 eL *tsõdze,* § 29 **161.** aun. *tšidžoi,* §§ 36, 37 veps. *tšitškoi-.*

[1] Pluraalselt *siskot* (scil. *siskōt,* Mg.) tarvitatavat Lõuna-Pohjanmaal rootsi tähenduses 'syskon' (= Geschwister), võimalikult roots. k. mõjust tingitult, vt. J. E. Vierimaa Vir. 1897 70.

228. *sokko, sokkō,* Renv *sokko, kon* (~ *sokka*) 'myinda, ludi genus puerile, Blindekuhspiel' < **sokk(a)-oi̯,* tuletund ühest tüvest adj-iga sm. *sokia* 'cæcus, visu carens, blind', muid lmsm. vasteid vt. Setälä'l ÄH 67, vrd. ka MuSz 220. Sm. > vadj. **29.** *sokkO* lhk. 50. *a*-tüvi pääle esitatud sm. *sokka* peegeldub veel vadj. Must 183 *sõkkane* 'mäkärä' (Mustonen võrrelnud seda samatähenduseliste sn-dega e. *sõgelane,* sm. *sokkopaarma*) sõnas. Sama *oi̯*-deminutiivne tuletis ka (vt. Ojansuu' KAÄH 46) § 29 karj. **146.** *tšokko* jm. (*tš*- kahtlemata hilisdeskriptiivne, vt. Kettunen'i LVHA I 70) ja e. *sokk* g. *soku, soka* (d) 'Bock, Ziegenbock', mis vahest algselt on olnud samatähendusliku *sikk* g. *siku* (< germ., vrd. Kluge' EtWb. sub *Zicke* 'junge Ziege') semasioloogilise varjundi *sõgesikku* (*mängima*) . . . 'Blindekuh (spielen)' vahendusel tekkind lk. meelitusnm. Siiasamma kuuluvad ilmsesti e. *sokud lapsed* 'stammelnde kinder', *sokkama* 'meckern, stottern' ega tarvitse neid vist Paasonen'i kombel (SUST XLI 46 ühendand nendega mrd. *soḱa*ra- jm. 'wühlen, schüren, stochern') seletada.

230. *sulho,* Lnr id. 'ung karl, ungersven; vacker, prydlig, behaglig, intagande man, friare, fästman, brudgum' (~ *sulha* id.) < **sulh(a)-oi̯* (? **sul*[*a*]*h*[*a*]*-oi̯,* vt. kohe alamal), millise deminutiivtuletise põhitüve on peetud „ehtsoomeliseks" (Mikkola BWS 163), hiljem aga siiski teda Ojansuu, ühinedes Ahlquist'i Kulturwörter 207 lausutud mõttega, on arvand võivat seletada slaavi (vrd. vn. *слуга* 'teenija') laenuks; vt. Vir. 1905 25—6 sm. *sulhanen,* e. *sulane* 'palvelija' sõnade puhul. Täpne *oi̯*-vaste ainult aunuses, § 29 **149.** *sulhoi̯, sulʌhoi̯.*

231. *Sulo*(*i*) ? = Renv *sulo, on* s. 'jucundum quid, etwas angenehmes' < **sul(a)-oi̯,* vrd. sm. adj. *sula* 'glacie l. gelu carens, non congelatus . . ., liquidus, ungefroren, weich, flüssig', 'merus, solus, nudus, lauter, bloss'. Neile tähendusile seltsib Lnr-il veel obs. 'mild, ljuf, angenäm' (*sulo*), mis viimane leidub ka mujal lmsm. keelis: e. rhvl. (Kalevipoeg I, 169) *Kanast sai Salme, sula neitsi,* karj. *šula* 'suloinen' (: *lähet omin šulin jalkońeš* ~ 'sula[maa']) ja aun. *sula* 'suloinen, armas' (~ 'sula'), koguni *oi̯*-tuletisena *suloińeiďine* 'suloinen neito', ning niiviisi ilmsesti on ju algsm-aegne. *sula*-põhitüve muid sm.-ugri vasteid (mrd. *sola* 'ungefroren' jm.) Setälä'l ÄH 240 ja Paasonen'il SUST XLI 19. — 'suloinen, armas' tähendusest lähtudes pole isegi vahest võimatu eelkäsiteldud *sulho, sulhanen* (< **sulah*[*a*]*i̯nen*) sn. seletada kõnesolevast tüvest. Sm. *sulha-* nagu *alhaalla* < *alaha-, ylhäällä* < *ülähä-, varhainen* < *varahainen* jne. metateesi (vt. Setälä' ÄH 338) teel, vrd. ka

ülemal lhk. 100 *perho* sn. sündi. Vastavalt ootuspärased, mitte küll vist švaavokaalsed (nagu arvab Ojansuu KÄÄH 130), on ka karjP, karjTv *šulahane* (viimasemurdelises Matteuse evangeeliumis ka *žulahane*), kuna karj-s niisugune metatees on tundmatu, ja karj. *sulhańi*, *sulhańe* (O. järgi, Genetz'il TVKK aga:) *šulhańe* 'sulhanen, aviomies', aun. (Genetz) *sulhaine* peaksid olema sm. laenud või seletuma erakordse sisekaoga, mis muidugi karj.-aunuses pole (vt. O. l. c. 126–130) päris haruldane. E. *sulane*, lvKett *su'lli* 'Knecht' tuletuksid (kui üldse kuuluvad samasse tüvve — semasioloogiline külg toob sellele pea-aegu ületamatuid raskusi ja see vähemalt on e.-lv-s vn. *слуга* sn. mõjustusel arenend) teisiti, < **sula-ine̯n*, igatahes mitte algsm. *-lh*-ühen diga tüvest, senni kui eL murdes pole konstateeritud **suhlan(e̯)*, ootuspärane metateeskuju (vrd. eL *kaĥr* 'karhu' ~ *sulane̯* ÄH 335, eL *võhl* ~ sm. *velho*).

233. *süo̯ppõ*, *süä̯ppõ* < **sõp([p]ä)-o̯i̯*, partitsipiaaldeminutiiv, vrd. Lnr *syöpä*, *syövän* 'ätande, frätande, tärande; kräfta, kallbrand', tuletumisviisi jm. kohta vt. lhk. 86 **52**. *ju̯oppo* puhul.

234. *süo̯ttõ* võiks olla deminutiviseerund (*o*->) *ö*-line verbaalnoomen (printsipiaalselt vt. lhk. 86 **54**. *ju̯otto* all) verbist sm. *syötän*, *ttää* 'facio l. curo ut edat, cibo pasco, sagino, essen lassen, füttern, mästen' (? või *syödä* 'edo, comedo, vescor, essen' verbi *sõttä*-passiiv-tüvest moodustund), mis veel esineb ka tavalisena teonimena: *syöttö*, *tön* 'cibatio, pascio, saginatio, das Füttern l. Mästen'.

241. *Tiisto*, *tīsto*, *tīstõ* lehmanm., moodustund sm. päevanm. (germ. algupära, vt. Bibl. Verz.) *tiistai* 'dies martis, Dienstag' põhjal.

246. *totoi*, *toto*, *totto*, Renv *totto*, *ton* s. (Ul.) 'fumariolum l. spiramentum camini super tecto, Schornstein', (Abol.) 'focus, caminus, Herd' häälikuliselt *o̯i̯*-sõnade hulka kuuludes on etümoloogiliselt tume. Kuna tal sugukeelis poole mingisuguseid vasteid, vahest võiks teda pidada mingisuguseks spetsiaalsm. reduplikatiiv-deskriptiivseks (vt. § 48) moodustiseks. Algselt võis ta tähendada umbes mingit 'häält-tegevat (pikka) toru', vrd. Sk *paimetott(o)*, sellele ligidane e. *tõit* g. *tõida* (NW) 'Sprachrohr', sm. Lnr *hoiton toitto* 'skrikhals (?)', *toitottaa* 'blåsa i lur l. vallhorn, tuta', ? § 36 veps. **46**. *tutõ* (algtähendusega 'imemistoru') jm. lmsm. keelte lähivastavaid häälikdeskriptiivseid moodustisi. 'toru' > 'suitsutoru, korsten' semasioloogiline spetsialiseerumine, nagu Renv-i järgi sm. Pohjanmaal sündind, saab mõistetavamaks näit. vn. paralleeliga *трубa* '1. toru; >2. korsten'. Suuremalt osalt lääne- ja lõuna-sm. alal 'toru' on ?spetsialiseerund tähenduslikult 'tuleaseme-toru, -lõõr' > > 'lee, kolle'. Säälsamas paiguti (Urjala, Hämes) ta nähtavasti on

kaotand oma iseloomustava õõnsusmõiste ja andnud 'ridva, roika'. Kui vahest viimane tähendusvarjund võiks ealt olla nimetamisväärne, poleks võimatu sm. *takka* 'offener herd' < roots. *stakka* (*stake, stäck* 'feuerherd, kamin', vt. Bibl. Verz.) sõnalaenu kõrval oletada smLn murdeis ka tõlkelaenu, kusjuures sm. *totto* sõnaga oleks tõlgitud roots. *stake* sn. tavalisem tähendusvariant 'stecken, pfahl' eksikombel sisulise 'feuerherd'-i asemel.

247. *tupo, tuppe*$^{(i)}$, *tuppi* smI-s ja Ingeri soomes, Renv *tuppi, pen* 'vagina e. c. gladii, cultri, theca e. c. acuum, Scheide' (*piika on tupella* 'virgo est vaginæ gerendæ apta i. e. adulta, nubilis', *ohra on tupella* l. *tupessa* 'spica hordei est in vagina i. e. mox eruptura') < **tupp*(*ə*)-*oi̯*, -**e̯i̯* põhitüvelt tumedale deminutiivsõnale on vasteid märgata olnud ainult lv. *tup*, pl. *tupūd* 'Scheide, Futteral', lvKett *tu*|*p̄* : -*p̆pùᴅ* (n. pl.) id. (< ? -*oi̯*-, vt. § 2 lhk. 1), e. *tupe* g. *tuppe, tupp* g. *tupe* 'Scheide, Hülle, Futteral, Hülse, Köcher, Knospe, Kelch, Puppe (von Insecten), (d) lederne Hosentasche' (< *-*e̯i̯*-).

254. *u̯io*, Lnr *ujovaatteet* (= *ujoverhot*) 'brudgums dräkt, brudgums kläder' < **u̯i̯*(*ə*)-*oi̯*, põhitüvelt tume, kuulub -*oi̯*-dem-de liiki O j a n s u u' järgi Vir. 1917 113—4, kus temaga on ühendatud e. *uju* (*oju*) 'Schleier, Tuch (welches der Braut gleich nach der Trauung übergelegt wird' (lisaks vt. I. M a n n i n e n' il Etnograafiline sõnastik 62 *uig*, g. *uju* [*ojorätik, -lina, lehve*] 'rätik pruudi näo katmiseks pulmasõidul'), SuojK *u̯ioi̯* 'silmille vedetty huivi'.

255. *u̯iə̄*, *u̯io*, Renv *ujo, on* 'verecundus, pudens e. c. virgo, blöde, schüchtern, schamhaft' < **u̯i̯*(*ə*)-*oi̯* sõnal puuduvad vasted kõigis sugukeelis (pääle e., kus keeleuuenduslik sm-pärane kunstsünnitis *uje* g. *ujeda* id.) ja igasugused andmed tema tuletumise jälgimiseks. Kas vahest (??) ta mingi tähendusliku ülemineku kaudu pole identne eelmisega?

257. *uuke, uukke, uukko*, Renv *uukko, kon* (= *uuhi*) 'ovis femina, Schafmutter' O j a n s u u' järgi KAÄH 44 <**ūhko* ja kuulub ühte § 29 karj. **166**. sõnaperega *ūko, ūgo*, kusjuures olevat *hk* ~ *k* puhul küsimus „jostakin vanhasta äännesuhteesta", võimalikult astmevahelduse (!) jälgedest. Nõnda siis ehk ju algsm. **ūkk*(*a*)-*oi̯*, *-*e̯i̯* (-*hk*- ~ -*kk*- kohta vt. § 30 karj. **48**. *kiekko, kie̯hkoi̯* all), sekundaartuletise -*kk*(*a*)-*oi̯* sulanemine *ūhi* sn. (vt. lhk. 31 etümoloogiliselt identse *uī* jne. puhul) tüvve, kuigi mitmed tunnused (karj. -*k*-, (>)-*g*- pro -*kk*-) viitavad kõnesoleva sn. lastekeelsusele (obs. ka vadj. Must 185 *uukkulaine* = *uďjulaine* 'uuhikaritsa'), millisel võimalusel koguni aluseta on siin rääkida häälik sääduslikust arengust.

258. *Valko, -valakko, valkku,* Renv *valko, on* 'albus bos l. equus, weisser Ochs l. Pferd' < **valk(ä)-oi̯*, vrd. üldlmsm. samatüvelist adjektiivi sm. *valkia, an* 'albus ..., weiss, ignis, flamma lucens, Feuer, leuchtende Flamme', 'lumen ignis, Licht des Feuers', kkl. *valkea,* lv. *vālda,* e. *valge* 'weiss, hell' jne., edasi selle tüve sm.-ugri etümoloogiast (vrd. ung. *világ* 'lux, lumen; mundus, welt' jne.) Budenz'il MuSz 581 — 3. *oi̯*-lisi lmsm. tuletusvasteid: e. *valgu* g. *valgu* 'weisser Ochs' (vrd. MMg *vaľgù* lk. 'valge hobune'), § 40 vepsL *vaugō* 'valge lehm'.

259. *veikkoo, veikko,* Renv *veikko, kon* (~ *veikka, kan*) (Tav., Wib.) 'frater, . . . sodalis, amicus, Bruder, Freund' < **vei̯kk(ä)-oi̯*, millise dem-tuletise põhitüvi ilmneb kõrvutiesinevas sõnas *veikka,* Loppi 16, LammK 194, Kesäl 30, KuhmJ, JaalR *veikka* 'veikko (Kesäl., LammK., KuhmJ.)', 'veli (JaalR, Kesäl.)', Vir 1916 73 Saarimaa ([A. Kivi, (Nurmijärvi] *kärnäveikko* ~) *kärnäveikka* (? äreä, kärisevä). Ojansuu Vir. 1910 142 on kõnesoleval juhul oletand *kko*- suffiksiga lisandund **veδi-* < **vetši* (*vedži*) ung. *öcse* 'noorem vend' sõnaga identset tüve, millest isegi võiksid tuleneda (!) sm. *veito, veitikka.* Ung. *öcse* aga Setälä' järgi, Über art und umfang des stufenwechsels 70, on ühendatav e. *õde* sõnaga (mis siiski pole kahtlusvaba, vt. ülemal lhk. 20), ja samuti nagu lastekeeles tavalise hääliku hendite lihtsustamistendentsiga (vt. Ojansuu' Vir. 1904 18 esitatud *Heikki* < *Henrik, Maija* < *Maria* jm.; V. T[arkiainen] Vir. 1913 19: „*rj*:tä vastaa *jj* esim. sanoissa *kiiia* [= kirja] ja *maiia* [= marja]" — üldiselt sm. lastekeeles) seletub **velioi̯* (vrd. lhk. 53) >> sm. *veijo, on* (= *veikko*), samuti **veli̯ikkä* >> *veikka.* Arvestades viimasest sekundaartuletuslikult saadud *veikko* vastete laiaulatuslikkust lmsm. keelis (vt. § 29 karj. **173.** *veikko, vei̯kki, vei̯koi̯,* § 36 veps. **54.** *veikoi, vei̯kō*) võib teda ju (? hilis-) algsoomeliseks pidada, kusjuures *-kk-* tuletusaines keeleteadvuses tundus (vrd. eelmist *uuke, uukko*) tüvve kuuluv, oli vormiliselt eritlematu.

260. *vento-, Vento, vento,* Renv *vento* ~ *venno, on* (< **vendoi̯* smLn-s ?) adj. 'merus, purus putus, lauter, bloss', *vento* = *vesi* ~ *venno* = = *vesi* 'mera aqua maris l. fluvii, non nisi aqua', *vento* = *vieras* ~ *vennon vieras* 'homo plane ignotus, omnino hospes', *vento vesi* ~ *vennon vesi* 'aqua pigra l. tarde fluens l. tranquilla, vix undans e. c. in fluviis l. mari alto, ruhig', *vento* s. 'locus paludosus ad ripas ?, sumpfiger Strand', Lnr-il lisaks veel täheldada adj. tähendusvarjund 'mjuk, gungande, lös, slapp, flat, efterigifven'. See tüveldasa hämar sõnapere — kui kõigis oma mitmekesiseis semasioloogilisis nüanses

üldse kuulub siia (? *vento* 'merus etc.' eraldatav koguni kui reduplikatiivmoodustis, vt. Mg. Vir. 1927 96—7; *vento* 'viisaanlainen' 'veikeä' [ja arvatavasti sellest lähtund *Vento* hobusenm.] tähenduses tuleb muist igatahes kindlasti isoleerida *o*-tüveliseks kui etümoloogiliselt hoopis ise sn., nimelt germ. laen [vrd. alggerm. *svinþ|az*] Tunkelo' järgi, Vir. 1920 108) — on võind omada algtähenduse 'õrn, nõrk > 'nõrgalt jooksev (vesi), pikaline' ~ > 'nõrgalt kandev, kiikuv, hõõtsuv (soo), pehme jm.', nagu see paremini on säilind tema sugulas-sõnal Lnr *vieno* adj. 'tunn, späd, klen, fin, len, lindrig, svag, lugn, stilla, blygsam, ringa', ingRos *vi̯enone* 'aeglane'. Nende mõlemate ühtekuuluvus on tõestatav paralleelidega sm. *hieno* (e. *õõnuke*) ~ *hento, huono* ~ *honto* (veps. *hond* 'halb'). Kõnesoleva deminutiivsn. (? — obs. Maan *ventoi̯a* < **vẹntoi̯ða* p. sg.) vasteid on märgata olnud vaid: e. *võnnu võras* 'ganz fremd, wildfremd', vadj. (*-nen*-iga edasi tuletund) Must 187 *ventõise võõras* 'vennon vieras', karj. **174**. § 29 *vendovieraš, vendoi̯*. E. kohanm. *Võnnu* võiks siitsamast seletuse saada, olles algselt tähendand 'hõõtsuvat, soist paika'.

261. *vikl(e)*, Lnr *viklo* (= *vikla*) 'snäppa (*totanus*)' ilmsesti sml linnunm. < **vikl(a)-ẹi̯, -*oi̯*, millise tuletumise aluseks olnud *a*-tüvi veel peegeldubki esitatud sm. paralleelis. *ẹi̯*-liseks täpseks dem-vasteks on e. *vigle* g. *vigle* (~ *viglitaja*) 'Pfuhlschnepfe (*Limosa Aegocephala L.*, oder ein *Totanus*?)', muidu samatüvelist sn-materjali on veel: aun. *vigli* 'vikla', vepsls 84 *vitlik, -ad* 'vikli, pieni vesilintu' (< **viklikka* kujust dissimilatoorselt: *-kl* — *kk-* > > *-tl* — *kk-*). . . . „lienee varovaisinta pitää linnunnimiä viron *vigl* sanasta erillään" tähendab õigusega Ojansuu Vir. 1911 34, sest eL *vigl* 'Gabel, . . . Heugabel' sõnal hilisemana eL-sse saadud vn. laenuna (< vn. murd. **vigla* < **vidla*, vrd. kkl. *вила* 'hang') ei või olla mingit tegemist algsm-aegse linnunimega, mille juuri vist küll tuleb otsida häälikmetafoorist, vrd. näit. Lnr-il sm. vastava-loomulisi verbe *viklahtua* 'hänga och svänga', *viklià* 'svänga af och an', *vikluttaa* 'upprepa et och detsamma' jne., vrd. lhk. 82 Sk *viklett̮å*.

265. *Eitei* (=*äi̯tẹi̯*), *äitei, äiti, äi|te*: *-ten, -len, äite, äete, äit, äi̯ti, äẹti* jne., Renv *äiti, din* ~ *tin* ~ (hv.) *den* 'mater max. humana, Mutter', täpne tuletusvaste e. **123**. Eyt, eit, äidekenne, *ei̯|t̀* : *-dè, ääđe, aadõ*, (lk. teisend) *äđe* jne. lhk. 18—9, Wd. *eit* g. *eide, heit* g. *heide, heidi* (D), *äde* 'Mutter' < *äi̯t(ë)* - *ẹi̯, oi̯-, ẹi̯*-dem-idega liitund germ. laen (vrd. gooti *aiþei* 'Mutter', Bibl. Verz.), mille algupärast ja eriti e. esinemisaladest, kujudest ja eri tähendusvarjundeist vt. Saareste' LVK I 121—2.

266. *ämmö* smI-s (< karj-st laenatud?), Renv (Sav., *ämmä* =) *ämmö*, samuti nagu § 29 **176.** karjP id., < **ämm(ä)-oi̯*, pühitüvest ja tuletumisest vt. ülemal lhk. 31—2. Sääl ainult e. vaste *äm̄, ämù* tähendus pildistund 'saoks jne.', siin püsind algupärasemana 'ämm(ake), vanaeideke'.

267. *üo̯ttö*, Lnr *yöttö, yötön* s. 'fett djur' võiks olla peioratiivsõnana deminutiviseerund teo-(> tegija-)nm. verbist sm. *yötän, yöttää* 'pernocto, übernachten', nõnda vahest temal tähendusareng 'ööbija, öömajaline' > (halv.) 'ööhulkur, ehaline' (vrd. *yötteliä* 'pernoctans al. noctuabundus, noctu ambulans, Nachtwandler' tegijanime vastavast frekventatiiv-verbist), muud hilispiltlikud. Laurosela' EP II 57 *oi̯*-sõnade all esitatud *olla üo̯röllä* 'yökunnassa' ~ *olla üo̯röllä* ongi veel sisu järgi otsustades teonimefunktsioonis, < *ōδöi̯ < *ōto, *o*-line verbaalnoomen *ōtä*-tüvest, vrd. Lnr *yötää, yödän* 'ligga öfver, tillbringa natten'.

Muude § 20 esinevate sm. *oi̯-, ei̯*-sõnade etümoloogiliseks seletuseks vt.: **10.** *armo*, **14.** *emo*, **15.** *eno*, **23.** *hepo*, **45.** *iso*, **89.** *kolo*, **94.** *koto, koti*, **99.** *kuko, kukko*, **106.** *käkö*, **112.** *laukko*, **117.** *lempo*, **129.** *luik(k)o*, **141.** *metso, mehto, mettō*, **156.** *neito*, **165.** *orvoi, orvo, orpo*, **167.** *paŋki*, **186.** *pullo*, **204.** *Repoi, repo*, **235.** *taat, tuatto*, **239.** *talo*, **248.** *tüttö*, **256.** *ukko*, **264.** *Wiroin-, virjo, -ō* — § 41; **98.** *Kuikko*, **100.** *-kukko*, **146.** *Musto, mustō*, **187.** *Puno*, **238.** *tallje, -o*, **242.** *tipo* — e. § 5; **116.** *lehto* — vadj. § 18; **5.** *ahmo*, **24.** *Hiilo*, **51.** *juono*, **58.** *jänö*, **71.** *kiẹko, kiạko*, **91.** *koro*, **120.** *Lohco, lohko*, **128.** *luho*, **135.** *muamo*, **136.** *maŋsō*, **161.** *nolo(o)*, **249.** *tätö* — karj. § 30; **43.** *inehmoille* (all. sg.), — veps. § 37. Pikemat etümoloogilist põhjendust vajamatute isikunimedeminutiivide ja (hiliste) deskriptiivdem-ide kohta vt. § 27 punkt f, g all.

§ 22. Häälikarengu päätüübid § 20 esitatud sm. 1. *oi̯*-deminutiivide suffiksaines peegelduvad juba paarigi levinenuma näite põhjal, näit. **239.** *taloi, talo* (*taloks, talon* jne.), *taloo, talō, talo*^{e}, *talo(i), talo*^{i}, *taloi̯, taloissa, talośsa, talośśa,* kus *-oi̯* =, > *-o, -ō, -o*^{e}, *-o(i), -o*^{i}, *-oi, -oi̯-, -o-* + järgneva konsonandi palatalisatsioon *i̯* sulanemisest. Selle kõrval esivokaalses sõnas sm. ootuspärase (vt. näit. Äimä, Väh. Kirjelm. XXXI 37, vrd. ka § 44) palataalattraktsiooni tõttu vastavalt *-oi̯* (> *-öi̯*) > *-ö, -ō, -öi* jne., näit. **248.** *tüttö (tütön, tütöt* jne.), *tütöt* (n. pl.), *tüttö*^{i}, *tüttö(i), tütöillä*. *-oi̯-* > *-oi̯-, -öi̯-* silbivahe siirdumine partitiivis (sg., pääle *δ* > *0* muutust) annab kõige ulatuslikuma *i̯*-ainese säilimise juhuse: *taloja, taloja, tüttöjä, tüttöi̯ä.*

Üksikasjaliselt iga niisuguse edustuse laadi ja ala sm. murdeis vaatlema (nagu §§ 6—13 e., § 19 vadj., § 31 karj.- aun.-ld., § 38 veps.)

asuda siinse kitsapiirilise materjaliga tähendaks väheõnnestuvalt korrata sama teemi, mida põhjapanevalt on ju valgustand Rapola oma Diftg. teoses. Vt. l. c. lhkk. 37—44 rikkalikku näidetekogu samade *oi̯*-noomenite edustusist soomes, lhk. 63 järgmm., eriti aga lhk. 395—410 vt. nende edustusviiside jagunemisest sm. kirjakeele arengkäigul ja murdeis ning selle murdeajaloolisest tagapõhjast. Ainult paari fakti häälikulisest arengust soomes toonitatagu veel eriliselt.

Kõigepäält juhused, kus *oi̯*-d näikse edustavat *u*. Nõnda nimelt sg. partitiives: **94**. Jääsk 11 *kottuu,* KuhmJ **94**. *kotuu,* **141**. *mehtuu,* **188**. (Jämsä) *puukkuu,* **204**. KaakkoisKarjJ (Räisälä) *reppuu,* **239**. Vehkal *talū*. Nende hääliksääduslikkust (kuna pääle *i̯ > 0* on sündind deminutiivtüvede täielik segunemine *o*-listega) *o-a > > ō > uo̯ > ū, o-a > ua̯ > ū* arengu tõttu vastavail murdealadel vt. Rapola' Pääpainottomain tavujen *a-, ä-* loppuiset vokaaliyhtymät suomen murteissa 8—10. Partitiivist on võind *u* üldistuda (vt. Äimä l. c. 38) kogu sõnatüvve: **239**. Vehkal *talu,* **75**. PPRant *kerppu.* TytÄ **18**. *harmu,* **82**. *kir'i̯u,* **259**. *valkku* kujud ei saa olla genuiinsed, sest nende tekkimise aluseks oletatavat partitsiibitüüpi murdes ei esine; neid on peetud (Äimä l. c.) Kymi murde või osalt ka eesti k. (vt. Rapola' Diftg. 71) laenudeks. Samuti **145**. *mummun* Lõuna-Hämes võib olla pärit Kymi poolt. Samal põhjusel (nimelt *u*-listena) on häälikuliselt võõristavad **25**. Sodankylä *hīru,* MetsKett **171**. *pei̯ppu,* **221**. *Savu, savulai̯nen.* Kuna Põhja-Jällivaaras *u(ö-)*-lised kujud **204**. *revuntuli,* **221**. *savvölai̯nen,* **256**. *ukku* seletuvad kaugeleulatuva lp. k. mõjuga (vt. M. Airila' ToM 24,28: igasugune, ka *oi̯*-diftongist saabund, järgsb. *o > u* kaunis järjekindlalt), võiks ehk ka äsjaseid Põhja-Soome sõnu pidada mingisuguseiks juhuslikumaiks lp. mõjustisteks. Muud Rapola' Diftg. 72 esitatud problemaatsed *oi̯ > u* juhused pigemini suurelt osalt võiksid lahenduda *-ut, -üt* suffiksi (vt. Ahlquist'i SKR 56—7 § 106) järeltulijaina, näit. *emukka < *emu(t)-kka* (millest abstraheeritud *emu), kaunukainen < *kau̯nu(t)-kkai̯ne̯n, kau̯nui̯nen < < |*kau̯nuδine̯n, päsküi̯nen < < |*päsküδinen* (sellest abstraheeritud *päskü*) jne., ja kuna lisaks koguni erituletuslikkude meelitusnimede kaudu (vt. § 43.) on keelde sattund veel (?) hilist deminutiivset *u-, ü*-tüvelist elementi, mis on võind teatud määral analoogia teel edasigi produtseerida (näit. deskriptiivsõnus nagu **38**. EP *höplü ~ höplö*), siis ei jää kuigi palju põhjust Rapola' l. c. 71 (samuti kui Ahlquist'i SKR 55 § 104) viisi *u* kui *oi̯*-suffiksi teisendi kohta arvamisel, et „tuntuisi sillä olevan verrattain vanhat juuret."

Isegi *a*-, *ä*-ga näikse mõnel juhul edustatud olevat algsm. *-oi̯* (*-o, -ö*) sm. murdeis, nimelt Kirde-Satakunta' sg. partitiivides **239.** *talaa,* **248.** *tyttää.* Kuid sama kitsa murdealaga see nähe piirdubki, mille piirides on hääliksäduslik *(-oi̯δa > -oδa > o-a, ö-ä > > -ā, -ǟ,* vt. Rapola' teost *a-, ä*-loppuiset vokaaliyhtymät 10) ega ole suutnud nähtavasti kunagi vallutada analoogiliselt kogu sõnatüve, nagu eelmisel korral vahest murdeti *u.*

§ 23. Lõppkadu, millega lahtises sõnalõpulises silbis teatud juhuseil *-oi̯ > -o, -ö* suffiksaines oleks koguni kadund (vrd. § 6 lhk. 32—3 e.), võiks sm. k. alal järjekindlalt küsimusse tulla ainult selle edelamurdeis. Ent kronoloogilisil põhjusil, nimelt kuna diftongi lõppkao ajal *i̯* oma püsimisega veel neis murdeis sulges silbi, sääl, nagu mujal kogu soomes, lõppkao puudumine kõnesolevas sn-rühmas (vt. Ojansuu' LMÄHK 156—7, Rapola' Diftg. 49) : **47.** *i̯ākо, lai̯ski̯ākо,* **188.** *pūko,* Myn **95.** *kōho,* **132.** *läpö* jne. Vrd. aga selle kõrval siiski Myn **65.** *pākal(lO)* , **192.** *pöll(ö),* Rauma *pöllÖ,* mis eelmise järgi peaksid olema hiliseid *o-, ö*-tüvelistega segunemisi, nagu ka J. A. Hahnsson'i poolt Suomi II 6 6 samult alult esitatud kõikuvused *kakk* 'kakko', *(rako ~) rakk* 'rakko', **234.** HalT *tāt* (< *tātti*).

Koguni hiline kahtlemata on Karjala Kannase näiteis (Sakkulast) figureeriv nähtavasti lausefoneetiline lõppkadu (resp. helireduktsioon vokaalil), nagu **28.** *hill(o),* **70.** *kaun(o),* **186.** *pull(o),* **192.** *kissapöll(ö),* milledega kõrvuti loomulikult **115.** *oŋk l̥i̯ero,* **174.** *peri̯o* jne. säälsamas. Samalaadiline lõppkadu valitsemas ka ingRos-s, eriti noorema sugupõlve kõnes (vt. Mg. RMP 84—5), mida just peegeldavad A. Angerja' teated: **61.** *kakkO,* **99.** *kukkO,* **112.** *ʌaųkkO* jne.

§ 24. Algsm. *-oi̯*-sõnade kindlaksmääramisel soomes on pääkriteeriumiks Vihti ümbruse murded Lääne-Uusmaal (Rapola l. c. 63) oma diftongi säilimis- (resp. *> -öi̯*) edustusega, Lõuna-Pohjanmaa murde *-oi̯ > -ō, -ō* ja need sml (päämiselt savo) murded, milledes veel jälgi leidub diftongi *i̯*-st *i̯, i, e,* selle sulanemisest saadud palatalisatsatsiooninähte või sg. p. *i̯* näol (l. c. 64—67). Muidugi seda niipalju kui pole sündind ilmselt-puhaste *o*-sõnade segunemist *oi̯*-listega nagu (l. c. 66) Põhja-Häme *luonto[e],* (lhk. 67) Hirvensalmi' *pīl̥śśa,* (p. sg.) *kattoja,* Kontiolahti' hilislaenud *kiloin* : *kiloja* (p. sg., mõõt), *rosvot* (n. pl.) — need on enamasti juba ka semasioloogiliselt ebademinutiivsetena kergesti isoleeritavad. Kuid samuti nagu siis on ette tulnud *-o*-sõnade siirdumist *-oi̯*-liste liiki (vt. § 43), on mõistetav sellele vastupidine nähtus, *-oi̯*-liste üleminek *-o-(-ö-)*-liste kilda. Nõndaviisi mainitud *i̯* jälgede puudumine teataval üksiksõnal sm. mur-

deis, kus neid oodata, ei tarvitse alati tähendada vastava sõna mittedeminutiivsust, näit. Ilom **64**. *kuas|o, -on, -oo* (pro *-*oja*), **193**. *põm|ö, -öö* (~ *-öjä*), Maan **99**. *savikuk|kō* (~ *-koi̯a*, p. sg.), EP (säälsed segunemisjuhud esitand Laurosela EP II 59—60 rikkalikult) **94**. *kotoni*, **107**. *kolho ~ koh°lo*, **140**. Isoj *mello* (~ eP *mellō*). Säärasele üldloetelus õige ohtralt esinevale segiminekule on aluseks olnud (vt. Rapola l. c. 54, ka alamal § 43) nende kahe sõnaliigi pluuralimoodustuse sarnasus. Eriti selgelt see ilmneb sml-s *loi, löi* (vt. Ahlquist'i SKR 87—8 § 152, Wichmann'i SUSA XXX,6 17) pluuralitunnuse raioonis; täheldada tuleb tüüp **248**. KontLip *tüttölöitä*, MetsKett *tüttö|i : -löi̯tä* (vrd. algne sm. *o*-sn. *verkko : verkkoloi̯ta*). Huvitav on konstateerida, et *-loi̯-, -löi̯*-tunnuse ees kusagil sm. murdes pole märgata deminutiivse *-oi̯, -öi̯* järelkomponendi jälgi. Kui arvestada ka, et samuti on selle diftongiga lugu *-lai̯nen, -läi̯nen* tuletise eel, kindlasti vähemalt Lõuna-Pohjanmaal, nagu on konstateerind Laurosela l. c. 60 (*virolāne[n], savolāne[n] ~ virō, savō*) ning Rapola Diftg. 64 korrand seda omapoolse lisandusega „lyhyt *o* voi olla verrattain vanhaa perua", siis võiks *i̯* kadu siin vist küll kaunis loomulikult seletuda dissimilatsioonist **-oi̯loi̯- > -oloi̯-, -ölöi̯-, *-oi̯lai̯- > -olai̯-*. Samuti vrd. karj. § 31 lõpul.

Igatahes pole ka *i̯* jälgi osutavad sm. murded niisuguste asjaolude valitsedes kuigi usaldatavad sm. *oi̯*-sõnade ulatuse määrajad.

§ 25. Kuid *-i̯*-järelkomponendi järjekindla kadu piirkonda kuuluvais smLn murdeiski on suffiksaine kulumisest hoolimata kriteerium, mis *oi̯*-sõnu aitab *o*-sõnust eraldada, nimelt astmevahelduse jälgi kandvais klusiiltüvelisis sõnus. *-i̯* on algselt konsonandina sulgend silbi (vt. Setälä' ÄH 52—3), selle põlisvana nähtega seletuvad tavalise astmevahelduse seisukohalt väliselt võõristavad tüübid nagu **99**. HalT *kuko : kuko(n)* ~ Mets *kukko : kukk|on, -olla*, **142**. SatakA *Miko* : Myn *mikompäv*, Nakk *Miko : -n* ~ Lestij *Mikko : Mikkolle'*, **165**. *orvo ~ orpo*, **159**. *nirk|o : -o(n)* jne., nii siis emma-kumma, kas alg-kinnise silbi nõrga või alglahtise sb. tugeva klusiilastme vaheldumatu üldistamine kogu paradigmisse. Rapola Diftg. 49 on sellest nähtest mööda läind palja tema konstateerimisega. Seletada on teda katsund lp. k. oletatavasti algsemaist vaheldus-suhteist lähtudes aga ju Setälä FUF XII 188—9, eriti alam. 2, pidades algupäraseimaks Kauvatsa vanapõlve murdele omast vaheldust *kuko : kukkon < kukoi̯ : *kukkoi̯en*, nõnda siis oletades kõnesolevale sn-tüübile algset täitsa konsonant-tüvelist käändumist (vrd. sm. *sepel : seppelen, vemmel : vempelen*). Samuti lp. keele hääliksuhete algupärasemusest läheb välja niisuguste klu-

siilivahelduste hindamisel K. B. Wiklund Le Monde Oriental IX. Soome *oi̯*-sõnu vastavate lp. nn. *j*-tüvede häälikseisu kohta ta l. c. 193 konstateerib eriliselt tähelepanuväärsena: „Erstens kommt *j* nur im nom. sing. zum vorschein und ist in den übrigen kasus (in vielen dialekten auch in nom. sing.) spurlos geschwunden: Lule *ānōj*, aber gen. *ȧddnu*, dat. *ȧddnus* etc. 'mutterbruder'. Zweitens zeigt ihr starker stamm in vielen dialekten eine eigentümliche dehnung oder verstärkung des stammkonsonanten. Eine starkstufe *-ɔtt-* wechselt bekanntlich in Lule in gewöhnlichen fällen mit einer schwachstufe *-ɔt-* und eine starkstufe *-ɔt-* mit einer schwachstufe *-t-*. Bei den *j*-stämmen verhält es sich ganz anders. Wenn die schwachstufe des nom. sing. hier *-ȧ-* lautet, findet man in den casus obliqui nicht *-ɔt-*, sondern *-ɔtt-* . . . Ich nenne diese erscheinung überdehnung und die im vergleich zu der gewöhnlichen starkstufe abnorm lange oder kräftige starkstufe die dehnstufe." Edasi veel mõningaid näiteid tuues selle edustuse kohta lp. murdeist (Inari *pȯ̀azuī̯ᵉ*: g. *pottsū* 'rennthier' jm.), jõutakse (lhk. 194) otsusele, et niihästi *j kadu j*-tüvedes kui ka see nn. ülipikendus on juba alglp-aegne. L. c. 215 W. teeb kokkuvõtte oma eelnevaist lp. uurimusist: „. . . habe ich also an einer langen reihe von beispielen gezeigt, dass gewisse konsonanten, wenigstens *β* (*b*?), *δ* (*d*?), *γ* (*g*?), ([Mg.]obs.:) *j, m, ń, s* im lappischen in geschlossener dritter Silbe ursprünglich weggefallen sind, und dass der stammkonsonant vor dieser subradikalen schwundstufe oft gedehnt oder verstärkt erscheint, in der 'dehnstufe' steht." Selle lp. k. nähtega geneetilises ühenduses seisvat nn. subradikaalse astmevaheldusega seletuvat *oi̯*-sõnade *i̯* kadu oletatakse ka sm. keeles ja vastavalt rekonstrueeritakse l. c. 216 nende algsm. lähtekohaks **kukoi̯*: :**kukk|oen* (viimane nõnda siis oletuse järgi saabund nähtavasti algsemast -**oi̯en* kujust). Sm. edustuse kohta l. c. 218: „Von den lappischen verhältnissen ausgehend, möchte ich nun glauben, dass die überdehnung des stammkonsonanten auch hier in verbindung mit dem schwund des *i̯* zwischen der zweiten und der ehemaligen dritten silbe steht." Kuid selle sm. ülipikenduse teeb keeruliseks üks asjaolu (l. c. 216): „Eine grosse, nicht ganz zu vermeidende schwierigkeit bei den diminutiven auf fi. *-o, -u* (scil. <*-oi̯*, Mg.) ist indessen, dass viele unter ihnen kurznamen sind, die eben deswegen, ganz wie die kurznamenbildungen in so vielen sprachen (näiteid selle kohta l. c. 221 alam. 1), gedehnten stammkonsonanten haben. Alle diese diminutive können aber kaum einschmeichelnde, liebkosende kurznamen sein." Sääraste ülipikendatud sää-

duspäraste dem-ide kõrval nagu *hietto* 'kies' — *hieta, hitto* — *hiisi* (vt. ülemal lhk. 85), *ketto* — *kesi, keden* (vt. ülemal lhk. 22), *nyttö* 'handgriff am sensenstiel' — *lysi, peikko ~ peiko* — *peijainen* (vt. ülem. lhk. 25, 99) jm. W. l. c. 217 möönab sm. rohkearvuliste puhtmeelitus-sõnade olemasolu nagu *Soppo* 'Sophie', *Mikko* 'Michael' jm. Viimase meelitussõnade liigi klusiili tugevnemine tuleks aga W. järgi lahus hoida astmevaheldusliku ülipikendusest, sest et selles (vt. l. c. 218) „die überdehnung als ein mittel gebraucht wird, um neue wörter zu bilden, die eine intensivere oder auch mehr konzentrierte, konkrete bedeutung haben als das grundwort. Man könnte also, von diesen finnischen verhältnissen ausgehend, meinen wollen, dass die überdehnung auch in den reinen diminutiven ein formenbildendes element sei, das man nicht von dem schwund des folgenden *i̯* herleiten darf." Ja W. arvates l. c. 221 koguni kõnesolev überdehnung-nähe sm-s ongi päämiselt affektiivis-intensiivset laadi: „im finnischen scheint sie vorzugsweise ein wortbildendes element zu sein". Seda ootamatum on astmevahelduslik ülipikenduse kohta l. c. 222 väide, et see tulevat „wenigstens in die finnisch-lappische zeit zu verlegen" ja 236 koguni tema sm.-ugri (ainsaks tõenduseks *t ~ tt* arvsõnus sm. *viisi, kuusi* [< *-*ti*] ~ mrd. *vete, koda,* sürj. *vit, kvaṫ,* ung. *öt, hat*; teisiti seletatud, vt. lhk. 22) ning viimaks isegi uurali aega tagasi viimine.

Hiljeminigi, Vir. 1921 10, W. näikse jäävat truuks sellele oma mõttekäigule: „Vartalokonsonantin 'yli-pidennys' esiintyy kyllä hyvin usein suomessakin: *hitto* : *hiisi, kettu* : *kesi* jne., mutta useimmat näistä sanoista ovat 'kurznamen' tai intensiivimuodostuksia, ja pidennys lienee niissä katsottava sanaamuodostavaksi ilmiöksi, ei puhtaasti foneettiseksi. Ei kuitenkaan liene mahdollista selittää kaikkia näitä sanoja sillä tavalla; muutamissa meidän luultavasti on nähtävä esimerkkejä kombinatoorisesta, foneettisista syistä tapahtuneesta pidennyksestä, s. o. varsinaisesta pidennysasteesta." *i̯* konsonantsust kui tegurit nende vahelduste tekkimisel ta on arutand ka viimati Rapola' Diftg.-teose arvustuslausungis Suomen ja sen sukukielten professorinviran täyttäminen (väljavõte Turu Soome Ülikooli Humanistliku Teaduskonna protokollist 25/I 1924) lhkk. 4—6. Lp. keele uurija Äimä Vir. 1922, arvustades Wiklund'i astmevahelduste ooriat algsm. *oi̯*-sõnade *i̯* käsitluse tõlgitsemises, liitub W-iga: (l. c. 15:) „Hän (scil. W., Mg.) olettaa käsittääkseni täydellä syyllä, että suomen *oi̯*-loppuiset nominit taivutuksessaan edellyttävät *i̯* : n katoastetta. Sellainen sana kuin *kukko* : *kukon* on epäilemättä kantasuomessa vielä taivutettu **kukoi̯* g. **kukkoi̯n* (vrt. esim. Agr.

cucko l. *cuckoi* g. *cukoin,* Kauvatsan murteen *kuko* g. *kukkon,* — vir. *luige* g. *luike*) ja muoto *kukkoi̯n* on kantasuomessa syntynyt varhemmasta **kukkoen,* jossa *i̯* on suljetussa tavussa kadonnut." Kuid sm. klusiilipikenduse hindamisel Ä. käib teist rada, nimelt arvates (l c. 16), „että pidennys suomalaisella taholla on syntynyt aivan eri syistä kuin lapin kielessä". Tema oletab, nagu äsjatsiteeritustki ilmnes, algsm. **kuk̆koi* : (**kukkoi̯en* >) **kukkoen* > **kuk̆koi̯* : **kukkoi̯n* vaheldust ja seletab viimasest kummagi eri vaheldusastme üldistusiks praegused sm. murrete tüübid *pūkko* : *pūkkon* ~ *kuko* : *kukon* ühelt ning muude „võrdsilpsete" (scil. *akka* : *akan* tüüpi, Mg.) sõnade astmevaheldusele muganemise tulemuseks tüübi *kukko* : *kukon* teiselt poolt. Säärase muganemise puhul aga lähtudes tugeva-astmelisist kujudest on võidud saavutada Ä. arvates näilisi sarjasiirdumeid nagu **26**. *hītto* : *hīton* << ** hīδoi̯* : *hītoi̯n* (Ä-l näiteina *hietto* : *hieton* << **hi̯eδoi̯* : **hi̯etoi̯n,* kusjuures **hi̯etoi̯n* oleks olnud uue vaheldus-sarja nõrga astme lähtekohaks), samuti seletuks näit. geminaatklusiil juhuseil **156**. Mets *neitto,* **218**. sml paiguti esinev *sankko* (<< **saŋgoi̯* : **saŋkoi̯n,* lähtudes jälle viimasest, Ä. järgi l. c.). W-i väidetud „ülipikenduse" sm.-lp. ühiskeelde tagasi ulatumise või koguni sm.-ugrilisuse või uuraliaegsuse võimalused Ä. l. c. 17—8 veenvalt osutab (kuna eelmainitud paarist arvsõnast, e. tõendatavasti spetsiaal-eestilisest *tu̯ppa, pe̯rrä, ru̯kki* tüvekõvenemisest illatiivis jm. neile sarnasest W-il ei jatku nii laiade järelduste tegemiseks) vähepõhjendatuks.

Igatahes näivad üldisema tunnustuse leidnuvat sm. *oi̯*-sõnade tüveklusiilivaheldusi määravatena teguritena kaks asjaolu: nende *i̯* põline konsonantsus ja selle sõnaliigi enda geminatsioonipõhjustav meelituslikkus, intensiiv-affektiivsus. Nagu eelmistest tsitaatidest näha, viimast W. peab koguni päägeguriks. Aga ka Ä., kuigi loobub selle teguri pikemast käsitelust, tunnustab teda (l. c. 15) ilmsesti: „Suuren osan niista hän (scil. sm. klusiilivaheldusliket *o-, u*-sõnust Wiklund, Mg.) itsekin käsittää lyhennysnimiksi tai intensiivi-muodostuksiksi, joissa pidennys ei riipu foneettisista syistä, vaan on 'sanaamuodostavana aineksena'. Me voimme tässä sivuuttaa sellaiset tapaukset, vaikka ne kylläkin ansaitsisivat tulla seikkaperäisesti tutkituiksi". Viimaks juhitagu tähelepanu ka sellele üldtunnustatud seigale, et kõnesolevatüübilisis enamasti lk-est pärit intensiiv- resp. affektiivsõnus üldse astmevaheldus pea üldiselt sm. murdeis ei esine, vaid nad harilikult üldistavad lahtise silbi tugeva astme. Sellest vt. Ojansuu' kirjutist Vir. 1905 54, kus *äiti* : *äitin, äiten, täti* : *tätin, setä* : *setän, piika* : *piikan* sn-de tüve vaheldumatuse

puhul konstateeritakse: „Ne ovat olleet puhuttelunimiä, jotka ovat joko lähteneet lasten kielestä tai juuri niminä jääneet astevaihtelun ulkopuolelle (vrt. *Sipi* : *Sipin*, *Uoti* : *Uotin*, *Riika* : *Riikan*, Länsi-Suom.)“ Seda nähet konstateerivad igasuguste ml-sõnade kohta enamasti kõik arvukad sm. murdeuurimused varaseimast pääle: HalT 16 *pappa* 'papan' (g. sg.), *äiti* 'äidin', *sätä* 'sedän', *tipu* : *tipu* (g. sg.); KemiC 20 „Kovat konsonantit jäävät joskus vokaalien välistä pehmenemättä, esim.... *Jaakon* (vrtlo. *Jaako*), *Aapon* (vrtlo. *Aapo*), *raakalta* (vrtlo. *raaka*), *äitin* (vrtlo. *äiti*), *setän* (vrtlo. *setä*), *tätin* (vrtlo. *täti*)...“; Nurm 18 *Pietu* : *Pietun*, *Manta* : *Mantan*, *Oapo* : : *Oapon*; RPRant 33 „Avonaisen tavuun dentaaliklusiili säilyy murteessa myös suljetussa tavuussa sellaisissa sanoissa kuin *äitin*, *tätin*, *setän*, jotka on oletettava lainoiksi lasten kielestä (Setälä)“, SuursP 41 *Kāpe* : *Kāpen*, *Olkan*, *Tiltan*, *Mantan*, jne. Astmevahelduse puudumine lk-es on kahtlemata tingitud sellele omasest keelelihtsustamistendentsist (vt. Mg. EK III 5). Kuid nii saadud nõrga astme põhjal võis proportsioonanaloogiliselt tekkida puhtmeelitus-sõnades uus *-kk-*, *-tt-*, *-pp-*line sekundaarne tugev aste (vrd. ülemal Ä. arutlusi), näit. *kāpon* : *kāpon* vaheldusest *kāppō* : *kāpōn*. Nõndaviisi sm. *oi̯*-sõnade tüveklusiiloludes ilmsesti on segunend põlisvanu koguni lp. keelega ühiseid astmevahelduse jälgi ühelt ja hilise lastekeelis-affektiivse „sõnamoodustusliku“ või proportsioonanaloogilise geminatsiooni sugemeid teiselt poolt. Lõpuliku selguse taotlemine selles küsimuses näikse seisvat välispool käesoleva esituse piire, kuna kõnesolev nähe osalt ulatub lmsm. keelte perifeeriast üle lp. keele paljuis suhtes vaidlusaluseisse häälikoludesse, osalt aga kaob lastekeele mõõtmatuisse psükoloogiavõrendikesse. Rõhutatagu ainult veel lõppeks, et sm.-lp. võimaliku *oi̯*-sõnade konsonant-tüvesusega seletuva klusiilivahelduse kindlaid jälgi pole muis lmsm. keelis. Seda ei saaks olla ei e. § 8 lhk. 34—6 käsiteldud nn. „vokatiivgenetiivid“ (*kīsù*, *miǩkù*, *kuǩkù* jm.), veel vähem aun.-ld. § 33 kõne alla tulevad *-k-* : *-kk-*, *-t-* : *-tt-*, *-p-* : *-pp-* vaheldused. E. n. sg. *luige* : g. sg. *luike* 'schwan' (vt. lhk. 119; lisaks lhk. 11 *luiges*) on tahetud (S e t ä l ä FUF XII 189—90 — <**luiǩoi̯*: **luiǩkoi̯ᵉn*, Ä i m ä Vir. 1922 15 samal arvamisel) näha midagi vastavalt põlist, kuid siin paistab tõenäoliselt olevat tegu lihtsamalt *ęi̯*-sõnade *-ęh-*, *-ęk*-lõpulistesse segunemisega (vrd. e. *tõke* : *tõkke* < **tokęhęn* jm.), näit. lisaks *lõke* (pro **lõǩ*, vrd. sml *lekko*, karjlng *lekkoi*, lhk. 169; *kaine* (*kaiṇė*, g. sg. *kaiṇe*, vrd. sm. *kaino* [?<**kaiṇ*|*ęi̯* ~ **-oi̯*], mille etümoloogiast T u n k e l o'l Vir. 1918 119), *kuke* : *kukke* (õis) lhk. 23, *ute* : *utte* lhk. 31, ?*lelles* lhk. 24, *tupe* : *tuppe* lhk. 110 ja ehk veel mõned muud. Seda tõendab

ka asjaolu, et (*-oi̯-* >) *o*-sõnus vastavat vaheldust ei esine: polnud ju eestis vastavat *-ohe-, -oγe-* tüvetüüpi analoogia aluseks. See segunemis-oletus peaks olema seda usutavam, et sm. *ei̯*-sõnus, eriti smLn murdeis, sedasama leidub: § 20 *Kalle', korve', Ville'* (eriti obs. Renv-il *-et*-lõpulistena smLn *korvet, nuket,* vt. ka edasi lhk. 126). E. õige kitsa-alalised (Risti, vt. lhk. 12 ülemal) *noťsò : noťso, neii̯ù : neii̯od* tüüpi välte-vaheldused, mis ainukestena *oi̯*-juhtude siiakuuluvatena näidetena võiksid tulla küsimusse, on geneetiliselt liig hilised ja esialgu juhusliku ilmega, et siin midagi kindlamat tõendada, kuigi väliselt nad täiesti vastavad sm. *kuko : kukkon* Setälä' põlisvanaks oletatud vaheldusele. Kogu seda päämiselt smLn murrete *oi̯*-sõnade mõistmiseks (eesti ja karj.-aun. omile vaevalt, vt. §§ 8, 33) möödapääsematut teooriat kannab aga, nagu näha eelöeldust, usk lp. k. vastava vahelduse algupärasemusse, sellepärast pole käesolevaile lmsm. keelte raamidega piirduvaile arutlusile jõukohane tema üksikasjusse tungida, eriti aga veel, kuna selleks vältimatu oleks kõigi algsm. rõhutu silbi diftongrühmade (näit. imperf. sm. *antoi ~ annoi,* konditsionaali *antaisin ~ annaisin* jm.) kaasvalgustamine, milleks siin pole võimalust. Ja päälegi on Äimägi möönmise järgi (l. c. 16: „Niissä kielissä ja murteissa, joissa kantasuomalaisten diftongien jälkikomponentti on painottomassa asemassa kadonnut, on mukautuminen uuteen vaihtelu-tyyppiin voinut myöskin tapahtua vasta sen jälkeen, kuin *oi̯ > o* muutos oli suoritettu, saaden silloin voimakasta tukea alk. *o*-loppuisista nimisanoista. Toisaalta näyttää [obs.!, Mg.] — varmaankin monikkomuotojen välittämä — sekaannus eräissä tapauksissa tapahtuneen jo kantasuomessa") nende algupäraste konsonant-tüve suhete ümberpaiskumine praegusse seisukorda mõningail juhuseil võind sündida juba algsoomes pluuralikujude vahendusel (vt. ka § 43), mispärast selle jälgimine näib, korratagu veel, välispool siinseid ülesandeid.

Võimalik, et äsjakäsiteldud konsonant-tüvesusega ühenduses seletub ka see kuidagi samuti põlisvana, ehk just algselt *oi̯*-sõnule omane ootamatult rõhutus silbis *-t* (< *-ta, -tä*) säilitav partitiiv sama smLn murde mõnel alal (vt. Ojansuu' LMÄHK 49 Rauma ja Taivassalo murdeis, Halikko ümbruses — ? säälsed *ranttat, kivet, koulut* partitiivid *oi̯*-sõnade analoogial; ka Rapola' Diftg. 63) näit. Myn **96.** *kouko̯t,* **99.** *kukot,* **143.** *moŋŋot* (*-ɢot*?), **150.** *mököt,* **159.** *nirkot(A)* jm. (? < **kuǩkoi̯ta* jne. — vrd. konsonant-tüvelisi partitiive *sepeltä* < **seppeltä, vemmeltä, pengertä, kirvestä*). Kuid selle kõrval *t*-kaolised *o*-tüveliste analoogial põhjenevad sg. partitiivid nagu Myn **65.** *päkallo,* **139.** *mekko* jm. osutavad, samuti nagu

neile vastandlikud äsjased üldistused *ranttat* ja teised, et selle käände juures on eriti avar tegevusväli olnud analoogiail, mille tõttu ka see partitiiviedustus on *oi̯*-sõnade määramiskriteeriumina praegusel kujul kaotand väärtuse.

§ 26. 2. algsm. *ei̯*-diftongi jälgi sisaldava sm. sõnavara suhtes näikse § 20 üldloetelu sisaldavat mõningaid täiendavaid andmeid Rapola' l. c. häälikulisele esitusele, sellepärast on põhjust see osa ainestikust, mis päälegi oma väikese ulatuse tõttu on võrdlemisi kergesti ülevaadatav, võtta üksikasjalisema käsitluse alla.

Sm. keeles *e̯* > *e* muutuse hääliksäädusliku olles alguses nii esimeses kui ka kaugemais silbes *-ei̯* > *-ei̯* igalpool ootuspäraselt, aga omakorda rõhutu silbi *-ei̯* on kas = (nagu **54.** *juateivaska,* **63.** *Carlei,* **64.** *Caasei,* **66.** *calpei,* **69.** *kasvatei,* **265.** *Eitei* [= *äi̯tei̯*], *äitei* jm.) või *-ei̯* > *ē* (EP, näit. **53.** *i̯āsē,* **63.** *kallē,* **69.** *kasvatee,* **93.** *korvē,* **104.** *kustē,* **123.** *lollē,* **209.** *röllē,* **245.** *topē,* **265.** *äi̯tē*) või > *-ei* (**49.** *Iannei,* **247.** *tuppe*(*i*), **263.** *Villei*) või, mis tavalisim sm. murdeis, > *-e* (**9.** *appe-,* **11.** *au̯ne,* **50.** *i̯ete,* **53.** *Juuse,* **62.** *Kaape,* **64.** *kaase,* **66.** *kalpe,* **77.** *kile,* **265.** *äi̯te* jne.). *i̯*-järelkomponendi käsitelu siis täiesti paralleelne *oi̯*-diftongile § 22 alguses, ka sg. partitiives *-i̯,-* > *-i̯-*puhul (**50.** *i̯eteiä,* **77.** *kileiä,* **95.** (*kou̯ki*:) *kou̯kei̯a,* **208.** *rokei̯a,* **265.** *äi̯tei̯ä* jm.). Kuid ka juhused, mil *-ei̯*-d on edustamas *i* (**7.** *anop|pi* : *-in,* **9.** *appi* : *apen,* **64.** *käsi,* **66.** *kalppi,* **94.** *koti,* **96.** *kou̯ki,* **167.** *paŋki, panki* (vt. siiski ka selle etümoloogiat § 41), **183.** *Polli,* **265.** *äi̯ti* : *äi̯tin*), annavad paralleeli *-oi̯ -u*-ga edustumise nähtele. KuhmJ näites **9.** *ap|pe* : *-en* : *-pii* tuleb ilmsiks pääle *ei̯*(>> *e*-)- ja *e̯*-(> *e*-)sõnade kokkusattumist sündind sg. partitiiv, *-ii* < *-i̯e̯* < *-ē* << *-e̯-a,* mis on sama ootuspärane kui Rapola' (vt. *-a-, -ä*-loppuiset vokaaliyhtymät 40) hääliksäädusliikeks osutatud *lehtī* < *lehte-ä, rupī* < *rupe-a-*. Nagu ülemalnähtud viisil (lhk. 114) on peetud võimalikuks *u* ülekandumist murdeti kogu paradigmisse, samuti peab võima oletada samasuguseid *i* üldistumise juhuseid neil laiadel sm. murdealadel, kus esineb *e* (ka kui see << *ei̯*-)-tüvede sg. partitiivis (vt. Rapola' l. c. 40—2 Jämsä ja Kuhmoinen, Kymijõe ümbrus, Suur- ja Haapasaari, paiguti Kagu-Soome) *-ī* või *-i̯a* (paiguti Edela-Soomes[1]. Kuid ka ilma seesuguse partitiiv-vahelülita on *ei̯-* ja *e̯-, e*-tüvede oblikvakäänete kokkusattuvus pääle *-i̯* > *0* varase hääliksääduse läbiminekut teatud murdealadel võind põhjustada nende segunemise. Säärase *onni*:

[1] Nõnda seletuks siis säälne *i*-tüveline *äiti, äit* kuju, mida Rapola gi Diftg. 81 peab põliseks edelasm. murde omaks, kuid ütleb jäävat „välispoole hääliksääduslikku seletust".

: *onnen* tüübiga segunemise (vrd. e. lhk. 14 *põ|l̄* : *-l̆lę̆*, ?*pa|ŋɢ* [<? *-ŋki* osalt] : *-ŋɢė*) jälgi on näit. **9**. *appi* : *apen*, **96**. AlaSat *kou̯k|i* : *-ei̯a* (p. sg.), **265**. EHäm *äiti* : *äilen*. Kui veel arvestada ka võimalik hiline spetsiaalne *i*-line (vt. § 43) tugev meelitusnimede liik (*kissi* lk. — sõnast *kissa*) ja seegi asjaolu, et lugematud hilised germ. laenud valdavalt enamuselt on moodustund *i*-tüvelisiks (vt. Thomsen'i GSI 71, 84, H. Streng'i Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakielessä 307) ning nõnda *i*-tüved on saand keeles kõige tavalisemaiks, siis on loomulik, et lisaks veel analoogiavõimaluste juures, mida eespool püüti tähistada, ka tuletusainelt tuhmund vähesed *ei̯*-sõnad kaldusid kõigepäält liituma just nendega. Murrete vastastikkused laenamised on teind esialgsed olud kirjuks, ja kuna jällegi siinkohal puudub võimalus muisse algsm. võimalikesse *-ei̯*-juhuseisse (konditsionaal *tulisin* << << ?**tulę̆-i̯sin*, noomenitüüp *tulinen* < ?**tulę̆-i̯nęn*) süveneda, peavad need arutlused sellega lõppema. Et viimaksmainituiski *i* << *ei̯* seletus veel pole jõudnud, oma vastuvaidlematult tunnustatavale kujule, selle kohta vt. Rapola' Diftg. 215—6, 300—2; vrd. ka Kettunen'i LVHA II 70—3. Samuti kui *kana(i)nen*, *antaisin* (pro **kanoi̯-*, **antoi̯-*) tüübi algsoomepärasus on lahendamatu häälikuline probleem, nõnda ka *tulinen*, *tulisin* tüüpi, mis selle lähedane paralleel, ei maksa vahest alati katsuda tagasi viia laitmatu vokaaltüverekonstruktsioonini. Võimalik, et sugukeelte lühida-*i*-lised vormid lähevad tagasi koguni konsonant-tüvele (<*tul-isin*, *tul-inen* — vrd. **tul-δak* > *tulla* inf., *tul-ta* p. sg.).

§ 27. Sm. § 20 yldloetetu sõnu semasioloogililiselt liigitelles leiame säält deminutiivides oodatavad mõisterühmad: a) sugulusnimesid resp. neile lähedasi **7**. *anoppi*, **9**. *appe*, *appi*, **14**. *emo*, **15**. *Enoi*, *eno*, **45**. *isoi* ('äike' < 'isake'), *iso*, **64**. *Caasei*, *kaase*, **69**. *kasvate*, **96**. *kou̯ko*, **135**. *muamo*, **144**. *mukke*, **145**. *mummo*, **156**. *neitto*, *nei̯to*, **165**. *oruoi*, *orvo*, *orpo*, **226**. *siso*, **230**. *sulho*, **235**. *taat*, *tuatto*, **248**. *tüttö*, **249**. *tätö*, **256**. *Wkoi*, *ukko*, **259**. *veikko*, **265**. *äiti*, **266**. *ämmö*; b) linnunimetusi **33**. *hūppō*, *hŭppŏ*, **60**. *kako*, **85**. *kokko*, **91**. *koro*, **98**. *Kuikko*, **99**. *Kuckoi*, *kukko*, **106**. *käkö*, **129**. *lu̯iko*, *luikko*, **141**. *metso*, *mehto*, **171**. *Peipo*, *pei̯ppu*, **192**. *Pöll(ö)*, **222**. *rantasippō*, **242**. *tipo*, **261**. *Viklo*, *vikl(e)*; c) (eriti väikese, meelitatud ja putuk-) looma nimetusi **5**. *ahmo*, **23**. *hepo*, **54**. *juato*, **66**. *Calpe*, *kalpe*, **67**. *karo*, *karoo*, **76**. *kersoi̯*, **77**. *Kilot* (n. pl.), *kile*, **81**. *kippo-*, *kippoi̯*, **90**. *cuohoi*, *kuaho*, **103**. *kurmoi̯*, **115**. *liero*, **154**. *nake*, **155**. *nalle*, **159**. *nirko*, *-nirkko*, **160**. *nokko*, **164**. *oino*, **173**. *Perho*, *perho*^{e}, **178**. *pikko*, **185**. *posso*, **204**. *Repoi-*, *repo*,

219. *saurō*, **220.** *Saukko, sauko*, **238.** *talle, tallo*, **257.** *uuke, uukke.* Välja arvatud vahest ainult puhtmeelituslikud resp. -halvutuslikud *siso, sulho, tätö*, (?) *veikko, oino*, millede deminutiivsus tõlke järgi enamalt jaolt murdeis selgesti näikse tunduvat vastavate normaalvastete (*sisar, sulhanen, täti, veli, oinas*) paralleelselt esinedes, esitatud kõik on kaotand oma sisulise deminutiivsusvärvingu. Viimane väide maksab d) kõigi rohkearvuliste semasioloogiliselt indifferentsete, mingisse selgesse tähenduskategooriasse kuulumatute sm. *oi*-sõnade kohta: **6.** *aimō*, **10.** *armoi, armo*, **12.** *avoi, avō*, **20.** *-haukko*, **21.** *heiko, heikko*, **26.** *Hitto, hītto*, **27.** *hil'kō*, **28.** *hillo*, **42.** *illo*, **43.** *inehmoille* (all. sg.), **46.** *itkō*, **51.** *juono*, **52.** *juappo, juoppo*, **54.** *juato*, **57.** *juummo*, **61.** *kako*, **65.** *calloin* (g. sg.), *kallo*, **68.** *karso(o)*, **71.** *kiäko, kieko*, **72.** *kielō*, **73.** *keppo*, **74.** *kero*, **75.** *kerpo, kerppo*, **79.** *kino*, **84.** *koko, kokko*, **86.** *kokko, kokkō*, **87.** *kokko*, **89.** *kolo*, **93.** *korve', korvē, korvo*, **94.** *koto*, **100.** *-kukko*, **101.** *kukko-*, **102.** *kurko*, **105.** *cwroi, kuuro*, **108.** *köyhkö*, **109.** *laino*, **110.** *laito*, **111.** *lallō*, **113.** *Lavoi, lao, lavo*, **114.** *liehō*, **116.** *lehto*, **117.** *lempo*, **118.** *leppo*, **119.** *lippo*, **120.** *lohkoi*, **123.** *lollo*, **128.** *luhoi*, **130.** *Luuckoi, Luukkoo*, **131.** *läpö*, **139.** *mekko*, **147.** *mätö*, **157.** *nerko, nerkko*, **167.** *panki*, **168.** *pasko*, **169.** *peiko, peikko*, **175.** *perso, persō*, **180.** *pilvo*, **183.** *Polle, Polli*, **184.** *poro*, **186.** *pullo*, **188.** *pūko, pūkko*, **189.** *pätö*, **199.** *Pyöröö*, **200.** *rahko*, **201.** *rakko(n)* (g. sg.), **202.** *rattoi*, **203.** *repō, retō*, **205.** *reoho*, **206.** *Riiho*, **211.** *ruokkoo*, **212.** *ropoi, ropo*, **214.** *Runoi, runoe, runoi*, **216.** *-rusko*, **218.** *sankoo, sanko*, **221.** *sao, Savo*, **223.** *silo*, **231.** *Sulo(i)*, **232.** *süöppö*, **233.** *süöttö*, **239.** *talo*, **247.** *tupo, tuppe(i)*, **254.** *ujo* (riie), **255.** *ujoo* (adj.), **260.** *vento*, **264.** *Wiroin-* (g. sg.), *virō*, **267.** *üöttö*. Neist sisuliselt kindlailmelisiks, vastavate normaaltüvedega (*ihminen* <**inehminen, repale*) kõrvutatavaiks deminutiivsõnuks võiks pidada ehk vahest ainult *inehmoille, repō*, vähendusilmet näikse tunduvat teatud määrani ka affektiiv-varjundiga sõnus *-haukko, hil'kō, itkō, juoppo, kielō, köyhkö*, (?) *lallō, liehō, lollo, luhoi, Luukkoo, pätö, reoho, süöppö, süöttö, üöttö*.

Samuti kui deminutiivsust ei tundu äsjäkäsiteldud loomanimetusis, nõndasama loomulikult mitte ka nende e) (lehma-, härja-, hobuse-) propriumnimedes: **17.** *Hallo, hallō*, **18.** *harmu*, **22.** *Helpee, Hilpo*, **24.** *Hiilo*, **25.** *Hiiroo, Hiirō*, **29.** *Hirvo*, **70.** *Kauno, kaun(o)*, **78.** *Kimo, kimpo*, **80.** *Kiplo*, **82.** *Kirjo*, **112.** *Lauko, laukk(o)*, **121.** *Loiko, Loikko*, **129.** *luiko* (vrd. linnunimetusi punkt b all), **136.** *Manso, mansō*, **170.** *Peilo*, **174.** *Perjo, perio*, **179.** *Pilko*, **181.** *Pirje, Pirjo*, **187.** *Puno, punō*, **215.** *Rusko, rusk(o)*, **241.** *Tiisto,*

tīsto, tīstō, **258.** *Valko, valkk(o).* Nõndasama on deminutiivsus haihtund f) *oi̯*-lisis isiku(risti)nimedeski hoolimata sellest, et nad tihti esinevad kõrvuti nende deminutiviseerund kujude aluseks olnud võõraspäraste kristlikkude nimedega: **1.** *Aapo* (vrd. roots. *Abel),* **2.** *A(a)pro* (*Abraham*), **3.** *Aaro* (roots. *Aron*), **4.** *Uąto* (roots. *Adam*), **8.** *Anťso* (hilise *-s*-ainesega lisandund, vrd. *Antti*, roots. *Anton*), **11.** *Aune* (roots. *Agnes*), **13.** *Eero* (roots. *Erik*), **16.** *Esko* (roots. *Eskil*), **41.** *Iivo* (vn. *Иван*), **44.** *Ippo* (vn. *Ипполит*), **47.** *i̯āko, i̯ākko* (roots. *Jakob*), **49.** *Janne* (roots. *Johan*[*nes*]), **53.** *Juoso, Juuse, Juuso, i̯ūsō* (roots. *Josef),* **55.** *Juho, Ju̯hoi̯,* **56.** *Junno* (vrd. *Jussi, Juhana,* roots. *Jonne*), **62.** *Kaapo, kāppō, Kuapro* (roots. *Gabriel*), **63.** *Carlei, Kalle* (roots. *Karl,* ml. *Kalle*; sm. kkl. ka *Kaarlo* < +*-oi̯*), **104.** *Kustee, Kusto* (vrd. *Kustaa,* roots. *Gustaf),* **137.** *Marke* (roots. *Margaretha*), **138.** *Matšo, Maťso* (hilise *s*-ainesega; vrd. *Matti,* roots. *Matias),* **142.** *Miko, Mikko* (vrd. *Mikkeli,* roots. *Mikael*), **166.** *Paavo* (vrd. *Paavali,* vn. *Павел*), **172.** *Pekko* (vrd. *Pekka,* roots. *Peter*), **176.** *Peťso* (vn. *Петя* = *peťi̯a, Петр*), **181.** *Pirj|e, -o* (roots. *Birgitta,* ? *Birger*), **207.** *Risto* (roots. *Kristian),* **224.** *Simo* (laenatud ka SuojK-sse; roots. *Simon),* **225.** *sipro* (tähenduses 'täpp' üldnimestund, vrd. lhk. 94 *lallo* puhul), *Sipro* (roots. *Sigfrid),* **232.** *Sussoo, Suso* (roots. *Susanna),* **236.** *Tavoi, Taave, tāvē* (vrd. *Taavetti,* roots. *David),* **237.** *Tahvoi* ja **240.** *Teppo, teppo* (vrd. roots. *Stefan,* vn. *Степан*), **245.** *topē* (roots. *Tobias,* ? *Kristoffer*), *Toppoi̯,* **262.** *vilhe, Vilho,* **263.** *Ville, villei̯* (vrd. roots. *Vilhelm, Villem).* Kõige enam võib deminutiivsus (meelitlus-, enamasti halvutus)-varjundi tallelolu märgata muidugi viimaks g) puhtdeskriptiivsete sm. sõnamoodustiste juures: **19.** *hąuhō* (Renv *hauho, on* 'mas anatis mollissimæ, Männchen der Eidergans' = *hahka,* 'colymbus arcticus, Taucherhuhn', semasioloogiliselt vrd. lhk. 103 *pöllö* puhul), **30.** *hohko* (siin siiski võiks tegu olla ka tüvituletisega, vrd. sm. Lnr *hohka* 'svampig, lucker', mille lp. vaste tähend. 'medulla cornuum' on esitand Itkonen SUSA XXXII,3 80), **31.** *hoile(e), hoi̯lō,* **32.** *holo, hole,* **34.** *höhlö,* **36.** *hölö,* **37.** *höttöl-* (g. sg.), *hönttö,* **38.** *höplō* (ka see võiks olla aga tüvituletiski, vrd. sm. *höplä, -än* 'cui labium est prōminens, inde multiloquus, confuse blaterans, Langlippe, Plaudermaul'), **39.** *Höpsö, höpsō, hopsō,* **40.** *hössö,* **50.** *i̯ete,* **59.** *i̯örö, i̯oro,* **83.** *klopo, klepo,* **88.** *kollō, kollo,* **92.** *korsto* (? tüvituletis, vrd. Kuopio *korsta),* **97.** *krönö,* **107.** *kolho, kölhö,* **122.** *loero,* **124.** *löpö, lopo,* **125.** *lörö, loro-,* **126.** *loso,* **127.** *lotto, lontto-,* **132.** *läpö,* **133.** *lörpö, lörppö* (? tüvituletis, vrd. lhk. 50 *löi̯ppä!),* **134.** *löttö,* **143.** *moŋko,* **148.** *möhkö* (? < * *möhk[ä]-*

-oi̯, vrd. *möhkäle)*, **149**. *möhö*, **150**. *mökö*, **151**. *mölö, molo*, **152**. *mörkö*, **153**. *mössöi*, **158**. *nihvoi* (? tüvituletis, vrd. Lnr Lisävihko *nihva* 'lätthet *[hevi]*', *nihvalla ei heittänyt)*, **177**. (vt. ka lhk. 100) *pehkō, peu̯hkō*, **182**. *ploso-, plösö-*, **190**. *pöhkö, pöhkō* (vrd. **177**.), **191**. *pökō, pökö*, **193**. *pömö, pömppö*, **194**. *pönttö, pönttō, pönttöi*, **195**. *pöpö*, **196**. *pörö*, **197**. *pösö, pösō, pössö* (? tüvituletis, vrd. lhk. 75 Krtn. *pössä!*), **198**. *Pötsö, pötsö* (? < karj., vt. *pȫtśö* jne. lhk. 142), **208**. *roke*, **210**. *skromo, krom(p)o, romo*, **213**. *(p)roto, rötöi*, **217**. *räpö* (vrd. ka lhk. 106), **227**. *Soh̯o*, **229**. *suho*, **243**. *tollo, töllö, tollō* (e. *tola* sn-ga võrrelnud Ojansuu Vir. 1907 159), **244**. *töpö, topo, topō*, **250**. *tökö*, **251**. *tölö, tölö*, **252**. *töpö-, töppö-*, **253**. *törö-*.

i-tüvelistena igatahes on mõistetavad hääliksäiduslikud (vt. Ojansuu' LMÄH 155) lõppkaolised sn-kujud **236**. HalT *taat* < **tāt(t)i*, **265**. LMÄH *äit* < *äi̯ti* Edela-Soomes, sest *-e̯i̯* >> *e* = sääl (vrd. eespool *-oi̯* >> *-o* =) ootuspäraselt, nagu **22**. Halikko *Helpee* (*-ee* pro *-e* kahtlemata interjektsionaalne pikendus loomanimes, vrd. lhk. 71 alam. 1), **64**. Myn *kaase*. Sakkula näidete lausefoneetiline lõppkadu ka siin (vrd. ülemal lhk. 115) omal kohal: **64**. *kᵒäs(e)*, **262**. *vikl(e)*.

Mõningas näites peegeldub *e̯i̯*-sõnade segunemine *-e̯h-, -eh* (resp. *-e̯k, -ek*)-lõpuliste sõnadega: **63**. Jääsk *Kalle'*, **93**. Jalasj *korve'*, PohjSavoL (laenuna saabund arvatavasti Pohjanmaalt) *vesikorveelle*, vahest ka **32**. Isoj *hole* (vrd. v. *holehti-*), eriti sagedasti § 21 esinevais Renv-i näiteis (*korvet* jm.). Vrd. Rapola' Diftg. 79, kus sama konstateeritud **-ttei-*sõnade kohta.

Klusiiltüveliste *-e̯i̯*-sõnade astmevaheldusnähete kohta maksab ülemal *-oi̯*-liste puhul öeldu. Nii siin kui sääl seletub mõnel puhul tüveklusiili vaheldumatus vahest siiski vastava sõna lastekeelsusega, nagu *äiti* : *äitin* puhul Ojansuu Vir. 1905 54 (vt. eelmisi arutlusi lhk. 119—20) on konstateerind.

Mis puutub *oi̯-* ~ *e̯i̯*-sõnade jagunemist eri sm. murrete vahel, siis § 20 üldloetelu näidete järgi nõuab revideerimist Rapola' väide l. c. 82: „Ainoat (*ei* >) *e*-loppuiset sanat, jotka ovat levinneet itä-Suomeen, ovat ristimänimet", kuigi see on hästi kooskõlas lehekülgega 79: „Mikäli *ei*-sanoja itämurteissa alkuansa on esiintynyt, ovat ne *ei* > *i* kehityksen jälkeen sulautuneet *i-* (? *e-*)vartaloisiin". Pääle ristinimede esineb sääl aga ka muid *-e̯i̯*-sõnu: **64**. Sk *kᵒäs(e)*, **77**. Kang, Sk *kile* (~just vastuoksa smLn alalt konstateeritud *kilot* < **-oi̯-*), **154**. RSk *nake*, **155**. *Nalle, nalle* (siiski *e*-tüvelistega segi läind, obs. p. sg. Ilom *nallee*), **208**. Maan *roke*, **261**. Sk (*vikl(e)*. Kuigi enamik neist siin on hiliseid moodustisi (vrd. lisak lhk. 130 deskriptiivsõnu *vilm(e)*, *volkᴇ* Sk.; samuti nagu smLn-skis,

siis tõendavad (või kõik smLn laenud?) nad ikkagi, et on pidand olema rida põliseid selletüübilisi sõnu, millede analoogial nad on saand tekkida. Taas tõendis selle kohta, et ka sml kõnesoleva sõnatüübi *i* seletamiseks tuleb otsida muid teid kui *ei* (scil. *-ei̯*) > *i* hääliksäädus.

§ 28. Ei või muidugi kõne allagi tulla miski sm. laialiste murdealade deminutiivsete *oi̯*-sõnade tühjendava esitamise katse § 20 ainestikuga. Täiendavalt toodagu siiski siis veel nende üldlaadi iseloomustamiseks mõni põimingus leiduv tüübilisem lisanäide eri murdealadelt: Vir. 1916 75 Saarimaa (A. Kivi) *pokko* 'poika' (lk., vrd. TytÄ *pokk|o* : *-on*), VihervLint (Laitila) *loukke* 'kalalokki' (< **lo̯u̯kk*[*ȣ*]*-ei̯*), (Pöytyä) *loukee* id., EP II 55—7 *nu̯ihō* 'niuha' (<**niu̯h*[*a*]*-oi̯*), *nuppō* 'nuppa' (<**nupp*[*a*]*-oi̯*, vrd. Saarij *nupo* : *-n* 'sarveton lehmä, härkä', ~ *nuppu*) jne, Saarij *ehontähti* 'ehtootähti' (<**eht*[*ä*]*-oi̯*, vrd. e. *eha* < **ehδän*), *kükkö* 'odra-, kaerakuhelik' (<**kükk*[*ä*]*-oi̯*, vrd. *kükkä* id.), In *kolo* 'kauhea, hirveä' (vrd. e. *kole* id.), KuhmJ 27 *kä|tö* : *-vön* 'käeke' (< **kät*[*e*]*-oi̯*, ?, rhvl.) Elim 50 *vārva̯ino* (<**va̯in*[*aγa*]*-oi̯*)' isakadunuke'. Lisi veel Rapola'l Diftg. 37—44. Eri murdeis esinevate *oi̯*-tüvi-tuletiste hulk igatahes ei või suur olla sellegi järgi otsustades, et omalt kohalt edustav Renvall'i sõnaraamatki neid ei tea kuigi palju mainida ja säält noteeritud vastavad näited (välja arvatud siinsamas teoses mujal ju käsiteldud või käsitlusele tulevad) piirduvad järgnevatega: *eho, on* =*ehevä, ehiä* 'non fractus, integer, vitio careṇs, salvus et sanus, sanatus, heil, unverletzt, gesund, geheilt etc.' (<**eh*[*ë*]*-oi̯*), *huno* (~*hunaja*) 'mel, Honig' (< **hun*[*aγa*]*-oi̯*), *irvo, on* (Botn.) 'instrumentum *l.* retinaculum tædiferum, quo tædæ ligneæ ardentes affiguntur, Klammer l. Halter der brennenden Kienspäne' (<**irv*[*ë*]*-oi̯*, vrd. *irvi* 'semiapertus, hians, halb offen'), *kalso, on* (Tav.) 'securis hebes, stumpfes Beil' (<**kals*[*ȣ*]*-oi̯*, vrd. *kalsia* 'hebes, stumpf'), *kauko, uvon* 'homo procul habitans, peregrinus, fern wohnender Mensch' (<**ka̯u̯k*[*a*]*-oi̯*), *keiho* ~ *keihoi, on* (rhvl.) =*keihäs, ään* 'lancea, hasta, Lanze, Wurfspiess' (<**keih*[*ähe*]*-oi̯*), *Keso, on* 'urbs Revaliæ', 'ager silvestris derelictus, verlassenes Schwendenland' (<**kes*[*ä*]*-oi̯*; selle vana Tallinna nime — vanas sm. kkl-es ta veel esineb vanemal kujul Rapola' Diftg. 39 järgi Florinus'e sõnarm. *Kesoi* 'Revalia', KollRap 162 [Kollanius'el, Laurentius Petri'l ja Jusleniuse'l] *Kesoista* 'i Räfle', — etümoloogia kohta Ojansuu Vir-s, vrd. § 30 aun. *kezoi̯* tuletusvastet), *kuopo, kuopoi, on* 'liberorum ultimus l. minimus natu, der jüngste von Geschwistern' (<**kōpp*[*a*]*-oi̯*), *kättö, tön* 'unimanus homo, einhändig' (<|**kät*[*e*]*-oi̯*, vrd. EP II 56 *kättō* 'käsipuoli', eelm. KuhmJ *kätö*), *seipo, on* 'membrum genitale viri, penis' (<**sei̯p*[*ähe*]*-oi̯*,

vrd. *seiväs*), *seppo* (rhvl. = *seppä* 'faber..., Schmidt', <**sepp*[*ä*]-*oi̯*), *viisoi* (hv.) 'Klügling, Klügler' (Rapola Diftg. 39 järgi ju Florinus'e sõnarm. *Vijsoi* 'Sielfklook', kust ta Renv arhaistlikukujulisena on laenandki, nagu üldse kõik *i* säilitand dem-id temal põlvenevad vanemaist sm. sõnastikest).

Kõigi eelöeldu põhjal on ilmne, et tüvituletuslikud *oi̯*-sõnad kogu sm. keele alal esinevad õige piiratult, kindlais kivinend, pea alati deminutiiv-värvingu kaotand sõnus. Nõnda siis siin see tuletuslõpp on ebaproduktiivne (vt. §§ 41, 42).

oi̯-deminutiivsete looma- ja isikunimede ning deskriptiivsõnade esinemisring sellevastu näikse olevat avaram. Olemasolevate vastavate rikkalikkude *oi̯*-liste sõnakategooriate analoogial tänini sm. murdeis moodustub mainitud deminutiiviliike. Võetagu ainult § 20 esitatuile (vt. ka lhk. 124 punkt e) lisaks seda tõendama mõningaid loomanimenäiteid sellekohaseist põiminguist: Hahnsson Suomi II 6 6 *Peuro* (lehmanm., <**pętr*[*a*]-*oi̯*), KallioLehm *Kilpo* (härjanm. Usk., <**kilp*[*a*]-*oi̯*, vrd. sm. *kilpa* 'võistlus'), *Krimpo*, *Krimmo* (Kisko, vrd. Ojansuu' KSN 24 alam. 1 võimalikult algsoomelistena võrreldud sm. *Kriimuke* ja e. *Kriimik* lehmanm.), *Lehto* (lehmanm.?, Hal., <**leht*[*e*]-*oi̯*, vt. lhk. 52 tuletuslikult), *Vilko* (<**vilkk*[*ahę*]-*oi̯*, vrd. *vilkas*), *Virko* ~ *Virkku* (<**virkk*[*a*[-*oi̯*, vrd. lhk. 56 vadj. *virkkõ*), KalvP *Lahjo* (<**lahi̯*[*a*] -*oi̯*, vrd. sm. *lahja*) 'kink', KalvM *Riiko* (vrd. naisenm. *Riika* <*Ulrika*), *Urpo* (hobusenm., <**urp*[*a*]-*oi̯*, vrd. *urpa*), *SaarelHev Ilmo* (<**ilm*[*a*]-*oi̯*), *Karjo* (härjanm., <**kari̯*[*a*]-*oi̯*), *Kilpo*, *Korppo* (hobusenm., <**korp*[*pę*]-*oi̯*, vrd. e. *kõrb*), *Raukko* (<**rau̯kk*[*a*]-*oi̯*, vt. § 37 veps. **41**. *rau̯kõ*, *Rukko* (<**rukk*[*a*]-*oi̯*), *Saaro* (<+*sār*[*a*]-*oi̯*, vrd. naisenm. *Saara*), PaulKann *Marjo* (?lehmanm., <**mari̯*[*a*]-*oi̯*), LaihEl *Eso* (hobusenm., <+*es*(*i*)-*oi̯*, vrd. EP II *esõ* 'ensimäinen [esim. nappia heitettäessä]' ~ *eso*, pro **etõ*, vrd. lhk. 22 e. *kośù* puhul), EP II 56 *līnõ* 'liinaharja' (<**līn*[*a*]-*oi̯*), 58 (lehmanm.) *kesõ* (<**kes*[*ä*]-*oi̯*, tuletuslikult vt. § 30 aun. *kezoi̯* ja äsjast lhk. 127 *Kesʊ*[*i*] kohanm.), *tau̯lõ* (vrd. sm. *taulu* 'pilt'), *torstõ* (vrd. sm. *torstai*; sama nm. Iso-Kyröst *Torstoo* kujul Koskimies'il Vir. 1913 68) jm.. Lisanäiteid vt. KSN 31—53; Vir. 1915 122 Aulis V. A. Könönen *Kesto* (~ *Kestikki*, kolmapäeval sünd. lehma nm. Pälkjärvi, vrd. *keskiviikko*).

Igatahes on juhuse arvele panna see asjaolu, et sm. vanemas kkl-es neid esineb õige harva (alates Juslenius'e sõnarm-uga a. 1745, kus leidub ainult **tirju**, **-jun** 'taurus versicolor. brokot oxe', vt. Koskimies't Vir. 1913 69), isegi Renv-il nad piirduvad ainult nimedega *kirjo*, *rusko*, *on* (~ *ruskio*) 'taurus fuscus l. rubidus',

rother Ochs' (vt. §§ 20 ja 21 s. vv.), *sepo, on* 'album collum habens e. c. canis, equus, weisshalsiger Thier', (< **sep[ä]-oi̯*, vrd. Lnr *sepä, sevän* 'framdelen af en släde', algtähend. 'kael'), C. A. Gottlund'i nimestikus (Otava I 302—4, vt. Ojansuu' KSN 7) juhtudega *Karjo, Kirjo*, ja suuremal hulgal neid näib alles (vt. Koskimies l. c.) Lnr Lisävihko's. Elavais murdeis nad tänapäevgi võivad analoogia-põhjase tuletumise teel tekkida.

Kõnesolevasse tüüpi kuuluvate deminutiiviseerund isikunimede elulikkust kõikjal sm. murdeis demonstreerigu järgnevad lisandid § 20-ndale ja § 27 punkt f-le: KalvM *Rapo* (hobusenm., van. mehenm. 'Rafael', vrd. UrjK 51 [1506 a. dokum. kohanm.] *rapoyla*, [1507 a.] *Rapola*), Nakk 67 *Niko* (~ 32 *Niku*, vrd. e. **69.** *niɑ̀ù, niɑ̀ù̯* lhk. 12), *Timo* 'Timoteus', LammL 66 *Atte* 'Adam', 60 *Lisse* 'Elisabeth', 59 *Malkko* 'Malkus', *Roope*(~ *-tti* 'Robert'), 60 *Söyrö* 'Severin', JalasjB 305 *Iistoo* (~ *Israel*), *Valee* 'Valentin', EP II 61 *alᵃppē* 'Albertina' (vrd. *alᵃppo* 'Albert' Kettunen'i IT järgi, Joroinen), 59 *istō*, 61 *valē*, KuopioW *Hermo* ~ *Hemmo* 'Herman', *Hisko* 'Hesekiel', *Mauno* 'Magnus', *Penjo* 'Benjamin', MetsKett 81 *Kerttoi* 'Gertrud' (vrd. e. **27.** *Kert, Kärt* lhk. 7), Nurm 12 *Putso, Puttšo* '?', Jyv 33 *Roope*:*-n*, 36 *Hente* : *-n* 'Henrik', Vir. 1924 146—8 V. Pajari (Parikk.) *Ale* ~ *Ale* dem. 'Aleksanteri', *Hese* 'Hesekiel', *Iisso* (halv.) 'Iisakki', *Tommo* (dem.) 'Tuomas', *Lopo* (halv., ~ *Loviśsa*), *Sopo* 'Sofia' (halv., vrd. SaarelHev *Soppo* hobusenm., ka ülemal lhk. 118), RSk 66 *Anne* 'Anna' (vrd. e. **2.** *añ* jne. lhk. 4, karj. **3.** *Añńoi̯* lhk. 132), *Kirle* (~ *Kiru*, vrd. vn. *Кирилл*), *Nasto* (vrd. vn. *Настя, Анастасия*, ingRos *nasto*, karj. **194.** lhk. 140 aun. *Nastoi*), Sk *vap*|*p*(*o*) : *-o*(*n*) (naise-, hobusenm., vrd. vn. *Варвара*, roots. *Valborg*), Orim 87 *Lasse* (mehenm., vrd. roots. *Lars*; UrjK 50 ja LaihEl id. härjanm.), SuursP 116 *Alen* (g. sg.), 63 *i̯ōpe* 'Joosep', TytÄ 35 *i̯ōpe*, jne. Renvall'iltki on põimitud loomulikult mõningaid näiteid (vrd. neid vastete leidumise korral § 20) sellest paljulevinend sõnaliigist: *asto* 'homo mollis, puerilis, nequam, Weichling, Taugenichts', 'prostibulum, meretrix, unzüchtiges Weibsbild' (vrd. Mets *ass*|*o, -on, -ō, assona piretty* 'hellitatud', ka Renv *asso* —? deminutiviseerund naisenm. *Asta* < *Augusta*), *Esko, on* 'Aeschillus' (*se on koko Esko* 'est vir animo valde elatus, contumax l. pervicax'), *Jaako* ~ *Jaakko, kon* 'Jacobus', (*Juha* ~) *Juho* 'Johannes', *Jukko, kon* 'grumus l. cæspes, tuber terræ, Torfkloss, Rasenhügelchen' (? <**i̯ukkoi̯*, appellativiseerund deminutiivnm., vrd. e. **21.** *i̯ukkù* lhk. 6), *Juuso* 'Josephus', *Kaapo* ~ *Kaappo, pon* 'Gabriel', *Mikko, kon* (~ *Mikkeli*) 'Michael', *Susso* 'Susanna', *Vilppo* 'Philippus'.

Deskriptiivdem-ide tühjendamatult rohket *oi*-rühma iseloomustagu toeks §-le 20 lisanäited eri sm. murrete aladelt: Myn *lāpo* 'laapo, lörpöttelijä', LammL 75 *rukkaset on torollan käsis* (vrd. e. *töruli, toruli*), KallioLehm (Sauvo, lehmanm.) *Löllö*, KallioUsk *pleko ~ flaako* 'lobask', Pori 25 *flökö* '?', SaarelHev *Pörö* (? vrd. § 29 lhk. 142 karj.-aun. *-pörö,- böröi*), *Tosso* (hobusenm.), KallioUsk *hotko* 'syö ja muutenkin ottaa hotkasten' (ka IiJ *hotk|o, -on, -ō*), *pleso*(= *flik, roikkuva poske, vähä paha kans*), Mets *hopso* 'henkilö ilman vakavuutta työssään', *klomo ~ klompso* '?', *pop|o* : *-on* 'kenkä' (lk.), *röhkö* (*aika r. sika*), SatakA *67 pröhö ~ proho* 'onaturligt fett, dest', KoillisSatSet 4 *hörkkää* (= hörkköä, Länsi-Keuru), KiskoSal 132 *klohjo* 'rohjo' (*hevois-k.*, vrd. v. *klohjata*), EP I 181 *lömpsö*, II 60 *mouk̄e* 'motkottaja', *lihava rellē* (~ *röllē*, vrd. lhk. 76 **209**.), 96 *hono ~ hönö* 'kuono, naama' (vrd. Saarij *hono* 'homsija, honottaja' [ibid. v. *honista*], Ilom *hönö* 'liru, humala' : *olla h-ssa*), BrandtL (sõimusn.) *Rossoo*, Muonion *pyrrö* 'pikku lautta', Saarij *öppö* (lehmanm.), Ilom *höpö* 'höperö, huima', *hömppö* 'hutilus, tyhmeliini', *löhö, -n, -jä* (p. sg.) ~ *-ö* 'veltto, laiska, vetelys ihminen' (hv.), Nurm 14 *tökrö* 'taitamaton', Maan *lötkö* 'letkumainen esine' (RSk id. 'vetelys'), *pör|tö* : *-rön* 'roska', *voko|(e)* : *-n, -i̯a* (p. sg.) 'vakava lörpöttelijä', *vänö, -n, -i̯ä* 'verkkapuheinen' (vrd. sm. v. *venyä*?), TarkJv *hössö ~ husso* (sika!), *hösö* (vastakohta 'tiiviille', 'lujalle'), *hörtö* 'roska, ryöntö', MetsKett 142 *pötkö* 'susi', JKLaus 76 *Tölkö Annikii* (sõimunm.), Uukirk 47 *rötkö* 'renttua', Sk *lörö*(*i̯uo̯ksū*), *siia rössö* 'laiha sika', *vilm|(e)*,[1] *-en, -i̯ė* 'väle, kes kõik näeb', *ölö* 'hölmö'. Muidugi mõista on ka Renv-ini ulatund mõnigi näide sellest arvukast sn-liigist näit. (mõned neist äsja mujalt esinend) näit. *hollo, on* 'canis rauca voce latrans, ein grobbellender Hund', *hono, on* 'homo per nasum loquens, . . . der durch die Nase redet', *jolo, lon* adj. 'facie l. vultu oblongus l. deformis, qs. lupiformis, länglich im Gesichte', *jolo-naama* 'vultus longus', *joro, ron* 'murmurans l. stomachosus homo, knarriger Mensch', *jörö, rön* 'homo austerus l. gravis, störrischer Mensch', 'homo nonnihil stolidus, Dummkopf', *kähö, ön* adj. 'ravus, nonnihil crepans, heiser', *lero, on* (~ *leru*) 'blatero, homo garrullus, Plaudermaul', *lesso, on* 'doliolum ex cor-

[1] Samasuguste *ei̯*-liste deskriptiivsõnade liiki (kõnesolev < *+vilmei̯*, vrd. Lnr *vilmahtaa* 'skymta, skymta förbi, i blinken gå förbi' deskriptiiv-verbi, vepsTk *vilmahtada* 'vilahtaa') on liitund huvitavalt ka vn. laen Sk *volk|k(e)* : *-e(n)*, *sūr koi̯ra volkkE*, 'susi (van.)' (< *волк* 'hunt').

tice betulæ, Tönnchen von Birkenrinde', *myrö, rön* 'murmurans ursus, canis, nec non homo, Murrkopf', *nohko, hon ~ hvon* 'homo caudex, stolidus, Tölpel', *pöhkö, hkön ~ hön* (*~ pöhkiö*) adj. 'stolidus, fatuus, Thor, thörig', *rössö, ön* (Ul.) 'tomaculum ex sanguine, botulus cruore fartus, Blutkuchen'.

Esitatust peaks selguma, et ainult meelituslikud või halvustuslikud looma- ja isikunimed ning deskriptiivsõnad *oi̯-, ei̯*-lisist annavad need mõisterühmad, mis sm. murdeis esinevad nii suurel hulgal ja tihti veel nõnda selgelt tajutavas deminutiivvarjundis, et nende analoogial vastavate uudismoodustistegi tekkimisi võib ette tulla.

V. KARJALA-AUNUSE-LÜÜDI KEELERÜHM.

§ 29. Üldloetelu. Karj. (ka karjIng.), aun. ja ld. *oi̯*-sõnadest katsub ülevaate anda järgnev ainestik.

1. **ahmoi̯:* Kett 428 (Uht., Vts., T.) *ahmo* (= elukka, ahma), Rug id. 'ahma', SalmK, Aun *ahmoi̯*, *-n* 'ahma (. . . tarkoittaa yleensä ahnetta eläintä) (SalmK)', '(? eräs petoeläin: *Ahmoi̯ udarī süǫ̈w lehmäл*) (Aun.)', TAK 140, Vir 1904 14 Ojansuu (Seäm.) *hoahmoi* (= ahma), Sun, Kett 427 (K.) *huąhmoi̯* id., Kett 427 (Nk.) *huǫhmoi̯*.

2. *+akoi̯:* SuojK *Agoi̯* 'Agathon'.

3. *+an(n)oi̯*: Aun (*Ańńi-*)*Ańńoi̯* 'Anna', SuojK *Ańoi̯* s. dem. 'Anna'.

4. *+aproi̯*: SuojK *Abro|i̯*, *-i̯n*, *-i̯da*, *-лoi̯n*, *-лoi̯* 'Abraham'.

5. **armoi̯*: TVKK *armotoi̯n* 'orpo', KKO[2] *armohašta* 'armaasti', Kett 428 (Uht.) *armo*; TAK *armoine* 'rakas, vanhempi omainen' (rhvl.), Kett 427 (Nk., K.) *armotoi̯*, (Td.) *armoi̯tuine*, (Pyhäj.) *armuǫi̯toi̯*.

6. *+bāboi̯*: TVKK (= *ämmö*), Rug *boabo* 'kätilöakka (Rug.)', Schw *buabo* id., Kett 314 (Uht.) *puąpo*, TAK *boab|o-~-u* (tüvi *boaba-*) ~ *-oi* s. dem. 'ämmä; isoäiti; tietäjä-ämmä, kätilöin', Salm 17, SalmK *buąb|o*, (SalmK) *-an*, *-oą*, *-oloi̯n*, *-oloi̯* 'isoäiti, kätilö, juntta' ~ Salm 25 *buąboi̯*, SuojK *boąbo(i̯)*, Aun *buąb|o*, *-an*, *-oą* '= *baba;* auttajanainen lapsensynnytyksessä', Sun *bab|oi̯*, *-oi̯n*, *-oi̯d* (p. sg.), *-oлoi̯den*, *-oлoi̯d* 'isoäiti, mummo'.

7. *+bātkoi̯*: Schw *buatko* 'appi', TvK *buaťko*, *-n* 'miehen isä', TAK (V.) *boaťkoi* 'isä (puhuteltaessa), miehen isä', Salm 11, SalmK *buąťkoi̯* (= miehen isä), Aun *buąťkoi̯*, *-n* 'appi'.

8. *+boboi̯*: TVKK *bobo* (= lelu), KL 7 id. 'Spielzeug, vergl. weps. *bobaine'*, SuojK *bobo*, *-ńi* 'lelu' (~ *boba*, *-ńi* id. [hv.]), Schw id. 'leikkikalu', 'lelu'), TvK id., *-ńe* 'kukka'.

9. *+bokkoi̯*: TVKK, Rug, TvK (Seltša), Schw, Sun *bok|ko*: g. sg. Rug, TvK, Sun *-on* 'pässi, oinas (TVKK, Sun.)', 'pässi (Rug., Schw)',

'pässi; kymmenen (joskus vähempi) maahan pystyteltyyn seipääseen kuivamaan pistettyä kaura- (harv. ohra-)lyhdettä (TvK)', SuojK *bälabokoi̯* 'sotka'.

10. *+boudžoi̯*: SuojK *Bou̯džoi̯* 'Jumala', Aun *bou̯džoi̯, -n* 'Jumala; jumalankuva'.

11. *+dēdoi̯*: TVKK, TAK (*ďiedo* ~) *ďiedo* 'isän t. äidin isä (TVKK)', 'isoisä (TAK)', Rug, Schw (p), TvK *ďied|o, -on* 'isoisä', SuojK *ďie̯ď|o, -an, -oa̯(da), -олoi̯n, -олoi̯* id., Sun *ďied|o, -an, -ad* id., Kett 6 (T.) *diäďö,* Salm 18, SalmK *ďie̯ďoi̯* id., Aun *ďiäďoi̯, -n* id.

12. *+dušoi̯*: *dušoi̯* 'lemmitty', SuojK *dušoi̯* s. dem. (~ *duša* 'mielitietty, henttu').

13. *+dädoi̯*: TVKK 179 (karjL), TAK 133 (*ďeäďü* : *ďeäďä-* ~) *ďeäďö* 'setä, eno', SuojK *ďeä̯ď|ö, -än, -eä̯, -ie̯n* ~ *-ölöi̯n* (g. pl.), Rug, Schw (m), TvK, SalmK, Salm 17, Sun *ďiäď|ö, diä̯ď|ö* id.: TvK, Sun *-ön,* SalmK (g. pl.) *-ölöin* ~ SalmK, Salm 25, Sun *-än,* (p. sg.) SalmK *-iä̯,* Sun *-äd,* Aun *ďi̯ä̯ď|ö, -än, -e̯ä̯* id.

14. **e̯noi̯*: SUSA XXXIII,3 70 Toivonen *Eno* 'sjelfva strömmen i en flod' (Užmana ~ *Enovesi* sm. Kuusamo), KL 23, TVKK, Rug *eno* 'joen suuri, syvä haara, syvä kohta virassa (TVKK)', 'Hauptader eines Flusses (KL)', 'keski, „syväjoki", eno, väylä (Rug.)', Kett 428 (Uht., Vts., T.) *muä-eno* (= syvempi paikka), ID 120 (karjIng) *enoi* 'Onkel'.

15. *+ensoi̯, *ensi̯oi̯*: TAK *enzoi* (Kid., Suist.) ~ *endžoi* (Kid., ~ *endžikki)* 'maanantaina syntyneen lehmän nimi', Kett 451 (Nk., K.) *eńžoi̯,* (Mundj.) *eńdžuoi̯ 'ežmäzargee suädu lehm'* (esmaspäeval sündind lehm).

16. **etanoi̯*: SalmK *edenöi, -n, -dü* 'etana'.

17. **etoi̯*: SalmK *edoi̯* 'edessä oleva pari' (mängus).

18. *+gau̯roi̯:* TAK *Gauroi* 'Kaapriel', Kiel I 5 15 id. 'Kauro (Gabriel)', SuojK (*Gau̯rилa* ~), SalmK *Gau̯roi̯* id., Aun *Gau̯roi̯* (~ *Gau̯riл*).

19. *+gurboi̯*: SuojK s., Aun adj. *gurboi̯, -n* 'kyttyräselkäinen'.

20. *+guroi̯*: SuojK *guŕoi̯* 'keila, jota käytetään „*guŕoi̯kiza*'ssa"', *guŕoi̯kiza* (miski mäng lastel) ~ *guŕu* 'lymyset'.

21. **hähkoi̯*: SuojK *hoähkoi̯* 'harmaa emälammas', Sun *huähkoi̯, -n* 'harmaa lammas'.

22. *+hai̯kkoi̯*: Rug *haik|ko* : *-on* 'haukotus', SuojK *hai̯kko* ~ *hai̯koi̯*.

23. **harmoi̯*: Aun *haŕmoi̯* (~ *haŕmi*) 'harmaa lammas'.

24. **hepoi̯*: SUSA XXXIII,3 5 Toivonen (aun.) *Hebo,* TVKK, Rug, Schw, TvK, KKO[2] 32 (: *hevoñ* g. sg.), Suomi II 8 251 (Suoj.), TAK, SalmK, Sun, Kett 49 (K., Pyhäj.) *he|bo* 'tamma;

hevonen (TVKK)', 'tamma (Rug, Schw, TvK)', 'hevonen (TAK)' : Rug, Sun (*hebom‿muarď ~*) *-bon,* Rug *-buo,* SunT *-bod* (p. sg.), Aun *he|bò*: *-vò, -bo̯a, -волоi̯n, -волоi̯* 'hevonen' ~ *-boi̯nɛ* id, *hebokала* (eräs kalalaji), AunAS 84 *Vaлgei hevo* (n. sg.), Kiel I 5 **5** *hebod* 'hevoista', SunT *heboi̯|d* (p. sg.), *-kš* (trsl. sg.), SPOP 29 (Mundj.) *hebʷoi̯d.*

25. *⁺hermoi̯:* SuojK *Hermoi̯* 'Herman', Aun *Herm|o̯i̯, -o̯i̯n, -o̯i̯du, ~олоi̯n, -олоi̯* id.

26. **hīloi̯*: SuojK *hīлoi̯* 'musta lammas'.

27. **hītoi̯*: SuojK *hīi̯i̯om‿brihaťťšu* 'hitto' (= kuradi poiss!).

28. **hilloi̯*: TVKK (*hilla* 'hilla, lakka, muuran' ~), Kett 428 (Uht., Vts., T. [= leipä + vesi jne.]) *hillo,* Rug, Aun *hилло* 'lakka, muurain (Rug.)', 'murotettu leipä (Aun.)', TAK *hilloi* 'kypsi muran', Kett 427 (Nk.) *hilloi̯* (= leipä + vesi jne.), SPOP 29 (Seäm.) *hил-лʷòi̯, hилoi̯.*

29. **hoŋkoi̯*: TAK *hoŋgoi* (= haapio, kuutti), SuojK *hoŋgoi̯* 'honkio (yhdestä hongasta tehty . . .)'.

30. *⁺häkkoi̯*: TVKK *häkkö* 'pikkarainen härkä', TVKK (karjL), TAK, SalmK *häkki* 'härkä, sonni'.

31. *⁺hölloi̯*: SuojK *höllöi̯* 'vetelä vatsa', Aun *höllo̯i̯du roďih* 'kahju sündis'.

32. **hölmoi̯*: TVKK (karjP), Kett 428 (Uht., Vts.) *hölmö* 'hölmö, tyhmä mies (karjP)', TvK *ĥöĺmö = väĥäńäǵöńe,* Aun *hölmöi̯* 'tollo, hölmö'.

33. **heü̯noi̯*: Kett 336 (Uht.) *höü̯nö* (= pelkuri).

34. **heü̯toi̯* I: TAK *höüdöi,* SalmK *höü̯döi̯ : -n* 'höysipuu'.

35. **heü̯toi̯* II: Aun *höü̯do̯i̯ : -n* 'suolimato (pieni)'.

36 **inehmoi̯*: Kett 178 (Td.) *inahmoi̯* 'nais-ihminen'.

37. *⁺iroi̯*: TAK *Iroi* (~ *Irińńü*) 'Irene', Sun *Iro|i̯, -i̯d* (p. sg.), *-лo̯i̯d* (p. pl.).

38. **isoi̯*: SuojK *izo* 'suuri' (hv., uus), *izorokko* 'rõuged', *izoi̯* 'isa' (~ *ižä, izä*), Aun *Ei tiii̯iä ižo̯i̯dŭ ńi‿emo̯i̯dŭ* (= ei mitään).

39. *⁺i̯ākkoi̯*: TAK *Joaĥoi* 'Jaakko', Aun *I̯u̯ako̯i̯* (mehenm.), *hizu̯i̯u̯ako̯i̯*: *-n, -du* 'hidas mies'.

40. *⁺i̯ermoi̯*: SuojK *I̯ermoi̯* (~ *I̯ermię*) 'Jeremias' (hv., van.), SunT *jormoi̯* id..

41. **i̯ōmoi̯*: TAK *juomoi* 'juovukka', SalmK (*-n* g. sg. 'juolukka':), Kett 427 (Nk.) *i̯u̯omoi̯,* Aun *i̯u̯amoi̯, -n* 'juolukka (*Vaccinium uliginosum*)', Sun *ďu̯omoi̯, -n* id., Kett 427 (Pyhäj.) *ďu̯omu̯o̯i̯.*

42. **i̯ōnoi̯*: TAK *juonu* 'juoni, jono', SuojK *i̯u̯ono, -n* = *i̯u̯ońi* (*i̯. selläz, i̯u̯onoselgä* 'jutt seljas, juttselg').

43. **i̯outsoi̯*: Kett 451 (Nk., K.) *ďou̯tšoi̯* (lehmanm.).

44. **i̯änoi̯*: TVKK *jäńö* s. dem., *-ńe*, SuojK *i̯änöi̯* 'jänis', *-hüt* s. dem., SUSA XXXIII,3 5 Toivonen (aun.), ÎTAK, Suomi II 8 244 (Suoj.), AunAS 84 *jänöi* id., Salm 12 (13 *-ölöi̯* p. pl.:), Aun (*-öi̯n* g. sg.:) *i̯än|öi̯*, Kett 164 (K.) *ďänöi̯*, *-n*, 427 (Mundj.) *ďänüi̯*, (Pyhäj) *ďänüö̯i̯*, (Suoju, n. sg.) *ďänüö̯*, SPOP 29 (Seäm.) *ďänᵘöi̯*.

45. **kalloi̯*: TVKK *peä-kallo* 'pääkallo' (karjP), Rug *калло, peäk.* 'pääluu'.

46. **kannoi̯*: TAK *kańńoi* (= kannikka), SuojK *kańnoi̯* 'pieni kannikka'.

47. **kau̯noi̯*: Schw *kaun|o* (to, p, tr) 'komea vaate, koristus', *-uo* (p. sg.), TAK *kaunoi* (= kaunis, rhvl.), KKO² 53 *karkais kaunoin lautaisille* (hobusest, karjIng rhvl.).

48. **kēkkoi̯*, ? **kēhkoi̯*: Schw *kiekko* 'kärrynpyörä', Rug *kiekko* 'seulan keri; ympyriäinen nuoratukku', Sun *ki̯ekk*, (p. sg.) *-od* : *ki̯ekod* (n. pl.) 'pyörä', SuojK *ezikiehkoi̯* 'etupyörä'.

49. **ke̯loi̯*: TVKK (karjL), KL 23 *kelo* 'kelo (?, TVKK)', 'verdorrter Baum (KL)', SunT *келоо̯ se̯e̯ i̯ürińē sorď* 'selle kuivand puu kõige juurtega maha murdis', SuojK *keloi̯* 'kuivettunut puu'.

50. **ke̯roi̯*: TVKK, KL 23, 59, Rug, Schw (tr) *kero* 'kulkku, kita (TVKK)', 'Kehle (KL)', 'henki-, kulkkutorvi (Schw)', 'kero (henkitorvi ja ematti); kulkku, nielu (Rug.)', Schw (to,p) *ķero*, TvK *kerońe* 'kurkunpää', TAK *keroi* 'kulkku', SuojK *keroi̯* id., Aun *heŋgikeroi̯*, *-n* 'henkitorvi', SPOP 29 (Mundj.) *kerᵘoi̯* 'kurkun sisäpuoli'.

51. **kesoi̯*: TAK *kezoi* 'järvikylpy', SuojK, SalmK, Kett 427 (Nk. *-le* all. sg.:) *kezoi̯* id. (Suoj.), 'uiminen, kylpy (SalmK)'.

52. **ketsoi̯*: AunAS 88 *ketšoi* 'lyijyrengas, joka pannaan värttinän päähän kehrätessä', Suist *ketso*, *ke̯tšo* 'suksisauva, sompa', SuojK *ke̯tšoi̯*: *-n* 'rengas; työseura'.

53. **kīskoi̯*: TAK *kiiškoi* 'kiiski', SuojK, SalmK *kīškoi̯* id..

54. **kirioi̯*: Rug *kiŕjo* 'kirjava lehmä', Kett 221 (Rug.), 451 (T.) *kirďo* 'valkean kirjava', (P.) *kiri̯o*, SuojK, Salm 46 (*kiri̯u* ~), Kett 451 (Nk., K.) *kiri̯oi̯* (lehmanm.), Kett 451 (Td.) *kirďoi̯*, (Mundj.) *kirdᵘoi̯*.

55. **kokkoi̯ I*: TAK *kokoi* (= soikea ohra- t. kauraleipä), AunAS 86 id. 'piirakka', SuojK (*kokkoloi̯* p. pl.:), Sun *kokoi̯* 'pitkulainen kakko... (Suoj.)', '(= *pitkuľiťš pīrag* [pikergune piirakas] Sun.)', Aun *kagruko|koi̯*: *-koi̯n*, *-kkoi̯dŭ*, *-kkŏлoi̯n*, *-kkŏлoi̯* 'kaerakokerg'.

56. **kokkoi̯ II*, *kotkoi̯* : KL 23, TVKK, Kett 44, 427 (Uht., Vts., Ks., Ls., Rug., T.), Rug, TvK *kok|ko* 'kotka (TVKK, Kett Uht.)',

'6—8 kärväästä laadittu pysty, johon herneitä pannaan kuivamaan (TvK)', 'kokko (lintu, Rug.)' : *-on* (g. sg. Rug., TvK), SuojK *kokkohoŋga* 'suuri, mahtava honka', *kokkolindu* 'parven johtajalintu', SalmK, Kett 44 (V.) *kotkoi̯*, Kett 427 (K., Td.) *ko|koi̯* : (p. sg., K.) *-kkoi̯*, Sun *ko|koi̯*, *-kkoloi̯d* (p. pl.) 'kotka', Kett 427 (Mundj.) *kokuoi̯*, (Pyhäj.) *kokuo̯i̯*, (p. sg.) *-d*, (Nk.) *kokk|oi̯*, (p. sg.) *-o̯i̯a*, SPOP 29 (Seäm.) *kotkòi̯*, ID 54, 139 *kokkoi* 'Adler' : (g. sg.) *kogoin* (= *koGoi̯n*, Mg.) ~ *kokoin*.

57. **kolmoi̯* : Kett 451 (Nk., K., Td.) *kolmoi̯* (lehmanm.), Sun id. *'kolmandem‿ päi̯vää̯ suo̯du lehm'* (kolmapäeval sündind).

58. **koloi̯* : Schw (p,k), SuojK *kolo* 'kolu, jossa kalanpyydyksiä pidetään (Schw)', 'luola (Suoj.)', Suist id. 'miski kalastustõke', SuojK *koľo* 'pääkallo'.

59. *+koltsoi̯* : TAK *koltšoi* 'käpylintu (*Loxia*)' (Suist.), SuojK, Salm 11 *koltšoi̯* 'käpylintu (Salm.)', '? punatulkku (SuojK)'.

60. **kōroi̯* : TKA *kuoŕoi* = *kuorehe-* 'kuorekala' (Seäm.).

61. **koroi̯* : TAK (Suist.) *koro* 'eräs lintu', SalmK *koroi̯* (er. tikkalaji ?).

62. **korvoi̯* : TVKK, KL 23, Kett 216 (Uht., T., Vts.), Rug, Schw, TvK *korvo* 'Zuber (KL)', 'vedenkannantasaavi (Rug.)', SuojK, SalmK *korvoi̯*, SUSA XXXIII,3 7 Toivonen *korwoi* 'Så', TAK *korvoi* 'korvo, saavi', Aun *kalakorvoi̯* 'kalakorvo', Sun, Kett 427 (V., K., Nk.) *korv|oi̯* id. : (Sun.) *-oi̯n*, *-oi̯d* (p. sg.) *-oloi̯d* (p. pl.), Kett 427 (Pyhäj.) *korvuo̯i̯*, (Suoju) *korvuo̯*, (el. sg.) *-s*.

63. *+kostoi̯* : TAK *kostoi* (~ *kosťikki* Kid.) 'keskiviikkona (kolmantena päivänä) syntyneen lehmän nimi'.

64. **kotoi̯* : TVKK (karjP) *koť-ala* 'kotitieno', (karjL) *ko|ďi* 'koti, asunhuoneus, talo, talous', *-issa*, *-ista*, *-ďih* 'kotona, kotoa, kotia', *-in* (g. sg.), *-ďie* (p. sg.), Kett 14 (Uht.) *koti*, (T.) *koďi*, MattTver 28 *kuningahien kodiloisa* 'kuningate kodades, majades', TAK *ko|ďi* 'koti, talo', *-iz*, *-ďih*, SunT *koďis* (in. sg.), SalmK *ko|ďi* : *-i̯n*, *-ďiloi̯n*, *-ďiloi̯* 'koti, talo, rakennus'.

65. *+kronoi̯* : SuojK *grońoi̯* (= *go̯u̯na*) 'pahalainen', Aun *grońòi̯*, *-n* 'kaarna' (*lai̯hòi̯ grońòi̯* 'lahja hobusekronu, -setuk').

66. **kukkoi̯* I : TVKK (karjP) *kukki* 'kaunis, kulta' : *kukkitšikkoseń* 'sisko kulta', Rug id. ml. : *k. lapšuo̯t*, TvK *kuk|ki* : *-in* 'armas, rakas', SuojK *i̯ärvikukoi̯* 'keltainen lumme'.

67. **kukkoi̯* II : TVKK, KL 23, Kett 40 (Uht.), Rug, TvK, SuojK *kuk|ko* 'kukko (TVKK)', '(nauris-, potaatti- jne.) kukko (Rug.)', '(lintu ; kalakukko ; TvK)' : Rug, TvK *-on* (g. sg.), MattTver 19 *kukonpuušta* ~ 76 *kukko-* 'kibuvitsast', SUSA XXXIII,3 5 Toivonen (aun.),

TAK, Suomi II 8 219 (Suoj.), AunAS 87 *kukoi* 'kukko', SuojK, SalmK, Salm 20, 14, Sun, Kett 427 (Td., V.) *kuk|oi̯* id.: SalmK *-oi̯n* (g. sg.), *-koi̯du* (p. sg.), Kett 427 (V.) *-oi̯du*, (Td. p. sg., n. pl.) *-oi̯d*, Sun *-koi̯d* (p. sg.), Kett 427 (Nk., K.) *kuk|ki*: *-it* (n. pl.), SuojK *kukki* (rhvl.), SalmK, Sun *kukkoi̯* (n. sg.), Kett 427 (Mundj.) *kukᵘoi̯*, (Pyhäj.) *kukuo̯i̯*, *-d* (p. sg.), (Suoju) *kukuo̯*, SPOP 29 (Seäm.) *kukᵘȯi̯*, ID 120 (karjIng) *kukkoi* 'Hahn'.

68. **kurkkoi̯*: Rug *kurk|ko*: *-on* 'paakku (vellissä, puurossa)', Suist id. 'möhkäle', SuojK, SalmK (*-n* g. sg.:) *kurkoi̯* 'kakkara, myky (SuojK)', 'pehmeä jauhomöhkäle . . . yleensä aineessä pehmeä möhkäle (SalmK)'.

69. **kur|moi̯*, *-*voi̯*, **kurpoi̯*: TAK (Suoj., Suist.) *kurmoi* 'kurppa (*Numenius*)' ~ *kurvoi* (Suist.), SuojK *kurmoi̯* 'syöläs ihminen', AunAS 85 *Suogurboi* 'haikara, (suokurppa?)'.

70. **kusi̯oi̯*: SKSA J. V. Vartiainen (Salmi) *kusioimätäs* 'muuraispesä', AunAS 89 *Kutšeimättö* 'muurahaiskeko', TAK *kudžoi* 'kusiainen', SuojK *ku̯d̯žoi̯* (eräs laji muurahaisia, suurempi *mauroi̯da*), SalmK *ku̯d̯žoi̯* 'muurahainen', Aun *heboku̯d̯žoi* 'hidas, laiska hevonen'.

71. **ku(u)ksoi̯*: Kett 54 (Ks., Ls, Uht., T.), Rug *kūkšo* 'kuusanka (Kett)', '(eräs lintu, pää ja häntä kellertävät, mets. elää, Rug.)', TAK (*kuuk|ša* ~) *-šoi* 'kuusanka (*Garrulus infaustus*, Suist.)', SuojK *kūkšoi̯* id., Salm 63, Sun *kukšoi̯* = (Sun.) *rusked lind, metšäss̯eläu̯* (punane lind, metsas elab), SPOP 29 (Mundj.) *kukšu̯oi̯*.

72. **kūtoi̯*: Sun *kūdoi̯*: *-n*, *-d* (~ *kūdameę̯vaʌged* 'kuuvalge'), Kalima FUF XVI 171 (ld. Viidana) *kuʌdoi̯* 'mond'.

73. **kü(r)v(p)oi̯*: SuojK *küppö* s. dem. = *kürbä* 'kyrpä'.

74. **kühkoi̯*: TAK *küühköi* 'kyyhkynen', SuojK (van., hv.), SalmK *kühköi̯* id., AunJoh 4 *kühköi̯n* (~ *goʌubilinnun*), 6 *-dä* (p. sg.), Sun *küu̯hk|öi̯*, *-öi̯d* (p. sg.), *-ölöi̯d* (p. pl.) id., SPOP 29 (Mundj.) *küu̯hkü̯öi̯*.

75. **käkoi̯*: TAK *kägöi* 'käki', SuojK, SalmK, Salm 28, Kett 427 (V., Nk.), SPOP 29 (Seäm.) *kägöi̯*, Kett 369 (K.) *kägöi̯n̯̯kukkuʌ̯ez* 'käo kukkudes', 427 (Pyhäj.) *kägü̯öi̯*.

76. **lalloi̯*: Kett 212 (Uht.) *lallot* 'vetiset heinäruot'.

77. **lę̄loi̯*, **lę̄roi̯*: TAK (Suoj.) *üö-liero* 'kehrääjä t. lepakko', SuojK *üȫliȩroi̯*, *-n* id., Kett 427 (Mundj.) *üȫliȩloi̯*.

78. *lempoi̯*: Kett 116 (Uht., Ks., Ls.) *lempo veis*! 'kurat viigu (võtku)!', KL 23 ('böser Geist'), TVKK, Kett 116 (T.: *l. veis!*), Rug (haukuntasana, kiros.), SuojK (käytetään enimmäkseen voimasanan luontoisena . . .), Schw, TvK (kiro-, haukuntasana) *lem|bo*

'lempo' : Rug, TvK, SuojK *-mon* (g. sg.), Suomi II 8 257 (Suoj.) *lemb' ottele* 'kurat võta', MattTver 21 *ajo lem|mot* 'ajas kurjad vaimud välja', 19 *-boloja* (p. pl.), TAK *lemboi* 'lempo' (Suoj., Salmi), SalmK (*mene lemmoi̯l* 'käi kuradile':), AunJoh 20, 24 ('kuri vaim'), Sun (merkitystä ei tiennyt erityisesti selittää : *mäne lemb|oi̯ʌe,* p. sg. *-oi̯d,* p. pl. *-oʌoi̯d),* Kett 427 (Td., Nk.) *lemboi̯,* (Pyhäj.) *lembuo̯i̯.*

79. **lippoi̯*: SKSA J. V. Vartiainen (Salmi) *liipoi* 'lintikka, kissan', TAK id. 'perhonen', SuojK *līpoi̯ ~ līppoi̯* id., Sun *līpoi̯baboi̯* 'kovakuoriaiset', Kett 144 (K.) *üo̯līvoi̯* 'lepakko', SPOP 29 (Mundj.) *līpu̯oi̯,* (Seäm.) *līpʷöi̯.*

80. *+lint(s)oi̯*: SuojK *liń'džoi̯, -n 'Rubex saxatilis'* (Haudavoara), SPOP 28 (Pyhäj.) *lind'žuoi̯* 'lillukka', 29 (Seäm.) *lin̯d'žoi̯,* (Mundj.) *lindʷöi̯.*

81. **lippoi̯*: SuojK *lipoi̯* 'juomalippi'.

82. **lisoi̯*: SalmK *ližoi̯, -n* 'lisä' (hl.).

83. **lohkoi̯*: TVKK *lohko* 'lohko (puun)', SuojK *nagrizlohkoi̯* 'naurislohko', Sun *ʌohkoi̯, -d* 'keitetty naurissoppa'.

84. **luhoi̯*: Rug *ʌuho (veneh mänöü ʌuhokši* 'huonoksi, rämäksi'), SuojK *luho* 'hyvin huonoksi kulunut t. kelvottomaksi rikottu olento t. esine' (huonompi kuin *löhö*), Aun *hebolʌuho, -n* 'pieni ja laiha hevonen'.

85. *+lupoi̯*: SalmK *ľuboi̯* 'pehmeä suolakka', SuojK (Lõuna-Suoj.) *šluboi̯* 'lakka'.

86. *+luppoi̯*: TVKK, KL 23 *luppo* 'luppa, naava (TVKK)', 'Seeblumenblatt (KL)', Suomi II 8 219 (Suoj.) *lupoi,* SuojK *lupoi̯* 'lumpeenlehti'.

87. *+luttoi̯*: Sun *ʌuťoi̯-kaťoi̯* 'heinäsirkka (?)'.

88. *löpoi̯:* TVKK *löbö* 'löttönen tuohesta', Kett 113 (P.) *löbö: -n* 'virsu', 114 (Uht., Vts., Ks., Ls.) *lö|pö*: *-vö(n)* 'vanha sieni', (T.) *löb|ö*: *-ökši* (trsl. sg.), Rug *löböšieńi* 'lehmänsieni', *löböh annetah* 'annetaan vasten suuta', SuojK *löböi̯* 'suuri ja vanhuuttaan mädännyt sieni; vanha, kulunut ihm.' ~ (Haudavoara) *löpöi̯* 'tuohivirsu', AunAS 85 *L'öpöid* 'virsut'.

89. *+löttoi̯, +lottoi̯,* (vrd. eelm. 88.) *+löp(s)oi̯*: TVKK *šlöttö* ~ (Suoj.) *löttö* 'sammakko', Rug (*-tön* g. sg.:), Kett 349 (Rug., *-ttüo̯* p. sg.:) *šlö|ttö* id., 10 (P.) *šlö|tťö* :214 *-töŋ kuo̯elmo* 'konna kudu', 352 (Uht.) *lött|ö* : (p. sg.) *-üo̯* 'kuuraustuohi', (T.) *löťťö* 'virsu', Rug *lö|ttö*: *-tön* 'tuohikenkä', SUSA,3 4 Toivonen *löpśöi* (aun., ~ veps. *hiötśei*), TAK *löpšöi ~ lötöi ~ löpöi ~ šlötöi* id., Suomi II 8 219 (Suoj.) *lö|töi ~ -ttöi* id., Suoj *šlöpöi̯* : *-n ~ löpšöi̯ ~ lötöi̯* ('virsu; sammakko'), (hv.) *lotoi̯* id., *šlötöi̯* 'huono esine', Kett 427 (Nk.) ~ *šlö|töi̯*: (p. sg.)

-ttöi̯dü, 213 (K.) *šlötöi̯n̯ kuveu̯mo* 'konna kudu', Salm 9, Kett 427 (Nk.) *šlöpöi̯,* Kett 10 (Td., Mundj.) *lotoi̯,* Sun (n. pl.) *-d* 'konnad'.

90. *+mā(m)moi̯*: Vir. 1904 43 Mikkola (XVII sajandi algupoole tekst karjP) *мамо* (= maamo), SUSA XXXIII,3 8 Toivonen *Maamo* (aun.,~veps. *Mam*), TVKK 179 (*moama-*:), KL 23, Rug, TAK (*moama-*:) *moamo* 'äiti', MarttVk *muamoakka* 'morsiamen miehen äiti', TvK, MattTver 33 *muamo* 'äiti; anoppi (TvK)', Schw *muammo ~ mi̯a̯mo* 'ema', KKO[2] 22 (P.) *mōmo,* Kett 428 (Uht.) *mua̯mo,* 187 (Nk.) *mua̯moheze,* Salm 25, SalmK *mua̯m|o, -an, -ua̯, -oloi̯n* (g.pl.) id., TAK (rhvl.) *moamoi,* Suomi II 8 240 (Suoj., trsl. sg.) *moamoiks,* SuojK *mo̯a̯mo(i̯) ~* (lk.) *mamoi̯,* ID 120 (karjIng) *maamoi* 'Mutter'.

91. *+mātkoi:* Schw *muatko* 'anoppi', 'miehen muammo', TvK *muaťko* id., MattTver 27 *muatkošta* (el.sg.), TAK *moaťkoi* 'anoppi, miehen emä', SuojK *mo̯a̯tkoi̯* id.

92. **mansi̯oi̯*: TAK *mandžoi* 'mansikka', SuojK *mańďoi̯ 'Fragaria vesca',* Salm 11, SalmK, Sun *mańďžoi̯* id., Kett 66 (Td.) *mańďžoi̯,* (K.) *mańďžoi̯,* (Mundj.) *mań(d)žu̯a̯i̯, SPOP* 29 (Mundj.) *mańdžu̯oi̯,* (Seäm.) *mańďžu̯öi̯.*

93. **mau̯roi̯*: TAK (Suoj.) *mauroi* 'pieni muurahainen', Suist *mauroi, -n* 'muurahainen', SuojK, SalmK *mau̯roi̯* 'pieni, ruskea muurahainen (SalmK)', '(eräs muurahaislaji, SuojK)'.

94. *+mētsoi̯*: SuojK *mie̯ďžoi̯* s. dem. 'mies (*oled i̯o a̯i̯ga m.*)', '„poika", etevä' (~ *miemoi̯* id.).

95. **mekkoi̯*: SalmK *mek|ko*: *-on* 'nuttu' (hl.).

96. **metsoi̯*: SUSA XXXIII,3 74 Toivonen (Kemi) *Metſcho* 'tjäder', TVKK, KL 23 *mettšo* 'metso', 'Auerhahn (KL)', SuojK *meťťšo* id., Kett 58 (Uht.) *me|ťšo,* (p. sg.), *-ťšu̯a̯,* (n. pl.) *-ťšot,* 276 (Uht. Alajärvi) *meťś|o,* (p. sg.) *-ū,* 54 (P., g. sg.) *meťśon,* 57 (T.) *meťso,* (Rugajärvi) *meťšo,* Rug *me|ťšo* : *-ťšon,* Schw (m, p, tr) *metšo,* TvK *me|ťšo* : : *-ťšon,* TAK *metšoi,* SuojK *meťšoi̯,* Salm 45, SalmK, Sun *me|ťšoi̯,* Sun *-ťšoi̯d* (n. pl.), *-ťťšoloi̯d* (p. pl.), Kett 427 (V.) *me|ťšoi̯,* (p. sg.) *-ťšoi̯,* (Td.) *meťsoi̯,* (Pyhäj.) *me|ťšu̯a̯i̯, -ťšu̯a̯i̯d* (p. sg.), Kiel I 4 17 *metšuoi,* SPOP 29 (Mundj.) *meťťšu̯oi̯,* (Seäm.) *meťšöi̯.*

97. **muloi̯*: Kett 451 (Nk., K., Td.) *muľoi̯* 'sarveton lehmä'.

98. **mustoi̯, +mustkoi̯*: SuojK *mustoi̯* 'musta lammas', Kett 451 (Td.) *mušťku̯oi̯.*

99. **must(i̯)oi̯*: TAK *muśťoi,* (Suoj.) *mušťoi* 'mustikka', SuojK, Sun *mušťoi̯,* SalmK *musťoi̯, -n* id. (hl.), Kett 30 (Td.) *muštšoi̯,* 236 *muśťi̯oi̯,* SPOP 28 (Pyhäj.) *muśťu̯oi̯,* 28 (Mundj.) *mušťu̯oi̯.*

100. *+mutsoi̯*: Akonl 52 *mutso* 'keskealine naine', SuojK id. 'vaimo, emäntä', Schw (tr) *mutšo* '(morsian), tyttö', (k) *muttšo* 'äsken naitu nainen', TvK (Seltša) *mu|tšo :-tšon* 'nuori nainen; nukke', KKO² 36 *mut'šokś* (karjTv, trsl. sg.), TAK, Suomi II 8 219 (Suoj.) *mutšoi* 'morsian (TAK)', SuojK (*muttšo* 'nuori vaimo; vaimo [lempeästi tai kohteliaasti puhuen]'-), KKO² 49 (aun., Riipuškala) *mut'šoi̯ks* 'naiseks', SalmK (Salm 80 *mutšoi̯kse* [trsl. sg.]:), Sun *mu|tšoi* 'vaimo (SalmK)'; 'nuori vaimo (Sun.)' : Sun *-tšoi̯ʌe* (all. sg.), *-ttšoʌoi̯* (p. pl.), Kett 148 *mutš|oi̯* (Td.), (Mundj.) *-ᵘoi̯* 'nuori vaimo', 427 (V.) *mut̯šoi̯*: *-tšoi̯* (p. sg.), (Pyhäj.) *mut̯šuo̯i̯*, Kiel I 4 19 *mutšuoiks* (trsl. sg. Pyhäj., Viidana).

101. **mūroi̯*: TAK (Suoj.) *muuroi* 'raaka muuran', AunAS 89 *Muuroi* 'suomuurain', SuojK, SalmK *mūroi̯, -n* id., Sun *mua̯mūroi̯* 'maamuurain', Kett 427 (Nk.) *mūr'öi̯, -tü̆* (p. sg.), (Td., Mundj.) *mūroi̯* (vn. *морошка*), (K.) *mūr'oi̯*, SPOP 29 (Mundj.) *mūrᵘoi̯*, (Seäm.) *mūrᵘòi̯*.

102. *+mönttoi̯*: TVKK *mönttö* 'mönni, karhu', Kett 160, 364 (T.) *möńt'ö* (karhun nimi).

103. *nakkoi̯*: Kett 277 (Uht.) *nakko* (= *ryššä* 'venelane'), SuojK *nakoi̯* s. dem. 'naurissikkara'.

104. *+nastoi̯*: TAK *Nastoi* 'Anastasia', SuojK, SalmK, Sun *Nastoi̯* id.

105. **neitoi̯*: Schw (tr, rhvl.) *neido* 'neito', TAK (Tul. *ńeiď i-*) *ńeidoine* (Seäm. rhvl.) id, SuojK (rhvl.) *neidoi̯ -ń-* id. (*kabuneidoi̯ kau̯ńikkańi, imbineidoi̯. . .*), Kett 451 (Nk., K., Td.) *neidoi̯* (torst. syntynyt, ... lehmän nimi myös), Salm 87 (rhvl.) *N'eit'šoi̯*, ID 55 *neitoi* 'Mädchen' : *neijoin* (karjIng).

106. **nerkkoi̯*: MarttKarjS *nerkko* (esim. vuodentulo ei runsas, Kivijärvi).

107. *+netkoi̯*: Rug *ńetko*: *-n* 'valkean, ruskeatäpläisen lehmän nimi', Suoj, SalmK (*ńekki-*) *ńetkoi̯* id..

108. **nokkoi̯*: TVKK (karjP), Rug (*ana ńokkuo̯! ńokkuo̯ annetah* 'hieroa neniä vastakkain'), Kett 68 (Uht., Vts., *ńokot* n. pl.:) *ńokko* 'nokka; nirkko, kärki (TVKK)'.

109. **nolkoi̯*: SuojK *ńoloi̯*: *-n* 'märkä ihminen (halv.)', *'ńoloi̯h kizata* (= *gu'roi̯h*, mingit mängu mängida)'.

110. *+nuhoi̯*: SKSA J. V. Vartiainen (Salmi) *Nuhoi* 'mäkäräinen', SuojK *ńuhoi̯* 'käärme', 'närkäs ihminen, iso i.'.

111. *näi̯voi̯*: TAK *ńäivöi* 'kuivattu nauris', Suist *ńäiv|ö ~ -öi* 'kuivattu naurisnuoleke', Salm 14, SalmK *ńäi̯vöi̯* 'uunissa kuivattu nauris' (SalmK, hl.).

112. **orihoi̯*: TAK *oŕhoi* 'maamuuran, mesimarja', SuojK *(Rubus saxatilis),* SalmK *oŕhoi̯* id. ~ SuojK *oŕχoi̯*, SPOP 29 (Seäm.) *oŕhᵘòi̯*.

113. **orpoi̯*: SuojK *orboi̯* 'orpolapsi, orpo', 'raukka, onneton ihminen'.

114. **paį̯moi̯*: KKO² 64 (aun., 1882 a. vaimulikus raamatus) *lambahien paimoinnu* 'lammaste karjasena', TAK *paimoi* 'paimen', Suomi II 8 248 *paimoid* (p. sg., Suoj.), SuojK, SalmK, SunT *paį̯moi̯* id.. Aun *akòi̯mpa i̯mòi̯* 'naistenlempijä' (naistekütt).

115. *+paį̯stoi̯*: SKSA J. V. Vartiainen (Salmi) *patšoi* 'paistikas', SuojK *paťšoi̯* 'uunissa paistettu nauris'.

116. *+pau̯loi̯*: SunT *Pau̯лoi̯* (~ *Pau̯šu*) 'Paavel'.

117. **pei̯koi̯*: TAK (Seäm.) *peigoi* 'peukalo', Kett 427 (Nk.) *pei̯goi̯* id..

118. **pei̯poi̯*: SuojK *pei̯b|oi̯* 'peipponen', *-oń²* s. dem.

119. *+pekkoi̯*: SuojK *Pekko* = *Pedri* 'Peeter', Sun *Pekko* (~ *Peš|a, -oi̯*) id..

120. **peroi̯*: TVKK *pero* 'perä (uunin)'.

121. **pesoi̯*: TVKK, Kett 337 (Rug., P., ill. sg. *pežoh*:), TvK (*kondien p.* 'karu pesa') *pežo* 'pesä', MattTver 21 *linduloilla pežot* (n. pl.) 'lindudel pesad'.

122. **pikkoi̯*: TAK *pikoi* ~ 126 *pikkoi,* SuojK *pikoi̯ vähäńi on a̯i̯goa̯* 'vähekese on aega'.

123. **pilvoi̯*: TvK *pi.лbo*: *-n* (eräs sieni), *-ńe* s. dem., SuojK (Moisseinvaara) *bilboi̯sie̯ni* = *bīboi̯* = *vīboi̯*.

124. **poloi̯*: TVKK *polo* 'polasin, *potškoukšen* päässä' (*potškouš* 'vetohihna ahkiossa'), SuojK *poloi̯* 'selkäongen (pitkäsiiman) koho (veistetty, reikä päässä)'.

125. **portimoi̯*: Kett 428 (Uht.) *portimo* ~ (Vts., T.) *-rd-*, TAK *porďimoi* 'kärppa', AunAS 89 *Pordimoi,* Kett 427 (Nk.) *pordimoi̯,* (Mundj.) *pořďimoi̯,* (Pühäj.) *pořďimuo̯i̯,* (Suoju) *pordimuo̯,* SPOP 29 (Mundj.) *pardimᵘoi̯,* (Seäm.) *porďimoi̯*.

126. **pu̇lloi̯*: TVKK ('nuotan laudus, pullo'), TAK 'nuotan polo'), SuojK ('rysän t. nuotan koho') *pullo,* Suist *pull|o, -on, -uo* 'tuohesta tai puusta tehty nuotankoho', Sun *pu.лл, -od* 'verkon pullo'.

127. **pühoi̯*: Kett 451 (Nk., K. lehmanm.), Sun (*pühämpäi̯vää̯ su̯adu lehm* =) *pühöi̯*.

128. **pǟskoi̯*: TAK *peäsköi* 'pääskynen', SalmK *korbipi̯ä̯sköi̯* 'tervapääskynen' (hl.), SuojK *pe̯ä̯ťšköi̯,* Kett 148 (K.) *pi̯ä̯sköi̯,* (Td.) *pi̯ä̯ťšöi̯,* (Mundj.) *pi̯ä̯ťšᵘöi̯,* Sun *pi̯ä̯ťšöi̯* id., Kiel I 5 25 *Piätšüöi* 'pääskynen', SPOP 29 (Mundj.) *pi̯ä̯ťšküöi̯,* (Seäm.) *pe̯ä̯ťškᵘöi̯*.

129. *+pätkoi̯*: TAK *peätköi* 'perjantaina syntyneen lehmän nimi', SuojK *pe̯ätköi̯* id., Kett 451 (Nk., K., Td.), Sun (*piäťńitťšää̯ suą̆du lehm* =) *piätköi̯*.

130. **pölloi̯*: Suoj *pöllö* (lintu; henkilö).

131. *+pöp(p)oi̯, +pupoi̯*: Kett 6 (Ks.) *pöpöheinä* 'koerputk', 6 (Ks., 'karhu'), 178 (Vts., ~ *kontie̯*), MarttKarjS *pöppö* 'karhu, karhun vähän mielyttelynimi (Vuokkiniemi' ümbrus, MarttKarjS)', SuojK *böböi̯* (~ *buboi̯*) 'käärme' (lk.), 'lapsien pelotussana', Aun *bubòi̯* (lasten pelätyssana).

132. *+pöroi̯*: Rug *šitta|pörö* 'sittipörriäinen', TvK *-pǿrö* 'paskapörö', SuojK *pöröi̯* 'suuri maha', 'pieni olento' (*vazap.* 'vasikapõnn', *lapsip.*), Kett 6 (Pyhäj., Mundj.) *sidböröi̯* 'sontiainen', Sun *šidböröi̯*, *-d* id., SPOP 29 (Mundj.) *šidbörᵘöi̯*, (Seäm.) *šittupöröi̯*.

133. *+pötsoi̯*: Kett 58 (Uht.) *pö|ťšö* : (in. sg.) *-ťšöšš* 'vatsa' (lk.) ~ *pötťšö*, Rug *pö|ťšö* : *-ˌťšön* id., TvK *pötšö* : *-ˌtšön* 'vatsa (etenkin lapsen)', 'hauisliha, pohkealiha', Schw *perehen-pötšö* = *ken viikon šyö* (kes palju sööb, söömar), SuojK *pöťšöi̯* 'pötsi, suuri maha, maha (halv.)', Sun *pötťšöi̯* 'pötsi'.

134. **pöroi̯*: TAK *püöröi* 'linkku ovessa; pyöreä piirakka', SuojK *pyörö* (pyöreitä piirakoita) ~ *püǫ̆röi̯* 'pyörä, kiekko', 'säppi, linkku', 'eräs piirakka (pyöreä)'.

135. **rastoi̯*,? **ratsoi̯*: TAK 141 *ratšoi̯* (Suist., ~ Seäm. rhvl. *rattšilinduine*) 'rastas', SuojK *raťšoi̯* 'rastas', 'aisakello, tiukunen' (? ~ piltl. *hauǫ̆giraˌďžoi̯* 'rutikuivattu hauki').

136. *+rēppoi̯*: TVKK *rieppo* 'nauriista tehty juoma', KL 23 id. 'getrocknete Rübe', Suist *ri̯ep|po* : *-on*, *-puo* 'naurisvesi..., juodaan paastoaikana', Rug *riep|po* : *-on* '*kiˌtšusta* laadittu juoma', Salm 62 *ri̯epoi̯*, SalmK *ńäi̯vöi̯ ri̯epoi̯* : *-n* 'kuivatuista naureista päässyt mehu sekotettuna veteen' (hl.).

137. **rę̆ŋkoi̯*: SuojK *reŋgoi̯* 'suu', *reŋgoi̯ŋkie̯ľi* 'suulas ihminen' (sõim.).

138. **repoi̯*: Vir 1904 42 Mikkola (XVII sajandi alguse dokument karjP) *ребо* (*rebo*) : 43 *ревости* (*revosta*) (el. sg.), Kett 428 (Uht.) *repo*, TVKK (~ 179 kohanm. *Reboťa*), KL 23, Kett 113 (Rug., *revoksi* trsl. sg.:), 428 (T. *revot* n. pl.:), Rug (*rebon* g. sg., *rebontuлet* 'revontulet':), TvK (*revon* g. sg.:) *rebo* 'repo (TVKK, TvK)', MattTver 21 *-loilla* (ad. pl.), Kett 114 (Uht., Vts., T.) *revontulet*, AunAS 88, TAK *reboi* 'repo, kettu (TAK)', SuojK, Salm 20, 45, Sun, Kett 427 (Nk.) *reboi̯* id., Aun *emäreb|òi̯* : *-oi̯n*, *-oi̯du*, *-олoi̯n*, *-олoi̯* 'naaraskettu', Kiel I 4 17 *rebuoi* (vrt. Viron *rebane*), LVHA II 132 *rebᵘoi̯* (Mundj.), Kett 427 (Pühäj.) *rebuǫ̆i̯*, (Suoju, n. sg.) *rebuǫ̆*, SPOP

(Mundj.) *ŕebᵘöi̯*, (Seäm.) *rebᵘöi̯*, ID 120 (karjIng) *reboi* 'Fuchs' ~ 135 *repoi* : (g. sg.) *revoin* : (p. sg.) *reppoja*.

139. *+rosmoi̯*: Aun *blinarožmoi, -n* 'blinatahdas', AunJoh 25 *лoądi rožmoi̯n sülles* 'tegi muda süljest'.

140. **ruskoi̯ I*: TVKK *ruško* 'rusko', Kett 26 (Uht., Vts., Ks., Ls., T., P.,) *ilda-* ~ *iltaruško*, 283 (Uht.) *kevätruško*.

141. **ruskoi̯ II*: Kett 26 (Uht. lehmanm.: *ruškol'lüpsīń*), 451 (T.), Rug (*-n* g. sg.:), Schw (*ruššon*:) *ruško* 'ruskea lehmä (Rug., Schw)', AunAS 89 *ruskoi* 'ruskea', SuojK *ruskoi̯* : *-n* 'punainen lehmä'.

142. **räpoi̯*: TAK *reäpöi* 'muikku, muje', SuojK *ŕeąpöi̯* id., Kett 427 (Mundj.) *riąpöi̯* 'muikku', SPOP 28 (Pyhäj.) *riąpᵘöi̯*, 29 (Mundj.) *riąpᵘöi̯*.

143. *+rökkoi̯*: TVKK ('rakko'), Kett 68 (Uht. 'rakko, rakkula' : *rökön käteh nošti*), Rug (*rökön* 'näppylä [johon märkää tulee]' :) *rökkö*, TvK *ŕök|ḱö* : *-ön* 'märkä rakko, joka itsestään tulee'.

144. *+sentsoi̯*: TVKK *sinttš|o* ~ *-ö* ~ *sintšo* 'porstua (v. *сьнцы*)', Schw *šin'tšo* : *-n* id., TAK *senttš|oi* ~ *-öi*, Suomi II 8 261 (Suoj.) *sintšöi*.

145. *+šiloi̯*: TAK (*šiilahaine-*) *šiiloi* ~ *tšiiloi* 'nokkonen', SKSA J. V. Vartiainen (Salmi) *tšiiloi* id., Suist *ťšiiloi* id., SuojK *ťšīl|oi̯* (~ *-ahańi*) id., Kett 427 (Nk.) *šīloi̯*, 144 (Vts.) *žīloi̯* id.

146. **sokkoi̯*: Kett 142 (Uht., Vts.) *tšokk|oh* ~ *ťšokk|oh* ~ *-osih* 'sokkosilla', TvK *tšok|ko* : *-on* (eräs kisa, ~ *-ko|ńe, -žin kiżatah* 'pimesikku mängitakse'), SuojK *ťšoąk|ko* : *-on* 'sokkosilla ollessa silmillä pidettävä liina', *ťšoąkoi̯ńiǩka* 'sokko'.

147. **sonsoi̯*: TAK *tšondžoi* 'sonsari, kirppu', Kett 428 (V.) *tšon'džoi̯*, (Mundj.) *tšoń(ď)žoi̯*, (Pühäj.) *tšońďžuoi̯* id.

148. *+sōpoi̯*: Kett 115 (Vts., Ks., *-lla* ad. sg.:) *šuąpo*, TAK (*suobikki* Kid.-) *suoboi* 'lauantaina syntynyt lehmä', SuojK, Sun (*suąbattaą suądu lehm oą s.*) *suąboi̯*.

149. *+sulhoi̯*: TAK (Seäm., rhvl.) *sulhoi̯* 'sulho', AunJoh 9 *suлhoi̯* 'peigmees'.

150. *+svättoi̯*: TVKK *svoattu* ~ *svoatto* 'lanko, ylimalkaan lankouden kautta sukulainen (v. *сватъ*)', Schw *svua|tto* : *-ton* 'sisaren miehen (~ veljen vaimon) isä t. veli'.

151. **tättoi̯*: KKO[2] 64 (aun., 1804 a. palverm.) *Taatto*, TVKK *toatto* 'isä, pappa; (karjP) miehen isä, appi' : 179 *toattojańi* (p. sg., Poanajärvi), *toattoľa*, KKO[2] 32[1] (Tihvina), Kett 185 (Uht.) *tuątto*,

[1] Säälsamas : *nu tuąttoi̯ šanō* . . . tuleks vist tõlkida 'no isa ütleski', nõnda et *tuąttoi̯* < *tuątto i* (< vn. *u* 'ja').

Kett 187 (P.). *tõttohože,* (Nk.) *tuą̆ttoheze,* MarttVk, Schw (m,to,p), AunAS 87, MattTver 5, 10 *tuatto,* TAK 133 (*toatta-* tüvi:), Akonl 52, Rug, Suomi II 8 249 (Suoj., 257 *toatoin hebo*:) *toatto,* SuojK *to̯atto* ~ (lk. *tata* ~)*tato̯i,* Salm 25 *tuą̆|tto, -ttuą̆* (p. sg.), *-tal* (ad. sg.), *-tat* (n. pl.), *-ttoi̯las* 'isän kotona', Schw (to) *tuatoindim* 'isintimä'.

152. **taloi̯*: TVKK (hv.), KL 23 ('Gehöft'), Kett 428 (Uht., T.) Schw (m, p, k, tr, tet), TvK *talo,* Kett 428 (Uht.) *talompoi̯|ka,* (T.) *-ga* 188 (Uht., Vts.) *omašša taloššah* 'omas talus', MattTver 13 *talošša* (in. sg.), Rug *тало* 'talo', TAK *taloi* id., *taloin-poiga,* Suomi II 8 219 (Suoj., p. sg. *taloida* :), SuojK (*talo* ~), Salm 20, Kett 427 (V., Nk., = veps. *kodi*) *talo|i̯,* (Nk. p. sg.) *-i̯a,* Aun *beśodutaл|oi̯, -oi̯n* 'talo, jossa „*beśodu*" pidetään', AunJoh 12 *taлoi̯n vägi* 'majarahvas, pere', Kett 427 (Pyhäj.) *taluo̯i̯,* ID 79 (karjIng) *taloi* 'Haus'.

153. **tihoi̯*: SUSA XXXIII,3 4 Toivonen (aun.) *Tjihoi,* TAK (*ťihi* ~) *ťihoi* 'pieni hyttynen'.

154. *+timoi̯*: SuojK *T'im|o* ~ *-oi̯* 'Timoteus', TAK *Timoi* 'Timo', SalmK, Sun *T'imoi̯* id., SPOP 28 (Pyhäj.) *timuo̯i̯.*

155. **tortoi̯*: Schw (to, p) *tordo* 'oluttiinu'.

156. **tüttoi̯*: TVKK, KL 23 ('Mädchen'), Kett 428 (Uht., T.), SuojK *tüttö,* MattTver 24, Schw *tyttö* ~ Schw *ťyttö,* Akonl 43 *tyttyä* (p. sg.), TvK, Rug *tü|ťtö* : *-tön* 'tyttö; tytär (TvK)', 'tyttö (Rug.)', SalmK *igätü|ttö* : *-tön* 'ikätyttö' : Salm 14 *tütöksE* (trsl. sg.), TAK *tüttöi* ~ *tütöi* 'tyttö', SuojK *tü|töi̯* 'tyttö, neito', Suomi II 8 219 *-ttöi*(*dä*) (p. sg.), ID 120 (karjIng) *tüt|töi* 'Mädchen': 68 *-töjä* (p. sg.), 69 alam. 1 *-tölöjä* (p. pl.).

157. **tätoi̯*: TAK *ťäďöi* dem. (= *ťäďi*) 'täti', SuojK *ťäďöi̯* (~ *ťäďi*) id.

158. *+töntsoi̯*: TAK (Suist., Kid.) *tönttšöi* 'marjahilla', Salm 11,103 *tońťšöi̯* (marjoja ja jauhoja sekotettuna yhteen), SuojK *tońďžöi̯* (eräs ruokalaji).

159. **saį̆voi̯, +tsaį̆voi̯*: TAK *tšaivoi* 'saivar', 'soimasana hitaalle', Kett 417 (Nk.) *tšaį̆voi̯.*

160. *+tsi(i)hoi̯*: Kett 427 (Mundj.) *ťšīhuoi̯* 'musta viinimarja', *ťšīhoi̯, -d* id., SPOP 28 (Pyhäj.) *ťšihuo̯i̯* 'sianpuola'.

161. **sisoi̯, +tsitsoi̯*: TAK 140 *tšidžoi* 'sisar', Suomi II 8 219 (Suoj., p. sg.) *-da,* AunAS 87 *tšitšeińi* 'siskoseni', Sun *ťšiďž|oi̯* (~ *-i*) 'sisar vanhempi t. nuorempi', Kett 427 (Nk.) *ťši̯ďžoi̯* (~ *ťši̯ďži*).

162. *+tsiu̯tsoi̯*: TKA *tšiu|džoi,* ~ *-tšoi* ~ *tšiv|džoi* ~ *-tšoi* 'varpunen', SuojK *ťšiŭ̯ďžoi̯* ~ *-̯ťšoi̯* (~ *ťširkku*) id., Kett 142 (K.), SPOP 28 (Seäm.) *ťšiŭ̯ďžoi̯.*

163. *+tsuhoi̯, ? +tsupoi̯*: Kett (Uht., Vts.) *hauki-tśuho* 'hauen poika', SuojK *tśuboi̯* 'pieni (kesäinen) kala'.

164. **ukkoi̯*: SUSA XXXIII,3 13 Toivonen (aun.) *ukonkari* 'vikerkaar', TVKK, Kett 216 (T.: *u. ďürüi̯äu̯* 'pikne müristab'), Rug (*ukonkoari* 'vesikaari':), KKO[2] 31 (Tihvina 'vanamees'), TvK (*ukonveṁṁeľ* 'sateenkaari':), SuojK, TAK, AunAS 90 (86 *Ukoine* ~) *Ukko, ukko* 'ukko, äijä; isoisä; ukkonen (TVKK)', *'ďiedo,* isoisä; ukkonen (Rug.)', 'ukko, ukkonen (TvK)', 'vanha mies; aviomies etc. (SuojK)', 'ukko (TAK)', Kett 128 (Uht., g. pl.) *ukko|i̯eñ* ~ (T.) *-loi̯en* ~ (Td.) *ukoi̯ďen,* TVKK, Rug *ukko-varv|aš* 'iso varvas', SuojK *-as* id., *ukkorosvo* 'suurrosvo', SalmK *iżäuk|ko* : *-on, -kuo̯, -koloi̯n,* Kiel. I 5 9 *ukko* 'ukko', Sun *ukk, -ot* (p. sg.) 'aviomies' (SunT *ukk◡oo̯, ukko üö̯kš*), ID 43 (karjlng) *ukko* : *ugon* 'ein alter Mann'.

165. *+urtsoi̯*: SuojK *uŕ◡tśoi̯, -n* s. 'aika poika, etevä'.

166. **ū(k)koi̯, *ūhkoi̯, +ūtsoi̯*: Kett 86 (Uht., Vts., Ls, ad. sg.) *ūkolla* : *ūko* (n. sg., interj.) 'pikku vuona (86 Uht.)', Rug *ūgo* : *-n* 'lammas, joka ei ole vielä kantanut', SuojK *ū◡ďžoi̯* : *-n* 'uuhiskaritsa'.

167. **vahvoi̯*: TVKK *vahvoṅe* 'vahveroinen, punainen karvasmakuinen ruokasieni', Schw, TvK *vahvo* '(eräs ruskea sieni, TvK)', 'maitosieni (Schw)', SuojK *vahoi̯* ~ *vahvoi̯* 'vahveroinen' (hv.).

168. *+vali̯oi̯*: TAK *vaľľoi* 'pannukakku', SuojK *vaľľoi̯* (eräs piirakka).

169. **vapoi̯*: TAK *vagoi* ~ (Kid.) *vavoi* 'vadelma', SuojK *vagoi̯* id.

170. **varoi̯*: TAK, Suomi II 8 271 (Suoj.) *varoi* 'varis', SuojK, Kett 165 (K.) *varoi̯* id., SalmK *ńolgivaroi̯* : *-n* 'jonka suusta kuola juoksee' (sõim.), Kett 427 (Mundj.) *varu̯oi̯,* (Pühäj.) *varuo̯i̯,* (Suoju, n. sg.) *varuo̯.*

171. *+varvoi*: TAK *Varvoi* ~ *Varboi* 'Barbara', Sun *Varvoi̯* id.

172. **vēroi̯*: TVKK (karjL) *viero* 'vieri' (*aida-vierošša* 'aia ääres', *dorogan vieroh* 'tee äärde'), Schw id., Rug *doroga|viero,* TvK *-viero* 'tienvieri', Sun *ai̯daa̯vie̯roz* (in. sg.) 'aia veeres', Kiel. I 5 19 (Mundj.) *vieros* 'vieressä'.

173. **vei̯kkoi̯*: TVKK, Kett 428 (Uht., T.), JyvK (*veikka* ~), Rug, Schw (m), TvK (*veikon* g. sg.:) *veikko, vei̯kko* 'veikko (TVKK)', 'veikko, veli, ystävä (Rug.)', Kett 187 (Nk.) *vei̯kkoheze,* 427 (Td., : *vei̯kin* g. sg.; Nk.), Sun (*-d:*) *vei̯kki,* TAK (~*veikki* Kid.), Suomi II 8 248 (Suoj.) *veikoi* 'veikko (TAK)', Sun *vei̯|koi̯,* (p. sg.) *-kkoi̯d, -kkoloi̯d* 'veli (vanhempi sekä nuorempi)'.

174. **ve̯ntoi̯*: TvK *vendovieraš* 'ventovieras', SuojK *vendoi̯ vie̯rahat* 'võhivõõrad'.

175. **virpoi̯*: TAK, Suomi II 8 275 (Suoj.) *Virboi* 'Palmusunnuntai', SuojK *virboi̯, -n ~ -pühämpäi̯vä* id., Sun *birboi̯ : -n* 'palmusunnuntai' (*birboi̯viittš* 'pajunoksa palmusunnuntain aikaan').

176. **ämmoi̯*: TVKK, Kett 206 (Uht., Vts., T.), Rug, JyvK *ämmö* 'isoäiti (TVKK, Rug., JyvK)', 'mummo (Kett 206)', '=*muą̆mom‿muą̆mo, tuą̆tom‿muą̆mo* (Kett 282, Uht.)'.

§ 30. Karj.-aun.-ld. § 29 üldloetelu *oi̯*-sõnavara etümoloogiline jälgimine on nüüd järgnevate ridade ülesanne.

1. *ahmo, ahmoi̯, hoahmoi, huą̆hmoi̯, huo̯hmoi̯* (*h*-algulised kujud *hoamata* 'ahneesti kerätä syliinsä' verbi mõjuga seletand Ojansuu Vir. 1904 14) < **ahm(a)-oi̯*, mille *a*-line põhitüvi nähtaval karj. *ahma*, aun. *ahmu* 'ahma', sm. *ahma, an* 'ursus gulo, Vielfrass'. Täpne deminutiiv-vaste lhk. 58 sm. **5.** *ahmo*.

6. *puą̆po, boabo, buą̆boi̯, baboi̯* < *+ba(a)b(a)-oi̯*, *a*-tüvelisena (peegeldub see näit. aun. *boabu*-s lhk. 132) laenatud ja idasm-ni tungind *paappo* 'hebamme' kujul, vt. Mikkola' BWS 80; lisaks obs. ingRos *pabo* 'moor, eit; nõidmoor'. Paralleelselt samuti laenatud ja deminutiviseeritud vadj. vI, Jp *babo* (vt. lhk. 57), veps. **1.** *bab|i̯i, -ō* § 36, ? e. setu (IT O. Loorits) *pabo~pappò* 'lastehirmutis'.

7. *buaťko, buą̆ťkoi̯* < *+bātk(a)-oi̯*, meelitusnimena deminutiviseerund laen vn. sõnast *батька* 'родитель, отецъ' (Dal') vastega vepsTk *baťško* 'isä; pappi (puhuttaen hänen itsensä kanssa)'.

8. *bobo* < *+bob(a)-oi̯*, deminutiviseerund laen, vrd. (vt. ju Ojansuu'd KAÄH 3) vn. *боба* 'дѣтская игрушка' (Dal'), mille otsene *a*-line järeltulija aun. *boba* 'kukka', vrd. ka veps. *bobaine* lhk. 132, vepsTk *bob|a, -ad* 'leikkipallero', *bobušk* 'lasten leikkikapine'. Tähendusareng 'mängukann' ~> 'lill' on vahest sündind karj.-aun. alal, vrd. lhk. 24, sellest pikemalt Kalima'l SUST LII 87.

9. *bokko, -bokoi̯* spetsiaal-karj. sn. vist küll ainult juhuslikult tuletab meelde sm. *pukki* 'bock' (< germ., vt. Bibl. Verz.) sõna, ise kuuludes algselt lastekeelis-deskriptiivsete (vrd. lhk. sm. 90 *kippoi*) liiki, vrd. e. *poksama, poksahtama* (d) 'ein Mal knallen, klatschen, knacken machen, einen schallenden Hieb versetzen', sm. Lnr *pukata* (? vrd. *pukki*) 'stånga som en bock, stångas, knuffa, skuffa, stöta' jm. deskriptiiv-verbe.

10. *Boų̆dźoi̯* meelitus-sõnana deminutiviseerund hiline laen, vrd. vn. *бóженька* 'Богъ' (lk.), 'образъ, икона' (Dal'), (vok.) *Боже* 'jumal'.

11. *ďiedo, ďiädö, ďieďoi̯, ďiädoi̯* < *+dēd(a)-oi̯*, saabund eelmise kombel, vrd. vn. *дѣдъ, дѣда* 'отецъ отца или матери' (Dal') (*a*-lisenagi laenatud näit. vepsTk-sse: *ded, -ad* 'isänisä').

12. *dušoi̯* < *duš(a)-oi̯* samuti hilise laenu deminutiviseerumise tulemus, vrd. vn. *душа* 'безсмертное существо, одаренное разумомъ и волею '('hing', D a l'), meelitl. *дýшенька* ka tähend. 'kallim'.

13. *ďeädö, ďiäďö* < *dād(ä)-oi̯*, nagu eelminegi, vrd. vn. *дя́дя* 'братъ отца или матери' (D a l'), täpne tutetusvaste veps. **6.** *ďäďō* § 36 (~ vepsTk *ďaďa* 'setä').

15. *enzoi, endžoi, eńdžu̯oi̯* jne. < **ensi̯(ȣ̈)-oi̯* (-*i̯ȣ̈*-ainese kohta vt. § 37 s. v. **47.** *tuli̯ō*) *ens(i)-oi̯*, tuletund *ensi-* ~ tüvest pro *ente-* (vrd. lhk. 22 *kesi-* ~ **kes[i]-oi̯*) samuti nagu teistuletuslik vaste sugukeelis: aun. *en̮ďžikki*, e. *Eesik*, sm. *Ensikki*, vt. O j a n s u u' KAÄH 56, KSN 24.

16. *edenöi* <| **etan(a)-oi̯*, deminutiiv *a*-lisest germ. (vt. Bibl. Verz.) laentüvest, mis veel esineb lmsm-s: sm. *etana* 'limax agrestis, nackte Erdschnecke', karj. *edona* (< **et[ana]-oi̯* + *etana* kontamin.?) id. *ede-* pro *eda-* rahvaetümoloogilisest nõjumisest tüvele *ede-* (*edeh* 'eteen' jne.). Täpseks dem-vasteks § 36 veps. **7.** *eďinō*.

17. *edoi̯* < *et(e)-oi̯*, vrd. tüve karj.-aun. *ede-* (*edeh* 'eteen' jne., n. sg. *ezi*), mille vasteid lmsm. ja kaugemais sugukeelis vt. B u d e n z i'il MuSz 778—9. Tuletise võimalikust adjektiivsusest edasi § 45.

19. *gurboi̯* < *gurb(a)-oi̯*, dem-tuletis laensõnast karj. *gurba*, aun. *gurbu* 'kyttyrä', vrd. vn. *горбъ* 'küür'.

20. *guŕoi̯* < *gur(ȣ̈)-oi̯* pro **kūr(ȣ̈)-oi̯* lastekeelse tüvekäsitelu kaudu. Tüve normaalvasteid sugukeelist (? e. *kuurd* g. *kuuru* 'Krümmung, Zusammendrehung', sm. *kuurossa, kuuropiiloset* 'peidumäng' on esitand O j a n s u u, vt. KAÄH 2.

21. *hǫa̮hkoi̯, huǫa̮hkoi̯* < **hāhk[a]-oi̯* lambanm., tuletund *a*-lisest tüvisõnast (eL [*h*]*aa̮hk*, vadj. *hāhka* jne.), mille lmsm. etümoloogia kohta vt. S a a r e s t e' LVK I 266—7.

22. *haikko, hai̯koi̯* arvatavasti on mingi **hai̯kka-* verbitüve *-o*-line teonm. (vrd. sm. **114.** *-haukko* lhk. 94; karj. *haikottele-* [refl.] 'haukotella', aun. *haikosta-* [refl.] 'haukottaa', e. *haigutama, haikuma* 'gähnen' verbid on sellest edasituletised), mis halvutus-sõnana sisukohaselt deminutiviseerund. Vaste e. *haik* g. *haigu* 'Trödler, Zauderer, der mit nichts fertig wird', *sea-h.* 'Maulaffe' tähendusarenguga 'haigutus' > 'haigutaja, köhmija'; ? sm. Lnr *haukko, haukon* 'gapets l. munnens öppnande, gäspning, gäsp', § 20, 21 *-haukko* siiakuuluvuse võimalus olemas, *au̯* ~ *ai̯* vahelduse paralleeli vrd. § 41 s. v. **lau̯kkoi̯*.

26. SuojK *hīnoi̯* musta lamba nimena ja selle tuletuslikult täpne vaste sm. **24.** lhk. 60 *Hiilo* härja-(? lehma-)nm., Renv *hiilo, on* 'bos nigri coloris, kohlenschwarzer Ochs', 'nigrum l. ustum quidvis e. c. rapa assa' < **hīl(e)-oi̯*, algtähendusega 'söeke' (? 'söene',

? 'söekarva', tuletise adjektiivsusvõimalusest vt. § 45). Põhitüveks olnud lmsm. *hīle-* : karj. *hiili*, aun. *hiili* 'hiili' (tüvi *hīle-*), sm. *hiili, len* 'carbo, pruna, Kohle', vepsL *hiĺ* id.

29. *hoŋgoi, hoŋgoi̯* < **hoŋk(a)-oi̯*, deminutiiv-(? adjektiiv-, vt. § 45) tuletis *a*-tüvelisest sõnast (semasioloogiliselt vrd. sm. *haapa* 'espe' ~ *haapio* 'espener kahn' paralleeliga põhjendust Toivonen'i poolt FUF XV 71) aun. *hoŋgu* 'honka', sm. *honka*, veps. *hoŋg* 'mänd', e. vasteid *oŋg* jm. vt. Saareste'l LVK I 28.

30. +*häkkö* < +*häkk(ä)-oi̯* pro **härk(ä)-oi̯* (lastekeelne moodustis, vt. Ojansuu'd Vir. 1904 18, sellepärast vaevalt tarvis siin Rapola' Diftg. 60 viisi näha *-kkoi̯*-list sekundaartuletist) sõnast aun. *härgü* (tüvi *härgä-*) 'härkä' jm. lmsm. keelis, vt. etümoloogia kohta (< balti keelist laenatud, vrd. leedu *žirgas* 'Ross') Thomsen'i BFB 249—250.

31. *höllöi̯* < **höll(ä)-oi̯*, vrd. sama deminutiivi ja ta aluseks olnud *ä*-tüve sm. *höllö, ön* ~ *höllä, än* s. 'status rei haud compactæ, lockerer l. pausiger Zustand'.

33. *höünö* < **heün(ä)-oi̯*, dem-tuletumise alustüvi sm. sõnas *höynä, än* adj. 'mente parum captus, nonnihil stolidus, albern', ? vrd. ka veps. LVHA I 83 *heunęz*, pl. *heunhed* 'sulg' (sääl Kettunen peab kahtlevalt võimalikuks isegi sõnaperet sm. *höyhen* jm. viia kõnesoleva tüübi alla: ? < **heühen* < **heüneh* metateesselt).

34. I *höüdöi, höudöi̯* < **heüte-* (? **heite-*)*oi̯*, millise sm.-ugri tüve kohta (e. [*koera-*] *ðiź-pū* 'Wasserholunder [*Viburnum opulus L.*]', sm. *heisi*[*-pensas, -puu*] 'viburnum opulus, sambucus nigra') vt. Bibl. Verz..

35. II *höüdöi̯* < **heüte-* (? **heite-*)*oi̯*, millise deminutiivtuletise etümoloogiliselt selgitamatuna (või on ta kuidagi identne eelmisega?? — sel arvamisel Ojansuu Vir. 1903 118—9) põhitüvena vrd. sm. *höysi, in* 'tænia in intestinis e. c. piscium l. hominum, Bandwurm' ~ *-mato, heisimato* id., vepsL *heiže* : *heišked* 'kõhuussid' (nii sm-s kui ka vepsas *-s-* üldistund kogu paradigmisse).

41. *juomoi, i̯uomoi̯, i̯uamoi̯, ďuomuoi̯* < ? **i̯ōm(a)-oi̯*, tuletis *i̯ō-* 'trinken' v-tüve *ma*-noomenist või *m* ~ *v* ~ *p* vaheldusega (vt. Ojansuu'l KAÄH 63) seletuv *oi̯*-deminutiiv-vaste *i̯ōpu-* 'betäubt, trunken werden' tüvest tuletund muude lmsm. keelte (e. *i̯ōvi̯k* jm., sm. *juovikka* ~ *juovukka* jm., karj. *i̯uomuŋgańe* jne., vt. Saareste' LVK I 46) vastava marja nimetusile.

42. *i̯uono*, ? aun. laen (vt. § 31 lhk. 163—4) sml-st, kus ootuspäraselt lhk. 62 **51.** *juono* < **i̯ōn(ę)-oi̯*, millise (? deminutiiv-, ? adjektiiv-, vt. § 45) tuletise tüvisõnana esineb lv. *juōń* pl. *juōnd* 'Anlauf, An-

satz; Bewegung, Schuss; Anstrengung' (*ütâ juõndâ júokš* 'mit Anstrengung laufen, in einem Ansatz laufen'), e. *jõń* g. *jõne* 'Strich, Streifen, . . .', sm. Lnr *juoni, juonen* 'lång rad, sträcka, linie, rand, . . . ', SuojK *i̯uo̯ńi.*

43. *ďou̯tšoi̯* < **i̯ou̯ts(ei̯nei̯)-oi̯,* põhitüvena vrd. karj.-aun. *joutšen* (tüvi *jouttšene-*) 'joutsen', selle uurali etümoloogia üle vt. Paasonen'il Beitr. 181, alam..

44. *jäńö, i̯änöi̯, i̯änöi̯, ďänöi̯* jm. < **i̯än(ikse)-oi̯,* vrd. lv. (Sal.) *jänds* 'Hase', e. *jänes* g. *jänese, jänekse,* sm. *jänes, eksen ~ jänis, iksen,* karj. *jänis* id.. Täpsed deminutiiv-vasted Jp vadj. (vt. lhk. 57) *i̯äńo,* sm. Lnr *jänö* 'hare (*jänis*), liten hare', **58.** lhk. 63 *jänö,* (Ingeri rhvl., karjalapärane) *jänöi, i̯änö,* veps. **15.** § 36 *i̯äńō,* vrd. ka e. MMg (lk.) *näńù* 'jänes'.

46. *kańńoi, kańnoi̯* <| **kantoi̯,* vrd. karj. *kanda,* aun. *kandu* 'kanta', e. *kand* g. *kanna* (*kann*) 'Ferse, Hacken (am Fuss, Strumpf, Stiefel), Fuss, Fussgestell, Untertheil, Hintertheil', sm. *kanta, nnan* 'calx pedis, . . . Ferse', 'eminens l angulatum quid, vorragender l. eckiger Theil', vepsL *kand, -an* 'kand, tald'. *-ńń , -ńn-* pro *-nd-* (vt. edasi § 33 lhk. 166) analoogia teel üldistund *-ikkoi̯*-tuletuslikust aun. vastest, vrd. Suoj *kańńikkońi* 'pieni kannikka'.

48. *kiekko, kiei̯kk, -kiei̯hkoi̯* < ? **kēhk(ä)-oi̯,* millise tuletumise alla käib ka O j a n s u u' järgi, KAÄH 44 (sm. *-hk-* > *-kk-,* vrd. sm. *tuokkonen, tokkonen* < **tõhkonen, vuokko* < **vuohko* jm. O. järgi LMÄHK 106), sm. **71.** lhk. 64 *kiȧko, kiei̯ko, kiȧkko,* Renv *kiekko, kon* 'trochus l. discus puerorum, rota, Wurfscheibe, Rad'. Aluseks on siin olnud vahest ju algsm-s (vrd. *uukko* < **ūhk-* lhk. 110) primaaristund **kēhä* < **kēhikkä* sekundaartüvi, mis lmsm. keelis sugugi mitte haruldaste (vt. näit. R a p o l a Vir. 1921 28—9, H a k u l i n e n Vir. 1922 55) lühid- ja pikkvokaalsuse kõikumiste tunnustatavuse juures tugeva küsimusmärgiga võiks ehk rinnastuda tüvele *kehä* 'Kreis' (selle sm.-ugri etümoloogiat vt. P a a s o n e n'i Beitr. 115, 263). Sama tüve tuletisist võrreldagu eriti sm. *kiehkerä, än* (Tav.) 'celer, velox' (algsemalt 'pöörlev'), *kiehkura, an* 'sertum, corona orbicularis, Kranz, Kreis', *kiekara* 'trochus l. discus puerorum lusorius, Wurfscheibe', vepsTk *ķehk|er, -art, -rad* 'pyöreä, -hkö'.

49. *kelo, keloi̯* andmete puudusel kaugemale jälgimatul, kuid SuojK edustuse põhjal *-oi̯*-deminutiivide liiki kuuluval sõnal on kindel vaste märgata olnud sm-s Lnr *kelo* 'förtorkad l. barrlös furu', Ilom *kel|o, -on, -oo* 'vedessä ollut puu, kelo, mädännyt p., kuivanut p.', PuustKiihtel id. 'pystyssä kuivanut petäjä'. K e t t u n e n on küsimusmärgi all KodVok 174 viimasega rinnastand ka e. *ķelù* (< **ķeloi̯* ?) 'äusserst mager' („*ķèhnà naGù ķelù* . . .“), kuid semasioloo-

giliselt usutavam tundub O j a n s u u' oletus KAÄH 61: e. *kõlu* < **kẹlvo* '1) Hülsen, spreuartiges, sehr leichtes Getreide, verdorbenes Heu; 2) dünne Haut unmittelbar über dem Leibe; 3) Erbsenschote', millega loomulikult liitub K e t t u n e n'i esitatud piltlik tähendusvarjund, tähenduslikult vrd. karj. *kelmu* 'hieno kuori' ~ *kelvo*. E. Vaiv *kelò* 'sööt', ingRos *кело* 'kesa' siiakuuluvus semasioloogiliselt??

50. *kero, ḱero, keroi, -keroi̯, kerʷoi̯* < **kẹr(ə̑)-oi̯* kuulub tüveldasa kahtlemata ühte sn-perega sm. *kero* 'kehle, gurgel, rachen, schlund' (*avokero, huusi täyttä keroa*), *kerus* id., veps. (A h l q u i s t'i järgi) *kerus* 'kehle, gurgel', e. *kõri* 'gurgel, kehle, luft- od. speiseröhre; schlund, strudel', mille ühes kaugemate vastetega kunni permi keelteni on esitand W i c h m a n n, vt. FUF XII 128, ja milledele lisatagu veel vadj. Must 172 *kõri, kõrimus* 'kero, kurkku', Jp *kẹri*. Neist tuletusvasteks kõnesolevaile karj. sn-kujudele on vaid sm. *kero* (< *-oi̯*).

51. *kezoi, kezoi̯* < **kes(ä)-oi̯*, mille põhitüveks olnud vähemalt mordvani ulatuv (*ḱizẹ, ḱizä* 'sommer; jahr' kujul, vt. P a a s o n e n'i Mordw. Chrest. 79, temalt ka muude ebaõnnestund ühenduste arvustus Beitr. 116—7) sn. karj. *kežä* ~ *kezä*, aun. *kezä* 'kesä, suvi', sm. *kesä, än* 'æstas, tempus æstivum, Sommer' jm. lmsm-s. Tuleb oletada tähendusvarjundi nihkumist '(?) suveke' > '(suve)suplus' või tuletise adjektiivsust, vt. § 45. Samatüvelise Tallinna vana nm. *Kesoi* kohta sm-s (selle appellatiivtähendus '„suvipõld", kesa[põld]') vt. lhk. 127.

52. *keǯšoi̯* ja selle e. lhk. 7 vasted **30**. *ketsŏ, kiį̆ts* (lisaks vrd. v. Vastl *ketsoŏttama* 'ketrama') <**kets(ə̑)-oi̯*, millise tüve vasteist kaugem. sugukeelis (sürj.-votj. *kiį̆š* 'vits, vahr' jne.) vt. K a u k o r a n t a'l Vir. 1914 128 ja P a a s o n e n'il Beitr. 115.

53. *kiiškoi, kīškoi̯* <**kīsk(i)-oi̯*, ?**kīsk(a)-oi̯*, millise deminutiivtuletise põhitüvi peegeldub sn-peres lv. *kīš* pl. *kīšə̑d* ~ (Sal.) *kīšid* 'Kaulbarsch, *Perca cernua L.*', e. (*a*-tüveline) *kīsk* g. *kīza, kīz*, sm. *kiiski, in* id..

57. *kolmoi̯* <**kolm(ẹ)-oi̯* (? <**kolm*[*antẹ*]*-oi̯*), vrd. karj.-aun. arvsn. *kolme* jm., selle lmsm. vasteid S e t ä l ä'l ÄH 224, kaugemal sm.-ugris (ung. *hārom* jm.) S z i n n y e i'l Sprw.[2] 21. Täpne tuletusvaste lhk. 182 vepsTk lehmanm. *koumẹi̯*.

59. *kolťšoi, kolťšoi̯* aun. dem-kujulisel linnunimel pole märgata vasteid sugukeelis, tõenäolisimalt on temas kodunend miski vn. laensn., mida võimata erueerida.

60. *kuoŕoi* aun. <**kōr(ẹhẹ)-oi̯*, mille põhitüve edustavaid sugukeelte sn-kujusid vt. S e t ä l ä'l ÄH 310 (karj.-aun. *kuoreh*, sm. *kuore*, veps. *koŕeh* 'stint'), vn. keelde edasilaenamistest K a l i m a'l SUST XLIV 130 (> vn. *кóрexa, кóрюха* jm.).

61. *koro, koroi̯* deminutiivne, tuletumiselt hämar (häälemetafoorne?) linnunimetus omab vaste ainult sm-s (**91.** *koro, kor*[*o*] lhk. 65), Renv *koro, on* 'picus viridis, Grünspecht'. Sõna *koro, on* 'cavitas l. incisura in arbore, Höhlung' ~ *kolo* (vt. § 41 s. v. **koloi̯*) on sellest kindlasti eraldatav, kuigi Laurosela EP I 179 neid kaht homonüümi on püüdnud identifitseerida. Või ehk deskriptiivsõnana (vt. § 48) tohiks siia kuuluda koguni vepsL *toro-lind* 'rähn'?

63. *kostoi̯* kolmapäeval sündind lehma nimena oma esiosalt *ko-* kuulub ühte karj.-aun. *kolme* jne. (vrd. aun. *kolma*[*i*]*s päivü* 'keskiviikko'; vt. eespool **57.**) sn-perega, järgosa on saabund võimalikult mingisugusest kontaminatsioonist (?vrd. **98.** *mustoi̯*: *ko-* + *mustoi̯*) muu loomanimega.

69. *kurmoi, kurvoi, -gurboi* < **kurm*(*a*)*-oi̯*, **kurp*(*a*)*-oi̯*, *a*-tüvest moodustund deminutiiv-sn. sugukeelte tüvevasteid (e. *kurp, kurvits,* sm. *kurppa,* ld. Sun. *suǫgurbitš* jm.) vt. Wichmann'il Vir. 1915 113, Ojansuu'l KAÄH 61. SuojK *kurmoi̯* kuigi võiks osutada tähendusarengut 'kurvits' > 'ablas inimene' piltlikult, kuulub siiski pigemini ühte sõnaperega sm. **103.** *kurmoi̯*, vt. lhk. 92—3.

70. *kusioi-* (Salmi; *-si-* suhtes etümoloogilis-analüseeriv, vaevalt murdepärane ülestähendus), *Kutšei-, -kudžoi, ku*ˌ*džoi̯* < **kusi̯*(*a*)*-oi̯*, nagu usutavalt oletand Ojansuu, vt. KAÄH 77: „... *ku*ˌ*džoi̯* 'muurahainen' < **kusi̯oi*, vrt. sm. *kusiainen'*. Põhitüve sm.-ugri algupärast (vrd. ung. *hangya, hangyál* jm.) vt. Setälä't FUF XIII 326, Wichmann'i SUSA XXX,6 20.

71. *kūkšo, kūkšoi̯, kukšoi̯* linnunm. < **ku*(*u*)*ks*(*a*)*-oi̯*, dem-tuletis *a*-lisest (aun. näit. lhk. 137 paralleelselt esinevast *kuukša*) tüvest, mille sm.-ugri etümoloogia (vrd. Norra-lp. *guovsak,* sürj. *kukša* 'eichenhäher [Garrulus] [?]' jm.) kohta andmeid vt. Wichmann'il SUSA XXX,6 20.

72. *kūdoi̯, kuˌdoi̯* < **kūt*(*a*[*mę*])*-oi̯*, millise dem-tuletise lmsm. tüvevasteid (sm. *kūtama, kūtamo, kūvan,* aun. *kūdam,* ld.-veps. *kūdai̯me, kūdai̯*) esitand Ojansuu, vt. Vir. 1920 59. Lisaks vrd. veps. **22.** § 36 *kudmoi, kudmō,* samatüveline sekundaartuletuslik (vt. § 42) **kūtam*(*ę*)*-oi̯*, millele tuletusvasteks on äsjane sm. *kūtamo* (Lnr. *kuutamo* = *kuutama* 'månsken, månljus'), karjIng (vt. Rapola' Diftg. 62) *kūtamoi̯*.

73. *küppö* lk. (vrd. arutlusi lhk. 111 *veikko* puhul; samal arvamisel Wiklund MO IX 217) moodustis tüvisn-st aun. *kürbä,* karj. *kürpä* 'miehenkalu', sm. *kyrpä, vän* 'membrum genitale masculinum, penis' pro **kürböi̯*. *i̯*-kaolisena (vt. edasi lhk. 164) võimalikult sm. laen, vrd. säälset Lnr *kyppö, kypön* s. dem. = *kyrpä*.

74. *küühköi, kühköi̯, -oi̯*-deminutiividega liitund hääledeskriptiivne linnunm., mille kohta (sm. *kyyhkynen, kyhky, -nen, kyhkyläinen* jne, e. *kühklane* jm. lmsm. keelte vasted) vt. H. Suolahti't Vir. 1906 139, Saareste' LVK I 92.

77. *-liero, -liẹroi̯, -liẹloi̯* (? *l—r* > *l—l* dissimilatsioon) <**lẹ̄r(a)-oi̯*, ?**lẹ̄l(δ)-oi̯*, tuletumisel aluseks olnud *a*-tüve jälgi vrd. JyvK *üöliela|kko* = *nahkaţšiukko* 'nahkhiir', sm. Lnr *yölielakka, yöleilakka* 'nattskärra (*caprimulgus* kehrääja); hökuggla (*strix funerea* haukkapöllö)'. Sm-s ka deminutiiv-vaste Lnr *yölielo* = *yöleilakka*. Oletatud **lẹ̄ra* deskriptiiv-tüvi on võimalikult identne sm. **115.** *liero* puhul lhk. 94 juba kõne all olnuga.

79. *liipoi, līpoi̯, lippoi̯*, (? kontaminatsioonist *līpoi̯* + *levoi̯* [vrd. lhk. 169 *levuoi̯*] >) *līvoi̯* < **līpp(δ)-oi̯*, samatüvelistena vrd. aun. *liipokkaine* (<**līp̆poi̯-*), (karj. Suoj.) *liipukkaṅe*, karj. *liipukkaine* 'perhonen', e. *liblikas* 'Schmetterling' (< *lipli-* < **lipp8-l8-*), kaugemate sm.-ugri keelte tüvevasteid (lp. *lablok*, ung. *lepe, lepke* jm. 'schmetterling') Wichmann'il FUF VII 46—7.

80. *liṅdžoi̯, linˌdžoi̯* on aun. *oi̯*-line deminutiiv-vaste Ojansuu' poolt KAÄH 51 esitatud sn-perele karjTv *liṅ'šikka* 'lillukka; jäniksen leipä (*oxalis acetosella*)' = sm. *lintikka* (*lintikkö, lintti, lillikka, lillukka*) 'jungfrubär, stenhallon', e. *lindik, u* (*linnuhk, -a, linnukas, limmukas, liimakas*) 'Steinbeere (*Rubus saxat.*)', <**lint-* (*s*[*δ*])*-oi̯*. Etümoloogiliselt *-nt*(*s*)-lised (obs. eriti lhk. 138 ld. *lindʷoi̯*) kujud algselt lähtund lmsm. *lintu* (selle sm.-ugri etümoloogiast — vrd. ung. *lūd* 'Gans' jne. — Szinnyei' Sprw.² 35) sõnast?

82. *ližoi̯* < **lis(ä)-oi̯*, mille *ä*-list tüvisn. on peetud kahtlemisi (Mikkola BWS 139, säälsamas selle sugukeeltevasteid) slaavi laenuks, kuna teispoolt selle vastu räägivad tema võimalikud mordva edustised (Mikkola' l. c. järgi) *läze* 'zusatz', (Paasonen'i Mordw. Chrest. 89) *ťezdẹms, ťezdâms* 'hinzufügen, vermehren; helfen' (denominaalverb).

83. *lohko, -lohkoi̯, лohkoi̯* võib olla deminutiviseerund *o*-line (vrd. lhk. 86 sm. *juato* puhul) teo-(> teoeseme-) nm. verbitüvest *lohka-* (vrd. vadj. *лẹhkān* 'lohkaisen', inf. *лẹhgata*, sm. *lohkaisen* 'hastig stücke absondern', vepsP *лohkaịdan* 'lohkaisen' jm. vasteid kunni tšer. ja sürj. keeleni Setälä'l ÄH 277). Kuid võimatu pole ka sama *a*-nominaaltüve oletus, nõnda et otsene deminutiivtuletis (<**lohk(a)-oi̯*) oleks kõnesolev karj. sn. ja tema kontingendid: e. *lohk* g. *lohu* 'Klotz, Eisenbahnschwelle', *lõhk* g. *lõhu* 'Spalt, Theil eines zerspaltenen Ganzen (z. B. von Holz, *puu-lõhud*, von einer Kohlrübe, *kāli-lõhud* etc.), vadj. Ahlqu *lohko* 'soppa', sm. *lohko, hvon* l. *hon*

'frustum l. fragmentum, e. c. vasis fictilis, segmentum rapæ, glacies, Stück, Scherbe, Abtheilung', *lohkoi* jm. lhk. 69 **120**, vepsP Setälä' l. c. järgi *лohkei̯* 'naurissoppa', vepsTk *лohkii̯, -d* 'naurislohko (paastoruokia)' = *лohk*.

84. *лuho, luho* (~ *löhö* paralleelkuju reedab sn. deskriptiivistumise), *-лuho* ja selle täpne *oi̯*-vaste sm. **128**. lhk. 69 *luhoi, luho* (lisaks ka Lääne-Ingeri sm-s A. Angerja' teatel *luho* 'hobusesetukas'), Renv *luho, on* (~ *luhi, in* id.) 'fractum et contusum quid, ruinosum l. corruens, etw. Zerbrochenes, Trümmer' < *luh(8)-oi̯*. Sama tüve vrd. v-is sm. *luhistua, un* 'frangor, corruo, ruinam facio, zerbrochen werden, verfallen', võimalikult ka vepsL sõnas *лuhišk* 'mädanenud hammas, hamba jätis', kaugemalt on siiakuuluvaks osutand mrd. *lužadoms, lužaˑdâms* 'zusammenfallen, einstürzen, zerfallen' Paasonen Mordw. Chrest. 92.

85. *ľuboi̯, šluboi̯* deminutiivsõnal pole sidemeid sugukeelis ega silmatorkavat laenupärasust (vaevalt võib ühendamisele tulla vn. deskriptiivne *шлюпа* 'кто шлюпаетъ', *шлюпать* 'хлюпать, шлендать грязью' Dal'il). Kui aga peaks võimalik olema Mg. poolt Vir. 1925 88–9 eL *laǩ* 'kaun' ja sm., SuojK *lakka* 'küps murakas' puhul märgitud semasioloogiline areng, siis kõnesolev sn. võib olla identne kohejärgnevaga, teind läbi tähendusarengu 'marjalakk, -kate, -koor' > 'lakk-mari, murakas' ja (algselt lk-s ?) deskriptiviseerund (obs. *ľ-, -b-* pro *-p-*, — esitatud vn. sn-pere mõjul ? — *šl-*).? Vrd. vepsTk *šľupak, -od* 'repale'.

86. *luppo, lupoi̯* < **lupp(a)-oi̯*, millise tuletise aluseks olnud *a*-tüvi veel deminutiiviga kõrvuti esineb sm-s: *luppa* ~ *luppo, pon* ~ *luppu, pun* 'spica cannabis, Hanfknospe', 'strobilis salicis villosus, Weidenknospe', 'lichen arborum, Baumflechte'. Sm. tähendusvarjundid 'kanepi-, pajupung' usutavasti lähevad tagasi algsemale 'punga-kate, -koor, -tupp', mis sn. **85**. puhul äsjatehtud tähelepanekuile vastab. Sama tüvi Paasonen'i Mordw. Chrest. 100 järgi mordvaski: *nuṗoń, luṗoń, nupâń* 'moos'. Genetz on KL 66 kõnesolevaga sm. *luppo* 'hängende Moosflechte' ühendand koguni *luppakorva* 'Langohr'; viimane siiski vist eri algupära, vt. Bibl. Verz. (? < germ.).

87. *лuťoi̯-kaťoi̯*. Siin on miski kohalik-kitsas hiline *oi̯*-moodustis, < **lutt(8)-oi̯*, vrd. aun. *(lufikku* ~) *lufti* 'lude' ja *marju-kafti* 'heinäsirkka' (? üldnimestund — vt. § 47 — *Kafti* 'Katri', *Kaťa* 'Kaisa' [< vn. *Катя*], naise meelitusnm., vrd. vepsTk *peitkatei̯* [?peidumäng, -mängija], vrd. e. *lepatriinu* ~ *Triinu*).

90. *moamoi, muamo* jm. ning selle täpsed tuletusvasted mujal lmsm-s — Jp (lk., vt. lhk. 57) *mamo* 'emake', sml-s **135.** lhk. 70 *muamo, maammo,* Lnr-il *ma(a)mmo* 'moder', veps. **29.** § 36 *mamoi, mamẹį, mamō,* (hiliselt *-k*-ainesega lisandund, vt. § 37 s. v. **26.** *lipkō*) *mamkō,* < *mām(a)-oį,* deminutiviseerund slaavi laen (vrd. vn. *мáма* 'матушка, родительница' [D a ľ], *мáмка* [lk.]), vrd. veel *a*-tüvelisenagi näit. veps. AV 64 (Šoltj.) *mamais* 'äitisi', vepsEN I 56 *mamaлẹ* 'äidille'.

91. *muatko, muaťko, moaťkoi, mǫątkoį* sn. kujundab endast meelitusnimena deminutiviseerund vn. laenu *⁺mātk(a)-oį,* vrd. vn. (D a ľ, s. v. 2. *мать*) *мáтка* 'кромѣ прямого значенья матери: баба, женщина; попадья . . .; самка, всякое животное женскаго пола'.

92. *mandžoi, manďoį, mańďžoį, mań(d)žuǫį,* < **mansį(a)-oį* (arengu hääliksäästuslikkuse suhtes vrd. ülemal **70.** *kudžoi)*; sugukeelevasteid ja etümoloogilist vt. S e t ä l ä 'l ÄH 128, 135. Samatüveline *oį*-dem. sm. **136.** lhk. 60 *Manso, maṇsō* lehmanm. (<⁺*mans[i]-oį* tüvest *mansi-* pro **mantę-*, vrd. lhk. 147 **15.** *enzoi* puhul).

93. *mauroi, mauroį* < **maur(a)-oį,* dem-tuletis germ. laentüvest (< **maura-z,* vt. T o i v o n e n 'i Vir. 1919 105), vrd. sm. Lnr teisitituletund *mauriainen* 'ett slags svart myra'.

94. *miẹďžoį* hiline (lk-ne ?) deminutiiv, *-ts*-lise deminutiivainese (viipeid sellest A h l q u i s t 'il SKR 41 § 65, vt. ka G e n e t z 'i TVKK 183) kaasabil sündind, sõnast karj. *mieš,* aun. *mies, miez,* vasteid muist sugukeelist vt. S e t ä l ä 'l ÄH 251—2.

97. *muľoį* < **mul(8)-oį,* samuti nagu ta täpne sm. vaste Lnr *mulo* 'hornlös ko', põhjeneb balti k-st laenatud (vt. T h o m s e n 'i BFB 226 leedu *szmùlis, szmùlė* 'Rind, Ochse, Kuh ohne Hörner' >) *muli* tüvisõnal.

99. *muśťoi, mušťoi, mušťoį, muštšoį, muśťįoį, mušťųoį* < **mušťį(a)-oį* (*-įa*-ainesest vt. § 37 **47.** *tuľįō* all), aun. marjanm., mille samatüveliseks teisitituletatud vasteks on lv. *muškâs* pl. *muškâd* 'Schwarzbeere, *Vaccinium myrtillus L.*', e. *muśtik* g. *muśtike* (d), *muśtikas* g. *muśtika* id., vadj. Ahlqu *musikka~mussikka* 'blåbär', sm. *mustikka, kan,* vepsL *muśťik* id..

100. *mutso, mutšo, mutťšo, mutšoi, muťšoi, muťšoį, muťšuǫį* sn. algupära otsimisel kaalub vist küll kõige rohkem (rääkimatagi O j a n s u u 'st, kes teda KAÄH 136 on ühendand sm. *muija* sõnaga!) põhjuseta-hüljatud G e n e t z 'i antud (KL 16, TAK 141) meelituslik-deskriptiivse tulenemise seletus, kusjuures aluseks on olnud karj. *moršien, moržein* 'morsian, nuorikko' (selle balti allikast laenatud

lmsm. sn. sugukeeltevasteid vt. Thomsen'il BFB 199, Setäla'l ÄH 127; eriti obs *u*-lisi kujusid veps. *muŕžäi̯(n)* : pl. *muŕžä[i̯]ŕed* 'nuorikko'). Käsiteldava aun. sn. esitab ka Renv kujul *mutsoi, on* (Olon.) 'sponsa, uxor nova nupta, Braut, junges Weib', kuna Lnr *mutso* 'ung hustru, prydlig qvinna; ungmor, (förtrol.) gumma' on ilmne karj. laen, e. *mutsu* g. *mutsu* 'Benennung des Weibes von Seiten des Mannes', *mutsu-mŏŕ* 'altes Weib' peaks aga vist küll olema koguni eri algupära, võimalikult germ. algallikaile tuginend (vrd. saks. *Mutter* 'ema' > MMg *mu|t:-tti* '[vana-]eit') hiline affektiivis-deskriptiivne moodustis. — Teine kõnesoleva karj.-aun.-ld. sn. seletusvõimalus, mille järgi see võiks ühte kuuluda (Kettunen'i suulise oletuse järgi) vepsL *muţš|u, -ūńe* 'väike' sn-ga, näib semasioloogiliil põhjusil vähemusaldatav.

101. *muuroi, mūroi̯, mūŕöi̯, mūŕoi̯, mūrʷoi* < * *mūr(a)-oi̯*, (*-i̯a*-ainese kohta § 37 s. v. **47**. *tuli̯ō*) ? *mūri̯[a]-oi̯*, deminutiivne marjanimetus, mille vasteid lmsm. keelis (e. *muraǩkaD, mūraǩkaD, mûrmeD* jne., sm. *muura[i]n* g. *muura[i]men* jm.) ning kaugemate sugukeelte vasteid käsitleva kirjanduse viiteid vt. Saareste'l LVK I 43—4.

103. *nakko, nakoi̯* < +*nakk(a)-oi̯*, on arvatavasti algselt olnud venelase halvutusnimeks (nagu Uhtual praegugi), mis moodustatud nende poolt tarvitatavast, sm. **154**. all lhk. 96—7 pikemalt käsiteldud *нáкa* partiklist. SuojK tähendusvarjund on hilispiltlik ('naerile' sobind eriti *na-* esimese silbi kokkusattumise tõttu, vrd. karj. *nagris* 'nauris').

107. *ńetko, ńetkoi̯* lehmanm. aluseks on olnud vahest arvsn. karj. *neĺĺä*, aun. *ńeĺĺi, ńeĺĺ* 'neljä' (selle sm.-ugri etümoloogiast vt. Paasonen'i Beitr. 47), mis on võind kontamineeruda lhk. 157 **129**. *peätköi* lehmanimega. Nõnda siis see sn. algselt on võind tähendada 'neljapäeval sündind lehma', nagu lisaks leheküljele 140 TAK annabki aun est: *ńetkoi* (Kid.) 'torstaina (neljäntenä päivänä) syntyneen lehmän nimi'.

109. *ńoloi̯* <|**nolk(e-)-oi̯*, mille aluseks olnud *e*-tüvi esineb sn-peres karj(L), aun. *ńolgi* 'kina, kuola' (tüvi *ńolge-*), karjP *nölki* id., lv. *noĺg* 'Schleim', e. *nõĺg* g. *nõle* (d) 'Rotz (auch der Pferde)'. Tuletuslikuks *oi̯*-vasteks on sm. *nolo, lon ~noloo, oon* s. 'homo ignavus, tardus, otiosus, Faulenzer', vt. sm. **161**. *nolō, nolo* lhk. 72 (<**nolγoi̯*, smLn alalt alguse saand, kus *i̯* silpisulgev, vt. § 25). Kuidagi võiks kuuluda sama tüve alla ka e. *noĺk* g. *noĺgi* 'Knabe, junger Mensch, Milchbart, Tropf; einfältig, unbedeu-

tend, leichtsinnig', *noljus,* g. *noljuse, noljukse* (O) 'Schlingel', vrd. sõimusn. MMg *taťtik ~ taťt.*

111. *ńäivö(i), ńäi̯vöi̯* < **näi̯v(ä)-oi̯,* millise tuletise põhitüve näitab sm. sn. *näivä, vän* (Caj.) adj. 'subhumidus e. c. fœnum, flaccidus e. c. flos, marcidus l. languidus e. c. corpus, haud compactus e. c. humus, feucht, welk, matt', vrd. sellest tuletatud verbi aun. *ńäivistü- ~ näivistü-* 'näivettyä', sm. *näivehdyn, htyä ~ näivätyn, ttyä* 'humesco, flaccesco, marcesco, languesco, macresco, feucht l. matt l. welk werden'.

112. *oŕhoi, oŕhoi̯, oŕχoi,* < **orih(ę)-oi̯,* spetsiaalsisekaoliselt (vt. Ojansuu' KAÄK 126—9) sõnast (vt. ibid. 125) *orih : oŕehen ~ ~ orihen* 'ruuna' tuletund, vrd. sm. Lnr aun. *oriho* 'åckerbär', (Lisävihko) *orho ~ orhoi* id.. Tüvisn. levikut sugukeelis ja etümoloogiat vt. Setälä' ÄH 315, Saareste' LVKI 48. Tähendusareng 'ruunake, (täkuke)' > 'ruuna-(täku-?)mari'. Vormilt kui ka semasioloogialt ootuspärasem on SuojK (rhvl.) *oroi̯* 'täkuke' ~ (hilise venepärase [vrd. vn. *мамаша* 'emake', *Ильюша* 'Eliake' jne.] *š*-ainesega lisandund) *oršoi̯* 'pieni varsa' (hv.), AunAS 84 *oršoi* 'orivarsa' < **or(ihę)-oi̯,* millele vastaks sm. *oro, on* (= *oris ~ orhi*) 'equus admissarius, Hengst'.

114. *paimoi, paį̆moi̯, -paį̆mòi̯* < **paį̆m(ęnę)-oi̯,* aun. dem-moodustis tüvisõnast karj. *paimen* 'paimen', mille baltipärasust (vrd. leedu *pėmů* 'Hirtenknabe') ja lmsm. sugukeeltevasteid vt. Thomsen'il BFB 208. Täpne tuletusvaste sm. Lnr *paimo* s. dem. (*paimen*), veps. **33.** *paį̆mō* § 36.

115. aun. *patšoi, paťšoi̯* on deminutiviseerund *o*-noomen (vrd. sm. *juato* puhul lhk. 86) verbist aun. *pasta-* 'paistaa', karj. *paista-* id., nimelt *pasto* > **pastoi̯* > **patsoi̯* metateesselt, > (vt. Ojansuu' KAÄH 45) *paťšoi̯.* Või *paťšoi̯* << **paį̆stį̆(a)-oi̯, -ą̆a*-suffiksi lisandusel? (vrd. § 37 s. v. **47.** *tuĺį̆ō*). Sisuliselt vrd. paralleelina sm. *paistikas, kkaan* 'rapa assa, gebratene Rübe'.

120. *pero,* selle täpne vaste sm. Lnr *pero* 'backsida, -ände', < **per(ä)-oi̯,* dem-tuletus tüvisõnast karj. *perä* 'perä (myös veneen)', mille sm.-ugri (või koguni uurali) etümoloogia kohta (vrd. mrd. *pŕa, pĭŕa* jm. 'kopf, haupt; gipfel; wipfel; ähre', sürj. *bęr* 'Hinterraum' jne.) vt. Paasonen'i Mordw. Chrest. 114, Beitr. 293, Wichmann'i FUF XI 226—7. E. **81.** *perü* lhk. 26 samuti < **peroi̯,* aga semasioloogiliselt viitab ka adjektiivsusele, vt. § 45.

121. karj. *pežo,* vasteks sm. Lnr Lisävihko *peso* = *pesä,* < **pes(ä)-oi̯,* dem-tuletis sõnast karj. *peža, pežä* 'pesä', mille uurali

etümoloogia esitab Paasonen'i Beitr. 229 (vrd. mrd. *pizę*, *piza* 'Nest', ung. *fészĕk* id. jne.).

123. *pi̯ibo* (*p* — *v* > *p* — *b* assimilatoorselt), *bilboi̯-*, *biboi̯*, *viboi̯* (eelviimased kaks helilise *b*-algusega affektiivsete deskriptiivsõnade liiki siirdund, vt. Ojansuu' KAÄH 2, kaks viimast nähtavasti aun. *viibaleh* 'vipale, vipla' sn-ga kontamineerund) < | **pilv*(*e*)-*oi̯*, vrd. karj. *pilvikköińe* 'eräs sienenlaji', sm. Lnr *pilvisieni* 'molnfärgad riska', Lisävihko *pilvikkoinen* 'en svampart'.

124. *polo*, (? kui see siia semasioloogiliselt võiks liituda :) *poloi̯* < **pol*(*a*)-*oi̯*, aluseks olnud *a*-tüvi ilmneb sn-peres karjP *pola-nuora*, *purjehen p.* 'purjeen jalustin l. nuora', sm. *pola*, *polasin* 'vuottoraipan päässä oleva kapula, joka kiinnitetään ahkion keulan alle nahkaraksiin', mida viimaseid Itkonen SUSA XXXII,3 34 peab lp. keelest laenatuiks, milledele varem aga FUF XI 216—7 Wichmann on leidnud sugulustüve koguni ung-ist (? *pala*, *para* 'schwimmholz, floss [am netz']).

125. *portimo*, *porďimoi*, *pordimoi̯*, *poŕdimuo̯i̯*, *pordim*|*uo̯* ,-*uo̯i̯* <**portim*(*ę*)-*oi̯*, muid lmsm. vasteid (karj. *porrin*, vepsL *poŕgmāńe* jm. 'nirk') vt. Kettunen'il LVHA I 27—8, eriti obs. täpsed demvasted sm. Lnr *portimo* 'lekatt, hermelin (kärppä)', veps. **34.** *pordmoi* § 36.

127. aun.-ld. lehmanm. *pühöi̯* < **püh*(*ä*)-*oi̯*, millise tuletise aluseks olnud aun. *pühä* sn. sugukeelevasteid (e. *püha*, sm. *pyhä* jne.) lapini vt. Setälä'l ÄH 252.

129. *peätköi*, *piätköi̯* lehmanm. esiosa *peät-*, *piät-* põlveneb päevanimest aun. *peätteńittšü* ~ *peätnittšü* (< vn. *пятница* 'reede'), mis hilise *-k*-ainesega (§ 37 s. v. **26.** *lipkō*) täiendunult on deminutiviseerund *oi̯*-liseks, dem-vasteks veps *pätkęi̯* § 40.

135. *ratšoi̯*, *ra*ʦ*šoi* < **ratsoi̯* metateesselt (vrd. sm. TytÄ 25 *ratsas* 'rastas', eelpoolset **115.**) algsemast < **rast*(*ahę*)-*oi̯*, mille tüve baltipärasust ja muude lmsm. keelte vasteid (sm. *rastas* jm., vrd. leedu *strázdas* 'Drossel') vt. Thomsen'il BFB 220.

136. *rieppo*, *riępoi̯* < **rēpp*(*a*)-*oi̯* (? **rēpp*[*a*]-*oi̯*) on deminutiviseerund vn. laensn. (< *репа* 'rübe', vt. Mikkola' BWS 159), ulatund — samuti *-oi̯*-lisena — (? karj-st laenatult) sml-nigi : Lnr *rieppo* 'rätt af torkade l. syrade rofvor'. Ootuspäraselt muidugi vaste vn. keelega kõige ligemalt kokkupuutuvas vepsas: vepsTk *ŕep*|*ęi̯* ~ *-i̯i̯* 'nauriskalja', vepsL (Kettunen'i IT järgi) *repō* 'lanttulohkoruoka'.

137. *reŋgoi̯* < **reŋk*(*ahę*)-*oi̯*, *oi̯*-dem. tüvisõnast karj. *reŋgaś* 'rengas', mille germanipärasusest vt. Bibl. Verz., ? tähenduspildistu-

misega 'rõngake' > 'suu'. Võimalikult tuletuse poolest identne sellega (kuigi semasioloogiliselt eri rada käind) on sm. Lnr *renko, rengon* adj. 'öppen, bar, naken' (*maata reidet rengollaan*), s. 'namn på ko, som har ögonomkretsen annorlunda färgad än den öfvriga kroppen', sellevastu sm. *rengonkieli* 'rotvälska' pro *rennunkieli* on aga O j a n s u u' SKTT 96 järele viimase rahvaetümoloogiline ümberkujundis, nii siis koguni eri algupära.

139. *-rožmoi* < **ro(o)sm(ęγę)-oi̯*, millise deminutiivi etümoloogiliselt tumeda tüvisn. esinemisandmeid (karj. *ruožme, ruošme,* aun. *ruozme,* ld. *ruǫzme,* vepsP *rozḿe*) lmsm. keelist vt. K a l i m a'l SUST XLIV 203—4, lisaks vepsL kohta (säälsamas [?] võimalikuks peetud *rozme* sn. ajaloolist identsust germanipärase — vt. Bibl. Verz. — *rostę,* sm. *ruoste* jm. sn-perega) vt. K e t t u n e n'i LVHA I 28.

142. *reäpöi, rę̆ä̆pöi̯, riä̆p|öi̯ -ü̆öi̯, -ü̆öi̯* < **räp(ə̑)-oi̯*, sama tüve esinemisest muis lmsm. keelis (ld. *riäpüs,* vepsPK *ŕäpus* jne.) ning muud etümoloogilist vt. K a l i m a'l l. c. 211.

144. *sintšo, sinttšo, šiṇtšo, senttšoi, sintšöi* on deminutiviseerund vn. (< **sentsə̑-oi̯*, vrd. *сьныцы* 'vorhäuschen') hilislaen, vt. M i k k o l a' BWS 167.

145. *šiiloi, tšiiloi, ťšīloi̯, šīloi̯, žīloi̯* sugukeelis tüve-vasteteta aun. dem-sn. võiks olla vn. k. põhjal moodustund, ?vrd. vn. *шило,* millel tavalise 'naaskel' tähenduse kõrval D a l''i järgi esineb varjund 'игла, жало, острie тычкомъ'. Käesoleval juhusel võimalikule 'okkake' > 'okkaline taim' semasioloogilisele nihkumisele on paralleeliks (andmeid vt. K a l i m a'l FUF XVI 234) karj. *pii* 'pii (kivi; haravan)' ja *piiďiäńe ~ pīǵiẹ̄ne* 'distel', lähedal sellele on ka sm. *karanko, ngon* 'pertica l. fustis, Stange, Stecken' ~ vepsL *kukiŋgarand* 'ohakas'. Nõgese kõrvetusnõelad, -okkakesed on samuti võind saada saatusliku tähtsuse temale nime andmisel.

147. *tšondžoi, ťšon̯džoi̯, ťšońďžuǫi̯* < **tsonsoi̯* < **sons(arę)-oi̯*, millise dem-moodustise tüvisn. edustavad muis lmsm. keelis (S e t ä l ä' järgi ÄH 361, 363) leiduvad samatähenduslikud lv. *siẹ̄zər,* sm. *sonsar(i),* vepsP *soǫzar,* vepsK *sonzar ~ son^{d}zar,* (K e t t u n e n'i järele) vepsL *soñzar.* Tüve kaugemaid sm.-ugri vasteid (mrd. *tšutšav,* tšer. *šuršə̑* jne.) vt. W i c h m a n n'il FUF XI 258.

148. *šuǫpo, suoboi* lehmanimes on deminutiviseerund venest laenatud (vt M i k k o l a' BWS 165) päevanm. karj. *šuovatta,* aun. *suovattu* 'sonnabend'. Täpseks vasteks veps. *sob|ẹi̯, -ii̯* § 40.

150. *svoatto, svuatto* karj. on meelituslikuna sugulusnimena loomulikult deminutiviseerund < **svätt(a)-oi̯* vn. laen, vrd. D a l''i

сватъ (*свашенька, сватья*) 'родители молодыхъ и ихъ родственники другъ друга взаимно зовутъ . . .' (= langutsed).

153. *ťihoi* < **tih(ę)-oi̯*, dem-tuletisele aluseks olnud põhitüve vrd. sõnaperes sm. *tihi* 'liten, knapt synbar mycka', aun *ťihi*, karj. id. (~ *ťihu*) = *tšakka pikkarańe, pienembi mägäreä* (kihulane), (vt. Setälä' ÄH 327) vadj. *tihi* pl. *tiheD*, vepsPK *ťih'i*, pl. *tih'ed* 'hyttynen', vepsTk *ťih|i*, *-ed* 'hyttynen, itikka'. Täpseks deminutiiv-vasteks on e. (NW) *tihu* (= *kihu*) 'Mücke, kleine Stechfliege', vrd. sellest edasituletund Vaiv *tihulane* 'väike putukas, mägar'.

156. Schw (karjTv) *torto* 'õlletõrs', vasteks eL **106.** lhk. 17 *tõrdǫ*, *tõrdu* 'tõrs' (pro **tõrd*: g. **tõrr|u*, **-o* mingi tüveüldistumise kaudu), Wd *tõrdu* g. *tõrdu* = *tõŕs*, muidu e. tavalisem edasituletund (**torδoi̯-* >) kujud: *tõrrukas* g. *tõrruka* 'Tonne, Bottich', *tõrrukene*, MMg *tõrukke*. Sn. liitub *oi̯*-deminutiivina etümoloogiliselt tumedale *ę*-tüvelisele e. sõnale *tõŕs* g. *tõrre* 'Kübel, Kufe, Bottich, Zarge (worin der Mühlstein läuft)', < **tort(ę)-oi̯*. Sm. van. kkl. (Florinus'e sõnarm., vt. Rapola' Diftg. 39) *tortoi* 'Tratti, Infundibulum', Lnr *torto ~ tortto* 'trätratt, aflångt träkärl, degtråg' oma tähenduses 'lehter' on vist küll koguni ise moodustis (? deskriptiivne, vrd. Lnr-il sünonüüme *torro ~ toro*), kuid puunõu tähenduses (vrd. ka Renv *tortto, ton* 'vas majus oblongum, längliche Kufe') ta peaks lahutamatult ühenduses olema käsiteldava e.-karj. *oi̯*-tuletisega.

157. *ťäďöi*, *ťäďöi̯* < **täť(ę)-oi̯*, mille tüvisn. aun. *ťäďi* esineb lhk. 144 sulgnäiteis kõrvuti, lisaks vrd. karj. *täďi*, e. *tädi* g. *tädi, täe* 'Tante, (d) bes. Mutterschwester, Cousine (= *onutütar*)', vadj. Ahlqu *täti* 'moster', sm. *täti, din* 'amita, matertera, soror et matris et patris, Muhme, Base', vepsL *ťädi*. Selle asjatuid slaavi laenuks tembeldamise (võrreldud vn. *mëmka* 'tädi' sõnaga) katseid vt. Ahlquist'i Kulturwörter 212, (hukkamõistvalt) Mikkola' BWS 4. Täpseiks *oi̯*-deminutiivseiks vasteiks on e. *tädu* g. *tädu* = *tädi*, sm. **249.** (ainult sml rhvl.?) *tätö* lhk. 80.

159. aun. *tšaivoi*, *šaį̈voi̯* < **tsaį̈voi̯* < **saiv(arę)-oi̯*, millise tuletumise muis lmsm. keelis (e. pl. *saį̈reD*, *saivreD* jm., sm. *saivar* jne.) esinevat põhisn. vt. Saareste'l LVK I 84, viimase vasteid kaugemais suguk-is Paasonen'il SUST XLI 9, 39.

160. *ťšīhʉoi̯*, *ťšīhoi̯* ?? <| **sę̄ht(a)-oi̯*, marjamimena (? lastekeelis-) deskriptiivsõnade liiki kandund ja selle tõttu arvatavasti erandlikult arenend (obs. *-h-* pro *ht*, vt. § 33 lhk. 166 alam., *ťš-*), kuulub vist kuidagi ühte sõnaperega sm. *siestain, siehtarlainen* jm., mille vasteid ja ühendusi kunni ugri keelteni vt. Wichmann'il FUF XI 241.

162. *tšiudžoi, tšivdžoi, tšiu̯ďžoi̯* on arvatavasti reduplikatiivsena (vt. § 48) lastekeelismeelituslikuna deminutiiv-moodustisena ühendatav karj.-aun. *tširkku(ńe)* 'sirkkunen, varpunen', e. *(t)sirk,* sm. *sirkku* jne. (sn. sm.-ugri etümoloogiat vt. W i c h m a n n'il FUF XI 255) sn-perega, nagu on mõelnud ju G e n e t z TAK 141.

163. *ťšuho, ťšuboi̯,* ilmsesti deskriptiivset laadi dem-moodustis, tuleb kahtluseta ühte asetada O j a n s u u' KAÄH 46 esitatud hõimkonnaga: Jyvöälahti *ťšuhu* 'pieni muikku syksyllä, syksyllinen kalanpoika seuraavana kesänä', Rug. *hau̯giťšuho,* millega säälsamas on võimalikuks peetud rinnastada sm. *kalan suhju ~ suhju-kaloja* 'farrago piscium minorum varii generis' (? ? vrd. sm. **227.** *Sohjo* lhk. 78, häälikuliselt kõige lähedam ibid. **229.** *suho*). Lisaks vrd. (sn. deskriptiivsuse tõttu, vt. § 48, *-b- ~ -h-* vaheldus vahest pole takistav ühendusele) SuojK *ťšubu* 'kupla', *ťšubakko* 'pieni paise'.

165. (*tš*-lise dem-ainese segunemisega seletuv, vt. ülemal lhk. 154 *mię̯ďžoi̯* puhul) *uŕ̯tšoi̯* <|**ur(ohę)-oi̯,* millise dem-tuletise tüvisn. ilmneb karj. *uroš* 'uros, mies' (tüvi *uroho-*), karj. *uroš(-tšura)* 'mies(-puoli)', sm. *uros, uroon ~ urohon ~ urhoon, uro, uron* 'vir adultus, erwachsener Mann', 'vir strenuus l. fortis, heros, tapfrer Mann, Held', mille etümoloogia kohta vt. B u d e n z'i (? suguluses lhk 156 käsiteldud **orihę*-tüvega) MuSz 867. Dem-vasteks on sm. Lnr *urho* 'uros', adj. 'urhea' < **uroh(ę)-oi̯.* Aun. (Vielj. rhvl.) *uroi* 'uro' ja äsjane sm. *uro* < *ur(ohę)-oi̯* samast tüvest, tuletise enda primaarsemusest vt. § 42.

167. *vahvońe* (<-**oi̯-nęn*), *vahvo, vahvoi̯,* (? *vaha* sn. nõjal rahvaetümoloogiliselt) *vahoi̯* < **vahv(a)-oi̯,* vrd. karjP *vahvańi,* SuojK *vahverońi,* aun. *vahveroine* (lmp.) 'punainen ruokasieni', sm. Lnr *vahveroinen* 'riska' (~ [?] rahvaetümoloogiliselt *vahalaukku*).

168. *vaľľoi, vaľľoi* on deminutiviseerund vn. laine, vrd. *вáленецъ* 'ситный и пшеничный хлѣбецъ, сайка, обваленная сверху мукою' (D a l', põhja-vn.).

169. *vagoi, vavoi, vagoi̯* <|**vap(a)-oi̯,* vt. etümoloogia kohta O j a n s u u'd Vir. 1904 14 (*-g-* analoogiline *vago* 'vagu' sn. rahvaetümoloogilise mõju all?), KAÄH 24 (~ *vavarno* id. < **vaβarno).*

170. *varoi, varoi̯, varu̯oi̯, varuo̯i̯, varuo̯* aun-ld. < **var(iksę)-oi̯,* millise deminutiivi põhisn. vrd. karj. *varis* (tüvi *varikse-*) 'varis', selle uurali etümoloogiat (vrd. mrd. *varśi, varťši,* ung. *varjú* jm.) vt. P a a s o n e n'i Beitr. 52.

171. *viero, -viero* <**vēr(e)-oi̯,* selle dem-tuletise põhisn. karjP *vieŕi* 'vieri' (tüvi *viere-*) jne. uurali etümoloogia esitand P a a s o n e n Beitr. 52.

175. *Virboi, virboi̯, birboi̯* <**virp(a)-oi̯* tuletise tüvisõnaks olnud karjP *virpa(-vittša ~ virbo- ~ virboin-v.* 'pääsiäispalmu') jm. sn-pere edustajaid muis lmsm. keelis ja tema slaavi laenu-pärasust (vrd. vn. *верба*) vt. Mikkola' BWS 95. Tuletise võimalikust adjektiivsusest § 45.

Muude karj.-aun.-ld. üldloetelus § 29 leiduvate *oi̯*-sõnade etümoloogilist selgitust vt.: **5.** *armo,* **14.** *eno,* **24.** *hebo,* **38.** *izo, izoi̯,* **58.** *kolo,* **64.** *koť-, koďi,* **67.** *kukko,* **75.** *kägöi,* **96.** *mettšo,* **105.** *neido,* **113.** *orboi̯,* **126.** *pullo, пулл,* **138.** *repo, reboi,* **151.** *toatto,* **152.** *talo, taloi̯,* **156.** *tüttö,* **164.** *ukko* — § 41; **66.** *kukki, -kukoi̯,* **98.** *mustoi, mušťkuoi̯* (hilise *-k-* ainesega lisandund, vt. s. v. *lipkō* lhk. 177) — e. § 5; **117.** *peigoi,* **128.** *peäsköi* — vadj. § 18; **23.** *haŕmoi̯,* **27.** *hīi̯om* (g. sg.), **28.** *hillo,* **32.** *hölmö,* **45.** *-kallo,* **47.** *kauńo(i),* **51.** *kezoi,* **54.** *kiŕjo, kiri̯oi̯,* **55.** *kokoi I,* **56.** *kokko II,* **62.** *korvo,* **68.** *kurkko,* **69.** *kurmoi̯* (Suoj.), **76.** *lallot* (n. pl.), **81.** *lipoi,* **95.** *mekko,* **106.** *nerkko,* **108.** *ńokko,* **118.** *pei̯boi̯,* **122.** *pik(k)oi,* **130.** *pöllö,* **140.** *ruško I,* **141.** *ruško II,* **146.** *tšokko,* **149.** *sulhoi,* **161.** *tšidžoi* (vt. s. v. **sisoi̯, +tsitsoi̯*), **166.** *ūko,* (lk-ne *-ts-*ainese abil moodustund) *ū̯ďžoi̯,* **173.** *veikko,* **174.** *vendo-,* **176.** *ämmö* — sm. § 21; **36.** *inahmoi̯* — veps. § 37.

Etümoloogilist valgustamist vajamatute karj.-aun.-ld. üldloetelu (inim)ristinimede ja deskriptiiv-sõnade kohta vt. edasi § 34 punkt h, i all.

§ 31. Dem-tuletise 1. *-oi̯* häälikulises käsitelus on karj.-aun.-ld. murreterühmal kaks valitsevat eri seisukohta (vt. Genetz'i KL 23, 66—7, TVKK 179, TAK 140, Ojansuu' KAÄH 137 [aun.], 144 [karj. edustusest]). Nimelt

a) *-oi̯* ≡, püsind üldiselt aun. ja ld. murdeis (§ 29-nda näitestikus Salm., Seäm., Suist., Aun., TAK V[ieljärvi], Kett V[uohtjärvi], Nk., K., Td., Sun., aun-murdeline Johannese evangeelium) ja Suojärve karj-s kui karj. ning aun-ld. vahemurdes ning karjlng-is: **1.** *ahmoi̯, hoahmoi, huu̯hmoi̯,* **2.** *Agoi̯,* **3.** *Aŕńoi̯, Aŕoi̯,* **4.** *Abroi̯,* **7.** *boaťkoi, bua̯ťkoi̯,* **9.** *-bokoi̯,* **67.** *kukoi, kukoi̯,* **91.** *moaťkoi, mo̯a̯tkoi̯,* **125.** *poŕďimoi̯, poŕďimoi̯,* **138.** *reboi, reboi̯* jne., resp.

b) *-oi̯* > *-öi̯* palataalattraktiivselt (vt. Ojansuu' KAÄH 150 karj.-aun. vokaalharmooniast): **32.** *hölmöi̯,* **142.** *reäpöi, re̯äpöi̯, riäpöi̯* **158.** *tönttšöi, töńťšöi̯, töńďžöi̯* jne. Teiseks aga (välja arvatud, SuojK, karjlng) kogu karj. k. alale (näiteis Akonl., MarttKarjS, MarttVk, TVKK [karjP, karjL], Uht., Ks., Ls., T., JyvK, Rug., P., MattTver, Schw, TvK) on omane

c) *-oi̯ > -o*: **1.** *ahmo*, **7.** *buatko, buaťko*, **14.** *eno*, **71.** *kūkšo*, **78.** *lempo*, **91.** *muatko, muaťko*, **138.** *repo, rebo* jne., kusjuures ainult (vt. Genetz'i KL 23: „nur in einigen Gegenden Nordkarelens im Partit. Sing. vor einem Possessivsuffixe hervortritt . . .“ [scil. deminutiivi *i̯*, näit. *toattuoh ~ toattojah*, vrd. ka sama TVKK 179]) harukorril *i̯* > *i̯* kaudu sg. partitiivis ilmneb deminutiivi tunnuspärane *i̯*-aines: **151.** *toattojańi*, või (vt. Genetz'i viimakstsiteeritud kohas „*l* : n vienonnuksena *la*-päätteisissä paikannimissä, esim.“ :) *toattoľa* 'isän koti', *Reboľa* taolisis edasituletisis mõnikord. Huvitav *i̯* püsimisjuhus **151.** Schw *tuatoindim* edasituletises.

Vastavalt karj.-aun. äsjanähtud vokaalharmooniasäääduslikule palataalattraktsioonile loomulikult

d) karj. *-oi̯ > -öi̯ > -ö*: **32.** *hölmö, h'öĺmö*, **89.** *šlöttö, löttö* jm.. See kahekülgne (kas *i̯* säilitav või selle kaotav) *-oi̯* üldedustus on üldiselt nii selgejooneline, et ei vaja punktes a — d kõige teda illustreeriva näiteainestiku kordavat analüüsiks esitamist. Ainult erandmoodustisi ja lokaalteisendeid temast tuleb siin veel üksikasjalisemalt vaadelda. Niisuguste seast kõigepäält paistab silma

e) Aunuse linna ümbruse (Aun) murdes *-oi̯ > -o̯i̯* resp. *-öi̯ > -ö̯i̯*, millejuures järelkomponent *i̯* on diftongi sõnantolluse palataliseerind: **25.** *Hermo̯i̯*, **35.** *höüdö̯i̯*, **39.** *-i̯uą̈ko̯i̯*, kuigi seda (käsikirjalise transskriptsiooni järjekindlusetuse või hääldamisviisi kõikuvuse tõttu) alati ei paista välja: **41.** *i̯uą̈amo̯i̯*, **44.** *i̯änöi̯*, **57.** *kokoi̯*.

f) Vn. keele foneetikale omase nn. labiovelarisatioon-nähte otsekohese mõju all (selle pikemat põhjendust vt. Penttilä'l SPOP 29—30) on *-oi̯*, *-öi̯* triftongeerund, > *-ᵘo̯i̯*, *-ᵘ̈ö̯i̯*, *-ᵘo̯i̯*, *-ᵘ̈ö̯i̯* ld-is Mundjärvel Kettunen'i andmeil ja Mundjärvel ning aun. Seäm. SPOP Ojansuu' ainestiku järgi: **24.** *hebᵘo̯i̯d*, **28.** *hiʌʌᵘò̯i̯*, **44.** *ďänᵘö̯i̯*, **50.** *kerᵘo̯i̯*, **54.** *kirdᵘo̯i̯*, **56.** *kokᵘo̯i̯*, **79.** *līpᵘò̯i̯*, **92.** *mańdžᵘo̯i̯*, *mandžᵘò̯i̯*, **99.** *mušťᵘo̯i̯*, **100.** *muťšᵘo̯i̯*, **101.** *mūrᵘo̯i̯*, *mūrᵘò̯i̯*, **128.** *peą̈tšᵘö̯i̯*, **132.** *-börᵘö̯i̯*, **138.** *ŕebᵘo̯i̯*, *rebᵘo̯i̯*, *rebᵘò̯i̯*, **160.** *tšīhᵘo̯i̯*, **170.** *varᵘo̯i̯*. Transskriptsiooni karguse, aga kahtlemata osalt ka eri murdeobjektide ja eri murdepaikade hääldamise kõikuvuse arvele tulevad panna selle kõrval samust paigust noteeritud triftongeerumatud näited: **28.** *-hiʌʌo̯i̯*, **56.** *kotkò̯i̯*, **75.** *kägö̯i̯*, **77.** *-li̯elo̯i̯*, **96.** *me̯tšò̯i̯*, **101.** *mūro̯i̯*, **132.** *-böröi̯*, *-pöröi̯*, **142.** *riäpö̯i̯*, **147.** *tšoń(ď)žo̯i̯*. Sama triftongeerumisnähe avaldub veelgi täielikumalt häälikmuutuses

g) *-oi̯, -öi̯ > -uoi, -üöi, -uo̯i̯, -üö̯i̯, -u̯oi̯, -ü̯öi̯*, mis omane Genetz'i (*-uoi, -üöi*) ja Ojansuu' (*-u̯oi̯, -ü̯öi̯, -uoi̯, -üö̯i̯*) andmeile Pyhäjärvest ja paiguti Mundjärvest, Kettunen'i (*-uo̯i̯, -üö̯i̯*) ülestähendusile Pyhäjärvest: **41.** *ďuo̯muo̯i̯*, **44.** *ďänüö̯i̯*, **56.** *kokuo̯i̯*, **67.**

kukuo̯i̯, **71**. *kukšuo̯i̯*, **74**. *küuhkü̆i̯*, **75**. *kägü̆i̯*, **78**. *lembuo̯i̯*, **79**. *lɪ̈pu̯o̯i̯*, **80**. *linďžuo̯i̯*, **96**. *metšuoi*, *meťťšuo̯i̯*, *meťšuo̯i̯*, **99**. *muśťuo̯i̯*, **100**. *mu̯ťšuo̯i̯*, **125**. *pořďimuo̯i̯*, **128**. *Piätšüöi*, *piätšküö̆i̯*, **138**. *rebuoi*, *rebuo̯i̯*, **142**. *riäpü̆i̯*, **147**. *tšońďžuo̯i̯*, **152**. *taluo̯i̯*, **160**. *tšihuo̯i̯*, **170**. *varuo̯i̯*. Kettunen'il esinev Mundj. **44**. *ďänüi̯* vahest võiks olla -*ü̆i̯*-alale (vt. eelm. punkti) laenuna tungind -*ü̆i̯*-ala sn., kusjuures -*üi̯* ehk on substitueeritud -*üi̯*-ga. Viimane triftong on edasi arenend Kettunen'i järgi ld. Suoju murdes, sääl nimelt ilmsesti

h) -*uo̯i̯*, -*ü̆i̯* > -*uo̯*, -*ü̆o̯*: **44**. *ďänü̆o̯*, **67**. *kukuo̯*, **138**. *rebuo̯*, **170**. *varuo̯*.

i) Ahtia' Aun ja Ojansuu' SPOP aun.-ld. noteeringuis, nagu viimaste kohta selles juba veenduda saab mõningast punkt f näitest (*hiллᵘò̯i̯*, *lɪ̈pᵘò̯i̯*, *manďžᵘò̯i̯*, *mūrᵘò̯i̯*, *rebᵘò̯i̯*, *kotkò̯i̯*, *meťšò̯i̯*), on diftongi komponendid teisendund kvantitatiivseltki, nimelt -*oi̯* > > -(ᵘ)*ò̯i̯*, -(ᵘ)*ò̯ĭ*, -*oi̯*- (-*öi̯* kohta juhuslikult puuduvad näited): **65**. *grońò̯i̯*, **114**. -*pa i̯mò̯i̯*, **138**. -*reb*|*ò̯i̯*, -*oi̯n*, -*oi̯du*, **152**. -*taлò̯i̯*. Käsikirjalise ainestiku transskriptsioonis aga see peegeldub võrdlemisi nõrgalt ja nii ebajärjekindlalt (vrd. punkt e *i̯uo̯mo̯i̯*, *i̯änö̯i̯* jne., punkt f all *ďänᵘö̯i̯*, *kerᵘo̯i̯*, *hilлo̯i̯*, *kägö̯i̯* jne. — suures enamuses), et ei ole teada, kas see kajastab transskriptsiooni enda või tõelise murdehäälduse kõikuvust.

j) **101**. Nk. *mūŕö̯i̯* juhusel -*oi̯* > -*öi̯* hiliselt eelneva palatalisatsiooni mõjul, milline hääliknähe mujalgi lmsm. keelis tuntud (vepsP-s ja vepsK-s — vt. Kettunen'i LVHA II 20; vrd. e. setu *paĺĺò* << <<*palio̯-*, *sużò* 'koll' [<⁺*susoi̯*] P. Voolaine' teatel [vastavaid -*oi̯*- > -*o*-sõnu pole kahjuks § 4 e. üldloetelu ainestikku eL alalt sattund]).

k) Juhused, mil -*oi̯*-d näikse edustavat karj.-aun-es *u* — need on § 29 loetelus **20**. *guŕu*, **42**. *juonu*, **54**. *kiri̯u*, **150**. *svoattu* — võivad seletuda *u*- ja *o*- (ka < *oi̯*-) tüvede segunemisega ühtlase sg. partitiivi (vt. Ojansuu' KÄÄH 111: *šobuo* < *sopu-a*, *taluo̯* < *talo-a* [<**taloi̯ða*, Mg.]) vahendusel, samuti nagu seda võis oletada lhk. 114 sm. murdeis *kerppu*, *talu* jm. juhtude puhul. Muide vrd. ka spetsiaal-*u*-lisi deminutiive § 43, millede hulka siin kõnesolevate kuulumine ka pole võimatu.

l) Viimaks nõuavad pikemat häälikulist argumentatsiooni need aun.-ld. *oi̯*-juhused, milledes ülemalnähtud *i̯* püsimise põhjal ootamatult algsm. -*oi̯* on -*o*-, -*ö*-ga edustatud: **6**. *boabo*, *buo̯bo* (~ *buo̯boi̯*), *buo̯bo*, **8**. SuojK *bobo*, *-ńi*, **9**. Sun *bokko*, **11**. *ďieďo*, Suist, SuojK *ďie̯ďo*, Sun *ďiedo*, **13**. Salm, Sun *ďiäďö*, Aun *ďi̯ä̯ďö*, **22**. SuojK *hai̯kko* (~ *hai̯koi̯*), **24**. TAK, Suoj, Salm, Sun, K., Pyhäj. *hebo*, Aun *heb*|*ò*: -*vò*, -*bo̯a*, *Hebo*, *hevo*, Kiel I *hebod*, **27**. SuojK *hɪ̈i̯om*,

28. Aun *hилло*, **38.** SuojK *izo*, **42.** SuojK *i̯uo̯no*, **48.** Sun *ki̯ɛkk*, *-od* **49.** Sun *kелоо̯*, **52.** Suist *ketso*, *ketšo*, **56.** SuojK *kokkolindu*, *-hoŋga*, **58.** SuojK *koło*, Suist *kolo*, **61.** TAK (Suist.) *koro*, **68.** Suist *kurkko*, **73.** *küppö*, **77.** Suoj. *-liero*, **78.** Suoj. *lemb' ottele*, **84.** Aun *-лuhò*, SuojK *luho*, **90.** Nk. *muą̆moheze*, Salm *muą̆mo*, **95.** Salm *mekko*, **96.** SuojK *meťťšo*, **100.** SuojK *mutso*, *muťťšo*, **111.** Suist *ńäivö*, **119.** SuojK, Sun *Pekko*, **126.** karj.-aun. *pullo*, Sun *puлл*, **130.** SuojK *pöllö*, **134.** SuojK *pyörö*, **146.** SuojK *ťšo̯ukko* (~ *ťšo̯uko̯i̯*[*ńiǩka*]), **151.** TAK, Suoj. *toatto*, Salm *tuą̆tto*, **152.** SuojK *talo*, **156.** Salm *-tüttö*, **164.** kogu aun.-ld. *ukko*, Sun *ukk*. Esitatuist Suoj.-Suist.-Salm. piirkonnas, sm. või karj. keeleala naabruses esinevaid võib pidada otsekoheseiks sm. (nõnda ka Ojansuu KAÄH 138) või karj. laenudeks või mõjualuseiks sõnuks. Sedasama võiks teha ka muude laiemal alal levinenutega igal juhusel, kui mitte poleks järgmist võimalust vähemalt osalt viimaseid (ja ehk mõnd esimesistki?) pidada aun.-ld. murrete omal põhjal analoogiliselt tekkinuiks. Nimelt on algseil *o̯i̯-* ja *o*-tüvedel avar võimalus olnud seguneda pluurali kaudu, sest hoolimata *i̯*-järelkomponendi üldisest püsimisest on *-öloi-* (resp. *-löi-*) pluuralitunnuse ees (vt. Genetz'i TAK 151 *verkko* : *verkkoloi* — *talo* : *taloloih*) alati dissimilatoorselt (vrd. KAÄH 139 põhjendust, vt. sm. § 24 lhk. 116; obs. **151.** Salm *tuą̆ťťo̯ilas -o̯ila-* = ~ **13.** *ďiäďölöin -ölö̯i̯-* < *-o̯ilo̯i̯-*) kadund, näit. **25.** Aun *Herm*|*o̯i*, : *-лоi̯*, **37.** Sun *Iro*|*i̯* : ~ *-лo̯id* p. pl., **44.** Salm *i̯än*|*ö̯i̯*, *-ölö̯i̯*, **56.** Sun *ko*|*ko̯i̯* : *-ккoлo̯id*, **138.** Aun *-reb*|*ò̯i̯* : *-олo̯in*, *-олo̯i̯*, **173.** Sun *ve̯i̯k*|*o̯i̯* : *-колo̯id* jne. Suhe *verkko* : *verkkoloi* on tekitand proportsioon-analoogiliselt **24.** Suoj *hebo* : *hebолo̯i̯* suhtetüübi pro *hebo̯i̯* : *hebолo̯i̯*. Aga ka *-o̯i̯* ~ *-o* (resp. *-ö̯i̯* ~ *-ö*) sõnade segunemine *-inen* deminutiivsuffiksi vahendusel (vt. veps. § 38 punkt e) osalt on usutav, vrd. **24.** Aun *hebò* ~ *heboi̯n*ɛ. *o*-tüvedele liitumisega saavad mõistetavaiks lõppkaolised (resp. lõppvokaali reduktsiooniga) *o̯i̯*-juhused nagu **78.** Suoj *lemb'* (vt. KAÄH 134), Sun **126.** *puлл*, **164.** *ukk* (vt. Ojansuu'd ibid. 131: „varsin usein onkin kehitys aunuksessa vienyt täydelliseen katoon," nimelt *-a*, *-ä* > 0 puhul, samuti muilgi vokaalidel, eriti aga veel lõppkaolise veps. naabruses ld-is).

2. a) Käsiteldava dem-suffiksi *e̯i̯*-varianti (vt. e. lhk. 40—1, vadj. lhk. 54—5, sm. lhk. 122 § 26, § 43) võiksid § 29 näitestikus edustada aun. **70.** *Kutšei-* (< ?? **kusi̯e̯i̯-*), **161.** *tšitšeińi* (< ?? **tsitse̯i̯-*) näilise kindlusega, lisaks ka **99.** Lnr *mustei* (< ?? **musti̯e̯i̯*), lhk. 102 *po̯ťšei̯*, lhk. 138 **89.** aun. *hiötfei*. Rapola Diftg. 79 märgib need juhud tumedaiks. Oma ilmse juhuslikkusega nad tõesti vaevalt võivad tagasi minna mingile algsm. *e̯i̯*-süsteemile, vaid kergeimalt

nad seletuksid vepsast saadud laenudena (vt. veps. -ei̯-, -ei̯- § 38 punkt b) või mingi kohaliku diftongipalatalisatsiooni -oi̯- > -ei̯- tulemusena, obs. nimelt tuletusainese eel käiva sibilandi -tš- palataliseerunust (ka ?*mustio̯i̯ > *muśto̯i̯ > mustei). § 29 karj. ainestikus ei leidu üldse mitte viipeid ei̯-diftongile. Kõik, mis sääl ootuspärase -ei̯ >-e arengu jälgi võiks osutada, on kokkuvõetult esitatud sõnadega: § 21 lhk. 83 (vt. ka TVKK 195) *appe*, Genetz'il TVKK 195 (nimed) *Dorkke*, p. sg. *-ja, Koske, -ja, Markke, -ja,* ibid. 24 (Himola) *Tuhkei-muurittša* (~*Tuhkamurmittša, Tuhkimuš* 'Tuhkamuuritsa' sõnastikus). Siinset -e(i̯)-d pole senni õnnestund (vt. Ojansuu' KAÄH 150, Rapola' Diftg. 75, 79) seletada. *appe* võiks olla, nagu ülemal vastaval kohal osutatud, laen sm-st, järgnevad kolm nime seletuvad ilmsesti (vt. § 47) vn. k. vokatiividena, mis niisugustena hiliselt segunend (obs. p. sg. *Dorkkeja* nagu lhk. 162 *toattojańi!*) oi̯-sõnadega, *Tuhkei-* jääb edasigi problemaatseks (obs. *i* [resp. i̯] vastu ootust lhk. 162 punkt c all nähtud karj. i̯ < 0 kõrval; < vepsP-st ?!).

b) Ojansuu KAÄH 149 viib *-kki*-lõpulised karj.-aun. loomanimed (näit. aun. *enčžikki* jm.) tagasi < *-kkii̯ algsm. diftongile, Setälä Tietosanakirjas 10 946 -ki̯ < *-kkei), Kettunen LVHA II 64, 70—1 taas vastavad vepsP *muśťikī, püh'iki* nimed ja *i*-lised deminutiivsõnad nagu *kuk* : *kukin* 'kukk' -ī << -ei̯ diftongile. Selle järele kuuluksid algsm. ei̯-diftongi järeltulijaiks ka karj.-aun. *i*-lised demsõnad: **3.** *Ańńi,* **23.** *hařmi,* **30.** *häkki,* **64.** *koť-, koďi,* **66.** *kukki I,* **67.** *kukki II,* **105.** *ńeiďi,* **107.** *ńekki (~ ńetkoi̯),* **135.** *rattši (-linduine),* ?**153.** *ťihi,* **161.** *ťšiǯži,* **173.** *veiǩki, veikki.* Välja arvatud **64.**, need kõik on puhtmeelituslikud moodustised, enamasti päälegi lastekeelsed, mispärast nad tulevad vist küll koguni lahus hoida algsm. oi̯-tuletisist kui spetsiaal-*i*-lised kujundid, vt. § 43.

§ 32. Aun.-ld. -oi̯ > -o, -ö edustuse sõnust väärivad spetsiaalset tähelepanu **6.** *boabo* (tüvi *boaba-), buą̈b|o, -an, -oą̈, bu̯ą̈b|o, -an, -oą̈,* **11.** *ďie̯ď|o, -an, -oą̈(da), ďied|o, -an, -ad,* **13.** *ďeą̈d|ö, -än, -eą̈, ďiäď|ö, diąd̈|ö, -än, -ią̈ ~ -äd, ďi̯ą̈ď|ö, -än, -e̯ą̈,* **90.** *moamo* (tüvi *moama-), muąm|o, -an, -uą̈,* **151.** *toatto* (tüvi *toatta-), tuą|ťto, -ťtuą̈* : *-tat* (n. pl.). Genetz'ile TAK 133 on säärased tüve *o-, ö- ~ a-, ä*-vahelduslikud sõnad paistnud nii kahtlased, et ta on *o-, ö*-lisi kujusid pidand võimalikult väärkuuldelisiks pro *toattu, moamu, ďeäďü.* Kujola Salm 25 on nelja (välja arvatud *ďiedo*) kõnesoleva sõna kohta paljalt konstateerind, et nende tüüp erandliku *o-, ö*-lise sg. nom. omades on „muissa muodoissa paitsi nominatiivissa *a-* (resp. *ä-*) vartaloinen", Ojansuu KAÄH 132 viimaks on katsund (tõsi küll, vaid kolme:

aun. *moąmo, toątto, ďeäďö* puhul) *o*-d, *ö*-d neis seletada kahel teel, kas *-a* > *-o* > *-u*, *-ä* > *-ö* > *-ü*, tuntud aun. lõpp-vokaalimuutuse *-a*, *-ä* > *-u*, *-ü* murdeti säilind vahelülina, või et kõnesolevat tüüpi sõnad „saattaisivat myös olla lainoja karjalan kielestä . . ., joten niiden nominatiivi kuuluisi toiseen paradigmaan kuin muu taivutus". Viimane tõlgitsemismoodus tundubki ainuvõimalikuna, sest mainitud kohas O. esitatud *-a* > *-o*, *-ä* > *-ö* muutuse tõestusmaterjal näikse olevat liig nõrk selle hääliksääduse tõepärasuse osutamiseks ja liiategi *o*, *ö* ei esine ju mitte ainult käsiteldavate sõnade sg. nominatiivis (mille seletamist ainult võimaldaks kõnesoleva häälikmuutuse oletamine), vaid ilmsesti kogu *-loį-*, *-löį-*pluuraliski, vrd. Salm *buąbo|loįn, -loį,* SuojK *ďieďoлoįn, (ďeäďieįn ~) ďeäďölöįn,* Salm *muąmoloįn.*

§ 33. 1. ja 2. silbi vahelise tüvekonsonantismi käsitelus leidub aun.-ld. murrete alal nähe, mis on (vt. Setälä' ÄH 53: „Aunuksessa tavataan samantapaista [s. o. *į*-komponendi sulgmõju; Mg.] ind. imperfektissä ja *oi*-loppuisissa deminutiiveissa, esim. *tapoi, puutui, veikoi, kukoi* 'kukko', *löpöi* 'sammako'") põhjust andnud kõnelda *-oį*-suffiksi järelkomponendi konsonantsest silbisulgemisest (vt. sm. § 25 lhk. 116 järgmm.). Ainestik, milles kõnesoleva silbivahe astmevahelduslik nõrgenemine vastavalt võiks tulla küsimusse, sisaldub karj. § 29 üldloetelu järgmisis aun.-ld.-SuojK sõnus: **9.** *-bokoį,* **10.** *bou¸ďžoį,* **22.** *haįkoį,* **39.** *Joakoi,* **43.** *ďoųťšoį,* **52.** *ke¸ťšoį,* **55.** *kokoį I,* **56.** *kokoį II, kokuoį, kokuoį,* **59.** *koťťšoį,* **66.** *-kukoį,* **67.** *kukoį, kukuoį, kukuoį, kukuǫ,* **68.** *kurkoį,* **70.** *ku¸ďžoį, kudžoi,* **79.** *liipoi, lĭpoį, -lĭvoį,* **80.** *lińďžoį,* **81.** *lipoį,* **85.** *luboį, šluboį,* **86.** *lupoį,* **87.** *лuťoį-kaťoį,* **89.** *lötöi, löpöi, šlötöi, lotoį,* **94.** *mię¸ďžoį,* **96.** *metšoį, meťšoį, me¸ťšoį, meťsoį, meťšuoį, metšuoi,* **100.** *mutšoi, muťšoį, muťšoį, mutšuoį,* **122.** *pikoį,* **133.** *pö¸ťšöį, pötšöį,* **135.** *raťšoį,* **136.** *riępoį,* **142.** *reäpöi, rę̈äpöį,* **144.** *sintšöi,* **146.** *ťšoųkoįńiǩka,* **147.** *tšondžoį, ťšoń(ď)žoį,* **156.** *tütöi, tütöį,* **158.** *tońťšöį,* **161.** *tšidžoi, ťši¸ďžoį,* **162.** *tšiudžoi, ťšiu¸ďžoį,* **165.** *uťťšoį,* **166.** *ū¸ďžoį,* **173.** *veįkoį.* Kõigis esitatuis peegeldub klusiilide *kk, tt, pp* (*k, t, p* < *ǩk, ťt, ǒp,* vt. Ojansuu' KAÄH 13) või *ts*-ühendi (> *ťťš* : *¸ťš, ťťś* : *¸ťś,* vt. KAÄH 45) kinnise silbi edustus suure järjekindlusega, harvade (? karj. mõjust seletuvate) eranditega nagu **56.** *kokkoį,* **79.** *lĭppoį,* **120.** *pikkoi,* TAK (Salm.) *rukkoi,* **144.** *senttšoi,* **151.** *tuąttoįlas,* **154.** *tüttöi,* **158.** *tönttšöi.* Selle nähte suhtes Ojansuu KAÄH 13 („Sellaiset kirjoitustavat kuin . . . *pikoi, veikoi, tapoi* 'tappoi', *tütöi,* . . .") on asund seisukohale, et aunuses nad on „epäilemättä lyydiläismurteen vaikutus". Kuna kõigil muil juhuseil tüvekonsonant käsitellakse lahtis-silpsena (**72.** *kūdoį,* **78.** *lemboį,* **105.** *neįdoį,* **113.** *orboį* jne., mitte **kūvoį,*

lemmoi̯* jm.; **46. *kańńoi* on oma nõrga-astmelise tüve saand *kańńikk-*tuletisest üldistamise teel, nagu näitab ka *ńń*-palatalisatsioon; **109.** *ńoloi̯* pro **ńolgoi̯* võimalikult samuti mingi **ńolikk-* kuju analoogial; **169.** *vavoi* kuju *-v-* samuti põlveneb *vavarno*-tuletisest, **24.** n. sg. *hevo* peaks olema lihtne kinnissilpsete oblikvakäänete tüve üldistus [vrd. *hev|oñ, -ò* g. sg.]), ei saa siin tegu olla mingi põlise, sm. läänemurrete (vt. § 25) vastavale nähtele rinnastatava häälikseigaga, vaid nii aun-es kui ka ld-s, kust siis O. järgi eelmine on pärindki oma edustuse, on seekord küsimuses miski spetsiaalne klusiili (resp. klusiilidega muganend *-ʧš-, -ʧś-*) lühenemisnähe. See vahest liitub tuntud vepsP ja vepsK mitmeti tumedaile (vt. Setälä' ÄH 50—2; lhk. 50: „olot ovat eri murteissa siksi eroavat ja kirjavat ja sitä paitsi siksi monimutkaiset, että on vaikea keksiä niitä seikkoja, joista vaihtelut riippuvat"), sel korral käepärast oleva kitsa materjali põhjal ligemalt määritlematuile geminaatklusiilivaheldusile. Ld-le lähimalseisva vepsP olusid iseloomustavad kõige paremini Setälä' l. c. 51 esiatud suhted *ľūk'in* : *ľūk'ib* 'lykin' ~ *ľükai̯dan* 'lükkään', *hüpäśtab* 'hypähtää' ~ ' *hüpäi̯damoi̯* 'hyppään', nõnda siis diftongi ees geminaadi lühenemine, nagu seda tuleb konstateerida ka kõigi *oi̯*-deminutiivi juhuste kohta. Ld.-(?)aun. murrete paigutine nõrgaastmeliste muude sg. käänete kõrval esinev partitiiv: **55.** *kokkoi̯dŭ*, **56.** K. *kokkoi̯*, **67.** Sun *kukkoi̯d*, Kett (V.) **96.** *meľšoi̯*, **100.** *muľšoi̯* ei oma seletust vist küll mitte sm. oludega identsuses (nagu arvand Setälä ÄH 52 ld. *kukoi* : p. sg. *kukkoja* vahelduse puhul), vaid kõnesolevas ld.-vepsP ühises ebaselges geminaadivaheldusnähtes.

§ 34. Karj.-aun.-ld. üldloetelu *oi̯*-sõnus on märgata ennetuntud semasioloogilisi (vrd. § 46) mõistekategooriaid: a) sugulusnimetusi ja sisult neile lähedasi — **6.** *puąpo, buąboi̯*, **7.** *buatko, boaťkoi*, **11.** *ďiedo, ďieďoi̯*, **13.** *ďeäďö*, **38.** *izoi̯*, **90.** *moamo, moamoi*, **91.** *muatko, moaťkoi*, **100.** *mutso, muttšo, mutšoi*, **105.** *neido, neidoi̯*, **113.** *orboi̯*, **149.** *sulhoi*, **150.** *svoatto*, **151.** *toatto, toatoin* (g. sg.), **156.** *tüttö, tütöi̯*, **157.** *ťäďöi*, **161.** *tšidžoi*, **164.** *ukko*, **173.** *veikko, veikoi*, **176.** *ämmö*; b) linnunimetusi — **56.** *kokko, kokoi̯*, **59.** *koľtšoi*, **61.** *koro, koroi̯*, **67.** *kukko, kukoi̯*, **69.** *kurmoi*, **71.** *kūkšo, kūkšoi̯*, **74.** *küühköi*, **75.** *kägöi̯*, **96.** *mettšo, metšoi*, **118.** *peiboi̯*, **128.** *peäsköi*, **130.** *pöllö*, **135.** *ratšoi*, **170.** *varoi*; c) looma- (nende seas eriti pisiloomade ja putukate) nimetusi — **1.** *ahmo, ahmoi̯*, **9.** *bokko, -bokoi̯*, **16.** *edenöi*, **24.** *hebo, heboi̯d* (p. sg.), **30.** *häkkö*, **35.** *höüdöi̯*, **44.** *jäńö, i̯änöi̯*, **70.** *kudžoi*, **77.** *-liero, -li̯eroi̯*, **79.** *liipoi*, **87.** *ľuťoi̯-kaťoi̯*, **89.** *(š)löttö, lötöi̯*, **93.** *mauroi*, **102.** *mönttö*, **110.** *Nuhoi, ńuhoi̯*, **125.** *portimo, porďimoi*,

131. *pöppö, böböi̯,* **132.** *pörö, -böröi̯,* **138.** *repo, reboi̯,* **146.** (?)*tšokko,* **147.** *tšondžoi,* **153.** *ťihoi,* **159.** *tšaivoi,* **166.** *ūko, ū̯ďžoi̯;* d) kalanimetusi — **53.** *kiiškoi,* **60.** *kuoŕoi,* **142.** *reäpöi,* **163.** *-ťšuho;* e) marja-, (harvemini) seene- jm. taimenimetusi: **28.** *hillo, hilloi,* **34.** *höüdöi,* **41.** *juomoi,* **80.** *liń̓ďžoi̯,* **86.** *luppo, lupoi,* **92.** *mandžoi,* **99.** *muśťoi,* **101.** *muuroi,* **112.** *oŕhoi,* **123.** *ṕilʌbo,* **145.** *šiiloi,* **160.** *ťšt̄hoi̯,* **167.** *vahvoi̯,* **169.** *vagoi, vavoi.* Kõigil neil juhuseil, välja arvatud nende hulgas leiduvad puhtdeskriptiivsõnad, milledest vähe alamal punkt i, ning vahest **38.** *izoi̯,* **44.** *jänö* ja **149.** *sulhoi,* on haihtund sisuline deminutiivsus, meelitlev või halvutav vähendusvarjund.

Samuti deskriptiivmoodustised (vt. alamal) ja ilmse affektiivsusvarjundiga vähesed meelitus- või halvutussõnad **10.** *bou̯ďžoi̯,* **12.** *dušoi̯,* **19.** *gurboi̯,* **20.** (? lk-ne) *guŕoi̯,* **22.** *haiko ~ haikoi̯,* **31.** *höllöi̯,* **33.** *höünö,* **36.** *inahmoi̯,* **66.** *kukki,* **73.** *küppö,* **84.** *ʌuho,* **94.** *mie̯ďžoi̯,* **103.** (halv.?) *nakko, nakoi̯,* **109.** *ńoloi̯,* **122.** *pikoi,* **137.** *reŋgoi̯,* **165.** *uŕ̯ťšoi̯* välja arvatud näikse sisulise deminutiivsuse kaotand ja nõnda semasioloogiliselt neutraliseerund kirju hulk f) ideoloogiliselt klassifitseerimatuid *oi̯*-sõnu: **5.** *armo, armoi̯-,* **8.** *bobo,* **14.** *eno,* **17.** *edoi̯,* **27.** *hīi̯om* (g. sg.), **29.** *hoŋgoi,* **42.** *i̯uono,* **45.** *-kallo,* **46.** *kańńoi,* **48.** (Suoj. siiski deminutiiv-varjundiga) *kiekko, -kiehkoi̯,* **49.** *kelo, keloi̯,* **50.** *kero, keroi,* **51.** *kezoi,* **52.** *ke̯ťšoi̯,* **55.** *kokoi,* **58.** *kolo, koľo,* **62.** *korvo, korvoi,* **64.** *koť-, koďi,* **68.** *kurkko, kurkoi̯,* **72.** *kūdoi̯,* **76.** *lallot,* **78.** *lembo, lemboi,* **81.** *lipoi̯,* **82.** *ližoi̯,* **83.** *lohko, ʌohkoi̯,* **95.** *mekko,* **106.** *nerkko,* **108.** *ńokko,* **111.** *ńäi̯vöi̯,* **114.** *paimoi,* **115.** *patšoi,* **117.** *peigoi,* **120.** *pero,* **121.** *pežo,* **124.** *polo, poloi̯,* **126.** *pullo, puʌʌ,* **134.** *püöröi,* **136.** *rieppo,* **139.** *-rožmoi,* **140.** *ruško* (= koit), **144.** *sintšo, senttšoi,* **152.** *talo, taloi̯,* **168.** *vaľľoi.*

Palju selgemat meelitlev-deminutiivset ilmet kannavad igatahes juba g) *oi̯*-lised karj.-aun.-ld. looma- (lehma-, lamba-) nimed: **15.** *enzoi, endžoi,* **21.** *ho̯ahkoi̯,* **23.** *haŕmoi̯,* **26.** *hīʌoi̯,* **43.** *ďou̯tšoi̯,* **54.** *kirjo, kiri̯oi̯,* **57.** *koʌmoi̯,* **63.** *kostoi,* **97.** *muľoi̯,* **98.** *mustoi̯,* **107.** *ńetko, ńetkoi,* **127.** *pühöi̯,* **129.** *peätköi̯,* **141.** *ruško, ruskoi̯,* **148.** *šu̯opo, suoboi,* samuti ka h) ristinimede dem-vasted: **2.** *Agoi̯* (vrd. vn. *Агафон*), *Ańńoi̯, Ańoi̯* (vn. *Анна*), **4.** *Abroi̯* (vn. *Аврам*), **81.** *Gauroi* (vn. *Гаврил*), **25.** *Hermoi̯* (vn. *Герман*), **37.** *Iroi* (vn. *Ирина*), **39.** *Joakoi* (vn. *Яков*), **40.** *Iermoi̯, jormoi* (vn. *Еремей*), **104.** *Nastoi* (vn. *Настя, Анастасия*), **116.** *Pau̯loi̯* (vn. *Павел*; *Paul*[*us*]), **119.** *Pekko* (vn. *Петр*), **154.** *Timo, Timoi* (vn. *Тимофей*), **171.** *Varvoi* (vn. *Варвара*) ja muidugi i) deskriptiiv-affektiivset algupära *oi̯*-sõnad: **31.** *höllöi̯* (? tüvituletis, vrd. lhk. 148), **32.** *hölmö, hölmöi̯*

(? tüvituletis, vt. lhk. 86 s. v. *hölmö*), **65.** *groṅòi̯*, **88.** *löbö*, *löböi̯*, **133.** *pötšö*, *pötšö*, *pöťšöi̯*, **143.** *rökkö* (vrd. lhk. 104 s. v. *rakko*), **158.** *tönttšöi*. Viimaseist on eespool punkt c all juba mainitud: *(š)löttö ~ lötöi*, *mönttö*, *ńuhoi̯*, *pöppö ~ böböi̯*, *pörö*, *-böröi̯*.

§ 35. Karj.-aun.-ld. § 29 üldloetelu sõnavaraga pole kaugeltki tühjendatud säälsed *oi̯*-sõnad. Sellest, enamasti kitsa-murdealalisuse tõttu, väljajäetuid on vastavais allikapõiminguis veel järgmised tüvetuletised, mis siin ülevaate täiestamiseks esitatagu nende etümoloogilist külge pikemalt puudutamata. Siia kuuluksid karj-st TVKK *riitto* 'riite' (<**rītt*[*a*]-*oi̯*), Schw (te, k) *kiägö* 'kädensija (ovessa jm.)' (~ *kiägä* to, p id.), Rug *rujo* 'vaivainen, rampa, sokea' (<**ruį*[*a*]-*oi̯*, vrd. lvKett *ruį̀à* 'haige'), Kett 28 (T.) *tšiękšo* 'kalasääski' (<**säks*[*e*]-*oi̯*, vrd. sm. *sääksi* jm. Wichmann'il FUF XI 281). Õige rohkelt aga lisi aun.-ld. alalt: TAK *kuldoi*, *-ne* 'kultainen' (Vielj. rhvl., <**kult*[*a*]-*oi̯*), *lämbimöi* = *lämmin* (s. dem., Suist.), *peťoi* (Seäm. rhvl., ilmsesti lk-ne deminutiiv-vaste sõnale *pertti* 'pirtti, tupa', vt. Genetz'i TAK 141), *pädevöi* dem. = *pädev*(*ü*) 'kelvollinen' (Suist. rhvl.), *rukkoi* dem. = *rukku* 'raukka, parka' (Salm., vrd. lhk. 128 sm. lehmanm. *Rukko*), *seppoi* 'sepake' (rhvl., TAK 26), *valdoi* 'valtava, mahtava' (Suist., rhvl.), Suist *ägröi* 'äkäpussi' (vrd. ibid. *ägrä-piä* 'paholainen, piru'), eriti aga AunAS 84 *biiboid* (p. sg.) 'viipale' (<**vīp*[*a*]-*oi̯*), *Soloi* 'haikara' (<?), 87 *Tšiepoit* (n. pl.) 'ketju' (vrd. vn. *цепь* id.), Salm 20 *suąloi̯* 'tulo' (<**sāl*[*ihę*]-*oi̯*), Aun *làįhòį* 'lahjake' (<**laįh*[*a*]-*oi̯*), Sun *buľboi̯* 'valkea lumme' (Suist *buľoi* 'ulpukka', vrd. karjP *puľppu* jm. KAÄH 3), *ťotoi̯* : (p. pl.) *ťottoлoid* 'täti' (vrd. vn. *мётя* id.), Kett 144 (Mundj.) *üǫ̈ľevu̯oi̯* 'lepakko', 302 *oroi̯* (Td.; SPOP 29 [Mundj.] *oru̯oi̯* 'lehmänsieni' <**or*[*aβa*]-*oi̯*, vrd. Kett ibid. T. *orkkońi* 'tattisieni', TVKK *oravikko* 'eräs ruskea ruokasieni'), 427 *rištšoi̯* 'naiskummi' (Td., <?**rist*[*ia*]-*oi̯*), 146 *ťšagu̯oi̯* (Mundj., <**sak*(*a*)-*oi̯*, vrd. TVKK *ťšagari* 'sakarisormi'), 427 *sesroi̯* 'punain. viinimarja' (Mundj.; SPOP 28 [Pyhäj.] *sesrų̆oi̯*, 29 [Mundj.] *sestru̯oi̯* <**sęstar*[*ę*]-*oi̯*), Impilahti (Pantsu' järgi) Rapola' Diftg. 46 *väįvöi̯* 'väive' (<**väįv*[*ehe*]-*oi̯*, vrd. sm. *väive* 'elajatäi'). Ojansuu'l KAÄH 137 lisaks aun. *brihoi̯* 'nuorukainen' (<**brih*[*a*]-*oi̯*, vrd. TAK ja TVKK *briha* id.), Suistamo lisandusi vt. Rapola' Diftg. 46. Mitte vähem oher *oi̯*-sõnade suhtes pole karj. ja aun.-ld. vahemurre SuojK, nagu oodatagi: *kamboi̯* 'joukko' (? vrd. vn. *компания* ms. 'kamp, salk'), *kaŋgoi̯* 'kangake' (rhvl., <**kaŋk*[*ahę*]-*oi̯*), *küköi̯* s. dem. 'kyykerö' (~ *kükkä* id.), *mäkkö* 'mäkärä, polttiainen, pieniä itiköitä', (<**mäk*[*kä*]-*oi̯*), *ńepoi̯ ~ ńeppi* (halv.) = *ńeveskä* 'minia' (<vn. *невестка* murd. id.), *oht|oi̯* (~ *-ahańi* 'ohdake', <**oht*[*a*]-*oi̯*), *piętoi̯* 'piettiö

(mulkku)', *pīʦďžoi̯ ~ pīskoi̯* 'er. yrttikasvi', *kukoi̯mp.*, vrd. aun. *pīʦďžoi̯, pīdoi̯* id. (~ karj. *piiďiäńe* 'distel', ld. *kukoi̯-pīʦďžahai̯ne, -pīďahai̯ne* 'hagebutte' K a l i m a'l FUF XVI 234), *rahvoi̯* s. dem. 'kansa; ihmiset' (< **rahv*[*ahę*]*-oi̯*), *rugoi̯* 'rukkike' (rhvl., < **ruk*[*ihę*]*-oi̯*), *seiboi̯* 'teibake' (rhvl.), *Ilmaa̯seppo* 'Ilmarinen' (rhvl., < **-sepp*[*ä*]*-oi̯*), *žbiľoi̯* 'silmäpuoli' (~ *žbiľa* 'silmä' hv.), *ťšupoi̯* (~ *ťšupuk̆ka,* ? vrd. lhk. 160 **163.**) 'eräänl. piirakka', *ulhoi̯* 'viskain', '= *hoŋgoi̯*' (<?), *vedoi̯* 'veeke' (rhvl., < **vet*[*e*]*-oi̯*), samuti karjlng karj. murdest: ID 34 *ńäntkoi* 'Kinderwärterin' (vrd. vn. *нянька* id.), 53 *lekkoi* 'Flamme' (vrd. sm. *liekki*, e. *lõke* id. lhk. 120), kuigi P o r k k a l. c. 120 tähendab nende kohta „In den meisten von diesen Wörtern scheint doch die deminutive Bedeutung verloren gegangen zu sein", selle kõrval aga P. tõenduse järgi säälsamas nad „in Poesie ungemein häufig: *meroi* 'Meer', *laivoi* 'Schiff'; adj.: *vergoi-viittoi* 'mit Ueberrock von Tuch', *vahoi-tukkoi* 'blondhaarig'", lisaks ID 80 rhvl. *sissoinit* 'mu õekesed' (vrd. sm. *siso* lhk. 107), *sudoi* 'soeke, hundike', SKVR 3 P o r k k a' rahvaluuleülestähenduste järgi R a p o l a'l Diftg. 44—5 loetlematu hulk: *kesoilla* 'kesällä', *taivoi* 'taevake', *tuloi* 'tuli' jne., KKO[2] (karjlng rhvl.:) 52 *ainoi poikoi* 'ainuke pojake', 53 *oloin* 'õlakese', *Luojoin* 'Loojakese, Jumala' jne.

Kuigi üldloetelu ka äsjaste lisandustega kokku kahtlemata veel ei anna absoluutselt tühjendavat pilti karj.-aun.-ld. *oi̯*-lisist tüvetuletisist läbivaadatud allikais ja neilegi üha võiks leiduda säält-täält üksikuid täiendusi, siis on igatahes nähtugi põhjal julgesti konstateeritav selle tuletisliigi ebaproduktiivsus kõnealuses keelkonnas. Ta esineb elava kõnekeele teatud kindlastipiiratud hulgas enamasti deminutiivsus- (vähendus-, meelitlus- või halvutus-)värvingu kaotand sõnu, harva karjalas, sagedamini SuojK-s ja karjlng-is, eriti aga aun.-ld. murdeis, deminutiivsusvarjundi säilitanuna meelsamini siiski ainult arhaistlikus rahvaluules.

Eraldi juhitagu siin veel tähelepanu karj.-aun.-ld. looma- ning (inim)ristinimede ja deskriptiivmoodustiste § 29-nda lisandusile.

L o o m a n i m e d e n a selt alalt § 34 punkt g all käsitelduile lisaks on noteeritud: Sun *toľšoi̯* = *toi̯ženargen suadu lehm* (teisipäeval sündind lehma nm., esimese silbi *to-* pärit päevanimest [*toi̯žen-*], muu osa kontaminatsioonist mingi teise sõnaga, vahest lehmanimega:) Kett 45 *kuľšoi̯* (Mundj., ? vrd. vn. *кульша* 'бедреный мосолъ', D a ľ), Kett 45 *kupľoi̯* 'ostetun lehmän nimi' (Td., vrd. vn. *купленный* 'ostetud'), *toi̯voi̯* (Td. lehmanm., vrd. sm., karj.-aun. *toivo* 'lootus'). Tähelepanu väärib, et siin vn. loomanimed on väliskujuldasa vahetult liitund eelmisetaolisile omatuletuslikele: TVKK *koaŕoi* (~ *koaŕa*) 'ruskea-

karvainen (hevonen)' (Genetz ju võrrelnud vn. sõnaga *карій* täh. 'темногнѣдой, почти вороной...' [hobusenm.], Dal'), Rug *śerk|ko* :-*on* 'harmaa hevonen' (<*сьркó* 'кличка сѣрой лошади или собаки', Dal'), *ŕīško* 'ruskea hevonen' (<vn. *рыжкó* 'рыжая лошадь'), Kett 428 *pelkko* (Uht.), *belkko* (Vts.) 'valk. hevonen' (< vn. *белко* Kettunen'i järgi), Schw *serko* 'harmaakarvainen kissa' (vrd. eel Rug.!), KKO[2] 32 *śīvoi̯da* (p. sg.), *śīvoi̯* 'tuhkanharmaa hevonen' (<vn. *сивый*), SuojK *zau̯r|oi̯* (~-*a*) 'vaaleankeltainen hevonen' (vepsTk *sou̯ri̯i̯* 'aimo vaalea [hevonen]' < vn., vt. Mikkola' BWS 159), Aun *bu̯roi̯* 'ruskea lehmä' (vrd. vn. *бурый* 'цвѣтъ кофейный, коричневый, орѣховый, смурый', Dal').

Isikunimedeminutiive sellevastu oleks aun.-ld. alalt üldloetelu omile (vt. eespool § 34 punkt h) lisaks tuua piiramatud määrad, sest igal vn. ristinimel näikse olevat sääl oma *oi̯*-line, tihti enamgi kui üksainus, vaste. Näiteina esitatagu: TAK *Ignoi* (*Ignatius*), *Końńoi* (vn. *Кондратий*), *Makoi* (vn. *Макарий*), *Natoi* (*Natalia*), SuojK *Au̯htoi̯* (vn. *Автоном*), *Glīmoi̯* (vn. *Климент*), *Kibroi̯* 'Kyprianus', SalmK *Hu̯ohpoi̯* 'Feofan', *kuźmoi̯* 'Kuisman päivä (1.XI)' (vn. *Кузьма*), Aun *Duńòi̯* (vn. *Audotja, Dunja*), *Grigòi̯* (vn. *Grigorij*), *Harlo̯i̯* = *Harlampi*, Sun *Lukoi̯* 'Lukeria', *Oĺoi̯* 'Helena' (vn. *Елена*), *Vaśoi̯* (vn. *Вася, Иван*) jne. jne. Sisulise deminutiivsuse, meelitustähendusvarjundi kaotades on nad mõnikord vormiltki käind sama rada, liitudes (vt. § 31 punkt l) *o*-sõnadega nagu näit. SuojK *Hippo* = *Hiĺippä* (vn. *Филипп*), *Įokko* 'Johora' (vn. *Егор*), *Trohk|o* (~-*oi̯*) 'Trofima' (vn. *Трофим*), Aun *Įokkŏ*. — Karj. alal näikse nõndasama rohkelt neid olevat karjIng-is: ID 120 *Mikkoi* ~ *Migoi, Paavoi, Konoi, Taroi, Kadoi* (vrd. vn. *Михаил, Павел, Кондратий,* ?*Дарья, Екатерина*), Rapola' Diftg. 45 *Naastoi, Olgoi* (rhvl., vrd. vn. *Анастасия, Ольга*) jne.

Samuti piiridelt defineerimatu ja laiaulatuslik on üldloetelus § 29 leiduvate näidete vähesusest (vt. eelpool § 34 punkt i) hoolimata siiakuuluvate deskriptiivsõnade rühm, eriti jällegi aun-es (resp. SuojK-s), mida iseloomustagu lisanäited: Kett 364 *röhkö* (sian nimitys), Rug *het|to* :-*on* 'naisen häpy; haukuntasana', *lörhö(hūĺi)* 'vedelmokk', *röppö* 'petäjäjauhosta ja viilistä hämmennetty keitos (keittämätön)', *ťöppö* 'tupsu', Schw *ťöblö* 'kömpelö', TvK *ťoĺĺo* 'veli' (ml.), *ťökö* 'tuli, nuotiovalkea', *ńekko* (haukkumanimi taitamattomalle), *ńäţšö* 'puru' (lapsele toiduks), *pŕäkkö* ~ *bŕ-* 'naisen häpy', *tšollo* 'lapsen tutti, tollo', TAK *mädžöi* 'mähkinä, valitus' (Suoj.), *mödžöi* = *ťihoi* 'kihulane' (Ojansuu KAÄH 138 võrdleb *mö̯ďžöi̯* 'pieni hyttynen' sn. sm. *mutiainen* sn-ga etümo-

loogiliselt), *tšul(l)oi* '(keltainen) lumme', Suist *löhmöi, -n* 'törkyinen, likainen, useimmin naisihminen', *mömmö* 'mörkö' (laste hirmutis, ? vrd. lhk. 2 lv. *mum̃,* e. *mumm* jm., vt. ka § 48), *röp|pö : -ön* 'lika, loka', *tšaboi, -n* 'puikkari, johon verkko kootaan järvestä nostaessa', SuojK *bū̯ďžoi̯* 'synkän, ṣuuttuneen näköinen henkilö', *glöhöi̯* 'joka liikkuu raskaasti, huonosti' (~ v. *glöhätä*), *graľ|oi̯* (~ *-a,* sõimusn.), *(heŋgi-) huńoi̯* 'hinterä ihminen', *härpöi̯* 'talkkunajauhovelli' (? vrd. v. *härppię* 'liikkua t. tehdä umpimähkään, huolimattomasti'), *köťšöi̯* 'rupi, paksu r.', *pe̯ďžoi̯* 'lapsi, poikanen', *pińoi̯* 'sääski, itikka' (vrd. v. *pińišsä* selle häälitsemisest), *pupoi̯* 'paita (lapsen), vaatteet (lapsen)' (lk., ? vrd. lhk. 142 **131.** *buboi̯*), *rököi̯* 'sakea lika', *šohoi̯* 'käärme' (vrd. v. *šohišsa* 'sohista'), *tšuo̯ťšoi̯* 'vieras, tuntematon ihm.' (soimasana likaisesta tai repaleisesta), Rapola Diftg. 46 (Impilahti) *pärpöi̯* 'pieni kakkara', *ūtšoi̯* (hevonen) (vrd. lhk. 145 **166.** *ū̯ďžoi̯*?), AunAS 84 *töpöi* 'pörröpää', Aun *bi̯ä̯̆ďžöi̯* 'lammas; pajun kukka' (lk.), *hu̯o̯hko̯i̯* 'joutavien puhuja', *ešťöi̯* (lampaan kutsuääni), SPOP 29 (Mundj.) *tšäťšä̯̆öi̯marď* 'variksenmarja'. *o*-sõnadega segunenuid obs. SuojK *höbö* 'tyhmä, tolkuton ihm.', *löllö* 'epatto', *küo̯stö* 'ruma, kömpelö ja suuri olento' (ihm., hevonen ym., halv.), *mögö* 'harvapuheinen, tylysanainen ihminen' (viimase kahe *oi̯*-lisust oletand ka Ojansuu KAÄH 138), *ökkö* 'ruma t. tyhmä ihm.' (sõimusn.), *ögö* 'joka *„ögizõ“* puhuessaan tai on tuppisuu'.

Esitatu põhjal on ilmne *oi̯*-sõnade elu- ja analoogilise levinemise-võimsus aun.-ld-s looma- (vähem), (inim)risti-nimede ja deskriptiivmoodustiste mõistekategooriais, viimases kaunis märgatavalt ka karjalas.

VI. Vepsa keel.

§ 36. Üldloetelu. Vepsa k. väheseis allikais esinevaist *oi̯*-deminutiividest annab ülevaate järgnev leksikaalne materjal.

1. *+bāboi̯*: vepsTk *babi̯i̯*, *-d* 'mummo (etenkin puhuttelusana)', (~ *baba* ~ ml. *babuśko*), LVHA I 2 *babō* 'eit (v. баба)'.

2. *+bāpkoi̯*: LVHA I 28 *bapko* 'eideke', vepsEN I 17 *babkō* 'mummo' ~ 18, II 126 *bapkō* id.

3. *+būkkoi̯*: vepsTk *buk|ẹi̯* ~ *-i̯i̯* 'jokin kummitteleva olio (jolla lapsia pelotellaan: b. *тилоb*)', LVHA I 2 *(rigi-)bukō* '(rehe) haldjas'.

4. *+buroi̯*: LVHA I 2 *(uńi-)burō* 'unekott'.

5. *+dētkoi̯*: vepsEN I 13, II 28, LVHA II 85 *ďetko* 'setä'.

6. *+dādoi̯*: vepsEN I 31 *ďäďō* 'setä' (vok.).

7. **etanoi̯*: LVHA II 61 *eďinō* 'tigu (s. *etana*)'.

8. *+hau̯roi̯*: LVHA II 61 *hau̯rō* '(ilma hammasteta inimese sõimunimi).'

9. **hẹpoi̯*: LnrV 20 *hebon* 'hevoisen', AV 84 (*-d* :), LVHA I 6 *hebo* 'sto; häst (AV)', 'mära (LVHA I)': vepsEN I 34 *hebon* (ak. sg.), ÄH 325 *hebo* ~ *h'öbo* 'tamma', vepsTk *h'ẹbo* ~ *h'öb|o*, (p. sg.) *-od*, (p. pl.) *-i̯i̯d* 'hevonen, hepo', vepsEN II 61 (Tšaigla) *heboks* 'kuin hevonen'.

10. **hōloi̯*: LVHA II 61 *holō* 'hoolekene'.

11. **hūpoi̯*, *+hūmkoi̯*: Rapola Diftg. 47 (vepsP, Setälä' järgi) *h'üńgẹi̯* ~ *hüngẹi̯* 'eule', LVHA I 62 *hüb|ōď* (p. pl.): II 25 *-ö* 'öökull'.

12. **häntoi̯*: LVHA II 63 *händō̯* (= *häńďikaz*, Šidj.) 'hunt (Mg.)'.

13. **inehmoi̯*: LVHA I 86 *ińehmō* '(sõimunimi kõhna naisterahva kohta, . . . < **inihmenen* ?)'.

14. **isoi̯*: LVHA I 76 *izo*, *izōńe* 'kullakene'.

15. **i̯okoi̯*: Setälä Nyelvtudományi Közl. XXII 158 *Jogoid mö* 'Jokea myöten' (rhvl.), LVHA II 61 *i̯ogō* 'jõeke'.

16. **i̯änoi̯*: LVHA II 60, vepsEN II 28 *i̯äńō* 'jänesekene (LVHA II)', 'jänö (vepsEN II)'.

17. **kaproi̯:* LVHA I 31 *kabrō* (rhvl., ? = 'sikk', vrd. s. *kauris*).

18. **kissoi̯*: LVHA II 61 *kisō* ~ *piśō* (~ *piśūńe*, 'kassi' paitusnimed), vepsTk *kīs! kīs!* (kissan maanitusinterjektsiooni).

19. **koloi̯*: AV 90 *kolo, -d* 'grop'.

20. *+kroi̯k(r)oi̯*: LVHA I 4 *kroi̯kō* 'kaaren', II 60 id. ~ *koi̯krō* 'ronk', 63 (Pjatina) *kroi̯koi̯*.

21. **kukkoi̯*: LnrV 24, AV 63 (Ladv) *kukoi* 'kukko', AV 59 *kukõin* (g. sg.), VK 3 (Šimiär) *kukoi̯* (~ *kukiлoщлu* 'kukeleegu'), vepsIs 81 *kukei, -d* id., Kalima FUF XVI 234 (Setälä' järgi) *kukęiŋ-karaŋg* 'hagebuttę', vepsTk *kuk|ęi̯* ~ *-i̯i̯*, *-i̯i̯d* 'kukko' (~ *kukiriku* interj.), *kukę i̯ŋ-* ~ *kuk i̯i̯ŋ-karaŋg* 'orjantappura', LVHA I 10 *kuk*: 46 *kukid* (n. pl.), II 71 *kukīńe*, vepsEN I 2 *kukiлę* (all. sg.).

22. **kurkoi̯*: LVHA II 60 *kurgō* 'kurekene': I 52 (all. sg.) *-ľe*.

23. **kūtamoi̯*: Setälä Nyelvtudományi Közl. XXII 158 *kudmoi kuštab* 'kuu kumottaa' (rhvl.), LVHA II 60 *kudmō* 'kuu, kuuvalge' ~ 63 (Šidj.) *kudmõ̯*, vepsEN I 80 *kudmõń* (g. sg.) *taga* 'kuulle'.

24. **küroi-*: LVHA II 25 *kürömägi* '(end. küla nimi, . . .)'.

25. **lęmpoi̯*: AV 92 *lemboi, -d* 'hin onde', Rapola Diftg. 47 (vepsP, Setälä) *ľembi̯i̯* ~ *ľembęi̯*, vepsTk *lęmbęi̯* (esiintyy harmin purkauksessa: *l. sindai̯ otai̯ž* 'lempo sinut vieköön').

26. *+līpkoi̯*: LVHA I 37, II 61 *lipkō* 'liblikas' (~ *lipkhāńe* id.). Kettunen IT (Šidj.) *lipkhõ̯* id.

27. *+lopoi̯*, *+lotoi̯*: AV 93 *lopoi, -d* 'groda', *lopoin kudu* 'grodrom', vepsIs 81 *lotoi, -d* 'lotto, sammakko', vepsTk *лop|ęi̯* ~ *-i̯i̯* 'sammakko'.

28. **lämpoi̯*, **lämmoi̯*: AV 92 *lämbui, lämui, lämoi, -d* 'eld', vepsTk *lämęi̯, -d* (p. sg., ~ *läm|ęiń*e : *-äšťš* p. sg.) 'tuli, valkea', LVHA I 57 *ľämboi̯* (vepsK, Setälä' järgi), *lämō* 'tuli', II 60 *ľämõď* 'tuld'.

29. *+māmoi̯*, *+māmkoi̯*: AV 94 *mamoi, -d* 'moder' (~ *mam, -od* id.), Rapola Diftg. 47 (vepsP, Setälä) *mamęi̯*, vepsTk (*mama* ~ ~ *maṁ* ~ suuttuneena, äksypäällä lapsi huutaa) *mam|ęi̯*,*-i̯i̯*, LVHA II 60, vepsEN I 55, II 115 (Krl.) *mamō* 'emake (LVHA)', 'äiti' (vok., vepsEN), vepsEN I 19 *mamkō* id.

30. **męttoi̯*, ?**metsoi̯*: vepsIs 81 *metšei, -d* 'metso', LVHA II 60 *męťs|ō* 'metsis', (n. pl.) *-oid*, (g. pl.) *-oīden*.

31. *+miŋkoi̯*: vepsEN I 81 (rhvl.) *sötä miŋkō* 'miniä kulta'.

32. **neitoi̯*: LVHA II 60 ('neiuke'), vepsEN I 19 ('tyttö') *neiďõ̯*.

33. **paimoi̯*: vepsEN I 41 ('paimen' vok.), II 127 ('paimo' vok.) *paimõ̯*.

34. **portimoi̯*: AV 100 *pordmoi, -d* 'hermelin', vepsTk *poŕďmei̯, -d* 'portimo, kärppä'.

35. **pulloi̯*: AV 101 *pulo, -d* 'flöte (i nät)'.

36. **päivoi̯*: Nyelvtudományi Közl. XXII 158 Setälä *päivöi*

paštab 'päivä paistaa' (rhvl.), LVHA II 60 *päi̯võď* 'päikest' : II 63 (Šidj.) *päi̯võ̮*, vepsEN I 112 *päi̯vō* 'päivä' : II 141 *päi̯vōń* 'auringon'.

37. *+pästkoi̯*: LVHA II 60 *pästkōš* 'pääsukesest'.

38. *+pötsoi̯*: AV 100 *pötsöi, -d* 'buk (hos djur)', vepsIs 82 *pȯ̈ts ~ pȯts, -ud* 'pötsi, vatsa', vepsTk *pę̈tsei̯*.

39. **põroi̯*: LVHA II 24 *pörö* (< *põrö* < **põro*) 'päälae ümmargune ülem jagu'.

40. **rahkoi̯*: LVHA I 97 *päťširahkō* 'ahjuhaldjas'.

41. **rau̯kkoi̯*: LVHA II 60 *rau̯kōď* 'vaesekest'.

42. **repoi̯*: LnrV 10 ('repo'), AV 102 (: *-d* 'räf') *reboi,* vepsIs 74 *ŕeboi* : *ŕeboin,* vepsTk *ŕeb|ei̯ ~ - i̯i̯* 'kettu, repo', VK 1 (Šimi̯är) *ŕeboi̯, -ń,* (Kaskeza) *ŕebei̯,* LVHA II 63 (Pjatina) *reboi̯,* 60 ('rebane'), vepsEN I 2, II 28 (Arskaht') *ŕebō*.

43. *+sokkoi̯*: LVHA II 60 *sokō* '(neiu meelitusnimi)'.

44. *+zoroi̯*: vepsEN I 81 *zorōń taga* 'aamuruskolle' (rhvl.).

45. **tättoi̯*: AV 107 *tat, -od* 'fader', Nyelvtudományi Közl. XXII 158 Setälä *Ota tatoim venoihe* 'Ota, taatto, venehesen', Rapola Diftg. 47 (vepsP, Setälä) *tatei̯,* vepsEN I 55, II 19 (Arsk.), II 84 (Fedramägi) *tatō* 'isä' (vok.).

46. *+tuttoi̯*: LVHA II 60 *tutō* '(lapse) luts'.

47. **tūli̯oi̯*: LVHA II 60 *tuľi̯ō* 'tuulekene'.

48. **tüttoi̯*: Nyelvtudományi Közl. XXII 158 Setälä *tütöim* 'tyttöni' (g. sg., rhvl.) : *ťüťöi* (n. sg.), vepsTk *tüťei̯, -d* (n. pl., p. sg.) 'tyttönen (leikillisesti)', LVHA II 60 *tütō* ~ 61 *tühtō* 'tütrekene'.

49. *+tähtähoi̯*: Nyelvtudományi Közl. XII 158, Setälä *Tähthöin taga* 'tähdelle' (scil. 'tähele mehele').

50. *+tāttoi̯*: LnrV 20 *ťätoi* 'ukko'.

51. *+tsītoi̯*: LVHA I 71, II 135 *tšidō* 'lendaja orav'.

52. *+tsitskoi̯*: ÄH 238 *tšitškoi̯hudęm* 'sisareni', LVHA I 70, vepsEN I 114 *tšitškō* 'sõsarekene (LVHA I)'.

53. *+tsōtsoi̯*: LVHA I 70 *ťšoťšō* (meesterahva meelitusnm.).

54. **ukkoi̯*: LnrV 21, AV 61, ÄH 20 (vepsK), 108 (: *ukoi̯ď ~ ~ ukęi̯ď* ukkoja'), LVHA II 24 *uk* 'ukko (LnrV, AV, ÄH)' : ÄH 20 (p. sg.) *ukod,* LVHA II 24 (g. sg.) *ukon,* I 62 *uktāž* 'sinu vanameest', 63 *ukōďen* 'vanaisade, vanameeste', 122 *ukōńe* 'vanamehekene', vepsEN II 42 (Arsk.) id. 'ukko parka', 28 *ukōhťem* 'ukkoseni', *ukoлę* 'ukolle', ÄH 108 (vepsP, n. sg.) *ukˉ*.

55. **veikkoi̯*: LnrV 13 *veikoi* 'veikkonen', LVHA II 63 (Pjatina) *veikoi̯,* 60 ('vennake'), vepsEN II 128 ('veikko') *veikō*.

56. **venoi̯*: Nyelvtudományi Közl. XXII 158 Setälä *venoi* 'venonen' (rhvl.).

57. **veroi̯*: LVHA II 60 *väŕõď* (p. sg.), (n. pl.) *väŕoid* 'välisuksed', 63 (Pjatina) *väroi̯*.

§ 37. Vepsa *oi̯*-tuletiste jäänuste piirdudes pääasjalikult (tühjendavaid lisandusi veel edasi § 40-ndas) eelmises paragrahvis esitatutega, on ilmne *oi̯*-suffiksi ebaproduktiivsus selle k. alal. Sellepärast ka tuleb iga vastav veps. üldloetelu sn. alamal etümoloogilisest küljest eraldi vaadelda.

2. *bapko, babkõ, bapkõ* < **bapk(a)-oi̯* on deminutiviseerund laensn. venest, vrd. sääl *бáбка* 'баба, въ значеніи отцовой или материной матери, жены дѣда', (meelitlev dem., Dal'), Novgorodi murdes oodatav ka veps. sn. kujule veel lähedasem *бáбко*, vrd. edasi **5**.*detko*.

3. *bukõ, bukẹi̯* < *+bükk(a)-oi̯*, deminutiviseerund vn. laensn., laenuallikana on ära märkind ju Kettunen (LVHA I 2) *бýка* 'мнимое пугало, коимъ разумные воспитатели стращаютъ дѣтей...' (= koll, Dal').

4. *-burõ* < *+bur(akka)-oi̯* samasugune laensn., (vrd. sellel arvamisel juba Kettunen, LVHA I 2) vn. *бурáкъ* 'туесъ, берестянка, берестовой стоячокъ съ крышкой: (Tveri) коробья, кузовокъ, коробокъ; зобенька, корзиночка' (> vepsL *burak* 'tohtnõu') tähendusvarjundi pildistumisega '(tohu)torbik, karbike'? > 'unitorbik, -kott -müts'. Muide sama sn. teistsugusest laenamisest lmsm. keeltesse vt. Mikkola' BWS 92.

5. *ďetko* < *+detk(o)-oi̯* samuti, vrd. vn. Novgorodi *дьдко*, meelitlev dem. sõnale *дьдъ* 'отецъ отца или матери' (Dal'), mis vanema inimese meelitusnimena vastab sm. 'setä' sõnale.

8. *hau̯rõ* on arvatavasti eelmiste kombel deminutiviseerund vn. laen, vrd. *хавро́нья, хо́вря, хо́вра* 'ротозей', 'неопрятный человѣкъ' (sõim. Tveri, Pihkva; Dal'). Sellega suguluses ehk ka vepsL *hau̯ŕišk* 'naisterahva suguelundi nimetus'.

10. *holõ* < **hõl(ẹ)-oi̯*, dem-vaste lmsm. tüvisn-le vepsL *hoľ* 'hool', lv. *úoľ, vúoľ, voľ* 'Sorge, Besorgnis', e. *hõľ* g. *hõle* id., sm. *huoli, len* 'cura cujus rei diligens, sollicitudo, Sorge, Bekümmernis', karj. *huoľi* 'huoli, suru'.

11. vepsP *h'üńgẹi̯, hüngẹi̯* < *+hüm-k-oi̯*, sekundaarne *-k-* lisandusega (vt. alamal **26**. *lipkõ* puhul) *oi̯*-tuletis **hümő*-tüvest, mille kohta (vrd. karj. *hümiẹšhau̯kka* jm., *-m-~-p-* vaheldusega kuulub etümoloogiliselt siiasamma ka *hübö* < **hüp[ö]-oi̯*) vt. lhk. 85 *hüppõ* jm. all.

12. *händõ̯* < **händ(ä)-oi̯*, dem-tuletis (? või adjektiivne, vt. § 45) sõnast vepsL *händ* 'saba', mille uurali etümoloogiast Paasonen'il Beitr. 55.

13. *ińehmō* (vt. ka Kettunen'i E. Kirj. 1925 [XIX] 368), samuti selle täpne tuletusvaste lhk. 134 **36.** ld. *inahmoi̯* 'naisihminen' ja lhk. 61 sm. rhvl. (abl. sg.) *inehmoille,* < **inehm*(*ə̈*)-*oi̯*. Tuletise aluseks olnud tüve sisaldavaid vasteid lmsm. keelis (sm. *ihminen,* van. kkl. *inhiminen,* karj. *ińehmińe,* vadj. *inehmīn* ~ *inimin,* e. *inimene, inęmine* 'mensch') ja tüve võimalikku sm-ugrilisust (? < *inši-*, vrd. sürj. *ydžyd* 'gross' jm.) vt. Setälä' ÄH 271.

15. *Jogoiď* (p. sg.), *i̯ogō* < **i̯ok*(*ę*)-*oi̯*, dem-tuletis tüvisõnast vepsL *i̯ogi* 'jõgi'; selle uurali etümoloogiast Paasonen'il Beitr. 55.

17. *kabrō* < **kapr*(*ihę*)-*oi̯*, Kettunen'i LVHA I 31 järgi tuletund germanipärasest (vt. Bibl. Verz.) põhisõnast, mis näit. esineb sm-s kujul *kauris,* karj. *kabris* 'kauris, pukki' (tüvi *kabrehe-*).

18. *kisō* < **kiss*(*a*)-*oi̯*, samuti nagu selle ? tuletusvaste e. **36.** lhkk. 22—3 *kissu, kīzu* jne., vepsas *k*-~*p*- vaheldus (~*piśō*) aga viitab juba sn. üleminekule meelituslik-affektiivsete (vrd. § 48) liiki.

22. *kurgō* < **kurk*(*ę*)-*oi̯*, dem-tuletis sõnast vepsL *kuŕg,* mille sm.-ugri etymoloogia esineb Paasonen'il Beitr. 66.

24. *kürö-* < ?**kür*(*ə̈*)-*oi̯* võiks olla identne Kettunen'i EKirj. 1925 367 [1] konstateeritud vana veps. mehenimega *kürö,* millisena tal oleks vasteid soomeski, vrd. K. esitatud kohanm. *Iso-Kyrö, Kyrönniemi* jm., edasi ka EP II 59 kihelkonnanm. *kürō* << **küroi̯*. Häälikuliselt raskusi sünnitab (*ü* ~ *ü*!), kuid sisuliselt seda usutavam on siia ühendada aun.-ld. mehenm. *Küüröi,* vt. J. Kujola't Vir. 1918 99.

26. *lipkō* < *+*līpp-k-oi̯*, *oi̯*-tuletis lhk. 152 käsiteldud aun.-ld. *liipoi, līpoi̯* jne. sn-le põhjaks olnud tüvest. -*k*- võimalikult venepärane (põhjavn.-*ko* dem-suffiksi kohta vt. Соболевскій, Лекціи по исторіи русскаго языка 184—5: *Федорко, дружко, сьрко* jne.) dem-aines, kodunend laenjuhtudes nagu **2.** *bapkō* (~ obs. **1.** *babi̯i̯, babō,* mille kohta lhk. 146), **5.** *ďetko,* **29.** *mamkō*. Seda esineb mitmes muuski veps. *oi̯*-sõnas, vt. **11.** *h'üńgęi̯,* **31.** *miŋkō,*? **37.** *pästkōš* (el. sg.), **52.** *tšitškoi̯-, tšitškō. lipkhǭ* kuju -*h*- ilmsesti pärit *lipkhāńe* < -**haįnęn* tuletisest.

28. *lämbui, lämui, lämoi, lämō, ľämboi̯, lämei* < **lämp*(*ä*)-*oi̯*, ?**lämm*(*ä*)-*oi̯* (tüve -*mb*- ~ -*mm*- kohta vt. Kettunen'i LVHA I 57, 101), millise tuletise põhisn. vepsL *läm* g. *lämän* 'soe, lämmi',

[1] Säälsamas alam. 1 esitab selle nm. paralleelina *kiŕu,* mis ilmsesti põhjeneb vn. nimel *Кирилл.*

aun. *lämmü* (tüvi *lämmä-*) id. jm. siiakuuluvaid vasteid lmsm. keelis vt. Saareste'l LVK I 258—9, mrd. vasteid (*ľemb'e, ľəmb'ə̆* 'warm, wärme') Paasonen'il Mordw. Chrest. 89.

31. *miŋkō* <| **miŋi̯(a)-oi̯*, hilise vn. *-k*-ainesega (vt. äsjast **26.**) lisandund dem-tuletis sõnast *mińď* (< *miŋi̯a*) 'minia', mille uurali etymoloogiat vt. Paasonen'il Beitr. 23.

36. *päivöi, päi̯vǭ, päi̯vō* < **päi̯v(ä)-oi̯*, dem-vaste sõnale vepsL *päi̯v* 'päev', mille võimaliku sm.-ugri etümoloogia kohta vt. Budenz'i MuSz 513—4. Tuletusvasteks karjIng rhvl. KKO[2] 52 *päivöin* 'päikesekese', ? (häälikuliselt affektiivistund — pro *päi̯vöi̯*) Sun *bäi̯göi̯heiń* 'päivänkakkara (*Chrysanthemum leucanthemum*)'.

37. *pästkōš* (el. sg.) etümoloogia puhul vt. lhk. 52 vadj. **24.** *päsko* all. Vepsas aga vahest <| **päsk-k-oi̯*, venepärase *-k*-ainese lisandusega (vrd. ülemal **26.** *lipkō!*) tuletis, kusjuures ehk *-st-* on saadud (?) rahvaetümoloogiliselt *pästtä* 'päästa' verbist.

41. *rau̯kōď* (p. sg.) < **rau̯kk(a)-oi̯-*, dem-tuletis sn-st *rau̯k, rāk,* (lauserõhutult) *rak* 'vaene', millist tüve (sm. *raukka* 'vaeseke' jne.) kahtlevalt on peetud germ. laenuks, vt. Bibl. Verz.

43. *sokō* sn., kui ta pole miski juhuslik affektiivis-deskriptiivne moodustis (vt. § 48), võiks olla ? vn. laenualgupära (vrd. vn. *сок* 'mahl', > vepsTk [*garboл*]*sok, -ad* '[karpalo]mehu'), mis semasioloogiliselt küll, eriti veel deminutiviseerunult (**sokk*[*a*]*-oi̯* 'mahlake'), sobiks meelitus-sõnaks.

44. *zorōń* (g. sg.) on dem-tuletis (< **zoŕ*[*a*]*-oi̯*) hilisest vn. laenust *zoŕa* 'koit' (< *зоря*) vepsL-s, mille laenamise kohta lmsm. keeltesse vt. Mikkola' BWS 115—6.

47. *tuľi̯ō* < **tūli̯(a)-oi̯, -i̯(a)-oi̯* sekundaartuletuslõpu abil (vt. § 42) saadud *tuľ* 'tuul' (< *tūli,* vrd. lv. *tūľ,* e. id. 'Wind', sm. *tuuli* jne. lmsm-s), nagu seda ka Kettunen näikse mõelnud, võrreldes LVHA II 60 teda sm. *tuuliainen* sn-ga, vepsL *tuľi̯äńe* 'tuul'. Algsm. *i̯8-*, *i̯8̈*-aineselise dem-suffiksi tõestuseks vrd. e. *mustjas* (Wied *muśt*[*i*]*jas*) 'schwärzlich', *hahkjas* 'graulich' (~ *must* 'schwarz', *hahk* 'grau'), sm. dem-moodustislikku tüüpi *mehiäinen* < *meh-i̯ä-*, *kirviäinen* < **kirv-i̯ä-* (vrd. *kirvu*), lhk. 85 mitmest sugukeelest läbiulatuvat linnunimetust ingRos *hūpè* < **hūpi̯ä-*, vadj. *üüpiäne,* aun. *hüübie,* karj. *hümiẹšhau̯kka* < **hūmi̯ä-*, sm. halvutussõnatüüpi (Ahlqvist'i SKR 13—4 § 22) *hupio, hurvio* < **hup-i̯8-*, **hurv-i̯8-* resp. härjanimetüüpi (vt. Ojansuu' KSN 22) *Punio, Ruskio* < **pun-i̯8-*, **rusk-i̯8-*, vepsL *vižį̄äńe* 'umbes viis, viie võrra' < **vīs*(*i*)*-i̯ä-*, *peŕť-i̯ą̄tšęs* 'eteisessä' < **pirlt*(*i*)*-i̯ä-* (vrd. *peŕť* 'tuba', veps EN I 35), *visti̯ak* '(lõnga-)viht' (< **viht-i̯a-*) jm.

49. *Tähthöin* (g. sg.) <**tähtäh(e)-oi̯-*, ? **tähteh(e)-oi̯-*, vrd. vepsPK selle tuletise põhisn. *ťähťiž ~ ťähťeh*, pl. *ťähth'ed, tähtaz*, pl. *ťähthad* 'stella' Setälä'l ÄH 281, kus ka esinevad kõnesoleva tüve sugukeelevasted (lv. *tä'd*, e. *täht* jne.) kunni mordvani.

50. *ťätoi* <*+tätt(ä)-oi̯*, millises moodustises on deminutiviseerund hiline *ä*-tüveline laensn., vrd. vn. *мя́тя* 'отецъ, батюшка' (Dal') > LnrV 22 *ťätäse* 'ukkonsa'.

51. *tšidō* sn. on Kettunen, vt. LVHA II 135, viimati rinnastand karj. *tšī-orava*, sm. *siipiorava* samatähenduslikkude sõnadega ('nahkhiir'), vrd. lisaks ingRos *nahkatšīkko*, Kett 144 *nahkaťšīkko* (Uht.), *-ťšikko* (T.), *-tsīkki* (Ls.), *tšīnahk'* (Td.) id., ja ilmsesti ongi siin tegu affektiivistund dem.-moodustisega, mida võimatu kaugemale jälgida.

52. *tšitškoi̯-, tšitškō* on hilise venepärase (vrd. ülemal **26.** *lipkō* puhul) *-k*-ainesega lisandund dem-sn. pro **tšiţš|oi̯, -ō*, milline viimane oleks täpne lastekeelis-meelitleva *tš*-line (samuti nagu lhk. 144 **161.** aun. *tšidžoi* jm.) vaste lhk. 107 *siso* all käsiteldud lmsm. *oi̯*-tuletistele.

56. *venoi* vepsPK rhvl. <**ven(ehe)-oi̯*, dem-tuletisena vepsPK sõnast *veneh, veneh*, mille ühes muude lmsm. vastetega (sm. *vene'~ venhe'*, karj.-aun. *veneh* jne.) on esitand Setälä, vt. ÄH 314, ibid. 319 selle vasted lp. (*vânas, vanās*) ja mrd. (*venš, veńəš, veńš* 'boot') keelis.

57. *väŕōď* (p. sg.), *väŕoid* (n. pl.), *väroi̯* < ** ver(äi̯ä)-oi̯*, ? **ver-(äɣä)-oi̯*, millise tuletise põhisn. esinemist kõigis lmsm. keelis (sm. *veräjä, verä, verrä* jm., karj.-aun. *veräjä, vereä, veräi,* jne.) vt. Ojansuu'l Väh. Kirjelm. XLIX 42–4. O. arvates l. c. sn. on balti laenualgupära, selle arvamise põhjendus aga nii komplitseeritud, et oma lihtsusega veenvam tundub selle vana, Mikkola' (BWS 96–7) antud seletus slaavi (vrd. vn. *верея* 'torpfosten') laenuks. Kaskeza veps. murdes (vepsTk) Tunkelo' järgi esineb *veŕ|ai̯, -ai̯ad ~ veŕ|ei̯, -ai̯ad* 'veräjä; talon ulko-ovi' ~ *veŕɛi̯*, ebademinutiivsel kujul. Sg. nominatiivi *-ei̯* < *-ai̯* (vrd. säälsamas *rop|ei̯* [< *-ai̯*] : *-ai̯a.n* külanm., *hoi̯keiŕe* 'heikko (varreltaan), hoikka' < *hoi̯kkai̯-, oi̯ei̯ŕe* 'oja' < **-ai̯nen*), nõnda siis ainult näiliselt *oi̯*-line; sellel sg. nom-il nähtavasti põhjeneb ka säälne adverb *vereiˌn* 'ulkona, pihalla' (või ? < **-oi̯lla*, dem.). Muidu veel käsiteldava *väroi̯* jne. sn. *oi̯*-tüve võimaliku pluuralitüvest üldistumise kohta vt. § 43.

Muude § 36 veps. üldloetelus esinevate *oi̯*-sõnade etümoloogiliseks seletuseks vt.: **9.** *hebo,* **14.** *izo,* **19.** *kolo,* **21.** *kukoi̯, kukei*

jm., **25.** *lemboi, ľembi̯i̯, lẹmbẹi̯,* **30.** *metšei, meţsō,* **32.** *neiḑō,* **35.** *pulo,* **42.** *reboi, ŕebẹi̯* jm., **45.** *tat, tatoim, talō,* **48.** *ťüťöi, tütō, tühtō,* **54.** *uk, uk̄, ug, ukōhťem* — § 41; **40.** *-rahkō* (veps. etümoloogia seisukohalt eriti vt. veel Kettunen'i kirjutist EKirj. 1925 370), **55.** *veiḳoi̯, veiḳō* — sm. § 21; **1.** *babō,* **6.** *ďädō,* **7.** *eďinō,* **16.** *i̯äńō,* **23.** *kudmoi, kudmō,* **29.** *mam|oi̯, -ẹi̯, -i̯i̯, -ō, mamkō,* **33.** *paiṃō,* **34.** *pordmoi, poŕďmei̯,* **39.** *pörö* — karj. § 30. Etümoloogilist selgitust vajamatute *oi̯*-liste deskriptiivmoodustiste kohta (**20.**, **27.**, **38.**, **46.**, **53.**) vt. § 40 punkt g all.

§ 38. Veps. 1. *-oi̯* häälikulisest käsitelust annab § 36 üldloetelu ainestik järgmise pildi.

a) *-oi̯* ≡ vepsK-s (vt. Setälä't Tietosanakirja 10 948—9, Kettunen'i LVHA II 69—70), nagu see peegeldubki Lönnrot'i, Ahlqvist'i (Ladva küla) ja Setälä' vastava-alalisis näiteis: **15.** *Jogoiď,* **21.** *kukoi, kukoi̯,* **23.** *kudmoi,* **25.** *lemboi,* **27.** *lopoi,* **28.** *lämoi, ľämboi̯,* **29.** *mamoi,* **42.** *reboi, ŕeboi̯,* **45.** *tatoim,* **50.** *ťätoi,* **52.** *tšitškoi̯-,* **55.** *veikoi,* **56.** *venoi.* Samuti on lugu vepsL lõunakolgaga Pjatinal (*i̯*-järelkomponent „ometi natuke *e*-taolise ..." kvaliteediga Kettunen'i l. c. 63 järgi, millistena K. käsikirjalisi aineid kasutand Rapola'l esinevadki Diftg. 48: *ŕeboẹ* jne.): **20.** *kroi̯koi̯,* **42.** *reboi̯,* **55.** *veiḳoi̯,* **57.** *väroi̯,* ning vepsIs-ga: **27.** *lotoi,* **42.** *ŕeboi.*

b) VepsP *-oi̯* > *-ẹi̯*-ks resp. *-i̯i̯*-ks arenend *i̯*-järelkomponendi osaliselt assimileerides endale diftongi sonandi (hääliksäädusest vt. Setälä't l. c., Kettunen'i l. c. 69—70), mis ilmneb säälseist näitest: Ahlqvist'il **21.** *kukõin,* Setälä'l **11.** *h'üńgẹi̯, hüngẹi̯, kukẹiŋ-,* **25.** *ľemb|i̯i̯, -ẹi̯,* **42.** *ŕebẹi̯,* **45.** *tatẹi̯,* Tunkelo'l (Kaskeza külast) **1.** *babi̯i̯,* **2.** *buk|ẹi̯, -i̯i̯,* **21.** *kuk|ẹi̯, -i̯i̯,* **25.** *lẹmbẹi̯,* **27.** *лop|ẹi̯, -i̯i̯,* **29.** *mam|ẹi̯, -i̯i̯,* **38.** *pẹţsẹi̯,* **42.** *ŕeb|ẹi̯, -i̯i̯.*

c) Kaskeza murrakus Tunkelo' järgi selle assimilatsiooni tulemus *-ẹi̯* edasi arenend, > *-ei̯* eelkäiva konsonantainese palatalisatsiooni (? osalt ka sn. esmasilbi esivokaalsuse) mõju all: **28.** *lämei̯,* **34.** *poŕďmei̯,* **48.** *tüťei̯.* Vastava *-i̯i̯* > *-ii̯* muutuse kohta § 36 ei paku tõestist, siiski vt. lhk. 184 *dańšii̯* 'Taaniel'. Kui usaldada Basilier'i ülestähendusi, siis võiks sama nähtega seletada ka vepsIs (Rapola' Diftg. 79 tumedaiks märgitud) **21.** *kukei* (= ?? *kuķei*), **30.** *metšei* (= ? *meť'šei̯*), või on viimased veps. *-ẹi̯*-alalt saadud laenud, milledes *-ẹi̯* korvatud *-ei̯*-ga.

d) Kogu vepsL alal, välja arvatud äsja punkt a all mainitud Pjatina edustus ja murdekõnelejate vanima põlve keel, milles (vt. Kettunen'i l. c. 60) *-oi̯* > *-ȯi,* üldiselt *-oi̯* > *-ō*: **1.** *babō,* **2.** *babkō,*

bapkō, 3. *bukō*, 6. *ďäďō*, 7. *eďinō*, 8. *haurō*, 10. *hoлō*, 13. *ińehmō*, 16. *įäńō*, 17. *kabrō*, 18. *kisō*, *piśō*, 20. *kroįk(r)ō*, 22. *kurgō*, 23. *kudmō*, 26. *lipkō*, 28. *lämō*, 29. *mamō*, *mamkō*, 30. *męćsō*, 31. *miŋkō*, 32. *neįďō*, 33. *paįmō*, 36. *päįvō*, 37. *pästkōš* (el. sg.), 42. *ŕebō*, 43. *sokō*, 44. *zorōń* (g. sg.), 45. *tatō*, 46. *tutō*, 47. *tuĺįō*, 51. *tšidō*, 52. *tšitškō*, 53. *ťšoťšō*, 55. *veįkō*, 57. *vāŕōď* (p. sg.). Näilisest *į* diftongi sonandile assimileerumatuna püsimisest *oį*-sõnade pluuralis (*hahkoid* n. pl., *hahkoīd* p. pl., *hahkoīš* in. sg. — vrd. n. sg. *hahkō* 'hall lammas') vt. Kettunen'i LVHA II 63—4.

e) *-oį* on edustatud *-o*-ga, *į*-järelkomponendi näiliselt kadudes: 2. *bapko*, 5. *detko*, 9. *hebo* jm., 14. *izo*, 19. *kolo*, 29. *mam*, *-od*, 35. *pulo*, 39. *pörö*, 45. *tat*, *od*, 54. *uk* : *ukod*, *uk̄*, *ug*. Nõnda *oį*-sõnade kokku langedes *o*-sõnadega lahtis-silpsed lõppkaokujud (*mam*, *uk*, *tat*) on ootuspärased, vt. Kettunen'i LVHA II 51. Sellevastu *bapko*, *ďetko* tüüp ootamatu lõppvokaali püsimisega seletub (vt. Kettunen'i l. c. 55 § 358) nende hilise vn. (võib-olla koguni deminutiviseerumatu, < vn.-*ko*, vrd. lhk. 177 *дружкó* jm.) laenupärasusega. Kõnesoleva *oį*-sõnade *o*-liste liiki ülemineku tõenäolisele põhjendusele on viidand Kettunen l. c. 24: „*kandōńe* : *kand*, gen. *kandon* võib omakorda sünnitada suhte *hebōńe* : *hebo* (pro *hebō*)", vrd. ka ülemal lhk. 164 karj., edasi § 43: *-įnen*-suffiks ongi vepsas niivõrd tavaline, muuseas just ka *oį*-sõnus (vt. näit. § 36 14. *izo* ~ *izōńe*, 54. *uk* ~ *ukōńe*, lhk. 203), et ta on väga hästi võind oletatud proportsiooni kaudu saada vahendajaks *oį*-sõnade *o*-lisiks siirdumisel.

f) Eelmisest *-oį -o*-ga edustumise juhust samm edasi (*o* > *u* muutus eriti paiguti vepsK-le omane, vt. Kettunen'i l. c. 25) oleks *u*-ni: vepsls 32. *p'öts* ~ *p'ots*, *-ud*. Kuid kuna lmsm-s *-u (-ü)* niikuiniigi (vt. § 43) esineb ka iseseisvalt dem-tuletuslõpuna, eriti just hilisemais affektiiv-deskriptiivseis moodustisis, siis võib ka kõnesolev sn. kuuluda koguni viimaste liiki.

g) vepsL hilise *ö*-harmoonia seisukohalt (*ö* esineb eelmise silbi vokalismist olenedes palataalattraktiivselt, vt. Kettunen'i LVHA II 24—5) on ootuspärane 2. silbi *ō*-lisus (< *-öį*, vrd. punkt d eespool) resp. (vrd. punkt e) *ö*-lisus: 11. *hübö*, 24. *kürö-*, 39. *pörö*, 48. *tütō*, *tühtō*. Vokaalharmoonilist *-oį* > *-öį* edustust leidub aga ka mõningas põhjapoolsema veps. näites: 36. *päivöi*, 38. *pötsöi*, 48. *tütöim*, *tüťöi*, 49. *Tähthöin*. Ülemal punkt c all käsiteldud *-eį-* < ? *-öį-* < *-oį* — ? *-öį*-vahelüli kaudu. Kuid sellele veps. alale peaks Kettunen'i järgi l. c. 20 olema omane vaid eelneva konsonantainese palatalisatsioonist tingitud (vrd. lhk. 163 ld. *mūŕöį*) palataalattraktsioon,

järelikult **päi̯või̯ > päi̯või̯* jne. Või siiski ka põhjemal vepsas osalt *ö*-harmoonia on mingil laiemal alusel, mingis sidevuses eelneva silbi vokalismist? Hoopis eri alusel, nimelt *o*-ga assimileerund *i̯* enese regressiivselt pataliseeriva mõjuga (*-oi̯ > -öi̯ > -ȫ*, vt. Kettunen'i l. c. 63) seletub *-ȫ* Šidj. vepsL-s: **12.** *händȫ*, **23.** *kudmȫ*, **36.** *päivȫ*.

h) Viimaks Ahlqvist'i **28.** *lämbui, lämui*, milles — kui ülestähendust usaldada — *-ui̯* edustab *-oi̯*-d, võiks laenuna (vrd. karj. lhk. 162 punkt g) põlveneda mingist lüüdi naabrusmurde *-u̯oi̯*-lisest vastavast (< **lämbu̯oi̯, *lämmu̯oi̯*) kujust, kusjuures triftong oleks korvatud *-ui̯*-ga.

2. Algsm. *-oi̯*-suffiksi *-ei̯*-variandi (vt. tema edustusest e. lhk. 40, sm. lhk. 122—3, edasi § 43 algust) järeltulijaks vepsas samuti nagu karj.-aun.-ld-ski (vt. lhk. 164 punkt 2) on peetud *-i*-d dem-sõnus. Osalt *-ei̯ > -ii̯ > -ī* (põhjapoolsema vepsa lehmanm. *püh'ikī, muśtikī > *-kkei̯*, vt. Setälä't Tietosanakirja 10 946 [*-ei > -ī* oletatud], Kettunen'i LVHA II 64, 71 [*-ei̯ > -ī* oletus: *kukīne < -ei̯-* jm.]), osalt *-ei̯ > -ii̯ > -i̯ > -i* (vt. Kettunen'i l. c. 72: „... on kindlaid andmeid olemas, et diftongi järelkomponent *-i̯* teatavail tingimustel õige vara, vist küll juba algsoomes, ära kadus.") oletatud. Viimane hääliksääduslik edustus peaks siis peegelduma sõnas **21.** *kuk : kukid, kukiлę* vepsL-s. Kuid arvesse võttes, et lmsm. keelis *-oi̯* (resp. *-ei̯*) kõrval on eriti hilisemais lastekeelseis jm. puhtaffektiivseis noomeneis olemas ka spetsiaal-*i*-line tuletusaines (vt. § 43), võiks kõnesolev juhus sisaldada just viimase, olles alguse saand lastekeelis-affektiivses kõnes (obs. ka põhjapoolsema vepsa *oi̯*-tuletusliku *kuk|oi̯, -ei̯, -ii̯* kõrval interjektsionaalne *kuki[лou̯лu]*, *kuki[riku]* lhk. 174!).

§ 39. Veps. näitestikus § 36 esinevate *oi̯*-sõnade mõistekategooriate silmitsemisel tulevad sääl nähtavale oodatavad (vt. § 46) rühmad: a) sugulusnimetusi ja neile ligidasi — **1.** *babō*, **2.** *bapkō*, **5.** *detko*, **6.** *ďäďō*, **14.** *izo* (algselt 'isake'), **29.** *mamoi̯, mam|ō, -kō*, **31.** *miŋkō*, **32.** *neiďō*, **45.** *tat, tat|ō, -ei̯*, **48.** *ťüťöi, tütō*, **50.** *ťätoi*, **52.** *tšitškō*, **54.** *uk, ūk*, **55.** *veik|oi̯, -ō*; b) linnunimetusi — **11.** *h'üńgei̯, hübö*, **20.** *kroi̯k(r)ō*, **21.** *kuk|oi̯, -ei̯*, **22.** *kurgō*, **30.** *metšei, metsō*, **37.** *pästkōš*; c) (meelitatud või pisikese) looma nimetusi — **9.** *hebo*, **12.** *händȫ*, **16.** *i̯äńō*, **17.** *kabrō*, **18.** *kisō*, **26.** *lipkō*, **27.** *lopoi, lotoi*, **34.** *pordmoi*, **42.** *reboi, ŕeb|ei̯, -ō*, **51.** *tšidō*. Ainult osas punkt a—c esitatuid (näit. *hübö, kroi̯k[r]ō, lipkō, lopoi ~ ~ lotoi, pordmoi, pästkōš, reboi, tat, uk, tšidō*) näikse sisuline deminutiivsus atrofeerund, muis tõlgete järgi otsustades (vt. § 36, näit. *babō, izo, tšitškō* jne.) esineb selge meelitlus- või halvutus-varjund. Viimaks-

öeldu maksab ka d) muude välispool äsjaseid rühme seisvate veps. *oi̯*-sõnade kohta, mis siis on kas affektiivis-meelituslikud nagu **10.** *holō*, **15.** *i̯ogō*, **33.** *paimō*, **41.** *rauk̆ōď*, **43.** *sokō*, **44.** *zorōń*, **46.** *tutō*, **47.** *tuľi̯ō*, **49.** *Tähthöin*, **53.** *ťšoťšō*, **56.** *venoi* või -halvutavad nõnda kui **4.** *-burō*, **8.** *hauro*, **13.** *iśehmō*, **38.** *pötsöi*.

§ 40. Samasugustena §-ist 36 väljajäetud semasioloogiliselt indifferentsetena *oi̯*-dem-idena lisatagu siin veel võimalikult tühjendava täielikkuse saavutamiseks: AV 84 *häpei* 'spindel', vepsTk *häpei̯*, *-n* 'hämähäkki' (? rahvaetümoloogiselt nõjudes teisele tüvele, mis ilmneb vepsL sõnas *häpäk* 'hämune', tulenend kujust <|**häḿei̯* < <**häḿei̯* <**hämoi̯* <**häm*[*ä*]-*oi̯*, vrd. vepsL *hämätš* 'ämblik', e. *ämblik* <**hä*(*m*)*mälikko*, sm. *hämähäkki* jm., eriti vadj. Must 168 *hämövõrkko* 'hämähäkin verkko' <**hämoi̯*-, Jp *hämövɐrkkO*; IT Kettunen (vt. ka Rapola' Diftg. 47) *roťšō*, *ď-* 'kastamaton lapsi' (deminutiviseerund laensn., vrd. vn. *рождáть*, *рожáть* 'sünnitada' jne., nõnda siis nähtavasti algtähendusega 'vastsündind laps'), LVHA II 60 *tohlō-so* 'lage soo' (<**-oi̯*, tumedast tüvest), 61 *ligō-ťoh* 'värske, painduv toht' (<**li̯ik*[*ȣ*]-*oi̯*-, sama tüve vahest vepsL *ligozuda* 'liguneda', *ligotada* 'leotada' jm.), vepsTk *ťśukei̯*, *-d* 'lapsen suudelma, suukkonen' (? <**sū-kkoi̯*- sekundaartuletisest [vt. § 42] lastekeelselt käsitelduna, vrd. sm. *suukko*[*nen*], e. murd. *sukkù* lk. 'suu'), (*ťšika* ~) *ťšik*|*ei̯*, *-i̯i̯* 'sisko' (*Anna-ťš.*; täpne vaste karj. TVKK, KL 23, Matt-Tver 33, Schw [m, p], TvK *tšikko*, Kett 144 [Uht., Vts., T.] *tsikko* ~ 428 *ťśikko* id., põhitüvena vrd. *ťšika*, ÄH 238 vepsP *tšika* 'sisar', Wichmann'i FUF XI 283).

Loomanimetuste (vt. § 39 punkt c) *oi̯*-dem-sõnade liiki kuuludes on loomulik, et ka e) loomanimedega — andmeid nende kohta veps. alalt on võrdlemisi puudulikult, nii et pole maksnud võtta neid üldloetellugi, § 36 — on lugu samuti: LVHA II 60 *hahkō* 'hall lammas': *hahkōń* <**hāhk*[*a*]-*oi̯*, (vt. lhk. 147 aun. **21.** *hȣahkoi̯* all), 61 *kiri̯ō* 'kirju lehm' ~ 63 *kiri̯oi̯* (samuti vepsTk *kirďei̯*, *-d* 'Kirjo' lehmanm., <**kiri̯*[*a*]-*oi̯*, vt. lhk. 90 sm. **82.** *Kirjo* all), 30 *musti̯ō* 'must lehm' (<**must-i̯*[*a*]-*oi̯*, sekundaarselt, vrd. lhk. 178 **47.** *tuli̯ō*), 60 *vauk̆gō* (<**valk*[*ȣ*]-*oi̯*, vt. lhk. 111 sm. *Valko* all), vepsTk *kouk̆mei̯* 'keskiviikkona syntynyt lehmä' (<**kolm*[*e*]*oi̯*, vt. lhk. 150 **57.** aun.-ld. *колмоi̯* all), *лauk̆*|*ei̯*, ~ *-i̯i̯*, *-d* 'Laukki, lehmännimi' (<**lauk̆k*[*a*]-*oi̯*, vt. § 41 s. v. **lauk̆koi̯*). Eriti obs. käsiteldavasse dem-tüüpi muganend vn. laene LVHA II 61 *b'elō* 'valge lehm' (vrd. vn. *бьлáха*, *бьлóха* jne. 'ласковая кличка бѣлой коровы', Dal'), I 4 *krasō* 'punane lehm' (Kettunen võrrelnud vn. *красоха* lehmanimega; sama vepsTk *krasi̯i̯* 'punainen lehmä', täpseks vasteks ld. Kett 45 [Td.]

krasȍi̯), II 30 *rudȍń* 'punast lehma' (vrd. vn. *рудá*, *рýда* 'кровь' Dal'il; tähendand ilmsesti 'verekarva' looma, vasteks ld. Kett 45 [Td.] *rudoi̯*), vepsTk *pätk|ei̯*, *-i̯i̯* 'perjantaina syntynyt lehmä' (vt. lhk. 157 aun. *peatkȍi* puhul), *rogi̯i̯*, *-d* 'sarvelliselle lampaalle puhuttelunimi', (?) 'heinäsirkka' (vrd. vn. *рог* 'sarv'), *sou̯ri̯i̯ (h'ȍbȍ)* 'aimo valkea (hevonen)', (~ *sou̯raz*, vt. lhk. 171), *sob|ei̯* ~ *-i̯i̯* 'lauvantaina synt. lehmä' (~ *sobat* 'laupäev'; vt. lhk. 158 aun. *suoboi* all).

Üldloetelus ainult ühe võimaliku edustajaga (**24**. *kürö-*, *kürȍ*, vt. §§ 36, 37) piirduvad f) *oi̯*-lised isikunimed esinevad läbivaadatud veps. keeleainestikus järgmiselt (paljudel neist vasted karj.-aun.-ld-s, vt. lhkk. 168, 171). LVHA II 60 leidub *mari̯ȍ*, *nastȍ*, *varvȍ*, *annȍ*, *vaskȍ*, kõik tuntud ristiusunimede (vrd. vn. *Марья*, *Анастасия* [*Настя*], *Варвара*, *Анна*, *Васька*) deminutiviseerumise tulemusena, samuti ka Kettunen'i EKirj. 1925 (XIX) 367 esitatud naisenm. *irȍ* (vrd. vn. *Ирина*, ~ *ürȍ* rhvl-s alliteratiivselt). Juba AV 61 (vepsK) mõistatuses esinev (*Topoi da lopoi,*) *ogroi*, ka LVHA II 61 sõimunimena konstateeritud *ogrȍ*, vt. ka Kettunen'il EKirj. 1925 377 *rovno ku ogrȍ astud* 'just kui o. astud', ?? võiks ehk vahest olla viimaksmainitud kohas leiduva *ȍbram* 'Abram' mehenime häälik-komistuslik (*-gr-* pro *-br-*!) dem-vaste (säälsamas lhk. 368 teda kahtlevalt võrreldud küll e. *ogar* sõnaga). Samasuguse pärisnime üldnimeks üleminekuga on kahtlemata tegu LVHA II 61 *kuźi-parȍ* 'kusija laps, kusur' sõnas, vrd. vepsEN II 141 *parȍń tagut* 'Paroin tähden' (naisenm., vrd. vn. *П[а]расковья*, vepsTk *par|ei̯*, *-i̯i̯* 'Paraskovija'). VepsEN II annab lisaks veel nimed: lhk. 30 *miškȍmägȍ* 'Miškoomäellä' (Arsk. kohanm., vrd. vn. *Миш[к]а* 'Mihkel'), 70 *miškañ‿semȍ* 'Miškan Semoi' (Tšaigla, vrd. vn. *Семен* mehenm., dem-vasteks SuojK *semoi̯*), isegi 31 (Arsk.) mõistatuse *sedȍ*, *dodȍ* (*Sares s.*, *maslagi̯as d.* 'Saaressa Sedoo, Maslagjassa Dodoo') võiksid olla mingi (?) ristinime deminutiive. Tunkelo esitab Kaskeza murrakust: *dańšii̯* = *Danil*, *fešei̯|h'ɛ*, *-š-päi̯* (kohanm. ill. ja el. sg., vn. murd. ? *Феша*, *Феодор*), *ir|ei̯*, *-i̯i̯* (halv.), vrd. eelm. *irȍ*, *ivšei̯* 'livanan puhuttelunimi', *lepi̯i̯* (naisenm.: *l.-ťoťa* 'L.-tädi', vrd. vn. ?), *лукi̯i̯*, *-d* (naisenm., vrd. vn. *Лукерья*), *og|i̯i̯* ~ 'Agafia', *opr|ei̯* ~ *-i̯i̯* = *Opraseńa* 'Euphrosyne?', *mašei̯* 'Maija, Maria' (~ *maša* < vn. *Маша*), *nastei̯*, *-d* 'Anastasia', *natei̯* 'Natalia', *par|i̯i̯*, *-ei̯* (vt. äsja ülemal *parȍ*!) ~ *pašei̯*, *paulii̯*, *-d* 'Pauli', *ťim|ei̯* 'Timotheus' ~ *-i̯i̯*, (sugunm.) *-i̯iḥińe*, *varvii̯* 'Vappu, Varvara'. Kettunen'il EKirj. 1925 (XIX) 372 *kuźmȍ* (vn. *Кузьма*), *ťimȍ*.

[1] Säälsamas lisaks veel *vaźȍ* 'ulkoovi', see aga ilmsesti trükiviga pro *vářȍ*, vt. § 36 ja 37 **57**.

Üldloetelus § 36 g) veps. puht-deskriptiivaffektiivsed *oi̯*-moodustised on edustatud nõrgalt (need muide ju esinendki ülemal punkt a—d all): **20.** *kroi̯k(r)ō* (ilmne vastava linnu hääle jäljendus), **27.** *lopoi ~ lotoi, ‿op|ei̯, -i̯i̯* (deskriptiivne konnanimetus), **38.** *pötsöi, pöts, pe̮tse̮i̯*, **46.** *tutō*, **53.** *tšoťšō*. Käsitelu aluseks võetud veps. ainestiku tühjendaval vaatlemisel lisandub ainult mõningaid: AV 61 (mõistatuses, vt. äsja ülemal) *Topoi* (=?), LVHA II 61 *kàharō, kühärō* (mütoloogilised nimed; nende metafoorsusest vt. Kettunen'i EKirj. 1925 (XIX) 371, kus esimest võrreldud e. *kähar ~ kahar* sõnaga, viimast vepsL verbiga *küherdan* 'tõmban küüru, kummardan', millele lähedamad vepsL *küher|ō, -oi̯*), *köhkō* (sõimunimi köhija kohta, „köhard"), I 73 *skribō* 'peenike, kergesti katkiminev asi, olevus', ? vepsEN I 22 mehenm. *päńti̯ō* (*-uk*), vepsTk *bošei̯! bošei̯, ~ bošt! bošt!* (huudettiin pässille leipää tarjoten).

Kokkuvõtteks tuleb konstateerida *oi̯*-deminutiivide väheproduktiivsust vepsas. Eelmises esituses on katsutud nähtavale tuua võimalikult kõik selle keele kohta kättesaadavas ainestikus silmapuutund *oi̯*-juhud, ja siiski nende hulk piirdub ainult kümnetega. Siiakuuluvate sõnade arv igas vaadeldud mõisterühmas on kindlasti piiratud teatud kivinend üksikjuhtudega. Mitmed neist päälegi (näit. Setälä' Nyelvtudományi Közl. näited) esinevad rahvaluuleriismeis ega ole vist üldse kõnekeelsed. Muidu on meelituslik-halvutuslikele *oi̯*-sõnule vepsas silmatorkavalt iseloomustav, et nad sagedasti näikse esinevat (mis eriti mõistetav eelpool punkt e, f all käsiteldud looma- ja isikunimede juures!) ainult vokatiivselt tarvitatuina („puhuttelusana"-na Tunkelo' järgi, vt. § 36 **1.** *babi̯i̯* jm.; selgesti see tuleb nähtavale ka Kettunen'i vepsL tekstides, vt. näit. § 36 **33.** *pai̯mō*), nõnda siis on siirdund teataval määral juba interjektsioonide liiki. Aga sellises vokatiiviviljelemises võiks ka märgata vn. mõju, vt. § 47. Samasugusest meelitus- resp. halvutussõnade vokatiivsest tarvitamisviisist lähtudes on paralleelselt võind alguse saada ka § 8 lhk. 34—6 käsiteldud e. *kīsù, kuǩkù* jne. oletatavasti genetiivne *oi̯*-sõnade tüüp, mis sääl sellepärast ongi nimetatud „vokatiivgenetiiviks". Tähelepanu väärib asjaolu, et, nagu äsja punkt g all tuli nähtavale, *oi̯*-ainesele tagasiminev deskriptiivsntüüp vepsas on õige väheselt edustatud, vastandiks tema ekspansiivsusele eestis (vt. lhkk. 47—8), soomes (lhkk. 130—1) ja karj.-aun.-lüüdis (lhkk. 171—2). Sama ilmnes ka vadjas (vt. lhk. 57) ja liivis (lhk. 3), mispärast paistab tõenäoline, et kõnesoleva omapärase keelelise ürgloomingu vähetootlikkus just neis kolmes lmsm. keeles seletub nende tugeva võõra (liivis läti, vadj.-vepsas vn.) mõju alu-

susega. Viimane omapärasust suretav tegur on ilmsesti seisma pannud selle omal põlisel põhjal baseeruva keeleloomingu. Osalt *oi̯*-deskriptiivnoomenite asemele näikse astund *u*-line (vt. § 43), nõnda obs. ülemal *pöts,* lisaks T u n k e l o'l Kaskezast *bu|ťťš, -ť'šud* 'tynnyri' (vrd. karj. *buttši* id., ?vn. *бочка* sn. põhjal G e n e t z'i arvates, TVKK sõnastik, moodustund), *kipšu̯i̯žil* 'varpaisilla(ni)', (< ?**kipsu-isi-*), *koi̯raŋ⌒kuźu* 'pieni koiranpenikka', *лu|t̄* : *-tuď* (~*лut|u̯i̯ńe, -ušťš,* soitin), *ŕö|ťťš* : *-ť'šud* 'lika, kura' (vrd. veel koguni dem-nime *ďešku* 'Ефимъ').

Ainuke *oi̯*-sõnarühmist vepsas, mis näikse olevat meie päevini levimisvõimeline, on eelpool punkt f all käsiteldud isikunimed (?osalt ka punkt e loomanimed). Vähemalt T u n k e l o' rikkalik vastav vepsP ainestik lubab kindlasti järeldada, et *oi̯*-lise nimedeminutiiv-vaste rohkearvuliste olemasolevate analoogial veel nüüdseski vepsas võib omandada iga vn. ristinm. Ja selle elujõu säilitamisele on vist küll (vt. § 47) kaasa aitamas vn. *o*-line vokatiiv.

VII. Ülevaateid, kokkuvõtteid, lõpptulemusi.

§ 41. Valimik algsm-sse ulatuvaid *oi̯-*, *ei̯*-sõnu.

Eelpool lmsm. *oi̯-* (resp. *ei̯-*) deminutiive igas sugukeeles eraldi käsitelles tuli igalpool ilmsiks üks ja seesama — selle tuletisliigi ebaproduktiivsus. Sellepärast pidi paratamata vastavaid kivinend (oma põhitüve suhtes spetsialiseerund või koguni tüvest isoleerund, millise nähte kohta printsipiaalselt vt. näit. Paul'i Prinzipien der Sprachgeschichte[4] 194—6) rudimentsõnu etümoloogiliselt üksikult arutatama, nõnda lv. § 2 lhk. 2, e. § 5 lhkk. 19—32, vadj. § 18 lhkk. 51—3, sm. § 21 lhkk. 83—113, karj.-aun.-ld. § 30 lhkk. 146—161, veps. § 37 lhkk. 176—9. Mainitud kohtadel pidi selguma suur osa eri lmsm. keelte üldloeteludesse võetud *oi̯-*, *ei̯*-sõnust, väga paljud neist (nimelt *-tähekesega märgitud, vähemalt vastavais sugukeelis levinenumad) algsm. ajast päritutenagi. Siia kokkuvõtteks veel on kogu tüübi algsoomelisuse rõhutamiseks säästund rida kõige levinenumaid etümoloogiliselt ülemal käsitlematuid *oi̯-*, *ei̯*-sõnu.

armoi̯*: lv. **1. *Arm*, e. **6.** Arm, *arm* : *armù*, Wied *arm* g. *armu*, 'Liebe, eheliche Zuneigung, Gunst, Barmherzigkeit, Schonung; Gott', sm. **10.** *armoi, armo*, Renv *armo, on* 'gratia, favor, clementia, Gnade, Gunst, Milde', 'misericordia, commiseratio, Mitleid, Barmherzigkeit', karj. **5.** *armo* < ?**arm*(*a*[*hę*])-*oi̯*, vrd. sm. *armas* 'gratus, carus', millise põhisn. germ. etümoloogia kohta vt. Bibl. Verz.. *a*-lise germ. originaalilt pärit tüve kõrval võiks küll *o*-line nominaaltuletis usutavaimalt tagasi minna *oi̯*-le, kuigi diftongijäänused sugukeelis (sm. van. kkl. *armoi* etc. analoogiline *i̯*, lüüdi *armoi̯-tui̯ne, armuo̯i̯toi̯ i̯* pluraalne?) pole kuigi kindlalt deminutiivsed, vt. Rapola' Diftg. 56—8, isegi *ei̯*-diftongile (> *e*) viitavais (vt. ülemal lhkk. 42—3) e. *armetu*, sm. *armelias* 'armulik' moodustisis mitte, sest viimaseiski on *i̯* pluraalsus võimalik.

emoi̯*: vadj. **2. *emo*, sm. **14.** *emo, emõ* 'ema', *emoi* 'emis', Renv *emo (~em*|*i, -u, emä)* 'mater, matrix, genetrix, max. brutorum,

Mutter', Lnr *emo (= emä)* 'moder' < **em(ä)-oi̯*, millist tuletusviisi on konstateerind ju Ahlqvist SKR 18 § 33, Budenz Alakt. 241, Ojansuu Vir. 1903 92—3, viimane osutades tüvevasteid (ung. *eme* jm., vrd. ka K. F. Karjalainen FUF XIII 222) kaugemaist sugukeelist. *ä*-line põhitüvi esinemas näit. lvKett *i̯emà*, e. *ema* 'Mutter', sm. *emä*, KaakkoisKarjJ 336 *emmäin* 'äitini' (R.), Verml 235 *emäin virsiä* 'emade lauluviise', karj.-aun. TVKK, TAK *emä* 'emä, äiti', SunT *emäi̯ę* 'emale'. e. 8. *em̄* jm. < ? **emę̄i̯* võimalikust siiakuuluvusest vt. lhk. 19, säälsamas *Emumägi* nimest.

**e̯ńoi̯*: e. 9. unnu, Vnnu (= *unù*) Gutsl-il, Gös-il 'suur', muidu 'isa-, ema-vend' tähenduses Vnno, onno *(= unò, onò)*, *enò* (< sm.), *onù, onò, oni, unò, ono, unu,* Wied *onu, oni, unu* 'Oheim', vadj. 4. *ono, eno* id., sm. 15. *Enoi, eno, enò, enō, enoᵉ, enoi* 'emavenda' ja 'suurvett, jõesängivoolust' tähendamas, Renv *eno, on* 'avunculus, frater matris, Mutterbruder', 'amnis prærupte profundus, rapidus, cataracta præceps, Strom- od. Wasserfall mit steilen Ufern', karj. 14. *eno* 'jõesängivoolus', karjIng *enoi* 'emavend' < **en(ä)-oi̯*, millise tuletise põhjaks olnud lmsm. *enä*-tüvi (vrd. e. *enam*, sm. *enää* < < **enä-βi* jne., nagu seda on mõelnud ju Setälä SUSA XVII,4 25, alam. 1). Eemalt ühte kuulub mrd. *ińe, ińĕ* 'suur' (vt. Paasonen'i Mordw. Chrest. 65), kuna lapis leidub koguni täpne *oi̯*-vastegi: *aeno*, g. *edno, ānw̄j*, g. *ɛ̀ddnu* jne. 'mutterbruder', vt. Wiklund'i FUF II 49, vrd. ka ülemal lhk. 117. Nõnda siis algse 'suur' tähenduse kõrval, mis lmsm. alal eriti läbipaistev mõningas äsjanähtud e. van. kkl. sn-kujus, sekundaarsem sugulusnimetähenduski on ilmselt õige vana.

**hę̄poi̯:* lv. 2. *üp-, i̯p-* (ainult teatud liitsõnus, muidu lvKett *i̯bbi* 'hobune' < **hę̄poi̯nęn*), e. 13. ubbo- (= *uвò-*?), -hobbo, Hobbo (= *hoвò*), Habba- (= *hoвò- ?*), *hobo, obu, õbu, Huo, oвù, oвò* (: *ōšt* Ki), *hû, hobu, hoвù, hobù, hobu* : *hůů* ~ *huu* tähendusega 'hobune' ja eL-s (juba Gutsl-ilgi!) 'mära', Wied *hob|u, -o* (SW) 'Pferd', (d) 'Stute', vadj. 5. *obu* kreevineil 'mära' (muidu *-i̯nen* abil edasi tuletund, näit. Jp *opę|i̯n: -zęD* 'hobune'), sm. 23. *Hepo, hepo, Hepo-, hepo-, hevon-, Hepoi(m)-, hep(o)* koha- ja taimenimedes, rhvl-s ja haruldasena murdeis tähendamas 'hobust' aga, eriti ilmsesti sml aladel, ka 'mära', Renv *hepo, hevon* 'equus, Pferd' (hv.), karj.-aun.-ld. 24. *Hebo, hebo, hebò, hevo, heboi̯d* (p. sg.) ja veps. 9. *heb|o, -on,* (ak., g. sg.), *-oks* (trsl. sg.) samus kaksiktähendusvarjundeis < ? **hę̄p(8)-oi̯*. Sn. *oi̯*-lisus õige nõrgalt tõestatud, ainult esitatud ld. Sununsuu ja MetsKett kujudega, mis aga kergesti võiksid ka seletuda analoogisiks, tema võimalikke kaugemaid vasteid mrd., tšer.,

votj., sürj. (< sm.-ugri **čeŋo*, igatahes nähtavasti ilma diftongilisuse viibeteta) vt. Setälä'l Vir. 1913 155, millise etümoloogia on algatand ju varemini Paasonen, Väh. Kirjelm. XXIV 9.

isoi̯*: e. **18. *isù* 'äike', sm. **45.** van. kkl. *isoi, isoinilma* 'äike', muidu üldiselt *iso, isō, üsöks* (trsl. sg.), *isò, isu-* 'suur' tähenduses, lisaks isa meelitusnimena sml rhvl-s, näit. Parikk 55 *ison kotona* 'isakese kodus', Sk *iso koťt̯ī*, Renv *iso ~ isoi, on* adj. 'magnus qua aream, amplus, longus latusque, gross an Fläche, weit', Lnr-il ka (rhvl.) *iso* 'fader', karj. **38.** *izo* 'suur' (< sm.), *izoi̯* (p. sg.) *ižoi̯dŭ* 'isake' < **is(ă)-oi̯*, dem-tuletis sm. *isä* 'pater, Vater', e. *isa* id. jne. lmsm. kujul esinevast tüvisõnast. Tüvesugulasi kaugemaist sugukeelist (mrd. *oćšu* 'suur', ung. *ös* 'igivana' jm.) esitand Setälä FUF II 231 ja eriti Karjalainen FUF XIII 214. Tähenduslikult on Setälä SUSA XVII,4 25, eriti alam. 1, ja Karjalainen l. c. pidand 'suurt' primaarseks, sugulusnime sellest hiljemini tekkinuks. E. Hiiumaa ja sm. van. kkl. 'äike' tähendus on viimasest lähtund, < '(vana-) isake', nagu konstateeribki Saareste LVK I 4 (muide küll siiakuuluvaid sm. *oi̯*-kujusid arvestamata).

kiu̯ttoi̯*: e. **36. Ʀuiɦt (= *kuiɫ*), ƭüüt, ƭüdo (= *küDò*), *Kiudu, Küüdu, kiu̯tto, küɫ, küiɫ, kiu̯ɫ, kiuɫ, küɫ*, Wied *küt* g. *küdu, kiut, kuit* 'streifig, gestreift', 'schillernd, changirend', 'Vieh mit weissem Rückenstreifen', *kiri-k.* 'Wachtel (Coturnix), Nachtigall', sm-st (sõna on kogemata välja jäänd § 20 üldloetelust) noteeritud Nakk 67 (*Kyytöselkö ~*), KalvM, LaihEl (lehmanm.) *Kyytö*, FrimP *Kyytöselkä* (lehmanm.), Vir. 1916 72 Saarimaa (A. Kivi, Nurmijärvi) *kyytöselkä* 'valkoselkäinen (lehmä t. härkä)', UrjK 49 *kütö* : 61 *-n* (g.sg.), PaulKann, Parikk 52 (rhvl.) *Kyyttö*, Ik *kyyttömulli* 'kirjava mullikka' (hl.), Saarij *küiɫ|tö* : *-ön* (lehmanm.: *„selässä valkoista"*), Vir. 1924 38 Hakulinen (Sakkula) *küttö*, TytÄ 35 *kiu̯to* (< e. *kiut*, vt. Ojansuu' SKTT 149), Renv *kyytö, dön* 'stria longa alius coloris in dorso bovis l. equi, langer Streif auf dem Rücken des Viehes', *kyyttö, tön* = *kyytäs* 'vacca dorso striata, dergl. Kuh'. Kõik esitatud lähevad tagasi algkujule **kiu̯ttl(ă)-oi̯*, vrd. põhitüvena sm. Lnr *kyyttä, kyytän* 'ko med streck långsmed ryggen'. Ju Setälä, vt. FUF XIII 327, on küsivalt kõnesolevate ühendusse asetand ka vadj. *tšiu̯tto* 'hemd' sn., viimase tähendusliku arengu on ligidase e. Hiiumaa *küiɫ|ì* : *-Dù* 'triibuline seelik' vaatlemise puhul aga usutavalt tõlgitsend alles Saareste' LVK I 169—70 (: „on arvatavasti asja omaduse nimetus laienenud metonüümselt ka asja enda peale").

kol(l)oi, ?*koli̯oi̯*: e. **37. ƭol (= *koɫ*), *kòlli, koll, koɫ ~ kolo-* (*maʦ*), Wied *koɫɫ, koll* g. *kollu, kollu-maʦ, kolu-maʦ*, peaks olema

Setälä' järgi FUF XII 171—183 üks põliseimaid sm.-ugri mütoloogilisi nimetusi (kaugemaist sugukeelist vasted votj-s, sürj-s, vog-s, ostj-s ja ung-is, sm.-ugri algtähendus 'surnuhing'), sellepärast käsiteldagu ta siin põliste lmsm. sõnade reas, kuigi tal kindlaid vasteid mujal lmsm-s pole. Setälä l. c. 173—3 arvates küll vasteks on sm. *koljo* 'statura grandis, giganticus' (*suuri miehen koljo, se hevonen on aika koljo*), mütoloogiline hiiunm. *Koljo* ja vastavat tüve sisaldavad rohked Soome kohanimed (*Koljonsaari, Koljola* jm.) ning isegi aun. (Kaitajärvi) loitsulaulus *Koljoi kessellä istuu,* nii et lähtuda tuleks algsm. **koljoi̯* kujust, kusjuures eestis *-lj̯-* > *-ll-*, *-l(l)-*. Oodata oleks e. *koli : kolʹju,* nagu Wied-il esinebki sm. (*satulan*) *koljo* (vt. järgm. **koloi̯* sn. all!) vastena. Häälikarengut jälgides on e. *kolʹ* jne. puhul ainus võimalus lähtuda **kol(l)oi̯* kujust: *-ll- ~ -l-* vahelduse seletuseks vrd. lhk. 19 *em̄, kaʹ, osʹ* sõnade puhul öeldut, *i*-tüvi võiks seletuda erilisest deminutiivsest *i*-suffiksist, vt. § 43. *-l-* list tüve mõtleb ka nähtavasti Paasonen, Mordw. Chrest. 80, rinnastades e. *koll* sõnale sm. v. *kolehtia* (Renv tähenduses 'fascino, ... bezaubern, verhexen'), mrd. *kol* 'böser zauberer, hexenmeister; grosser meister (in etwas), geschickt'.

koloi̯*: e. **38. Kollo (= *kolò*), *kolo, kolò, kolù,* Wied *kolu* g. *kolu ~ kolʹo* 'Vertiefung, Mühlentrichter' (teiseks tähendusnüansiks on 'Kopf, Knopf', mis näitab, et e-s siin on segunend teine sõna, Wied *kolʹju, koli, kolʹo* 'etwas Rundes, Hervorragendes', vadj. Ahlqv *kolʹlo, kolʹlu* 'sadelknapp', sm. Lnr *koljo* id., millega seletub ka e. sn-kuju:) *koljo* (d) 'Mühlentrichter', vadj. **10.** *kolʌo,* sm. **89.** *kolo, kolo^{e},* (in. sg.) *kolossa,* (n. pl.) *kolot* tähenduses 'õõs', 'kast', Renv *kolo, lon* 'incisio ..., Einschnitt, Höhlung', karj. **58.** *kolo,* (kui kuulub siia, piltl. täh. 'pääluu':) *kolʹo,* veps. **19.** *kolo* < ?? **kol(8)-oi̯*. Sn. on küsimusmärgi all ühendatud germ. tüvega (<) **holo,* vt. Bibl. Verz., tema deminutiivsus, algupärane laenuna *oi̯*-liste kategooriasse liitumine, on suuresti kaheldav, sest ainuke vastav kindel kuju sm. *kolo^{e}* Põhja-Hämes võib kergesti seletuda analoogiliseks, vt. Rapola' Diftg. 66.

kotoi̯*: e. **39. Kodo (= *kodò*), kodon (= ? *kotōn* ill. sg., < sm-st „Turu käsikirjas"), *kodo, kodò, kodù, kodò,* (latiiv) *koo ~ kuò ~ kô ~ ~ kuà* jne., Wied *kodu ~ kodo* 'Haus, Heimat', vadj. **12.** *kodo, koto, kotonna* (ess. sg.) jne., sm. **94.** *koto, kotona* (ess. sg.), *Coto, koto, koto-, kotoni* 'minu kodu', *koon ~ kolon* (g. sg.), *kottoonsa* (ill. sg.) jne. smLn alal ja sellel põhjenend van. kkl-s, kuna kogu sm. k. alal (ka sml-s) vastav *o-(u-)*line kuju esineb vaid teatud oblikvakäändeis: *kotoo ~ kottoo ~ kotoa ~ kotuu ~ kottuu* 'kodunt' (p. sg.), *kotona ~ koton(kaa) ~ kotonna* (ess. sg.), *kottontan ~ kottoont ~ kotonta* 'kodunt'

(ekstsessiiv). Muidu aga kultiveerib päämiselt sml ala *i*-list tüve,[1] näit. Keski-Pohj 70 *kottiisa* '(tema) oma koju', KemiC 57 *kotiranta*, EP I 74 *koti*:*koi̯ssa* in. sg. (Lappaj., Evij., Kortesj., savo), MetsKett 48, JuvaT 19 *koť*, JKLaus 5 *koťťii* (ill. sg.), Vir. 1924 42 Hakulinen (Sk.) *koi̯ksiè* 'oma koduks', *koťťī* (ill. sg.), TytÄ 47 *koti* 'kotiin' (<Kymi *kotih*), kirjakeeles samuti *koti*, *kodin*, *kotiin* jne. ~ *kotona*, *kotoa*. *i*-tüvi jatkub loomulikult edasi idas kogu karj.-aun.-ld. alal, kus **64**. *koť-*, *koďi*, *koti* tähend. 'kodu; maja, hoone', vepsP *koďiš*, *koďih'e* 'kodus, koju', vepsL *koďi* (n. sg.), *koďhe* 'koju', vadj. (lhk. 49) *koti* ? <sm. Kõnesoleva *i*-moodustise on Ojansuu Vir. 1916 19 seletand liitsõnust nagu karj. *koďi-aitta* 'kotiaitta, kahveri' (adjektiivsena, vt. edasi § 45) irdund sm. *kota*, karj. *koda* sn. vasteks, kuid võimatu ka ehk pole, et siin on tegu erilise *i*-deminutiiviga, vrd. § 43. *o*-lise sn-kuju ainuke seletusvõimalus (sel arvamisel juba Budenz Alakt. 242) näikse sellevastu olevat, sellest hoolimata, et ta igalpool *o*-sõnadega on segunend (välja arvatud e. Lutsi *kodę-*, vt. lhk. 43) <**kot*(*a*)-*oi̯*, millise *a*-tüve sm.-ugri vasteid (mrd. *kuď*[*o*], ung. *hāz* jne.) vt. Szinnyei'l Sprw.[2] 32.

kukk*|*oi̯*, **-ei̯*: e. **43. Kucki (= *kuǩkè*?), Kuckhe, Kucke (= *kuǩkè*), Kuck (= *kuk̄*), Kucka (= *kuǩkà*?), Kuk, kuk (= *kuk̄*), Kukke (= *kuǩkè*), Kukko (= *kuǩkò*), *kukke*, *kuɢù*, *ku*|*k̄* : *-ǩkè*, *-kke* jne., Wied *kukk* g. *kuke* (~*kukas*) 'Hahn', vadj. **13**. *kuk*, *kukkę*, *kukkõ*, *kukkO* (Jp, <sm.), sm. **99**. *Kuckoi*, *cuckoi* (= *kukkoi̯*, ? *kukoi̯*), *kucko*, *Kucko* (= *kukko*), *kuko*, *kukò*, *kukko*, *kukkoo*, *kukkō*, *kukko*[1] jne., Renv *kukko*, *kon* 'gallus gallinaceus, Haushahn', karj.-aun.-ld. **67**. *kuk*|*ko* : *-on*, *kukoi*, *kukoi̯*, *kukkoi̯*, *kuku̯oi̯*, *kukuǫi̯*, *kukuǫ*, veps. **21**. *kukoi*, *kukoi̯*, *kukei*, *kukei̯iŋ-* (g. sg.), *kuk* : *-id*, *kuk*|*ei̯*, *-i̯i*, üldiselt linnunimena 'kukk' kõigis sugukeelis, sml-is ja karjalas lisaks veel tähend. 'kala-, naeri-, kartuli- jm. -leem', milline viimane aga võib olla algselt miski koguni eri algupära sn., kõnesolevaga segunend. Olgu tüvi ise germ. (? vrd. muinaspõhja *kokr*) või sm.-ugri algupära (vt. Bibl. Verz.), kuid lmsm. **kukk*|(*ð*)-*oi̯*, **-ei̯* deminutiivne algkuju on vaidlematu. *i*-lised sn-kujud: Suoj. rhvl., ld. *kukki*, vepsK *kukiлoцлu*, vepsL *kuk*: *-id* on arvatavasti spetsiaal-lastekeelset *i*-tuletuslikku (vt. § 43) algupära.

käkoi̯*: e. **47. kegko, käggo (= *käɢò*), *käkù*, *käɢò*, *käɢù*, *kägù*, *kägò*, *kiagò*, Wied *käg*|*u*, *-o* (d) 'Kuckuck', vadj. **14**. *tšäko*, *tšako*, sm. **106**. *käkö*, (hv., Lnr) *käkö*, *käön* dem. (*käki*) 'gök', karj. **75**.

---

[1] Tüvve ei kuulu, vaid arvatavasti **-iɣa*-tuletusainesse (vt. Rapola' Koll-Rap 60) tuleb lugeda *i* juhtudel nagu LMÄH 105 *kottip päin (kotiapäin)*, ToSal 288 *kotiansa* 'oma koju', vrd. *kahtia*, *kolmia* 'kaheks, pooleks', 'kolmeks (tükiks)' jne.

(aun.-ld.) *kägöi̯, kägüöi̯* < **käk(e)-oi̯*, dem-tuletis võimalikult balti laenuna (vrd. leedu *gégė* jm. 'Kuckuck', küsimusmärgi all võrrelnud Thomsen BFB 172) lmsm. keeltesse tungind *e*-tüvest: lvKett *ke'G* (< *käki*), e. **47.** *käggi* (= *käGi*, Thor-Hellel), *käGi* (Kuus., < sm.?), sm. *kä|ki* : *-en*, karj. *kägi* (Suoj., < sm.?), vepsL id.

lau̯kkoi̯*: lv. **5. *Laik, lai̯k*, e. **48.** *lauk, lauko, laugu, lau̯kku, lau̯|k* : *-gù* ~ *-gì* ~ *-gà*, Wied *lauk* g. *laug|a, -i, -u* (*-e* < ? **-e̯i̯*) 'Blässe, weisser Fleck an der Stirn der Thiere, Scheitelstelle (im Haare vorn) einer Blässe', vadj. Must 174 (üldloetelust väljajäänd) *laukko* 'laukki', sm. **112.** *Lauko, Laukko, lau̯kk(o), laukko* laugi lehma või härja nimena, Lnr-il *laukko* lehmanm., karj. Suoj. erineva tähendusvarjundiga (vastav. üldloetelus § 29 puuduv *лau̯kku* ~) *лau̯koi̯* 'lehmä, jolla on sivut punaiset t. mustat, selkä valkoinen'. *ai̯*-line lv. snkuju omab täpse vaste eL-s, Wied-il *laik* g. *laigu* (d) 'ein Rindername', tema siiakuuluvust on teatud eeldusil võimalikuks pidand ju (*ai̯* ~ *au̯* vahelduse puhul vrd. lv. *aig* ~ e. *haug*, e. *haigutada* ~ sm. *haukottaa*, sm. *-haukko* ~ e. *haik*, karj. *hai̯koi̯*, e. *peial* ~ sm. *peukalo* lhk.141 jm.) Thomsen BFB 194, kus on tõestatud selle sn. balti algupära (vrd. leedu *laúkas*, lt. *lauks* 'blässig', lt. *lauka, lauze* 'Kuh mit einer Blässe') ja kuhu sellepärast viidatagu. eL *lau̯|k* : *-gà* võib olla otse hiline lt. laen (vrd. siiski § 11 lhk. 41!), *i*-lised lmsm. snkujud on T. seletand laenuoriginaalist (vrd. leedu *laúkis*), samuti *o*-(*u*-)lised l. c. lhk. 122—3. Tõepärasem tundub aga (obs. sm. *Lauko* < < **lau̯kkoi̯*) viimaseil algkuju **lau̯kk(a)-oi̯*, *a*-lisena laenatud tüve *oi̯*-deminutiiv.

le̯mpoi̯*: sm. **117. *Lemboin-* (g. sg.), *lempoi, lempo, lempoo, lempō, lemmoet* (n. pl.) tähenduses 'kurivaim, kurat', karj.-aun.-ld. **78.** *lempo, lembo, lemb'*, *lemboi, lemboi̯, lembuo̯i̯*, veps. **25.** *lemboi, lemb|e̯i̯, -i̯i̯* id., kuna eestist semasioloogilisil põhjuseil tugevasti kaheldult võiks siia kuuluda **53.** *lõmmè-, lõmma, lemmà-, lõmmu*, Wied *lemm* g. *lemme* (d), *lemme-kupa'*, *l.-lehe'* 'Teichrose *(Nuphar luteum Sm.)'*, *lõmmu-kupu'* (d) 'Seerose' — häälikulisi takistusi vähemalt pole (kui ta ainult pole ühenduses sm. sõnaga *lummet, mmeen* ~ *mpeen* 'nymphæa, Seeblume', kkl. *lumme*, vrd. 1. silbi vokalismi suhtes e. *nõmm* ~ sm. *nummi*). Käsiteldava tüve algupärast (< ? germ-st laenatud, vrd. saksa *schlimm*, roots. *slem;* ? sm.-ugriline, vrd. lp. *lešme* 'malus genius, Trold') ja muidu etümoloogiast vt. Mg. EK VI 69.

lui̯kk|oi̯, -e̯i̯*: e. **56. *luick* : *luickeſt, Luick* (= *lui̯k* : *lui̯Gèst*), *Luige, lui̯kke, lui̯Gès, lui̯Gù, lui̯|k* : *-Gè̯D, lui̯k* : *-Gà, lùi̯k* jne., Wied *luige, luiges* (O) g. *luike, luik* g. (d) *luiga* 'Schwan', vadj. **18.** *luikko,*

luikko linnunimena, sm. **129**. *Luiko, luiko, luikko* linnu (hv.), valge looma ja (luikvalge?) taime nimetusena. Selle soomes haruldase sõna kohta käiv ainestik vanast kkl-st (piiblis 1642 ja 1685 *luicoi* 'luik') ja vanust sõnastikest (1644 ilmund Variarum rerum vocabula-s *Luicoj,* 1668 ibid. *Luicoi,* H. Florinus'e Nomenclatura rerum brevissima teoses 1683 *luicoi,* Juslenius'e sõnarm. 1745 *Luico, -on,* Ganander'i käsikirj. sõnarm. 1786 *Luiko, -kon* jne.), sm. edelapoolsemaist murdeist ja vanasõnust on esitatud Kaukoranta' poolt SUST XXXV, 6 1—9. Etümoloogiliselt on sn. kaugemale jälgimatu, võimalikult häälejäljenduslikku algupära (vrd. sm. Renv *luikku ~ luiku ~ luikuri* 'tuba lignea pastorum, Hirtendute, hölzernes Blaserohr', *luikuttelen, tella* 'tubâ cano, duten', karj. *luikaštele-* 'nauraa luikkaella kimakalla äänellä', e. Wied *luikama, -kan, -gata* 'brüllen [von Ochsen], heulen, laut weinen [v. Kindern]', 'erschallen', *luik* g. *luige* 'Kuhhorn...', vrd. lhk. 11 Helle' aiab luiʒe!), mida arvestades ehk isegi lv. **6**. *Klūk, klūkkâz, klūk* oma häälikulisest deskriptiivmoondumisest hoolimata võiks kuuluda siiasamma. Deminutiivsus kindel, < **luikk*(*ə*)-*oi̯*, ? **luikk*(*a*)-*oi̯*, *-*ei̯*, millise tuletumise aluseks võiks pidada eL-s ja sm. Pohjanmaal (? Renv kahtlane *luika, an* 'anas cygnus, Schwan') säilind *a*-list tüve.

mettoi̯*, ? **metsoi̯*: vadj. (üldloetelus § 17 puuduv) Ahlqv *metso* 'tjäder', sm. **141. *metso, metto, mehto, mettoo, mettō, mehto*^{i}, Renv *metso ~ mehto (metsäs)* 'tetrao urogallus mas, Auerhahn', karj.-aun.-ld. **96**. *mettšo, meťťšo, meťšo, meťšo, meťšo, ḿetšo, metšoi, meťšoi, meťšoi, meťsoi, meťšuoi* jm., veps. **30**. *metšei, meťsō* linnunimetuse on Setälä (vt. ÄH 178 alam. 1, Über art und umfang des stufenwechsels 94, Kielentutkimus ja oikeakielisyys 165) seletand *tt*-lisest algkujust tulenenuks, siis <| **mettoi̯* < **metti*(*ə*)-*oi̯*, millist tüve ta algsel kujul veel sisaldaksid vastavad lv. *miťtù'ks*, e. *mõtus* sõnad, kuna esitatud *-ts*-le tagasiminevad kujud (lisaks Setälä'l 1478 a. dokumendist Hauhost *Mettâi*, Schroderus'e sõnarm. *metzoi*, e. *metsis* jm.) lmsm. keelis igalpool seletuksid rahvaetümoloogilise *mets*, sm. *metsä* jne. (balti k. laen, vt. BFB 200) sõnale nõjumisega. Kui säärane oletus peaks vastama tõele, siis *-ts*-liste kujude leviku järgi (e.-vadj.-sm.-karj.-aun.-veps.) otsustades **metsoi̯* on olnud juba algsm-aegne, nii siis kõnesolev rahvaetümoloogiline tõlgitsus sündind ju algsm-s.

neitoi̯*: e. **66. *neiosa* (trsl. sg.), *neidu, neiu, Neiu, Näio, neio, neïiù, nèïiù, näïiò, neid* : *neio, Neïdu,* Wied *neid* g. *neiu, neio* (d) ~ *neiu, näio* 'Jungfrau', sm. **156**. *neitto, neito, neito, neitoo* (p. sg.) jne., Renv *neito, don* 'virgo, nympha, Jungfrau, Jungfer', 'sponsa'

(rhvl.), karj.-aun.-ld. **105**. *neido* (karjTv), *neiḍoi̯, N'eiťšoi̯* (*-ťš- neiť[i]süt* sn. mõjust tingitud samuti nagu eelnev sm. *neitto* < ? *neiťs-*), *neitoi* (karjIng), veps(L) **32**. *neiḍō* < **neiť(e)-oi̯*, millise põhitüve kaugemaid vasteid (lp., sürj., votj.) vt. Szinnyei'l Sprw.[1] 36.

orpoi̯*: e. Wied (üldloetelus § 4 puuduv) *orv* g. *orvu ~ orvu-liľľik* (SO) 'Veilchen (*Viola odor. L.*), J. Aaviku Uute sõnade sõnastik[1,2], ÕS *or|b, -vu* 'vaeslaps' (< sm.), sm. **165. *oruoi, orvo-, orvoi-, Orpoi* (van. kkl-s), *orvo, orpo, orpō* (murdeis), Renv *orpo ~ orvo, on* 'orbus parentibus, verwaist', karj. **113**. (ainult Suojärvel, ? < sm.) *orboi̯* dem-sn. kaugemate sugukeelte tüvevasteid (mrd. *uros, urâs* 'waise', ung. *árva* id. jne.) vt. Paasonen'il Väh. Kirjelm. XXIV 22 ja Toivonen'i esituses FUF XVI 216—7, tüve enda aaria keelist laenatudolu kohta (vrd. sanskriti *árbha-* 'väike' jm.) vt. B. Munkáczi' Árja és kaukázusi elemek 145 ja Setälä' Suomen suku I 143.

paŋkei̯*: e. **75. *pangi* (n. pl.), *paŋg, paŋǵ*, vadj. **19**. *paŋkõ(i), paŋkę, paŋkɹ* sn. etümoloogia kohta vt. Saareste' LVK I 241[1], kus põhjendatult eelistatakse Setälä' seletus <**paŋk(a)-ei̯*, (? adjektiivne, vt. § 45) tuletus lmsm. 'sanga' tähendavast e. *paŋg* g. *paŋgà*, sm. *panka*, vadj. *paŋka*, vepsL *paŋg*, (n. pl.) *-ad* tüvisõnast. Vähemusutav paistab teine kõnesoleva sn. seletusvõimalus, <lt. *spanǵis* 'der Spann, der Eimer', mida katsub põhjendada Ojansuu Väh. Kirjelm. XLIX 30—3 (muidu küll *O*-l rikkalikult lisateateid *paŋk[i], panki, paŋǵ* sn. esinemisest eriti sml, ingeri ja eL alal) ja mille järgi *i*-tüvi põlveneks otse laenuoriginaalist.

pulloi̯*: e. **84. *pu|l̄, -llu̯d, pùl̆lòd, pu|l̄, -l̆là*, Wied *puľľ* g. *puľľi, puľľu* (NW) 'die den oberen Rand des Zugnetzes emporhaltenden Brettchen (am Lachsnetze) oder Rollen aus Birkenrinde (am Strömlings- oder Buttennetze)', (NO) 'die Gewichte an dem unteren Rand des Netzes', *pull* g. *pulla* (S) 'Schilfbündel zum Schwimmen', sm. **186**. *pullo, pull(o)*, Renv *pullo, on* (edelasm.) 'cortex crassior max. pini et abietis, dicke und harte Baumrinde', 'suber obturamento inserviens..., Kork, Pfropfen', 'bulla aquæ caduca, Wasserbläschen', (~ *pulli*) 'vasculum vini rotundum,... Flasche, rundes Brantweinsbecherchen, karj.-aun.-ld. **126**. *pullo, пулл*, veps. **35**. *pulo* <?? **pull(ɜ)-oi̯*, võiks küll õige suurte kahtluste all oma teatud häälikmetafoorsuse tõttu kuuluda (vt. lhk. 234) deminutiivesse. Lp. vasted esitand

[1] Säälsamas alam. 1 isoleeritakse, ja õigusega, Gutsl-i Ⱥanj|e eriliseks alasaksa (< *span* 'puuämber') laenuks.

Itkonen, vt. SUSA XXXII 34, siiski puudutamata tüve enda varemini ju Bibl. Verz. tõestatud germani laenupärasust.

repoi̯*: e. **89. Rebbo (= *rebò*), *rebole* (all. sg.), *Rebo, rebù, ŕebò, rebo-, rebù* algtähenduses 'rebane' säilind vaid Alutagusel (Wied *rebu* g. *reu* 'Fuchs') ja eL-s (viimaseski paiguti nähtavasti ainult taimenimes veel), muidu sekundaarselt vastava looma värvi või sellest veel samm edasi spetsialiseerunult '(rebasekarva) munakollast' tähendamas (viipeid sääraseile tähenduse arengkäigule konspektiivselt Saareste'l LVK I 113—4, EK III 140), vadj. **25.** *reppa* (kreev., = *repa*?), *re|po* : *-vō, -vò, ŕe|po* : *-v̆vō*, sm. **204.** *Repoi, repo* : *-von, repoⁱ, repoi̯* jm., Renv (Sav., Carl., Caj.) *repo, von* 'vulpes, Fuchs', karj.-aun.-ld. **138.** *rebo, repo, reboi̯, rebuo̯i̯, rebuo̯* jm., *repoi* (karjIng), veps. **42.** *reboi, ŕeboi, ŕeb|ei̯, ~ -i̯i̯, reboi̯, ŕebō*, igalpool 'rebast' tähendamas, < **rep(ŏ)-oi̯*. Samatüvelistena lvKett *re'bbi*, e. *rebane*, vepsL *rebāńe* < **repä-i̯nen*, sm. Häme kohanm. *Reväsmäki*, millise *-i̯nen*-tüübi kohta vt. Ojansuu'd Vir. 1917 108. Tüve kaugemaid sm.-ugri vasteid (mrd. *ŕiŕeś*, ung. *róka* jne.) vt. Setälä'l SUSA XIV,3 6, Wichmann'il FUF VII 50, tema (?) aariapärasust käsitleva kirjanduse kohta Bibl. Verz.

tātt|oi̯, *-ei̯*: lv. **8. *Tōt, tōti, tāt, to̯t̆ti* jm., e. **94.** Taat, Taet, tade (= *tāDè*), Tadi (= *tāD'i*), *tā|i̯, tae̯i̯, elDa|i̯* : *-Di*, (< *hell taat*), *toa̯i̯* : *-ói*, vadj. **30.** *tāta, tāte* (kreev., = ?), *taatto*, sm. **235.** *taat, tuatto, tu̯àtto* (päämiselt sml), Lnr *taatto ~ taato* (*~ taata*) 'fader', karj.-aun.-ld. **151.** *Taatto, toatto, tuo̯tto, to̯o̯tto, tuo̯t̆to* (diftongsena edasituletisis *tuo̯t̆toi̯las, tuatoindim*), veps. **45.** *tat, tatoim, tatei̯, tatō* üldises lmsm. 'isa(ke), taat' tähenduses < **tātt(a)-oi̯*, mille põhitüvena vrd. näit. ingeri (ID 20 Hevaa, Ala-Luuga) *taatta* 'Vater'. Viimast on Mikkola BWS 168 kahtlemisi pidand slaavi laenuks (? vrd. vn. *mama* 'Vater'), hiljem aga Paasonen Mordw. Chrest. 141 esitand temale vasted mordvast (*ŕeŕe* jne. 'isä'), sellega tõestades ta sm.-ugripärasuse, millega ühineb ka Saareste LVK I 119. Lv., e. ja sm. (*taat* < *tātti*) *i*-liste sn-kujude erituletuslikkusest vt. § 43.

taloi̯*: lv. **9. *Tal, ta'l* sekundaartähenduses 'talupoeg', muis sugukeelis tähendus 'talu' või sellest arvatavasti vanem varjund 'maja' — e. **96.** Tallo- (= *talò-*), *talo, talù, talò, taʌò, taʌù* jm., Wied *talu* ~ (d) *talo* 'Bauerhof, Gesindestelle', vadj. **31.** *-talloa* (p. sg.), *taʌo*, sm. **239.** *taloi, talo, talò, talu, taloₒ, taloo, talō, taloᵉ, taloⁱ, taloi̯, talo(i)* jm., Renv *talo, on* 'prædium, undus, domus rustica, rar. urbica, Landgut, Haus', karj.-aun.-ld.

152. *talo, таʌо, taloi, taloi̯, -таʌòi̯, taluo̯i̯* jm. (vepsas vaste puudub) < ?**tal(a)-oi̯*, võimalikult tuletis *a*-tüvest, mida jatkavad lmsm-s e. Wied *tala* 'Tragbalken, Streckbalken (an Brücken, Glockenstühlen etc.)', sm. Renv *tala, lan ~ talas, laan* (Häme) 'tuguriolum vile servandis retibus etc., Schauer, Hütte' ja mille kaugemad (votj., vog.) vasted esinevad Wichmann'il FUF III 100 ning mille aariapärasuse (<algaaria **tala-s*) on tõestand Toivonen SUSA XXXIV,$_2$ 42—4 (temaga küsivalt ühinend ka Setälä, vt. Suomen suku I 143).

tüttoi̯*: vadj. **32. *ťsüttö, tüttÖ,* sm. **248.** *tyttö, tüttö, tüttöⁱ, tüttöi, tüttö(i)* jm., Renv *tyttö, -tön* (Savo) 'puella, virgo, Jungfrau, Mädchen', karj.-aun.-ld. **156.** *tüttö, tyttö, ťüťťö, tüttöi, tütöi, tütöi̯,* veps. **48.** *ťüťöi, tütõ,* (mingist analoogiast seletuva *-ht*-ga) *tühtõ* — igalpool tähenduses 'tüdruk', ainult vepsL 'tütreke' —<**tütt(äre)-oi̯*. Selle sn-pere deminutiivtuletumisele e. *tütar,* sm. *tütär* jne. kujudes lmsm. keelis leiduvast balti k-ist laenatud (vrd. leedu *duktė́,* tüvi *dukter-*) tüvisõnast on viidand ju Thomsen BFB 167. Lisaks võiks viimaks ehk siia kuuluda ka e. Wied *tütt* g. *tüte* 'kleines Kind, Kleinigkeit' <**-ęi̯*.

ukkoi̯*: e. **112. **uťťub** (n. pl., = *uk̆kùD*), *ukku, anne ukkud* (taimenm.), vrd. ka Wied *Uku-anned (huku-anned?)* 'Zackenschote *(Bunias orientalis L.)*', vadj. **33.** *ukku, ukke* (= *ukko*?), *-ukko, hukko, ukkO* (lisanduseks § 17 toodud ainestikule VÄH 77:) *hukõ i̯ürü* (Mati) 'ukon jyrinä', (taimenm. Korv.) *uk̆kõ telleD,* sm. **256.** *Wkoi, ukko, Ukko* : *ukon ~ ukkon, ukku, ukkoⁱ, ukkõ* jm., lisaks sm. rhvl-s esinemise kohta ohtralt teateid K. Krohn'il Suomalaist. runojen uskonto 118—26, karj. **164.** *ukon-* : *ukko, ukko-, ukk,* veps. **54.** *uk* : *ukon, uk̆, ug, ukõ(hťem)* <**ukk(8)-oi̯*, tüveldasa kaugemale jälgimatu deminutiiv. Häälikuliste diftongtunnuste puudumine sugukeelis (välja arvatud smLn, metsasoomlasil ja osalt vepsL) seletub Rapola' (Diftg. 59) arvates sellega, et „sõna ju varakult on muganend *o*-lõpulisile". Mis puutub ta mitmekesiseid tähendusvarjundeid, siis siingi (vrd. lhk. 188 **ęnoi̯* puhul!) semasioloogiliselt 'suur' tähenduse (karj. *ukko-varvaš* 'suur varvas') ~ sugulusnime ('vanaisa' > 'vanamees' > 'abielumees') vaheldus, kusjuures viimane on edasi arenend müristamisjumalaks. Sn. eestis esinemisest lisaks § 4 üldloetelu väheseile andmeile on põhjalikum ülevaade (*Uku vakk, Uku kivid, Uneuku, Uku* kohanimedes jne.) Eisen'il Eesti mütoloogia (1919) 170—3 ja Esivanemate ohverdamised 71—7, kuna teiselt poolt Krohn, SUSA XXXV,$_1$ 88—9, ja viimase järgi Arvi Korhonen, Vakkalaitos 31—4,

peavad e. *Uku*-jumalat Kreutzwald'ilt alguse saand kirjanduslikuks sm. mütoloogia laenuks või kirde-e. murdeisse Ingerist laenatuks. Kuigi ka IT-s Loorits tähendab Hurda rhvl-kogudest noteeritud (Karksist, Saardest, Karjalt) *Uku* andmete kohta: „kokkuvõttes kaunis ebarahvapärane kaup", peaks olema vahest loomulik, välja minnes käsiteldava äikesejumala algsm-pärasusest (ju palja levikuga e.,? vadj., sm., karj.-aun. on see tõestatav), tema jäljeleide eestiski rohkem uskuda, kui seda senni üldiselt on tehtud.

viroi̯*: e. **120. *Viro,* Wirro (= *virò*), *Viru, Viro, virù,* sm. **264.** *Wiroin, Wiro, viro(n), virō* jm. < **vir(ə̈)-oi̯*. Karj. SuojK ja vadj. Jp *viro* 'Eesti' on sm. murdeist laenatud. Teatud hõimu- ja maakonna-nimetusena, millele (juba Renv-i arvates, kellel *Viro, on* 'Virlandia, provincia Livoniæ Finnis proxima, inde Estonia l. Estlandia, Wierland, Ehstland') tagasi läheb kogu Eesti soomekeelne nimetus, on teda katsutud ühendada e. *veer,* sm. *vieru* jne. sõnaperega, mis häälikuliselt võimata. Suure ettevaatusega võiks ehk aga pigemini siiasamma kuuluvaks pidada e. *viru* g. *viru, viro* (d) 'Wirbel, Wasserwirbel' (selle balti laenuks seletumise võimalusist ja viimase vastu tõusvaist suurist kahtlusist vt. Thomsen'i BFB 243), lhk. 18 ülemal esitatud Tori *virù, virukas* g. *viruka* 'gross, stark von Wuchs', sm. Lnr *virokas* adj. 'liflig', s. 'växt med utländsk full växtkraft', Sk *virok|as, -k*ᵊ*àn* adj.: *ne‿o virokasta sukkū* (sanotaan isokokoisista lapsista, joilla on rotevat vanhemmat). Aga viimaseid pole enam raske (seda näikse mõelnuvat teise variantvõimalusena ka Thomsen l. c.) ühendada *vir*-tüvega, mis oma arvatavasti algsele ligidases tähenduses esineb sm. sõnas Renv *viriä, än* 'gnavus, assiduus, diligens, emsig, fleissig', 'alacer, vivax, agilis, velox, munter, lebhaft, flink' ~ *virkiä, än* (<**vir- kə̈-*, vrd. eL *rase* ~ eP *raske*) ~ *virkku,* e. *virk* g. *virgu, virga* 'munter, lebhaft, hurtig, fleissig, aufmerksam'. Selletüveline kohanm. (kohanimena esineb ka aun.: AunAS 88 *Viroiʌas* [el. sg.]) võiks tagasi minna isikunimele, mehenm. **viroi̯,* millena kõnesolev omadusnm. on kergesti mõeldav.

§ 42. *oi̯-, ei̯*-suffiksi tüvele liitumine. Primaar- ja sekundaartuletus, suffiksi edasituletuslikud laiendised.

oi̯-, ei̯-suffiks osutub lmsm. keelis üldiselt ebaproduktiivseks, nagu nägime eelmises §-is (lhk. 187), ja tüve käsitelu suffiksi liitudes sellele on sellepärast tulnud eespool teoses (§§ 5, 18, 21 [lhk. 83 ja järgmm.], 30, 37, täiendavalt ka §§ 16, 20 [lhkk. 55—7],

28, 35, 40, 41) iga etümoloogilise juhu kohta üksikult arutusele võtta. Seda ongi katsutud teha lakooniliselt, paigutades arvatav suffiksi eest kadumaläinud põhitüve lõpp(vokaal)osa rekonstrueeritud algkujus sulgudesse: lhk. 19 *aɑù* < *?*hak(a)-oi̯*, 22 *keĭ*, *ketto-* < **ket(te)-oi̯*, 23 *kukk*, *kuk̄* < **kukk(a)-oi̯*, **-ęi̯*, 25 *näl* < **näl(ä)-oi̯*, **-ęi̯*, 31 *äm̄*, *ämù* < **ämm(ä)-oi̯*, 51 *ainõ*, *aine* < **ai̯n(a)-ęi̯*, 52 *lehto* < **leht(e)-oi̯*, 53 *värpo* < **värp(ə̈)-oi̯*, 83 *aimo(o)* < **ai̯m(a)-oi̯*, 84 *Hiiro(o)* < **hīr(e)-oi̯*, 85 *Hitto*, *hītto* < **hīt(\[t\]e)-oi̯*, 95 *läpö* < **läp(e)-oi̯*, 147 *hīʌoi̯* < **hīl(e)-oi̯*, 150 *kero(i)* < **kęr(ə̈)-oi̯*, § 41 *emo*, *emoi* < **em(ä)-oi̯*, *isù*, *iso* < **is(ä)-oi̯*, *kodo*, *kodu*, *koto* < **kot(a)-oi̯*, *kägu*, *tšäko*, *käkö* < **käk(e)-oi̯* jne. Äsja näiteiks toodud kahesilbiste *a-*, *ä-*, *e-*, *(ę)*-tüvede lõppvokaal on (labiaal)vokaalse suffiksainese eest kadund, samuti nagu kõige viimati tüve- ja suffiksi-vokaali liitumisolusid arutelnud Rapola' (SUST LII 226) järgi lugu on näit. tüvevokaaliga *-us-*,*-üs*-lõpuliste omadusnimede juures: „Voinemme päättää, että kaikkein tärkeimmissä tapauksissa, nim. kantavartalon päättyessä *a* : han, *ä* : hän, *e* : hen, jo kantasuomessa on tapahtunut se prosessi, joka on mainitun vokaalin hävittänyt johtimeen kuuluvan *u* : n (*ü* : n) edeltä. Samoinhan on useissa muissakin tapauksissa (vrt. lähinnä *-ut-*, *-üt-*loppuisiin deminutiiveihin)." Ka *oi̯-*, *ęi̯*-tuletiste man on *a-*, *ä-*, *e*-tüvedel olnud „kõige tähtsam" koht juba sellepärast kõigepäält, et need tüved (kahesilbilised) on sagedaimad praegu lmsm. keelis ja on seda vist juba küll olnud algsm-ski. *u-*, *ü-*, *o-*, *ö-* (vt. § 43), *i̯-* ja *i̯*-tüvede *oi̯-*, *ęi̯*-tuletisist pole käesolevate arutluste aluseks olnud etümoloogiais üldse nimetamisväärseid jälgi (lhk. 150 *kiiškoi* < *?*kīsk[i]-oi̯*, 152 *lindžoi* ~ ? tüvisn. *lintu*). Siiski võib võimalik olla, et rohkete tüvevokaalildasa selgitamatute (*ə̈-*, *ə̄*-liste: lhk. 22 *kilu* < **kil[ə̄]-oi̯*, 27 *taro* < **tar[ə̄]-oi̯*, 28 *taĭ*, *tall* < **tall[ə̄]-ęi̯*, 31 *uĭ*, *ute* < **utt[ə̄]-oi̯*, **-ęi̯*, 53 *värpo* < **värp[ə̈]-oi̯*, 150 *kero[i]* < **kęr[ə̄]-oi̯*, *keĺ'šoi̯* < < **kets[ə̈]-oi̯*, jne.) lmsm. *oi̯-*, *ęi̯*-sõnade hulgas peitub just teatud määr kõnealuseid tüvesid.

Kolmesilbiste (resp. enamsilbiste) lmsm. tüvede kohta on ammutuntud (vt. Rapola' Diftg. 50) tõsiasjaks, et *oi̯-*, *ęi̯*-tuletised neist moodustuvad kahesilbiseiks: lhk. 20 *kabo*, *kabu* < **kap(ęhę)-oi̯*, 22 *kiko* < **kikk(a\[hę\])-oi̯*, 25 *nęʙù*, *nõbu*, *neppo* < **nęp(aδa)-oi̯*, 30 *tzõdze*, *sosè*, *sõsè* < **(t)sę(t)s(arę)-oi̯*, 52 *peiko* < **peik(ä\[lä\])-oi̯*, 53 *vässo* < **väst(ä\[rä\])-oi̯*, 84 *Harmo*, *harmu*, *haŕmoi̯* < **harm(aγa)-oi̯*, 88 *Kauno*, *kau̯n(o)* < **kau̯n(ihę)-oi̯*, 93 *kuurno* < **kūrn(ęhę)-oi̯*, *lainо* < **lai̯n(ęhę)-oi̯*, 96 *mukke* < ? **muk(\[k\]ura)-ęi̯*, 99 *oino* < **oi̯-n(ahę)-oi̯*, 100 *perso* < **pers(eγe)-oi̯*, 102 *posso* < / **pors(ahę)-oi̯*, 104

repō < ? **rep(ä[lδ̈])-oi̯*, 107 *siso* < **sis(arę)-oi̯*, 127 *vaino* < **vai̯n(aγa)-oi̯*, *huno* < **hun(aγa)-oi̯*, *keiho(i)* < **kei̯h(ähe)-oi̯*, *seipo* < **sei̯p(ähe)-oi̯*, 128 *viisoi* < **vīs(ahę)-oi̯*, 149 *ďouţšoi̯* < **i̯ouţs(ęnę)-oi̯*, *jäńö* < **i̯än(ikse)-oi̯*, *kańńoi* < ? **kann(ikkδ)-oi̯*, 150 *kuoŕoi* < **kōr(ęhę)-oi̯*, *kолmoi̯* < < ? **kolm(antę)-oi̯*, 151 *kūdoi̯* < **kūt(amę)-oi̯*, 156 sm. *oro* < **or(ihę)-oi̯*, *paimoi* < **pai̯m(ęnę)-oi̯*, 157 *ratšoi* << **rast(ahę)-oi̯*, *reŋgoi̯* < < **ręŋk(ahę)-oi̯*, 158 *-rožmoi̯* < **ro(o)sm(ęγę)-oi̯*, *tšondžoi* < **sons(arę)-oi̯*, *šuopo* ~ *suovatta*, 159 *tšaivoi* < **tsai̯voi̯* < **sai̯v(arę)-oi̯*, 160 *uro* < **ur(ohę)-oi̯*, *valĺoi* ~ *валенец*, *varoi* < **var(iksę)-oi̯*, 169 *kamboi̯* ~ *компания*, *ńepoi̯* ~ *невестка*, *kaŋgoi̯* < **kaŋk(ahę)-oi̯*, *mäkkö* < **mäk(ä[rä])-oi̯*, *ťšagɯoi̯* < **sak(a[rδ])-oi̯* (vrd. *tšagari)*, *väi̯vöi̯* < < *väi̯v(ehe)-oi̯*, *orɯoi̯* < **or(aβa)-oi̯*, *biiboid* (p. sg.) < **vīp(a[lδ])-oi̯*, *suąloi̯* < **sāl(ihę)-oi̯*, 170 *rahvoi̯* < **rahv(ahę)-oi̯*, *rugoi̯* < **ruk(ihę)-oi̯*, 176 *-burō* ~ *burak*, 177 *kabrō* < **kapr(ihę)-oi̯*, 179 *venoi* < < **ven(ehe)-oi̯*, *väroi̯* < **ver(äi̯ä)-oi̯*, ? **ver(äγä)-oi̯*, § 41 *arm*, *armo* jm. < **arm(a[hę])-oi̯*, *ťšüttö*, *tüttö*, *tütō* jm. < **tütt(äre)-oi̯*. Selline teisest silbist kaugema sõnaosa kaotamine *oi̯*-tuletisis on, nagu selgub esitatud ainestikust, kõigile lmsm. keelile (pääle lv. muidugi, kust tõestised puuduvad) omane ja on olnud oma niisuguse leviku järgi otsustades ju algsm-s maksvusel (obs. e.-sm. *kabu, kapo*, e.-vadj.-sm.-karj.-aun. *sõsė, siso, tšidžoi* jm., e.-vadj.-sm.-karj.-aun.-ld.-veps. *tüttö, tütō* jm.). Selle nähte seletamiseks oleks valla järgmine tee. Paistab nimelt tõenäoline, et *oi̯*-, *ęi̯*-sõnade põhitüve kahesilbisuse aluseks on saand algsm-st pääle sekundaartuletamise vältimine: kolme- (ja enam- ?) silbiseile kahesilbiseist edasituletund põhisõnule, kui teadvuses veel liikus primaartüvi, moodustati *oi̯*-, *ęi̯*-line dem-vaste meeleldi kahesilbisest primaartüvest, nii näit. **kikk(δ)-oi̯* pro **kikk|ah(ę)-oi̯*, **väst(ä)-oi̯* pro **västä|r(ä)-oi̯*, **rep(ä)-oi̯* pro **repä|l(δ̈)-oi̯*, **i̯än(δ̈)-oi̯* pro **i̯än|iks(e)-oi̯*, **mäk(kδ̈)-oi̯* pro **mäkä|r(ä)-oi̯* jne. Sääraseist juhuseist laienes kolmanda silbi ainese ärajätt analoogiliselt ka sõnule, milledes see juba kuulus kindlasti tüvve, nagu **oi̯n(a)-oi̯*, pro **oi̯na|h(ę)-oi̯*, **sis(a)-oi̯* pro **sisa|r(ę)-oi̯*, **tütt(ä)-oi̯* pro **tüttä|r(e)-oi̯* jne., justkui neiski *-hę-*, *-rę-*, *-re-* jm. oleks tuletusosaks ja nende kolmesilbine tüvi sekundaartuletuslik. Seesugune instinktiivseks kujunend tüvejärgsilpide vältimine on kandund kunni kõige hilisemate *oi̯*-moodustisteni, nagu karj.-aun. *ńepoi̯* ~ vn. *невестка*, *valĺoi* ~ vn. *валенец*.

Eriliselt silmapaistva rühma põhitüve kolmesilbisust kõnesoleval viisil vältivate *oi̯*-tuletiste hulgas moodustavad *ęδa-*, *eδä*-adjektiivide (selle algsm-s juba kindlakujuliselt, sagedasti põhitüve aimata laskmata, esineva tüübi kohta vt. näit. Ahlqvist'i SKR 59—60 § 112,

Setälä' ÄH 67) tuletised: lhk. 84 *Hilpo* < **hilp*(ə̈)-*oi̯*, vrd. sm. *hilpeä* adj., 88 *kep*(*p*)*o* < **kep*(*ə̈*)-*oi̯*, vrd. adj. *kep*|*eä*, *-iä*, 91 *kõho*, *kou̯hõ* jm. ~ ? adj. *kouhk*|*ea*, *-ia*, 93 *köyhkö* ~ adj. *köyhk*|*iä*, *-eä*, 105—6 *rusko*, *ruško*, *ruskę̯* ~ sm. adj. *ruskea*, 107 *silo*, *Silo*^{e} < **sil*(ə̈)-*oi̯*, vrd. adj. *sil*|*eä*, *-iä*, 108 *sokk*|*o*, *-õ* < ? **sokk*(*a*)-*oi̯*, vrd. adj. *sok*|*ea*, *-ia*, 111 *Valko*, *-val*^{a}*kko*, *valko* < **valk*(ə̈)-*oi̯*, 127 sm. *kolo* ~ e. adj. *kole* < **kolę̯δa*, *eho* < **eh*(ə̈)-*oi̯*, vrd. adj. *eh*|*eä*, *-iä*, *kalso* < **kals*(ə̈)-*oi̯*, vrd. adj. *kals*|*ea*, *-ia*. Samuti nagu äsja *nõbu*, *neppo* < **nę̯p*(*a*)-*oi̯* pro **nę̯pa*|*δ*(*a*)-*oi̯*, nii ka siin **kep*(*ə̈*)-*oi̯* pro *kep*|*eδ*(*ä*)-*oi̯*, **rusk*(ə̈)-*oi̯* pro **rusk*|*ę̯δ*(*a*)-*oi̯* jne. Just soomes on *ę̯δa-*, *eδä*-adjektiivide *o*-lised paralleelkujundid sagedased, ja hoolimata nende tavalisest semasioloogilisest ja vormitunnuslikust [1] ebademinutiivsusest on neid peetud algseiks *oi̯*-sõnuks (vt. Wiklund'i kirjutist Le Monde Oriental IX 219 sm. *sokko* ~ *sokea*, *valkko* ~ *valkea*, *aukko* 'öffnung, loch; luke' ... ~ *aukea* 'offen', *soikko* ~ *soikea*, *suikko* ~ *suikea* tuletus-suhete kohta).

Sellega pole aga veel *oi̯*-, *ę̯i̯*-liste sekundaartuletiste küsimus likvideeritud. *oi̯*-suffiks on võind siiski ka mitte harva otse liituda edasituletund või edasituletununa näivale (näit. laenatud) kolmesilbisele tüvele: 147 *edenöi* < |**etan*(*a*)-*oi̯*, 151 *kudmoi*, *kudmõ*, *kuutamo* < **kūtam*(*ę̯*)-*oi̯*, 156 *oŕhoi* < **orih*(*ę̯*)-*oi̯*, 157 *portimo*, *porđimoi* < **portim*(*ę̯*)-*oi̯*, 160 *urho* < **uroh*(*ę̯*)-*oi̯*, 169 *sesroi̯*, *sestr*^{a}*oi̯* < **sęstar*(*ę̯*)-*oi̯*, *lämbimöi* < **lämpim*(ə̈)-*oi̯*, *pädevöi* < **päteβ*(*ä*)-*oi̯*, 177 *iŋehmõ* < **inehm*(ə̈)-*oi̯*, 178 *Tähthöin* g. sg. < **tähtäh*(*e*)-*oi̯*, lhk. 185 (juhuslikku laadi) *kühärõ*, *kaharõ*. Esitatuist mitmed on lmsm. keelis laiemalt levinend (**etanoi̯* aun.-veps., **kūtamoi̯* sm.-veps., **portimoi̯* sm.-aun.) ja sellega ka nende moodustumine ning ühtlasi kogu see sekundaartuletusprintsiip võiks tagasi ulatuda (hilis-?)algsm-sse, kui nad mitte eri sugukeelis pole paralleelselt tekkind. Viimast võimalust pole tarvis eelistada, sest *oi̯*-, *ę̯i̯*-lisist sekundaartuletisist on vähemalt kaks kindlasti algsoomeaegseks tõestatud (vt. Rapola' Diftg. 59—63) — *-kkoi̯* < **-kk*(ə̈)-*oi̯* ja *-moi̯* < **-m*(ə̈)-*oi̯* resp. *-kkę̯i̯*, *-mę̯i̯*.

-moi̯-lisist näiteist pääle vastnähtud **kūtamoi̯*, **portimoi̯*, **lämpimoi̯*, ? **inehmoi̯* eriti veel viidatagu PN 201—2 muistset nimetüüpi *Väinämö*(*i*), *Joukamo*, *Untamo*, *Kuttimo* ja appellatiivsõnu nagu sm. murdeis *viksamo* 'vikkelä mies', *nukkamo* 'unelias ihminen' jm.

[1] Eriti selge *oi̯*-tunnuselisena noteeritagu siin siiski näit. Kanniston UrjK 51 a. 1508 dokumendist konstateeritud nm. *ylpoy* = praegune sm. *Ylppö* ~ *ylpeä* adj.

Algsm. *-kkoi̯, -kkei̯* kohta vt. Rapola't l. c. 59—61 (tüüp e. *noorik : nooriku*, sm. *lükkosia* 'luun murusia', *täi̯kkö* 'täi', *voi̯kko* 'võike', *üǫkkö, üǫkkö* 'yölepakko', *nuorikko, venakko, puǫliko, nelüko*, karjIng *venakkoi, vadjakkoi, pistelikkoi*, aun. *livviköi, umbikoi*, veps. *ńelʹlik : -od, venak : -on* jne. ~ smLn *nelikei*, ingeri [Diftg. 79 alam. 1] *ütikke, hêvikke, särikke* 'Halbinsel' jm.). Siin teoses ülemal esinend kahtlasevõitu *-k(k)oi̯*-moodustisist, milledes *-kk*-aines juba varakult näikse kokku kasvanuvat tüvega, tuletatagu meelde: lhk. 27 sm. *pisko*, ? e. *pisk* < **pis-k(k8)-oi̯*, 92 *kurko, kurkko, kurkoi̯* < < ? **kuı(a)-kkoi̯*, 102 *puukko, pükkoi* <? ? **pü-kk(8)-oi̯*, 107 *Saukko, sauko, sauǫkkoi* <? **saβ8-kk(8)-oi̯*, *sisko, tšitškoi̯-* < *sis(arę)-kk(a)-oi̯*, 110 *uuk(k)e, uukko* << **üh8-ikk(8)-ęi̯*, **-oi̯*, 111 *veikko* < **veį̈kk(ä)-oi̯* < **veli̯(ä)-ikk(ä)-oi̯*, 148 *häkkö* <| ? ? **härk(ä)-kkoi̯* (vt. Rapola't l. c. 60), 149 *kiekko, -kiẹhkoi̯, kiǫko* << ?**kēh(ä)-ikk(ä)-oi̯*, lhk. 183 veps. *ťśukęi̯* < **sü-kk(a)-oi̯*.

Muist *oi̯*-lisist sekundaartuletisist on ülemal üksiketümoloogiate all käsitlusele tulnud:

-i̯(8)-oi̯, -i̯(ö)-oi̯ juhtudel lhk. 147 *endžoi* < **ens-i̯(ö)-oi̯*, 151 *kuďžoi̯* <? **kus-i̯(a)-oi̯* (*-si̯*-tüveaines?), 154 *mandžoi* < **mans-i̯(a)-oi̯*, *muśťoi* < **must-i̯(a)-oi̯* (vrd. lhk. 183 veps. *mustį̄ō*), 155 *mūŕöi̯, mūŕoi̯* <? **mūr-i̯(a)-oi̯* (kui mitte **mūr(a)-oi̯* > *mūŕoi̯* siin lastekeelismeelitusliku palatalisatsiooni kaudu, nagu arvab Kalima FUF XVI 170 aun.-ld. *mūŕoi̯, musťoi̯, mušťoi̯* puhul), 156 *paťšoi̯* <? +*paįst-i̯(a)-oi̯*, 169 *rištšoi̯* <? **rist-i̯(a)-oi̯*, 178 *tuĺį̄ō* < **tūl-i̯(a)-oi̯*;

-k-oi̯, mis esineb (ainult paaril juhul) aun.-ld-s ja päämiselt vepsas erilisil hilisema dem-moodustuse puhkudel ja sellega tunduvalt osutub oma *-k*-aineselt venepäraseks — lhk. 155 *ńetko, ńetkoi̯*, 157 *peätköi* (vrd. *peätnittšü*), veps. lhk. 176 *h'üńgęi̯* < +*hüm-k-oi̯*, 177 *lipkō* < +*līpp(8)-k-oi̯*, *miŋkō* <| +*min(i̯a)-k-oi̯*, 178 *pästkō-* <| ? ? +*päsk-k-oi̯*;

-ts(8)-oi̯ hilist algupära lastekeelseis moodustisis lhk. 145 *ūďžoi̯*, 154 *mięďžoi̯*, 160 *uŕťšoi̯* SuojK-s;

-š-oi̯, venepärase (vrd. lhk. 184 veps. *dańšii̯* = *Danil, pešei̯, fešei̯-, mašei̯* meelitusnimede dem-ainest!) *-š*-elemendiga, lhk. 156 *oršoi̯*.

Üksikuist *oi̯*-sekundaartuletuslikest sõnust märgitagu viimaks: lhk. 27 *päi̯ts* < **pä-i̯ts(e)-oi̯*, **-ęi̯*, 86 *juappo, i̯uǫppō* < **i̯ō-p([p]a)-oi̯*, 109 *süǫppō* < **sö-p([p]ä)-oi̯*, 148 *juomoi* < ? **i̯ō-m(a)-oi̯*.

oi̯-lisest sekundaartuletusest kogu lmsm. keelte ulatuses tühjendavat ülevaadet anda pole äsjase *oi̯*-ainestiku hulka sattund

sekundaartuletisriismetega muidugi mõeldavgi. Teatud määrani valgustav peaks siiski olema ka see piiratud materjal, kui arvesse võtta, et karj.-aun.-ld.-veps. ala kohta läbivaadatud ainekogudest põimitud vastav ainestik on siiski püütud sellejuures võimalikult täielikult esitada (kui mitte arvestada karjIng rahvaluulet, kust Rapola'l Diftg. 63 esineb rida lisandisi: *osmeroi̯, ismeroi̯, kanteloi̯* jm.). Eesti-vadj.-sm. murrete alal leiduvat rohket *a, ä ~ o (ö, u)* vaheldust järgsilpide suffikses (*-nta ~ -nto, -tta ~ -tto, -ŋka ~ -ŋko, -na ~ -no, -la ~ -lo, -ra ~ -ro,* resp. *-ntä ~ -ntö* jne. — sm. *kore|nta ~ -nto* tüüpi) *oi̯*-tuletusega seletada (*-nto* < *-nt[a]-oi̯* sekundaarsuffiks jne.) pole sundivat põhjust, sest kindlaid diftongitunnuseid neil kusagil pole, vt. Rapola l. c. 54—5, 63, milline asjaolu aga ka pluurali vahendusel sündind *o-* ja *oi̯*-tüvede segunemise võimaluse tõttu pole kuigi mõõduandev *oi̯*-suffiksi eitamise kriteerium. Teispoolt aga on võimalus, et *o-, ö-, u*-lisis tuletisvariandes peegelduks *a-, ä*-tüveliste endi üldistund pluuralitüvi, nagu lhk. 215 käsiteldud juhuseil. Niisuguste segaste olukordade tõttu tulevad *-nto, -ŋko* jm. vastavad suffiksid jätta oma vokaalaineldasa käsiteldavaks *-nt-, -ŋk-* jm. vastavate suffiksite spetsiaalesituses, samuti nagu äsjased kindlamad sekundaar-*oi̯*-lised *-kkoi̯, -kkęi̯, -moi̯, -męi̯* jäävad spetsiaalselt käsitella *-kk-* ja *-m*-liste suffiksite eriesituses.

Otsekohese *oi̯-, ęi̯*-lise tuletamise kõrval on sagedasti üksiketümoloogiate puhul ülemal kõnet olnud sõnade „deminutiviseerumisest" või dem-tüüpi „muganemisest" või „liitumisest". Nii on võind juhtuda juba algsoomest pääle eriti laensõnadega, milledes nende sisulise deminutiivsuse (vt. § 46 dem-mõistekategooriaid — näit. linnu- ja looma-nimetustena jne.) tõttu on võind tüve vokaalosa vahetuda *oi̯-, ęi̯*-suffiksiga ilma et alati stabiilsest tuletumisest saaks sellejuures rääkida, kuna päälegi laenuoriginaali järgi oodatavat põhitüve sagedasti enam ei leidu: lhk. 23 *lõo̯, leivo* germ. < **leį̄v*(*ð*)-*oi̯*, **-ęi̯*, 92 *kurmoi* < **kurm*(*ð*)-*oi̯* ja *kouko* < < **kou̯k*(*ð*)-*oi̯*, **-ęi̯* balti keelist, 105 *runo*(*i*) < germ. keelist. Samuti peab seletama kõik need *oi̯*-tuletised lmsm. keelis, mis on moodustund hiljuti alles, mõnesaja aasta eest või kõige viimasel ajal koguni, mil juba *oi̯-, ęi̯*-suffiks oli ebaproduktiivistund, neisse keelisse ilmund tüvedest. Viimaste hulka kuulub kõigepäält hulk lmsm. hiliseid laene, nagu lhk. 25 *mem̄* < +*memmęi̯*, -+*oi̯* germ-st, lhk. 87 *kallo* < +*kall*(*ð*)-*oi̯* (? **kall*[*ð*]-*oi̯*), 88 *kalpe*(*i*) < < +*kalp*(*ð*)-*ęi̯*, 99 *Peilo* < +*peγl*(*i*)-*oi̯*, 100 *Perjo* < +*perį̄oi̯*, 109 *Tiisto* < +*tīst*(*aγ*)-*oi̯* germ-st, 146 *puapo, boabo* < +*bāb*(*a*)-*oi̯, buaťko* < +*bātk*(*a*)-*oi̯* (? +*bātk*[*o*]-*oi̯*), *bobo* < +*bob*(*a*)-*oi̯, ďiedo* < +*dēd*(*a*)-*oi̯, dušoi̯* < +*duš*(*a*)-*oi̯*,

158 *sinʦso* < +*sents(ə)-oi̯* slaavi poolt jne. Suure rühma vastavaist laensõnust moodustavad laen-nimed, millede kohta vt. edasi § 47. Keele genuiinsest varast säärase muganemismoodustuse teel tuleksid seletada esmajoones hilised deskriptiivsõnad, mis siis ka alati on rekonstrueeritud kõigi hilismoodustuslikkude tähistamiseks tarvitusele võetud ristimärgiga (+), kuigi võimalikult mõned neist ju võiksid oma sünniajaga ulatuda algsoomessegi, vt. ligemalt § 48. Erilise liigi hilisemaid *oi̯*-moodustisi annavad *e*-tüvedest lähtund juhud: lhk. 22 *kośù* < ? +*kes(i)-oi̯*, 51 *kakšo* < +*kaks(i)-oi̯*, 128 *eso* < +*es(i)-oi̯*, 147 *enzoi* < +*ens(i)-oi̯*, *endžoi* < ? +*ensi̯(ə)-oi̯*, 154 *mandžoi* < ?**mansi̯(a)-oi̯* (? +*mansi̯-*) pro tüvedest *kete-*, **kaγtę-* (> *kahte-*), *ete-*, **ente-*, **mantę-*, *-(s)i-* (< *-ti-*)list tüve neis tuleb pidada analoogiliselt teatud käändeist (nom. sg. ja teatud *i*-tunnuslikud pluuralikäänded, kus *-si-* oodatav, vt. Setälä' ÄH 176 järgmm.) üldistunuks. Siinkohal eriliselt nimetamist nõuavad hilisdeminutiviseerund *o*-teonimed soomes, millede printsipiaalset külge juba ülemal vastavail kohtadel, eriti lhk. 86 ja 94, on puudutatud: lhk. 86 *itkō, juato,* 88 *kasvate(i),* 91 *kuoho,* 94 *liehoo,* 95 *loikko, luukko,* 99 *nuo̯kkō* < +*nōkkoi̯* < **nōkko,* 100 *peu̯h(k)ō,* 102 ?*pätö,* 103 *pyörö(ö),* 105 *reo̯ho, rollō ~ röllö, ruokkoo,* 106 *räp(p)ö,* 109 *süö̯ttö,* 113 *üö̯ttö,* ~(ad. sg.) *üö̯röllä.* Tüüp on omane ainult soomele, kuna võimalikult laiemaulatuslikud lmsm-s lhk. 147 *haikko, hai̯koi̯* ja 152 *lohko, -lohkoi̯, лohkei̯* on tuletuselt kahtlasemad, nii et säärase teonimede deminutiviseerumise algsoomeliseks pidamiseks pole palju alust.

oi̯-, ei̯-suffiksi kivistudes lmsm-s üksiksõnusse ja deminutiivtähenduse sellejuures tavalisesti kaduma minnes on tulnud tarve uuesti deminutiivsust rõhutada mingi teise, selge(ma)lt-deminutiivse tuletuslõpu abil. Niiviisi saadud suffiksilaienemisjuhtudest on silmapaistvaimad:

**-oi̯-nęn,* **-ei̯-nęn* kõikjal lmsm. keelis — lv. lhk. 1 *ibiz,* 2 *tō̆ťťi,* sm. *mommonen,* 5—6 e. *oв|ù, -use, oвosõd,* sm. 21 *kaponen,* 92 *kurkōne'*, 95 *läpönen,* 99 *pei̯kō(nen), pei̯kkō(nen),* 100 karj. *pei̯bońe,* sm. *perhoinen,* karj. 141 *pei̯boń'*, 131 *armoine, bobo|ńe, -ńi,* 134 *heboi̯nɛ,* 135 *kerońe,* veps. 173 *izōńe,* 175 *ukōńe,* LVHA I 62 *värōžudęn* 'uksekese'. See laiendistüüp kahtlemata pärineb juba algsm-st (vt. Rapola' Diftg. 55), mispärast ta on võind tähtsalt kaasa aidata (vt. lhk. 115—6) *oi̯-* ja *o*-tüvede segunemisele. Eriliselt märgitagu tema sagedus sm. (osalt Kalevala karjalakeelest mõjustatud) luulekeeles (vt. Suomi IV 14 65—6 Kaarlo Nieminen'il) *silmoisista, mieloisehen, tuulonen, kesonen, unonen, tyttönen* jne. Edasi

*-oi̯-kkai̯nẹn, *-ẹi̯-kkai̯nẹn, -kkäi̯nen — spetsiaalselt väga levinend eestis, näit. lhk. 7 *kiǩkoǩkẹnẹ, ketsokẽnẽ*, 9 *kõu̯eǩke, kuǩkuǩkẹnẹ*, 10 *lẹẹvoǩke, lõi̯veǩkẹnẹ, lellekene*, 11 *maimukene*, 18 äideкenne, 19 *äm̃moǩke*, 52 *pääsukene* jne.;

-oi̯-hut on aun.(-ld.?)-veps. alalt esitatud lhk. 135 *iänöi̯hüt* SuojK, veps. 175 *tšitškoi̯hudẹm, ukõhťem* (<*ukkoi̯hutẹmi̯). Selle tüübi elulisust sääl võivad tõendada rohked lisanäited (aunusepärasest) SuojK-st: *ai̯nohut* 'ainokainen', *Ańoi̯hut* 'Annikkinen', *bẹä̯ďžöi̯hüt* 'pieni „*bẹä̯ďžöi̯*"', *hiллoi̯hut, kiẹloi̯hut* 'keeleke', *kukoi̯hut, lamboi̯hut* 'lambake', *miẹloi̯hut* 'meeleke' jne., vepsL-st: LVHA I 8 *tšiťškõhud* 'õekene', 62 *igõhudẹks* 'eakeseks', 75 *rau̯kõhuźīď* 'vaesekesi', 84 *lipkõhud* 'liblikas', 101 *neiďõhťem* 'minu neiukene', vepsEN I 42 *pai̯mõhud* 'paimen kulta'. *-hut, -hüt* on pärit, nagu (vepsa kohta) näitab Kettunen LVHA I 84, tüübist *kegalhud* 'söekene', *robhud* 'tohttorbikuke', *rughud* 'rukkike' (<**kekäleh|üt, *ropẹh|ut, *rukih(ẹ)|ut*), *-h*-tüvelisist sõnust üldistund.

-(i̯)nẹn-, -(i̯)nen-, -kkai̯nẹn-, -kkäi̯nen- ja *-(h)ut-, -(h)üt-* suffiksile on varatud oma koht nende spetsiaalesituses, sellepärast piirdutagu nende kohta siin sellega. Veel vähem oleks põhjust siinkohal üksikasjalisemalt peatuda muil, juhuslikumalt *oi̯ (ẹi̯)* põhjal sündind suffiksilaiendisil, nagu *-oi̯-la, -oi̯-ntima* (näit. lhk. 162 karj. *toattoła, Reboła, tuatoindim*), *-oi̯-ttoi̯n* (132 *armotoi̯, armoi̯tui̯ne*), *-oi̯-kka* (lhk. 159 e. *tõrrukas*) jm., millede osa lmsm. *oi̯-, ẹi̯*-suffiksi saatuses on suhteliselt väike.

§ 43. Algsm. *oi̯ ~ ẹi̯* häälikuliselt. Quasi-*oi̯-, -ẹi̯*-lised *i-, u-(ü)*tuletised ja *a-, ä*-tüvede pluuralitüve-üldistised.

Käsitelualuse suffiksi häälikuline iseloom on ülemal eri lmsm. keelte all ettevõetud arutlusis algsoomegi seisukohalt saand vahest juba küllaldase tähelepanu osaliseks. Kindlale algsm. kaksikedustusele *-oi̯ ~ -ẹi̯* tuli ta tagasi viia eestis (§ 9 lhkk. 35—40 *-oi̯ ~* § 10 lhkk. 40—1 *-ẹi̯*), vadjas (§ 19 lhkk. 53—5 1. *-oi̯ ~* 2. *-ẹi̯*) ning soomes (§ 22 lhkk. 113—6 1.*-oi̯ ~* § 26 lhkk. 122—3 2.*-ẹi̯*), sellevastu polnud mingisuguseid algsm. *-ẹi̯* kindlamaid jälgi karj.-aun.-ld. murdeis (§ 31 lhkk. 161—4 1.*-oi̯ ~* 164—5 2.?*-ẹi̯*, mille võimalikud edustised kõik aga pigemini seletusid muidu kui *-ẹi̯*-ga) ega veps. alal (§ 38 lhkk. 180—1 1.*-oi̯ ~* lhk. 182 2.*-ẹi̯*, viimase jäljed aga osutusid võimalikeks *i*-tuletisiks). VepsP murdes leiduь küll *ẹi̯-* (resp. *ii̯-*)line suffiksivariant, mis aga kindlasti läheb tagasi

(vt. § 38 punkt b *kukei̯* < *kukoi̯*) algsemale veps. -*oi̯*-le. Säärane algselt identse vepsK -*oi̯* (resp. vepsL -*òi̯*, -*ō*) ~ vepsP -*ei̯* kõrvuti esinemine valgustab omalt poolt ka algsm. -*oi̯* ~ -*ei̯* vahekorda: viimaseiski tõenäoliselt on tegu ühe ja sama *oi̯*-suffiksiga (vt. Rapola' Diftg. 51), mis aga lmsm. keelte lõuna-lääne-rühmas (lv.-e.-vadj.-smLn murded, jaotusest vt. Ojansuu'l Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia 142—5) teatud tingimusil (? olenedes silbisulust, nagu § 13 lhkk. 42—3 käsiteldud Ojansuu' teooria oletab) muutus -*ei̯*-ks juba (? hilis-)algsoomes. Selle järgi ka liivis oleks oodata -*ei̯* (? >-*e*) jälgi, kuid selle keele vokalismi kulunuse ja *oi̯*-deminutiivide äärmise vähesuse tõttu neid pole võimalik olnud (vt. lhkk. 1—2) konstateerida [1].

Edasi analüüsides algsm. *oi̯*-suffiksit tuleb Rapola Diftg. 50 järgmistele tulemustele: „Suomalaisella taholla tavattava *i*:n säännöllinen esiintyminen *oi̯*-diftongissa ei sanotun mukaan voi olla s.-ugrilaisten suhteiden mukaista, vaan johtuu se yleistyksestä, jonka juuret ovat kenties varhais-kantasuomessa. Mainittu diftongi perustuu samaan äänteenmuutokseen, jonka vaikutuksesta määrättyjen *a*-loppuisten nominien monikko- ja verbien imperfektivartalot esiintyvät *oi̯*-loppuisina (*vanha: vanhoi̯-*, *anta-: antoi̯-*). Diftongin on siis katsottava alkuansa kuuluneen vain määrättyä rakennetta olevien *a*-loppuisten nominien deminutiivijohdannaisiin . . . diftongia on nim. luultavasti jo varhain alettu käsitellä jakamattomana suffiksina, joten se on päässyt vallitsevaksi sellaisiinkin sanavartaloihin, joissa olisi oikeutettu pluraali- ja imperfektimuotojen mukaisesti odottamaan toisenlaista vokalismia [2], jopa se on levinnyt mitä erilaisinta rakennetta oleviin vartaloihin, esim. *sutoi̯- ~ sute-*, *satoi̯- ~ *sateɣe-*, *taivoi̯- ~ taivaha-*, *oloi̯- ~ *oluδe-*, *venoi̯- ~ venehe-*, *tüttöi̯- ~ tüttäre-*jne.". Kui üldse on põhjendatud *oi̯*-suffiksi häälikuliselt veel eri osadeks eritelu ja tema sm.-ugrilise *i*-dem-suffiksi (vt. edasi § 49) laiendiseks pidamine, siis äsjane (päämiselt Ojansuu' seisukohil põhjenev) lausung annab ainukese usutava võimaluse selleks. Nii või teisiti, *oi̯*-d tuleb pidada varasalgsoomeaegseks dem-suffiksiks, mille tüveliitumine tuletumisel on toimund (vt. eelm. lhk. 198) samuti

[1] Loorits LRU II 236 tuletab *kura*-tüvest lv. *kure* 'kurat' „mingi *i*-lõpulise deminutiivsuffiksi abil" ja ibid. alam. 2 kohanm. *ire* <**hirvei̯*. Nende ridade kirjutaja peab end selle küsimusmärgilise idee kaas-süüdlaseks tunnistama, kuid tema kaitsemine Kettunen'i poolt EK VI avaldatud tõsiste vastuväidete vastu jäägu teise spetsiaalsemasse kohta.

[2] Vt. lhk. 42.

kui igal teisel vokaalalulisel suffiksil. Tema üldistumisest esivokaalseisse tüvedesse (**tüttoi̯*) pikemalt § 44. Kuna siis kindlasti tuleb lähtuda tagavokaalsest *oi̯*-ainesest, on ka tema hilisemas algsoomes arenend äsja kõne all olnud *ei̯*-teisendi kõrval (*oi̯* > *ei̯*) *ei̯*-st kõnelda (vt. näit. Setälä't Tietosanakirja 10 946, Rapola't Diftg. 77 jm.) tarbetu, vahest koguni väär: kuidagi pole võimalik isegi esivokaalseis tüvedes oletada *ei̯*-d algsm-s (*-öi* > *-ei̯* oleks ju ainult mõeldav), kui sääl pole olnud esivokaalset *öi̯*-d *oi̯* kõrval.

i-(tüve)liste dem-sõnade suhtes, mida tavalisesti on identifitseeritud tuletuslikult (*oi̯-* >) *ei̯*-listega, on viimaste häälikuline analüüs (vt. e. lhkk. 41—2, sm. lhkk. 122—3, karj.-aun.-ld. lhk. 165, veps. lhk. 182) luband asetuda teistsugusele seisukohale. Välja arvatud harvad juhused, kus neis võiks peituda (*oi̯-* >) *ei̯*-dem-ide järeltulijaid (nõnda lhk. 122 nähtud sg. partitiivi vahendusel võimaldund *e*[*i̯*]- ja *i*-tüvede segunemise kaudu), tuli neid hoida koguni lahus viimaseist, nimelt spetsiaal-*i*-lisiks tuletisiks. Algsm. põlisvana *oi̯-* ~ *ei̯*-küsimuse ühendusse neid *i*-sõnu säädmast keelab juba nende silmanähtavalt hiline, paljudel kordadel koguni juhuslikki lastekeelismeelituslik (resp. -halvutuslik) päritolu, vt. eespoolmainitud kohis: e. *tuđi* (?), *tittike, tiвi, nosi, ei̯dі, Iiri-, oni, kīsiD, roni, pie̯dіD, ketsi, tiľľi,* (?) *põl, uťťi, koľľiD,* (?) *lau̯gi,* (?) *paŋgi, tāDi,* sm. *anoppi, appi, kāsi, kalppi, koti, kou̯ki,* (?) *paŋki, Polli, äi̯ti,* karj.-aun.-ld. *Ańńi, haŕmi, häkki,* (?) *koďi, kukki* I ja II, *ńeiďi, ńekki, rattši-, ťihi* (lisaks vrd. Rug *ťihi, -n* 'pieni hyttynen, polttajainen'), *ťši̯ďži, vei̯kki,* veps. *kuk, -iлe,* (interj.) *kukiлou̯лu,* lhk. 55 vadj. *paŋkj* (?), *-brăkkj.* §§ 5, 18, 20 (lhk. 83 järgm.), 30 ja 37 oma etümoloogilisis arutlusis annavad neile veel mõningat lisa. Ahlqvist SKR 14 § 23 juba annab tunnustuse *i*-suffiksile soomes: „Eräitä eläinten, olletikin koirain, nimiä johtaa kieli pääteellä *-i* niinkuin *Musti, Halli, Harmi* vart. *musta, halla, harmaa*". Ka Ge̯netz'i TAK 141 eraldab *i*-lised (*pottši* 'sika', *rattši* 'rastas') *oi̯*-sõnust. Ojansuu KSN 26 peab e. *Must* g. *Musti* ja (*H*)*arm* g. (*H*)*armi i*-list koeranimetüüpi ju algsm-aegseks, lhk. 24 ibid. märgib ära e. *i*-tuletuslikkude (Põlva *Paat* g. *Paadi, Lauk* g. *Laugi*) härjanimede esinemise. Et *i*-lised dem-moodustised kõikjal lmsm. alal (pääle lv., kust täielikult puuduvad andmed, ja vadj.-veps., kust käepärast õige vähesed) on kindlalt juurdund ja kujundavad omaette tuletisrühma, selle tõestiseks esitatagu siinkohal selle kohta näiteid nende keelte kõige mitmekesisemate murrete alalt.

Eesti keelest oli lhk. 19 kõne all rida *i*-moodustisi: *emmi, emmi, oś* (Ri *oś*: *oššì* 'liha' lk.), *muń,* önn / önni 'onu'.

Lisatagu: Gös 389 sprenklich (von manchen Farben) armiß. ſe hobboſe hend löbb hend armiɤ, VK I 54 *Harmi*, 208 *Mustil* (ad. sg., koeranm.), MustVKR 37 (rhvl. koeranm.: *Üks oli*) *Iŕmi*, (*teine*) *Aŕmi*, Kuus *aⁿni* (naisenm.), *iẹ̀Di* (mehenm.), *kaDì* 'väike *kaⁱtri*', *maⁱtti* 'väike Madis' (? < sm. *Matti*), *luⁱti* 'väike Ludvig', *tenì* 'väike Tõnu, Tenu', *kuśti* 'väike August, Kustas', *kiśti* 'väike Kristohv', *maśi* 'suhkur' (lk., vrd. *magus*), *saⁱ̄ś* 'särk' (lk.), EK III 51 L. Pärt (Kolga) *seDì* 'onu, ema vend' (~sm. *setä*), *kä|n̄*: *-ⁿniD* 'käsi' (lk.), Ri *naⁿ*: *-ńni* 'kartul, kaalikad' (lk.), 'ema' (hl.), *i̯äś* (lk., ~ *i̯âr*), Rg *üⁱ̄*: *üⁱ̆lì* 'talvine peakate' (? ~ tüvi *üla-*, sm. *ylä-*), *äs̄*: *äśsi* 'vulva', Tori *vanà äⁱ̄*: *äⁱ̆ttì* 'vanaisa', *viśśi* (ka JMad, lehma kutse, MMg *vitsi* id. muidu etümoloogiliselt Bibl. Verz. ja Saareste'l EKirj. 1921 334, Tarv *aⁿni* (naisenm.), *armì*, *sõ|ⁱ̄s*: *-ŕsi* 'sõts' (vt. lhk. 17 s. v. **[t]se̯[t]se̯i̯*), Vastl *Kuⁱ̆tti* (Kusta hellitusnm.), *mu|s̄ŕ* : *-stì* (koeranm.), *va|ⁱ̄*: *-ⁱ̆lì* (valge härja nm., hl.), SetuS (Pets.) *ŕüóì* 'väike tütarlaps'.

Soome keele *i*-moodustisi illustreerigu eri murdeist: Myn *kymp*, *-in* 'kymppi (korttipelissä)' (vrd. *kymmenen*), *möl*, *-li(n)* *(peruna mölle̯i̯* 'suuria perunoita'), *pipi*, *-i(n)* 'kipeä, kipu' (lk.), *puni*, *-i(n)* 'punaisenruskean härän nimi; usein muutenkin härästä', Mets *pissi* 'susi; joskus muukin petoeläin, esim. kettu' (? vrd. e. *pis|ike*, *-uke*, sm. *pisk|uinen*, *-ainen* 'väike'), *pipi*, *utti* 'emälammas' (vrd. ülemal lhk. 31), AlaSat 113 *i̯oṷt|i*, *-i(n)* 'mullika' (? vrd. sm. *ioutava*), 258 *i̯urri* (*poi̯kai̯urri* LoiMets), LammL 59 *Nanni* 'Naema', *Munni* 'Salomon', *Sanni* 'Aleksandra', *Minni* (~ *Miina*) 'Vilhelmina', *Tahvi* 'Stefan', *Petti* 'Elisabeth', *Ani* 'Ananias', *Saim|i* (~ *-a*) 'Sabina', Tyrv 121 *Klöntti* 'sakea kappale' *(jään kl., piimän kl.)*, 122 *Mötti* 'kämpäle (voita, pikiä jne.)', JalasjB 305 (nimed:) *Kauppi*, *Tommi* 'Thomas', *Olliⁱ* 'Olof', *Tassi* 'Daniel', *Mikki* 'Mikko', 306 *Elli* 'Elias', Ylivet 17 (mehenimed:) *Matti*, *Jussi*, *Jukki*, *Köpi* 'Kustaa', Saarij *ma|è̯ti*: *-i̯i̯i(n)* (lk., ~ *maè̯to*), *mok|ki*: *-in* 'piippumokki, -nysä' (vrd. e. *mokk* g. *moka*), *murri* 'koira' (hl. mängus, ? vrd. e. *Muri* nm.), *poi̯i̯am‿mölli* 'lihava poikanen', *harmoa̯ŋkimi* adj. 'sekakarvainen' (vrd. lhk. 89 *kimo* jne.), *hurtti* 'kölpiö, heittiö' (vrd. e. *hurt* g. *hurda*); KemiC 89 *äiji* 'isän-isä' (vrd. sm. *äijä*); In *tilli* 'tiuku', Ilom *essi* 'esiliina' lk., obs. *-ss*-geminaati ja arutlusi lhk. 19, lhk. 118 Wiklund'i arvamisi „überdehnuug"-nähte osalisest lastekeelsusest), *hotti* 'hotti, pieni kala', *kippi* 'kilpa, -ilu, voitto', *killi* ~ *lilli* ~ *kaⁱ̆lli* 'kissa' (ml.), *kymppi*, *maiti* 'maito' (kassile kõneldes), (nimed:) *Ŗieti* 'Fredrik', *Kati* 'Katriina', *Kuśti* 'Kustaa', *Liissi* 'Elise, Liisa', KuopioW (nimed:) *Hemmi* (~ *Hermo)* 'Herman', *Lenni* 'Lennart', *Miksi* 'Mikko',

Niki 'Nikolai', MetsKett 18 *tip|pi* : *-in* '?', Maan *poe̯ian i̯u̯ippi* 'halveks. nimitys pojista', *porni* (seanm.), *ru̯ippi* 'laiha, hienojalkainen eläin, ihminen', Kang *essi* dem. = *eslīna* (vrd. eespool Ilom!), *hampi* dem. 'hammas' (kassile kõneldes), *he̯i̯l|i* (~ *-a*) 'mielitietty', *ka̯o̯li(n)* ~ *ka̯u̯li(n)* g. sg. dem. 'kaula', Pälkj 25 *Potsi* 'porsas' (vrd. ülemal lhk. 102 **185**.), Vir. 1924 147 V. Pajari (Parikk. nimed:) *Olli* 'Olavi', *Oški* dem. 'Oskari', *Tommi* dem. 'Tuomas', *Viki* dem. 'Viktor', *Anni, Outi* 'Audotja', Sk *mami-mami* 'sanotaan tarjoten lapselle esim. makeisia' ~ (*mamuist* n. pl. 'makeiset'), *tütt(i)* 'nukke' (HR 2 54 Saarij. *Missä tytti lauloa;* vrd. lhk. 195 s. v. **tüttoi̯*), SuursP 161 *täti* 'isoisä' (~ *täta*, vrd. lhk. 196 s. v. **tättoi̯*), Haapas 22 *tätin* g. sg. Laiema-alalistena noteeritud sm. *i*-deminutiividena märgitagu eriti *isi* lk. dem. 'isä' (Saarij, Ilom [~ *iti*], Kang; vrd. lhk. 189 **isoi̯*), *kissi* (kassi ml. KoillisSatSet 195, Ylivet 8, JalasjB 272 'katt', EP I 190, 191; tüvelt vrd. ülemal lhk. 23 sm. *kissa*), *musti, Musti* (Mets. koeranm., KalvP kassinm., KalvM hobusenm., Kuortn 27, Saarij, Sk kassinm., TytÄ 80 lehma- ja koeranm.; vrd. lhkk. 25, 71 **mustoi̯*), samuti pea üldsoomeline *neiti* [1] (vrd. lhkk. 71, 193 s. v. *ne̯i̯toi̯*).

Karj.-aun.-ld. alalt ka annab iga vähemgi täielik keeleline allikas *i*-moodustiste näiteid: TVKK *brońi* 'korppi' (Rug, TvK id., Kett 9 T. *brońńi* id.; ?<vn. *ворон* Gen̮et̮z'i järgi), *buttši* 'tynnyri' (vt. lhk. 186), *tütti* 'nukke' (TAK Kid. *tüttińe* id. edasituletis), *tšilli* 'aisakello' (Rug *tšilli* 'tiuku' ~ v. *tšiliśśä* 'kilistä'), Rug *kentti* 'tasainen ja kuiva nurmi jokitörmällä' (~ sm. *kenttä*), *kutti* (koeranm. ~ SuojK id. 'koira' lk., < vn. *кутя, кутенок* 'kutsikas'), *käppi* 'kädetön ihminen', 'räpyläjalka (vesilintu)' (vrd. karjP *käppä* id., e. *käpp* g. *käpa*), *mönttti* 'karhun liikanimi' (vrd. lhk 140 ülemal *+mönttoi̯*), *pikki* 'varsa' (TvK *pik̑|ki* : *-in* 'nuori varsa', vrd. lhkk. 100—1 sm. *pikko* jne.), *pippi* 'naisen häpy'; Schw *ńänńi* ~ *näńńi* (to, p, m) 'nännä, nisä' (TVKK, Salm 10 *ńänńi* id.), *kappi* 'kappa' (tet ~ mujal *kappa*), SuojK *bošši* 'vuotta nuorempi oinas' (? vrd. vn. *баран,* murd. *боран* id., TAK b. 'pässi, oinas', Salm 10 *bošši, bošei̯* ~ *bošī* lhk. 185 veps.), *brüo̯kki* 'suuri maha' (halv.), *ďiďi* 'isoisä' (ka Aun id. lk., vrd. lhk. 146 *ďiedo* jm.), *harmi* 'harmaa hevonen' (vrd. lhk. 84 *Harmo* sm. jm.), *hokki* 'joutavan haastaja' (~ *hoga* id.) ~ *hotti, häńťti* 'huononnäköinen, laiha

[1] Viimase hiline sünd tema kujuga *neiti* pro **neisi* tõestatud, vt. Rapola' Diftg. 79. Samal põhjal võiks kõnesolevate dem-ide hulka kuuluda *koti, kod'i* lhk. 191 ja isegi üld(lm)sm. *täti* pro *täsi* (vrd. lhk. 159 **tätoi*).

ihminen' (? vrd. *händä* 'häntä'), *hõtti* 'lörppö, hotikko', *iäkki* 'rikas ihminen', *mami* lk. 'äiti' (vrd. lhk. 154 *moamoi* jne.), *kürššï* 'miehen kalu' (vrd. lhk. 151 *küppö* tüvisn. *kürbä*), *mańńi* lk. 'maito', *ńińńi* lk. 'rinkeli', *valgi*:*-n* lk. 'valkean koiran nimi' (vrd. lhk. 111 sm. *Valko* jm.), (dem-nimesid loetlematul hulgal:) *Aššï,-n* 'Agrippina', *D'eľi* (~ *D'eľa* < vn. *Елена*), *Faďi* (vn. *Фаддей*), *Gagi* = *Gau̯roi̯* (vt. lhk. 133 **18.**), *Hetti* = *Hedotta* (< vn. *Федот*), *Iošši* 'Johora' (vrd. vn. *Егор*), *Map|pi*: *-in* = *Marppa* (< vn. *Марфа*), *Natti* 'Natalia', *Štšöp|pi*: *-in* = *Štšopana* (< vn. *Степан*), *Zakki* = *Za̯χārei̯* (< vn. *Захарий*) jm., Kett 160 (Uht.) *möšši* (*kontien̮korkonimi* = karu ml., TAK *mössi* id.), 178 (Vts.) *tikki* 'tikka', 159 (Ls., lk. miski loom?) *kikki,* 232 *litti* (Uht.) ~ *litti* (T.) 'pikku särki', (Vts.) *kitti* 'pikku ahven', 304 (Uht. *häkki* ~) *hälli* 'pikku härän mielitysnimi', 370 (Uht., Ks., Ls., Rug., T.) *mu̯ššï* ~ *mu̯ššï* ~ *mu̯šši* 'musta koira' (vrd ülemal sm. *musti*!); TAK *hõtti* (Salm.) 'maiva, muikku' (Kett 68 Ks., Ls., P. id., Uht. *hõtti* 'pieni muikku', Rug *hõtti* 'maima'), *lutti* 'lude' (vrd. lhk. 153 *lau̯toi̯-*, sm. *lude*), *kräkki* 'sinisorsa (*Anas boschas*)' (Suist.), *mörri* 'karhun liikanimi' (Suist.), *šitto-šlänťťi* 'likaryötys', *tolli* 'maitosarvi' (vrd. lhk. 171 *tšollo*), (dem-nimesid:) *Jürgi* 'Yrjö', *Katti* 'Katri' (vrd. lhk. 153 *-katoi̯* jm.), *Markki* 'Markus', *Mattši* 'Maksima' (vrd. lhk. 70 sm. *Matšo* jm.), *Pedri* 'Pietari', Salm 77 *boďki* 'oinas' (vrd. lhk. 146 deskriptiivseks peetud *bokko*; siiski võimalus olemas, et samuti kui äsjane Suoj. jm. *bošši* see sn. on moodustund vn. *боран* sn. põhjal), 83 *Miďki* (mehenm., TAK *Mikki* 'Nikita'), Aun *hö|kki*: *-ḱin* 'hölmö, tollo', (nimed:) *Ińńi̯, -in* = *Ińa* (SuojK *Ińńi* 'Irene'), *Je|kki̯*: *-ḱin* = = *Jefim* (< vn. *Ефим*), karjIng ID 120 (Porkka esitabki *i*-dem-idena) *emi* 'Mutter' (hv.; vrd. sm. *emi* lhk. 187 s. v. *emoi̯*), *minni* 'die Frau des Onkels, dann auch ein Name womit besonders Kinder ältere Frauen benennen, so etwa wie Tante' (< **minii̯*, ingRos id., vrd. sama tüve lhk. 178 s. v. *miŋkō*), 6 (äürämöistel, siis õieti sm-s) *ätti* 'vater' (vrd. eespool lhk. 207 e. *ätt!*).

Liivi keeles pole kõnesolevat *i*-tuletistüüpi üldse märgata (säälne sagedane *-i* on eri algupära: *tăťť|i* < **tätt|ai̯nen*, ? **-oi̯nen*, *va'išk|i* < **vasikk|ai̯nen* jne.), vepsa keeles näikse ta olevat ka õige haruldane (vrd. ülemal *kuk* lhk. 182, LnrV 31 *kuďsi* 'hundvalp' [vrd. äsjast karj. *kutti*], vadja keeles samuti (vl *kronni* 'varis', Jp Tsvetkov'i järgi *ťiťi* 'titt; nukk' [vt. lhk. 30 sm. *titti,* e. *tiť* jm.], nimed *miki* [vn. *Hukuma*], *kati* [vn. *Екатерина*]). Võimalik, et see *i*-tuletiste puudumine seletub nende keelte tugeva võõra (lt., vn.) mõju alususega (vrd. lhkk. 57 ja 185—6 öeldut), mis on tõrjund kõnesoleva omapärase deminutiivsusväljendi.

Nii hilissündinud ja juhuslikud kui ka pea erandita kõik ülemal e., sm. ja karj.-aun. alalt rohkearvuliselt esitatud *i*-moodustised üksikult võetuina paistavad, nad siiski võiksid olla lmsm. omalt põhjalt tõusnud. Jespersen oma teoses Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung 389–90 näitab veenvalt, kuidas „vokaal *i* kõigepäält oma kinnise kõrge iseloomuga on eriti kohane väljendama midagi väikest, tühist või jällegi midagi peent ja kenat". Sellepärast väga paljuis maailma keelis mõistet 'väike' väljendav sn. on *i*-sisalduslik (ung. *kis,* ingl. *little,* ka lmsm.: lv. *piški,* e. *pisuke, tilluke,* sm. *pikku*[*nen*], *pikkarainen,* vepsL *piń, pińikāńe* 'väike', 'väikesekene' pro **peń, *peńikāńe* [vrd. vadj. *pēni*]). Samal põhjusel ka paljudes keeltes deminutiivsuffiks J. järgi sisaldab *i*-elementi (inglise *-y, -ie* [*baby*], kreeka *-i-* [*paid-i-on* 'knäblein'], gooti *-ein,* itaalia *-ino* jne.), ilma et selles sarnasusnähtes võidaks konstateerida mingit ajaloolist keelesugulus- või laenu-sidet. Lmsm. keelte naabreist on eriti germani keelil laialine *i*-deminutiivivõrk (vt. Kluge' Abriss der deutschen Wortbildungslehre 25 § 33 *-în*-suffiksist: obs. muinasülasaksa tüüpi *kizzîn ~ zickîn* 'kleine ziege', mis alemanni murdeis on andnud *-i,* nagu *ätti, bäsi, ehni, götti,* nimed *Werni, Jenni* jne. Schiller'i „Wilhelm Tell"-is), ja see on vahest ehk just deminutiivnimede kaudu (vrd. [balti] saksa *Liesi, Anni, Rudi* tüübi võimalikku mõju eestis ja rootsi murrete vastavate moodustiste — Wessman SKSA nimeloetelus [KuopioW] konstateerib säältki tüübi *Lenni* 'Lennart' — mõju soomes) teatud määrani võind mõjustada ka lmsm-s. Kuid *i*-moodustiste eneste levinenus lmsm-s ja selle tuletistüübi rahvusvahelis-paralleelse (nn. elementaarsugulusliku) esinemise usutavus ülalöeldu põhjal teevad tõenäoliseks, et siin tõsiseist laenuvahekordadest, välja arvatud vahest üksikud germ. keelist laenatud *i*-lised deminutiivnimed, pole tarvis juttu teha.

Nõnda siis kokkuvõtteks: *i*-aines on keelepsühholoogilisel tagapõhjal seletuv rahvusvaheliselt üldine keelte deminutiivelement. Lmsm-keelte alal — eriti kindlasti-tõendatult eestis, soomes ja karj.-aunuses — tema abil moodustub rohkesti hiliseid vähendus- resp. meelitus- ja halvutus-sõnu, mis tulevad resoluutselt lahus hoida põliseist algsm. *oi̯-, ei̯*-deminutiivest.

oi̯-deminutiiv on teatud tingimusil, nimelt tüveabstraktsiooni teel sg. partitiivist (vt. lhk. 54 vadj. *värpu* jm., lhk. 114 sm. *talu* jm., lhk. 163 karj.-aun. *juonu* jm.) või *oi >> u (ü)* häälikmuutuse kaudu (vt. lhk. 181 veps. *pots, -ud*) võind seguneda *u-* (*ü-*)tüvedega, nagu varemini juba nähtud. Kuid ühtlasi eelpool nende segunemisvõimaluste arutlemiselgi juba on tulnud möönda, et need *u-, ü*-lised dem-

moodustised suurelt osalt võiksid seletuda aga ka algselt juba *u-(ü-)*sisalduslikust tuletisest *u-* (*ü-*)tüve üldistumise teel (vt. lhk. 114 sm. *emu?* ← *emukka*, *päskü?* ← *päskü̯nen*) või algusest peale moodustund spetsiaalse *u-* (*ü-*)lise deminutiivelemendi abil: lhk. 54 vadj. *pu̯ippᵁ*, *siʌmᵁ*, *kakšuD*, *värpu*, lhk. 114 sm. *harmu*, *kirʲi̯u*, *valkku*, *mummun* (g. sg.), *pei̯ppu*, *emu*, *päskü*, *höplü*, lhk. 163 karj.-aun. *guŕu*, *juonu*, *kiri̯u*, *svoattu*, lhk. 186 veps. *pöts*, *bu|ftš* : *-ǯšud*, *kipšii̯-* < *-ui̯-*, *kuźu*, *ʌu|t̄* : *-tud*, *röftš* : *-ǯšud*. Liivis (lhk. 1) ja pea kogu eesti alal (vt. lhkk. 36—40) on *oi̯* (> *o*) ja *u* edustus täiesti kokku langend, nii säälsete algsete *oi̯-* ja *u*-deminutiivide vahetegemiseks pole häälikulisi kriteeriume. Võimalik, et mõnigi nende keelte esituses päätükis I, II ja mujal käesolevas teoses *oi̯*-lisena käsiteldud deminutiivsn. ongi olnud algselt juba *u*-line. Sellepärast, katsudes alamal rohkemate näidetega eri lmsm. keelte murrete aladelt kinnistada lmsm. *u-* (*ü-*)liste deminutiivtüüpi, peab loobuma liivi-e. tõestusmaterjalist, piirdudes ainult vadj., sm., karj.-aun.-ld. ja veps. keelte ainestikuga. Ja viimaseis pole kõnesolevaist *u (ü)*-sõnust puudu.

Vadjas *u-*, *ü*-moodustised ei saa kiidelda oma erilise rohkusega: VÄH 114 *tańu* (Mati) ~ *taľu* (~ *taľlikkẹi̯n*) 'lammasvuona', *guľu* 'kyyhky' (Kettunen võrrelnud vn. sõnadega *гуля*, *гулюшка*), vl *ľuľu* 'eräs kasvi, kosteassa kasvava', *poi̯u* (vrd. ülemal lhk. 52 *poiko*, *pojo*), *pri̯ākku* 'rääkkä' (vrd. ibid. *brääkko*, *bŕakko* id.), *pöllü* ~ *~pölľu̯* 'pölläkkä', Jp *beš|u* (~ *-i*, vrd. vn. *бяшка* lamba kutse), *feďu* (mehenm., vn. *Федя*), *goľu* 'tuvi' (vn. *голубь*), *kaťu* (naisenm., vn. *Катя*), *kišu* (kassi ml., vn. *киска*), *ľūľu* 'kätki' (vn. *люлька*), *mańu* (talle kutse, ka naisenm., vrd. vn. *Маня* = *Мария*), *maťu* (mehenm., vn. *Матвей*), *miťu* (mehenm., vn. *Димитрий*), *muťu* 'penis', *naťu* (naisenm., vn. *Надя*, *Наталия*), *oťu* (naisenm., vn. *Овдотья*), *peťu* (mehenm., vn. *Петя*, *Петр*), *ťipu* 'kanapoeg'.

Sellevastu soome murded kõikjal osutavad (enamasti) spetsiaal-lastekeelset õige üldist *u-*, *ü*-deminutiivide tarvitamist: LMÄH 57 (*kaelas* lehmanm. ~ Naantali härjanm.) *kailu*, Myn *klasu* 'kelvoton kalu, kuolio' (*kirveŋklasu*), *musu* 'musta hevonen' (vrd. adj. *mustʌ*), *pesu* 'perse' (lk., vrd. *perse*), *pisul* 'pissalle' (lk.), *pusu* 'suutelo', Saarimaa Vir. 1916 71 (A. Kivi) *kielu* '(kallion) kieleke', *laukku* 'reikä, savilätäkkö' (~ e. *laugas*), Mets *puhtu* 'puhdas' (lk.), SaarelHev (hobusenm.) *Vilkku* (~ *Vilkas*), *Vilppu* (~ *Vilpas*), Ik *peppu* ~ *pemppu* 'puo, perse' (lk., vrd. sm. *perse*), *sussu* 'henttu, sulhanen t. morsian' (vrd. sm. *sulhanen*), Nakk 25 lk. *lampu* 'lammas', *silu* 'sileä', *silmy* 'silmä', *vasu* 'vasikka' (id. Ulv 18), 64 („käytetään lasta puhutel-

lessa“:) *valu* 'valkea', *lusu* 'lusikka', (isikunimet:) *Heikku, Hessu, Kustu, Jusu, Kallu, Maiju,* 67 (*Aatolffi* ~) *Aatu,* (*Fretrikki* ~) *Fetu,* KalvP *Hallu* (lehmanm., vrd. lhk. 84 *Hallo*), FrimP *lullu* 'kehto', SatakA 65 *Kapu* 'Gabriel', LuotSatLatv 54 *Kustu* (mehenm.), Tyrv 119 lk. *härky* (vrd. sm. *härkä*), (nimed:) *mattu, jusu, anttu, maiju, kaisu, leenu,* JalasjB 267 (*lumi*) *luikun* (*peräsä*) '(lumi) luige (järel)' (vrd. lhk. 192—3 **luįkk|oį, *-ęį*), (nimed:) 305 *Tuppu ~ Tussu* 'Thomas', *Salu ~ Salttu* 'Salomon', *Hetu* 'Hedvig', 306 *Lissu ~ Littu* 'Lisa', *Alppu* 'Albertina', *Seru* 'Serafia', Ylivet 17 (nimed:) *Eeru* (vrd. lhkk. 59, 125 *Eero*), *Maiju,* Tuul 125 (nimed:) *Rētu, Ētu,* Kuortn 75 *Kustu,* IsojArho 121 (*Jukka* 'Juho' ~) *Jukku* 'Pikku-Juho', Laih 120 (nimed:) *Krettu* 'Greta', *Ellu* 'Eljas', *Sussu* 'Susanna' (vrd. *Sus[s]oo* lhk. 78, 125), („pienen pojan nimiä“:) *Heikku, Kallu* 'Karl', *Kustu, Jassu,* 121 *Mikku, Anttu, Malju, Tuppu ~ Tussu* (~ *Tuomas*), Saarij *ahmu* 'suuri ahmija' (vrd. lhk. 146 *ahmo* jm.), *haįp|pu* : *-u(n)* 'töyhtö, suortuva, esim. tukassa huonon leikkuun jäljeltä, harvassa tukassa' (*~haįven*), *hemppu* 'Henrik', *įusu* 'Jussi' (nalj.), *morsu* 'morsian' (ml.), *naku* 'sianporsas' (nalj., kutse *naku-naku*! — vrd. lhkk. 96—7, 155 *nakko*), Jyv (nimed:) 26 *Kallu, Ellu,* 32 *Aaku*: *-n,* 36 *Oatu*: *-n,* KuhmJ 20 *tissu* 'tirso', 21 *Jeru* 'Jeremias', Mäntyh 35 *hurmu* 'hurme', *nisu* 'nisä', (mehenm.) *Iisu,* ToM 154 (lehmanm.) *fiku,* In *lumppu* 'lumme, ulpukka' (vrd. kkl. *lumme*), MetsKett 144 *ūkku* 'lammasvuona' (vrd. lhk. 110 *ūkk|o, -e*), Ilom *huťsu* 'huora; irstas nainen', *heikku* (meelituskuju nimest *Heikki*), *jusu* 'pieni Juho' ~ *junnu* id. (vrd. lhk. 62 *Junno*), *lullu* 'hellu, kulta, armas' (hv.), *Markku* (mehenm.), *muťsu* 'vaimo, muija, eukko, akka' (< ? karj., vrd. lhkk. 154—5 *mutso*), KuopioW *Juusu* 'Josef' (vrd. lhkk. 62, 125 *Juuso*) *Kallu, Uolu* 'Olof', *Niku* 'Nikolai', *Rietu ~ Reittu* 'Fredrik', Nurm 18 *Pietu*: *-n* (mehenm.), Maan *įutku* (mehe sõimunm.), *kamu* 'toveri' (? vrd. roots. *kamrat* id.), *lahmu* 'koni, laiha lehmä', *pupu*: *-n* 'pupu; jänis' (hl.), *Maġiu*(naisenm.), JuvaT 26 *siksiksik sikû* (siga hüüdes), 80 *Hinttu* 'Heikki', Kang *herttasolttu* 'herttasotamies' (vrd. vn. *солдат* 'sõdur'), RSk 66 *Riku* 'Ilja' (? vrd. roots. *Rikhard*), *Junu* 'Juhani', (*Kirle* = vn. *Кирилл* ~) *Kiru,* Sk *pen|(u), -u(n)* (koeranm., vrd. eL *peni* 'koer', sm. *penikka*), *pięń poťu* 'pikku poika', *silmu* 'nahkiainen' (vrd. lhk. 27 *silm,* lhk. 211 vadj. *siлmU*), *tūtu* 'kätkyt' (lk.), V. Pajari Vir. 1924 146 (Parikk. nimed:) *Itu* dem. 'Israel', *Kallu, Niku,* (*Pietari* ~ dem.) *Pietu, Riku* 'Rikhard', *Viku* dem. 'Viktor', *Ansu* 'Anastasia' (halv.), 148 dem. *Hinttu* 'Henriika', *Vappu* (van.) 'Valborg', JääskK 28, 31 *Anu* ~ *Annu* (naisenm., vrd. lhk. 228 *Ano* jm.), *Junu, känny* lk. 'kämmen'. Esitatud ainestikuski juba mitmed nimed

oma kordumisega eri sm. murdealadel osutavad suurt levikut. On aga ka muid lk. *u-(ü-)*deminutiive, mis on tulnud noteerida laiema-alalistena ja mis sellepärast eriti väärtuslikult valgustavad seda dem-moodustist: *hamu* 'lapsekuub' FrimP, Nakk 64 (vrd. sm. *hame*), *hanttu* 'käeke' FrimP, Nakk 64 (vrd. roots. *hand* 'käsi'), *hunnu* Mets (hobuse ml.), Nakk 18 ('varsa'), *hellu* 'kallike' EP I 202, Kang, Mäntyh 54, JKLaus 34 (vrd. *hellä*), *karu* Myn ('karitsa' lk.), Mets (karitsan puhuttelunimi), IsojArho 121 ('pikku karitsa') (vrd. lhk. 88 *karo*), *kisu* (kassi ml.) HR 1 558 Somero, Ulv 18, Nakk 25, Tyrv 119 (~ *kissa*, vrd. lhkk. 22—3 e. *kissu, kīzu*), *Kultu* KalvP (lehmanm.), KallioLehm (Usk. *pikku kultu* 'kulta', ml. lapsele, vrd. *kulta*), *kesu* HalT 19 'kätönen', LMÄH 43 (dem. sõnast *kesi* 'käsi'), *līnu* 'linalakk hobune' Myn, Nakk 69 (vrd. lhk. 128 sm. *līnō*), *Nunnu* 'kukka' Tyrv 122 (*voi-nunnu*), Nakk 25 *nunnu* id., *Nassu, nassu* (sea või põrsa kutse ja ml.) KallioU, LammL 73, Ik, JaalR, Saarij, Ilom ~ *nasu* Nakk 65, Ulv 18, Saarij, *pai̯t|u* : *-u(n)* (lk.) AlaSat 113, *paitu* 'paita' Mets, Nakk 64 (lk.), *pī|u, -u(n)* Myn (tütarlapse ml.: *pikku pīu* = *fliklapsi*, vrd. sm. *piika*), *Piiju* KalvP, KallioLehm (Hal.), *pīu* Sk (hobusenm.), *pisku* 'vasikka' (lk.) Nakk 25, AlaSat 21 *pikku pisku* 'pikku vasikka', Saarij *pisku* = *pi̯eń ko̯errampentu* (kutsikake) (vrd. lhk. 27 *pisù, pisko*), *poju* 'pojuke, (väike) poju' HalT 19, Ulv 18, Nakk 25, Mets, Tyrv 119, *po̯iu* = *pikkunem‿po̯ikA* Myn, *possu* Myn (ml. hl.), Mets (~ *posso*), Nakk 25 ('porsas'), LammL 58 (~ *porsas*), JalasjB 272 ('gris'), Ylivet 20 (Ylistaro), IsojArho 142, Ik ('nassu, porsaan hyväilynimi') (vrd. lhk. 102 *posso*), *popu* 'kenkä' lk. Myn, Nakk 25, *tipu* HR 1 587 ('kana' ml.), HalT 16 (lintujen imarrenimi), Nakk 25 (lk. 'kaikki linnut'), FrimP ('lintu' lk.), IsojArho 149 ('kana'), (vrd. lhk. 29—30 *tiвù, tip|o, -u*), *tytty* 'vauva, nukke' Nakk 25, *tyttypaimen* HR 1 192 (Hattula) (vrd. lhk. 196 **tüttoi̯*).

Karj.-aun.-ld. murrete alalt on käsiteldavat *u-, ü*-list dem-materjali üldiselt noteeritud vähe: TVKK *kidžu* 'kuivattu nauris' (Rug *ki̯ťšu* 'kuivattu paistikas', Sun *kiďžu* 'kuivatatud naeris', ?vrd. Kett [T.] *kiťšu* 'pikku ahven', SuojK *ki̯ďžu* 'kuivattu hieno kala'), *rüttšü* 'rutju, vanha huono kalu' (vrd. *rütšäkkä* 'rytistynyt'), *ťikku* 'tikka' (hv., Rug ja Kett [T.] id., Schw [tet] *tikku* id.), *tšibru* 'sirpale', TAK *buľu* 'pyöreä esine, nupukka' (*šilmän buľut*, Kett 5 [T.] *itku-buľu* 'itkuri'), *kivi-ruttšu* 'kivikala' (Seäm.), Rug *harmu* 'harmaa hevonen' (vrd. lhk. 84 sm. *harm|o, -u*), *höpšü* 'tyhmeliini' (sõim.). *ťibuńe* 'vastasyntynyt lammas' (?vrd. karjTv *ťipu*: *-n* 'kananpoika', muid äsja ülemal sm-s), Schw (to) *häďy* 'häkä', karjTv *лилли* 'savi-

pilli, -kukko', *li̯džu, -n* 'pieni kalanpoika' (vrd. lhk. 25 *лu̯džu* jm.), *tšugu, -n* 'sika' (SuojK *tšugu* sana, millä kutsutaan sikaa). Vastavate aineste nappus siin küll vist seletub sellega, et selle kui juhusliku iseloomuga keelematerjali ülestähendamisele harilikult ohverdatakse vähe tähelepanu. Suuremal arvul neid *u-, ü*-sõnu näikse leiduvat alles hilisemais detailsõnastikes, nõnda juba Sun: *D'akku* 'Jaakko', *Dašu* 'Daria' (naisenm.), *tšai̯ńikan dudu* 'teekannun nokka' (vrd. vn. *дудка* id.), *Grińu* 'Grigori' (mehenm.), *kuďžu* 'koiranpentu' (SuojK *ku̯džu* id., vrd. ülemal lhk. 211 *kuťťi,* lhk. 208 veps. *kužu*), *muľu* 'sarveton lehmä, härkä' (vrd. lhk. 154 *muľoi̯*), eriti aga ülitäielikes SuojK ülestähendusis: *Ańu* (naisenm., vrd. lhkk. 132, 168 *Ańoi̯*), *Arťť|u* (~ *-oi̯* mehenm., vn. *Артемий*), *brätškü* 'lihava ihminen' (halv.), *brötkü* 'pitkulainen pala; pitkä olento t. esine' (sõim.), *Grig|u* (~ *-oi̯*) 'Gregorius', *guľu* 'kyyhkynen' (vrd. lhk. 211 vadj. id.), *hebošľoi̯mu* 'huono hevonen', *hippu* 'naisenhäpy', *häi̯ppü* 'huonosti ja harvaan kasvanut viljakasvi' (? vrd. eespool lhk. 212 sm. *hai̯ppu*), *Ignu = Ignāte̯i̯* (vn. *Игнатий*), *ke̯äkkü* 'paakku, kakara', *koi̯ppui̯alga* 'pitkäjalkainen' (~ *koi̯bi* 'koipi'), *koťťšu* 'koju', *Krikku = Grigu* (vn. *Григорий*), *käppü* 'linnunjalka' (vrd. e. *käpp* g. *käpa*), *Mańu* (= *Mańa* < vn. *Маня* naisenm.), *Midr|u* (~ *-oi̯*) 'Mitrofan', *Miku* 'Nikifor', *Pedru* 'Pietari', *Peťu = Peťa* (< vn. *Петя* mehenm.), *pišu ~ piťťšu* 'tyttölapsen häpy' (? vrd. vn. *пизда,* või ? sm. *pillu* id.), *Šťšepp|u* (~ *-ańi̯e*) 'Stepanida'. Pääle sellise esinemisrohkuse nägemist peab igatahes käsiteldavat dem-tüüpi pidama karj.-aun.-ld. murdestikule üldomaseks.

Vepsa keelest lhk. 211 esitatud võimalikele *u*-deminutiivele (*pöts, röťťš* jm.) lisaks säälsed põimingud annavad õige vähe materjale: vepsL *kužu* 'kutsikas' (vrd. eespool karj. *ku̯džu* jm.), ? *mu̯tšu* 'väike', vepsEN I 101 *sašku* 'Sasku' (mehenm., vrd. vn. *Александр, Саш[к]а*), *feďu* 'Fedju' (vrd. vn. *Федя*), 110 *tšugū* 'sialla' (ad. sg., vrd. äsjast karj. *tšugu*). Ilmsesti kogu see affektiiv-deminutiivitüüp ongi vepsas haruldane.

Esitatud lmsm. keelte *u-, ü*-lisi meelituslik-halvutavaid deminutiiv-moodustisi üle vaadates tundub loomulikuna järeldusena pidada seda moodustistüüpi lmsm. genuiinseks varaks. Juba nende kodune rohkearvulisus soomes (sääl eriti spetsiaalselt lastekeelseis meelitus-sõnus ja -nimedes, mõnikord ka affektiivis halvutuslikes) ja karj.-aun.-ld. (obs. eriti Suojärve karj-s, deminutiiv-nimedes ja muis meelitus- ning halvutus-sõnus) alal teeb läbipaistvaks, et siin on tegu omaette *u-, ü*-tuletistega, mis häälikuliselt kindlasti seisavad lahus *oi̯*-moodustisist, olles ühtlasi spetsiaalsemalt puhtlastekeelsed

või muidu affektiivsed. *o*(*i̯*)- ja *u*-(*ü*-) deminutiivide häälikulisest identifitseerimisest (välja arvatud lhk. 210—11 nähtud juhud), nagu see üldiseks saand (nii Ahlqvist'il juba SKR 55 § 104, Budenz'il Alakt. 242, Wiklund'il Le Monde Oriental IX 216, viimaks ka Rapola'l Diftg 71—2), tuleks sellepärast vist küll loobuda. Wessman'i KuopioW ainestiku järgi *u*-lisi dem-nimesid esineb ka Soome rootsi murdeis (*Olo*, *Olu* 'Olaf', *Kallu*, *Rudu* tüüpi), nii et võimatu koguni pole ka osalt sm. vastavate nimede rootsist saabumine, kuid üldiselt pole põhjust selles affektiivdeminutiivsus-mooduses otsida võõraid eeskujusid. Võib-olla isegi sobib *u*-, *ü*-deminutiivi seletamiseks ülemal lhk. 210 tsiteeritud Jespersen'i antud *i*-deminutiivi seletus ja nõnda siis ka *u*-, *ü*-häälik „oma kinnise kõrge iseloomuga on omane väljendama midagi väikest, tühist . . .“

Quasi-*o̯i̯*(-*e̯i̯*)-line tuletustüvi pääle esitatud kahe juhu, nimelt *u*- ja *i*-liste spetsiaaldeminutiivide, mis, nagu eelnevas katsuti tõendada, enamasti asjata segatakse *o̯i̯*-, *e̯i̯*-deminutiivide hulka, esineb mõnikord lmsm. keelis *a*-, *ä*-tüvede pluuralist üldistununa. *a*, *ä* ~ *o*, *ö* vaheldusi järgsilbes (välja arvatud juhused, milledel kindel -*o*[*i̯*]-tuletuslõpp tõestatav) on asjata püütud seletada vokaalide astmevaheldusega, kuna veenva seletuse neile viimati näikse andnuvat Kettunen (vt. VÄH 132—3, eriti LVHA II 22): „Sarnaste segiminekute võimalused on väga kerged: *o*- ja *a*-tüvede mitmus on ju näit. soomes ühesugune (vrd. näit. s. *korennoita : korento* = *haravoita* : **haravo*), . . .“. Niisugune tüvede üleminek *o*(*i̯*)-liseks on eriti mõistetav plurale-tantum-sõnade juures, kus pääle nominatiivi *i*-mitmuse kõigis käändeis esineb *o̯i̯*, mis siis mõistetavalt viimaks vallutab ka nominatiivi. Tüübiliseks selle nähte illustratsioon-näiteks tohiks vahest olla lhk. 94 kõne all olnud (semasioloogiliselt vrd. ka säälset e. *lautsile*, *lautsilt!*) *Lavoi*, *lavo* jm. smLn sn.: *lava* sn. vist küll, vähemalt mitmejärgulist saunalava, on tulnud ainupluraalselt tarvitada (*lavoi|lle*, *-lta*, *-lla* jne.), mispärast ka viimaks abstraheeruski sellest tarvitamisviisist *o̯i̯*-tüvi. Ülemal lhk. 26 e. *pilɑuni*, *pilɑeni* jm. võiks samuti olla ka lihtsalt *pilkka* sn. pl. terminatiiv (<**pilkkoi̯nnik*, -**e̯i̯*-). Edasi plurale-tantumina tarvitatud *a̯i̯ta*-tüvisõnale võib tagasi minna eL *a̯i̯i̯ù* ~ *a̯i̯ɒu* (n., g. sg.): *a̯i̯i̯|ùt* (p. sg.), *-ŭ̯tte* (g. pl.), *a̯i̯ɒit* (p. pl.) 'aedik' (Tarv), *aidu* 'nuumatav siga' (A. Oina järgi EKSA Halliste-Abjas, <*aidu-siga* liitsõnast abstrahheerund), nimelt üldistudes *a̯i̯i̯ùs*, *a̯i̯i̯ùst* ~ *a̯i̯ɒus*, *a̯i̯ɒu|st*, *-šse* jne. pluuralikäändeist. Sm. *kulma* 'nurk' kõrval e. (silma) *kulm* g. *kulmu* võiks olla saand oma *u*-tüve tavalisest pluraalselt tarvitamisest (kulmusid kaks!), niisama e. *kalm* g. *kalmu* '(paganlik) matuspaik' sm.

kalma 'Leiche, Tod', karj.-aun. *kalm|a*, *-u* (<*-a*) 'hauta' *a*-tüveliste kõrval (vrd. Jp vadj. *li̯tši kaʌmoi̯t* 'ligi surnuaeda' < 'ligi haudu'), ka sm. *vesa* kõrval e. *võsu* tundub loomulikuna *i*-pluurali tüve üldistisena sellepärast et looduses *võsad* leiduvad ikka hulgiti, e. Wied *laudu* g. *laudu* 'Brettergestell, Brettergerüst, Regal', *sanna-l.* < *lau̯toi̯*-pluuralitüvest äsja sm. *lavo* puhul öeldu põhjal loomulikult. Kõnesolevalt tagapõhjalt tohiks huvitav olla e. van. kkl. *linò*, *linù* pro *linà*: Stahl 85 Lein / Flachs / Linno / linnuſt, Gutsl Flachs Linnu. Pole kahtlust, et siin sg. nominatiivi *-o*, *-u* on pärit pluuralist, mis sel juhul eriti loogiline, sest vilja- ja kõrskauba nimetamiseks tarvitavad lmsm. keeled üldiselt (vt. Tunkelo't Vir. 1918 1—20, eriti 20) pluuralit. Võib ju tõsiselt kahelda esitatud sõnakuju rahvakeelsuses, see võiks olla Stahl'i enda tehtud (pluurali-kujude põhjal nagu *linust* jm.) abstraktsiooni vili, Gutsl-i poolt kontrollimata üle võetud. Kuid ka niisugusel korral see näide on piltlik *a*-tüve (*o*->)*u*-stumist silmade ette manama. Seda kindlamini langeb välja *oi̯*-deminutiivide hulgast Ingeri äyrämöiste *sūrimoi̯* 'tang(utera)' (dem-iks konstateeritud Rapola'l Diftg. 62, 63), ilmne viljakaubalise plurale-tantumi tüve üldistus, vrd. karj. *šuurima*, aun. *suurimu* (<*-ma*) 'ryyni'. Sm-st on Rapola l. c. 70 pluuralitüve-üldistuslikuks osutand kohanm. *virtō* < *-oi̯* (kkl. *Virrat*, Hämes). Vrd. ka lhk. 179 esineva veps. *väroi̯* võimalikku pluuralitüvesust (tõlgitud vn. *вороma* plurale-tantumiga).

Võimalik, et siinses teoses dem-idena käsiteldud sõnust veel mõnigi kirjeldatud viisil lihtsalt kandub pluuralitüve-üldististe liiki. Ja muidu lmsm. keelis selle üldistumis-nähte kohta võiks kahtlemata põimida palju lisanäiteid veel, kui tema tühjendav valgustamine oleks nende ridade eriülesanne. Siin aga tuleb piirduda vaid printsiibi selgitamisega, mis loodetavasti juba nende eelnevate lühikeste märkustegagi on saavutatud.

§ 44. Vokaalharmoonia ja *oi̯*-, *ęi̯*-suffiks.

Ülemal § 42 mindi välja eeldusest, et algsm-s on olnud ainult tagavokaalne suffiks *·oi̯* (- ~ <*ęi̯*). Samale seisukohale asuti ka lmsm. deminutiivse *-oi̯* häälikulises käsitelus igalpool, kus lmsm-s *-ö*(*i̯*)-lised suffiksiteisendid tulevad nähtavale: viimased on seletatud praegu üldmaksval viisil eelneva esivokaalse silbi hilisema palataalattraktiivse mõjuga (sm. lhk. 113 *tüttö*[*i*], *tüttöi* < **tüttoi̯*; karj.-aun.-ld. lhk. 161 § 31 punkt b *hölmöi*, *reäpöi* < **räppoi̯*, *tönttšöi*, lhk. 162 punkt d *hölmö*, [*š*]*löttö*; veps. lhk. 181 § 38 punkt g *hübö*, *kürö*, *pörö*,

[põhjapoolses vepsas] *päivöi, pötsöi, ťüťöi*). Seda assimilatsioonini nähet ei esine üldiselt liivis (lhk. 1), eestis (vt. lhkk. 36—40 algsm. *-oi̯* arengut) ega vadjas (lhk. 54). Eestis siiski Ki *pätsud* kuju järgi otsustades murdeti (vähemalt Kihnus) leidub võimalikult eelsilbi esivokaalsuse esilekutsutud palataalattraktsiooni, teadmata, millises ulatuses. Lhk. 86 e. *hüp* < *hüppi* < ? **hüppü* < < **hüppoi̯* ja lhk. 98 *niŕk* < ? **nirkkü* < **nirkkoi̯* rekonstruktsioonide juures ja võimalikult ka mõne muu esivokaalse esmasilbiga e. *i*-tüve puhul võiks mõelda ehk algset palataalattrahheerund *oi̯*-deminutiivi. Säärased juhud võivad ju küll ka kuuluda spetsiaal-*i*-tuletuseliste hulka (vt. § 43 lhkk. 204—10). Kuid algsm. *oi̯* (>> *ü*) > *i* piiridelt ja iseloomult hämar e. häälikedustuski on oma kindlamad rudimendid jätnud just **-ťtoi̯n*-adjektiivesse: peagu üldeestiline *väeti* < < **väγeťťoi̯n*, Göseken'il e. van. kkl. *perati*, g. *-ma* < **perätťoi̯n* (Gös 456 Walt / [*eremus*] **perrati korb**, 471 **üi̯ perratima körb** / ein Wildnis / dahin keiner kommen kan.), Kuus *pål|dü, -ťtümä* 'peatu', *märä|dü, -ťtümä* 'määratu' (? sm. laenud, ~ *kärsidu, kiėledu* jm.), Vastl *perädü* 'päratu', VoolS *kēledü* (~ *tum̃*), *äu̯dü* 'häbitu' (< < **häβüťtoi̯n*). Sellepärast peaks lubatama ka e. *oi̯*-dem-ides *i*-ga edustumise jälgi otsida, nii viljatuks kui see ka osutukski.

Vadjas järgsilpide *ö* esineb ainult sm. laenudes, nagu lhk. 54 *ťšüttö, tüttÖ* või Kettunen'i poolt KodVok 130 alam. 1 küsimusmärgialustena esitatud soomepärase Jp. murde *värpö, vässö* (pro *värpo, vässo*).

Need arutlused viivad välja laiaulatuslikule lmsm. vokaalharmoonia-küsimusele. Sn. esmasilbi esivokaalsus määrab järgsilpidessegi esivokaalid (*ä, ö, ü, ę, į*), tagavokaalsus — tagavokaalid (*a, o, u, ę, į*). Seda säädust on põliselt peetud mitte ainult lmsms., vaid koguni sm.-ugri algkeelde tagasiulatuvaks (vt. näit. Budenz'it Bezzenberg. Beiträge IV 216 [Ueber die verzweigung der ugrischen sprachen], Donner'it Die gegenseitige Verwandtschaft der Finnisch-Ugrischen sprachen 9—19, viimaks Setälä't Tietosanakirja 9 305—6), või koguni veel laiemalt nn. altai keelte ühistunnuseks (vt. näit. juba W. Schott'i [1849] Über das Altai'sche oder Finnisch-Tatarische Sprachengeschlecht 36—7). Kogu aeg on aga ka ühtlasi kuuldund hääli, mis on pidand teda eri lmsm. ja sm.-ugri keelis eraldi tekkinuks, nimelt sel teel, et esmasilbi esivokaalsus oma palataalsusega on attrahheerind järgsilpide tagavokaalid (näit. Genetz'i KL 58, viimati vt. Szinnyei' Sprw.[2] 43—4, Kettunen'i LVHA II 17—29, eriti põhjalikult Vir. 1925 108—118). Vokaalharmooniat jaatav

vaatekoht on tänini üldisemalt tunnustatud, kuid üksikasjus senni põhjendamata jäänd, viimasel ajal Kettunen'i poolt pikemate põhjenduste nõjal esile tõstetud vastandlik vokaalharmoonia eitus aga ei tundu veel olevat lõplikult tõrjund viimset kui üht oma vasturääkivust (näit. või seda, et algupärane vokaalharmoonia puudumine just kõige reljeefsemalt peegeldub võõraste mõjude all tugevasti kannatand lv. ja veps. keeles, kuna neist enam puutumatuna püsind vadjas, sm-s ja karj-aun-es, osalt ka eestis, vokaalharmoonia on enam-vähem tervelt esinemas). Raske ongi praeguse seisukorra juures kumbagi mainitud seisukohist eelistada, kuna päälegi siin pole koht nende tugevusi ega nõrkusi vaagida. Käsiteldava suffiksi puhul on eespool tulnud lähtuda tagavokaalsest *oi̯*-st (vt. *oi̯* > *ei̯* seletust lhk. 205) algsm-s, ja just niisugust lähtepunkti eeldab kõige otsesemalt vokaalharmoonia eitus (oletus, et algsm. järgsilbes on olnud ainult tagavokaale nii esi- kui tagavokaalseis tüvedes). Kuid ka praegune ametlik vokaalharmooniat jaatav suund lähtub samuti *oi̯*-st, eitades täielikult *öi̯*-d algsm-s, sest juba möödund sajandi üheksakümnendaist aastaist pääle on vokaalharmoonia-teooria saand piirava lisandise: algsm. esivokaalsete tüvede järgsilbes oletatakse esinenuvat kõiki esivokaale pääle *ö*. Säärane ebajärjekindel teooria — *ä*, *ü*, *e̮*, *i̮* jaatamise kõrval *ö* eitamine algsm. järgsilbes — ilmsesti on algsoome-aegsetena aluseks võtnud vadj. keele praegused samasugused (vt. Kettunen'i VÄH 132 *mäŋko* 'leikki', *tüttärikko* 'tyttö' jne.) olud, osalt tuginedes ka sm.-karj.-aun. vokaalharmoonia puudumisele esmasilbis *e̮*, *i̮* käies (vt. karj-s KL 58—9 *elo, ido, ńiitto, ťiedo, kiitokse-* tüvedest *elä- idä-, ńiittä-, ťiedä-, kiittä-*, sm. kohta näit. Kanniston'l UrjK [Väh. Kirjelm. XXVII] 44: „*o* : *n* aikaisemmasta indifferenttisyydestä on murteessa jälkiä sellaisten korkeavokaalisten sanojen johdannaisissa, joiden ensi tavuussa on indifferenttivokaali *e* tai *i*, esim. *elä* : *elo, kestä* : *kesto, vetä* : *veto, ilkē* : *ilkonen, kīttä* : *kītos, pitä* : *pito, neliä* : *nelīko, kivi* : *kivikko*"), võimalikult isegi e. oludele (*elu* < **elo* pro **eli* < **elü* < **elö*, *kiidu-* < < **kĭtton-* pro **kīdi-* < **kīdü-* < **kĭtön-* jne.). Selle sisuliselt väheusutava vaatekoha pikemat teoreetilist põhjendust ei torka silma kusagil kirjanduses enne kui küpsena dogmina ta esineb alles Kanniston'l l. c. (: „Toiselta puolen vokaalisointu on tullut entistään [scil. algsoomeaegsest; Mg.] täydellisemmäksi sillä että *o* : kin on *ö* : stä saanut korkeavokaalisen vastineen", a. 1897). Alguse on ta saand arvatavasti Setälä' suulisist loenguist (Helsingis), milledest pääle esineski kõikjal lmsm. keelte kohta käivais uurimusis ainuametlikuna kunni tsiteeritud Kettunen'i seisukohavõtuni.

Kui tuleviku detailuurimusel siiski peaks õnnestuma lmsm. (resp. sm.-ugri) vokaal-harmoonia olemasolu millegiga lõplikult tõestada, siis peaks see küll juba loogika enda pärast sisaldama ka *ö*-harmoonia. Niisugusel korral esivokaalseis sõnus *ö-*, tagavokaalseis *o*-häälik on olnud algsm-s kahtlemata väga sagedane tuletusaines (*näkö ~ i̯ako, *käköi̯ ~ *kākkoi̯, *pā̆ttöi̯n ~ sū̆ttoin, *i̯ā̆ttös ~ * kaŭtos),* ja just nimelt *ö* päämiselt a i n u l t tuletusaines, kuna (kahesilbiseis) tüvisõnus *ö*-lisi algsm. sõnu leidub suhteliselt minimaalne hulk (sm. *o- ~ ö*-sõnade vahekorrast ülevaate pakuks näit. kas või J o h. R e i n h. B e r g s t a d i' Suomi 1859 192—5 mehhaaniliselt järjestatud kokkuvõtlik ainestik). Algsm. järgsilpide *ö* olemasolu tunnustades tuleks oletada, et vastav e.-vadj.-sm.-karj.-aun.-ld. praegune *o* (resp. > *u*) esivokaalseis sõnus seletub t a g a v o k a a l s e t e s u f f i k s i t e ü l d i s t u m i s e g a kas iga nimetatud keele erielu ajal eraldi (sm.-karj.-aun.-ld. ainult pääle 1. silbi *e̯, i̯ ~ e̯, i̯* kokkulangemist?) või juba hilisemas algsm-s. Et muidu mitmel pool lmsm. keelis vastavad süsteem-sunnilised t a g a vokaalsete formansite kohalikumat laadi üldistumised pole haruldased, selles veendumiseks vrd. sääraseid juhuseid eestis (K e t t u n e n'il VKÄH 82—3 *väsimus, ehmatus, söönud, nähtud, külmus, leidub* tüübid pro *-*mis, -*tis, -*nid, -*tid, -*is, -*ib* jm.), vadjas (sama autori VÄH 128 *sõgā* 'syökää', *sünnikaz* 'syntinen' tüübid pro *-*gā, -*käz*) ja karj.-aun-es (O j a n s u u' KAÄH 150 tähendab karj.-aun. *hüvägo, lähtigo* pro *-gö, šilmätoin* pro *-töin* puhul: „ne voivat perustua takavokaalisen liitteen yleistymiseen, mutta ne voivat myös kuvastaa alkuperäista äännesuhdetta"). — Sm-s ja karj.-aun-es on samuti *e-, i*-lise 1. silbi järel sagedasti vokaalharmooniavastaselt *u*-l i s i tuletisi: sm. *kettu ~ kesi,* p. sg. *kettä, itku ~ itkeä, pituus ~ pitkä, pienuus ~ pieni,* p. sg. *pientä,* karj.-aun. (vt. KL 59) *eusta* 'Vordertheil' *~ ede-, pielusta* 'Kopfkissen' *~ piele-, kebukkaźe-* 'ganz leicht' *~ kebiä* 'leicht', *seppuo-* 'Meisterschaft' *~ seppä* jm. Neist hoolimata pole siiski kunagi vokaalharmoonia-teooria pooldajad tulnud *ü*-harmoonia eitamise mõttele ega ole pidand esitatute taolisi juhtusid *ü*-harmoonia algse puudumise jälgedeks. Tagavokaalse tuletuse (*suuruus, nuoruus, tausta* < **taγusta* jne.) üldistamine tundub neilgi juhtudel ainsana võimalikuna seletusena. Algsm. *ä*-harmoonia on jäänd sääraseist tagavokaalsete tuletiste üldistumisest loomulikult puutumata (siiski sm. *merta, verta* sg. p-is üldistund *suurta, nuorta* jne. analoogial; vrd. ka eespool vadj. *-gā, -kaz*) sel lihtsal põhjusel, et *a-, ä*-aines ei figureeri iseseisvana formansselemendina.

Algsm. *oi̯*-st dem-tuletisena lähtudes, olgu siis kas vokaalharmooniat täiesti eitades (Kettunen) või seda jaatades välja arvatud *ö*-harmoonia (praegune üldisem vaatekoht) või seda tunnustades algsm-s ka *ö* suhtes maksvaks (ainult tuletussõnus tagavokaalne *o* võis üldistuda *ö* asemele), ülemal (vt. lhk. 205) kirjeldatud viisil on lühike tee tema *ęi̯*-teisendini *oi̯* > *ęi̯* häälikmuutuse kaudu. Viimase kohta pole siin vokaalharmooṇia puhul muud erilist kui meelde tuletada *ę* püsimist (eL, vadj.) osas ja *ę* > *e* muutumist teises osas (eP, sm.) lmsm. keeli, milledes seda võimalikult ju algsm-aegset varianti esineb.

Ühenduses vokaalharmoniaga väärib viimaks veel esiletõstmist tüve regressiivne tagavokaalistumine tagavokaalse *oi̯*, *ęi̯* liitudes, nagu see väljendub juhtudel: lhk. 188 **ęnoi̯* ~ *enä-*, 7, 22 **kęsoi̯* (? +*kęsoi̯*) ~ *kesi*, 14, 26 e. **pörrö**, *põru* < **pęroi̯*(~ *peru*) ~ ~ *perä*, ? 12, 25 e. Lutsi *Mõmmõ* (~ *memm*). Näited on nii vähesed, et algsm. olukorra kohta neist liigjulge oleks järeldusi teha (obs. siiski üldlmsm. **ęnoi̯* > e. *onu, unu* jm., vadj. *ono,* kuna algne l. silbi tagavokaalsus sm.-karj.-s ei paista välja säälse *ę* ja *ę* kokkulangemise tõttu). Sellęle lähedane esmasilbi esi-*e* tagavokaalistumine on igatahes Wiklund'i arvates (vt. Streitberg-Festgabe 1924 a. lhk. 424—5) toimund ka algsm.-aegseis balti ja germ. laensõnades, kus *e*(*e*) — *a* > *ę*(*ę*) — *a* (vrd. lmsm. **nę*[*ę*]*kla* ~ gooti *nēþla*, **kęlta* ~ leedu *geltà, rę̄ska* ~ leedu *préskas*).

§ 45. *oi̯*-, *ęi̯*-suffiksi funktsioon: deminutiivsubstantiivsus, adjektiivsus, adverbsus.

Käsiteldava *oi̯*-, *ęi̯*-suffiksi funktsioon on deminutiivne. Lhkk. 43—8 e., 55—7 vadj., 123—31 sm., 167—72 karj., 182—185 veps. on mõisterühmade vaatlemisel, milledesse kivinenult lmsm. keelis esinevad *oi̯*-, *ęi̯*-sõnad, katsutud esile tõsta, kuivõrra milgi juhusel veel on märgata neis sisuline deminutiivsus — vähendav, meelitlev või halvutav tähendusvarjund. Tuli ilmsiks, et — rääkimata liivi keelest (lhkk. 2—3), kus kogu kõnesolev tuletisliik on nii vähene, et tema edustajate põhjal üldse ei saa mingit ettekujutust suffiksi laadist — e-s, sm-s ja vadjas see piirdus üksikute spetsiaalmeelituslikkude või -halvutuslikkude (eriti obs. deskriptiivsõnu!) juhtudega. Deminutiivsusvärvingu tuhmumine on ammutuntud tõsiasjaks isegi SuojK, aun. ja ingeri (rhvl.) *oi̯*-sõnade suhtes, nõnda siis ka selle dem-tüübi esinemise kulminatsioonaladel, täheldatagu ainult Genetz'i märkused TAK 140 „dem. merkitys ei

tunnu", „dem. merkitys ei ylimalkaan enää tunnu" ja Porkka' ID 120 tähendus „In den meisten von diesen Wörtern scheint doch die deminutive Bedeutung verloren gegangen sein". Kuid *oi̯*, *ei̯* algne deminutiivsus on sellest hoolimata nii läbipaistev ja üldiselt tunnustatud (vt. Rapola' Diftg. 50, 85) fakt, et ei vaja siinkohal enam pikemaid argumentatsioone. Need deminutiivid on loomulikult võimalikud kõigi noomeniliikide tüvedest, nii substantiivest (näit. lhk. 189. *isä ~ isoi̯*) ja adjektiivest (lhk. 84 *heikko*, 93 *kuuro ~ kuurne*, *kurdiž*) kui numeraalidest (lhk. 150 *koʌmoi̯*, *koumei̯ ~ kolme*). Demtuletus on nominaaltuletus, sellepärast muidugi verbaaltüvelised *oi̯*-, *ei̯*-sõnad ei või küsimussegi tulla, ja ainult näiline on tüveverbaalsus *o*-teonimede deminutiviseerumise (vt. lhk. 202) puhul.

Pääle deminutiivse tähendusfunktsiooni on *oi̯*-, *ei̯*-sõnul üldtunnustatult veel tähendus 'millegiga ühte kuuluv, midagi omav, millegiga varustatud', vt. Setälä't SUSA III 138, Vir. 1915 79, Rapola't Diftg. 85. Viimasetähenduselist on peetud (Wichmann, Rapola) sm.-ugri ajast pääle dem-suffiksist lahushoitavaks spetsiaalseks adjektiivsuffiksiks, mille adjektiivsus selgeimalt nähtavale tuleb veel kõikjal sm. murdeis liitsõnatüübi *aitōvi̯eri, kalmōlākso, karjotie, jalᵃkopohja, avoi̯alka* (vt. Rapola' Diftg. 83—4) esiosas. Ja edasi Rapola l. c. 85: „Pidän mahdollisena, että juuri ne *oi̯*-loppuisista, joiden merkitystehtävä voidaan määritellä sanoilla 'johonkin kuuluva, jotakin omistava, jollakin varustettu', sekä useat *oi̯*-loppuiset adjektiivit ovat irtautuneet yhdyssanoista tai niihin verrattavista sanayhtymistä, esim. **saŋkoi̯ = *saŋkoi̯-astia, *korvoi̯ = *korvoi̯-* t. **korvei̯-sāvi, *tanoi̯* (> *tano* 'tuohi') yhdyssanoista **tanoi̯-vasu, -kontti, -virsu* jne., vrt. *tana* 'tuohi' . . ., **kōhoi̯*, **salvoi̯* yhdyssanoista **kōhoi̯sika, *salvoi̯-härkä* ym., **karsoi̯* sanasta **karsoi̯-silmä* (~*karsas*, . . .), **i̯ōttoi̯* t. **i̯ōttei̯* yhtymästä **i̯ōttei̯-vasikka, *kasvattei̯* sanoista **kasvattei̯-lapsi, -tütär, -poi̯ka* jne." Sel viisil liitsõnust abstrahheerund adjektiivsete *oi̯*-sõnade hulka peaksid kuuluma paljud ülemal deminutiividena käsiteldud juhud, tuletatagu meelde neist ilmsemaid vastavalt adjektiivtähenduselisi: e. lhk. 20 **11.** *Haŕju-* < **hari̯oi̯-mā*, 26 **80.** *põl̄* ja **81.** *perù, põru* < **peroi̯-hepoi̯*, 27 **83.** ?*pisù* ja **92.** *silm, u* (< **silmoi̯-kala*), vadj. lhk. 51 **8.** *kakšo* (? < **kaksoi̯-lapsi*), 52 ?**15.** *lehto*, sm. lhk. 83 **6.** *aimoo*, 83—4 **12.** *avoi, avō*, 84 **22.** *Hilpo*, 84—5 **25.** *hiiro* (e. *hīrù* jm.), **26.** *Hitto, hītto*, 86 ?**42.** *illo*, 88 **68.** *kars|o, -ō*, **72.** *kielo(i)* (< ? **kēloi̯-inehminen*), **73.** *kep(p)o*, 89 **74.** *kero* (?? < **keroi̯-mäki*), ?**76.** *kersoi̯*, 90 **82.** *kirjo, kiri̯oi̯-*, 91 **93.** *korv|ē, -ō*, **95.** *kōho, kouho* (< ? **kouhoi̯-mēs*, vrd. *kouh*[*k*]*ia* adj.), 92 **101.** *kukko-*, 93 **105.** *kūro*, **109.** *laino,*

110. *laito* (< **laitoi̯-mā*), 95 **118.** *leppo* (< **leppoi̯-kirves*), 96 **147.** *mätö* (* < *mätoi̯-pū*), 97 **159.** *nirk(k)o* (< **nirkkoi̯-pä, -eläi̯äi̯n* jm.), 98 **160.** *nokko, ńoko* (< **nokkoi̯-sika*), 99 **168.** *pask|o, -ō*, 100 **175.** *pers|o, -ō*, 105 **206.** *riiho* (< **rīhoi̯-i̯ivä*), 106 **218.** *sanko(o)*, 107 **221.** *sao, Savo* (< **savoi̯-lahti, -mā* jm.), **223.** *silo* (< **siloi̯-tē*), 108 **228.** *sokko* (< **sok[k]oi̯-lapsi*), 150 **51.** *kezoi* (< **kesoi̯-külpü*), 152 **80.** *lińdžoi̯* < ? **lintoi̯-mai̯a*), 156 **112.** *oŕhoi* (< **orihoi̯-mai̯a*), **115.** *patšoi*, 157 **123.** *pi̯abo* (< **pilvoi̯-sēni*), 161 **175.** *Virboi* (< **virpoi̯-päi̯vä*), vepsL lhk. 176 **12.** *händȫ*, 183 ? *ligō-ťoh*, ? *toh̯ō-so*, § 41 lhk. 189 e. *kūt* jm. (< **kiütoi̯-härkä, -hameh* jm.), lhk. 190—1 e. *kodu* jm. (< **kotoi̯-mai̯a, -taloi̯*), lhk. 193 sm. *metso* jm. (< * ? *metsoi̯-lintu*), lhk. 94 e. *paŋg* jm. (< **paŋkei̯-asti̯a*). Adjektiivsusele võiks samuti tagasi viia kõik lmsm. rohked värvi-, päeva- jm. -nimetusist tuletund loomanimed, näit. lhk. 24 **54.** *le|p̄, -p̆pù*, 25 **65.** *mustu* (< **mustoi̯-härkä*), 27 **85.** *punȍ* (< **punoi̯-härkä*), sm. lhk. 84 **17.** *Hallo, hallō* (< **halloi̯-lehmä*), 99 **170.** *Peilo, peilō* (< *+peγloi̯-lehmä*), 101 **179.** *Pilko* (< **pilk̆koi̯-härkä*), 109 **241.** *tīst|o, -ō* (< *+tīstoi̯-lehmä*), **258.** *Valko, valko,* (veps.) *vaugō* (< **valkoi̯-härkä, -hepoi̯, -lehmä*), karj.-aun.-ld. lhk. 147 **21.** *huahkoi̯* (< **hāhkoi̯-lambas*), **26.** *hīl̥oi̯* (< **hīloi̯-lambas*), 157 **127.** *pühöi̯* (< **pühoi̯-lehmä*) jm. Kuid just viimase sn-rühma juures pole adjektiivsusoletusi tarvis, sest loomanimetuste (vt. § 46 lhk. 225) moodustades tugeva *oi̯*-deminutiivide rühma loomulikult ka loomade [1] propriumnimed võivad arvatud saada dem-ide hulka. Aga ka muu, ülemalesitatud Rapola' põhimõtete kohaselt adjektiivse, *oi̯*-sõnavara algne deminutiivsus pole võimatu (sellel arvamisel ms. Szinnyei, vt. edasi lhk. 246) ega sellepärast selle deminutiivide all esiletoomine loodetavasti mitte hää tooni vastu patustus. Nimelt ei tee ületamatuid raskusi kõigil neil juhtudel lähtudes algsest tüvisn. deminutiivist jõuda palja tähendusmuutuse kaudu kuidagi välja praegusele sõnasisule. Võtame või näit. need paljukäsiteldud *korvo, saŋko*. Juba H. Paul'i üks hulgast tähendusmuutuse reegleist (vt. Prinzipien der Sprachgeschichte[4] 97), et „millegi terviku asemele pannakse üks selle osa, mis moodustab ta iseloomustava tunnuse" lahendab *korvo ~ korva, saŋko ~ sanka* vahelise semasialoogiaprobleemi: 'kõrvakene' kui toobri iseloomustav osa asub tähendama '(kõrvaga) toobrit', 'sangake' taas samal põhjusel '(sangaga) pange'. Samuti on e. **silmoi̯* 'silmake' võind saada 'silmulise kala' nimeks, e. **peroi̯* 'pärake' omistuda

[1] Rõhutatagu just pluraalselt loomade, sest Ojansuu KSN 21 ja SKTT 52—3 (säälsamas ka üksikuid leksikaalseid lisi nimestikule) on oma ainestiku piiratuse tõttu pidand *oi̯*-tuletist ainult lmsm. härja- (hobuse-?) nimestikule omaseks.

pärapoolt pilduvale või muidu perutavale hobusele, sm. **kēloi̯* 'keeleke' tähendama hakata nobeda-, libeda-keelset inimest jne. Nii või teisiti, kuid kõik selletaolised adjektiivsed *oi̯*-sõnad võiks viia tagasi algsele deminutiivsusele tähendusmuutuse (sellest spetsiaalsemalt näit. Paul'il l. c. 74—105, W. O. Streng'i Sanain merkityksen muuttuminen[1]) oletamise abil. Praeguse keele loogika seisukohalt säärane deminutiivsus väga sagedasti võõristab, kuid peab meeles pidama sellejuures, et käsiteldavate moodustiste sugenemisajal lmsm. deminutiivsustunne tähtsal määral erines nüüdsest, kõigepäält kahtlemata oma primitiivkultuurile omase pildikuse ja lopsakusega. Mis puutub algse dem-substantiivi adjektiivistumist neil juhtudel, siis ei ole lmsm. keelte seisukohalt selles midagi ootusvastast, kuna on ammutuntud tõsiasjaks (vt. juba Ahlqvist'i SKR 3 § 1: sm. *valkea,* 'tuli' ~ 'valge', *pimeä* 'pime' ~ 'pimedus' jne.), et neis keelis substantiivi ja adjektiivi piirid on ebamäärased. Lmsm. substantiivsuse ja adjektiivsuse rajavahed peavad säästuma seises kohas spetsiaalselt käsiteldavaks, sinna jääb ka lõplik otsuse tegemine kõnesolevate adjektiivsete *oi̯*-sõnade algse dem-substantiivsuse või adjektiivsuse kohta. Nende ridade otstarve siin on olnud ainult esialgselt näitada, et praeguse uurimuse seisu juures *oi̯*-, *ei̯*- sõnade algne adjektiivsus pole resoluutselt tõestatav ja palju õigust peaks olema neid esitada kunni küsimuse lõpliku selgumiseni lmsm. vastavate dem-idegi all.

Kõige selgemalt adjektiivne funktsioon on *oi̯*-moodustisil puhtliitsõnus nagu (vrd. lhk. 221; Ahlqvist'i SKR 78—9 § 139:) sm. *aitovieri, karjohuone, sikopahna* jne. Kuid viimaseis *oi̯* vaheldub *i*-ga täpselt samul põhimõtteil esmasilbi vokaalkvaliteedist olenedes nagu *i*-pluuralis *a*-, *ä*-tüvedel (vt. Ahlqvist'i l. c., Rapola' Diftg. 84): *huuhtikuu, sotiretki, lehmikarja, silmivesi* (~ *huuhta, sota, lehmä, silmä,* pl. *huuh|tia, -dilla, silmi|ä, -ssä* jne.). *oi̯*-deminutiivide, ka mitte äsjakäsiteldud adjektiivfunktsiooniliste juures, pole (vt. lhkk. 42—3 ülemal) märgata sellest printsiibist lähtuva *i* jälgi. Nii siis ka häälikulise käsitelu suhtes on liitsõnaliste *oi̯*-moodustiste ja (ka adjektiivsete) oletatavasti liitsõnadest irdund *oi̯*-dem-ide vahel tähtis printsipiaalne lahkuminek, millest mööda minnes neid vormilis-tuletuslikult identifitseerida oleks riskantne. Ahlqvist l. c. ja õieti esmakordselt juba kirjutises: Auszüge aus einer neuen Grammatik der

[1] Tähendusmuutuste uurimise lootusetu keerukuse kohta obs. eriti lhk. 143: „... merkitysopillinen tutkimus, jos se yleensä on kielitieteen vaikeimpia, tulee suorastaan ylivoimaiseksi, milloin olisi annettava täysin tyydyttävä selitys sellaisen sanamerkityksen muuttumiseen, joka on tapahtunut kaukaisessa menneisyydessä."

finnischen Sprache II 200 (1872 a., äratrükk Acta Societatis Scientiae Fennicae sarjast) on kõnealuse liitsõnatüübi esiosa pluuralitüvele omase häälik-käsitelu seletand sellega, et meil siin ongi tegu puhta pluuralitüvega, milline vaade hiljem püsis lmsm. murrete uurimuses aastakümneid (esineb näit. veel a. 1892 Reijonen'il Nurm [Väh. Kirjelm. XIII] 23). Et see vaade oleks täiesti vastuvõtmatu lmsm. sõnaliitumispõhimõtete seisukohalt, pole faktide varal veel tõestatud ega õnnestugi enne lmsm. liitsõnaprobleemide üksikasjalist käsitelu, mis senni puudub. Ja ei või kindel olla, et Ahlqvist'i seisukoht viimasel korral jälle suuremat tunnustust ei hakka endale nõudma. Pole ju midagi põhimõtteliselt võimatut sõnaliitumise pluraalsuses, pluuralit sõnaliidus tarvitab näit. (vt. Kluge' Abriss der deutschen Wortbildungslehre 61) ms. saksa keel (näited 13.—16. sajandist juba): *ougenblic, büchertitel, hühnerbrüh* jne.

Mis lõppeks puutub viimati kõnesse tulnud pluuralitüvelise liitsõnatüübi levikut lmsm. keelis, siis on kindlaid faktilisi andmeid tema esinemisest ainult soomes (ja säälgi Ahlqvist'i l. c. konstateerimise järgi ta on haruldane smLn-s; siiski obs. ka näit. LammL 66 *Sikoniitty, Vehkosuo* [~ *vehka*] kohanimed, 75 *mettikana* 'lagobus albus', Isoj 109 *lehmikorpi* 'lehmäkorpi', *leipilapio* 'leipälapio') ja karjalas (obs. Akonl 56 *nuottoväki, mehtimies*, TVKK 189 *huuhtimoa, mettši-mieš, silmi-kaivo* 'lähde' jm.). Aunusest on esitatud (Genetz'i TAK 146, Rapola' Diftg. 84) siiakuuluvaks *tiedoiṅiekku* 'tietäjä', *velgoi-ṅiekku* 'velkainen, velvollinen' *aiḍoiṅiẹkka* tüüp, mis aga on suuresti kahtlane kui ebapuhas liitsõna (*-ṅiekku* < vn. *-ниик* suffiksist). Vadjast on mõningaid näiteid selle tüübi valgustamiseks: Ahlqv 151 *siko-lautta* 'svinstuga', Must 187 *vihmokaari* 'vesikaari' (~ Ahlqv 161 *vihma-kulli* 'spof'), vI *enipäiv̮ä* 'pääsiäinen' (~ *enä*-tüvi; Ahlqv 101 *Eni-päivänä,* Jp *enipännE* ess. sg.), Jp *urpo-päiv* 'palmipuudepüha' (~ vI *urpapäiv̮ä*) — igatahes nii väheseid ja juhuslikke, et neid võiks Ingeri sm.-karj. murrete laenudekski pidada (vrd. näit. Ala-Luuga kreeka-katoliiklasil ka *enipäivä* 'Ostern' Porkka' ID 20 järgi). Kuna liivist, eestist ja vepsast üldse pole käsiteldava liitsõnatüübi esinemisteateid (? siiski e. *sepikoda* ~ *sepp* g. *sepa*, veps. äsjakäsiteldud (lhk. 222) *ligō-ťoh, tohлō-so*), aga ka vadj. ja aun. andmed, nagu vast selgus, pole kuigi veenvad, võib ta koguni esialgsete käepäraste teadete valguses olla ainult spetsiaalne sm. (? -I)-karj. moodustis, mille rinnastamisel põliste *oi̯*-dem-idega juba ta kitsa-alalisuse tõttu ettevaatus on parajal kohal.

Niipalju substantiivsuse ja adjektiivsuse mõistete kokkupuuteist *oi̯*-, *ei̯*-deminutiivide puhul. Aga ka adverbsusest

ei pääse vaikides mööda *oi̯*-sõnade käsitlemisel. Aunuse ja SuojK murdeis esinevad *oi̯*-listena nn. reduplikatiivsed kinnituspartiklid: Aun. *àibòi̯ aлaśti* 'päris (ihu)alasti', *hi̯t̆šòi̯ hiänožet* 'väga peenikesed', SuojK *hi̯t̆šoi̯ hi̯enońi, pa̯t̆šoi̯ paĺĺas* 'päris paljas', *ü̯t̆šöi̯ üksinäh* 'ihuüksi' jne. Kuna ka muidu reduplikatiivdeminutiivid kalduvad *oi̯*-tuletuslikkusele (vt. lhk. 235), pole kahtlust, et siinnegi *oi̯* on deminutiivset algupära, olgugi süntaktilisfunktsionaalselt erilises seisukorras. Sm. *ap(p)o alasti, tap(p)o tahallaan, yp(p)ö yksin,* vadj. *sipo(ise) sillä,* karj. *šeppo šelälläh, üṕö üḱšin,* e. (Virumaa) *ɟoвù ɟoù̯дe, vihù vîmene* üldlmsm. tüüp ei sisalda küll mingisugust selget diftongijälge, kuid võiks (?) sellest hoolimata tagasi minna ühes äsjaste aun.-SuojK juhtudega juba algsm. *oi̯*-le, vt. üksikasjus Mg. kirjutist Vir. 1927 95—99.

§ 46. *oi̯*-, *ei̯*-deminutiivsed mõisterühmad.

oi̯-, *ei̯*-deminutiivide kõikjal lmsm. keelis ebaproduktiivistudes ja kivinedes semasioloogiliselt enamasti ebademinutiivseisse üksiksõnusse on muidugi ootuspärane, et need üksiksõnad koostatult moodustavad teatud määrani kindlad deminutiivsusele kalduvad mõisterühmad. Niisugusteks ülemal (e. §§ 14—16 lhkk. 43—7, vadj. § 20 lhkk. 55—7, sm. § 27 lhkk. 123—6, karj.-aun.-ld. § 34 lhkk. 167—8, veps. § 39—40 lhkk. 182—5) tehtud tähelepanekuis osutusid: 1) sugulusnimetused või kuidagi neile lähedased, niióelda perekonnaterminoloogilised sõnad (e. *onu, emm* 'ema', *kõu* 'vanaisa > müristamine', *lell, ämù* 'ämmake' tüüpi); 2) loomanimetused, eriti pisikeste või meelitatud-halvutatud koduloomade ja putukate nimetused (e. *hobu, kiisu, tall, ute* tüüpi); 3) linnunimetused (e. *kakk, kuik, kukk, kägu, luik* tüüpi), 4) loomade propriumnimed (tüüpi e. *hiiru, kirju, küüt, lauk, punu*); 5) isiku(risti)nimed (e. *Ann, Anu, Hell, Enn, Jaak* tüüpi) ja 6) meelituslikud või halvutuslikud häälikmetafoorsed deskriptiivsõnad (e. *kronu, molu, nosu, togu* tüüpi). Pääle selle on e. ja (karj.-)aun.-ld. esituses võidud konstateerida looma- ja linnu-nimetustele lähedane 7) kalanimetuste-rühm (e. *maim, silm,* aun. *kiiškoi, reäpöi* tüüpi) ja (karj.-)aun.-ld-s 8) *oi̯*-lised marja-, seene- jm. taime-nimetused (tüüpi *mandžoi, juomoi, lin̯džoi, muuroi*), milline mõisterühm saab üksikuid lisandusi ka muist lmsm. keelist (e. *il̄, kuk̄* [eL] ~ *kuku, lill,* sm. *kielo* jm.). Pole kahelda, et esitatud kaheksa sõnaliiki algsm. loodusrahvale ja sellest lähtund praegusile lmsm. rahvaile on olnud eriliselt lähedased ja kui ümbritseva elava ning elutu looduse (kaas-

inimesed, looma- ja taimeriik) nimetused kõigepäält kuulusid meelitusliku või halvutusliku affektiivse deminutiviseerimise alla. Läänemeresoomlaste germani naaberkeelkonna deminutiivmõisterühmadest annab näit. võrdluseks pildi Esther Odermatt'i Šveitsi Nidwaldner-murde deminutsiooniuurimus Die Deminution in der Nidwaldner Mundart 46—59, ja säälsed rühmad lähevad tublisti lahku: 1) maja ja õue ümbrus (majaosad, maja- ja tööriistad, usundiesemed jm.), 2) riietus ja ilustised, 3) toidud, 4) taimed ja taimeosad, 5) loomanimetused, 6) kehaosad, 7) inimesenimetused, 8) mitmesugust. Vaevalt sellest võiks teha kaugeleulatuvaid järeldusi läänemeresoomlaste ja germaanlaste rahvus-psühholoogia erivuse kohta. Kui ligemalt vaadelda lmsm. eri keelis spetsiaalsemalt liigitlematuiks jäänd rohkearvulisi *oi̯-, ei̯*-sõnu, siis need suurel hulgal kuuluvad just mainitud Šveitsi murdes konstateeritavate mõisterühmade alla: majaümbrusse kuuluvad sõnad nagu e. *talu, taro,* aun. *senttšoi,* veps. *väroi̯, lavo;* maja- ja tööriistadesse — e. *pang, tõrdu,* sm. *korvo, lippo, sank(k)o, puukko, tuppo,* aun. *hongoi* jm.; riietusse — sm. *mekko, uio-;* toitude hulka — sm. *lohko,* karj.-aun. *nakoi̯* 'naeris', *ńäi̯vöi̯, patšoi, rieppo, tönttšöi, valʹloi̯*; kehaosade alla vadj. *pei̯ko* 'põial', sm. *kallo,* karj. *ńokko* (algselt 'nokk' ?), *pöttšö* 'vats'; usundi alale sm. *lempo,* karj.-aun. *bou̯ʒžoi̯* 'jumal(akuju)', jm. Nõnda siis deminutiivmõistete gruppimisel ei tule tõdeda põhimõttelisi lahkuminekuid germ-is ja lmsm-s, vaid ainult samade rühmade erilist rõhutamisastet. Kõigile lisaks obs. veel lmsm-s kalduvusi loodusnähete-nimetuste deminutsioonile: aun.-ld. *kūdoi̯* 'kuu(valge)', veps. *päi̯vō* 'päike', *tuli̯ō* 'tuul(eke)', *zorõń* 'koidu(kese)', *Tähthöin* 'tähe(kese)' (g. sg.).

Lmsm. deminutiivide mõisterühmade jälgimisel on, julgeks väita, pääle puhtpsühholoogilise huvi tihti isegi tähtsus vastavate sõnade tuletusliku külje kindlaksmääramisel. Võetagu kas või näit. § 41 *hobu* jm. < **hępoi̯, kodu* jm. < **kotoi̯* ja *uku* < **ukkoi̯* sõnad. Vormilised *oi̯*-tunnused on neil kõikjal lmsm-s nõrgad, kuid tunnuspärase *i̯* sageda kaolekalduvuse ja sellest tingitud *oi̯*- ning *o*-sõnade segunemise tõttu ei saa vormiline külg (diftongsus) alati olla ainumõõduandev ja sellepärast peaks nende semasioloogiline kuuluvus (loomanimetus, maja [ümbrus], sugulusnimetus [e lähedus]) tohtima määravalt kaasa kõnelda nende dem-ide hulka lugemisel. Niisamuti võiks olla lugu § 41 *kolu* ja *pul̄, pulʹl̄* sõnadega, millede deminutiivtunnused on väga nõrgad (Häme *koloᵉ*, ? eL *a*-tüvelisus: *pulla,* vt. lhk. 41), kuid mis oma teataval määral häälikmetafoorse iseloomu tõttu (obs. tüve labiaalvokaalsust,

mille kohta lhk. 234) võiksid kuuluda siiski vahest *oi̯*-liste deskriptiivsõnade liiki. Laensõna liitudes *oi̯*-, *ei̯*-tuletistega (vt. lhk. 202) on samuti sundivalt määrav olnud mõistepiirkond, kuhu vastav sn. kuulus (näit. *eit* < **äi̯tei̯* < germ., sm. *kil|e*, *-o* 'kits' < **kil|ei̯*, **-oi̯* < germ., *kalpe* 'vasikas' < **kalpei̯* < germ. — sugulus- ja loomanimetused, jm.), ja muidugi ka oma (kõigepäält *o*-tüvelise, nagu Rapola' Diftg. 58 sm. *laŋkō* < *-oi̯* sugulusnm.) sõnavara liitumisel *oi̯*-deminutiividega.

Lmsm. dem-mõisterühmist erilist ajaloolis-etümoloogilist käsitelu vajavad kokkuvõtteks veel isikunimedeminutiivid (looma[proprium]nimed kuuluvad küll sagedasti nendega ühte, nimelt isalooma- ja mehenimed ühelt ning emalooma- ja naisenimed teiselt poolt, kuid inimnime primaarsus on harilikult niisuguseil korril ilmne, sellepärast vaigitagu selles ühenduses loomanimedem-idest) ja deskriptiivsõnad. Nende üksikasjalisem käsitelu ongi nüüd järgnevate ridade ülesanne.

§ 47. *oi̯*-, *ei̯*-lised isikunimed.

Kindlaks *oi̯*-, *ei̯*-sõnade rühmaks on kogu lmsm. keelkonna alal tulnud konstateerida isiku(risti)nimed, nõnda lv. ülemal lhk. 2 (*Ädu, ädù* sääl ainuke, seegi võimalikult < e., siiski vt. edasi lhkk. 2—3 *Trīn, Jāk* jm. lisandisi), e. lhk. 44—7, vadj. lhk. 56, sm. lhk. 125, 129, karj.-aun.-ld. lhk. 168, 171, veps. 183. Kõik tsiteeritud lehekülgedel esitatud nimed on peetud hiliskristlikkude, vastavalt rinnastatud germ. (saksa, rootsi) või slaavi (vn.) nimede deminutiviseerumise (vt. lhk. 202) tulemuseks: e. **1**. *Ādu, ädù* < *Adam, Adolf,* vadj. *Madŕo* ~ *Madrõ* < *Мамрёна, maŕo* < *Мария,* sm. **1**. *Aapo* < *Abel,* (karj.-)aun.-ld. *Agoi̯* < *Агафон,* **25**. *Hermoi̯* < *Герман,* veps. *mari̯ō* < *Марья, varvō* < *Варвара* jne. Nagu juba lhk. 45 nähtud, on selle juures ära kasutatud ainult laen-nime kaks esimest silpi, teisele neist liites dem-tunnuse, või harva mõni selle päärõhuline järgsilp (*vīi̯ù* < *Sophie*). Muidu häälikuline käsitelu arusaadavalt (meelitus)nimede juures sagedasti vabam kui et alati hääliksääduslikke edustisi võiks otsida. Säärane laiaulatusliku võõrnimede deminutiviseerumise aluseks pidi olema (vt. lhk. 46) lmsm. keelis kunagi oma põline vastav *oi̯*-, *ei̯*-line nimetüüp elujõulisena olemas. Lmsm. vana nimevara spetsiaalkäsitelus PN Forsman (-Koskimies) jõuab selle esinemishulga kohta õige optimistlikule seisukohale (lhk. 69): „Vaikka nuo nimet, jotka sieltä täältä tavataan hajanaisista lähteistä, ikäänkuin pienoisina saarina muukalaisuuden äärettömästä merestä silmään haimen-

tavat, kohoaa kuitenkin yhteen laskettaessa niiden lukumäärä pariin tuhanteen asti, . . .". Paganusaegsete vanade nimede elujõust ja esinemisest eri soome hõimude alal, Ingeris ja eestlasil vt. l. c. 67—8. Forsman'i usaldusväärse arvamise järgi hiljem kristliku kiriku antud nimed segunesid rahvaomastega sel teel, et „kirkko antoi nimen oman mallinsa mukaan, mutta kansa tämän kotoisessa käytännössä muutti omien vanhain nimiensä kaltaiseksi" (lhk. 66) ja et rahvaomaseid nimesid „sovitettiin uusien kankeiden ristimänimien vastineiksi, taikka päinvastoin, . . . ristimänimet saivat asunsa muuttaa niiden mukaan". Kuidas nii-saadud ristinimedes otsida muistsete paganusnimede jälgi, sellest edasi l. c. 72—3, millised mõistekategooriad valitsesid muinas-sm. isikunimedes, selle kohta ibid. lhkk. 242—50. Spetsiaalselt *oi̯*-nimedele F. oma nimetuletusülevaates l. c. 206—8 annabki väärilise koha, pidades *o*(*i*)-lõppu „üheks kõige üldisemaid tuletuslõppe inimnimistu alal": „sopii näet pitää puheenaolevia päätteitä varsinaisena johdinaineena ihmisnimien muodostuksessa ilman muuta erityistä merkitystä kuin yleistä yksilöivää"; *mo*(*i*)-tuletisest lhk. 201—2, *ei-*, (*ee-*), *e*-tuletisest (seda peetud küll *ia-*, *io*-suffiksi teisendiks! — näit. *Itkeinaho* kohanm. Sk. ~ *Itko* mehenm. Savos XVI sajandil).

Forsman'i püstitatud põhimõtteist lähtudes võiks siin teoses ülemal käsiteldud lmsm. deminutiviseerund võõrnimedest algsm. nimedele tuginend olla: e. **3**. *anù*, (?) *añ* (*nn* ~ *n* vahelduse puhul vrd. lhk. 19 *em̄* < ? **emę̯i* võimalust), sml lhk. 192 ? *Anne*, karj.-aun.-ld. **3**. *Áńoi̯*, ? *Áńńoi̯*, ? lhk. 183 veps. *annō* — l. c. 208 „muinaisrunoissa esim. *Ano* l. *Anu*, joka niissä vastannee Neitsyt Maaria Emosen äitiä P. Annaa, mutta voipi silti olla alkuperäinenkin" (ilmsesti ühendatud sm. *anoa*, e. *anuda* [rhvl.] 'paluda' verbi tüvega, vrd. ibid. 246 *Ano* ~ *Anottu*); e. **7**. *eĺ*, *Hell* < ? **hell*(*ä*)-*oi̯* — ? vrd. e. *hell*, sm. *hellä* 'zart'; e. **24**. *kaĺĺè*, sm. **63**. *Kalle* — F. l. c. 74 võrdleb sellega Tornio nm. *Kalla*, mille võimalikult identifitseerib (??) sm. appellatiivumiga *kalla* 'rairo; routa y. m.'; e. **21**. *i̯ukkù*, *Jukk*, lhk. 129 sm. *Jukko*, ingRos *i̯uko* 'Juhan' — F. l. c. 81 on genuiinseks sm-s oletand nimed *Jukka* 'Juho' (esineb ju XVII sajandil Karjalas) ~ *Jukki* ~ *Jukko* (Artjärvi, Iitti), smLn kohanm. *Jukola*; e. **27**. *Kert* jm., sm. lhk. 129 *Kerttoi* — PN 208 *Kertto*, ibid. 82 võrreldud *kerttu* linnunimetusega, viimast appellatiivumit pidades algsemaks; e. **60**. *maĺ*, *Mall* — ? vrd. PN 82 geenuiinseks peetud sm. nm. *Malla* 'Amalia t. Maalina (?)', algsemas appellatiivtähenduses 'mahlane mari, eriti maasikas', *Mallu* 'Maalina' a. 1615 dokumendis, ibid. 208 *Mallu* 'Magda-

lena' XVII sajand. Pohjois-Pohjanmaal; e. **68.** *niɑù* mehenm., sml lhk. 129 *Niko* — vastavat sm. nime *Nikko* PN 82 peetakse identseks appellatiivsõnaga Ingeri *nikko* 'Salmo fario'; e. **79.** *Pekku, ṕeḱkù*, vadj. lhk. 156 *pekkO*, sm. **172.** *Pekko*, karj.-aun.-ld. **119.** *Pekko* — vrd. PN 78 sm. *Pekka* 'Pietari', mida sääl algsemaks peetud appellatiivumina metslooma 'karu, jänese jm.' tähenduses (et ka e. setu *ṕeḱku, Peko*, sm. Agr. *Pellonpecko* jumalanimena võib tagasi minna *Pekka* = *Peeter* mehenimele ega tarvitse teda laenuna tuletada [vt. Bibl. Verz.] < muinas-skandinaavia odrajumalast *Beggwu*, sellel arvamisel Krohn, Suomal. runojen uskonto 134, eriti alam. 1, FUF XVI 183 alam. 1); lhk. 2 lv. *Tī, Tīə̂*, e. **98.** *Tiiu, tīi̯ù* — ?? vrd. linnunm. lv. *tī* n. pl. *tīd* 'Meise, Parus L.', e. *tihane* < *ti-ai̯-*, sm. *tiainen* id.; e. **119.** *viĺĺù*, Wille, sm. *Ville, villei* — vrd. PN 76 sm. *Villo* nm. tuletatud <**vill(a)-oi̯*, võrreldes seda mehenimega *Villa*, mida umbes 400 aastat tagasi veel on tarvitatud Ingeris, kuhu sel ajal saks. *Wilhelm* vaevalt juba võis tungind olla; sm. **56.** *Junno* on ilmsesti võrreldav F-i poolt l. c. 81 algsm-st pärituks oletatud *Juntti* 'Juho' (Tornio ümbrusest) mehenimega, mille aluseks on peetud appellatiivsn. sm. *juntti* 'köntti; junkki (juurikka)' ja millele eestipoolseks vasteks seltsib Eisen'i poolt EK II 5—6 osutatud 1582 a. dokumendis tõestatud mehenm. *Jund*; sm. **224.** *Simo*, e. lhk. 48 *Simo*, Wied-il *Sīm, Simm*, SuojK lhk. 125 (? sm. >) *Simo* — ?? vrd. sm. *sima* 'mesi, mesijook'; sm. **240.** *Teppo, teppo* — F. l. c. 79 peab seda algseks lmsm. appellatiivumiks, võrdluseks esitades sm. rhvl. *Matka-Teppo, tiejumala* ja *teppo* 'eräs suuri heinäsirkka jne.'; sm. **262.** *vilhe, Vilho* — PN 76 järgi on smLn-s tõestatud nm. *Vilha*, mis edasi on säilind ka veps. kohanimes *Viĺhal* (< *Vilhala*) ning võrreldav on tüvelt appellatiivumiga *vilhake* 'vikkelä olento', samuti nagu ta edasituletisedki *Vilho, Vilhu*; karj.-aun.-ld. **2.** *Agoi̯* võiks algselt ühte kuulund olla PN 153 käsiteldud e. *Age(valke), Ako* (edasi vrd. sm. *Aka, -mieli, -joutsi* jne.) nimega; karj.-aun.-ld. **25.** *Hermoi*, sm. lhk. 129 *Hermo* — Lnr-il esinev aun.-sm. vastav *Hermo* mehenm. on PN 80 ühendatud smLn kohanimedes leiduva *Herma* tüvega, edasi koguni appellatiivumiga sm. *hermo* 'voima y. m.; seppele'; karj. lhk. 171 *Ịokko, Ịokkŏ* — vastav juba keskajal Ida-Hämes ja XVII sajandil Laadoga-Karjalas konstateeritav *Jokko* nm. PN 81 viiakse genuiinsena tagasi appellatiivsõnale sm. *jokko* 'susi'; karj.-aun.-ld. **37.** *Iroi*, lhk. 184 veps. *ir|ei̯, -ō* kuulub ühte PN 208 võimalikult genuiinseks peetud sm. rhvl. *Iro* naisenimega, ? vrd. ka e. *Iru* (*ämm*) Kalevipojas kohanm.; karj.-aun.-ld. **104.** *Nastoi*, sm. lhk. 129 *Nasto, nasto* — sm. kihelkonnanimes *Nastola* leiduva vaste PN 75 on genuiinsena

nimena ühendand sm. sõnaga *nasta,* Ingeri *Naasto* 'Anastasia' sellevastu ibid. 82 on tuletatud *naasti* 'siisti' tüvest.

Sellega oleksid vaadeldud kirjutatava teose isikunimeainestikus esile tulevad silmapaistvamad nimejuhud, millede puhul on võidud (Forsman) või võiks lmsm. genuiinsest *oi*-nimistust juttu teha. PN sisaldab aga lisaks veel suure hulga vastavat faktiliselt enamvähem tõestatavat või puht-oletatud ainestikku: lhkk. 74—83 sm. *Leko,* (a. 1461) *Lekoi* 'Leander', 76 *Asko* 'Antti', 77 *Lieppo* 'Liisa' (~ *lieppa* sm. 'liehuja'), *Lipp|o* (~ *-a* mehenm.), 78 *Mono* 'Maunu' (vrd. kohanimesid *Monaila, Monittula* jm.), *Rapo* (siin lhk. 129 id.) 'Ragvald', 'Rafael', *Saikko* 'Saara' (Ingeri), *Sopo* 'Sohvia' (id. siin lhk. 129), *Vilkko, Yrjö, Lokko* 'Loviisa', *Tapo* 'Tapani', 80 *Helo* 'Helena' (Ingeri), *Riekko* 'Rietrikki', *Reko, Romo, Saukko* 'Susanna' (? vrd. lhk. 106 sm. *Saukko*), *Siito* 'Siitari (Isidor)', *Urpo* 'Urpana' (vrd. lhk. 83 loomanm. id.), *Topo* 'Topia' (vrd. sm. **245**. *topē, Topoi*), *Vilppo* (~ *Vilppa*), lhkk. 153—65 *Aiko,* (?) *Auvo, *Hyvö, Iham|oi* ~ *-o, Ikoi* ~ *Iko, Iloi* ~ *Ilo, Ilma|roi* ~ *-ro, Ilm|oi* ~ *-o, Kauk|o (~ -u), Kultimo, Kulto, *Kyllö, *Mero, *Meto* (e. *Medo,* ?? või ehk sellega ühendatav Eisen'i poolt EK II 5—6 *Medardus* nimest tuletatud 1582. a. dokumendi nm. *Medy* [= ? *meDi*]), *Mieloi* ~ *Mielo, Monto* (~ *Montta), Toivo* < **Toivoi, *Unoi* ~ *Uno, Untoi* ~ *Unto, *Utoi* ~ *Uto, Vihamoi* ~ *Vihamo, Vihoi* ~ ~ *Viho, Viljoi* ~ *Viljo, Vilkk|o (~ -a),* lhk. 167 *Ahro* (~ **Ahra*), *Aimo* (vrd. lhk. 83 *aimoo* jm.), *Airo* (~ **Aira*), *Armo* (vt. lhk. 187 **armoi*), *Him|oi* ~ *-o* (~ **Hima), Kaipo (~ Kai|vas, -pähan),* lhk. 207 mehenimed *Kautsoi, Kepo, Ker|oi* ~ *-o* (vt. lhk. 150 *kero*), *Kilkko (~ Kilkka), Suikk|o (~ -a)* jm. üksikuid passim kogu teoses. Siin pole koht iga F-i poolt oletatud genuiinse lmsm. isikunime vastuvõetavust üksikult arvustada, kuid niipalju on väljaspool kahtlust, et kaunis suur protsent PN-s osutatud vastavast *oi*-nimeainestikust tuleviku üksikasjalise ja kriitilise nimeuurimusegi palge ees vist küll jääb oma kohale. Iga kõnesoleva nime kohta eraldi lõppotsus võib vaagimisele tulla aga alles kui lmsm. keelte isikunimestikus leiduvad laenainesed on kriitiliselt sõelutud. Forsman'ist saadik (PN 85: „Samoin kuin muuhun kielivarastoonkin jo aikaisin pääsi perehtymään suuri joukko slaavilaisia, liettualais-lättiläisiä, skandinaavilaisia ja germaanilaisia sanoja, etupäässä semmoisia, jotka samalla osottavat jonkun uuden sivistyskäsitteen kansan elämään ulkoapäin kulkeutuneen, samoin lienee nimistöönkin tunkeutunut joukko muukalaisia aineksia") on vääriline tunnustus antud põhimõttele, et lmsm.

keelte isikunimestikus leidub mitte ainult silmanähtavaid hilis-kristlikke ristinimesid, vaid ka kõigist varasemaist indoeur. laenuperioodidest (balti, germ., slaavi) pärit nimeaineseid laenudena (vrd. näit. PN 85 sm. mehenm. *Viinikka* ~ germ. *Winicho,* ülemal lhk. 97 sm. *Nalle, Nalli* ~ muinasislandi *Nali* jm.). Samad põhimõtted Ralf Saxén'il Vir. 1899 1, 1900 118. Vanemate nimelaenude jälgimise teeb eriti keeruliseks see asjaolu, et nimed hiljemini keeles on sagedasti rahvaetümoloogiliselt ümber tõlgitsetud (vt. PN 71, 73) või appellatiivsõnuks kivinend (vrd. ülemal lhk. 93—4 *lallo* puhul, ka PN 8—9 Forsman'il; sellepärast paistabki tihti kahtlane F-i äsjanähtud vastupidine tendents nimesid genuiinsm. päritolulisiks tembeldada kahtlaste appellatiivsõnade põhjal nagu *malla, teppo* jm.) või end maskeerivad sugu- ja kohanimedes (vt. PN 71). Saxén lähtub Forsman'ile vastandlikust seisukohast, leides väga paljudes F-i poolt muinassoomelisiks osutatud nimedest germ. laenu jälgi ja võrreldes neid kõige tavalisemalt muinasülasaksa *o*-liste nimekujudega, näit. Vir. 1899 1—5 sm. *Yrjö* < roots. *Yrjan, Kall|a, -e* < roots. *Kallan, Kalle, Leko* < muinasroots. *Lek(o), Lipp|a, -o* < roots. *Libbe, Ilpo* < muinasülasaks. *Ilbo* jne., Vir. 1900 101—9 sm. *Alpo* < muinasülasaks. *Albo, Alpho, *Arpoi* < *Arbo, Arpo, Ilo* < *Ilo, Junnu* < *Junno, Ano* vrd. muinas-skandin. *Anu-laibu* 'Olof', *Uto* < *Udo, Uda, Unta, Unto* << *Unda, Undo, Uro* < *Uro* jne., aga ka mitmed spetsiaalselt käesoleva teose üldloeteluis esitatud lmsm. *oi̯-, ei̯*-nimed on sääl S-i poolt viidud tagasi muinasülasaksa *o*-nimedele või muidu germ. algupärale. Ei Forsman'i äärmuslik muinas-sm. nimede leiu tendents ega sellele antipoodne Saxén'i kalduvus igalpool sm. nimedes näha (germ.) laenusid või vist küll edustada absoluutset tõde, viimane peaks olema kusagil nende kahe äärmuse vahemail. Sm. nimeainestikus, eriti kohanimestikus, kõikjal tendentslikult germ. elemente otsivate rootsi teadlaste Saxén'i, T. E. Karsten'i ja H. Pipping'i uurimuste kohta karmi sõnavõtet vt. Ojansuu'l SPNT lhkk. VIII—XI. Ojansuu ise mainitud teoses Soome kohanimesid lmsm. keelte tüvedest seletades konstateerib ja rekonstrueerib suure hulga *oi̯*-lisi muistseid isikunimesid, näit. lhk. 3 sm. *Aak(k)oi*, 7 sm. *Ahvo* (*Achuo*) a. 1618 ~ *Ahmo*, 16 *Turso* < *Tursoi* (~ *Tursas*), 17 lv. *Ako* = *Akko* (princeps et senior Läti Hendriku kroonikas, vrd. Liber Census Daniæ e. kohanm. *Accola,* Karjala *Akonlahti*), 34 *Atso* eL van. allikais = lv. *Azo* (Läti Hendrikul), Juval 1562 sm. *Atzon Niemj* (etümoloogiliselt võrreldud e. *atsakas* 'wunderlich'; varemini Väh. Kirjelm. XLVI 36 ta on siia arvand koguni eL nm. *Ants* g. *Andzu* [lisaks vt. lhk. 44, vrd. ka kohanm. *Antsla*] jm. karj. ning

sm. *-nts*-lised sõnakujud), 43 e. *Edro* < *Etroi* (vrd. sm. kohanm. *Eura*), 48 e. kohanm. *Leminge* < **Lembiŋkę̯i*, 58 sm. van. isikunm. *Hamaro*, 59 *Ylppö* < *Ülppöi* (*!*) sm. mehenm. (vrd. adj. *ylpeä*), 64 *Harjoi* mehenm., 66 *Valto* < *Valtoi*, 1420 a. *Valdo* (Sääksmäki), 77 *Honko* < **Hoŋkoi*, 93 *Ilppo* < *Ilppoi* (vrd. e. kohanm. *Ilpla*, nm. **Ilppa*), 163 *Oso* < **Osoi* (algselt nimeks olnud lihavale isikule, vrd. e. *os|a ~ -i ~ -u* 'liha'), 182 *Puso* (< **Pusoi*, ~ *Pus|u*, *-a*) jne. O. nagu Forsmangi tunnustab *o̯i*-tuletuslõpu tavalisuse isikunimedes, rääkides näit. lhk. 3 *Aa(k)koi* puhul „isikunimedes enne tavalise *o̯i*-lõpu" üldistamisest, selle kõrval siiski sagedasti (vt. näit. SPNT 40 *Auva ~ Auvo*, 73 alam. 2 *Herroi ~ Herra*, 151 *Marko ~ Markka*, 184 *Pärkkä ~ Pärkö* nimede tuletusvahekorra puhul) ka „*i*-tuletuslõpust", nimelt *a*-, *ä*-tüvede puhul. *ę̯i*-variandiliste nimituletiste kohta temal vt. näit. lk. 48 *Leminge* < -**ŋkę̯i*, 76 *Arvei* = *Arvi-i*, 152 *Meme* = = *Mę̄me* < **Mę̄mę̯i* (vt. edasi lhk. 236) nimede all.

Forsman'i ja Ojansuu' uurimustegagi nii siis, kuigi tulevased laen-nimeuurimused ja genuiinse nimeuurimuse enda süvenemine ümber lükkab osa neist kahtlemata, on ikkagi lõplikult tõestatud algsm. *o̯i*-, *ę̯i*-nimede olemasolu. Ja sellega ka siis põhjendatud nende kohta spetsiaalsem sõnavõtmine siinkohal *o̯i*-, *ę̯i*-deminutiivide käsitelus. Kuipalju germ. *o*-lised meelitusnimed[1] (vt. näit. Ernst Förstemann'i Altdeutsches Namenbuch I *Ago, Acco, Akko, Ego, Eggo, Ekko, Azo, Azzo, Atzo, Ezo, Etzo* jne. lugematult rohket tüüpi, Franz Stark'i Die Kosenamen d. Germanen [nimeregistris]) *Ado* = *Adulf, Atho, Ato* = *Adelbert, Aggo* = *Agobard, Ago* = *Agigulf, Allo* = *Adalgis, Alo* = *Alah, Anzo* = ? *Anricus* [*Heinrich*], *Audo* = *Audibert, Azo* = *Adelbert, Benno* = *Bernger, Bernhard, Kallo* = ? *Karli, Karl, Tado* = *Tadelbert, Dido* = *Diderich, Iso* = *Hisenger, Matza, Mazo, Matzo* jne. jne.) on võind lmsm. *o*(*i̯*)-nimesid omalt poolt mõjustada, peab esialgu jääma lahtiseks, samuti jäägu spetsiaalsema uurimise otsustada ülemal lhk. 165 mainitud slaavi *o*-, *e*-liste nimevokatiivide mõju eriti karj.-aun.-ld.-veps. *o*(*i̯*)-nimedes (vrd. А. И. Соболевскій' Лекціи по исторіи русскаго языка 192—3 Novgorodi vok. *Варламе, Петре, Игнате*

[1] Selle nimetüübi tarvitamisest läänemeresoomlaste germani naabruses täheldatagu näit. Läti Hendrikul *Berno* (piiskop), *Bodo* (rüütel), *Dodo* (palverändaja), *Cono, Ebbo, Iso, Yso* (piiskop), *Otto, Suno, Vinno* (säälsamas ka lätlase nimena *Veko*). Sellepärast oleks liigselt julge üritada etümoloogiliselt väita lmsm. genuiinseiks *o̯i*-lisiks nende kõrval esinevaid *o*-lisi liivlaste nimesid *Ako, Alo,* (?) *Anno, Asso ~ Azo, Caupo, Uldenago, Viezo, Ylo* ennekui lmsm. ja germ. nimede laenuvahekorrad lõplikult selgitatud.

jne., Aunuse rhvl. *Петре, Садке* jne., W. Vondrák'il Vergleichende slavische Grammatik I 401 nominatiivina tarvitatavad vokatiivid poolas *Fredro, Tarlo* jm., lhk. 407 *Boroje* [*Borislav*], *Blagoje* jne.). Lmsm. genuiinse *oi̯-, ei̯*-nimestiku lisandistena tuletatagu meelde ka ülemal juba käsiteldud lhk. 94 e.-sm. *Lalli* jm. (sedagi peab Saxén Vir. 1899 3 ja 1900 105 germanipäraseks), 96 e. *Mäll*, 101 e. *Polli*, sm. *Poll|i, -e*, 103 e. *Päll*, 177 veps. *kürö-, kürõ*, sm. *kürö*, lhk. 197 ? e. *Viru*, sm. *Viro* jm.

§ 48. *oi̯-, ei̯*-lised deskriptiivsed (häälsümboolsed) noomenid. Reduplikatsioon.

Lmsm. keelte varal (sm., aun.-ld., veps.), milledes *oi̯-* resp. *ei̯*-deminutiivid *i̯* püsimise või selle muude jälgede ilmsuse tõttu on selgemalt määratavad, on vastuvaidlematult tõestatav lmsm. deskriptiivsõnade rohke kuuluvus käsitelu all olevate dem-sõnade liiki. Ainult lv. keeles puuduvad *oi̯*-lised deskriptiivsõnad (sääl nende asemele astund arvatavasti lätipärane *a*-line tüüp *tšibà, piƀƀà* — vt. ülemal lhk. 3), muidu kõikjal on tulnud nende esinemist konstateerida, eriti elujõulisena eesti k. lhkk. 47—8 ülemal: *kronù, mölö ~ molù, nosù* jne.), soomes (lhkk. 125—6: *hauhõ, hohko, hoile*[*e*], *holo* [seda peetud ka germ. laenuks, vt. Bibl. Verz.], *höhlö* jne., lisandisi ka lhk. 130) ja karj.-aun.-ld. murdestikus (lhkk. 168—9: *höllöi̯*, [?] *hölmö*[*i*], *grońòi̯*, *löbö*[*i*] jne., lisandisi lhkk. 171—2), palju haruldasemana aga — ja nimelt, nagu arvatud, vn. keele tugeva päälerünnaku tõttu — vadjas (lhk. 57: *bombo, börö, tolo ~ ~ dолo*, [?] *tuto, vohmo*) ning vepsas (lhk. 185 *kroi̯k*[*r*]*õ, lopoi ~ lotoi* jne.). See on sõnaliik, millesse kuuluva iga üksiku keelendi etümoloogiliseks analüüsimiseks tema ürgloomingulise (vrd. lhk. 48 ülemal öeldut) iseloomu tõttu pole alust. Säärased onomatopeetis-deskriptiivsed sõnad tekivad eimillestki, häälikulistena metafoor-nimetustena kõigele ümbritsevale, eriti kõigele, mis kuidagi esile kutsub mingi affektsiooni oma meeldivusega või vastikusega, suurusega või väiksusega. Loomulikult ka siis neile moodustistele olemuspäraselt on omane dem-tunnus, lmsm-s spetsiaalselt *-oi̯* (~ *-ei̯*; aga ka *-u, -i*, vt. vastavaid rohkearvulisi näiteid lhkk. 206—14). Et neid sellest hoolimata keele orgaanilisena elemendina ei saa alahinnata, selle puhul viidatagu Jespersen'i tõsiseile hääliksümboolikateooriaile teoses Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung, eriti lhkk. 383—8. Kuigi deskriptiivsõnad võivad olla väga juhuslikku, sagedasti puhtindividuaalsetki, laadi, ei tar-

vitse see alati olla nõnda, ja neid võib vaadelda ka keele-ajaloolisest perspektiivist. Viimast tõendab see osa ülemaltsiteeritud kohtadel käsiteldud lmsm. deskriptiivainestikust, mille esinemine on konstateeritav korraga mitmes lmsm. keeles ja mis sellepärast seletub vaevalt muidu kui et võib pärineda ju algsm. ajast: e. **41.** *kronù* ~ sm. **97.** *krönö* ~ ? karj.-aun.-ld. **65.** *grońòi̯* ('varest' tähendades see aga on ilmsesti segunend lhk. 208 esineva *broń(ń)i* < ? vn. *ворон* sõnaga); e. **64.** *mölò, molʹù* ~ sm. **151.** *mölö, molo*; e. **103.** *тоGù* ~ sm. **250.** *tökö*, e. **105.** *тоВù* ~ sm. **244.** *töpö, topo, topō* ~ ? lhk. 172 aun. *töpöi* 'pörröpää' ~ lhk. 185—5 veps. *Topoi*; sm. **124.** *löpö, lopo,* ~ karj.-aun.-ld. **88.** *löbö(i̯), löpö(i̯)* ~ veps. **27.** *lopoi, лopeį,* sm. **126.** *loso* ~ karjTv *luožo* id.; sm. **127.** *lotto, lontto* ~ e. *lońt* g. *lońdi* 'schlaff, hängend; etwas Hängendes, Wamme etc.', *loťť,* MMg (*müťśi-*) *loťťù*; sm. **134.** *löttö* ~ karj.-aun.-ld. **89.** (*š*)*löttö, lötöi̯* ~ veps. **27.** *lotoi*; sm. **150.** *mökö* ~ e. MMg *möGù, -à* 'molu, mögaja' (Wied *möga* ~ *müga* 'Geschwätz, Gerede, ...') ~ lhk. 172 karj. Suoj. *mögö,* sm. **195.** *pöpö* ~ ~ karj.-aun.-ld. **131.** *pöppö* ~ *böböi̯* ~ *buboi̯*; sm. **196.** *pörö,* lhk. 130 (lehmanm.) *Pörö* ~ karj.-aun.-ld. **132.** *pörö, -böröi̯* ~ vadj. lhk. 57 *börö,* sm. **198.** *Pötsö, pǒťsö* ~ karj.-aun.-ld. **133.** *pǒťšö, pǒ̯tšöi̯* ~ veps. **38.** *pötsöi, pöts, pǫ̯tsǫ̯i̯*; sm. **229.** *suho* ~ lhk. 160 karj.-aun.-ld. **163.** *ťsuho, ťšubcį,* sm. **243.** *tollo, töllö* (võrrelduď e. *tola* sõnaga); sm. **252.** *töppö-* ~ lhk. 171 karj. *ťöppö* 'tupsu'; sm. **253.** *törö-,* lhk. 130 sm. *torollan* ~ e. *toruli, töruli,* ~ karjTv *ťöröllăh* id.; lhk. 130 sm., karj. **171.** *röhkö* (siga); lhk. 172 aun. *mömmö* ~ lhk. 2 lv. *moⁿ̃,* e. *mumm,* sm. *Mommo-*; lhk. 172 karj. Suoj. *ťšuǫ̯ťšoi̯* 'vieras' ~ ? veps. **53.** *tšoǫ̯tšō*; veps. **46.** *tutō* ~ sm. *tutti* id. (?~ lhk. 109 sm. *totto* jm.). Esitatud viisil rohke deskriptiivsõnastiku ühtlus eri lmsm. keelis igatahes kuidagi ei või põhjeneda paralleelse arengu kokkusattumisel, aga vastatikkusel laenamisel vaid peab, vähemalt rõhuvas enamuses juhuseid, lähtund olema ühisest algsm. juurest. Silmatorkav on sellejuures ka e. ja smLn ühelt ja smI-karj.-aun.-ld. ainestiku lähem kokkukuuluvus (obs. näit. e. ja smLn **topoi̯*, smI-karj.-aun.-ld. veps. **pötsoi̯* jm., pigemini küll juba kui — vähemalt hilis- — algsm.-aegsed **topoi̯*, **pötsoi̯*) teiselt poolt, nagu ajaloolisgeograafilise sugulusastmegi järgi oodata. Sõnade algne häälikkirjeldavus peaks tõestatud olema juba sellegagi, et nende vokaalkoosseisu pea erandita moodustavad *o, ö* (õige harva selle kõrval *u*), milliste ümarhuulsete labiaalvokaalide eneste hääldamiselgi ju toimub teatav väljendusliigutus (Ausdrucksbewegung; *ö* kui keelelise sünonüümika soositud elemendist vt. Jespersen'i Lehrbuch der Phonetik[3] 249). Teatud tundevarjundite vahetegemiseks aga mõni-

kord näikse keeledeskriptsioonis kasutatavat üksiku hääliku vaheldumist, nõnda vokaalidest lugematuil korril *o* ~ *ö* (*mölö* ~ *moľu, kronù* ~ *krönö* jne.), harvemini muid, nagu *u* ~ *ö* ~ ? ~ *ä* (*buboi̯* ~ *böböi̯*, lhk. 75 *pönttö* ~ *punttu*, lhk. 130 *husso* ~ *hössö* [sea kutse], lhk. 103 sm. *pöllö* ~ vepsL *рыло* ~ e. *päl*, lhk. 85 *huuppoo* ~ *hüppõ, hau̯ppo*, 104 sm. *rakko* ~ karj. *rökkö*, 153 *luho* ~ *löhö*), mõnikord vahest ka konsonantidel vaheldus: veps. **27**. *lopoi* ~ *lotoi*, karj.-aun.-ld. *ťśuho* ~ *ťśuboi̯*, lhk. 70 *mellõ* ~ *mehlõ*, lhk. 104 sm. *repõ* ~ *retõ*, lhk. 151 sm. *koro* ~ veps. ? *toro-* jm.).

Aegade jooksul keeles sõnade tundeväärtus teisendub väga suuresti, nõndaviisi paljud algselt affektiivisdeskriptiivsed sõnad kanduvad üle semasioloogiliselt neutraalsesse sõnavarra. §§ 5, 21, 30 ja 37 etümologiseeritud sõnust mõnigi sellepärast tuleb lugeda põliste deskriptiivdeminutiivide liiki, nagu vastavalt harilikult märgitudki (näit. lhk. 103 *pöllö*, lhk. 152 *küühköi* puhul jne.), mispärast neid juhtusid siin enam eraldi ei tarvitse vaadelda.

Omaette rühma *oi̯-, ei̯*-lisis deskriptiivsõnus annavad vastavad reduplikatiivmoodustised, millede tüvi saadakse ühe ja sama silbi korduvusest. Niisugused on spetsiaaldeskriptiivsetena esitatud sõnust: lhk. 48 e. *mömö*, lhk. 57 vadj. *bombo*, ? *tuto*, sm. **19**. *hau̯hõ*, sm. **193**. (*pömö* ~) *pömppö*, sm. **195**. *pöpö* ~ karj.-aun.-ld. **131**. *pöppö* ~ *böböi̯*, lhk. 130 sm. *popo* 'kenkä', lhk. 171 karj. *ľoľľo* 'veli', lhk. 172 karj.-aun.-ld. *mömmö* ~ lhk. 2 lv. *mom̃*, e. *mumm*, sm. *Mommo-*, 172 *pupoi̯* 'paita' (lk. Suoj.), *löllö* 'epatto' (Suoj.), *ťšä‿ťšöi̯(-marď)*, veps. *kroi̯k(r)õ*, **46**. *tutõ*, **53**. *tšo‿tšõ* ~ lhk. 172 Suoj. karj. *ťšuo‿ťšoi̯*. Kuid ka semasioloogiliselt enamvähem neutraliseerund, eriti §§ 5, 30 ja 38 sellepärast keele normaalsõnadena etümoloogiliselt käsiteldud lmsm. sõnavaras pole vähe keelendeid, mis tagasi lähevad samale deskriptiivis-reduplikatiivsele printsiibile, nimelt on saadud hääle- või muidu-deskriptiivse silbi kordamisest. Niisuguste hulka kuuluvad: lhk. 22 e. *kiko* ~ lv. *kiẖ*, lhk. 23 e. *kui̯k* ~ sm. *kuiko, Kuikko* linnunimetus, e. *kuẖ* ~ *kuẖkù* ~ karj. *kukki* ~ ? lv. *kiẖ*, lhk. 24 e. *liẖ, läẖ, lell* jm. (mille juures osalt ehk mõjustand ka germanipoolne *Lilie*, muinasülasaksa *lilja* jne., vt. Kluge EtWb.) ja *leẖ, läẖ*, lhk. 87 sm. *kako, kaakko* ~ e. *kaẖ* jm. ~ vadj. *kaakko* linnunimetus, lhkk. 90—1 sm. *kokko* ~ karj.-aun.-ld. *kokko, kokoi̯*, ? lhk. 92 sm. *kukko-* (vrd. e. *kukal*), lhkk. 93—4 sm. *lallõ, lallo* jm. (kui see isikunimena pole laenatud germ. poolt, vt. Saxén'i Vir. 1899 3), lhk. 95 *loll|o, -ē* sm. ~ e. *loľľ* ~ vadj. *лолло*, lhk. 109 sm. *totoi, to(t)to* ~ ? veps. *tutõ*, lhk. 152 ? *lie̯loi̯* (~ *-lie̯roi̯*) ld., lhk. 159 *ťäďöi*, lhk. 191 e. *kuẖ* ~ vadj. *kukkę* ~ sm. *kuk(k)o* ~ karj.-aun.-ld. *kukko, kuk(k)oi̯* ~ veps. *kuk|ei̯, -ii̯* jm., lhk. 195 lv. *tāť* ~ e.

tāť ~ vadj. *taatto* ~ sm. *taat, tuatto* ~ karj.-aun.-ld. *toatto, tuatto* ~ veps. *tat|ęi, -ō* jm. Eriti tähelepanu väärivad esitatuist e. *leī, läī* 'isavend' ja viimane *tāť, tāť, taatto* jne. 'isa' sn., mis, algselt küll lastekeelsed lallituslikud sugulusnimetused, ulatuvad koguni lmsm. keelist kaugemalegi sugukeelis (mrd. *ťeťe, ťeťa, ťeťe*). Samuti lv. *mom̄* jne. sn-pere puhul vt. lhk. 2 alam. 1. See asjaolu kinnitab veel enam kõnesoleva reduplikatiivtüübi genuiinsust ka lmsm-s.

Küll leidub lmsm. *oi̯-, ęi̯*-sõnade hulgas terve rida indoeuroopa keelist laenatud reduplikatsioonsõnu (lhk. 30 e. *tiť* jm., lhk. 91 sm. *kouko* ~ e. *kõu̯* jm. [täiendavalt juhitagu tähelepanu Karsten'i arvamisile Germanisch- finnische Lehnwortstudien 111—5, mille järgi sn. on germ., mitte balti laen], lhk. 93 sm. *mummo,* lhk. 99—100 sm. *peippu, peipo* ~ vadj. *pęippę* ~ karj. *peiboi̯* ~ e. *peibelane,* lhk. 146 sml-karj.-aun.-ld.-veps. *puapo, boabo* jm., karj.-aun.-ld.-veps. *bobo* jm., *ďiedo, ďiäďö* jm., *ďeädo* jm., lhk. 154 *moamoi, muamo* jm., lhk. 179 veps. *ťätoi,* lhk. 192 e. *käga̯* ~ vadj. *tšäko* ~ sm. *käkö* ~ ~ aun.-ld. *kägöi̯* jm.), kuid pole mingit alust reduplikatsiooninähet pidada nende kaudu säältpoolt lmsm. keelisse tunginuks. Indoeur. keelis reduplikatsioon (vt. Brugmann'i Kurze vergleichende Grammatik 28—7 tema põhiprintsiipe) on küll põlisgenuiinne, kuid see ei eita sugugi tema genuiinsust ka lmsm-s (või koguni sm.-ugris), sest see nähe on rahvusvaheline, nagu näit. oma veetlevas esituses seda konstateerib (spetsiaalselt lastekeelis-lallituslikke sugulusnimetusi analüüsides) Jespersen ülemalmainitud Die Sprache, ihre Natur etc. teoses lhkk. 135—141.

Erilist huvi pakuvad loomulikult reduplikatiivsõnad, mis on moodustund lmsm-s normaaltüvede põhjal, nimelt ülemal lhk. 53 vadj. *vevve* 'vend' (~ *veli̯i*), lhk. 139 karj. *mięmoi̯* 'tubli, täis mees' (~ *mięš*) ~ mehenm. *mēmė* e., *Miamo* sm-s (ligemalt Mg-l EKirj 1927 [XXI] 374—6), lhk. 160 ? aun.-ld. *tšiudžoi, ťšiu̯ ťšoi̯* (~ *tširkku*), võimalikult ka lhk. 13 e. mehenimed *pāp* (~ *Paul*) ning *pēp* (~ *Peeter,* kui mitte pole germ. laen-nm., vrd. Förstemann'il Namenbuch I 986 *Pep*[*p*]*o*). Harva vastavad moodustised suudavad tungida üle lk. piiridest, nagu äsjaesitatud. Muidu aga spetsiaalselt lastekeeles säärased näivad, niipalju kui võib otsustada puudulikkude andmete põhjal, olevat üldiselt lmsm-le omased, vrd. e. MMg lk. *pup̄* ~ *puᴅrù, pip̄* ~ *pîm, sošsù* ~ *soę* jne., sm. Myn *lalu* ~ *jalka,* Nakk 25 *lilli* ~ *liha, pipu* ~ kkl. *kipeä,* lk *pemppu, peppu* ~ *perse, sussu* 'henttu, sulhanen t. morsian' ~ *sulhanen,* ingRos *poppa* 'tuli' ~ v. *polttā*), karj. Rug *pippi* 'naisen häpy' (vrd. sm. *pillu* id.) jm., mõningaid lisi Mg-l EK V (1926) 189. Äsjaseis näiteis näeme juba figureerivat *u-* ja *i*-lisi

lk. moodustisi, millede spetsiaalsemast esitusest ülemall hkk. 206—14 võib põimida siinseile ridadele täienduseks hulgad vastavaid reduplikatiivsõnu.

Viimaste juhtudega, kus konstantseist keele-elemendest moodustub affektiiv-lallituslikke deskriptiivsõnu, jõuame kaudselt välja lhk. 47 juba puudutatud ürgloomingu küsimuseni. Kui eespool käsiteldud puhtlallituslikud reduplikatiivsõnad olid täielise ürgloomingu teel saadud, siis need viimased siin tulevad lugeda osalise keelelise ürgloomingu või Jespersen'i Die Sprache, ihre Entwicklung etc. 394 väljendusviisi kohandatult tarvitades „sekundaarse häälsümboolika" tulemuseks. Siiakuuluvaid lhk. 47 e. näiteid (*oi̯sù ~ oinas, uśo ~ uĭ, köĭtù ~ kõht* jm.) võib lisandada üksikute laialtlevinend ainestega sugukeelist, näit. lhk. 102 sm. *poss|o, -u* ~ karj.-aun. *pottši* jm., lhk. 148 karj. *häkkö*, lhk. 151 sm.-karj. *kyppö, küppö*.

§ 49. *oi̯-, ei̯-* deskriptiiv-grammatikaline käsitelu, tõlgitsemise ajalugu, sm.-ugri tagapõhi.

oi̯-, ei̯-suffiksi lmsm. keelis leiduvate jäänuste erilisena tuletuslõpuna vastavas grammatilises kirjanduses käsitlemiseks pole muidugi olnud palju põhjust, kuna ta üldiselt, nagu nägime (lhk. 187) on haruldane, ebaproduktiivne.

Nõnda siis ongi kõigepäält loomulik (vt. § 2), et lv. keele spetsiaalkäsitlemisel teda pole märgata olnud (isegi mitte F. J. Wiedemann'il Joh. Andreas Sjögrens Livische Grammatik teose lhkk. 23—35 nominaaltuletusesituses) kordagi mainitavat.

Eesti keeles konstateerib kõnesoleva tuletuslõpu esmakordselt alles Julius Krohn, Viron kielioppi suomalaisille (1872) lhk. 182: „U (suom. *o*, vepsän *oi*), joksi loppuvokaali on muuttunut, merkitsee olentoa, jolla on juurisanassa osoitettu omaisuus. Se on virossa harvinainen. Esim. *mustu* = musta härkä, *punu* = = punainen härkä, *lämpu* = ihminen, jolla on *lämp-jalg*, könttyrä käymään". Selles lausungis on e. *-u* võetud nii siis adjektiivsena. Deminutiivsusfunktsiooni omistab temale Wiedemann, EGr. (1875) lhkk. 194—5: „*-u* (*o*) wird grossen Theils nicht so wie andere Suffixe an den Stamm gehängt, sondern die damit gebildeten Wörter erscheinen mehr als Verstümmelungen anderer. Ihrer Bedeutung nach sind sie meist Diminutive mit dem Beigeschmack des Schmeichelns (vezzeggiativi der italienischen Grammatiker) oder Bedauerns, oder auch, wenn nicht eben von kleinen Gegenständen gebraucht, so doch für Kleine, d. h. in die Kindersprache gehörig". Näidetena figureerivad muude seas paljud § 4 e. üldloetelus esita-

tudki juhud, nagu *kuku, pāzu, pāzo, hämm, hämmu* (kleiner Getreideschober), *neiu, neid, tiĺĺo* (kleines Kind, Puppe, *till* klein), *tiĺĺu, tilu* (Lämmchen) jne., ms. isegi härjanimedest („Als Schmeichelwörter sind vielleicht auch die den Ochsen gegebenen Namen auf *u* aufzufassen, . . .“ :) *esmu, teizu, mustu, valgu.* Muidu aga ei varasemad eesti keeleõpetused H. Stahl'ist (1632) pääle E. Ahrens'ini EGr.[1] [1843], [2][1853]), Wiedemann'i lähima eelkäijani, ega temale järgnevad hulgalised e. keele deskriptiivgrammatikad (viimane neist tuletusõppi sisaldav O. Loorits'a Eesti keele grammatika [1923]) pole arusaadavalt tarvitsend mainida seda atrofeerund suffiksit ei ka mitte — mainitagu need lõppeks pigemini kurioosumina — ainuke spetsiaalsem eesti tuletusõpi esitus, A. Knüpfferi kirjutis Ueber die Bildung und Ableitung der Wörter in der ehstnischen Sprache H. Rosenplänter'i ajakirjas Beiträge zur genaueren Kenntnis der ehstnischen Sprache III, 1—46 ja VIII, 1—56 ega K. Leetberg'i brošüürne Eesti sõnade tuletus (1921).

Soome keeles kuigi mitte produktiivsena, siiski sagedamini juba esinevana kõnesolev tuletuslõpp omab juba kkl. deskriptiivseski grammatikas kindlama koha. Pole siis ime, et ju Bartholdus G. Vhael'i Grammatika fennica aastast 1733[1] lhk. 35 *Derivativa nominalia* all esitab *Substantiva* (*β*) *in o vel oi:* metzo / *tetraoh, tiederhane,* paino / *pondus, tyngd* (nõnda siis viimases sõnas segades deverbaalsed *o*-lised teonimed [vrd. v. *paina-*] *oi*-deminutiividega!). XIX sajandi esimesel poolel ta aga kaob soome k. grammatikaist (kui mitte arvestada seda, et deklinatsioonitüübi näitena algseid *oi*-sõnu esitatakse täiesti *o*-lisile üheväärsetena) ega tule üldse kõne alla Reinhold von Becker'i (a. 1824) Finsk grammatik teoses, Gustaf Renvall'i (1840) ja Gustaf Erik Eurén'i ([1]1846) Finsk språklära-des. Hiljem aga teaduslikus kirjanduses ohtrama (vt. edasi lhk. 240 ja järgmm.) käsitelu osaliseks saades ta ilmub uuesti deskriptiivgrammatikassegi, püsides sääl meie päevini, nõnda Arvi Jännes'e (Genetz'i) Suomen kielioppi[5] (1898) lhk. 36 registreerib muude deminutiivsuffiksite kõrval „*b*) *-ö, -o* . . ., jotka usein yhtyvät edellisen päätteen (scil. *-nen,* Mg., vt. ülemal lhk. 203) kanssa, esim. *käkö* l. *käkönen, veno* l. *venonen*“. Ja Genetz'i sõnastus pea sõnaliselt on kandund modernsessegi sm. keeleõpetusse, nõnda Setälä' Suomen kieli-

[1] Esimene tuntud sm. grammatika, Eskil Petraeus'e Linguæ fennicæ brevis institutio (a. 1649) esitab ainult (Cap. VIII) firjainen, libellus, poicainen, filiolus jm. — *-(i)nen*-tuletusliku dem-tüübi.

oppi[11] (1925) 126 (küll petiitrükis, niiviisi *oi*-tuletusõpu ebaolulisust sm. kirjakeelele rõhutades): „... on deminutiivinen merkitys myöskin ryhmillä, joiden loppuna on:e) *-o, ö* . . . (usein yhteydessä *-nen, -inen* päätteen kanssa), esim. *veno* l. *venonen, oro* l. *oronen käkö* l. *käkönen*; . . ."

Sm. murdeis *oi*-suffiksi esinemise kohta annavad mõningaid otsekoheseid viipeid vanemad, XIX sajandi II poole tuletusõpilise ülevaatega varustatud murdeuurimused. Ja viimasedki üldiselt kas täiesti eitavad tema olemasolu, nagu S. A. Vesterlund Vir. I 200 (1883) Lammin-Koski murdes konstateerib „tekijän- ja olijannimet päätteillä . . . *-u* eli *-o*" (mõeldes nende all kõnesolevaid deminutiive) tüübi puudumise. O. Saari Ulv 17 Ulvila murde kohta tähendab, et tuletuslõpuna on „*o* . . . käyttämätön" (eitatakse tüübi *veno, oro* esinemist), või annavad mõista tema suure harulduse[1] kirjeldatavas murdes, nõnda kui G. E. Leino Väh. Kirjelm. IX 6 (1889) Loppi murde puhul: „*-o* dimin. päätteistä olen tavannut . . . *Hepolammi, hepohorma* (=horsma)" (ainult koha- ja taimenimes esinevana ainus näide!) või kui A. E. Lindfors Väh. Kirjelm. XVI 17 lausub Heinola murdest: „en ole kuullut — diminutiiveja . . . *-o* ja *-u* (näillä päätteillä johdettuja substantiiveja löytyy, vaan niillä ei ole diminutiivinen merkitys)", või kui K. A. Häyrynen Mäntyh 54 eitab temaga tuletumise näiteina „Dim:päätteellä *o*: *Ermo, livo*" — ainult isikunimesid. Esitatuist ja nende taolisist, vaevalt süstemaatset käsitamist väärivaist sm. murdekirjanduses esinevaist *oi*-deminutiivide sagedust iseloomustavaist lausungeist selgub sama, mis ilmsiks tuli ülemal vastaval kohal — selle deminutiivitüübi haruldus kogu sm. murrete alal. Ainult kkl. luulekeeles on ta sagedam, nagu 1890-ndate aastate kirjanduse kohta — maksab seesama muidugi ka selle aegpunkti eel- ja järelkäiva aja suhtes — konstateerib Nieminen Suomi IV 14 66 (eri autoreilt näit. *venoisi, urhoin, taivolla* 'taeva(kese)l', *Pohjo* 'põhjakaar', *Morsiot, Sulhojen, keihoni, ihmeno).* Siin ta läheb kahtlemata tagasi Kanteletar-kogu ja Kalevala (vt. Niemi' Kalevalan selityksiä järgi *emo, iso, oro, taivo, veno* tüübi elulisust sääl) rahvaluule keelele, nii siis viimase allika kaudu õieti otse karjala kl. algupärale.

Kuna pääle e. ja sm. muud lmsm. keeled ei esine kirjakeeltena, pole ka nende (vadj., karj.-aun.-ld. ja veps. samuti nagu

[1] Sedasama sisaldab kaudselt niisugunegi väide kui Knut Cannelin'i KemiC 51 alam. 1. esinev: „Diminutiivit ovat murteessa yleensä harvinaisia muodostuksia, eikä niitä koskaan käytetä varsinaisessa diminutiivisessa merkityksessä".

äsja ülemal lv.) puhul põhjust juttu teha *oi̯*-, *ei̯*-suffiksi deskriptiiv-grammatikalisest käsitelust.

Sellevastu aga pikemat peatumist nõuab sama suffiksi teaduslikku esitamise ja tõlgitsemise ajalugu.

Esimesest tema silmapuutund mainimisest Vhael'i poolt ja ta säälsest 'hinnangust' oli äsja (lhk. 238) juttu. Tema tõelisest funktsioonist on selgusel aga alles Ahlqvist oma Wotisk grammatik teoses (ASSF V köide I anne, a. 1856) lhk. 82, esitades vadjast „Diminutiver... *-o* (g. *-ô'*), ex. *påsko*...“ — juba deminutiivid. Pääle sellegi küll veel aastakümnete kestel esineb vastavas teaduskirjanduses kõnesoleva suffiksi funktsioonist mööda minevaid maininguid, näit. Aminoff'i järgi Suomi II 11 (1873) 194 „*i*... vanha johtopääte... säilynyt“ (näiteis nagu *korvoi* 'korvo' jm. Vermlandis), O. Grotenfelt Suomi II 12 (1874) lhk. 334 „KSavonkin tavattava johtopääte *i*, joka sulaa yhteen diftongiksi edellä käyvän *o*:*n* kanssa...“, A. Genetz'il Vir. II (1886) 148 „otamme puheeksi ensiksi *oi*-pätteiset“, Pekka Brax Väh. kirjelm. VIII (1889) 13 „... kuulee *-o*-päätteisistä nomineista vielä käytettävän muotoja joissa vartalo ilmaantuu alkuperäisenä *-oi*-päätteisenä yksikön sijapäätteen edellä...“, F. L. Petander Väh. Kirjelm. XV (1892) 34 „Nykyään *o*-päätteelliset nominit loppuvat toisinaan *oi*:hin, esim. *cucoi* (101) = kukko, ...“ jne. — neis ja nende taolisis räägitakse vaid *i*-, *o(i)*-tuletuslõpust ega süveneta temasse pikemalt. Kuid ilmne, et neil kordadel pole tegu mitte asja funktsionaalse külje non-licet-iga, vaid väljenduse populaarsusega või kokkusurutusega lihtsalt. Omapärane, tõsi küll, on Genetz'i seisukoht Suomi II 8 219 (Suojärve karjalamurde puhul a. 1870:) „Paitsi tavallista sijoitelmaa on monella tämän luokan sanalla toinenkin, joka ulottuu yli koko yksikön sekä monikon nominativon. Sitä käytetään kaksitavuisille *o*:lla ja *ö*:llä päättyville sanoille, 1:o semmoisille, jotka ovat sukulaisten, marjojen tai eläinten nimet, niinkuin *tädöi, moamoi*... (järgneb rida siiakuuluvaid näiteid; Mg.); 2:o monelle, jota ei voi lukea edelliseen parveen: *keloi, keroi*... y. m. Tämän sijoitelman tunnusmerkkinä on *-i*, joka liitetään sideääntiön perään, ...“ — siin tehakse kogu asjast paljas deklinatsiooniküsimus! Kuid säärane käsitusviis pole leidnud endale järeltulijaid, sest juba sama välja-ande lhk. 513 esineb asi modernimasti mõistetult Aminoff'i kirjutises[1], milline siin ta põhjapane-

[1] Küsimuses on Suomalaisen Kirjallisuuden Seura koosolekul 28. IV. 1869 peetud ettekande Kirjakielestä kadonnut johtopääte protokoll-referaat.

vuse tõttu vastavas osas täieliselt tsiteeritagu: „Jos vertaamme kirjakieltämme vanhimpain Suomen kirjoittajoiden kieleen ja vanhemmalla kannalla pysyneihin murteihin, huomaitsemme että kirjakielemme on menettänyt johtopäätteen *i*:n poiskulumisen kautta. Monella nykyisen kirjakielen *o* (ja *ö*) päätteisellä sanalla tavataan vanhoissa kirjoissa pääte *oi*, esim. Agricolan Uudessa Testamentissa *isoi, cuckoi, yökköi* [1], Ljungo Tuomaanpojan maanlaissa *enoi*. Myöskin vanhoissa sukunimissä *oi*-pääte on yleinen esim. *Keijoi, Timoi* y. m. Sama pääte *i* tavataan vieläkin muutamissa murteissa, niinkuin Wepsän kielessä, esim. *reboi, veikoi,* Suupohjassa edellisen vokaalin kanssa pitkäksi *oo*:ksi muuttuneena ja Pohjois-Savossa puoli-kuntoisena vokaalina. Mutta molemmissa viimemainituissa tulee alkuperäinen *i* selvästi näkyviin yksikön partitivissa ja illativissa; niin on *isoo* partitivissa *isoja*, illativissa Savossa *issoin* (eikä *issoon*), Suupohjassa *isoohin*. Jos näiden murretten avulla tarkemmin tarkastamme tätä *i*-päätettä, huomaamme kohta, että se merkityksensä puolesta on *inen* päätteelle (sellest kui deminutiiv-suffiksist on eelmisel leheküljel juttu; Mg.) läheisin, joka viimemainittu kenties onkin ainoasti pidennetty muoto *i*:päätteesta. Todistukseksi, että *i* todella on johtopääte ja luultavasti kielen vanhimpia, koska useimmille siihen päättyvistä sanoista ei löydy enää juurisanoja, tahdomme esille tuoda muutamia esimerkkejä. Juurisanoista *metsä, sańka, korva, paska, aro* syntyy johdannaiset: *metsoi, sankoi, korvoi* tahi *korvei, paskoi, aroi* (aro-maalle rakennetun talon ja sen isännän nimi). Himmeämpiä ovat *enoi* (kenties vartalosta *enä* = suuri, paljo, ja siis alkujaan merkitsevä vanhempaa, suurempaa sukulaista samoin kuin sanalla *äijä* löytyy merkitykset: *ukko* ja *paljon*), *isoi* (kenties heimoa *isä*-sanalle), *taloi, repoi*. *l*-päätteisiä johdannaisia ovat oikeastaan Kalevalassa tavattavat *o*-päätteiset diminutivit; niin kuuluu *seppo* Aunuksessa *seppoi,* ja Pohjois-Savossa on semmoisilla *o*-päätteisillä diminutiveillä yksikön partitivissa aina pääte *-ja,* esim. *sulho(i)* part. *sulhoja*". Aasta hiljem, Suomi II 9 258—60, võtab sama autor korduvalt sõna kõnesoleva tuletise puhul oma uurimuses Lõuna-Pohjanmaa murde üle, paiguti end sõnasõnalt korrates, paiguti aga teisendades ja täiendadeski, nii et maksab säälsetegi väljendistega ligemalt tutvuda: „*i*. Tämä vanhoissa sukunimissä (niinkuin esim. *Keijoi, Timoi*) sekä vanhemmassa kirjakielessä (esim. Agricolan Uudessa Testamen-

[1] Alamärkuses viidatakse sellele, et ka Turu murde *kuko, puuko, Miko* pro *kukk, puukk, Mikk* kuuluvad siia.

tissä: *isoi* parku Math. 2, *cuckoi* lauloi Mark. 14, *eitei* Math. 10, *kuroit* cwlewat Math. 11; Maanlain käännöksessä: *enoi, taloi*) tavattava johtopääte löytyy Etelä-Pohjanmaalla, jossa se murteessa vallitsevan äänilain mukaan sulaa edellisen vokaalin kanssa pitkäksi vokaaliksi tahi jouduttuaan kahden vokaalin väliin muuttuu *j*: ksi, esim. *taloo, isoo, enoo* (= alk. taloi j. n. e.), yks. part. *taloja, isoja, enoja.* Merkityksensä puolesta on *i* pääte *inen* (*ise*) päätteelle läheisin. Adjektivinen merkitys tavataan esim. sanoissa: *isoo* (vartalosta isä?), *noloo.* Enimmiten on kuitenkin alkuperäinen (sic!) adjektivinen merkitys muuttunut *substantiviseksi,* esim. *sankoo* (vart. sanka), *korvee* (vart. korva), *mettoo* (vart. mettä), *Aroo* (= aromaalle rakennettu talo). Substantivisista merkityksistä mainittakoon: *a) diminutivinen,* esim. *emoo, siskoo, veikkoo, mustoo* ja *peiloo* (lehmäin nimiä); *b) personallinen,* esim. *enoo* (kenties vartalosta *enä* = suuri ja siis alkujaan merkitsevä vanhempaa sukulaista), *juoppoo, juottoo* = juottovasikka". Eelmise kirjutise täsmenduseks nõnda siis siin selgelt väljendub mõte suffiksi adjektiivsuse algupärasemusest, ta deminutiivsuse sekundaarsusest. Edasi konstateeritakse et „*i* päätteen liittymällä muihin johtopäätteihin syntyvät seuraavat yhdistetyt päätteet . . .", milliste all esitatakse *kee, kkoo, kköö, koo, köö, ppoo, tee* (tüübid *lumikee* = lumikki [lehmanm.], *puukkoo* [vrd. lhk. 102], *nimikoo* = nimikko, *juoppoo, kasvatee* = kasvatti jm.) suffiksid. Teoreetiliselt kaugeleulatavaim aga ja niisugusena huvitavaim on lõppeks A. 'lisandis' säälsamas: „Lisäys. Johtopääte *i,* joka useimmin paikoin on nykyisestä kielestä kulunut, tavataan vielä Suojärven murteessa[1] ja Wepsän kielessä, esim. Wepsän *lemboi* = E. Pohj. lempoo, *veikoi* = E. P. veikkoo, *reboi* = = E. P. *repoo, maamoi, taattoi* y. m. Savon murteessa ilmaantuu myöskin sama johtopääte puoli-vokaalina ja *j*: nä, esim. *talo^{i}*, yks. part. *taloja.* Savon murre osoittaa, että myöskin Kalevalan kielen *o, ö* päätteiset diminutivit oikeastaan ovat *oi, öi* päätteisiä, esim. *sulho^{i}*, yks. part. *sulhoja, seppo^{i}*, yks. part. *seppoja.* Melkein samassa merkityksessä kuin Etelä-Pohjanmaalla tavataan *i* johtopäätteenä monessa muussakin Suomi-sukuisessa kielessä. Syrjänin kielessä löytyy diminutivinen johtopääte *öj,* jonka *j* nähtävästi vastaa Suomen *i* päätettä, esim. *vokoi* (vart: sta *vok* = veli) = (sic!) Suom. *veikkoi, mamöj* (vart: sta *mam* = *äiti*) = (sic!) Suojärven *maamoi, äjöi* (vart: sta *äj* = isä) = isänen. Edelleen tavataan *i* päätteisiä johdannaisia, joidenka merkitys on nähtävästi diminutivinen, Mord-

[1] Alamärkuses viidatakse Genetz'ile, Suomi II 8 lhk. 219.

van kielen molemmissa murteissa, esim. Mokschan *aťai* = isänen (varsisanasta *aťa* = mies, isä), *aťai* = appi, eno (varsisanasta *aťa* = ukko), *avai* = anoppi (*avā* = vaimo); Ersan *aläi* = lanko (älterer Mannesbruder), *avai* = äiti, anoppi. Adjektivisena johtopäätteenä tavataan *i* Lapin, Mokscha Mordvan ja Unkarin kielissä, esim. Lapin *gæ∂gaj* = kivinen, *vajmoj* = behjertet, Mordvan *vedi* = vesinen (vart. *ved* = vesi), *äii* = jäinen (vart. *äi* = jää), Unkarin *ég-i* = taivaallinen (vart. *ég* = taivas), *atya-i* = isällinen (vart. *atya* = isä). *i* näyttää siis olevan kielemme vanhoja johtopäätteitä, ja lienee se pantava yhteyteen monikon *i*:n kanssa". Aminoff on eelnevate lausungitega andnud oma aja kohta tähelepandava kõnesoleva tuletuslõpu käsitelu õige kaugeis, koguni sm.-ugri võrdleva keeleteaduse piirides. Siinse *i*-ainese pluuralitunnusega identifitseeriminegi näikse hilisemas kirjanduses mõnikord jalamaad saanuvat, vähemalt lähedasist printsiibest lähtudes. Ahlqvist (Auszüge aus einer neuen Grammatik der finnischen Sprache. Zweites Stück. Zusammensetzung des Nomens [ASSF 1872] 200) konstateerib sm. liitsõnatüübi (vt ülemal lhk. 224) *lehmikarja* 'Kuhherde', *leipilapio* 'Brotspaten' jm. puhul: „In allen diesen Fällen ist jedoch der Uebergang von a (ä) ganz gleich wie im Auslaute der Nominen vor dem i des Plurals. Hieraus ziehe ich den Schluss, dass in den erwähnten Fällen der Pluralstamm als Bestimmungswort gebraucht worden ist". Täiesti Aminoff'i jälgedes käib aga juba O. Grotenfelt'i väide, Suomi II 12 358: „*i* ... on syntynyt pluralin *i*:stä ... (scil. dem-tuletises, Mg.)". Esitatud A. seisukohavõttudest alates on selle tuletuslõpu deminutiivsuse käsitamisel pääjoonis üksmeel valitsemas. Omal ajal kanoniseeriva tähtsusega Ahlqvist'i SKR (1877) lhk. 18 § 33 märgib ära, et „Diminutivisiakin johtomuotoja käyttää kieli persoonannimityksiä tehdessänsä. Semmoisia ovat: *-o*-päätteellinen, esim. *iso, emo, tyttö* vart. vanh. *tyttä, neito* vart. vanh. *neita, seppo, taatto, maammo, lörppö, sokko* vart. *sokea, hölmö*, ehkä myös *juoppo* vartalosta *juopa*." Ja ibid. teisal, lhk. 55 § 104: „Diminutivimuotojen seassa huomaamme ensiksi *-o*-päätteellisen, esim. sanoissa: *veno, koto, oro, käkö*; *halko, lahko, lohko,* (haaksi-)*rikko*" (nõnda siis mitmed *o*-sõnadki siia arvatud, Mg.). Luultavasti samaa alkuperää kuin tämä johtomuoto on *-u*-päätteellinen, tavattava muutamissa sanoissa, niinkuin: *etu* vart. *esi, ketu* ja *kettu* vart. *kesi, tuutu* vart. *tuuti, harju* vart. *harja, keskus* vart. *keski, tilkku* vart. *tilka*." Uudiseks on siin *u*-sõnade (vt. ülemal § 43 lhkk. 210 ja järgmm.) kaasavõtt, huvitav on aga, et see teos oma muidu mitmes kohas võrdlevajaloolisest meetodist

hoolimata ei kasuta Aminoff'i äsjaesitatud laiemaid sugukeeltevõrdlusi, vaid (lhk. 56) piirdub paljalt Ahlqvist'i enda ülemaltsiteeritud — Wotisk grammatik teoses saavutatud — kogemuste esitamisega: „Tätä johtomuotoa käyttää Watjankin kieli, esim. sanoissa: *emo*, *lehto* 'lehtinen', *tšäko* 'käkö'."

Sama-aegselt (1877) Genetz'i poolt selles küsimuses KL 66—7 avaldatud seisukoht on mõningas suhtes originaalne, sellepärast vaadeldagu sedagi ligemalt. „*a* (*ä*) und bisweilen auch ein anderer Vokal gehen in *o* (*ö*) über vor der im Karelischen fast ganz entschwundenen Endung *j*, womit Substantiva, meistentheils Deminutiva von anderen Nomina gebildet sind; z. B. *kokko* Adler von *kotka* id., *korvo* Zuber von *korva* Ohr, *luppo* hängende Moosflechte, vergl. *luppa-korva* Langohr, *moamo* Mutter von *moama*, *mettšo* Birkhahn von *mettšä* Wald, *rebo* Fuchs, vergl. ehstnisch *rebane*, *toatto* Vater von *toatta* id., *vejkko* Bruder, vergl. das finnische (in der Gegend von Kymmene) *veikka*, *hölmö* Tölpel, vergl. Adj. *hölmäkkä*, *tüttö* Mädchen, Tochter vergl. *tüttä-re* und *tütti* id., *ämmö* Grossmutter von *ämmä* altes Weib. — *j* wird volltönig noch im Wepsischen und in Liwgi angetroffen und hat in der letzteren Mundart consonantische Natur, so dass Consonantenschwächung vor demselben eintritt, z. B. *kukoj* Hahn, *tütöj*, *lupoj*; in der Savolax-karelischen Mundart ist dasselbe zu einem schwachen *i*-Laut geschwächt, der nur vor einem Vokal als *j* hervortritt; *kukkoi*, Partit. Sing. *kukkoja*; in der südösterbottnischen Mundart ist dasselbe von einem vorhergehenden Vocal assimiliert worden, z. B. *kukkoo*, *juhlikee*. Uebrigens ist dasselbe aus der Sprache geschwunden, so dass z. B. Ahlqvist (alamärkuses viibatakse SKR-le) nur einer Deminutivendung *o*, nicht aber eines *j* oder *i* erwähnt. Gleichwohl ist *j* hier Hauptsache und *o* nur eine veränderte Form des Bindevocals, welches sich am besten dadurch beweisen lässt, dass in entsprechenden Wörtern auch andere Vocale ausser *o* vor diesem *j* vorkommen; z. B. *u* und *e* im ehstnischen *himu* für *himo*, statt *himoj*, *talu* für *talo*(*j*), *kukk kuke* für *kukko*(*j*); *e* und *i* im Finnischen z. B. die südösterbottnischen Formen *korvee* Zuber = *korvo*, *juhlikee*, *kasvatee* = den allgemein gebräuchlichen *juhlikki* für *juhlikkij*, *kasvatti* für *kasvattij*. Dass die Endung jedoch ursprünglich mit einem gutturalen Laut begonnen hat, wird zufolge des überwiegeden Gebrauchs von *o* und *u* in diesen Wörtern wahrscheinlich, und dass dieser gutturale Laut ein Consonant gewesen, scheint aus den hier vorkommenden Consonantenschwächungen (siehe die liwgischen und südösterbottnischen Beispiele) hervorzu-

gehen. Ich bin daher der Ansicht, dass dieses *j* aus *k* entstanden sein mag und halte dafür, dass diese Endung mit der Deminutivendung *(u)kka, (o)kka, (i)kka* identisch ist, von der die Deminutivendung *(u)kte, (o)kte* wahrscheinlich eine Fortbildung ist." Nagu eelpool Aminoff, nõnda ka G. peab käsiteldavat suffiksit *i*-pluuralitunnuse sugulaseks, millega neid ühiselt katsub aga oma teooriaile vastavalt tuletada *k*-st häälikmuutuse kaudu ja viimase klusiili iseloomuga seletab tema eel käiva tüvevokaali *o* (resp. *u*-, *e*-)-ks muutumise, millele omakorda annab uudislikult indoeuroopa keeleteadusest laenatud sidehäälikufunktsiooni. Kui mitte arvata seda positiivset fakti, et selles ühenduses esmakordselt, kuigi ebaõnnestunult on puudutatud ka *ei*-probleemi, siis neist G. teoretiseerimisist pole pea midagi osutund viljakaks. Ta isegi mõni aasta hiljem, nähtavasti loobudes neist, enam neid ei korda, nõnda Suomi II 14 (1880, karj. keele puhul) lhk. 179 § 50: „*o*, alkujaan (*-o-*)*i*, jolla deminutiveja johdetaan; esim. *moamo = moama* 'äiti',..." ja II 17 (1884) lhk. 140.

Mis esitatud ajaloolisist teooriaist on jäänd tänisesse *oi̯*-, *ei̯*-suffiksi mõistesse ja mis neis on osutund hiljem hüljatavaks, seda siin üksikasjaliselt vaadelda pole põhjust, see on iseenesest selgund ülemal lhkk. 204—6 nähtu põhjal, kus viimisaegsete *oi̯*-, *ei̯*-käsitlejate Setälä', Ojansuu', Kettunen'i, Wiklund'i ja eriti Rapola' (vt. Diftg. 37—86) seisukohtade alusel moodustus selle teose enda käsitus kõnesolevast suffiksist ja ta algsm. kujust.

Lõppeks ainult veel tuletatagu meelde mõne reaga kõnealuse lmsm. *oi̯*-, *ei̯*-suffiksi sm.-ugrilisuse seisukohalt käsitlemise päämomente. Aminoff'ist kui esimesest *i*-suffiksi (tema arvates pluuralitüvega identse) sm.-ugrilisena käsitlejast oli äsja juttu. Järgmisena eriti tähelepanu väärib Budenz Alakt. 241—5, kes lmsm. *oi̯*-ainestiku kõrvale (lhkk. 241—2 näiteina esitatud paljud ülemal etümologiseeritud sõnad nagu aun. *rukkoi, moamoi, sulhoi, küühköi,* sm. Lõuna-Pohjanmaa *emoo* 'mater', *enoo* 'avunculus', *mustoo* 'nigra [sc. vacca]', kkl. *eno, neito, kirjo, tyttö,* e. — näited Wiedemann'i grammatikast, lhk. 238 ülemal tsiteeritud — *mustu, pāzu, valgu* jm.) asetab (lhkk. 242—5) sama „ugri" *i*-ga tuletund vasteid mordvast *(faläj* 'älterer bruder, onkel', *täta, tätäj* 'vater', *šäkši, šäkšei* 'specht' jm.), tšeremissist *(izäj* 'frater senior, patruus' jm.), ostjaki keelest *(asi ~ asa* 'vater', *ipi* 'strix bubo' jm.), vogulist *(äki* 'onkel [älterer vaterbruder]'), votjakist *(mumi, mum* jm.) ja ungarist *(Feri* [*Ferencz*] jm.).

Modernsena maksva kokkuvõtte seisukorrast on andnud Szinnyei NyH[5] 93 ja Sprw.[1] 101—2 ning [2]86—8, mille järgi tuleb

konstateerida „sm.-ugri *-*j* või *-*i̯*“ dem-suffiks lmsm-s juhuseis nagu aun. *moą̄moi̯*, *kägöi̯*, karjlng *emoi̯*, *kukkoi̯* (sm. *kukko* < < *kukkoi̯*), muis sm.-ugri keelis mitmeti edasituletununa niikui ung. *rövid* 'kurz' (~ *röv* id.), sürj. *itšętik* 'etwas od. ziemlich klein' (~*itšęt*), tšer. *laksikä* 'kleines Tal' (~ *laksê* 'Grube, Vertiefung'), mrd. *kudiṅe* 'Häuschen' (~ *kudo* 'Haus') jm. (aga ka lmsm. *hännikkä hīrikko* — sm. *-i-kka, -i-kko!*). Pääle selle Sz. arvates sama algse dem-suffiksi alla kuulub (vt. lhkk. 221—4, 242—3 ülemal) mitmel pool sm.-ugris (ung., vog., ostj., sm. tüüp *lehmi-karja*) leiduv kuuluvusfunktsiooniline adjektiivsuffiks. Kõikide nende *i*-aineste ühine kuuluvus aastatuhandete tagusesse sm.-ugri algkeelde vist küll võiks olla teatud määrani kaheldav *i*-dem-ainese (vt. lhk. 210) tuntud rahvusvahelise, sagedasti paralleeltekkimusliku algupära tõttu. Pääle selle võivad mõningad *i̯*-sisalduslikud dem-suffiksid volga-sm. ja permi keelis (? nimelt äsjaseid Budenz'i näiteid vastav tüüp mrd. *aťaj* 'väterchen', *aťɛj* 'schwiegervater', tšer. *aβaj* 'mutter', sürj.[1] *mamöi* 'mütterchen') olla koguni tatari algupära, vt. Wiklund'i Le Monde Oriental IX 222.

Mis aga kaugemalt kui lmsm-st kõige kindlamini tulevad asetada *oi̯-*, *ęi̯*-deminutiivide ühendusse, need on lapi vastavad konsonant-*j*-lised (vt. lhk. 117) sõnad, milledest mõningad ülemal on esitatud juba oma lmsm. vastete ühenduses (lhk. 87 lp. *guovso* ~ sm. *kak[k]o*, 100 lp. *pėära* ~ sm. *perho*, lhkk. 117, 188 lp. *ānwj* ~ sm. *eno*) ja millede puhul viidatagu Wiklund'i ja Itkonen'i käsitelule tsiteeritud kohtadel ning Äimä' arutlusile Vir. 1922 16—7. Maha jäetud näikse igatahes olevat Budenz'i Bezzenberg. Beiträge IV (Ueber die verzweigung der ugrischen sprachen) 245 avaldatud seisukoht, nagu oleks see lp. *ednoi, enoi* tüüp soomest laenatud. Niiviisi algsm. *oi̯-*, *ęi̯*-suffiksile õieti ei leia orgaanilist vastavust kusagilt sm.-ugrist pääle lp. keele.

[1] Prof. Margi suulise kinnituse järgi vähemalt sürj. vastaval tüübil siiski ei ole midagi ühist tatari keeltega vaid see on sm.-ugriline.

Referat.

Die *oi̯-*, *ei̯*-deminutiva der ostseefinnischen sprachen.

I. Livisch.

In § 1 s. 1 werden die neun livischen wörter aufgeführt, die möglicherweise als ostseefi. *oi̯-*, *ei̯*-deminutiva zu betrachten sind, ibid. u. weiter § 2 wird ihre lautliche zugehörigkeit und wortbildnerische unproduktivität festgestellt und eins von ihnen (*mom̄*) etymologisch analysiert, während die anderen erst in §§ 5 u. 41 besprochen werden. Hierauf wird eine anzahl von an die ursprgl. *oi̯*-nomina sich anschliessenden personennamen (*Jāk* usw.) behandelt, die jedoch dem estnischen entlehnt sein können. § 3 s. 3 betrifft eine speziell-livische, an die stelle des *oi̯*-typus getretene, vermutlich aus dem lettischen stammende schmeichel- resp. deskriptivwortbildung (*pō̯ťša, tšibà*).

II. Estnisch.

§ 4 ss. 4—19 enthält das verzeichnis der 124 wörter, die der darstellung der estnischen *oi̯-*, *ei̯*-deminutiva zu grunde gelegt werden. In § 5 ss. 19—32 findet die etymologische analyse des eben erwähnten wortmaterials statt. Inbezug auf die hier nicht behandelten fälle wird auf s. 32 §§ 17, 21 (s. 83), 30, 41, 45 u. 48 hingewiesen. In §§ 6—19 ss. 32—43 werden die in § 4 angeführten estn. *oi̯-*, *ei̯*-fälle weiter lautlich analysiert, und zwar wird zuerst in § 6 die estn. apokope-erscheinung besprochen, infolge deren im nom. sing. das ganze suffixelement abfällt und die wortbildungsverhältnisse der betreffenden bildungen unerkennbar werden (*kuk* <, *kukk*|*oi̯*, -**ei̯* etc.). § 7 konstatiert jedoch die beibehaltung des vokalelements in einem einzeldialekt (NW-estn. stranddialekt, typus *kukke, peigu*) und in der konservativen liedersprache; § 8

erläutert die sonst gemeinestnisch im nom. sing. ihren schlussvokal beibehaltenden *oi̯-, ei̯*-fälle (typus *ād̆ù, it̆tù, kuku* pro **âd̆,*it̆, kuk̆*), und betont, dass die früheren erklärungsversuche *(kiri̯ò < *kiri̯oi̯*, beibehaltung des *-ò* von einstigem *i̯* verursacht) als misslungen zu betrachten seien, da in wirklichkeit genitive abstrahiert worden sind aus wortverbindungen (etwa *kuku laps > kuku*), die besonders vokativischem gebrauch dienten. § 9 s. 36 stellt die lautliche entwicklung der 1. *oi̯*-variante des in frage stehenden suffixes dar, so wie sie sich in allen von apokope unberührten fällen widerspiegelt, und zwar a) *-oi̯ > -o* in der älteren estnischen schriftsprache (in offenen silben, in geschlossenen dagegen gewöhnlich mit *-u* wechselnd) und später durch tradition bis zur Ahrens'schen orthographiereform, sonst in lebendigen mundarten: b) *-oi̯ > -o*, c) *-oi̯ > -o > -u > -o, -u̯, -ȯ, -o̯*, d) *-oi̯ >> -u > -o* (assimilatorisch nach einem *o* der 1. silbe, typus *kodo < kodu*), e) *-oi̯ >> >> -u > -o* (in Koddafer und Allentaken, ebenso von der qualität der vorhergehenden silbe abhängend — *käɢò* etc.), f) *-oi̯ >> -o* im südostestnischen (*agò, unò* usw.) und daneben sporadisch *-oi̯ >> -u*, g) *-oi̯ > -o > -u* auf dem ganzen übrigen gebiet des nord-, mittel- und südwestestnischen. § 10 erzählt die schicksale der 2. urfi. *ei̯*-suffixvariante im estnischen: a) *> -e̯, -õ (-ę)* in den südöstlichen mundarten (typus *tsõdzõ*, möglicherweise mit ausnahme einiger palatalisierter fälle wie *utje < *uti̯ę*) und auf der insel Kühno (*ōɒ̑*), b) *> -e̯ > -e* überall sonst im estnischen *(ańnè, ōɒè* usw.). In § 11 werden 3. die südestnischen fälle betrachtet, in denen ursprgl. *oi̯-, ei̯*-wörter als *a-, ä*-stämme erscheinen *(leĭlå, lui̯gà)*; man darf mutmassen, dass eine solche lautvertretung ein gemeinsames lautgesetz verrät. § 12 endlich behandelt die *oi̯-, ei̯*-wörter, die im estnischen als *i*-stämme auftreten (Typus *oni, kīsiɒ*) und wegen ihrer speziell kindersprachlichen natur eher als besondere *i*-deminutiva (siehe § 43 s. 206 ff.) anzusehen sind. § 13 (ss. 42—3) fasst die lautlichen merkmale der *oi̯*-wörter im estnischen zusammen und bespricht das gegenseitige verhältnis der *oi̯*- und *ei̯*-wörter, wobei zur erklärung des *-ei̯ < -oi̯* (? schon urfi. in geschlossener silbe) Ojansuu's hauptsächlich auf grund der estnischen lautverhältnisse (typus *armetu < *armei̯t̆toi̯n < *armoi̯t̆toi̯n*) aufgestellte vermutung, dass hier der silbenschluss der hauptfaktor gewesen sei, für einigermassen zutreffend erklärt wird. § 14 (ss. 43—4) gibt eine übersicht der begrifflichen kategorien, unter welche die behandelten estn. *oi̯*-resp. *ei̯*-wörter fallen (1) verwandtschaftsbezeichnungen, 2) vogelnamen, 3) namen von fischen, 4) sonstige

tiernamen, besonders deminutiva und kosenamen, 5) semasiologisch näher unklassifizierbares, 6) haustierpropria). Ein besonderer § (15, ss. 44–7) ist den 7) personennamen gewidmet: hier werden die germanisch-christlichen pendants zu dem in § 4 aufgeführten namenmaterial etymologisch analysiert, weiter wird deren häufigkeit in älteren estnischen dokumenten und sonstigen quellen besprochen und zuletzt zur charakterisierung der lebensfähigkeit des typus in den heutigen estn. mundarten eine menge von nachträgen aus den verschiedensten gegenden des estnischen sprachgebietes gegeben. Endlich wird in einem besonderen § 16 (ss. 47—8) die letzte semasiologische kategorie der estn. *oi̯*-resp. *ei̯*-deminutiva betrachtet, nämlich die sogen. deskriptivwörter, sowohl die rein urschöpferischen (typus *mol'ü*) als auch die durch partielle urschöpfung (sekundäre lautmalerei) aus konkreten normalstämmen entstandenen (typus *tüD'ü* aus *tüDrik)*, wobei manche nachträge zu dem in § 4 aufgeführten material gegeben werden.

III. Wotisch.

§ 17 (ss. 49—51) gibt das verzeichnis des materials für die wotischen *oi-*, *ei̯*-deminutiva; in § 18 (ss. 51–3) werden die angeführten fälle (37 an der zahl) etymologisch analysiert (diejenigen ausgenommen, die irgendwo an einer anderen, am ende des § angegebenen stelle schon behandelt worden sind oder erst später behandelt werden sollen). § 19 (ss. 53—5) analysiert die lautvertretung des urfi. *-oi̯* resp. *-ei̯* im wotischen: 1. *-oi̯* > a) *-o*, b) *-o* > *-u*, 2. *-ei̯* > a) *-e(-õ)*, b) > *-e* > *-e*, c) ? > *-i* (vgl. § 43 die speziellen *i*-deminutiva!), 3. *-oi̯*, *-ei̯* > > ? *-a*. § 20 (ss. 55–7) klassifiziert die unproduktiven wotischen *oi̯*- resp. *ei̯*-deminutiva begrifflich, wobei dieselben kategorien wie im estnischen (verwandtschaftsbezeichnungen usw.!) zum vorschein kommen. Dabei werden einige nachträge zu dem in § 17 aufgeführten wörterverzeichnis gegeben, besonders als dort gar nicht vorkommende semasiologische gruppen 5) haustierpropria und 6) personennamen, sowie die dort nur durch ein paar beispiele vertretene kategorie der deskriptivwörter (von den letzteren ist ein teil aus partieller [typus *poźo* aus *pęrzaz*], ein anderer aus totaler urschöpfung [typus *börö*] hervorgegangen).

IV. Finnisch.

§ 20a (irrtümlicherweise im texte als § 21 bezeichnet) ss. 58—83 führt aus den verschiedensten finnischen dialekten wortmaterial zu

den fi. *oi̯-, ei̯-*deminutiva in 267 nummern auf; im folgenden § 21 (irrtümlicherweise als § 20 bezeichnet) wird dieses material etymologisch analysiert (ss. 83—113), ausgenommen die anderswo schon behandelten oder erst später zu behandelnden (siehe §§ 41, 5, 18, 30, 37), auf s. 113 verzeichneten fälle. § 22 s. 113—4 bespricht zur allgemeinen charakterisierung der lautlichen entwicklung des *-oi̯* im fi. zu > *-o -ō, -oᵉ, -o(i), -oⁱ, -oi̯, -o̯i̯, -o* + folgende von geschwundenem *i̯* verursachte palatalisierung resp. zu *-ö, -ō, -öi̯* usw. als markanteste beispiele fi. **239.** *talo* und **248.** *tüttö,* während auf eine eingehendere behandlung der betreffenden verhältnisse in den fi. mundarten verzichtet und auf Rapola's gründliche untersuchungen (Diftg. ss. 37—44, 63 ff., 395—410) verwiesen wird. Von den fällen, in denen *-oi̯* durch *u (ü)* vertreten ist, wird ein teil durch den einfluss des *u* aus mundartlichem *uo̯, ua̯, ū* in den lautgesetzlichen (< < *o-a)* partitiven erklärt, sonst kann man die betreffenden wortformen im äussersten nordfinnisch gewöhnlich auf beeinflussung von seiten des lappischen, im südfi. von seiten des estnischen zurückführen oder (so z. b. typus *emu, päskü)* als aus *u-, ü*-haltigen suffixen abstrahiert betrachten; sogar ein besonderes *u-, ü*-haltiges deminutivsuffix gegenüber dem *oi̯*-suffix ist sehr wohl denkbar (siehe § 43), so dass man jedenfalls beim identifizieren der fi. *u ü-* und *oi̯*-wörter vorsichtiger als bisher sein sollte.

§ 23 s. 115 behandelt 1. die fälle der das *oi̯*-suffix treffenden apokope resp. des verstummens des vokals in südfi. mundarten (typus *pöll[ö], kakk* und *hill[o], kau̯n[o], kakkO),* § 24 ss. 115—6 die ursprgl. *o-* und *oi̯*-wörter, die miteinander vermengt werden, weil sie gemeinsame pluralformen haben *(o-i* ≷ *oi̯,* ebenso *oi̯-i* >> *oi̯,* ostfi. *o-loi̯* > *oloi̯* ~ *oi̯-loi̯* > *oloi̯* [dissimilatorisch]). § 25 ss. 116—22 ist den fi. mit *-oi̯, -ei̯* weitergebildeten klusilstämmen gewidmet, die vom standpunkte des im ostseefi. (resp. finnisch-ugrisch-samojedischen) angenommenen stufenwechsels aus in den westfi. mundarten lautliche unregelmässigkeiten zeigen, nämlich anstatt des typus *kukko* (offene silbe, < *kukkoi̯*): *kukon* (geschlossene silbe, < **kuk̆koi̯n*) mundartlich als *kuko : kuko(n)* resp. *kukko : kukkon,* neben *orpo* < *orpoi̯, nirkko* < **nirkkoi̯* usw. als *orvo* < **orβoi̯, nirko* < **nirk̆koi̯* erscheinen. Es werden die äusserungen Setälä's, Äimä's und die besonders ausführlichen erörterungen Wiklund's darüber referiert, die diese durch den ursprünglich konsonantischen charakter des *-i̯* zu erklärende erscheinung mit entsprechenden lappischen verhältnissen (typus *änw̄j*) zusammengestellt und dadurch bewiesen haben, dass sie

sicher urfinnisch ist: aus ursprgl. **kuk̆koi̯ : (kukkoen >) *kukkoi̯n* (Äimä) erklärt sich danach *kuko : kukon ~ kukko : kukkon* als verallgemeinerung entweder der schwachen oder der starken stufe. Jedenfalls ist eine solche silbenschliessende konsonantfunktion des *i̯*, wobei verschiedene stufenübergänge die ursprünglichen verhältnisse verhüllt haben, in den anderen ostseefi. sprachen bisher nicht überzeugend belegt (trotzdem man die hypothese einer entwicklung estn. *kullane* < **kulδai̯nen, luige : luike* < < **lui̯koi̯ : *lui̯kkoi̯en* aufgestellt hat, vgl. auch über das olonezisch-lüdische § 33 s. 166–7); die beurteilung der frage wird besonders verwickelt dadurch, dass, wie schon Wiklund konstatiert hat, manche der in frage stehenden sogenannten klusilüberdehnungsfälle ihre klusilverstärkung vielleicht nur ihrer speziellen kurznamennatur verdanken, denn es ist allgemein anerkannt, dass konsonantengemination einem worte nicht selten einen liebkosenden charakter verleiht; zum teil aber können die stufenverstärkungen aus der liebkosenden kindersprache erklärt werden, wo der stufenwechsel oft ausbleibt und später auf grund der schwachen stufe des verhältnisses *kāpo : kāpon* (pro **kāvon)* ein neues stufenwechselndes paradigma *kāppō : kāpōn* geschaffen wird.

§ 26 ss. 122—3 analysiert eingehender 2. die lautliche entwicklung des urfi. *-ei̯* zu < *-ei̯, -ei, -e* in fi. mundarten, wobei nicht etwa ein lautgesetz *-ei̯* > *-i* anerkannt wird, das bisher gewöhnlich als für das ostfinnische charakteristisch angesehen worden ist, sondern das *i* in *ei̯*-wörtern wird teils durch verallgemeinerung aus lautgesetzlichen partitivis (*appii* — danach als nom. sing. auch *appi* neben *appe*), teils durch späteren zusammenfall des plurals der *e*-(< *-ei̯*) und *i*-stämme erklärt, oder als besonderes von *ei̯* zu trennendes (siehe § 43) liebkosendes suffixelement aufgefasst. Am ende des paragraphen (infolge eines versehens auf ss. 126–7 abgedruckt) wird das von Rapola fast gänzlich geleugnete vorkommen von *ei̯-* > *e*-wörtern auch im ostfinnischen (typus *kᵘàs[e], kile)* konstatiert. § 27 ss. analysiert das fi. *oi̯-, ei̯*-material nach seinem begrifflichen inhalt, wobei die schon aus den vorher behandelten ostseefi. sprachen bekannten begriffskategorien (verwandtschaftsbezeichnungen usw.), die ihren einstigen deminutivcharakter bereits eingebüsst haben, zum vorschein kommen. Zu erwähnen ist darunter f) die kategorie der personennamen, da das zu ihr gehörende material erst hier seinen christlichen pendants etymologisch gegenübergestellt wird, und g) die sogenannten deskriptivwörter (onomatopoetica und sonstige lautsymbolische nominalbildungen). Mit § 28

ss. 127—131 schliesst die betrachtung der fi. *oi̯*-, *ei̯*-deminutiva, wobei die unmöglichkeit einer erschöpfenden darstellung der betreffenden fi. rudimente infolge der mannigfaltigkeit der fi. mundarten konstatiert wird. Zur allgemeinen charakterisierung der häufigkeit des typus werden hier noch ergänzende beispiele aus verschiedenen fi. quellen angeführt, und zwar besonders zahlreich auf ss. 128—131 aus dem gebiete der haustier- und personennamen und deskriptivwörter. Die zuletzt genannten kategorien sind die einzigen, die im fi. eine auffallende expansivität aufweisen.

V. Die karelisch-olonezisch-lüdische mundartengruppe.

§ 29 ss. 132—46 registriert die *oi̯*-fälle auf dem gebiete der karelisch-olonezisch-lüdischen mundarten, ihrer anzahl nach 176; im folgenden § 30 (ss. 146—61) werden diese fälle etymologisch behandelt (ausser den auf seite 161 besonders erwähnten, anderswohin gehörenden wörtern). Weiter werden in § 31 ss. 161—5 die in § 29 vorkommenden lautlichen entsprechungen 1. des urfi. *-oi̯* in den kar.-olon.-lüdischen mundarten betrachtet: *-oi̯* =, > *-öi̯* (in vordervokalischen stämmen), > *-o*, *-ö*, > *-o̯i̯*, *-ö̯i̯*, > *-u̯oi̯*, *-ü̯öi̯*, > *-uo̯*, *-üö̯*, > (quantitativ verändert) *-(u)òi̯*, *-uòĭ*, *-oĭ-*, > *-öi̯* (in hintervokalischen stämmen durch vorhergehende palatalisierung hervorgerufen). Insbesondere wird zur erklärung der unter dem punkt k) angeführten, durch *u* vertretenen *oi̯*-fälle (vgl. finnisch!) wiederum der partit. sing. (typus *taluo* << **taloi̯da*) herangezogen; diese fälle können aber zum teil auch zu den in § 43 behandelten besonderen, mit dem *u* (*ü*)-element gebildeten kurznamen gerechnet werden. Punkt l) behandelt schliesslich die olon.-lüdischen *oi̯*-wörter, in denen (typus *buo̯bò* neben *buo̯boi̯*) *i̯* fehlt, obgleich dort im allgemeinen *i̯* beibehalten wird. Sie sind als aus dem karelischen entlehnt zu betrachten, oder aber als durch gleichheit der pluralformen der ursprgl. *o*- und *oi̯*-wörter (*verkko : verkkoloi ~ hebo : heboлoi̯*) resp. durch proportionalanalogische einwirkung der mit *-(i̯)nen* weitergebildeten fälle (*hebò ~ heboi̯nᵉ*) entstanden anzusehen. Alles, was man in den karel.-olon.-lüdischen mundarten als auf urfi. 2. *-ei̯* zurückgehend ansehen könnte, geht in wirklichkeit offenbar auf *oi̯* zurück: es lässt sich nämlich in olon. mundarten eine eng lokale, durch vorhergehende palatalisierung verursachte regelmässige lautverschiebung *oi̯* > *ei̯* einigermassen wahrscheinlich machen (**mustio̯i̯* > **muśtoi̯* > *mustei*); oder aber das eindringen der *ei̯*-(< *-ei̯* < *-oi̯*, siehe weiter)-wörter ist aus dem nordwepsischen zu erklären, während im karelischen die scheinbaren *-ei̯* > *-e*-fälle als

aus dem finnischen entlehnte wörter (*appe*) oder als aus dem russischen stammende personennamenvokative (*Markke*) erklärt werden können. Dagegen ist die gewöhnlich als (ostfi.-)karelisch angesehene vertretung *-ei̯ >> -i* vom standpunkte der *oi̯*-deminutiva kaum zu akzeptieren, denn die betreffenden wörter (typus *ńeiďi, veikki*) tragen fast ausschliesslich einen so ausgeprägt liebkosenden charakter, dass sie mit dem dazu geeigneten speziellen *i*-element (siehe § 43) gebildet scheinen. § 32 ss. 165—6 bespricht die olon.-lüdischen *oi̯*-wörter, in deren casus obliqui zum teil ein *a-, ä*-stämmiges paradigma (typus *buo̯b|o, -on, -oo̯ < *-aδa, -oloi̯n*) zu tage tritt, § 33 wiederum behandelt die verkürzung der klusilgeminaten (*kk, tt, pp > k, t, p*) und affrikaten (*ťťš, ttš*) im stamme der *oi̯*-wörter (typus *pikoi̯, tütöi̯, meťšoi̯*). Die letztere erscheinung kann kaum mit den früher (§ 25) betrachteten westfi.-lappischen stammfragen (urfi. konsonantische qualität des *i̯*) in zusammenhang stehen, weil die stammesschwächung hier wegen ihres begrenzteren umfanges (sie betrifft, wie eben gesagt, nur *kk, tt, pp, ťťš, ttš*!) nicht mit der urfi. schwachen stufe der geschlossenen silben ganz identisch sein kann und sich eher an die aus dem nord- und mittelwepsischen bekannten, leider wenig erforschten sekundären geminatenverkürzungen anschliesst. In § 34 ss. 167—9 werden die semasiologischen kategorien durchmustert, unter welche sich die unproduktiv gewordenen *oi̯*-wörter im kar.-olon.-lüdischen einordnen lassen, die dabei ihren deminutiven charakter meistens verloren haben. Wie zu erwarten, fällt der deminutive begriffsinhalt fast ausschliesslich bei g) haustier- und h) personennamen (die erst jetzt mit ihren etymologischen pendants, meist russischen ursprungs, verglichen werden) und i) deskriptivnominibus in die augen. § 35 führt zur vervollständigung des in § 29 gegebenen materials alles aus den durchmusterten quellen notierte an, wobei besonders eine menge von haustier- und personennamen und deskriptivwörtern zn beachten ist, so dass man die letzteren semasiologischen kategorien als die einzigen betrachten kann, die sich in den (kar.)-olon.-lüdischen mundarten zu verbreiten vermögen, — wenn man nicht die volkspoesie in betracht zieht, wo die *oi̯*-wörter (z. b. in Ingermanland nach Porkka's äusserung) „ungemein häufig" sind.

VI. Wepsisch.

§ 36 ss. 173—6 führt das aus 57 nummern bestehende wepsische *oi̯*-wortmaterial auf, im folgenden § 37 ss. 176—80 wird es etymologisch analysiert (ausser den am ende des § besonders

erwähnten, anderswo behandelten oder später zu behandelnden fällen). § 38 ss. 180—2 enthält die lautliche analyse des urfi. *-oį* auf dem wepsischen gebiet; es hat sich nämlich *-oį* erhalten oder es wird zu > *-eį, -i̯į,* > *(eį, -i̯į* > *)* *-eį, -i̯į,* > *òi, -ō,* > *-öį, -ō, -ǭ,* > (*?-u̯oį* lüdisch > weps.) *-u̯į*, wobei besonders der unter dem punkt e) behandelte übergang der *oį*-wörter in die kategorie der *o-* resp. *ö*-wörter (siehe weiter punkt g) zu beachten ist; diese erscheinung erklärt sich durch die einwirkung der *-inen*-deminutiva (Kettunen's erklärung: nach dem verhältnis *kandõńe* : *kand*, gen. sing. *kandon,* ist *hebõńe* : *hebo* pro **hebõ* geschaffen worden). Punkt f) gibt einen *oį* > *u*-fall (*potsud*), der aber auch zu den speziell *u-* (*ü*)-elementigen deminutiven (siehe § 43) gehören kann. Der gewöhnlich auf das urfi. *ęį* durch eine lautentwicklung *ęį* > *i* zurückgeführte typus *kuk : kukid* (vgl. oben über das ostfi.-karelische!) wird als mit einem besonderen affektiv-deminutiven *i*-element (siehe § 43) gebildet erklärt. § 39 ss. 182—3 systematisiert die in § 36 aufgeführten wepsischen *oį*-wörter nach den bekannten bedeutungskategorien (verwandtschaftsbezeichnungen usw.); § 40 ss. 183—6 bietet aus allen zur verfügung stehenden wepsischen quellen nachträge dazu, deren liste den anspruch macht erschöpfend zu sein, indem besonders zu beachten sind die im weps. wörterverzeichnis des § 36 ganz fehlenden, hier jedoch reichlich vorkommenden kategorien der e) haustier- und f) personennamen (ss. 183—4), während es mit *oį* gebildete g) deskriptivwörter im wepsischen nur ganz einzelne gibt, was, ebenso wie dieselbe erscheinung im livischen und wotischen, auf dem jede eigenart dieser sprachen erstickenden fremden einfluss beruhen kann. Die *oį*-wörter sind im wepsischen gewissermassen interjektional geworden, da sie besonders häufig vokativisch gebraucht werden, wodurch auch die auffallende beliebtheit der *oį*-personennamen und zum teil auch der tiernamen zu erklären ist.

VII. Übersichten, zusammenfassungen, resultate.

§ 41 s. 187 enthält eine zusammenfassende behandlung der frage über die produktivität des *oį-, ęį*-suffixes in den ostseefinnischen sprachen und gibt zum beweise der urfinnischen provenienz des suffixes eine lange liste (ss. 187—97) entsprechender, im ostseefi. besonders weit verbreiteter, mehr oder weniger sicherer, bisher oben etymologisch nicht behandelter bildungen, zu denen das material in den obigen verzeichnissen zusammengetragen worden ist.

§ 42 behandelt zuerst (ss. 197—200) die *oį-, ęį*-primärbildung von zweisilbigen vokalstämmen (typus *koto* < **kot[a]oį*) mit

schwund des stammvokals und von mehrsilbigen stämmen, bei denen die dritte (und jede möglicherweise weiter folgende) silbe weggelassen worden ist infolge der proportionalanalogischen einwirkung jener wörter, welche von zweisilbigen stämmen abgeleitet sind (**sis[arę]-oi̯* pro **sisar(ę)-oi̯* nach primärbildnerischem **väst[ä]-oi̯* anstatt **västä-r[ä]-oi̯*), da die primärbildung bei den *oi̯*-wörtern bevorzugt worden zu sein scheint. Die darstellung verzichtet auf eine erschöpfende behandlung der *oi̯*-, *ei̯*-haltigen sekundärbildungen, ss. 200—2 wird jedoch das für diese frage wesentliche aus dem vorhergehenden zusammengefasst (man beachte besonders die sekundärsuffixe *-moi̯*, *-kk|oi̯* u. *-ei̯*, *-i̯oi̯*, *-k-oi̯* [möglicherweise mit russischem *k*-element], *-tsoi̯*, *-šoi̯*). Neben direkter bildung mit *oi̯*, *ei̯* kann man (s. 202—3) von einem späteren analogischen (mit * bezeichneten) übergang einzelner wörter in die *oi̯*-, *ei̯*-kategorie sprechen (nachdem das suffix unproduktiv geworden ist), wobei besonders die sogenannten deminutivierten späteren lehnwörter (typus fi. *kalpe[i̯]*, darunter viele personennamen), weiter die sogen. deskriptivnomina meist späteren ursprungs (typus fi. *eso* pro **eto*, vom nominativus *esi* ausgegangen anstatt vom stamme *ete-*) und die *o-*, *i*-suffixigen verbalabstracta *(kasvate[i]*, *itkõ* < **itkoi̯*) zu beachten sind. Auf ss. 203—4 werden die in der obigen darstellung erwähnten erweiterungen des *oi̯*-suffixes **-oi̯-nęn*, *-*ei̯-nęn* (typus fi. *läpönen*), *-*oi̯-kkai̯nęn* etc. (typus estn. *pääsukene*), *-*oi̯-hut* (olon.-wepsischer typus *mi̯eloi̯hut*, *pai̯mõhut)* zusammenfassend behandelt.

§ 43 (ss. 204—6) fasst das urfi. wesen unseres suffixpaares zusammen: ursprünglich lautete es *-oi̯*, woneben schon im (spät-)urfi. eine variante *-ei̯*, durch lautgesetzliche entwicklung *-oi̯* > *-ei̯* im südwestlichen zweige (liv.-estn.-wot.-westfi.) der ostseefi. sprachen entstand (? in geschlossener silbe — so nach Ojansuu's anschauung). Man analysiert dieses *oi̯* (so zuletzt auch Rapola) noch weiter als in *a*-stämmen durch zusammenschliessen des auslautenden *a* + des finnisch-ugr. suffixes *i* (*a* - *i* >> *oi̯*) entstanden, es muss sich aber schon im urfi. auf alle möglichen stämme erstreckt haben. Daneben wird im weiteren (ss. 206—10) das vorhandensein eines ostseefi. späteren, speziell affektiven *i*-suffixes postuliert und diese hypothese durch hinweise auf die verschiedensten mundarten der hieher gehörigen sprachen gestützt, wodurch die damit gebildeten deminutiva, obgleich man sie gewöhnlich aus *ei̯* > *i* zu erklären pflegt, von den (*oi̯*- >) *ei̯*-bildungen ganz isoliert werden. Schon der meistens recht junge ursprung der

i-bildungen spricht zugunsten dieser auffassung. Zur bekräftigung der hier aufgestellten behauptung werden s. 210 weiter auch Jespersen's äusserungen über die psychologische berechtigung jenes internationalen deminutivelements zitiert. Auf ss. 210—15 wird ebenso versucht, durch beibringung eines reichlichen beweismaterials die existenz eines selbständigen ostseefi. affektiven *u-(ü-)*haltigen deminutivelements festzustellen, das von *oi̯* zu trennen sei und nicht ohne weiteres mit hilfe der annahme einer lautgesetzlichen entwicklung *-oi̯ > -u (-ü)* mit *oi̯* identifiziert werden könne. Ausser diesen zwei fällen vermeintlicher *oi̯-, ei̯*-bildungen sind von den echten *oi̯-, ei̯*-derivaten möglichst zu trennen noch einige (s. 215—6) aus *a*-stämmigen pluralia tantum zu *oi̯*-stämmen gewordene fälle (typus fi. *lavo ~ lava,* estn. *aiu ~ aita*).

§ 44 ss. 216—20 betrachtet die rolle der für das urfi. postulierten vokalharmonie in betreff der *oi̯*-deminutiva: in vordervokalischen stämmen tritt die palatalisierung des suffixes *-oi̯ > -öi̯* (typus fi. *tüttö[i] < *tüttoi̯*) ein in den westfi. sprachen ausser dem livischen, estnischen (hier jedoch möglicherweise *-oi̯ >> -ü > -i* wie *hüp* gen. *hübi,* vgl. auch karitivadjektiva wie *väeti << *väγeťtoi̯n*) und wotischen. Das auftreten der sogenannten vokalharmonie, wonach, von einer vordervokalischen (*ä, ü, ö, e̯, i̯* enthaltenden) ersten stammsilbe abhängend, auch alle folgenden silben nur vordervokale enthalten dürfen resp. nach einer hintervokalischen stammsilbe nur die betreffenden hintervokale auftreten können, hält man vom heutigen standpunkt der wissenschaft aus gewöhnlich für etwas, das schon in der fi.-ugrischen ursprache gegolten hat (Donner, Budenz, Setälä usw.), seltener (Szinnyei, Kettunen) glaubt man, die vokalharmonie sei erst in einzelnen fi.-ugrischen sprachen (voneinander unabhängig) durch spätere palatalattraktion der ursprünglich alleinberechtigten hintervokale entstanden. Seit den neunziger jahren des XIX. jahrhunderts hat die theorie der vokalharmonie eine beschränkung erfahren: indem man offenbar hauptsächlich von den wotischen verhältnissen (typus *mäŋko* pro *mänťšö),* zum teil auch von den karelisch-finnisch-estnischen *i̯-, e̯*-haltigen vordersilben als dem urfi. zustande ausgeht, wird nicht mehr (neben *ä, ü*) auch *ö* weiter im wortinnern als urfi. anerkannt, sondern man hält es dort, wo es vorkommt, für einzelsprachlich entstanden. Was die *oi̯*-deminutiva betrifft, so ergeben die beiden einander gegenüberstehenden ansichten über die vokalharmonie ein und dasselbe resultat: dieses suffix stammt von einem urfi. *oi̯,* das einzelsprach-

lich > *-ö(i̯)* geworden ist. Unmöglich ist es, auf grund eines so spärlichen materials, wie es die *oi̯*-deminutiva darbieten, die eine oder die andere von den beiden konkurrierenden ansichten vorzuziehen. Der die vokalharmonie bejahende standpunkt wäre nach des verfassers meinung logischer, mehr vertrauen einflössend, ja sogar direkt vorzuziehen, wenn er auch die urfi. *ö*-harmonie anerkennen würde. Das jetzige fehlen der spuren des *ö* könnte wohl überall durch verallgemeinerung der hintervokalischen (nach **kāk|oi̯* auch **käk|oi̯* pro **käköi̯*) suffixe erklärt werden, denn gerade *ö* und *o* sind diejenigen laute in der ostseefi. vokalreihe, die weiter im wortinnern fast ausschliesslich nur suffixbildend auftreten. — Im zusammenhange mit der vokalharmonie werden auch die seltenen fälle im ostseefi. besprochen, in denen im geraden gegensatze zum obigen das hintervokalische suffix den stammvokal regressiv velarisiert hat (typus estn. *onu* < **ẹnoi̯* < **enoi̯*, **pörro** *[= põrò]* < **peroi̯* < **peroi̯*).

§ 45 behandelt die funktionen des *oi̯*- resp. *ẹi̯*-suffixes; es wird hier zuerst (ss. 220—1) die allgemein anerkannte deminutivbedeutung festgestellt. Daneben schreibt man aber demselben suffixpaar gewöhnlich eine (schon aus der fi.-ugrischen ursprache stammende) funktion der adjektivbildung zu. Das adjektivische *(o)i̯* tritt noch am deutlichsten hervor in zusammensetzungen vom typus *avojalka* 'barfuss' < *avoi̯-*, und aus solchen zusammensetzungen sollen durch elliptische weglassung des zweiten teils die adjektivischen *oi̯*-wörter (mit der bedeutung 'zu jemandem od. etwas gehörend, etwas habend, mit etwas versehen') entstanden sein. Eine grosse anzahl von den ss. 221—2 angeführten fällen, die in dem vorliegenden werk zu den deminutivwörtern gezählt worden sind, können zu solchen adjektiven gehören (z. b. estn. *silm, u* 'neunauge' < **silmoi̯-kala* 'mit augen versehener fisch'). Aber ebenso könnten sie sich durch bedeutungswandel als *oi̯*-deminutiva erklären lassen (**silmoi̯* 'kleines auge' > 'mit kleinen augen versehener fisch' — pars pro toto, usw.). Die *(o)i̯*-haltigen zusammensetzungen weichen auch lautlich von den betreffenden adjektiven ab, indem sie sich nach dem *i*-plural richten *(huuhtikuu, silmivesi,* ~ plur. *huuh|tia, -dilla* usw.), während bei den *oi̯*-deminutiven dies nicht zu beobachten ist (siehe s. 223). Ausserdem sind die zusammensetzungen ganz sicher nur aus (hauptsächlich ost-)fi. mundarten und aus dem karelischen belegt, und man hat zudem noch gar nicht überzeugend bewiesen, dass es sich hier nicht um eine blosse zusammensetzung mit einem pluralstamme handelt, wie

dies frühere forscher (seit Ahlqvist) behauptet haben und wozu z. b. die deutsche sprache eine gute parallele (typus *hühnerbrüh,* s. 224) liefert. — Dasselbe deminutive *oi̯*-element tritt endlich auch adverbiabildend auf, nämlich in den sogenannten reduplikativen versicherungspartikeln (s. 225) vom typus *hi̯ćšòi̯ hi̯enońi, ap(p)o alasti,* wie dies wenigstens für das olonezische feststeht.

§ 46 ss. 225—7 stellt die begrifflichen gruppen zusammen, unter welche die unproduktiv gewordenen *oi̯*-deminutiva der ostseefi. sprachen sich einordnen lassen, und zwar 1) verwandtschaftsbezeichnungen u. dgl., 2) (appellative) tiernamen, 3) vogelnamen, 4) nomina propria der haustiere, 5) personennamen, 6) lautmetaphorische deskriptivwörter (weniger verbreitet), 7) namen von fischen, 8) beeren-, pilz- u. sonstige pflanzennamen, woran sich weiter noch (weniger zahlreich vertreten) verschiedenes das haus und seine umgebung, haus- und arbeits-geräte, kleidung, nahrung, körperteile, glauben, naturerscheinungen u. dgl. bezeichnendes wortmaterial anschliesst. In einigen fällen, wo ein *oi̯*-wort lautlich unerkennbar geworden (z. b. mit *o*-wörtern vermengt) ist, kann die deminutive begriffskategorie sogar für die feststellung des charakters des betreffenden wortes als ursprüngliches *oi̯*-deminutivum von wichtigkeit sein.

Von den mit dem *oi̯*- resp. *ęi̯*-deminutivsuffix gebildeten wortkategorien sind die personennamen und die deskriptivnomina (lautmetaphorischen nominalbildungen) einer besonderen zusammenfassenden behandlung wert, und diese folgt in §§ 47 u. 48. § 47 referiert kurz einerseits die resultate der forschungen von Forsman (-Koskimies) und Ojansuu auf dem gebiete der urfi. genuinen *oi̯-(ęi̯-)*suffixigen personennamen und stellt dann einige, freilich oft durch spätere vermengung mit christlichen namen unkenntlich gewordene, reste des betreffenden namenschatzes fest. Gerade dieses einstige vorhandensein eines reichen genuinen materials kann zur ursache der im ostseefi. (wie es sich erwiesen hat) allgemein üblichen deminutivierung der späteren christlichen personennamen geworden sein. Doch würde ein endgültiges urteil in dieser namenfrage voreilig sein, ehe die schon von Forsman, besonders aber von Saxén und anderen finnländisch-schwedischen forschern angedeuteten älteren (namentlich vorchristlichen) lehnelemente im namenschatz der ostseefinnen festgestellt sind.

§ 48 (ss. 233—7) fasst die mit *oi̯* resp. *ęi̯* gebildeten sogen. deskriptivnomina in den ostseefi. sprachen zu-

sammen; dabei wird (s. 234) mit hilfe einer reihe von vergleichungen festgestellt, dass eine grosse menge von den oben angeführten wörtern in mehr als einer ostseefi. sprache vorkommt, was nicht auf zufälliger paralleler entwicklung beruhen kann, sondern deutlich auf das vorhandensein einer schon urfinnischen entsprechenden wortgattung hinweist, die zur basis der späteren, bis auf die gegenwart der ostseefi. sprachen herabreichenden neuschöpfungen geworden ist. Auf ss. 235—7 wird auf die beliebtheit der *oi̯*-suffixigen reduplikativbildungen im ostseefi. aufmerksam gemacht, eine erscheinung, deren fortdauer man dort noch heute beobachten kann (typus estn. *pup̄* aus *puder* 'brei', fi. *lilli* aus *liha* 'fleisch' kindersprachlich) und deren wurzeln ohne zweifel in das urfi. (wenn nicht gar in die fi.-ugrische grundsprache) zurückreichen. Auf s. 237 wird die frage der schon oben (s. 47) berührten partiellen urschöpfung (resp. nach Jespersen's terminologie „sekundären lautsymbolik") behandelt, die in der freieren, „malenden" behandlung der wortstämme besteht (etwa *küppö* aus *kürpä)*, im gegensatz zu der oben behandelten totalen urschöpfung (= reine deskriptivwörter).

§ 49 (ss. 237—46) referiert zuerst (ss. 237—40) die bisherige deskriptivgrammatikalische behandlung (charakterisierung der häufigkeit des typus usw.) des in frage stehenden *oi̯*- resp. *ei̯*-suffixes in den ostseefi. schriftsprachen (estn. und fi.), dann die interessantesten momente aus dem entwicklungsgang der wissenschaftlichen einschätzung und auffassung des suffixes (besonders eingehend Aminoff's bahnbrechende ansichten), und zuletzt die resultate, zu denen man zur zeit über den ursprünglichen lautlichen bestand des suffixes im urfi. (als erweiterung aus *[a-]i* — urfi. *oi̯* ~ *ei̯*, vgl. ss. 204—6) gelangt ist und die seine nächste lautliche entsprechung in der fi.-ugrischen grundsprache (fi.-ugr. *-i* nach der meinung von Aminoff, Budenz, Szinnyei, Wiklund) klargestellt haben. Von den übrigen fi.-ugr. sprachen besitzt nur das lappische etwas dem ostseefi. *oi̯*- resp. *ei̯*-typus (*ănw̄j* s. 246) genau entsprechendes.

Sõnaregister. Wortregister.

[Sisaldab *o̯i̯-* resp. *e̯i̯*-uurimusele olulise teoses esineva lmsm. sõnavara; üksikuist paralleelseist sõnateisendeist esitab ainult mõne edustavama. *b-, d-, g*-alulisi sõnu vt. *k- t-, p-* all. Esmasilbi *o-*~*ö*-vaheldusliikud sõnad tavalisimalt ainult ühekordselt mainitud, kas *-o-* või *-ö-* all].

aade, ääde, äďi e. 35
Aad|o, -u, -õ e. 4, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 44, 45, 227
Aak(k)|oi, -u sm. 212, 231, 232
ā́ńť'ša lv. 3
Aapo sm. 58, 120, 125, 127
Aapro sm. 58
Aaro sm. 58, 125
Aat|u, -o sm. 58, 125, 212
Abro̯i̯ karj. 132, 161, 168
Age(valke) e. 229
Ago̯i̯ karj. 132, 161, 168, 227, 229
ag|u, -o e. 5, 19, 20, 38, 39, 40, 44, 198
ahm|o, -u sm. 58, 113, 123, 131, 146, 212
ahm|o̯i̯, -o karj. 132, 146, 161, 162, 167
Ahoo sm. 231
Ahro sm. 230
à̯i̯bò̯i̯ karj. 225
Ă̄iko sm. 230
aimo(o) sm. 58, 83, 124, 198, 230
aine e. 51
aino sm., karj. 51, e. aino 51
a̯i̯nohut karj. 204
ainõ vadj. 49, 51, 54, 198
Airo sm. 230
ait|o-, -oi- sm. 223, 224
Ako e. 229
Ako sm. 20, 231
Ale, Aľe sm. 129
aľlù e. 46
aľò e. 46
Alpo sm. 231
alᵃppē sm. 129
Alppu sm. 212
ańDù, ant|o, -u e. 4, 34, 44, 45, 207
Ani sm. 207
Ann|, -e, -a, -ẽ, -o, -i e. 4, 32, 33, 34, 35, 39, 40, 41, 44, 58, 129, 207, 225
Ann|e, -i sm. 125, 129, 208
Ańńi karj. 132, 165, 206
Annikii sm. 130
Ańńo̯i̯, Ańo̯i̯ karj. 129, 132, 161, 168
annō veps. 184, 228
Ańo̯i̯hut karj. 204
anop veps. 83
anopp|e, -i karj. 83
anoppi sm. 58, 83, 123, 206
An(t)s, -u e. 2, 4, 32, 34, 38, 39, 44, 231
Ansu sm. 212
Anťso sm. 58, 125
anttu, Anttu sm. 212
An|u, -o, -e, -õ e. 4, 37, 38, 40, 225, 228

Anu, Annu sm. 212
Ańu kar. 214
ap(p)o sm. 225
ap̄, ap veps. 83
appe karj. 83, 165
app|i, -e sm. 58, 83, 122, 123, 206
A(a)pro sm. 125
arju e. 34
arm, -u, -o e. 5, 32, 34, 36, 37 38, 42, 44, 187, 207
arm lv. 1, 2, 187
Aŕmi e. 207
armo vadj. 161, karj. 132, 168, 187, 199
arm|o, -oi sm. 58, 113, 124, 187, 230
armoine karj. 203
armotoi̯ karj. 132, 204
aro e. 39
ar|oi, -o, Aroo sm. 241, 242
arpo sm. 231
Arťťu karj. 214
arv|oi, -ō, -ei sm. 124, 232
Asko sm. 230
Azo lv. 231
Ašši karj. 209
asto sm. 129
Atzo sm. 231
Atso e. 231
Atte sm. 129
Au̯htoi̯ karj. 171
aukko sm. 200
aune sm. 122
Auvo sm. 230, 232
av|oi, -ō, -o sm. 58, 83, 84, 221

edenöi karj. 133, 147, 167, 200
eďinō veps. 147, 173, 180, 181
edoi̯ karj. 133, 147, 168
Edro e. 232
eDù e. 46
Er|o, -u sm. 59, 125, 212
Eesik e. 147
ēśù e. 47
Ētu sm. 212
eho- sm. 127
ei̯Dì e. 41, 206
eikko vadj. 84
ei̯ru e. 39
ei̯|ì, -ťtè, äi̯ì e. 18, 19, 33, 41, 43, 112, 227
eitei sm. 242
ell|, -u e. 5, 32, 34, 35, 38, 39, 44, 228
Elli sm. 207
Ellu sm. 212
emi sm. 187, karj. 209
emm|, -e, -i 5, 19, 24, 33, 34, 41, 43, 45, 188, 206, 225, 228
emo vadj. 49, 53, 54, 55, 187, 244
em|o, -oi, -ō, -u sm. 59, 113, 114, 123, 187, 188, 211, 239, 242, 243, 245
em|o, -oi karj. 198, 246
Emu[mägi] e. 19, 188
en̯ďžikki karj. 165
endžoi, enzoi, eńžoi̯ karj. 133, 147, 168, 201, 203
eni- vadj. 224
Enn, -u, Henno e. 5, 32, 39, 44, 51, 225
enne vadj. 49, 51, 55
enò e. 37
eno, ono vadj. 53
en|o, -oi, -ō sm. 59, 113, 123, 188, 241, 242, 245, 246
en|o, -oi karj. 133, 161, 162, 168, 188
Ensikki sm. 147
Ermo sm. 239
Esko sm. 46, 59, 125, 129
ešku e. 46

esmu e. 238
Eso sm. 128, 203
essi sm. 207, 208
ešťȍi̯ karj. 172
etu sm. 243

Faďi karj. 209
feďu vadj. 211, veps. 214
feko vadj. 56
fešei̯- veps. 184, 201
feťo, feťi̯o vadj. 56
Fetu sm. 212
fiku sm. 212
flökö sm. 130

hagu, agu e. 19, 20
hahkō veps. 181, 183
haik e. 147
hai̯kko, hai̯koi̯ karj. 84, 133, 147, 163, 166, 168, 203
hai̯ppu sm. 212
halko sm. 243
haĺĺ e. 84
Halli sm. 206
hall|o, -ō sm. 84, 89, 124, 222
Hallu sm. 212
halō veps. 181
Hamaro sm. 232
hampi sm. 208
hamu sm. 213
Hanto, Hanno e. 45
hanttu sm. 213
Harj|o, -u e. 5, 20, 37, 44, 221
Harjoi sm. 232
harju sm. 243
Harloi̯ karj. 171
Harm, Harmi e. 206, 207
Harmi sm. 206
harm|o, -u sm. 59, 84, 114, 124, 211
haŕm|oi̯, -i, -o, -u karj. 133, 161, 165, 168, 198, 206, 208, 213
Haŕo- e. 38
hau̯h|ō, -o sm. 59, 125, 233, 235
-haukko sm. 59, 84, 124, 127
hau̯ppo sm. 235
hau̯rō veps. 173, 176, 183, 184
hebo veps. 173, 179, 181, 182, 188
heb|oi, -o karj. 133, 134, 161, 162, 163, 164, 167, 188, 203
hêvikke karjlng. 201
heik(k)|o, -oo, -u sm. 59, 84, 124, 212, 221
Heikku sm. 212
hei̯li sm. 208
Hell e. 225
hellu sm. 213
Helo sm. 230
Help|e, -ee, Hilpo sm. 59, 84, 124, 126
Hemmi sm. 207
hemppu sm. 212
Hen, Inn e. 45, 46
Hente sm. 129
Hento, Hinto e. 34, 36, 45
hento sm. 22
hepo sm. 59, 60, 113, 123, 139, 188
heppȍ e. 47
Hermo, Hemmo sm. 129
Herm|oi̯, -o̯i̯ karj. 134, 162, 164, 168, 227
Herroi sm. 232
Hese sm. 129
Hessu sm. 212
Hetti karj. 209
hetto karj. 171
Hetu sm. 212
hidza e. 21
hieno sm. 22, 112
hietto sm. 118
hīi̯i̯om karj. 85, 134, 161, 163, 168
hiili sm., karj. 148

Hiilo sm. 60, 113, 124, 147
hīloi̯, hīлoi̯ karj. 134, 147, 198, 222
hiiri sm. 84
hiir|o, -oo sm. 60, 84, 198, 221
(h)iir|o, -u, hiir e. 6, 33, 34, 35, 38, 39, 84, 221, 225
hiitto, hitto sm. 60, 85, 118, 119, 124, 198, 221
hiĺ veps. 148
hilkk|o, -u, -a sm. 85
hilʲkō sm. 60, 124
hiл̄ veps. 85
hillo sm. 60, 85, 115, 124, 161
hill|o, -oi, hilлoi̯, hiлл|o, ʷòi̯ karj. 85, 134, 162, 163, 164, 168
hiллoi̯hut karj. 204
Hilpo, Helpee sm. 59, 200, 221
Himoi sm. 230
himu e. 244
Hinto, hiñnò e. 38, 45 (vt. *Hento*)
Hinttu sm. 212
Hippo karj. 171
hippu karj. 214
hirv e. 85, 86
hirvo sm. 60, 85, 124
Hisko sm. 129
hi̯ťšòi̯ karj. 225
hitto vadj. 85, sm. vt. *hiitto*
hiötfei karj. 164
(h)ob|u, -o e. 36, 37, 39, 43, 188, 203, 225, 226
hohko sm. 60, 125, 233
hoile, -o sm. 6, 125
hoi̯ò e. 48
hokki karj. 208
hollo sm. 130
hol|o -e sm. 60, 125, 126, 233
holō veps. 173, 176, 183
hond veps. 22
hong veps. 148
hoŋgoi̯ karj. 134, 148, 168, 170, 226
Honko sm. 232
hono, hönö sm. 130
hopso, höps|ö, -ō̈ sm. 61, 125, 130
hotko sm. 130
hotti sm. 207
hoťťi karj. 208
huahk|oi̯, -ǫi̯ karj. 133, 147, 168, 172, 222
hu(u)hti- sm., karj. 223, 224
hunnu sm. 213
huno sm. 127, 199
-huńoi̯ karj. 172
Huǫhpoi̯ karj. 171
huono sm. 22
hurmu sm. 212
hurtti sm. 207
husso karj. 235
huťsu sm. 212
huuppoo, hüüpp|ö, -ō̈, sm. 60, 85, 123, 135, 235
häblä veps. 35
häďy karj. 213
näijy sm. 31
häi̯vpü karj. 214
häkk|ö, -i karj. 134, 165, 167, 201, 206
hälli karj. 209
hämö sm. 32
hämö- vadj. 183
händǫ̈ veps. 173, 176, 182, 222
häńťťi karj. 208
häpei veps. 183
härky sm. 212
härmä sm. 32
härpöi̯ karj. 172
höbö karj. 172
höhlö sm. 60, 125, 233
hökki karj. 209
höll|ö, -öö, hölö sm. 60, 125, 148

höllöi̯ karj. 148, 168, 233
hölmö sm. 60, 86, 243
hölm|ö, -öi̯ karj. 134, 161, 162, 168, 215, 216, 233, 244
hölö vt. *höllö*
hömppö sm. 130
hömö sm. 32
hönttö sm. 61, 125
höplö, -ō, -ü sm. 61, 114, 125, 211
höpšü karj. 213
hörtö sm. 130
hössö, husso sm. 61, 125, 130, 235
hösö sm. 130
höfti karj. 209
höüd|öi, -öi̯ (I ja II) karj. 134, 148, 162, 167, 168
höi̯nö karj. 134, 148, 168
hübö veps. 86, 216, 173, 181, 182
hüdzi e. 21
hüngẹi̯, h'üńgẹi̯ veps. 173, 176, 177, 180, 182, 201
hüübie karj. 85
hüümis-, hümiẹš- karj. 85
hüp e. 85, 217

ibiz lv. 203
iẹ̀ɒi e. 207
Iedu e. 46
Ign|oi̯, -u karj. 171, 214
igōhudẹks veps. 204
Ihamoi sm. 230
ihmeno sm. 239
īl̓ẹdža lv. 3
Iiri- e. 41, 206
(h)iiro, îr, īrù e. 32, 38, 39, 44
īrva lv. 85
Iisso sm. 129
Iistoo sm. 129
Iisu sm. 212
Iivo sm. 61, 125, 239
Ikoi sm. 230
il̄ e. 32, 225
ille e. 86
illo sm. 61, 86, 124, 221
il̆lù e. 6, 34
Ilmar|oi, -o sm. 230
Ilm|oi, -o sm. 128, 230
Il|oi, -o, sm. 230, 231
Ilpo sm. 231
Ilppo sm. 232
ime e. 19
inahmoi̯ karj. 134, 161, 168
iṅɒu e. 46
inehmo sm. 61, 113, 124
ińehmō veps. 173, 177, 181, 183, 200
Inn e. vt. *Hen*
Ińńi karj. 209
i̯pkak̄, üpkaka lv. 1, 2
Ippo sm. 61, 125
Irmi e. 207
Iro sm. 229
Iroi̯ karj. 134, 164, 168
ir|ō, -ẹi̯, -i̯i̯ veps. 184
Iru- e. 229
irvo sm. 127
isi sm. 208
ismeroi̯ karj. 202
is|o, -ù e. 6, 39, 43, 189, 198
izo veps. 173, 179, 181, 182
is|oi, -o, -ō sm. 61, 113, 123, 189, 221, 239, 241, 242, 243
iz|oi̯, -o, ižoi karj. 134, 161, 164, 167, 168, 189
izōńe veps. 203
istō sm. 129
Itko sm. 228
itkō sm. 61, 86, 124, 203
it̆tù e. 6, 34, 39, 44
Itu sm. 212

ivo vadj. 56
ivšei̯ veps. 184

Jaak, i̯āk, i̯akku e. 2 (lv.), 6, 32, 34, 38, 39, 44, 45, 46, 225, 227
i̯ākkO vadj. 56
Jaak(k)o, i̯āk(k)o sm. 61, 62, 115, 120, 125, 129
Jaano, i̯āńò e. 6, 34, 38, 44, 45
i̯aǩkò e. 46
jalo sm. 130
i̯aŋko, jankko sm. 62, 86
Jann|e, -ei sm. 62, 122, 125
i̯aňnù e. 46
Jano (= i̯ānò) e. 45
Jassu sm. 212
i̯ašš|ù, -ò e. 46
Jekkĭ karj. 209
Jermoi̯, jormoi karj. 134, 168
Jeru sm. 212
i̯ete sm. 62, 122, 125
i̯eto vadj. 56
i̯i̯ē e. 38
Joakoi karj. 168
i̯oвù e. 225
i̯ogō, Jogoiď veps. 173, 177, 180, 183
Jokkŏ, Iokko karj. 171, 229
jokko sm. 229
jōń e. 149
Iōpe sm. 129
joro, jörö sm. 63, 125, 130
Iošši karj. 209
i̯où̯De e. 225
Joukamo sm. 200
i̯où̯ti sm. 207
Juakoi, -i̯uą̄koi̯ karj. 162, 166, *i̯uą̄koi̯* karj. 162, *Juą̄koi̯* 124, 134
juappo, i̯uǫppō sm. 201; vt. *juoppo(o)*
juat|o, -ei- sm. 122, 123, 124, 203
juhlikee sm. 244
Juh|o, -oi sm. 62, 125, 129
i̯uippi sm. 208
i̯uk̄, i̯uǩk|ò, -u e. 6, 32, 34, 38, 39, 44, 129
Jukk|o, -i, -u, i̯uko sm. 129, 207, 212, 228
Jund e. 229
Junn|o, -u sm. 62, 125, 212, 229, 231
Juntti sm. 229
Junu sm. 212
juomoi karj. 134, 148, 163, 168, 201, 202
juon|o, -u karj. 134, 148, 149, 163, 164, 210, 211
juono sm. 113, 124, *i̯uǫno* karj. 168
juoppo(o) sm. 62, 86, 124, 242
Juos|o, -e, Juus|o, -e, -ō sm. 62, 125
juot(t)o(o) sm. 62, 86, 242
i̯urri sm. 207
Jussi sm. 207
Jusu sm. 212
i̯utku sm. 212
i̯uťtà lv. 3
juum(m)o sm. 62, 87, 124
Juus|e, -ē sm. 122
Juus|o, -u 129, 212; vt. *Juoso*
i̯äkki karj. 209
i̯äńo vadj. 57, 149
i̯äńō veps. 149, 173, 180, 181, 182
jäń|ö, -öi̯, -öi̯- karj. 57, 135, 149, 162, 163, 164, 167, 168, 199, 204
i̯änö sm. 63, 113, 149
i̯äš e. 207
Jürgi karj. 209

kāk, kaḵ e. 43
kaakko, kako I, II sm. 63, vadj. 49, 53, 54, 55, 235
Kaalu, kāl'ù e. 7
ka(a)lle, kārle, karle sm. 63
kaap|e, -o, -ō, kaapp|o, -oo, kaapro sm. 63, 120, 122, 125, 129
kaas|e, -o, -ei, -i sm. 63, 87, 122, 123, 126
kaase vadj. 49, 53, 54
Kaarlo sm. 125
kāsi sm. 206
kāzik e. 87, *kāzikkᵋ* vadj. 87
kab|o, -u, kapu e. 7, 21, 43, 198, 199
kabrō veps. 173, 177, 181, 182, 199
kaDì e. 207
Kadoi karj. 171
kagu e. 87
kaharō veps. 185, 200
kahju e. 43
kaį, kaįįe e. 7, 33, 41, 44
kailu sm. 211
kaino sm. 120
Kaipo sm. 230
kaisu sm. 212
kakk, kāḵ e. 7, 32, 87, 225, 235
kakk|o, -O, kako sm. 246
kako, kaakko (I ja II) sm. 87, 115, 123, 124, 235
kakš|o, -u vadj. 49, 51, 54, 55, 203, 211, 221
kaku e. 6, 38, 39, 44
kal'lė, kālù e. 7, 34, 41, 44, 228
Kalle' sm. 121, 122, 125, 126, 128, 231
kall|o, -ō, -kallo sm. 63, 64, 87, 115, 121, 124, 125, 226
-kallo karj. 135, 161, 168, 202
Kallu sm. 212, 215
kalm e. 214
kalp|e, -ei, -i sm. 64, 88, 122, 123, 202, 227
kalppi sm. 206
kalso sm. 127, 200
kamboi karj. 169, 199
kamu sm. 212
kaŋgoį karj. 169, 199
kańńoi karj. 149, 167, 168, 199
kanteloį karj. 202
kaǫ̀li sm. 208
kapo sm. 21, 199, 203, 212
kappi karj. 208
kapu e. 39
karitsa sm., *karittša* karj. 88
karjo sm. 88, 128, 129, 223
Carlei sm. 122
Kańńu 47
karo sm. 63, 88, 123, 213
gaŕo, gaľo vadj. 56
karso(o) sm. 64, 88, 124, 221
kaš, kaśś lv. 23
kaži, kazi karj. 23
kaź|ò, -ù e. 47
kasvat|e, -ei, -ee, -ti sm. 64, 88, 122, 123, 203, 242, 244
-kaŧęi veps. 153
Kaŧi sm. 207
kaŧi vadj. 209
-kaŧoį karj. 153, 166, 167
kaŧŧi karj. 209
katto sm. 115
kaťtù e. 47
kaťu vadj. 211
kauko sm. 127, 230
Kauno sm. 64, 88, 124
kauno(i) karj. 88, 115, 135, 161, 198
Kauppi sm. 207
Gaųroį karj. 133, 168

Kautsoi sm. 230
kave sm. 21
kēršša lv. 3
ke'G lv. 192
keih|o, -oi sm. 127, 239
Keijoi sm. 241
kelò e. 150
kelo sm. 149
kel|oi̯, -o, kелo karj. 135, 140, 149, 164
kenťťi karj. 208
kep(p)o sm. 88, 124, 200, 221
kero sm. 89, 124, 150
kero, -oi, kerцoi̯ karj. 102, 135, 150, 162, 163, 168, 198, 240
Ker|oi, -o sm. 230
kerońe karj. 203
kerp(p)|o, -u sm. 64, 89, 114, 124, 163, 230
kerso(i) sm. 64, 89, 123
Kert e. 228
Kerttoi sm. 129, 228
kezi e., *kesi* sm. 22
kesku sm. 243
Keso, -oi, -ō sm. 127, 128, 150
kezoi karj. 135, 150, 161, 168, 170, 222
kesonen sm. 203
Kesto sm. 128
kesu sm. 213
kesuin, kesyin sm. 22
keťsi e. 41, 206, *ketso, keīs* e. 7, 34, 38, 44
ketšoi, kęťšoi̯, ketšo karj. 135, 150, 164, 166, 168, 198
ketsokēnē e. 204
keī e. 7, 22, 32, 44, 198
kett|o, -u sm. 118, 243
keťt|ù, -ò e. 36, 38, 39
kęą̈kkü karj. 214
kią̇ko, kię̇ko sm. 124
Kibroi̯ karj. 171
kidžu karj. 213
kię̇hk|o, -oi, kię̇k(k)o karj. 110, 135, 149, 164, 168, 201
kię̇ko, kią̇kko sm. 64, 113, 149
kiel|o, -oi, -ō, -u sm. 64, 88, 124, 211, 221, 225
kię̇loi̯huı karj. 204
kīš lv. 150
kīsk e. 150
kīškoi̯ karj. 135, 150, 168, 198, 225
kīsù, -i, kīś, tīsù e. 8, 22, 32, 33, 34, 39, 41, 177, 185, 206
kik, kiī lv. 1, 2, 22, 23, 235
kikki karj. 209
kiǩkoǩkę̄nę e. 204
kiko e. 7, 22, 38, 43, 235
kiko vadj. 56, 198
kile e. 7, 41, 43, sm. 122, 126, 127
kilkko sm. 230
killi sm. 207
kilo sm. 89, 115
Kilpo sm. 128
kilu e. 7, 22, 39, 43, 198
-kimi sm. 207
kimo, kimmo, kimpo sm. 64, 89, 124
kino sm. 64, 89, 124
kipak veps. 90
kiplo sm. 64, 89, 124
kippi sm. 207
kippo(i) sm. 65, 90, 123
kipšį̇žiл veps. 186, 211
kiri̯o vadj. 56, 90
kirj|o, -u sm. 65, 90, 114, 124, 128, 183, 211, 245
kiŕj|o, -u, -oi, kirdцoi̯ karj. 135, 161, 162, 163, 211
kirj|o, -u, kiri e. 7, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 44, 90, 225

kiri̯|oi̯, -ō veps. 183
Kirle sm. 129
Kiru sm. 212
kisō, piśō veps. 174, 177, 181, 182
kissi sm. 208
kissu, kīsù e. 8, 22, 34, 43, 177, 213, 225
kišti e. 207
kisu sm. 213
kiśu vadj. 211
kitti karj. 209
ki̯i̯ts e. 32
ki̯u̯tto e. 33, 37, 38
kiägö karj. 169
klasu sm. 211
Glīmoi̯ karj. 171
klohjo sm. 130
klǭťša lv. 3
klopo, klepo sm. 65, 125
klūk, klūkkâz lv. 1, 2, 193
glöhöi̯ karj. 172
Klöntti sm. 207
koaŕoi karj. 170
kod|o, -u e. 8, 9, 36, 37, 38, 39, 42, 44, 190, 198, 222, 226
gogà lv. 3
koi̯ppu- karj. 214
kok veps. 91
kokko, koko (I—IV) sm. 65, 90, 91, 113, 123, 124, 235, 242
kokko, kokoi karj. 90, 91, 124, 135, 161, 162, 164, 166, 167, 168, 244
kolho, kölhö sm. 68, 116, 125
koljo sm. 190
koljo e. 38
koľ, kolli e. 8, 19, 32, 33, 41, 42, 44, 189
kollo sm. 65
kолmoi̯ karj. 136, 150, 183, 199, 221
kol|o, -u e. 8, 37, 38, 39, 44, 189, 190, 200, 226
kолo vadj. 49, 53, 54, 55, 190
kol|o, -oe sm. 65, 113, 116, 124, 190, 226
kolo karj. 136, 161, 164, 168, veps. 174, 179, 181, 190
koľtšoi karj. 136, 150, 166, 167, 214
goľu vadj. 211
końɒù e. 47
koñ e. 8
Końńoi, Konoi karj. 171
końo vadj. 56
kōho, kou̯h|o, -ō sm. 66, 115, 200, 221
koro, Coroi sm. 65, 113, 123, 151, 235
kor|oi̯, -o karj. 151, 164, 167
korsi sm. 89
korsɪo sm. 66, 125
korv|o, -e̓, -ē, -oi, -ei sm. 66, 91, 122, 124, 126, 221, 226, 240, 241, 242, 244
korv|o, -oi karj. 91, 136, 161, 168, 222, 244
Koske karj. 165
kośˀ|ȯ, -u e. 7, 22, 44, 128, 203
kostoi karj. 136, 151
koť-, koďi karj. 136, 161, 165, 168, 191, 206
kotko vadj. 49, 53, 54, 55, 90
kotkoi, kokko karj. 90, 135, 136, 162, 163
kot|o, -i sm. 66, 113, 114, 122, 124, 190, 191, 198, 206, 243
koto, kodo vadj. 49, 53, 54, 55
koťtò e. 37
kotu e. 39
koų̇, kõų̇ e. 33
kou̯k|o, -i sm. 66, 91, 121, 122, 123, 202, 206, 236

koumei̯ veps. 150, 183, 221
graloi̯ karj. 172
kras|ii̯, -oi̯ veps. 183, 184
krēk lv. 52
Krettu sm. 212
Grig|oi̯, -u karj. 171, 214
Kriimik e. 128
Krikku karj. 214
Krimpo, Krimmo sm. 128
kriṇò e. 38
Griṅu karj. 214
kroi̯k(r)|oi̯, -ō veps. 174, 180, 181, 182, 185, 233, 235
krompo vt. *romo*
kronni vadj. 209
kron|o, -u e. 8, 38, 39, 47, 225, 233, 234, 235
groṅòi̯ karj. 136, 163, 168, 233, 234
krākki karj. 209
kuaso sm. 116; vt. *kaaso*
kudm|oi̯, -ȫ, -ō veps. 151, 174, 180, 181, 182, 200
kuďsi veps. 209
kuďž|oi, -u karj. 137, 166, 167, 201, 214
kui̯gù e. 39
kui̯k e. 9, 23, 32, 33, 43, 225, 235
kuikko, kuiko sm. 66, 113, 123, 235
guikku karj. 23
kuk|e, -i e. 23, 34, 41, 206
kūk e. 9, 23, 24, 33, 34, 35, 43, 44, 191, 198, 225, 235, 244
kukkaro karj. 92
kukkâr lv. 23
kukk|o, -i, kukoi̯ karj. 23, 136, 137, 161, 163, 165, 166, 167, 168, 191, 206, 235, 246
kukk|o, -e, -u, -oi, kuk|o, -oi sm. 67, 92, 113, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 191, 221, 235, 240, 241
kukk|ę, -e, -O, kuk, kuko vadj. 49, 53, 54, 55, 235
kuk|oi̯, -ei̯, -ii̯, kuk veps. 165, 174, 179, 180, 182, 191, 206, 235, 244
kukoi̯hut karj. 204
kukš|oi̯, -o, kūkš|oi̯, -o karj. 137, 151, 163
kuku e. 9, 10, 23, 34, 36, 37, 42, 44, 185, 204, 235
kuldoi karj. 169
kuľľò e. 36, 47
kuľšoi̯ karj. 170
Kultimo sm. 230
kult|o, -u sm. 213, 230
gulu karj. 211, 214
kuńù e. 47
kuoh|o, -oi̯ sm. 65, 91, 123, 203
kuop|o, -oi sm. 127
kuoŕoi karj. 150, 168, 199
gurboi̯ karj. 133, 147, 168
kurgō veps. 174, 177, 181, 182
kurko, kurkko sm. 67, 92, 124, 201
kurkoi, kurkko karj. 92, 137, 161, 164, 166, 168
kurkōne sm. 203
kurm|o, -oi, -u sm. 67, 92, 93, 123, 151, 202
kurmoi̯, kurvoi karj. 137, 151, 161, 167
kuroi sm. 242
guŕ|oi̯, -u karj. 133, 147, 163, 168, 211
kusioi- karj. 151
kuźmoi̯ karj. 171
kuźmō veps. 184

Kust|o, -ee, -i, -u sm. 67, 112, 122, 125, 207
Kust|o, -u, -i, e. 9, 34, 37, 44, 207
kuźu veps. 186, 211, 214
kuǯo vadj. 56
Kutšei- karj. 164
kuťťi e. 207
kuťťi karj. 208
Kuttimo 200
kuťťù, küťťù e. 47
kūdoį̄ karj. 137, 151, 166, 168, 199, 226
kükš|oį̄, -o karj. 162, 167
kūri|š, -ž, kūrńis, kūrneh karj. 93
kuurno sm. 93, 198
kuuro sm. 67, 93, 124, 221
kuusi sm. 22, 118, *kuus* e. 22
kuutamo sm. 151, 200
kõlu e. 149, 150
kõrb e. 198
kõri e. 102
kõŕs e. 89
kõŕsik e. 89
kõrźo e. 89
kõrv e. 91
kõų̄, koų̄ e. 9, 34, 41, 43, 91, 204, 225, 236.
kägi karj. 209
käg|u, -o e. 9, 10, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 191, 198, 225, 236
kägöį̄ karj. 137, 161, 162, 163, 167, 192, 236, 246
kähö sm. 130
käk|ö, -i sm. 67, 113, 123, 191, 192, 198, 236, 238, 239, 240
käñ e. 207
känny sm. 212
käpp|ü, -i karj. 208, 214
Kärt, Kert, kärDò e. 7, 32, 38, 44, 129
kätt e. 22, 24
käťťù e. 47
kät(t)ö sm. 127
kägù e. vt. *kägu*
gǟ̮ʦša lv. 3
köhkö veps. 185
Köpi sm. 207
kö̮ʦšöį̄ karj. 172
köťťù e. 47
köyhkö sm. 68, 93, 124, 200
kübe e. 27
kühärō veps. 185, 200
kükkö sm. 127
kymppi sm. 207
kyppö sm. 151
küppö karj. 137, 151, 164, 168
kürššì karj. 209
kür|ö, -ȫ veps. 174, 177, 181, 184 216, 233
küȫ̮stö karj. 172
küühköi karj. 137, 152, 163, 167, 245
Küüröi karj. 177
küüt, kiųt̂ e. 8, 33, 39, 44, 189, 222, 225
kyyt(t)ȫ sm. 189

lāpo sın. 130
lahits e. 21
Lahjo sm. 128
lahko sm. 243
lahmu sm. 212
laid e. 93
ʌàį̄hòį̄ karj. 169
laik lv. 1, 2, 192
laine e., *laį̄ńiž* veps., *lainneh* karj. 93
laino sm. 68, 93, 124, 198, 221
laito sm. 68, 93, 124, 222
laivoi karj. 170
Lalli e. 233

lall|o, -ō, -i, -u sm. 68, 93, 94, 123, 235
lallo, lallot karj. 137, 161, 168
lalu sm. 236
lamboi̯hut karj. 204
lampu sm. 211
laŋkō sm. 227
lazits e. 21
Lasse sm. 129
lauk, lau̯kku, lau̯g|i, -u e. 10, 33, 34, 42, 44, 192, 206, 225
лau̯k|ei̯, -ii̯ veps. 183
laukk|o, -u, lauko sm. 68, 113, 115, 124, 192, 211
laukko vadj. 56, 192
lav|o, -oi sm. 68, 94, 124, 215
lên, Leen|u, -o e. 10, 33, 34, 35, 36, 39, 44
leenu sm. 212
lehmi- sm. 223, 224
lehò e. 97
lehto sm. 68, 113, 124, 128, 198, vadj. 50, 54, 55, 221, 244
lehtši vadj. 21
leipi- sm. 224
leivo, -nen sm. 23, 202
lekko sm. 120
lekkoi karj. 170
Lek|o, -oi sm. 230, 231
lell e. 10, 24, 33, 40, 41, 43, 204, 225
lello, лелло vadj. 24, 50, 53, 54, 55
lellu sm. 24
lelu, lilu sm. 24
lemb|o, -ei̯, -ii̯ veps. 174, 180, 192, 242
Leminge e. 232
lemm, lõmm e. 192
lemmo vadj. 57
lemp|o, -oi sm. 68, 113, 124, 198, 226
lempo, lemb|oi̯, -o, lemb' karj. 137, 138, 162, 163, 164, 166, 168, 192
Lenni sm. 207
lep veps. 95, *lepp, lep|u, -o* e. 10, 11, 24, 33, 39, 44, 95, 222
lepä lv. 95
lepii̯ veps. 95, 184
leppo sm. 69, 95, 124, 222
leppä sm., vadj., karj. 25, 95
lero sm. 130
ľežò e. 47
lesso sm. 130
-ľevu̯oi̯ karj. 169
lible e. 56
liblo vadj. 56
ľi̯džu karj. 25, 214
lieh|o, -oo sm. 68, 94, 124, 203
-lielo sm. 152
li̯eloi̯ karj. 162, 235
lieppo sm. 230
liero sm. 68, 94, 123, 152
ľi̯eroi̯, ľi̯eloi̯ karj. 152, 164, 167
lievo karj. 23
ligō veps. 183, 222, 224
liina sm. 26
līn|ō sm. 128, *-u* 213
liip(p)oi karj. 138, 152, 162, 163, 166, 167, 177
līž' lv. 2
lîs, līsò, -ù, -à e. 11, 33, 34, 38, 39, 44
Liissi sm. 207
lill, läll, lell e. 10, 24, 29, 33, 41, 42, 44, 235
lilla sm. 24
lilli sm. 236
lillu, lilu sm. 24
ľiń'džoi̯ karj. 138, 152, 163, 166, 168, 198, 222, 225
lin|ò, -ù e. 215

lipkhõ, lipkō veps. 174, 177, 181, 182, 201, 204
lipoi̯ karj. 138, 161, 166, 168
lippo sm. 69, 124, 226, 230, 231
ližoi̯ karj. 138, 152, 168
Lisse sm. 129
Lissu, Littu sm. 212
litti karj. 209
liula sm. 56
livviköi karj. 201
loďù e. 48
lohko vadj. 152, sm. 69, 113, 124, 152, 226, 243
lohk|o, -oi karj. 138, 152, 168, 203
лohkẹi̯ veps. 203
loikko sm. 69, 95, 124, 203
-loi̯mu karj. 214
loiro sm. 69, 125
Lokko sm. 230
loľľ e. 95, 235
лолл|о, -о vadj. 53, 54, 55, 95, 235
loll|o, -ē sm. 69, 95, 122, 124, 235
loľľo karj. 171, 235
lońt e. 234
lontto sm. vt. *lotto*
Lopo sm. 129
lopo, löpö sm. 69, 125, 234
lop|oi̯, lot|oi, -ei̯, -ii̯ veps. 174, 180, 182, 185, 233, 234, 235
loro, lörö sm. 69, 125
loso sm. 69, 125, 234
lotko sm. 130
lotoi sm. 234
lotoi, lötöi karj. 166
loťť e. 234
lotto, lontto sm. 69, 125, 234
louk̯ke sm. 127
(š)ľuboi̯ karj. 138, 153, 166
лu̯ďžu karj. 25
luhits e. 21
luho sm. 69, 113, 124, 235, *luho, лuho* karj. 138, 153, 164, 168
luik e. 11, 33, 40, 41, 43, 120, 192, 193, 225
luikko, luiko sm. 69, 113, 123, 124, 193, 212
luikk|o, лui̯kko vadj. 50, 53, 54, 55, 192
лuikoi̯ karj. 171
luiku sm. 193
лukɟi̯ veps. 184
lullu sm. 212
лuллu karj. 212
ľuľu vadj. 211
lumikee sm. 242
lumppu sm. 212
luojoi karj. 170
luonto sm. 115
luožo karj. 234
lupoj veps. 244
luppo sm. 153
luppo, lupoi karj. 138, 153, 166, 168, 244
lusu sm. 212
luťoi̯- karj. 138, 166, 167
luts e. 11, 24, 33, 39, 41, 43
lu̯ťšoi̯ karj. 25
лuť veps. 186, 211
lutťi karj. 209
luud|o, -u e. 46
luukk|o, -oi, -oo sm. 70, 95, 124, 201, 203
ľūľu vadj. 211
lõhk e. 152
lõke e. 120
lõmm|u, -e e. 10, 41, 44
lõo, lõiv, lõuke e. 10, 23, 33, 40, 41, 43, 202, 204
lä'в lv. 95
läbi e. 95, 96
lämbimöi karj. 169, 200

lämb|ui, -oi̯, -o, läm|ui, -ō, -ei̯ veps. 174, 177, 180, 181, 182
lämpu e. 237
läpi sm. 95
läpö sm. 70, 95, 124, 198, 203
lä̆pö sm. 70, 115, 125
löhmöi karj. 172
löhö sm. 130, 235
löḱö karj. 171
Löllö sm. 235
löllö sm. 230, karj. 172, 235
lömpsō sm. 130
löpöi, löböi̯ karj. 138, 166, 168, 233, 234
lörp(p)ö sm. 70, 125, 243
lörö sm. 130
löttö, lötö sm. 70, 125, 234
(š)löttö, lötöi̯, lotoi̯ karj. 138, 139, 167, 169, 216, 234
Lüľò e. 46
lŭ̆ɒò e. 46

maam(m)|o, -oi, muamo sm. 70, 113, 123, 154, 242, 243
mās|ò, -ù e. 47
Madŕ|o, -õ vadj. 56, 227
Maɒsè e. 41
Mai, ma̯i̯è e. 11, 33, 40, 41, 44, 46
Maiju, Ma̯e̯iu sm. 212
maim e. 11, 25, 33, 40, 43, 204, 225
maima karj. 25
maiti, ma̯e̯ti sm. 207
maiva sm. 25
Makoi karj. 171
Malkko sm. 129
Mall e. 11, 33, 40, 44, 45, 228
Mallu sm. 229
mam veps. 181
mami sm. 208, karj. 209
mamkō veps. 177, 180, 181
mamo vadj. 57
mam|oi, -ei̯, -ii̯, -ō veps. 154, 174, 180, 181, 182
mandžoi karj. 139, 154, 162, 163, 168, 201, 203, 225
mańńi karj. 209
Mans|o, -ō sm. 70, 113, 124, 154
mańu vadj. 211
Manu karj. 214
Mappi karj. 209
marɢè e. 46
Marjo sm. 128
mari̯ō veps. 184, 227
Marke sm. 70
Markka sm. 232
Markk|e, -i karj. 165, 209
Markku sm. 212
Marko sm. 232
Marko e. 46
mařo vadj. 56, 227
maš|ei̯, -ei̯ veps. 184, 201
maśi e. 207
masò e. 48
Matŕo e. 47
Mats e. 11, 33, 44, 46
Maťso sm. 70, 125
maťsù e. 47
maťti, Matt e. 46, 207
Matti sm. 207
Maťtò e. 46
Mattši karj. 209
mattu sm. 212
maťu vadj. 211
Mauno sm. 129
mauroi karj. 139, 154, 167
Medo e. 230
mēmè e. 236
mehlo sm. 96
mekko sm. 70, 96, 121, 124, 226, karj. 139, 161, 164, 168

mello sm. 70, 96, 116
Meme e. 232
memm, mämm e. 11, 24, 25, 33, 34, 40, 41, 43, 202
meroi karj. 170
metsis e. 193
mets|o, -oi, mett|o, -oo, meht|o, -i- sm. 70, 71, 114, 123, 193, 222, 224, 238, 241, 242
meţs|ō, metšei veps. 174, 180, 181, 182, 193
mettši- karj. 224
mettšo, metšoi karj. 139, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 193, 224
Miamo sm. 236
Midru karj. 214
mię̆ďžoį karj. 139, 154, 166, 168, 201
mieloi- sm. 203, 230
miẹloihut karj. 204
miẹmoį karj. 236
miki vadj. 209
Mikk, Mik|o, -u e. 12, 33, 34, 44, 45, 46
Mikki sm. 207, karj. 209
Mikk|o, -oi, -u, Mik|o, -oi sm. 71, 116, 118, 125, 129, 212
Mikkoi, Migoi karj. 171
miko vadj. 56
Miksi sm. 207
Miku karj. 214
miŋkō veps. 174, 177, 178, 181, 182, 201
Minni sm. 207
minni karj. (Ing) 209
miññò e. 46
miškō veps. 184
miťįo vadj. 56
mįťtù'ks lv. 193
miťu vadj. 211
moam|oi, -o karj. 139, 154, 164, 165, 166, 167, 236, 240, 244, 245, 246
moaťk|oi, -o karj. 139, 154, 161, 162, 167
mokki sm. 207
molo, mölö sm. 72, 126, 234
mol|u, möl|u, -o e. 12, 38, 39, 47, 48, 225, 233, 234
momm lv. 1, 2, 234, 235
Mommo sm. 234
mommo- sm. 2, 203, 235
moŋko sm. 71, 121, 125
Mono sm. 230
Monto sm. 230
morsio sm. 239
morsu sm. 212
moukē sm. 130
mukke sm. 71, 96, 123, 198
mulo sm. 154
muľ|oį, -u karj. 139, 154, 168, 214
mumm e. 2, 234, 235
mumm|o, -u sm. 71, 96, 114, 123, 211, 235
muñ e. 19, 206
Munni sm. 207
murri sm. 207
Must e. 206, 207
muštà lv. 25
Musti e. 207, sm. 206, 208
muśťiķī veps. 165, 182
mustįō veps. 183, 201
Musto sm. 71, 113
must|oį, -eį karj. 139, 154, 161, 162, 163, 164, 165, 168, 201
mustoo sm. 242, 245.
must|u, -o e. 12, 25, 34, 38, 39, 44, 47, 222, 237, 238, 245
musu sm. 211
muts|o, -u sm. 155, 212

mut(t)š|oi, -i, -o karj. 140, 154, 163, 164, 166, 167, 209
mutsu e. 155
muţšu veps. 155, 214
muĭ̄ e. 155
muťu vadj. 211
muur|oi, -öi karj. 140, 155, 162, 163, 168, 181, 201, 225
mõmmõ, meḿ e. 12, 34, 40, 220
mõtus e. 193
mädžöi karj. 171
mäkkö karj. 169, 199
Mäll e. 233
mäŋko vadj. 218
mätö sm. 71, 96, 124, 221
mödžöi karj. 171
mögù e. 234
mögö karj. 172, 234
möhkö sm. 71, 125, 126
möhö 71, 126
mökö sm. 71, 121, 126, 234
mölli sm. 207
mölȍ, molu e. 233, 234, 235
mömmö karj. 172, 234, 235
mömȍ e. 48, 235
mönttȍ, -i karj. 140, 167, 169, 208
mörkö sm. 72, 126
mörri karj. 209
möśśi karj. 209
mössö sm. 126
mötti sm. 207
myrö sm. 131

nân|u, -e, -o e. 6, 34, 44, 45
Naasto sm. 230
Naastoi karj. 171
nahke, nah e. 97
nake sm. 72, 96, 97, 123, 126
nakko, nakoi̯ karj. 97, 140, 155, 168, 226
naku sm. 212
nall|e, -i sm. 72, 97, 123, 126
nañ e. 207
Nanni sm. 207
Nassu ~ nasu sm. 213
Nasto sm. 129, 229
Nastoi karj. 129, 140, 168, 229
nast|õ, -ei̯ veps. 184
nateį̯ veps. 184
Natoi karj. 171
Naťťi karj. 209
naťu vadj. 211
ńeiďi karj. 165, 206
neid|o, -oi karj. 140, 161, 166, 167, 194
neį̯ďõ veps. 174, 180, 181, 182, 194, 204
neito, neitto, neiti sm. 72, 113, 119, 123, 193, 208, 243, 245
nèį̯ţša lv. 3
neiu, neid e. 12, 33, 34, 37, 38, 39, 43, 121, 193, 238
nekki karj. 165, 206
nekko karj. 140, 171
nelīko, nelikei sm. 201
ńeľľik veps. 201
ńepoį̯, ńeppi karj. 169, 199
neppo sm. 25, 198, 200
nerk(k)o sm. 43, 72, 97, 124
nerkko karj. 161, 168
ńetk|o, -oi karj. 140, 155, 168, 201
ńeäl|ä, -ü karj. 25
niGų̀ e. 12, 37, 44, 129, 229
nihvoi sm. 72, 126
Niki sm. 208
Nikko, Niko sm. 129, 229
Niku sm. 212
nilko vt. *nirko*
nimiköö sm. 242
ńińńi karj. 209

niŕk, nüŕk e. 97, 98, 217
nirk(k)o sm. 72, 97, 98, 116, 121, 123, 222
nirko, nilko vadj. 97
nirttši vadj. 97
nisu sm. 212
nohko sm. 131
ńok veps. 98, *nokk* e. 98
nokko, nökkö sm. 32, 72, 98, 123, 222
ńokko karj. 98, 140, 161, 168, 226
noku e. 47
noľk e. 155
nol|o, -oo sm. 72, 113, 155, 242
ńoloį karj. 140, 167, 168
noorik e. 201
nosi e. 41, 206
noś|ù, -ò e. 12, 47, 48, 225, 233
noťs|ù, -ò e. 12, 34, 36, 37, 43, 47, 121
ńuhoį karj. 140, 167, 169
nuįhō sm. 127
nuk, nukk|u, -e e. 13, 32, 33, 34, 41, 44
nukkamo sm. 200
nukke sm. 73, 99
Nunnu sm. 213
nuǫkkō sm. 72, 98, 203
nuorikko sm. 201
nuotto- sm. 224
nuppō sm. 127
nõbu e. 12, 25, 38, 43, 198, 200
nõito vadj. 56
nõrk e. 97
nõrkt lv. 97
näįįò e. 38
ńäįvöį karj. 140, 156, 164, 168, 226
näkö sm. 219
ńäńńi karj. 208
näńù e. 149
ńäţšö karj. 171
nääl e. 13, 25, 33, 34, 41, 43, 198
näälä- sm. 25

ob|o, -u e. 38 (vt. *hobu*)
obu vadj. 49, 53, 54, 55, 188
ogįį veps. 184
ogr|oį, -ō veps. 184
ohtoį karj. 169
oino sm. 73, 99, 123, 124
oin|o, -oi karj. 170, 198
oįs|ù, -ò e. 13, 34, 38, 39, 43
Okše vadj. 56
Olgoi karj. 171
Olli sm. 207, 208
oľo vadj. 56
Ol|o, -u roots. 215
Oľoį karj. 171
oloin (g. sg.) karj. 170
ono, enc vadj. 49, 54, 55, 220
on|u, -o, uno, unu e. 5, 36, 38, 39, 43, 125, 188, 220
opr|ęį, -įį veps. 184
oravikko karj. 169
orboį karj.. 141, 161, 166, 167, 194
oŕhoi karj. 141, 156, 168, 200, 222
oriho sm. 155
orkkońi karj. 169
oŕò e. 47
oro sm. 239, 243
oroį, oro karj. 169, 199
oršoį veps. 201
orv e. 194
orv|o, orp|o, -oi, -ō sm. 73, 113, 116, 123, 194
Ośki sm. 208
osmeroį karj. 202
Oso sm. 232

oś e. 19, 206
öššù, -ò 34, 37, 43, 46, 47
oťu vadj. 211
Outi sm. 208

Paap e. 13, 33, 44, 46, 236
paappa sm. 146
pâvo e. 46
Paavo sm. 73, 125
Paavoi karj. 171
babk|ō, -o veps. 173, 180, 181
babo vadj. 57
bab|ō, -įį veps. 173, 177, 180, 182, 185
paimo sm. 155
paimoi karj. 141, 156, 163, 168, 199
paįmō veps. 156, 174, 180, 181, 183, 185, 204
-paino sm. 238
paipâl lv. 100
paįtu sm. 213
paľťò e. 163
paŋG, paŋG|ė, -i e. 13, 33, 34, 40, 41, 44, 194, 206, 222, 226
paŋk|ę, -ɹ vadj. 50, 53, 54, 55, 194, 206
paŋki sm. 73, 113, 124, 206
bapkō veps. 176, 177, 182
pappa sm. 120
Paŕo vadj. 56
par|ō, -ęį, -įį veps. 184
pašeį veps. 184
pask|o, -ō, -oi sm. 73, 99, 124, 222, 241
baťįo vadj. 57
baťško veps. 146
patšoi karj. 141, 156, 168, 201, 222, 225, 226
paų.ɹįį veps. 184
Paų.ɹoį karj. 141, 168
pavo vadj. 56
Pedri, Pedru karj. 209, 214
peď.žoį karj. 172
Peep, pēB|ò, -ù e. 13, 33, 34, 41, 44, 46, 236
Peet, pēD|ò, -ù e. 13, 33, 34, 44, 46
pehkō, peųhkō sm. 126
peibelane e. 100
peįboį karj. 100, 161, 167, 203, 236
peig, peid, peiu e. 13, 25, 33, 35, 37, 43, 99
peigil lv. 96
peigoi karj. 141, 161, 168
peįko vadj. 50, 52, 54, 55, 226
peik(k)o sm. 73, 96, 99, 124, 198, 203
Peil|o, -ō sm. 73, 99, 124, 202, 222, 242
peipo, peipp|o, -u sm. 73, 99, 100, 114, 123, 201, 236
Peipsi e. 100
pekkO vadj. 56, 229
Pekko sm. 73, 125, 229, karj. 141, 164, 168, 229
Peǩk|ò, -u e. 13, 33, 35, 38, 44, 229
pelkko, belkko karj. 171
Pelko sm. 222
beľo vadj. 56
beɹō veps. 183
pemppu vt. *peppu*
Penjo sm. 129
-pentu sm. 213
penu sm. 212
Pepe, Pepo e. 45
peppu, pemppu sm. 211, 236
perati e. 217
Perho, Pörhö sm. 73, 100, 123, 203, 246

perjantai sm. 100
Perjo sm. 73, 100, 115, 124, 202
pero sm. 156, *pero* karj. 141, 156 168
pers|o, -ō sm. 74, 100, 124, 198, 222
per|ù, -ò, põru e. 14, 37, 39, 96, 156, 221
pešeį veps. 201
pes|o, -u sm. 156, 211
pežo karj. 141, 156, 168
beš|u, -i vadj. 211
peťįo vadj. 56
Peťo e. 47
peťoi karj. 169
Peťso sm. 74
pętsęį veps. 180
Petti sm. 207
Peťu karj. 214
peųh(k)ō, peųhko sm. 74, 100, 203
peukalo sm. 96
Peuro sm. 128
bęą̈ďžöį karj. 172, 204
peäsköi karj. 52, 141, 161, 167
peätköį karj. 142, 157, 168, 184, 201
peąťšk^{ü}öį karj. 162
Peätšöi karj. 163
pięDį e. 41, 206
pięt̨oį karj. 169
Pietu sm. 120, 212
biiboi, pίлbo karj. 141, 169
pīďžoį karj. 170
piilo sm. 115
pīlù e. 37
piird e. 26
pīu sm. 213
pikki karj. 208
pikko, piko sm. 74, 100, 123
pikkoi, pikoi karj. 141, 161, 166, 168
bilboi, pίлbo karj. 157, 168, 222
pilk, pilguni, pilgeni e. 14, 26, 40, 41, 44, 101
pilkǩ|o, -u, -a sm. 27, 96
Pilko sm. 74, 101
pillu sm. 236
pilvo sm. 74, 124
piñoį karj. 172
pipi sm. 207
pip̄ e. 236
piǒpà lv. 3
pippi sm. 236, karj. 208
pipu sm. 236
Pirj|e, -o sm. 74, 124, 125
pisk e. 201
pisǩ|o, -u sm. 27, 201, 213
pis|o, -u e. 14, 27, 36, 38, 39, 42, 44, 221
piśō veps. vt. *kisō*
pišu, piťťšu karj. 214
pleko sm. 130
pleso sm. 130
bĺogà lv. 3
ploso, plösö sm. 74, 126
pĺäǒpà lv. 3
poapo, puąpo, boąbo, buąboį karj. 132, 146, 163, 165, 167, 202, 236
boąťkoį, buąťk|o, -oį karj. 132, 146, 161, 162, 202
bobo karj. 24, 132, 146, 163, 202, 236, veps. 146, 236
bobo|ńe, -ńi karj. 24, 203
Pohjo sm. 239
poį̨o, poiko vadj. 50, 52, 54, 55, 211
poisu e. 57
poju sm. 213
poą̨|ù, pojo e. 36, 52
boǩki karj. 209
pokko sm. 127

bokko, -bokoi̯ karj. 132, 146, 161, 163, 166, 167
Poll|e, -i sm. 74, 101, 122, 124, 206, 233
poloi̯ karj. 141, 157, 168
bombo vadj. 50, 52, 54, 55, 233, 235
põšü e. 47
põ̯ťša lv. 3
poppa sm. 236
pop|o, -u sm. 130, 213, 235
pordimoi̯ karj. 141, 157, 161, 163, 167
pordm|oi̯, -ei̯ veps. 174, 180, 182
pori, põri e. 101, 102
porni sm. 208
poro sm. 74, 101, 124, veps. 101
portim|o, -oi sm. 157, 200
boš|ei̯, -ī veps. 185
pośo vadj. 57
bošši karj. 208
poss|o, -u sm. 57, 74, 102, 123, 198, 213, 237
ṕots vaps. 210
pottši, poťšei̯ karj. 102, 164, 206
poťu sm. 212
bou̯̯ďžoi̯ karj. 133, 146, 166, 168, 226
pou̯lù e. 46
Praho e. 47
prańďžò e. 47
prīᴅò e. 46
brihoi̯ karj. 169
proho, pröhö sm. 130
brońi karj. 208
proto vt. *roto*
bräkko, bŕäkko, pri̯äkku, bŕakko vadj. 50, 52, 54, 55, 206, 211
pŕäkkö, bŕäkkö karj. 171
brätškü karj. 214
bröťkü karj. 214
brüǫ̈kki karj. 208
bu̯bo karj. 116, vt. *poapo*
pu̯aliko sm. 201
buboi̯ karj. 255
pudzu, pudu e. 21
puhtu sm. 211
puipe vadj. 55
pui̯ppᴜ, puĺppu vadj. 54, 211
buk|ō, -ei̯, -ii̯ veps. 173, 176, 180, 181
buĺboi̯ karj. 169
pull e. 14, 33, 34, 41, 44, 194, 226, *pùĹĺòᴅ* (n. pl.) 38
pullo sm. 113, 115, 124, 194, karj. 141, 161, 164, 198, 194
puĺò e. 47
pulo, puло veps. 103, 174, 180, 181, 194, 235
buĺu karj. 213
Pun|o, -ō sm. 74, 113, 124
pun|u, -o e. 14, 27, 44, 222, 225, 237
pupoi̯ sm. 235, vt. *buboi̯*
pup̄ e. 236
pupu sm. 212
-burō veps. 173, 176, 183
bužà lv. 3
puśò e. 48
Puso sm. 232
pusu sm. 211
Putso sm. 129
buttši karj., *buťťš* veps. 186, 211
bū̯̯ďžoi̯ karj. 172
puuk(k)|o, -oo sm. 74, 75, 102, 114, 115, 119, 124, 201, 226, 242
bu̯u̯roi̯ karj. 171
pei̯pp|ę, -o vadj. 50, 53, 54, 55, 236
põll, polle, pöl̄ e. 14, 26, 33, 34, 40, 41, 44, 123, 206, 221

põśś, põśśù e. 102
pädevöi karj. 102, 103, 169, 200
päi̯ts, päi̯ts|ù, -o e. 14, 27, 33, 34, 37, 38, 39, 44, 201
päi̯v|õ, -öi, -õ̯, veps. 174, 175, 178, 181, 182, 217, 226
päl̄ e. 103, 235
päńti̯õ veps. 185
Pärkö sm. 232
pärpöi̯ karj. 172
Päskŏ e. 34
pästk|õ, pätk|õ, -ęi̯, -i̯i̯ veps. 157, 175, 177, 178, 181, 182, 184, 201
pätsù e. 40, 217
pätö sm. 75, 102, 103, 124, 203
päsko vadj. 50, 52, 54, 55, 178
päskü, pääsky(nen) sm. 52, 114, 211, 240
pääs|u, -o e. 14, 35, 36, 38, 43, 52, 204, 245
Päävo e. 47
böböi̯ vt. *pöppö*
pöhk|ö, -ŏ sm. 75, 126, 131
pökö, -ŏ sm. 75, 126
pöll|ö, -öi sm. 75, 103, 115, 123, 235
pöllö karj. 142, 161, 164, 167
pöll|ü, -u̯ vadj. 211
pömppö sm. 126, 235
pömö sm. 75, 116, 126
pönttö sm. 72, 126
pöppö, böböi karj. 142, 168, 169, 234, 235
pöpö sm. 75, 126, 234, 235
pörtö sm. 130
börö vadj. 57, 234
pörö sm. 126, 233, 234
Pörö sm. 130
pör|ö, -öi̯, böröi̯ karj. 57, 102, 130, 142, 162, 168, 234
pörö veps. 175, 180, 181, 215
pös(s)ö, pös|ö, -ŏ sm. 75, 126
pötkö sm. 130
pöts veps. 211, 214
pötsö sm. 76, 126, 208, 234
pöt'šöi̯, pöttšö karj. 142, 166, 169, 226, 234
pöts|öi, -ęi̯ veps. 175, 181, 183, 185, 217, 234
püh́ikī veps. 182
pühöi̯ karj. 141, 157, 168, 222
pyrrö sm. 130
pyör|ö, -öö sm. 76, 103, 124, 203
pyörö, pyöröi karj. 103, 142, 164, 168

rahk e. 104
rahk|o sm. 76, 103, 104, 124, *-ō* veps. 104, 175, 180
rahvoi̯ karj. 170, 199
rakk e. 104, *rak* lv. 104
rakko sm. 76, 104, 115, 124, 235
rakko vadj. 104, karj. 104
ramo sm. 42
Rapo sm. 129, 230
ratšoi̯ karj. 142, 157, 166, 167, 199
rattoi sm. 76, 104, 124
rattši- karj. 165, 206
Raukko sm. 128
rau̯kō veps. 128, 175, 178, 183, 204
re'bbi lv. 195
reb|oi, -o, repo karj. 142, 143, 161, 162, 163, 164, 168, 195, 244
reb|oi, -ęi̯, -i̯i̯, -ō veps. 175, 180, 181, 182, 195, 242
rèb|u, -o e. 15, 38, 39, 43, 195
rèt̀ e. 46
Rētu sm. 212
Rein e. 14, 33, 34, 38, 44, 46

Reittu sm. 212
Reko sm. 230
rellē, röllē sm. 130
reŋgoi̯ karj. 142, 157, 158, 168, 199
reǫho sm. 76, 105, 124, 203
repo vadj. 50, 53, 54, 55, 195
rep|o, -oi, -ō sm. 76, 104, 113, 114, 123, 124, 199, 235, 241
ŕepei̯ veps. 157
reäpöi karj. 143, 158, 161, 162, 163, 166, 168, 216, 225
Riekko sm. 230
rieppo, riepoi̯ karj. 142, 157, 168, 226
Rieti sm. 207
Rietu sm. 212
riiho sm. 76, 105, 124, 222
Riiko sm. 128
ŕīško karj. 171
riitto karj. 169
rikko sm. 243
Riku sm. 212
Risto sm. 76, 125
rištšoi̯ karj. 169, 201
Robbe *(rовe)* e. 15, 41, 44, 105
rogi̯i̯ veps. 153, 184
roke sm. 76, 122, 126
roll|o, -ō, -ē, röll|ö, -ō, -ē sm. 76, 105, 122, 203
Romo sm. 230
romo, krom(p)o sm. 76, 126
roni e. 41
rǫǫвù e. 46
Roope sm. 129
rop|o, -oi sm. 77, 105, 124
-rožmoi karj. 143, 158, 168, 199
Rossoo sm. 130
rosvo sm. 115
roto, proto, röt|ö, -öi sm. 77, 126
roť'šō veps. 183
rud|oi̯ karj., *-ō* veps. 184
Rudu roots. 215
rugoi̯ karj. 170, 190
rujo karj. 169
ruippi sm. 208
Rukko sm. 128
rukkoi karj. 166, 169, 245
run|o, -oi, -oi sm. 77, 105, 124, 202
ruokkoo sm. 76, 105, 124, 203
ruskO vadj. 56
(-)rusko sm. 77, 105, 106, 124, 128, 200
Rusko sm. 77, 124
-ruško, ruskoi karj. 106, 143, 161, 168, 200
ruskei̯ veps. 106, 200
rušk, ruſcť e. 15, 33, 44
-ruttšu karj. 213
rūD|ù, -ò e. 38, 46
räbu e. 105
rääk e. 52
rääkkä sm. 52
rāp(p)|ö, -ō sm. 77, 106, 203
röhkö sm. 130, 234, karj. 171
rökkö, rököi̯ karj. 104, 143, 169, 172, 235
röllē vt. *rellē*
röppö karj. 172
rössö sm. 130
rötkō sm. 130
ŕötťš veps. 46, 186, 211, 214
Ryko (= *riǩkò)* e. 46
rüttšü, rütšäkkä karj. 213

sārikke sm. 201
Saaro sm. 128
Saikko sm. 230
Saimi sm. 207
(t)šaivoi karj. 159
Zakki karj. 209

Salu, Salttu sm. 212
sang e. 106
saŋko sm. 77, 106, 119
Sanni sm. 207
sašku veps. 214
saẗś e. 207
sau(k)ko(o) sm. 77, 106, 124, 222, 226, 230, 241, 242
saurō sm. 77, 106, 124
Savo sm. 77, 107, 114, 116, 124, 222
žbiľoi karj. 170
seDi e. 207
sedō veps. 184
seiboi karj. 170
seipo sm. 127, 199
semō veps. 184
senttšoi karj. 143, 158, 166, 226
sepi- e. 224
seppo sm. 128, 129, 241, 242, 243
seppoi, šeppo karj. 170, 169, 225, 241
serko, śerkko karj. 171
Seru sm. 212
sesroi, sestroi karj. 169, 200
(t)šiiloi karj. 158, 168
Sīm, Siimu e. 46, 229
Siito sm. 230
śīvoi karj. 171
siko- vadj. 224
siko-, sikû sm. 212, 222, 224
silm g. *silmu* e. 15, 27, 33, 41, 43, 221, 225
silmi- karj. 224
silm|o, -u vadj. 50, 53, 54, 55
silmoinen sm. 203
silm|u, -i- sm. 212, 223
sil|o, -u sm. 78, 124, 167, 200, 211, 222
Simo sm. 78, 125, 229
sint|šöi, -tšo karj. 143, 166, 168, 203
sipi sm. 29
sipo- vadj. 225
-sippō sm. 78, 107, 123
sipro sm. 78, 125
sisko(o) sm. 107, 201, 242
siso sm. 78, 107, 123, 124, 179, 199, vadj. 53, 54, 199
šitto- karj. 209
skribō veps. 185
sob|ei, -ii veps. 158, 184
sohj|o sm. 78, 126, 160
šohoi karj. 172
soikko sm. 200
sokk e. 108
sokko, -O vadj. 50, 53, 54, 55, 108, *sokko* sm. 78, 108, 200, 222, 243
sokō veps. 175, 178, 181, 183
Soloi karj. 169
-solttu sm. 212
Sopo sm. 129, 230
Soppo sm. 118
zorō veps. 175, 178, 181, 183, 226
sošsù e. 236
soti- sm. 223
souriį veps. 184
steppù e. vt. *teppù*
Šťšeppu karj. 214
Šťšöppi karj. 209
sualoi karj. 169, 199
sudoi karj. 170
suho sm. 78, 126, 234
suikko sm. 200, 230
sukkù e. 183
suks|ù, -ò, süksù e. 15, 35, 38, 43, 47, 48
sulho sm. 78, 108, 109, 123, 124, 239, 241, 242

sulhoi karj. 143, 145, 161, 167, 168
su'lli lv. 109
sul|o, -oi sm. 78, 108, 109, 124
suoboi karj. 143, 158, 168, 184
šuopo karj. 199
sušša lv. 3
Sus(s)o(o), Sussu sm. 78, 125, 129, 211, 212, 236
suźõ e. 163
suťtù e. 47
suukko sm. 183
sārimoi̯ karj. (Ing) 215
svoatt|o, -u karj. 143, 158, 163, 167, 211
sęsę vadj. 50, 54, 55, 107, 199
sõsė, sosė, sössė e. 17, 30, 41, 107, 198, 199
sõťs, (t)sõdz|õ, -e, -i e. 17, 21, 33, 35, 41, 198, 207
sääksi sm. 169
Söyrö sm. 129
süo̯ppõ sm. 78, 109, 124, 201
süo̯ttõ sm. 78, 124, 203

tāť e. 15, 33, 34, 41, 42, 43, 125, 206, 235
tāť, tăťťi, tōť lv. 1, 2, 195, 209, 235
tāti, tātti sm. 115, 208
taatto vadj. 51, 53, 54, 55, 195, 235
taatt|o, -oi, taat sm. 78, 113, 123, 126, 195, 235, 236, 242, 243
taatto karj. 165
Taav|oi, -ē, -e, Tavoi sm. 78, 125
Tahv|o, -i sm. 78, 125, 207
taivo sm. 239
taivoi karj. 170
takka sm. 110
D'akku karj. 214
ta'l lv. 1, 2, 195
tall e. 15, 28, 33, 34, 40, 41, 43, 198, 225
tall|o, -e sm. 28, 78, 113, 124
tal|o, -u e. 15, 38, 39, 44, 195, 226, 244
тало vadj. 51, 53, 54,55, 195
tal|o, -oi, -u, -ō sm. 78, 79, 113, 114, 115, 124, 163, 195, 241, 242
tal|o, -oi, -uo̯i̯ karj. 144, 161, 163, 164, 168, 196
taňňnò e. 46
dańšii̯ veps. 184, 201
taňu, taťu vadj. 211
tap(p)o sm. 225
Tapo sm. 230
tapoi karj. 166
tare e. 27, 28
tarha sm. 28
tar|o, -u e. 16, 27, 28, 38, 39, 44, 198, 226
Taro sm. 28
Taroi karj. 171
Tassi sm. 214
Dašu karj. 214
tat, tat|ei̯, -ō veps. 175, 180, 181, 182, 195
Taťjo e. 47
tau̯lō sm. 128
ded veps. 146
teizu e. 238
D'eli karj. 209
Teppo
(s)teppù e. 47
ďetk|o, -ō veps. 173, 176, 177, 182
ďeďďö karj. 133, 147, 165, 166, 167
tib|o, -u, -i e. 16, 27, 29, 30, 41, 43, 106, 107, 206, 113

ťibuńe karj. 213
ďiďi karj. 208
di̯ďžà lv. 3
ďiedo karj. 133, 146, 163, 165, 166, 167, 202, 236
tiedoi- karj. 224
tihi karj. 165, 206
ťihoi karj. 144, 159, 168
tihu e. 159
tī lv. 2
Tī, Tī̂ lv. 229
tiiro vadj. 56, *-o, -u, -ö* sm. 56
tiize, tīz e. 22, 23, 40
Tiisto sm. 109, 124, 125, 202, 222
tīsù e. 34
Tiit, Tiid|o, -u e. 16, 33, 34, 35, 39, 44, 46
tiitti sm. 30
Tiiu e. 16, 33, 34, 35, 39, 44, 229
ti̯ià lv. 3
tikki karj. 209
tikku sm. 213
tilkku sm. 243
till, till|o, -u, -e, -i e. 16, 28, 29, 33, 35, 38, 40, 41, 43, 44, 206, 238
tilli sm. 207
tillu sm. 29
tiľs, tilʲs e. 29
timm e. 22, 30
tiḿmò e. 47
timo vadj. 55
Tim|o, -oi sm. 129, 241, karj. 144, 168
timp e. 30
ťim|e̯i̯, -ō veps. 184
tip|o, -u, -a sm. 29, 79, 107, 113, 120, 123, 213
tippi sm. 208
ťipu vadj. 211
tirr e. 16, 29, 33, 43
tissu sm. 212
ťiťi vadj. 30, 209
Tito e. 45
titt, tiťt|ù, -ì, -è, -à, -ò e. 16, 30, 35, 36, 41, 43, 85, 206
titti sm. 30
ďiäďö karj. 163, 164
toatto, toatoi̯, tua̯tto karj. 143, 144, 161, 162, 164, 166, 167, 244
tobù e. 17, 39, 47, 234
dodō veps. 184
togu e. 16, 47, 225, 234
tohлō- veps. 183, 222, 224
Toivo sm. 230
toi̯voi̯ karj. 170
toku e. 39
toľľi karj. 209
tollo, töllö sm. 79, 126, 234
tolo, tolo, dolo vadj. 57, 233
toľšoi̯ karj. 170
Tommi sm. 207, 208
Tommo sm. 129
tōť, tǭťťi lv. 1, 2, 203
topē sm. 122, 125
top|o, -ō, töpö sm. 126, 234
top(p)o, töp(p)ö sm. 79, 80, 81
Topoi veps. 234
Top|poi, -ē sm. 80, 125
Dorkke karj. 165
tordo karj. 144
toro- e. 46
toro-, törö- sm. 128, 234
toro- veps. 151, 235
torstō sm. 128
torto sm. 159, karj. 159
tośù e. 17, 39, 47, 48
ťotoi̯ karj. 169
totto, toto, töttö sm. 57, 80, 109, 235
ďou̯tšoi̯ karj. 135, 149, 166, 199

trîn, Triin|u, -o e. 17, 33, 35, 44, 227
trīn¸tša, Trīn' lv. 3
Trohko karj. 171
Truut|u, -o e. 17, 33, 35, 44
tšaboi̯ karj. 172
tšagᵘoi̯ karj. 169, 199
tšai̯voi̯ karj. 144, 168, 199
tšibà lv. 3
tšibi karj. 29, 107
tsibine e. 29, 107
tšidō veps. 175, 179, 181, 182
tši¸ďžakęnę e. 30
tši¸ďži karj. 165, 206
tšidžoi karj. 30, 107, 144, 161, 166, 167, 179
tšiękšo karj. 169
Tšiepoi karj. 169
tšihu̯oi̯ karj. 163
tšīhoi̯ karj. 144, 159, 162, 168
tšiiloi karj. 143; vt. *šiiloi*
tšikko karj. 183
tšik|ęi̯, -i̯i̯ veps. 183
tšilli karj. 208
tsilli e. 29
tsil|ò, -è, -ì 29, 35
tšimo vadj. 49, 52, 54, 55
tšip̄ lv. 3
tšipūď (p. pl.) veps. 29
tšitšei- karj. 164
tšitškoi-, tšitškō veps. 30, 175, 179, 181, 182, 201, 204
tšiudžoi karj. 144, 160, 166, 236
tšiu̯tto vadj. 189
tšokko karj. 143, 161, 168
tšollo karj. 171
tšondžoi karj. 143, 158, 162, 163, 166, 168, 199
tšoťšō veps. 175, 181, 185, 189, 234, 235
tšou̯koi̯ karj. 166
ťšuboi̯, ťšuho karj. 145, 160, 168, 234, 235
tšugu karj. 214, veps. 214
ťšukęi̯ veps. 183, 201
tšulloi, tšuloi karj. 172
ťšuo¸ťšoi̯- karj. 172, 234, 235
tšupoi̯ karj. 170
tsõdz|e, -õ e. 30, 40, 43, 107
tšäko, tšako vadj. 50, 53, 54, 55, 191, 198, 236, 244
ťšäťšᵘöi̯- karj. 172, 235
ťšüttö vadj. 51, 53, 196, 199, 217
tua̯ťto- karj. 164
dudu karj. 214
Tuhkei- karj. 165
tuli̯ō veps. 175, 178, 181, 183, 201, 226
tuloi karj. (Ing) 170
tume e. 30
tumma sm. 22, 30
Duńòi̯ karj. 171
ďuomuo¸i̯ karj. 162
tupp e. 110, *tup* lv. 110
tupp|o, -e, -i, tupo sm. 80, 110, 120, 122, 124, 212, 226
turso sm. 231
dušoi̯ karj. 133, 147, 168, 202
tuto vadj. 57, 233, 235
tutō veps. 109, 175, 181, 183, 185, 234, 235
tutti sm. 234
tuulo- sm. 203
tuutu sm. 212, 243
tõit e. 109
Tõmm, tõm̆m|ù, -ò e. 17, 30, 33, 35, 44
Tõnu e. 16, 39, 44, 46
tõrd|u, -o e. 17, 44, 159, 226
tõrrukas e. 204
ďäďō veps. 147, 173, 180, 181, 182

ťädöi karj. 144, 159, 167, 235, 240
tädu e. 159
Tähthöin (g. sg.) veps. 175, 179, 181, 183, 200, 226
täi̯kkö sm. 201
ďänüöi̯ karj. 162, 163
tätö sm. 80, 113, 124, 159
ťätoi veps. 123, 175, 179, 182, 236
Tääho- e. 47
tāte vadj. 55
töblö karj. 171
tökrö sm. 130
tökö sm. 80, 126, 234
Tölkö sm. 130
tölö, -ō sm. 81, 126
tönttšöi karj. 144, 161, 166, 169, 216, 226
tö(p)pö sm. 126, 234
töppö, töpöi karj. 171, 172, 234
ťöröllăh karj. 234
törö sm. 81, 126
töruli, toruli e. 130
tüƀi e. 207
tüƀù e. 47
Tyto e. 45
tütt e. 196
tütti sm. 208, karj. 208
tütlö vadj. 54, 55
tytt|ö, -y sm. 80, 113, 115, 116, 123, 196, 203, 213, 215, 243, 245
tüttö, ťütöi karj. 144, 161, 164, 166, 167, 196, 199, 217, 244
ťüť|öi̯, -ei̯, -ō veps. 175, 180, 181, 182, 196, 199, 244
ubbo- e. 36
uƀò e. 47
ujoo, uji̯o sm. (I, II) 81, 110, 124, 226
uju e. 110
uk, uk̄, ukōńe veps. 175, 180, 181, 182, 203, 204
ukk|o, -u, -e vadj. 51, 53, 54, 55, 196
ukk|o, -oi, -ō, -u sm. 81, 113, 114, 123, 196
ukko, ukk karj. 145, 161, 164, 167, 196
uku, ukku e. 17, 34, 35, 37, 43, 196, 197, 226
ulhoi̯ karj. 170
umbikoi karj. 201
unonen sm. 203
Untamo sm. 200
Unto sm. 230, 231
un|ù, -ò e. 5, 36, 37, 38, 39, 188
Uolu sm. 212
upo e. 17, 31, 35, 44, 47, 245
urho sm. 160, 200
uro sm. 160, 199, 231
urpo sm. 128, 224, 230
uŕ̥ťšoi̯ karj. 145, 160, 166, 168, 201
uśo e. 17, 43, 47
ut|e, -o, -i, utt e. 17, 18, 31, 33, 35, 36, 40, 41, 43, 120, 198, 206, 225
Uto sm. 230
utti sm. 207
ū̥ďžoi̯ karj. 145, 161, 166, 168, 172, 201
uukk|o, -e, -u, uuke sm. 81, 110, 124, 201, 212
ūtikke sm. 201

vālda lv. 111
vadjakkoi karj. 201
vagoi, vavoi karj. 145, 160, 167, 168
vahoi̯ karj. 160, 170

vahvoi̯ karj. 145, 168
vaino sm. 127, 199
va'iški lv. 209
valdoi karj. 169
Valee sm. 129
valgi karj. 209
valgu e. 238, 245
valko, valkk|o, -u sm. 81, 82, 111, 114, 125, 183, 200, 222
vaľ e. 207
vaľľoi karj. 145, 160, 168, 199, 226
valto sm. 232
valu sm. 212
vańo vadj. 56
vapp|o, -u sm. 129, 212
Varboi̯, Varvoi̯ karj. 145, 168
varoi̯ karj. 145, 160, 162, 163, 167, 199
varvō veps. 184, 227
vaśkō veps. 184
Vaśoi̯ karj. 171
vasu sm. 211
vau̯gō veps. 111, 183, 222
vedoi̯ karj. 170
Vehko- sm. 224
vei̯kki karj. 165, 206
veikko, veikoi karj. 145, 161, 164, 166, 167, 201, 244
veikk|o, -oi, -oo, veikoi sm. 82, 111, 123, 124, 241, 242
veik|oi, -ō veps. 175, 180, 181, 182, 242
veito sm. 111
velgoi- karj. 224
velj|o, -u 18, 35, 36, 39, 43
veljo karj. 53
vello sm. 53
велло, vello vadj. 53, 54, 55
veľo e. 38
venak veps. 201, *venakko* sm., *venakkoi* karj. 201
vend|oi, -o- karj. 145, 161
veno sm. 238, 239, 243
venoi veps. 175, 179, 183
vento sm. 22, 82, 111, 112, 124,
vergoi- karj. (Ing) 170
verkko sm. 116, karj. 164
vevve vadj. 51, 53, 55, 236
vido e. 39
vieno sm. 22, 112
viero karj. 145, 160
vigl, vigle e. 112.
vigli karj. 112
Viham|oi, -o sm. 230
vihmo- vadj. 224
Vih|oi, -o sm. 230
vihu- e. 225
vī̯i̯|ò, -ù e. 18, 33, 35, 39, 44, 45, 227
viisi sm. 118
viisoi sm. 128, 199
vīt̀, vīD|ò, -ù e. 18, 33, 35, 39, 45
Vik|i, -u sm. 208, 212
vikl|e, o sm. 82, 112, 123, 126
viksamo 200
Vilh|o, -e sm. 82, 125, 229
Vilj|oi, -o sm. 230
Vilk(k)o, Vilkku sm. 128, 211, 230
Ville sm. 82, 121, 122, 125, 229
viľľo vadj. 51
viľl|ù, -è e. 18, 35, 39, 41, 45, 229
vilme sm. 130
Vilpp|o, -u sm. 129, 211, 230
virboi, birboi karj. 146, 161, 222
virkkō vadj. 56, 128
Virko, Virkku sm. 128
Vir|o, -u e. 18, 44, 197, 233
viro vadj. 197
vir|o, -ō sm. 82, 113, 116, 124, 197, 233

virtõ sm. 216
viššsi e. 207
vitlik veps. 112
vitsì e. 207
vohmo vadj. 57, 233
voi̯kko sm. 201
voko̯e sm. 130, 242
vo̯zà lv. 19
võnnu e. 112
võsu e. 215
Väinämö sm. 200
väi̯vöi̯ karj. 169, 199
vänö sm. 130
vär|oi̯, -õ veps. 176, 179, 181, 199, 203, 216, 225
värp|o, -u vadj. 51, 53, 54, 55, 198, 210, 211, -*ö* 217
värv|o, -u, värb e. 18, 33, 35, 36, 38, 39, 53
vässo vadj. 51, 53, 54, 55, 198, 217

õbu e. 39
õde, hõᴅè e. 6, 20, 21, 40, 43

ädu lv. 1, 2, *Ädu* e. 227
ägröi karj. 169
äij|ö, -i, -öi sm. 31, 207, 242
äio, äi̯ e. 18, 31, 33, 35, 43
äit|i, -e, -ei sm. 82, 83, 112, 119, 120, 122, 123, 126, 206
äm̄ e. 31, 33, 198, *ämmù* e. 36
ämmö sm. 32, 83, 113, 123, karj. 32, 146, 161, 167
ämù e. 19, 31, 32, 35, 43, 225
äš́ e. 207
ät̄ e. 207
ätti karj. 209
ääde e. 40

ögö karj. 172
ökkö karj. 172
ölö sm. 130
öp(p)ö sm. 130
ösȍ e. 48
õpik, üö̯pikko e. 101

ül̄ e. 207
Ylppö sm. 232
üp-, i̯p- lv. 188
yp(p)ö sm. 225
üṕö karj. 225
Yrjö sm. 231
ü̯ʃšöi̯ karj. 225
yökk|öi, -ö sm. 201, 241
yött|ö, üö̯ttõ sm. 83, 113, 124, 203

Kirjanduse, ainekogude ja murdepaikade lühendised.

Agr. = Agricola.
AgrOj = Heikki Ojansuu, Mikael Agricolan kielestä. Helsinki 1909.
(vadj.) Ahlqv = Aug. Ahlqvist, Wotisk Grammatik jemte Språkprof och Ordförteckning. Helsingfors 1856. (ASSF V, 1).
Akonl = J. Mustakallio, Vuokkiniemen Akonlahden kylän ynnä sitä ympäröivien kylien kielimurteesta. Vir. I.
Al = V. Alava, Vatjalaisia häätapoja, häälauluja ja -itkuja. Helsingissä 1909. (Suomi IV, 7).
Alakt = József Budenz, Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Budapest 1884—94.
AlaSat = Niilo Ikola, Ala-Satakunnan murteen äännehistoria I. Turku 1925.
AS = vt. SA.
ASSF = Acta Societatis Scientiarum Fennicae.
Aun = E. V. Ahtia' käsikirjaline aunuse sõnastik Aunuse linna ümbruse murdest SKSA-is.
AunAS = N. Ljeskov ja J. Kujola, Aunuksen läänin karjalaisten arvotuksia ja sananlaskuja. Vir. 1918, 83—90.
AunJoh = Хосподан мейййн Iисусан Кристан пӱхӓ еваньхели Iоаннал карьялан (ливвин). Sortavalassa 1921.
AV = Aug. Ahlqvist, Anteckningar i Nordtschudiskan. Helsingforsiae MDCCCLXI.

Beitr. = H. Paasonen, Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte. Budapest 1917.
BFB = Vilh. Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. Köbenhavn 1890.
Bibl. Verz. = E. N. Setälä, Bibliographisches Verzeichnis der in der Literatur behandelten älteren germanischen Bestandteile in den ostseefinnischen Sprachen. Helsingfors 1912—1913. (FUF XIII).
BrandtL = Herman Brandt, Kokoelma haukkumasanoja (käsikiri Laihia murdest SKSA-is).
BWS = Joos. J. Mikkola, Berührungen zwischen den westfinnischen und slawischen Sprachen. I. Helsingfors 1894. (SUST VIII).

Dal' = Толковый словарь живого великорусскаго языка Владимира Даля. I—IV. С.-Петербургъ 1912—13.
Diftg. = Martti Rapola, Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen i-loppuiset diftongit suomen murteissa. Helsinki 1919—1920. (Suomi IV, 17).

EHäm = A. Kannisto, Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta. (Suomi III, 20).
EGr. = Estnische Grammatik.
EK = Eesti Keel. Emakeele Seltsi ajakiri. Tartus. I—VI (1922—1927).
EKirj = Eesti Kirjandus. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne. I—XXI (1906—1927).
EKSA = Eesti Kirjanduse Seltsi arhiiv Tartus.
EKSArm. = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat. I—XVIII. Tartus 1873—1890.
EKVM = Albert Saareste ja A. R. Cederberg, Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi. Vihk I. Tartus 1927.
Elim = F. A. Hästesko, Äänneopillinen tutkimus Elimäen murteesta. (Käsikiri HÜKS-is a. 1902).
EP I—II = J. Laurosela, Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta. I. Konsonantit, II. Vokaalit. Helsingissä 1913—1914. (Suomi IV, 13).
ERL I—II = Dr. M. Weske, Eesti rahvalaulud. Esimene anne Tartus 1879. Teine anne Tartus 1883.

ESA = Akadeemilise Emakeele Seltsi arhiiv Tartus.
EtWb = Etymologisches Wörterbuch.

FrimP — Juho Friman, Muutama sana Lönnrotin sanakirjan lisävihkoon ja Lastenkielen sanoja ja kotieläinten nimiä (Pori murdest, käsikirjad SKSA-is).
FUF = Finnisch-ugrische Forschungen. Helsingfors, I (1900) —.

GSl = Vilh. Thomsen, Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske. Köbenhavn 1869.
Gutsl = J. Gutslaff, Observationes grammaticae circa linguam esthonicam. Dorpati Livonorum. Anno MDCXLVIII.
Gös = H. Göseken, Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Anführung zur Öhstnischen Sprache. Reval /... Anno 1660.

Haapas = Jalmari Kekkonen, Äänneopillisia havantoja Haapasaaren murteesta. (Käsikiri HÜKS-is 1899 a.).
Halj = prof. Julius Margi käsikirjaline Haljala eP murde sõnastik ja rahvaluulekogu.
HalT = J. G. Toivonen, Tutkimus Halikon kielestä. Helsingissä 1888. (Suomi III, 2).
Hamin = T. Könönen, Muutamia muistoonpanoja Haminan ympäristön kielimurteesta. (HÜKS käsikiri a. 1887).
Hein = A. E. Lindfors, Tutkimus Heinolan murteesta.(Väh. Kirjelm. XVI).
Helle = A. Thor-Helle, Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache. Halle 1732.
Hm = Anna Johanson'i käsikirjaline Häädemeeste e. murde sõnakogu ESA-is.
HR 1—4 = Suomen kansan vanhat runot IX. Hämeen Runot 1—2. Helsinki 1918. Hämeen Runot 3—4. Helsinki 1917.
HÜKS = Helsingi Ülikooli Keeleteadusliku Seminari arhiiv.

ID = Volmari Porkka, Ueber den ingrischen Dialekt. Helsingfors 1885.
IiJ = Aino Oksanen'i käsikirjaline sõnakogu Iitti ja Jaala sm. murrete alalt SSA-is.
Iin = J. Laherma, Äännehistoriallinen tutkielma Iin murteesta. (Käsikiri HÜKS a. 1912).
Ik = K. J. Soutio' käsikirjaline Ikaalinen-kihelkonna murde sõnakogu SKSA-is.
Ylivet = J. R. Aspelin, Tavoista ja kielimurteesta Ylivetelin pitäjässä. Suomi II, 8.
Ilom = J. Merilainen'i, H. Suhonen'i ja I. Manninen'i käsikirjaline sõnakogu Ilomantsi sml murdest SSA-is.
IlsWied = F. J. Wiedemann, Die Ehsteninsel in den lettischen Kirchspielen Marienburg und Schwanenburg in Livland. Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Pétersbourg. Tome XIII, № 5, pag. 497—524.
In = Ilmari Itkonen'i käsikirjaline sõnakogu sm. Inari murdest SSA-is.
ingRos = Rosona (Eesti) ingeri murre, Mg. andmed ja üliõpilane A. Angerja' lT ning Kullaküla sõnakogu ESA-is.
IsojA = Erkki Almberg, Isojoen kielimurteesta. Suomi II, 8.
IsojArho = A. Arho, Isojoen kielimurteesta. (Käsikiri SKSA-is).
IT = isiklik (suuline, kirjalik) teade.

JaalR = M. Rapola' käsikirjaline sõnastik Jaalast (sm. Lõuna-Häme) SSA-is.
JalasjB = K. A. Bäckman, Beskrifning öfver Jalasjärvi kapell. Suomi 1851, pag. 231—326.
JKLaus = U. T. Sirelius, Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta. Helsingissä 1894.
JMad = H. Klein'i (Rajamaa) käsikirjaline Järva-Madise eP murde sõnakogu ESA-is.
Jp — Dimitri Tsvetkov'i käsikirjaline Jõepära vadj. murde sõnastik (ESA) ja sama IT.
JSuomalL = Elsa Lindström (Rydman), Äänneopillinen tutkimus Jaakko Suomalaisen kielestä. Helsinki 1907. (Väh. Kirjelm. XXXVI).
Juslen = Daniel Juslenius, Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Holmiae, MDCCXLIV.
JuvaJor = Lauri Kettunen, Pääasiallisia eroavaisuuksia Juvan ja Joroisten kielimurteiden välillä. (Käsikiri SKSA-is).
JuvaT = Äänneopillinen tutkimus Juvan murteesta. V. Tarkiainen. Helsingissä 1903. (Suomi IV, 2).
Jäm = K. Kurgvel'i Jämaja e. murde käsikirjaline sõnakogu ESA-is.
Jääsk = O. A. F. Lönnbohm, Jääsken, Kirvun ja osittain Rautjärven ja

Ruokolahden pitäjien kielimurteesta. Suomi II, 13. Helsingissä 1879.
JääskKOud = O. A. F. Lönnbohm, Luettelo Jääsken ja Kirvun pitäjäiden oudoista ja merkillisemmistä sanoista. (Käsikiri SKSA-is).
Jyv = Onni A. A. Repo, Äänneopillinen tutkielma Jyväskylän pitäjän murteesta. (Käsikiri HÜKS-is).
JyvK = K. F. Karjalainen, Jyv(ö)älahti karjL murde käsikirjaline sõnakogu SKSA-is.

k = Kuošova küla karjTv-is Schw-il.
K. = Kotkatjärvi aun. murre Kett-i ülestähendisis.
KaakkoisKarjJ = Arvi Jännes (= Genetz), Kielellisia muistoonpanoja Kaakkois-Karjalasta. Suomi III, 3. Helsingissä 1890.
KallioLehm = Niilo Kallio, Lehmännimiä Salon ympäristöpitäjistä. (Käsikiri SKSA-is).
KallioMurr = Niilo Kallio, Murresanoja. (Käsikiri SKSA-is Uskelast).
KallioULint = Niilo Kallio, Linnunnimiä Uskelasta. (Käsikiri SKSA-is).
KallioUsk = Niilo Kallio, Lisä- ja haukkumanimiä Uskelasta. (Käsikiri SKSA-is).
KalvM = Edv. Mikkola, Lehmäin, hevosten, paikkain ja torppain nimiä Kalvolasta. (Käsikiri SKSA-is).
KalvP = Tyyne Palva, Eläinten nimiä Kalvolasta. (Käsikiri SKSA-is a. 1918).
Kang = Kangasniemi sm. murde käsikirjaline sõnakogu SSA-is Helsingis.
Katt. = Kattila (vadjLn-s).
KAÄH = Heikki Ojansuu, Karjala-aunuksen äännehistoria. Helsingissä 1918.
KemiC = Knut Cannelin, Tutkimus Kemin kielenmurteesta. Helsingissä 1888. (Suomi III, 2).
KeskiPohj = C. F. Rautell, Lauseopillinen tutkimus Keski-Pohjanmaan kansankielestä. (Käsikiri HÜKS-is).
Kesäl = O. Lönnbohm, Muistoonpanoja Kesälahden kielimurteesta. (Käsikiri HÜKS-is).
Kett = prof. Lauri Kettunen'i käsikirjalised karj.-aun.-ld. murrete häälikuloolised ainekogud.
Ki = autori (Mg.) ülestähendised Kihnu saare murdest.
Kiel = Kieletär. Tutkimuksia, arvosteluja ja muistutuksia Suomen kirjallisuuden ja kielitieteen alalta. I 1.—6. 1871—1874, II 1. 1875.
Kihlk = M. Tooms'i suulised teated Kihelkonnast Saaremaalt (eP).
KiS = Albert Saaberk (= Saareste), Häälikajalooline uurimus Kihnu murdest. Konsonandid. (Käsikiri Tartu Ülikooli Filosoofia Seminari raamatukogus).
KiskoSal = Paavo Salonius, Kielimurteesta Kiskon, Karjalohjan, Lohjan, Wihdin ja Nurmijärven pitäjissä. (Suomi II, 10).
KKO^2 = Joh. Kujola, Karjalan kielen opas. Kielennäytteitä ja sanasto. Uusittu laitos. Helsingissä 1922.
KL = Arvid Genetz, Versuch einer karelischen Lautlehre. Helsingfors 1877.
KodD = Lauri Kettunen, Lautgeschichtliche Untersuchung über den kodaferschen Dialekt. Helsinki 1913. (SUST XXXIII).
KodVok = Lauri Kettunen, Lautgeschichtliche Untersuchung über den kodaferschen Dialekt II. Vokalismus.
KoillisSatSet = E. N. Setälä, Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan Kansankielestä. (Suomi II, 16).
KollRap = Martti Rapola, Äännehistoriallinen tutkimus Abraham Kollaniuksen kielestä. Helsinki 1925.
Kolov. = Kolovina küla Setumaal.
KontLip — Hannes Axelson, Äänneopillinen tutkimuskoe Kontiolahden, Liperin ja Polvijärven pitäjien kielimurteesta. (Käsikiri HÜKS-is a. 1900).
Koss. = Kosselka küla Setumaal.
KraasnaK = Oskar Kallas, Kraasna maarahvas. Helsingissä 1903. (Suomi IV, 10).
Kreev = F. J. Wiedemann, Ueber die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland. St. Petersburg 1871.
K(uo)rtn = H. Klemetti, Äänneopillisia havaintoja Kuortaneen murteesta. (Käsikiri HÜKS-is a. 1898).
KSN = Heikki Ojansuu, Kotieläintemme suomenkielinen nimistö. Helsinki 1912.
KuhmJ = T. E. Karsten, Tutkimuskoe Kuhmoisten ja Jämsän pitäjien kielimurteesta. (Käsikiri HÜKS-is a. 1890).
Kulturwörter = Dr. August Ahlqvist, Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen. Helsingfors 1875.
KuopioW = V. E. V. Wessman, Kuopion seudun erisnimet. (Käsikiri SKSA-is).
Kuortn vt. Krtn.

Kuus = Linda Pärt, Kuusalu e. murde käsikirjaline sõnakogu ESA-is.
KuusN = Paul Nyberg, Äänneopillinen tutkimus Kuusamon murteesta. (Käsikiri SKSA-is).

Laih = E. J. Chydenius, Laihian murteesta. Vir. II.
LaihEl = A. Laihio, Kotieläinten nimiä. (Käsikiri smLn murde alalt SKSA-is).
LammK = S. A. Vesterlund, Muistoonpanoja Lammin-Kosken kappelin puheenparresta. Vir. I.
LammL = Muotoopillisia tutkimuksia Lammin-Kosken murteesta. (Käsikiri HÜKS-is a. 1890, anonüümne).
Leppävr = I. Savolainen, Leppävirran kielestä. (Käsikiri HÜKS-is).
Lestij = Yrjö Wichmann, Muutamia äänneopillisia havainnoita Lestijoen murteesta. Helsinki 1892. (Väh. Kirjelm. XIV).
Lisäv(ihko) = A. H. Kallio, Lisävihko Elias Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaiseen Sanakirjaan. Helsingissä 1886.
LjungoTMal = V. Malin, Kielellinen ja sanastollinen tutkimus Ljungo Tuomaanpojan lainkäännöksestä. Helsingissä 1886. (Väh.Kirjelm. III).
LMÄHK = Heikki Ojansuu, Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Konsonantit. Helsingissä 1903.
LMÄH = Heikki Ojansuu, Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Vokaalioppi. Helsingissä 1901.
Lnr = Elias Lönnrot, Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Helsingissä 1874—1880.
LnrV = Elias Lönnrot, Om det nordtschudiska språket. Helsingfors 1853.
Loppi = G. E. Leino, Lopen pitäjän kielimurteesta. (Väh. Kirjelm. IX).
LRU I—II = Oskar Loorits, Liivi rahva usund I—II. Tart. 1926—1927. (Acta et Comm. Un. Tart. B XI. 1 ja B XII. 1).
Ls. = Laitasalmi küla Oulankal karjP alal Kett-i ülestähendisis.
LuotSatLatv — SaluLatvala, Lauseopillisia havaintoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä. Helsinki 1895. (Suomi II, 12).
LutsiK = O. Kallas, Lutsi maarahvas. Helsingissä 1894. (Suomi III, 12).
LutsiK, Märchen = Oskar Kallas, Achtzig Märchen der Ljutziner Esten. Jurjew (Dorpat) 1900. VGEG XXB II Heft.
Luuž. = Luužitsa küla vadj. alal.
LVHA I—II = Lõunavepsa häälikajalugu I—II. Lauri Kettunen. Tartu 1922. (Acta et Comm. Un. Dorp. B II. 2 ja B III. 4).
lvKett = prof. L. Kettunen'i käsikirjaline liivi k. sõnastik.

M. = Mõniste e. murre VoolS-is.
m = Mikšina küla karjTv-is Schw-il.
Maan = Maaninka smI murde käsikirjaline sõnastik SSA-is.
MarttiAir = Martti Airila, Äännehistoriallinen tutkimus Herra Martin maanlainsuomennoksen kielestä (Suomi IV, 14, a. 1913—1915).
MarttKarjS = I. Marttinen (Marttini) Muinaisia kansan sanoja. (Käsikiri karjP alalt SKSA-is).
MarttVk = J. Marttinen (Marttini), Sanoja ja lauseita Vienan-Karjalasta. (Käsikiri SKSA-is a. 1919).
MattTver = Aug. Ahlqvist, Mateuksen Evankeliumi Karjalan kielellä. Helsingissä 1865. (Suomi II, 4).
Mets = A. Hammare' käsikirjaline Metsämaa sm. murde sõnakogu SSA-is.
MetsKett = Lauri Kettunen, Descendenttis-äännehistoriallinen katsaus Keski-Skandinavian metsäsuomalaisten kieleen. Helsinki 1909.
Mg. = Mägiste (autor).
MMg = autori isiklikud andmed e. Maarja-Magdaleena kihelkonna murdest.
MO = Le Monde Oriental. Uppsala 1906—.
Mordw. Chrest. = H. Paasonen, Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatikalischem Abriss. Helsingfors 1909.
Mundj. = Mundjärve küla ld. alal (päämiselt Kett-i ülestähendisis).
MuolJ = J. Uoti, Havaintoja Jääsken ja Muolaan murteista. (Käsikiri HÜKS-is a. 1893).
MuolT = Otto Tengén, Muolaan pitäjän kielimurteesta. (Käsikiri HÜKS-is).
Muonion = A. Lönnbohm, Murteissanoja Muonioniskan, Kolarin, Turtolan ym. pitäjien aloilta. (Käsikirjaline sõnastik HÜKS-is).
Murr = vt. KallioMurr.
Must = O. A. F. Mustonen, Muistoonpanoja Vatjan kielestä. Vir. I, Porvoo 1883.
MustVKR = O. A. F. Mustonen, Virolaisia kansanrunoja. Helsingissä 1893. (Suomi III, 7).
MuSz = József Budenz, Magyar-ugor összehasonlító szótár. Budapest 1873—81.

Mäntyh = K. A. Häyrynen, Yhtä ja toista Mäntyharjun perämailta. (Käsikiri HÜKS-is).
Müll = G. Müller, Neununddreissig Estnische Predigten aus den Jahren 1600—1606. Dorpat 1891. (VGEG XV).
Myn = Eemil Saarimaa' käsikirjaline Mynämäe smLn murde sõnakogu SSA-s.

Nakk = Juho Uoti, Nakkilan murteen muoto-opillinen tutkimus. (Käsikiri HÜKS-is a. 1891).
NeusVL = H. Neus, Ehstnische Volkslieder 1—3. Reval 1850—1852.
Nk. = Nekkula (Njekkula) aun. murre Kett-i ülestähendisis.
Nurm = Erkki Reijonen, Nurmeksen murteesta. Helsinki 1892. (Väh. Kirjelm. XIII).
Nyelvtudományi Közl(emények).
NyH[6] = J. Szinnyei, Magyar nyelvhasonlítás. Budapest 1920.

Ob. = Obinitsa (Setumaal).
Orihv = Sefa Erkkilä, Orihveden Enokunnan murteen konsonantismi. (Käsikiri HÜKS-is a. 1922).
Orim = Ilmari Kaitila, Äänneopillinen tutkimus Orimattilan murteesta. (Käsikiri HÜKS-is).
OrimS = Juhana Silfvenius, Lauseopillinen tutkimus Orimattilan kansankielestä. (Käsikiri HÜKS-is a. 1890).

P. = Paadene (Poodene) karjL murre Kett-i ülestähendisis.
p = Ploskoe küla karjTv-is Schw-il.
Parikk = O. Hannikainen, Kielimurteesta Parikkalan pitäjässä. Helsinki 1886. (Väh. Kirjelm. III).
PaulKann = S. Paulaharju, Lehmännimiä Kivennavalta, Metsäpirtistä ja Räisälästä. (Käsikiri SKSA-is).
Pets. = Petseri (Setumaal).
PHGr = Ossian Grotenfelt, Pohjois-Hämeen Kielimurteesta. Suomi II, 12.
PN = A. V. Forsman (Koskimies), Tutkimuksia Suomen kansan persoonallisen nimistön alalta. I. Pakanuuden aikainen nimistö. Helsinki 1891.
Pn. = Pankjavitsa (Panikovitši, Setumaal).
PohjSavoL = Salu Latvala, Lauseopillisia muistiinpanoja pohjois-savon murteesta. (Väh. Kirjelm.).
Pori = A. Aarne, Porin murteen äänneopilliset ominaisuudet. (Käsikiri HÜKS-is).
PPRant = Y. H. Vennola, Äänneopillisia havainnoita Pohjois-Pohjanmaan rantamurteesta. (Suomi III, 13).
PSavoBr = Pekka Brax, Pohjois-Savon kielimurteesta. Helsingissä 1889. (Väh. Kirjelm. VIII).
Pu = Hilda Osmani ja Elmar Pässi käsikirjaline Puhja e. murde sõnakogu ESA-is.
PuO = Hilda Osmani Puhja murde sõnakogu, vt. eelm.
PuustKiihtel = I. Puustisen muistiinpanot Kiihtelysvaaran murteesta. (Käsikiri SKSA-is).
Pälkj = T. Könönen, Murresanaston aineksia Pälkjärveltä. (Käsikiri HÜKS-is a. 1887).
Pärnum. = Pärnumaa.
Pyhäj. = Pyhä(jä)rvi ld. murre Kett-i ülestähendisis.

R. = Rugajärvi karj. murre Kett-i ülestähendisis.
Renv = G. Renvall, Suomalainen Sana-Kirja — Lexicon Linguae Finnicae. Aboae 1826.
Rg = M. Tedre' ja H. Mihkelson'i Rõigi e. murde käsikirjalised sõnakogud ESA-is.
Ri = Joh. Väinaste' käsikirjaline Risti eP murde sõnakogu ESA-is.
Ristn = käsikirjaline häälikajalooline esitis Ristiina kihelkonna sm. murdest HÜKS-is (anonüümne).
RMP = Julius Mägiste, Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned. Tartu 1925. (Acta et Comm. Un. Dorp. B VII. 3).
Ross = Joachim Rossihnius, Südestnische Uebersetzung des Lutherischen Katechismus, der Sonntagsevangelien und -Episteln und der Leidensgeschichte Jesu etc. (VGEG XIX, Dorpat 1898).
RSk = Hjalmari Hahl, Tutkimuskoe Raudun ja Sakkolan pitäjän murteesta. (Käsikiri HÜKS-is).
Rug = K. F. Karjalainen'i käsikirjaline Rugajärve karj. murde sõnakogu SKSA-is.
Räp. = Räpina (eL-s).

S. = Suoju (Š-) ld. murre Kett-i ülestähendisis.
SA = Seltini-Aluliina (VoolS kogudes).
SaarelHev = Hj. J. Saarelainen, 'Kokoelma hevosten nimiä. (Käsikiri Pöytyä smLn murde alalt a. 1905 SKSA-is).
Saarem. = Saaremaa.

Saarij = K. V. Rauhala', T. J. Kaukoranta' (SaarijK), K. Grönblad'i ja E. Linko' käsikirjaline sm. Saarijärve murde sõnakogu SSA-is.
Sal. = Salisjõe (Salatsi) liivi murre SjWied-il.
Salm = Joh. Kujola, Äänneopillinen tutkimus Salmin murteesta. Helsinki 1918.
SalmK = J. Kujola' (Lasarev) käsikirjaline aunuse Salmi murde sõnakogu SKSA-is a. 1906.
SatakA = H. Ojansuu, Kustaa Adolf Avellanin tutkimus Ulvilan, Kokemäen ja Huittisten murteesta. (Satakunta. Kotiseutututkimuksia I. Helsinki 1907).
SatakJ = Nestor Järvinen, Om några dialekt-egenheter i Satakunta. Suomi 1853.
Savonl = V. Reinvald, Savonlinnan ympäristön kielimurteesta. (Käsikiri HÜKS-is).
Schw = Theodor Schwindt, Tverin läänin karjalaismurteiden sanasto I—VII. (Käsikiri SKSA-is).
Selt. (-Aluliina) = Seltini (eL, Lätis).
SetuS = prof. Albert Saareste' käsikirjaline e. setumurde sõnakogu.
Seäm. = Seämä(jä)rvi aun. murre.
Sipp = K. V. Rytkönen, Konsonanttiseikoista Sippulan murteessa. (Käsikiri HÜKS-is).
SjWied = F. J. Wiedemann, J. A. Sjögren's Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch. St. Petersburg 1861.
Sk = Lauri Hakulinen'i kogutud Sakkula sm. murde sõnakogu SSA-is.
SkN = Ad. Neovius, Äänne-, johto- ja erisnimiopillista y. m. kielellistä Sakkulan murteesta. (Käsikiri SKSA-is).
SKO = E. N. Setälä, Suomen kielioppi. Yhdestoista painos. Helsingissä 1925.
SKR = Aug. Ahlqvist, Suomen Kielen Rakennus. I. Helsingissä 1877.
SKSA = Soome Kirjanduse Seltsi (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) arhiiv Helsingis.
SKTT = H. Ojansuu, Suomen kielen tutkimuksen työmaalta. I. Jyväskylä 1916.
SLII = Dr. Jakob Hurt, Setukeste laulud. Tõine köide. Helsingis 1905.
SorolP = F. L. Petander, Esitys piispa Eerikki Sorolaisen Postillan kielestä. Helsingissä 1892. (Väh. Kirjelm. XV).
SPNT = Heikki Ojansuu, Suomalaista paikannimitutkimusta I. Lähänastisen tutkimuksen arvosteluja. Turku 1920.
SPOP = Aarni Penttilä, Suomen ja sen lähimpien sukukielten painotusoppia. Kielipsykologinen tutkimuskoe. Helsinki 1926.
Sprw.[1, 2] = Dr. Josef Szinnyei, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Leipzig 1910. Zweite, verbesserte Auflage Berlin und Leipzig 1922.
SSA = Sanakirjasäätiö (Soome murdesõnastiku asutise) arhiiv Helsingis.
Suist = Iivo Härkönen'i käsikirjaline sõnakogu Suistamo aun. murdest SSA-is.
Sun = J. Kujola' käsikirjaline Sununsuu ld. murde sõnastik SKSA-is.
SunT = J. Kujola' käsikirjalised Sununsuu ld. murde tekstid SKSA-is.
SuojK = E. V. Ahtia' käsikirjaline Suojärve karj. murde sõnastik SKSA-is.
Suomi = Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen. Helsingfors 1841—1862. Suomi, Kirjoituksia isän-maallisista aineista. Helsingissä 1863 —.
SUSA = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Helsinki, I (1886) —.
SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Helsinki, I (1890) —.
SuursP = Laina Porkka, Äänneopillinen tutkimus Suursaaren murteesta. (Käsikiri HÜSA-s a. 1911).

T. = Tunguti murre (Kevättämärvi külast) karj. alalt Kett-i ülestähendisis.
TAK = Arvid Genetz, Tutkimus Aunuksen kielestä. Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi. Helsingissä 1884.
TarkJv = V. Tarkiainen, Oudompia savolaisia sanoja (Juvalt) ja Hyväilyja haukkumasanoja (Juvalt). (Käsikirjad SKSA-is),
Tarv = M. Raekson'i ja J. Rõks'i käsikirjaline Tarvastu eL murde sõnakogu ESA-is.
Td. = Tiudia ld. murre Kett-i ülestähendisis.
tet = Teterka küla karjTv-is Schw-il.
to = Tolmatšu küla karjTv-is Schw-il.
To = M. Sakson-Soodla' Torma e. murde käsikirjaline sõnakogu ESA-is.
TohmP = Matti Varonen, Tohmajärven, Pälkjärven ja Kiteen pitäjien kielimurteesta. (Käsikiri HÜKS-is).
ToM = Martti Airila, Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta. Helsinki 1912.
ToriJ = Richard Janno' käsikirjaline Tori eP murde sõnakogu ESA-is.
ToriP = Helmut Pürkop'i käsikirjaline Tori eP murde sõnakogu ESA-is

ToSal = Paavo Salonius, Tutkimus kielimurteesta Tornion seuduilla. (Suomi II, 14).
tr = Tresna küla karjTv-is Schw-il.
Tuul = J. K. Tyrni, Äänneopillinen tutkimus Tuuloksen murteesta. (Käsikiri HÜKS-is a. 1910).
TvK = K. F. Karjalainen'i käsikirjaline karjTv murde sõnastik SKSA-is.
TVKK = Arvid Genetz, Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä. Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi. Helsingissä 1880.
Tyrv = Antero Warelius. Kertomus Tyrvään pitäjästä 1853. Suomi 1854.
TytÄ = Frans Äimä, Äänneopillinen tutkimus Tytärsaaren murteesta. Helsingissä 1901.

Uht. = Uhtua (Uhut) karjP murre Kett-i ülestähendisis.
ULint = vt. KallioULint.
Ulv = O. Saari, Kielimurteesta Ulvilassa. (Käsikiri HÜKS-is).
UrjK = Artturi Kannisto, Äänneopillinen tutkimus Urjalan, Kylmäkosken ja Akaan murteesta. Helsingissä 1897. (Väh. Kirjelm. XXVII).
USS = Johannes Aavik, Uute sõnade sõnastik. Tartu 1919. ²Tartu 1921.
Uukirk = Hermanni Toivonen, Äännehistoriallinen esitys Uudenkirkon pitäjän [Viiburi läänis] Halilan, Anterolan ja Kauppalan kylien kielimurteen vokaaleista. (Käsikiri HÜKS-is).

V.(uohtjärvi) = Vuohtjärvi küla (Mundjärvel) ld. murre Kett-il.
Vaiv = N. Odra ja A. Vaigla' käsikirjaline eP Vaivara murde sõnakogu ESA-is.
Vastl = O. Parma käsikirjaline Vastseliina eL murde sõnakogu ESA-is.
Vehkal = J. V. Korjula, Lyhyt äänneopillinen tutkimus Vehkalahden murteesta. (Käsikiri HÜKS-is a. 1900).
vepsEN I — II = Lauri Kettunen, Näytteitä etelävepsästä. I—II. Helsinki 1920—1925.
vepsIs = Hj. Basilier, Vepsäläiset Isaijevan voolostissa. SUSA VIII, 1890.
vepsTk = E. A. Tunkelo' käsikirjalised vepsP (Kaskeza) ülestähendised (sõnakogu).
Verml(A) = T. G. Aminoff, Tietoja Vermlannin suomalaisista. Suomi II, 11.
WerroE = F. J. Wiedemann, Versuch ueber den Werroehstnischen Dialekt. St Petersburg 1864.
VeskeERL vt. ERL.
VGEG = Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Dorpat 1846 —.
vl = Lauri Kettunen'i ida-vadja murde käsikirjaline sõnastik.
W(ie)d = Dr. Ferdinand Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften redigirt von Dr. Jakob Hurt. St. Petersburg 1893.
Vig = Alb. Saaberk (Saareste), Vigala murde peajooned. Helsingis 1917.
VihervLint = Eemil Vihervaara, Lintujen nimiä. (Käsikiri SKSA-is edela-soomest).
Vir. I—II = Virittäjä. Toimittanut Kotikielen seura. I—II. Porvoossa 1883—1886.
Vir. = Virittäjä. Uusi jakso. Kotikielen seuran aikakauslehti. Helsingissä 1897 —.
VirN = H. Brindfeldt, Viru-Nigula e. murde käsikirjaline sõnakogu ESA-is.
Virum. = Virumaa.
VK = E. N. Setälä, Vepsän kieltä. Helsinki 1912. (4-leheküljene tekstiväljaanne).
VKI—II = Dr. Jakob Hurt, Vana Kannel. Esimene kogu. Tartus 1886. Teine kogu. Tartus 1886.
VKÄH = Lauri Kettunen, Viron kielen äännehistoria. Helsinki 1917.
VoolS = Paul Voolaine käsikirjaline sõnakogu Lutsi, Seltini-Aluliina, Hargla, Räpina ja Pankjavitsa eL murde alalt ESA-is.
VT = Lauri Kettunen'i vadja käsikirjalised tekstid Kattilast.
VTS = E. N Setälä, Vatjan kieltä. Helsinki 1911. (4-leheküljene tekst).
Vts. = Vitsataipale karjP murre (Sarviniemi küla) Kett-i ülestähendisis,
VÄH = Lauri Kettunen, Vatjan kielen äännehistoria. Helsinki 1915.
Väh. Kirjelm. = Vähäisiä kirjelmiä. Julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. I (1885) —.

ÕS = Eesti õigekeelsuse sõnaraamat. Tartus 1925 —.

ÄH = E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria I—II. Helsingissä 1890—91.
Äkr = P. Putkonen, Äkrämöismurteesta. (Käsikiri HÜKS-is).

Keelte, terminuste jm. lühendisi.

ad. = adessiiv.
adj. = adjektiiv.
alam. = alamärkus.
alasaks. = alasaksa keel.
alggerm. = alggermani keel.
algsm. = algsoome keel (kantasuomi).
all. = allatiiv.
aun. = aunuse (keel).

dem. = deminutiiv(ne).
dokum. = dokument.

e. = eesti (keel).
eelm. = eelmine.
eL = lõunaeesti (murre).
el. = elatiiv.
eP = põhjaeesti murre.
ess. = essiiv.

fem. = feminiinum.

g. = genitiiv.
germ. = germani (keel).

halv. = halvutav, peioratiivne.
hl. = harilik.
hv. = harv(a).

ibid. = ibidem, säälsamas.
id. = idem, seesama.
in. = inessiiv.
indoeur. = indoeuroopa (keel).
interj. = interjektsioon.

jm. = ja muu(d).
jne. = ja nõnda edasi.
järgm. = järgmine.

karj. = karjala (keel).
karjIng = Ingeri (karjala) murre.
karjL = lõuna-karjala (murre).
karjP = põhja-karjala (murre).
karjTv = Tveri karjala (murre).
kkl. = kirjakeel.
komp. = komparatiiv.

lat. = latiiv (kääne).
l. c. = loco citato, tsiteeritud kohal.
ld. = lüüdi (murre).
lhk. = lehekülg.
lk. = lastekeel.
lmsm. = läänemere-soome (keel[ed]).
lt. = läti (keel).
lv. = liivi (keel).
lvKett = liivi k., Kettunen'i järgi.
lvI = ida-liivi murre.
lvL = lääne-liivi murre.
lvSal = Salatsi (Salisjõe) liivi murre.

ml. = meelitus, meelitlev.
mrd(v). — mordva (keel).
ms. = muuseas.

n. = nominatiiv.
nalj. = naljatoon(is), naljatlev.
nm. = nimi.
nn. = nõndanimetatud.
noor. = nooremail, noorpõlve keel(es).
näit. = näiteks.

obs. = observa, täheldada.
ostj. = ostjaki (keel).

p. = partitiiv.
piibl. = piiblis, piiblikeel.
pilg. = pilgates, pilketoon.
pl. = pluural.

rhvl. = rahvaluule(s).
rm. = raamat.
roots. = rõotsi (keel).

saks. = saksa (keel).
sb. = silbi(s).
scil. = scilicet, tähendab.
sg. = singular.
sm. = soome (keel).
smI = idasoome (murre).
smLn = läänesoome (murre).
sn. = sõna.
s. v. = sub voce, sõna all.
sõim. = sõimates, sõimusõna.
sürj. = sürjani (keel).
sürjP = põhjasürjani (murre).

trsl. = translatiiv.
tšer. = tšeremissi (keel).
tähend. = tähendus|ega, -es.

ung. = ungari (keel).

vadj. = vadja (keel).
v(a)djI = idavadja (murre).
vadjLn = läänevadja (murre).
van. = vananend, vanapõlve keel(es).
veps. = vepsa (keel).
vepsIs = Isajeva vepsa (murre).
vepsK = keskvepsa (murre).
vepsL = lõunavepsa (murre).
vepsP = põhjavepsa (murre).
vn. = vene (keel).
vog. = voguli (keel).
vok. = vokatiiv.
vrd. = võrdle.
vt. = vaata.

Eelmiste köidete sisu. — Contenu des volumes precédents.

A I (1921). **1.** A. Paldrock. Ein Beitrag zur Statistik der Geschlechtskrankheiten in Dorpat während der Jahre 1909—1918. — **2.** K. Väisälä. Verallgemeinerung des Begriffes der Dirichletschen Reihen. — **3.** C. Schlossmann. Hapete mõju kolloiidide peale ja selle tähtsus patoloogias. (L'action des acides sur les colloïdes et son rôle dans la pathologie.) — **4.** K. Regel. Statistische und physiognomische Studien an Wiesen. Ein Beitrag zur Methodik der Wiesenuntersuchung. — **5.** H. Reichenbach. Notes sur les microorganismes trouvés dans les pêches planctoniques des environs de Covda (gouv. d'Archangel) en été 1917. — **Misc.** F. Bucholtz. Der gegenwärtige Zustand des Botanischen Gartens zu Dorpat und Richtlinien für die Zukunft.

A II (1921). **1.** H. Bekker. The Kuckers Stage of the Ordovician Rocks of NE Estonia. — **2.** C. Schlossmann. Über die Darmspirochäten beim Menschen. — **3.** J. Letzmann. Die Höhe der Schneedecke im Ostbaltischen Gebiet. — **4.** H. Kaho. Neutraalsoolade mõjust ultramaksimum-temperatuuri peale *Tradescantia zebrina* juures. (Über den Einfluss der Neutralsalze auf die Temperatur des Ultramaximums bei *Tradescantia zebrina*.)

A III (1922). **1.** J. Narbutt. Von den Kurven für die freie und die innere Energie bei Schmelz- und Umwandlungsvorgängen. — **2.** А. Томсонъ (A. Thomson). Значеніе аммонійныхъ солей для питанія высшихъ культурныхъ растеній. (Der Wert der Ammonsalze für die Ernährung der höheren Kulturpflanzen.) — **3.** E. Blessig. Ophthalmologische Bibliographie Russlands 1870—1920. I. Hälfte (S. I—VII und 1—96). — **4.** A. Lüüs. Ein Beitrag zum Studium der Wirkung künstlicher Wildunger Helenenquellensalze auf die Diurese nierenkranker Kinder. — **5.** E. Öpik. A statistical method of counting shooting stars and its application to the Perseid shower of 1920. — **6.** P. N. Kogerman. The chemical composition of the Esthonian M.-Ordovician oil-bearing mineral „Kukersite“. — **7.** M. Wittlich und S. Weshnjakow. Beitrag zur Kenntnis des estländischen Ölschiefers, genannt Kukkersit. — **Misc.** J. Letzmann. Die Trombe von Odenpäh am 10. Mai 1920.

A IV (1922). **1.** E. Blessig. Ophthalmologische Bibliographie Russlands 1870—1920. II. Hälfte (S. 97—188). — **2.** A. Valdes. Glükogeeni hulka vähendavate tegurite mõju üle südame spetsiifilise lihassüsteemi glükogeeni peale. (Über den Einfluss der die Glykogenmenge vermindernden Faktoren auf das Glykogen des spezifischen Muskelsystems des Herzens.) — **3.** E. Öpik. Notes on stellar statistics and stellar evolution. — **4.** H. Kaho. Raskemetallsoolade kihvtisusest taimeplasma kohta. (Über die Schwermetallgiftwirkung in bezug auf das Pflanzenplasma.) — **5.** J. Piiper und M. Härms. Der Kiefernkreuzschnabel der Insel Ösel *Loxia pityopsittacus estiae* subsp. nov. — **6.** L. Poska-Teiss. Zur Frage über die vielkernigen Zellen des einschichtigen Plattenepithels.

A V (1924). **1.** E. Öpik. Photographic observations of the brightness of Neptune. Method and preliminary results. — **2.** A. Lüüs. Ergebnisse der Krüppelkinder-Statistik in Eesti. — **3.** C. Schlossmann. Culture in vitro des protozoaires de l'intestin humain. — **4.** H. Kaho. Über die physiologische Wirkung der Neutralsalze auf das Pflanzenplasma. — **5.** Y. Kauko. Beiträge zur Kenntnis der Torfzersetzung und Vertorfung. — **6.** A. Tammekann. Eesti diktüoneema-kihi uurimine tema tekkimise, vanaduse ja levimise kohta. (Untersuchung des Dictyonema-Schiefers in Estland nach Entstehung, Alter und Verbreitung.) — **7.** Y. Kauko. Zur Bestimmung des Vertorfungsgrades. — **8.** N. Weiderpass. Eesti piparmündi-õli (*Oleum menthae esthicum*). (Das estnische Pfefferminzöl.)

A VI (1924). **1.** H. Bekker. Mõned uued andmed Kukruse lademe stratigraafiast ja faunast. (Stratigraphical and paleontological supplements on the Kukruse stage of the Ordovician Rocks of Eesti (Estonia).) — **2.** J. Wilip. Experimentelle Studien über die Bestimmung von Isothermen und kritischen Konstanten. — **3.** J. Letzmann. Das Bewegungsfeld im Fuss einer fortschreitenden Wind- oder Wasserhose. — **4.** H. Scupin. Die Grundlagen paläogeographischer Karten. — **5.** E. Öpik. Photometric measures on the moon and the earth-shine. — **6.** Y. Kauko. Über die Vertorfungswärme. — **7.** Y. Kauko. Eigentümlichkeiten der H_2O- und CO_2-Gehalte bei der unvollständigen Verbrennung. — **8.** M. Tilzen und Y. Kauko. Die wirtschaftlichen Möglichkeiten der Anwendung von Spiritus als Brennstoff. — **9.** M. Wittlich. Beitrag zur Untersuchung des Öles aus estländischem Ölschiefer. — **10.** J. Wilip. Emergenzwinkel, Unstetigkeitsflächen, Laufzeit. — **11.** H. Scupin. Zur Petroleumfrage in den baltischen Ländern. — **12.** H. Richter. Zwei Grundgesetze (Funktion- und Strukturprinzip) der lebendigen Masse.

A VII (1925). **1.** J. Vilms. Kõhreglükogeeni püsivusest mõnesuguste glükogeeni vähendavate tegurite puhul. (Über die Stabilität des Knorpelglykogens unter verschiedenen das Glykogen zum Verschwinden bringenden Umständen.) — **2.** E. Blessig. Ophthalmologische Bibliographie Russlands 1870—1920. Nachtrag. — **3.** O. Kuriks. Trachoma Eestis (eriti Tartus) möödunud ajal ja praegu. (Das Trachom in Estland (insbesondere in Dorpat) einst und jetzt.) — **4.** A. Brandt. Sexualität. Eine biologische Studie. —**5.** M. Haltenberger. Gehört das Baltikum zu Ost-, Nord- oder zu Mitteleuropa? — **6.** M. Haltenberger. Recent geographical work in Estonia.

A VIII (1925). **1.** H. Jaakson. Sur certains types de systèmes d'équations linéaires à une infinité d'inconnues. Sur l'interpolation. — **2.** K. Frisch. Die Temperaturabweichungen in Tartu (Dorpat) und ihre Bedeutung für die Witterungsprognose. — **3.** O. Kuriks. Muutused leeprahaigete silmas Eesti leprosooriumide haigete läbivaatamise põhjal. (Die Lepra des Auges.) — **4.** A. Paldrock. Die Senkungsreaktion und ihr praktischer Wert. — **5.** A. Öpik. Beiträge zur Kenntnis der Kukruse- (C_2-) Stufe in Eesti. I. — **6.** M. Wittlich. Einiges über den Schwefel im estländischen Ölschiefer (Kukersit)

und dessen Verschwelungsprodukten. — **7.** H. Kaho. Orientierende Versuche über die stimulierende Wirkung einiger Salze auf das Wachstum der Getreidepflanzen. I.

A IX (1926). **1.** E. Krahn. Über Minimaleigenschaften der Kugel in drei und mehr Dimensionen. — **2.** A. Mieler. Ein Beitrag zur Frage des Vorrückens des Peipus an der Embachmündung und auf der Peipusinsel Pirisaar in dem Zeitraum von 1682 bis 1900. — **3.** M. Haltenberger. Der wirtschaftsgeographische Charakter der Städte der Republik Eesti. — **4.** J. Rumma. Die Heimatforschung in Eesti. — **5.** M. Haltenberger. Der Stand des Aufnahme- und Kartenwesens in Eesti. — **6.** M. Haltenberger. Landeskunde von Eesti. I. — **7.** A. Tammekann. Die Oberflächengestaltung des nordostestländischen Küstentafellandes. — **8.** K. Frisch. Ein Versuch das Embachhochwasser im Frühling für Tartu (Dorpat) vorherzubestimmen.

A X (1926). **1.** M. Haltenberger. Landeskunde von Eesti. II—III. — **2.** H. Scupin. Alter und Herkunft der ostbaltischen Solquellen und ihre Bedeutung für die Frage nach dem Vorkommen von Steinsalz im baltischen Obersilur. — **3.** Th. Lippmaa. Floristische Notizen aus dem Nord-Altai nebst Beschreibung einer neuen *Cardamine*-Art aus der Sektion *Dentaria*. — **4.** Th. Lippmaa. Pigmenttypen bei Pteridophyta und Anthophyta. I. Allgemeiner Teil. — **5.** E. Pipenberg. Eine städtemorphographische Skizze der estländischen Hafenstadt Pärnu (Pernau). — **6.** E. Spohr. Über das Vorkommen von *Sium erectum* Huds. und *Lemna gibba* L. in Estland und über deren nordöstliche Verbreitungsgrenzen in Europa. — **7.** J. Wilip. On new precision-seismographs.

A XI (1927). **1.** Th. Lippmaa. Pigmenttypen bei Pteridophyta und Anthophyta. II. Spezieller Teil. — **2.** M. Haltenberger. Landeskunde von Eesti. IV—V. — **3.** H. Scupin. Epirogenese und Orogenese im Ostbaltikum. — **4.** K. Schlossmann. Mikroorganismide kui bioloogiliste reaktiivide tähtsusest keemias. (Le rôle des ferments microbiens dans la chimie.) — **5.** J. Sarv. Ahmese geomeetrilised joonised. (Die geometrischen Figuren des Ahmes.) — **6.** K. Jaansoon-Orviku. Beiträge zur Kenntnis der Aseri- und der Tallinna-Stufe in Eesti. I.

A XII (1927). **1.** E. Reinwaldt. Beiträge zur Muriden-Fauna Estlands mit Berücksichtigung der Nachbargebiete. — **2.** A. Öpik. Die Inseln Odensholm und Rogö. Ein Beitrag zur Geologie von NW-Estland. — **3.** A. Öpik. Beiträge zur Kenntnis der Kukruse-(C_2-)Stufe in Eesti. II. — **4.** Th. Lippmaa. Beobachtungen über durch Pilzinfektion verursachte Anthocyaninbildung. — **5.** A. Laur. Die Titration des Ammoniumhydrosulfides mit Ferricyankalium. — **6.** N. King. Über die rhythmischen Niederschläge von PbJ_2, Ag_2CrO_4 und AgCl im kapillaren Raume. — **7.** P. N. Kogerman and J. Kranig. Physical constants of some alkyl carbonates. — **8.** E. Spohr. Über brunsterzeugende Stoffe im Pflanzenreich. Vorläufige Mitteilung.

B I (1921). **1.** M. Vasmer. Studien zur albanesischen Wortforschung. I. — **2.** A. v. Bulmerincq. Einleitung in das Buch des Propheten Maleachi. 1. — **3.** M. Vasmer. Osteuropäische Ortsnamen. — **4.** W. Anderson. Der Schwank von Kaiser und Abt bei den Minsker Juden. — **5.** J. Bergman. Quaestiunculae Horatianae.

B II (1922). **1.** J. Bergman. Aurelius Prudentius Clemens, der grösste christliche Dichter des Altertums. I. — **2.** L. Kettunen. Lõunavepsa häälik-ajalugu. I. Konsonandid. (Südwepsische Lautgeschichte. I. Konsonantismus.) — **3.** W. Wiget. Altgermanische Lautuntersuchungen.

B III (1922). **1.** A. v. Bulmerincq. Einleitung in das Buch des Propheten Maleachi. 2. — **2.** М. А. Курчинскій (M. A. Kurtschinsky). Соціальный законъ, случай и свобода. (Das soziale Gesetz, Zufall und Freiheit.) — **3.** A. R. Cederberg. Die Erstlinge der estländischen Zeitungsliteratur. — **4.** L. Kettunen. Lõunavepsa häälik-ajalugu. II. Vokaalid. (Südwepsische Lautgeschichte. II. Vokalismus.) — **5.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. [I.] — **6.** A. M. Tallgren. Zur Archäologie Eestis. I.

B IV (1923). **1.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. II. — **2.** A. v. Bulmerincq. Einleitung in das Buch des Propheten Maleachi. 3. — **3.** W. Anderson. Nordasiatische Flutsagen. — **4.** A. M. Tallgren. L'ethnographie préhistorique de la Russie du nord et des États Baltiques du nord. — **5.** R. Gutmann. Eine unklare Stelle in der Oxforder Handschrift des Rolandsliedes.

B V (1924). **1.** H. Mutschmann. Milton's eyesight and the chronology of his works. — **2.** A. Pridik. Mut-em-wija, die Mutter Amenhotep's (Amenophis') III. — **3.** A. Pridik. Der Mitregent des Königs Ptolemaios II Philadelphos. — **4.** G. Suess. De Graecorum fabulis satyricis. — **5.** A. Berendts und K. Grass. Flavius Josephus: Vom jüdischen Kriege, Buch I—IV, nach der slavischen Übersetzung deutsch herausgegeben und mit dem griechischen Text verglichen. I. Teil (S. 1—160). — **6.** H. Mutschmann. Studies concerning the origin of „Paradise Lost".

B VI (1925). **1.** A. Saareste. Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes. I. Analüüs. (Du sectionnement lexicologique dans les patois estoniens. I. Analyse.) — **2.** A. Bjerre. Zur Psychologie des Mordes.

B VII (1926). **1.** A. v. Bulmerincq. Einleitung in das Buch des Propheten Maleachi. 4. — **2.** W. Anderson. Der Chalifenmünzfund von Kochtel. (Mit Beiträgen von R. Vasmer.) — **3.** J. Mägiste. Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned. (Die Hauptzüge der Mundart von Rosona). — **4.** М. А. Курчинскій (M. A. Kurtschinsky). Европейскій хаосъ. Экономическія послѣдствія великой войны. (Das europäische Chaos.)

B VIII (1926). **1.** A. M. Tallgren. Zur Archäologie Eestis. II. — **2.** H. Mutschmann. The secret of John Milton. — **3.** L. Kettunen. Untersuchung über die livische Sprache. I. Phonetische Einführung. Sprachproben.

B IX (1926). **1.** N. Maim. Parlamentarismist Prantsuse restauratsiooniajal (1814—1830). (Du parlementarisme en France pendant la Restauration.) — **2.** S. v. Csekey. Die Quellen des estnischen Verwaltungsrechts. I. Teil (S. 1—102). — **3.** A. Berendts und K. Grass. Flavius Josephus: Vom jüdischen Kriege, Buch I—IV, nach der slavischen Übersetzung deutsch herausgegeben und mit dem griechischen Text verglichen. II. Teil (S. 161—288). — **4.** G. Suess. De eo quem dicunt inesse Trimalchionis cenae sermone vulgari. — **5.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. III. — **6.** C. Vilhelmson. De ostraco quod Revaliae in museo provinciali servatur.

B X (1927). **1.** H. B. Rahamägi. Eesti Evangeeliumi Luteri usu vaba rahvakirik vabas Eestis. (Die evangelisch-lutherische freie Volkskirche im freien Eesti. Anhang: Das Gesetz betreffend die religiösen Gemeinschaften und ihre Verbände.) — **2.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. IV — **3.** A. Berendts und K. Grass. Flavius Josephus: Vom jüdischen Kriege, Buch I—IV, nach der slavischen Übersetzung deutsch herausgegeben und mit dem griechischen Text verglichen. III. Teil (S. 289—416). — **4.** W. Schmied-Kowarzik. Die Objektivation des Geistigen. (Der objektive Geist und seine Formen.) — **5.** W. Anderson. Novelline popolari sammarinesi. I.

B XI (1927). **1.** O. Loorits. Liivi rahva usund. (Der Volksglaube der Liven.) I. — **2.** A. Berendts und K. Grass. Flavius Josephus: Vom jüdischen Kriege, Buch I—IV, nach der slavischen Übersetzung deutsch herausgegeben und mit dem griechischen Text verglichen. IV. Teil (S. 417—512). — **3.** E. Kieckers. Sprachwissenschaftliche Miscellen. V.

TARTU ÜLIKOOLI TOIMETUSED ilmuvad kolmes seerias:

A: Mathematica, physica, medica. (Matemaatika-loodusteaduskonna, arstiteaduskonna, loomaarstiteaduskonna ja põllumajandusteaduskonna tööd.)

B: Humaniora. (Usuteaduskonna, filosoofiateaduskonna ja õigusteaduskonna tööd.)

C: Annales. (Aastaaruanded.)

Ladu: Ülikooli Raamatukogus, Tartus.

LES PUBLICATIONS DE L'UNIVERSITÉ DE TARTU (DORPAT) se font en trois séries:

A: Mathematica, physica, medica. (Mathématiques, sciences naturelles, médecine, sciences vétérinaires, agronomie.)

B: Humaniora. (Théologie, philosophie, philologie, histoire, jurisprudence.)

C: Annales.

Dépôt: La Bibliothèque de l'Université de Tartu, Estonie.